



A MAGYAR TUDOMÁNYPOLITIKA ALAPVETÉSE

SZERKESZTETTE

MAGYARY ZOLTÁN

KIADJA

A TUDOMÁNYOS TÁRSULATOK ÉS INTÉZMÉNYEK
ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE

BUDAPEST

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA

1927

ELŐSZÓ.

Tudománypolitika? Nincs-e ellentmondás ez összetett szó két alkat-eleme közt azonfelül, hogy a kényesebb nyelvészek azt Adtatják, hogy magyar és latin szót nem is szabad egy összetett szóba összevonni? Szabad-e politikáról egyáltalában beszélni, ha tudományról van szó, hiszen jaj a tudománynak, ha politika szüremkedik be abba. A kifejezés kétségtelenül nem egészen szerencsés, de mivel beszélnek közgazdasági, közegészségi, művészeti stb. politikáról, elvégre lehet tudománypolitikáról is szó, miközben hangsúlyozni kell, hogy itt a politika nem az úgynevezett napi, vagy pártpolitikát jelenti, hanem a kormányzatnak tervszerű és rendszeres tevékenységét a tudományos élet felvirágoztatása érdekében.

A tudománynak évezredek óta voltak nagy mecénásai, a tudománypolitika ellenben újabb keletű. Korábban egyes tudósok fejedelmeket, minisztereket, főnemeseket megnyertek egy-egy kedves tervük részére, vagy ezek a vezető emberek kerestek tudományos kedvteléseik kielégítéséhez tudós segítő társakat. Ellenben újabb keletű az az eljárás, hogy a kultúrpolitikusok az illető nemzet összhelyzetének szem előtt tartása mellett és figyelemmel különösen közegészségi, közgazdasági, műszaki és művelődési szükségleteire, évek hosszabb során át következetes munkával megvalósítandó rendszeres programot állítanak fel a tudományok különböző ágainak tervszerű kifejlesztésére. A tudománypolitika a kultúrpolitikának legfiatalabb ága, melyet valóban megkapó öntudatossággal a német birodalom és Poroszország akkor fejlesztett ki, mikor A Villamowitz-Moellendorfnak, Harnacknak, Sehmidt-Otnak, Bódénak sikerült II. Vilmos császárt grandiózus terveiknek megnyerni és a császár, a háborút megelőző évtizedekben hihetetlenül meggazdagodott Németország állami erői mellett, még a társadalmi erőket is mozgásba hozta nagy tudománypolitikai alkotások létrehozása érdekében. Bár a háború Németországban ennek a monumentális tudománypolitikának egyelőre véget vetett, maga a tudománypolitikai gondolat nemcsak megmaradt, hanem áterjedt a többi népekre is s a kornak ezzel az egyetemes kultúrpolitikai irányzatával természetesen számolnunk kell nekünk magyaroknak is. Ebből az alapgondolatból indultam ki, mikor befejeztem a debreceni és megkezdtem a szegedi klinikai telep építését; mikor kiépítem a svábhegyi csillagvizsgálót; mikor létesítem a tihanyi biológiai és a lágymányosi geofizikai kutatási intézeteket: mikor befejezve az Országos Levéltárt és restaurálva

IV

a Nemzeti Múzeumot a gyűjteményegyetemi szervezet révén pezsgőbb életet igyekeztem nagy közgyűjteményeinkbe bevinni; mikor sorra létesíttem a bécsi, berlini, zürichi, római és párizsi külföldi intézeteket és azok számára itthon egységes irányító szervet létesíték. E külföldi kapcsolatok ápolása annyival fontosabb, mert a nagy kultúra emzetéssel való ilyen állandó és intézményes érintkezés nélkül a jövőben is mindig egy évtizeddel megkésve követnénk az európai fejlődést, aminek a múltban annyszor kárát láttuk. Végül boldog lennék, ha a lágymányosi megoldás révén sikerülne a Ferencz Jozsef-hídtól a vasúti összekötő hídig a Duna-parton a műegyetemi épületek bevonásával egy oly összefüggő természettudományi telep alapjait lerakni, amely mintegy húsz év alatt kiépülve, páriát ritkítaná egész Európában.

A sikeres tudománypolitikának azonban nélkülözhetetlen előfeltétele a meglevő erőknél gondos számbavétele, a meglevőnek és a közeljövőben létesülőnek odatárása úgy tudósaink, mint a magas kultúra iránt érdeklődő nemzeti közvélemény elé. E célt van hivatva szolgálni ez a kötet, melyről bizvást el lehet mondani, hogy a magyar tudománypolitikának alapvetése. A kötet létrejöttének idejében a legnagyobb hazafias öröm töltött el annak láttára, hogy tudományos életünk színe-java páratlan lelkesedéssel fogott össze, hogy az egyes szakcikkekben tudásának legjavát nyújtsa; a kultuszminisztérium tudománypolitikai ügyosztályának főnöke, dr. Magyary Zoltán miniszteri tanácsos pedig nemcsak páratlan eréllyel és szorgalommal látta el a szerkesztő tisztét, hanem az értékes cikkeknek egész sorát is írta. Midőn e helyről is mindnyájuknak meleg köszönetet mondok, egyúttal szerencsét kívánok a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének ehhez az első kiadványához, amely nem fog nyom nélkül elenyészni a magyar tudománypolitika fejlődésének történetében.

Budapest, 1927 február havában.

Gróf Klebelsberg Kuno.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Előszó. Írta <i>gróf Klebelsberg Kuno</i>	I.
Tartalomjegyzék	V
BEVEZETÉS.	
1. §. Tudománypolitikánk mai állapota és e mű programja. Írta <i>Magyary Zoltán</i>	3
I. FEJEZET.	
A statisztika adatai	19
2. §. Adalékok Magyarország kulturális viszonyainak újabkori fejlődéséhez, Írta <i>Laky Dezső</i>	21
II. FEJEZET.	
A magyar tudományos munka múltja, jelene és jövő feladatai	57
3. §. A magyar tudományos élet fejlődése. Írta <i>Komis Gyula</i>	59
4. §. A filozófia múltja, jelene és jövő feladatai. Írta <i>Komis Gyula</i>	79
5. §. A szellemi tudományok múltja, jelene és jövő feladatai. Szerkesztette: <i>Komis Gyula</i>	91
1. <i>Filológia nyelvészeti és irodalmi tudományok)</i>	91
a) Magyar nyelvészet. Írta <i>Gombocz Zoltán</i>	91
b) Magyar irodalomtörténet. Írta <i>Horváth János</i>	93
c) Magyar néptudomány (etnológia). Írta <i>Solymossy Sándor</i>	96
d) Klasszika-filológia. Írta <i>Huszt József</i>	101
e) Germán filológia. Írta <i>Bleyer Jakab</i> és <i>Petz Gedeon</i>	104
f) Román filológia. Írta <i>Eckhardt Sándor</i>	109
g) Szlav filológia. Írta <i>Melich János</i>	111
h) Keleti filológia. Írta <i>Németh Gyula</i>	111
2. <i>Történettudományok</i>	114
a) Magyar történelem. Írta <i>Hóman Bálint</i> és <i>Szekfü Gyula</i>	114
b) Művészettörténet. Írta <i>Hehler Antal</i>	118
c) Archeológia. Írta <i>Alföldi András</i>	125
3. <i>Jog- és államtudományok</i>	129
a) Jogtudományok. Írta <i>Moór Gyula</i> és <i>Magyary Géza</i>	129
b) Közgazdaságtan. Írta <i>Heller Farhas</i>	132
c) Statisztika. Írta <i>Buday László</i>	137
6. §. A természet-, orvos-, műszaki és mezőgazdasági tudományok múltja, jelene és jövő feladatai	140
III. FEJEZET.	
A tudományos munka műhelyei és eszközei	141
A) <i>Felsőoktatásiügyi intézetek</i>	143
7. §. A tudományegyetemek. Írta <i>Magyary Zoltán</i>	143
8. §. Jogakadémiák. Írta <i>Magyary Zoltán</i>	218

VI

	Oldal
9. §. A tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar. Írta <i>Erődi-Har-rach Béla</i>	220
10. §. A műegyetem. Írta <i>Zelovich Kornél</i>	230
11. §. A Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola. Írta <i>Mihalovits János</i>	266
12. §. Az Állatorvosi Főiskola. Írta <i>Manninger Rezső</i>	280
13. §. A gazdasági akadémiák. Írta <i>Károly Rezső</i>	286
B) <i>Közgyűjtemények</i>	295
14. §. Múzeumok, könyvtárak, levéltárak. Írta <i>Hóman Bálint</i> és <i>Szekfü Gyula</i>	295
15. §. Az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ. Írta <i>Pastei-ner Iván</i>	345
16. §. A bibliográfia. Írta <i>Fitz József</i>	349
C) <i>Kutatóintézetek</i>	368
17. §. A tudományos intézetek. Írta <i>Magyary Zoltán</i>	368
18. §. A m. kir. Csillagvizsgáló Intézet. Írta <i>Tass Antal</i>	370
19. §. A m. kir. Orsz. Meteorológiai és Földmágnassági Intézet. Írta <i>Róna Zsigmond</i>	377
20. §. A ni. kir. Földrengési Observatórium. Írta <i>Kövesligethy Radó</i>	382
21. §. Az Eötvös Loránd Geofizikai Intézet. Írta <i>Pékár Dezső</i>	386
22. §. A m. kir. Földtani Intézet. Írta <i>Mauritz Béla</i>	395
23. §. A m. kir. Biológiai Intézet Tihanyban. Írta <i>Verzár Frigyes</i>	397
24. §. A növénykert. Írta <i>Soó Rezső</i>	409
25. §. A m. kir. Közegészségügyi Intézet. Írta <i>Johan Béla</i>	421
26. §. Mezőg-azdasági kísérletügyi intézmények. Írta <i>Károly Rezső</i>	425
27. §. A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Írta <i>Kovács Alajos</i>	449
D) <i>Külföldi intézetek</i>	454
28. §. A külföldi magyar tudományos intézetek és egyéb tudományos kap-csolataink, Írta <i>Magyary Zoltán</i>	454

IV. FEJEZET.

A tudomány művelőinek szervezetei	473
29. §. A Magyar Tudományos Akadémia. Írta <i>Balogh Jenő</i>	475
30. §. A többi tudományos társulatok. Szerkesztette <i>Magyary Zoltán</i>	480
31. §. A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége. Írta <i>Magyary Zoltán</i>	513
32. §. A nemzetközi tudományos intézmények és szervezetek repertórium-a. Szerkesztette <i>Baranyai Zoltán</i>	521
33. §. A németországi tudományos szervezetek repertórium-a. Szerkesztette a <i>Berlini Magyar Intézet</i>	545
34. §. A Commission Internationale de Coopération Intellectuelle. Írta <i>Magyary Zoltán</i>	551

V. FEJEZET.

A tudományos munka eredményeinek közzététele	561
35. §. A könyv és története Magyarországon. Írta <i>Gulyás Pál</i>	563
36. §. A szellemi termékek technikai előállítására és forgalomba hozatala. Írta <i>Keéri Szántó Andor</i>	570
37. §. A tudományos termeléssel kapcsolatos jogviszonyok. Írta <i>Kuncz Ödön</i>	592

VII

VI. FEJEZET.

	Oldal
A magyar tudománypolitika szervezete és céljai	603
38. §. A magyar tudományos élet közigazgatása és kormányzása. Írta <i>Magyary Zoltán</i>	605
39. §. A magyar tudománypolitika jövő feladatai. Írta <i>Magyary Zoltán</i> ..	615
Mutatók	619
Személynévmutató	621
Tárgymutató	625

A KÉPEK JEGYZÉKE.

	Tábla
A 4 fakultás. Memiyezetkép az egri érseki liceumban. Festette <i>Sigrist Ferenc</i> 1781.....	I.
A műegytemi könyvtár falfestménye. Festette <i>Raksányi Dezső</i>	II.

Tudósok és tudománypolitikusok.

<i>Apathy István</i> (histológia)	XLIII
<i>Balassa János</i> (sebészet).....	IX.
<i>Balás (Sipeki) Árpád</i> (mezőgazdasági szakoktatás)	XLIV.
<i>Berzeviczy Gergely</i> (nemzetgazdaságtan)	V.
<i>Bél Mátyás</i> (földrajz)	III.
<i>Bolyai Farkas</i> (matematika).....	VI.
<i>Böhm Károly</i> (filozófia)	VIII.
<i>Budenz József</i> (összehasonlító nyelvtudomány)	XXIX.
<i>Cserháti Sándor</i> (növénytermelés)	XLIV.
<i>Gróf Cziráky Antal</i> (közjog).....	X.
<i>Id. Entz Géza</i> (zoológia)	VIII.
<i>Báró Eötvös Lóránd</i> (fizika)	XXIV.
<i>Fényes Elek</i> (statisztika)	VII.
<i>Goldziher Ignác</i> (izlám)	XXXVIII.
<i>Gragger Róbert</i> (kultúrpolitika)	XLIII.
<i>Gyulai Pál</i> (irodalomtörténet)	XXXIV.
<i>Hajnik Imre</i> (j ogtörténet)	X.
<i>Henszlmann Imre</i> (művészettörténet)	XXXII.
<i>Herman Ottó</i> (etnográfia)	XXXII.
<i>Hunfalvy Pál</i> (összehasonlító nyelvészet)	XXXVIII.
<i>Jedlik Anyos</i> (fizika, mechanika)	XXI.
<i>Kautz Gyida</i> (nemzetgazdaságtan)	„ XVIII.
<i>Kitaibel Pál</i> (botanika)	VIII.
<i>Báró Korányi Frigyes</i> (belgyógyászat)	XLT.
<i>Körösi Csorna Sándor</i> (nyelvtudomány)	VII.
<i>Lóczy Lajos</i> (geológia)	XXXVI.
<i>Pázmány Péter</i> (kultúrpolitika)	HI.
<i>Plósz Sándor</i> (perjog)	XLII.
<i>Pray György</i> (történelem)	V.
<i>Pulszky Ferenc</i> (arheológia)	VIII.
<i>Reguly Antal</i> (nyelvtudomány)	XXIX.
<i>Semmelweis Ignác</i> (szülészet)	IX.
<i>Sporzon Pál</i> (mezőgazdasági szakoktatás)	XLIV.
<i>Szalay László</i> (történelem)	XVIII.
<i>Széchenyi István gróf</i> (az Akadémia alapítója).....	IV.

VIII

	Tábla
<i>Szily Kálmán</i> (mechanikai hőelmélet, nyelvtudomány)	XXXIV.
<i>Tangl Ferenc</i> (élettan)	XLI.
<i>Than Károly</i> (chemia)	XL.
<i>Toldy Ferenc</i> (irodalomtörténet)	XXXVI.
<i>Tommy Béla</i> (kísérletügy).....	XLIV.
<i>Tóth Lajos</i> (államtitkár)	XLII.
<i>Török Aurél</i> (antropológia)	XL.
<i>Trefort Ágoston</i> (kultúrpolitika).....	XXIV.
<i>Ürményi József</i> (kultúrpolitika)	IV.
<i>Vásárhelyi Pál</i> (mérnök)	VI.
<i>Ybl Miklós</i> (építészet)	XXL

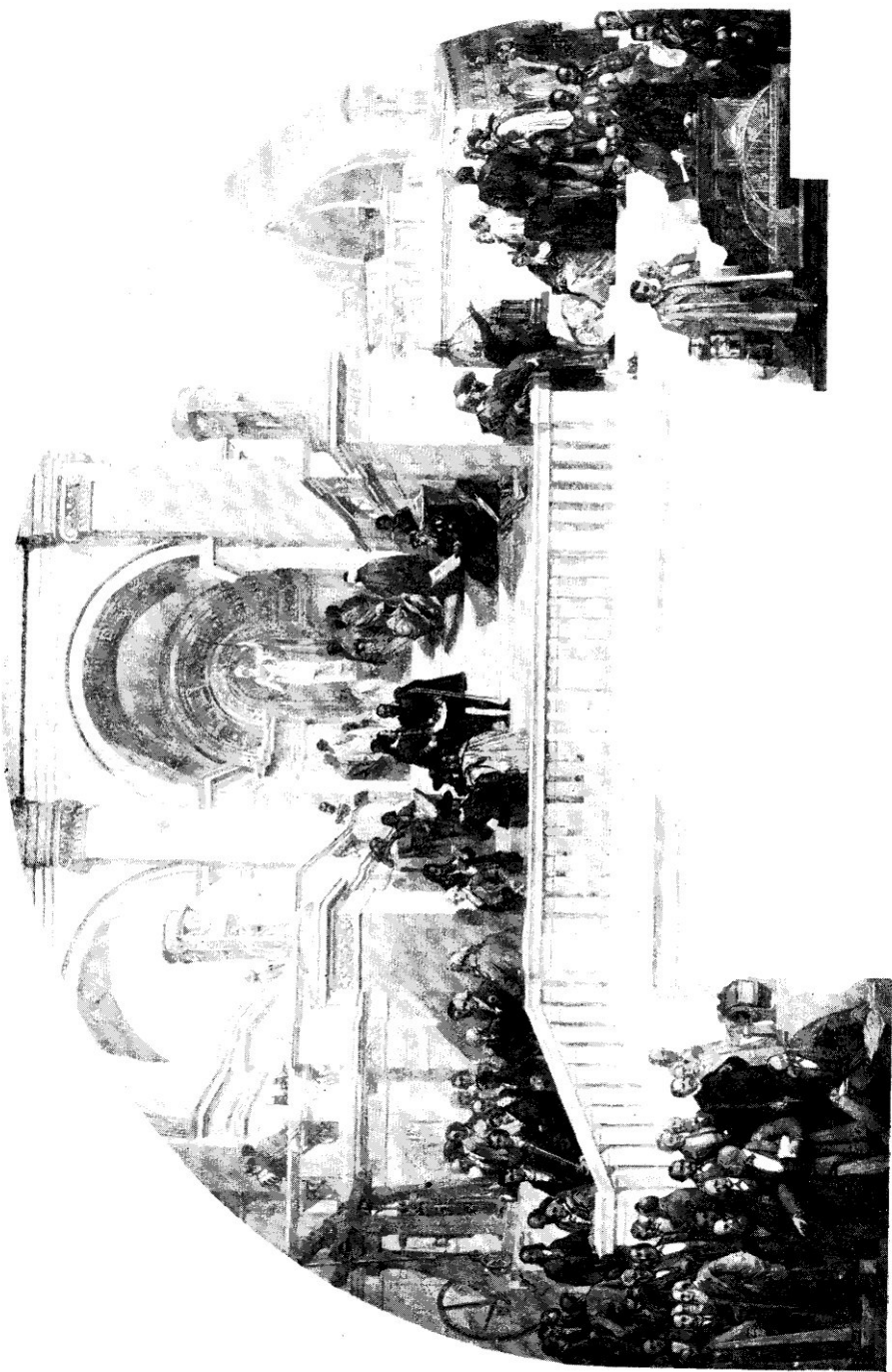
Intézmények.

A budapesti egyetem központi épülete és temploma	XI.
A budapesti egyetem I. sz. sebészeti klinikája	XI.
A debreceni egyetem belgyógyászati klinikája	XIV.
A pécsi egyetem szülészeti klinikája és Pécs városa	XIV.
A szegedi egyetem főépülete	XII.
A szegedi egyetem bölcsészeti és természettudományi kara	XII,
A József-műegyetem	XX
A közgazdaságtudományi kar	XIX
A bánya- és erdőmérnöki főiskola, Sopron	XXIII
Az állatorvosi főiskola főépülete	XIX
A gazdasági akadémia, Magyaróvár	XXIII
A Nemzeti Múzeum	XXV
A Szépművészeti Múzeum	XXV
A Hopp Ferenc keletázsiai múzeum	XLVI
Az Iparművészeti Múzeum	XXVI
A Néprajzi Múzeum	XXVII
A Mezőgazdasági Múzeum	XXVII
A szegedi és a veszprémi múzeum	XXVIII
Az Országos Levéltár	XXVI
A Csillagvizsgáló Intézet távlati képe	XXX
A meteorológiai és földmágnességi intézet.....	XXXI
A Földtani Intézet.....	XXXI
A tihanyi Biológiai Intézet távlati képe	XXXIII
A Közegészségügyi Intézet	XLV
Az Alföldi mezőgazdasági intézet, Szeged	XLV
A Növénynemesítő intézet. Magyaróvár	XLVI
A Statisztikai Hivatal.....	XXXIX
A bécsi Collegium Hung-aricum homlokzata és lépcsőháza	XXXVII
A berlini Collegium Hungaricum	XXXV
A római Magyar Történeti Intézet	XXXV
A Tudományos Akadémia.....	XXXIX

Elhelyezési tervek.

A budapesti egyetem elhelyezése	XIII
A lágymányosi természettudományi telep terve	XXII
A debreceni egyetem elhelyezése	XVI
A pécsi egyetem elhelyezése	XV
A szegedi egyetem elhelyezése	XVII

II. TÁBLA.



*A természet- és technikai tudományok úttörői.
(A Műegyetem könyvtárának falfestménye Raksányi Dezsőtől.)*

**A
MAGYAR TUDOMÁNYPOLITIKA
ALAPVETÉSE.**

BEVEZETÉS.

1. §. TUDOMÁNPOLITIKÁNK MAI ÁLLAPOTA ÉS E MŰ PROGRAMMJA.

Írta MAGYARY ZOLTÁN.

*I. A háború előtt elért fejlődési fok. II. Mai tudományos birtok-
állományunk meghatározása. III. Az újabb fellendülés tényezői.
IV. E mű célkitűzése. V. E mű szerkezete.*

I. A trianoni béke Magyarországot kulturális téren két irányban állította új helyzet elé. Egyrészt az itthoni tudományos munkásság lehetősége tekintetében, másrészt a külfölddel való tudományos kapcsolatok terén.

Magyarországon az utolsó ötven év alatt nagyszámú kulturális és tudományos intézet jött létre és a tudomány művelése jelentékeny külső és sok tekintetben számottevő belső eredményeket mutathatott fel. A magyar művelt középosztály a városok emelkedésével és fejlődésével annyira megizmosodott, hogy a tudományos pályák szukreszcenciáját és annak elhelyezkedését biztosítani tudta és a tudomány eredményeit közlő irodalom és előmozdító mozgalmak számára elég erős anyagi támaszt is jelentett.

Tudományos életünk azért nem volt ment sok hátránytól. A tudomány művelése inkább extenzív, mint intenzív volt. Sokan foglalkoztak egyes tudományágakkal, de kevesen törekedtek abban úgy elmélyedni, hogy annak a tudománynak előbbrevitelére alkalmasak lehettek volna. A tudományos bűvárkodás és a szoros értelemben vett tudományos kutatás egyes emberek egyéni hajlandóságának volt a következménye, nem pedig egy tudományos iskolának, tudományos üzemnek a hatása, amely vonzóerőt gyakorol a tehetségüket bontakozni érző tudósjelöltekre és azokat a tudomány műhelyének titkaiba beavatva, a módszeres munka ismeretével felszerelve, adja át az életnek, hanem ehelyett az autodidaxisnak fáradságos útját járta túlnyomó része azoknak, akik legmesszebbre értek.

Ennek szociális okai is voltak. Aránylag kevés olyan állás volt, amely tudósok számára lett volna fenntartva és így sokszor nagy vállalkozás volt fiatal embertől az, hogy olyan tudományoknak szentelje életét, amelyek egész munkaerejét lefoglalják, mert sokszor az egyetlen tanszéket elfoglaló tanár bizonytalan élettartamától függött az, hogy célját egyáltalán elérheti-e. Ezen a helyzeten volt hivatva segíteni a két új egyetem, amelyek létesítésére ez a szempont döntő hatása volt. Sajnos, szervezésük és felállításuk alig hogy megindult, kitért a háború, mely az építkezési munkák folytatását megállította, sőt a pozsonyi és kolozsvári egyetem székhelyének és az utóbbi gazdag felszerelésének elvesztésével végződött.

A tudomány nemzetközi kapcsolatai a háború előtt szépen kiépültek. A tudományokat európai színvonalon művelő tudós szaktudományának bármely nyelven megjelent újabb műveiről tájékozódhatott, a nemzetközi bibliográfiák hozzáférhetővé tették és habár a nemzetközi könyvcseré nem volt is intézménye-

sen megszervezve, nem volt elérhetetlen az, hogy kiki saját erejéből megszerezze az őt legjobban érdeklő külföldi műveket. A nemzetközi tudományos társulatokban és kongresszusokon sűrűn és tudományos tekintéllyel részt vettünk, habár Ausztriával való közjogi viszonyunk miatt, melyet a külföldiek legnagyobb része nem értett, politikai és műveltségi önállóságunk elismertetéséért állandó küzdelmet kellett vívniunk.

Ez utóbbi tekintetben volt – részben ugyan önhibánkból – legnehezebb helyzetünk.

A magyar nem tartozik az indogermán fajhoz. De, mint keleti jövevénynek is, geográfiai elhelyezkedésének biztosítása után a nyugati civilizációhoz való csatlakozása őszinte, rendületlen és eredményes volt, úgyhogy az utolsó kilenc évszázad alatt Nyugat-Európa szellemi életével állandó kapcsolatban élt, felszívta és nemzeti egyéniségéhez idomította ennek a civilizációnak irányeszméit és jelentős megnyilatkozásait s összes anyagi és szellemi szükségleteit ugyanazon elvek ezerint elégítette ki.

A nyugati műveltséggel való összeolvadásunknak nagyszámú megdönthetetlen bizonyítéka van. Szent István államépítő munkája, középkori, román és csúcsíves stíli építészeti műemlékeink, a XIV. század első felében bevezetett arany valuta, az 1371-ben alapított pécsi egyetem, a renaissance humanista-műveltséghez való szoros csatlakozásunk stb. mind ezt mutatják és ha még valami döntő bizonyítékot keresünk, elég utalnunk nagy nemzeti kódexünkre, Werbőczy Tripartitumára, amely igazolja, hogy a nemzet az európai kultúra egész jogi apparátusának birtokában volt.

A mohácsi vész utáni három részre osztásunk idejében is fenntartottuk a Nyugat-Európával való szellemi együttműködést. Ez még külön lendületet is vett a reformáció következtében, amely a magyar ifjak egy részét, akik addig leginkább az olasz egyetemekre jártak, a németországi, hollandiai és angolországi egyetemekre vonzotta.

Érdemes utalnunk a nagy disputára, amelyet a XVII. században a Sorbonne és a magyar püspöki kar vívott a gallikán egyház négy tétele felett, 1682-ben. Másfelől Apáczai Cseri János már 1655-ben hirdeti Descartes filozófiáját, amelyet Németországban csak később kezdtek tanítani.

A XVIII. században, sajnos, szellemi életünket nagyrészt megbénították az osztrák császári kormány intézkedései, amely a külfölddel való összeköttetéseinket elvágni, a sajtószabadságot megszüntetni igyekezett. A francia és angol felvilágosodás mégis különböző utakon beszűrődött és II. József abszolutisztikus kísérletének bukása után nemcsak az alkotmányt állították helyre, hanem ennek a régi és középkori alkotmánynak tradíciói kezdtek keveredni az angol alkotmánynak tételeivel és Montesquieu filozófiai eszméivel, sőt Rousseau ábrándjaival. Ezek az 1790/92. évek gazdag magyar politikai irodalmában bőven mutatták hatásukat, amely irodalom tulajdonképpen már Mária Terézia korában a szépirodalomnak Voltaire és az enciklopédisták hatása alatti felvirágozásával indult meg.

A Mária Terézia korában, 1770-ben létesült Selmezbányái bányászati és erdészeti főiskola e téren egyike volt a legelső intézeteknek, mintájául szolgált a méziéresi katonai iskola laboratóriumi berendezésének, amelyet viszont 1794-ben a párizsi École polytechnique használt fel.

A XIX. században a nagy európai szellemi áramlatokkal való együttműködés teljes volt a filozófia, a jog- és államtudomány, a nemzetgazdaságtan és a szociális tudományok terén. A XVIII. század patriarchális és rendőri kormányzata által felállított korlátok összedőltek, a Kant és Hegel eszméi előtt felállított hivatalos fék hiábavaló volt. Erős filozófiai mozgalom fejlődött ki különösen a protestánsok főiskoláin Nagyenyeden, Pápán és Sárospatakon.

A XIX. század második felében fejlődött ki teljesen a filozófia, a szociális és politikai tudomány terén a legmagasabbrendű együttműködés az egész emberiség szellemi munkájával. De nagy kár, hogy főleg nyelvi elszigeteltségünk következtében a külföldi tudós világ nem szerezhette tudomást erről a tevékenységről, kivéve, ha egyes magyar szerzők abban a helyzetben voltak, hogy műveiket fordításban közzétehették. E tekintetben a természettudományok művelői kétségtelenül kedvezőbb helyzetben voltak egyrészt az ily természetű kiadványoknak nemzetközi szervezése miatt, másrészt mert tudományuk természeténél fogva szorosabban vannak egymáshoz kapcsolva. Ezért az orvostudomány, állatorvosi tudomány, fizikai, technikai tudományok és a matematika terén a magyar tudomány állása általánosan ismertnek inkább tekinthető. Például a két Bólyaynak latin nyelven írt munkáit, vagy Eötvös Lorándnak a torziós ingával végzett kísérleteit és a nehézkedésre vonatkozó eredményeit az egész tudós világ ismeri és használja.

A filozófiai tudományokra nézve ez inkább csak kivétel. Ismeretes, hogy báró Eötvös Józsefnek „A XIX. század uralkodó eszméi” című műve németül is megjelent és az egész világ irodalma tudomást vett róla. Laboulaye *L'État et ses limites* című művében ezt a művet Stuart Millnek a *Szabadságról* írt művénel jobbnak tartja és Cherbuliez egy svájci folyóiratban, a „Bibliothèque Universelle”-ben Eötvös munkáját egy rangba helyezi Stein Lőrincével, a híres egykorú tudósával.

Más példa a magyar filozófus, Böhm Károly, aki később négy kötetben fejtette ki hatalmas filozófiai rendszerét és fiatal korában német filozófiai folyóiratokban közölt egyes tanulmányokat. Nagy műve azonban, melyet az imént említettünk, a német filozófusok előtt teljesen ismeretlen, mert elsősorban saját nemzete számára kívánta a nagy titkot felfedezni és nem ért rá művét magyarul sem befejezni, úgyhogy művének utolsó kötete nem saját kezéből ment a nyomdába. Még kevésbé volt ideje arra, hogy idegen nyelvre való fordításáról gondoskodjék.

Ezek a nehézségek azonban a természettudományok terén is megvannak. Erre jellemző példa Hőgyes Endre budapesti orvosprofesszor esete, aki „az asszociált szemmozgások idegmechanizmusa”-ról 1879-80-ban alkotta meg élete halhatatlan művét, mely a Magyar Tudományos Akadémiának 1881-i Évkönyvében jelent meg 162 lapnyi terjedelemben. Sajnos, hogy Hőgyes ezt a munkáját más európai nyelven nem közölte s így rejtve maradt a nagyvilág tudósai előtt, míg csak halála után az Akadémia ki nem adta németül is, ama sajnálatos tény által ösztönözve, hogy a műnek legfontosabb részletét, a „labyrinthogen nystagmus” felfedezését Bárány, akkor még bécsi docens, s nem régóta Upsalában egyetemi tanár, a saját, Nobel-díjat nyert munkáiban Hőgyes nevének említése nélkül felhasználta.¹

Böhm és Hőgyes könyvének sorsa jellemző annak bemutatására, hogy egyrészt milyen intenzív szellemi élet folyik sok tekintetben Magyarországon és hogy másrészt milyen súlyos nehézségei vannak ez elszigetelt nemzet részére a nemzetközi szellemi együttműködésnek, mivel nyelve a többi európai nemzetek számára annyira idegen.²

De nemcsak irodalmi kölcsönhatás fejlődött ki, hanem újból előfordulnak, mint már előbb a XV. században, tanácsserék; nem elszigetelt jelenség, hogy a kiváló cseh pedagógus, Comenius, a sárospataki kollégiumban tanít és hogy

¹ L. Györy Tibor: A magyar orvosok szerepe az orvosi tudomány kiépítésében. Az Orvosi Hetilap 1924. évfolyamában.

² A fenti másfél oldalhoz *Concha Győzőnek* a Commission de Coopération intellectuelle kérdőívére adott válasza felhasználott. (Kézirat.)

a német Opitz és Bisterfeld, valamint az angol Bazire Erdély főiskoláin foglalnak el tanszéket, viszont vannak magyar tanárok, akik külföldi egyetemeken tanítottak. Hogy német példákat említsek: Melanchtonnak egyik tanítója Wittenbergben Jobannes Hungarus volt; Valentinus Pannonius 1588-1594. az orvosi tudományokat tanította a königsbergi egyetemen, melynek négy ízben rektora is volt; Szántó (Arator) István, Pázmány Péter (1597-99. és 1603-1607.), Forró György és Nagy János (1600), mind a négyen jezsuiták, a XVI. század végén a gráci egyetem tanárai voltak. Kassay Mihály a wittenbergi egyetem tanára volt, s ő alapította az ottani magyar könyvtárt is, mely később Haliéba került és most a Berlieni Magyar Tudományos Intézet könyvtárának kiegészítője. Aurifaber János (1553) és Erdösi János (1544), Selzer Ambrus (1540-68) Bécsben tanított, Preysz Kristóf (Christophorus Pannonius) Melanchton benső barátja az Odera-menti Frankfurtban, majd Königsbergben volt professzor (1542-1559), Segner András, a jeles fizikus (a Segner-kerék feltalálója) a hallei, Bél Károly András, a híres Bél Mátyás fia, a lipcsei egyetem rendes tanára volt.¹

Mások az olasz kultúra iránt vonzódtak és ott érvényesültek, így Giovanni d'Ungheria az orvostudománynak (1461), Dionisio d'Ungheria a logikának (1471) és Gregorio d'Ungheria a csillagászat- és mennyiségtannak (1472), mind a bolognai egyetemen voltak a tanárai. Zsarnoki (Sambucus) János (1555-59) a páduai egyetemen tanított.

A XVIII. században Uri János, a jeles orientalista, az oxfordi Bodley-könyvtár könyvtárosi tisztét töltötte be. És az újabbi időben is többen kerültek külföldre. Így a bécsi egyetemre Endlicher István botanikus, Hayek orvostanár, Hyrtl a nagy anatómus, Rosas a szemész, Lippich a belgyógyászat, Kapossy a bőrbetegségek, Benedikt az idegbajok, Politzer a fülgyógyászat tanára, Peczval József, a kiváló matematikus és természettudós, vagy a nagy Semmelweis, aki a zürichi egyetem meghívását nem fogadta el és Balassa a jeles sebész, aki visszautasította a bécsiekét, Körösi Csoma Sándor a nyelvész és utazó, Lenhossék Mihály, aki a tübingai egyetemen volt az anatómia rendkívüli tanára, vagy ma is Stein Lajos filozófus, berni ny. r. tanár, Lén árt Fülöp a jeles fizikus Heidelbergben, Stein Aurél geográfus, a lahorei egyetem volt tanára, Gragger Róbert a berlini egyetem magyar professzora, Schwartz Bertalan a lipcsei egyetem római jogásza, Entz Géza a zoológia tanára az utreehti egyetemen, Csekey István a közigazgatási jog tanára a dorpati észt egyetemen stb.

Mindezek kétségtelen bizonyosságai a külföld szellemi mozgalmával való élénk, bár szervezetlen és szaggatott kapcsolatunknak. Mutatják, hogy régen megvan nálunk is a képesség és hajlandóság és a külföldön a lehetőség arra, hogy vele szellemi kapcsolatba kerüljünk, az ottani szellemi mozgalmakba bekapcsolódva, a nemzetközi tevékenységből a magunk részét eredményesen és a többi művelt államokkal egyenlő színvonalon kivegyük.

Az utolsó évszázadban az egész világ szellemi kapcsolatai rendkívül megsaporodtak, aminek igen nagy a jelentősége. A közlekedés fejlődésével, sőt magának a pusztá gondolat- és hírközlésnek a posta, telefon és táviró útján való meggyorsulásával és nagy elterjedésével a műveit világ szellemi képe alaposan megváltozott és a drótnélküli telefon gyors fejlődésével újabb nagy-jelentőségű változás előtt áll. Az elemi ismeretek jelentékeny mennyiségére oly széles néprétegek tettek szert, hogy ma már az elemi oktatás szervezése útján közel jutottunk ahhoz a célhoz, hogy ezekkel az ismeretekkel mindenki el legyen látva. De egyre növekszik azoknak a száma is, akik jóval magasabb műveltségre töreksenek és egyre többen végeznek egyetemi tanulmányokat.

¹ *Kossa Gyula: Hanyatlóban van-e a magyar tudományosság? 1905. Frankl (Fraknói Vilmos: A hazai és külföldi iskolázás a XV. században. 1873. 201. 1. – Győry Tibor i. h.*

De nemcsak az átlagember szellemi színvonala emelkedett nagy mértékben ez alatt az idő alatt, hanem a tudomány művelése is nagy változáson, ment át. Az egyetemek, még inkább az egyetemi tanszékek száma, a tudományos kutató-intézetek nagyon megszorodtak. A szellemi érintkezés meggyorsulása és könnyűvé válása a tudományos eredményeknek is néhány világnyelv útján az egész világon való elterjedésére vezetett s azok elterjedését a tudományos folyóiratok, nemzetközi kongresszusok és más eszközök útján szervezték is. A világháború óta pedig a nemzetközi szellemi együttműködés rendszeres kiépítésére a Nemzetek Szövetsége állandó bizottságot alakított, mely a nemzetközi tudományos kapcsolatok szervezése terén nagy haladást jelenthet. Fontosságát méltóan jellemzi a következő mondat egyik kiadványában: „L'avenir intellectuel de l'humanité ne dépend pas d'elle (se. de la Société des Nations) mais il est tout entier dans sa compétence”.¹

Ebben a fejlődésben Magyarország is részt vett és fentebb rámutattunk, hogy a háború előtt mennyire jutott.

A világháború azonban a tudományos élet állapotát mindenütt nagyon súlyosbította, a vesztés államokban meg a békeszerződések rendelkezései által éppen megrendítette. A tudomány nemcsak emberekben vesztett sokat a hősi halottak és az elszakított területeken maradtak által, hanem intézményekben, felszerelésben és munkalehetőségben is nagyok a veszteségei. Azóta ugyan sok minden történt. Igyekezünk sokat pótolni, amit lehetett, újra építeni, de mindennek nagy akadálya elszegényedésünk és a fokozott jelentőségű nemzetközi kapcsolatok nehéz újraépítése. Mindkét ok arra kényszerít, hogy erőinkkel pontosan számot vessünk és célkitűzéseinkben helyesen válasszunk.

II. Annak a feladatnak megoldásában, hogy tiszta képet alkossunk magunknak arról, mi az országnak mai tudományos birtokállománya, és milyen annak teljesítőképessége, különböző nehézségekkel állunk szemben.

Először is nincs ilyen rendszeres adatgyűjtés a múltból. Másodszor még az sincs tisztázva, hogy milyen adatok a legalkalmasabbak ennek az állapotnak feltüntetésére, mert maga az intézmények külsőségeinek felsorolása azok fajsúlyára és tudományos jelentőségére vonatkozó felvilágosítást nem nyújt és végül egyelőre meglehetősen tájékozatlanok vagyunk az ezidőszerűtől külföldön élő magyar tudományos közönség számáról, szükségleteiről és erejéről.

De ez a kérdés a külföldön sincs tisztázva és e téren a Nemzetek Szövetsége is nehézségek előtt áll, amelyeknek elosztatását szintén programjába vette.

Tudományos birtokállományunk megállapítására a következő adatok segítségével nyerhetjük a legexaktabb képet:

- a) az általános kulturális statisztikából,
- b) tudományos intézményeink ismertetéséből,
- c) a tudományos munkásságra hivatott szakférfiak által betöltött állások számából,
- d) tudományos irodalmi termelésünk kimutatásából,
- e) az állami költségvetés, illetve zárószámadás adatainak és tanulságainak megfigyeléséből.

Az a) alatti kérdést a következő cikk önállóan tárgyalja.

A b) alatti kérdésre a választ megadja a III. fejezet. Az egyes intézmények keletkezési éveinek figyelembevételéből kitérünk a fejlődés vonalának rajza.

A c) alattiakra vonatkozó adatokat a következő oldalakon olvasható táblázatok mutatják ki.

¹ M. Luchaire: Observations sur quelques problèmes de l'organisation intellectuelle internationale. Société des Nations. Commission de la coopération intellectuelle. Brochure No. 2. 3. 1.

d) A könyv- és folyóirattermelés tekintetében, mint a magyar szellemi élet válságáról a Budapesti Szemlének 1923. évi szeptemberi, valamint a Revue de Hongriának 1923. évi október 15-i számában megjelent dolgozatban e sorok írója kimutatta, helyes eredmény eléréséhez az szükséges, hogy a kiadványok számán kívül azok terjedelmét és példányszámát is figyelembe vegyük.

Az utóbbi kettőre vonatkozó adatok a múltra nézve nehezen gyűjthetők. Az 1861-1900. közti időszakban megjelent magyar nyelvű eredeti tudományos munkák számára vonatkozólag a következő kimutatás nyújt bizonyos tájékoztatást. (L. Kóssa Gyula i. mű 13. 1.) Újabb és részletesebb adatokat, sajnos, nem sikerült megszereznünk.

Tudományszakok	1861—1870	1871—1880	1881—1890	1891—1900
Vegyes tudományos munkák. Gyűjteményes művek. Irodalomtörténet. Könyvészet.....	260	457	753	608
Jog- és államtudományok. Politika. Statisztika.....	986	1595	1439	1786
Orvosi tudományok.....	232	257	305	452
Természettudományok.....	226	646	615	411
Bölcsészet.....	73	64	114	86
Történelem. Életrajzok. Emlékiratok. Levelezések. Régészet. Hitregetan ..	538	848	960	959
Földrajz. Néprajz. Utazások. Térképek.	136	334	554	642
Mennyiségtan. Csillagászat. Műtan ..	154	369	447	402
Nyelvtudomány.....	206	429	831	905
Összesen	2811	4989	6068	6251

Az c) alatti adatok feldolgozásával eddig nem foglalkoztunk. Pedig közoktatásunk költségeinek túlnyomó részét, felsőoktatásunkét és tudományos intézményeinkét pedig mondhatni kizárólag az állam viseli és ezért az alábbiakban közölt adatok alkalmasak annak feltüntetésére, hogy a kultúránk iránti áldozatkészség hogyan hullámzott az idők folyamán és kultúrpolitikánk, főleg tudománypolitikánk mennyire volt következetes vagy szakadozott.

1867. óta a magyar állami költségvetések és annak megfelelően a zárószámadások a különböző igazgatási ágaknak és kormányzati feladatoknak megfelelően -elkülönítve tüntetik fel az állami kiadásokat. Tanulságos a rendes kiadások hullámvonalára, de még jellemzőbb a rendkívüli kiadások alakulásának figyelemmel kísérése. Indokolt eljárás az utóbbiaknak külön feltüntetése, sőt széjjelválasztása átmeneti kiadásokra és beruházásokra, utóbbiak alatt csak az ingatlan államvagyon gyarapítására fordított kiadásokat, átmenetiek alatt pedig az összes egyéb rendkívüli kiadásokat értve. Indokolt ez azért, mert a rendes kiadások előirányzata nagyrészt olyan szükségletekből áll, amelyeken változtatnia a kormánynak alig van módjában. A fennálló intézmények fenntartásának normális szükségleteit, a rendszeresített állásokra kinevezett tisztviselők illetményeinek költségeit, a törvényt szabta feltételeknek megfelelően nyugdíjba helyezett állami alkalmazottak ellátását vagy a felvett állami adósságok kamatszükségletét stb. a költségvetésbe kénytelen-kelletlen fel kell venni. Ezek az úgynevezett realitások, amelyeknek csak pontos konstataciója, de nem mérlegelésük történik a költségvetésben. A rendes kiadások közt csak a kisebb rész az, amelynek a

költségvetésbe való felvétele vagy fel nem vétele a kormánynak, illetve a törvényhozásnak tetszésétől függ és így a hivatalos kultúrpolitikára jellemző. Mégis a rendes kiadások megfigyelése is arányainak alakulásával fontos tanulságot nyújt a felvetett kérdésre.

A költségvetés rendkívüli kiadásai azonban fogalmuknál fogva olyan szükségleteket jelentenek, amelyek nem az állami élet rendes folyamatai, hanem csak egyszerismindenkorra merülnek fel, vagy ha több éven át ismétlődnek is, állandó jelleggel nem bírnak. Ezeknek a szükségleteknek elfogadása és a kielégítésükről való gondoskodás mindannyiszor új elhatározás elé állítja a költségvetés megalkotóját, amely elhatározásban aránytalanul nagyobb szabadsággal rendelkezik, mint a rendes kiadások túlnyomó részénél. Ehhez járul az a körülmény, hogy az átmeneti kiadások között a legritkább esetben, a beruházási kiadások között pedig sohasem fordulhatnak elő személyi kiadások és ezért ezek a kiadások különösen mutatnak intézmények létesítésére.

A számszerű adatok közlését megelőzőleg azonban szükségesnek látszik két kérdésnek tisztázása. Az egyik az, hogy az államnak a trianoni béke általi megcsonkítása a költségvetési adatok értékelésében milyen változást idézett elő. Köztudomású, hogy a béke rendelkezései által Szent István koronája országai területének 67.3%-át, lakosságának pedig 58.4%-át veszítette el. Ez adatokra, valamint arra nézve, hogy kulturális intézményeink tekintetében mi a veszteségünk, utalok Buday Lászlónak Magyarország küzdelmes éve (1923) című munkájára. Mindezeknek és más számításoknak figyelembevételével költségvetési vonatkozásban az az eredmény állott elő, és a pénzügyminiszter a jóvátételi bizottsággal és más külföldi tényezőkkal való tárgyalásai alkalmával is azon számítási alapra helyezkedett, melynek levezetését itt mellőznünk kell, hogy Csonka-Magyarországra a háború előtti Magyarország kiadásainak és bevételeinek 45.733%-a esik. Ha tehát a mai Magyarország aranykoronában számított adatainak a háború előtti Magyarország költségvetési adataival való összehasonlítását, végezzük, a közoktatásügyi tárca kiadásainak summájánál is e tárca veszteségeit kipuhatóló speciális számítások hiányában ezt az alapot kell elfogadnunk. Természetesen az egyes költségvetési címeket az ország megcsonkítása különböző mértékben érinthette, némelyiket jobban (például az állami elemi oktatást), másokat kevésbé (például a tudomány és művészet céljaira szolgálókat), továbbiakat pedig egyáltalában nem (például a központi igazgatásnak, a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetemnek stb. címeit).

A másik előre tisztázandó nehézség pénzünk vásárlóerejének fokozatos hanyatlása, hogy a háború utáni költségvetések nagy összegeinek a helyes összehasonlítás kedvéért aranykoronára való átszámítása a különböző időpontokban mi módon történjék. Ezért a háború utáni költségvetéseknek abszolút számokban közölt fontosabb adatai a következő kulcs szerint számítandók át: 1 aranykorona 1921/22-ben = 125 papírkorona, 1922/23-ban 456-5, 1923/24-ben 6122, 1924 júliusában 17.600, 1924 augusztusától 17.000 papírkorona, 1925/26-ban személyi kiadásoknál 17.000, dologiaknál 15.000 papírkorona.

Az egész fejlődés áttekintése végett mindenekelőtt fontos tudnunk azt, hogy az állam összes kiadásaiból hány százalék esett a vallás- és közoktatásügyi tárcára. Azután az utóbbin belül különösen érdekel az, hogy milyen összeg" és mekkora arány esett a felsőoktatásra és mekkora a tudomány- és művészetpártolásra.

Végül kimutatjuk azt, hogy a földművelési, pénzügyi és kereskedelemügyi tárca 1926/27. évi költségvetésében a tudományos célokat szolgáló kiadások (Állatorvosi Főiskola, Erdőmérnöki és Bányamérnöki Főiskola, kísérletügy, Statisztikai Hivatal stb.) milyen összegeket emésztettek.

Az állam összes kiadásaiból a vallás és közoktatásügyi tárcára eső
kiadások összege és aránya.

Költségvetési év	Az állam összes	A vallás- és közokt. tárca összes	‰	
	k i a d á s a i			
1868 ¹⁾	130,518.300	1,074.000	0.82	
1869 ¹⁾	185,508.305	1,346.400	0.73	
1870	277,268.816	2,082.378	0.74	
1871	237,337.552	4,158.439	1.75	
1872 ¹⁾	295,996.997	3,712.021	1.25	
1873	299,530.638	4,316.942	1.44	
1874	259,368.986	4,202.732	1.62	
1875	238,692.786	3,951.707	1.65	
1876	254,417.100	4,118.086	1.62	
1877	275,791.558	4,027.132	1.46	
1878	255,658.600	4,123.446	1.61	
1879	395,983.330	4,427.548	1.12	
1880	281,794.101	4,446.671	1.59	
1881	491,486.069	4,694.820	0.96	
1882	384,661.140	5,329.362	1.38	
1883	403,518.422	5,694.254	1.41	
1884	547,989.022	6,036.788	1.10	
1885	362,269.052	6,306.976	1.75	
1886	348,864.500	6,466.814	1.85	
1887	368,638.005	6,713.203	1.82	
1888	362,707.525	6,931.448	1.91	
1889	832,948.769	7,092.927	0.85 ²⁾	
1890	378,232.615	7,568.664	2.00	
1891	402,676.185	7,878.270	1.95	
1892	420,736.518	8,476.016	2.01	
1893	522,191.597	10,156.219	1.95	
1894	1,006,091.769	10,927.941	1.08 ³⁾	
1895	515,926.606	13,639.151	2.59	
1896	507,613.362	14,703.782	2.88	
1897	547,692.441	16,439.301	2.99	
1898	522,160.762	16,275.508	3.11	
1899	516,931.650	18,776.597	3.63	
1900	1,082,793.255	38,201.601	3.54	
1901	1,101,832.761	40,549.960	3.68	
1902	1,132,084.707	45,639.421	4.03	
1903	2,178,459.107	45,233.262	2.08	
1904	1,235,783.175	48,619.769	3.93	
1905	1,171,260.847	49,567.110	4.23	
1906	1,337,128.219	62,093.477	4.64	
1907	1,399,473.664	67,548.106	4.83	
1908	1,594,359.967	81,287.659	5.09	
1909	1,740,630.983	88,202.391	4.49	
1910	1,888,306.437	89,452.402	4.74	
1911	1,768,348.545	90,133.920	5.10	
1912	2,067,920.998	111,263.876	5.35	
1913	2,345,036.124	129,834.700	5.54	
1914. évi I-VI. hó	1,447,701.185	72,083.456	4.98	
1914/15	6,669,975.830	123,640.479	1.85	
1915/16	12,342,864.708	146,811.473	1.19	
1920/21 ⁴⁾	20,210,748.615	653,703.876	3.23	
1921/22 ⁴⁾	26,783,757.973	1,113,770.600	4.16	
1922/23 ⁴⁾	193,455,324.700	8,773,819.000	4.54	
1923/24 ⁴⁾	3,307,098,533.000	240,464,439.000	7.27	
1924/25 ⁴⁾	756,582.030	69,288.130	9.15	
1925/26 ⁴⁾	15,745.839,540.900 ⁵⁾	1,429,498,934.000 ⁶⁾	9.05	
1926/2 ⁴⁾	1,315,490,386 ⁷⁾	122,342,254 ⁸⁾	9.30	

1) Költségvetési adatok, a többi zárószámadási utalványozási adat. — A kiadások 1899-ig forintokban, az 1900. évtől kezdve koronákban, 1924/25-ben aranykoronában, 1926/27-ben pengőben értendők.

2) Az állam összes kiadásai egy nagy rendkívüli hiteltől eltekintve csak 359,365,553 K-t tettek ki, és ennek az összegnek a tárcra összes kiadásai 1.97‰-át foglalják le.

3) Az állam összes kiadásai egy nagy rendkívüli hiteltől eltekintve csak 466,262,794 K-t tettek ki, és ennek az összegnek a tárcra összes kiadásai 2.35‰-át foglalják le.

4) Ideiglenes zárószámadási adatok.

5) Ebből külön törvényes felhatalmazás alapján engedélyezett beruházás 2,080,985,000.000 K.

6) Ebből külön törvényes felhatalmazás alapján engedélyezett beruházás 197,850,000.000 K.

7) Ebből külön törvényes felhatalmazás alapján engedélyezett beruházás 171,936,000 pengő.

8) Ebből külön törvényes felhatalmazás alapján engedélyezett beruházás 10,726,000 pengő.

A vallás- és közoktatásügyi tárca kiadásaiból esik

A) az összes kiadásokból:	1880	1900	1913	1922/23	1926/27
	költségvetési évben %				
I. Egyetemekre	19.35	15.45	11.01	25.78	17.60
II. Tudomány- és művészetpártolásra	6.04	7.95	5.97	5.48	7.98
III. Népinevelésre	22.87	26.83	40.36	44.29	48.84
IV. Egyébre	51.74	49.77	42.66	24.45	25.58
Összesen:	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
B) a rendes kiadásokból:					
I. Egyetemekre	18.67	12.39	8.94	17.70	15.40
II. Tudomány- és művészetpártolásra	5.40	4.79	4.60	4.89	5.84
III. Népinevelésre	22.87	31.09	35.05	53.44	49.48
IV. Egyébre	53.06	51.73	51.41	23.97	29.28
Összesen:	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
C) a rendkívüli kiadásokból:					
a) Az átmeneti kiadásokból:					
I. Egyetemekre	27.62	20.61	36.50	61.08	58.89
II. Tudomány- és művészetpártolásra	72.38	21.29	26.74	16.62	10.08
III. Népinevelésre	—	2.47	10.22	6.77	19.54
IV. Egyébre	—	55.63	26.54	15.53	11.49
Összesen:	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00
b) A beruházási kiadásokból:					
I. Egyetemekre	68.69	32.93	6.46	80.53	25.93
II. Tudomány- és művészetpártolásra	26.09	23.96	6.15	2.77	21.28
III. Népinevelésre	—	8.04	33.00	0.69	48.74
IV. Egyébre	5.22	35.07	54.39	16.01	4.05
Összesen:	100.00	100.00	100.00	100.00	100.00

Az 1926/27. költségvetési évre a földművelésügyi minisztérium.

Összesen.....	2,804.719 pengő.
Kereskedelemügyi minisztérium. Összesen	1,379.252 pengő,
Pénzügyminisztérium. Összesen	649.728 pengő,
Összesen	4,833.699 pengő.

Kétségtelen, hogy ez a kép nem teljes. Az államon kívül ugyanis más közéleti és társadalmi tényezők (törvényhatóságok, városok, egyházak, társulatok és magánosok) is áldoznak kulturális és közoktatási célokra. Eltekintve azonban az ezekről fentebb mondottaktól, hogy t. i. érdeklődésük nem a felső, hanem inkább a közép- és alsófokú oktatásra irányul, egyrészt nem közlik a nyilvánossággal áldozataik nagyságát (pl. a róm. kath. egyház), másrészt, ha nyilvánosságra kerülnek is, azok rendszeresen össze nem gyűjtetnek, s ezért használható statisztikával nem rendelkezünk. Végül ezeknek a tényezőknek áldozataiból hiányzik az átfogó tervszerűség, az egyesek, különösen a nem állami iskolafenn-

tartók egymásról semmiféle tudomást nem vesznek, köztük tervszerű munkamegosztás, költségvetési terhek közt semminemű- arányosság nincs, úgyhogy sem egyenkint, sem összességükben az állami költségvetés terhére megvalósított feladatokkal szemben egyenrangú szerepet nem játszanak. Az állami költségvetésből kiolvasható adatokat részben módosíthatják, de azokat számottevően el nem torzíthatják, úgyhogy nemcsak egyedül lehetséges, hanem jogosult is az az eljárás, hogy a leghatalmasabból következtessünk az egészre. Legalább is addig, amíg a felsorolt hiányok pótlása meg nem történhetik.

Ifi. Összevetve mindezeket a körülményeket, megállapítható, hogy a háború és következményei tudományos életünket mélyen megrendítették. Az ország megcsontításával szellemi kincsekben és erőkből is rengeteget veszítettünk, ami pedig megmaradt, az is súlyosan sínyli az ország általános gazdasági helyzetének bár már javuló, de még mindig válságos állapotát. Fontos, hogy a bajokat és akadályokat tiszta szemmel lássuk. De éppoly fontos, hogy számbavegyük azokat az erőforrásokat és tényezőket, amelyek az egészséges élet erejével győzedelmeskednek a válságokon és bajokon. Ezek a tényezők pedig, Istennek hála, nagy számban vannak és köztük legfontosabbak a következők:

1. Magyarország kulturális kiadásai 1868 óta szakadatlan arányokban növekedtek. A háborús évek relatív visszaesésétől eltekintve, amit a háborús kiadások nagy tétele okozott, az állam összes kiadásából egyre többet tettek ki, az arányszám pedig éppen az utolsó három évben a háború előttiéknél csaknem kétszeresére emelkedett. Ebben természetesen a személyi járandóságok emelkedése jelentékeny szerepet játszik, de a dologi kiadások és főleg a beruházások összegei is jelentékenyen emelkedtek, hiszen Csonka-Magyarország állami kulturális kiadásai az 1926/27. költségvetési évben Nagy-Magyarország 1913. évi kulturális kiadásainak 81.23%-át teszik ki.

Ebből az összegből jelentékeny emelkedés esik a tudomány és felsőoktatás céljait szolgáló hitelekre. Különös figyelmet érdemel e téren a tudományos állások számának emelkedése, amely emelkedés még a takarékosági bizottság szigorú munkája után is jelentékeny. Hasonlóképpen hatalmas az intézmények gyarapodása. Ha csak a debreceni egyetem orvosi karának befejezésére, a pécsi egyetem elhelyezésének teljes megoldására, a szegedi egyetem jogi és bölcsészeti karának végleges elhelyezésére, orvosi és természettudományi karának megkezdett építkezéseire, a csillagvizsgáló intézet, a tihanyi biológiai intézet, az Eötvös-féle geofizikai intézet megkezdett, vagy részben kész építkezéseire, a Néprajzi Múzeum elhelyezésére, a Nemzeti Múzeum és Szépművészeti Múzeum fejlesztésére, új vidéki múzeumokra és a külföldi Collegium Hungaricumokra gondolunk, amelyek mind néhány háború utáni év alkotásai, el kell ismernünk, hogy ami a háború óta történt, sokkal több, mint ami hasonló rövid időre a múltban bármikor esett.

2. Örvedetes jelenség, hogy az ország politikai és gazdasági válsága a tudomány művelői tudománypolitikai aktivitásra ébresztette. A tudományos erőfeszítés útján való felemelése a lesújtott hazának azt a lelki készséget ébresztette mindenkiben, hogy az erőfeszítések összhangba hozatala útján törekedjünk az elérhető siker optimumára. Ez szervezkedési mozgalmakban nyilvánult. Ezt a mozgalmat az Országos Magyar Gyűjteményegyetemnek az 1922. évi XIX. t.-c.-kel való felállítása indította meg, amely, mint négy évi tapasztalat és gazdag eredmények mutatják, nemcsak világszerte úttörő, hanem nagyjelentőségű és praktikus szervezeti újítás is volt. Nagyjelentőségű, részben anyagi tekintetben, a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének megalakulása, amelyről a 31. § részletesen beszámol. A tudományos kutatások koordinálása terén pedig alapvető és úttörő jelentőségű a Természet-, Orvos-, Műszaki és Természettudományoknak 1926. év januárjában tartott Országos Kongresszusa.

amelynek munkálatai testes kötetben ki is adtak. Részben a kongresszus munkálataiból fejlődött ki az Országos Természettudományi Tanácsnak és az Országos Ösztöndíjtanácsnak törvénnyel való létesítése, amelyekkel a 28. §. részletesen foglalkozik.

3. Ebben az aktivitásban kétségtelenül része van annak a körülménynek, hogy mindannyian Nagy-Magyarország méreteihez voltunk szokva, s most a harmadára csonkított ország keretei közé szorítva, viszonyaink sokkal egységesebbek és sokkal áttekinthetőbbek. Ezért vannak sokkal többen, akik a viszonyok egységét különös fáradtság nélkül megértik s munkájuk koordinálásának szükségét jobban belátják. Ami tehát csapás az egyik irányban, hasznos a másikban. Megcsonkított országunkat intenzív tudományos munkára megszervezhetjük s az így elért eredmények egyrészt nemzetközi tekintélyünk emelésében a legfontosabb tényezők közé tartoznak, másrészt meg fogják tartam értéküket határaink újabb kitérülésekor is.

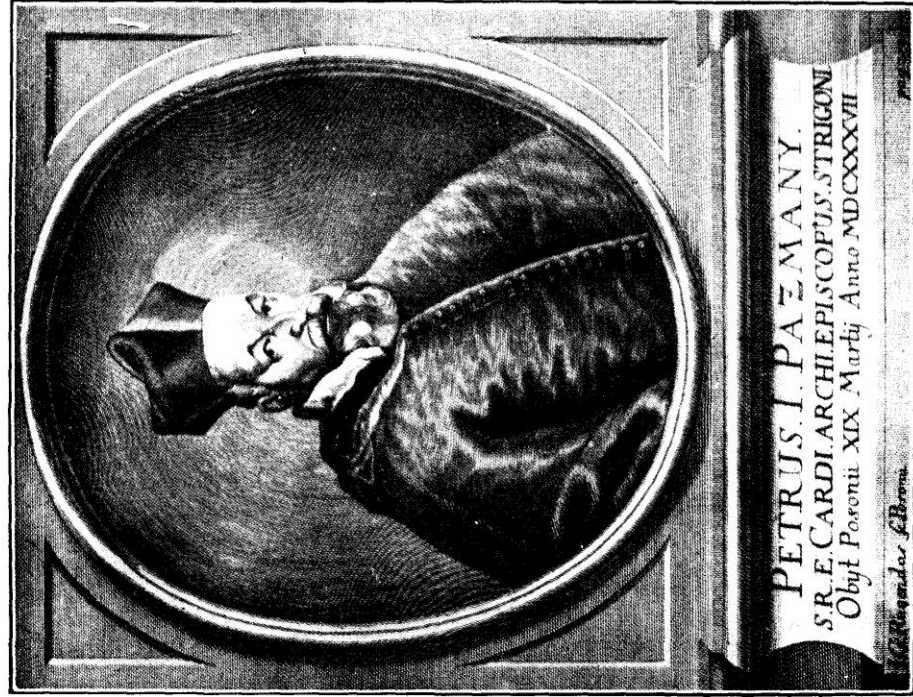
4. Ausztriával való kapcsolatunk megszűnése következtében közvetlenül a külföld színe elé kerültünk. A külfölddel való kulturális kölcsönhatásunk sokkal közvetlenebb és erősebb lett. A nemzeti becsület kérdése és a jobb jövőnek feltétele, hogy a magyar tudomány a nemzetközi légnyomást kibírja, amihez az kell, hogy a tudomány minden munkásában kifejlődjék az amiatti felelősségérzet, hogy eredményeink nemzetközi mérték alá kerülnek. Terjed annak felismerése, hogy *a megméretést el nem kerülhetjük, tőlünk csak az függ, hogy könnyűnek, vagy nehéznek fogunk-e találatni.* Ez a meggyőződés kétségtelen irányítója a tudománypolitika felelős vezetőjének, de ösztönzője a tudomány művelőinek is.

5. Döntő kultúrpolitikai tényező, amit az egész hazai tudományos közvélemény és a külföld is már sokféle elismer, az, hogy ezekben a válságos években a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székben olyan nagyvonalú és nagylendületű kultúrpolitikus ül, mint *Klebelsberg Kuno* gróf, aki az általános műveltségnek, a politikai iskolázottságnak és a közigazgatás gyakorlati ismeretének olyan fokával rendelkezik, amely együttvéve el tudta érni azt, hogy összes tudományos köreinkben a csüggedés bizalommal, a lankadás erővé, a kishitűség hódító munkakedvvé változott át.

IV. Hogy ez a kezdő lendület azonban ne lankadjon, hanem inkább folyton erősödjék és egyre szélesebb területeket ragadjon magával, ahhoz két dolog kell. Egyrészt újabb és újabb, a részletek felé minél inkább kiterjedő, annál szakszerűbb irányítás, másrészt szervezet, mely az erőket összefogja és a célok megvalósítására előre hajtja, a haladás akadályait pedig az útból elhárítja.

A célkitűzések fejlesztése a tudományok mai differenciáltsága miatt már nem egyetlen ember feladata. Ezt már csak az összes tudományok képviselőinek együttműködésével lehet céltudatos vezetés mellett elérni. És kell, hogy az egyes részletekre vonatkozó célkitűzések egymással összhangban legyenek és összhangban is maradjanak. A szervezésnek tehát ma már nemcsak a végrehajtásban résztvevő erők együttműködésére, hanem a célkitűzések fejlesztésére is ki kell terjednie.

További lépések és hosszúlejárátú program készítése előtt nélkülözhetetlen annak áttekintése, hogy mi történt eddig és milyen erők és eszközök állnak a jövő fejlődésben rendelkezésünkre. Magyarország tudományos élete már túl van a fejlődésnek azon a fokán, amikor minden egyetlen helyről centralisan irányítható. Már sokkal több aktivitás van a tudományos élet tényezőiben, minthogy az tudománypolitikai téren is ne érvényesülne. Ez öröndetes és előmozdítandó, ez a decentralizáció minden kulturális fellendülésnek az előfeltétele. Csak az a kívánatos, legalább Magyarország esetében, hogy e különféle tényezőknek működése mégis azonos alapokból induljon ki közös cél felé. Sokkal kevesebben



Pázmány Péter (1570—1637)
a budapesti tudományegyetem alapítója



Bél Mátyás (1684—1749)
geografus.

I. FEJEZET.
A STATISZTIKA ADATAI.

2. §. ADALÉKOK MAGYARORSZÁG KULTURÁLIS VISZONYAINAK ÚJABBKORI FEJLŐDÉSÉHEZ.

Írta: LAKY DEZSŐ.

*I. A feladat elhatárolása. II. Az írni-olvasni tudás és a népiskolák.
III. A középiskolák. IV. A főiskolák.*

I. A feladatoknak roppant nagy körét, melyre a fenti cím kötelezne, jelen dolgozatunk nem tudja egészében átfogni. Egy ország anyagi és szellemi kultúrájának fejlődését csak a legfőbb vonásokban is vázolandó, a problémáknak olyan végtelenül változatos tömege torlódik a kutató elé, hogy e problémák csupán egyike-másikának érintése is: sokkal kiterjedtebb vizsgálatot kívánna tőle, mint aminőre ezúttal alkalom nyílik.

Nagyon szűkre kell szabni eleve a mozgás határait, hogy bizonyos eredményeket mégis elérhessünk. Meg kell elégedni az *elemi szimptomák* kutatásával. A kultúra ápolásának és fejlődésének némely külső tünetével. Az általános népműveltség fokának megítélésével s annak szemlélésével, hogy a lakosság egyetemének mely része volt az, mely az idők során a középfokú vagy magasabb tanulmányi ismeretek megszerzésére törekedett. Más szóval: elsősorban a *közoktatásügyi statisztika* mezején kell maradni, habár ily módon Magyarország kulturális viszonyainak tükörképéből *csak egy kis darab* fog elénk villanni.

Hiszen a közművelődésnek, egy-egy nép szellemi készenlétének, *más* hatalmas tartályai is vannak azokon kívül, mint amelyek az iskolai neveléssel töltődnek meg egyre. De a közművelődés terjedésének és tisztultabb fokra hágásának egyik fundamentuma mégis a közoktatás intézményeinek működése; a betűvetés mesterségének a lakosság minden rétegével való közlése; az értékesebb elemek részére a *kultúra hagyományainak és jelen szükségleteinek* nyújtása; s bevezetés a tudományos munkába, – ez már csak az arra hivatottak számai a. Ha a statisztika módszerével – melyet segítségül hívunk – ebben az irányban csak némileg is lehet tájékozódni a kulturális fejlődés ez alapfeltételei felől, a végzett munka már nem volt felesleges.

Az uralkodó felfogás szerint – a lakosság letelepedésén kívül – az állami közület népességének rendszerint bizonyos *sűrűséget* kell elérnie, hogy kultúrájának szárnyai kinyílhassanak. A népsűrűség azonban csak az egyik fontos tényező ehhez, – s talán nem is a döntő. Ha Anglia (és Wales), Belgium, Hollandia, a Németbirodalom (s kiváltképen Szászország) magas kultúrája a népsűrűségben megfelelő fedezetet is talált, Franciaország ritkábban lakott földje s – még inkább Svédorszáé – *a tétői kizárólagossága ellen szól*. A népsűrűséggel legalább egyenértékű tényező (ha ugyan nem különb annál) a *néptömörülés*, illetőleg ennek egyik legfontosabb irányítója, a lakosságnak a nagyobb lélekszámú községekbe – s főképp a városokba – való tódulása.

A *városok* voltak az antik klasszikus korban a kultúra fókuszai. A városokban lobbant fel s élte csudálatosan virágzó életét a renaissance. S a városokban nyert támasztékot a XIX. század soha nem sejtett méreteket öltő gazdasági szervezkedése, a kapitalista rend kialakulása, melynek a közművelődés csatorna-rendszerének bámulatos kiépítése is következménye lett. Angliában (és Walesben) a XX. század fordulóján a városi népesség olyan fölénybe került a vidéken

élő lakossággal szemben, hogy a királyság lakosságának kerek háromnegyed-részt városszínezetű kerületekhez kötötte megélhetése.

Az angol példa talán túlságosan éles különbségeket tár fel az angol és magyar viszonyok között. *De nincs oka annak húzódni a szélsőségek bemutatásától sem, aki azt akarja kifejezni, hogy Magyarország kedvezőtlen körülmények között is mindent megtett arra nézve, hogy lakosságának sorai között a kultúrának mind több áldását széthintse.*

Magyarország népsűrűsége csak lassan fejlődött:

1850-ben	40.5	1880-ban	48.4
1857-ben	42.3	1890-ben	53.7
1869-ben	47.7	1900-ban	59.2
1910-ben pedig			64.2

lélek esett földjének egy négyszögkilométerére s csupán a *trianoni békekötés* területi határozmányai juttatták neki azt a *kétes értékű szerencsét*, hogy a megcsonkított ország népsűrűsége egyszerre 81.9-re emelkedett. Magyarország ezzel – milliós fővárosa révén – a közepes sűrűségű államok felé közeledett.

Hogy Magyarország *mai* területének megnőtt népsűrűsége mennyire a budapesti centrum hatása alatt áll, mutatja az, hogy a főváros területét és népességét kikapcsolva a számításokból, a népsűrűség arányszáma íziben 76.0-ra esik; a hasonló módszerrel a régi Magyarország területén számított arányszám 1910-ben 61.6 volt; a különbség tehát akkor *viszonylag* is jóval kisebb volt. Az, hogy Magyarország területén a lakosság a világháborút megelőző években nem volt sűrű, jórésben a foglalkozási viszonyokkal állott összefüggésben. Magyarország népességében túltengett a mezőgazdasági elem, s minthogy a nagy embertartalék, mely az östermelés üzemeiben helyezkedett el, csak ritkán volt részese intenzív gazdálkodásnak, a szaporodása elé oly akadály meredt, melynek egyedüli ellen-szerét – az ipar és a forgalom gyorsütemű kiépítésében – nem tudta Magyarország megadni. Magyarország ipara igyekezett szinte lázasan pótolni a múltak mulasztásait. Az egyetlen adat is, hogy az ország népességének 1900-ban 13.5, 1910-ben pedig már 16.3%-a volt iparúzó elem. megerősíti ezt. Úgyde: a számok bár emelkedőben voltak, mégis eléggé szerények maradtak s érthetővé teszik, hogy Magyarország népe nem tudott sikeresen szembeszállni az *amerikai kivándorlásnak* éppen ebben az időben legjobban megduzzadó hullámaival s produktív korosztályainak soha jóvá nem tehető veszteségeivel volt kénytelen adózni az Egyesült-Államok gazdasági élete vonzásának. Csak természetes, hogy addig, amíg az ország nem tud *saját területén* gondoskodni a mezőgazdaság népfellegének foglalkoztatásáról, mindig kell számolni a veszéllyel, hogy ez a felesleg a *határokon kívül* fog áramlani. *Akkor is, ha területe koránt sincs úgy benépesülve, mint lehetne akkor, ha gazdasági viszonyait a népesség szaporodási hajlandóságához képest tudná rendezni.*

Magyarország foglalkozási statisztikájának ez a legjellegzetesebb tanulsága (mely ugyan a trianoni békeszerződés után szintén módosult, s Magyarországon ma az iparoselem jóval erősebb, mint volt régebben, csak hogy jó részben ez is csak *látszat gyarapodás*, mivel Magyarország feldarabolása következtében számos iparüzem sorsa bizonytalan) magától értetődővé teszi azt, hogy a *városok népessége sem játszhatott akkora szerepet a gazdaságtársadalmi és kulturális életben, mint sokfelé Nyugaton.* A magyar statisztika ugyan még nem találta meg a *biztos* módját annak, hogy az ország népességéből a tiszta, a tulajdonképeni városi elemet kiválogassa, de ha csupán a közigazgatási jogi minősítés alapján számíttatik ki az, hogy Magyarország népességéből 1869-ben mindössze 7.0% lakott *törvényhatósági városokban* (de ennek a csekély hányadnak is mekkora része külterületen!) és 1910-ben is csupán 10.9%, a magyar városi

életnek *fejletlensége* máris¹ kibontakozik. Hiába folyamodik a statisztika a városok másik kategóriájának, a *rendezett tanácsú városoknak* a segítségéhez, ezekkel együtt is a városokban megtelepült lakosság aránya csak 19-0%-ra emelkedett fel 1910-ben, holott kétségtelen, hogy ez utóbbi várostípus sok egységét Magyarországon a városiasság szempontjából még több aggály kíséri, mint a törvényhatósági városokét.

Magyarország mai területén a városi lakosságnak sokkal nagyobb jelentősége van. A törvényhatósági városok maguk – élükön Budapesttel – az ország lakossága 19-3%-ának, a rendezett tanácsú városok pedig 11-1%-ának lakóhelyei, úgyhogy a statisztika *nyers* adatai szerint immár népünknek csaknem egyharmada volt 1920-ban városlakó. Nem tartozik e tanulmány körébe az a kérdés, hogy lakosságunknak ez a hirtelen, de látszólagos urbanizálódása kedvező jelenség-e, vagy annak éppen ellentéte. De a közművelődés állapota szempontjából aligha lehetne tagadni, hogy a városokba szorult lakosságnak több módja nyílik rá – s több ok is kényszeríti arra –, hogy a műveltségnek bizonyos alapjait elsajátítsa, mint a vidéken, a falun élőknek. A gazdaságtársadalmi fejlődés terméke, mely az iparforgalmi foglalkozásokat a kultúrállamokban mindinkább előtérbe nyomta a mezőgazdasági termelés körébe eső foglalkozásokkal szemben, nagyon valószínűvé teszi, hogy a lakosságnak városibbá – és pedig komoly értelemben városibbá – válása nem fog megállani később sem. *Minthogy azonban az iparforgalmi foglalkozások térfoglalása rendszerint nagyobb jólétet is jelent,* ezen a réven a magyar jövő függőnye oly ponton nyílik szét, melyen áttekintve a közművelődés előbbrehaladása is pozitív reménységként mutatkozik.

II. Az írni-olvasni tudás és a népiskolák.

A régi Magyarország népének agrár jellege és néptömörülési viszonyai s különösen a városi elemnek a nyugati arányokhoz mérten gyengébb képvisellete magarázza meg azt, hogy az írni-olvasni tudás elterjedése nem ért olyan magas fokra, amint kívánatos lett volna ahhoz, hogy az általános kultúrának bevezetője s egy magasabb kultúrának előkészítője lehessen. Magyarország hat éven felüli – tehát már az iskolaköteles korba eső vagy azon túlvévő – népességéből

1880-ban: 58·7 1900-ban: 40·7
1890-ben: 49·4 1910-ben: 33·3

százalék nem tudott *sem írni, sem olvasni* s ez a szomorú arányszám csak 1920-ban csökkent le 15.2%-ra. Az idézett adatok több színt nyerne, ha összehasonlításul néhány külföldi állam adatait tesszük melléjük:

Ausztria	(6 éven felüli)	népességéből analfabéta volt	1900-ban	23·8,	1910-ben	16·5%
Belgium	(5 „ „)	„ „ „	„	31·9,	„	25·2%
Bulgária	(5 „ „)	„ „ „	„	72·1,	„	67·4%
Franciaország	(5 „ „)	„ „ „	„	17·4,	„	12·7%
Írország	(5 „ „)	„ „ „	„	13·7,	„	12·2%
Görögország	(5 „ „)	„ „ „	„	*	„	60·7%
Olaszország	(6 „ „)	„ „ „	„	48·5,	„	37·5%
Portugália	(5 „ „)	„ „ „	„	75·9,	„	71·2%
Románia	(7 „ „)	„ „ „	„	78·0,	„	60·8%
E. Oroszorsz.	(4 „ „)	„ „ „	„	73·2,	„	*
Finnország	(5 „ „)	„ „ „	„	7·0,	„	7·2%
Szerbia	(6 „ „)	„ „ „	„	79·7,	„	*

Az adatok nem kimerítők. Hiszen hiányzik közülük éppen a legnagyobb

¹ Forrásuk: *Annuaire international de statistique* I. La Haye 1916, 160-2. 1.

kultúr államok, Anglia, Nemetbirodalom, Svédország, Hollandia viszonyainak képe. Pedig a Németbirodalom katonai sorozás alá állott férfiakról tudjuk,¹ hogy közülök csupán 0.03%, Hollandiában pedig ugyanezek közül szintén csak 1.0%-nem tudott 1910-ben sem írni, sem olvasni. Ez utóbbi államok elemi műveltségének foka – semmi kétség sincs benne – sokkal előkelőbb nívón mozgott, mint Magyarorszáé.

Ámde a helyzet mégsem annyira vigasztalan, mint első pillanatra látszik. Hiszen a jellegzetesen ipari foglalkozású Belgiumban alig volt kisebbfokú a& analfabetizmus, mint Magyarországon; a román államok közül pedig határozottan rosszabb volt a kép Olaszországban, – Portugáliáról nem szólva, melynek közműveltségi viszonyai ebben a megvilágításban a balkáni színvonalnak is mögötte maradtak. De különösen arra a nagy eltérésre kell felhívni a figyelmet, amely Magyarország és a vele szomszédos déli – azóta ősi területének oly nagy részeit elszakított – államok viszonyai között fennáll. – *A Balkán felé, s kiváltképpen Szerbia és Románia felé, Magyarország népességének – bár korántsem tökéletes – elérni műveltsége ragyogó fáklyaként sugározta fényét.* Nem ismerjük (pontos közlés híján) egyelőre az új Románia és az új Szerbia közművelődési állapotát, ámbár valószínű, hogy ezek új államterülete gazdagabb lett az írni-olvasni tudásban, mint volt a régi. *A hozzájuk csatolt volt magyar vidékek fejlettebb kultúrája csak javíthatta, felemelhetette a mélységből azok arányszámait.* De hol állhatnak azok ma is attól a Magyarországtól, melynek népessége most már mégis az optimum felé közeledik?

Ha a sors másképp akarja vala, Magyarország egész népességében az írni-olvasni tudás nagy fejlődéséről számolhattunk volna be 1910-ről 1920-ra. Bizonyára így lett volna, mivel *a Csonka-Magyarország területére végzett számítások is azt igazolják, hogy a hat éven felüli népességének itt előbb 19.7, 1920-ban pedig már csak 15.2%-a volt írás- és olvasástudatlan.* Holott a háború vérvesztései nyilván lassúbbá tették a fejlődést, mintsem az különben alakult volna. Cél tudatos kultúrpolitikának gyümölcsei bontakoztak ki teljességükben Magyarországon, a világháborúnak az állami és társadalmi élet minden zugában érvényesülő zavaró hatásai ellenére is. Éppen azokban a törvényhatóságokban, ahol az elemi műveltség több kívánni valót hagyott maga után (Ung, Szabolcs, Szatmár, Arad és Torontál vármegyék), történt 1910 után a javulás irányában a leghatározottabb lépés.

Könnyű ebből azt következtetni, hogy a javulás ott sem maradt el, azokon a területeken sem, melyek Magyarországtól elszakítottak. Ezek elemi kultúrája tehát minden valószínűség szerint többlet lendítette előre birtokosaik kultúráját, mintsem a háború előtti időre vonatkozó adatok alapján gondolhatnók.

Csonka-Magyarország népében – mint említettük – immár törpe kisebbséggé zsugorodott össze az írni-olvasni nem, tudók tömege. A városok közül Budapest, Győr, Székesfehérvár és Sopron lakosságáról bizvást elmondhatni, hogy közöttük csak a messze-előző idők korunkba szakadt egy-két képviselője az, aki előtt a betűk értelmetlen, holt jel. A vármegyék között is nem egy akad olyan (Sopron, Vas), ahol a hat éven felüli népességnek 90%-a tud írni-olvasni, olyan vármegye pedig, ahol ez az arányszám a 70-et csak alig haladja meg (Szatmár, Szabolcs, Arad), csupán néhány van már. A többi vármegyékben az írás-olvasás kivétel nélkül olyan fokot ért el, melyre nyugodtan rá lehet építeni a magasabbfokú oktatást.

Mégis: a tennivaló e téren még sok. A *beiskolázást* pl. (azt t. i., hogy a tan köteles korban levő gyermekek tényleg járjanak iskolába) mindenestre még

¹ Annuaire statistique. 1922. Paris. 212. 1.

² Magyar Stat. Közl. Új sorozat. 69. k. 36 l.

fokozni kell és lehet is fokozni. Noha az eredményeket, melyek e téren mutatkoznak, aligha szabad keveselni:

Év	összes t a n k ö t e l e s e k	Iskolába <i>járó</i> s z á m a	Iskolába <i>nem járó</i> s z á m a	Ez utóbbiak az összes tankötelesek %-ában
1892	2,670.095	2,169.692	500.402	187
1900	2,944.020	2,415.487	528.533	179
1913	2,579.662	2,198.445	381.117	14'8
1917	2,685.241	2,303.497	381.744	14'2

A magyarországi tanköteleseknek nem csekély kontingense a háborút megelőző évtizedekben az iskolák falain kívül maradt s csak a századforduló után történt kedvezőbb változás, ám ez sem volt olyan nagymérvű, mely a magyarság kultúrhivatottságában bizókat kielégíthette volna. Fölös számmal voltak még mindig olyan gyermekek, akik ifjúkorba serdülhettek fel anélkül, hogy iskolát látogattak volna.

Csonka-Magyarországon az iskolába nem járó tankötelesek száma az iskoláztatási kötelesség teljesítéséről szóló 1921. évi XXX. t.-c. végrehajtása s (az 1919-24. évek között) 150 új külterületi elemi iskola szervezése folytán évről-évre csökken, s ma a beiskolázatlan tanköteleseknek mindenestre kisebb a százaléka, mint előbb. Magyarország legújabbban költségvetésének jelentékeny tételeit szánta arra, hogy a Nagy-Magyar-Alföldön a tanyavidéken szétszórt lakosság gyermekeinek iskoláztatását elősegítse. Bizonyos nehézségekkel meg kell ugyan küzdeni még e téren, de az eredmény nem kétséges: *a fiatalabb generációkon át biztosítani lehet a népesség elemi műveltségének általánossá tételét.* Az idősebb generációk (akik nem az iskolák padjai közül kerültek ki) többé-kevésbé elvesztek már a kultúrunka számára. Ez azonban nem túlságosan nagy baj. Egyrészt azért, mert az *iskolánkívüli népoktatás* Magyarországon a legutóbbi években egyre erősebb szervezetet nyer. Másrészt azért sem, mert ezek a korosabb évjáratok mind jobban és jobban háttérbe szorulnak a fiatalabb és tanul-
tobb korcsoportokkal szemben.

A beiskolázás problémáját különben a világnak egyetlen állama sem oldotta meg eddigelé végérvényesen. Néhány adat, mely a tanköteles korban álló és az elemi iskolákba járó gyermekek számát hasonlíja össze, igazolja ezt.¹

Év	Iskolába <i>járó</i> gyermekek arányszáma az összes tankötelesek %/ó-ában					
	Hollandia	Olaszország	Dánia	Svédország	Ausztria	Egyesült Államok
1900	*	64	*	89	91	49
1910	117	*	90	90	94	53
1920	129	*	92	75	*	60

Ha Hollandia példája, ahol elemi iskolákba többen járnak, mint amennyien tanköteles korba tartoznak, a magyar viszonyokkal szemben kiáltó ellentétet is képez, bizonyos megnyugvást kelthetnek e számok. *Nem áll Magyarország olyan rosszul, mint ahogy talán a viszonyokat elszigetelten mérlegelve hihetné valaki.* Olaszország és az Unió államai mindenestre messze mögötte állanak.

Mi kell ahhoz, hogy a fiatalabb nemzedék egésze oktattassék? Iskola. *És pedig minél több iskola.* S ott, ahol a népesség jobban elszóródott, viszonylag még több iskola. Magyarország költségvetései a bizonyágok arra, hogy államunk sohasem sajnálta iskolák felállítására a beruházásokat s fenntartásukra az állandó, rendes kiadásokat, holott a régebbi népiskolai törvény az iskolaügyet

¹ Az abszolút számokat lásd: *Annuaire Statistique*, 1922. Paris, 213* 1.

jobbára a községek és az egyházak gondjaira bízta.¹ A fejlődés vonalát² ezek a számok jelzik:

Év	Elemi iskolák összes száma	Allami e l e m i i s k o l á k	Községi s z á m a	Felekezeti	Egyéb
1881	15.734	298	1616	13.647	173
1890	16.559	751	1876	13.704	228
1900	16.725	1525	1679	13.264	257
1910	16.455	2744	1339	12.075	297
1913	16.861	3296	1410	11.882	273
1917	15.204	3441	1167	10.405	191

A magyar állam áldozatkészsége és nagy kultúrérzéke tűnik ki ezekből az adatokból. A gyenge magból, melyet egykor az állam a népnevelés földjébe elvetett, idővel terebélyes fa nőtt ki s az elemi oktatásnak az állami iskolák hatalmas istápolói lettek. Az állami elemi iskoláknak ez a nagyobb szerepe (noha sohasem lehet arról megfélekezni, hogy *a magyar költségvetés mindenkor nagy összegekkel járult hozzá a nem állami jellegű iskolák fenntartásához is*) különösen a világháborút megelőző években vált nyilvánvalóvá. S hogy mennyire előnyére vált a közművelődésnek, ezt az is bizonyítja, hogy *az állami elemi iskolai típus tért foglalásával emelkedett az iskolai oktatás intenzitása*. Ez leginkább az egy-egy tanítóra eső tanulók arányszámából látszik meg:

Év	A z e l e m i i s k o l á k b a n		
	egy iskolára esett tanító	egy tanítóra esett tanuló	tanítók összes száma
1900	1'58	87	26.381
1910	1'97	75	32.402
1913	2'05	64	34.574
1917	1'95	71	29.613

A háborúba eső 1917. évet nem számítva (amikor a tanítók közül is sokan a harctéren voltak), világosan látszik, hogy az iskolákban egyre több tanító foglalkozott a gyermekekkel, s hogy az egy-egy tanító gondjára bízott gyermekek száma ezzel párhuzamosan folytonosan csökkent. Kulturális szempontból tehát nem sajnálatos tény az, hogy a gazdaságilag nem erős fenntartók kezében levő felekezeti elemi iskolák közül több-kevesebb megszűnt: a helyükbe állított állami iskolák bőségesen kitöltötték az űrt, mely azok megszűnésével támadt. *Az elemi iskoláknak nagyobb osztottsága, mely az állami elemi oktatással karöltve mind szélesebb kiterjedést nyert: ez a legfőbb szempont, mely az állami iskolákat a felekezeti iskoláknak, s különösen a görög-keleti egyház iskoláinak fölibe helyezte.* Ez a nagyobb osztottság tette szükségessé a tanítói létszám fokozását s ez tette lehetővé, hogy a tanítói személyzet több gondot fordíthasson a növendékekre.

Csonka-Magyarországon az elemi mindennapi iskolák száma természetesen jóval kisebb, mint a régi területen. Számuk az 1924-25. iskolaévben 6374 volt, köztük,

1031 az állam,
681 a községek,
4520 a felekezetek és
136 egyéb fenntartók

kezelésében. Az iskolák számának megcsappanása körülbelül fedte azt az arányt, melyet Magyarország népességére nézve jelentett a határok megcsönkítése. Be-

¹ L. Magyary Zoltán cikkét u. e. munka I. §.

² A múltra visszatekintő magyarországi vonatkozású számok forrásai mindig a Magyar Statisztikai Évkönyvek. A Csonka-Magyarországra vonatkozó adatok vagy a Magyar Statisztikai Szemle idézendő számaiból vették, vagy a m. kir. központi statisztikai hivatal közvetlen felvilágosításaiból.

népesültségük terén már más a helyzet; a tanítóknak jóval nagyobb százaléka dolgozik itt s tanul a gyermekeknek is nagyobb hányada, mintsem pusztán a népességi szám meggyengüléséből következtethettük volna. Az elemi iskolákban 1924-25-ben 754.927, 1922-23-ban 821.454 beírt elemi iskolai tanuló volt; a háborúnak a születések számát csökkentő hatása 1924-25-ben már erősen jelentkezett! A tanítók száma 16.556 volt ugyanekkor s egy tanítóra jutott 45.6 tanuló. A tanulók számának a háború folytán előállt sajnálatos csökkenése folytán az egy-egy tanítóra jutott átlagos tanulósám tehát jóval kisebb volt, mint a háború előtt vagy az alatt, sőt kisebb, mint 1922-23-ban is (46.5), annak ellenére, hogy az ú. n. *szaná-lás* a kulturális intézmények személyzetének száma terén is áldozatokat kívánt; 1922-23 óta az elemi iskolák tanítói létszáma 993 fővel csökkent. Az iskolák belterjes munkája végeredményben inkább lehetővé vált. Ha azoknak az iskolapolitikai kérdéseknek teljes megoldása, melyeket már előbb érintettünk, mint pl. a tanyai iskolázás kérdését, sikerülni fog, a magyarországi analfabetizmus megszüntetése felé döntő lépést teszünk. Hogy a bel- és külterületi lakosság kulturális nivója közt mily nagy a különbség, mutatja az a tény, hogy a mai M agyarországban 1920-ban a belterületi összlakosságnak 21.3, a külterületinek ellenben 34.7%-a volt analfabéta. Ennek az analfabétizmusnak megszüntetésére s az iskolahálózat teljes kiépítésére mintegy 600 új külterületi iskola szervezését vette programmba Magyarország.

A tanyai (külterületi) iskolák építése olyan nagy fontossággal bír a magyar nép elemi kultúrájának fejlesztése körül, hogy e kérdéstről pár szóval bővebben meg kell emlékezniem. Az 1926. évi VII. t.-cikk 1. §-a mondta ki az elvet, hogy „a magyar nemzet... művelődési színvonalának emelése céljából elsősorban a mezőgazdasági népesség... gyermekei részére népiskolákat létesít és (tantermetket és tanítói lakásokat) épít”, s „ennek a célnak megvalósítására népiskola állítása és építése hivatalból mindenütt elrendelhető, ahol... legalább másfél, legfeljebb négy kilométer sugarú területen (körzetben) szétszórtan vagy tömörülve, az utolsó három év átlagát tekintve, legalább 20 család vagy 30 mindennapi tanköteles lakik...” A törvény általános indokolása az állam részéről 25.000.000 aranykorona hozzájárulásra számít; a tanyai iskolák összes költségei mintegy 60 millió koronára rúgnak majd. Nem csekély összegek ezek, nem csupán a megcsonkított Magyarország, hanem bármely más ország állami és egyéb közületi háztartása szempontjából, s valóban a magyar nemzetnek a jobb jövőbe vetett törhetetlen hitét jelentik, mikor a nemzet *erre* a célra áldozza azokat.

Felmerül a kérdés, vajjon a már épülő – és sokfelé már tető alá is hozott – új iskolák *mennyiben és mikorra* fognak eszközül szolgálni arra, hogy népünk-ből az analfabetizmus kivesszék. Erre nem könnyű felelni. Mindenekelőtt kétségtelen, hogy mintegy 40-50 évnek kell eltelti addig, amíg (a valószínűség szerint) ki fog halni az az írástudatlan elem, mely a tanköteles koron kívül kerülve, napjainkban már a katonai szolgálat révén sem kaphat ösztönzést arra, hogy életének ezt a mulasztását pótolja. Ezeken legfeljebb az iskolán kívüli népoktatás (vasárnapi iskola stb.) révén lehetne segíteni. A most tanköteles korban levő vagy a tanköteles korba ezután kerülő gyermekek írni-olvasni tudásának kétség-telenül erős bástyája lesz ez az iskolahálózat, mely most kiváltképpen az Alföld tanyavidékén létesült. Azért nem szabad arról megfeledkezni, hogy az- egészen ifjú magyar korosztályok benépesültsége most sokkal ritkább (az állandóan alacsony születési szám és magas gyermekhalandóság miatt), mint valaha s ezért szükség lesz arra, hogy az analfabétaság leküzdésére most teljes tervszerű-séggel megszervezett iskolaépítés a lakosság később várható fejlődésének meg-felelően kiegészíttessék. Így *bizton számíthatunk arra, hogy 25-30 év múlva, az*

ifjúság körében és a termelőképes korban álló népesség soraiban alig lesz valaki, akit a szülői akarat, tudatlanság vagy különös szerencsétlensége visszatartott viola attól, hogy az iskola falai között szívhassa magába az elemi ismereteket. A magyar népoktatás intézményei közül az iparos- és kereskedőtanonciskolák inkább szakirányt szolgálnak. Ezekkel tehát e helyen nem való foglalkozni. De meg kell emlékezni a *polgári iskolákról* és a felsőbb népiskolákról. Közülük a felső népiskolák kivesző típus volt iskolarendszerünkben. Számuk 1881-ben még 78 s 1890-ben 64 volt, de 1900-ban 27-re, 1910-ben pedig 17-re esett vissza; 1917-ben mindössze csak öt ilyen iskolánk működött, Csonka-Magyarországon pedig egy sincs. A polgári iskolák annál inkább életképeseknek bizonyultak, mint adatainkból látszik:

Év	Polgári iskolák száma	Ezek közül		Tanerők száma	Tanulók száma		
		fiú-iskola	leány-iskola		fiúk	leányok	összesen
1881	110	—	—	—	—	—	—
1890	164	—	—	—	—	—	—
1900	296	111	185	2232	20.573	46.933	67.506
1910	460	166	294	3768	34.637	47.491	82.128
1913	498	186	312	4347	42.654	57.147	99.801
1917	533	204	329	4256	46.829	71.687	118.516

A kispolgári osztályba tartozó lakosság gyorsan emelkedő kultúrigényeiről tanúskodnak ezek a számok. Nem egészen 30 év sem kellett hozzá, hogy a polgári iskolák a magyar társadalomnak kedvelt tanítási intézményévé váljanak. Nemcsak az iskolák számának rohamos gyarapodásáról látszik ez, hanem a növekedések hirtelenül emelkedő érdeklődéséről is. S ha egyfelől megállapíthatók, hogy a polgári leányiskolák a nevelésnek mind általánosabban igénybevett eszközei lettek, másfelől a fiú-polgári iskolák is mindjobban elősegítették azt az *egészséges szelekciót, melynek célja a középfokú oktatás szoros értelemben vett intézményeihez csak az arra, való elemeket engedni, a többiek pedig bizonyos erős gyakorlati irányú ismeretek birtokában mielőbb az élet útjára kibocsátani.*

A polgári iskolák gyors fejlődéséből az érdem legnagyobb része szintén az államot illeti:

Év	A polgári iskolák közül			
	állami	községi jellegű volt	felekezeti	egyéb
1900	103	87	77	29
1910	176	101	122	61
1913	188	117	131	62
1917	211	137	136	49

Az állam és a községek fejlesztették ki (szinte kizárólagosan) a fiú-polgári iskolai típust; a többi fenntartók – nyilvánvaló egyoldalúsággal – a leány-polgári iskolákra fektették a főszűlyt.

A polgári iskolák és tanulók száma mai területünkön 1919 óta rohamosan szaporodik.

1919-20-ban 253,
 1920-21-ben 312,
 1921-22-ben 329,
 1922-23-ban 340,
 1919-20-ban 253,
 1924-25-ben 359,
 1925-26-ban 412 polgári iskola volt.

A tanulók száma 1920-21-ben 75.705, 1924-25-ben 89.746.

A polgári iskolák 1924-25. évi részletes adatainak megvizsgálása azzal az érdekes tanulsággal jár, hogy tanintézményeinknek e típusából a mai Magyarországon jóval többet tart fenn, mintsem amennyire az gondolhatná, aki az iskolák tömegét az ország területi vagy népességi veszteségeinek arányában akarná szétosztani. Ez iskolák közül 161-nek az állam, 96-nak a községek, 88-nak a különböző felekezetek, 14-nek pedig egyéb fenntartók fedezték költségeit. A működő polgári iskolák tanerőkkel való ellátottsága határozottan jobb, mint volt a teljes Magyarországon. Ez nemcsak abból látszik, hogy egy-egy iskolára most több (8 helyett 10.1) tanerő esik, hanem abból még inkább, hogy míg előbb egy-egy tanerőre átlagosan 27.5 tanuló jutott, – 1924-25-ben csak 24.8. Valószínű azonban, hogy lakosságunknak fentebb már jelzett eliparosodása folytán az e fajta iskolákat az ifjakkal előbb-utóbb növekvő csoportjai keresik fel s így ez a tanítás *intenzitása* szempontjából oly kedvező átlag sokáig nem maradhat meg változatlanul. A magasabb fokozatú iskoláknak állandóan tapasztalható túlszűfolt-sága egyenesen szükségé teszi azt, hogy Magyarország ez iskolatípusának látogatottsága fejlesztessék. Ez alig volna lehetséges újabb polgári iskolák létesítése nélkül. A magyar kormányzatnak valóban elhatározott akarata az, hogy országszerte még számos új polgári iskola állíttassék fel.

Az erre irányuló akaratnak bizonyossága a magyar nemzetgyűléshez a polgári iskolákról benyújtott s tárgyalásra váró törvényjavaslat. A törvényjavaslat kimondja, hogy azokat a községeket (városokat), amelyek népessége 5000 lélekszámot meghalad, a vallás- és közoktatásügyi miniszter kötelezheti polgári iskola létesítésére és fenntartására s arra, hogy az új iskola számára új épületet emeljenek, ha polgári iskolával nem rendelkeznek, illetőleg, ha a meglévő iskola nem tudja befogadni a jelentkezőket. A költségeket részben a magyar állam viseli. Az új törvény a polgári iskolák fejlődésének egészen új korszakát fogja megnyitni. A magyar iskolaügy történetében a polgári iskolák (mint fentebb is említettett) kiállották a próbát: tökéletesen megfeleltek annak a célnak, hogy a tanulókat viszonylag befejezett gyakorlati általános műveltséggel ellátva, egyben a középfokú szakiskolákra is előkészítse őket. A siker volt nyitja annak a nagy élénkségnek, mely az e típusú iskolák alapítása körül Magyarországon mutatkozott. A legutóbbi négy évben a magyar állam maga 28 új polgári iskolát állított fel. De éppen, mert a polgári iskolák annyira életrevalóknak bizonyultak, merült fel a szüksége, hogy az iskolák száma a közvetlenül érdekelt lakosság teherviselőképességének bevonásával is fokoztassék. *Nem alap nélkül való remény az, hogy egy évtizeden belül minden község (még van vagy 60j, amely lélekszáma tekintetében ily iskola létesítésére kötelezett, megfelelt e kötelezettségének.* Mivel párhuzamosan az elemi iskoláknak a tankötelesek teljes beiskolázását biztosító szaporítása is meg fog történni, a polgári iskolák számának növekedése pedig az összes népesebb községekben lehetőségét nyújtja a 14 éves korig való tanulásnak, *elő van készítve a mindennapi tankötelezettségnek 14 évig való kiterjesztése,* amit Ausztria, Németország, Svájc és a legtöbb európai állam már megvalósított. Ez Klebelsberg Kun o gróf népoktatási politikájának végcélja.

III. A középiskolák.

Az intelligencia általános műveltségének közvetítésére s a főiskolai oktatásnak is mintegy előkészítésére Magyarországon a *gimnáziumok és reáliskolák* szolgálták s a középfokú intézetek közé voltak sorolhatók a *felsőbb leányiskolák* is, habár a korábbi statisztikai közlések a népiskolák közé foglalták is azokat s így bővebb adatokat 1892-ig nem igen lehet rájuk vonatkozólag kiválogatni. A középiskolák fejlődéséről ezek a számok tájékoztatnak.

Év	Fő-(teljes) gimnáziumok	Nem teljes	Összes	Fő-(teljes) reáliskolák	Nem teljes	Összes	Felsőbb leányiskolák	Összes középiskolák
1870	—	—	146	—	—	24	—	170
1880	—	—	151	—	—	34	—	185
1892	98	52	150	24	9	33	21	204
1900	112	53	165	25	7	32	27	224
1910	145	33	178	26	6	32	35	245
1913	155	33	188	27	7	34	35	257
1917	172	14	186	29	5	34	39	255

Noha nem szorul bizonyításra, hogy a középfokú oktatás sikeressége elsősorban nem a rendelkezésre álló intézetek számától függ, s a középfokú oktatásnak a közművelődés terjesztése körül gyakorolt hatására is inkább következtethetünk egyéb jelenségekből, – fenti adatokból mégis kitűnik, hogy Magyarország mind több és több helyen tette hozzáférhetővé a tanuló gyermekek számára a középiskolába való járást. Különösen a *humanisztikus* irányú gimnáziumok száma növekedett meg szemelláthatóan, jelezve azt, hogy a középiskolákból kikerült ifjoknak klasszikus műveltségét előbbrevalónak tartotta a magyar kultúrpolitika s nyilván társadalmunk is, mint az úgynevezett *reáliskolákban* való kiképzést.

S hogy a középiskolai s különösen a gimnáziumi tanítás mindjobban kulturális szükségletté vált Magyarországon, annak az is a jele, hogy míg 1892-ben a nemteljes tagozatú gimnáziumok közül feleannyi működött, mint főgimnázium, később a ki nem épített gimnáziumi típus a gimnáziumi oktatásban teljes háttérbe szorult. A reáliskolák száma hosszabb időn át stagnált. Nem úgy a felsőbb leányiskoláké, melyek (1917-ben statisztikánkban már a leánygimnáziumokkal egybefogva) egyre jobban fejlődő szervei lettek a nőnevelésnek.

A gimnáziumok közül

1892-ben állami	13, felekezeti	128, egyéb	jellegű volt	9
1900-ban	„	„	„	13
1910-ben	„	„	„	12
1913-ban	„	„	„	13
1917-ben	„	„	„	12

A kép azonban nem egészen tiszta, minthogy az úgynevezett kir. katolikus gimnáziumok (számuk 1917-ben 17 volt) mind az állam rendelkezése alatt állottak s a többi (különösen latin és görög szertartású felekezeti és a községi) intézetek közül is 57 állami vezetésnek volt alárendelve. Ilyenformán a gimnáziumi jellegű középiskolák kétharmadának vezetésére nézve az *állam által* inaugurált elvek voltak a döntők. Az *autonóm* gimnáziumok fenntartása körül kiváltképpen a két protestáns egyház és az erdélyi róm. kath. státus buzgólkodtak.

A reáliskolai intézmény még szorosabban tapadt az állami közoktatásügyhöz. Az 1917-ben működött 26 állami reáliskola mellett öt másik is állami vezetés alatt állott. Ugyanaz áll a felsőbb leányiskolákról; közülük 18-nak volt ekkor fenntartója az állam s további 12-nek vezetője.

A középiskolai oktatás kiterjedése éis- hatályossága nagy részben attól függ, hogy a lakosság gyermekeinek mekkora tömege keresi fel az intézeteket s az alkalmazott tanerők száma milyen arányban áll a növendékekével.

A statisztika ebben a tekintetben is örvedetes fejlődésről beszél:

A)						
Év	Gimnáziumok		Reáliskolák		Felsőbb leányiskolák	
	tanárainak	tanulóinak	tanárainak	tanulóinak	tanárainak	tanulóinak
	s z á m a		s z á m a		s z á m a	
1900	2199	48.353	473	9.699	334	4902
1910	2733	58.766	505	10.410	401	6233
1913	2957	63.592	564	11.629	438	6552
1917	2378	67.190	425	12.662	482	9899

B)						
Év	E g y			Egy tanerőre esett növendék a		
	gimnáziumra	reáliskolára	felsőbb leányisk.	gimnáziumokban	reáliskolákban	felsőbb leányisk.
	esett tanerő					
1900	13'3	14'8	12'4	22'0	20'5	14'9
1910	15'4	15'8	11'5	21'5	20'6	15'5
1913	15'7	16'6	12'5	21'5	20'7	14'9
1917	12'8	12'5	13'8	28'1	29'8	20'5

Adataink plasztikusan mutatják, hogy abban a mértékben, amint a magyar társadalom gyermekeinek mind nagyobb rajai tódultak a középiskolákba, gondoskodás történt arról, hogy ott elegendő tanári személyzet fogadja őket. Hogy az 1917. év ennek a szabályosságnak látszólag ellentmond, a felelősséget a háború viseli érte, melynek parancsszavára a középiskola tanárai közül is sokan bevonultak. A középiskoláknak ekkor még két főtípusa, a gimnáziumok és reáliskolák, körülbelül egyenlő arányban voltak tanári erővel ellátva, a felsőbb leányiskolák valamivel kevésbé; ezekben viszont egy-egy tanári személyre kevesebb növendék jutott.

A felsőbb leányiskolái típus adatai – mint említettük – statisztikánkban 1917-ben már magukban foglalták a leánygimnáziumok adatait is. Ámde leányok, mint magántanulók, a fiúgimnáziumokban és reáliskolákban is tettek osztályvizsgálatot, ez évben 2286-an, *úgy, hogy a női nem magasabb műveltségének megszerzésére ez az út is egyik hatályos eszköz volt.*

A középiskolai oktatás az *érettségi vizsgálatok* rendszerében csúcsosodik ki. Az érettségi vizsgálat birtokában képesítettek az ifjak a főiskolai tanulmányokra. Sokan e vizsgálat után azonnal gyakorlati pályákra lépnek át. A középiskolákban érettségi vizsgálatra jelentkezők azon érettnék is nyilvánított tanulók száma Magyarországon rohamosan emelkedett:

Év	Gimnáziumokban	Reáliskolákban	Mindössze
	sikerés érettségi vizsgálatot tett ifjak száma:		
1890	1.946	227	2.173
1900	3.002	506	3.508
1910	4.352	596	4.948
1913	4.771	577	5.348
1917	5.254	755	6.009

Amilyen arányban nőtt a középiskolai tanulók száma, ugyanolyan mértékben gyarapodott az évenként érettségi vizsgálatot tett ifjak száma is. Pedig az utolsó időkben a gimnáziumi és reáliskolai érettségi vizsgálati képesítés megszerzésének erős versenytársa akadt a *felső kereskedelmi iskolákban* végzett tanulók érettségi vizsgálatában. Ilyen, szakirányú vizsgálatot tett t. i.

1890-ben	587	1910-ben	2.130
1900-ban	1.032	1913-ban	2.474

1917-ben 3.103 tanuló.

A felső kereskedelmi iskolákból kikerülő, tanult fiatal nemzedék szolgáltatja ipari és kereskedelmi életünknek azt a szintén értékes szellemi tartalékot,

melyre iparunk és kereskedelmünk egyre növekvő arányai mellett ugyancsak szükség volt. Statisztikánknak ez a része ezért érdemel figyelmet.

A mai Magyarországon 1923-24-ben 151 középiskola működött, 97 fiú- és 26 leánygimnázium, 22 reáliskola, 4 felsőbb leányiskola s 2 leánygimnázium és felsőbb leányiskola egy intézetben. Tanerőik száma 2975, tanulóiké 57.769 volt. Ha vesszük azt, hogy ugyanakkor polgári iskolákban 88.676, tanítóképző-intézetekben 3502 s felső kereskedelmi iskolákban 9282 ifjú tanult, megnyugvással tekinthetünk a megmaradt magyar államterület intelligenciájának nevelése elé. *Ha Magyarország gazdasági helyzete kedvezőbbé válik s a kereseti alkalmak szaporodásával kapcsolatban szükség lesz arra, hogy tanult középosztály foglalja el benne a pozíciókat, gazdaság tőr sadalmi életünknek nagy erőssége lesz az a szellemi tőke, melyet lakosságunk széles kategóriái szereztek és szereznek meg a középfokú s rokonjellegű intézetekben.*

Addig, míg ez a változás bekövetkezik, Magyarország állami és társadalmi életében eléggé kritikus pont a középiskolákból egyre tömegesebben kitóduló ifjak nagy száma. Az érettségi vizsgálatot tett tanulók száma az 1919-20. tanévtől kezdődőleg állandóan olyan magas volt, hogy az intelligens középosztályba törekvő új meg új csoportok jövője – remélni kell, csak pillanatnyilag – gondot is okozhat.

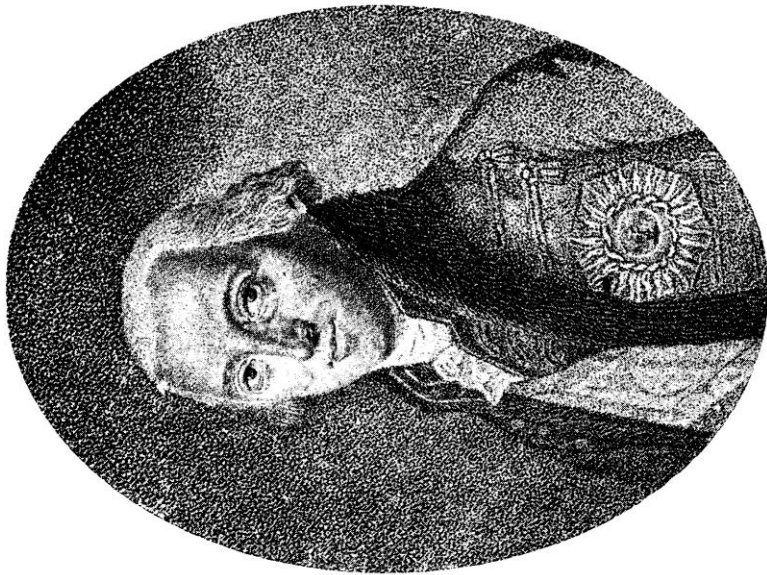
A sikeres érettségi vizsgálatot tett tanulók száma az 1919-20. tanév óta így alakult:

Év	Gimnáziumokban	Reálgimnáziumokban	Reáliskolákban	Leánygimnáziumokban	Felső keresk. iskolákban	Mindössze
1920	2718	—	887	474	1263	5342
1921	3215	—	857	625	1977	6674
1922	3284	—	749	546	1830	6409
1923	3313	—	550	563	1279	5705
1924	3518	—	638	573	1312	6041
1925	997	2304	668	578	1686	6233

A helyzet illusztrálására elég annyi, hogy Csonka-Magyarország iskoláiban évenként ugyanannyi, sőt több ifjú tett érettségi vizsgálatot, mint Nagy-Magyarországon. Ez mindenesetre túltermelést jelentene, noha a múlt adataiból is világos, hogy bizonyos fejlődés állandóan tapasztalható volt s a Csonka-Magyarországra az elszakított területekről bemenekülő intelligencia gyermekei is a várható mértéken felül emelték az itt tanuló s középiskoláikat itt végző ifjak számát.

A számok egyébként a nagy feszültségben mintha egyhülest mutatnának. De, ha a jelen idejének nyomasztó gondolatköréből kiszabadulunk: minden kétséget kizáró módon van egy olyan szempont, melynek mérlegelése mellett korántsem látszik nemzeti szerencsétlenségnek a középiskolai tanulók számának ez az elhatalmasodása. Közelegnek már azok az idők, mikor gazdaságtársadalmi és kulturális életünknek minden vonalán hiányozni fognak azok az erők, melyek örökös elvesztését jelentik a háborús és a háborút követő évek *elmaradt születései*. *Ha a magyar népesedési politika művelői helyesen mutattak rá arra, hogy az elmaradt születéseket a magyar állam csak úgy pótolhatja némileg, hogy a háborút megelőzőleg fiatal s a háború után világrajött generációk életét minél inkább megvédi, – ugyanoly mértékben logikusnak kell tartani, ha a háború által még nem érintett (most tanuló) generációk kultúrájának emelése és teljesebbé tétele érdekében is mindent megtesz a társadalom.*

Az 1924. évi XI. t.-c. a középiskolák tanítási rendszerét az addig érvényben volt bifurkáció helyett három felé tagolta s a gimnáziumi és reáliskolai típus közé harmadikként beiktatta az ú. n. reálgimnáziumokat. Korszakosnak kell tekinteni ezt a törvényalkotást, de a jövő fogja eldönteni, hogy a reformot az élet mennyiben igazolja. Az a vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet, mely



*Urményi József (1741—1825)
kultúrpolitikus.*



*Gróf Széchenyi István (1791—1860)
a Magyar Tudományos Akadémia alapítója.*

az 1924-25. tanév elején az egyes középiskolák fajait meghatározta, maga is nyitva hagyta a lehetőséget arra, hogy utólag még további intézetek sorsáról is történhessék döntés. Az 1924-25. tanévben azután tényleg 27 gimnázium, 70 reálgimnázium és 22 reáliskola működött (s rajtuk kívül 32 leányközépiskola). *A fiúközépiskolák szervezetében tehát a reálgimnázium típus jutott már eddig is túlsúlyra. Ha valóra válnak azok a remények, melyeket a reformhoz fűznek, a középiskoláknak ezt az átcsoportosítását szerencsésnek kell tartani.*

Meg kell emlékezni röviden arról, hogy a magyar nemzetgyűlés 1926 októberében elfogadta azt a törvényjavaslatot, mely a leányközépiskolák kérdését újra szabályozta. Az egységes leányközépiskolai típus ezzel ismét háromfelé tagolódott: *a) leánygimnáziumokra, b) leányliceumokra és c) leánykollégiumokra, mely utóbbiak az egykori felsőbb leányiskolát vannak hivatva pótolni.* Valószínű, hogy e reform új lökést fog adni a női nem kultúrnívója fejlesztésének.

Külföldi összehasonlításokra – az oktatási rendszerek különfélesége folytán – ugyan nincs sok alkalom, mégis érdemesnek látszik néhány adatot közölni egyik-másik külföldi állam középiskoláinak számáról s azok tanulóiról.¹

Állam	1900.			1910.			1920.		
	Középiskolák száma	Fiú-tanulók száma	Leánytanulók száma	Középiskolák száma	Fiú-tanulók száma	Leánytanulók száma	Középiskolák száma	Fiú-tanulók száma	Leánytanulók száma
Anglia	—	—	—	950	84.300	72.000	1.140	158.700	148.900
Skócia	55	10.400	7.800	57	12.000	9.000	148	45.900	
Dánia	—	—	—	—	35.800		—	19.900	16.300
Norvégia	86	8.900	6.600	90	9.300	8.500	—	—	—
Svédország	—	17.500	—	—	22.600		77	26.200	1.600
Finnország	50	6.700	1.800	123	11.700	11.800	141	14.000	15.900
Ausztria	311	100.100	—	433	140.700	2.700	—	—	—
Svájce	31	9.800		46	15.400		—	17.600	9.000
Németbirodalom	—	—	—	2.515	424.100	240.000	—	—	—
Hollandia	105	10.300	2.800	131	12.500	4.700	201	18.600	9.600
Belgium	163	24.000	7.300	169	26.400	9.200	176 ²	34.300	12.700
Franciaország	410	85.500	13.200	468	96.800	29.700	492	102.300	43.900
Olaszország	419	46.100		713	55.100	4.600	—	—	—
Egyes.-Államok	7.452	249.000	331.000	11.994	454.000	578.000	16.009 ³	942.200	1.168.400

Az adatok egybevetésének, mint fentebb említettük, szinte leküzdhetetlen akadályai vannak. Ha valamire mégis fel kell a figyelmet hívni, ez az, hogy *a nők középfokú oktatása* a mi viszonyainkhoz képest számos nyugati államban „(így Angliában, Franciaországban, de az északi Finnországban- is) s még inkább az Északamerikai Egyesült Államokban sokkal előbbre van. *Ebben az irányban mindenesetre még sok teendő vár Magyarországra, különösen: ha egykor ki tudjuk irtani a magyar társadalomból azt a hamis felfogást, hogy a nők továbbtanulásának szinte kizárólagos célja az önálló kenyérkereset.*

A női népességnek a középfokú iskolai műveltség megszerzése terén a férfikkal szemben való nagy hátránya Magyarországon különösen annak tűnik

¹ L. Annuaire statistique, 1922. Paris, 214* és 216* 1.

² 1919. évi adat.

³ 1917. évi adat.

fel, aki az 1910. évi népszámlálás¹ anyaga alapján azt vizsgálja, hogy a férfi- és a női lakosságnak mekkora százaléka végezte el a középiskolák fokozatait:

Legalább 4 oszt. végzettsége volt a férfiak 4·6, a nők 2·8, az összes lak. 3·7 %-ának.
 „ 6 „ „ „ „ „ 2·9, „ „ 0·8, „ „ „ 1·9 „
 „ 8 „ „ „ „ „ „ 2·3, „ „ 0·4, „ „ „ 1·4 „

A négy középiskolai képzettséggel bíró nők aránya még úgy-ahogy megközelítette a férfiakét, feljebb azonban a két nem arányszáma mindinkább szétválik egymástól. De biztató jel volt már 1910-ben is, hogy a fiatalabb korcsoportokban, tehát az újabb idők szellemében felnőtt népességnél, a középiskolát végzett nők arányszáma jóval inkább megközelítette a férfiakét, mint a férfiakat és nőket együttesen tekintve.

Csonka-Magyarországon ezt a jelenséget fokozott mértékben lehet észlelni. Az 1920. évi népszámlálás arányszámait szerint:²

	$\frac{11}{14}$	$\frac{15}{19}$	$\frac{20}{23}$	$\frac{24}{29}$	$\frac{30}{34}$	$\frac{35}{39}$	$\frac{40}{59}$	60-nál több
é v e s								
a) férfi népességből %-ban								
4 oszt. középisk. képzettséggel bírt	4·0	13·1	15·6	15·1	15·2	14·2	11·4	7·0
6 „ „ „ „	—	5·8	9·8	9·5	9·9	9·4	7·3	4·7
8 „ „ „ „	—	2·3	8·6	8·5	8·9	8·4	6·3	3·9
b) női népességből %-ban								
4 oszt. középisk. képzettséggel bírt	4·1	12·7	13·3	12·8	11·5	9·7	7·4	3·7
6 „ „ „ „	—	2·8	3·7	3·7	3·5	2·9	2·2	1·0
8 „ „ „ „	—	1·0	2·3	2·2	2·1	1·7	1·1	0·5
c) összes népességből %-ban								
4 oszt. középisk. képzettséggel bírt	4·1	12·9	14·4	13·8	13·2	11·8	9·4	5·3
6 „ „ „ „	—	4·3	6·5	6·3	6·5	5·9	4·7	2·8
8 „ „ „ „	—	1·7	5·1	5·0	5·2	4·9	3·7	2·2

Ezek a számok az első pillantásra nyilvánvalóvá teszik, hogy a mai Magyarországon a népességhez képest *akkora intelligencia zsúfolódik össze, melynek foglalkoztatása felől pillanatnyilag lehetnek ugyan aggályaink, de amelynek végső eredményben még örülnünk kell.* Valószínű, hogy ebben is nagy része van a háborúnak és az azzal kapcsolatos későbbi fejleményeknek: egyfelől annak, hogy a háborús évek alatt a női szellemi munkára nagyobb szükség lévén, a nők sűrűbb tömegei igyekeztek középiskolai képzettséghez jutni; másfelől az ország megcsonkításának, mely kettős irányban éreztette hatását: Budapest tanult lakosságának kiélezett jelentőségével s másrészt a megszállott területekről beözönlött elemek révén, akik között különösen sok volt

¹ M. Stat. Közl. Új sor. 64. k. 181-3. 1.

² A Magyar Statisztikai Szemle 1924. évi 7-8. sz. 259. 1.

az iskolázott férfi és nő. Bárhogy is áll a dolog, az 1910. évi ada

	11	15	20	30	40	50	60	70-nél
	14	19	29	39	49	59	69	több
	é v e s							
a) férfi lakosságból								
4 oszt. középisk. képzettségű volt	1·7	6·9	8·4	8·0	6·8	5·4	4·6	4·1
6 " " " " " "	—	3·2	5·9	5·5	4·5	3·7	3·8	2·9
8 " " " " " "	—	1·3	5·2	4·7	3·8	3·0	2·7	2·3
b) női lakosságból								
4 oszt. középisk. képzettségű volt	1·5	5·6	6·0	4·8	3·2	2·2	1·4	1·2
6 " " " " " "	—	1·2	2·0	1·6	1·1	0·7	0·5	0·4
8 " " " " " "	—	0·4	1·2	0·8	0·6	0·4	0·2	0·2
c) összes lakosságból								
4 oszt. középisk. képzettségű volt	1·6	6·3	7·2	6·4	5·0	3·8	3·0	2·6
6 " " " " " "	—	2·2	3·9	3·4	2·8	2·2	1·8	1·6
8 " " " " " "	—	0·8	3·1	2·7	2·1	1·7	1·5	1·2

százalék,¹ azonnal arra a megállapításra vezet, hogy a mai Magyarország népességének törzse a középfokú iskolai végzettség tekintetében is sokkal magasabb fokon áll, mint a háború előtti Magyarorszáé. A középiskolai műveltség az iskola falain belül megszerezhető műveltségnek tulajdonképpen a summája s ha nem is lehet mondani, hogy azt a végső ideált, mely itt a szem előtt lebeghet – különösen a női nem körében (mert hisz ezeknek túlnyomó része ma is csak a középiskolák 4 osztályát végezte el) – elérte Magyarország, a magyar nép olyan erős rétege immár az, mely a középiskolai oktatáson átment, hogy attól méltán lehet várni eleven érdeklődést a *tudományos* munka iránt is.

IV. Főiskolák.

A tudományos munkát kell előtérbe helyezni akkor, mikor Magyarország *főiskolai* hallgatóságának képzésére térünk át. Az egyetemi hallgatóságáról tehát, melynek oktatásában ugyan Magyarországon alig van- elkülönítve a tudósképzés a különféle közfunkciók ellátására minősítő oklevelek megszerzésétől, de viszont amely mégis csak az a tartalék, melyből a tudományt művelők kiválasztódtak és a jövőben is kiválasztódnak. A behatóbb fejtegetéseink köréből tehát kimaradnak a bár főiskolai jellegű, de nem egyetemi intézmények (csupán a hittudományi főiskolákkal és a jogakadémiákkal téve kivételt) s csak teljesség kedvéért számolunk be az 1917. év alapján ezek főbb adatairól is:

F ő i s k o l á k	száma	Tanerők száma	Hallgatók száma
Bányászati és erdészeti főiskola:			
a) Erdőmérnöki szakosztály	{ 1	12	54
b) Bányászati ágazat	{ 1	12	82
Állatorvosi főiskola	1	12	68
Gazdasági akadémiák ²	2	16	71
Kereskedelmi akadémia	4	65	142
Képzőművészeti főiskola:			
Általános művészeti tanfolyam	1	14	102
Rajztanárképző	1	23	176
Zeneakadémia	1	47	533
Színművészeti akadémia	1	14	41

¹ L. M. Stat. Közl. Új sor. 64. k. 181-3. 1.

² Közülük 3 a háború alatt szünetelt.

A tulajdonképpeni főiskolai oktatás statisztikájára térve át, újból rá kell arra mutatni, hogy ez sem tapadhat kizárólagosan az egyetemek munkájához, minthogy a főiskolai oktatásra vonatkozó törvények szerint bizonyos nem egyetemi jellegű, de akadémiai szervezetű intézetekben is lehet elnyerni az egyetemi fakultásokon kiadott oklevelekkel bizonyos vonatkozásban egyenértékű, de nem tudományos jellegű, képesítést. Így a hittudományi főiskolákon és jogakadémiákon, mely utóbbiak ugyan a mai Magyarországon mind szűkebb működési körre szorultak vissza, de korábban a jogászképzésnek elég sűrűn igénybe vett erőforrások voltak.

a) A régebbi fejlődés.

Az egyetemek és főiskolák újabb időbeli tanulmányi viszonyai felől elsősorban a *tanára személyzet* létszámára vonatkozó adatokból lehet tájékozódni.

A főiskolák megnevezése	száma	Rendes Rendkívüli Helyettes Magán				Tanítók és előadók	Összes tanerők	Adjunktusok tanársegédek
		s	z	á	m			
a) 1892								
Tudományegyetemek	2	120	27	5	92	7	251	68
Műegyetem	1	26	4	1	10	12	53	28
Jogakadémiák	11	69	7	5	29	—	110	—
Hittani intézetek	50	195	83			—	278	—
b) 1900								
Tudományegyetemek	2	131	39	4	130	15	319	77
Műegyetem	1	32	2	—	20	10	64	44
Jogakadémiák	10	71	8	4	35	2	120	—
Hittani intézetek	46	205	40	20	—	36	301	—
c) 1910								
Tudományegyetemek	2	151	52	5	193	17	418	103
Műegyetem	1	35	10	13	19	4	81	79
Jogakadémiák	10	70	10	5	25	9	119	—
Hittani intézetek	46	206	21	16	1	16	260	—
d) 1913								
Tudományegyetemek	2	147	67	—	246	17	477	108
Műegyetem	1	35	11	16	24	4	90	82
Jogakadémiák	10	70	8	8	26	21	133	—
Hittani intézetek	44	209	19	11	2	46	287	—
e) 1917								
Tudományegyetemek	4	188	31	7	289	29	544	194
Műegyetem	1	37	8	21	14	4	84	36
Jogakadémiák	8	41	16	—	14	19	90	—
Hittani intézetek	42	186	14	9	2	27	238	—
f) Tagozódás tudománykarok szerint 1917-ben:								
Hittudományi karok és főis- kolák		202	17	9	2	33	263	—
Jog- és államtudományi karok és jogakadémiák		101	19	—	57	28	209	—
Orvostudományi karok		37	13	4	154	—	208	158
Bölcsészeti (és term. tud.) karok		75	12	3	92	19	201	46
Műegyetem		37	8	21	14	4	84	36

A magyar főiskolai oktatás szervezete a világháború derekáig eltelt 25 év alatt igen nagy mértékben kimélyült. Különösen a tudományegyetemek tanári személyzete nőtt meg, mely addig is, amíg Magyarországon változatlanul két tudományegyetem volt, csaknem kétszeresére emelkedett, két új egyetem felállításával pedig ezt az arányt is meghaladta. Figyelemreméltó, hogy a rendes tanárok létszáma korántsem szaporodott olyan arányban, mint az összes tanári személyzeté. A különbözet túlnyomó része a magántanárok számának növekedéséből állott elő. Ez viszont önmagában is annak a jele, hogy *a magyar tudományegyetemek a magántanári jogosítvány megadásával mind sűrűbben nyújtottak módot tudományos érdemeket szerzett egyéneknek arra, hogy az egyetemi katedrán egyfaj speciális tudományszakokról is tarthassanak előadást*, aminek viszont persze az volt az előzetes feltétele, hogy a tudományos munkával foglalkozók köre is nagyon kitágult. Szembe ötlük az *adjunktusi és tanársegédi* intézmény gyors fejlődése is. Ha az itt észlelhető gyarapodás túlnyomó része az orvostudományi karokra is esik, mégis nyilvánvaló, hogy az intézmény – a benne rejlő nagy tudományos és gyakorlati előnyöknél fogva – az egyetemi oktatás előrehaladásának alkalmas fokmérője. A műegyetem tanári személyzete is szépen fejlődött s munkájának hatályosságát elősegítette, hogy az adjunktusi és tanársegédi intézmény itt is mind nagyobb szerephez jutott. Az egyetemekkel szemben a hittudományi főiskolák tanári személyzete a háborút megelőző években, kisebb hullámmal, nagyjában állandónak látszott; a háború folyamán hirtelen nagy csökkenés következett be ezek tanári létszámában is. A jogakadémiák tanári személyzete ezzel szemben 1913-ig emelkedően volt, az új egyetemek felállításával azonban erősen csökkent.

A régi Magyarországról közölt legutolsó, 1917. évi adatok szerint a tudományegyetemen működő *karok* tanári személyzete hozzávetőlegesen egyforma volt. Az adjunktusi és tanársegédi intézmény azonban az orvostudományi kart messze a többi kar fölé emelte s e tekintetben a bölcsészeti kar is sokkal jobb helyzetben volt, mint a jog- és államtudományi kar, melyen az adjunktusi intézmény az ideig (költségvetésileg legalább) egyáltalában nem volt bevezetve. Kétségtelen, hogy az adjunktusi intézményt a bölcsészeti karon is magasabb fokra lehetett volna emelni, mint ahol az tényleg állt. De a jog- és államtudományi karoknak egyenesen fájó sebe volt az, hogy a tudományos és szeminárium munkásságnál szinte nélkülözhetetlen adjunktusi intézmény meghonosítására náluk nem került sor.

β) A jog- és államtudományi képzés szervezeti bajai.

A jog- és államtudományi karokon szervezendő adjunktusi és tanársegédi intézménnyel szemben Magyarországon nem nyilvánult meg a múltban a szükséges jóindulat és megértés. Pedig nyilvánvaló, hogy az e karokon előadott számos stúdium művelését is nagy mértékben elősegíti az, ha jól képzett adjunktusi és tanársegédi kar áll a tanári kar segítségére. Komoly szeminárium munkálkodás: mely a hallgatóság szélesebb köreit mozgatja meg; ú. n. praktikumok tartása, melyek tervszerű előkészítése és gondos lefolytatása legkönnyebben tereli a figyelmet a problémák igazi lényege felé s buzdít továbbtanulásra stb.: csak nehézkesen valósíthatók meg akkor, mikor a tanároknak az előadásokon és a nagy munkaterhét jelentő vizsgáztatásokon kívül a tudományos irodalom továbbfejlesztése is feladatként vár. Alig van a jogi oktatásnak egy parcellája is, ahol ez intézmény bevezetése, nagy haszonnal nem járna. A nagy hagyományokkal bíró magyar jogtörténeti irodalomnak (előbb-utóbb) ellanyhulásában kétségkívül része lenne pl. annak, hogy a fiatalság arra való elemei nem vezetnek rá arra, hogy az élő jog megítélése szempontjából oly nélkülözhetetlen

jogtörténeti bűvárkodást meleg érdeklődéssel karolják fel. Körülbelül hasonló a helyzet a gazdaságtörténettel, melynek ugyan a magyar egyetemeken külön tanszéke nincs, de amelynek intenzívebb kutatása a közeljövő magyar tudományos életének egyik legfőbb kötelessége. A közgazdaságtanban egészen új rendszer van kialakulóban; behatóbb vizsgálatába a fiatalabb generáció szélesebb köreit kell bevonni. A közigazgatási és pénzügyi jog örökké változó alakulása a legnagyobb figyelmet érdemli a fiatalság részéről, de ugyanezt mondhatni a jogi és államtudományi oktatás bármely részéről. A magánjog, a kereskedelmi jog, a politika és jogfilozófia *ontják magukból az új meg új problémákat, melyeket a tanár rendszeres (akár speciálkollégiumok nevében is tartott) előadásaiban legfeljebb érinthet: részletes, alapos megbeszélésük csak a szemináriumi munkásság tárgya lehet.* E nagyobb szabásúnak tervezett szemináriumi munkásság azonban a tanári testületek túlterheltsége mellett nehezen tudna kibontakozni. Megszervezésének *elengedhetetlen feltétele a most tárgyalt intézmény bevezetése.* Egy speciális tudományos érdek különben szintén ezt kívánja meg. A régi Magyarországon az egyetemek jog- és államtudományi karainak szukkreszcenciájáról – a jogakadémiák fennállása mellett – szinte automatikusan lehetett gondoskodni. A jogakadémiák tanári kara termelte legtöbbszörre azt a pótlást, melyből az egyetemi tanári kar kiegészült. A jogakadémiai tanárság tehát quasi előkészítő iskola volt az egyetemi tanárságra. A legújabb fejlődésben azonban a jogakadémiák jelentősége nagyon csökkent s ha ideig-óráig fennmaradásukat (korlátolt számban) a fenntartók jószándéka biztosítani is tudja, kérdés, hogy ez a jóakarát meddig fog nyilvánulni. Magyarország kormánya bizonyára gondoskodni is fog arról, hogy azok az elemek, akik közül egykor ki fog majd választódni a jog- és államtudományi karok tanári testülete, megfelelő helyen, nyugodtan készülhessenek majdani hivatásukra.

γ) A régebbi idők főiskolai hallgatóságának tudományszakok szerint való tagozódása.

Hogy mekkora szükség lett volna arra, hogy az adjunktusi és tanársegédi intézmény már előbb gyökeret verjen a magyar jogi oktatásban, azonnal ki-tűnik a főiskolai hallgatóságnak karok (szakok) szerint való tagozódásából, a múltba lehetőség szerint visszatekintve:

Egyetemi és főiskolai hallgatók száma:

Év	Hittudományi karok és főiskolák	Jog- és államtudományi karok és főiskolák	Orvosi karok	Bölcsészeti karok	Gyógy-szerész. tanf.	Mű-egyetem	Összesen
1866	1663	2378	509	162	—	273	4955
1871	1628	3257	613	149	105	451	6203
1875	1599	2697	557	490	130	818	6291
1880	1817	2529	834	623	211	500	6514
1885	1912	2469	1179	338	213	542	6653
1892	1686	2654	1091	421	264	655	6771
1895	1574	3536	959	526	158	910	7663
1900	1510	5536	667	1116	168	1570	10567
1905	2226	6460	1065	1763	238	1273	13025
1910	2134	6147	2186	1448	391	1508	13814
1913	1967	5520	3204	1341	428	2115	14575
1917	1586	2254	1569	1032	81	661	7183

Magyarország ifjúságának az egyetemek és főiskolák felé áramlása a 90-es évek derekán indult meg. Az addig megfigyelhető 30 éven keresztül évenként

mindig csaknem ugyanakkora tömegek keresték fel felsőoktatási intézeteinket. A millénium éve után – mintegy varázsszóra – mind többen és többen tódultak középiskolát végzett ifjaink közül a főiskolák felé s bezárólag a háború kitörésének évéig nem akadt esztendő, melynek főiskolai statisztikája újra meg újra ne nagyobb hallgatóságról adott volna számot, mint az előző évé. A háború kitörése után a helyzet egy csapásra megváltozott. Egyetemeink és főiskoláink a korábbi évekhez mérten elnéptelenedtek, de hogy mennyire átmeneti és csupán a szükség parancsolta átmeneti állapot volt ez, igazolják a későbbi évek adatai, melyeket e tanulmány alább közöl.

A főiskolai hallgatóság számának hirtelen megnövekedésében a hittudományi karnak és hittudományi főiskoláknak aránylag kisebb részük volt. Igaz ugyan, hogy az 1900-as évek derekán itt is néhány százzal több hallgató tanult, mint az előző évtizedben, de a teológusok számának hullámvonala már a 80-as évek elején is elég jelentékeny emelkedést mutatott, hogy azután a 90-es években nagyon mélyre süllyedjen.

A jog- és államtudományi karok és jogakadémiák hallgatóinak létszáma a 70-es évek elején gyorsan hanyatlott s azután körülbelül a 90-es évek közepéig változatlan maradt. Ekkor azonban a fiatal jogásznemzedék szinte megrohanta – egyre növekvő rajokban – az egyetemet és akadémiákat, az érdeklődés csúcspontját 1905 körül mutatva. Ezt követően a joghallgatók száma lassan ismét kezdett alábbszállni.

A jogszhallgatóságnak ezt az áradatszerű szaporodását *nem szabad azonban azzal az egyszerű megállapítással elintézni, mire nézve Magyarországon ugyancsak megvolt a hajlandóság, hogy a magyar nemzet jogásznemzet s Magyarországon a jogi- és államtudományi kvalifikáció szinte minden életpályára képesít szellemi téren, s ez okozta volna a nagy mozgalmat a jogi fakultások körül. Egyéb komoly okai voltak annak. Így mindenekelőtt a közgazdasági élet megélénkülése*, mely egyfelől az új vállalkozások nagy tömege mellett szükségessé tette, hogy a vállalatok vezetésében (akár ipari, akár kereskedelmi vagy egyéb vállalatok is voltak) jogi tanultsággal bíró férfiak is résztvegyenek. A fejlődő közgazdasági élet azonban más irányban is tápot adott a jogászilag képzett egyének után való keresletnek. A jogi és gazdasági érdekek összejáratásából származó perek mind gyakoribbakká válván, egyrészt elkerülhetetlenné vált a bírói szervezetnek fokozatos kiépítése, másfelől az ügyvédi munka is egyre több embernek ígért kenyérkeresetet. Az állami igazgatásnak mind tökéletesebbé váló kiépítése, – különösen a pénzügyi igazgatásé – az egykor patriarkális elvek szerint intézett vármegyei önkormányzatban a szakképzett elemek előtérbe kerülése, a városi életnek gyors fejlődése (kapcsolatban főként a rendőri intézményével), stb. mind a 90-es években vett nagyobb lendületet s ígért elhelyezkedést törekvő fiatalságunknak.

Úgy látszik, hogy mintegy az *atmoszférából* folyt ezekben az időkben az, hogy a jogászfifjúság annyira megrohanta az egyetemet és a főiskolákat, ha bizonyos részben tagadhatatlan buzdítás is képeztek erre néhol a jogakadémiák, melyek a környék ifjúságát kisebb anyagi áldozatok árán segítették oklevélhez, mint a fővárosban vagy Kolozsvárott (tehát távol) székelő egyetemek. Az egész fejlődés ilyenformán nem is lett volna kellemtelen, ha egyidejűleg gondoskodás történik arról, hogy a megszorított jogszhallgatóság tanítása ugyanolyan intenzíven történjék, mint előbb történt. A baj azonban éppen az volt, hogy az egyetemek nem voltak berendezkedve a hirtelen megnőtt hallgatóságnak sem befogadására, sem *egészében* való komoly foglalkoztatására s a jogkari hallgatók nem csekély része anélkül került ki – vizsgálatai birtokában – az életbe, hogy az *igazi tudományos munkásság*

műhelyébe bepillantatható volna. Szinte soha jóvá nem tehető hiba az, hogy kísérlet is alig történt már akkoriban az egyetemek és főiskolák jogi karai felé torlódó hallgatók komoly értékeinek kibányászása iránt.

Az orvostanhallgatók száma a 70-es évek végéig aránylag szűk keretekben mozgott. A 80-as évek közepétől azonban a középiskolákból kikerülő ifjúság látható szeretettel karolta föl ezt a tudományterületet, hogy azután vonzódása ismét alábbhagyjon. 1905-től újból fordul a kocka s noha Magyarország közegészségügyének abban az időben nagyon is szüksége volt arra, hogy jól képzett orvosok álljanak szolgálatába, az ifjúságnak az orvosi karra való özönlése oly arányokat öltött, melyek pillanatnyilag szinte aggodalmat keltők voltak.

A filozófiai (és matematikai) karok eleinte nagyon árván hagyott irányúak voltak a főiskolai oktatásnak. A múlt század hetvenes éveinek második felében azonban e karok is több hallgatót vonzottak magukhoz. De a változás tisztázhatatlan volt s csak a 90-es évek táján kezd ismét fokozottabb érdeklődés mutatkozni e tudományterület iránt fiatalágunkban, hogy 1905 táján kulminációját elérje. Ezek az évek – akár csak a jogászhallgatók számának alakulásánál – fordulópontot jelentettek; utánuk egyre jobban elapadt a fiatalágunkban a bölcsészeti karok felé áramló s előbb bővizű forrása.

A gyógyszerészeti tanfolyamok hallgatóinak száma sem volt egyenletes, ha különösebb túlsúlyosság miatt e részben nem is panaszkodhatunk. Mindenesetre tény, hogy a 80-as években a hallgatók száma már meglehetősen magas volt, de az igazi emelkedés, akárcsak az orvosi fakultáson, az 1905. év után mutatkozott.

A műegyetem hallgatóinak létszáma 1875 körül már elég tekintélyes volt., de azután a század utolsó évtizedének kezdetéig jóval kevesebb. 1896-tól az ifjúságnak egyre nagyobb tömegei tódultak a műegyetem felé, de csak 1903-ig, hogy azután 1910-ben újra fellángoljon a fiatalságban a vágyakozás a műegyetemi tanulmányok után.

Egészen véve: a régi Magyarországon az ifjúságnak a főiskolai tudományterületek egyik vagy másikon való elhelyezkedését nem irányozta valami megokolt, a történeti fejlődéssel összefüggő rendszer. A statisztika nyers adataiból is mintha az tűnnék ki, hogy *a fiatalok pályaválasztását nem a lélekből fakadó ösztön, vagy tudományos hajlandóság döntötte el, hanem sokkal inkább azok a pillanatnyi, vagy ideig-óráig tartó konjunktúrák, melyek az egyik vagy másik tudományterület tanulmányainak elvégzése után ígérkeztek.* Ha azután valami ilyen konjunktúra tényleg kínálkozott, oly zárt csoportokban rohanták meg ifjaink hirtelenül az érdeklődés középpontjába került tudományterületet, hogy az nem egy alkalommal az oktatás és a szükséges bűvárlatok sikerét is veszélyeztette. A fiatalságot pályaválasztásánál az utilitarizmus szelleme vezette; *a nagy főiskolai hallgatók sorában is kevesen akadtak olyanok, akik az egyetemre kizárólag a tudomány kedvéért jártak, vagy legalább jó részben annak a kedvéért.* Bizonyos mértékig igazuk volt tehát azoknak a jószoknak, akik aggodalommal látták az egyetemek és főiskolák özönlését, tartva attól, hogy azok a tudósok helyett inkább a gyakorlati irányú ismeretek közlésére lesznek kénytelenek munkájuk nagy részét összpontosítani.

Magyarország kulturális és gazdaságtársadalmi élete nem volt – sajnos – eléggé fejlett arra, hogy az egyetemokről és főiskolákról elszéledő, tanulmányait ott befejezett hallgatók egészének *megnyugtató* elhelyezkedéséről tudjon gondoskodni s *különösen arról, hogy az a tudományt önmagáért 'művelhesse tovább.* Tudományos intézetek alapítása körül az állam és társadalom nem fejtettek ki akkora buzgalmat, amint talán arra némi áldozatkészséggel módjuk lett volna s így a képesítő oklevél birtokában különösen a jogászfifjúság szinte

kényszerűen sodródott olyan pályák felé, hol a tudományos munka vagy továbbképzés számára többé-kevésbé (de rendszerint teljesen) elveszett. Ha módját tudja vala Magyarország: ejteni annak, hogy a főiskolai hallgatóságnak bár csak a kiválóbbjairól (de ezekről egyetemek és karok közti válog-atás nélkül!) úgy gondoskodják, hogy később is a tudomány művelésének szentelhessék magukat, talán nem lett volna olyan baj, hogy az egyetemi hallgatóság körében mind általánosabbá váljanak a gyakorlati célok. De így a tudományos munka figyelőinek mind szomorúbban kellett tapasztalniuk, hogy amilyen mértékben az egyetemi tanulás egyre szélesebb köröket hódít meg, azzal egyáltalán nem arányos mértékben fejlődik az ismeretszerzés mélysége.

δ) A főiskolai hallgatóság a világháború óta.

S ha ezek az aggályok kiütköznek e tanulmányból a régi Magyarország-adatainak láttán, szót kérnek a mai Magyarország- statisztikájának láttán is:

Év	H a l l g a t ó k s z á m a :							Műegyetem	Összeser
	Hit-tudományi karok és fő-iskolák	Jog- és állam-tudományi karok és fő-iskolák	Orvos-tudományi karok	Bölcsészeti karok	Gyógy-szerészeti tanfolyam	Budapesti egyetemi közgazdas. tud. kar			
1919	554	4241	6526	2104	297	—	4727	18.449	
1920	524	2028	2787	1107	117	—	3442	10.005	
1921	684	2791	4503	1304	228	837	3851	14.234	
1922	797	3649	5132	1391	360	1774	4203	17.306	
1923	796	4348	5028	1393	426	2308	4048	18.347	
1924	788	3857	4076	1155	376	1829	3015	15.096	
1925	781	4254	3382	1198	324	1356	2213	13.508	

Látszik, hogy a felsőoktatási intézeteknek 1922 körül észlelhető meg-rohanása nem állandó. *Elfognak lassankint a háborút megjárt s hadifog-ság vagy más rendkívüli körülmények által tanulmányaikat elkésve befejező ifjak.* Az elszakított területek felől Magyarország belseje felé hömpölygő hullá-mok is elgyengültek. A lázas igyekezésben, mely a szellemi erudicióban elmaradt embereket tanulmányaik pótlására vagy kiegészítésére készteni, enyhülés áll be. Előbb-utóbb számítani kell arra is, hogy az a kínos bizonytalanság- el fog- osz-lani, *mely Magyarország szörnyű történelmi és gazdasági válságából folyik,* s mely különösen az intellektuell-elemet arra készteni, hogy szinte kapkodva fusson olyan káprázatok után, melyek neki jobb boldogulást ígérnek.

Az 1924. év már jelezte, hogy az ország fiatalságának szinte abnormális torlódása az egyetemi tantermek felé ellenkező fordulatot vett. Az 1925. év derekán záruló tanév még- inkább igazolta *a nyugópont felé való közeledést.*

Bizonyos egyensúlyt a magyar főiskolai hallgatóság száma és az ország gazdaságtársadalmi helyzete között mindenestre teremteni kell. Igaz, hogy Csonka-Magyarország főiskoláinak kell gondoskodni azoknak a magyar ifjaknak oktatásáról is, akiket a hódítók az átcsatolt területek egyetemeiről vagy saját egyetemeikről kizártak. Igaz, hogy Közép-Európában a magyarság kultúrfölé-nyét minden erővel védelmezni s lehetőleg- fejleszteni is kell. Igaz, hogy a jelen generáció főiskolai képzettségének azért is szélesebb rétegekre kell kiterjesz-kednie, hogy pótolhassák az elmarr it születések révén egykor jelentkező hiányt. Igaz, hogy a nagy összeomlás romjai alól csak az egész magyar társadalomnak

gyökeres átalakítása árán, több nemzeti érzés és több tudás révén lehet felemelkedni, – de a fejlődés tempója ezen a ponton legalább kissé gyorsnak látszott.

e) *A vidéki egyetemek szerepe.*

Felmerült a vád, hogy a magyar kultúrpolitika, mely a háború előtti Magyarországon beérte két egyetem fenntartásával, mesterségesen tenyészt ki a nagy főiskolai hallgatóságot azzal, hogy *a megcsonkított területen négy tudományegyetemnek nyújt immár hajlékot*, melyek mellett a műegyetem s az újonnan felállított egyetemi közgazdaságtudományi kar is magasabb stúdiu-mokra ösztönzi az ifjúságot.

E vádnak első fele aligha egészen megálló. A főiskolai hallgatóság tudományos kiképzését, a békeidők két egyeteme *túlzsúfoltsága miatt* nem szolgálhatván a legtokéletesebb módon: a világháborút megelőző években hosszas tanácskozások folytak egy harmadik egyetem és esetleg egy második műegyetem felállításáról, hogy a máris két egyetemi városon kívül újabb kultúrgócponok is teremtsenek Magyarországon. Nem volt a legszerencsésebb megoldás, de egész Magyarország viszonyai közt mégsem volt aránytalan, hogy Magyarország törvényhozása 1913-ban a pozsonyi és debreceni egyetemek felállítását határozta el, miáltal Magyarországot középírányban nyugattól kelet felé kettészelő egyenes négy pontján lett már tudományegyetem. Sajnálatos, hogy ez a megoldás a második műegyetem eszméjét hosszú időre abszorbeálta. Tudományegyetem elnyeréséért annak idején Kassa és Szeged is nagy versenyt fejtettek ki s Temesvár is szívós módon törekedett a maga részére megkapni a második műegyetemet. Magyarország tehát már jó ideje tisztában volt azzal, hogy *magából abból a tényből, hogy több egyeteme van, semmi kár nem származhatik. Sőt joggal fűzött nagy reményeket az új egyetemek alapításához.* Hiszen nagyon logikus volt a feltevés, hogy az új egyetemek csak a főiskolai hallgatóság helyesebb megoszlását fogják elősegíteni s lassítani azt az eszeveszett rohanást, mellyel az ifjúság különösen a budapesti tudományegyetem falai közé igyekezett. Nem kétséges: ha a szerencsétlen végű háború nem szakad Magyarországra, az új egyetemek meg is feleltek volna annak a célnak, melynek elérésére létesültek. A trianoni béke azonban itt is új helyzetet teremtett. A magyar állam szükségesnek látta, hogy a kolozsvári és pozsonyi egyetemeken felgyűlt kultúrértékeket lehetőleg átmentse Csonka-Magyarország területére.

Szeged és Pécs egyetemi városokká lépven elő, a keleti és déli szomszédok felé (Debrecennel együtt) immár három magyar egyetem áll őrszemet s nyert hivatást arra, hogy a tudományos munka ápolásán kívül a vonzási területébe tartozó vidékek kultúráját is fejlessze. Vajjon sok-e Magyarország mai helyzetében a négy egyetem, – pusztán numerikus szempontból nézve? *Kinek jutna eszébe panaszkodni a Németbirodalomban azért, hogy ott jó néhány (teológiai és filozófiai fakultással bíró) líceumon s a se szeri se száma egyéb főiskolán kívül 23 tudomány egyetem és 10 technikai főiskola is áll a tudomány művelésének és a tanulóifjúságnak rendelkezésére? Valóban: ha az egyetemek helyiségeiben a munka igazi szelleme uralkodik, örömmel kell fogadni minden új alapítást, mely új meg új alkalmat nyújt arra, hogy a kultúra fegyvereivel dolgozzék az ifjúság és a tudósvilág az ország szellemi és anyagi fejlődésén.* A fejlődés különben Magyarországon még ma sem végletekbe menő. Magyarországon körülbelül 1-6, a Németbirodalomban 1-8, de Svédországban pl. csak 1-2 millió lakosra esik egy egyetem. S Magyarország népe sohasem feledheti, hogy a magasabb kultúra egyetlen eszköz, melyet a trianoni béke nem ütött ki a kezéből.

Az a sok tekintetben egészségtelen fejlődés, mely a főiskolai hallgatóság-
nak Budapestre való tömörülését jellemezte, Csonka-Magyarország adataiból
kitűnőleg némileg megváltozni látszik:

Év	H a l l g a t ó s á g s z á m a a			
	budapesti	szegedi tudományegyetemen	debreceni	pécsi
1921	5800	1291	441	646
1922	6596	971	665	1489
1923	6906	1103	806	1530
1924	5908	1003	801	1289
1925	5569	1033	836	1106

Tény, hogy a budapesti egyetem központi fekvése, tudományos értékelése, hatalmas befogadóképessége és magas nivójú felszerelése révén még a legutóbbi időben is a tudományegyetemi hallgatóságnak közel kétharmadrészét vonta magához. Viszont az is kétségtelen, hogy a vidéki egyetemek is életképeseknek bizonyultak, s pár év múltán – ha mélyebb gyökeret tudnak verni a központjukat környező területen s kiépítésük befejezést nyer – magukhoz tudják szívni azokat az elemeket, melyek korábban sokszor kényszerűségből is kénytelenek voltak tanulmányaikat a fővárosban folytatni. A pécsi egyetem elhelyezése Λ -alóban már befejezést nyert. A debreceni egyetem erdőben ideálisan elhelyezett orvostudományi épületei is elkészültek 1926 végére. A szegedi egyetem klinikáinak és természettudományi kari épületeinek felemeléséhez pedig ez év nyarán fogtak hozzá s remélni lehet, hogy az állam és város egymást felülmúlni igyekező áldozatkészsége itt is pompás épületekhez juttatja a tudományt.

A vidéki egyetemeknek ez a térfoglalása azért különösen figyelemreméltó, mert tanáraik hallgatóikkal közvetlenebbül és intenzívebben tudnak foglalkozni. Elősegíti ezt az, hogy a vidéki egyetemi városokban nagyszabású *internátusok* vannak máris s továbbiak épülnek a jövőben, úgyhogy az egyetemek hallgatósága – még a jog- és államtudományi karokon is – az előadásokat tényleg látogatja. További nagy érdeme a vidéki egyetemeknek, hogy székhelyük és környékük intelligenciájával közvetlen kapcsolatot teremtenek pl. a középiskolai tanári karok továbbképzése útján, a közigazgatási testületek tagjainak érdeklődését felkeltő ciklikus előadások s az ú. n. szabad egyetemi munkásság által stb., úgyhogy a magyar kultúrának ebből is nagy haszna lesz. Csonka-Magyarországnak fokozott mértékben van szüksége arra, hogy a tudósok tudásuk gyümölcsét a társadalom minél szélesebb rétegei számára közvetítsék. Ha a vidéki egyetemek munkája ebben a tudományközlő irányban is kimélyül: az államháztartás és a társadalom részéről hozott minden, bár legsúlyosabb áldozat is, meghozza kamatját.

Egészen bizonyos, hogy a vidéki egyetemek legrijabban még jobban észlelhető tényre némi részben az annyit vitatott „*numerus clausus*”-nak a következménye. Az 1920. évi XXV. t.-cikk 1. §-a elrendelte, hogy évenként a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítsa meg azt, hogy az egyetemekre stb. mennyi *első* évfolyambeli hallgató vehető fel. Az 1926/27. tanévre vonatkozólag a felvehető létszám a következő volt:

Tudománykar:	Budapest	Szeged	Pécs	Debrecen
Hittudományi	50	—	50	50
Jog- és államtudományi	500	200	200	200
Orvostudományi	400 ¹	150 ²	150	150
Bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi	350 ¹	100	100	100
Mennyiségtan és természettudományi	—	100 ²	—	—
Közgazdaságtud. egy. kar	550	—	—	—
Jogakadémiák: Eger, Kecskemét és Miskolc	40—40.			

¹ + 100 gyógyszerészhallgató, ² + 75 gyógyszerészhallgató.

A rendelet értelmében a hittudományi karokra évenként 150 hallgató vehet» fel. A négy tanév alatt ez mintegy 500 hallgatót eredményez, figyelembe véve azt, hogy később bizonyos hallgatói létszám e karok hallgatói közül is kiválik. A jogtudományi karokra felvehető új hallgatók száma 1220, nagyjában tehát 4000 főnyi hallgatóság az, amellyel a fenti rendelkezések szerint a jog- és államtudományi karokon idővel számolni kell. Az orvostudományi karokon a kontingens évenként 850 új hallgató, a különféle évfolyamú hallgatóság tehát ezeken a karokon mintegy 3000-3500 főre mehetne a jövőben. A filozófiai és matematikai karokra felvehető 700 új hallgató idők múltával – ha a létszám mindig betöltetnék – mintegy 2V2 ezer főnyi hallgatóságot adna. Az új gyógyszerésztan-hallgatók száma 375; ezek azonban tudvalevőleg csak két tanéven keresztül folytatnak főiskolai tanulmányokat. A műegyetemre felvehető hallgatók száma 970; ez körülbelül 3½ ezer főnyi maximális hallgatóságnak felelne meg. A hallgatóságnak a karok és főiskolák közti arányos elosztására való tudománypolitikai törekvés tehát nyilvánvaló.

λ) A hallgatóság részletes adatai.

A tudományegyetemek és egyéb főiskolák hallgatóinak létszámát néhány utóbbi évről érdekes karonként való tagozással is közölni:

Egyetemek (főiskolák) és karok megnevezése:	1919/20.	Hallgatók száma az				
		1920/21.	1921/22.	1922/23.	1923/24.	1924/25.
tanév második felében						
Pázmány Péter Tudományegyetem (Budapest):						
Róm. kath. hittudományi kar.....	87	97	95	92	92	99
Jog- és államtudományi kar.....	909	1329	1828	2333	2143	2288
Orvostudományi kar.....	2787	3130	3233	3010	2443	1994
Bölcsészeti (és math. term.) kar.....	873	1072	1155	1151	947	940
Gyógyszerészeti tanfolyam.....	116	172	285	320	283	248
Mindössze....	4772	5800	6596	6906	5908	5569
Ferenc József Tudományegyetem (1921-ig Buda- pest, azután Szeged):						
Jog- és államtudományi kar.....	128	379	328	413	432	483
Orvostudományi kar.....	—	744	484	488	384	353
Bölcsészeti kar.....	29	33	38	34	} 94	56
Mathematikai és természettudományi kar....	46	79	46	55		65
Gyógyszerészeti tanfolyam ...	1	56	75	113	93	76
Mindössze....	204	1291	971	1103	1003	1033
Tisza István Tudományegyetem (Debrecen):						
Ref. hittudományi kar.....	74	49	55	67	78	89
Jog- és államtudományi kar.....	399	289	309	301	286	305
Orvostudományi kar.....	—	—	211	382	364	355
Bölcsészeti kar.....	138	103	90	56	73	87
Mindössze....	611	441	665	806	801	836
Erzsébet Tudományegyetem (1923-ig Budapest, azután Pécs):						
Ág. ev. hittudományi kar (Sopron).....	—	—	—	—	72	57
Jog- és államtudományi kar.....	—	—	221	274	291	319
Orvostudományi kar.....	21	629	1204	1189	885	680
Bölcsészeti kar.....	—	17	64	67	41	50
Mindössze....	21	646	1489	1530	1289	1106

Egyetemek (főiskolák) és karok megnevezése:	Hallgatók száma az					
	1919/20.	1920/21.	1921/22.	1922/23.	1923/24.	1924/25.
tanév második felében						
József Műegyetem (Budapest):						
Vegésmérnöki és egyetemes osztály	469	490	487	406	283	198
Építészeti szakosztály	391	399	432	399	340	295
Mérnöki szakosztály	788	877	914	742	539	367
Gépészmérnöki szakosztály	1590	1879	2055	2184	1725	1297
Közgazdasági szakosztály	204	206	315	317	128	56
Mindössze	3442	3851	4203	4048	3015	2213
Budapesti egyetemi közgazdaságtudományi kar	—	873	1174	2308	1829	1356
Hittudományi főiskolák:						
Latin szertartású kath. jellegűek	228	345	433	419	395	364
Református jellegűek	84	116	136	137	140	161
Ág. hitv. ev. jellegűek	46	69	67	69	—	—
Izraelita jellegűek	5	8	11	12	11	11
Mindössze	363	538	647	637	546	536
Logakadémiák:						
Latin szertartású kath. jellegűek	93	266	216	221	} 705	150
Református jellegűek	297	328	532	478		390
Ág. hitv. ev. jellegűek	202	200	215	338		319
Mindössze	590	794	963	1037	705	859

Fentebb már érintettek az okok, melyek folytán Magyarország-ön a budapesti egyetem hallgatóinak létszámát tekintve a többi egyetemekkel szemben preponderans pozícióval bír. A magyar egyetemi ifjúság szempontjából aligha szerencsés ez a helyzet s ha a középiskolákból széles vonalban kitóduló ifjúság nagy száma miatt akarva nem akarva bele kellett is nyugodni az egyetemek és főiskolák benépesültségének nem várt arányaiba, mindenesetre *örülni kell azon, hogy az egyetemi hallgatóságnak a jövőben inkább lesz módja arra, hogy a főváros zajától és ezer csábításától távol csendesen készüljön élethivatására.*

A magyar jogi oktatás mai rendszere mellett, mely megengedi az ifjúságnak tanulmányai befejezését anélkül, hogy az előadásokat rendszeresen hallgassa s a tudományos munka mechanizmusát közelebbről is megismerje, egyelőre számolni kell azzal, hogy a külön keresetre is szoruló jogászfutás nagyobb tömegei továbbra is a fővárosba kíváncsoznak. A fővárosi munkaalkalmak több támogatást ígérnek számukra, mint a vidéki egyetemi városiak. Szinte bizonyos, hogy a jogászhallgatóság számának igen erős szaporodásában a létfenntartás gondjain könnyíteni akaró gondolkodásnak is része van. Noha a jogi pályákra készülő fiatalok elhatározására az is nagy befolyással lehetett, hogy az új Magyarország közigazgatása sok vonatkozásban újjá alakulván (utalás történhetik itt a pénzügyi adminisztráció kiépítésére, az államrendőrség intézményének általánosítására, az önálló váंबरendezkedéssel kapcsolatos új lehetőségekre etc.), a figyelem ismét a jogi fakultáson végzendő tanulmányok felé fordult. Bár másfelől a régi Magyarországra szabott nagyobb adminisztrációnak hamarosan megindult s 1923-tól egyre gyorsabb tempóval folyó leépítése hamarosan elhomályosította a jogászfutás reményeit.

Ám az is igaz, hogy a mai idők jogászhallgatósága sok tekintetben más elemekből kerül ki, mint előbb. Mind sűrűbben fordul elő az, hogy nyilvánvalóan nem a jövőendő kenyérkereset céljából jönnek éltesebb korú urak a joghallgatók közé, — sokszor már hosszabb idő óta a közgazdasági vagy szellemi élet pályáin működve. E hallgató-rétegek célja nyilván az ismeretszerzés, a tudomány megközelítése. S az érdeklődést ebben a formában a jog- és államtudományok iránt mindenki örömmel fogadja.

A többi, a normális rendben következő ifjúságnál azonban ismét az *internátust és más diákjóléti intézmények fejlesztése* lesz az egyik eszköz, melynek segítségével a *vidéki egyetemek* jogászhallgatóinak tanítása kimélyülhet. Szintúgy az orvostudományi kari ifjúságé is. Teljes méltánylással bár a budapesti egyetem *orvosi* karának nagy tekintélye iránt, joggal bámul el a statisztika külföldi számaival vizsgáló szem azon, hogy a budapesti orvosi kar hallgatóinak mammutszámához felérő hallgatói létszám németországi egyetemeken sehol sincs. A berlini egyetemen sem; a münchenin még kevésbé. A német orvosi (és fogászati) fakultások átlagos hallgatószáma 800-900 fő körül mozog (s számos egyetem volt, hol 400-600 között), s nyilvánvaló, hogy a magyar orvostudomány sem látná kárát annak, ha az a fejlődés, mely a magyar orvosi karok hallgatóinak eloszlásában mutatkozik, tovább folytatódva, a budapesti egyetem orvosi karának némi tehermentesítésével a *vidéki egyetemek orvosi karai erősödnek meg oly fokig, ameddig az ifjú generáció legalaposabb kiképzését biztosítani lehet.*

Talán egyetlen tudományegyetemi karon sem látszik meg annyira a budapesti egyetem túlsúlya, mint a *bölcsészeti* (matematikai és természettudományi) karon. Ennek azonban tudvalevőleg speciális okai is vannak. Elsősorban az, hogy a latin szertartású katolikus szerzetesrendek bölcsészeti hallgatói mind a budapesti egyetemen tanulván, az egyetem hallgatói létszámkiegészítéséhez évenként jelentős kontingenssel szolgálnak. *A vidéki egyetemek bölcsészeti karai iránt az ifjúság érdeklődése eddig tagadhatatlanul nem volt elegendő. Pedig az egyetemi tanulmányoknak talán éppen ezt a fáját tekinthetnők olyanak, ahol a hallgatószám csendes, elvonult munkájára leginkább volna szükség.* Megnyugtató azonban, hogy a magyar kultuskormány olyan intézkedéseket tervez, melyek ezen a téren hamarosan más helyzetet teremtenek.

A *műegyetem* vegyészmérnöki és egyetemes osztályán s az építészeti és mérnöki szakosztályon a hallgatószám az utóbbi években bár hullámzott kisebb mértékben, nagyobb változások mégsem történtek. Annál inkább a gépészmérnöki szakosztályon, ahol a hallgatószám száma rohamosan nőtt. Annak a nagyon komoly és tudományos szempontból is nagyértékű munkának, mely a közgazdasági szakosztályon folyik, látható eredménye az a szép fejlődés, mely a szakosztály hallgatóinak számában eleinte mutatkozott.

A hittudományi főiskolák növendékeinek száma 1922-ben megállapodni látszott; addig emelkedett.

A jogakadémiák hallgatóinak köre, párhuzamosan azzal a fejlődéssel, melyről már a tudományegyetemek jog- és államtudományi karainak hallgatószámánál említést tettünk, mindvégig erős növekedésben volt. Nagyon kétséges azonban, hogy a jogakadémiák Magyarországon meddig állnak még fenn.

Az 1920. év őszén kezdte meg működését a *budapesti egyetemi közgazdaságtudományi kar*, mely elgondolásában régi hiányt volt hivatott pótolni. E kar hallgatóinak száma az iránta megnyilvánult nagy érdeklődésnek élénk bizonyossága. Vítás, vajjon a legszerencsésebb megoldás volt-e a magyar ifjúság közgazdasági képzettségének kimélyítésére ennek az új fakultásnak a megalapítása. Hiszen a *tudományegyetemek* tanulmányi rendjében azoknak a stúdiumoknak a javarésze, melyek e fakultás tanulmányi rendjébe beillesztvék, mindenesetre amúgy is szerepel s egy-két (különösen a gazdasági politika és a gazdaságtörténet körébe vágó) új tanszék felállításával a kérdés talán szintén megoldható lett volna. Vagy a *műegyetem közgazdasági szakosztályának* továbbfejlesztésével, amely szakosztálynak – egyéb megoldásokkal szemben – tagadhatatlanul nagy előnye, hogy többnyire olyan egyéneket mond hallgatóinak, akik a közgazdasági élet bizonyos gyakorlati vonatkozásait illetőleg már eleve alapos képzettséget nyertek. Érdeklődéssel kell várni, hogy a fakultásról kikerülő ifjak mennyiben

járulnak hozzá a magyar gazdaságtársadalmi életnek annyira szükséges fel-
 lendítéséhez. *A közgazdaságtudományi egyetemi kar működésének legfőbb célja*
a közgazdasági eszmék iránt való élénkebb érdeklődés felkeltése s a közgazdasági
tudomány intenzívebb művelése. Ha ebben a vonatkozásban a kar működébe
 megnyugtató eredményeket fog elérni: az a kérdés, hogy szükség volt-e és
 szükség van-e főiskolai oktatásunknak erre az új hajtására, kétségtelenül a kai-
 javára dől el. Ennek a nagyfontosságú kérdésnek eldöntésére azonban az eddig
 lefolyt pár év nem volt elegendő.

η) *A tanári személyzet.*

A szegedi és pécsi egyetemek átmentésével, a debreceni egyetem teljes ki-
 építésével és a budapesti közgazdaságtudományi egyetemi kar létesítésével
 Csonka-Magyarországon immár az a *tanári személyzet*, mely az egyetemi mun-
 kálkodásba bevonódott, meglehetősen megszaporodott. A fejlődést e számok
 mutatják:

A főiskolák megnevezése	Rendes t a n á r o k	Rend- kívüli t a n á r o k	Helyet- tes r o k	Magán- á m	Tanítók és előadók a	Összes tanerők	Adjunktusok és tanár- segédek
a) 1921/2.							
Tudományegyetemek	212	44	24	232	25	537	226
Műegyetem	39	23	26	40	5	133	84
Közg. egyet. kar	12	5	—	1	25	43	2
Jogakadémiák	33	8	—	13	8	62	—
Hittani intézetek	91	5	6	—	14	116	—
b) 1924/5.							
Tudományegyetemek	233	9	11	294	27	574	247
Műegyetem	36	21	27	39	1	124	85
Közg. egyet. kar	17	2	—	13	52	84	7
Jogakadémiák	15	7	2	12	—	36	—
Hittani intézetek	75	3	7	3	22	110	—
c) Tagozódás tudománykarok szerint 1924/5-ben.							
Hittud. karok és főiskolák.....	97	4	7	4	23	135	2
Jog-és államtud. karok és főiskolák	68	7	3	60	10	148	—
Orvostudományi karok.....	68	2	7	146	2	225	187
Bölcs. és term.-tud. karok.....	90	6	3	99	14	212	58
Műegyetem	36	21	27	39	1	124	85
Közg. egyet. kar	17	2	—	13	52	84	7

A főiskolák tulajdonképeni tanítószemélyzetének létszáma megközelítőleg
 majd ugyanannyi (928 fő), mint volt 1917-ben (956). A részletek azonban érdekes
 változásra hívják fel a figyelmet. Az egyetemi ordinariusok száma elég jelenté-
 kenyen emelkedett a múlttal szemben; a rendkívüli tanárok száma megfogyott:
 a magántanároké nem változott. *A rendes egyetemi tanári kar létszámának emel-
 kedése mindenestre összefüggésben van egyetemi oktatásunk új hálózatának*
kiegészítésével, de hogy a szellemi kultúra épségének megőrzése mellett mennyi
*haszna van ebből a közegészségügy ellátásának is, annak legegyszerűbb és leg-
 döntőbb bizonyága, hogy úgy a rendes, mint a rendkívüli tanárok számának*
emelkedése szinte kizárólagosan az orvostudományi karok tanszemélyzetének
emelkedéséből állott elő. Nem újság, unos-untalan ismételt, de a köztudatban
 mégsem eléggé begyökerezett igazság az, hogy minden egyes egyetem orvos-
 tudományi karának klinikai mindmennyi kórházak, melyekre Magyarország
 egészségügyi berendezkedésének ugyancsak szüksége van. Valóban: *a tudomány-
 egyetemek fenntartásának költségei túlnyomó részben az orvostudományi karok*
*klinikáinak és intézeteinek költségeiből alakulván, hiba volna e költségek nagy-
 ságát csupán a merev pénzügyi szempontok szerint mérlegelni.*

Az orvostudományi karok fejlesztése maga után vonta az ezeken alkalmazott adjunktusok és tanársegédek számának szaporodását is. Ez utóbbi személyzet létszáma a műegyetemen is szemelláthatóan kibővült, jeléül annak, hogy az egyetemi munkának mily értékes láncszemei. Annál inkább fájlni kell azt, hogy még a mai Magyarország jogi és államtudományi oktatásának rendszerében sem fedezhetjük fel az adjunktusi intézmény bevezetését. A közgazdaságtudományi egyetemi kar ebben a tekintetben mindenestre – ha szerény kezdettel is – megelőzte a tudományegyetemeket, amelyek hátrányos helyzete annál nyilvánvalóbb, mert a műegyetem közgazdasági szakosztályán is már hosszabb idő óta nagy sikerrel honosították meg ezt az intézményt.

Annak megvilágítására, hogy az egyetem tanári létszáma korántsem teng túl, – amint az egyetemek számára vonatkozólag már előbb tettük – innét hivatkozunk a *Németbirodalom* példájára. A 23 tudományegyetemen az 1924. évi nyári szemeszterben¹ 1804 rendes tanár, 1218 rendkívüli tanár, 274 tiszteletbeli tanár, 968 magántanár, 179 lektor, 78 segédtanár és 92 műszaki és egyéb tanító, összesen tehát (az adjunktusok és tanársegédek nélkül) 4613 tanerő működik. Az egyes egyetem tanerőkkel való ellátottsága tehát ott jóval nagyobb volt, mint Magyarországon. Ugyanaz volt a helyzet a 10 technikai főiskolánál. Ezekben 431 rendes tanár, 162 rendkívüli tanár, 66 tiszteletbeli tanár, 224 magántanár, 699 asszisztens és 251 megbízott segédtanító volt alkalmazásban.

Itt kell megemlíteni, hogy az 1924. év derekán a *jogakadémiák* sorsában is nagy változások állottak be. Magyarország pénzügyeinek a népszövetségi kölcsön segítségével való rendezése során a vallás- és közoktatásügyi minisztérium arra volt kénytelen magát elhatározni, hogy a jogakadémiák fenntartásához korábban folyósított államsegélyeket beszüntesse s komolyan *felmerült a gondolat, van-e egyáltalán szükség a változott közviszonyok mellett a jogakadémiákra*. A sárospataki és hódmezővásárhelyi (azelőtt mármaroszigeti) jogakadémiák tényleg megszűntek. Három nagy egyház azonban: a római katolikus egyház Egerben, a református egyház Kecskeméten és az ágostai hitvallású evangélikus egyház Miskolcon továbbra is fenntartani akarta a jogakadémiákat, a költségekről teljesen maguk gondoskodván. A kérdés azonban ezzel még nem dőlt el véglegesen s valószínű, hogy másirányú döntés érlelődik. A jogakadémiák létének szükségességéről – a mai magyar egyetemi szervezet mellett – valóban lehet vitatkozni. De egy körülmény a jogakadémiák mellett szól. Addig, míg az egyetem jog- és államtudományi karainak oktatási rendjében az adjunktusi és tanársegédi intézmény hiányozni fog, a jogakadémiákban mindig az említett karok tanári *sukkrészenciájának* biztosítékait is lehet látni.

θ) Néhány külföldi adat.

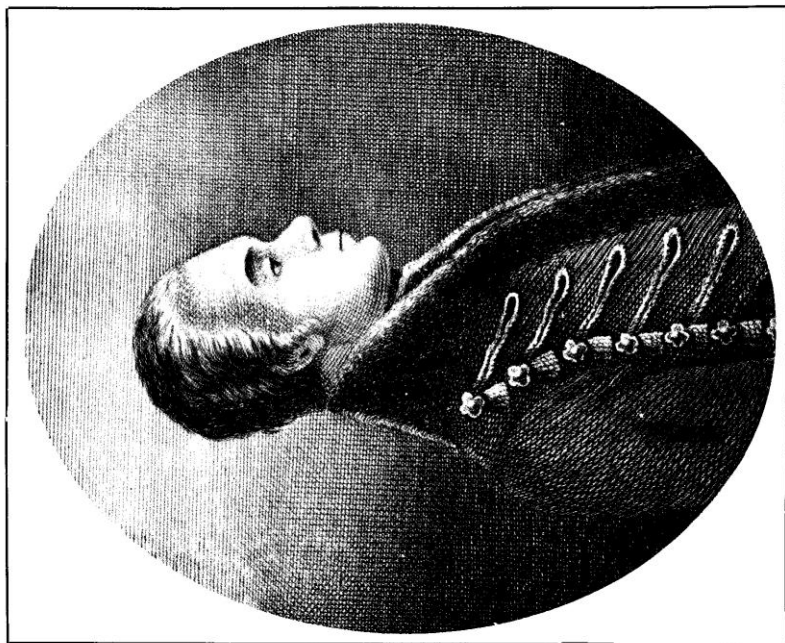
Az alkalmazott statisztikai módszer különbözősége folytán a főiskolai hallgatóság *nemzetközi* statisztikájának összeállítása is sok nehézséggel jár. Mikor azonban a többi esetben használt francia forrásmunka adatai idéztetnek:

Év	Főiskolai hallgatók száma ezrekben:										
	Norvégia	Svédország	Finnország	Ausztria	Svájc	Német birod.	Hollandia	Belgium	Franciaország	Olaszország	Egyesült Államok
1880	0'7	2'5	1'0	—	—	—	—	3'5	—	10'6	—
1890	1'5	3'1	1'7	—	2'6	—	—	5'3	16'6	16'9	55'7
1900	1'4	2'5	2'7	17'9	4'5	—	3'0	3'7	29'4	22'8	98'9
1910	1'5	4'4	2'6	28'0	8'1	62'8	3'9	5'1	41'0	23'7	163'0
1920	1'6	5'8	—	—	8'2	101'0	5'6	6'6	44'9	—	254'1

¹ Stat. Jahrbuch d. D. Reichs. Berlin, 1924/5.



*Pray György (1723—1801)
történetíró.*



*Berzevichy Gergely (1763—1822)
nemzetgazdaságtani író.*

néhány érdekes következtetésre mégis nyílik alkalom. A múltba hosszabb időre visszatekintve: csupán Norvégia főiskolai hallgatósága tekinthető olyannak, melynek kontingense hozzávetőlegesen állandó. Minden más államban az egyetemek egyre jobban benépesültek, jeléül annak, hogy a lakosságnak mind nagyobb része tűzte ki célul, hogy gyermekeit az egyetemi oktatásban is részesítse. Európai fogalmak szerint egyenesen szinte megfoghatatlan az a hatalmas tömeg, mely az északamerikai Egyesült-Államok 17 állami egyetemét és négy szabad egyetemét látogatta az utóbbi időkben. A tény, hogy az Unióban a főiskolai hallgatók száma a negyedmillió körül jár, ékesen bizonyítja, hogy különösen haladó társadalmi élet mellett a fiatalságban olthatatlan vágy ég a szellemi emelkedés iránt.

De idézni kell a bukásában is nagyszerű Németország példáját, melynek főiskolai hallgatósága 1920-ban csaknem kétszerese volt az 1910. évinek, holott itt arra sem lehetne hivatkozni, hogy talán a háború folyamán tanulmányaikban késedelmet szenvedett hallgatók tömeges beiratkozása rúgatta fel annyira a háborút követő években az egyetemi hallgatók számát: a német egyetemi ifjúság e-záma a háború folyamán alig változott, sőt a háború utolsó két évében már a normális időkkel szemben jelentékeny fejlődést is mutatott. *A Németbirodalom fiatalsága tehát azokat a szomorú időket, melyeket a jelen rámért, a tudásvágynak fokozott erejével akarja a maga részére megmenteni.*

S erre gondolva, némileg más véleményt kell alkotni a magyar főiskolai hallgatóság létszámának fellendülése felől is. Egyfelől kétségtelenül másutt is tapasztalható tendenciák jelentkeznek Magyarországon is. De egyébként az sem lehetetlen, hogy amint a múltban is – sajnos – a magyar főiskolai hallgatóságot inkább bizonyos józan mérlegelés vezette az egyes tudománykarok megválasztásában, úgy ez a józan mérlegelés most is rá fogja vezetni arra, hogy *a biztos jövőt nem mindig ígérő, de főiskolai tanultsághoz kötött pályák felől realisabb életpályák felé forduljon.* Ha ez a józan mérlegelés teljesen uralomra fog jutni, aligha kell attól sem félni, hogy Csonka-Magyarország főiskolai hallgatósága viszonylagosan talán még mindig több lesz, mint amennyit egyszerű számtani művelettel a régi ország viszonyai alapján lehet kiszámítani. *Nagyon valószínű, hogy akkor, mikor Magyarország mai szomorú helyzetében könnyebbülés áll be s a fiatalság tisztábban látja maga előtt a boldogulás útját, az a nagy sieüemi tőke, melyet a főiskolai tanultság jelent, az ország gazdasági és szellemi fejlődésének erős bástyája leend.*

i. Nők az egyetemeken.

A külföldi statisztikák rendszerint kimutatják azt, hogy az egyetemi hallgatóságból mennyien vannak a nők. Svájcban, Hollandiában mintegy 20, Franciaországban 15, a Németbirodalomban 10%-a az egész főiskolai hallgatóságnak nő. Az Unió e részben is vezető szerepet játszik. A legújabb adatok itt már 100.000 főnyi női egyetemi hallgatóságot tüntetnek fel s ami talán még meggyőzőbb: amíg a férfihallgatók száma (30 év alatt) ötszörösére nőtt meg, a női hallgatóké megtízszereződött.

Magyarországon az első női hallgatót az 1895-96. tanév II. felében iktatták be a budapesti egyetem bölcsészeti fakultásán. 1900-ig a női hallgatók száma lassan szaporodott.

Év	Női hallgatók száma:			Összesen
	Orvosi karok	Bölcsészeti karok	Rendkívüli hallgatók	
1897	3	2	1	6
1898	7	4	—	11
1899	11	7	—	18
1900	17	16	3	36

A mozgalom azonban csakhamar nagyon megélénkült:

Év	Orvosi karok	Női hallgatók száma:			Összesen
		Bölcsészeti karok	Gyógyszerész-tanfolyam	Rendkívüli hallgatók	
1901	24	53	—	9	86
1906	35	117	9	38	199
1910	72	167	12	67	318
1913	147	139	—	189	475
1917	331	369	2	487	1189

Különösen a háború kitörése óta a nők Magyarországon is nagyobb számmal keresik fel az egyetemeket. Főleg az orvostudományi és bölcsészeti karokat, s e karokon a nők teljes végzettségre is törekednek. A rendkívüli hallgatóknak jelentékeny része a jog- és államtudományi karról rekrutálódik. Ezek azonban tulajdonképpen a karokon rendezett államszámviteltani tanfolyamok hallgatói. A háborút követő években újabban a női hallgatók száma csökkenni látszik:¹

1919-ben.....	1672	1923-ban.....	1537
1920-ban.....	674	1924-ben.....	1300
1921-ben.....	1240	1925-ben.....	1165
1922-ben.....	1456		

volt a számuk, de karok szerint való elhelyezkedésüket illetőleg jellemző, hogy a bölcsészeti karon tanuló 559 nő az 1925. évben a filozófiai kar összes hallgatóinak 48-4%-át, csaknem felét tette. Nyilvánvaló azonban, hogyha a női hallgatók minden egyetemen – sa jog- és államtudományi karokon is – egyformán felvehetők volnának, hamarosan sokkal nagyobb számú női hallgatóságról kellene beszámolni.

κ) A diplomát szerző hallgatóság.

Az egyetemi oktatás eredményes végzésének külső jele a hallgatók számára a *tudori oklevél* megszerzésében vagy az államvizsgálatok letételében mutatkozik. A magyar tudományegyetemeken

Év	Hittudományi tudori oklevél	Kánonjogi oklevél	Jogi oklevél	Államtudományi oklevél	Egyet. orvosi oklevél	Bölcsészeti államvizsgálat	Jogtudományi államvizsgálat	Államtudományi államvizsgálat
1891-ben	2	2	272	53	196	42	34	47
1900-ban	3	8	410	185	166	94	35	118
1910-ben	8	4	942	355	267	120	54	168
1913-ban	7	5	1026	409	337	114	65	52
1917-ben	2	5	221	272	230	51	?	?

hallgató. Ezek a számok azt mutatják, hogy különösen a jog- és államtudományi karokon szerezte meg nagyszámú ifjú a tudori oklevelet. A bölcsészeti karon, ahol a tanári (tehát képesítő) vizsgálat megszerzése független a doktori oklevél megszerzésétől s a szó szoros értelmében vett *tudományos* fokozatot jelent, a doktori oklevelek kiadása jóval ritkább volt.

¹ L. Magyar Statisztikai Szemle, 19. évi 7-8. sz. 271. 1.; újabb adatok forrása itt is a Stat. hiv. közlése.

A műegyetemen azt tartják nyilván, hogy a különféle szakosztályokon bányán kaptak oklevelet:

Év	Vegyésmérnöki	Építészeti	Mérnöki	Gépészmérnöki	Közgazdasági
1891	4	16	84	34	—
1900	3	32	90	10	—
1910	28	11	83	92	—
1913	22	25	108	96	—
1917	4	10	23	35	5

Az oklevelet szerzett ifjak közül atöbbség a mérnöki és gépészmérnöki oklevelet szerezte meg.

A mai Magyarország egyetemeinek doktoravataásairól az 1924/25. évig be-zárólag lehet adatokat idézni:

Év	Hit-tudományi tudori	Kánon-jogi oklevelet	Jog-tudományi oklevelet	Állam-tudományi szerzett ifjak	Bölesészeti ifjak	Egyetemes orvos-száma:	Műegyetemi
1918/19	5	4	233	261	78	497	6
1919/20	8	1	440	262	56	257	1
1920/21	4	9	582	479	75	442	3
1921/22	3	5	560	541	112	463	3
1922/23	3	5	504	601	149	597	7
1923/24	8	9	410	479	116	681	5
1924/25	6	13	410	312	141	660	11

Korábbi idökben az államtudományi doktorátus megszerzése sokkal rit-kább volt, mint a jogtudományi tudori oklevélé. Magyarország mai jogászi-fjú-ságában azonban – jórészt annak folytán, hogy a hallgatók többsége mindkét doktorátus megszerzését célul tüzi ki – tanulmányaikat az államtudományi dok-torátussal is befejező ifjak is sokkal gyakrabban fordulnak elő. Ha oka ennek egyfelől az, hogy az ú. n. közigazgatási pályák a már fentebb említettük fontos szervezeti változások következtében több kilátást nyújtottak eleinte az elhelyez-kedésre, másfelől hiba volna fel nem ismerni az egyetem ifjúság e több-tanulá-sában a komoly törekvést arra, hogy az egyetem kötelékéből a megszerezhető ös-szes képesítések birtokában távozzék. Pillanatnyilag- mégis aggodalmat keltő a diplomával rendelkező egyéneknek ez a nagy torlódása. Csak ha gondolunk arra, hogy az állami és önkormányzati igazgatásnak, az igazságszolgáltatásnak s az ipari, kereskedelmi és hiteléletnek is állandóan elég nagy pótlásra lesz előbb-utóbb szüksége a jogászilag képzett elemek közül, s arra, hogy *a szabad gazdasági pályákon dolgozó emberek közül is mind többen törekednek arra (kvalifikációhoz kötött állások elnyerésének mellék gondolata nélkül), hogy egye-temi végzettségre tegyenek szert* s végül arra, hogy vannak még a magyar igaz-gatásba η olyan ügykörök, melyek ellátását nagyon indokolt volna főiskolai végzettséghez kötni (pl. községi jegyzői állást), az évenként amúgy is már fogyó új doktorseregnek talán gyors elhelyezkedése felől sem kell táplálni a nemzet-nek olyan aggályokat, mintha a jogászelem jövőjét csak a hallgatóság számán keresztül ítélné meg.

Ami a böleszetkari s a matematikai és természettudományi kari hallga-tók kilátásait illeti, célszerűbbnek látszik, ha a figyelem itt nem a tudori ok-levelet, hanem a középiskolai tanári oklevelet szerzett hallgatók száma felé for-dul. Ezek száma

	a nyelv- és történet-tud. szakon	a matematikai és term.-tud. szakon		a nyelv- és történet-tud. szakon	a matematikai és term.-tud. szakon
1918/19	44	17	1922/23	117	52
1919/20	101	83	1923/24	94	62
1920/21	110	53	1924/25	77	57
1921/22	113	39			

volt, látszólag szintén nem akkora tehát, ami a túltermelés veszedelmét hozná hozzánk közel. Annál inkább nem, mert a középiskolai tanári oklevelet szerzett egyének között nagy számmal vannak nők, kik közül sokan egyáltalában nem mennek kereső pályákra, vagy ha igen, gyakran rövid időn belül megválnak attól. Számukra tehát az oklevél megszerzése legtöbbször csak műveltségük körének kiterjesztését jelenti. A középiskolai tanári oklevelet szerzett férfiak közül is nagyon sokan más élethivatást választanak, mint oklevelük után hinni lehetne. S éppenséggel nincs kizárva, hogy ezen a téren hamarosan hiány fog mutatkozni.

λ) *Az orvostanhallgatók jövője.*

Nom olyan megnyugtatók az állapotok az orvostársadalom szempontjából. Hiszen még a teljes Magyarországon is, melynek orvosi létszáma az 1900. évi népszámlálás szerint 4807, 1910-ben pedig 5565 volt, sűrűn hangzott fel a panasz, hogy az egyetemek orvosi karairól kiözönlő fiatal generáció létalapjában támadja meg a már működő orvosi kart. Pedig akkor az orvosi succrescentia évenként 200-300 fő volt. A hangok ma erősebbek s annyiban érthetőbbek is, hogy bár Csonka-Magyarországon az orvosi törzskönyvek szerint 1921-ben 4676, 1925-ben pedig 5216 orvost tartottak nyilván, *az évről-évre jelentkező szaporulat jóval nagyobb most, mint valaha is volt.* Az orvosok számának a lakosság számához való viszonyítása azt mutatja, hogy *1921-ben népünk 10.000 lélekszámnyi tömegére 5-.83, 1924-ben pedig 6.32 orvos esett* (a valóságban azonban valamivel kevesebb, minthogy az orvosi létszámban elég sokan vannak olyanok, akik tényleges gyakorlatot szabad pályán egyelőre (vagy már) nem folytatnak s mivel a szakorvosok is külön elbírálást igényelnek). *Az arányszám nem volna túlságosan kedvezőtlen,* hiszen így is körülbelül 1600 ember orvosi gondozásáról kellene átlagosan egy-egy orvosnak gondoskodni, ami – ha a magyar népben kifejlesztetnék a hajlandóság arra, hogy betegségével minden esetben orvoshoz forduljon – éppen elegendő munkát adna egy-egy orvosnak. Csupán az országos átlagot vizsgálva tehát, a helyzet az orvosi karnál sem olyan veszedelmes, mintsem csupán az abszolút számok után látszik. *A baj magva azonban abban rejlik, hogy az orvosi karnak az ország területén való elosztása rendkívül egyenlőtlen. A magyar orvosok teljes létszámából 1921-ben 2009-en, 1925-ben pedig 2280-an Budapesten laktak, az orvosi kar kétötöd részénél többen tehát; vidékre csupán 2667, illetőleg 2936 orvos jutott. A helyzet tehát az, hogy Budapesten 10.000 lakosra 21.6, illetőleg 24.6 orvos esett, a vidéken azonban csak 3.76, illetőleg 4.10.*

Az orvosi karnak ez a Budapest felé irányuló özönlése nem egészséges. Bármennyire is igaz, hogy a főváros – lakosságának nagyobb jóléte és fejlettebb közegészségügyi érzéke révén – aránytalanul több orvosnak nyújt megélhetést, mint a vidék, *az a tény, hogy Budapesten nem is minden 500, hanem 400 emberre jut egy-egy orvos, már mindenesetre meghaladja azt a mértéket, melyet – az orvostársadalom érdekeit a szem előtt tartva – helyeselni lehet.* Viszont másfelől sajnálattal kell megállapítani, hogy vidéken még mindig körülbelül 2500-3000 lakosra jut egy orvos s ha figyelembe vétetik az, hogy ennek az átlagnak a képződéséhez is elsősorban a vidéki városok és egyéb kisebb-nagyobb gócpontok járulnak leginkább hozzá, *a nép egyetemének, a falukon s főképp a kisebb községekben élő lakosság egészségügyi érdekei fölött még mindig nagyon csekély orvosi személyzet áll őrt.*

Csonka-Magyarország halandósági arányszáma – annak ellenére, hogy a születési arányszám jelentékenyen alábbszállt – még sajnosán mindig a leg-

rosszabbak közül való Európában (az ismert adatok alapján). Ez a magas halandósági arányszám államnak és társadalomnak egyaránt kötelességévé teszi azt, hogy *ne nézzék szinte ölhetett kezekkel azt, mint vág a halál szélesebb rendeket a népességben, mintsem más államokban*. Nem kétséges, Magyarország népe gazdasági és szociális viszonyainak is nagy részük van abban, hogy a halandóság itt ma is olyan riasztó. De ha a viszonyok javulásától méltán lehet várni azt, hogy a népmozgalom alakulására hatással lesz, másfelől az is bizonyos, hogy az orvostársadalomra is nagy feladatok várnak a népességfejlődés e fájdalmas sebének kezelése körül. *Orvos kell, sok orvos kell még a magyar vidékre. S ha a magyar állam megtalálja a módját annak, hogy a fiatal orvosi generáció elhelyezkedését a vidék felé irányítsa, korántsem kell majd székszissel tekinteni jó ideig még az egyetemek orvosképző munkája felé.*

S ha az ország halandósági viszonyainak javítása a cél, melynek *elérése* körül még sok új orvosnak lehet Magyarországon tevékenykednie, – Magyarország kórházügye is egyáltalán nem oly fejlett, hogy nem férne még^v rá kereteinek alapos kibővítése. 1921-ben 183, 1924-ben 196 kórház állott fenn Magyarországon, 26.451, illetőleg 26.891 felszerelt ágygal. E kórházak közül az állami és magánelmeógyógyintézetek számában (5) nem történt változás, de ágyaik száma 1980-ról 1630-ra csökkent. *Nagy fejlődés mutatkozott az egyetemi klinikák terén, melyek száma 16-ról 28-ra szaporodván, a helyiségeikben felszerelt ágyak száma is 2376-ról 5373-ra nőtt meg.* A közkórházak (számuk 1921-ben 39, 1924-ben 36, ágyaik számai 13.799, ill. 11.097) már visszafejlődő intézmények; szintűgy az irgalmasrendi kórházak (5 kórház 730, ill. 4 kórház 712 ágygal) és csak a nyilvános jellegű magánkórházak erősödnek (19 kórház 1641, ill. 21 kórház 2693 ágygal). A magyar kórházügy kiépítésében nagy szerepet játszó 66 (1924: 65) nem nyilvános jellegű *magánkórháznak* ugyan szépen emelkedő volt (3558, 4829) az, ágylétszáma, *ezen azonban köztudomás szerint* a népesség szegényebb rétegeinek gondozásánál alig jöhetnek számba. Különleges rendeltetésük van a javító- és fegyintézeti kórházaknak (számuk 7; 275, ill. 350 ágygal), valamint a kir. börtönkórházaknak (számuk 20, ill. 23; 460, ill. 553 ágygal). E felsorolásból még inkább kitűnik egyfelől az, hogy a magyar kórházügy milyen elárvult állapotban van. *Hiszen, ha a nem nyilvános jellegű magánkórházak s a börtön-, stb. kórházak kimaradnak a számításokból: mindössze 92, ill. (1924-ben) 101 olyan kórházunk marad, amelyek (legutóbb) 21.159 felszerelt ágyukkal a kórházi ápolás céljaira rendelkezésre állanak. A kórházaknak ebben a redukált számában természetesen kiváló az a szerep, mely az egyetemi klinikákat megilleti s valójában ezeknek a számoknak a tükrében nyilatkozik mvg teljesen, hogy az egyetemek orvostudományi karaival kapcsolatos klinikák mai viszonyaink között a közegészségügyi organizációnak is nélkülözhetetlen szervei.*

Ámde az adatokból más is kiviláglik. Az, hogy Csonka-Magyarországon a kórházakat mind összefoglalva is 100.000 lakosra csak 326 ágy jutott 1924-ben. az imént említett kórház típusokat pedig figyelmen kívül hagyva: csupán 257 (köztük az egyetemi klinikák ágyaiból 43). *Ezek az arányszámok oly sivár képet nyújtanak a magyar kórházügyről, hogy annak bármi irányban való leépítése is istenkísértés-számba menne.* Sőt ellenkezőleg. A nemzet elsőrendű érdekeinek felismerése előbb-utóbb meg kell hogy hozza azt a fejlődést, melynek a kórházügy terén már régóta be kellett volna következni Magyarországon. S ha ez az idő el fog érkezni: ezzel az orvosi pályára készült ifjak képzettségének további közhasznú kiaknázása már nem lesz probléma.

A *műegyetemi* tanulmányaikat a szabályszerű oklevéllel befejezett tanulók száma a mai Magyarországon szintén gyors emelkedést mutatott:

	Vegyészmérnöki	Építészeti	Mérnöki	Gépészmérnöki	Közgazdasági	Összes
	o k l e v e l e k s z á m a :					
1918/19	28	36	143	74	24	305
1919/20	23	36	113	72	7	258
1920/21	32	52	130	125	36	375
1921/22	26	30	155	159	27	397
1922/23	48	49	122	209	18	446
1923/24	66	36	127	230	18	477
1924/25	74	67	129	341	20	631

A magyar mérnökök jóhíre sok a budapesti műegyetemet végzett ifjúnak alapos reményt nyújt ugyan arra, hogy oklevelét külföldön is tudja kamatoztatni, mégis, ismerve a hazai közgazdaság utolsó pár évi helyzetét, *a főiskolai hallgatóság e részének jövőendő boldogulása elé is bizonyos aggállyal kell tekinteni.*

Sok százados múltra tekinthet vissza a magyar ifjúságnak az a törekvése, hogy ismereteit, tudását *külföldi egyetemek* emlőin is fejlessze. S hogy ez a hajlandóság az utolsó évtizedek fiatal generációjában sem lankadt el, bizonyosságul szolgálnak a következő adatok:

A) A külföldi tudományegyetemeken tanuló magyar ifjak száma:

Év	Theológiai	Jogi	Orvosi	Filozófiai	Gyógyszerészi és fogorvosi
		k a	r o	n	
1882	150	328	652	212	15
1890	111	203	666	129	15
1900	104	224	205	132	3
1910	159	322	295	221	6
1913	184	295	410	200	4
1917	172	123	236	141	6

B) Külföldi műegyetemeken tanuló magyar ifjak száma:

Év	Mérnöki és kultúrmérnöki	Építészeti	Gépészmérnöki	Elektrotechnikai	Vegyészet és bányászati	Egyéb
		s z	a	k o	n	
1882	111	40	80	—	60	12
1890	55	17	69	—	17	1
1900	104	27	143	14	39	10
1910	126	34	149	22	95	17
1913	132	55	130	39	76	7
1917	31	13	75	17	42	3

Ausztria tudományegyetemei közül a bécsi egyetem jogi és orvosi, a gráci egyetem orvosi, az innsbrucki egyetem teológiai karát; a német egyetemek közül a berlini és hallei egyetemek filozófiai karát keresték fel legsűrűbben a magyar ifjak, de jutott közülük Lipszébbe, Heidelbergbe, Zürichbe, Genfbe, etb. is. 1900 óta elég szép számmal iratkoztak be a párisi egyetem jogi és irodalmi karára is. A műegyetemi hallgatók Bécs mellett leginkább Grácba, Münchenbe és Berlinbe jártak ki; később a prágai cseh és a karlsruhei egyetem is kedvelt helye lett külföldön tanuló ifjainknak.

Újabb adatok e részben nem állanak rendelkezésre.

Vannak végül adatok arra vonatkozólag, hogy a *magyar főiskolákon* az utóbbi években mennyi *külföldi honosságú hallgató* tanult. E hallgatók számának ismerete azért bír fontossággal, mert így egyfelől a Magyarország testéből

elrabolt területek ifjúságának a magyar főiskolák iránt való érdeklődését lehet figyelemmel kísérni, másfelől azt is, hogy részben nem *optikai csalódás-e* a főiskolák hallgatóságának nagy száma. Annak következtében, hogy magyar egyetemeken és főiskolákon sokan tanulnak olyanok, akiknek állandó ittmaradására nem lehet számítani. Az adatgyűjtésnek ez a neme nem számíthat teljes hiteles*-ségre. A Csonka-Magyarország területére tanulni jött magyar ifjak közül sokan nem szívesen vallják magukat cseh-szlovákiai, romániai stb. honosságúnak s különben is a honosság kérdése csak a trianoni békeszerződés hatálybalépése után rendeződve el formailag, 1922-ig már csak ezért sem lehetett pontosan nyilvántartani a megszállott területekről vagy külföldről idejött ifjakat.

Külföldi honosságú hallgatók száma:

A) Egyetemek és főiskolák:	1918/19.	1919/20.	1920/21.	1921/22.	1922/23.	1923/24.	1924/25
Budapesti tudományegyetem	60	30	79	347	444	472	433
Szegedi „	—	1	20	53	146	134	158
Debreceni „	—	—	—	1	8	21	38
Pécsi „	—	—	5	77	103	80	65
Műegyetem	37	29	94	343	427	442	317
Közgazdasági tudományegyetemi kar	—	—	39	129	173	167	131
Hittudományi főiskola	2	2	17	33	51	55	49
Jogakadémiák	1	1	15	12	20	4	20
B) Tudományszakok:							
Hittudományi karok és főiskolák	4	2	17	39	58	72	69
Jog- és államtud. karok és jogakadémiák	10	4	27	77	89	84	110
Orvostud. karok	29	12	75	303	488	447	414
Bölcsészeti (math. és természettud.) karok	20	16	16	74	76	75	79
Gyógyszerészeti tanfolyamok	—	—	1	30	61	88	91
Műegyetem	37	29	94	343	427	442	317
Közgazdasági tudományegyetemi kar.....	—	—	39	129	173	167	131
C) Honosság:							
Cseh-szlovákia	—	12	87	418	612	569	429
Románia	3	—	20	309	485	580	616
Jugoszlávia	1	14	93	176	166	122	103
Ausztria	42	9	16	21	17	40	22
Lengyelország	6	2	3	3	—	—	—
Egyéb állam.....	48	26	50	68	92	64	41

Ez adatok szerint az 1924/25. tanév második felében már az egyetemeken általában (az egy debreceni egyetemet kivéve) elég nagy számú – az összes hallgatóságnak közel 10%-át tevő – külföldi honosságú ifjú tanult, sőt nagyon valószínű, hogy a nem a *mai* Magyarország területéről rekrutálódott hallgatóság száma (a fentebb érintett okokból) a kimutatott adatoknál is nagyobb volt. Az egyes tudománykarok közül legtöbb külföldi honossággal bíró hallgatója a műegyetemnek, az orvostudományi karoknak és a közgazdaságtudományi egyetemi karnak volt. A hallgatóság gerincét a Cseh-Szlovákiából és Romániából érkezett ifjak alkották; Jugoszláviából már jóval kevesebben jöttek, Ausztriából alig néhányan. Egyéb államok közül Olaszországból kaptak az egyetemek állandóan elég szépszámú hallgatót.

Nincs benne kétség, hogy a statisztika szerint külföldinek mondott e hallgatók zöme magyar anyanyelvű. Akár a tudományszomj vezette őket Magyarországra egyetemeire s tanulmányaik végeztével ismét hazamennek; akár azért jöttek ide, mert az elrabolt területek sajátos viszonyai folytán ott nem juthattak volna ahhoz, hogy főiskolai tanulmányokat folytassanak: örömmel fogadják őket Magyarországon. Minden más szempontot mérlegelve is: örülni kellett azon, ha az egyetemi tanulmányok iránt megélnkül az érdeklődés. *De szász-*

szorosán örülni kell azon, hogy az elnyomott magyarságban is lobog a vágy, hogy tudása fájának gyümölcsét ő is érlelhesse.

*

Magyarország kulturális viszonyai fejlődésének áttekintését nem lehetne jellemzőbb számokkal befejezni, mint az 1920. évi népszámlálásnak a főiskolai végzettségre vonatkozó adataival.¹ Csonka-Magyarország népességében főiskolai végzettségű volt:

	20—23	24—29	30—34	35—39	40—59	60-nál több	ismeretl. korú
é v e s							
<i>a) Abszolút számok:</i>							
Férfi	3779	11.870	10.810	10.393	23.831	7198	44
Nő	844	1.677	977	689	1.155	203	5
Egyén ált.	4623	13.547	11.787	11.082	24.986	7401	49
<i>b) 1000 lélekre számítva:</i>							
Férfi	1'3	3'4	4'3	4'3	3'2	2'1	1'7
Nő	0'3	0'4	0'3	0'3	0'2	0'1	0'2
Egyén ált.	0'8	1'8	2'2	2'1	1'6	1'0	1'3

Csupán a 24. éven felüli népességet véve, ennek 1.7%-a (a férfiak közül 3.3%, a nők közül 0.2%) volt főiskolai végzettségű. Valószínű, hogy ezek az arányok a mai időpontra nézve már nem egészen helytállóak. Úgy a nők, mint a férfiak körében minden bizonnyal emelkedett a legmagasabb képesítésű egyének aránya. Mégis bizonyos mértékben ismét korrigálni kell azt a mérsékelt állásfoglalást melyet e tanulmány a főiskolai hallgatóság számának emelkedésével szemben hangoztatott. Nem olyan végtelenül sokan végeztek Magyarországon még mindig egyetemi tanulmányokat, hogy — *a tudomány és mesterség szigorú elhatárolása mellett* — ne kellene szívesen venni, hogy a magyar népnek most nagyobb része lép ki a tudományos munka hajlékaiból.

¹Magyar Statisztikai Szemle 1924. évi 7—8. sz. 259. 1.

II. FEJEZET.

**A MAGYAR TUDOMÁNYOS MUNKA
MÚLTJA, JELENE S JÖVŐ FELADATAI.**

3. §. A MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉLET FEJLŐDÉSE.

Írta: KORNIS GYULA.

Az alkotó tudományos munka elsősorban az egyén hajlamainak, sajátos lelki diszpozícióinak eredménye. Ámde ennek az egészen személyes tevékenységnek is megvannak a maga külső, nem az egyénben rejlő feltételei. Az egyén ebből a szempontból is be van ágyazva a közösségbe, többé-kevésbé függ környezetétől, ennek szellemi és anyagi színvonalától, kultúrájának szellemétől és szervezettségétől. A társas szervezettség és munkamegosztás, éppúgy, mint a modern társadalmi élet többi ágazatában, a tudományos tevékenység terén is – ennek mind nagyobb elspecializálódása folytán – fokozott jelentőségre tesz szert. Hogy a tudományos munka szervezése tervszerű és sikeres legyen, úgy, ahogy a nagy nemzeteknél, a németeknél és a franciáknál, a magyar tudományos kutatásnak is céltudatosan magára kell eszmélnie: mit tett a múltban, milyen a jelene s mit kell tennie a jövőben? Most, amikor Leibniz nagy gondolatát, a tudományos munkának az egész világra kiterjedő szervezését, a Nemzetek Szövetsége az egész emberi nem hivatalos nemzetközi feladatának nyilvánítja, a magyar tudomány kollektív tudatának is mintegy lelkiismeretvizsgálat kell tartania eddigi működéséről és eredményeiről, annál is inkább, mert a nemzetnek ebben a tragikus korszakában a tudományos munka lehetősége és sikere még fokozottabb mértékben függ a rendelkezésre álló anyagi és szellemi erőnek gazdaságos elosztásától és felhasználásától. Ez a vizsgálat nem csupán mintegy őszinte konfesszió, *de nyilvános tanakodás is arról, mik legyenek a helyes magyar tudománypolitikának irányelvei s mik ezek alapján közelebbi és távolabbi konkrét teendői?*

Mielőtt azonban ebbe a jövőre irányuló szellemi számvetésbe fognánk, pillantsuk át *a magyar tudományos élet újabkori fejlődését*, ennek rugóit és akadályait. Csak a XVIII. század végéig nyúlunk itt a múltba vissza. Nem mintha addig is nem lett volna komoly magyar tudományosság, hanem azért, mert a magyar irodalom és tudomány ekkor kezd igazán nemzeti üggyé válni, a németek, angolok s franciák példájára ekkor kezd levegni évezredes nemzetközi latin köntösét, ekkor ébred a magyarság annak a jelentős szerepnek tudatára, melyet a nemzeti nyelvű tudomány egy nép művelődésében, szellemi haladásában s hatalmi erejében játszik. E vázlatban nem az a célunk, hogy a szaktudományok magyar fejlődését nyomon kísérjük (ez a következő tanulmányok feladata), hanem azoknak az általános feltételeknek és indítékoknak megvizsgálása, melyek a magyar tudományosság kialakulását meghatározták. Elsősorban a magyar tudománypolitika fejlődése forog itt szóban.

A középkorban a nagyrészt egyházi jellegű tudományosság nálunk is éppúgy megvan, mint Európa nyugati országaiban. Magyar tanulók nagy számban keresik fel a külföldi egyetemeket (1. 7. § II.) Nálunk is vannak hosszabb-rövidebb ideig fennálló egyetemek, vagy stúdium generale-k. Corvin Mátyás alatt főképp olasz kapcsolatok útján a renaissance tudományossága a legmagasabb fokon virágzik. A reformáció a magyar ifjak nagy számát vonzza a német

egyetemekre s a teológiai tudományt magyar nyelvűvé avatja. Az ellenreformáció korában a jezsuiták, Pázmány vezetésével, hatalmas nemzeti nyelvű egyházi irodalmat fejlesztenek ki. A nemzetközi kapcsolatok erősen érvényesülnek: Comenius Sárospatakon tanít, Apáczai Cseri János Hollandiában nyer ihletet a descartesi filozófiának magyar földre való átültetésére. Zrínyi hadtudományi munkákat ír olasz hatás alatt. A magyar teológusokat a sémi nyelvek ismerete az összehasonlító nyelvészet művelésére indítja, de a magyarság eredetére nézve hamis nyomon, mígnem a XVIII. század vége felé Sajnovics a finn-ugor nyelvi rokonság álláspontját teszi uralkodóvá. A magyar történetírás is fokozatosan kiemelkedik krónika-jellegéből; a forrásgyűjtés és módszeres kritikai történet-tudományi munka is megindul a két nagy jezsuita történetíróval, Prayval és Katonával. A magyar földrajztudomány is megtalálja a maga képviselőjét Bél Mátyásban, úgy ahogy már előbb a matematika Maróthyban.

A XVIII. század végén már jelentékeny költői irodalmunk van, amikor a tudományok magyar műveléséből még mindig hiányzik a kellő lendület. Ennek legfőbb oka iskoláink *latin tanítási nyelve*. A németek, franciák, angolok már régen nemzeti nyelven tanítanak s művelik a tudományt, amikor nálunk a hivatalos közélet deák nyelvéhez mérten iskoláink mindent még latinul tanítanak s tudósaink műveiket latinul írják. Az utóbbinak egyik oka kétségkívül a magyar tudományos műnyelv hiánya is. Ezért tudósaink a XVIII. század végétől a XIX. század közepén túl energiájuk jelentékeny részét kénytelenek a magyar tudományos nyelv kiművelésére fordítani. Az iittörés sok nehézséggel jár: a tudományos műszavak megszilárdítására egy-egy tudományágban nincsen feltétlenül döntő tekintély. Egy félszázadnál tovább az egyéni kezdeményezés szabadon burjánzik. Ezen a bajon jó ideig az 1825-ben alapított Magyar Tudós Társaság sem tud segíteni, pedig négyévtizedes sóvárgás után éppen a döntőlórum feladatával és tekintélyével alakul meg.

A nemzeti nyelvű tudomány megszületésében kétségkívül nagy szerepet játszik a XVIII. századvégi *felvilágosodás*. A nemzeti nyelv jogaiért küzdő iratok legfőbb érve a szélesebb tömegeknek a tudomány által való *felvilágosítása** a haladás eszméje az enciklopédisták szellemében, kik szerint az emberiség boldogságának aranykorát csakis az észszerűség teljes kibontakozása, a tudomány teljes kifejlődése fogja a földre varázsolni: a magyar közművelődés, a nemzet 'pallérozódása' is elsősorban a tudományok terjedésétől függ. A tudományos műveltség kulcsa pedig a társadalom szélesebb rétegei számára *a nemzeti nyelv*. Ez a legfőbb érve *Bessenyeinek* is abban a kis munkájában, melyet egy magyar tudós társaság felállítására érdekében még 1781-ben ír, de amelyet *Révai* csak 1790-ben ad ki s osztogat szét az országgyűlés tagjai között (Jámbor szándék. 1790). A tudományok terjesztésének eszköze csakis a nemzeti nyelv lehet. „A franciáknál, anglusoknál, németeknél amint a nyelv kipallérozódott, úgy a tudományok is nagy előmenetelt vettek. Ellenben a mi nemzetünk, amelynek született nyelve inkább romlik, mint épül, a tudományok virágzásával is keveset dicsekedhetik.” *Bessenyei* tiltakozik a vád ellen, hogy veleszületett restségénél fogva „a tudományoknak szépségére és hasznos voltára érzéketlen a magyar”. A tehetség megvan a magyarságban; de hogy a tudományok ízét nagy része még nem érzi, annak „az az oka, mert a maga nyelvével nem kóstolhatja”. Az sem igaz, hogy nyelvünk a tudományok előadására alkalmatlan.¹ Egyelőre, igaz,

¹ Ez időtájt sok jó magyar hazafi van ezen az állásponton. Amikor pl. *Kovachich Márton* 1786-ban megindítja Pesten a *Merkur von Ungarn*-t, sokáig elmélkedik, vajjon tudós folyóiratának milyen legyen a nyelve? A latin nem lehet, mert ezen a modern fogalmak már ki nem fejezhetők; „a magyar nyelv viszont sem nem általános, sem nem eléggé kiművelt a tudomány számára, és nagy része azoknak, akik magyarul tudnak, tudós folyóiratot nem olvasnak”. E célra tehát csak

fejletlen; ámde e célra könnyen kimivélhető. Aki tehát szívén viseli a magyar tudományosság kialakulását, annak először a nemzeti nyelv kipallérozására kell törekednie s arra, hogy az iskolák nyelve mielőbb magyar legyen.

A nemzeti művelődési politikának egy másik, *demokratikus elve* is máiszóvivőre talál *Bessenyeiben*: a tehetségek szelekciója. Nem tűzhető ki célul, hogy minden ember az országban tudós legyen; de módot kell adni arra, hogy a szegénysorsú tehetség is érvényesüljön. „Ó! mely sok talentumok hevernek most a porban, amelyek, ha született nyelvükön formáltathattak volna, a hazának boldogságát nagyobb mértékben nevelhetnék.” Amikor még a magyarnyelvű tudományos irodalomnak egyáltalában híre sem volt, *Bessenyei* költői lelke már egy kulturális utópiát rajzol róla a *respublica Hterarum-baB*: képzelete előtt a magyar mint nemzetközi tudományos nyelv ragyog. Azt hiszi, hogy a nyelvünkön írt tudós munkák a külföldi tudósokat is a magyar nyelv tanulására ösztönöznék. Vakmerő ábrándját a tudós elme pszichológiájára építi: „mert akik valósággal tudós emberek, szeretik a tudományt a maga tulajdon kútfejeiből meríteni, a fordításokhoz pedig csak kénytelenségből ragaszkodnak”. Így a magyar könyveknek az idegen nemzetek körében is keleté lenne: könyvkereskedelmi exportunk támadna. Vége vetődne annak, hogy annyi pénz takarodik ki az országból a lipcsei, frankfurti, göttingai, lyoni, párizsi könyvárusok számára. Most a külkereskedelmi mérleg helyreállna: „kevesebb idegen országai könyvre volna szükségünk, s a mieinken is kapnának más nemzetek”. Hogy mindez nem merő illúzió, *Bessenyei* azzal igazolja, hogy már most is ismer egy nevezetes német tudóst, ki a magyar nyelvet szorgalmasan tanulja csak azért, hogy hazánk történelmét tökéletesen megismerje.

A deák nyelvvel szemben a magyarnyelvű tudományosság megteremtésének hasonló követelménye hangzik ki *Kazinczy*, *Révai*, *Aranka*, *Báróczy*, *Decsy Sámuel* s a többi irodalmi agitátorunk irataiból. Elismerik, hogy tudományos irodalmunk egészen fejletlen. Ennek okát nem a magyar talentumok hiányában, hanem a tudományos műveltség iránt való közömbösségünkben és nemzeti nyelvünkhez való „fagyos indulatunkban” keresik. Ha megírja is a magyar tudós a könyvét, előbb emészti meg a moly, mintsem napvilágot láthat, mert neki magának nincsen pénze a kiadásra, „a tehetősebb urak pedig inkább cifra kocsikra, lószerszámokra, cselédekre, bálókra « más mulatságokra adják a pénzt, mint a magyar tudományokat öregbítő könyveknek nyomtatására”. A magyar üdösök tehát akármennyit írnak, akármennyire művelik is a tudományt és nemzeti nyelvüket, vsemmire sem mehetnek: „több becsülete volt a magyar urak és asszonyok előtt egy *à la mode* varrni tudó német szabónak, mint a legékesebben beszélő s író magyar tudósnak”. (Decsy: Pannóniai Féniksz. 1790.)

A magyar nemzeti műveltség kibontakozását legjobbjaink e korban a nemzeti nyelvű irodalomtól, a magyar középosztálynak mint *könyvfogyasztó olvasóközönségnek* megszületésétől várja. Ennek első útja a szépirodalom megszeretése, csak ezt követheti a komoly tudományos irodalom fellendülése, művelése és olvasása. A fő bűnös a magyar tudományos irodalom hiányában a *deák iskolázás*, mely a nemzeti nyelvet teljesen elhanyagolja s kizárja, s a latin miatt semmi komoly tudományt nem tanít, hanem csak Aristoteles szava szerint „a rák héján rágódik”.

A francia forradalom hatása alatt új érv is támad a magyar tudomány megteremtése mellett: *a nemzeti szabadság és a nemzeti műveltség belső össze-*

a német nyelv alkalmas, annál is inkább, mert így Magyarországnak, ennek a *terra incognita*-nak viszonyait a külföld végre megismerheti belőle. Erre nagy szükség van, mert „a magyar nemzetnek sok Ulyssese van, de nincs Homerosa, sok Hermannja van, de nincsen mesterdalnoka”. A külföld csak németül vesz tudomást rólunk. (Merkur v. Ungarn, 1786, 1., 10.)

függése. Ennek legerélyesebben *Rácz Sámuel*, az anatómiának tanára a pesti egyetemen, ad hangot, aki már 1776-ban magyarul írja orvosi könyveit s az egyetem tanítási nyelvül a magyart követeli. A hatalmasok szerinte a tudatlan nemzetekkel azt teszik, amit akarnak. „Nincsen is a deszpotizmusra jobb mód, mint a nemzeteknek tudatlansága. Kevés tudóst könnyű adománnyal és ígérettel elhódítani; de sokat lehetetlen elbolondítani... A tudós nemzet hamar s pontosan megfelel az uralkodónak és könnyen mézes madzagot a száján keresztül húzni nem hagy.” Ilyen művelt, tudós pedig a nemzet csak akkor lehet, ha iskolái a tudományokat nemzeti nyelven oktatják.

A magyar kultúra, „a nemzet csinosodása” elmaradottságának s az ebből kivezető útnak céltudatos meglátására, keserves *önismeretre* ebben az időben szinte már Széchenyi erejével *Kármán József* próbálja fölírni a nemzeti lelket. Arról panaszkodik, hogy a magyarság lelkében nem él igazi tudásszomj, a tudomány önzetlen szeretete. A bárdolatlan magyar, úgymond, véghetetlen pusztáin kon egészséges ítéletű, van benne erő és tehetség, a mi klímánk mégis ellensége a tudományoknak. Sok magyar ifjú a tudományban hirtelen előrehalad, külföldi főiskolákat megjárva, széleskörű ismeretekkel megrakodtan tér vissza. De alighogy itthon vannak, „micsoda kimagyarázhatatlan elalélás foglalja le őket. A könyvtárt fegyverek tolják ki, a széptudományokat a vadkergetés- az elmélkedést az agarászat... elvadulnak, mint az erdei apró marhák, megtompul elméjük, külföldi formájukból egészen kivetkőznek”. A tanult magyar ember is birtokán elparlagiasodik. Magányos, a világtól elzárkózott élete elzárja a gondolkodástól, a művelődéstől is. Az ilyen koponyákban a gondolatok kiapadnak vagy megáporodnak, mint a mocsárban a poshadt víz. Agyvelejüket semmi sem tudja megrázni, legfeljebb a jégeső félelme, amely lábon álló gabonájukat fenyegeti. „A tehetségek halva fekszenek. Meggátolja a henye és vad életmód azoknak kifejlődésüket.” Az iskola – folytatja a XVIII. századvégi magyar kultúrpolitikus azoknak az akadályoknak sötét rajzát, melyek a magyar tudományos élet kibontakozását gátolják – csak féltudóssá neveli ifjainkat, kiből hiányzik a továbbművelődés vágya: „azok az egypár homályos ideák, melyek tökéletlen és száraz compendiumjainkból náluk megragadtak, valljon nem nagyobb részen-e és sokaknál az egész bölcseségnek summája-e <? Az animalis élet. mely a mezei étellel összepárosodott, elállja a tudományok sugárinak behatását. A vastag- orgánumok, sűrű vér s nehéz képzelőelme álmissá és tunyává tesznek”. Aki hazánkat ismeri, fájdalmasan látja, hogy a könyv a legutolsó jószág a háznál, ennél kedvesebb egy játék kártya vagy egy üsző. Pedig a magyar könyvnek nincsen más piaca, csak a haza keskeny mezeje. (Uránia, 1794.) A nagyműveltségű *Csokonai* 1797-ben gróf Koháry Ferenchez írt levelében a Kármántól megrajzolt tudománypolitikai képnek sötét színeit csak megerősíti. „Más nemzetek – így panaszkodik – a tökéletességnek felső pontja felé óriási lépésekkel sietnek, saeculumok maradnak el közöttük és közöttünk, úgyhogy nem soká még csak nógató kiáltásaik sem juthatnak le hozzánk; s mi mégis ráklábakon is alig ballagcsálunk!”

Abban az esztendőben, amikor a magyar közoktatásügy új kódexe, a második Ratio megjelenik (1806), mely majdnem egy félszázadra a magyar közép- és főiskolák s ezzel a magyar tudomány nyelvül újra a latint szabja meg, az Európát bejárt gróf *Teleki László* a magyar tudománypolitikának kitűnő nemzeti programját szerkeszti meg (A magyar nyelvnek elémzdításáról buzgó esdeklései. 1806). Elsősorban ő is a tudomány magyar nyelvét követeli. A művelt német, francia, angol nemzet már nem beszél latinul, hanem a tudományt anya-nyelvén műveli: mi deákul szónokolunk, de „legalább ötven esztendővel hátrább vagyunk ezen nemzetek nagy részénél”. Ha magyar ember kimegy ezekbe az

országokba s a tudósokat latinul szólítja meg, alig értik meg, s felelni is igen nehezen tudnak; ha azonban latin írásra kerül a sor, olyan tiszta a deákságuk, „hogy még maga Cicero is meg nem szégyenelné magát érte; ha a classious auctorok tökéletes értéséről van szó, akkor látszik meg az ő elsőségük”. Teleki sorban kitűnően jellemzi a nagy kultúrnemzeteket: „a világot formáló” ánglust, a franciát és a németet, hogy műveltségük fejlődéséből számunkra tanulságot vonjon le. Több mint száz évvel ezelőtt már pompásan megfigyeli a német *Grossbetrieb der Wissenschaft* természetét: „a más nyelven kijött, jobb könyvek féllesztendő eltelése alatt ezen nyelven való fordításban megjelennek; egy szóval, amint tudva vagyon, ezen nemzetnél a tudományos cultura mintegy a kereskedés egyik nem megvetni való ágává vált”.

Az 1790-i nagy nemzeti felbuzdulás óta mindjobban utat tör az a belátás, hogy a nemzet művelődésének újjászületésében a tudósoké és íróké a vezérszeret). Ezeknek tekintélyét tehát emelni kell. A magasabbrendű kultúra egyik jele a tudósok megbecsülése. „De ki lesz hazánkfiain közül – kiált fel Kármán -, aki reá vegye magát arra, hogy a tudományoknak életét és egész erejét felszentelje, ha arra reá sem látszik ügyelni a haza. Ha meggondolja, hogy a háládatos Anglia királyai mellé teszi tudósainak hamvait, piaczaiban a nagy vitézek állóképei (szobrai) irányában fénylenek literátoraiknak monumentumai és mi itt – nem olvastatunk.” A század elején Révai Miklós tragédiája példázza a magyar tudós sorsát. Erről kesereg Horvát István is naplójában (1805 január 2): „Közönséges panasz, hogy nyomor, baj háborgatja nemzeti földünkön a tudós és tanító embereket, kiknek úgyszólván nem jobb a sorsuk a présben öszvesajtolt pór ember szerencsésénél. Ha tanítanak, holtig csekély fizetéssel tanítók maradnak; ha a tudományok virágoztatásukért fáradoznak, bolondoknak, tébolyodottaknak tartatnak.” Ugyanezt a hangot üti meg Teleki László is: a tudósoknak a nemzet nagyjai között nincsenek igazi pártfogói, nem becsülik, sőt megvetik őket; eddig „a tudomány nem volt érdem, a magyar nyelven írni akaró tudós pedig csupa nevelésnek tartatott”. Kis János azt kérdi, vajjon melyik magyar író vesz be annyit munkái árából, amennyit a papirosra költ, melyre könyvét írja? „Sokan közülök szerencséséjéknél tartják, ha munkájuk ingyen kinyomattatik, s megelégszenek azzal a sovány örömmel, hogy elméjük szüleményét világon láthatják, a neveket nyomtatásban szemléltetik.” (A magyar nyelvnek mostani állapotjáról. 1806. 161. 1.)

A nemzeti kultúra csak akkor indulhat erősebb fejlődésnek, ha előbb a tudományos élet lendületbe jön. Mik ennek az eszközei? A XIX. század elején többen törik ezen a fejüket a nemzeti élet kopár partjain. Első eszköznek tartják a tudós emberek megbecsülését és anyagi-szellemi támogatását, „hogy az élelemkeresés kéntelensége miatt el ne vonattassanak a feltett céljokra való állandó törekedéstől”. Teleki rangot, címet, ordót is akar nekik adni, mint az idegen országokban, „hogy a köznép előtt is illendőleg megjelenhessenek és az előtt becsők és becsületük napról napra növekedhessek”.

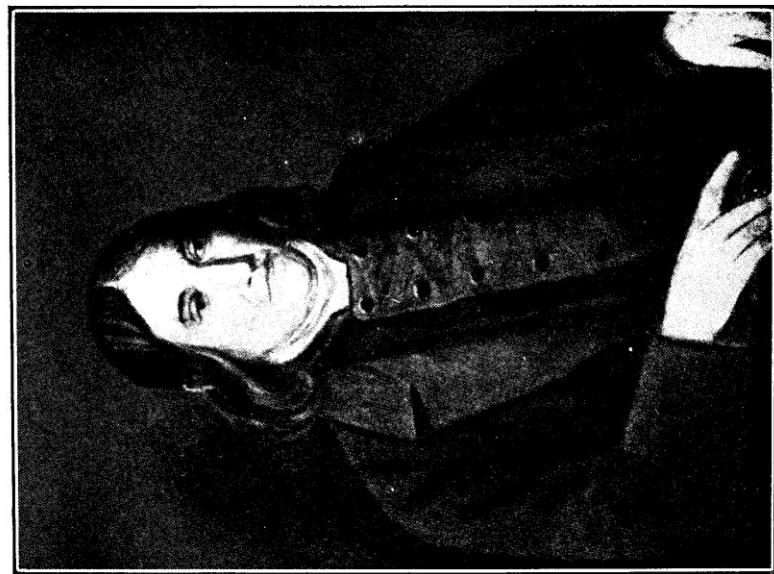
Az igazi tudományos szellem kifejlődésének egyik legnagyobb akadálya a magyar tudósok szertelen *polyhistorismusa*, oly időben, amikor már Európaszerte a tudományos munkafelosztás, a tudományos specializmus tört magának utat, ami aztán éppen e század tudományos életének egyik legfőbb jellemvonásává erősödik. A magyar tudós azonban a tudományos fejlődésnek még mindig azon a primitívebb fokán áll, amikor ugyanaz az elme a legkülönbözőbb ismeretkörben törekszik jártasságra: a szélesség azonban a mélység rovására megy, elnyomja az egy tárgyra koncentrálódó egyéni kutatóerőt. A magyar tudományos életnek e korszakbeli káros enciklopédizmusa részben iskolarendszerünkben gyökerezett: a tudós rendszerint tanár is volt, a tanárnak pedig az

osztályrendszer miatt valamennyi tárgyat kellett tanítania, vagy az akadémiákon egyszerre többet. Innen van, hogy az Európában már kiveszett polyhistorisnmsnak utolsó mohikánjai, még a XIX. század második felében is, nálunk voltak találhatóak. A magyar tudományosságnak ez a sarkalatos baja elég korán szemét .szírtta világlátottabb kultúrpolitikusainknak, mint *Genersich Jánosnak* és *Berzeviczy Gergelynek*, akik erélyesen megrótták és a szakszerűséget követelték. Igyekezzünk azon – sűrgeti *Teleki László* is –, hogy tudósaink ne kénytelenítessenek egyszerre annyiféle tudományokra reá adni magokat; mert valóban az anglusok példája szerént úgy megyén elé legjobban a literatura, ha minden tudós és tudományt szerető, amennyire lehet, egész életében csak egy tudomány kimerítésére fordítja szabad idejét. Nagy akadály a tudománynak nálunk az, hogy többnyire olyan tudósaink vágnak, akikről bátran el lehet mondani, hogy ex omnibus aliquid, ex toto parum sciunt... Az anglus és francia tudósok mély tudományokat főképen annak köszönhetik, hogy mindegyik közülök csak egy tárgy, nem pedig mint nálunk, sok számtalanok körül fáradoznak. Ez azt csinálja, hogy egy tárgynak voltaképpen megfelelően, értekeződesőknek mélyebbeknek és foganatosabbaknak kell lenni.” íme, *a tudományos specializmus* modern elvének a magyar tudománypolitikában első tudatos hangoztatása. Szankciója egy Tudós Társaság felállítása, mely „sok elassisokra osztatván”, a tudományok egész mezejére kiterjeszkednék. Amikor az Akadémia két évtized múlva megalakul, csak akkor tűnik ki igazán szembeszökő módon, milyen kevés a szoros értelemben vett szakbúvár Magyarországon.

A tudományos kutatás hátramaradottságára jellemző, hogy nem volt egyetlen *tudományos folyóiratunk* sem: „az a kár – kesereg *Teleki* –, hogy még eddig egy különös magyar nyelven írott tudós tijságunk nincsen”. Csak egy évtized múltán (1817) indítja meg *Fejér György*, a polyhistor, a *Tudományos Gyűjteménynek* bizony eléggé kezdetleges köteteit. Előszavában szomorúan állapítja meg, hogy „mindennemű tudományos írás nélkül létünket tudós földieink régtől fogva fájlalták; a külföldiek panasszal, sőt szemrehányással is vették: nem lévén Európában oly előkelt nemzet, mely többféle tudománybéli folyóírásokkal ne dicsekednék. Az Angol-, Francia- és Németországokban csaknem minden tudományoknak vannak külön tárházai, magazinumi, gyűjteményei s új sági... Egymást érik az új találmányok és lelemények; a tudományok óriási lépéssel közéletlenek tökéletességökhöz: mind ezeket csak a magyar nem tudhatá közérthetőleg mind eddig!” Pedig a tudományos kultúra is csak a magunk nemzeti nyelvén lendülhet föl s terjedhet el. Az iskolák deák nyelve erre nem alkalmas.

Közműveltségünk színvonalának emelését többen már ekkor *a tudományok népszerűsítésétől* várják. *Kármán József* az egyelőre parlagi nemzetet lassan akarja hozzáédesíteni az ismeretekhez, vonzódást kelteni benne a tudományokhoz. Azonban nem olyan írásokkal, melyek az értelmet a tudósok kevély kőfalai közé zárják, „a négy tudománybéli karok rostélyai közibe szorítják”, hanem olyan művekkel, melyek a komoly ismeretet szép és vonzó formában, világos és érdekelítő módon tárják fel. A tudományokat a nemzet szélesebb rétegével, megfelelő népszerűsítő alakban, meg kell kedveltetni: olvasó hajlamát felébreszteni s így olvasóközönséget teremteni. Így irodalom és közönség együtt fejlődik, kölcsönösen egymás vállára támaszkodik. Eddig „a mord ábrázat, melyet a tudományokra ruháztunk, sok jó igyekezetet visszaijesztett. A múzsák szeretik a Gratiáktól kísértetni mag*okat. A kellemetesség egy a legelső tulajdonságai közül a tudományoknak. E nélkül elvesztik azt, ami által lehetnek közönségessé és csupán egy néhány setét cellákban és komor odúban vonják meg magokat, és vagy némely kevés bölcselkedők elzárt kincsévé, vagy ami rosszabb, egy rend monopóliumává változnak”. A népszerűen magyar nyelven írt tudományos munkák

VI. TÁBLA.



*Bolyai Farkas (1775—1856)
matematikus.*



*Vásárhelyi Pál (1795—1846)
mérnök, a Vaskapu szabályozója.*

teljes hiányát hánytorgatja *Teleki László* és *Kis János* is. A magyar szépirodalom nemsokára megindul hódító útjára a Kisfaludyakkal s Vörösmartyval; a tudományos irodalom azonban még több, mint egy félszázadig a magyar szellemi parlagon csak csigalépésben kullog.

A század elején rendkívül kevés volt a magyar tudományos írók és megjelenő könyvek száma. „Tízezer élő íróból áll – mondja *Schwartner Márton* (Statistik des Königreichs Ungern. 2. kiadás. 1811. II. 452) – a mai Tudós Németország: Magyarországon a tudósok testülete alig kétszáz főre rúg, a fordítókat is beleszámítva. Portugália gyarmataival együtt Krisztus születése óta 1750-ig 5600 nagy és kis író tud felmutatni: Horányi Elek ellenben Szent Márton korától kezdve, aki pannóniai volt, 1777-ig nem épen nagy, sőt nagyon is kis író sem tud többet, mint 1155-öt összeszedni.” *Schwartner* statisztikája szerint könyvkereskedés volt a század elején Pesten 6, Budán 2, Pozsonyban 4, Kassán 1, Sopronban 1, Horvátországban 1, egész Magyarországon tehát (Erdélyt nem számítva) alig több egy tucatszál: Németországban a lunevillei béke előtt már ennek harmincszorosánál is több volt. Magyarországon papirosmalom a század elején kb. 40 van, Csehországban 114; nyomda 36, ezzel szemben magjában Lipcsében 18. Németországban már a XVI. században megjelentek katalógusok az újabb könyvekről (Messcatalog); nálunk csak 1798-ban *Schedius* állított össze először egy („Allgemeines Verzeichniss der inländischen neuen und neu aufgelegten Bücher”-t. *A Hazai Tudósítások* arról panaszkodik, hogy Magyarországon 150.000 kalendáriumot nyomtatnak, „más fontos könyvekből pedig alig vészen meg az ország 500-at”. (1809. szeptember 27-i szám.)

Schwartner a magyar tudományos irodalom rendkívüli szegénységének okát sokat tűnődve keresgeti. Sok mindenre rámutat, de az igazi okot nem találja meg. A jó fejek Magyarországon, úgymond, éppoly kevésbé hiányzanak, mint a lúdtollak, amelyekkel írni lehet. A legszükségesebb segédeszközök is már megvannak: nyitva áll bárki számára az egyetemi könyvtár és a nemrég alapított Széchenyi-könyvtár; már gyűjtik a Magyar Nemzeti Múzeum anyagát a nádor vezérlete alatt; tekintélyes könyvtár van Kalocsán, Egerben, Pécsen, Debrecenben és Sárospatakon. Az érdeklődő orvosnak, természetbúvárnak és mezőgazdának a magyar föld és természet kimeríthetetlenül gazdag könyve állandóan alkalmat nyújt új fölfedezésekre. Micsoda hát a magyar írói lethargiának forrása? Talán az éghajlati vagy az erős táplálkozás, mely a szellemet petyhüdtté lustítja? vagy a réginek és hagyományosnak szeretete, főképp ha nemzeti jellegű? vagy talán iskoláink korlátolt szelleme, melyet a külföld nem frissít föl s így műveltségünk egyoldalú hazai bennszülött formát nyer? Esetleg a nagyobb városok hiánya, melyek a magasabb kultúrának, a művészeteknek s a könyveknek gyűlöhelyei? vagy talán nincsen elég tudós állás és hivatal? vagy esetleg a tudóst a nyomtatási szabadságot korlátozó cenzúra riasztja vissza? A minden tudománypolitikai feltételt mérlegelő kortárs okul még azt is felemlíti, hogy a doktori vizsgálatok ünnepélyességének megszűntével a gradnáló értekezések (disszertációk) kinyomatása is megszűnt. A német műveltségű tudós csak egyre nem gondol, ami pedig a legfontosabb: a tudomány és irodalom nyelve Európaszerte a *nemzeti nyelv* lett s a tudomány ennek útján hatolt mindenütt a nemzeti művelődés mélyebb és szélesebb rétegeibe. Csakis így virágozhatott fel hirtelen lendülettel a német, francia s angol tudományosság (amit egyébként az e körbeli magyar írók nem győznek eléggé kiemelni). Ellenben – a mi iskoláink, a *scholae eruditae*, a tudomány művelésére hivatott nemzedéket még mindig mindenestül a latin nyelv jármába fogták.

Az önmagának boldogan elég deákos műveltség ugyanis nagyrészt kimerült abban a tisztán gyakorlati feladatban, hogy a magyar tudomány és közélet fel-

növekvő nemzedéke elsajátítsa a *stylus curialis*-t, melyet aztán kiegészített a mindennapi életben szükséges *stylus culinaris*. Az iskola a maga teljesen latin légkörével azok előtt is, akik tehetségüknél fogva hivatva lettek volna a nemzeti nyelvű irodalmat s tudományt ápolni s fejleszteni, csak a deáknyelvű irodalmat tüntette föl értékesnek s így a magyar szellemi erők túlnyomó részét a nemzetközi latinnyelvű irodalom művelésére inspirálta. Ennek azonban a nemzet szélesebb körében nem lehetett meg a szükséges művelődési hatóereje. Így a gimnázium s az egyetem a maga kizárólagos latin tanítási nyelvével sokáig, egészen a harmincas-egyvenes évekig, megakadályozta a szélesebbkörű nemzeti műveltség legszilárdabb talajának: a virágzó nemzeti nyelvű irodalomnak kifejlődését. Ilyen irodalom híján azok, akiknek tudásszomját az Európa-szerte mind szűkebbre szoruló lathmyelvű irodalom nem tudta kielégíteni (hisz már a német neohumanisták sem latinul, hanem németül írtak), a nagy nemzetek modernnyelvű irodalmához fordultak, melyek gazdag szellemi táplálékot tudtak nyújtani, így a XVIII. század második felében a francia irodalomhoz; majd a XIX. század első felében a némethez és angolhoz. Ezeknek a fejlett irodalmaknak felsőbbisége azonban egyben a műveletlen és szegényes magyar nyelvnek és irodalomnak megvetésére hajlamosította, idegenimádatra sugalmazta a nemzet műveltjeinek részét. Más népnél a nemzeti nyelvű irodalom nemcsak szépirodalmi, de tudományos téren is gazdag élvezési és tanulmányozási lehetőséget nyújtott, anélkül, hogy a nemzeti nyelven kívül más nyelvre kellett volna vesztegetni az időt: akiben ismeretszomj lakozott, becsvágyát a maga nyelvén kielégíthette. Ez nálunk ebben a korban lehetetlen volt. A tudományos érdeklődés a magyar glóbuson csak egy kasztnak kiváltsága lehetett: azoké, akik latinul tudtak.

Fejér György, ki Schnvartner főnnebbi statisztikai adatainak helyességét erősen kétségbevonja s a magyar tudomány munkásainak számát jóval többre becsüli, a magyar tudományosság hátramaradásának okát, a szerencsétlen történeti eseményeken (törökvész, háborúk) kívül, abban találja meg, hogy nálunk könyvírással senki sem keresi kenyerét; tudósainkat hivataluk, melyből élnek, túlságosan lefoglalja; nincsenek könyvkiadóink, a szerzők munkáikat a maguk költségén kénytelenek kiadni; a tudóst nálunk nem becsülik. „Nincs példa, hogy valaki nemzetének tudomány- és erkölcsbeli felderítésére törekedéséért megtiszteltetett vagy megjutalmaztatott volna Sylvester János korától, a XVI. századtól fogva, mint megtiszteltettek azok, kik németül írtak. Sok, ha fáradságokért még elnyomással, üldöztetéssel nem fizettetnek!” (A nemzeti culturáról. Tud. Gyűjtemény. 1817. III. 20.) A magyar tudományos életet a külföldön is iparkodtak, főképp a bécsiak, elrágalmazni. Erre *Fejér* több példát hoz fel. „Ich habe in Süddeuschland – mondja E. M. Arndt – und namentlich in Wien, oft das Wort gehört: der Linger ist so stolz, als er dumm ist.” Egy német botanikus meg így szól Magyarországról: „In hac terra inhospitali et latronibus, et barbaris hominibus plena... in quam propter leges constitutas *scientificarum penelrare possunt*.” (Haller Alig. Lit. Zeitung. 1816. Juli.)

A húszas-harmincas évek legnagyobb magyar kultúrpolitikusa, a tudós báró *Mednyánszky Alajos*, arról panaszkodik, hogy nincsen elegendő, a tudományok különféle körébe vágó magyar könyv: ilyeneket nem írnak, mert nincs könyvvásárló közönség. A vagyonos előkelők jórésze nem tud magyarul: mit csináljon tehát a magyar könyvvel? Franciául, németül, olaszul vagy angolul olvas. Ha valamit tud is magyarul, ritkán beszél és olvas ezen a nyelven, inkább idegenül, ez könnyebben esik neki. Mások meg „lovakkal, kutyákkal, menyecskéekkel, kártyával és vendégeskedéssel annyira elfoglaltatnak, hogy idejük az olvasásra nem maradván, semmiféle könyvet, se németet, se franciát, se magyart nem vesznek”. Magyar könyvvevők inkább csak a középrendű és szegény honfiak közül kerülnek ki, de itt is viszonylag kis számmal. A magyar irodalompolitiká-

nak szomorú *circulus vitiosus*: magyar könyv azért nem jelenik meg, mert nincs magyar olvasóközönség; s azért nincs magyar olvasóközönség, mert nincs mit magyarul olvasnia. (Hazafiúi gondolatok a magyar nyelv kiterjesztése dolgában. Tud. Gyűjteni. 1822. I.)

Bármily szomorú is azonban a XIX. század elején a magyar tudományosság állapota a kortársak kritikája szerint, lassankint mégis a fejlődés útjára térül. A latinnyelvű munkák gyérülni, a magyarnyelvűek gyarapodni kezdenek. A latin nyelvnek megvolt az a nagy előnye, hogy a magyar tudományos munka általa rögtön bekapcsolódott a nemzetközi tudomány körébe s ellenőrzésébe. Ezért még a tüzes magyar *Révai* is latinul írja nagy történeti nyelvтанát, mellyel a nemzetközi nyelvtudományban Bopp Ferencet és Grimm Jakabot megelőzi (1806), vagy a két *Bolyai* a matematikában korszakot alkotó művét. Viszont a tudomány latin nyelve a magyar nemzeti műveltség szélesebb kifejlődésének állandóan gátat emelt. Ezért lassankint szinte a hazafiság számába kezdett menni a magyarul írás. A filozófia Kant nyomán magyar köntösben kezd fellendülni. *Márton István*, *Eresei Dániel*, *Ruszek József*, *Köteles Sámuel* a század elején már magyarul filozofálnak. *Dugonics* Tudákcsága egyelőre nem talál a merész magyarosításban a matematika terén követőre. *Diószegi Sámuel* és *Fazekas Mihály* Linné rendszere nyomán Magyar Fűvészkönyvet ad ki s alapjában megteremti a magyar növénytan terminológiát. *Nyulas Ferenc* erdélyi orvos az első kémiai munkát írja magyarul az orvostudományról. A földrajzban *Decsy Ozmanogiaphiája* jelentékeny mű. A krónikák és naiv emlékiratok helyébe kritikaibb és művésziabb történetírás lép. *Budai Ézsaiás* és *Ferenc* a történettudományt most már magyarul szólaltatja meg, míg *Virág Benedek* Magyar Századai már a művészi előadás igényeit is kielégítik. *Horvát István* munkássága ma már csak a romantikus történeti irány kegyeletes emléke. *Pápay Sámuel* a magyar irodalomtörténet első hazai nyelvű áttekintésével úttörő.

A XVIII. század vége és a XIX. század eleje a magyar tudomány történetének *előkészítő korszaka*, melynek feladata volt, hogy elsősorban a nemzeti nyelvet a tudományművelés számára alkalmassá tegye. Ez a célja a XVIII. század végétől folyton sóvárgott és tervezett, végre *Széchenyi* nagy tettével 1825-ben megalapított *Magyar Tudományos Akadémiának* is. Mindjárt első nagygyűlése valamennyi osztálya elé azt a feladatot tűzi ki, hogy „szedjék össze régebbi és újabb könyvekből tudományuk műszavait s adják be betűrendben”. Egyelőre ez a munka nem érte el célját, csak fölszabadította a különben is erős nyelvújítási lázat. A tudósok magukat a nyelv törvényhozóinak kezdték érezni; ahelyett, hogy egy-egy fogalomra egy-egy szót iparkodtak volna megrögzíteni s így pontos jelentésű műszóvá szilárdítani, abban lelték örömeiket és büszkeségüket, hogy ugyanarra a fogalomra sokszor hat-hét szót gyártottak. *Verseghy* Lexicon terminorum technicorum-a (1826) is növeli a zürzavart, mely még több évtizedig tart.

A nem-magyar nemzetiségű tudósok, akik különben is görbe szemmel néznek a Magyar Tudós Társaság munkájára, kárörömmel szemlélik a magyarnyelvű tudomány gyermekbetegségét. A tudomány terminológiáját – így szól kritikájuk – az Akadémia kivetkőzteti nemzetközi köntöséből s nemzeti uniformisban akarja fényelgetetni; hatalmas szóépületet emel légvárstílusban, de az alapokhoz gyenge köveket hord össze. Vagy talán azt hiszi az Akadémia, hogy az újfent szavak tömege maguknak a tudományoknak egész terhét is, mint valami vasúti lokomotív, mozgásba tudja majd hozni? (Ungarns Gegenwart. 1845. 124. 1.) A magyarságban e téren is, írja gúnyosan egy horvát tudós, van valami nemzeti romantikus vonás: „olyan országban, ahol egyébként semmiféle gyár sincs, szógyárakat állítanak fel”. (Erinnerungen an die Deputirten der Königreiche Kroatien und Slavonien. 1834. V. 1.) Ez a purista düh csak kínos vergődés. Csak

megnehezíti a tudományban való előhaladást, a tanulni vágyóval csak üres héjakat zörgettet, az idegent csak elijeszti a magyar munkák olvasásától. A tudományos terminológia a művelt világ közös kincse, amelyben a magyarság nemzeti gögből nem akar osztozni: maga csinál új terminológiát, mikor még nincs is tudománya. A nyelvnek a magasabb szellemi, az élénkebb tudományos étellel párhuzamosan kell fejlődnie s nem ennek elébe vágnia: különben nevetségessé válik. Miért keresztelik a magyarok a kálit, jódot, brómot, klórt magyar névre, amikor még egyetlen magyar kémiai kézikönyvet sem tudtak írni? (Ungarns Gegenwart. 1845. 125. 1.) Az idegennek napról-napra új műszavakat kell tanulnia, de nemcsak neki, hanem a született magyarnak is, mivel napról-napra új, frissen gyártott érthetetlen szókkal, a Helmeccziék szavaival, találkozik. A kritika végső szava: az ilyen folyton változó-forrongó, csak most alakuló nyelv nem alkalmas a tudomány és a magasabb civilizált élet fogalmainak kifejezésére. S ezt a megszületett nyelvet akarják a magyarok az ország lakosságának kétharmadára rátküldeni! (Slawismus und Pseudomagyarismus. 1842. 38. 1.)

Amikor az országgyűlések a harmincas években s a negyvenes évek elején hosszas küzdelem után a *lingua togata*-t kiűzik a magyar közéletből és iskolából s a magyar nyelv jogait minden téren törvénybe iktatják, a nemzetiségi kérdés heves ütközőponttá válik. A nemzetiségek nagy buzgósággal iparkodnak kimutatni a magyar kultúra értéktelenségét és elmaradottságát, többek között azt is, hogy nincsen szóra érdemes és európai mértékkel mérhető magyar tudomány. Egy magát magyarnak mondó, de e nevet csak a tárgyilagosság mezéül használó író kegyetlen kritikával önt választóvizet a negyvenes évek magyar tudományos irodalmára (Ungarns Gegenwart. 1845. 88-125.). Mivel ebben az időben a nemzetiségek s az ő szemüvegükön keresztül a külföld is csak ilyen egyoldalúan negatív reliefben látta a magyar tudományt, nem éreztelen fel-fogásukat tüzetesebben szemügyre venni, annál is inkább, mert bírálatuk sok jogos kifogást is tartalmaz.

Mit produkált – kérdi a különben nagyműveltségű kritikus – a magyarság nemzeti öntudatra ébredése korszakában a filozófiában, mely egy nemzet tudományos műveltségének és világnézetének összesűrítése? A németek mély filozófusainak, Schellingnek és Hegelnek ócsárlását s a Hetényi-féle naiv „magyar nemzeti filozófia” határozatlan körvonalait. A filozófia Magyarországon még egészen műveletlen terület, amelyen csak itt-ott néhány felületes barázda kígyózik. A természettudományok terén sem találunk vigasztalóbb képet: az elvont eszmékre kevésbé alkalmas magyar szellem ezekhez nem vonzódik. Egy-két kezdetleges kompendium vagy fordítás képviseli a fizikát; Diószegi és Fazekas kitűnő botanikai munkásságának nincs folytatása; az ásvány- és állattanból néhány jelentéktelen értekezés a Tudománytárban minden. A kémiából egyetlen nyomorúságos kompiláció vagy kézikönyv sincsen. A nemzetgazdaságnak ez a forrása, melyet egész Európában oly szorgalmasan művelnek s mely napról-napra új fölfedezést tesz, Magyarországon legfeljebb a nevérol ismeretes.¹

¹ Ezt. *Görgey Artúr* levelezése is megerősíti. Amikor otthagyja az osztrák katonaságot, a prágai egyetemen kémiát tanul s a kókuszdióolaj vegybontó vizsgálatával foglalkozik. Lelkesen jellemzi öccséhez írt leveleiben nagyratörő tudományos terveit, egyben a kémia teljes elmaradottságát hazájában: ő akar vállalkozni a magyar kémiai tudomány megeremtésére. „Szívesen engedem magamat, írja 1847-ben, képzeletem szárnyain Magyarországra vitetni, hol diadalutat készítek a kémiának, ennek a családi életbe csakúgy, mint az állam életébe a leglényegesebb módon belevágó tudománynak és művészetnek egyszersmind. Mostani hazai pseudo-collegáimnak ez sohasem fog sikerülni, mert ők sokkal renyhébbek, semhogy valamit tanulnának; és ismeretről, reális és alaposról, még távolról sem lehet szó náluk. Én még most is, miután közel félesztendő óta már önállóan dolgozom, szegyeinek Pestre jönni dicsekedni: és mégis biztosíthatlak, hogy az utolsó is közülünk idevaló vegyészek közül, valamennyi pesti kémikust (Sangaletti egyetemi tanárt kivéve) zsebre vágja. Sangaletti pedig lusta és anticipált babérokön az emésztés álmát

Anatómiából, fiziológiából, patológiából alig akad egy-egy silány kompendium vagy fordítás. Mégis a történettudománynak helyzete a legszegényetesebb: ennek a nemzeti szempontból is fontos tudománynak elmaradottsága a szellemi szegénység kiáltó bizonyítványa. Ha egy német vagy szláv ember nagy fáradtsággal megtanul magyarul és Angliának, Francia- vagy Németországnak magyarul írt történelmét akarja olvasni, ilyen a magyar könyvkereskedő nem tud a kezébe adni. A magyar történelmet is még mindig csak a század elején írt Budai-féle könyv vagy Virág Benedek munkája képviseli. Istvánffy, Praynak, Katonának példája, kik még latinul írtak, hiába fénylik a most már magyarul író tudósok előtt. De esetleg azt gondolhatnák, hogy a legújabb kor művelt magyarsága, mely csupa született politikusból és heves reformerből áll, talán az államtudományt és a nemzetgazdaságtant felvirágoztatja. Azonban a hitelről és a közlekedési eszközökről szóló néhány értekezés mindent kimerít e téren. A magyar irodalomban nincsen egyetlen nagyobb politikai vagy közgazdasági kézikönyv. *Liszt* államgazdaságtanának fordítása nem számít, mert nem a magyar tudomány szellemi erejének és önállóságának bizonyítéka. Egyedül a statisztika terén van lendület: Fényes Elek könyve Schwartner munkásságának méltó folytatása. Nem áll rosszul a matematika ügye sem. Vállas aritmetikája a tudomány mai álláspontjának megfelel. Győri talentuma a felsőbb analízisben válik ki, de ívenként az Akadémiától négy arannyal honorált munkájának kiadása pár évvel ezelőtt megakadt, mert az Akadémia anyagi helyzete nem engedte meg továbbnyomatását. A gazdag magyar oligarchiának ilyen absztrakt, egészen csendes dologra, amilyen a matematika, esze ágában sincs áldozni. Most inkább Thália templomát támogatják, *à tout prix* drámai költőket tenyésztenek, hogy a nemzeti lelkesedés el ne párologjon. vajjon a *moriatur* híres szavai valami matematikai számítás eredménye volt? Magyarországon a tudományos élet látóhatára egészen sötét: itt-ott imbolyog egy-két csillag fénye. A politika efemer csillogása egészen megvakítja a szemeket s a tudománytól elvonja a tehetségeket.

Magyarország – folytatja anonym mezében a szigorú és pesszimista tudománypolitikus súlyos bírálatát – nem veszi észre, hogy a nyers fizikai erő kora már lejárt: az értelem vette át fejünk fölött a kormánypalcát. Csakis az értelem tudja az államokat fölvirágoztatni s főképp meggazdagítani, pedig ma már a gazdasági élet, a pénz lett az emberiség törekvésének főcélja. Olyan ország jövője tehát, ahol a tudományok még csak bölcsőjükben is alig ringanak és ahol teljes szellemi szegénység uralkodik, egészen kilátástalan. A tudományos munkák nagy hiányán a magyarság pusztá fordításokkal alig segíthet. A szellem világában ugyanis az idegen segítség csak hamis fény, nem igazi gazdagság. Csakis az anyagnak saját, önálló feldolgozása által tud az állami organizmus egészséges szellemi nedvekre és erőkre szert tenni. A szellem világában is úgy áll a dolog, mint az anyagi világban: Angliának s a XVI. századi Spanyolországnak gazdagsága között az a különbség, hogy az utóbbinak a harácsolts holt aranytömeg hirtelen múltó virágzást kölcsönzött, míg az előbbi gazdasági életének a szolid és komoly munka az alapja. A tudományos életben a fordítás csak olyan szerepet játszik, mint a spanyol arany. Feltűnő, hogy Magyarországon az igazi, önálló tudós gondolkodók száma nemhogy növekednék, de csökken. A pesti egyetem egészen lehanyaglott: nincsenek ma (1845-ben) olyan

alussza.” Görgey kémiai ismereteit nemsokára a mezőgazdaság irányában gyarapítja: ez az a tér, ahol legtöbb hasznot lehet hajtani hazájának. Amikor Prágából családja ősi fészkebe indul hazafelé, nagy önérettel biztosítja öccsét, hogy „a kémiának Magyarországon nem ugyan gyors és feltűnő, de annál biztosabban hódító propagandája a szerény Toporczról fog kiindulni”. (*Görgey István: Görgey Arthur ifjúsága, 1916, 293., 314. 1.*)

nagyszabású professzorai, mint a század elején Révai, Schwartner, Paskich, Mitterpaclier; a debreceni kollégiumnak sincsen most olyan európai hírnű tudósa, mint amilyen Veszprémi, a Bibliographia medicorum szerzője, Szilágyi, Sinai, a két Budai. Európai név legújabban csak kettő csillant ki a magyarság-köréből: Körösi Csorna- Sándor és Liszt Ferenc.

A reformkorszakban *minden érdeklődést és tehetséget a politika ölel fel*. Az igazi tudósok helyébe csupa vers-, novella-, elbeszélés-gyártó lépett; aki csak teheti, tollat ragad: politizál, kritizál, reformál és agitál. A magyarságnak – mondja a nem egészen jóindulatú bíráló Vörösmarty virágkorában, Petőfi és Arany föllépte idején – nincsen egyetlen igazi költője. A magyar költők fantáziája nem gyökerezik filozófiai talajban; eposzaikból és drámáikból hiányzik a mélyebb emberismeret, a finomabb tapintat és a gondos esztétikai tanulmány. Ellenben sok bennük a bombaszt, az üres kép, a horatiusi *purpuréi panni* (bíborrongy). Csak beteges izgatottságot, teljesíthetetlen vágyakat keltenek a nemzet lelkében, ezzel az országot gyengítik és demoralizálják. Velős okon akarta Platon kiűzni a költőket államából. A költők helyett Magyarországot is a tudósoknak kellene vezetniök, ilyenek azonban Hunnia terein nem falálhatók.

A nagy és hirtelen művelődési erőfeszítések, a reformkorszak magyar tudományosságának ezt a sötét rajzát, melyet a magyarság iránt nem egészen jóindulatú s tárgyilagos konzervatív bíráló vázol meg, számos ponton megerősíti a liberális *Almúsi Balogh Pál*, Széchenyi orvosa, megkoszorúzott akadémiai pályaművében (Philosophiai Pályamunkák. 1.1835.). A hazai tudományosságnak, főképp filozófiának, múltját és jelenét áttekintve, a magyar szellemi élet mérlegét ő is igen pesszimizisztikusan állapítja meg. A hátramaradottság okát sokféle tényezőben keresi. Így földrajzi helyzetünkben: túlnyomóan barbár népektől vagyunk körülvéve s *cl vagyunk zárva* a magasabb műveltségű nemzetekkel való szellemi érintkezéstől és eszmecserétől; a külföld ismeretei lassan szivárognak hozzánk. Hiányzik nálunk a fejlettebb tudományos élethez szükséges jólét és gazdaság; *szegénységünk* miatt nincsenek nyilvános *könyvtáraink, iskoláink* teljesen elhanyagoltak, tanterveik, belső életük és tanítási *módszereik* egészen elmaradottak, örökös diktálás és szajkózás folyik bennük, nem is a magyar, hanem a holt deáknyelven-, s így a jobb fejekben sem támadhat komolyabb tudásvágy. „Lehet-e rajta csodálkozni, ha az önálló, szabad röptű s kifejlett lelkű ifjúk száma oly kevés? ha a Iegtalentomdúsabb ifjak is eltöltvén életök legszebb s virítóbb korát, az ily lélekbutító s még emellett idegen (latin) nyelven tanult dolgokkal, kedvetvesztve hagyják oda iskoláikat?” Hazánkban *egy egyetem van*, melyben deáknyelven eleve megszabott és cenzúrázott tankönyvekből folyik a tanítás, míg a szomszédos Németországban sok főiskola és sok tanár örökösen verseng egymással. A *tanulás és tanítás szabadsága* híján nem fejlődhetik ki magyar tudományos élet és műveltség. Ez csak ott virágozhatnak, „hol a status a tudományt úgy tekinti, mint erejének s szerencsés létének megbecsülhetetlen gazdagságú forrását, melynek ismerete, ápolása s méltó becsületben tartására teljes buzgalommal ügyel”. Csakis ilyen liberális („szabadelmű”) kultúrpolitikai talajon virágozhatnak fel a tudomány. Nálunk azonban, hol a műveltség igen szűkkörű, „hol az nincs az egész nemzet érdekében”, hol nincs polgári szabadság s nincs fejlett közvélemény: egy-két elszigetelten író tudós semmire sem mehet.

Ebből az elszigeteltségből emeli ki lassankint a *Magyar Tudományos Akadémia* a magyar tudóst. A szellemi erőket összefogja, magukra maradtt-ságukból kiemeli, terveikben támogatja, nagyobb szabású tudományos vállalkozások részeseivé teszi őket, a magyar tudományosság legsürgetőbb hiányait tervszerűen pótolja. E hiányok elsősorban a magyar nyelvtudomány terén

mutatkoznak. Amikor az Akadémia megalakul, még nincsenek megállapítva a magyar helyesírás szabályai: Révai és Verseggy hívei még mindig elkeseredetten küzdenek egymással. Nincs még ekkor irodalmi nyelvünket szabályozó nyelvtanunk. És nincsen jobbfajta magyar szótárunk sem. Mindezekről már a harmincas években gondoskodik az Akadémia: Révai elvei alapján megállapítja a helyesírás kódexét (1831), kiad egy rendszeres magyar nyelvtant (1834) és egyelőre egy magyar-német szótárt (1838). A negyvenes években megbízza Czuczort és Fogarast a Magyar Nyelv Nagy Szótárának elkészítésével. Össze gyűjti nyelvemlékeinket, régi költészetünk irTradványait, hosszú sorozatát indítja meg történeti forráskiadványainak; gondja van a természettudományi, jogtudományi, nemzetgazdasági és statisztikai búvárlatokra is. Ami filozófiai és pedagógiai magyar munka a harmincas és negyvenes években megjelenik, az mind az Akadémia kiadványa. Először természetesen a tudományoknak inkább csak meghonosításán és terjesztésén fáradozik. A szakszerű továbbfejlesztést akkor veheti akkor programjába, amikor már képzettebb tudós nemzedékre támaszkodhatik s anyagi ereje is megengedi. 1846-ban ügyrendjét már a szakszerű tudományos munkásság igényeinek megfelelőleg alakíthatja át. Magasszínvonalú tudományos folyóirata az 1834-ben megindított *Tudománytár*. Az Akadémia munkásságát a természettudományok terén kiegészíteni volt hivatva az 1842-ben alakult Természettudományi Társulat. Hogy mennyire egybeforrott az Akadémia munkássága az egész magyar tudományos élettel s hogy az utóbbi mit köszönhet a legújabb időkig neki, ennek tüzetes megvilágítására voltak hivatva azok az előadások, melyek az Akadémia centenáriuma alkalmával elhangzottak s „A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada” címen egybegyűjtve megjelentek (1927).

Az abszolutizmus korszakában a magyar tudományos életnek az Akadémia úgyszólván az egyedüli gócpontja. A kiegyezés után, mint minden téren, a tudományban is megindul az új szervező munka. A pesti tudományegyetem, melyet már az abszolutizmus európai színvonalra emelt szervezetében és alkotmányában, most a nemzeti erők felszabadulása után, nagy lendületnek indul. Működését kiegészíti az 1872-ben egyelőre igen szerény keretekben felállított kolozsvári egyetem, mely aztán a gyors fejlődés útjára tér (7. § III.). A műegyetem a technikai tudományok hatalmas műhelyévé bontakozik ki. Nemzeti közgyűjteményeink is a haladás útját járják. A tudományos állások száma így fokozatosan szaporodik s megadja az intenzívebb tudományos élet lehetőségének intézményszerű és személyi feltételeit. Majdnem minden szaktudomány művelésére külön tudományos társulatok alakulnak s főképp folyóiratuk útján munkálkodnak a tudomány fejlesztésén és terjesztésén (30. §).

A félszázados békés kulturális fejlődés megteremtette a maga jó gyümölcsseit. A század fordulóján azonban a magyar tudományos élet munkája és eredménye a nagyobb, nyugateurópai igényű kritikát még mindig nem elégíti ki. *Kautz Gyula*, mint a Magyar Tudományos Akadémia másodelnöke, az Akadémia 1905-i ünnepélyes közülésén „A tudomány és tudományosság hazánkbeli jelen állapotáról” elmélkedik. (Akadémiai Értesítő. 1905. 266. sk. lk.) A kép, melyet a húsz évvel ezelőtti állapotról festett, még mindig sötét. Elismeri ugyan, hogy a magyar tudományosság az utóbbi évtizedekben több irányban figyelemreméltó haladást tett; színvonala némileg emelkedett; a tudománnyal való foglalkozás szélesebb körűvé vált; a szakirodalomnak majdnem minden ágában örvendetes mozgalmasság észlelhető. De nagyfokú hiányokat, hézagokat és tökéletlenségeket is megállapít s kimondja, hogy „igazi, azaz mai-európai értelemben vett tudományról és tudományosságról hazánkban eddigelé még nem igen szólhatni”. E hátramaradottság okát egyrészt nemzeti létünkért évszázadokon keresztül

vívott küzdelmeinkben, kedvezőtlen anyagi helyzetünkben, másrészt főképp faji és nemzeti jellemünkben keresi, mely a tudomány művelése szempontjából éppen nem kedvező. „Hiányzik nálunk sok azokból a tulajdonságokból, amelyek a szigorú, megfeszített és kitartó gondolkodáshoz, ami nélkül pedig tudományhoz eljutni nem lehet, megkívánható. Mélyreható, absztrakt, elméleti szellemmunka, elméleti problémák fölötti fejtörés, béketűrést s nagy fáradságot igénylő kutatás: a magyarnak általában nincsen ínyére. Hiányzik fajunkban a tudomány iránti igaz érdeklődés s tudományszomj, ami a nagy kultúrnépek kiváló ismerve... Munka, fáradság, kitartó erőfeszítés az, ami minden nagynak, nemesnek és maradandónak az előfeltétele és alapja. Már pedig ettől a jelleménél fogva passzivitásra hajlandó magyar, ameddig csak lehet, tartózkodik; mennyire inkább tehát a tudománnyal való foglalkozástól, az emberi munka e legnemesebb, legfensőbb, de legnehezebb nemétől, amely annyi önmehtagadással, utánjárással, keresgéléssel, önfegyelemmel, sokszor testi és lelki erőt emésztő fáradozással van egybekötve.” A magyar inkább a gyakorlati közdolgokkal szeret foglalkozni, politikai kérdésekkel bíbelődni. Kautz továbbá kiemeli a magyar ember erősen szubjektív természetét, ami nem engedi, hogy tárgyilagos legyen, ami a tudománnyal való intenzív és sikeres foglalkozást gátolja. A magyar ember nem kedveli a higgadt okfejtést, minden érvelés csak akkor tetszik neki, ha inkább érzelmi, semmint értelmi alapra van fektetve. Idegenkedik a külfölditől, kicsinyesen fél ennek ránézve veszélyessé válható befolyásától. Így túlzott nacionalizmusa által a nagy kultúrnépek iránta táplált rokonszenvét csökkenti.

E szigorú kritika továbbá különös hangsúllyal emeli ki, hogy a magyar tudomány jórészt egységesebb világfelfogás, nagy szempontok és az erők céltudatos koncentrációja nélkül dolgozik. „Szakirodalmunk inkább a szélesbe-menést, mint a mélyreható, nem intenzív mozgalmasságot, hanem extenzív mozgolódást, nem összefoglaló következetes rendszerességet, hanem inkább nyugtalan ingadozást, a külföldinek átvételében pedig a súlynak nem az igazi értékesre, hanem gyakran a kevésbé becsesre, nem a kiforrott és megállapodott készre, hanem a még folyós állapotban levőre és féligkészre való helyezését mutatja. A magyar tudományos élet egyik nagy baja az ország fővárosában való egyoldalú centralizálódása, úgyhogy a vidék a nagy nemzeti eszmemozgalmaktól távol marad, s míg a központ majdnem túltengésben szenved, odakünn bizonyos fásultság és közöny észlelhető.” Tudományos fejlődésünkre Kautz szerint fölötté káros befolyással van a hírlapokban (politikai napilapokban) való túlprodukción, amely a komolyabb olvasmányoktól elvon, a tudományos könyvek iránti érdeklődést lankasztja, a felületes, önállótlan gondolkodás terjedését előmozdítja. Így értelmiségi rétegünkben a tudományos érzék hiányzik, a főiskolákra lépőknek alig egy-két századrésze megy e pályákra tisztán tudományszomjából. Egyáltalában egész műveltségünk a szükséges organikus egységet nélkülözi, összefüggéstelen és rapszodikus jellegű, az iniciatíva szelleme szerfelett fejletlen. Kultúr-értékeink nagy része nem eredeti, hanem származtatott, szellemi munkásságunk nem teremtő, termékei a világirodalomban számot nem tesznek. Végeredményt „noha magasabbfokú polgáriasult állapotnak örvendünk, de a nagy kultúrnépekkel egyenlő vonalon álló és azokéval egyforma rangú tudományossággal bíró nemzetnek magunkat nem nevezhetjük... Nem fölmeneteles haladásban, hanem inkább dekadenciában vagyunk. Rendkívüli erőfeszítésre lesz szükségünk, hogy a hanyatlás processzusát feltartóztathassuk”.

E pesszimiztikus felfogást nemsokára meggyőző módon, a pozitív adatok nagy sokaságára támaszkodva, iparkodott *Magyary-Kossa Gyulának* rendkívül értékes, történeti és egyéb adatokban gazdag tanulmánya: „Dekadenciában van-e a magyar tudományossága” megcáfolni. (Beszéd az állatorvosi főiskola 1905-i

tanévmegnyitó ünnepélyén. 90 lap.) Először is elhibázott vállalkozásnak tartja a nyolc milliányi magyarság s az ötszörte-tízszerre nagyobb számú angol és német nemzet tudományosságának összehasonlítását. Egészen természetes – küzdelmes múltunkat, szegénységünket nem is véve figyelembe –, hogy már a lélekszám miatt sem lehet a mi tudományos életünk terjedeleme és intenzitása szempontjából egyenrangú az angolokéval, franciákéval vagy németekéval. A magyar tudományosság viszonyait bírálva, igazságtalan dolog volna abszolút mértéket alkalmazni. A *dekadencia* vádja pedig, mellyel egyébként nem sokkal előbb Brunetiére az egész világ tudományosságát illetve „a tudomány csődjéről” való elméletében, a magyar tudományra joggal meg éppen nem alkalmazható. Jobbak voltak-e a magyar tudományos élet viszonyai a hetvenes-nyolcvanas években, mint a 900-as esztendőben! A diagnózis csak pozitív adatokra támaszkodhatik. Ezek pedig a dekadencia-elnézetet hangosan megcáfolják. E tekintetben Kossá Gyula arra utal, hogy 1867 óta majdnem minden fontosabb tudománykör számára külön tudományos társulat keletkezett, mely szakfolyóiratot ad ki; az utóbbi évtizedekben állítottak föl a szorosan vett szaktudományi intézetek (Orsz. Kémiai Intézet, Orsz. Meteorológiai és Földmágnességi Intézet, Magy. kir. Földtani Intézet, a nagyvizsgáló-állomások, a rovarváltási állomás, a növénytermelési kísérleti állomás, az állatlélettani és takarmányozási kísérleti állomás stb., stb.), melyek közül több valóságos tudományos gócponttá alakult ki s tevékenységük jelei a külföldi szaklapokban is lépten-nyomon megtalálhatók. 1885-ben magyarnyelvű tudományos folyóirat megjelent 49, míg 1903-ban 118, tehát az előbbi kétszeresénél is több nem egészen húsz év alatt. A magyar nyelven megjelent eredeti tudományos szakmunkák száma az 1861-1870 időközben 2811, az 1891-1900 időközben 6251, vagyis több, mint kétszer akkora. Mindezek a számadatok, ha inkább csak a tudományos élet extenzitására vonatkoznak is, dekadenciáról semmi esetre sem tanúskodnak. (Ami pedig az 1905-től való fejlődést illeti, azt ennek a könyvnek az azóta felállított tudományos intézetekre s az új egyetemekre vonatkozó részei eléggé megvilágítják.)

Igaztalannak bizonyul a történelem világánál az a vád is, mintha a *magyar népjellem* nem volna alkalmas természeténél fogva a tudományos vizsgálódásra. Amíg Nyugat viszonylag békésen fejlődhetett, a kis Magyarország három századon keresztül vérét és vagyonát kénytelen rettenetes küzdelmekben fönnmaradásáért és szabadságáért áldozni. S mégis megható, hogy e küzdelem közepett mennyit tettek főuraink és városaink a közművelődés érdekében, mennyire nem kímélték a költséget iskoláiktól, hogy egy-egy jobb tanerőre tegyenek szert. „Rettentő hiánya volt kulturális életünknek, hogy nem volt nemzeti király, nem volt ndvartartás, nem volt az országnak igazi fővárosa s olyan centruma, hol a közművelődésnek minden ága összefutott volna. Iskoláink szanaszét, az ország perifériáján levő kis városokban vagy Erdélyben húzódtak meg. Még az egyetem is egy jelentéktelen vidéki városban volt kénytelen hajlékot keresni.. Királyaink még a nemzet nyelvét sem ismerték és távol állott tőlük az a gondolat, hogy fejedelmi bőkezűséggel és udvaruk fényével adjanak erőt azoknak a szellemi törekvéseknek, melyek a nemzet történetének legsötétebb korszakaiban is fölmerültek, de mint egyes emberek szórványos, erőtlén kísérletei, országos jelentőségre csak ritkán tehetek szert. Ha nem akadt volna egy Oláh Miklós, egy Pázmány Péter, egy Perényi Gábor (sárospataki kollégium alapítója) vagy a nemzeti fejedelmek Erdélyben, akkor közmíveltségi állapotaink a XVI-XVII. században még sokkal szánalmasabbak lettek volna.” Ebben az időben tősgyökeres magyar ifjú százszámra tanult külföldön, főképp Németországban s egy egész sereg ott kapván tanári alkalmazást, elveszett számunkra. Viszont nálunk számos külföldi, pl. a nagyszombati egyetemen sok cseh, morva, sziléziai és osztrák tanár

tanított. Mikor 1704-ben a kuruc hadak vezére, Bercsényi bevonult Nagyszombatba, az egyetemi ifjak első kérése az volt, hogy a magyar-gyűlölő idegen tanárokat, kik a magyar köntös viselését is megtiltották, kergesse ki az országból. Ezt Bercsényi meg is tette s az egyetem vezetését magyar tanárookra bízta (Kossá i. m. 27.). De még száz évvel később is Révai Miklós, mint az egyetem tanára, azt panaszolja, hogy a mindenféle nemzetből összeszedett egyetemi tanárok a magyar nyelvet megvetik, lenézik s valóságos ellenségei a hazának (in ipsa Universitate professores plerosque de varia gente collectos es so linguae patriae osores, esse *hostcs patriae*). Így alig szerethette meg a magyar ifjú a tudományt. (U. o.)

Megvannak-e a magyar népjellemben a tudományos munkához szükséges tipikus lelki tulajdonságok: intelligencia, tárgyilagosság, kitartás és szorgalom, invenció és megfigyelőképesség, a tudás őszinte szeretete s a tudás után való szomjúság! Az idevágó vizsgálat leghelyesebb módszere a történeti. Kossá Gyula ezt az utat választja, mert a többi vizsgálati út könnyen ingoványokba vezet. A magyar néplélek *intelligenciájának* legfőbb bizonyítéka fönnmaradása. Szellemi erejét nemcsak az igazolja, hogy e területen államot csak ő tudott alkotni, hanem az is, hogy olyan kultúrát és irodalmat teremtett itt, melyre az országban és körülötte lakó többi nép nem tudott szert tenni. Nem soroljuk föl a színmagyar nagy államférfiakat, tudósokat, költőket, mert hisz itt a néplélek átlagos intelligenciájáról van szó. A magyar ember az etnográfia tanúsága szerint józan és vágóeszű, jó ítéletű és megfigyelésű, beszédmódja, velős mondásai nem csekély szellemi erő bizonyosságai. A fönnebb ismertetett szigorú bírálat szerint a magyar lélek túlságosan *szubjektív*, nem tud tárgyilagossá lenni, ami a tudományos munkához szükséges. De hát van-e szubjektivebb, érzelmibb lelkületű nép, mint a francia s vajjon nem alkalmas-e a tudomány művelésére? Amikor a nagy forradalom, mint a francia lélek legnagyobb indulati exploziója dühöngött, akkor virágzott javában a francia matematika és természettudomány (Lavoisier, Lagrange, Laplace, Monge stb.). Ami pedig a magyar karakternek *passzivitását*, munkára, kitartó erőfeszítésre nem való vonását illeti, ezt eléggé megcáfolja a régi virágzó magyar ipar, mely elég kitartó munkát követelt. S ha igaz is, hogy a földművelés az évszakok szerint majd a legerősebb fizikai munkát követeli meg, majd télen úgyszólván a semmittevésre kárhoztat, Kossá helyesen utal ezzel szemben azokra a földművelő magyarokra, akik a munka közmondásos hazájába, Amerikába vándorolván, itt mint legkiválóbb munkaerők ismeretesek. Egyébként az oroszokat szokás leginkább passzív népnek tartani: ámde az orosz tudományosság az utóbbi évtizedekben hatalmas lendületnek indult. – A történelem adatai azt a nézetet is alaposan megcáfolják, mintha fajunkból hiányoznék a *tudás őszinte szeretete* és szomjúsága. Fraknoi kimutatta, hogy történetünk egyik legszomorúbb korszakában, a XVI. században (tehát akkor, amidőn a magyar faj sokkal tisztább, kevésbé kevert volt, mint most s így eredeti lelki karaktere jobban megnyilvánulhatott), sok magyar ifjú az egész művelt Európát bejárta; közönséges dolog volt, hogy a magyar ifjak két-három külföldi egyetemet látogattak. (Kossa i. m. 56-57.) Mennyit nyomorogtak, nélkülöztek külföldön ezek a magyar diákok, csak hogy elvégezzék tanulmányaikat. Ehhez eok kitartás, ismeretszomj, a tudomány műveléséhez szükséges idealizmus volt szükséges, az az idealizmus, melynek tüze lobogott később Körösi Csorna Sándorban a Himalaya bércei között, vagy Reguly Antalban a szibériai hómezőkön, vagy a Bolyaiakban folytonos nélkülözésük közepett.

Mindebből következik, hogy a magyar faji lélek éppen oly alkalmas kellő történeti és kulturális föltételek között a tudomány művelésére, mint bármely más faj. Egyébként ezt a fajkérdést a tudományművelés szempontjából a

XVIII. század derekától kezdve igen kérdéses dolog hánytorgatni. Amikor a városi élet nálunk is nagyobb lendületet vesz, tudományos életünk tényezői főképp a városi lakosságból kerülnek ki. Már pedig éppen a városokban ment végbe a legerősebb fajkeveredés. A főképp német eredetű megmagyarosodott városi lakosság adta tudósaink igen jelentékeny hányadát. Aki tehát a nép-jellemre akarja visszavezetni tudományos életünk „dekadenciáját”, az kénytelen a német fajt is a tudományos munkára alkalmatlannak minősíteni.

A hanyatlás vádjával, mint láttuk, a világháború előtti évtizedek magyar tudományossága éppen nem illelhető. Sőt ellenkezőleg, ez a korszak a legtöbb szaktudomány terén éppen a föllendülés, a mindinkább céltudatos munka és egyes területeken a szervezkedés korszaka. De kérdés, vajjon volt-e a világháború előtt, sőt volt-e valaha tudományos reálpolitikánk, amely az összes számbavehető tényezők és az összes szükségletek kimerítő mérlegelése alapján, a tudomány nemzetközi állásának állandó szemmel tartásával, örködött a helyes út megválasztásán! A másik nagy kérdés: Hogyan állunk ma, a nagy *összeomlás után*? Nem állott-e be azóta valóban dekadencia? Nem lanyhultak-e el a magyar tudomány képviselői, a nemzeti kultúra talajának igazi rétegforgatói? A kérdés nem dönthető el egyszeriben. Vannak kedvező és vannak kedvezőtlen szimptómák. Az utóbbiak közé tartozik a tudomány *anyagi föltételeinek* az általános elszegényedés következtében való erős megcsökkenése. *Társadalmunk* vagyonsabb rétegeit ma sem hatja át annak intenzív tudata, hogy a nemzeti kultúra egyik leglényegesebb alkotó eleme a tudomány, melynek fejlődésképességét minden áron biztosítanunk kell. A művelt középosztály, mely a tudományos élet legfontosabb támogatója, anyagilag teljesen kimerült. A jobb gazdasági föltételek közé került kisgazdaosztálynak csekélyebb műveltségi színvonalánál fogva még természetszerűen nem lehet meg a lelki kéiszsége a tudomány önzetlen támogatására. A régi arisztokrácia köréből senki sem mutatkozik a látóhatáron, akit meghihtene gróf Széchenyi István szelleme. Az új plutokrácia is csak morzsákat juttat hirtelen fölhalmozott vagyonából a tudománynak. Innen érthető, hogy a Magyar Tud. Akadémia évenként alig néhány könyvet tud kiadni s a Dem népszerű, hanem tisztán tudományos szakmunkálatok jórészt tudósaink asztalfiókjában hevernek. Szinte nemzeti szégyen számba megy, hogy derékba tört a Magyar Etymologiai Szótár kiadása. Ez a hatalmas mű, a magyar nyelv-tudománynak mindeztideig legértékesebb eredménye, még hét évvel ezelőtt (1918) fedezet hiánya miatt a „csobolyó” szónál, tehát már az elején, megakadt. s csak 1926-ban folytatódott egy füzetben. Ki tudja, mikor születik megint két olyan kiváló nyelvészünk, mint Goinboz Zoltán és Melich János, akik a megkezdett művet ugyanilyen felkészültséggel folytatni tudják! A Magyar Etymologiai Szótár gyorsabb ütemű kiadása a nemzeti nyelv megbecsülésének kérdése. A magyar társadalom áldozatkészségét elsősorban erre kellene igénybe venni. Közben örvendetes jelenségek is tárulnak elénk; például a Magyar Történelmi Társulat ma virágkorát éli: programját nagyszámú kiadványaival, a történettudományi munka szervezésével évről-évre fokozottabb mértékben valósítja meg; a Természettudományi Társulat tagjainak száma az utóbbi években kétszer akkorára nőtt, mint a béke boldog éveiben Nagy-Magyarországon. Olyan nagy tudományos művek jönnek az utóbbi években létre, amilyenekre a kellő tudós gárda hiányában régebben nem is gondolhattunk (pl. a Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, a Magyar Történettudomány Kézikönyve).

Ha azonban a társadalom nem veszi is ki kellő részét a magyar tudományos munka istápolásából, az *állam* teljes elszegényedése dacára viszonylag minden lehető megtesz a hanyatlás meggátlására, mint a bevezető dolgozatból kitűnik.

Az állam céltudatos tudománypolitikája nyomán tudományos életünk számos téren egészen újjászületik. A hanyatlást meggátolni törekvő tudománypolitika, szempontjából különösen fontos az új *egyetemek* kérdése. Már az új egyetem(ek) felállítása ügyében egybehívott ankéteken, utoljára 1912-ben, élesen kidomborodott az a felfogás, mely szerint új egyetemre nem is annyira a hallgatóság, mint inkább a tudományos szukkreszcencia szempontjából van szükség. Az egyetemek számos tudományos becsvágya, képességei alapján tudós pályára hivatott ifjút neveltek ki, akinek azonban a tudós pályán való megfelelő elhelyezkedését az állam nem tudta biztosítani. A kiváló tehetségű fiatalember számára is a legkockázatosabb vállalkozás volt az akadémikus ambíció, az egyetemi pályafutás. A kolozsvári és a pozsonyi egyetemek újra való felállítása Szegeden, illetve Pécsen, egyéb okokon kívül igazolását elsősorban ebben találhatja. A tudományos tisztviselői állások szaporítása a Gyűjteményegyetem keretében ugyancsak ezt a célt szolgálja. Az új egyetemek kiépítésére és beruházására fordított óriási kiadások viszont tagadhatatlanul visszhatnak a budapesti tudományegyetem életére. Intézeteink külső karbantartására, felszereléseinek és könyvtárainak pótlására és színvonalon tartására fordított összeg a legutóbbi időig rendkívül csekély. Ehhez járul az úgynevezett szanalással kapcsolatos létszámcsökkentés és tanszék-megszüntetés számos visszássága. A harmadik párhuzamos tanszék megsejntetése ellen talán kevésbé tehető jogos kifogás. Ámde olyan tanszékeket is halálra szánt az állami pénzügyi takaréksága, melyeknek a magyar tudományosságban nemcsak tiszteletreméltó és hosszú múltjuk van, hanem az illető tudományágaknak hazánkban *egyedüli* képviselői és munkahelyei. Ilyen pl. az 1881-ben Trefort Ágosttól felállított antropológiai tanszék, mellyel egy hatalmas, modern, a külföldi szakemberektől is megcsodált gazdag felszerelésű antropológiai intézet csatlakozik. Ennek a tanszéknek és intézetnek nagy nemzeti hivatása a magyarságnak s az itt ma élő és valaha élt emberanyagnak tudományos bú varia ta. Ma, amikor a külföldi egyetemeken a meglevő antropológiai tanszék mellé mindenütt újakat állítanak föl (a csehek pl. még az új brünni egyetemen is), amikor éppen a faj kérdés világszerte az érdeklődés középpontjába került: mi az *egyetlen* ilyen irányú katedránkat és kutatási mőhelyünket is kiiktatjuk a magyar tudományosság köréből. Az a Program, melyet negyven évvel ezelőtt Török Aurél formulázott meg, niost már, úgylátszik, teljesen árván marad, nem is nőhet fel többé tudós nemzedék, mely ezt a mélyen nemzeti vonatkozású tervet megvalósítsa: „Feladata a hazai antropológiai búvárlatnak az légyen, hogy hazánk lakossága a geográfiai és politikai vidékek szerint antropometriai, etnográfiai és demográfiai szempontból tervszerően és rendszeresen vizsgálat alá vétessék. E vizsgálatból fog kiderülni, hogy hazánk lakossága mennyi önállóbb és mennyi kevert antropológiai típusból van összetéve; hogy mely típusok vannak elenyésző s mely típusok vannak elterjedő félben, hogy mily külső természeti és mily belső természeti, azaz rasszbeli tényezők játszanak szerepet hazánk egyes vidékeinek lokális jellemű társadalmi életére. E vizsgálatból fog kiderülhetni a többi között az: hogy mi az igazi magyar faj középtípusa, miként alakult ez át a többi, vele együtt s vele szomszédságban élő néptörzsekkel, népségekkel, nemzetiségekkel való sokszoros vérekeverődés következtében. E kérdés rendkívül fontos, nemcsak tudományos, de állami szempontból is.” Török Aurélnak majdnem félszázaddal ezelőtt kifejtett programja óta az embertani kutatásokban az egyoldalú anatómiai szempont helyébe mindinkább a faji és a szociológiai szempont lépett, ami csak növeli e tudomány nemzeti fontosságát. – De ugyancsak fájdalmas vesztesége a budapesti egyetemnek a paleontológiai tanszék megszüntetése is, melynek szintén szépen fejlesztett gyűjteménye is elérvult. Így ez a szaktudomány is, melynek

oly nagy múltja van nálunk, egészen kiesett a magyar tudományosság köréből. Fájdalmas a budapesti egyetem állatrendszertani tanszékének szomorú sorsa is; a helyes tudománypolitika ezt annál kevésbé igazolhatja, mert ugyanakkor, mikor a nagy auditoriumú budapesti egyetem állatrendszertani tanszékének lábait elfürészelték, a minimális, létszámú szegedi egyetemen, ahol eddig ötven esztendő óta csak egy zoológiai tanszék volt, most emellé állatrendszertani katedrát is felállították. Szinte érthetetlen, hogy olyan alapvető nemzeti tudománynak, amilyen a magyar etnográfia, máig nincsen tanszéke. Igen sajnálatos a pszichológiai tanszék megszüntetése is akkor, amikor világszerte az egyetemeken mindenütt megvan már a lelki élet vizsgálatának külön tanszéke, melynek jelentőségét az újabban fellendült pszichotechnika gyakorlati szempontból is erősen fokozza. Viszont örömmel kell megállapítanunk, hogy a természettudományi munka fejlesztésének problémái a megoldás kedvező útján haladnak az 1926 januárjában tartott Természettudományi Kongresszus óta, melyet maga a kormányzat hívott egybe, hogy tájékoztadjék a magyar természetbúvárok tevéiről és kívánságairól. (L. a kongresszus *Munkálatai*-t. 1926. 738 lap.) Ennek értékes gyümölcsei azok a nagyvonalú s a magyar tudományos életben egészen új távlatokat nyitó törvényjavaslatok, melyeket gr. *Klebensberg Kunó* miniszter a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről a nemzetgyűlés elé terjesztett. Közoktatási kormányzatunknak a magyar tudományosság jövője szempontjából másik legnagyobb értékű és messze kiható jelentőségű intézkedése a bécsi és a berlini *Collegium Hungaricum*-ok. fölállítására. Ezekben majdnem félszáz magyar ifjú anyagi gondoktól mentesen tanulmányaiba mélyedhet, a külföld hatalmas tudományos intézeteit alaposan megismerheti és értékes nemzetközi tudós kapcsolatokra tehet szert. E kollégiumok értékes hatása néhány év múlva tudományos életünkben szemmel láthatólag fog jelentkezni. Hasonlóképp nagy lendület várható a történettudományok terén a római Magyar Történeti Intézet élénkebb működésétől. A külföldi magyar tudományos intézeteknek s a tudományos műveltség célját szolgáló ösztöndíjaknak állandó megszervezését a kormányzat törvény útján óhajtja biztosítani. Mindkét törvény javaslatát és indokolásukat közli a Természettudományi Kongresszus *Munkálatai* című mű.

A magyar tudományos életnek itt még csak két fontos tényezőjének állapotára mutatunk rá: tudományos könyvtáraink és társulataink helyzetére. *Allami könyvtáraink* (Egyetemi Könyvtár, a N. Múzeum Széchenyi-könyvtára, az egyetemek intézeteinek és szemináriumainak könyvtárjai) és múzeumaink évi javadalmazása a hasonló külföldi intézményekéhez képest egyenest megdöbbentően kicsiny. Ha ez a javadalmazás a jövőben nem emelkedik, legfontosabb tudományos gyűjteményeink fejlődésre képtelen, „holt raktárakká” fognak lesüllyedni. Az az üdvös újabb intézkedés, hogy az ország anyagi helyzetére való tekintettel az egyes könyvtárak és intézetek gyűjtési köre szigorúan meg van szabva, a beszerzésnél az intézmények egymásra kölcsönös tekintettel kötelesek lenni, nehogy pl. ugyanaz a könyv vagy folyóirat több helyen is meg legyen található, ellenben egy másik meg sehol sem: egymagában még nem. elégséges orvosság, ha az évi javadalmazás a jövőben is a szükséges minimumon alul marad.

A magyar tudományos munka megszervezésében és irányításában rendkívül fontos szerep jut a különböző *tudományos társulatoknak*. Ezeknek tevékenysége az utóbbi években az anyagi feltételek hiánya miatt kétségkívül megcsökkent. E bajon kíván segíteni ezeknek az egyesületeknek legújabb tömörülése: a Magyar Tudományos Társulatok Szövetsége. (L. 31. §.) Tudományos társulataink jórészen sarkalatos baja, hogy nem tud működése iránt a társadalomban intenzívebb érdeklődést kelteni, nem tudja a művelt rétegeknek a

tudomány iránt való közömbösségét eloszlatni. „Nem igen van ország, hol a tudományos társaságok annyira a nyilvánosság kizárásával dolgoznának s hol a művelt közönség annyira részvétlen volna a tudományos munka iránt, mint hazánkban” (Hóman Bálint: A magyar tudományosság jövője. Budapesti Szemle. 1920. 155. 1.). Ezzel a kasztszerű zárkózottsággal, mandarin-tudományossággal szakítani kell. A tudomány komolyságát és öncélúságát távolról sem veszélyezteti az, ha a művelt s tanulni vágyó közönség a tudományos társulatok keretén belül maguktól a szaktudósoktól bálija meg magas színvonalon, de közérthető módon az illető tudomány legújabb eredményeit. Így lehet fogékonnyá tenni a közönséget a tudomány iránt, amivel egyszersmind megteremtődik a társadalomban az a lelki készség, mely a szélesebb tudományos kultúra kialakulásának feltétele. Tudományos egyesületeink jónag-y része álmos, hiányzik belőle a kellő mozgalmasság és propagatív erő. Folyóiratuk terjedelme csak addig ér, ameddig az állami szubvenció. Ha ez megszűnnék, kiadványuk is azonnal meghalna, mert nincs igazi gyökere a társadaloniban. Mintha újabban hiányoznának tudományos életünkben az agilis egyéniségek a Szily Kálmán fajából, ki egyik megalapítója a hatvanas években a nagyranőtt Természettudományi Társulatnak, de négy évtized múlva hasonló eréllyel alkotja meg a M. Nyelvtudományi Társaságot, ma is egyik legvirágzóbb tudományos egyesületünket. A tudomány aktív munkásainak száma hazánkban még mindig viszonylag csekély. Ezeket is a hivatalos és társadalmi teendők olyan tömege terheli, hogy a magyar tudományt sokkal kevésbé tudják szolgálni, mint amennyire tehetségük és képzettségük hivatottá tenné őket. Minél kitűnőbb szellemi munkaerő valaki, annál több terhet ró az állam s a társadalom a vállaira, ami elvonja őt a βίος θεωρητικός-íóť, a tisztán tudományos munkától, melynek első feltétele a nyugalom s a szabad kontempláció. Ez már a kis nemzetek szellemi életének tragikuma; a nagy nemzetek körében inkább lehetséges a szellemi erők gazdaságos munkamegosztása.

Tudomány és élet: egymást kölcsönösen át- meg átható erők. S a tudománynak életformáló erejét kifejteni nem utolsó sorban a tudományos társulatok feladata. Legnagyobb és legegységesebb tudományos társulatunk, a M. T. Akadémia is ennek köszöni létét, A tudomány a nemzeti fejlődés legfontosabb alapja és rugója. „Átlátta, ezt – mondja br. Eötvös József, mint az Akadémia elnöke – intézetünk nagy alapítója, s ha ő, kit méltán a legnagyobb magyarnak nevezünk, a nemzet regenerációját tüzvén ki feladatául, reformátori művét éppen akadémiánk megalapításával kezdé meg, s ha a nemzet később e palotát emelte a tudománynak, akkor, mikor a falusi iskola még szerény hajlékot sem talált: ez csak azt bizonyítja, hogy a nagy férfiú belátta, hogy *a nemzet érzi az összefüggést, melyben a tudomány egész nemzeti fejlődésünkkel áll.*” (A tudomány nemzeti hivatásáról. Elnöki megnyitó beszéd a M. T. Akadémia 1869. évi nagygyűlésén.)

*

Hogy az egyes szakterületeken a helyes tudománypolitika irányelvi és konkrét feladatai megállapíthatók legyenek, az egyes tudományok képviselőihez a következő *kérdéseket* intéztük:

1. A *múltra* nézve: melyek az illető tudományterület magyar fejlődésének eddigi irányai s főbb kiemelkedő pontjail mik voltak az idevág-ó kutatásnak eredményei, hiányai és akadályai?

2. A *jelenre* és *jövőre* nézve: jelenleg” főkép milyen irányban folynak a vizsgálatok? mik lennének e tudomány terén nálunk a távoli és közeli feladatok? mire kellene elsősorban koncentrálni a kutatást? mik ennek általános és különös eszközei? melyek az akadályai? hogyan lehetne ezeket legyőzni?

3. A nemzetközi kapcsolatokra nézve: kifejlődött-e ennek a tudománynak terén nemzetközi munkamegosztási ha igen, micsoda a mi sajátos hivatásunk e tudomány nemzetközi munkamegosztásában?

Válaszokat e kérdésekre a következőktől kaptunk: Filozófia: *Komis Gyula*. Magyar nyelvészet: *Gombocz Zoltán*. Magyar irodalomtörténet: *Horváth János*. Magyar néptudomány: *Sol y mossy Sándor*. Klasszika-filológia: *Huszi József*. Germán filológia: *Bleyer Jakab* és *Petz Gedeon*. Román filológia: *Eckhardt Sándor*. Szláv filológia: *Met ich János*. Keleti filológia: *Németh Gyula*. Magyar történelem: *Hómon Báli*it és *Szekfü Gyula*. Művészettörténet: *Hehler Anted*. Archeológia: *Alföldi András*. Jogtudományok: *Moór Gyula* és *Magyar y Géza*. Közgazdaságtan: *Heller Farkas*. Statisztika: *Buda y László*.

A fönnebbi kérdéseinkre adott válaszokon alapszik a magyar tudományos élet egyes ágainak alább közölt rajza. Minthogy a válaszok szerkezete és terjedelme elütött egymástól s némelyikük egyéni színezetű volt, anyagukat a szerkesztőnek mintegy közös nevezőre kellett hoznia, megrostálnia vagy kiegészítenie, az aránytalanságokat lehetőleg kiküszöbölnie. Több szempont, panasz és kívánság a válaszokban természetesen ismétlődik: az anyagi eszközök hiánya: a magyar tudományos munkák idegen nyelven való kiadásának szükségessége: a külföldre való kiküldetés követelménye stb.

Az egyes tudományok itt közölt sorrendjének alapjául nem valamely logikai tudományosztályozás elméleti szempontja szolgált, hanem inkább a tudományoknak a történeti fejlődés folyamán kialakult hagyományos rokonsági viszonya, amint ez az egyetemek és akadémiák szervezetében tudomány-technikai-gyakorlati szempontból is érvényesülni szokott.

4. §. A FILOZÓFIA MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐ FELADATAI.

Írta: KORNIS GYULA.

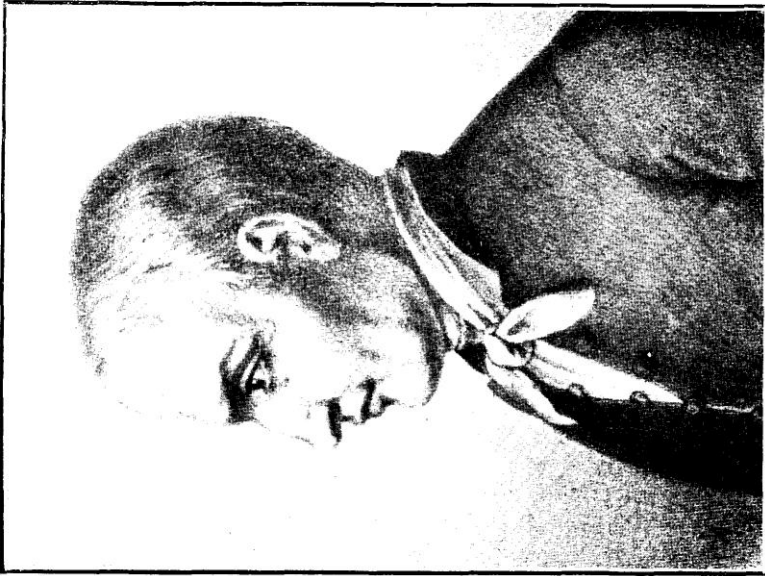
A filozófiának jóval szélesebbkörű, egyetemesebb természetű s mélyebb jelentősége van egy nemzet lelkének és műveltségének formálásában, mint egy-egy szaktudománynak. A szellemi erőknek abban a kibontakozásában, melyet kultúrának nevezünk, minden korszakban sokféle vallási erkölcsi, tudományos, jogi, művészeti, gazdasági törekvés és áramlat egymáson keresztül-kasul kavarg. Az új ismeretek, értékelő állásfoglalások, irányzatok, vágyódások először önkéntelenül, ösztönösen, tudatosság nélkül bukkannak fel s szivárognak tovább a lelkekben. Minthogy azonban a megszilárdult hagyománnyal, de meg egymással is többé-kevésbé ellentétben vannak, ez az ellentét nemsokára kipattantja annak szükségét, hogy a kor új ismerete és értékfelfogása tudatos vizsgálat, elvi tisztázás tárgya legyen. Így a kor kultúrája öneszméltre ébred, öntudatosá akar válni. Ez a törekvés a kor filozófiájában bontakozik ki: ebben ölt tudatos, elvszerű, logikailag igazolt s rendszeres formát mindaz, ami a korszak homályos lelki hátterében, önkéntelenül feltörő szellemi szükségleteiben, irracionális érzelmi mélységeiben, ösztönszerűen megfordult értékelő állásfoglalásában és akarati irányában öntudatlanul és amorf módon már ott lappang. Egy-egy időszak uralkodó filozófiai áramlata, a lelkeket magával ragadó gondolatsodra, tipikus filozófiai iránya az élet és történet tovahömpölygő árjának nem vak-esete, hanem mélyen benne gyökerezik a kor szellemi alkatában, kultúrai és politikai tartalmában és vágyaiban.

Az uralkodó filozófiai áramlatok és rendszerek ebből a szempontból nem is egyebek, mint a kor lelkének és kultúrájának mintegy rendszeres fogalmi

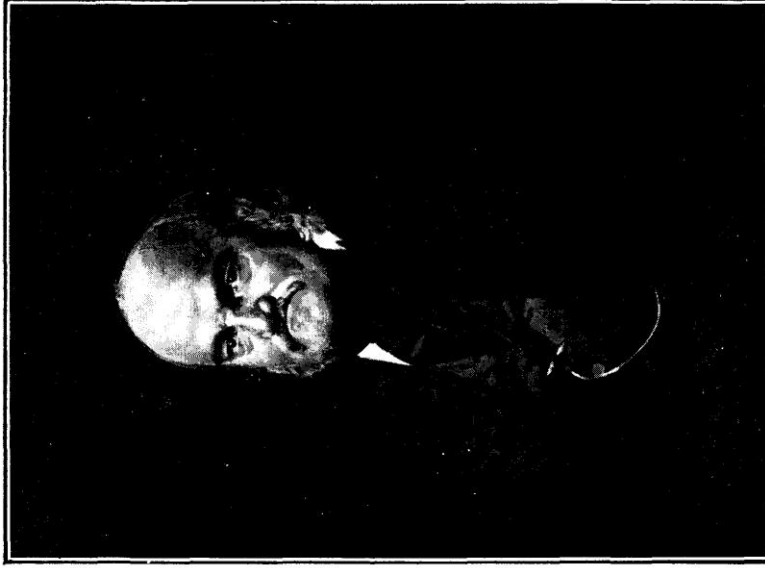
megformulázásai. Szerepük azonban ebben nem merül ki. A kultúra meglevő szellemi tartalmán túl is haladnak, ezt továbbfejlesztik, amikor új életeszmenyeket szerkesztenek, amelyek szerint a társadalom életét átformálni iparkodnak. A filozófiai eszmék így közvetve nagy gyakorlati jelentőségük is: a filozófia valóságos kultúrhatalmá, történeti moztatóerővé emelkedik. A történet világánál egészen szembeötlők azok a finom szálak, melyek a társadalmi, politikai, jogi s művészeti átalakulásokat a filozófiai eszmékkal összekötik. Ezek nem maradnak meg az elmélet szűk és hideg körében, hanem népszerű formában fokozatosan a tömegek lelkébe is beszivárognak s a társadalom átalakulásának hatalmas történeti rugóivá acélosodnak.

Mikép jutott a magyar lélek és kultúra koronkint a filozófiában öneszméletre? Mivel tudományos műveltségünk főképp az idegen, nyugati eszmék asszimilációja volt s a latin nyelv útján az egyetemes európai kultúrába volt beágyazva, természetes, hogy műveltségünk fogalmi-filozófiai lecsapódása is idegen nyomokon ment végbe. A különböző korbéli vallási, tudományos és művészeti moztalmakat s az ezeket tudatossá tenni iparkodó filozófiát a külföldi egyetemeken sűrűn járó magyaroknak mindig volt alkalmuk hozzánk átültetni. A középkor végén, Mátyás alatt, a renaissance platonizmusát a magyar humanisták buzgón ápolják. Ezidőtájt Duns Scotus individualizmusa megtalálja a maga szóvivőjét Temesvári Pelbártban, viszont a thomizmus a n.aga védőjét Fekete Péterben. De jó a törökvesz. S akkor, amikor a XVII. és XVIII. században Nyugaton a tudományok újjászületnek s az új európai műveltség fokozatosan kialakul, a magyarságnak létéért a törökkel, nemzeti jogaiért pedig a német hatalommal kell életre-halálra küzdenie. S ez a hadi és politikai küzdelem a XVI. századtól kezdve a magyarság legjobb elméit kivonja a magasabb szellemi műveltség köréből. Azért így is föl villan egy-egy fény a sötétben; a külföld szellemi gócpontjaiból számos magyar ember tér vissza, hogy világosságot terjessen. Apáczai Cseri János még Descartes életében megismerkedik ennek tanaival Utrechtben és siet anyanyelvén az új filozófiát terjeszteni (1653). Az itthoni műveltségi talajból azonban hiányzik még a lelki diszpozíció Apáczai megértésére. A filozófia még századokig nem tud a nemzet műveltségeinek lelkéhez eljutni, mert a sok küzdelem közepett még hiányzik a szellemnek az a lassú, békés érlelődése, mely a szélesebb filozófiai érdeklődésnek alapja és feltétele. A filozófia még sokáig csak az iskolák szűkkörű, hivatalos és hagyományos ügye marad. Nagyobb nyomokat hagy, de szintén inkább csak iskolászerű körben a Leibniz-Wolff-féle filozófia (Cörver báró, Benyák Bernát). Viszont már a XVIII. század francia racionalizmusa igen élénk visszhangot talál Bessenyeiben és egy sereg magyar aufklaeristában. A francia felvilágosodás eszméinek gyors és széleskörű hatását tükrözi már az 1790/1-i országgyűlés s a vele kapcsolatos moztalmak. A német criticista filozófia is hamar utat tör nálunk: Kant körül még életében eleven és hosszú vita indul meg hazánkban; JHegel hatását pedig évtizedekig megérzi nemcsak szorosabb értelemben vett filozófiai, hanem esztétikai, történelmi és jogi irodalmunk is. A század közepe felé, miután Széchenyi önismeretre rázta föl nemzetét s a nagy nemzeti megújulás közepett minden téren a sajátos magyar vonást kutatják egészen az ősmagyar mitológiáig, akadnak vállalkozók, akik félreértve a nemzeti szellemnek a filozófiában való szerepét, egy magyaros filozófiai rendszer („egyezményes filozófia”) megalkotásának szertelen igényével lépnek föl. Az eredmény egy naiv és dagályos kalobiotika, szétfolyó életfilozófia, mely minden, csak nem rendszer. Ehelyett a század 60-as éveitől kezdve Comte-nak, majd Spencernek pozitívizmusa tör magának nálunk mind szélesebb utat s egészen a XX. század elejéig rányomja tudományos életünkre a maga egyetemes szellemi bélyegét. Vele párhuzamosan a neokantianiz-

VII. TÁBLA.



*Kőrösi Csoma Sándor (1784—1842)
nyelvész.*



*Fényes Elek (1807—1876)
statistikus.*

mus is évtizedeken keresztül megtalálta a legújabb évekig a maga képviselőit. E különböző szellemi hatások terjedelméből és mélységéből a magyar lélek filozófiai hajlamainak alapirányai többé-kevésbé rekonstruálhatók volnának. Egy tanulság mindjárt feltűnő: nem voltak jelentékenyebb mieztikusaink, sem szkeptikusaink, sem materialistáink. A magyar lélek ezekkel az irányokkal természeténél fogva mindig ellenkezett. Ellenben kétségkívül erősen vonzódott a magyar elme a francia racionalizmushoz, az angol mérsékeltbb empirizmushoz és utilitarizmushoz (jellemző, hogy 1756-ban Pesten megjelenik Bacon „De dignitate et augmentas scientiarum”-jának hatalmas kötete!), de visszhangra talált nála a német kriticizmus és idealizmus is.

Amikor nálunk a múlt század utolsó évtizedeiben az egyes szaktudományi területeken fokozatos lendület állott be, ezzel párhuzamosan a filozófiai kultúrában is megindult az emelkedés. Mind többen jutottak filozófiai öneszméltre. Erre a lelki talajt szélesebb körökben is előkészíteni segített a *Filozófiai írók Tára*. Alexander B. és Bánóczi J. érdeme, hogy a klasszikus filozófusok fordításával és magyarozatával a magyar közönség, főképp az ifjúság számára megnyitották a filozófiai műveltség forrásait. Érdeklődést tudtak támasztani a filozófiai kérdések iránt, ami csakis a nagy klasszikus gondolkodók olvastatásával érhető el, nem pedig kész filozófia-történetekkel, amelyek mint valami herbáriumok csak a filozófiai rendszerek kiszáritott, színétől megfosztott, eredeti elmemozdító ingerét veszített kivonatait tartalmazzák. A 80-as évektől kezdve filozófiai irodalmunk állandóan növekvőben van; a filozófiai műveltség, mely az általános műveltségnek is a legfontosabb alkotóeleme, kezdi áthatni tudományos életünket és irodalmunkat. Ennek egyik bizonyítéka a külön filozófiai folyóiratok keletkezése. Böhm Károly 1884-ben megindítja a Magyar Philosophiai Szemlét, melynek tíz évfolyama azt tanúsítja, hogy már a filozófiai elmélkedőknek elég tekintélyes csapata volt Magyarországon; 1893-ban a M. Tud. Akadémia is megindít egy filozófiai folyóiratot Athenaeum címen; 1901-ben megalakul a Magyar Filozófiai Társaság (az eredeti terv szerint a pozitívizmus magyar híveinek lett volna az egyesülete), mely azóta felolvasásaival e folyóiratával (1915-ig a M. Filoz. Társ. Közleményeivel, ettől kezdve az Athenaeummal) munkálkodik részint a filozófiai tudomány művelésén, részint ennek népszerűsítésén. A filozófia iránt való fogékonyág felébresztésének és nevelésének nem csekély akadálya volt nálunk az összefoglaló nagyobb kézikönyvek teljes hiánya. Nem volt nagyobb rendszeres pszichológiánk, logikánk, etikánk, esztétikánk, történetfilozófiánk, sőt még a filozófiába való bevezetésünk sem (néhány elavult mű fordítását nem számítva). Az utolsó évtized e hiányokat már nagyrészt pótolta. Jelenleg több filozófiai irányú könyvsorozatunk van, melyeknek célja részint a klasszikus filozófusok fordítása, részint egy-egy alapvető filozófiai probléma tárgyalása. Ilyenek a „Filozófiai Könyvtár” (szerk. Kornis Gyula), „Ember és Természet” (szerk. Nagy József), „Kultúra és Tudomány” c. vállalatok. Mivel a magyar filozófiai irányok kialakulását tüzetesen kifejtettem „A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia” című tanulmányomban (megjelent a Budapesti Szemle 1926. évfolyamában s „A Magyar Tudományos Akadémia első százada” című könyvben), legyen szabad a részletekre nézve ide utalni az olvasót.

Az egyes speciális filozófiai tudományágak területén alapvető munkásság csak egy-egy névhez fűzhető. Böhm Károly, aki egy nagyszabású rendszert s ezzel nálunk iskolát is alapított,¹ a külfölddel majdnem egyidőben kezdi meg fontos értékelméleti kutatásait. Pauler Ákos a német logicista iskola (Husserl) föllépése után nemsokára egy önálló logikai rendszer kiépítéséhez

¹ Az ember és világa. I. 1883., II. 1892., III. 1906., IV. 1914.

fog.¹ Benne talált a pozitívizmus és a neokantianizmus hatása alatt jóidéig hátterbe szorult metafizika is Aristoteles és Leibniz útjain járó rendszeralkotóra.² Palágyi Menyhért munkássága főképp a természetfilozófia terén keltett érdeklődést (ez évben jelent meg idevágó német könyve 2-ik kiadásban).³ Ranschburg Pál,⁴ majd Révész Géza⁵ a kísérleti módszerű lélekbúvárlatban fejtenek ki – amaz főképp az emlékezetre, emez a hangérzetekre vonatkozóan – a nemzetközi irodalomban is úttörőnek elismert munkásságot. Posch Jenő hatalmas két kötetben az összes lelki jelenségeket egy elvből, a mozgásból iparkodik következetesen magyarázni.⁶ Pikler Gyula, elhagyva a jogfilozófia területét, újabban a fiziológiai lélektan terén fejt ki német nyelven nagyobb szabású munkásságot.⁷ Az államilozófia (politika), terén Concha Győző rendszerének van maradandó hatása.⁸ Somló Bódog a jogfilozófiai kutatásnak volt nemzetközileg megbecsült képviselője, ki a pozitívizmus jogböleletének talaját otthagyva, a neokantianizmus szellemében alkotott egy alapvető jogfilozófiai művet.⁹ Ilyen irányú munkásságot fejt ki újabban sikeresen Moór Gyula.¹⁰ A másfél évtized óta különösen föllendült történetfilozófiai vizsgálatok egyes területén Kornis Gyula végzett behatóbb részletkutatásokat s ilyen irányú átfogóbb rendszerezést; a modern pszichológia eredményeit egy nagy egységes műben foglalta össze.¹¹ Bartók György munkássága főképp az etika területére esik. A szociológia terén Dékány István törekedett komolyabb tudományos szintézisre.¹² Báró Brandenstein Béla egy nagyobb szabású filozófiai rendszer első kötetét hozta nemrégiben nyilvánosságra (Grundlegung der Philosophie. I. 1926). A filozófia múltjának egy-egy klasszikus alakja nagyobb monografikus feldolgozásra aránylag kevés gondolkodónkat vonzott (Alexander Bernát,¹³ Medveczky Frigyes,¹¹ Nagy József,¹⁵ Szemere Samu¹⁶). Az antik filozófia történetének nemrégiben egy nagy szabású feldolgozása jelent meg (Horváth József).¹⁷ Hornyánszky Gyula Hippokratése (1910) a görög fölvilágosodás koráról szóló kiváló monográfia. *Goldziher Ignác* az izlám filozófiájának volt nemzetközi tekintélyű biúvára.¹⁸ A néhány évtized óta külföldön erősen föllendült neoskolasztikus iránynak nálunk sokáig külön folyóirata volt (Bölcséleti Folyóirat, 1886-tól, szerk. Kiss János). Ennek az iránynak legkiválóbb képviselői Prohászka Ottokár, Kiss János, Schütz Antal, Horváth Sándor (az utóbbinak *Metaphysik der Relationen* című munkája [1914] a reláció-elméletnek külföldön is figyelmet keltő alapvetése). A „philosophia perennis” ápolására hívhatott az „Aquinói Szent Tamás Társaság”.

A filozófiai tudományágak közül itt külön kiemeljük a magyar *esztétika* és *pedagógia* fejlődését.

Nemsokára, hogy a modern rendszeres esztétika megalapítója, Baumgarten, a XVIII. század közepén kiadja nagy művét, a nagyszombati egyetem külön tanszéket állít föl az esztétika számára (1774); a német egyetemeken ma sincsen az esztétikának saját tanszéke. Az első magyar esztétika-professzor, Szerdahelyi Gy. A. kétkötetes latinnyelvű munkája (*Aesthetica*. 1778) főképp Baum-

¹ A logikai alapelvek elméletéhez. 1911. *Logika*. 1925. – ² Bevezetés a filozófiába. 2. kiad. 1921. *Grundlagen der Philosophie*. – ³ *Naturphilosophische Vorlesungen*. 1908. – ⁴ *Über Hemmung gleichzeitiger Reizwirkungen*. 1902. *Das kranke Gedächtnis*. 1911. *Pszichológiai tanulmányok*. I-II. 1914. *Az emberi elme*. I-II. 1923. – ⁵ *Zur Grundlegung der Tonpsychologie*. 1913. – ⁶ *Lelki jelenségeink és természetük*. I-II. 1914. – ⁷ *Sinnesphysiologische Untersuchungen*. 1917. *Theorie der Empfindungsqualität ale Abbildes des Reizes*. 1922. – ⁸ *Politika*. I. 2. kiad. 1907. – ⁹ *Juristische Grundlehre*. 1917. – ¹⁰ *Bevezetés a jogfilozófiába*. 1923. – ¹¹ *Történelem és pszichológia*. 1914. *Történetfilozófia*. 1924. *A lelki élet*. I-III. 1917-9. – ¹² *Társadalomalkotó erők*. 1920. – ¹³ *Kant, 1881. Diderot-tanulmányok*. 1900. *Spinoza*. 1923. – ¹⁴ *Pascal-tanulmányok*. 1913. – ¹⁵ *Taine*. 1922. *A filozófia mai irányai*. 1924. *Gondolkodók*. 1926. – ¹⁶ *Giordano Bruno*. 1917. – ¹⁷ *Bölcsészettörténet*. I. 1914. – ¹⁸ *Kultur der Gegenwart; Allgemeine Geschichte der Philosophie* 2. 1923.

garten és iskolája hatása alatt készült. Azóta is esztétikai irodalmunkon első-sorban a német szellem nyoma látszik. Köteles Sámuel és mások a század első évtizedeiben Kant útjain járnak; Schedius Lajosra Schelling romantikus széptéoriája van legmélyebb hatással; Henszlmann Imre a negyvenes években még az egyoldalú spekulatív idealizmus ellen foglal állást, amikor az ókor és újkor művészete között párhuzamot von, későbbi munkáiban azonban Hegel hatása is felismerhető. Túlnyomóan a hegelianizmus esztétikai felfogását tükrözik az ötvenes években Erdélyi János művei. Ugyancsak a német idealizmus metafizikai talaján mozognak Greguss Ágostnak első munkái is; később azonban Rendszeres Széptan-ában már a pszichológiai alapvetésű esztétikának képviselője. Utódja, Beöthy Zsolt is nem a spekulatív „Aesthetik von oben”-nak, hanem Fechner hatása alatt a műélvezés és a műalkotás pszichológiai elemzésére támaszkodó „Aesthetik von unten”-nak híve, kinek főképp a művészetek történetéből vett példákra vonatkozó finom elemzése maradó értékűek. Alexander Bernátnak a művészet lelki indítékaira és értékére, a művészi fantáziára vonatkozó tanulmányai esztétikai irodalmunk legbecesebb termékei közé tartoznak.¹ A XIX. század végén a biológiai és fiziológiai irányú esztétika (Herbert Spencer, Grant Allen), mint az általános pozitívista-természettudományi áramlat egyik hajtása, nálunk is számos hívőre talál. Ennek az iránynak leghivatottabb képviselője és rendszerezője Pékár Károly volt.² A maga nagy idealisztikus rendszerének esztétikai következményeit szisztematikusan kifejtette Böhm- Károly. Az utolsó évtizedben esztétikai értekezéseink nem lélektani, hanem inkább értékelméleti irányban mozognak; a németek nyomán főképp a forma-probléma lépett előtérbe.

A pedagógia is tágabb értelemben a filozófiai tudományágak közé tartozik, mert célkitűzését az értékelmélet szabja meg, eszközeit pedig főképp a pszichológia. Mi a nevelés célja? E kérdésnek megoldása mindig a világnézettől függ. A pedagógiai áramlatok ezért mindig a legszorosabb kapcsolatban vannak a filozófiai irányokkal. A nagy pedagógiai rendszeralkotók egyúttal rendszerint a kor nagy filozófusai. Minden filozófiai rendszer ugyanis az értékek bizonyos hierarchiájában hangzik ki. Természetes a filozófus törekvése, hogy a maga életfelfogását a valóságban is érvényre iparkodik juttatni, a társadalmat a maga értékideáljai, életerményei értelmében akarja átformálni. Ezért a pedagógiai rendszer a filozófiai rendszer természetes kiegészítése. A filozófus le akarja vonni értékelméletének az emberiség fejlesztésére vonatkozó, azaz nevelélméleti következményeit.

A magyar pedagógia fejlődése nyomon kíséri a külföldi neveléstudományi áramlatokat. A XVII. század közepén Comenius néhány évig a sárospataki iskolában tanít s közvetlenül hat a magyar protestáns nevelőkre. Apáczai Csere János a külföldi példán buzdul, amikor energikusan követeli iskoláink átszervezését. A jezsuiták hozzánk is átültetik híres nevelési rendszerüket és elméletüket. A piaristák XVIII. századbeli nevelési reformtörekvései és elmékedései olasz eredetre utalnak. A protestáns iskolák tantervei és rendtartásai (pl. az 17704 debreceni norma) a magyar pedagógiai gondolkodás becses emlékei. Nagy iskolaszervezeti munkánk az 1777-i Ratio Educationis, mely az akkori európai nevelési irodalomban is ritkítja párját. Nemzeti szempontból jelentőséget fokozza, hogy a nemzet figyelmét hathatósan a nevelés ügyére irányította. A II. József uralmára következő nemzeti visszahatás érlelte meg a második Ratiót, amelynek kiadását megelőző hosszas és széleskörű tárgyalás tanúskodik

¹ Művészet. A művészet értékéről. A művészeti nevelésről. 1908. Zur Psychologie der Kunst, 1910.

² Positív aesthetika, 1897.

legjobban arról, mennyire nemzeti közüggé vált a nevelés javításának kérdése. A Széchenyi föllépését követő nagy nemzeti reformkorszak, mely tudatára ébred a magyarság művelődésbeli elmaradottságának, természetesen a legnagyobb figyelemmel és eréllyel fordul a nemzeti nevelés problémája felé. A nemzet sorsának jobbrafordultát elsősorban a kultúra emelkedésétől várja. A történetíró megállapíthatja, hogy a magyar neveléstudományi irodalom – bármily paradoxul hangzik is – viszonylag azóta sem virágzott annyira, mint a század harmincas és negyvenes éveiben. Szilasy János már 1827-ben magyarul adja ki két nagy kötetben „A nevelés tudományát”, mely korának színvonalán álló rendszeres mű; Lestyánszky András a német neveléstudományi irodalom (Niemeyer, Milde, Weinkopf) hatása alatt főképp a népiskolai oktatás kérdéseit tárgyalja egy hatalmas műben (Didaktika és metodika. 1832. 746 lap). Széchenyi munkáiban a nemzet önismeretét nevelési vonatkozásban is állandóan napirenden tartja. Többi államférfiainknak is, főképp Eötvösnek, a nemzeti nevelés ügye egyik legsarkalatosabb problémája. Spányik Glicérnek könyve (Doctrina Educationis. 1835) utolsó latinnyelvű pedagógiánk. Az Akadémia több neveléstudományi pályakérdést tűz ki s egész sorozat pedagógiai művet ad ki, többek közt „oly vezérkönyvet, mely a népoktatóknak s tanulóknak szükséges ismeretet a legkielégítőbben összefoglalja”. Az utóbbi pályázatot Wargha János hegelianus filozófus nyeri el „Az elemi nevelés alapvonalai” c. nagy munkájával (megjelent 1837), melynek jellegje az Akadémia alapítójának aranyszava: „A tudományos emberfő mennyisége a nemzet igazi hatalma.” E szavakban rejlik egyszermind a kor neveléstudományi munkásságának legfőbb rugója. Innen érthető, hogy az Akadémia 1834-ben azt a pályakérdést is fölveti, hogy „mi haszna s befolyása van és lehetne a lélektudománynak mind a felsőbb, mind az alsóbb néposztályok célirányos erkölcsi és polgári nevelésére?” Az Akadémia három munkát is siet megkoszorúzni: Hetényi Jánosét (A lélektudománynak nevelési fontosságáról. 1844.), Beké Kristófét és Wargha Istvánét. Ugyanebben az időben egy sereg más, inkább gyakorlati irányú pedagógiai mű jelenik meg, melyeknek betetőzése az 1848-i tanügyi kongresszus munkálatai.

Az abszolutizmus alatt a nevelélméleti kérdések tárgyalása háttérbe szorul, az iskolák nemzeti nyelvéért való küzdelem köti le a figyelmet. Annál inkább föllendül neveléstudományi irodalmunk a kiegyezés után. Eötvös, Csengery, Trefort, Svarcz Gyula kultúrpolitikai törekvéseinek nagy társadalomfilozófiai és pedagógiai ismeret, mint elméleti háttér, szolgált alapul. Ebben az időben s a következő évtizedekben a Herbart-Ziller-féle pedagógiai, főképp didaktikai irány hagy mély nyomot neveléstani irodalmunkon. A nevelélméleti munkák sorát a 60-as évek végén Lubrich Ágostnak művei nyitják meg. Legmélyebb és maradandó, valóban korszakos hatású azonban Kármán Mórnak majdnem egy félszázadra kiterjedő sokoldalú munkássága, melynek irányító hatása mindmáig érezhető. A tőle készített 1879-i tanterv s főképp a hozzáfűződő Utasítások a magyar neveléstudományi elmélkedések legbecsesebb alkotásai és legérettebb gyümölcsei. (Hatalmas munkásságát egybefoglalta élete alkonyán Pedagógiai Dolgozatok címen. I-II. 1909.) Molnár Aladár „A közoktatás története Magyarországon a XVIII. században” c. munkája alapvető jelentőségű. Fináczy Ernőt az általános nevelélméleti és iskolaszervezeti kérdéseken kívül (Világézet és nevelés. 1925.) főképp hazai közoktatásügyünknek múltja (A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I-II.) s a nevelés története vonzotta (Az ókori nevelés története. 2. kiad. 1922. A középkori nevelés története. 1914. 2. kiad. 1926. A renaissance-kori nevelés története. 1919.). Nagy neveléstörténeti munkájával bármely európai szakirodalom dicsekedhetnék. Békefi Remignek a hazai népoktatás és a káptalani iskolák történetét tárgyaló

forrásművei kiváló értékűek. Schneller István a személyiség pedagógiájának híve; Pedagógiai Dolgozatainak három kötete (1900-1910) főképp az egyetemi oktatás és tanulmányozás s a tanárképzés kérdéseinek beható és magas színvonalú kifejtése. Weszely Ödön, miután a nevelés egyes problémáit nem csekély hatással elszigetelve tárgyalta (A modern pedagógia útjain. 3. kiad., Korszerű nevelési problémák. 1927), „Bevezetés a neveléstudományba” c. művében (1923) a pedagógia egész rendszerének összefüggő filozófiai megalapozását vette célba. Imre Sándornak egyrészt a nemzetnevelés nagy magyar alakjainak kiváló történeti jellemzését köszönhetjük (Gr. Széchenyi István nézetei a nevelésről. 1904. A magyar nevelés körvonalai. 1920.), másrészt a nevelés és a modern társadalmi élet összefüggésének széles látókörű és objektív tárgyalását (A nevelés sorsa és a szocializmus. 1908.). Kornis Gyula behatóan a pedagógia és az értékelmélet viszonyát vizsgálta (Értékelmélet és pedagógia. 1913.), másrészt kultúrpolitikánknak elvi alapjait iparkodott tisztázni (Kultúrpolitikánk irányelvei. 1921.) s ebből főképp a középiskolák szervezetére vonatkozó következményeket levonni. Újabbán a magyar művelődési eszményeket kutatva, a régi magyar középiskola történetének (1777-1848) megírására vállalkozott. Mázy Engelbert a nevelésre vonatkozó alapfogalmakat törekedett megállapítani s rendszerezni (Pedagógiai alapfogalmak. 1893.). Kemény Ferenc gazdag munkássága elsősorban a hazai és a külföldi pedagógiai mozgalmak kapcsolatára vonatkozik. Szelenyi Ödön a magyar közoktatásügy múltjának szorgalmas bűvára (A magyar ev. nevelés története a reformációtól napjainkig. 1917.). Waldapfel János főképp a methodikai irodalom művelése terén szerzett érdemeket.

A XX. század elejétől kezdve pedagógiai irodalmunkon főképp két irány mélyebb hatása érezhető: a szociálpedagógiai áramlaté (Natorp), mely a nevelésben az egyéni szempont helyett a társadalmi szempontot tolja előtérbe, másrészt azé az irányzaté, amely a pszichológia kísérleti módszerét viszi be a pedagógiába, amely a pedagógiának tapasztalati felét, az eszközök elméletét, alkalmazott pszichológiának vagy pszichotechnikának nézi (Lay, Meumann, Münsterberg). Nálunk is kísérleti vizsgálat tárgyává kezdték tenni a gyermek lelki életét és fejlődését: érzéki, értelmi, érzelmi, akarati funkcióit, rajzát, beszédét, figyelmét, emlékezetét, felfogó és kombináló képességét, intelligenciáját.

A gyermektanulmány és gyermekpszichológia terén úttörő érdeme van Eanschburg Pálnak (A gyermeki elme fejlődése és működése. 2. kiad. 1908.) s Nagy Lászlónak (A gyermeki érdeklődés lélektana. 1908. németül 1912.). Az idevágó feladatok megoldását nagy agilitással a Gyermektanulmányi Társaság vette célba (folyóirata: A Gyermek.). Újabbán a tehetségvizsgálat β a pályaválasztás tudományos irányításának kérdése van e társaság munkakörének középpontjában.

Még 1903-ban fölmerült a *Monumenta Hungariae Paedagogica* terve, azonban nem tudott valóra válni. Kornis Gyula szerkesztésében 1913-ban indult meg a *Pedagógiai Könyvtár*, melynek célja a nagyhatású pedagógiai írók műveinek nyelvünkre való átültetése. A vállalat keretében eddig megjelent az 1777-i Ratio Educationisnak, Montaigne, Erasmus, Locke pedagógiai tanulmányainak s Willmann klasszikus Didaktikája I. kötetének fordítása. Az anyagi feltételek hiánya a II. kötetet 1915 óta nem engedi megjelenni. A pedagógiai klasszikusok iskolájába jártni a magyar nevelőket manapság annál inkább elsőrendű feladat, mert úgy látszik, mintha elhanyagolták volna a nagy pedagógiai elmélkedők forrás-szerű ismeretét; mintha a modern nevelési reformtervek újságingerének hatása alatt megfélekednének ezen legtöbbször csak ujaknak látszó gondolatok történeti gyökereinek föl kutatásáról. A modern pedagógia számos új, a szomszédos tudományágakkal szerves kapcsolatba lépő területe: a gyermektanulmá-

nyozás, az iskolai egészségügy, a kísérleti és gyógypedagógia, gyermekpszichológia, az iskolaügy társadalmi vonatkozásai, az állampolgári nevelés, a munkaiskolái irány annyi érdekes anyagot és kérdést vetettek felszínre, hogy nagyrészt elnyelik az érdeklődést s háttérbe szorítják a múlt nagy nevelőinek tanulmányozását. Pedig egy tudományban sem oly fontos az illető tudomány történetének ismerete, mint éppen a pedagógiában s a vele annyira kapcsolatos filozófiában. Ma, az éretlen újításvágy korszakában, különösen fontos a neveléstörténeti érzék ápolása, a neveléseméleti kérdések rehisztorizálása. A nagy nemzetek érzik ennek szükségét, mindegyiknél találunk neveléstörténeti monográfia-sorozatot: Die grossen Erzieher, Les grands éducateurs, The Great Educators.

Neveléstudományi irodalmunknak gyakran elfeledett, de igen értékes és tanulságos elemei a különböző szakértekezleteknek és kongresszusoknak naplói és egyéb kiadványai, melyek főképp iskolaszervezeti és didaktikai kérdésekre vonatkoznak s híven tükrözik vissza az ország vezető pedagógusainak egykorú nevelésügyi felfogását és törekvéseit. Ilyen pl. az 1896-i egyetemes tanügyi kongresszus háromkötetes naplója; az 1904-i népiskolai szaktanácskozás naplója; a Társadalomtudományi Társaságban rendezett középiskolai vitasorozat jegyzőkönyve (1906); az 1890-ben, 1898-ban s 1906-ban a közoktatásügyi miniszterektől a középiskolai reform ügyében egybehívott szakértekezletek jegyzőkönyvei; rendkívül tanulságos az 1907-ben lefolyt pécsi szabadoktatási kongresszus naplója, mert itt ütköztek össze nyíltan először a nemzetközi radikális és a magyar nemzeti konzervatív irányú közművelődés eszményének hívei; a Magyar Társadalomtudományi Egyesület is 1907-ben ankétet rendezett a szabadoktatás ügyében; fontos ugyancsak e kérdésben az Orsz. Közokt. Tanácsnak a szabadoktatás szervezésére vonatkozó kiadványa, mely Jancsó Benedeknek a magyar szabadoktatási történetére vonatkozó becses tanulmányát is tartalmazza (1909); az új egyetemek föllállításának irányelveit legjobban a Felsőoktatási Egyesületnek az egyetemek alapítására vonatkozó szakértekezleti jegyzőkönyve világítja meg (1911); a matematikai oktatás reformja tekintetében igen értékesek az Orsz. Középisk. Tanáregyesület kebeléből kiküldött matematikai bizottságnak 1911-ben kiadott munkálatai, melyek Lipcsében németül is megjelentek; figyelemreméltó az Első Magyar Országos Gyermektanulmányi Kongresszus Naplója is (1913); a legújabb középiskolai reform elvi háttérébe a Felsőoktatási Egyesülettől rendezett ankét tárgyalásai világítanak be (1924). Iskolaszervezeti és módszertani irodalmunk legbecsesebb alkotásai az Orsz. Közoktatási Tanácstól készített hivatalos kiadványok: így az 1905-i elemi népiskolai, az 1924-i tanítóképzőintézeti tanterv és utasítások; a régiebb és újabb gimnáziumi s a reális iskolai módszeres utasítások (Fináczy: Pedagógiai irodalmunk. M. Paedagógia. 1914. 70. 1.).

Neveléstudományi irodalmunk túlnyomó részét szakfolyóirataink tartalmazzák. Ezek közül az elméleti pedagógia tudományos irányában leginkább a Magyar Pedagógiai Társaság folyóirata, a „Magyar Pedagógia” mozog 35. évfolyamában. Inkább gyakorlati és módszertani irányt követ 1868 óta az Orsz. Középiskolai Tanáregyesület Közlönye, a Kármántól 1872-ben megindított magas színvonalú „Magyar Tanügy” (később megszűnt), a Jancsó Benedektől 1889-től kezdve élénken szerkesztett „Egyetemes Közoktatásügyi Szemle”, mely a görög-pótló törvény idején a reális irányú s nemzeti elemekkel telített középiskoláért heves küzdelmet vívott; a Kath. Középiskolai Tanáregyesület 1908-tól kezdve adja ki „Magyar Középiskola” című folyóiratát. A magyar népoktatás s általában a magyar közművelődés legrégebbi derék orgánuma a „Néptanítók Lapja”, melyet még báró Eötvös József indíttatott meg a kiegyezés korában. Ezekon kívül

még egy sereg kisebb-nagyobb szakfolyóirat szolgálja a magyar nevelés ügyét. Ki kell emelnünk még- egyetlen pedagógiai lexikonunkat, a „Népoktatás Enciklopédiáját” (I-III. 1911-1915.).

Nagy hiányát érzi pedagógiai irodalmunk – amint erre tíz évvel ezelőtt Finácsy Ernő rámutatott (i. m.) – egy részletes módszertani munkának, mely az iskola művelődési anyagának egyes ágait metodikusan feldolgozná; olyanfajta tudományos kézikönyvnek, aminő pl. a Baumeister-féle Handbuch idevágó része, vagy Collard „Methodologie de l'enseignement moyen” című könyve, vagy a matematikára nézve A. Höflernek „Didaktik des mathem. Unterrichtes” című műve (1910). Hiányzik neveléstudományi irodalmunkból a közoktatás valamennyi intézményét összehasonlító alapon tárgyaló iskolaszervezetan, „mely a szervezetek elvi megokolására és összefüggésük kimutatására vetne súlyt, történeti visszaillesztésekkel és az európai intézmények méltatásával”. Szükséges volna továbbá a gyermektanulmány egész körét s mai állását tudományosan ismertető műre, mely az immár alig áttekinthető anyag fölött kritikailag eligazítana. Átlag igen elhanyagolt terület a magyar közoktatás története, főképp a XIX. századé. E téren sok részlettanulmányra, monografikus feldolgozásra van szükség, hogy a nagy szintézist előkészítsük. A millénium alkalmával a középiskolai értesítőben számos jeles iskolatörténeti monográfia látott napvilágot. Mivel a világháború után úgyszólván valamennyi nemzet a maga iskolarendszerét alaposan megreformálta, sürgős feladatunk volna ezeknek az újításoknak s a hozzájuk fűződő reformtörekvéseknek kritikai ismertetése.

Pedagógiai irodalmunk egy-egy, főképp gyakorlati irányú ága kétségkívül szépen fejlődött. Azonban az egészről hiányzik a tervszerűség, a hiányok pótlásának céltudatossága és munkafelosztása, a nagy elvi és átfogó szempontok uralma. Nehezen bontakozik ki nevelésügyi irodalmunk a tartalmatlan, közhelyes, retorikai pátoszó frazeológia ingoványából, amely annyira diszkreditálja sokak szemében, és joggal, a pedagógiai elmélkedést. Az irodalmi produktivitás e téren még a ma megnehezdedt kiadói feltételek között is viszonylag elég szapora, de igen sokszor mélyebb tartalom, a kellő elvi-filozófiai alapvetés nélkül szűkölködik. A magyar nevelőket inkább csak a gyakorlati, semmint az elméleti tudományos pedagógiai érdekli.

Az a kép, melyet fönnebb a szorosabb értelemben vett *filozófia* magyar fejlődéséről vázoltam, természetesen csak a legfőbb körvonalakra szorítkozik, leginkább kiemelkedő gondolkodóinkra, akik megadják a magyar bölcselkedésnek mintegy szellemi reliefjét. Ezek háttérben még nagyszámú érdemes, kisebb-nagyobb értékű filozófáló elme munkája húzódik meg. A magyar filozófiai irodalmi termelés, akár az eredeti munkákat, akár – s még inkább – a fordításokat nézzük, a többi tudományág mögött egyáltalán nem marad el, sőt a legutolsó években ezeket fölül is múlja. Azért mégsem mondhatjuk, hogy valami élénk, pezsgő filozófiai tudományos élet volna nálunk. Amint a magyar filozófia történeti fejlődése nem folytonos, hianem nagyon is szakadozott, éppúgy ma is a magyar filozófusok egymás munkáit rendszerint, figyelmen kívül hagyva, minden munkamegosztás nélkül mindegyikük külön-külön lyukat ás, melyeket semmiféle gondolatalagút nem köt össze egymással. A magyar filozófiai gondolkodás terén sem a múltban, sem a jelenben, nincs meg a görögök nemes lampadephoriája, fáklyás versenye: az egyik gondolkodó nem veszi át a másik kezéből a problémáknak, a szellemnek világító szövetnekét, hogy a célt, az igazságot így közös erővel ériék el, mint ahogy a fáradt hellén futóbajnoktól a másik friss erő kapta el a lobogó fáklyát. A magyar gondolat szövetnekei itt-ott kisebb-

nagyobb erővel fénylenek, de fényük egymáshoz ritkán tud elhatni s egymást-erősíteni. „Irigylem – mondja Posch Jenő – nyelvtudósainktól meg egyéb szakok művelőitől is azt az élénkséget, mely körükben uralkodik, ha egybevetem evvel azt a csöndes nyugalmat, mely a magyar filozófia művelői között honol, ahol mindenki egyenkint végzi a maga dolgát a maga módjára és szent meggyőződése szerint, *seines Gottes voll*, és igazán egyikünk sem törődik a másikkal törekvéseivel. Régen a filozófiai iskolák, tudjuk, ugyancsak hangosak 'voltak a sok disputációtól.’” (Huszadik Század. 28. köt. 1913. 36. 1.) Ez a panasz bizonyos mértékig kétségkívül jogosult. Oka azonban a filozófus tipikus lelki szerkezetéből eléggé érthető. A filozofálás sokkal inkább a gondolkodó egyéni ügye, személyes elfeledése, mint másfajta problémákkal való foglalkozás; itt nincsenek olyan személytelen tudományos tárgyi feladatok, mint pl. a természettudományokban a leírás, mérés, a történettudományban a források feltárása. Talán éppen a filozófia terén szervezhető céltudatosan a legkevésbé a tudományos munka. A filozófus inkább hajlamos arra, hogy a békét és harmóniát keresse, az idyllikus embernek mindenek fölött álló lelki habitusára tegyen szert, ha mindjárt belsőleg folyton a tragikus ember élményeivel küzd is, aki mindenben örökösen problémát, homályt pillant meg, ellenmondást fedez föl, mintegy gondolatfájásban szenved. A filozófus-termesztet Herakleitosztól kezdve hajlik a visszavonultságra, a magabamélyedést biztosító elzárkózottságra.

Ezen természetes lelki akadály ellenére a filozófia terén is a tudományos együttműködés nemcsak lehetséges, de szükséges is. Az eszmék súrlódása, a filozófiai irányok egymáson gyakorolt kritikája, a különböző iskolák disputációja a filozófiai gondolkodás fejlődésének mindenkor egyik legfőbb hajtóereje volt. Az élénkebb filozófiai életnek természetes palaestrája volna a Magyar Filozófiai Társaság. Kívánatos volna, hogy folyóiratának terjedelme, melyet a silány anyagi viszonyok évenként nyolc-tíz ívre korlátoztak, megnövelhető legyen. Nagy akadálya továbbá az intenzívebb filozófiai munkának a külföldi, főképp angol és francia folyóiratok és könyvek hiánya. A legújabb angol és francia filozófiai irodalom ismeretének hiánya azzal a veszéllyel fenyeget, hogy a német filozófia egyoldalú gyámsága még erősebbé válik. A világháború előtt a Tanszermúzeum mellett szervezett Orsz. Pedagógiai Könyvtárban, másrészt a Fővárosi Pedagógiai Könyvtárban minden jelentősebb külföldi filozófiai és pszichológiai folyóirat rendelkezésre állott, hasonlóképp a németen kívül az angol és a francia filozófiai irodalom fontosabb termékei (az Egyetemi Könyvtár ekkor sem nyújtott sokat). Ma ezek a szakkönyvtárak anyagi eszközök hiányában a legmérsékeltebb igényeket sem tudják kielégíteni.

Ami a magyar filozófiai munkásság jövő feladatait illeti, itt csak kettőre mutatunk rá. Törekedjünk arra, hogy először: a filozófiai vizsgálatok minél szorosabb és termékenyebb kapcsolatba jussanak az egyes *szaktudományokkal*, s másodsor: a filozófiai szellem, az elvszerű látás minél jobban hassa át egész *közműveltségünket*, melynek egységes világnézetre most nagyobb szüksége van, mint valaha. Az előbbi a szoros értelemben vett tudományos, az utóbbi a népszerűsítési feladat.

Minden *szaktudományból* egészen természetesen nagyszámú egyetemes, azaz filozófiai probléma nő ki, melyeknek valamiféle megoldási módja visszahat magára a szaktudományi kutatásra is, ennek új irányokat szab, új, addig figyelembe nem vett kategóriákra eszméltet. Erre a termékeny kölcsönös kapcsolatra, mely a filozófia és a szaktudomány között fennáll, kitűnő fényt derít pl. az irodalomkutatásnak és a történettudománynak az a legújabb iránya, mely „szellemtörténet” vagy „eszmetörténet” néven ismeretes. Ez az irány a német neoidealiztikus történetfilozófia hatása alatt jött létre s kiemelte az irodalom-

történeti kutatást az egyoldalú külső adatszerűség, forrásmegállapítás terméketlenségéből (v. ö. „Minerva” című folyóiratunk cikkeit). Hasonlóképp mind szorosabb kapcsolatba jut a logika a matematikai, főképp halmazelméleti kutatásokkal (irányt mutat König Gyula: *Neue Grundlagen der Logik, Arithmetik und Mengenlehre*, 1914.). A természettudományi mélyebb és általános felfogású vizsgálatok is természetszerűen a filozófiába torkollanak (Einstein-féle relativisztikus elmélet, a neovitalizmus, az energetika problémái stb.). Az anarchikus specializmus szemben éppen a filozófia van nálunk is hivatva az emberi ismeret egységének tudatát ápolni. Tudományos életünknek szüksége volna ezeknek a nagy határkérdéseknek, a modern tudományos világfelfogás ezen végső problémáinak alapos megvizsgálására, esetleg monografikus feldolgozására. Az élénkebb filozófiai szellemnek bevitele a magyar szaktudományi munkásságba jótékonyan hatna vissza ennek fejlődésére, úgy, ahogy ez a külföldön tapasztalható (pl. v. ö. a szellemi tudományok körében Lamprecht, Wundt, Dilthey, Troeltsch, a math, és természettudományok terén H. Poincaré, Rüssel, Driesch stb. hatását).

A másik föladat *közműveltségünknek filozófiai szellemmel* minél mélyebben és minél szélesebb körben való áthatása. Kiindulópontunk az volt, hogy a kultúra sokrétű tartalma a filozófiában kristályosodik ki elvszerűvé-fogalmivá, benne válik öntudatossá. A filozófia azonban, mint többször kifejtették, nemcsak mintegy összesűrítve visszatükrözi s elvi alapon rendszerezi a kultúrának: va Has-nak, művészetnek, tudománynak, jognak s erkölcsnek már történetileg kialakult, *meglévő* szellemi tartalmát, hanem ezt hatékonyan *tovább* is *fejleszti*, sőt *új* irányokat is nyit számára. A filozófia ugyanis új életeszményeket is szerkeszt, melyeknek forrása *nem* a meglévő viszonyok tapasztalása, hanem a szellem értékelő állásfoglalása. Ezeknek az ideáloknak, mint a történelem tanúsítja, sokszor rohamosan hódító és az egész társadalmat átalakító erejük van. A filozófia nem absztrakt gondolatoknak fölösleges, szellemi luxus számba menő pókhálósövénygetése, hanem az életnek formálásába is legmélyebben belenyúló történeti tényező. Platon, Aristoteles, a Stoa nélkül nem érthető a görög kultúra β Augustinus bölcsesége nélkül a keresztény kultúra alakulása; az újkori racionalizmus, majd a Rousseau-k, Voltaire-ek s az enciklopédisták nélkül nincsen francia forradalom, mely oly mélyen belevágott a nyugati emberiség életének minden irányába: enélkül mások tekintetben más volna jogi, állami s társadalmi berendezésünk; Fichte és Hegel gondolatainak ereje híján alig érthetjük meg a XIX. század első felének német kultúráját; a pozitívizmus szelleme viszont a század második felében rajta hagyta a maga bélyegét az élet minden terén. A társadalom ezocialisztikus, majd a világháború után több helyütt kommunisztikus átalakulásában Marx eszméi a legfontosabb hajtóerők voltak. Nietzsche szélső individualizmusa erősen észrevehető hatással volt a művészet újabb irányaira; Tolsztoj és Dosztojevskij gondolatai készítették elő részben a lelki talajt a nagy orosz társadalmi kirobbanásra. A filozófiai világnézet, anélkül, hogy észrevennők, fokozatosan bizonyos szellemi légkört, mintegy „lelki éghajlatot” teremt (W. Stern), mely közvetve vagy közvetlenül a szellem minden irányú megnyilvánulását erősen befolyásolja. A filozófiának általános hatása van a kultúra minden ágára; nemcsak a szakembereknek szól, hanem mint világnézet mindenkinek. A filozófia nem szorítkozhatik szűk körre, az eszmék a tömegek lelkébe is fokozatosan beszivárognak. A filozófiának ez az általános közműveltségi jelentősége minden korban megkövetelte a szélesebb körök számára való hozzáférhetést: a népszerű tárgyalást is. Már Aristoteles a beavatott hallgatók számára való előadásokon kívül a szélesebb köröknek szánt, ú. n. exotérikus előadásokat is tartott. A filozófiának, mint a világgal és az étellel szemben való elvi állásfoglalásnak lényegével ellenkezik, hogy csakis szakembereknek, szakfilozófusoknak szóljon.

„Szakfilozófia”: – mondja William Stern – ez úgy hangzik, mint „szakköltészet” vagy „szakvallásosság”.

De a filozófusok mindenkor természetesen törekedtek is eszméiknek propagálására s az életbe való átültetésére. A filozófiai rendszereknek végső gyökerét ugyanis mindig valamely értékelésben kell keresnünk. Minden egységes világfelfogás az értékek valamely rendszerében tetőződik. Magától értetődik tehát a filozófusnak az a törekvése, hogy ezeket az értékeszméket, ideálokat az életben is megvalósítani iparkodjék. Ezért a filozófusokat nem szabad, mint sokan, csupán szende doktrinereknek, az eszmék légüres terében ártatlanul álmódzó lényeknek tekintenünk, akik írásztaluk mellett szövegetik gondolataik spekulatív pókhálóját. Az a filozófus, aki mélyen át van hatva eszméinek, értékbeli meggyőződéseinek igazságától, ezeket terjeszteni is iparkodik, hogy úgy mint a politikai vagy vallási reformátor, a környező társadalom, sőt az emberiség életét értékeszméi értelmében átalakítsa. A kommunizmus, a köztulajdon-rendszer eszméje még pár évvel ezelőtt merőben utópiának látszott s íme – amiről nemrégén senki sem álmodott – Oroszországban és ideig-óráig nálunk a kellő propaganda után valósággá vált. A kor lelkének, világfelfogásának s társadalmi berendezésének kialakításában, sokszor csak a háttérben, észrevétlenül és névtelen módon, a filozófiai áramlatoknak van legnagyobb részük, melyeknek eszméi kilépve a szűk szakkörből, fokozatosan mind szélesebb tömegeket hatnak át s indítanak cselekvésre. A filozófiának, mint elvont tannak, gyakorlati értéke nem közvetlen: hisz a filozófiai spekulációk alapján kétségkívül nem lehet gőzhajót megindítani, posztót szőni, vasutat építeni, rádiótelefont kitalálni. Ámde az egész gyakorlati élet nem merül ki ezekben a működésekben. A technikai vívmányok csak eszközök az igazi gyakorlati értékek: az erkölcsi értékek megvalósítására, az emberi életnek nemcsak hasznos, de erkölcsileg minél jobb és szebb berendezésére. Az élet e végső céljairól elmélkedni, ezeket tudatossá tenni pedig a filozófia tanít meg. E pontról nézve hatalmas gyakorlati értéke a történelem tanúsága szerint egészen szembeszökő.

Ha valaha, a mai kor lelkének, melyet a világtragédia megtörött s melyet úgyis impresszionista, az általános nyomorúság és szenvedés közepett annyira szétfolyó és anarchikus gondolkodásmód, a fogalmak aggasztó zavara jellemez, különösen szüksége van fölemelő, az életnek szilárd eszményeket és végső célokat kitűző világfelfogásra. A kor lelke talán sohasem volt annyira alkalmas arra, hogy a filozófia, mint elsőrendű kultúrhatalom, a maga életformáló erejét kifejtse. A világhatalom óta mindenütt, nálunk is hirtelen megnövekedett a filozófiai gondolkodás iránt való fogékonyság. Az utóbbi években Csonka-Magyarországon sokszorosan több filozófiai könyv fogy el, mint a béke esztendeiben. Ma olyan emberek is buzgón, lélekből filozofálnak, akik azelőtt mosolyogtak az „üres, terméketlen és haszontalan spekuláción”. Az egyetemeken ma a filozófiai előadásoknak van legtöbb hallgatójuk. A tudományt népszerűsítő tanfolyamokon (Szabad Liceum) a filozófiai tárgy vonz legtöbb közönséget. Ez a hirtelen nagyra - nőtt érdeklődés a világnézeti kérdések iránt a kor lelkének természetéből jól érthető: mikor a régi világ összeomlik körülötte, az élet sikító diszharmoníája közepett egyszerre belső szükségét érzi annak, hogy számot adjon magának arról, mi is ez a világi mi végre vagyunk a világon? mi célja és értelme van az emberi életnek és történetnek l melyek azok az értékek, melyeket az életben megvalósítani kötelességünk? E nagy kérdésekre, melyeket a szenvedés vált ki, a lélek megnyugtató választ keres s ebben egyszerre mind vigasztalást. Az igazság után mély szomjúságot érez s az igazság látását, mikor kiemelkedik a mindennapi élet küzdelméből, erős vigasztalásnak is érzi. A fényes antik világ szertezüllése közepett mindenki bölcselkedett s ez a bölcselkedés jórészt „Consolatio” is volt:

a filozófiai irodalom jelentékeny része „Vigasztalások”-ban merült ki. A mi, hasonló történeti föltételek között fájdalomban vergődő korunk is elsősorban stoikus megnyugvást keres a filozófiában. Az nem véletlen, hogy amikor pár évvel ezelőtt a „Filozófiai Könyvtár”-ban Marcus Aurelius császár „Elmélkedésednek fordítása megjelent, pár hónap alatt ezer példány kelt el belőle. A szenvedés a bölcselkedés legfőbb hajtóereje. „Alig van valami vigasztalóbb nehéz időkben, mint kiemelkedni e világ tülekedéséből az örök igazságok tiszta és békés légkörébe. Hiszen ott nincs harc, csak a logika csodálatos békéje és harmóniája, ahol önfeledten merülhetünk el annak a szemléletébe, ami sohasem múlik el. Sohasem látjuk oly tisztán az igazság örökkévalóságát szemben a valóság múlandóságával, mint midőn a való élet már nem örömknek, hanem csak bánatnak és fájdalomnak forrása számunkra. Midőn könyveink fölé hajolva lelkünk eltűnik az eszmék örökké fényes honában, mikor az emberiség legnagyobb gondolatait éljük újra át magunkban – csak akkor érezzük azt a mély igazságot, melyet Goethe soha ki nem apadó bölcsesége úgy fejez ki, hogy: „bleibt uns nur das Ewige jeden Augenblick gegenwärtig, so leiden wir nicht an der vergänglichen Zeit”. (Pauler Ákos.)

A nemzet nagy történeti válsága közepett a zilált magyar lélek lázasan elvi eligazodást, szilárd eszményeket keres. Mert hisz addig él egy nemzet, amíg vannak ideáljai. A beljük vetett hit ad egyesegegyedül a nemzeti életnek lendületet és tartalmat, ez serkenti a nemzetet a benne rejlő erők kifejtésére, ez emeli fölébe a pusztá egyéni jólét lapos utilitarizmusának, ez kölcsönöz a nemzet lelkének szellemi önállóságot és független gondolkodást. Ha nem élnek a nemzeti köztudatban eszmények, a köznapi élet pillanatnyi szükségletei válnak egyedül irányadóvá s az élvezet kizárólagos céljá; ekkor hiányzik minden elvszerű mérték a nemzeti élet közügyeinek megítélésében, a nemzeti közösség tagjainak viselkedését pusztán a pillanatnyi rokon- vagy ellenszenv, az önző pártos érdek irányítja. A mélyebb filozófiai műveltség az öntudatos, elvileg igazolt nemzeti életnek és politikának is egyik legjelentősebb föltétele. Ennek megteremtése a magyar filozófia munkásainak különösen sürgető föladata. A nemzet hasonló tragikus helyzetében Deák Ferenc báró Kemény Zsigmondhoz intézett egyik levelében ezt írja: „A politika is csak úgy alapos és helyes, ha tudományra támaszkodik, s arra, hogy reményeink egykor teljesejdenek, nem elég akarni, de tanulunk is kell és mívelnünk a tudományok minden szakát.” Ha ez igaz a szaktudományokra, a fönnebb kifejtett okoknál fogva még inkább érvényes a filozófiára, a „scientia scientiarum”-ra. Amikor Toldy Ferenc az abszolutizmus nemzetpusztító kegyetlen korszakában megindította az „Új Magyar Múzeum”-ot, a szellem csendes hatalmától várta a föltámadást. Folyóiratának jeligéje legyen ma is a mi reménységünk forrása: *Peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit.*

5. §. A SZELLEMI TUDOMÁNYOK MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐ FELADATAI.

Szerkesztette: KORNIS GYULA.

1. FILOLÓGIAI (NYELVÉSZETI ÉS IRODALMI) TUDOMÁNYOK.

a) Magyar nyelvészet.

A magyar nyelvtudomány legújabb korszaka az 50-es években Hunfalvy Pál felléptével s Budenz József Magyarországra költözésével (1858) kezdődik. E korszak az uralkodó problémák természete szerint három szakaszra oszlik.

Az első évtizedek központi kérdése a magyar nyelv eredetének, hovartartozása-

nak problémája. Eleinte Hunfalvy, sőt az ő hatása alatt a fiatal Budenz is meg volt győződve arról, hogy a magyar nyelv mintegy középhelyet foglal el, összekötő kapocs a finnugor és a török nyelvek között. Az egyes finnugor nyelveknek, különösen pedig Reguly hagyatékának rendszeresebb vizsgálata, feldolgozása (Budenz, Csuvas közlések és tanulmányok, Nyelvtud. Közl. = NyK. I. II; Cseremis tanulmányok NyK. III-IV, Cseremis, szótár NyK. IV, Mordvin közlések NyK. V, Mordvin nyelvtan NyK. XIII, Zürjén nyelvmutatványok NyK. XV, Magyar és finnugor szóegyezések NyK. VI-VII; Hunfalvy, Vogul föld és nép 1864, Osztyák evangélium NyK. VII, A kondai vogul nyelv NyK. IX-X) egyre nyilvánvalóbbá tette e nézet tarthatatlanságát; kétségtelenné vált, hogy a magyar nyelv a finnugor nyelvek közé tartozik s a törökséghez legfeljebb annyi köze van, hogy az egész finnugorság és a törökség távolabbi rokonságban állanak egymással. E tételt Vámbérynak sem filológiailag, sem történetileg kellőleg meg nem alapozott támadásai (Magyar és török-tatár szóegyezések NyK. VIII, A magyarok eredete. 1882) sem ingatták meg. E korszak monumentális alkotásai Budenz Magyar-ugor szótára (1873-81) és Ugor összehasonlító alaktana (1884-94). Meg kell említenünk Halász Ignác lappföldi és Munkácsi Bernát votják- és vogulföldi tanulmányutait, A Vogul Népköltési Gyűjtemény kötetei nemcsak a bennünket legközelebről érdeklő rokon nyelv ismeretéhez nyújtanak értékes adalékokat, hanem a folklore és a vallástörténet számára is. A finnugor összehasonlító nyelvtudomány legkiválóbb élő magyar képviselője Szin-yei József, kinek hat kiadásban megjelent Magyar Nyelvhasznítása és két kiadást ért Finnisch-ugrische Sprachwissenschaftja a finn-ugor összehasonlító hangtan és alaktan eredményeinek világos, tömör összefoglalása, rendszerezése.

A második periódus a Magyar Nyelvőr megalapításával (1872), illetőleg Szarvas Gábor felléptével kezdődik. Az érdeklődés homlokterébe a magyar nyelvtörténet és a népnyelv, illetőleg a nyelvhelyesség és nyelvtisztaság gyakorlati kérdései kerülnek. Ugyanekkor kezdődik az újabb módszertani iránynak (junggrammatische Schule) termékenyítő hatása is; a közvetítés érdeme elsősorban Simonyi Zsigmondé (v. ö. Az analógia hatásairól. 1881. A jelentéstan alapvonalai. 1881. Kombináló szóalkotás. 1890. Jelentéstan szemponok. 1916.). E korszak főbb alkotásai: Szarvas-Simonyi, Nyelvtörténeti szótár (1890-3), Volf György (Komáromy Lajos, Király Pál, Katona Lajos): Nyelvméltár (1874-90, ül. 1908), Szinnyi József, Magyar Táj szótár (1893-1901); Szamota-Zolnai: Oklevélszótár (1902-6).

Végre a legutóbbi évek kutatásait a nyelvi és történeti kérdések szerves és termékeny összekapcsolása jellemzi. A kutatások kiinduló pontja a honfoglaláselőtti bolgár-török jövevényszavak módszeres vizsgálata volt (Gombocz, Honfoglaláselőtti török jövevényszavaink, 1908; Die bulgarisch-türkischer Lehnwörter in der ungarischen Sprache. Helsingfors, 1912). Ehhez kapcsolódik a bolgár kérdésnek (Gombocz, A bolgár kérdés és a magyar hunmonda, MNy. XVII.; Fehér Géza, Die bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V-XII. jh. Budapest, 1922), a besenyő és kún kérdésnek, árpád kori török személyneveinknek vizsgálata. A tanulmányok másik csoportja a magyar őshaza és ősrítveltség problémáival foglalkozik (Szinnyi, A magyarság eredete, 1919, Die Herkunft der Ungarn 1920, 1923; Gombocz, A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány, NyK. XLV, XLVI; gróf Zichy István, A magyarság őstörténete 1923). Anonymus forrásértékének s a honfoglalás kori Magyarország ethnikai viszonyainak tisztázása Melich János érdeme.

A jelen legfontosabb feladata a szintézis munkájának megindítása, illetőleg folytatása volna. A Gombocz Zoltán és Melich János szerkesztésében megindult Magyar Etymologiai Szótár (1914-; A-csobolyó, 1-1120 l.) arra a fel-

adatra vállalkozott, hogy a magyar nyelv (a régi nyelv és a népnyelv) teljes szókészletét összeállítja s az évtizedek óta felgyülemlett szótörténeti és etymológiai anyagot megrostálva kiegészíti s egységes szempontok szerint rendezi. Melich János, Gombocz Zoltán és Németh Gyula szerkesztésében indult meg A Magyar Nyelvtudomány Kézikönyve, (eddig 6 füzet), amelynek célja a tágabb értelemben vett magyar nyelvtudomány egyes disciplináiban elért eredményeknek monografikus feldolgozása. Mindkét mű befejezése a további kutatás előfeltétele volna. Kívánatos volna végre, hogy a nyelvtudomány legifjabb ágának, a kísérleti fonetikának is legyen képviselője és művelője a budapesti egyetemen is: hiszen ma már alig van nevesebb külföldi egyetem, amelyen e tudományszaknak laboratóriummal egybekötött tanszéke ne volna. Ami a magyar nyelvvel kapcsolatban ilyen irányú tanulmány megjelent (Z. Gombocz, E. A. Meyer, *Zur Phonetik d. ung. Sprache*. Uppsala, 1908; J. Poirot, *Sur la quantité hongroise*, Helsingfors, 1922), az is külföldi laboratóriumban készült. Távolabbi cél lehetne a Tud. Magy. Történeti Nyelvtan kiadása, illetőleg megírása. A nemzetközi kapcsolatok kérdése azzal, hogy Budapesten, Helsinkiben és Dorpátban három természetes központ keletkezett, megoldottnak tekinthető. A magyar, a finn és az észti tudományos körök, intézetek együttműködése, munkamegosztása régóta meg van szervezve. E tudományszak csekély számú külföldi művelője természetesen e központok egyikéhez csatlakozik.

b) Magyar irodalomtörténet

A magyar irodalomtörténet fejlődése kezdeti fokán (Czwitteringer, Bod stb.): *tudós-lexikon*; a rendszerezés első kísérleteiben (Wallaszky): *a tudományosság (írástudás) összefoglaló története*, melyben az előbbi változat lexikális anyaga jórészt csak névsorszerűleg érvényesül.

Mindkét változat teljes anyagúságra törekedett; *elvből* nem csonkította meg a Litteratura összes anyagát (legfeljebb készültségéből).

A XIX. századbeli magyar irodalomtörténetek formailag e két első változat összetételei; még pedig ilyenformán: minden korszakhoz bevezetéssel adnak afféle összefoglaló áttekintést, minő az említett első rendszerező kísérlet a maga egészében (politikai, tudományosság- és műveltségtörténet); s e bevezető szakasztól elkülönítve, s lényeg szerint is tőle csaknem függetlenül felsorakoztatják a korszak egyes íróit, olyanformán (ha nem Ls éppen betűrendben), mint az első tudós-lexikonok. Haladás kétségtelenül van: mindenekelőtt az egyes írókról szóló cikkelyek többszempontúságában (nemcsak életrajz és bibliográfia, hanem úgynevezett „méltatás” is, mi főképp esztétikai szempontú megítélést jelent); az egyes cikkelyeknek műfaj szerinti fejezetekké összeolvasztásában, vagy törekvések közössége szerinti csoportosításában („iskolák”). Mindamellet az elszigetelt tárgyalás fennmarad; az „összefoglalás” szempontja elintézés nyer a bevezető szakaszokban, de érintetlen hagyja a „részletes” tájékoztatást; másfelől pedig ez utóbbinak az elemei is („egyes írók”) új és új, lexikális cikkelyekként sorakoznak egymás mellé.

E XIX. századbeli rendszerezések azonban lényeges pontban különböznek a szaktudomány kezdeti kísérleteitől:

megszorítják anyagukat: hovatovább és mind teljesebben kivetik a hazai latinnyelvű litteratura anyagát, s csak a magyar nyelvűre szorítkoznak;

a magyar nyelvű anyagból is mind nagyobb mértékben kirekesztik azt, amit a XIX. századbeli felfogás már nem tartott irodalomnak, vagyis azt, ami nem sajátlag „szépirodalom”.

Végrehajtják pedig e kettős kiválasztást az *egész* műltra nézve, melynek

saját felfogása szerint pedig éppen e kirekesztett anyag (a latinnyelvű és a tudományos) tette a litteratura fő-fő tartalmát. A jelen szempontját erőltetik rá a múltra. Főképp azért, mert e tudomány vezérszempontja a XIX. század folyamán nemcsak történettudományi, hanem egyszersmind propagandisztikus szempont. Gyakorlati célja van: a hovatovább nemzetivé fejlődő irodalmat támogatja, mint annak lelkes propagálója; a maga nemzeti szempontú selectiójával, s a hovatovább remekké fejlődő „szépirodalom” bővületével tart szemlét a múlton is.

Az igazi tudományos célkitűzés tehát mindeddig nem érvényesült eléggé a magyar irodalomtörténetben; az egyetlen rendszerező elv pedig, mely a XIX. században érvényesült, mint láttuk: a történeti anyagnak inkább megcsonkítására, mintsem történetileg hű szintézisére volt alkalmas. ToJdy Ferenc és Beöthy Zsolt tudományos érzéke megóvott ugyan kirívó félszagségektől, de lehetetlen nem látnunk, hogy szaktudományunk belső rendje még korántsem tekintendő elintézettnek.

Nem volt közkeletű tudományos rendszerező elv (célkitűzés), mely a részlet-kutatást irányíthatta volna s problémák egész sorozatos rendszerét vetette volna fel. Pedig ez egy tudományos munkára, s általában munkára vágyó korszak volt, s szaktudományunk terén is a tömeges munkaüzésnek voltaképen első korszaka. E nagy munkakedvnek azonban nem volt tudományos vezéretszméje. A végső kérdések ab ovo elintézettnek voltak vehetők ily rendszerezés mellett, s a kutatás csaknem kizárólag részleges és esetleges jellegűvé vált. Csaknem azt mondhatni: szótárszerű atomizálásba töredezett szét az úgynevezett részlet-munka, melyben minden alkalmi tárgya a vizsgálatnak egyszersmind végcélul szerepelt. A magyar irodalomtörténeti ismeretek enciklopédiáját gyarapítani számtalan újabb cikkellyel: ez volt az átlagos törekvés. A felhalmozódott rengeteg anyag törmelékként hever szerteszét, s felvirágoztatta maga mellett – nem a most már sokat és tisztán látó szintézist, hanem a bibliográfiát, mely segít legalább *külsőleg* eligazítani az útvesztőben. Létrehozta továbbá az irodalomtörténetnek egy új, magához szabott típusát, az anyagosztályozót, melyet Pintér Jenő nagy kézikönyve képvisel. Természetesen ez a fajta rendszerezés sem tűzhet ki célt a szaktudomány részletmunkája számára, mert hiszen célját kimerítette azzal, hogy a véletlen által összehalmozott anyagot időrendbe, s egyáltalán valamely rendbe állította. Haszna, mint segédkönyvnek, nagy; de a jelzett bajokon nem segíthet s nem is az a hivatása.

Az Egyet. Philol. Közlöny, az Irodalomtört. Közlemények és más folyóiratoknak anyaga, cikkei, valamint a doktori disszertációk tételei bőven bizonyítják a mondottakat: serény, nagyon érdemes munka folyt itt, de többnyire csak alkalmi célkitűzéssel; nemes lelkesedésből, a komoly munka kedvéért, de szervezetlenül s annál fogva sokszor kevés valódi haszonnal; eredmény: egy igen jelentékeny nyersanyag, s itt-ott egy-egy messzebb néző terv körvonalai. (Szokásos tárgyai e tanulmányoknak: *egy mű* története, szövegmagyarázata; szerzője? kora? eredeti vagy fordított? forrásai; kapcsolata egy másikkal; hatása; jelentősége valamely szempontból. – *Egy író* életrajzi adatai; nyelve; munkássága egy részlete; nézetei; hatása valakire; korára; eredetisége kérdése; X és Y [párhuzam, ellentét]; X mint lírikus, epikus, szónok stb.; X hazafias költészete; X élete és költészete; X és valamely műfaj [pl. a népszínmű]. – *Egy tárgy*, vagy motívum feldolgozásai a költészetben; úgynevezett *vonatkozások*: magyar vonatkozású idegen művek, idegen írók véleménye magyar műről, idegen mű vagy író hatása mireánk. – Ritkábban: *egy írói kör*, iskola összefoglaló vizsgálata, *egy műfaj* története, *egy egész korszak* irodalmának összefoglaló

szemlélete.) Adatok, „adalékok”: többnyire csak önmagukért; gyakran merő-kuriózumok.

Ami e pusztá adatszerűsége túlment, az nem egy tudományos rendszerezés célkitűzéséből, hanem szerencsés érzékből, intuitióból folyt, s „kritika” vagy „essai” címen vált külön a filológiai nevezett munkálatok tömegétől.

Ma is nagyjában így vagyunk, bár a publikáció nehézségei mintha meserszerűen is ez irányzat visszaszorításán munkáltak volna.

Voltak azonban kivételes jelenségek s vannak kezdemények, melyek a jövőt másnak sejtetik. A jövő feladata lesz egyrészt értékesíteni az utóbbi fél-század adattömegét; másrészt termékeny célkitűzéssel foglalkoztatni a munkarőt s így üdvösen kiegészíteni az eddigi kutatások eredményeit.

Ennek előfeltétele: egy határozott célkitűzés, mely egyrészt szaktudományunk történettudomány-voltából, másrészt tárgyának, az irodalomnak helyesebb definíciójából vezetendő le. Foglalkoznunk kell tehát az eddig nagyon elhanyagolt elméleti alapvetéssel: az irodalomtörténet elméletével és az irodalom elméletével. E részben a külföldi tudományosság újabb kísérletei és eredményei jó szolgálatot tehetnek nekünk. Mindamellett nem alkalmazkodhatunk teljesen hozzájuk, s nem elégedhetünk meg pusztá abstractiókon alapuló elméleti rendszerrel, hanem a magunk irodalmát mint történeti specifikumot is számításba kell vennünk, s rendszert alkotnunk, mely absztrakt (filozófiai) és konkrét (történeti) követelmények közös eredője. (Ez lesz a *mi* nemzeti szempontunk.)

Ily rendszerezés – bárminő legyen is aztán (mert pozíciót nem tehetnek itten) – kétségtelenül az *egészet* fogja minden tudományos szemlélet vég-céljául megtenni, s ezzel egyszerre célt és értelmet ad minden részletvizsgálatnak, s egy problémarendszert fog fölmeríteni, mely jó időre céltudatos munkálkodásnak szolgálhat programmul.

Ez az *egész* pedig először is fogalmi egész lesz. Az irodalom fogalmának eddigi egyoldalúsága a valóságnak megfelelőleg fog kiegészülni; a tudomány nemcsak az író és művét fogja figyelemre méltatni, hanem egy harmadik tényezőt: az *olvasóközönseget* is, mely nélkül irodalom sohasem lehetett. Legott tömördek feladat a részletmegállapítás számára, de egy határozott összszemlélet szempontjából. Az irodalom így egy szellemi életbéli viszonyoknak tűnik fel, mely egyesek (írók) s a közösség (olvasók) között szövegek közvetítésével létesül. A kollektivitás e szempontja a történeti valóságban is meglévén, mellőzhetetlen követelmény lesz.

Ez az *egész* továbbá történeti egész lesz. Mert az említett „viszony” létesülése állandó folyamat, időbeli folytonosság, melynek egy valamely pontja csak mint a fejlődésnek egy mozzanata bír történeti jelentőséggel előzményeihez s következményeihez viszonyítva. (Természetes, hogy a hazai latinnyelvű irodalom figyelembevétele mellőzhetetlen kötelességünk lesz.)

Míthogy ekként az irodalom a kollektív szellemi élet egyik jelenségének mutatkozik, szükséges lesz elhatárolni az egyetemes szellemi élet más területeitől: azoktól, melyek közvetítő eszköze nem a megrögzített (változatlan) szöveg, hanem a szóbeliség (pl. népköltészet), s azoktól, melyek közvetítő eszköze az övével azonos ugyan, de melyek másnemű funkciót teljesítenek. Vizsgálni keik hol válik el ezektől, hol érintkezik esetleg újra velők, s minő kölcsönhatások mutathatók ki közöttük.

E szempontból nézve a problémák két szélső területe, alfája és ómegája áll elénk, mintegy közrefogva az eddig csaknem kizárólag szemmel tartott középsőt (a partialis irodalmi tényekét). Az első: az általános szellemi élettel való mindenkori kapcsolatok kérdése: a „szellemtörténeti” alapvetés; a másik: az irodalmiság specifikus eredményei, melyek egyedül indokolják, hogy az iro-

dalmát a szellemi élet általános területéből különszakítsuk (ezek az eredmények kollektív alakítások: irodalmi nyelv, mű-, stíl- és ízlés formák). De óvakodni kell a két problématerület elszigetelésétől és önállóításától, nehogy az irodalomtörténet tudománya – mire könnyen megvan a hajlandóság – ezek valamelyikével egyoldalúan azonosíttassék. Mert mindaddig, míg az említett alakítások kiképzésében a szövegművek részt nem vesznek, irodalomról nem lehet szó; viszont mihelyt szellemi életbeli gyökereitől elszakadt, s pusztán formális célokat hajszol, az irodalom kiesik a maga életfeltételei közül s beáll dekadenciája.

Feladatunk ily felfogása megtalálja aztán a módját, hogy értékesítse az utóbbi fél század adatgyűjteményét, s életet leheljen bele.

Külön feladat lesz az iskolai irodalomtörténet célszerűbb talpraállítása. Ne legyen az iskolában az irodalomtörténet szaktudomány (bármily kivonatosan is), hanem nevelés irodalmi műveltségére, még pedig különleges magyar (nemzeti) irodalmi műveltségére, ízlésre és öntudatra.

Ami a *nemzetközi kapcsolatokat* illeti, tudományos munkamegosztásról alig lehet szó: magunké az egész feladat. A külföldön rendszeresen egy tanteremben művelték mostanáig a magyar irodalomtörténetet: a berlini egyetemen. Tanára, Gragger Róbert számos tanulmányban és költői fordításban közölte német nyelven a magyar irodalom értékeit s a magyar filológiát „ungarologia” néven az egész magyar szellemi élet történetének körére bővítette ki s adta elő.

De érdekel bennünket a külföldi szaktudomány minden nemzeti változatának tárgya, az európai irodalom, mint a miénknek egyik állandó hatóereje, forrása; s érdekelnek módszerei, elméleti továbbmozdulásai. Ezek állandó ismeretése s bírálása nem szünetelhet, hasznosítanunk kell belőlük a hasznosíthatót. De sohasem szőröstül-bőröstül átvenni.

A mi külön hivatásunk (nemzetközi szempontból nézve) éppen az, hogy az európaiságnak egy specifikus történeti egyediségéről valóban hű és egyedi képet tárjunk a világ elé, s bemutassuk, minő (faji, történeti stb.) okok minő változatot eredményeznek ugyanazon európaiság arculatán. Másfelől pedig: minthogy fejlődésünk különféle okokból jó ideig lassúbb menetű volt, az irodalmi fejlődés kezdeti feltételeit, menetét elemibb példán mutathassuk be. Végül – ami az előbbiből folyik – hivatásunk kimutatni, hogy a késedelemből, s a hatások összetorlódásából beálló fejlődésbeli zűrzavar (a XVIII. század végétől kezdve) minő, sehol másutt nem található végső eredményben tisztul ki, kivált az ízlési formát illetőleg.

c) *Magyar néptudomány (etnológia).*

Az általános *néptan* (etnológia) a tudományok közt aránylag a legfiatalabbak egyike. Amatőr előmunkásai akkor jelentkeznek úgy külföldön, mint nálunk, midőn a racionalizmust felváltó romanticizmus felmerül, tehát a múlt század első éveiben. Ekkor fordul először komolyabban a művelt emberiség figyelme az európai köznép felé, míg az előző kor érdeklődése a rousseaui elvek és a vele időben összeeső földrajzi felfedező utak hatása alatt inkább a primitív (ősállapotú) emberiség élete, szokásai és hiedelmére van irányítva. (Első mű: Laitau: *Moeurs des Sauvages américains comparées aux mœurs des premiers temps.* Paris 1724. 2 köt.) Első mű viszont a köznép folklore-termelésének közlésében Percy skót püspöké (*Reliques of ancient english poetry.* Lond. 1756. 3 köt.) A német romanticizmus Herder befolyása nyomán irodalmi téren a XIX. század első évtizedeiben a Grimm-testvérek működésével lép a néptudomány terére. (1832. *Kinder u. Hausmärchen.* 1816. *Deut. Mythologie.* 1823. *Deut. Rechtealter-*

VIII. TÁBLA.



Pulszky Ferenc (1814—1897)
archeológus.



Kitaibel Pál (1751—1817)
botanikus.



Id. Entz Géza (1842—1919)
zoológus.



Böhm Károly (1846—1911)
filozófus.

thümer.) Ezek korszakalkotó hatása alatt termelik ki Angliában a *folklore* műszót az *ethnography* mellett, mint külön csoportját a néphagyományoknak.

A mozgalom nagy hullámokat ver Európaszerte s nálunk hamar visszhangra talál. Gaal György magyar népmese gyűjteménye 1822-ben készen van (szemelvények belőle: Märchen der Magyaren, Wien). Nyomában gróf Mailáth János a hazai mondákat gyűjti és adja ki. (Magyarische Sagen u. Märchen. Brünn 1825., később 2 köt. Stuttg., 1837.) Az egykori folyóiratok (Hazai és Külf. Tudósítások, Minden Gyűjtemény, stb.) felhívásokat tesznek közzé a nép emlékhagyományainak és költői termékeinek feljegyzésére. A század második negyede a nemzeti értékek tudatosá válásával propagandaszerűen sürgeti a népi termékek egybehordását, megismerését s belőlük a nemzeti vonások megállapítását. A Kisfaludy-Társaság 1837-ben országos mozgalmat ohajt e téren, ám ez a politikai nehézségek miatt csak 1842-ben valósulhat meg, mikor is a két év alatt felgyülemlt anyag feldolgozásával Erdélyi Jánost bízza meg (Népdalok és mondák. Bpest, I. 1846. II. 1847. III. 1848.), aki első rendszeres tanulmányban méltatja annak költői, nemzeti és faji értékeit. Ipolyi Arnold viszont 1846-ban kezdi fiatal paptársai lelkes támogatásával a köznépi őshiedelmére vonatkozó adatokat felgyűjteni. „Magyar Mythológiája” csak 1854-ben jelenik ugyan meg, de már a szabadságharc előtt több külföldi folyóirat hozza ennek egyes fejezeteit (magyar értekezése: A magyarok ősi vallása 1848). Eddig az egész mozgalom Grimmék ideológiájának bélyegét viseli magán. A mesék és mondák, eszerint, az ősvallásnak széttört üvegdarabjai, melyekből a tudomány hivatása a rendszeres őshiedelem mozaikképét összeállítani. A költői termékek tömegtermékek, amelyek a köznépi ízlését, érdeklődése tárgyát és gondolatvilágát árulják el.

Külföldön már ekkor Mannhardt „Niedere Mythologie”-ja nyomán s utána kivált Steinthal és Lazarus munkásságával (Zeitschr. für Völkerpsychologie) a szűkebb hazainak tekintett és eredeti autochtonnak vélt termékek vándorlás révén odajutott és ott gyökeret vert nemzetközi produktumként kezdenek feltűnni. Benfey híres vándorlássalmélete (1859. „Pantschatanra” I. köt.) a típusoknak Indiából származtatásával az *indogermán* ősmítosz rekonstrukcióját érlelte ki. Ebben Müller Miksa, Kuhn, Schwartz, Laistner, Gaston Paris, Cosquin, Cox, Gubernatis munkái alapján sikerül egy *fiktív* indogermán ősmitológiát összeállítani, amelynek tetszetős volta minden szakértőt elszédít (a fiatal Katona Lajost is), de amely csakhamar kártyavárként omlik össze az angol Tylor, Spencer, Grant Allen és Frazer kutatásainak eredményével, amely nem indogermán, de távoli ősprimitív népeknél ugyané motívumokat, mint ősemberi egezéseket meggyőző módon kimutatta.

Mint minden kialakulóban levő tudomány, úgy ez is, eleinte *más* szomszédos tudásterületekről toborozza művelőit s azok magukkal hozott módszere, szempontjai nyomot hagynak a kialakulás fázisain. Grimmék csoportja hisztorikus és nacionalista jelleget juttatott érvényre, Benfeyék főképp a filológiát, az angolok végre az általános etnológiát domborítva ki, megvetették vele alapjait az új tudománynak, amely azóta egymás után nyer térfigatban s hasít ki területeket a szomszédos stúdiókból. Az általános emberi képzelettermékek (fictions) tanulmányozása a továbbiakban rávezetett azok forrásának keresésére s ez érlelte ki az egyéni és tömegpszichológiai anyag és szempontok különválását. Vele kapcsolatban már Bastian és Batzel óta két elmélet harcolt a termékek kiegyenlítésének, egyforma elterjedtségének magyarázata körül. Bastian „Elementargedanke”-ja önálló, független keletkezésűeknek tekintett számos *azonos* szokást és hagyományt a földkerekség egymástól messzeeső pontjain; Katzel viszont itt is tovaharapózást, vándorlást tett fel és törekedett azt példa-

kon igazolni (Entlehnungstheorie). E gondolatok körül ma is folyik a harc, bár a higgadtabb, tárgyilagos elmék újabban mindkét fajta lehetőség előfordulását fogadják el, ahol esetenként kell kideríteni, melyik tekintendő véletlen egyezésnek és mely eset átvételnek; utóbbi szemmel láthatóan a gyakoribb eset s csak legemibb motívumok tartoznak az előbbihez.

Hazánkban etnológiai stúdiummal csak legújabban kezdenek foglalkozni. Az indogermán elmélet uralmának egész ideje alatt hidegen hagyta az itthoniakat. Elkedvetlenedést keltett a tárgy iránt az is, hogy nemzetiségi helyekről népi emlékeinket támadások érték; dalainkat, balladáinkat, meséinket mint tőlük kölcsönzötteket, vagy tudatos lopásokat tüntették fel. (Tótok részéről a Kollár-iskola: Skultéty-Dobsinszky, oláh részről: Grozescu, Marienescu, kivált a székely balladáinkról!) Ezeken felül a magyarságban kezdettől fogva nem volt meg a kellő érzék, hiányzott a tárgyszeretet. A romanticizmus fellángoló időszaka t. i., amely máshol mindenütt (saját nemzetiségeinknél is!) akadálytalanul kifejlődhetett heves, túltengő nemzeti érzéssé, nálunk a szent-szövetség és Metternich vasöklű elnyomása, kémrendszere és kényszereszközei folytán csirájában elfojtattak s meddő politikai szócsatákká devalválódtak. Nemes-eégünk is féltve előjogait, nem fordult kellő érdeklődéssel a köznépi réteg felé. Ezzel oly alkalmat mulasztott el, amely aligha fog valaha többé visszatérni s elveszett vele az egységbe tartozás érzése, a nemzeti lelki értékek erős tudata s az a talán túlzott, de üdvös fölényes önbizalom, amely a nemzetekben az ezirányú aktivitást is kiváltja. A támadásokkal szemben lanyha, szinte félnék védelem volt a magyarság részéről a válasz s e sikertelenség folytán mindenki kedvetlenül fordult el a néptanulmányok hirdetőinek ismételt propagandakísérleteitől. Ama három évtized alatt (1860-90), míg kint és nemzetiségeinknél lázas gyűjtőmunka folyt s a publikációk külföldi nyelveken is egymást érték; míg odakünn például az illető nemzet történeti és helyi mondáiból kötet sorozatok láttak napvilágot, nálunk egy-két vékony könyv és füzet kivételével teljes volt az apátia, közömbösség épp a leggyümölcsözőbb idő alatt, mikor még a múltak emlékei élénken éltek a nivelláló, úgynevezett kultúrbefolyásoktól eléggé érintetlen köznépközött.

Végre ismét csak a nyelvészet és antropológia sürgetésére megalakult 1890-ben a *Magyar Néprajzi Társaság* és megindult folyóirata az *Ethnographia*. A folyóirat az előbb érintett okok miatt mind mai napig nem talált kellő visszhangra, érdeklődésre, felkarolásra, korántsem belső, szerkesztői hibák miatt. Évfolyamai az első időszakban, de később is gyakorta felvették a versenyt a legkiválóbb külföldi folyóiratokkal; fontos adalékok tömege, kiváló tudós feldolgozások érték benne egymást. A baj pusztán a külső érdeklődés hiányán múltott: Felkarolt minden körébe vágó tárgyat és szempontot: foglalkozott őstörténelmi rejtélyek kibogozásával (Hunfalvy Pál, Réthy László), összefoglalásokkal (Herman Ottó), tárgyi néprajzzal (Jankó János), faji antropológiával (Török Aurél, Semayer), általános vallástörténelemmel (Goldziher Ignác), nyelvi és néprajzi rokonságok felderítésével (Munkácsi B.), honfoglalás-történetivel (Nagy Géza, Sebestyén Gy.), folklorerál (Katona L., Herrmann Antal) stb. A várt, de elmaradt siker bizonyára kiküszöbölte volna a Társaság kebelében időnkint felmerült belső egyenetlenségeket is, míg így a támogatás elmaradását egymás hibájául voltak hajlandók félróni. Ma a folyóirat 35. évfolyamát éri; ám a tagok száma ma sem több 800-1000-nél, míg bármely kisebb nép (finn, bulgár, szerb, dán, hollandi) hasonló központi orgánuma otthon is tízszeresenél több példányban kel el, nem számítva a külföldi előfizetők tömegét. Itthon szélesebb érdeklődést kelteni a folyóirat s az egész tárgykör iránt minden közöny dacára nem volna lehetetlenség.

A *Magyar Néprajzi Társaság* keretén belül ma a néptudomány különféle

ágainak művelői külön szakosztályokba vannak csoportosulva: 1. társadalomtudományi, 2. ember-földrajzi, 3. antropológiai, 4. tárgyi néprajzi és 5. folklóre szakosztályok. Az ily beosztás közelebb hozza az egyes szakok művelőit egymáshoz s alkalmat ad egységes munkaprogramm kitűzésére és foganatosítására. Szorosabban magyar néptudományi szakkör ezek között a két utóbb felsorolt szakosztály s a folyóirat is ezeket szolgálja legfőképpen. Művelői kiváló erők, de aránylag kevesen vannak s nagyrészt idősebb korúak, úgyhogy elsősorban *utódnemzedékről kellene gondoskodni*. A tapasztalható közönnyel szemben e téren nem elég az a két magántanár (egy Budapesten, egy Szegeden), akiknek még oly önfeláldozó munkájuk ie kárba vész azon, hogy nincs kellő súlyuk és tekintélyük a hallgatóság előtt épp magántanárságuk miatt. Van állam, ahol tizenhét rendes tanszéken adják elő e két tárgyat (néprajz és folklóre), de itt a nemzet körében is élénk a visszhang; nálunk súlyt kellene kölcsönözni a tárgynak egy-egy rendes tanszék kreálásával legalább két egyetemen. (Katona Lajos eem tudott utódokat nevelni magántanársága alatt, csak rendes tanszékén sikerült rövid három és fél év alatt ma is kiváló eredménnyel dolgozó néhány folklóristát nevelnie.)

Elengedhetetlen szükség nemcsak a szaktudomány érdekében, de általános nemzeti szempontból is a rendszeres és lehetőleg minden területre kiterjedő *gyűjtési munka*. Már talán túl is vagyunk a tizenkettedik órán, hiszen az utóbbi évek mérhetetlen pusztítást végeztek a népi pszichében, melyet tetézt a nemzetközi szocialista tekintély rombolás és a múltak lenézése, valamint a világháború nemzetközi forgataga. Ámde tudomásunk van róla, hogy a szülőföldjéhez annyi lelki szállal kötött nép, kivált a női nem, ma is csodálatos szívóssággal ragaszkodik számos egykori szokásához. Kétségtelen, hogy divat, eszközök, tárgyi néprajzi kellékek majdnem teljesen elváltoztak vagy kipusztultak, de folklóre-emlékeik még épek. Félreeső tanyák, külső majorok népe között számos akad, akik hű letéteményesei még az egykori hagyományoknak s ezek kivallatása, emlékeik megmentése sürgős kötelesség volna. Ezek felgyűjtése feltétlenül új lendületet adna a feldolgozásnak is, híre menne, a tárggyal való foglalkozást népszerűvé, vonzóvá tenné a most serdülő nemzedék előtt is.

A munkába bekapcsolandó volna a vidékek intelligensebb eleme is, amely azzal, hogy önzetlenül foglalkozva a népi réteggel, maga megkedvelné e foglalkozást, másfelől – nemzeti érdek gyanánt – közelebb hozná egymáshoz azt a két társadalmi osztályt, amely ma enélkül idegenül, sőt gyakran ellenségesen néz egymásra. Az erre szolgáló propaganda megindítását a Néprajzi Társaság égisze alatt a vidéki szabadoktatási titkárok végezhetnék (tizennyolcan vannak szerte az országban!). Ezeket kitanító tanfolyamon tájékoztatni lehetne teendőikről; munkakörükbe bekapcsolnának néhány vidéki lelkes fiatal tanárt, kis helyeken az egyházi és világi funkcionáriusokat, intelligensebb középbirtokosságot, sőt érdeklődő kiscgazdát. Bizonyára nem válna be mind, de ha egy-egy környék csak egy-két lelkes embert szolgáltat is, beláthatatlan társadalmi hatású és nemzeterősítő mozgalmat lehetne belőle, mint kis magból, nagyra növelni. Az ártatlan gyűjtőpropaganda lassankint erős nemzeti szervvé volna fejleszthető, mint azt nem egy külföldi példa (teszem: a schleswig-holsteini egyszerű tanító: Wossidlo hatalmas gyűjtőszervezete) igazolja.

A központi irányítás mai viszonyok között, kivált kezdetben, nehézkessé tenné a mozgalmat. Legfeljebb egy *gyűjtőközpont* (archívum) volna felállítandó a felgyűjtött anyag beszállító helyéül néhány hozzáértővel, akik a beiktatást végeznék. E központ állna a kutatók rendelkezésére kellő szakkönyvtárral (elégéses lenne a Fock-féle folklóre-könyvtár odatétele a Néprajzi Múzeumból); innen a kutatók figyelmeztetnék időnkint a külső gyűjtőket arra, miben van még

érezhető hiány, mire kell a gyűjtő figyelmét különösebben felhívni stb. Már eddig is látjuk, hogy mondaanyagunk és szokásleírásaink roppant hézagosak; vannak térképen megjelölhető nagy területeink (Felső-Tisza-vidék, Dunántúl keleti vonala, Duna-Tisza-közének nyugati sávja, Mátravidék, Sajó és Hernád alsó folyása), ahonnan *semmi* adatfeljegyzésünk nincsen, lévén eddig minden gyűjtés ötletszerű, egyéni tetszés szerint kiválasztott helyekről való. Az anyaggyűjtéssel karöltve kell haladnia a tudományos feldolgozásnak s a nemzetközi kapcsolatok kiderítésének. Addig, míg hazai folklóre- és szokásanyagunkból nem tudjuk kiválasztani, melyek az idegenből átültetett elemek, addig nem állapíthatjuk meg a sajátosan magyarokat sem, pedig ez lenne kutatásaink egyik főcélja. Ugyancsak az idegen kölcsönzéseken figyelhetők meg legbiztosabban, mit s hogyan változtat rajta népünk; e módosító, átformáló törekvés megnyilatkozási formái ugyancsak a magyar népi psziché legtitkosabb redőibe engednek bepillantást. A felgyűlt változatokból másfelől a hazai típusok normális alakja is megállapítható, amelyek alapján össze lenne állítható a hazai mese-, monda-, szokás-, babona- és hagyománytípusoknak külön-külön a rendszeres összefoglalása, felölelvén ezzel a maga összességében a magyar nép egész szellemi kincstárát. Ezek lennének a kutatás jövőjé teendői, amint a kellő anyag hozzá rendelkezésre áll.

A néphagyományok *epikus* elemei (mesék, mondák, balladák, babonás történetek, legendák stb.) éppúgy, mint a nyelv kifejezései (elnevezések), nagyrészt *nemzetközi* csereárúk minden európai népnél, tehát nálunk ie. Ahogyan az idegenből jött szavak később az illető átvevő nyelv hangtörvényei szerint módosulnak és honosakká lesznek, éppúgy az epikumok is, ahol a variánsok a faji psziché törvényei szerint öltönek fel eltérő alakot. A folklóristáknak az a külön csoportja, amely *tárgy történeti* összehasonlításokkal foglalkozik (s ilyen a legtöbbje!), a különféle népeknél található, *egy típusba* tartozó szövegeket egybeveti s a változatokból az *archetípust*, ennek keletkezés helyét, sőt ha lehet, idejét is, törekszik kideríteni; ennek elvégzése után a vándorlás irányai, az útközben történt módosulások jellege határozandó meg. A változások mindenkor ama nép sajátos ideológiája, képzeletkapcsolatai szerint történnek és törvényszerű ismétlődéseket mutatnak. E kultúrtörténetileg és népszichológiailag fontos eredményű munkának külföldön már eddig is óriási irodalma van (többnyire külön monográfiák egy-egy típusról), de még messze van attól, hogy befejezéséhez közelednek. Ebbe a nemzetközi mozgalomba nekünk is bele kell intézményesen kapcsolódnunk; míg eddig csak egyeseken, vagy a véletlenül múlt, hogy kitűnő magyar tanulmányok a külföldnek is tudomására jutottak. (Hackmann nagy Poliféin-monográfiájához pl. csak a mi kutatóink szolgáltatottak a magyar anyagon kívül nemzetközi fontos adatokat.)

Természetes, hogy a nyelvtanilag hozzáférhetetlen, idevágó *magyar anyagra a külföldi kutatóknak kint szükségük van*. Az ország az európai áramlatoknak majdnem gyűjtőpontjában van s rajta keresztül vándorolt a nemzetközi epikumok legtöbbje. Ily célból a finnek igen szívesen vették, midőn az ő szervezésükben már régebben fennálló nemzetközi „Folklore-Fellows” szövetségbe a magyar etnológusok is, mint külön magyar osztály, belépésre jelentkeztek. E magyar osztály azonban valami sajátságos eltévelyedés folytán *nem* sajátképi hivatását tartotta szem előtt, tehát nem a külföldi kutatók számára a magyar variánsok rendelkezésre bocsátását végezte (másik kötelessége a hazai kutatók részére az idegen anyag megszerzése lett volna!), hanem ehelyett nem kis zajjal gyűjtési munkát kezdett *ittthon*, amihez sem kívülről (a helsingforsi központtól) felhatalmazása, sem idebent indokolt jogcíme nem volt (lévén erre múltjánál és súlyánál fogva is vagy a M. Néprajzi Társaság, vagy a Kisfaludy-Társaság jogosítva,

amelyek feladatkörébe e munka kezdettől fogva tartozott). A kiadott jelentések szerint e jórészt államköltségen és a Néprajzi Társaság költségén megindított gyűjtőmozgalomnak volt is eredménye; nagy anyag halmozódott egybe, amely azonban vagy tíz év óta, sajnos, senki számára hozzá nem férhető. Az utóbbi években Solymossy Sándor végezte magánszívből a magyar anyag közvetítését külföldre s mióta neve ilyen révén odakint ismertté lett, el van halmozva hasonló megkeresésekkel. (Axel Olrik Koppenhágából, Walter Anderson Dorpatból, Heffmann-Krayer Baseltől, Hartland és Jessy Weston Londonból, Jan de Vries Arnheemből állandóan igénybe vették, közben Pádua, Salamanca és Szófia kértek gyakrabban magyar variáns-összeállításokat és azok szövegfordításait, miket a közvetítő buzgó tanítványainak igénybevételével volt csak képes rendelkezési bocsátani.)

Ez utóbbi közvetítés azonban csak magánszívből számba ment a legújabb időkig, amiért cserébe a közvetítő magántanulmányaihoz odakint igen buzgó és megértő támogatásban részesült. Ezt az elég nagyforgalmú közvetítést kívánatos lenne, ha ezután (mint a finneknél) az említett *gyűjtőközpont* végezné intézményesen a tíz év óta stagnáló, életképtelennek bizonyult „Folklore-Fellows” magyar osztálya helyett. Bizonyos, hogy ha idegenben tudomásul esnék, hogy ilyen szerv van és működik Magyarországon, a megkeresések sokkal sűrűbben jelentkeznének, mint így, amikor magánszívből kénytelenek igénybe venni. A *gyűjtőközpont* ilyképpen életteljes, jelentős orgánummá fejlődhetnék, amely nagyban szolgálná a külföldi mozgalmakba való általános nemzeti bekapcsolódást is.

Nincs tudomány az általános nyelvésze ten kívül (amelyhez az etnológia és folklore anyagban és módszerben is legközelebb áll), amely oly mértékben lenne nemzetközi érdekű és jelentőségű, mint a néptudomány és alig van alkalmasabb szakkör is, amely a nemzetközi kapcsolatok fenntartása dolgában megfelelőbb lenne nála. A *gyűjtőközpontot* legcélszerűbben és egyszerűbben a Gyűjtemény-Egyetem keretén belül lehetne megszervezni, pl. az országos Széchenyi-könyvtár kézirat osztályának függelékeképpen (mindkettő: *archívum!*). Az intézmény létesítése alig kerülne ily módon költségbe s ha eleinte szerény keretek között mozogna is, egyrészt az itthon megindítandó folklore-felgyűjtés egyre növekvő anyaga, másfelől a külföld állandó megkeresései révén idővel igen fontos tudományos kultúrcentrummá növekedhetnék.

d) *Klasszika filológia.*

A XV. század szellemi mozgalmaiban, nevezetesen az ó-kor tanulmányozásának újraélesztésében hazánk olyan férfiakkal, mint pl. Vitéz János, Janus Pannonius, Olaszország után mindjárt az elsők között szerepel. A folytatás azonban a szerencsétlen politikai széttagoaltság, az ország ezer baja közepett messze elmaradt a kezdet mögött. Míg a nyugati országok aránylag nyugodtan továbbfejlődtek, addig Magyarország szinte állandóan harcér, melyen a létért, vagy a nem létért folyik a küzdelem. Ennek következménye, hogy hazánkban alapjában véve a XIX. század második feléig a szónak szigorúan tudományos értelmében vett klasszika filológiai tanulmányokról nem beszélhetünk. Bár a XVI. században még voltak jeles magyar származású klasszikus filológusok, mint pl. Matthaes Fortunatus, az európai híru Johannes Sambucus, továbbá Wagner Bálint, Dudith András, ezek mégis vagy elszigetelten maradtak, vagy csak külföldön tudtak érvényesülni. Jellemző, hogy a XVIII. században, a magyar tudományos élet aranykorában, a latin nyelv korlátlan uralma ellenére jelentősebb magyar klasszikus filológusról nem számolhatunk be. A XIX. század elején a klasszika filológia diszciplínái közül tulajdonképpen csak az archeológia és

numizmatika terén látunk számbavehető, komoly tudományos munkát: a többi diszciplína messze mögötte maradt a külföldön már régebben elért színvonalnak. A tespedés tovább tartott a XIX. század közepén túl. Valóban igaz volt általánosságban a múlt század hetvenes éveiben az a megállapítás, hogy Magyarország a klasszika filológia szempontjából sivár, terméketlen pusztaság.

A helyzet lényegesen megváltozott, midőn Ponori Thewrewk Emil és Heinrich Gusztáv előbb 1874-ben a *Budapesti Phil. Társaságot*, majd 1877-ben az *Egyetemes Ph. Közlönyt* megeremtették. Tulajdonképpen ezzel a folyóirattal kezdődik hazánkban a tudományos klasszika filológia. A kezdet nehézségeinek legyőzése után a folyóirat terjedelemben és tudományos színvonalban egyre emelkedett. Az úttörő vezető személyek köré hamarosan lelkes, szorgalmas, jól képzett, nagyobb részben külföldön is járt kis gárda csoportosult. Folyóiratuk hatása a magyar tudományos életre megmérhetetlen: megadta a tudományos utánpótlás lehetőségét, megeremtette a külföldi tudományos törekvésekkel való kapcsolatot, lehetővé tette a hazai klasszika filológiai munkák – az első időben főleg tankönyvek – nyilvános kritikai ellenőrzését és a középiskolai filológiai tanárok továbbképző önmunkásságát.

Nemcsak a klasszika filológia művelőinek tehetségén és buzgóságán, hanem külső körülményeken is múlt, hogy a kezdet szép lendülete után a kezdetnek megfelelő nagyobbarányú továbbfejlődés, úgy a magasabbra törés, mint az igazi mélyebb gyökérverés egyelőre elmaradt. Kétségtelenül megállapítható, hogy klasszika filológiánk eleddig a megindulás első két évtizedében már elért színvonalát jelentősebben nem emelte. Ennek oka talán az, hogy a kezdet lázas munkájában és később is elmulasztottuk az alapok megerősítését: nincsenek ma sem jó szótáraink, nincsen egy minden diszciplínára kiterjeszkedő kézikönyvünk, nincsenek magyar jegyzetekkel ellátott tudományos kiadásaink a legfontosabb írókból sem, sőt fontos diszciplínákra egyáltalán ma sincs emberünk. Tornoyt építettünk, felraktuk a tetőt, de a fundamentum megerősítését folyton halogattuk. A gátló külső körülmények között a társadalom közönye, sőt ellenszenve mellett talán megemlíthető az is, hogy a klasszika filológia művelői számára hazánkban aránylag igen kisszámú tudományos jellegű állás volt s ha ezeket egyesek sokáig elfoglalva tartották, az egészséges vérkeringés hamarosan elakadt.

A rendszertelen, inkább egyéni hajlamok és nem a reális szükségletek után igazodó munka s a gátló külső körülmények ellenére klasszika filológiánk az egyetemes klasszika filológiai termeléshez is hozzájárult a maga eredményeivel. E tekintetben nem lehet túloznunk, de nem szabad elcsüggednünk sem. Bár klasszika filológiánk aránylag fiatal, aránylag kevés munkaerővel rendelkezik, bár nem mérhetjük teljesítményeit a nagy hagyományú, hatalmas gárdára támaszkodó német, angol, francia vagy olasz klasszika filológia mértékével, azért az egyetemes klasszika filológia is kénytelen számontartani és számon is tartja pl. Ponori Thewrewk Emil, Abel Jenő, Némethy Géza, Pecz Vilmos, Vári Kezso és Förster Aurél munkásságának tekintélyes részét. Az ókori történeti kutatás területén a politikai részen Schvare Gyula, a művelődéstörténelemben pedig Hornyánszky Gyula szereztek maradandó érdemeket. Különösen két irányban hivatkozhatunk jelentősebb speciális eredményekre: a hazai vonatkozású közép-görög írók tudományos feldolgozásában (Pecz, Vári, Darkó Jenő) és a magyarországi humanizmusra vonatkozó emlékek kutatásában (Ábel, Hegedűs István). Egyik terület sem szorosabb értelemben vett klasszika filológiai diszciplína, azonban tudományos kutatásuknak nélkülözhetetlen feltétele az alapos klasszika filológiai iskolázottság.

Ami a jelent és a jövőt illeti, a közelmúlttal szemben előnyben és hátrány-

ban vagyunk: előnyben, mert az új egyetemek felállítása a klasszika filológiai tudományos állások számát jelentékenyen gyarapította, hátrányban, mert az új adeptusok száma a középosztály és a tanári pálya válsága, továbbá az új középiskolai reform következtében egyre csökken s a tudományos eszközök – könyvek, folyóiratok, szemléltető eszközök, kéziratfotografiák stb. – tervszerű beszerzése anyagi romlásunk folytán szinte leküzdhetetlen akadályokba ütközik. Ha meggondoljuk, hogy itt milyen nagyarányú tudományos termelés eredményeit kellene beszerezni Európának minden számottevő országából, sőt Amerikából is, akkor a helyzet kilátástalannak tetszik. E tekintetben nálunk különben mindig hiányzott a tervszerűség. Pl. gazdasági virágzásunk teljében legnagyobb budapesti közkönyvtáraink klasszika filológiai könyv- és folyóirat-anyaga szerfölött rendszertelen és hiányos volt. Ma nemcsak az utolsó másfél évtizednek szinte teljesen elmaradt termését kellene beszereznünk, hanem, a rendszertelenül gyűjtött régibb anyag kiegészítése is nélkülözhetetlen föltétele lenne a mélyebbre hatolni kívánó kutatásnak.

E hiány annál súlyosabb csapás, mert ma a klasszika filológiának szinte minden területén pezsgőbb az élet, mint valaha. A háború nemcsak hogy háttérbe nem szorította e tanulmányokat, hanem valósággal új erőre lendítette. Egyrészt szinte napról-napra új anyagot kapunk (feliratok, az ásatások eredményei, papyrusok stb.), másrészt elérkezett az az idő, midőn a klasszika filológia a sok évszázados részletkutatás termését betakarítja: sok területen egyre-másra következnek az összefoglalások, a betetőző munkálatok. A problémák megsokasodtak: elég pl. csak a vallástörténeti kutatásokra, a hellenisztikus tudomány bűvárlatára, a stílus-problémákra, az egyes műfajok formatörténetének, az antik szellem későbbi hatásának kutatására utalnom.

Jelen feladatunk kettős: egyrészt az egyetemes klasszika filológiai munkásságot ismernünk, számontartanunk, benne résztvennünk kell – ami már csak tanárképzésünk és gimnáziumaink színvonalának emelése miatt is elengedhetetlen követelmény, másrészt nemzeti és egyúttal nemzetközi kötelességérzetből is meg kell oldanunk a mi speciális magyar feladatainkat. Ilyenek: a népszerűsítés fontos, nemzetnevelő munkáján kívül – melyben különösen Csengery János szerzett nagy érdemeket fáradhatatlan műfordítói tevékenységével – a pannóniai és dáciai feliratok gyűjtése, a magyarországi római eredetű archeológiai leletek feldolgozása, a könyvtárainkban levő kéziratok leírása és értékesítése, a magyar vonatkozású közép-görög munkák felkutatása, kritikai kiadása és tudományos feldolgozása és végül – ami talán a legfontosabb munka lenne – a magyarországi latinság, a hazai latin irodalom alapos átbüvárlása. Ez utóbbiról Abel Jenő és Hegedűs István munkássága után is elmondhatjuk Ponori Thewrewk Emil szavaival: „Amíg ez alaposan fel nincs dolgozva, országunk, ahol a latin nyelv oly sokáig uralkodott, szellemi életének teljes képét sohasem vázolhatjuk.”

Időrendben a legelső kötelességünk mégis a soká halogatott alapvetés: magyar nyelven egy megfelelő klasszika filológiai kézikönyv írása; nagyobb terjedelmű, tudományos munkára is használható görög és latin szótár szerkesztése; továbbá a fontosabb görög és latin írók magyarázatos kiadása. Minderre azért lenne szükség, hogy az ország megcsonkítása következtében ma túlnyomóan magyar anyanyelvű jelöltjeink már a kezdő fokon ne legyenek kénytelenek egy sokszor még teljesen meg nem értett idegen nyelv nehézségeinek leküzdésével megközelíteni tudományágunk alapvető ismereteit.

e) *Germán filológia.*

Hazánkban a német filológia terén tudományos színvonalon álló munkással először *Heinrich Gusztáv* lépett fel a múlt század hetvenes éveiben. Működése ebben a tekintetben valóban úttörő volt. Külföldi egyetemeken nyert szakkerü képzettsége, melyet főképp Pfeiffer Ferencnek és Zarncke Frigyesnek köszönhetett, hivatottá tette őt erre az úttörő munkára. Főtörekvése a szigorúbb filológiai módszer alkalmazására irányult és erre igyekezett tanítványait is nevelni. Első feladatának tekintette, hogy a németországi germanisztika eredményeit itthon szóban és írásban közvetítse; számtalan dolgozatban ismertette a külföldi munkákat, egyúttal bírálva és kiegészítve fejtegetéseiket. A germanisztika ágai közül főképp az irodalomtörténettel foglalkozott. A hazai germanisztika szempontjából nagy érdeme, hogy korán vizsgálta a magyar és német szellemi kölcsönhatások irodalmi problémáit száz számra rúgó dolgozatokban, különböző kiadványokban és önálló művekben („Etelburg és a magyar húnmonda”, 1881; „Bánk bán a német költészetben”, 1879; Ponciánus históriájának, Mészáros Kartigám-jának, Aranyosrákosi Székely eposzának, Dugonics több művének, Kazinczy tübingai pályaművének és Bácsmegyei gyötrelmeinek stb. kiadásai, a Toldimondához való ismételt hozzászólásai és majd minden aktuális magyar irodalomtörténeti kérdésnek a német vagy a világirodalom szempontjából való megvilágítása).

A Heinrich Gusztávtól megindított germanisztikai munkásságnak azonban sokáig nyilvánvaló hézaga volt: az irodalomtörténet mellett a *nyelvészet* alig jutott szóhoz. Ez a hiány annál inkább érezhető volt, minthogy Németországban a nyelvészeti kutatás a hetvenes évek óta nagy átalakuláson ment át és új irányban haladva módszer és tartalom tekintetében hatalmasan fellendült. A német nyelvészet terén a haladás főleg Paul Hermann, Braune Vilmos és Sie vers Ede nevéhez fűződött. Épp ezért a nyolevas évek vége felé – magának Heinrichnek kezdeményezésére – gondoskodás történt arról, hogy a német nyelvészet a budapesti egyetemen is az új tudományos felfogásnak megfelelően adassék elő, - ez volt az előfeltétele annak, hogy tudományos színvonalon álló német nyelvészeti irodalmi munkásság is induljon meg nálunk. 1887-től *Petz Gedeon*, Paul Hermann tanítványa, tartott az egyetemen német nyelvészeti előadásokat s minthogy külföldön az új nyelvészeti irány a nyelvjáráskutatás fontosságát is hangsúlyozta ezzel kapcsolatban Wenker György 1876-ban a „Deutscher Sprachatlas” munkálatait megindította, nálunk Petz is, ki külföldi éve alatt Marburgban Wenker-nél is hosszabb időt töltött és a „Sprachatlas” berendezését a helyszínén tanulmányozta, a magyarországi német *nyelvjárások* feldolgozását kívánta megindítani s tanítványait ily irányú munkára serkentette. A hazai német nyelvjárások iránt már az előző évszázadokban is volt érdeklődés és voltak bizonyos kezdetleges kísérletek (l. ezekről Petz Gedeon: Akad. Értesítő. 1905. 472. 11.); ezek azonban természetszerűleg nem voltak még tudományos jellegűek. Csak az erdélyi századoknál fejlődött ki már korán tudományos nyelvjáráskutatás, az ő filológiai munkásságuk azonban elszigetelődött a magyar tudományosságtól és magyar germanisztikánkra nem volt hatással. Nem volt erre hatása annak a munkásságnak sem, melyet az ötvenes és hatvanas években Schröer K. Gy. a felsőmagyarországi német nyelvjárások vizsgálata terén folytatott, ugyancsak a magyar tudományosságtól való elzárkózás folytán. Ekképp tehát a hazai német nyelvjárásokra vonatkozó munkásságot újból kellett szervezni, még pedig természetesen úgy, hogy az egyes vizsgálatok nyelvtörténeti alapon és az újabb tudományos módszer alkalmazásával végeztesse. Petz buzdításának és útmutatásának nemsokára hatása volt: tanítványai közül elsőül *Lumtzer Viktor* foglalkozott behatóbban a szepesi német nyelvjárással (a leibici nyelvjárásról szóló dolgozata

1896-ban jelent meg), majd *Melich Jánossal* együtt a hazai német eredetű helynevekről és magyar jövevényszókról írt értékes dolgozatot, azonban korai halála véget vetett a beléje helyezett reményeknek. Majd 1899-ben a verbászi nyelvjárásról szóló dolgozat jelent meg *Schmidt Henrik* tollából, aki azóta több igen becses, részben elvi jelentőségű nyelvjárástanulmányt írt. A hazai német nyelvjáráskutatás ilymódon mind szélesebb keretben folytatódott és újabb lendületet vett, midőn ezt a M. Tud. Akadémia 1903-ban Petz Gedeon javaslatára és buzgókodására vette pártfogásába és egy külön sorozatnak („Magyarországi német nyelvjárások”, szerk. Petz Gedeon) megindítását határozta el. E vállalatban és annak keretén kívül is idővel számos ily tanulmány jelent meg s e munkásságban a buzgó kutatók egész sora működött és működik – amennyire a jelenlegi mostoha viszonyok közt lehetséges – közre.

A hazai német nyelvjárások vizsgálatára irányuló munkásságnak az az elvi jelentősége is volt, hogy ezzel germanisztikánk figyelme mindinkább és mind céltudatosabban a *hazai németség* irodalmi és általán szellemi élete felé is fordult. A következő lépés már most az volt, hogy a régebbi hazai német *irodalmi törekvéseket* is vizsgálata körébe kezdte vonni. Ezt különösen *Bleyer Jakab* fejtette ki programmszerűleg és példaadóan különféle dolgozataiban és önálló munkáiban (pl. „Gottscheid hazánkban”, 1909; „Hazánk és a német philologiai törekvések”, 1910), amelyekben rámutatott a hazai németség kultúrájának a magyar művelődés szempontjából való nagy jelentőségére. Bleyer azonkívül arra is törekedett, hogy a Heinrichől kezdeményezett irodalomtörténeti kutatás körét kibővítsé és elmélyítse és magasabb és egységesebb célkitűzéssel megtermékenyítse és irányítsa. A német irodalomra tett magyar hatást politikai vagy szellemtörténeti összefüggésében iparkodott megvilágítani (pl. „Beheim Mihály élete és művei a magyar történelem szempontjából”, 1902; „Friedrich Schlegel am Bundestage in Frankfurt”, 1913); másrészt újra és újra hangoztatta, hogy a német irodalomnak a magyarra tett hatásának kutatásában és megállapításában nem szabad az egyes elszigetelt jelenségekre, egyes írók vagy irodalmi művek véletlen hatására, tárgyuk pusztá átvételére szorítkozni, hanem a kutatásoknál és vizsgálódásoknál állandóan a magasabbrendű összefüggésekre, az egész; történeti élet szerves egységére kell figyelemmel lenni és a szellemi áramlatoknak és mozgalmaknak nemcsak tartalmát, hanem eredetét, terjedésének módját, hatásának kronológiai és geográfiai rendjét is számon kell tartani (1. Gottscheid hazánkban”, bevezetés; továbbá: Egyet. Philol. Közöny 38. évf., 1913, 215. 11.). Bleyer egyetemi szemináriuma főként ebben az irányban működik és érezteti másfél évtized óta hatását. A magyar-német irodalmi érintkezések történetének kutatásában nem jelentéktelen a nemrég elhunyt *Gr agger Róbert* munkássága. Nemcsak a német irodalomnak a magyarra gyakorolt hatását kutatta („Irodalomtörténeti forrástanulmányok”, 1916) s a hazai német irodalommal foglalkozott (Beck Károly és a német politikai költészet. 1909. Geschichte der deutschen Literatur in Ungarn. 1914), hanem Heinrich G. emlékének szentelve egy tekintélyes gyűjteményben (Philologiai Értekezések a magyar-német érintkezésekről. 1912) már a hazai filológusok mellé a német tudósok javát is beönta közös célú munkára. E munkát folytatta 1920 óta az Ungarische Jahrbücher folyóiratban, *Gr agger* a magyar irodalomnak a németre tett hatását is iparkodott kideríteni (Arany János hatása Fontanira, Gyulai Pálé Holteire, Révai Miklóssé Humboldt Vilmosra, Pesti Gáboré a XVI. századi németekre stb.).

Germanisztikai munkásságunk – a vázolt fejlődés alapján – mind több irányban kezdett szétágazódni és differenciálódni és így természetesen szűkességessé vált, hogy a különféle irányú munkásság termékeinek közzétételéről is gondoskodás történjék. Folyóirataink közül eladdig jóformán csak az Egyet-

Philologiai Közlöny állott a hazai germanisztika rendelkezésére és e folyóiratnak ez mindig fontos feladataid ismertetett el. Idővel azonban a tetemesen megnövekedő anyag befogadására már nem volt képes és mint folyóirat, mely természetszerűleg legfeljebb néhány ívre terjedő dolgozatokat közölhet, nem is volt alkalmas. Ekképen egy külön germanisztikai gyűjtemény megindítása vált szükségessé s ez 1912-ben *Német philologiai dolgozatok* cím alatt Petz, Bleyer és Schmidt Henrik szerkesztésében meg is indult. A benne foglalt dolgozatok magyar nyelvűek voltak, minden füzethez azonban német nyelvű kivonat is volt – a külföldi kutatók tájékoztatására – mellékelve. E gyűjteményben germanisztikánknak már meglehetősen sokoldalúsága tükröződik vissza: egyes dolgozatok – minden hazai vonatkozás nélkül – általános érdekű és a német filológia centrumából vett problémáról (pl. Humboldt Vilmos nyelvölceseletéről) vagy német irodalmi műről (Wickram regényeiről, Mörike „Moler Nolten”-jéről) szólnak; legtöbbször azonban a magyar-német vonatkozások egy-egy kérdését tárgyalják, pl. a német és magyar nyelvújító törekvések viszonyát, a Toldi-monda német kapcsolatait; a magyar politikai mozgalmaknak német írók műveiben való tükröződését (pl. Hartmann Móric osztrák politikai költőnek a magyarsághoz való viszonya); aztán hazai származású, de külföldre szakadt írók és művészek működését (Fessler élete és működése; Liszt Ferenc és a weimari irodalmi élet; Déry Julianna élete és költészete), továbbá német íróknak és irodalmi mozgalmaknak a magyar irodalomra való hatását (Gellert hazánkban; Herder hazánkban; Heine hatása a magyar balladára), hazai német írók életét és műveit (Oswald újbányái jegyző XIV. századbéli német verses elbeszélése; Hon ter János német iratai; Stöckel Lénárd Zsuzsanna-drámáját; Gruber Károly Antal és Artner Mária Terézia és körének írói működése), a hazai német folyóiratokat, a pesti és budai német színészet történetét, a hazai németiség etnográfiajának egyik-másik jelenségét (a soproni hienc gyermekdal; a szepesi német népdal). Egy-egy füzet az erdélyi szász német nyelvjáráskutatásról, a szepesi német nyelv járastanulmányozás történetéről, a rábalapincsközi nyelvjárásról, a bácsmezei Szeghegy és a veszprémezei Béb község nyelvjárásáról szól.

A béke utolsó és a háború első éveiben, amikor hazánkban a német kultúra megbecsülése és az iránta való érdeklődés mindinkább fokozódott és amikor másrészt a németek rokonszenve is mind erősebben fordult Magyarország felé, a helyzet magyarországi germanisztikánk szempontjából is biztatónak látszott és így abban a reményben éltünk, hogy a jövőben fokozott mértékben fogjuk a múltban kitűzött feladatainkat teljesíteni. E feladatok eddigi fejtegetéseink szerint a következők volnának: *figyelemmel kísérni a Németországban folyó germanisztikai munkásságot, annak eredményeit ismertetni és egyes problémákkal itthon is önállóan foglalkozni, másrészt folytatni a magyar és német szellemi kölcsönhatások és kulturális kapcsolatok tervszerű és egy egységes cél felé irányított tudományos vizsgálatát, azonkívül kutatni a hazai németiség irodalmi és egyáltalán szellemi törekvéseit, valamint etnográfiai és nyelvi sajátosságait. Ez utóbbinak nyelvi tekintetben nemcsak a nyelvjárások tanulmányozására szabadna szorítkozni, hanem egy, művelődés- és irodalomtörténeti szempontból is mind fokozottabbnak felismert kérdésre: a magyarországi német telepítéstörténetre és a német irodalmi nyelvnek hazánk németlakosságú városaiban való terjedésére és recipiálására is kellene figyelmet fordítani.* Germanisztikánk ily irányú továbbfejlődését azonban – mint más tudományterületek munkásságát is – megakasztotta a háború szerencsétlen kimenetele és az összeomlás katasztrófája.

A tudományos munkásság Németországban is megbénult, ahonnan germanisztikánk mindig indítást vett; a Németországgal való érintkezésünk meg-

nehezült és a nagy drágulás, illetőleg pénzértéktelenedés következtében német könyveket és folyóiratokat csak nehezen és csak felette csekély számban szerezhetünk meg. Ennélfogva a munkálkodáshoz szükséges tudományos apparátus szükségessé vált kiegészítése és fejlesztése rendkívüli akadályokba ütközik. Külföldi tanulmányútra a mai viszonyok közt csak igen kevesen vállalkozhatnak, – reméljük, hogy a bécsi és berlini Magyar Kollégium a bajt legalább némileg enyhíteni fogja! Az itthon készült dolgozatok publikációja is rendszerint a lehetetlenséggel határos. Hisz germanisztikánk termékeinek közrebocsátása, bármily jelentősek voltak is tudományos szempontból, a békeidőben sem volt könnyű dolog, ma ennek lehetősége jóformán illuzióriussá vált. Hogy csak egy-két példát említsünk: Gréb Gyula nagyszabású és értékes szepesi német szótára, melynek kiadását az Akadémia évekkal ezelőtt elhatározta, jelenleg nem adható ki és nem bocsátható közre Schwartz Elemérnek nagy gonddal gyűjtött és feldolgozott nyugatmagyarországi mondaanyaga és a nyugatmagyarországi német helységnevekről szóló munkája sem. Éppúgy nem talál kiadót Kozáky István sem az ő nagy, a budapesti német szemináriumban megkezdett és immár befejezett munkája számára, melyben a haláltánc kérdését irodalom- és művészet-történeti szempontból alapvetően és a vonatkozó európai kutatást lényegesen kiegészítve és továbbvive tárgyalja. Másrészt tanítványainak germanisztikai dolgozatai is, melyeknek jórésze nagyon is megérdemelné a közzétételt, mint kiadatlan és kiadhatatlan doktori értekezések a bölcsészeti dékáni hivatalban, vagy mint tanárvizsgálati dolgozatok a tanárvizsgáló bizottság irattárában porosodnak. Már-már attól tartottunk, hogy Német Philologiai Dolgozatok című gyűjteményünk folytatásáról is végleg le kell mondanunk, mikor legújabbán Í Budavári Tudományos Társaság három értékes és – terjedelemben is – nagyszabású, műnek (Koszó János: „Fessier Aurél Ignác”, Kádár Jolán: „A pesti és budai német színészet története, II. rész” és Pukánszky Béla: „A magyarországi német irodalom története”) megjelenését lehetővé tette.

Germanisztikánkra nézve azonban mindennél súlyosabb és szinte végzetes csapást jelent az, ami mindnyájunk fájdalma és vesztesége: hazánk kegyetlen megcsonkítása. Oly területeket veszítettünk el, amelyeken épp a németiségnek volt múltjánál és számánál fogva jelentős kulturális ezerepe: Pozsonyt, a Szepeséget, Nyugat-Magyarországot, Bácskát, Bánátot és Erdélyt. Innen került jórésben német filológus nemzedékünk, innen közép- és főiskoláink német nyelvtanárai és ezen németlakta vidékek nyelve és kultúrája szolgáltatta főként germanisztikánk problémáit és anyagát. Ebből a szempontból valóban szinte vigasztalannak látszik szépen megindult hazai germanisztikánk jövője. Ezen a súlyos válságon csak úgy juthatunk túl, ha meg nem fogyatkozik hitünk abban, hogy hazánk csonkasága csak rövidebb-hosszabb ideig tartó átmeneti állapot, és ha tudatában maradunk annak, még pedig eleven és aktív tudatában, hogy az egész magyar kultúra és ennek keretében az egész történeti Magyarország németiségének kultúrája egy történetileg adott, egységesen és szervesen fejlődött, szétbonthatatlan egész. Ebben a hitben és tudatban mindenképpen igyekeznünk kell arra, hogy legalább tudományos téren fenntarthassuk a kapcsolatot a leszakított részek németiségével is és meg kell akadályoznunk, hogy germanisztikánk – a trianoni diktátum értelmében – határaiban megcsonkultjon és anyagában feldarab oltassék. Ébren tartva a történeti egység gondolatát, lia segítő és succrescens erőben meg is fogyatkoztunk, a hiányt intenzitással, helyes ökonómiával és céltudatos szervező munkával kell pótolnunk. Ez a szellemi és erkölcsi pótlás azonban csak úgy lesz állandósítható és egyáltalán lehetséges, ha *helyes és megértő, tettekre sz tudománypolitika megteremt hozzá a szükséges és nélkülözhetetlen anyagi alapot.*

Hazai germanisztikánk termékeiről a németországi szakkörök, főleg amióta azokhoz németnyelvű kivonatokat is mellékelünk, nemcsak tudomást vettek, hanem elismeréssel fogadták őket. *Együttal nyomtatékosan adtak helyeslésüknek kifejezést azért, hogy a nekik nagyrészt hozzáférhetetlen, sőt megközelíthetetlen magyarországi vonatkozású germanisztikai anyag ismertetésére és feldolgozására vállalkoztunk és hogy ezt a magunk sajátos kötelességének ismerjük és tudatosan a magunk feladatának tűztük ki.* Ebben a tekintetben tehát valóban „tudományos munkamegosztás” jött létre és német részről csak azt sajnálták és panasztak újra és újra, hogy dolgozataink és kiadványaink nem jelentek meg együttal egész terjedelmükben németül is. A Német Philológiai dolgozatokat magába foglaló gyűjteményünkről és ennek egyes füzeteiről, valamint a Magyarországi Német Nyelvjárások egyes számairól a német kritikai és szakfolyóiratok nemcsak bibliográfiai rovatukban emlékeztek meg, hanem beható ismertetéseket is közöltek róluk (pl. a Lit. Zentralblatt, Deutsche Literaturzeitung, Litteraturblatt für germán, und roman. Philologie, Zeitschrift für deutsches Altertum, Göttinger gelehrte Nachrichten, Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie, Jahresbericht für neuere deutsche Literaturgeschichte, Zeitschrift für deutsche Mundarten, Korrespondenzblatt für siebenbürgische Landeskunde stb.). Sőt németországi napilapok a nagyközönség figyelmét is hívták fel rájuk: e tekintetben csak egy cikkre utalunk, amely Eucken Rudolfnak, a nemrég elhunyt nagynevű jénai filozófusnak tollából való; abban idézett gyűjteményünket ismerteti és egyebek közt azt mondja róla: „Es Hegen uns 18 Schriften vor, zum Teil von recht stattlichem Umfange, sie beschäftigen sich mit den verschiedensten Gebieten der deutschen Philologie; dass sie dabei meist irgendwelche Beziehung zu Ungarn wahren, das eben macht sie beachtenswert und schätzbar... Alles zusammen ergibt einen starken Eindruck von dem Ernst und dem Eifer, womit das Studium der deutschen Sprache und Kultur heute in L'ngarn betrieben wird, im besonderen muss es uns Deutsche wohlthuend berühren, dass auch das deutsche Leben innerhalb Ungarns volle Beachtung findet” (Beilage zur Vossischen Zeitung, 1916. 320. sz.). A magyarországi német nyelvjárástanulmányozás nagy jelentőségére egy jeles német nyelvjáráskutató, Teuchert Hermann mutatott rá, kiemelve, hogy e \izsgálatokból az általános nyelvfejlődésre lehet tanulságos elvi következtetéseket vonni. Itt egyebek közt ezt mondja: „Diese Sprachvorgänge geben uns die Methode in die Hand, mit der wir gewissen Erscheinungen älterer Sprachstufen nahekommen können. Já, nicht genug, – die Erforschung dieser jüngerer Entwicklung bietet die Aussicht, Regeln zu entdecken, nach denen sich jede lebende Mundart und jede lebende Sprache bildet” (Zeitschrift für deutsche Mundarten, 1915. 411. 1.; v. ö. Egyet. Philol. Közlöny, 1916. 144. 1.). Egy kiváló és tanítványai-ban nagyhatású német irodalomtörténész, Sauer Ágost, prágai egyetemi tanár, ki a német törzsek és tartományok történeti karakterét vizsgáló és aszerint igazodó irodalomtörténeti kutatásnak adta meg az; első termékeny ösztönzést, hasonlóképen nagy elismeréssel adózott a magyar germanisztikának, mert céltudatos szervezettségével egy történetileg fejlődött kultúrterületnek német hatás alatt keletkezett vagy megtermékenyült vagy éppen német nyelven ápolt irodalmi törekvéseit minden oldalról és egységes szempontokból igyekszik megvilágítani, még pedig olyan tervszerűséggel, amelyre a legújabb időkig Németországban sem volt példa. Ezek és hasonló elismerő nyilatkozatok kétségkívül azt javallják, hogy a tanulmányozást és feldolgozást az eddigi problématerületeken és az eddig követett tervszerű eljárás mód alkalmazásával a jövőben is – amennyire ez a jelenlegi viszonyok közt lehetséges vagy lehetővé tétetik – lehető intenzív módon folytassuk.

A Heinrich Gusztávtól megindított germanisztikánk – a kor szelleméhez képest – a pozitivizmus jegyében állott és ezen az alapon fejlődött tovább; az utolsó két évtizedben azonban úgy, hogy a nagy Összefüggéseket, amelyekhez a hazai német vagy német vonatkozású szellemi jelenségek kapcsolódtak, mindig szem előtt igyekezett tartani. Teljesen elhanyagolt vagy eladdig ismeretlen területeken egy-egy részletkérdést felvetve és megoldva, a kutatás számára mindig nagyobb és messzebb távlatokat nyitott és azokat lépésről-lépésre haladó, óvatos és mindig pozitív alapon mozgó vizsgálódásokkal törekedett egyrészt meghódítani, másrészt még jobban tágítani. Ily módon a talaj elő volt készítve azon a nagynémet tudományból kiinduló és mind jobban erősödő mai idealisztikus mozgalom számára, amely szellemtörténeti fejlődésében és vonatkozásaiban vizsgálja a múlt és a belőle adódó jelen szellemi életét. Ezen idealisztikus iránynak – melynek vezető orgánuma a nemrég megindult „Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte” (I. évf. 1923.) – szolgálatába szegődött germanisztikánk fiatalabb nemzedéke is: *Thienemann Tivadar* (a tőle szerkesztett „Minerva” című folyóiratban), *Koszó János* (a „Minervá”-ban és „Napkelet”-ben) és *Pukánszky Béla* (ugyanott), akik kiváló készséggel és munkabírással szélesbítik és mélyítik germanisztikánk két emberöltős munkáját, úgy azonban, hogy munkálkodásuk az eddig elért és megszerezett pozitív tartalom épül fel, azt egyúttal gyarapítva és öregbítve. A szellemtudományoknak Németországból kiinduló újabb irányába való tudatos kapcsolódásunk megfelel germanisztikánk hagyományainak és természetesen nem jelenti és nem jelentheti a hazai német filológia múltjával való szakítást, hanem csak továbbfejlesztést. Az idézett „Deutsche Vierteljahrschrift”-ban is helyesen hangsúlyozzák, hogy a jövő munkásságnak is elengedhetetlen kelléke a filológiai szigorúság és alaposág és hogy a szellemtörténeti kutatásnak és a filológiai módszernek szoros kapcsolata eredményezheti csak azt szintézist, amelyre a jelenkori tudomány törekszik.

f) *Román filológia.*

Magyarországon romanisztikáról csupán a német Becker Fülöp Ágost budapesti tanársága óta lehet beszélni. 1895-től 1906-ig tanít Becker az Eötvös-Collegiumban és az egyetemen, közli kutatásai eredményeit a magyar folyóiratokban és gyűjteményes vállalatokban. Beckernek voltaképpen nincs külön, eltanulható módszere; szellemének ereje főleg abban áll, hogy témáit, melyek a német romanisztika szellemében a romanisztika egész területét felölelik, mély történeti intuícióval ragadja meg és a legszerényebb nyelvemlékeken keresztül is megérzi az eleven életet. Ezzel a különös képességével és a német szemináriumokban elsajátított és begyakorolt módszerekkel hatott magyar tanítványaira és teremtett iskolát. Igaz, hogy legtehetségesebb hallgatói más téren, főleg a magyar nyelv- és irodalomtörténetben használták fel a tőle elsajátított módszereket, mégis minden, ami a magyar romanisztika terén Haraszti Gyuláig – s Haraszti nem számítva – történt, az ő kezdeményezéséből magyarázható.

Haraszti Gyula, ki három évi káros hatású gazdátlanlás után vette át a budapesti tanszéket, a francia irodalomtörténészek nevelődött: ő nem a Becker-féle német iskola folytatója, hanem Faguet, de még inkább Laneon tanítványa s így érdeklődése nem oly általános, mint Beckeré, hanem kizárólag a francia irodalomra β ennek is a tisztára szépirodalmi, tehát nem eszmei történetére vetett súlyt kutatásaiban. Munkásságának értéket a pontos filológiai módszeresség adott.

Az ezzel párhuzamosan nagy lendülettel megindult összehasonlító irodalomtörténeti kutatás, mely főleg a tárgy történettel és az anyagi hatások kimutatása-

val törődött (Heinrich Gusztáv, Katona Lajos, Riedl Frigyes), számos olyan dolgozatot termelt, amely a romanisztika körébe esik. Ez a pozitivista szellemben született irány létesítette tehát az első kapcsolatokat nálunk a francia és a magyar irodalomtörténeti kutatás között.

Így állott a helyzet a háború előtt. Magyarország politikai és gazdasági katasztrófája új állapotokat teremtett. Lehet-e nekünk továbbra is csupán *Vart pour Vart* művelnünk a francia irodalomtörténetet! Már csak anyagi okokból sem. Az egyetlen fejleszthető alappal rendelkező könyvtár: a budapesti egyetem könyvtára dotáció híján teljesen elmaradt a háború óta hatalmasan megnövekedett irodalmi termeléstől. Hiszen már a meglevő is csak hiányos, hézagos anyag volt és Becker távozása óta senki sem törődött rendszeres fejlesztésével. Olyan hiányok vannak, amelyek ma már csak a legnagyobb áldozatok árán lennének pótolhatók (pl. valamely külföldi nagy romanista könyvtárának megvétele útján).

Nyilvánvaló, hogy a francia irányú irodalomtörténeti kutatás középpontjában is mindig a magyar nemzet szellemi életének kell állnia: s így a magyarországi romanisztikának nem szabad a kisebb speciális szakproblémák elefántcsonttornyába zárkózni. Műveljük ezután is a francia irodalom történetét, de ne felejtsük el, hogy főfeladatunk:

1. a francia szellemi életnek a magyarhoz való kapcsolódásának felderítése és itt nem csupán egyes részleteknek, hanem egész korszakok, gondolat- vagy iránykomplexumok történetét kell megvilágítanunk, mert a kutató maga is első-sorban magyar ember és csak másodsorban romanista;

2. behatolva a sajátos francia és más nemzeti pszichékbe, népszerűsíteni kell ezek szellemét lehetőleg nagyobb szintetikus művekben: nemzetnevelési és politikai szempontból egyaránt fontos azon nemzetek lelkületével megismerkednünk, melyektől nagyban függ jelen és jövő sorsunk;

3. kifejlesztendő a ma még sehol sem található magyarországi *oláh* filológia, hogy a győztes oláhsággal szellemi téren is felvehessük a versenyt és megvilágíthassunk magyar szempontból is olyan problémákat, amelyek a nemzet életével és történetével a legszorosabb kapcsolatban vannak. A budapesti egyetem oláh nyelvi és irodalmi tanszéke mindaddig nem felelt meg e hivatásnak;

4. kifejlesztendő a magyar-olasz filológia körülbelül ugyanezen okokból; de megjegyezzük, hogy ezen a téren már szerencsés kezdeményezések folynak.

Általában igyekezni kell a részletkutatás és a pontos filológiai módszer elsajátításán kívül általános, egységes szempontokat keresni, hogy így a kutatás a nemzet nagy tömegével az érintkezési felületeket megtalálja és megőrizze.

Franciaországban jelenleg az irodalomtörténeti kutatás erősen az összehasonlító irodalom problémái felé fordult. Magyarországon ez iránynak máierős múltja van, de ma is tanulhatunk a francia doktori tézisek nagyszabású induktív munkájából és állandóan nagystílű szintetikus tendenciájából.

Németországban a romanisták fiatalabb nemzedéke úgy a nyelv-, mint az irodalomtörténetben az ú. n. *idealista* iránynak hódol: azaz az egyes jelenségekben mindenkor az általános szellemet keresik (Vossler); a pozitivista szellemű részletkutatások kissé háttérbe szorultak. A magyar kutatás sokat tanulhat az új iskolától, hiszen a németek ugyanolyan nehéz könyvtári viszonyok mellett dolgoznak, mint mi. (Igaz, hogy régebbi anyagban dúsan el vannak látva.)

A magyarországi romanisztikának a külföldi irodalomba való bekapcsolása egyik fő programpontja a *Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes* című folyóiratnak. Ezen kívül a nemzetközi kapcsolatok teljesen egyéni természetűek; de meg kell jegyeznünk, hogy a külföldi (volt ellenséges nemzetek) folyóiratok egyáltalán nem zárkóznak el a magyar kutatók cikkeinek közlésétől.

g) *Szláv filológia.*

A hazai szláv filológiai tudomány elsősorban azokkal a kérdésekkel foglalkozott, amelyek a magyar nyelv szókészletének szláv részére vonatkoztak, így tehát elsősorban egyes szavakkal, kevésbé egyes kifejezésekkel vagy mondat-tani kérdésekkel. E téren *Asbóth Oszkár*nak († 1920), aki a budapesti egyetemen a szláv nyelvek és irodalmak tanára volt, maradandó érdemei vannak. Ő volt az első, aki külföldi tudósok nyomdokain haladva, összefoglalta azokat a legfőbb és döntő hangtani sajátosságokat, amelyek rávezetnek arra a szláv nyelvre, amelyből a honfoglaló magyarság szláv eredetű szavainak egy részét átvette. Vizsgálódásai nyomán *Melich János*, aki a budapesti egyetemen Asbóth utódja, további fényt derített szláv eredetű szavaink kérdésére. Melich ugyanis a vizsgálódásokba belevitte a műveltségtörténeti szempontokat, s így sikerült neki kimutatni, hogy e legrégebb szláv eredetű szavak közt honfoglaláselőttiek is vannak, amelyek ó-orosz nyelvi átvételek, viszont a honfoglaláskori átvételek közt római kath. szláv népektől átvett szavak is vannak.

Hiányai Asbóth és Melich kutatásainak, hogy mindaddig nem vezettek egy összefoglaló mű megalkotására.

A hazai szláv filológia másodsorban feladatának tekintette a hazai szláv nyelvjárások leírását, valamint a cyrill-betűs szláv kútfők magyar vonatkozású részeinek hű magyar fordítását és kritikai jegyzetekkel való ellátását. Mindkét szempontból értékes művekkel gyarapodott irodalmunk. *Pável Ágoston* megírta szülőfaluja vend nyelvjárását. E becses nyelvjárásleírás *A vashidegkúti vend nyelvjárás hangtana* címen a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg. Elkészült e becses tanulmány folytatása is, az alaktan és a mondattan is, amely részek – sajnos – mind ez ideig nem jelenhettek meg.

Hodinka Antal az orosz évkönyvek magyar vonatkozású részeit fordította le magyarra. Ez évtizedeken át készített nagyértékű munka a M. Tud. Akadémia kiadásában jelent meg.

A *jelenben* és a *jövőben* a hazai szláv filológiai kutatásoknak ki kell terjedniük mindazon szláv és magyar nyelvi, valamint történeti kapcsolatokra, amelyek megvilágításánál a filológiai módszer vezet a legeredményesebben. Különösen nagy súlyt kell vetni arra a hatásra, amelyet a magyarság nyelvileg is, közmíveltségileg is a szomszéd szláv népekre gyakorolt, így a tótra, a szerbre, a horvátra és a szlovénre. E rész eddig nagyon el van hanyagolva, pedig nekünk magunknak kell ezt kikutatnunk, mert a szláv tudósok nyelvük, közmíveltségük e részét a legtöbb esetben letagadják. A hazai szláv nyelvjárások magyar nyelvű, leírását is folytatni kell, különösen a tótokét, hogy így pl. alföldi településük története meg legyen írható.

Nemzetközi kapcsolat a munkamegosztás terén általában nem fejlődött ki, a magyar szlavisták eredményeit azonban a külföldi folyóiratok közül azok, amelyeknek szerkesztőivel az; illető cikkírók barátságos viszonyban voltak vagy vannak, szívesen közölték. Így *Asbóth Oszkár* dolgozatai közül több megjelent német és orosz folyóiratokban, *Melich Jánosé* pedig németekben. E helyzet a jövőben még kedvezőbbnek ígérkezik.

h) *Keleti filológia.*

A magyar keletkutatás általában három irányban halad.

Az első irány geográfiai helyzetünkől következik. Idetartozik a Balkánnak és a Közel-Keletnek főleg történeti, kisebb mértékben földrajzi, nyelvészeti, néprajzi és archeológiai kutatása, *különös tekintettel e tudományszakok azon problémáira, melyeknek magyar vonatkozásuk van.* (Főbb kérdések: Magyarország

mint a bizánci és nyugati kultúra ütközőpontja; a magyarságnak, mint a nyugati kultúra befolyása alatt fejlődött államalkotó nemzetnek viszonya a bizánci és török kultúrbefolyás alatt fejlődött népekhez; a török kultúra viszonya a bizáncihoz; az oláhság kialakulása és vándorlása; szerb, horvát és oláh történet [újabb és régebbi egyformán]; bolgár régiségtudomány; a besenyők, kunok és oszmáilik szerepe a balkáni népek történeti fejlődésében; hódoltságkori történetünk török vonatkozásai; oszmán-török történet; kisázsiai archeológia.)

Keletkutatásunk másik irányát honfoglalás előtti múltunk szabja meg. Ezen az alapon kutatjuk a törökség régi történetét, a török nyelvek és irodalmak történetét, a mongol és mandzsú népeket, a japán nyelvet (a jövőre vár a kaukázusi népek rendszeres vizsgálata), Kelet-Oroszország és Közép-Ázsia archeológiáját. Kelet-Európa és Ázsia történeti földrajzát. Forrásaink az említett népek irodalmain kívül klasszikus, kínai, bizánci, arab, indo-iráni, örmény és egyéb (oros, nyugati stb.) emlékek.

Van azután keletkutatásunknak egy harmadik iránya is, amely abból a (rendszeresen keresztülvihetetlen) törekvésből származik, hogy a magyar tudományban a keletkutatás összes meglévő diszciplínái képviselve legyenek. Ide tartozik a sémi nyelvek és irodalmak története, a sémi népek története, néprajza, archeológiája és epigrafikája, sémi vallástörténet, az iszlám fejlődése, egyiptomi nyelv és régiségtan, assziriológia, sumir nyelv, modern arab és berber filológia, tibeti filológia, az iszlám, India, Kína és Japán művészete s még ezenkívül számos tudományszak. E tudományok fejlődése hazánkban nem szerves módon történik, a művelésükhöz szükséges segédeszközökkel is nagyon szegényesen vagyunk ellátva, képviselőik inkább az illető tudományszakok nemzetközi megnyilvánulásaihoz csatlakoznak. (Az idetartozó tudományszakok két világhírű képviselője magyar ember: Körösi Csorna Sándor [tibeti filológia] és Goldziher Ignác [iszlám].)

Ami már most a felsorolt tudományszakokban való színvonalunkat illeti bátran elmondhatjuk, hogy a két első területen olyan rendszeres munkát folytattunk, mely mindenképpen számottevő. De a harmadik területen is van egy-egy kiváló tudósunk, kik míg egyrészt tudományszakuk egész területén tökéletes jártassággal bírnak, másrészt élénk részt vesznek az esetleges magyar érdekű speciális problémák megoldásában.

A jövőben való teendőinket illetőleg csak azt mondhatjuk, hogy semmi új programra nincs szükség, a történetileg kifejlődött kutatási programminél rendszereisebb megvalósítására kell törekednünk. Az első és második pontban kifejlesztett tudományszakokban nekünk magyaroknak a lehető legmagasabb színvonalat kell elérnünk. Gondoskodnunk kell arról, hogy minden egyes részterületen jól képzett szakembereink legyenek. A harmadik pontban érintett tudományokban legalább annyit el kell végeznünk, hogy könyvtárainkat az idevonatkozó legfontosabb kézikönyvekkel, folyóiratokkal és forráskiadványokkal ellássuk. A sémi népekre vonatkozó tudományokat teológiai főiskoláinkon kell rendszeresen művelni.

A magyar keletkutatás jövője fejlődése szempontjából elsősorban fontos kérdés új egyetemi tanszékek szervezése (itt elsősorban vidéki egyetemeinkre gondolok) s az egyetemi tanszékek betöltésének módja. Nagyon üdvös volna annak a politikának a követése, hogy ne a meglévő keretekhez keressünk embereket, hanem értékes munkaerőink számára alakítsuk át vagy hagyjuk lazán a kereteket. Egy „balkántörténeti” tanszékre például egyformán kerülhet szlavista, bizantinista, turkológus. A legfőbb szempont a tudományos minőség kérdése. Keleti vonatkozású tanszékeink megnevezésében bizonyos latitude biztosítására kellene törekednünk. Ilyen tanszékeket kellene felállítanunk, mint pl. „keleti

IX. TABLA.



*Balassa János (1814—1868)
sebész.*



*Semmelweis Ignác (1818—1865)
az anyák megmentője.*

nyelvek tanszéke”. Nem azt jelenti ez, hogy a kinevezendő professzornak ismerni kell az összes keleti nyelveket, hanem azt, hogy ha a keleti szakok bármelyikén egy kiváló tudósunk van, azt az illető tanszéken elhelyezhetjük. Kétségtelen, kell az összes keleti nyelveket, hanem azt, hogy, ha a keleti szakok bármelyikén hogy később, a magyar keletkutatás erősödésével, az egyes egyetemeken bizonyos irányban kifejlődnék a kívánatos hagyomány. Vidéki egyetemeinken a keleti tanulmányok művelését legalább is „előadói” állások szervezésével kellene biztosítani. Módot kellene arra nyújtani, hogy a hallgató a Koránt, a Sáh-námét eredetiben cívashassa s a török nyelv elemeit elsajátíthassa. (Ez minden német egyetemen – valamilyen formában – megvan.)

Eendkívül fontos az, hogy fiatal tudósok a magyar egyetem elvégzése után lehetőleg több évet külföldön tanulhassanak. Csak így tarthatunk lépést ezekben a szakokban az európai tudománnyal. (Csorna két évnél tovább volt Göttingában, Gcldziher öt évig tanult állami ösztöndíjon külföldi egyetemen.)

A Gyűjteményegyetem különösen hivatva van arra, hogy keletkutatásunk fejlődésében részt vegyen (megfelelő fizetés, mozgási szabadság – amint ma van pl. az Országos Levéltárban -, törekvés arra, hogy az egyes tudománysszakok arányosan legyenek képviselve a Gyűjteményegyetemben; itt olyanfélére is gondolunk, hogy ha pl. a tibeti vagy mongol filológiának egyetemi tanszéket nem állíthatunk, e tudományok rendszeres művelése kapcsolódjék bele a Gyűjteményegyetem – még kialakulandó – hagyományaiba).

Fontos volna egy keletkutatóintézet felállítása, mely idejövő keletiek és nyugatiak számára egyformán bizonyos keleti problémák kutatásának közép-pontjává tehetné Budapestet. Megfelelő helyiség, néhány alacsonyabb fizetési osztálybeli tisztviselő, egy katalógus a budapesti könyvtárak orientalia-iról: ez kellene egy ilyen intézethez. A praktikus és tudományos előadásokat meglevő embereink s előadásokra, vagy egy-egy szeminárium tartására meghívott kiváló külföldi vendégtudósok bevonásával lehetne megszervezni. Egy kézikönyvtárt (szótárak stb.) össze lehetne állítani könyvtáraink duplumaiból, a keleti tárgyú folyóiratok újonnan megjelenő számainak ide való központosítása pedig egyenesen kívánatos volna.

A régi Keleti Akadémia, mely kereskedelmi iskola volt, megszűnt. Jelenleg a budapesti bölcsészeti karon s a közgazdasági egyetemen vannak keleti előadások és szemináriumok. Az itt működő erőket egy arra alkalmas szervezetben össze kellene foglalni.

Keletkutatásunk haladásának nagy akadálya könyvtáraink szétagoltsága. Gyakran fél napi munkába kerül annak a megállapítása, hogy egy-egy könyv melyik könyvtárunkban van meg. T)e van ennél nagyobb baj is. Mai viszonyaink között egyik könyvtár sem veheti magára azt a terhet, hogy a keletkutatásra vonatkozó összes fontosabb könyveket és folyóiratokat megszerezze. Ehhez nincs is minden könyvtárnak megfelelően képzett orientalistája. Így azután a beszerzés meglehetősen esetleges. Ezen a bajon csak három nagy könyvtárunk egyesítése, vagy – ha ez lehetetlen – a könyvbeszerzésnek még egységesebbé tétele által lehetne segíteni. Annyi bizonyos, hogy mai könyvtári viszonyaink szinte kényszerítik az embert, hogy az irodalom egy részét figyelmen kívül hag-yja s ezen csak az segít, ha alkalom nyílik egy nagyobb külföldi könyvtárban hosszabb ideig dolgozni. Nagy veszedelem ez, különösen olyan tudománysszakban, mint a keleti filológia, mely bibliográfiákban, megbízható kézikönyvekben szegény, a rávonatkozó művek több száz év óta az egész világon szétszórvva jelennek meg s melyben egy kérdéstről képet alkotni csak a régibb és újabb munkák gondos összevetésével lehet.

A hosszú ideig tartó háború s az utána következő nehéz viszonyok alatt

háttérbe szorult keletkutatásunknak egy régebben- erősen művelt ága, az anyaggyűjtés. Legfontosabb területünk, Oroszország, ma el van zárva előlünk. De ma is kutathatunk a Balkánon, Konstantinápolyban, Kis-Ázsiában s a távol Keleten. E célra rendszeres ösztöndíjat kellene létesítenünk s minden évben ki kellene küldenünk egy-egy fiatalembert, annál is inkább, mert erre alkalmas emberünk bőven van. Különösen fontos volna a konstantinápolyi anyag feltárása s a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet – bármely szerény formában való – líjbóli életrekeltése.

Végül módot kell adni arra, hogy olyan tudományszakban, mely sok vonatkozásában nemzetközi (a keletkutatás nagy mértékben ilyen), kiadványaink egy része idegen nyelvű (német, angol, francia) legyen. Ezáltal egyrészt bekapcsolódunk a külföldi kritikába, másrészt lehetővé tesszük, hogy idegen tudósok (németek, franciák, törökök) kiadványainkban közreműködjenek. Ilyen, nagyobbára idegen nyelven megjelenő folyóiratunk a Keleti Szende és a Körösi Csoma-Archivum, melyek mellett kívánatos volna egy nemzetközi balkán-kutató folyóirat kiadása.

2. TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK.

a) *Magyar történelem.*

A magyar történettudomány megalapításának és első virágzásának kora a XVIII. század, bár már korábban, a XVI-XVII. században is felismerhető némely történetíró munkásságán a renaissance és reformáció mozgalmaiban életre kelt kritikai törekvések hatása. A források rendszeres felkutatása a XVII. és XVIII. század fordulóján indul meg a magyar jezsuitáknak Hevenes Gábor vezetése alatt álló egyháztörténeti kutatásával, másrészt a protestáns egyháztörténészek forráskutatásával. A jezsuita iskola, a Bollandisták példájára, kezdetben a magyar egyháztörténet hiteles emlékeinek kiadására és feldolgozására törekedett, míg végre Timon Sámuel és tanítványai – elsősorban Schmitth Miklós. Kaprinay István, később Katona István és Pray György – a Hevenes által kezdeti irányban összegyűjtik és feldolgozzák a nemzeti történet emlékeit is. A protestánsok munkásságát Bél Mátyás terelte új irányba, aki a német államtörténeti, helyesebben államismereti (Staatenkunde) iskola módszerét és törekvéseit meghonosítva, a XVIII. század végéig virágzó magyar földrajztörténeti, statisztikai és közjogtörténeti irány megalapítójává lett. A felekezeti talajból kinőtt különböző történetírói iskolák a XVIII. század második felében a Pray György által megalapított kritikai történetírói iskolában egyesültek, melynek követői – élükön a volt jezsuita Pray-val és Katonával, a protestáns Cornidoszel és Simaival – alapját vetették a speciális történetkritikai (segédtudományok) kutatásoknak és megindítói voltak egyes tudományterületek monografikus feldolgozásának. E korban, a XVIII. század utolsó évtizedeiben, és a XIX. század első évtizedében a kutatók hosszú sora foglalkozik a történet forrásainak gyűjtésével, publikálásával és kritikájával s a különböző területek (egyházmegyék, városok) és intézmények monografikus feldolgozásával.

A XVIII. század kutatását a XIX. század elején foglalják össze Engel János Keresztély és Fessler Ignác Aurél, ez utóbbi adja a magyar történet első jelentős szintézisét. A XIX. század második évtizedében a jezsuita és protestáns tudós szervezetek bomlása következtében és más (főképp politikai) okok miatt hanyatlás áll be. A forráskutatás közel négy évtizedig szünetel, csupán a jezsuita gyűjtés anyaga kerül napvilágra, Fejér György kritikátlan Codexében. A történetírók, a kor nacionalisztikus és romantikus hangulatához alkalmazkodva, a lelkes

Horváth Istvánnal élükön az eredetkérdés homályos problémáinak megoldására törekcsenek, vagy Pray, Katona és Fessier munkáit kiaknázva, minden-önállóság híjával levő összefoglaló történeti műveket írnak (Péczely, Majláth). A negyvenes években az idegenben kutató Gévay és Jászay Pál, valamint az ekszigetelendoig'ozó mágnástudós, gróf Teleki József munkássága tekinthető a következő kor előhírnökének.

A nagy hanyatlás után, a szabadságharc bukásával következik be a történet-tudomány új fellendülése, amikor Szaiay Lászlónak a XVIII. század anyaggyűjtésén és saját kutatásain alapuló, de a XIX. század nagy külföldi történet-íróinak módszerét és eredményeit is értékesítő új és minden tekintetben kiváló, máig is legjelentősebb magyar történeti összefoglalása nyilvánvalóvá tette a hiányokat. A XIX. század ötvenes éveiben a magyar irodalom, nyelv és tudomány művelésére alakult Magyar Tudományos Akadémia veszi kezébe a történelmi kutatás irányítását, új szervezetet adva a történettudományi munkálkodásnak. Az emigráns Szaiay és Horváth Mihály vezetésével a külföldi, a fiatal Ipolyi, Szilágyi és Salamon vezetése alatt a hazai levéltárak kutatása nagy erővel indult meg és több jelentős forráskiadvány – köztük az Akadémia ma már közel százötven kötetre terjedő *Mowumenta Hungariae Historica* című nagy vállalata – nyomdába került. A kutatás a magyar történelem minden korszakára kiterjedt, de főleg a XVI. és XVII. század, a Rákóczi-kor és emellett a korai középkor (XI-XIII. század) emlékei voltak a bűvárlat tárgyai. A történeti feldolgozások is legfőképp e korszakokkal s ezek történetének egyes részleteivel foglalkoznak. A vizsgálódás tárgya a XIX. század végéig túlnyomóan a magyar állam politikai története, az alkotmánytörténeti és diplomáciai vonatkozások. Emellett az egyháztörténeti problémák is előtérben voltak. Feltűnő a sok bio-graíllkus mű.

A XIX. század utolsó évtizedeiben lendületet vesz a történeti segédtudományok és a történeti forráskritika művelése, s a kutatók mind nagyobb számban fordulnak a jog-, gazdaság- és társadalomtörténet problémái felé és e téren az utolsó évtized jelentős eredményeket produkált. Általában a múlt század közelién megindult és napjainkig tartó részletkutatás a magyar történet igen sok alapvető problémájára derített világosságot. E kutatások alapján már esedékes a Szaiay és Horváth Mihály óta meg sem kísérelt új összefoglalás, melynek hiánya mind érezhetőbbé válik. A Szilágyi Sándor szerkesztésében megjeleni niillenáris *Magyar Nemzet Története* némiképen enyhíti ugyan e hiányt, de a tárgynak különböző szerzők közt való túlságos felaprózása miatt az egységes szempontú összefoglalást mégsem pótolhatta.

A múlt kutatásainak hiánya, hogy egyes probléma-területek és egyes korszakok – részben az érdeklődés egyoldalúsága, részben a megfelelő számú munkaerő hiányában – nem részesültek a másokhoz hasonló beható vizsgálatban. Így pl. a XIV-XV. század (Nagy Lajostól a Habsburgokig), valamint a legújabb kor története s ugyanígy – pl. a jogtörténet terén a kutatásban ma is a kezdetnél tartunk. E hiány egyik oka a megfelelő irányítás hiány'a volt, amennyiben a XIX. század utolsó évtizede óta az Akadémia történelmi bizottsága és a Magyar Történelmi Társulat kiejtették kezűkből a kutatás irányítását s inkább a szubjektív sxempc'ntbói kiinduló kutatások eredményeinek gyűjtőszerveivé lettek. E tekintetben csak a legutóbbi évtized hozott változást, mikor a vezetés 1910 táján új kezekbe került.

Jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Történelmi Társulat között bizonyos hallgatólagos munkamegosztás érvényesül, mely szerint az előbbi a középkor, az utóbbi az újkor vizsgálatával foglalkozik. Nagyjelentőségű a Magyar Történelmi Társulatnak a háború alatt megindult két kiadványsorozata

– a legújabb kor történetének forrásai és a török kor forrásai –, melyek keretében kiadásra és feldolgozásra kerülnek a bécsi levéltáraknak eddig a kutatástól elzárt dokumentumai. Külön kiemelendő a legújabbkori források között a nemzetiségi kérdést tárgyaló alsorozat, mely Magyarországon a XIX. század nemzetiségi törekvéseinek és küzdelmeinek történetét szándékozik aktaszzerűen feldolgozni. A legújabb kor történetének kutatása mellett határozottan erősödik a gazdaságtörténeti érdeklődés és a fiatalabb generáció számos tagja foglalkozik gazdaság-, társadalom-, jog- és közigazgatástörténeti részletkérdésekkel. Emellett a háború és a forradalmak, valamint az összeomlás lelki hatása következtében legújabban történészeink nagy buzgalommal vetették magukat egyrészt az őstörténeti problémák kibogozására, ahol különösen a nyelvtörténetek értek el jelentős eredményeket, s a történeti események lelki rugóit felderítő szellemi-történeti kutatásra. Határozottan felismerhető a törekvés az utolsó hetven esztendő részletkutatásainak összefoglalására. Hosszú szünet után több összefoglaló magyar történeti munka jelent meg s van készülőkben. Az új szintézist készíti elő a részletstudiumoknak a *Magyar Történettudomány Kézikönyvében* való összefoglalása is.

A kutatás legújabb irányának megjelölésével körülbelül megadtuk a feleletet arra a kérdésre is, mik a legközelebbi feladatok. Először is kívánatos a magyar történet egészének összefoglaló feldolgozása. Ennek megtörténte után lesznek leginkább megállapíthatók azok a hiányok, amiknek eloszlátása további részletkutatások feladata. Tovább folytatandó a legújabb kor történetének (XVIII-XIX. század) a Történelmi Társulat által megindított vizsgálata. Emellett azonban kívánatos volna más elhanyagolt korszakok, így különösen a XIV-XV. századi magyar nagyhatalom történetének alapos felderítése. Szép eredményekkel kecsegtetnek s ezért teljes erővel folytatandók a régebbi idő óta folyó gazdaságtörténeti és most megindult szellemi-történeti kutatások. Számos intézmény monografikus feldolgozására is égető szükség van.

E célok elérésének legfontosabb eszköze a történettudományi munka megszervezése, ami a Magyar Történelmi Társulat keretében máris megindult. Akadálya az általános gazdasági helyzet, ami egyrészt elriasztja a tehetségesebb ifjakat a tudomány művelésétől, másrészt eltéríti a már gyakorlott kutatókat élethivatásuktól.

Nemzetközi tudományos munkamegosztásról a történettudomány terén csak annyiban lehet szó, hogy mindegyik nemzet elsősorban a saját története és az azzal összefüggő problémák iránt érdeklődik, amint hogy a nemzeti tudomány főfeladata a nemzetközi tudományosság szempontjából mindig az illető tudomány specifikusan nemzeti területeinek művelése. Ez a természetes dolog a magyarságra azzal a hátránnyal jár, hogy a magyar nemzet, története egész folyamán, igen közeli összeköttetésben állván a germán és szláv, balkáni népekkel, ezen szomszédaink, tudományos kutatásaikban, állandóan átnyúlnak a magyar történet területeire és azokat az ő saját szempontjaik szerint ítélik meg. Ezen szempontok pedig többnyire ellenségesek irántunk, amint ezt a közelmúlt osztrák példája és a jelennek cseh, oláh, szerb, horvát példái bizonyítják. A magyar kutatás eredményeit szomszédaink vagy ignorálják, vagy pedig, kihasználva azon reánk nézve hátrányos körülményt, hogy nyelvünket Európa nemzetei nem értik, a mi objektív igazságainkat bizonyító anyagot is elferdítve használják fel munkáikban.

Ezzel szemben ajánlatos: 1. a magyar kutatás eredményeinek idegen nyelvre fordítása, vagy legalább kivonatolása és ismertetése, mint ahogy ez idegen nyelvű folyóirataink által folyamatban is van; 2. történetünk európai kapcsolatainak olyatén alapvető, monumentalitásra törekvő kidolgozása, hogy ezeken a

határterületeken a vezetés a mi kezünkbe kerüljön (e célt szolgálják a M. Tört. Társulat XIX. századi nemzetiségi publikációi és a konstantinápolyi követ jelentések kiadása); e cél érdekében kívánatos a finn-ugor-török-mongol nyelv- és történetkutatásnak intenzív művelése nemcsak őstörténetünkkel kapcsolatban és az elért eredményeknek idegen nyelven való monumentális publikálása; 3. kutatóinknak az európai, főként német és francia tudományos életbe bekapcsolása, iiiinek legbiztosabb eszköze, ha minél több fiatal kutató jár ki idegen egyetemre és ott vezető tudósok tanítványává lesz. Idegen tudós, mint tanár és magyar kutató mint tanítvány, a történettudomány terén, nemzetközi érvényesülésünk nagy hátrányára, az utóbbi években szinte teljesen megszűnt reláció. Pedig ilyen személyes viszony nélkül történetünk bizonyos problémái szinte fel sem dolgozhatók (pl. a XVI. századi magyar korakapitalizmusról most folyó kutatások sem képzelhetők el a megfelelő német körök érdeklődése nélkül).

Ezen nemzetközi relációk terén mindennél fontosabb, hogy az elszakított Felvidék és Erdély történetét továbbra is mi műveljük és hogy az egykori társországok történetének kutatására is lehetőleg fenntartsuk befolyásunkat. Ez a pont az, hol történetírásunk még a legkevésbé tudta magát a változott viszonyokhoz alkalmazni. Annak dacára, hogy ellenségeink részéről félre nem ismerhető a törekvés, hogy az elszakított területek (Felvidék, Erdély, Horvátország) történetének feldolgozását kivegyék kezünkől, s annak dacára, hogy e törekvésükben pénzt és munkát nem kímélnék: aktív adásokat, folyóiratokat alkotnak, intézeteket nyitnak meg: mégis történettudományunk nemcsak hogy nem védekezik ellenük, de még a védekezés előfeltételét, a támadások figyelemmel kísérését nem tudta mai napig megszervezni. Oláh, cseh-történeti folyóiratok és könyvek sem közönyvtárainkban, sem az illetékes szemináriumokban nem találhatók. S hiába is volnának meg, mivel e nyelveket ismerő szaktörténész alig van. A mai helyzetben csak nevelés útján lehet segíteni; ennek feltevése: 1. az egyetemi oktatásban olyan szakember számára katedra alkotása, aki amellet hegy valódi történész, a szomszédos nemzetek: oláh, horvát, szerb, cseh, osztrák, esetleg lengyel történeti irodalmat figyelemmel tudja kíséni, ezek egy részét maga is vezető módon műveli, s egyéniségével képes nálunk a cseh-oláh-szerb-osztrák-lengyel történetre, illetőleg annak magyar határterületeire szakembereket nevelni; 2. ezen szomszédos, idegennyelvű irodalom gyűjtése valamely nagy könyvtárnak feladatává tétessék; 3. gondoskodás történetjék, éppen a fentemlített katedra és általa kinevelendő erők által, hogy a magyar történeti eredményeket támadó ez idegen, szomszédos irodalmi termékek esetrelésre tudományos visszautasításban, cáfolatban részesüljenek, ne csak magyar nyelven, hanem tekintélyes külföldi tudományos orgánumban is. Itt volnának felbasználандók a kapcsolatok, melyek úgy nyerhetők, hogy ifjú kutatóink ismét külföldi neves tanárok tanítványai lesznek.

Mindez sokoldalú, sokféle feladat. Irányítására a Magyar Történelmi Társulat eddigi szerveivel, vállalataival és külföldi intézeteivel kiválóan alkalmas. Miután azonban a mai helyzetben a feladatok végleges megoldása csak az új generációtól, s ennek nevelésétől várható, éppen a nevelés érdekében szükséges végre, az egyetemi oktatással szoros kapcsolatban, a már meglévő Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézetek mintájára egy Magyar Történeti Intézet felállítása. Ez intézet a magyar történetet, művelődéstörténetet és a fentemlített szomszédos területi történeti problémákat művelő tanszékek mellett képezhetné ki könyvtár és jól dotált folyóiratgyűjtemény segítségével az új generációt, s bocsátaná ki tervszerűen külföldi továbbképzésre, hogy azután ezek külföldi történeti intézetekben mint kutatók működhessenek. Ez új intézet egyúttal tehermentesíténé a mai Történelmi Szemináriumot, mely heterogén katedrák körül tanuló

diákok nagy tömegét kénytelen most magába foglalni, amely tömeget sem elavult berendezésével, sem a mai nehéz időben is példátlanul csekély könyvdotációjával nem tud megfelelő szellemi táplálékhoz és kiképzéshez juttatni.

b) *Művészettörténet.*

A művészettörténet tisztán történeti alapon és módszerrel való művelésével szemben a XIX. század második felében a természettudományi-morfológiai módszer éreztette átalakító hatását, mely a művészi emléket nemcsak mint történet-dinamikai tényezőt tekintette, hanem elsősorban a művészi emlékek fejlődés-történeti jelentőségétől független, statikai megértésére törekedett. Így kerültek & művészettudományi kutatás homlokterébe az esztétikai problémák. Így bontott zászlót a művésznevek és évszámok nélküli művészettörténet eszményét proklamáló új irány (Wölfflin), mely a művészet emlékeit az általános szellemtörténeti háttér elhagyásával mint az emberi látás történetének dokumentumait kívánta bemutatni. Ez az új irány természetesen az egyéni jelenségek helyett főfigyelmét a kollektív törvényszerűségekre fordította s ezeket a látás történetének fejlődégének átalakulásában fölsímsert törvényszerűségeket néhány esztétikai fogalom-kategóriával próbálta magyarázni (Wölfflin: *Kunstgeschichte und Grundbegriffe*).

Ez az új irány ugyanakkor, midőn a művészi emlékek esztétikai, formai megértését kimélyítette, a fejlődést meghatározó egyéni értékek figyelmen kívül hagyásával s a művészi emlékeknek az általános szellemtörténet magasabb egységéből való mesterséges kiszakításával a művészettörténettudomány történeti jellegét veszélyeztette. „Mintha elfeledték volna a weimari bölcs örökérvényű tanításait: „Allerdings ist in der Kunst und Poesie die Persönlichkeit alles... Aber freilich, um eine grosse Persönlichkeit zu empfinden und zu obren, muss man auch wiederum seibor etwas sein.” (Goethes Gespräche mit Eckermann. Bd. II. S. 162. Stuttgart, Cotta'scher Verlag.)

A legújabb munkásság ez irányban hozza meg a korrekurát, amennyiben a művészi emlékek esztétikai és történeti megértését tartja a művészettörténet legmagasabb feladatának. A két szempont egymással szembeállítására egyébként erőszakos volt, mert hiszen minden esztétikai mozzanatnak a művészi alkotásban egyszersmind történeti értéke és jelentősége is van. Különösen a bécsi iskola, Dvorakkal az élén. volt az, mely a Wölfflin által képviselt iránnyal szembe szállva, a művészi emlékek történetének az általános szellemtörténetbe való bekapcsolását követelte (Dvorak: *Kunstgeschichte und Geistesgeschichte*).

A XIX. század második fele a kutatás területének és problémáinak rendkívüli kibővülését is magával hozta. A művészet hagyományosan klasszikus országai mellett távolabbi, eddig alig figyelemre méltatott területek (Kis-Azsia, Szíria és a távolabbi Kelet) emlékeinek tanulmányozása számos régi függő kérdés megoldását tette lehetővé (ó-keresztény és román művészet genetikai megértése stb.).

Míg a klasszicizmus és romantika érdeklődése az antik és renaissance-művészet mellett csak gótikát méltatta figyelemre, addig az expresszionizmusra hajló lelkesítéstől sarkalt legújabb kutatás a régibb középkor és a barokk emlékei felé fordult intenzív elmélyedéssel és fokozott megértéssel.

Ugyancsak a múlt század második felének köszönhető a rendszeres műemlékfölvétel hatalmas föllendülése β a nrüemlékvédelem megszervezése.

Minden országnak, természetesen elsősorban saját műemlékeinek rendszeres fölvétele, a megóvásukról való gondoskodás s a saját nemzeti művészete történetének fölépítése a feladata. Emellett azonban az európai vezető népek művészettudományi munkássága általános, egyetemes problémákra is kiterjedt.

A magyar művészettörténet tudományos alapvetésének az érdeme kétség-telenül Henszlmann Imre és Ipolyi Arnold nevéhez fűződik. Mindkettő felfogása és törekvése mélyen benne gyökerezik a kor romantikus eszmeáramlatában. Ez magyarázza meg, hogy érdeklődésük főként a középkor hazai emlékei felé fordult. Ipolyi, mint a művelődéstörténet úttörője, a művészi emlékekben első-sorban történeti dokumentumokat látott, Henszlmann viszont hajlamai inkább a művészetelméleti kérdések felé tereltek s ez irányú munkásságával a külföld elismerését is kivívta.

Henszlmann és Ipolyi érdeme, hogy a magyar művészettörténet egész problémakörét éles szemmel fölismerve a további kutatás számára nemcsak ösztönt adtak, hanem ma is érvényes programot és munkatervet állapítottak meg. Sürgették a kutató munka középponti megszervezését, a rendszeres műemlék-fölvételen alapuló műemléktopográfiát s a levéltári forrásanyag átkutatását es közzétételét. Jól érezték, hogy a magyarországi művészet fejlődését irányító idegen behatások és történeti kapcsolódások, valamint a faj lelki reagenciájára visszavezethető, fokozatosan kialakult helyi jelleg kérdése csak ilyen széles alapvetéssel, az írott források s az emléktanyag teljes birtokában tisztázható.

Az Ipolyit és Henszlmann követő évtizedek a magyar művészettörténet tudományos művelésében annyiban hoztak változást, hogy az általuk fölismert problémakörökhöz való rendszeres igazodást s a kitűzött program cél tudatos és következetes megvalósítását egységes irányítás hiányában az egyéni kezdeményezésem alapuló részletkutatás váltotta fel. Egyes emlékekről és emlékcsoportokról értékes monográfiák jelentek meg, s folyóiratokban szerteszórva fontos levéltári adatok is napvilágot láttak, de az emlék- és forráskutatásban nem volt meg az annyira szükséges egymásba kapcsolódó párhuzamosság. A kutatásnak ez az irányváltozása a Műemlékbizottság kiadványain is érezhető, mely hatalmas kötetekben rendszeres műemléktopográfia helyett, összefüggéstelen rész-tanulmányokat, monográfiákat nyújtott.

A műemléktopográfia híján fogyatékos emléksmeret s az egyes problémakörök cél tudatos és kimerítő feldolgozásának hiánya magyarázza meg azt, hogy d, magyarországi művészettörténet számos kérdése még tisztázatlan s hogy a szintézis számára a talaj még ma sincs kellőképen előkészítve.

A legközelebbi jövő feladata, hogy a múlt egyelőre részben helyrehozhatatlan mulasztásait cél tudatos és rendszeres munkával pótoljuk, ami csak a műemléktopográfia megindítása s az egyes problémakörökhöz igazodó kimerítő és karöltve haladó emlék- és forráspublikációk útján érhető el. Csak így kaphatunk majd tiszta képet a magyarországi művészet fejlődésében kimutatható és korszakonként változó, irányító külföldi behatások értékéről és jelentőségéről s ismerhetjük meg a nemzeti léleknek a művészi alkotó munkában is megnyilatkozó befogadó és átalakító erejét. (A továbbiakra vonatkozólag I. Hekler Antal: A magyar művészettörténet feladatai c. tanulmányát, Századok, 1921., 161-171. 1.)

A műemléktopográfiának a teljesség és megbízhatóság elengedhetetlen feltétele. Minden egyes emléket fényképen bemutatva tartalmaznia kell mind-azt, ami az emlék tudományos megismeréséhez és értékesítéséhez szükséges. Egyidejűleg külön kötetben kellene közzétenni az illető vidékre vonatkozó levéltári anyagot. Ez irányban az első kezdeményező lépés az Országos Műemlékbizottság részéről még a múlt év folyamán megtörtént, amidőn Hekler Antal, egyetemi tanár indítványára elhatározták, hogy a régen várt magyar Műemlék - topográfiát az Eger város emlékeiről szóló kötetel megindítják. Azóta az elő-munkálatok már megindultak s így remélhetjük, hogy a Magyar Műemlék-topográfia első kötele egy éven belül napvilágot láthat. Ez a késő megindulás a múlt mulasztásai fölött való szégyenkezésünket nem enyhítheti, különösen nem,

mikor azt látjuk, hogy az osztrákok műemléktopográfiájuk legközelebbi kötetét a Burgenland emlékeinek szentelik, a románok pedig lázas sietséggel fogtak hozzá Erdély műemlékei feldolgozásához.

A levéltárak és egyéb írott források különösen a történeti munkák idevágó adatainak feldolgozását azután fokozatosan ki kell majd terjeszteni azokra a területekre, melyek hazánkkal kapcsolatban állottak s művészetünk fejlődésére irányító befolyást gyakoroltak. Krónikáink szerint első királyaink a XI., XII. században templomaik és palotáik építésére Como-vidéki és sicíliai görög mestereket hozattak s ezeket az adatokat a fennmaradt emlékek tanúsága megerősíti. A XIII. és XIV. században francia építésszek és szobrászok telepednek meg hazánkban s nyomukban építészeti és szobrászati emlékeink megtelnek a francia művészet szellemével. A Szent-királyi templom tympanonja s a budavári koronázó templomról származó töredékek világosan utalnak faragóik francia iskolázottságára. Villard de Honnecourt maga jegyezte fel vázlatkönyvében, hogy hosszabb időt töltött Magyarországon. Martinus Ravegus francia építőmester sírkövét a kalocsai székesegyház őrzi. A brancioni Bartholomaeus pécsi püspökről, II. Endre bizalmasáról pedig tudjuk, hogy székesegyháza díszítési munkálatainak elvégzésére Clunyból hozott magával szobrászokat. Ugyanebben az időben a francia írásdivat is virágkorát éli hazánkban. A jövő levéltári és emlékkutatás feladata lesz, hogy ezeket az elszórt adatokat tovább kiépitse és kiegészítse.

A művészvándorlás kérdése a következő századokban is művészettörténetünk egyik legfontosabb problémája. Kétségtelen, hogy a XIV., XV. és XVI. században sokkal több olasz mester fordult meg hazánkban, mint akiről eddig tudomásunk van. Ebben a kérdésben maguk az emlékek is világos útmutatással szolgálnak. A Fővárosi Múzeumban őrzött vörösmárványból faragott Madonna világosan magán viseli Donatello felfogásának heroikus komolyságát s formakezelésében is a Pazzi Madonnával mutat meglepő egyezéseket. Ugyanilyen testvéri kapcsolat fűzi össze a Budáról származó ugyancsak vörösmárványból faragott mennyezetrészetnek és Andrea della Robbia vernai oltárának cherubinféjeit. Ez alapon írott bizonyíték híján is igazolható, hogy Donatellónak és Andrea della Robbiának valamelyik tanítványa dolgozott Magyarországon. A nyírbátori ref. templom márványfülkéje és intarsiadíszes, gazdag ornamentikával elborított fapadjai pedig perugiai mesterek kezére vallanak. A hozánk szakadt olasz művészek számának további tetemes gyarapodását várhatjuk a belföldi és olasz levéltárak átkutatása révén s remélhető, hogy ezúton sok, eddig névtelen műalkotást láthatunk majd el mesternévvel. De termékenynek ígérkezik az olaszországi levéltári és emléktanyag átkutatása még egyéb szempontból is. Ugyanakkor, mikor a magyar előkelő ifjak rajokban siettek ki a padovai és ferrarai egyetemekre, magyarországi művészeink közül is többen olasz mestereknél tanultak. A Képes Krónika miniatúrjai s az esztergomi képtár egyik diptyehonja az alkotók sienai iskolázottságáról tanúskodnak. Voltak azután olyan magyar festők is, akik, mint a Ferrarában Borsó d'Esté számára dolgozó Pannóniai Mihály és Leonardo legkedvesebb tanítványa, Andrea Salai, véglegesen megtelepedtek Olaszországban. Ezek működésének felkutatása és oeuвреjének összeállítása is a mi kötelességünk. A Magyarországra bevándorolt olasz mesterek tanítványainak mukásságáról sincsen tiszta képünk. Ismerünk ugyan a XVI. századból néhány északmagyarországi és erdélyi, renaissance-stílusban dolgozó magyar kőfaragót, de joggal föltehető, hogy az olasz mestereknek ezen a földön megértőbb tanítványaik is akadtak. A mértéket tán a visegrádi és a Báthory Madonna adja meg.

Az olasz renaissance-művészet magyarországi erőteljes és terebélyes

gyökérverésének bizonyosága, hogy ez a művészet innen indult el lengyelországi hódító útjára. Vannak adatok arra, hogy közvetítők gyanánt nemcsak magyarországi olasz, hanem kíséretükben útra kelt magyar mesterek is szerepeltek. Zsigmond lengyel király egyik építőmesterének, a magyarországi Franciscus Italusnak egy kassai István nevű mester állandó segítőtársa, aki részére magyarországi márványszállításokat is lebonyolít. Az is tudjuk, hogy Zsigmond krakói építkezéseinél budai palotákat használt fel mintakép gyanánt. A magyarországi renaissance ösztönadó ereje azonban nemcsak a királyi udvarból sugárzott ki, hanem főuraink és püspökeink székhelyeiről is, kiknek sorában az olasz művészetnek nem egy lelkes és megértő pártfogója akadt. Zsigmond lengyel király megfordult Esztergomban, Laski János gneseni érsek is több napig tartózkodott Bakócz Tamás székhelyén s az ott dolgozó Johannes Fiorentinusnál hét síremléket rendelt. Ezek az adatok csak innen-onnan taláalomra *tépegetett* kalászok, az aratás, a további kapcsolatok céltudatos földerítése még hátra van. A magyarországi renaissance-kultúra messzeföldre kiható termékenyítő ereje mutatja legjobban, hogy ez a növény a mi talajunkbn mélyen és termésképesen gyökeret vert. Nemcsak Mátyás király és a Beatrix révén idekerült olasz előkelők, hanem magyar főuraink és főpapjaink is foglalkoztattak neves olasz művészeket. Bakócz Tamás a firenzei Andrea Feruccit keresi föl megrendelésével, a Báthory Miklós váci püspök szolgálatában állott Giovanni Dalmata itteni működésének pedig a váci székesegyház szentélykorlátjában s a Budán előkerült hasonló töredékekben őrizzük beszédes bizonyosságát. Hogy az olaszországi levéltárak az olasz-magyar kulturális és művészeti kapcsolatokra vonatkozólag még mennyi érdekes, kiaknázatlan anyagot rejtenek, azt dr. Balogh Jolánnak, a budapesti egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének megbízásából eszközölt kutatásai bizonyítják, melyek eredményéről Balogh Jolán az „Archaeologiai Értesítő” legközelebbi számában nyújt majd tájékoztatást.

Az olasz befolyásnál még sokkalta fontosabb és bonyolultabb probléma a német művészet szerepe az egységes kultúrterületet alkotó Szepesség és Erdély rendkívül komplex művészi életének kialakulásában. Mindenütt, amerre járunk, ingatag a talaj, csak tapogatózva juthatunk előre, hiányzik a megbízható, szilárd alapvetés.

Nincsen még kellőképpen tisztázva a falfestményeinken és szárnyasoltárainkon a XV. század folyamán megállapítható erős flamand behatás. Téves volna azt hinni, hogy a flamand stíluselemek csak a német művészet csatornáin át szűrődtek be hozzánk. A felsőmagyarországi vallon telepeseket és a burgundi udvarral fennállott közvetlen kapcsolatainkat is figyelembe kell venni. Elég, ha arra mutatok rá, hogy a magyar származású István mester Etienne de Bièvre dit le Hongre bátor Fülöp burgundi fejedelem udvari hímező-mestere és kamarása lett. A XV. század végén s a XVI. elején a németalföldi művészet néhány terméke is elvetődött hazánkba: a szepeshelyi Szent Mihályoltárra β a sztropkói casulára gondolok. Mindkettőnek a mestere Roger van der Weyden beaune-i oltárképét használta föl mintaképül. Ennek a művészi importnak a magyarozatát keresve, nem feledkezhetünk meg II. Lajos királyunk brüsszeli születésű feleségéről, Mária királynőről, aki, mint tudjuk, Roger van der Weyden művészetének nagy csodálója volt, egyik képét *meg* is vásárolta, s aki saját és ura arcképét németalföldi mesterrel festtette meg. Vonásait La gloria c. képén (Madrid, Prado) V. Károly szomszédságában Tizian is megörökítette. Az ő megbízásából festette Tizian azt a Noli me tangere képet, melyet később ismeretlen okból megcsonkítottak, s melyből ma csak Krisztus alakjának a felső teste van meg. (Madrid, Prado. Klassiker der Kunst, Tizian T. 120.) Mária királynő kíséretében bejárta Németalföldet Oláh Miklós püspök is, aki levelei-

ben megértéssel szól az ottani művészetről s hajlamait és vonzalmát bizonyára hazatérve sem tagadta meg.

A rendszeres stíluskritika! és forráskutatás hiányát tán sehol sem nélkülözzük annyira, mint éppen a szepességi és erdélyi művészet német kapcsolódásainak kérdésében. Mely németországi iskolák voltak azok, melyek művészvándorlás révén hazai festészetünk és szobrászatunk fejlődésére irányító hatást gyakoroltak! Minő németországi középpontokban mutathatók ki a mesterek mellett magyar tanítványok? Csupa olyan kérdés, melyre egyelőre nem tudunk kielégítő, szabatos választ adni. Az összekötő kapcsokat az eddigi kutatás csaknem kizárólag Lengyelországon át, a Veit Stoss-műhely révén kereste. A Krakóban időző Veit Stoss Magyarország számára is teljesített megrendeléseket, leszármazol közül néhányan Erdélyben telepedtek meg, műhelyét nagy számmal keresték föl magyar mesterek, s tanítványai sorából került ki a legjelentősebb szepesi szobrászok egyike: lőcsei Pál mester. Nem csodálkozhatunk tehát, ha a Stoss-iskola hagyományai a Szepességben és Erdélyben szívósan tartották magukat. De egyébként is élénk csereviszony fejlődött ki Krakó és Észak-Magyarország között. A bártfai Szt. Egyed-templom főoltárának szobordíszét a kassai Jakab mester Krakóban szerzi be; a XV. és XVI. század folyamán számos krakói mester bevándorlásáról hallunk, s a kassai Szt. Erzsébet-templom főoltárának festője, Miklós mester is, Boehniából származott, A lengyelországi német festő- és szobrászműhelyek nagy közvetítő erejét nem lehet tagadásba vonni, de viszont az is bizonyos, hogy szepességi és erdélyi művészetünkben más irányból kapott termékenyítő ösztönök nyomai is világosan fölismerhetek. Az eddig végzett levéltári kutatás ebben a kérdésben csak igen fogyatékos útbaigazítással szolgál. Mindössze arról van tudomásunk, hogy néhány breslaui Diester magyar tanítványokat is foglalkoztatott, s ezzel párhuzamosan a kassai múzeum szárnyas oltárának képein a breslaui iskola hatásának tükröződését látjuk. A szórványos levéltári adatoknál sokkal több útbaigazítást nyújt a fennmaradt emlékek stíluskritikai vizsgálata. Áttekintésük során több helyütt bukkantam az ulni iskola hatására: a nagyszebeni Bruckenthal-múzeum egyik Madonna és Krisztus fejében az ifjabb Jörg Syryn valamelyik tanítványának művét sejtem. Ugyanebbe az irányba utal az erdélyi szobrászat egyik legnagyobb emléke: brassói Ulrich mester Pietája. A jövő levéltári kutatásának feladata lesz, hogy ezeket a stíluskritikai úton megállapított összefüggéseket pozitív történeti adatokkal is alátámassza.

Csak az egymással karöltve haladó, egymást irányító és kiegészítő levéltári és stíluskritikai vizsgálódástól várhatjuk az idegen áramlatok termékenyítő légkörében kifejtett szepességi és erdélyi művészetünk helyi sajátosságainak megállapítását. Képzeltetlen, hogy a századokon át megszakítás nélkül virágzó kassai és lőcsei műhelyekben a felfogás és formakezelés ne kapott volna bizonyos lokális színezetet. A kassai kőfaragó- és szobrásziskola jelentőségét bizonyítja, hogy külföldi megbízásokat is kapott. Kassai mesterek segédkeznek a bécsi Szt. István-templom építkezésénél, kassai építőmestereket és szobrászokat találunk Zsigmond lengyel király udvarán, s azt sem hallgathatjuk el, hogy a német faszobrászat egyik legmegragadóbb remekét, a freisingi dóm Madonnáját (München, Nationalmuseum) a hazájából korán kiszakadt kassai Jakab mester készítette. (1443.)

Az erdélyi és északmagyarországi művészet története, sajnos, hiteles művekkel képviselt művészegyéniségekben nem bővelkedik. Az egyetlen, névszerint ismert erőteljes tehetség, a szepességi mesterek sorában lőcsei Pál, a Szt. Jakab-templom főoltárának alkotója. Erdélyben viszont brassói Ulrich alakja

magaslik ki. Hazai szobrászatunknak és festészetünknek számos kiváló emlékét még mindig a névtelenség homálya takarja, viszont a levéltárak máris bőségesen szolgáltatnak mesterneveket, kiknek egyetlen művét sem ismerjük. A levéltári és emléanyag gondos kritikai feldolgozása és egyeztetése bizonyára ezen a téren is meg fogja hozni a várt eredményeket.

A szepességi és erdélyi művészi termelés értékelésében sem alakult ki eddig még határozott, egységes vélemény. Elfogult magasztalókkal szemben a nyugodt kritika a Szepességet és Erdélyt csak másodrendű, alárendelt német provinciának tekinti. Addig, míg egész emléanyagunkat át nem tekinthetjük, nehéz végleges ítéletet mondani, annyit azonban máris kockázat nélkül állíthatunk, hogy különösen szobrászat terén vannak oly emlékeink, melyek a német közepes átlagot jóval meghaladják. Elég, ha a csiksomlyói kolostor Madonnájára és a székelyszombori oltár gyönyörű Mária-szobrára emlékeztetünk. És ha valóra válik a föltevés, hogy a különböző iskolák között sokáig hazátlanul hanyódott Szentantali oltár Mária és Erzsébet találkozását ábrázoló képet magyarországi mester alkotta, akkor csattanó bizonyosságát kaptuk, hogy festészet terén is termelt ez a föld nem mindennapi tehetségeket.

Talán fölösleges külön is hangsúlyoznunk, hogy a külföldi kapcsolatok felkutatásánál a kérdéses területek művészetének alapos ismerete elengedhetetlen feltétel, amint hogy az oklevélkutatás eredményes értékesítése is bizonyos művészettörténeti jártasságot feltételez.

A Szepesség és Erdély művészete a XVII. században hanyatlásnak indul, az import elapad, a helyi termelés pedig jórészt a kézművesség színvonalára süllyed, csak az ötvösműhelyekben folyik tovább serényen a munka; egyik remekmű a másik után készül. Figyelemreméltó, hogy hazai ötvösségünk felvirágoztatásában a céhjegyzékek tanúsága szerint a fajmagyarság jelentős szerepet játszott. A mesterek leleménye nemcsak új technikai eljárások feltalálásában merül ki, hanem sajátos helyi stílust is teremt, melyre a növényi ornamentika buja, naturalisztikus pompája s a drágakövek színes tűzijátékának kedvelése különösen jellemző. Az ötvöscéhek följegyzéseiben a művészvándorlás irányára számos, más vonatkozásban is értékesíthető útmutatást találunk.

A XVII. században Magyarország nyugati részén megindul a jezsuiták és pálosok barokkstílusú építkezése s ugyanebben az időben lepik el hazánkat mind sűrűbb rajokban északolaszországi, tiroli és ausztriai művészek. Az ausztriai „művészi import azonban tetőfokát a nagy magyar mecénások idején a XVIII. században éri el. Ekkor épül föl Eszterháza, a művészettörténetiieg kellőképpen még nem méltatott magyar Versailles, mindenféle eleven építészeti tevékenység indul meg, s templomaink kupoláit egymás után népesítik a nagy osztrák barokkfestők égbe kavargó színes fantáziái, A magyarországi megbízások a legkiválóbb osztrák művészi erőket lekötik. Raphael Donner tizenkét éven át áll Pozsonyban Esterházy Imre hercegrímás szolgálatában. (Monográfiáját dr. Pigler Andor készíti elő.) Tróger Pál művészetét a győri bencés és a pozsonyi Szt. Erzsébet-templomban csodálhatjuk, Dorfmeister életének legjava részét magyarországi munkákkal tölti, s Maulpertschet, az osztrák Tiepolot, mindenfelől elárasztják megbízásokkal. Migazzi Kristóf váci püspök rábízta székesegyháza kifestését, utóbb Pápan Esterházy Károly gróf egri püspök szolgálatában működik, életének utolsó éveiben pedig Szily János püspök hívására a szombathelyi székesegyház kifestésére vállalkozik. S mi csak megerősíthetjük egyik kortársának, az osztrák Schmutzer Jacobnak, a mester halálakor Szily püspökhöz intézett levelében kimondott ítéletét: „Maulpertschs vorzüglichen Werke besitzt das Königreich Ungarn.”

Annál szomorúbb, hogy az osztrák barokkfestészetnek ezek az egyetemes műtörténet szempontjából is elsőrangú fontosságú emlékei mindez ideig jóformán teljesen ismeretlenek. Kutatóink csak felületesen és futólag foglalkoztak velük, monumentális publikációjuk s rendszeres tudományos feldolgozásuk a vonatkozó levéltári anyag felhasználásával a legsürgősebb ránk váró feladatok egyike. És ez a feladat a mai viszonyok között is könnyen teljesíthető.

Hehler Antal, a budapesti egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének igazgatója a Történelmi Társulat megértő támogatásával a most jelzett irányban már munkához is látott. Két jeles fiatal tanítványa, Kapossy János és Pigler Andor elkészítették a győri s pápai plébániatemplomban és a szombathelyi székesegyház monográfiáját. (A budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem Művészettörténeti Gyűjteményeinek Dolgozatai. II-IV.) Az összes freskóról új fölvételek készültek s a levéltári anyag alapos átkutatása révén sok kézről-kézre járt tével föltevés dőlt halomra. A szerződések és levelek nemcsak a munka menetét s a szombathelyi székesegyház kifestésében Maulpertsch vázlatai alapján közreműködött miivé szék szerepét tisztázták véglegesen, hanem egyben érdekes bepillantást nyújtottak a megbízást adó magyar mecénások lelkiületébe. Bepontosodott, hogy ezeknek a nagyműveltségű férfiaknak a számára a műpártolás nemcsak hiú külsőség volt, hanem legszemélyesebb lelki ügy. Szily János és Esterházy Károly gróf Maulpertschrel folytatott levélváltásukban a művész számára nemcsak ikonográfiai programot, hanem egyben művészeti irányú utasításokat is adnak. A megküldött vázlatokat bírálják, változtatásokat javasolnak, mintaképeket jelölnek ki, s irányításaik nyomán Maulpertsch művészete felfogásban és színezésben mind erősebben hozzásimul a megbízók klasszicisztikus ízléséhez. Íme egy példán világosan kimutatható, hogy az itt működött idegen mesterek művészete megértő, nagy látókörű mecénásaink révén miként kapcsolódik belé, mint ereszt gyökeret a magyar földbe. A magyarság ereje nemcsak foglalkoztatta őket, hanem fejlődésük számára irányító ösztönt is nyújtott. Így lesznek alkotásaik a mi nemzeti kultúránk integráns részeivé.

A szombathelyi püspöki levéltár átkutatása Dorfmeisterre vonatkozólag is érdekes új adat birtokába juttatott. Előkerült a mesternek egy kézirata, melyben az egyébként ismeretlen s irodalmunkban sehol sem említett művéhez, a hegyfalusi Gludovác-kaistély képeihez adja meg a látogatók számára kimerítő bőbeszédűséggel a szükséges tárgyi magyarázatokat. A mennyezetre klasszicisztikus ízű, tudakos allegóriát festett, a falakon a világ hét csodája ejtette ámulatba a nézőt, az ablakok fölé pedig Aratos, Alkaios, Pindaros, Pittakos és Philemon portréi kerültek, kiknek ábrázolásánál antik érmeket s azóta részben nyomavesztett szobrokat használt föl. A hét világcsoda ábrázolásánál külön kiemeli, hogy a híres mesterek nyújtotta mintaképeket gondosan fölhasználta. S ez a fontoskodó eklekticizmus, az ötletszegénység, s a vékonyan szívárgó fölhalál erő általán jellemző Dorfmeister művészetére. A sárvári kastély képei is ezt bizonyítják. Csakhogy itt a nagy mesterek, Rubens és Rembrandt mellett, kisebb művészek készletét is aggodalom nélkül igénybe vette. A képek közül kettő Giovanni Battista Pittoni rokokotárgyú művének csaknem szolgai utánzata.

A Magyarországon működött XVIII. századi osztrák építészek munkássága is tisztázásra vár. A kezdeményezés ezen a téren is megtörtént a Művészettörténeti Gyűjtemény dolgozatai során Kapossy János tollából megjelent F. A. Hillebrandt-füzet révén. (A budapesti Pázmány Péter-tudományegyetem Művészettörténeti Gyűjteményének Dolgozatai. V.)

Ugyancsak a Művészettörténeti Gyűjtemény részéről megindult levéltári kutatás révén sikerült a pompás epreskerti Kálvária keletkezési idejét véglegesen tisztázni. A Kálvária még a „Budapest Műemlékei” c. legújabb kiadvány-

ban is, mint az 1723-ban meghalt Fischer von Erlach műve szerepel. E mellett az alapot nélkülöző adat mellett békésen húzódik meg a vele összeegyeztethetetlen, ugyancsak téves adat, amely szerint a Kálvária 1756-ban Wiesner Anna Mária adományából épült. Obilics Iván gondos kutatómunkája kiderítette, hogy a Kálváriát 1711-ben emelték. Az adományozó Anna Mária Wiesner sive Schwartz már 1717-ben meghalt. Obilics Ivánnak és Kapcssy Jánosnak a Kálvária mes-tere megállapítására is kiterjedő dolgozata az Archaeologiai Értesítő egyik közeli számában fog napvilágot látni.

Amidőn a magyar művészettörténet feladatairól szólnak, fővárosunkról sem feledkezhetünk meg. Itt is rengeteg még a tennivaló. Ez alkalommal mind-össze néhány rövid utalásra szorítkozhatom. A bécsi kamara monumentális építkezésével, Eri ach i Fischer, Hildebrandt Lukács, Martinelli és Hild János itteni működésével még senki sem foglalkozott behatóbban, József nádor szépítő bizottságának tervei kiadatlanul porladnak, Budapest barokk és klasszicisztikus építészetének és szobrászatának emlékei is feldolgozásra várnak.

Jól tudjuk, hogy a most megrajzolt terjedelmes programnak a megvalósítása óriás feladat, mely mai erőforrásainkat szinte meghaladja. De tartozunk ezzel a leszámolással. Végre egyszer tisztán kell látnunk, hogy a mi művészeti múltunk: mennyi kincs, mennyi probléma s mennyi teljesítetlen kötelesség. Kötelesség, mely elől kitérni bűn volna. A magyar művészettörténet tudományos megalapozása és kiépítése mai helyzetünkben egyik legfontosabb nemzeti feladatunk.

Munkánkban ihlessen meg bennünket múltunk szelleme, az a szellem, mely nem a mai csonka, hanem az egész történeti nagy Magyarországé. Nemzeti öntudatunknak a múlt kultúrártékei legnagyobb erőforrásai. Történeti öntudatunk ápolása ma fontosabb, mint valaha. A nemzet, mely saját múltját nem becsüli meg, mely abból hitet és erőt meríteni nem tud vagy nem akar, történeti létjogosultságát elvesztette.

S ha múltunk kultúrái-tekéiről szólnak, tekintetünk nem áll meg a zöld asztalnál önkényesen megrajzolt határokon, hanem bejárja Erdélyt, Észak-Magyarországot és a Délvidéket, melyeknek minden zuga fennen hirdeti, hogy a magyar faj és a magyar föld a művészi kultúra terén sem volt meddő. Nagy-Magyarország művészeti emlékei a mieink, azokról lemondani nem fogunk soha. Tudományos feldolgozásuk a mi jogunk és a mi kötelességünk; a bennük megnyilatkozó lélek a mi nemzetünk lelke, mellyel szemben tehetetlenül vergődik a tagadás szelleme. Ezek az emlékek kultúrfölényünk bizonyításának leghatásosabb és legbeszédesebb demonstratív eszközei.

Bányáink kincsét mások aknázhajtják ki, erdőink fáit mások vágatják ki, de múlt kultúránk eredményeit a nemzeti öntudat számára csak mi értékesíthetjük. És ez a mi erős várunk, ez a mi bevehetetlen erősségünk.

c) *Archeológia.*

A régészeti tudomány művelői két nagy táborra oszlanak. Az egyik részt a művészettörténeti gondolkodás fűti és ennek módszereivel dolgozik. A másik univerzálisabb felfogású, amennyiben a bűvárolt korok összes emlékeit veszi tekintetbe, hogy történeti felismerésekhez jusson és művelődéstörténelmet alakítson belőlük. A dús gazdag honi leletanyag az utóbbi felfogásnak kedvez, ezért kutatását a történeti munkával együtt lehet – néhány szóval – áttekinteni.

Régészet néven számos és sokféle önálló tudományterületet foglalunk össze, melyek közül némelyik évszázados múltú és érett gyümölcsöket terem, míg mások nemrég születtek és igazi kibontakozásukat a jövőtől várhatjuk.

Legfiatalabb az őskor, a „történelem előtti idők” kutatása. Még néhány évtizeddel ezelőtt tagadták nálunk a palaeolith létezését, holott ma már jól ismerjük egyes korszakait. A hetvenes évek óta hihetetlen bőségben hozza napvilágra szakembereink ásója a neolith-, bronz- és régi vaskor leleteit. Az első szorgalmas anyaggyűjtő nemzedék főhibája az ásatási technika fogyatékosága. a leletkörülmények pontos megfigyelésének elhanyagolása volt; ez hátráltatja a logikai kapcsolatok megállapítását és az átfogó eredmények kialakulását. A tömérdek munkaalkalomhoz pedig – mint azóta is mindvégig – itt is kevés volt a szakértő és még kevesebb a pénz.

Más a helyzet a római korszakra nézve. Már Mátyás király korában gyűjtögtették a feliratos kövek szövegeit, meg az antik pénzeket. Magyar történetíró; és külföldi utazók építészeti maradványokat stb. jegyezték és mértek fel az idők folyamán és a honfoglalás előtt itt élt népek históriája is már a krónikásoktól kezdve érdekelte a műveltebbeket. Igazi tudományos színvonalra e téren is csak a XVIII. század végének hazai tudósai jutottak. Schoenwiesner volt az, aki az építészet és szobrászat maradványait, az antik ipar termékeit és a pénzeket, az epigráfiai anyagot és az írott kútfőket egyöntetűen felhasználta, hogy históriai képet alkosson e mozaikból. Igaz, hogy ma hasonlíthatatlanul nagyobb az anyag. fejlettebb a módszer, mint az ő idejében; de a felfogás érettsége dolgában ma sem haladtuk túl. Ugyancsak így vagyunk Salagius (Szalágyi) vele egykorú művével: a pannóniai őskereszténységről csak legújabbban tudunk többet, mint ő. Az utánuk következő generáció Katanchich óta nem jelent haladást; fellendülést csak a múlt század hatvanas éveiben tapasztalhatunk. Rómer Flóris csodálatra méltó lelkesedése előrevetette a régészet minden ágát. Nagyarányú anyaggyűjtésében számos munkatársa serkent; de a lelettömegek egyre növekvő halmazának átfogó osztályozásáig tulajdonképp csak Hampel jutott el, a szintetikus értékesítésig azonban ő sem. A római defenzív vonal, a *limes* felkutatása ügyében Fröhlich Róbert és Tonna Károly, sajnos, csak a kezdő lépéseket teheték meg. Finaly Gábor a topográfia, Gohl Ödön a kelta pénzek jelentőségét méltatta elsőnek. Az archeológia felvirágzásával karöltve járt a históriai feldolgozás megújodása. Salamon Ferenc számtalan kérdésben felismerte az igazi fényállást, de Kuzsinszky Bálint exaktabb munkája az ő eredményeinél megbízhatóbb alapot teremtett Pannónia és Dácia, történetéhez. A nagy háborúig eltelt negyven esztendő magyar kutatói nagy lépésekkel haladtak előre. De úgy, mint világszerte mindenütt, nálunk is Mommsen lángesze és kiváló tanítványainak hatalmas építőmunkája szabta irányt, adtak biztos alapot a kutatásnak.

Újra fiatalabb tudomány a népvándorlás korának archeológiája, mely nálunk a leghosszabb periódust öleli fel Európában. Itt is Sehcmviesnerrel kell kezdenünk, aki 1799-ben tette közzé az azóta méltán világhírű nagyszentmiklósi kincs leírását. 1834-ben Jankovich Miklós fedezi fel és publikálja az első biztosan honfoglaláskori leletet, 1858-ban Érdy János a másodikat. De igazi rendszeres munka csak a hatvanas években indulhatott meg itt is, Rómer Flóris, Henszinnmn Imre és Pulszky Ferenc vezetése alatt. Utánuk Hampel József az Archaeologiai Értesítő zászlója alá hatalmas gárdát toborzott; munkatársai már pontosan jegyzik a leletkörülményeket, nem rabolnak, mint még Lipp tette. Ezen nagy-szorgalmú gyűjtőmunkájának eredménye az első nagy összefoglalás, méltán Hampel József tollából (1897 és 1905). E vaskos mű azonban nem zárókö, csak kiindulás e nagy históriai és művelődéstörténeti jelentőségű forrásanyag értékesítéséhez. Utána Nagy Géza erős intuíciója és nagy anyagismerete vitték előre a Kína szomszédjából és messze nyugatról, a Fekete-tenger mellékéről és Bizáncból meg Itáliából idekerült vagy inspirált stílusok és tárgyak megkülönböztetésének lehetőségét. Újabbán Takács Zoltán és Supka Géza (éles ellentétben egy-

mással ugyan) a távol Kelet hatását stílus- és motívum-összehasonlítással nyomozták, de kutatásaik még nincsenek lezárva. Itt még nagy feladatok várnak megoldásra várható leletek nagyarányúsága miatt. De szükséges az eddigiek lij nagy összefoglalása is: a lelettopográfiai összefüggések, stíluselemek és történelmi adatok gondos egybevetésével véglegesen tisztázni kell a sok függő kérdést. Régebbi, de éppily forrongó még a népvándorlaskor homályos, de izgatón érdekes történelmének kutatása Magyarországon, amely a hunn-avar-magyar kapcsolatok iránti nagy érdeklődésnek köszönhető, hogy oly kiváló ember vetette meg komoly alapját, mint Pray György (1761-ben). Utána csakhamar tovább épít Schoenwiesner is Savaria történetében, de igazán nagy haladást csak Salamon jelent a múlt század nyolcvanas éveiben, tehát majd száz esztendő múlva, Nagy Géza ötletes, élénk fantáziájú, de nem elég mély munkájával a nyomában. Itt már égetően szükséges volna egy új, modern szintetikus mű, amelyhez a nyelvészek részéről Melich János „Honfoglaláskori Magyarországra kitérő segítség. Míg Mommsen korszaka tettekre ragadta a magyar kutatókat, addig – a viszonyok nyomása alatt – a háborút közvetlenül megelőző időkben kialakuló új európai tudományos áramlatok nem váltottak ki nálunk erős reakciót, liekler Antal stilkritikai megállapításai mindenestre új iránymutatással szolgáltak Pannónia kultúrájának megértéséhez, a Posta Béla körül csoportosuló kolozsvári iskola (Kováts István, Roska M., Buday Árpád) újcentrumot alkotott, tökéletesebb és kritikaibb lett a feldolgozás módja is: szóval azért a tudományos munka folytonossága nem szakadt meg, de sok helyen maga az új anyag feltorlódása homályosította el az előre való tekinthetést. A szükséges összefoglalótörékvések és szakunknak európai keretbe való beállítása helyett azonban a háború, forradalom, Trianon és a gazdasági válság szomorú periódusának beköszöntésével több mint egy évtizedes szomorú hiatus következett, amely alatt egy-két kötet folyóirat és néhány önálló munka volt az egész termés. Az általános okokon kívül egész sor sajátos sorscsapás is hozzájárult ahhoz, hogy e szak több kárát lássa a világegésnek, mint a többi. A vidék megszervezése a tudományos munkának egész irányítása Hampel kezében volt a Nemzeti Múzeum Régiségtárával együtt: ő kidőlt mindjárt az elején, ami végzetessé vált és a széthullt gyepelőket nem volt ki felvegye. Vidéki gócpontjaink elvesztek, a külföldtől el voltunk vágva, pénz ilyesmire nem volt. E mellett az új kezdeményezések még nem érlelhetők meg gyümölcseiket. (Ezen caesurának egész nemzeti életünkre kiható következményeire nyomatékosan felhívta a figyelmet Alföldi Andrásnak a *Budapesti Szemle* 1926 szeptemberi számában megjelent dolgozata, ahol e tudomány szak európai helyzetét stb. is tárgyalta.)

A legutolsó néhány esztendőben azonban – minden jel szerint – új korszak indult meg. Ezt elsősorban a céltudatos kultúrpolitika inaugurálta, amely a vidéki egyetemek megmentésével az elvesztett központok helyébe újakat adott, a külföldi kapcsolatokat intézményesen építi ki – amit, sajnos, eddig nélkülöztünk-, sőt az egyes szakemberek tudományos munkafeltételeinek megteremtésére is gondolt. A római magyar tudományos intézet fennállásával megnyílt most már a klasszikus arcbaeologia legmagasabb iskolája előttünk, míg* a számunkra oly fontos „provinciális régészet” rajnavidéki centrumaival az illetékes német tényezők közbejöttével sikerült szoros összeköttetésbe kerülnünk. Bacs kitűnő könyvtárait ottani történelmi intézetünkbe szállva aknázzhatjuk ki. Alapvető fontosságú még a Nemzeti Múzeumnak Hóni an Bálint által megindított szervezeti és a gyűjtemények elhelyezését illető átforgalmazása, melynek következtében a régészeti osztály végre különválhatott a középkor- és újkor- és kultúrtörténelmi gyűjteményektől. Szeged szívós munkával igyekszik Kolozsvár

örökét átvenni és a vidéken épült új múzeumok Debrecenben, Kecskeméten, Veszprémben, Keszthelyen nemcsak raktárai lesznek a leletanyagoknak, de – reméljük mihamarabb –, fókuszaivá is válnak a kutatásnak. Mindezekon felül pedig a sanyarúság éve alatt észrevétlenül megemberesedett az új generáció – a Kuzsinszky-tanítványoknak sora –, mely éppen áldatlan belkörülményeink miatt aránylag többen publikált idegen nyelven, mint előtte szoktak és ezúton elérte a külföld méltánylását is. Ezen friss erőket bevonva már 1924-ben megkíséreltük az összes számbajövő kutatókat megszervezni Magyarország honfoglalás előtti történetének és kultúrájának szintetikus összefoglalására, illetőleg ennek előkészítésére; mindenki a saját munkakerületének legjobban megfelelő nagy periódust és forráscsoportot dolgozta volna fel a legszigorúbb követelmények szerint. E vállalkozás ugyan megghiúsult pénz hiányában, de úgy látszik, hogy most, ha más formában és nem így egyöntetűen is, megvalósul és vele legnagyobb és legrégibb adósságunk letörlesztődik.

Ezen friss mozgalom először is a folyóiratok feltámadásában nyilatkozik meg. Hekler Antal az *Archaeologiai Értesítőt* indítja meg, Hóman Bálint az *Archaeologiai Közlemények* új sorozatában fog fontos nagyobb feldolgozó-áttekintő műveket kiadni, Kuzsinszky Bálint a *Budapest Régiségei* köteteit folytatja, míg Buday Árpád a kolozsvári *Dolgozatokat* hívta Szegeden a maga erejéből életre. Végső órája is volt már ennek, mert a leletekben hallatlanul gazdag magyar föld csakúgy ontotta az utóbbi időkben is a régiségeket, melyek publikációira, osztályozásra várnak. Egyénileg a következő szakemberek teljesítményeit kell kiemelnünk. Roska Márton és Hillebrand Jenő az őskőkorszak ismeretét vitték szépen előre, mellettük Leszik Andornak, a miskolci múzeum igazgatójának szisztematikus és évtizedes munkája lendítette fel a magyar barlangkutatást. A nagyszerű honi bronzkor kronológiájának új felállítását Tompa Ferenc munkálja, de szeretett nesztorunk Bella Lajos és Márton Lajos fokozatos kikapcsolódása miatt sürgős szükség volna itt további szakemberek beállítására. A kelta korszakot illetően többek közt Gohl Ödön leletrepertoriumát nélkülözzük a honi kelta-pénzek törzsek szerinti elválasztásához. A római idők feltárássában jelentős Kuzsinszky Bálint utolsó tevékenysége (a Balaton archaeológiája, az aquincumi edénygyár feldolgozása stb.), Nagy Lajos pompás összefoglaló dolgozatai a felfestmények, mozaikok és stukkókról, Láng Nándor vallástörténeti tárgyú cikkei. Rhé Gyula a balázai római villa további ásatásával, Szőnyi Ottó a pécsi őskeresztény temető új sírkapolnájának felfedésével, Paulovits István dunapentelei ásatásaival szerzett érdemeket. Oroszlán Zoltán a mitológiai emlékek áttekintésére törekszik. A népvándorlásnak hazánkban sok százestendőig tartott periódusát Sőregi Jánosnak a szármatakról készülő könyve és F. Takács Zoltánnak a honi emlékek távolkeleti kapcsolatait bogozó írásai boncolják, míg Fettich Nándor az egész anyagnak nagyszabású corpusát készíti elő. A numizmatikában Jónás Elemér munkája értékes, míg Finály Gábortól újabb topográfiai tanulmányokat várunk. A vidéki múzeumigazgatók önfeláldozó tevékenységét sem szabad itt kihagynunk; nem említettük közülük még Zeltai Lajost, Csallány Gábort, Csák Árpádot, Balogh Albint, Móra Ferencet, Szabó Kálmánt a legtevékenyebbek közül.

Van a mi ókori irodalmunknak egy végzetes hibája, melynek kiküszöbölése legégetőbb feladatunk,¹ Ha egy honi kutató pl. kréta-mikénei művészetről, görög virágkorról, miegyébről dolgozik, az nagyon kitűnő eredményekre vezethet, de kétségtelenül elveszik a külföldi szakemberek ezrei munkájának tengerében. Nem is várja tőlünk a Nyugat, hogy ezt csináljuk, amikor hazánk európai relá-

¹ L. erről Alföldi A. idézett cikkét.



Hajnik Imre (1840—1902)
jogtörténész.



Gróf Czirdky Antal (1772—1852)
közigazgász.

cióban is jelentős régi történet és csodálatosan sokoldalú őskulturái paragon hevernek vagy elégtelen számú specialista tehetetlenül áll a keretükben megoldandó feladatok előtt. Amikor az oláhok Erdélyben való őslakosságának kérdése, a szlávok betelepülése, az országnak a maihoz hasonló kultúrvédő szerepe a legrégebb időktől stb. a húsunkba vágó politikumok, amikor még nincs kiderítve, hogy hol milyen elemekre telepedett, mily fajú-törzsi embereket olvasztott magába a honfoglaló magyarság: akkor összesítsük és irányítsuk minden erőnket a honkutatásra. De elvontan tudományos tekintetben is, amíg a mi ezer évünket nem tudjuk az e földön eltölt előző évezredek szerves fejlődést mutató vonalába beilleszteni, addig a magyar história torzó lesz. Legelső dolgunk tehát a jövőben az legyen, hogy Magyarország 896 előtti históriáját és kultúrtörténetét, mint saját történelmünk logikus előzményét és szerves alkotórészét nemcsak önálló szakként műveljük, de a humaniorák közt a legelsőkhöz emelve az egyetemeken katedrákat biztosítsunk számára, vigyük be a középiskolába (nem 1 tanóra, de 1 év tananyaga ez!), vigyük be a nép tudatába: a *honismeret* mozgalmának erkölcsi és nemzeti jelentőségéről nem kell külön szólnom.

Két évvel ezelőtt, amikor ez az összeállítás első formájában elkészült, néhány szervezeti változtatást is felhoztunk a legközelebbi tennivalók közt. Egyike volt ezeknek a leletek elkallódása elleni törvényes védekezés megoldása, másik a vidéki múzeumok ügyének végleges rendezése, harmadik egy kutatóintézet felállítása, amely az anyaggyűjtést és feldolgozást eszközöző múzeumok mellett az átfogó, nagy kutatási célok megvalósítását kapná feladatául. Ma azonban már mind a három postulatum a megvalósulás útján van, amit elégtétellel állapíthatunk meg.

3. JOG ÉS ÁLLAMTUDOMÁNYOK

a) Jogtudományok.

Hazai jog- és állambölcsészeti irodalmunk általában az európai irodalmi áramlatok hatása alatt állott. A XIX. század folyamán jogbölcészetünket különösen a német természet- és észjogi írók, politikai íróinkat pedig – akik közül eredetiségével kimagaslik; *Eötvös József* báró – a modern alkotmányos állami berendezkedés vezérelveit kutató nyugati írók befolyásolták. Jogfilozófiai irodalmunkban *Pulszky Ágost* fellépése szakítást jelent az addig uralkodó természetjogi felfogással s egyúttal francia és angol hatás alatti átmenetet a XIX. század második felében virágzó szociológia álláspontjára. Pulszkyt széles látóköre és a társadalmi eszmények szerepét megértően kidomborító felfogása megóvta a szociológiai felfogások szokásos naturalista egyoldalúságától. Utána azonban a kor materialista és naturalista szellemi áramlatával úszó szociológiai irányzat lett úrrá századvégi jogfilozófiánkon. Ennek az iránynak jogfilozófusai *Pikler Gyula* és *Somló Bódog*, politikusa *Jászi Oszkár*; közel áll hozzájuk a szindikalista elveket valló *Szabó Ervin*. Ebben a szociológiába merült korszakban is – amelyet erősen racionalista felfogás jellemez (*Pikler*) – az idealisztikus felfogást képviselő politikai irodalmunkban *Concha Győző* és *Kuncz Ignác*. Jogfilozófiánknak a spenceriánus szociológiai állásponttól való elfordulását annak az írónknak, *Somló Bódognak*, a munkássága jelzi, aki ifjabb éveiben maga is ezt az álláspontot képviselte s annak hibáit belátva jutott el később a kanti filozófiára támaszkodó felfogásához. Németül megjelent főművévei („Juristische Grundlehre”, 1917) jogfilozófiánk szorosán belekapcsolódik a külföldi irodalomba, amelyben munkájának az a körülmény biztosít jelentőséget, hogy céljául az általános tételesjogi fogalmaknak éles szétválasztását tűzi ki a magával a jog fogalmával adott fogalmaktól s utóbbiaknak részletes kifejtését adja.

Concha Győző nemcsak a saját – napjainkban sein lankadó – munkásságával volt hatással politikai irodalmunkra, hanem azzal is, hogy iskolát nevelt. Az ő szellemében munkálkodnak Tuka Béla, Kun József és Krisztics Sándor. Az ő iskolájából került ki Balogh Artúr. Eltérő utakon halad Szandtner Pálnak „Az alattvalói engedelmisség problémája” című monográfiája, valamint Réz Mihálynak „A történelmi realizmus rendszere” című posthumus munkája. Egyes jogfilozófiai kérdéseket tárgyalnak Ruber József és Horváth Barna. Végül abból a felfogásból kiindulva, hogy a jogfilozófia a jogtudományok közös előfeltevéseinek vizsgálata, a jogfilozófiai problémák rendszeres összefoglalását kísérli meg Moór Gyula. Nagyobb idevágó mű még Thegze Gyula könyve: Társadalom-, állam- és jogbölcselet. I. 1924.

A külföldi jogbölcseleti irodalom terén a francia, olasz, angol és amerikai inkább szociológiai és néplélektani irányzatot mutat, míg a német és az újabban kiemelkedő jelentőségre szert tett osztrák irodalom ismeretelméleti, módszertani, fenomenológiai és értéktani jellegű. Rendkívül jellemző az újabb irodalomra a jogtudományi módszertan kérdésének előtérbe nyomulása. S bár a módszertan rendszeres kidolgozásával nem találkozunk, számra és súlyra nézve igen jelentékenyek az alapvető módszertani kérdésekkel foglalkozó művek.

Hazai jogbölcseleti irodalmunkban kívánatos volna a tételes jogtudomány módszertanának rendszeres kifejtése. Egy ilyen munka nemcsak a külföldi irodalomban elszórtan található hatalmas anyagot ismertetné meg hazai jogi irodalmunkkal, hanem a módszertani elvek rendszeres kifejtésével egy eddig a külföldön el nem végzett feladatot is megoldana; értékes irányításokat adhatna végül gazdasági, politikai és jogi viszonyaink konszolidálódása után minden biztonnyal hatalmasan fellendülő tételes jogi irodalmunknak.

A hazai jogbölcseleti kutatás akadályai – a publikáció anyagi nehézségeitől és az e tudományok területén szükséges külföldi munkák megszerzésének költséges voltától eltekintve – főleg személyi természetűek: a magyar elmének az elvont gondolkodástól való idegenkedéséből és nem magának a tárgynak a természetéből folynak. Azok a gazdasági, társadalmi, politikai és jogi megrázkódások, amelyeknek korszakát éljük és amelyek szükségképpen bénítólag hatnak a tételes jogtudományok művelésére, a jogfilozófiai gondolkodásnak a tárgy természeténél fogva bőséges tapasztalati okulást és ösztönzést adhatnak.

Ezek után a *tételes jogtudományok* hazai múltját és jelenét vizsgáljuk. Az a körülmény, hogy alkotmányunk történeti alkotmány, magánjogunk pedig szokásjogon alapul, elegendő magyarázatul szolgál arra, hogy tételes jogtudományaink területén a múltban és a jelenben is miért foglal el olyan jelentékeny helyet a tételes jogunkat *történeti szempontok* alkalmazásával tárgyaló irány. Ezzel az iránnyal szemben – az 1867 utáni kodifikációs alkotásokra is támaszkodhatván – mind közjogi, mind magánjogi irodalmunkban fellép az az irány, amely jogunknak szigorúan dogmatikus tárgyalását tűzi ki céljául. Magánjogi törvénykönyvünk előkészítésének több mint félszázad óta folyó munkája magyarázza másrészt, hogy jogpolitikai, „de lege ferenda” szempontok is sokszorosan belejátszanak tételes jogunknak dogmatikus és történeti szempontokat követő tárgyalásába. A jogpolitikai irányzatnak a dogmatikus irányzattal szemben való térfoglalása különösen jelentékeny a büntetőjog területén, ahol a külföldi hatásra támadt kriminálantropológiai, kriminálszociológiai és kriminálstatisztikai irányzat a tételes büntetőjog sajátlag jogászi, dogmatikus művelését már-már háttérbe szorítja.

A tételes jogi irodalom az alkotmány visszaállítása után a tudományosabb szellem általános fellendülésével, de különösen annak következtében, hogy a jog egyes területeit kodifikálnunk sikerült, igen jelentős haladást mutat. Még a

hetvenes évek végén a polgári perjog tudományos elemzését, főleg a polgári per jogi természetének megvilágítását *Plósz Sándor* indította meg, s irodalmi tevékenysége e részben éppúgy úttörőnek bizonyult, mint a németeké, sőt azt több tekintetben meg is előzte. Az igazságszolgáltatási intézmények vizsgálata terén ez a szigorúan tudományos, elemző irányzat ezóta állandóan uralkodó. Mindazok, akik igazságszolgáltatási intézményeink feldolgozásával foglalkoznak, ebből a módszertani irányzathoz indulnak ki. E téren irodalmunk elég jelentős számú munkát tud felmutatni. Hasonlóképpen mélyreható tudományos szellem jellemzi a többi területeit is tétéles jogi irodalmunknak. Itt elsősorban büntetőjogi irodalmunk igen hatalmas fellendülésére kell utalnunk. A legkiválóbb helyet e téren *Balogh Jenő* foglalja el, aki mellett *Finkey Ferenc*, *Vargha Ferenc* és *Angyal Pál* igen gazdag és értékes irodalmi tevékenységet fejtettek ki. A magánjogi irodalom terén *Grosschmid Béni* kutatásai a legjelentősebbek, annyira mélyrehatók és eredetiek, hogy hasonlóra a német magánjogi irodalomban is alig akadunk. A magánjog tudományos feldolgozásának egyik nagy-eszű és kiváló műveltségű képviselője volt a korán elhunyt *Szászy-Schwarz Gusztáv* is. Magánjogi monográfiái és értekezései mindenkor a magyar jogi irodalom legértékesebb termékei közé fognak tartozni. A kereskedelmi és váltójog kodifikálásával fellendült váltó- és kereskedelmi jogi irodalmunk is. Itt ismét *Plósz* volt az úttörő, aki az ő mélyenszántó váltójogában nemcsak elméletileg nyújtott igen értékes munkát, hanem olyant is, melyet a gyakorlat ma is kiválóan tud használni. Az újabb váltó- és kereskedelmi jog tudományos feldolgozása főleg *Nagy Ferencnek* kiváló érdeme, akinek kereskedelmi és váltójogi kézikönyvei a legmagasabb tudományos követelményeknek is megfelelnek. Igen jelentős eredményeket mutat fel közjogi és közigazgatási jogi irodalmunk is (*Ereky István*, *Tomcsányi Móric* stb.). Itt azonban inkább áll előtérben a monografikus feldolgozás, mint az egész anyagnak rendszeres és teljesen kimerítő feldolgozása. A jövő szempontjából igen nagy súlyt kellene fektetni a nemzetközi jog hatékonyabb művelésére, mely célból egy *nemzetközi jogi intézet* felállítása igen alkalmas eszköznek mutatkoznék.

Napjaink viszonyai nem kedveznek a tétéles jogtudományok művelésének. Közjogi intézményeink az ideiglenesség jellegét mutatják. Közigazgatási és pénzügyi jogunk alig képes a rohamosan változó törvényes és rendeleti intézkedések áradatát magába fogadni. Büntető jogunkat a társadalmi rendünket fenyegető veszélyek s a gazdasági életünkön elhatalmasodott betegségek ugyancsak efemer jellegű feladatok elé állítják. De jogrendszerünknek az a része, amely pedig a legnagyobb szilárdságot szokta politikai megrázkódások idején tanúsítani, magánjogunk is nehéz helyzetbe került. A háború rendkívüli viszonyainak módosító hatását a „háborús gazdasági jog” alakjában érezte meg. A jelen rendkívüli viszonyai ugyancsak egy sereg rendkívüli intézkedés súlyával nehezdednek reá és ugyancsak múltó jellegű aktuális problémák elé állítják. (Valorizáció.) A földbirtokreform hasonlóképpen a rendkívüli helyzet parancsából nyúlik bele mélyen ingatlan jogunk intézményei közé. Mindezek folytán úgy látszik, mintha a magánjog szilárd talaját is előnténék a közigazgatási jognak napjainkban rendkívül változó hullámai. Aránylag legváltozatlanabbak az eljárási perjogi jogterületek.

Kétségtelen, hogy a máról holnapra antikválódó jogalkotás nem kedvez a tétéles jogtudomány művelésének. De a mai rendkívül változó viszonyok mellett még a jogpolitikai irodalom sem virágozhat. Mert azok a gazdasági és politikai viszonyok, amelyekből érveit meríthetné, maguk is annyira változók, hogy ma már helytelen talán az, ami tegnap helyesnek látszott. Egy területen azonban ezeknek a viszonyoknak a nyomása is sürgeti a munkát. Ez az ú. n. sciences

administratív terület. Az állami közigazgatás nagy kifejlődése az utóbbi évtizedekben, s még inkább a háború és az utána felmerült nagy változások, az állami pénzügyek kényszerítő hatása a közigazgatásnak takarékosági célból való maradandó jellegű racionalizálására a közigazgatásnak számos új problémáját vetik fel. Ezek részben s főleg a nagy állami üzem megszervezésére vonatkozó, általános jelentőségűek s ezért a nemzetközi közigazgatástani kongresszusok is fáradságos előbbrevitelükkel. Hasonló szintetikus munkára van szükség a közigazgatási jog területén is, ahol az egyes közigazgatási területekre vonatkozó tételes joganyag rendszerezése után abból a jogintézmények kiemelése a feladat, mint azt a német tudományban Otto Mayer (Deutsches Verwaltungsrecht-jével) kezdte. Ennek elvégzése már a nemzeti tudományra vár, s azért volna sürgős, mert a mai bő kodifikációs munka talán e téren nélküli leginkább a tudomány irányítóját.

A külföldi tételes jogi irodalom a hazaiéhoz hasonló helyzetben van. A jogfilozófiai, szociológiai és közgazdasági munkák nagy tömege mellett a külföldi tételes jogi irodalom inkább osztrák törvények és rendeletek kiadására és kommentálására szorítkozik.

A tételesjogi irodalmunk útjában álló akadályok tehát magának a tárgynak természetében rejlenek. Gazdasági, társadalmi és politikai életünk konszolidációja s közjogi és magánjogi intézményeinknek ezt követő megszilárdulása fogja megadni az alapot az elmélyedő eredményes jogászai feldolgozás számára.

Ha majd tételes jogi irodalmunknak ez a kétségtelenül bekövetkező hatalmas fellendülése megindul, rendkívül kívánatos volna, hogy hasznára fordítsa a tételes jogtudományok módszertanának kérdésében napjainkban kifejlődött hatalmas jogbölcseleti irodalom értékes eredményeit. Így kívánatos volna a dogmatikus normatív jogászai tárgyalásnak a ezintén normatív erkölcsi és politikai mérlegelésektől, valamint a jogintézmények létrejöttének történeti magyarázatától való szétválasztása. Ez a szétválasztás nem jelentheti természetesen azt, hogy a jogszabályok értelmének dogmatikus kifejtésénél a történeti megvilágítás mint értelmezési segédeszköz ne játszhatnék fontos szerepet.

b) Közgazdaságtan.

A közgazdaságtan fejlődésének három tényezője emelkedik ki Magyarországon. Az első a magyar közgazdaságnak korszerű alapokon való kibontakozása és kifejlődése, a második a Magyar Tudományos Akadémia tudományt fejlesztő tevékenysége és a harmadik az egyetemi oktatás.

A közgazdaságtan iránti érdeklődést, miként a külföldön, úgy nálunk is, a gazdasági életnek a középkori kötöttségből való felszabadulása és különösen kapitalisztikus alapokra helyezkedése keltette fel. Minthogy azonban hazánk a politikai viszonyok által rákényszerített béklyók folytán gazdasági fejlődésében gátolva volt akkor, amidőn Európa-szerte a gazdasági élet szabadabb kibontakozása már megindult, a gazdasági kérdések felkarolása is később következett be Magyarországon. A XVIII. század végén báró *Skerlecz Miklós*, gróf *Almássy Pál* és *Berzeviczy Gergely* voltak úttörői hazánk gazdasági viszonyai felkutatásának és korszerű átalakításának. Az érdeklődés középpontjába azonban csak gróf *Széchenyi István* működése helyezte hazánkban a közgazdasági kérdéseket. Az így felkeltett érdeklődés azután élénk közgazdasági és pénzügyi eszmecserét indított meg, melyből különösen gróf *Dessewffy Emil* és gróf *Lónyay Menyhért* munkái emelkednek ki. Az így született irodalmi termékek azonban még távol állnak a rendszeres elméleti tudományos kutatásoktól és erősen gazda-

ságpolitikai színezetűek. Tárgyuk a magyar közgazdaság fejlődése által kitűzött feladatokkal, a hitel-, bank- és pénzügy kérdéseivel függ össze.

Ekkor kapcsolódik be a tudomány fejlesztésébe a Magyar Tudományos Akadémia működése. Az Akadémia egyrészt tudományunk rendszeres elméleti felkutatását igyekezett előmozdítani, másrészt pedig a részletkutatást törekedett meghonosítani. Mindkét irányban elsősorban pályatételeivel ért el szép sikereket. Már 1860-ban egy népszerű nemzetgazdasági tankönyv megírására hirdetett pályázatot, melyet *Karvasy Ágost* nyert el. Később is ismételt jutalmazott rendszeres elméleti közgazdasági munkákat. Pályatételeivel azonban a monográfiák és a gazdaságpolitikai munkák egész sorozatának létrejöttét is előmozdította. Így a vámpolitika fejlődésének, a valutarendezésnek, a magyar hiteligény történetének és a budapesti bankok fejlődésének a megírását részben az Akadémia pályatételeinek köszönhetjük, részben pedig e tárgykörök szerzőit munkájukban az Akadémia jutalmazásai buzdították. Pályatételeiben mindig nagy súlyt vetett a korszerű kérdések tudományos megvilágítására, akár különleges magyar, akár pedig valamelyik fontos európai gazdaságpolitikai kérdéstről volt szó.

Hatalmas lendületet azonban nálunk is csak az egyetemi oktatás kibontakozása adhatott a rendszeres tudományos munkának, mert csak ez biztosíthatta, szélesebb körben a tudományos pályára lépést, valamint a rendszeres kézikönyvek és tudományos monográfiák szélesebbkörű olvasóközönségét. Az első rendszeres tankönyvet is ennek köszönhetjük. *Henfner János* zágrábi, majd pesti egyetemi tanár tollából került ki és 1831-ben jelent meg latin nyelven. Magyar nyelven *Karvasy Ágost* fent említett kézikönyve nyitja meg a rendszeres elméleti munkák sorozatát, melyhez csakhamar *Kautz Gyula*, *Matlekovits Sándor*, *Földes Béla*, *Gaal Jenő*, *Navratil Ákos*, *Kovács Gábor*, *Heller Farkas*, *Balás Károly*, valamint mások rendszeres kézikönyvei is csatlakoztak. Ugyancsak az egyetemi oktatás indította meg a pénzügytan irodalmát elméleti alapokon és adott létet elsősorban *Mariska Vilmos* és *Földes Béla* alapos, utóbbinak németül is megjelent munkájának.

A nálunk bámulatatos lendülettel kibontakozó magyar gazdasági élet új, meg új feladatokat tűzött a gazdasági kutatás elé és az akadémiai támogatás, valamint az egyetemi oktatás keretei gazdag irodalomnak vetették meg az alapját, mely teljesen a külföld színvonalára emelkedett, úgyhogy e téren mulasztásainkat teljesen pótoltuk. Ha közgazdasági munkáink számbelileg nem is versenyezhetnek a gazdag angol, francia, német és amerikai irodalom idevágó termékeivel, tudományos színvonaluk azokét teljesen elérte.

Alig indult meg hazánkban a rendszeres tudományos kutatás a közgazdaságtan terén, *Kautz Gyula* oly feladatot tűzött maga elé, mely akkor az angol, a német és később a francia kutatást is erősen csábította és ez a közgazdasági kutatás történelmének áttekintése volt. Míg azonban Anglia a klasszikus iskola nagy tekintélyénél, Németország a történelmi iskola előtérben állásánál, Franciaország pedig a fizokratizmust létrehozó múltjánál fogva némi feszélyezettséggel láttak e feladat megoldásához, a magyar kutató a legnagyobb pártatlansággal láthatott munkához. Elfogulatlanság nélkül tekinthetett végig a tudomány fejlődésén. És ez *Kautz Gyulának* nagy lelkiismeretessége és pártatlansága folytán oly mértékben sikerült, hogy idevágó munkája mindenfelé a legnagyobb elismeréssel találkozott. A „Theorie und Geschichte der Nationalökonomik” (Propyläen zum volks- und staatswirtschaftlichem Studien) című munkája, melynek I. része Bécsben 1858-ban, II. része ugyanott 1860-ban jelent meg, valóban forrásmunka a művelt világ számára a közgazdaságtan történetére vonatkozólag. Valóban történeti nevezetessége, hogy *Kautz* munkája nyomán lett

Adamson, Jevons barátja, *Gossen* azóta alapvetőnek felismert könyvére és Adamson révén Jevous, mint „The theory of political economy” című munkája második kiadásának előszavában elmondja, *Gossen* munkájára figyelmes. Jellemző, hogy *Kautz* alapossága és lelkiismeretessége oly időben foglalkozott *Gossen* munkájával, midőn a németek ezt figyelemre nem méltatták és *Roseher* tantörténeti forrásmunkájában, mely csak Németország közgazdasági irodalmával foglalkozik, *Gossen* neve elő sem fordul. Idézük is azután *Kautz* munkáját mindenfelé, ahol a közgazdaságtan történetéről van szó; így p. o. *Marshall* elterjedt kézikönyvében, a *Palgrave*-féle lexikon cikkeinél, a *Gides-Rist*-féle tantörténetben egyaránt találunk rája utalást, nem is szólva a német irodalomról, mely gyakran említi. A német munkánál később látott napvilágot a számunkra különösen becses magyar vonatkozású munka: „A nemzetgazdasági eszmék fejlődési története és befolyása a közviszonyokra Magyarországon. Budapest, 1868.”

Egy másik kutató, *Matlekovits Sándor* egy nehéz elméleti problémát oldott meg sikerrel, mellyel akkortájt korszerű voltánál fogva az egész művelt világ irodalma birkózott. Ez a vámok hatásának kérdése és *Matlekovitsnak* e téren sikerült ugyancsak német nyelven megjelent munkájában úttörő eredményeket elérni.

Később az elméleti kutatás nálunk különösen a jövedelemeloszlási tan felé fordult, mely téren *Navratil Ákos* és *Balás Károly* munkái sok érdekes eredményt hoztak felszínre. A tőkeelmélet terén *Balás Károly* és *Heller Far kos* igyekeztek a tudományt elmélyíteni. (Ismertetve a *Schmoller*-féle évkönyv [*Schmoller's Jahrbuch*] 49. évfolyamában *Varga István*: *Zwei ungarische Kapitaltheorien* címmel.)

A magyar közgazdasági élet különleges kérdései mindig erősen foglalkoztatták a magyar tudományt és az e téren elért eredmények oly számosak, hogy azokra egyenkint ki sem térhetünk. Az agrárpolitika, a vámpolitika és a valutapolitika, valamint a szociálpolitika kérdései állanak e téren már régebb idő óta előtérben. E téren irodalmunk annyira széleskörű, hogy csupán néhány munkát emelhetünk ki a sok közül. Így jelentősek *Bernát István* agrárpolitikai, *Matlekovits* és *Láng Lajos* vámpolitikai, *Fellner Frigyes* valutapolitikai tanulmányai. *Fellner* a magyar nemzeti vagyon és nemzeti jövedelem becslésével végzett hasznos munkát, *Mattyasovszky Miklós* a törzsöröklés kérdését tette beható tanulmány tárgyává, *Czettler Jenő* terjedelmes munkát írt a mezőgazdasági szociálpolitikáról és *Heller Farkas* Magyarország szociálpolitikájának kritikai fejlődését írta meg.

E kérdések állandó tudományos nyomonkövetését a magyar tudomány a jövőben sem nélkülözheti. Emellett az elmélet ma előtérben álló kérdései a jövedelemeloszlási elmélet, a pénzelmélet és a gazdasági szervezkedés elméleti elmélyítése jelzik a főproblémákat, melyek közül különösen az elsőbe és a harmadikba jelenkorunk kutatása megfélelően bele is kapcsolódott.

Az elméleti kutatásnak azonban kivált nagy akadályai vannak hazánkban, melyek részint az elméleti munkák olvasóközönségének szűkkörű voltában, részint pedig a háború utáni állapotok nyomorúságos voltában rejlenek. Az újabb külföldi irodalmi termékek beszerzésének nehézségeit tudományunk közösen érzi az összes tudományzakkal. De egyik irányban e viszonyok még súlyosabban nehezedenek rája. Ez a folyóirati anyag beszerzése, mely a közgazdaságtan terén az induktív kutatásnak elengedhetetlen kelléke. Amíg a szaklapok útján felszínre kerülő külföldi induktív anyag csak a legnagyobb hiányossággal férhető hozzá kutatóinknak, lehetetlen a kor színvonalán maradni, úgy hogy egyenesen tudományunk színvonalának lesüllyedésétől kell tartanunk.

Hiányát érezzük ezenkívül kutatóintézetek fölállításának. A külföldön az Institut Solvay, a kiélt Institut für Weltwirtschaft und Seeverkehr, újabban a konjunktúra kutatásával foglalkozó intézetek és egyéb intézetek állatiak a tudományos kutatás szolgálatában, míg minálunk hasonló intézet nincsen. Az ily intézetek volnának hivatva a tudományos kutatás eszközeit rendelkezésre bocsátani és anyagi eszközeikkel a tudományos kutatást előmozdítani, valamint a kutatók munkáiba egyöntetűséget és munkamegosztást hozni. Fontos hivatásuk volna a hazai induktív anyag összehordása, mely ma szinte legyőzhetetlen nehézségekkel jár, minthogy a törvényhozás és az egyes minisztériumok nyomtatványait is csak nagy nehézségekkel és tökéletlenül sikerül egyetemeinknek összegyűjteni. A nyomtatott anyagon túlmenő kutatásról alig lehet szó, mert ily anyagot csak egy külön e célra fölállított tudományos intézet, mely ezirányban kellő tekintéllyel is fel van ruházva, gyűjthetne össze. Bizonyos kiindulási pontot nyújthatna talán a Társadalmi Múzeum megfelelő átszervezése és egyetemeinkkel való szorosabb kapcsolatba hozása.

Ami a *nemzetközi kapcsolatokat* illeti, a közgazdaságtan művelése hazánkban a külföld eszmeáramlataival kezdettől fogva élénk kapcsolatban volt. Ez természetes következménye annak, hogy a külföld irodalma már erősen fejlett volt, midőn Magyarországon a közgazdasági kutatás megindult. Eleinte a klasszikus iskola, majd pedig különösen *Kautz* és *Földes* működésével a német történeti iskola hatása lépett előtérbe. Ez iskola egyik úttörő munkáját, *Liszt-Frigyes* nagy művét nem sokkal megjelenése után *Sárvári* magyarra is lefordította. Később az Akadémia gondoskodott arról, hogy *Quesnay*, *Turgot*, *Hume*, *Smith*, *Ricardo* és *Sismondi* munkái magyarra is lefordíttassanak. A magyar tudomány azonban nem követte állásfoglalásában ítélet nélkül sem az angol liberális, sem pedig a német nemzeti és történelmi irány kilengéseit, hanem, mi különösen *Kautz*, *Földes* és *Gaal* érdeme, józan ítélettel igyekezett mindegyik eredményeit magába szívni. Önállóságról tanúskodó kép tárul élénk a magyar közgazdasági irodalomban, midőn látjuk, hogy magába szívtá az angol és a francia, valamint a német és legújabban az amerikai kutatás eredményeit anélkül, hogy bármelyik irányában egyoldalú beolvadást mutatott volna. Persze legközvetlenebbül mégis a német és újabban különösen az osztrák és az amerikai iskola hatásai mutatkoznak.

Régebben a kiválóbb munkáknak német nyelven való közzététele, valamint egyes tudósaink külföldi tudományos összejöveteleken való részvétele tudta ápolni a külfölddel való összeköttetést és a külföldi irodalomba való bekapcsolódást. E téren az úttörő munkát *Kautz Gyula* végezte, kinek a közgazdaságtan történetére vonatkozó munkáját világszerte, még az angol irodalomban is idézik. Később különösen *Földes Béla*, *Láng Lajos* és *Gaal Jenő* ápták a külfölddel való tudományos kapcsolatot. *Földes* számos tanulmányt tett közzé a *Jahrbücher für National-ökonomie und Statistik*ban. *Láng Lajosnak* az utolsó száz év vámpolitikájáról szóló munkája és *Földes Béla* Pénzügytana is megjelentek német nyelven. *Fellner Frigyes* németül is kiadta az osztrák-magyar valutarendezésről és a nemzeti vagyon- és jövedelemről szóló tanulmányait. A háború után a kapcsolat a külfölddel igen megnehezült. Az angol, amerikai és francia munkák magas áránál fogva, egyedül a német irodalom hozzáférhető valamennyire tudósainknak és a személyes kapcsolatról ma úgyszólván teljesen le kell mondanunk, holott ez sok utat nyithatna meg a magyar szellemi munka termékeinek megismertetésére. Pedig nemzetközi összejövetelek ma is vannak, de magyar tudós nincsen abban a helyzetben, hogy ezeken kormánytámogatás nélkül részt vehessen; ilyenre pedig a közgazdasági tudományokkal foglalkozóknak kevés alkalmuk van.

Újabbán német nyelven néhány magyar szerző munkája ismét napvilágot látott. Így megjelent *Balás Károly: Die Grundlage der Sozialpolitik*. Jena, 1926. című munkája, továbbá *Heller Farkas: Grundprobleme der theoretischen Volkswirtschaftslehre*. Leipzig, 1920. (jelenleg már a 3. kiadás kerül sajtó alá) és ugyancsak *Heller Farkas: Nationalökonomie (Theorie und Geschichte)* Halberstadt, 1926. *Surányi Ilinger Tivadar* tollából „Die Philosophie in der Volkswirtschaft” címen 1925-ben és 1926-ban két kötetre terjedő munka jelent meg Jénában. Sajnos, az angol és a francia kiadókkal alig sikerült számbavehető kapcsolatot teremteni. Ez részben annak is tulajdonítható, hogy szerzőink értekezéseik vagy könyveik lefordítását ennek költséges volta miatt nem vállalták magukra és így nehezen is kereshetik az összeköttetést a francia és angol szakfolyóiratokkal és kiadókkal.

A külföldi tudományos munkába való bekapcsolódás elsősorban azzal volna előmozdítható, ha kormányunk tervszerűleg igyekeznék a külföldi tudományos kongresszusokra magyar tudósokat a lehetőség határain belül sűrűn kiküldeni. A közvetlen személyes eszmecsere sok oly kaput nyit meg, melyek egyébként zárva maradnak. A tudomány terén csak a tudós egyéni tekintélyén nyugvó kapcsolatok lehetnek igazán gyümölcsözőek.

Nagyot lendíthetne a külföldi tudományba való bekapcsolódásunkon, ha szemináriumainknak mód juttatnék arra, hogy jelesebb munkáikat közzétehessék és egyúttal egy-két külföldi fordító, vagy tudományos segéderő oszthatná be hozzájuk. Ma a szemináriumok munkásságának legnagyobb része elkallódik és a szemináriumok irattárába kerül. Ezen munkásság eredménye sohasem lát napvilágot, mert tudományos folyóirataink, elismert szaktektintélyeink és az & társaságokban tartott felolvasások közleményeivel annyira túl vannak terhelve, hogy más dolgozatokat nem közölhetnek, pedig csekély támogatással meg lehetne teremteni a jelesebb szemináriumi dolgozatok olvasóközönségét és a külföldi fordítás lehetőségének megnyitásával a külföld is tudomást szerezhetne arról, hogy a mi egyetemeinken is tudományos munka folyik. Ezen eljárás gazdaságos is volna, mert idegennyelvű szemináriumi kiadványok a cserepéldányok egész sorozatát tennék hozzáférhetővé, amivel az amúgy is túlterhelt és még a legszükségesebbre sem elegendő könyvtári dotációink megkönnyebbulése következne be. Az a csekély áldozat tehát, melyet az ily kiadványok megindítása és valamely külföldi nyelven (lehetőleg felváltva német, angol és francia nyelven) való közzététele okozna, ez úton bőségesen megtérülne.

Az a haszon, amely közgazdasági kutatásaink idegen nyelveken való közzétételéből származnék, messze túlterjedne az említett határokon. Nemcsak azt mutatná meg a külföldnek, hogy Magyarországon is folyik tudományos munka, hanem arról is meggyőzné a külföldet, hogy gazdasági és szociális téren Magyarország sem oly elmaradott, miként azt ellenségeink oly kitarással hirdetik. A tudományos pártatlansággal megírt munkák, melyek mögött az egyetem tekintélye áll, nagy külpolitikai hasznot is jelenthetnének Magyarország számára. Nem szabad felednünk, hogy ma a gazdasági, pénzügyi és társadalmi kérdések erősen a külföld érdeklődésének középpontjában állanak, és ha e téren a külföld nem hall rólunk, ez csak elmaradottságunk hírét keltheti.

Ugyanez áll tudományos társaságaink támogatására vonatkozólag is. Ezek is nem egy értékes eredményt hoznak felszínre. Míg azonban folyóirataink cikkei csak magyarul jelennek meg, a külföld azokról tudomást nem vesz. Anyagi támogatásuk lehetővé tenné kiemelkedőbb cikkeiknek valamely világnyelven való közzétételét.

c) *Statisztika.*

Magyarországon a tudományos statisztikai kutatásnak távolról sincs oly régi múltja, mint a nyugati államokban. A török hódoltság után az ország adminisztrációját Bécsből irányították, már pedig a statisztika kezdetben mindent inkább az adminisztráció melléktermékeként szerepelt, és csak később jutott tudós kutatók kezébe. Bizonyos mértékű éles megkülönböztetés a hivatalos és tudományos statisztika között ma is megvan. Érdemben a kettőt a következők választják szét: a hivatalos statisztikának a széleskörű megfigyeléshez szükséges szervezete és impériuma van, amelyet a tudományos statisztika nélkülözvén, adatait nem állíthatja össze maga, hanem a hivatalos statisztika anyagából meríti. A statisztikai adatokból levonható társadalmi törvényszerűségek megállapítására és értékelésére azonban bármelyik tudományos erudíció alkalmas: az is, amelyik a statisztikai hivatalok mellett érlelődik, és az is, amelyik a hivatalokon kívül, az úgynevezett katedrái statisztikán művelődött.

A magyar statisztika múltjában az első igazán figyelemreméltó alak *Schuartner Márton*, a budapesti egyetemen a diplomatika tanára volt, de előbb Göttingában hallgatta Schlözert, Achenwall közvetlen tanítványát. Felfogása tehát teljesen simult a statisztikának akkori államleíró felfogásához. Az a könyv azonban, amely nevét halhatatlanná tette, a *Statistik des Königreichs Ungern* (két német és egy francia kiadásban jelent meg) a hivatalos statisztika eredményeit jól felhasználó, magánforrásokat ügyesen kiaknázó, amellet a társadalom jellegzetességeit élesen megfigyelő ember munkája volt.

A következő figyelemreméltó név, amelyet a magyar statisztika feljegyezhet, *Fényes Elek* neve, annyiban kisebb jelentőségű, amennyiben az ő korában a statisztika oknyomozó munkája Európaszerte már sokkal előrehaladottabb volt, mint az ő munkáiból – amelyek a múlt század 30-40-es éveinek Magyarországot ábrázolják – kitűnik.

A magyar statisztika további fejlődésében a hivatalos statisztika részéről *Keleti Károly*, *Körösi József* és *Vargha Gyula*, az egyetemi statisztika részéről *Földes Béla* és *Láng Lajos* már nemcsak teljesen európai nívón állottak, hanem a nemzetközi összeköttetésekben is igen élénken szerepeltek. Közülük különösen *Keleti* és *Körösi* szinte vezetőszerpet vittek a statisztika nemzetközi ügyének intézésében. A statisztika fejlődése ebben az elmúlt időszakban az állami élet nevezetességeinek leírásából eljutott a társadalmi élet törvényszerűségeinek kutatásához. A tárgykör fokozatosan nőtt, de műszerei lassabban tökéletesedtek. Elég korán kapott segítő társat a matematikai statisztikából, anélkül, hogy ezt a segítséget teljesen ki tudta volna használni. Magyarországon úgy a Központi Statisztikai Hivatal, mint a Fővárosi Statisztikai Hivatal teljesen európai nívójúak.

Abban, hogy a hivatalos és a tudományos statisztika a legújabb időben, a háború nehézségei között is oly szépen fejlődött, kiváló érdeme volt *Buday Lászlónak*, kinek korai tragikus halála nagy csapás a magyar tudománynak. Úttörője volt nálunk a munkásbiztosítási statisztikának és a községi, valamint a vármegyei háztartásról a legmagasabb színvonalon álló munkákkal gazdagította irodalmunkat. Nemzetközi vonatkozásban is nagy dicsőséget szerzett a Statisztikai Hivatal negyvenéves fejlődésére visszapillantó munkája, melyet 1911-ben a nemzetközi statisztikai intézet hágai ülése elé terjesztettek. A magyarság számára azonban legtöbbet jelent a szomorú trianoni napokban írt „Megcsonkított Magyarországra, mely meggyőző erővel, a statisztikus komolyságával és tárgyilagosságával tárja a világ elé azt a nagy igazságtalanságot, melyet Trianon Magyarországon elkövetett. A magyarság számára az új helyzetben

alapos tájékozódást nyújt e munka, komoly intelmekkel a jövő számára és minden sorából a magyar hazafi figyelmeztetése szól, hirdetve, hogy egy nemzetnek sohasem szabad bizalmát és a jövőbe vetett reményét elveszítenie, ha élni akar. *Buday László* mellett *Kovács Alajos* a demográfia, *Laky Dezső* pedig a városi háztartás és a közegészségügyi statisztika terén tűnt ki. Utóbbi dolgozta fel az ország megszállásával előidézett károkat is.

A világháború nemcsak az egyes nemzetek statisztikai megfigyelő erejét és képességét tette próbára, sőt majdnem elsilányította, hanem a nemzetközi tudományos haladásnak is igen nagy akadálya lett. A társadalmi életnek az a finom részletekbe menő rajza, aminőt több nyugati államban (Hollandia, Norvégia) a háború előtt találtunk, elveszett a küzdelmes évek alatt, s a háborúban tényleg résztvevő nemzetek nemcsak eddig művelt statisztikájukat hanyagolták el és nemcsak a háború által felvetett igen nagy megrázkódások megfigyeléseit mulasztották el, hanem a statisztika szerveit igen sok helyen ledegradálták nyilvántartó szervezetekké, amelyek a gabonaelosztásban, a haditárgyak rekvizíciójában stb. vettek részt.

Ez az oka annak, hogy nagyon sok folytatólagos megfigyelésnek – amely némely államban már egy százados múltra tekinthet vissza – a háború következtében hirtelen vége szakadt s az azóta eltelt hat esztendő alatt csak itt-ott volt módjuk az egyes nemzeteknek, hogy ezeket a hiányokat pótolják.

Megrongálta a háború a közönségnek a statisztikába vetett hitét is, ami a megfigyelések tökéletességét a későbbi időkre újra lejjebb szállította. Olyan hiba ez, amelynek kiküszöbölésére ismét hosszabb idő szükséges.

Az anyagi eszközök drágulása a statisztikai eljárásokat is egyszerűsítette, amivel sok – korábban könnyen hozzáférhető – részletadat ment veszendőbe. Mindezek nemcsak a hivatalos statisztikának a színvonalát süllyesztették, hanem természetesen azt a lehetőséget is, hogy a etasztikai anyag alapján a tudományos vizsgálat a jelenségek változását biztos szemmel tudja kísérni.

Megrongálta végül a hosszantartó világháború a statisztika nemzetközi kooperációt is, amennyiben a háború előtt irányadó nemzetközi szervezet, a Nemzetközi Statisztikai Intézet tíz évi hallgatásra volt kényszerítve.

A háborút befejező békekötés szakaszai között azonban mindenütt ott van a statisztika nemzetközi művelésére irányuló kötelezettség is, amelynek teljesítéséül az egyes államoknak a Népszövetség kívánságára kellene együttműködniük. A Népszövetség azonban, mint előrelátható volt, csak politikai tekintéllyel bír, nem pedig tudományossal és így ő maga volt kénytelen feléleszteni a Nemzetközi Statisztikai Intézetet, hogy a nemzetközileg együttművelendő statisztikai felvételek ügyében, ha nem is egységet, de legalább közeledést hozzon létre az egyes államok között.

A jelennek még mindig feladata a háborúokozta zavarokat a statisztikai megfigyelésekből kiküszöbölni, és itt inkább a hivatalos, etasztikára vár a nagyobb feladat. De mert a jelennek az óhajtása az is, hogy a világválság közepett az egész világon megfigyelhető statisztikai jelenségekről – ha mindjárt hevenyészett képet is tudjon alakítani – a jelennek a munkája a korábbi nagy kötetek helyett apróbb cikkekben és adatközlésekben szokta szétforgácsolni a megfigyelések eredményeit, amelyeket a tudományos statisztika sokkal csekélyebb bizalommal interpretálhat, mint ahogy azt a korábbi rendszer és adatközlések mellett tette.

Az eddig mondottakból kitetszik, hogy milyen a jövő iránya. A hivatalos statisztika igyekszik egyfelől a múltban kényszerülve elszagott szálakat összebogozni, a külföldi eseményekről a legfrissebb hírforrásokból tudomást szerezni s a maga adatait állandóan a külföldiek mellé állítani.

Ezen igyekezet közben sokkal lassabban érik a Népszövetség és a Nemzetközi Statisztikai Intézet közös munkája, amellyel az egyes államok adatgyűjtéseit nemcsak formásokban, hanem értékben is egymáshoz hasonlíthatóvá akarják tenni. Mind a két törekvés nem egyéb, mint már a múltban is megkezdett, de a háború folytán megszakított nemzetközi kooperatív munkának újrafelvétele.

De a háború nagy változásai csakugyan jobban ráterelik a figyelmet arra, hogy az eddig kidolgozott statisztikákból mennyire hiányoznak egyfelől az összefüggések olyan életjelenségek vizsgálatánál, amelyek egymással valószínűleg okozati összefüggésben vannak, másfelől mennyire hiányos, vagy legalább is mennyire hézagos az olyan társadalmi jelenségek rajza, amelyek kisebb, de jól elválasztható körben is megfigyelhetők és eredményt ígérnek.

A közfigyelem mindig erősebben fordul ezek felé is, úgyhogy szinte természetesnek látszik, hogy az emberi durvaságok négyéves kitörése után a statisztika, mihelyt kitatarozta a maga megrongált műszereit, egyaránt foglalkozni fog a nagyobb tömegű felvételekkel és ezeket a nemzetközi összehasonlításokra is alkalmassá igyekszik tenni, de a kisebb részletmunkával is, amely a kutatót inkább elvezeti az társadalmi változások titkosabb rugóihoz. A statisztikai folyóiratoknak mindenütt és hazánkban is növekvő nagy kelendősege mutatja, hogy ez a munka hasznos lesz és nem népszerűtlen. A statisztikai hivatalnak újra való szervezkedése (a magyar statisztikai hivatal mintaszerű törvényét [1897. évi XXXV. t.-c] újjá akarja alakítani, hogy a megfigyelésekben még szabadabb keze legyen), a statisztikai társaságok keletkezése (a Magyar Statisztikai Társaság 1922-ben alakult), mutatja, hogy a fejlődésnek s az alaposabb munkára való törekvésnek jobb korszaka felé indulunk.

Nagy anyagi nehézséget okoz egyfelől a tudományos statisztikának az, hogy bűvárlatait nem teheti tetszése szerint közzé, másfelől a hivatalos statisztikának, hogy megfigyelései egyre költségesebbek lesznek. Ezen az akadályon is túlszárkál azonban a folyóiratokban való nagyobb bőség, ami teret nyit a munkásságra, a hivatalos statisztikában pedig a feldolgozásnál a nagyobb gépi erő igénybevétele.

A magyar statisztika közel tíz évig teljesen el volt zárva a nemzetközi érintkezéstől; az utolsó években azonban megélné vált a kapcsolat közte és a külföld közt, a régi ismeretségek olyan felelevenítésével, amely óvatosan kerüli a korábbi elválasztó ellenséges hangot és inkább a közös szakma együttfejlésében keresi a közreműködést.

Bár a statisztika régen kinőtt kezdetleges államléíró kereteiből, mégis a társadalmi jelenségeket rendszerint egy földrajzi vagy közigazgatási kereten belül vizsgálja s ezért komolyabb értelemben vett nemzetközi munkamegosztás a statisztika terén nincs; mindegyik állam statisztikája foglalkozik a maga népének, gazdasági erőviszonyainak, erkölcsi életének stb. vizsgálatával. Az északnyugati európai államokban a népességi statisztika igen fejlett; a gazdasági statisztika legtöbb ágában az Északamerikai Egyesült-Államok statisztikája irányadó. Magyarország úttörő volt a vállalati statisztika terén (1890), a külkereskedelmi statisztikának nemzetközi kooperációval való tökéletesítésében (1900), az egészségügyi statisztika némely ágánál (1912), anélkül, hogy itt tudatos nemzetközi munkamegosztásról lehetne szó. A Nemzetközi Statisztikai Intézet új életre kelése a nemzetközi munkát talán nemcsak a kooperáció, β az összehasonlítás terén igyekszik kiépíteni, hanem bizonyos tudományos munkamegosztás terén is.

6. §. A TERMÉSZET, ORVOS, MŰSZAKI ÉS MEZŐ- GAZDASÁGI TUDOMÁNYOK MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐ FELADATAI.

A Természet-, Orvos-, Műszaki és Mezőgazdasági Tudományok 1926. évi januárius havában Budapesten tartott Országos Kongresszusának Munkálatai című munka (Budapest, Egyetemi Nyomda, 1926. 738 lap) a felsorolt tudománycsoportok mindegyikének múltjával, jelenével és jövő feladataival behatóan foglalkozik. Ezért azokra itt a szövegben nem térünk ki, hanem arra a műre utalunk. Mivel azonban az a mű képek nélkül jelent meg, a természettudományok úttörő magyar tudósainak arcképét is itt közöljük.

III. FEJEZET.

**A TUDOMÁNYOS MUNKA MŰHELYEI
ÉS ESZKÖZEI.**

A) Felsőoktatási intézetek.

7. §. A TUDOMÁNYEGYETEMEK.

Írta: MAGYARY ZOLTÁN.

I. Az egyetemek kialakulása külföldön. II. A magyarok egyetemjárása külföldön (Írta Lukinich Imre). III. A magyar egyetemek története. IV. Egyetemeink szervezete és önkormányzata. V. Egyetemeink tanulmányi rendje (írták Mihályfi Ákos, Stráner Vilmos, Magyary Géza, Grósz Emil és Komis Gyula). VI. Egyetemeink tanszékei. VII. Az egyetemi intézetek és szemináriumok. VIII. A jövő feladatai.

I. Az egyetemek kialakulása külföldön.¹

Az egyetemek eredete Olaszországban és Franciaországban a XII. századba nyúlik vissza. Az ókortól is megvoltak ugyan Keleten a mag-a főiskolái, a nyugati egyetemnek ősalakjai azonban Bolognában és Párizsban tűnnek fel. Bolognában jogi iskolája volt híres és ott a tanulók ország-onkint csoportosulva, császári privilégiumokat élveztek egyesüléseik számára. A szervezet a tanulókból állott, rektoruk is egy diák volt és a tanárok mintegy az ő alkalmazottai voltak.

¹ Irodalom.

W. Erman und E. Horn: Bibliographie der deutschen Universitäten. 3 kötet. 1904/5.

Högyes Endre: Emlékkönyv a budapesti kir. m. tudományegyetem orvosi karának múltjáról és jelenéről. 1896.

A budapesti m. kir. tudományegyetem szabálykönyve. Dr. Margitai Antal egyet. tanácsjegyző előadói tervezete. (Kézirat gyanánt.) I. kötet, 1903.

Friedrich Paulsen: Die deutschen Universitäten und das Universitätsstudium. 1902. 575. 1. *Irodalom*, közölve 564-568. 1.

Friedrich Paulsen: Geschichte des Gelehrten Unterrichts auf den deutschen Schulen und Universitäten vom Ausgang des Mittelalters bis zur Gegenwart. 1921, 2. kötet.

A felsőoktatásügy Magyarországon. A vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából. 1896, 824. 1.

Pasteiner Iván: Adalékok a magyar főiskolai oktatás bibliográfiájához. 1916. 56. 1.

Denifle: Die Universitäten des Mittelalters.

Lorenz v. Stein: Die Verwaltungslehre. Das Bildungswesen. II. Aufl. 1883. 3. kötet.

Fináczy Ernő: A középkori nevelés története. 2. kiad. 1926, 257-288. 1.

Eduard Spranger: Wandlungen im Wesen der Universität seit 100 Jahren. 1913, 39. 1. *Irodalom*, 36. 1.

Die Universitätsideale der Kulturvölker. Herausgegeben von Reinhold Schairer und Conrad Soffmann, jr. 1925.

C. H. Becker: Gedanken zur Hochschulreform. 1921, 82. 1.

C. H. Becker: Vom Wesen der deutschen Universität. 1924, 45. 1.

Liard: L'enseignement supérieur en France. 1789-1889, 2 kötet. Paris, 1888/94.

La vie universitaire à Paris. Ouvrage publié sous les auspices du Conseil de l'Université de Paris. 1918, 223. 1.

Dr. Beck u. Dr. Helle: Die österreichischen Universitätsgesetze. 1906.

Jancsó Benedek: A romániai főiskolai oktatás. L. Az elszakított magyarság közoktatásügye. Szerkesztette Kornis Gyula. 1927.

Párizsban¹ különböző körülmények találkozása folytán a XII. századtól kezdve úgy alakult annak az egyházi iskolának a sorsa, amelyet a Notre Dáménak ajánlott érseki székesegyház mellett a középkori szokásnak megfelelően állítottak fel, hogy ez különleges alakot nyert és így olyan szervezet jött létre, amit az ókor nem ismert. Ez lett a párizsi egyetem. Az okok egyike egészen különleges, Abelardnak Párizsban való működése, aki a XII. század elején olyan híres volt, hogy egész Európának tudományszomjas elemeit Párizsba vonta. A másik ok pedig, amely ennek a múltó jelentőségű oknak hatását állandósította, az, hogy ugyanez időtájt kezdett a francia politikai élet a Capetingek alatt szerveződni és központosulni. Párizs állandó székhelyük lett és olyan fejlődést vett, hogy az akkori városok közt nem volt párja. Így állandóan olyan tömege a hallgatóknak sereglett ott össze, hogy a Notre Dame-i iskola szűk lett és a tanárok kezdtek egyházi engedéllyel saját otthonukban magánházaknál előadásokat tartani. Később egyházi engedély nélkül is szaporodtak, önálló érdekeik védelmére egymással érintkezésbe léptek és idővel, tehát nem egyik napról a másikra és nem egyseges aktussal, hanem lassacskán szerveződött az eredetileg laza tömeg. Rektort választottak és az azonos tárgyakat tanító tanárok egymással szorosabb kapcsolatba jutottak, amely kapcsolat őket a többiektől az egézet magábanfoglaló szervezetben belül is megkülönböztette. Így jött létre az egyetem a maga fakultásaival. (Artes liberales, jogtudomány, orvostudomány, hittudomány.)

A XIII. század második felében keletkeztek a kollégiumok. Ezeknek az eredete az, hogy a hallgatók kezdtek ú. n. hospitiumokban együtt lakni. Később azonban az egyetem maga is előmozdította ezt a szokást, mert azt találta, hogy alkalmas mód mindenféle rendtelenség és rendzavarás megelőzésére, amely a hallgatók miatt a közhatalommal minduntalan nehézségeket okozott. Alapítottak a szegény hallgatók számára ingyenes lakást nyújtó épületeket. Ezek voltak a kollégiumok. Egy idő múlva kötelezővé tették a legfiatalabb hallgatóknak, tehát a facultas artium hallgatóinak a kollégiumokban való lakást, amit az követett, hogy a tanárok is a hallgatóik után mentek és ott adtak elő. Így a kollégium lett az iskolai egység és a Franciaországban és Európa többi városaiban keletkező többi egyetemek is ezt a mintát tartották szem előtt.² Az intézet tulajdonképeni neve *studium generale* volt, mivel az az egész kereszténységnek szolgált, tekintet nélkül a nemzeti és területi határokra, ellentétben a *studium particulare*-vsX, mely a helységnek, vagy kisebb területnek iskolája volt. Az *universitas* név eredetileg nem a tantintézetet magát, hanem a tanárok- és tanítványokból álló jogi személyt jelentette, amely közjogi privilégiumokkal bírt. Ilyen értelemben beszéltek például *universitas magistrorum et scholarium Parisiis existentium*-ről. Később azután lassankint mindkét fogalom megjelölésére az utóbbi kifejezés terjedt el: *universitas litterarum*. Az egyetem ebben az alakban autonóm testület volt, amely maga kormányozza és rendszerint alapítványi vagyonából maga tartja is fenn magát. Az államjognak rendszerint semmi köze nincs az igazgatásához.

The Yearbook of the Universities of the Empire. 1926. Edited by W. H. Dawson and published for the Universities Bureau of the British Empire. London. 792. 1.

A Société des Nations, Commission de Cooperation Intellectuelle kiadványai. 1922-24. Etats-Unis. Everdin: Les collèges et les universités. 15. 1.

France. Luchaire: Les universités et la vie sociale. 13. 1.

Hongrie. Halecki: Les universités et les hautes écoles. 19. 1.

Pays-Bas. Reynold: Les universités. 26. 1.

Suisse. Castella: Les universités. 16. 1.

Ichéchoslovaquie. Halecki: Les universités. 11. 1.

¹ L. La vie universitaire à Paris. I. m. 223. 1.

² L. Paulsen: i. m. 18. 1.



A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem és az egyetemi templom.



I. sz. Egyetemi sebészeti klinika, Budapest.

a cél általában széles és mély műveltség szerzése. A szoros értelemben vett kutató és a gyakorlati pályára való szakszerű, kiképzés nem tartozott a rendes feladatok közé. Ez a típusa az egyetemnek máig leginkább az angol egyetemeken él tovább. Oxford és Cambridge régi híres egyetemei a példák erre és Észak-Amerikával is sok a hasonlatosság.

A francia egyetem később a renaissance, de még inkább a nagy forradalom idejében nagy átalakuláson ment keresztül,¹ Sokan voltak, akik az oktatás tudományos jellegét kívánták, még többen a tudományokat csak praktikus hasznuk szerint becsülték. Ez utóbbiak hatása alatt a konvent arra az álláspontra helyezkedett, hogy a felső oktatást a különböző hivatások szerint kell megszervezni. Elhatározta, hogy a felső iskolákat specializálni kell és az egyetemnek még a nevét is eltörölték. Ez a hivatás szerinti specializálás lépett a középkori enciklopédikus műveltséget adó egyetem helyére, amelyet annyira jellemzett, hogy ott a tudományt sokan művelték, az igazságot sok úton keresték, de mégis megvolt a sokféleségben is az egység, legalább az irányozódás egysége, az Uni-versitas.”

I. Napoleon fenntartotta ezt a tagoltságot és az Université de France nevet is más fogalom számára használta fel. Ez a rendszer a XIX. század 60-as éveig lényeges változást nem szenvedett. Legfőbb hiánya az volt, hogy hiányoztak benne a tudományos munkának nagy műhelyei. Ezért a felső oktatást alaposan újjá kellett szervezni, s ezt a harmadik köztársaság végezte el. A szakiskolák szűk keretei helyett újból a szellemi élet koncentrálására, az enciklopédikus együttműködésre törekedett s ezért 1896-ban a szervezettel együtt az egyetemnek régi nevét is felújította. Az egyetemek mellett vannak azért továbbra is szakiskolák és megvannak a szakiskoláknak hívei is, ellentétben az egyetemi rendszerrel. A legújabb fejlődés azonban az, hogy az 1920. évi július hó 31-iki francia közoktatásügyi miniszteri rendelet³ a koncentráció irányában való haladást jelent, amidőn kimondja, hogy a különböző önálló iskolák is az egyetemek keretébe bekapcsolhatók.

Ezzel szemben a német egyetem fogalma nagyon jelentékeny különbségeket mutat.⁴ Már kezdete is különböző. Míg Franciaországnak, Olaszországnak, valamint Spanyolorzágnak és Angliának is legrégebb egyetemei a XIII., sőt a XII. századra nyúlnak vissza, a legrégebb német egyetemek a XIV. században keletkeztek. A két első német egyetem a Luxemburg-ház által 1348-ban alapított prágai és a Habsburg-ház által 1365-ben alapított bécsi, mindkettő a német kultúrkör keleti szélén. 1364-ben keletkezett a krakói lengyel, 1367-ben a pécsi magyar egyetem. A német kultúrkör nyugati területén valamivel később keletkezett három egyetem: Heidelbergben 1385-ben, Kölnben 1388-ban és Erfurtban 1392-ben. Mindezeknek alapítására az a törekvés vezetett, hogy a szellemi élet Párizs és Bologna befolyásától függetlenítették, az utóbbiak alapításában azonban a párizsi egyetemnek egyházi szakadás miatt való hanyatlása is szerepet játszott.

A német egyetemek nem fokozatosan termettek, mint az első franciák és olaszok, hanem kész minta szerint alapítottak. Rendszerint része van benne mind a világi, mind az egyházi hatalomnak. A tulajdonképpen ni alapító rendszerint az uralkodó, vagy egy város, amely az egyetemnek a dologi javakat adja és egyúttal neki, mint jogi személynek, megadja a privilégiumokat is. Azután meg-

¹ L. i. mű 13. e köv. 1.

² L. C. H. Becker: Vom Wesen der deutschen Universität, 1925, 12. 1.

³ Décret relatif à la constitution des universités.

⁴ L. az alábbiakra nézve főleg Paulsen i. művét.

szerzi a főhatalmaknak az elismerését is, elsősorban a pápáét, mert a középkori felfogás szerint a tanítás az egyház, ügye. Később azonban a pápai privilégiumon kívül a császári elismerés meg-szerzése is szokássá lett és e tekintetben az 1457-ben alapított freiburgi egyetem volt az első példa.

Az oktatás itt is, mint a középkori egyetemen általában, megállapított tudásmennyiség átvitelére irányult és főeszközei az előadás és az azokkal kapcsolatos vitatkozások voltak.

A középkornak két nagy mozgalma: a renaissance és a reformáció az egyetemeken is nagyban éreztette átalakító hatását. Ekkor jut nagy szerephez Wittenberg (1502-1817), amely az 1540-es években, Melancthon működése idején, a leglátogatottabb német egyetem volt.

Az azután eltelt fejlődését a német egyetemeknek 3 korra szokás osztani:

1. A XVI. század második felét és a XVII. századot a teológiai és vallásos szempont irányítja. A régi egyetemetek előbb protestáns, majd katolikus oldalról restaurálják, majd azokhoz egy csomó új alapítás járul. Ezek közt vannak az osztrák Grác (1586) és Innsbruck (1673), valamint a Pázmány Péter által 1635-ben Nagyszombatban alapított magyar egyetem, amelyek azóta fennmaradtak. A németországi protestáns és katolikus alapítások jelentékeny része azonban nem tudta az idők viharát kiállni.

A nagyszámú új alapításokra a német birodalomban a kis államok keletkezése vezetett, amelyek vallási és politikai tekintetben őrzik különállásukat és az egyetemeket, mint egyházi és világi tisztviselőiknek nevelőintézetét tartották nélkülözhetetlenek. Ez azonban éppen ellentétes fejlődés az egyetemek középkori irányával szemben, amely mint stúdium generale nemzetközi és universalis volt. A viszonyokból következett egyúttal az is, hogy a XVI. század eleje óta fordulnak elő minden fakultáson a fejedelem által rendes fizetésben részesített tanárok, akiknek állása a mai tanszékek kezdetét jelenti. Ez az a kor, amelyben a német egyetemek színvonala és tekintélye a legmélyebbre süllyedt, amelyben Leibniz vonakodott egyetemi állást vállalni.

2. A XVIII. század a modern egyetem keletkezésének százada. Ekkor terjedt el a Wolff-féle filozófia az összes protestáns egyetemeken és a matematikára alapított felfogás a világegyetemről, valamint a természeti erőknek az ésszel való kihasználására vonatkozó tudományos törekvés. Halle (1694) az első modern értelemben vett egyetem, amelyen a kutatásnak és tanításnak szabadsága először érvényesült. A század közepétől kezdve a németországi egyetemek mindenütt nagy átalakuláson mennek keresztül, aminek lényege tömören a következő:¹

a) Az aristotelesi és skolasztikus filozófia helyét a modern filozófia veszi át, amely a modern tudományokon s elsősorban a matematikán és természettudományokon alapszik s elve az emberi ész autonómiája.

b) A kötött tanterv helyébe a kutatásnak és a tanításnak szabadsága lép.

c) A tanítás módjában is jelentékeny változás áll be: a rendszeres előadás foglalja el a régi szövegraagyarázat helyét. Ezzel íug-g” össze a szemeszter-rendszer elterjedése, ami az egyetemek változtatását megkönnyítette.

d) A vitatkozások a skolasztikus filozófiával voltak szoros kapcsolatban. Helyükben a szemináriumok kezdenek feltűnni, legelőbb a filológiai szemináriumok.

e) A latin helyett a német lesz az oktatás nyelve.

3. A XIX. század elejére esik a berlini egyetem alapítása (1809), amely a francia politikai elnyomás elleni tiltakozásul és egyúttal Napoleon főiskolai reformjával tudatos ellentétben jött létre. A tudományos kutatást elhanyagoló

¹ L. Pauken i. m. 59. 1.

és csak hasznos tisztviselőket képző szakiskolákkal szemben visszaállították az egyetem universalitását, amely az igazság szabad kutatásának intézete és sem egyházi, sem államterületi korlátozásokat nem ismer. Ez a szabad kutatás a XIX. század első felében valóban úttörő tudományos egyéniségeknek és alapvető munkáknak egész sorát hozta létre. A század második felében azonban a fejlődést a kutatás mélységénél jobban jellemzi annak széjjelterjedése. Mind a filológiai és történeti, mind a matematikai és természettudományok terén nagy tömege az alapos munkásoknak működik, akik a pontos részletmunkának óriási tömegét végzik el. Az eredmény a kutatási területeknek messzemenő specializálódása, ami külsőleg az egyetemi berendezéseknek és főleg a filozófiai kari tanszéknek szaporodásában jelentkezik. A berlini egyetem is 12 rendes tanszékkal kezdte és ez a szám most már több mint hatszorosára emelkedett. Különösen szembe-tűnő a szaporodás az orvostudományi karban, amelynek intézetei és klinikái oly nagy üzemekké fejlődtek ki, hogy az egyetemek költségvetésének mindenütt túlnyomó részét foglalják le.

De szaporodott maguknak a fakultásoknak a száma is, részben második teológiai kar felvétele, vagy a természettudományi karnak a bölcsészettudományi karból való kiválása útján, amit a tübingai egyetem kezdett 1863-ban és a strassburgi folytatott, végül újabban korábban önálló szakiskoláknak (állatorvosi főiskola, bányászat, erdészet, kereskedelem) bekapcsolása útján.¹

Mindenütt elismerést nyert az a XVIII. században keletkező felfogás, hogy az egyetemi tanár főfeladata a kutatás. Ez az elméleti jelleg az egyetem bölcsészeti karán nyilvánul legjobban, ahol a kutatás van egészen a középpontban. A többi karokon, amelyek számot vetnek azzal, hogy egyúttal gyakorlati szakiskolák is (a hittudományi kar a lelkészek, a jogi kar a köztisztviselők és ügyvédek, az orvosi kar az orvosok számára), a szakszerű ismeretek dogmatikus továbbadása nagyobb szerepet játszik, addig a bölcsészeti kar, habár újabban az is kénytelen volt vállalni azt a feladatot, hogy a középiskolai tanárságot képző szakiskola legyen, megmaradt mégis tisztán az elmélet terén. Ennek a konklúzióját vonta le például Magyarország azzal, hogy a középiskolai tanárképzést az egyetemek mellett szervezett külön tanárképzőintézetekre bizza. Helyesen mondja Paulsen, hogy: „Ha ez a kar megszűnnék a tiszta tudomány melegágya lenni, az egész egyetem jellege megváltoznék: a bölcsészeti kar húzza az egyetemet állandóan az elmélet oldalára.”²

A XIX. század második felében tehát a tudomány művelése a részletekhez fordult és szem elől veszítette az egészet.³ Egészen a pozitivizmus árába került. De a végnélküli differenciálódás szétesést jelent és ez egy újabb veszélye az universitas eszméjének. Ez a tudományfogalom krízise, amelyet a német egyetemek világosan éreznek. Megváltozott a tudománynak az élet-hez való viszonya és a kapcsolatot kell újból, főleg a szellemi tudományok terén helyreállítani. Ez a probléma, amely a német tudományos életet és a tudánypolitikát most egyaránt foglalkoztatja és a tudomány szociológiájává akar kifejlődni: a részek közti viszony kidolgozásával akarja az egészet helyreállítani. „A szociológia körüli harc alapján az új tudományfogalom körüli harc.”⁴

¹ L. Ma gyary Zoltán: A felsőoktatás és tudományos élet állapota a háború után Németországban és Ausztriában. 1924. Budapesti Szemle.

² L. Paulsen i. mű, 81. 1.

³ L. Spranger: Wandlungen im Wesen der Universität seit 100 Jahren. 1913. C. H. Becker: Gedanken zur Hochschulreform, 1920.

⁴ Becker. Vom Wesen der deutschen Universität. 1924, 41. 1.

Versuche zu einer Soziologie des Wissens. Herausgegeben im Auftrage des Forschungsinstitutes für Sozialwissenschaften in Köln von Max Scheler. 1924, 450. 1.

Az egyetemeknek három fő nemzeti típusa, az angol, a francia és a német máig is fennmaradt, s azok valamelyike rányomja bélyegét minden ország egyetemére. Így az angol egyetem típusa, bár különböző fokban, az egész angol világbirodalomban érvényesül Canadától a Fokföldig és Halifaxtól Hong-Kongon át Bombayig és meglehetősen az Északamerikai Egyesült Államokban is. A francia, illetve latin egyetemi típus uralkodik Nyugat- és Dél-Európában, Algírban, Szíriában, Közép- és Dél-Amerikában és Indokínában. A német rendszer található Közép- és Észak-Európában és Japánban.¹

Bár az egyetemek országokint eltérő nemzeti sajátosságokkal jelentkeznek, mégis megállapítható az általános típusok valamelyikével való rokonságuk, s így kétségtelen, hogy a mai magyar egyetemek a német egyetemek típusához tartoznak. Tudományos életünk egyébként is a némettel van legszorosabb kapcsolatban és azzal mutat legtöbb rokonságot. Vannak azonban régi szálak, melyek a francia, angol és olasz tudománnyal kapcsolnak össze és ezeknek fontossága az új viszonyok között még jelentősen növekszik.

A szellemi életünket közelebről érintő államokban az egyetemek száma és székhelye a következő:

Anglia. 11 egyetem: Birmingham, Bristol, Cambridge, Durham, Leeds, Liverpool, London, Manchester, Oxford, Sheffield, Wales. – Skótszágban 4 egyetem: Aberdeen, Edinburgh, Glasgow, Saint Andrews. – Írországban 2 egyetem: Belfast, Dublin.

Ausztria. 4 egyetem: Bécs (egyetem és Hochschule für Bodenkultur), Grác, Innsbruck.

Belgium. 4 egyetem: Bruxelles (Université libre), Gand = Gent, Liège = Lüttich, Louvain = Löwen (Université Catholique).

Bulgária, 1 egyetem: Szófia.

Csehszlovákia. 6 egyetem: Pozsony (Comenius-egyetem), Brünn = Brno (Masaryk-egyetem), Prága = Praha (Károly-egyetem cseh, német egyetem, ukrán egyetem, orosz jogi kar).

Dánia, 2 egyetem: Koppenhága, Reykjavik (Izland).

Észtország. 1 egyetem: Tartu (Dorpat).

Finnország. 3 egyetem: Helsingfors, Turku – Abo (finn és svéd egyetem).

Franciaország. 17 egyetem: Aix-en-Provence, Besançon, Bordeaux, Caen, Clermont-Ferrand, Dijon, Grenoble, Lille, Lyon, Marseille, Montpellier, Nancy, Paris, Poitiers, Rennes, Strasbourg, Toulouse.

Görögország. 2 egyetem: Athen, Szaloniki (bölcészeti kar 1926).

Jugoszlávia. 3 egyetem: Belgrád = Beograd, Laibach – Ljubljana, Zágráb = Zagreb. Szabadka (Subotica) jogi kar, Skoplje (Üszkü) bölcészeti kar.

Lettország. 1 egyetem: Riga.

Litvánia. 1 egyetem: Kowno = Kaunas.

Lengyelország. 6 egyetem: Krakkó = Kraków, Lemberg = Lwów, Lublin, Posen = Poznan, Varsó = Warszawa, Wilna (Báthory István-egyetem).

Németalföld. 6 egyetem: Amsterdam (városi és szabad egyetem), Groningen, Leiden, Nymegen (róm. kath.), Utrecht.

Németország. 23 egyetem: Berlin, Bonn, Breslau, Erlangen, Frankfurt am Main, Freiburg in Breisgau, Heidelberg, Giessen, Göttingen, Greifswald, Halle, Hamburg, Jena, Kiel, Königsberg, Köln, Leipzig, Marburg, München, Münster, Rostock, Tübingen, Würzburg.

Norvégia. 1 egyetem: Oslo.

¹ La Foundation Rockefeller: Comptes Rendus, 1923. Par George E. Vincent, 36. 1.

² Minerva: Jahrbuch der Gelehrten Welt. 1926.

Olaszország. 24 egyetem: Bari (1 kar), Bologna, Cagliani, Camerin-o, Catania, Ferrara, Firenze, Genova, Macerata (1 kar), Messina, Modena, Milano, Nápoly, Padua, Palermo, Parma, Pavia, Perugia, Pisa, Koma, Siena, Torino, Triest, Urbino (1 kar).

Oroszország. 20 egyetem. Ezek közül Európában: Jekaterinburg, Charkov, Kazan, Leningrad, Moszkva (2 egyetem), Perm, Rostov a. Don, Voronez.

Portugália. 3 egyetem: Coimbra, Lissabon = Lisboa, Porto.

Románia. 4 egyetem: Bukarest, Cernowitz = Cernauti, Kolozsvár – Cluj, Jassy = Jasi.

Spanyolország. 11 egyetem: Barcelona, Granada, Madrid, Murcia, Oviedo, Salamanca, Santiago, Sevilla, Valencia, Valladolid, Zaragoza.

Svédország. 4 egyetem: Göteborg (1 kar), Lund, Stockholm, Upsala.

Svájc. 7 egyetem: Basel, Bern, Freiburg i. Üchtl., Genf = Genève, Lausanne, Neuchâtel, Zürich.

Szentszék. *Pontificia Universitas Gregoriana Collegii Romani S. I. Roma.*

Törökország. 1 egyetem: Konstantinápoly.

Északamerikai Egyesült Államok. 110 egyetem. A keleti államokban a magán alapítású, ú. n. szabad egyetemek vannak elterjedve s köztük a legnevezetesebbek: Harvard (Cambridge, Massachusetts), Yale (New-Haven, Connecticut), Pennsylvániai egyetem (Philadelphia, Princeton (New-Yersey), Columbia (New-York), Johns Hopkins (Baltimore), Washington (kath. egyetem), Clark-e gye te m (Worcester, Massachusetts), s nyugaton ilyenek a chicagói egyetem és a Leland Stanford Junior University (California).

Az állami egyetemek inkább a nyugati államokban terjedtek el. A legrégebb Virginiában van. Említendőek még: Ann Arbor (Michigan), Madison (Wisconsin), Berkeley (California) stb.¹

A világon 1923/24-ben 69 olyan egyetem volt, amelynek hallgatói száma meghaladta a 4000-et. 1913-ban csak 31. Ezek közül Európára esett 1913-ban 53-6%, 1923/24-ben 42-0%, Amerikára 1913-ban 41-9%, 1923/24-ben 53-6%.²

II. A magyarok egyetemjárása külföldön.³

1. A magyarság a nyugateurópai intézményeket a keresztes háborúk korában ismerte meg közelebbről. Magyarország területe a keresztes hadak útvonalába esett; hatalmas tömegek vonultak azon keresztül, melyek műveltségök fokára nézve különböztek ugyan egymástól, abban azonban megegyeztek, hogy valamennyien egy egységes kultúrközösségbe tartoztak. Magyarország a nyugati és keleti művelődés határmesgyéjén állott s így kultúrájának alkotóelemei nem voltak egységes eredetűek. Egyházi terminológiája csaknem egyforma mennyiségű keleti (szláv) és nyugati (olasz) szókincset tartalmazott, mely csak fokozatosan olvadt bele a magyar nyelvbe; intézményeiben is megállapíthatók a nyugati és keleti kultúrelemek, melyek szintén csak idők folytán váltak nemzetiékké. Természetes, hogy kezdetben az oktatásügy sem nyugodott nemzeti alapokon. Iskoláink szervezői külföldiek voltak, akik külföldi minták után állították fel a szinte kizárólag a papképzés szolgálatában álló iskolákat, melyek tanítási nyelve a latin volt. Népoktatás nem volt, a kolostori, káptalani és székesegyházi iskolák pedig rendeltetésük meghatározottságánál fogva sem állottak a nemzeti

¹ L. Société des dations, Commission de Coopération Intellectuelle. Les collèges et les universités dans les États-Unis. 1923. Brochure No. 10.

² L. Minerva Zeitschrift. Band I, Heft G.

³ Írta Lukinich Imre.

közoktatásügy szolgálatában. E hiányon a városi iskolák sem segítettek, mert ez iskolák a nem magyarnyelvű és nemzetiségű városi polgárság érdekeit szolgálták.

A magyarság a keresztes háborúk korában ismerkedett meg a lovagi intézménnyel, mely új eszményeket állított eléje s mintául szolgált a tekintetben is, hogyan lehet a nemzeti és az egyetemes keresztény érdekeket összeegyeztetni. Az az ösztönszerű idegenkedés, mely a magyarság zömét Szent László koráig az idegenből átültetett intézményekkel szemben áthatotta, csak a keresztes háborúk folyamán itt megfordult nyugateurópai tömegekkel való közvetlen érintkezés következtében oszlott el, amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a kereszténység egyetemessége és az egyes államoknak nemzeti irányban való fejlődése nem ellentétes fogalmak. Az eloszlott bizalmatlanságot azután idővel felváltotta a nyugateurópai társadalmi intézmények közvetlen úton való megismerésének vágya, mely hovatovább mind élénkebb érintkezésre vezetett Magyarország és a nyugateurópai államok között. Az érdeklődés központjába *Franciaország* került, hol a keresztes háborúk eszméje megfogant s ahonnan a lovagi intézmény hódító útjára indult. Franciaország volt az ú. n. cluny-i világnézet bölcsője is, mely szigorú egyházi szellemben alakította át a keresztény társadalmat s azt csakhamar a pápaság oldala mellé sorakoztatta abban a nagy küzdelemben, melyet a pápaság és a császárság első mérkőzése néven ismer a történelem, s mely küzdelemben hazánk is állást foglalt.

Franciaország a XI. századtól kezdve társadalmi és egyházpolitikai téren vezetés szerepet vitt az európai államok között, a XII. századtól kezdve azonban Párizs az ő iskoláival a szellemi irányítást is magához ragadta. A párizsi Notre Dame-i székesegyházi iskola már a XII. században nagy hírnévre tett szert s bár egyetemmé csak a XIII. században fejlődött, mint székesegyházi iskola is akkora tekintéllyel bírt, hogy külföldiek is látogatták. A francia intézmények iránt nálunk feléledt társadalmi érdeklődés egyik jelensége, hogy magyar tanulók már a XII. században megfordultak *Párizsban*. Így a III. Béla korában nagy szerepet játszó Lukács esztergomi érsekről tudjuk, hogy Párizsban tanult. 1175 körül itt halt el egy Bethlen nevű magyar tanuló is, kinek haláláról III. Bélát is értesítették; utóbb a szülők kívánságára vizsgálatot indítottak a tekintetben, vajjon az elhunytnak volt-e adóssága, kitűnt azonban, hogy senkinek sem tartozott. A vizsgálók közt három magyar pap is volt: Adorján, Jakab és Mihály, akik ekkor szintén párizsi tanulók voltak.¹

A Franciaországgal való érintkezés III. Bélának II. Fülöp francia király nővérével kötött házassága óta nagy arányokban mélyült. Hatása több irányban, de legfőképen a *párizsi egyetem* nagymérvű látogatásában mutatkozott. Anyakönyvi adatok hiányában – mert e korban egyetemi matrikulák még nem voltak – a párizsi egyetem magyar hallgatóinak számát sem tudjuk ugyan megállapítani, de nem lehetetlen, mint az újabban vitatják is,² hogy a XII-XIII. században már néhány száz magyar tanuló látogatta a párizsi egyetemet. Az írás fellendülése, továbbá az írás és az okleveles gyakorlat fejlődése nekik köszönhető. A III. Béla által létesített királyi kancellária nyelvében már francia szavak is mutatkoznak;³ a francia nyelv nem csupán a királyné francia udvarnépe és a királytól betelepített francia ciszterciak, hanem a Párizsban tanult magyar

¹ *Békefi R.*: Árpád-kori közoktatásügyünk és a veszprémi egyetem kérdése. Századok. 1896. és Kny. 46. 1. *Marczali H.*: Árpád-kori emlékek a külföldön. T. Tár. 1878, 171. 1. *Vass József*: Hazai és külföldi iskolázás az Árpádok alatt. Pest, 1862, 108. 1.

² *Hajnal I.*: írástörténet. Budapest, 1921, 84. és 101. 1.

³ *Pauler Gy.*: A magyar nemzet tört. az Árpád-házi királyok alatt. II., 60. 1. *Békefi R.* i. m. 47. 1.

ifjak révén is szélesebb körökben ismeretessé vált; e nyelv hatása alatt a magyar helyesírás a XII-XIII. században francia szabályokat követ, sőt számos közönséges szavunk ebből a korból való francia átvétel,¹ miként francia átvétel a magyar folklóre számos terméke is. A magyar föld „Hungária” elnevezése az addigi „Ungaria” helyett szintén francia származású.² Az egyetemi tanulók által tervszerűen ápolt francia-barátság megnyilvánulásának tekinthető, hogy királyaink a XIII. század első felében ismételtén francia papokat ültettek a magyar püspökségekbe,³ s hogy ugyanekkor kereskedelmünk lebonyolításában nagy szerephez jutott az időközben városainkba települt sok francia kereskedő is, kikről Eogerius tesz említést. Nines egyetem, mely közvetve és közvetlenül nagyobb és egyetemesebb hatást gyakorolt volna a magyar művelődésre, mint a párizsi egyetem az Árpádok alatt.

A párizsi egyetemmel egyidejűleg lendül fel a *bolognai egyetem*, is. Míg azonban az előbbin főként a hittudományokat művelték s Párizs e tekintetben kivívta magának az elsőséget, addig az utóbbi a jogtudományok művelésének lett egyik igen fontos tudományos intézménye. Jelentőségére fényt vet azon körülmény, hogy több középkori olasz egyetem a bolognából vált ki, számos olasz egyetem (Perugia, Firenze, Padova) viszont a bolognai mintájára szervekedett. A XIII. század első felében ezerszámra látogatták,⁴ olaszok és külföldiek egyaránt, akik már 1250 előtt két testületet alkottak: az ultramontánokét (nem olaszok) és a citramontanokét (olaszok). Az előbbieket tizenöt nemzetisége között 1265-ben már a *magyarral* is találkoztunk, ami arra mutat, hogy az egyetemet a magyar ifjak tömegesebben keresték fel. A XIV-XV. században az ultramontánok rektori tisztségét több ízben magyarok is viselték, így 1316-17-ben Miklós nyitrai főesperes, 1343 előtt Uzai Domonkos fia János, 1385-86-ban János főesperes, 1401-402-ben Lác s 1472-73-ban Bodó Miklós.⁶ Megemlíthető, hogy az 1316. évi egyetemi statútumok szerkesztői közt magyar is volt, Jakab nógrádi esperes, aki egyike volt az egyetemi hallgatók kebeléből választott 14 tanácsosnak: ugyanekkor, mint láttuk, az ultramontán rektor is magyar volt.⁷ Az egyetem tanári karában is találunk magyarokat; így említést tesznek egy magyarországi Pálról, mint a kánonjog tanáráról, aki 1221-ben a Domonkosok rendjébe lépett,⁸ a XV. század folyamán, 1461-ben János az orvostan, 1471-ben Dénes a logika, 1472-ben Gergely a mennyiségtan és csillagászat tanára.⁹ Az egyetem jelentősége a XVI. századtól kezdve a magyar látogatások szempontjából lényegesen csökkent.¹⁰

A XIII. század első éveiben a bolognai egyetemből kivált és külön intézménnyé alakult a *vicenzai egyetem*. Egy 1209-ből való oklevél már magyar hallgatóságot említ, ami arra mutat, hogy Vicenzát ekkor nagyobb számban magyarok is látogatták, bár névszerint csak Berthold kalocsai érseket ismerjük közülök.¹¹

¹ Melich J.: Magyar Nyelv, IV. és X. k. Említi *Hajnal*: i. m. 66. 1. is.

² Roman B.: A magyar nép neve. Tört. Szemle, 1917, 141. 1.

³ Békefi R.: i. m. 47. 1.

⁴ G. Kaufmann: Die Geschichte der deutschen Universitäten. Stuttgart, I., 1888, 167. és 183. 1.

⁵ Békefi R.: i. m. 48. 1.

⁶ Pór Antal: Adatok etc. Századok, 1897, 770-71. U.-ott a rektori intézmény megvilágítása is. 771-73. 11.

⁷ Békefi R.: A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statútumai. Budapest, 1901, 4. 1.

⁸ Vass József: i. m. 106. 1. Pór Antal: Századok, 1897, 780. 1.

⁹ Békefi R.: Közoktatás. Budapest, 1898, 22. 1.

¹⁰ Korrespondenzblatt, X, 28-29. 11.

¹¹ Békefi R.: Árpád-kori közoktatásügy. 49-50. 1.

Nagyjelentőségű volt s jelentőségét mindvégig megtartotta a *padovai egyetem*. 1222-ben alapították s 1231-ben már volt magyar tanulója, utóbb magyar doktora is (1264). A XIII. század második felétől kezdve állandóan nőtt magyar hallgatóinak száma, virágzása korát azonban csak a XV. század folyamán érte el Mátyás király trónraléptéig 97 magyar tanulót ismerünk névszerint, Mátyás uralkodása alatt 66, az 1490-1526 közti időből pedig 160 pádovai magyar tanulóról tudunk. Valószínű, hogy egyrészüket a humanizmus iránt lelkesedő király küldötte idegenbe s áldozatkészségében vele osztoztak s versenyeztek főpapjaink és egyházaink is, hogy módot nyújtsanak ahhoz, hogy ifjaink a humanista műveltséget annak egyik főforrásánál ismerjék meg. Az egyetem hallgatói közt találjuk 1454-58 közt Janus Pannoniust, Garázda Pétert, Thurzó Zsigmondot, Csáki Miklóst stb.¹

A humanista világnézet és szellem ápolásában Padova mellett nagy jelentősége van a *ferrarai egyetemen* is, amely a XV. század derekán Guarinus korában érte el virágzása korát. Alig volt magyar ifjú, aki itáliai tanulmányútja idején hosszabb-rövidebb időt ne töltött volna a ferrarai egyetemen, melynek kiválóságaival, főleg Guarinusszal Vitéz János esztergomi érsek és Mátyás király is összeköttetésben állottak. Hallgatói közt látjuk Janus Pannoniust, Garázda Pétert, Kalocsai Györgyöt, Geréb Lászlót, Perényi Miklóst stb. 1481-ben s 1495-ben rektorai közt magyarokat is találunk, amiből a magyar hallgatóság jelentékeny arányszámára lehet következtetni.²

A fentiek mellett a középkorban *Velence*, *Firenze* és *Róma* iskoláiban is megfordultak magyar ifjak. A római Szent Lélek-Társulatban már 1446 óta találkoznak erdélyi és magyarországi nevekkal.³

Az olaszországi egyetemek hatását, bár azok jelentősége a humanizmus fellendülése korában Magyarországot illetőleg nyilvánvaló, a XIV. század második felében (1348-1365) alapított bécsi (1365), krakói (1364) és prágai (1348) egyetemek messze túlhaladták. A külföldi magyar iskoláztatás szempontjából természetesen Bécs vezetett, nemcsak a kedvezőbb földrajzi viszonyok hatása alatt, hanem azért is, mert Nyugat-Magyarország, a Szepesség és az erdélyi szász lakosság ifjúságát a nyelv közössége is a németnyelvű egyetem falai közé vonzotta.

A *been egyetemen*, melyet 1365-ben IV. Rudolf létesített s melyet VI. Orbán pápa 1384-ben a teológiai kar felállításával teljesen kiépített, már 1366-ban megtaláljuk a „*Natio Hnngarorum*”-ot, mely elnevezés azonban 1384 óta magában foglalta a szláv nemzetiségű hallgatóságot is. E natióknak 1385 óta külön prokuratora volt. Az egyetemre alapításától kezdve az 1450. év második feléig 19.780 tanuló iratkozott be s közülök 4151 tartozott a *Natio Ilungarorum* kötelékébe, vagyis ez a testület az összlétszám 21%-át alkotja; igaz ugyan, hogy a testület elnevezése a szláv hallgatóságra is vonatkozott, de ha a szláv tanulókat külön számítjuk, még mindig 2929 (vagyis 14.8%) azon hallgatók száma, akik kétségkívül magyarországiak voltak. Ez utóbbiak közül az 1366-1450-ig terjedő korszakban legtöbb tanuló esik Brassóra (77), míg a többi városok a következő sorrendben foglalnak helyet: Buda (75), Nagyszében- (72), Kolozsvár (62), Pozsony (51), Nagyvárád (48), Pécs (41), Esztergom és Székesfehérvár (38), Kőrmöcbánya és Sopron (36), Zágráb (33) stb. A magyar hallgatók túlnyomóan a jogi fakultás-

¹ *Veres Endre*: A padovai egyetem magyarországi tanulóinak anvakönvve és iratai. Budapest, 1915.

² *Békefi R.*: Közoktatás. 23. 1.

³ *Bunyitay V.*: A római Szentlélek-Társulat anvakönvve, 1446-1523. Bp., 1889. és Korrespondenzblatt, XIII., 77-88., 89-96. 11.

nak voltak tagjai, de jelentékeny számmal szerepeltek a teológiai és orvosi karon is.¹

A magyar elem 1453-1630-ig már kisebb számban szerepelt, ami természetes is, ha arra a nagy vonzóerőre gondolunk, melyet a XVI. századi németországi egyetemek a túlnyomóan protestáns ifjúságra gyakoroltak. Ez időből 2449 bécsi magyar hallgatóról tudunk, akik közül legtöbben pestmegyeiek (144) voltak. Említésreméltó, hogy a hallgatók közt a magyar megyék magyar lakossága is jelentékeny arányban volt képviselve. Így Baranyából 71, Somogyból 55, Zádából 54, Csongrádból 44, Fejérből 39, Veszprémből 38, Tolnából 28, Biharból 25, Szatmárból 25 tanuló nevét találjuk beiktatva az egyetemi anyakönyvekbe. A bécsi egyetemnek magyar szempontból való kiváló jelentőségére mutat azon körülmény is, hogy a bölcsészeti karon 1385-1498 közt 116, a hittudományin pedig 1407-1477-ig 13 magyar tanár tanított. Megemlíthető az is, hogy az egyetemek Mátyás király adott pecsétet.²

A *krakói egyetemet* 1401 óta látogatták a magyar ifjak, eleinte szórványosan ugyan, a XV. század második felében azonban tömegesebben. A század nyolcvanas éveiben itt tanuló ifjaink már egyesületet, konviktust (Bursa) létesítettek, melynek élén a senior állott. Az egyesületi tagság mindamellett nem volt kötelező az egyetem magyar hallgatóira nézve. 1493-1506 közt az egyetemre beiratkozott körülből 750 magyar hallgató közül csak 250 volt a bursa tagja; 1507-1515 közt 390 magyar hallgató közül 147; az 1516-1525-ig terjedő időszakban összesen 308 magyar ifjút iktattak be az egyetem anyakönyvébe, s közülök csak 139 lakott a bursa házában. 1526-tól kezdve egyébként rohamosan csökkent a magyar hallgatók száma, 1558-ban a bursa meg is szűnt.

A krakói egyetem magyar hallgatósága az ország egész területéről való; feltűnő nagy számmal szerepel közöttük Pest, Buda, Nagyvárad, Kassa, Dés, Temesvár, Debrecen, Cegléd, Esztergom, Szikszó, Túr stb. ifjúsága.³

A *prágai egyetemen* már 1369-től kezdve találkozunk magyarokkal, akik a „*Natio Bohemorum*”-csoportba tartoztak, s a jogot és a bölcséletet hallgatták. A huszita háborúig jelentékeny számban látogatták, s az egyetemi fokozatokat nyert hallgatóság névsorában csaknem évenként említettnek magyar ifjak az ország legkülönbözőbb részeiről. Felemlítendő, hogy a pécsi egyetem hallgatói közül többen itt fejezték be tanulmányaikat, továbbá, hogy az egyetemi anyakönyvek 1415-ben Budai Bereczk (Briccius de Buda) mestert prágai egyetemi rektornak (rector universitatis studii Pragensis) nevezik. Az egyetem utóbb a lipcei egyetem megalakulása, főleg azonban a huszita s később a Mátyás király és Podjebrád közt hosszú időközön keresztül folyt háborúk következtében magyar szempontból elvesztette jelentőségét. S jóllehet 1491-től kezdve Magyarország és Csehország közt hosszú ideig personalis unio állott fenn, magyar ifjak már csak a legkritikább esetekben keresték fel ezt az egyetemet, melytől a XV. század folyamán teljesen elszoktak.⁴

Mindenesetre feltűnő, hogy a külföldi egyetemek látogatása a XIV. és XV. században milyen nagy arányokban növekedett, holott 1367 óta Pécssett, a század végén (1389-től) Ó-Budán, a XV. század második felében pedig Pozsony-

¹ Schratif K.: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1892.

² Schrauf K.: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve, 1453-1630. Budapest, 1902. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. X., 164-181., XVI., 321-354. II.

³ Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Cracoviae, 1887-1904. I-III. k. Schrauf K.: Egestrum bursae Hungarorum Cracoviensis. Budapest, 1893. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. V. 115-118., VI. 991-97. Frankl V.: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1873, 256-67. 11.

⁴ V. ö. Monumenta historica universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Prága, 1830-34. I-III. k. és Korrespondenzblatt, VI., 19-20., 29-30. 11.

ban is működött egyetem. Megérthető azonban a külföldre törekvés, ha tudjuk, hogy Pécsen nem volt teológiai fakultás; s valószínűleg nem volt az óbudai egyetemen sem. Így azok, akik nem elégedtek meg a hazai papnevelők teológiai kiképzésével, külföldi egyetemekre kíváncsok; az sem lehetetlen azonban, hogy egyetemeink megfelelő tanárok híján nem állottak azon a fokon, hogy minden külföldivel versenyezhetek volna, s így az utóbbiak ellenállhatatlanul magukhoz vonzották a tudományzsomjas ifjúságot. Bármi volt is azonban oka végeredményben a nagy diákvándorlásoknak, tudományzsomj, divat vagy szokás-e, annyi kétségtelen, hogy az az általános magyar kultúra színvonalának nagyfokú emelkedését jelentette. Legyen szabad arra mutatnunk, hogy pl. Mátyás király uralkodása alatt (1458-1490), amikor a pozsonyi egyetem is működött, a padovai egyetemet kimutathatólag 66, a bécsi 951, a krakói 1263 magyar ifjú látogatta, vagyis oly nagyszámú tudományosan képzett értelmiség állott a magyar kultúra szolgálatában, mely megérteti velünk, miért lehetett ekkor Magyarország Európa egyik vezető állama s miért tekintették hazánkat e korban a nyugati keresztény műveltség védőbástyájának.

2. Míg a hazai iskoláztatás a mohácsi ütközetet követő polgárháborúk, parasztmozgalmak és török támadások következtében válságos helyzetbe került, mert iskoláink nagyrésze elpusztult vagy néptelenné vált, addig a magyar ifjúságnak külföldi iskolákra való törekvésében alig történt változás. Sőt talán azt lehet mondani, hogy a nagy veresztés következményeként beállott iskola-és paphiány csak fokozta a külföldi iskolalátogatás szükségérzetét. A külföldi főiskolák közül azonban 1526-tól fogva a németországiak gyakorolták a legfőbb vonzóerőt a magyarországi ifjúságra, nemcsak azon szoros viszonynál fogva, mely Magyarországot I. Ferdinánd személye révén a német birodalomhoz fűzte, hanem azon hatásnál fogva is, melyet a reformáció iskolapolitikája gyakorolt a magyar közvéleményre. A kutatás szabadságának jelszava tulajdonképpen foiradalmi jelszó volt az egyházzal szemben, mely azonban széies körökben talált visszhangot, főleg a németajkú városi polgárság körében, hol Luther föllépésében német nemzeti mozgalmat láttak az olasz nemzeti célokat szolgáló pápasággal szemben. Iskolai viszonyainknak a közállapotok bizonytalansága következtében történt lehanyagolása, továbbá az újság ingere és végül a nemzeti érzés azonossága voltak azon főbb indítóokok, amelyek a XVI. század második tizedétől kezdve Németország felé irányították városaink ifjait, kiknek példáját a reformáció eszméinek akadálytalan terjedése következtében utóbb a színmagyar vidékek ifjúsága is követte.

A XVI. század elején Németország vezetett az egyetemek száma tekintetében; a XIV. század végén még csak 4 német egyetem működött, 1500 körül viszont már 12 német egyetemről tudunk, melyekhez a XVI. század első tizedében két újabb egyetem járult.

A német egyetemek többsége a reformáció eszméit ápolta és terjesztette és pedig* Luther felfogásának megfelelően, tanítók kiképzése és iskolák létesítése útján. A reformáció első képviselői nem elégedtek meg azzal, hogy eszméiket a sajtó közvetítésével tegyék ismeretesekké, több és tartósabb eredményt vártak az élő szó, a közvetlen tanítás hatásától, melynek viszont leg-természetesebb eszközei a tanítók, illetőleg az iskolák voltak. Ez magyarázza meg az iskolaügy óriási fellendülését elsősorban Németországban, továbbá mindazon országokban, melyekre az egyetemeiken tanuló ifjúság révén hathattak. A hitújítási mozgalmak központja Wittenberg lévén, az itt működő Luthernek, Melanchtonnak és Bugenhagennek hatása szinte korlátlan volt, főleg a XVI. század első felében, midőn a reformáció még egységes volt. Ez az oka annak, hogy a Mohács után létesült magyar iskolák (Bártfa, Eperjes, Besztercebánya, Selmecebánya, Lőcse,

Sopron, Sárospatak, Debrecen, Kolozsvár, Gyulafehérvár, Marosvásárhely, az erdélyi szász iskolák stb.) több-kevesebb változtatással Melancthon tanítási rendszerét vették át s csak a XVI. század második felében tértek át, legalább részben, Sturm strassburgi és Trotzendorf goldbergi iskolájának rendszerére.¹ Ez utóbbi rendszerek a XVII. század folyamán mindinkább előtérbe léptek a gyakorlat terén.

Általában azt lehet mondani, hogy a protestáns iskolákban a XVI-XVII. században a tanítási nyelv azonossága következtében éppoly sűrűn megfordulnak a külföldi, mint külföldi iskolákban a magyarországi pedagógusok; a tudományos élet képviselőinek kölcsönös kicserélése viszont azt eredményezte, hogy a magyar szellemi élet lépést tarthatott az európai fejlődéssel. Azáltal, hogy az iskoláztatás terén leomlottak a határok a nyugati államok és Magyarország között, hazánk és Nyugat-Európa egységes kultúrterületté olvadt össze s ennek következtében a magyar föld helyzete és sorsa állandó és nagy érdeklődés tárgya volt nyugaton. A rólunk szóló XVI-XVIII. századi óriási külföldi irodalom (v. ö. Apponyiana) ennek legkétségtelenebb bizonyítéka. E nagy kulturális munkában a protestáns iskolák mellett a XVI. század második felétől fogva nagy s mindinkább növekvő jelentősége van a jezsuita-rend által vezetett iskoláknak is, melyek az Aquaviva-féle Ratio alapján szervezkedtek. Iskoláik és rendszerük kiválóságára fényt derít Bethlen Gábor azon kijelentése, hogy egyik unokaöccsét legszívesebben jezsuitával taníttatná, ha nem féltene az áttéréstől.²

A külföldi iskoláztatás a legtöbb esetben egyesek önkéntes vállalkozása volt, azonban áldozatkész egyháziak és világiak, továbbá testületek s főleg a városok szinte intézményesen iparkodtak gondoskodni arról, hogy a magyarországi ifjúság rendszeresen látogassa a külföldi iskolákat.³

A katolikus egyház előtt minél alaposabb teológiai képzettség volt az elérendő legfőbb cél, ezért az egyházi pályára készülő ifjúságot részint az 1552-ben alapított *római Collegium Germanicum et Hungaricum*ban taníttatták, melynek első magyar növendéke 1560-ban a híres Szántó (Arator) István jezsuita volt,⁴ részint Becsben, melynek egyetemén a kisebbszámú, de buzgó magyar tanulóifjúság tekintélyes szerepet vitt a XVI-XVII. század folyamán. Ezt igazolja az egyetemi fokozatokat nyert tanulók nagy számán kívül az is, hogy az egyetemen számos magyarországi tanár működött, s közülök többen ismételtén voltak az egyetem dékánjai és rektorai.⁵ Nagy vonzóerőt gyakorolt a katolikus ifjúságra az 1573-ban alapított s 1584-ben egyetemmé fejlesztett *gráci főiskola* is, melynek tanári karában 1597-1599-ben, továbbá 1603-1607 között Pázmány Péter is működött; kivüle még két magyar tanár nevét ismerjük.⁶ 1529-től kezdve újból feléledt az érdeklődés a *krakói egyetem* iránt is, hová a jó teológiai kar híre vonzotta az ifjúságot; 1529-36 közt pl. 89 magyar hallgató nevét jegyezték fel az egyetem anyakönyvében; 1534-től fogva azonban annyira megfogyatkozott a magyar tanulók száma, hogy az egyetem elvette tőlük a Bursa házáat is (1558), mely tulajdonképen üresen állott. Ettőlfogva a *krakói egyetem* elvesztette jelen-

¹ Rövid összefoglaló ismertetését I. *Békefi R.*: Közoktatás. 30. 1. Részletesen *Daxer György*: A külföldi iskoláztatás hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére, 1520-1790. Békéscsaba, 1909.

² *Lukinich I.*: A Bethlen-fiúk külföldi iskoláztatása. Nagyenyedi Album. Bp., 1926. 86. 1.

³ Tanulságos összefoglalás erről *Frankl V.*: i. m. 196-201. 11.

⁴ *Veress E.*: A római Coll. Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulói. Bpest, 1917.

⁵ *Frankl V.*: i. m. 206-208. és 213-35. 11. Archiv, f. siebenbürg. Landeskunde. XVI., 321-354. 11.

⁶ *Frankl V.*: i. m. 248-49. 1.

tőségét, bár Báthory István lengyel király sokat fáradozott a régi kapcsolatok újból való felelevenítésén.¹

Az 1573-ban alapított s a jezsuiták vezetése alatt álló *olmüci akadémián* 1590-től 1664-ig sűrűn megfordultak magyarországi és erdélyi hallgatók is; a főiskola mellett XIII. Gergely pápa 1580-ban konviktust állított fel kifejezetten magyarországi nemes ifjak számára is. V. Pál pápa pedig saját költségén két ifjút neveltetett itt az erdélyi egyházmegye számára. Fennállása idején 112 magyarországi és erdélyi tanulórol tudunk, akik egyrésze ugyanitt promoveált is.²

Különleges helyzete volt a *padovai egyetemnek* a magyar iskoláztatás szempontjából a XVI. és XVII. században (1660-ig), mert az egyetemen a protestánsok is tehettek doktorátust s így az egyetemet minden felekezeti tagja látogatta. Ez magyarázza meg az erdélyiek nagy számát is. A padovai egyetem kiválóbb növendékei közé számíthatjuk a következőket: Istvánii Pál, Sztáray Mihály, Verancsics Antal, Kecseti Márton, Thurzó Ferenc és Szaniszló, Révai Ferenc nádorhelyettes gyermekei, Gyalui Torda Zsigmond, Báthory István, a későbbi erdélyi fejedelem és lengyel király, Dudich András, Istvánii Miklós, Zsámboky (Sambucus) János, Forgách Ferenc, Berzeviczy Márton, Verancsics Faustus, Kovacsóczy Farkas, Pálffy Miklós, Gyulai Pál, Szamosközi István stb.³ Kiváltképpen a padovai egyetem hatásának lehet tulajdonítani a renaissance-műveltség újabb virágzását is a XVI. század végén Erdélyben, hol azt az olasz műveltségű Báthoryak udvara ápolta.

A protestáns főiskolák közt első hely illeti meg az 1502-ben Bölcs Frigyes szász választófejedelem által alapított *wittenbergi egyetemet*.⁴ Az új egyetem működése első éveiben nagy látogatottságnak örvendett (pl. az 1502-1503. téli félévben 416, az 1503. nyári félévben 258 új tanuló nevét tartalmazza a matlScu-lák),⁵ az 1506-ban kiütött pestis s az ugyanazon évben alapított frankfurti (Odera mellett) egyetem megalapítása azonban erősen megapasztotta az új egyetem hallgatóságának számát, mely azonban viszont ismét rohamosan növekedni kezdett akkor, midőn az egyetem egyik tanárának, Luther Mártonnak fellépése Wittenbergre irányította a figyelmet. 1521-ben itt már magyar hallgatóval is találkozunk, 1522-1560 közt pedig már 442 magyarországi tanuló nevét ismerjük. E szám 1560-1599 közt még 376-tal gyarapodott.⁶ 1546-ban megalakult a magyar bursa is, melynek utóbb könyvtára is volt. A magyar reformátorok legnagyobb része ez egyetem növendéke volt (Dévai Biró Mátyás, Heltai Gáspár, Hon ter János, Ozorai, Stöckel Lénárd, Szegedi István stb.), akik Luther és Melancthon hatása alatt fejtettek ki visszatérve nagy tevékenységet. E korbéli protestáns iskoláink, mint említettük, a wittenbergi tanítási rendszert fogadták el alapul. Az egyetemet egyébiránt a XVI. század második felében a Kálvin hitelveit valló magyar ifjúság is látogatta: mikor azonban a Luther és Kálvin hitelveit valló hallgatóság közt mind élesebbé váló irodalmi háború az egyetem békéjét komolyan veszélyeztette, Frigyes Vilmos szász választófejedelem 1592-ben kitiltotta a kálvinista ifjúságot az egyetemről. Wittenberg ettől kezdve a magyarországi lutheránus ifjúság egyik legfőbb tanítóintézete lett.

A Kálvin elveit valló magyarországi, illetőleg erdélyi ifjúság 1568-tól és 1592-től kezdve főleg az 1386-ban alapított *heidelbergi egyetemet* látogatta, mely

¹ Frankl V.: 257-67. 11.

² Hellebrant Á. közlése a Tört. Tár, 1888, 196-208. 11.

³ Veress Endre: id. kiadványa alapján.

⁴ W. Friedensburg: Geschichte der Universität Wittenberg. Halle a. S., 1917, 16. 1.

⁵ Friedensburg: i. m. 42. 1.

⁶ Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. II., 132-41., Magy. Tört. Tár, VI., 207-230. 11.

a XVI. század végén a kálvinizmrashoz csatlakozott. 1592-1621 közt 386 magyarországi és erdélyi tanulót iktattak be az egyetem anyakönyvébe. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem maga is élénk összeköttetésben állott a heidelbergi egyetemmel, melynek kiválóságára bizonyára udvari papja, Keserői Dajka János, az egyetem egykori növendéke, hívta fel figyelmét; de az sem lehetetlen, hogy tudomása volt azon befolyásról is, melyet a magyarországi presbiteriánus mozgalmak ügyében éppen ez egyetem egyik jeles tanára, Pareus Dávid gyakorolt a tiszántúli reformátusságra. Bethlen a heidelbergi iskoláztatástól a szigorú, ú. n. orthodox református hitnek megerősödését várta, ezért személyesen ügyelt a többnyire anyagi támogatásával ott tartózkodó erdélyi fiatalság tanulmányi előmenetelére. Az egyetemen és a pfalzi választófejedelemség területén Sturm pedagógiai rendszere lévén elfogadva, megérthető, hogy a XVII. század első felében az erdélyi magyar iskolák lényegileg a Sturm-féle rendszer hatása alatt állottak. Az egyetem ekorbeli magyar növendékei közül felemlíthetjük Szamosközi István, Szenczi Molnár Albert, Alvinczi Péter, Keserői Dajka János, Sepsi Laczkó Máté és Geleji Katona István nevét. Itt tanult 1619-ben Bethlen István is. Az egyetem 1622-ben könyvtárával elpusztult. 1655-től kezdve újból megfordulnak itt magyarországiak és erdélyiek, de csak szórványosan. 1780-tól kezdve javulás mutatkozik ugyan e tekintetben, régi jelentőségét azonban hozzánk való vonatkozásában nem nyerte vissza.¹

Szerepét a *frankfurti* (Odera mellett) egyetem vette át, melyet 1546-tól a XVIII. század végéig főleg erdélyiek látogattak. 1811-ben egyesítették a boroszlói egyetemmel. Tanárai közt találjuk a pozsonyi származású Preyss Kristófot, Melanchton legbizalmasabb barátainak egyikét (1542-1549).²

A Melanchton halála (1560) után következő időre esik *jénai egyetem* föllendülése. A XVI. században és a XVII. század első felében Magyarországból és Erdélyből még csak szórványosan látogatták a különben népes egyetemet,³ 1657-től fogva azonban már sűrűbben fordultak meg azon magyarországiak és erdélyiek. Az egyetem legnagyobb jelentőségét 1777-1806 közt érte el, amidőn bölcsészeti karán Schiller, Fichte, Schelling, Hegel, a két Schlegel-testvér, az orvosi karon Hufeland és a jogi karon pedig többek közt Feuerbach működött. 1882-83-ig 2396 magyarországi és erdélyi tanulót iktattak be az anyakönyvekbe, közülük 520-an erdélyi szászok, Sopronból 115-en, Pozsonyból 67-en, Lőcséről 46-an, Körmöcbányáról 38-an stb., többnyire németek és tótok.⁴

A magyarországi protestantizmus iskolaügyére és lelkesége kialakulására a XVIII. század folyamán a legnagyobb hatást az 1690-ben alapított *hallei egyetem* működése gyakorolta. Thomasius jogtudományi, de főleg Francke pietista irányú teológiai munkássága elhatározó befolyással volt az ott tanuló ifjúságra. Bél Mátyás egész működése Francke hatását mutatja, melyet iskoláztatási rendszerében igyekezett érvényre emelni.⁶ Utóbb az itt működő WolíT filozófiai rendszere is tért hódított és pedig a hazai református iskolákban (Sárospatak, Debrecen, Marosvásárhely, Székelyr-dvarhely), melyek különben a külföldi szellemi áramlatok megnyilvánulásait a XVII. század második felétől kezdve többnyire visszatükröztették. 1817-ben az utóbbi évszázadok folyamán jelentőségében erősen lehanyatlott wittenbergi egyetemmel egyesítették. Ez alkalommal a Kassai Mihály, a Avittenbergi egyetem bölcsészeti karának adjunktusa által gyűjtött és

¹ Lukinich J.: id. tan. U. o. 80. 1. Archiv. X. k.

² Frankl V.: i. m. 242-43. 1. Archiv. XXII. 404-412. 11.

³ Archiv, XII., 313-14. 11.

⁴ Mokus Gyula: Magyarországi tanulók a jénai egyetemen. Budapest, 1890. Archiv, XII., 314-53. Magy. Tört. Tár, IX., 219-38. 11.

⁶ Daxer Gy.: i. m. 76. 1.

alapított magyar könyvtár is Halléba került. E könyvtár kéziratgyűjtemén vében kiváló fontossággal bír Rotarides Mihálynak kézirati hagyatéka,¹ mely a hallei magyar könyvtár legnagyobb részével együtt az utóbbi években a berlini magyar intézet birtokába jutott.

Az 1409-ben alapított *lipcsei egyetemen* a középkor folyamán és pedig 1414-1522 közt mindössze 9 magyarországi ifjú beiktatásáról van tudomásunk. E szám hosszú időn át lényegesen nem változott (1522-1655 közt összesen csak 67 magyarországi, illetőleg erdélyi tanuló nevét ismerjük), az 1655-56. tanévtől kezdve azonban lényegesebb emelkedést tapasztalunk. Ez évtől kezdve 1711-ig-256 magyar tanulót iktattak be az anyakönyvekbe. A XVIII. században főleg az erdélyiek látogatták, akik mellett a pozsonyiak szerepeltek nagyobb számban; az erdélyiek nagyobb számaránya a XIX. században is megmaradt. Megemlíthető, hogy Bél András a XVIII. század második felében ismételtén viselte ez egyetem rektori méltóságát.”

A külföldi iskoláztatás szempontjából, legalább a XVI-XVIII. századot illetően, kisebb jelentősége van az 1476-ban alapított *tübingeni egyetemnek*, hol 1615 óta találkozunk magyarországi és erdélyi hallgatókkal,³ az 1608-ban alapított *giesseni*nek, hol ugyanazon évben volt ugyan magyar egyetemi hallgató, egészben véve azonban, legalább is a XVIII. század első tizedéig, nem tartozott a magyaroktól sűrűn látogatott egyetemek közé.⁴ Kisebb jelentőségű továbbá a *rostocki egyetem*, bár ez a XVI. században egyike volt a leglátogatottabb protestáns főiskolának; Magyarországból azonban a XVI. század folyamán csak néhány magyar ifjú fordult meg itt.⁵ A Nürnberg városa által alapított (1578) és fenntartott *aitdorfi egyetemen* a XVI. század utolsó tizedeitől kezdve inkább erdélyiek fordultak meg; nagyobb jelentősége azonban a magyarországi iskoláztatás szempontjából nem volt. A XIX. század elején (1818) egyesítették az *erlangeni egyetemmel*. Adataink szerint a *königsbergi egyetemet* (1544-ben alapított) is látogatták magyar ifjak. A XVI. században az egyetem tanárai közt találjuk Preyss Kristófot és fiát Bálintot, akik több ízben a rektori méltóságot is viselték.⁶ Nagyobb jelentőségre tett szert az 1734-ben alapított *göttingeni egyetem*, melyet főleg az erdélyi szász ifjúság látogatott.⁷

A *strassburgi főiskola*, (alapított 1538-ban) nevét és jelentőségét első főigazgatójának, Sturm Jánosnak köszönhetette, aki 1538-1583-ig állott az iskola élén és Melanchtonétól eltérő tanítási rendszerével tette nevét ismeretessé; hatása nálunk főleg a XVII. századi iskoláztatás folyamán mutatkozott. Az egyetemen csak 1622 óta vezettek anyakönyveket, de adataink szerint már 1552-től kezdve megfordultak itt magyar hallgatók, többek közt Révai Péter, a későbbi híres koronaőr (1589), Thurzó Szaniszló, a későbbi nádor (1590), Szenczi Molnár Albert, Baranyai Decsi János stb.⁸ A harmincéves háború alatt az egyetem látogatása lehetetlenné válván, csak 1654-től kezdve keresik fel ismét Magyarországból és Erdélyből, de ezután már nem tartozott a sűrűbben látogatott külföldi egyetemek közé.

A német egyetemek túlnyomó többsége lutheránus és katolikus jellegű

¹ Zentralblatt f. Bibliothekswesen. 1913. Gragger R. tanulm. Gr. Klebelsberg-émlékkönyv. Budapest, 1925.

² Archiv, X., 386-416. 11.

³ Archiv, VII, 461-63. 11.

⁴ V. ö. Die Matrikel der Universität Giessen. Giessen, 1898.

⁵ Frankl V.: i. m. 283. és Hofmeister A.: Die Matrikel der Universität Rostock. Rostock. 1889-1904, I-IV. k.

⁶ Die Matrikel der Universität Königsberg i. Pr. Leipzig. 1908, I. k.

⁷ Archiv, VI., 278-79.

⁸ Frankl V.: i. m. 284-86. 11.

lévén, a református vallású magyarországi és erdélyi ifjúság Heidelberg elpusztulása (1622) után a *hollandiai egyetemeket* kezdte látogatni, melyek világnézeti és vallási fölfogása legközelebb állott a hazai reformátusságéhoz. Az 1585-ben alapított *franekeri egyetemen* 1623-ban találunk magyarokat, kiknek száma itt a XVII. század végéig 486-ra emelkedett; egyrészők a Hollandia költségén fenntartott bursában nyert elhelyezést; a XVIII. század második felében jelentősége lehanyatlott s 1789-90-től kezdve magyarok nem is látogatják. 1810-ben egyébként maga az egyetem is megszűnt.¹ Ugyancsak 1623-ban kezdtek látogatni ifjaink az 1575-ben alapított *leydeni egyetemet* is és pedig túlnyomó számban teológusok. Itt tanult 1626-ban Bethlen Péter is, Bethlen Gábor fejedelem unokaöccse. 1700-ig 455, többnyire magyarországi származású hallgatót iktattak be az egyetem anyakönyveibe, 1700-1793-ig 152 magyar hallgató neve ismeretes (köztük pl. Pápai Pariz Ferenc, Bed Péter, gróf Székely Ádám, gróf Teleki József és. Ádám). 1793-1868-ig sem Magyarországból, sem Erdélyből nem látogatták, 1868 óta azonban újból felkeresi a magyar ifjúság.² Az 1636-ban alapított *utrechti egyetemen* 1643-ban jelentkezett az első magyarországi, 1647-ben az első erdélyi hallgató; számuk a XVII. század folyamán (1700-ig) 137, köztük van Apáczai Csere János is. 1700-tól 1885-ig 412 hallgató nevét tartalmazzák az egyetem anyakönyvei.” Az 1648-ban megnyílt, s 1818-ban megszűnt *harderwijki egyetemen* is megfordultak magyarok, így Tophaeus Mihály és Apáczai Csere János, számuk azonban, bár az egyetem mellett felállított ii. n. Fraterhuis anyagi kedvezményeket biztosított az egyetemen tanuló magyar ifjaknak, általában csekély volt; 1648-1701 közt 10, 1701-1790 közt 27 magyar hallgatóról tudunk, kik közül 9-en ugyanott elnyerték a doktori fokozatot is.⁴ A XVIII. század folyamán a *gröningeni egyetemen* is találunk magyarokat, köztük a debreceni főiskola későbbi nagyírú ifjait, Maróti Györgyöt és Sinai Miklóst. Ez egyetem magyar hallgatóiról bővebb adatok nem állnak rendelkezésünkre. „

Sűrűn keresték fel a XVI. századtól kezdve Magyarországból és Erdélyből a *svájci egyetemeket* is. Ezek közül a *baselit*, a XVI. század kezdetén Erasmus Rotterdamsnak a városban való huzamosabb tartózkodása és Reuchlinnek egyetemi tanári működése tette vonzóvá azok előtt, akik a humanizmus iránt érdeklődtek. A XVI. század második felétől azonban a protestantizmusnak volt egyik főiskolája; anyakönyvében 1552 óta találjuk feljegyezve a magyar tanulók nevét, kiknek száma a XVI. század folyamán mindössze 15. A XVII. században 36, a XVIII. században 193 név ismeretes; 1797-1848 közt Magyarországból nem látogatták, 1852-től fogva azonban ismét többen megfordultak az egyetem falai között. Kiválóbb magyar hallgatói közé számíthatjuk Honter Jánost, Nadányi Jánost. Pápai Páriz Ferencet, Maróti Györgyöt, a gróf Teleki-család több tagját, Kármán Józsefet stb.^b A XVI. század második felétől fogva a *genfi főiskolán* is találkozunk magyarokkal, pontosabb névsoruk azonban csak az 1685-1794 közti időből ismeretes.⁷ A *berni egyetem* látogatását, legalább a XVIII. században, a magyar tanulók számára alapított ösztöndíjak segítették elő.⁸

A XVIII. század folyamán *Anglia* főiskoláin is megfordultak magyarországi és erdélyi hallgatók. Sinai Miklósról például tudjuk, hogy *Oxfordban* tanult.

¹ Hellebrant Árpád közlése, Tört. Tár, 1886-1887.

² Archiv, XVI, 204-226. 11.

³ Archiv, XXII, 79-92. 11.

⁴ Zoványi Jenő Közl. az Irodalomtört. Közl., 1891, 433-36. 11. és Korrespondenzblatt. XV., 45-46. 11.

⁵ Daxer György i. m. 93 1.

⁶ Sárospataki füzetek. IV. (1860.) 154-163. Frankl V.: 202-204. 1.

⁷ Sárospataki füzetek. VI. (1862.) 927-28. Frankl V.: 244-45. 1.

⁸ Irodalomtört. Közlemények, 1891, 405. 1.

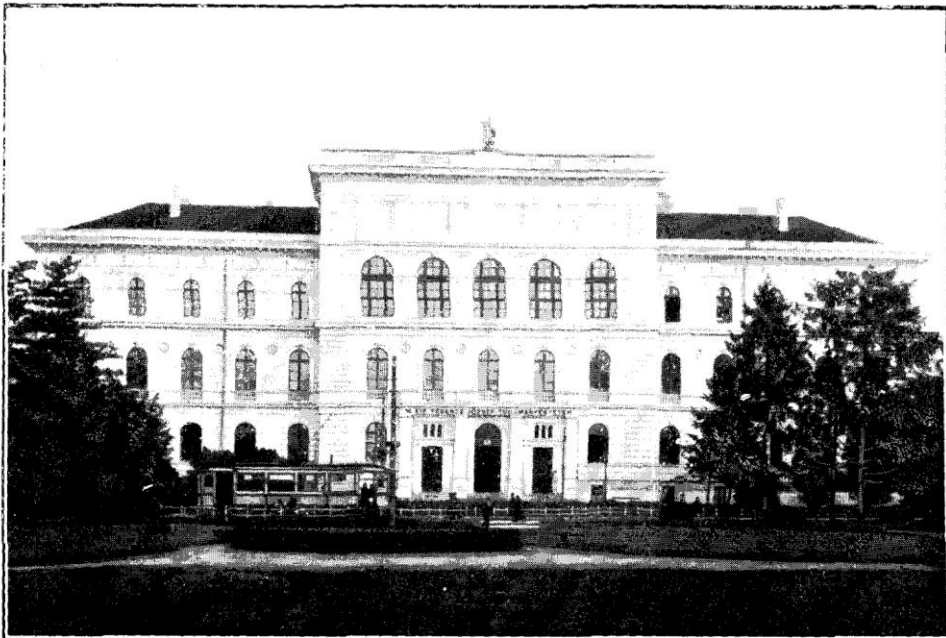
Az angliai iskoláztatás lényegesebb hatást mindamellet nem gyakorolt iskoláztatásunkra és szellemi életünk fejlődésére.

3. Az iskolai tanulmányoknak a külföldi iskolákon való folytatása és befejezése csak részben volt egyesek önkéntes vállalkozása. A külföldi iskoláztatást a középkortól kezdve általában testületek, egyházak, városok és áldozatkész főurak irányították, egyházi és iskolai vagy más érdekekből. Indokoltta tette a külföldi egyetemek látogatását az Árpádok alatt a magyar egyetemek hiánya, az Anjouk és Hunyadiak korában pedig a meglévő egyetemeink fogyatékosága, egyik vagy másik fakultásnak hiánya, vagy azon körülmény, hogy egyetemeink nem rendelkeztek olyan tanerőkkel, melyek a külföldi egyetemek látogatását feleslegessé tették volna. Mátyás király halálától fogva hosszú időn át egyáltalában nem volt magyar egyetem és e hiányon a nagyszombati egyetem alapítása sem segített szervezetének csonkasága és kimondottan felekezeti jellege miatt. A XVI. század második felében elterjedt protestantizmus ennek következtében a külföldi egyetemek látogatására volt utalva; az egyetemek száma viszont a XVI-XVIII. században a nyugateurópai államokban mindenütt megnövekedvén, alkalom nyílt mindenféle igény, világnézet vagy vallási felfogás kielégítésére, illetőleg ápolására. A tanulás szabadsága, mely az egyetem és az előadó tanár személyének megválasztásában állott, magyarázza meg a középkortól fogva különben elterjedt diákvándorlásokat. A külföldön tanuló ifjakat az alapítványokkal rendelkező külföldi egyetemek helyhez kötötték ugyan,¹ egyébként azonban e tanulókat segélyző egyházak vagy magánosok a legtöbb esetben megelégedtek azzal, ha a kiküldendő ifjakkal reverzálist írtak alá a tekintetben, hogy vallásukat el nem hagyják,² az egyetem megválasztásában, vagy az egyetemek változtatásában azonban nem korlátozták őket. Innen van az, hogy egyik-másik vállalkozóbb szellemű ifjú Európa nagyrészét bejárta tanulmányi évei alatt. Paksi Mihályról pl. tudjuk, hogy 1565-ben Wittenbergben, 1566-ban Baselben, 1568-ban Heidelbergben, utóbb az Odera melletti Frankfurtban tanult; 1570-ben Krakkóban, 1572 tavaszán Lyonban és újra Heidelbergben találjuk, honnan 1574 őszén újra Lengyelországba ment s onnan jutott francia földön keresztül 1575 márciusában Padovába.³ S Paksi Mihály a magyar vándordiák típusa, hozzá hasonlókat nagy számmal lehetne felsorolni. Kivételt csak azon ifjak képeznek, akiket városaink küldtek ki külföldi egyetemekre, mert ezek számára a legtöbb esetben a városi magisztrátus jelölte ki nemcsak az egyetemet, hanem azon tudományszakot is, melyben magukat ki kellett képezniök; e tekintetben pedig a város szükségletei voltak irányadók. A városok a külföldi iskolákban tanuló ifjúság tanulmányi előmenetele iránt mindenkor élénken érdeklődtek, egyes tanárokkal közvetlen összeköttetésben is állottak, de viszont megkivánták a tanulóktól, hogy időnkint haladásukról tájékoztassák a magisztrátust s arról is számoljanak be, hogy a város anyagi támogatását mikép használták fel. A városok (pl. Pozsony) elég bőven gondoskodtak ugyan az ifjak anyagi szükségleteiről, de tudni kívánták, hogy azok mire fordítják a segélypénzeket; az ifjak ennek következtében kötelesek voltak időnkint tételenként elszámolni a részökre kiutalt összegekről, s e kimutatásokat azután a tanács rendszeresen felülvizsgálta. A tanács állapította meg a tanulmányi idő terjedelmét is, engedélyezte a továbbtanulást, de amennyiben a város érdekei úgy kwánták, vissza is rendelte s a város szolgálatában alkalmazta őket. Városaink magasabb kultúrájukat azoknak köszönhatték, akik külföldi iskoláik és tanul-

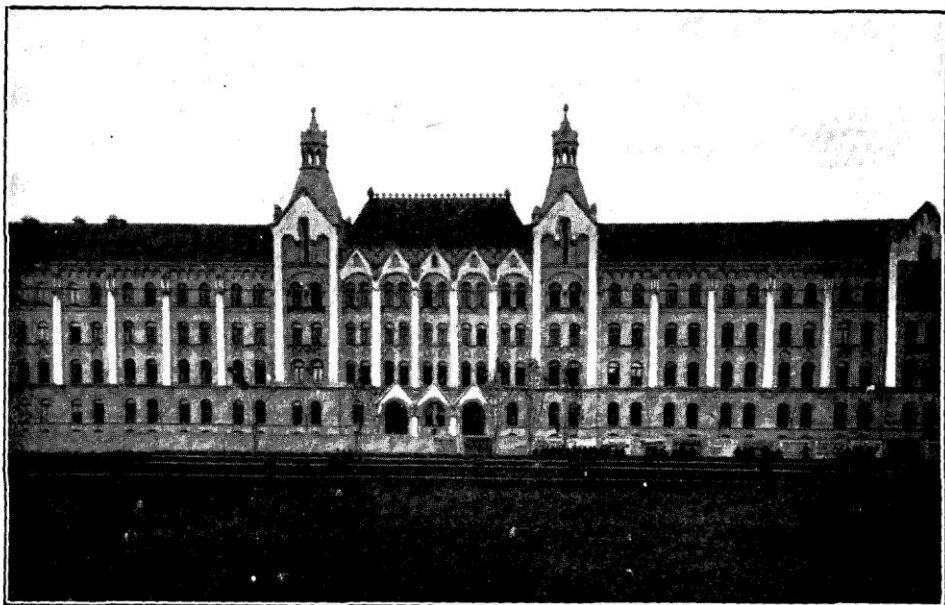
¹ Irodalomtört. Közl., 1891.

² Sárospataki füzetek. IX., 679, és Tört. Tár, 1886, 599. 1.

³ Veress E.: A padovai egyetem etc. Bp., 1915, 84. 1.



A Ferenc József Tudományegyetem főépülete, Szeged.



*A Ferenc József Tudományegyetem
bölcseleti és természettudományi Kara, Szeged.*

mányútjaik befejezése után hazatérve, közszolgálatba állottak, s tudásukat, nemkülönben külföldi összeköttetéseiket városuk érdekében gyümölcsöztették.

* * *

A tudományoknak és ismereteknek külföldi forrásai a középkortól kezdve állandóan táplálták a magyar kultúra rezervoárját: a magyar parlagot láthatatlan csatornák kapcsolták egybe a nyugati műveltség központjaival, melyek a magyar földet a nyugati kultúra elemeinek befogadására, ápolására és fejlesztésére alkalmassá tették. Amióta ifjaink a párizsi és bolognai egyetemen megjelentek, Magyarország a nyugati kultúrközösség részesévé lett. Hazánk e kultúrközösséget ettől kezdve tudatosan gondozta és védelmezte s róla a Nyugat is szívesen elismerte, hogy kultúrhivatást tölt be, mint a nyugati művelődés előretolt Őrse. Az egymásrautaltság tudata a XIX. századig kölcsönös volt s bár előfordultak zavaró momentumok, mint pl. Mária Terézia korlátozó rendeletei, melyek a protestáns ifjúság külföldi iskoláztatása elé akartak akadályokat gördíteni,¹ egészben véve a napóleoni háborúk befejezéséig, változatlanul fennállott. *A XIX. század elején feléledt nemzetiségi törekvések azonban cezúrárt jelentenek Magyarországra és a külföld viszonyában.* A magyar nyelv érvényesüléséért vívott küzdelmek éles választófalakat vontak a magyarság és a Magyarország területén élő nemzetiségek között, mely utóbbiak védekezését viszont a külföldi némettség és szlávtság nem titkolt rokonszenvvel figyelte és támogatta. A szorosabb értelemben vett magyarság érzelmi és politikai elszigeteltségét fokozta a külföldi iskoláztatás mértékének csökkenése is, melyet elsősorban az általános elszegényedés idézett elő, de része volt ebben a teljesen kiépült pesti egyetem működésének is, mely a hazai szükségletek kielégítésére elegendőnek mutatkozott. Külföldi egyetemeket rendszeresen csak a római Collegium Germanicum et Hungaricum és a bécsi Pazmaneum papnövendékei, továbbá a német és tót lutheránusok teológusai s kis mértékben, többnyire a rendelkezésre álló külföldi ösztöndíjak arányában, a magyar református és unitárius teológusok látogatták, ezek külföldi iskoláztatása viszont nem változtatott azon a barátságos atmoszférán, amely Magyarországgal szemben a külföldön, nevezetesen Németországban a nálunk folyó nemzetiségi küzdelmek hatása alatt kifejlődött; még abban az esetben sem, ha a külföldön tanuló összes magyarországiakról a legnagyobbfokú jóhiszeműséget tételezhetnénk is fel. Ez elszigeteltség következményeit végzetesen éreztük.

*

Függelékkel betürendes névsorban közöljük azon *fő- és középiskolák jegyzékét*, amelyeket a XVI-XVIII. század folyamán Magyarországból és Erdélyből rendszeresen látogattak tanulóifjaink. A jegyzék – előmunkálatok hiányában – hézagos s még sok kiegészítésre szorul, de így is rendkívül tanulságos a XVI-XVIII. és kis részben a XIX. századi külföldi iskoláztatás topográfiájának szempontjából. Mindenesetre kívánatos volna a további kiegészítés, nemkülönben azon vállalatnak folytatása is, mely *Magyarországi tanulók külföldön* címen (M. Tud. Akadémia 1-4. k.) 1890-ben megkezdte a külföldön tartózkodó magyarországi és erdélyi tanulók névsorának közlését (Jena, Krakkó, Bécs), évtizedek óta (1902) azonban szünetel. Pedig szellemi életünk fejlődéstörténete szempontjából megbecsülhetetlen értékű volna egy ilyen tartalmú rendszeres gyűjtemény.

¹ *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bpest, I 43. s köv. 11.

- ALTDORF (egyetem). XVI-XVII. szd.
- Böhm L.*: Kurze Beschreibung und Geschichte der Stadt Altdorf in Mittelfranken. Nürnberg, 1888.
- Daxer György*: A külföldi iskolalátogatás hatása a hazai protestáns nevelésügy fejlődésére. 1520-1790. Békéscsaba, 1909. 76.
- AUGSBURG (gimn.). XVI. szd.
- Frankl V.*; A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Budapest, 1873. 202.
- BASEL (egyetem). XVI-XIX. szd.
- Zsindely István*: A bázeli egyetem anyakönyvéből. Sárospataki füzetek, IV. (1860.) 154-165.
Frankl V. i. m. 202-204.
- Révész Imre* közlése. Magy. Tört. Tár. IX. 239-42. (1600-1852.)
Daxer Gy. i. m. 55.
- BERLIN (Joachim-kollégium). XVIII. szd.
- Magyar tanulók számára szolgáló alapítványának felemlítése 1766-ból. *Fináczy*, I. 358.
- BERN (egyetem). XVIII. szd.
Daxer György i. m. 93.
- BÉCS (egyetem). 1366-1630.
- Frankl V.* i. m. 204-235. (Közli az 1500-1597 közt itt tanulók névsorát.)
- G. D. Teutsch*: Siebenbürger Studierende auf der Hochschule in Wien im 14., 15., und 16. Jahrhundert. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. X. 164-181. XVI. 321-354.
- Schuller F.*; Siebenbürger in Wien am Ende des 15. und Anfang des 16. Jahrhunderts. Korrespondenzblatt. XV. (1892) 49-52 XVI. 114-15.
- Schrauf Károly*: Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen. Budapest, 1892. (Magyarországi tanulók külföldön. II.)
- Schrauf Karoly*: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453-1630. Budapest, 1902. (Magyarországi tanulók külföldön. IV.)
- BOLOGNA (egyetem). XIII. szd.
- Frankl V.* i. m. 236-38.
- E. Friedlaender et C. Malagola*: Acta nationis Germanicae universitatis Bononiensis. Berlini, 1887. Ism. Korrespondenzblatt. XIII. (1890.) 25-29.
- Wattenbach W.*: Siebenbürger Sachsen in Bologna. Korrespondenzblatt, 1878. 99-100.
- BREMEN (főiskola). XVII. szd.
- Magyar tanulók számára szolgáló alapítványát említi egy 1766-i felsorolás. *Fináczy*, I. 358.
- BRESLAU (gimn., egyetem). XVI-XVII. szd.
- Frankl V.* i. m. 238-40.
Daxer Gy. i. m. 48.
- BRAUNSBURG (jezsuita-kollégium). XVI. szd.
- Frankl Vilmos* i. m. 240. 1. Tört. Tár, 1899. 383-84.
- BRIEG (gimnázium).
Frankl V. i. m. 241.
- CAMBRIDGE (főiskola).
- Alapítványát említi egy t 1766-i felsorolás.
Fináczy E.: I. 357. 1.
- DANZIG (gimnázium). XVI-XVIII. sz.
- Frankl V.* i. m. 241.
Daxer Gy. i. m. 45, 50.
- ERFURT (egyetem). XVII. szd.
Daxer Gy. i. m. 49.
- ERLANGEN (egyetem). XVIII-XIX. szd.
Daxer Gy. i. m. 71, 84.
- FRANEKER (Hollandia). 1623-1790.
- Hellebrant Árpád*: A franekeri egyetemen tanult magyarok. Tört. Tár, 1886. 599-608, 792-800, 1887. 196-208.
Daxer Gy.: 54-55.
- FRANKFURT (a. d. Oder). 1506-1811.
- E. Friedländer*: Ältere Universitäts-Matrikeln. Universität Frankfurt a. d. Oder. Leipzig, 1887 – 88. (Publicationen aus den k. preussischen Staatsarchiven, 32. és 36. kötet.)
- Schuller us Fr.*; Siebenbürger Studierende an der Universität in Frankfurt a. d. Oder. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde, XXII. k. 405-412.
Frankl V. i. m. 242-44.
Daxer Gy. i. m. 55.
- FREIBURG i. Breisgau (egyetem). XVII. szd.
- H. Mayer*: Die Matrikel der Universität Freiburg im Breisgau v. 1460-1656. I. k. Freiburg i. Br., 1907.
- GENF (akadémia). XVI-XVIII. szd.
- Sárospataki füzetek, VI. (1862) 927-28.
Frankl V. i. m. 244-45.
- GIESSEN (egyetem). 1608-1707.
- E. Klewitz u. K. Ebei*: Die Matrikel der Universität Giessen. 1608-1707. Giessen, 1898. (Mitteilungen des oberhessischen Geschichtsvereins. N. F. II-VI. k.)
- GOLDBERG (gimnázium). XVI. szd.
- Frankl V.* i. m. 245-47.
Századok, 1874. 157.
Daxer Gy. i. m. 32.
- GÖRLITZ (gimnázium). XVI. szd.
Frankl V. i. m. 247.

- GÖTTINGEN (egyetem). XVIII-XIX. szd.
Az egyetemen tanult erdélyi szászok névsora 1734-1856. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. VI. 296-97.
Daxer Gy. i. m. 73, 75, 89.
- GRAZ (egyetem). XVI-XVII. szd.
Frankl V. i. m. 247-250.
- GREIFSWALD (egyetem). XVIII. szd.
Daxer Gy. i. m. 46, 71, 74, 75.
- GRONINGEN (egyetem). XVIII. szd.
Daxer Gy. i. m. 50, 54, 93.
- HALLE (gimnázium). XVI. szd.
Frankl V. i. m. 250.
- HALLE (egyetem). 1690-től.
Siebenbürger in Halle. Korrespondenzbl. 1879. 66.
Daxer Gy. i. m. 73, 74, 75, 79.
Schrader W.: Geschichte der Friedrichs-Universität zu Halle. Berlin, 1894. I-IL
- HANAU (főiskola). XVIII. szd.
Magyar tanulók számára szolgáló alapítványát említi egy 1766-i felsorolás. *Fináczy*, I. 358.
- HARDERWIJK (Hollandia). 1648-1790.
Zoványi Jenő: A harderwijki egyetem magyarországi hallgatói. Irodalomtört. közlemények. 1891. 433-36. és külön az erdélyiek e közlés nyomán. Korrespondenzblatt, XV. (1892) 45-46.
- HEIDELBERG (egyetem). 1502-1860.
Teutsch Fr.: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Hochschule in Heidelberg. Archiv für siebenbürg. Landeskunde. N. F. X. 182-192.
Frankl V. i. m. 250-253.
Szeremlei József: Sárospataki füzetek, VI. (1862) 559-67.
Weszprémi: Succincta medicorum Hungar. et Transsylv. biographia. Viennae, 177. IV. 465-69.
Toepke W.: Die Matrikel der Universität Heidelberg v. 1386 bis 1846. Heidelberg, 1884-1904. I-V. k. névmutató kötetekkel.
Daxer Gy. i. m. 50-52.
Századok, 1886. 532. s köv. 11.
- HELMSTÄDT (egyetem). XVII. szd.
Daxer Gy. i. m. 49, 73.
- HERBORN (főiskola). 1600-1665.
Linde: Die Nassauer Drucke der königl. Landesbibliothek in Wiesbaden. Wiesbaden, 1882. I. 335-496. (A főiskola matrikulája 1584-től 1726-ig.)
IGLAU (gimnázium). XVI. szd.
Frankl V. i. m. 253-54.
- INGOLSTADT-LANDSHUT-MÜNCHEN (egyetem). XVI-XIX. ezd.
Freninger Fr.: Das Matrikelbuch der Universität Ingolstadt – Landshut-München. Rectoren, Professoren, Doctoren 1472-1872. Candidaten 1772-1872. München, 1872.
Annales Ingolstadiensis Academiae. Ingolstadii, 1782. I-IV. k.
Frankl V. i. m. 254.
- JENA (egyetem). 1550-1883.
L. Haan: Jena Hungarica sive memoria Hungarorum etc. Gyulae, 1858.
G. Schiel u. F. Herfurth: Verzeichnis der auf der Universität zu Jena immatriculierten Ungarn und Siebenbürger. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. XII. 312-53.
Frankl V. i. m. 254-55.
Révész Imre közlése: Magy. Tört. Tár. IX. 219-238 (1550-től 1850-ig).
Mokos Gyula: Magyarországi tanulók a jenai egyetemen. Budapest, 1890. (Magyarországi tanulók külföldön, I.)
- KÖNIGSBERG (egyetem). 1559-től.
G. Erler: Die Matrikel der Universität Königsberg i. Pr. Leipzig, 1908. I. k.
Frankl V. i. m. 255-56.
Daxer Gy. i. m. 45-47, 49-50.
- KRAKÓ (egyetem). 1401-1558.
Miller Jakab Ferdinand: Regestrum bursae Cracoviensis Ungarorum. Budae, 1821.
K. Schwartz: Verzeichnis der von 1492-1539 in Krakau studierenden Siebenbürger. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. V. 115-118 és VI. 291-95. (1406-1522.)
Album studioeorum Universitatis Cracoviensis ab anno MCCCC. Cracoviae, 1883.
Album studiosorum Universitatis Cracoviensis Cracoviae, 1887-1904. I-III. k. (1400-1606.)
Schraf K.: A krakói magyar tanulók-háza lakóinak jegyzéke 1493-1558. Budapest, 1893. (Magyarországi tanulók külföldön, III.)
Frankl V. i. m. 256-67.
- LEIPZIG (LIPCSE, egyetem). 1414-1872.
Th. Fabini und Fr. Teutsch: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen auf der Universität Leipzig. Archiv für siebenbürgische Landeskunde. N. F. X. 386-416.
Frankl V. i. m. 268.
G. Erler: Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig, 1559-1809. Leipzig, 1909. I-III. k.
- LEYDEN (egyetem). 1623-1868.
Album studiosorum academiae Lugduno Batavae, MDLXXV-MDCCCLXXV. Hagae, 1875.
Fr. Teutsch: Die Studierenden aus Ungarn und Siebenbürgen a. d. Universität Ley den. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. XVI. 204-226.

- LONDON (főiskola?). XVII. szd.
Daxer Gy. i. m. 54.
- LYON (egyetem). XVI. szd.
Frankl V. i. m. 268-69.
- MAGDEBURG (gimnázium). XVI. szd.
Frankl V. i. m. 269.
- MARBURG (egyetem). XVII. szd.
 Catalogus studiosorum scholae Marpurgensis per annos 1527-1628 descriptus. Ed. *Jul. Caesar.* Marburg, 1875-1887.
Falkenhainer W.: Personen- und Ortsregister zu der Matrikel und den Annalen der Universität Marburg, 1527-1652. Marburg, 1904.
Daxer Gy. i. m. 55.
 Századok, 1888. 467-68.
- MONTPELLIER (egyetem). XVII. szd.
Yamosy I.: Adatok a gyógyászat történetéhez. Pozsony, 1901. 30. (1666.)
- NÜRNBERG (gimnázium). XVI. szd.
Frankl V. i. m. 269.
Daxer Gy. i. m. 18.
- OLMÜTZ (egyetem). 1590-1664.
Hellebrant Árpád: Az Olmücben tanult magyarok, 1590-1664. Tört. Tár, 1888. 196-208.
- OXFORD (egyetem). 1715-1886.
 Alumni Oxonienses. The members of the University of Oxford. London, 1888. 1-II.
Daxer Gy. i. m. 93.
- PADOVA (egyetem). 1264-1864.
Veress Endre: A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. Budapest, 1915. (Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium, I.) A bibliographia 298-302. 11.
 Korrespondenzblatt, 1897. 74-75, (Erdélyiek Paduában, 1553-1590.)
Frankl V. i. m. 270-76. és Századok, 1875. 674-76.
- PARIS (egyetem). XVI-XVII. ezd.
Frankl V. i. m. 276.
Yamosy I. i. ni. 30.
- PISA (egyetem). XVI. szd.
Frankl V. i. m. 277.
- PRÁGA (egyetem). 1369-1600.
 Monumenta historica Universitatis Carolo-Ferdinandae Pragensis. Pragae, 1830 – 1834. 1-III. k.
- Studenten aus Ungarn und Siebenbürgen an der Prager Universität im XIV-XV. Jahrhundert. Korrespondenzblatt, VI. (1883.) 19-20, 29-30.
Frankl V. i. m. 277.
- REGENSBURG(gimnázium). XVI-XVII. szd.
Frankl V. i. m. 278.
Daxer Gy. i. m. 46.
- RÓMA (Collég. Germ. et űngaricum). 1559-1917.
Veress Endre: A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. Anyakönyv. 1559-1917. Budapest, 1917. (Matricula et acta Hungarorum iu universitatibus Italiae studentium)
Frankl V. i. m. 278-83.
Steinhuber A.: Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. Freiburg i. Br., 1895.
Fináczy E.: I. 60-62.
- ROSTOCK (egyetem). XVI. szd.
Hofmeister A.: Die Matrikel der Universität Rostock. Rostock, 1889-1904. I -IV. k. (1419-1789.)
Frankl V. i. m. 283.
Daxer Gy. i. m. 50.
- SCHAFHAUSEN (főiskola). XVIII. szd.
 Magyar tanulók számára szolgáló alapítványa felemlítve 1766-ból. *Fináczy,* I. 359.
- SCHWEIDNITZ (gimn.). XVI-XVII. szd.
Frankl V. i. m. 283-84.
- STETTIN (paedagogium). 1604-1663.
Wehrmann M.: Ungarn und Siebenbürger auf dem Paedagogium in Stettin. Korrespondenzblatt, XIII. (1890.) 49.
- STRASSBURG (egyetem). XVI-XVII. szd.
Frankl Y. i. m. 284-86.
 Az egyetemen tanult erdélyi szászok névsora 1626-1687. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. VI. 295-96.
Vámosy I. i. m. 30.
Daxer Gy. i. m. 45-46, 50.
- THORN (főiskola). XVII. szd.
Daxer Gy. i. m. 45-46, 50.
- TÜBINGEN (egyetem). XVI-XIX. szd.
 Az egyetemen tanult erdélyi szászok névsora 1615-1861. Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. VII. 460-63.
Frankl Y. i. m. 287.
Daxer Gy. i. m. 71, 73.

- Urkunden zur Geschichte der Universität Tü-*Bartholomaeides L.: Memoriae Hungarorum etc.* bingen aus den Jahren 1476 bis 1550. Tü-
bingen, 1877.- Az 1477-1545. évek matri-
kulái, 455-G93. 11.
- UTRECHT (Hollandia). 1643-1885.
Album studiosorum academiae Rheno-Traiectinae
MDCXXXVI-MDCCCLXXXVI. Accedunt
nomina curatorum et professorum per eadem
saecula.-Ultrajecti, 1886.
Archiv f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. XXII.
79-92.
- VERONA (főiskola). XVI. szd.
Frankl V. i. m. 287.
- WITTENBERG (egyetem). 1522-1817.
Walter Friedensburg: Geschichte der Universität
Wittenberg. Halle a. S., 1917.
G rohmann: Annalen der Universität zu Witten-
berg. Meissen, 1802.
- C. E. Foerstemann:* Liber decanorum facultatis
theologicae academiae Vitebergensis. Lipsiae,
1838.
C. E. Foerstemann: Album academiae Viteber-
gensis ab a. Ch. MDII, usque ad a. MDLX.
Lipsiae, 1841.
Révész Imre: Magyar tanulók Wittenbergben
Melanchton haláláig. Tört. Tár, VI. (1859.)
205-230.
K. Fabritius: Die siebenbürgischen Studierenden
auf der Universität zu Wittenberg. Archiv
f. siebenbürg. Landeskunde. N. F. II. (1857)
134-141.
Frankl V. i. m. 294-319.

III. A magyar egyetemek története.

1. *A megszűnt egyetemek.*

A középkorban három magyar egyetem, volt: a pécsi, az óbudai és a pozsonyi.

A *veszprémi iskolát*, mely mindezeknél régibb, tévesen tartották sokáig szintén egyetemnek. Az Árpádok alatt a tanítórendek betelepülésével jelentős kulturális központok alakultak és különösen a püspöki székhelyeken virágoztak fel a káptalani iskolák. Ezek közt a legnevezetesebb a veszprémi volt. Azt tartották róla, hogy III. Béla emelte egyetemi rangra és a XII. század vége felé és a XIII. században nagyon virágozhatott. A források nagyon soványak, azokat sokáig hazafias elfogultsággal magyarázták,¹ de Békefi Remignek e téren végzett munkássága kimutatta a felfogás tarthatatlanságát és azt, hogy a veszprémi iskola sem keletkezésekor, sem később nem volt egyetem.² A XIV. század előtt Magyarországnak tehát stúdium generálója nem volt.

A XIV. század derekán Közép-Európában kis időközökben több egyetem alakult. Nagy Lajos is érezte a szűkségét az ország haladása érdekében egyetem. alapításának, de ennek megvalósításában a szomszédokkal való verseny is szerepet játszhatott. V. Orbán pápa Avignonban 1367 szeptember 1-én kelt bullájával hozzájárult Nagy Lajos ama kéréséhez, hogy a *pécsi egyetem* felállítassák és azon a hittudomány kivételével a többi tudományokról lehessen előadásokat tartani, azaz az új egyetem ugyanazokat a jogokat kapta, mint a két évvel azelőtt alapított bécsi egyetem, amelynek alapító bullája is túlnyomó részében szószerint megegyezik ezé veí.

Az egyetem alapítására vonatkozó törekvés azonban már korábban megállapítható. Miklós pécsi püspök 1360-ban meghalt. Utódja Vilmos egri prépost. német származású, aki 1357-ben már mint *secretarius et consiliarius noster*, 1361-ben mint *cornes capellae et secretarius cancellarius domini Lodovici*, tehát a király közvetlen környezetében szerepel. A király öt IV. Károlyhoz Nürnbergbe és folytatólag a pápához Avignonba küldte. Az eredményből látjuk, hogy milyen megbízással. Mivel ezek az utazások sok időbe kerültek, az egyetem alapítási

¹ Ábel Jenő: Egyetemeink a középkorban. 1881, 97. 1.

² Békefi: A káptalani iskolák Magyarországon 1640-ig. 1910, 160. 1.

előmunkálatainak legalább is egyidőben kellett kezdődniük a krakkói és bécsi egyetemek munkálataival, sőt az is lehet, hogy a pécsi egyetem az alapítására vonatkozó elhatározás kelte szerint Közép-Európának második egyeteme, tehát mindjárt az 1348-ban alapított prágai után következett.¹ Pécs nem volt királyi székváros, mint Prága, Krakkó és Bécs, csak püspöki székhely. Vilmos, aki nemcsak saját királyának, hanem a pápának és a császárnak bizalmát is nagymértékben élvezte, keresztül tudta vinni, hogy az egyetem Pécsen legyen, de ebből valószínű, hogy magában a királynak elhatározásában, hogy egyetemet alapítson, szintén nagy része volt. Feltűnő, hogy a teológiai fakultás felállítását a pápa miért nem engedélyezte. Békefi Rémy, aki a pécsi egyetemről tartotta akadémiai székfoglalóját, ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozott és arra az eredményre jutott, hogy ennek két oka lehetett. Egyrészt V. Orbán pápa, miként a többi pápák, különösen az avignoniak, arra törekedett, hogy Párizsban minél több teológus hallgatója legyen, s így a párizsi egyetem minél jobban virágozzék, másrészt a katolikus vallás tanainak épségét Magyarországon jobban vélte biztosítani, ha a magyarok is a párizsi egyetem teológiai fakultását hallgatják. Ugyanez az eljárás számos más egyetemenél előfordult és így ennek különös fontosságát nem kell tulajdonítani. A pécsi egyetem tanárainak jó fizetése volt. Az egyetem virágzott és egyes adatok szerint sok hallgatója volt, akik közül néhányat névszerint ismerünk. Az egyetem túlélte alapítóját, Nagy Lajost († 1382), 1402 körül még fennállott, Mátyás királynak 1465-ben II. Pál pápához intézett levele azonban már arról szól, hogy „Magyarországon, jóllehet terjedelmes és termékeny, nincs egyetem”, tehát a pécsi korábban megszűnt: nem bírt maradandó gyökeret verni. Ez egyúttal mutatja annak a nagyon elterjedt hitnek tarthatatlanságát, hogy a mohácsi csatában 300 pécsi egyetemi hallgató esett volna el.

A pécsi egyetem megszűnésében része lehetett a Zsigmond alatt Óbudán alapított egyetem versenyének. Erről az egyetemről is kevés adat maradt fenn. Tudjuk, hogy ez teljes egyetem volt, mert teológiai karáról is van tudomásunk. Magát az alapító bullát sem ismerjük, de Denifle, a középkori egyetemek buzgó bűvára,² talált egy regiszterben bejegyzést az óbudai egyetem alapításáról. Ez bizonyítja, hogy alapító bulla kiadásra került, de ennek nemcsak szövegét, hanem keltét sem ismerjük pontosan. IX. Bonifác pápa idejére esik, aki azt Zsigmond kérésére bocsáthatta ki. 1395-ből van az első pontos adat, amely szerint Bonifác pápa az óbudai Szent Péter-templom prépostját, Lukácsot, csanádi püspökké nevezte ki és egyúttal megengedte neki, hogy egyúttal a prépostságot, valamint a stúdium generale (egyetem) kancellárságát is megtartsa. Az óbudai egyetem sorsáról és megszűnéséről egyébként szintén alig tudunk valamit. Tény az, hogy 1412-ből van adat az egyetemre nézve, amelyek az utána való években sem hiányzanak. De nincs semmi bizonyíték arra, hogy az egyetem Zsigmond halálának évében, 1437-ben még fennállt volna. Zsigmond érdeklődésének hanyatlásával valószínűleg elenyészett.

Utána hosszabb szünet következett, míg Mátyás király a *pozsonyi egyetemei* meg nem alapította.³ Mátyás trónralépése után nyomban megtette az első lépéseket az egyetem alapítására és szemmel láthatólag arra törekedett, hogy az a pécsi egyetem alapításának 100. évfordulóján (1467) megnyitható legyen. A pápa halála miatt csak 1465. év tavaszán indíthatta el a követséget Rómába, amelynek élére a híres Janus Pannoniust: Csezmiczei János pécsi püspököt és Rozgonyi

¹ Békefi: A pécsi egyetem. 1909.

² Denifle: Die mittelalterlichen Universitäten. 1889, I.

³ Császár Mihály: Az Academia Istropolitana. 1914.

János erdélyi vajdát állította. II. Pál pápa Mátyás király kéréséhez teljesen hozzájárult. Egyetlen külön kikötése csak az volt, hogy az egyetemnek bolognai mintára készítendő szervezeti szabályzatát megerősítés végett terjesszék fel hozzá. A szervezés munkáját a király Vitéz János esztergomi érsekre bízta, aki azt két év alatt elvégezte, úgyhogy az egyetem ünnepélyes megnyitása Pozsonyban 1467 július 20-án valóban megtörténhetett. Az egyetem székhelyének kiválasztásában Mátyást politikai megfontolások vezethették. Arra törekedett, hogy a nyugati határvidéknek és az erdélyi szászoknak Bécsbe és a Felvidéknek Krakkóba járó egyetemi hallgatóit itthon tartsa és lehetőleg a cseh tartományok bécsi egyetemi hallgatóit is ide vonzza.

A pozsonyi egyetem, vagy ahogyan erős humanista szellemű irányának megfelelően megszűnése után nevezték: Academia Istropolitana, szintén teljes egyetem volt, β a pápa az alapító bullában sem tett megszorítási Megvolt az előkészítő bölcsészeti kar (Facultas artium), valamint a három felsőbb tudománykar, a jogi, orvosi és a legmagasabb fokú hittudományi kar. Abból, hogy a pozsonyi egyetem tanárai nagyrészt más egyetemekről léptek át, s hogy a bécsi egyetem a pozsonyi egyetemen tartott előadásokat úgy vette, mintha azok a bécsi egyetemen tartottak volna, tehát azokkal egyenrangúaknak tekintette, következik, hogy a pozsonyi egyetem tanulmányi rendje anyagában egyező volt a francia, angol és német egyetemeken akkoriban egységesen kifejlődött tanulmányi renddel. Az egyetem szervezeti szabályzata elpusztult és így nem tudjuk megállapítani, hogy az mennyiben felelt meg a bolognai egyetemének, mint azt a pápai alapító bulla kívánta. Megállapíthatjuk mégis, hogy a pozsonyi egyetem azt a széleskörű autonómiát, amellyel a bolognai egyetemet nem is a tanárok, hanem maguk a hallgatók kormányozták, nem ismerte, hanem ott mindazon kormányzati és bírói jogokat, az alapító király és az engedélyező egyház képviselője, a kancellár, illetőleg ennek állandó megbízottja, az alkancellár gyakorolta. Az egyetemnek tudományos értéke nagyon jelentős lehetett. Vitéz érseknek két elsőrangú és híres tanárt sikerült megnyernie: Regiomontanus csillagászt és Ilkuzi Márton, aki a quadrivium tárgyait, főleg szintén a csillagászatot arlta elő. Császár Mihály egész sor más tanár nevét is megállapította és néhány tanulót is névszerint ismerünk, akik közt a legkiválóbb Werbőczy István, akiről szintén teljes bizonyossággal feltehető, hogy a pozsonyi egyetemen szerezte jogi műveltségét. Az egyetem a fennmaradt okleveles adatok bizonyossága szerint 1488 és 1492 között szűnt meg, tehát csak addig élt, amíg alapítója. Az utód alatt 23 évi működés után megszűnt.

2. A nagyszombati, ma budapesti egyetem.

Három középkori egyetemünk mindegyike az uralkodó alapítása volt és már a közvetlen utód alatt is alig élt tovább. Nem tudott maradandó gyökeret verni és ezért érthető, hogy a Mátyás halálát követő hanyatlás idején az ország egyetem nélkül állott. Mind az ország nyugati részében, mind Erdélyben állandóan megvolt a törekvés egyetem létesítésére, de az akkori viszonyok miatt csak akadémiák tudtak létrejönni. (L. 3. alatt.) A nagy vallási mozgalmakból az ellenreformáció hozta létre 1635-ben ma fennálló legrégebb egyetemünket, a nagyszombati, amelynek alapítása abban különbözött az előzőkétől, hogy nem az uralkodótól, hanem az ország primásától, Pázmány Pétertől származik és a megerősítést nem a pápától, hanem II. Ferdinánd császártól és királytól kapta.¹

¹ Az alábbiakra nézve v. ö. főleg: Pauler Tivadar: A budapesti kir. m. tudományegyetem története, I. (1635-1806) 1880. és A felsőoktatásügy Magyarországon. A millénium alkalmából kiadta a vallás- és közoktatásügyi minisztérium. 1896.

Pázmány a soproni országgyűlésen 1635 vízkereszt napján közölte Dobronoki és Forró jezsuitákkal az egyetem alapítására irányuló tervét. Az egyetem helyéül Pozsony és Nagyszombat közt való ingadozás után az utóbbit választotta és ugyanaz év május 12-én Pozsonyban kelt alapító levelével Nagyszombatban az egyetemnek egyelőre csak hittudományi és bölcséleti karát alapította meg és annak céljára 60.000 magyar forintot és 40.000 forint adósságról szóló császári kötelezvényt, összesen tehát 100.000 forintnyi tőkét adott át a jezsuita rendnek, amelyre az egyetemnek egész gondját és kormányzását bízta. Az egyetemet szoros kapcsolatba hozta az ugyancsak őáltala 1624-ben alapított és szintén a jezsuiták vezetése alatt álló konviktussal. Az alapítást II. Ferdinánd király és választott római császár 1635 október 18-án Bécsben kelt oklevelével „a római szent birodalom határain belül császári, Magyarországon pedig királyi hatalmának teljéből” elfogadta és megerősítette és egyúttal rendelte, hogy az egyetem, „császári és királyi hatalmának erejével mindazokkal az összes és egyes kiváltságokkal, mentességekkel, kivételekkel, kitüntetésekkel, előjogokkal, tehetségekkel, jogokkal, engedelmekekkel és kegyekkel éljen, élhessen és képes legyen élni, melyekkel a római birodalombeli összes osztrák hercegi országok, vagy tartományokbeli bármely helyű, vagy nemzetiségű többi gimnáziumok, főtanodák és egyetemek” (a kölni, bécsi, mainzi, ingolstadti, prágai, olmützi, gráci) élnek.

Pázmány a megerősítésért a pápához is fordult, de az, minthogy a jogi és orvosi kar hiányzott, a nagyszombati főiskolát az egyetemek kiváltságaival felruházni vonakodott. Az egyetem működésében azonban emiatt, minthogy éppúgy, mint 1622 óta a bécsi egyetem hittudományi és bölcsészeti kara, a Jézus Társaság vezetése alatt állott, nehézségek nem merülhettek fel.

Az ünnepélyes megnyitás 1635 november 13-án volt.

A hittudományi és bölcsészeti karhoz Lippay György és elődje Lossy Imre primások által hagyományozott 30.000 forintnyi alapítványból, melynek alapítólevele 1667 január 2-án kelt, a jogtudományi kar járult, melynek helye közvetlenül a hittudományi kar után jelöltetett ki. Habár az egyetemen az előadások háborúk vagy járványok miatt némelykor megszakadtak is, az akadályok megszüntével mindannyiszor újra folytatták a tanításokat és így Pázmány alapítása, máig fenn tudott maradni.

Az egyetemi könyvtár alapját is Pázmány vetette meg.

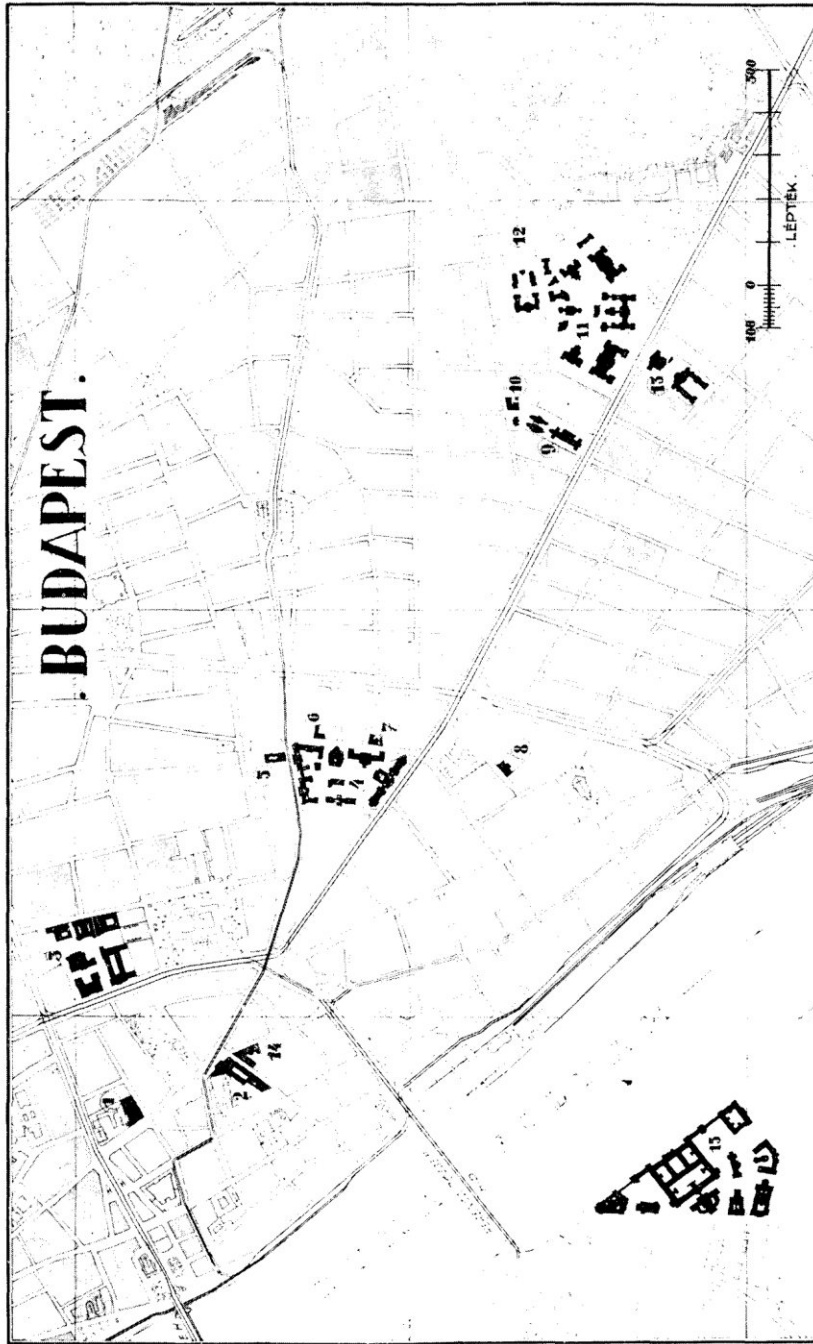
Az Egyetemi Nyomda az 1577-ben alapított és 1644-ben Pozsonyból Nagyszombatba áthelyezett érseki nyomdából keletkezett és a háborús viszonyok miatt többször szünetelven, később Kollonits Lipót primás költségén kibővített.

Mária Terézia a hétéves háború után bekövetkezett békés években a közoktatás rendezésére nagy figyelmet fordított és azt a nézetét, hogy a közoktatás nem az egyes hitfelekezetek, hanem az egész ország legfontosabb ügyei közé tartozik, az egyetemmel szemben is érvényesítette. 1769 július 16-án kelt elhatározásával kimondotta, hogy a nagyszombati egyetemet bővíteni és tökéletesíteni kívánván, azt „a maga és magyar királyi utódai különös kegyelmes oltalmába és *igazgatásába*” veszi. Egyúttal az egyetem számára biztos alapról akarván gondoskodni, ia részére már kijelölt alapon kívül a tolnamegyei földvári apátságot adományozta.

1769 november 7-én kelt elhatározásával az egyetem újjászervezését meghagyta és azt egyúttal az orvosi karral kiegészítette, úgyhogy a nagyszombati főiskola tulajdonképpen ekkor lett teljes tudományegyetemmé.

Amikor XIV. Kelemen pápa 1773 július 21-én kelt „Dominus ac Redemptor noster” kezdetű bullájával a jezsuita-rendet feloszlatta, a királynő a jezsuitarend ingatlanait, valamint a rend nagyszombati kollégiumának tőkéit a nagyszombati egyetemnek adományozta és arról 1775 február 13-án kelt adomány-

NIII. TÁBLA.



- 1. Egypetemi kongregáció.
- 2. Ezerévesi központi épület, hit-
hadományi, jog- és állomány-
tanügyi kar.
- 3. Bölcsészeti kar.
- 4. Belső elnökségi telen.
- 5. Orr- és gégékezelés.
- 6. Szegélyház.
- 7. Fogyasztói klubok.
- 8. Állatmosó körzeti intézet.
- 9. Gyermekkorház.
- 10. Gyermekszállás.
- 11. Külső felületek telen.
- 12. Boránház kevl.
- 13. Anatómiai és történelemszék
orvostani intézet.
- 14. Közgazdaságtudományi kar.
- 15. Műegyetem.

levelét kiállította. Így jutott az egyetem a Nagyszombatban levő rendház, templom, nyomda, csillagvizsgáló-torony, könyvtár, a városban és annak határában fekvő kertek, házak és hozzávalók, a fehéregyházai birtok, a turóci prépostsághoz tartozó sellyei uradalom, a bozóki apátsághoz (Hont megye) tartozó birtokok, a nyitra vármegyei Bobunica- és Radcsoc-birtokok területén elhelyezett malomház, a Znio várához, Modor városához tartozó birtokok, a Szentgyörgy városához tartozó szőlők, a pozsonymegyei Reese városi telkek és a Nagysenkvic határában levő szőlő birtokába.

E jószágokat az udvari kamara 1774 december 20-án a *helytartótanácsnak* adta át. Az egyetem tehát királyi elhatározásból törvényalkotás nélkül lett egyházi jellegűből királyi tudományegyetem¹ és birtokai a jezsuita-rend feloszlatása következtében szaporodtak meg nagy mennyiségben, de kerültek egyúttal nyomban állami kezelésbe, úgyhogy az egyetem birtokait maga sohasem kezelte. Az egyetem vagyonának jövedelmei annak összes kiadásait fedezték.

A jezsuita-rend eltörlése a Ratio Educationis kidolgozását sürgőssé tette és az 1777-ben meg is jelenhetett. Az egész tanügy szervezetét, az; egyetemet is beleértve, szabályozta. Az egész ország területén egy királyi tudományegyetemet állapítván meg, újból felvetődött annak az ország központjába való áthelyezése és azt a királynő 1777-ben kelt elhatározásával át is helyezte Budára, ahol székhelyéül a királyi várpalotát jelölte ki, maga és családja számára lakásul a pozsonyi várat, az ország akkori fővárosában tartván fenn. Ezáltal az egyetemi reformját befejezettnek látva, a királynő 1780 március 25-én kiadta az *egyetem nagy szabadságlevelét (diploma inaugurale)* és abban az egyetem jogait, birtokait és szabadságait újból felsorolja s az egyetem címerét és pecsétjeit is megállapítja.

Az Egyetemi Nyomda jövedelme az egyetemi könyvtár, később az akadémiai könyvtárak gyarapítására és a királyi egyetemi tanács által arra érdemesített munkák szerzőinek jutalmazására volt rendelve. Ezért a jövedelmek gyarapítására a királynő 1779 november 5-én kelt kiváltságlevelével a tankönyvek kiadásának kizárólagos jogával ruházta fel.

II. József császár intézkedései az egyetemet súlyosan érintették. A közigazgatási reformokkal függött össze az országos kormányzéseknek Budára való áthelyezése és mivel azokat csak a királyi palotában tudták elhelyezni, onnan kiszorították az egyetemet és az ekkor került át (1783) Pestre, a hittudományi kar kivételével, amelyet a császár visszahelyezett Pozsonyba, az ott szervezett egyetemes papnöveldével való kapcsolat érdekében. A hittani kart 1784-ben Pestre visszahelyezték, majd 1786-ban egyidőre megszüntették.

Az egyetemi alap ingatlanaiból a fehéregyházai birtok, a récsei szőlők, Modor és Szentgyörgy városok területein levő birtokrészlet, a senkvici birtok, a blavai malom, továbbá a budavári volt káptalani ház és a budai fűvészkert, Ózdi helység és Köröspuszta eladattak. (Pauler, 301. lap.)

II. József az egyetemi alapot 1781 május 21-én a közös kincstárral egyesítette és az udvari kamara által való kezelését mondta ki.

József halála után az 1790/91. országgyűléssel megindult mozgalom hosszadalmas tárgyalásokra vezetett. Az egyetemet érintő fontosabb intézkedések a következők: 1793-ban a közalapok az udvari kamarától visszavétettek, azaz a kincstártól elkülönítették és *az egyetemi alap is 1793 októberében különválasztott.* 1804 január 20-án Ferenc király új adománylevelében, az 1780-i nagy adománylevellel elhatározott, de végre nem hajtott birtokcserére vonatkozó

¹ Később királyi magyar tudományegyetemnek/ nevezték, megkülönböztetésül a zágrábi királyi horvát egyetemtől. A debreceni, pécsi és szegedi mai egyetemek viszont magyar királyiak,

rendelkezést hatályon kívül helyezte és a szóbanforgó birtokokat új adomány címén ismét az egyetemnek adta.

Már megelőzőleg 1802 január 23-án a kancellárhoz intézett iratában a király elrendelte, hogy az egyetem újabb szervezése után alapjának kezelése az egyetemre bizassék és aziránti javaslatok elkészítésére és felterjesztésére a kancelláriát és a helytartótanácsot utasította. Erre azonban nem került a sor, mert a helytartótanács a király sürgetésére azt a jelentést tette, hogy (Pauler, 461. lap): „A vagyoni adminisztrációját az egyetemre bízni nem lehet, minthogy a tudományokkal foglalkozó tanárok sem elegendő idővel, sem a megkívántató gazdasági ismeretekkel nem rendelkeznek; azonfelül a külön kezelés és erre szükséges tisztek alkalmazása által az alapra új teher háramlanék, holott a többi alkalakkal közös kezelése aránytalanul csekélyebb költségbe kerül.”

1802-ben a hittudományi kar visszaállított.

Az egyetem a pálosok templomának birtokába 1795-ben jutott, mivel az egyetemi szónoklatoknak tartására más alkalmas hely nem találtatott.

A nagyszombati nyomdát 1797-ben helyezték Budára. A nyomdának itteni emelkedése indokoltá tette 1802-ben egy körmöcbányai papírmalomnak 7800 forintot való megvásárlását.

II. József 1782 szeptember 19-én kelt rendeletével állította fel az akkor Budán székel tudományegyetem bölcsészeti karával kapcsolatban a mérnöki intézetet. 1844 június 20-án kelt királyi rendelettel létesült nem ugyan még műegyetem, hanem ipartanoda, mely 1846 november 1-én nyílt meg.

Az állatgyógyintézet felállítását az orvosi karához kapcsolva II. József 1782 szeptember 14-én rendelte el.

A reformkor az egyetemre nézve azt a fontos változtatást hozta, hogy 1844-ben kezdve a magyar nyelv ennek tannyelvül is életbeléptetett. A tanrend az 1845/46. tanévtől kezdve magyar.

Az 1848. évi XIX. t.-c. az egyetemet egyenesen a közoktatásügyi miniszter hatósága alá helyezte, ami által fontos új fejlődés vehette volna kezdetét, ha a bekövetkezett események azt meg nem zavarják.

1849. évi szeptember hó 30-án jelent meg a es. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 6798. számú rendelete, „womit das von seiner Majestät mit Allerhöchster Entschliessung vom 27. September 1849 genehmigte provisorische Gesetz über die Organisation der akademischen Behörden kundgemacht wird und Massregeln zu dessen Durchführung festgesetzt werden”. Ezzel a rendelettel az egyetem régi jogai felfüggesztettek, majd 1850 február 15-én kelt leiratában a bécsi cs. és kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium kimondotta, hogy a pesti egyetemet tanulmányi ügyekben közvetlenül a maga hatósága alá vette. Ezáltal a pesti egyetem is az osztrák egyetemek közé soroltatott és Thun Leó grófnak éppen az 50-es években végrehajtott szervezeti és tanulmányi reformjai, amelyek a nyolcosztályú középiskolát, valamint az egyetemeknek a porosz minta szem előtt tartásával való átszervezését hozták magukkal, a magyar közoktatásügyre is kiterjedtek. Ebbe az időbe esik a József-műegyetemnek, valamint az állatorvosi főiskolának önállósítása is, amelyeknek története másutt bővebben megtalálható.

Szervezeti tekintetben azóta érdemleges változás nem történt. Beható vita tárgya volt azonban a budapesti kir. m. tudományegyetem *jellegének* kérdése. Megalapításától 1867-ig ugyanis az egyetem az alapítóinak és Mária Teréziának stb. adományából szerzett vagyonának jövedelméből tartotta fenn magát. 1867 után azonban a felelős magyar kormány szükségesnek látta az egyetemnek olyirányú és mérvű fejlesztését, amelyre saját jövedelmei nem nyújtottak fedezetet és ezért az 1869. évi állami költségvetésben báró Eötvös József közoktatás-

ügyi miniszter az egyetem céljára 50.000 forint megszavazását kérte. E tétel előirányzatából indult ki az a vita, amely akörül forgott, hogy az egyetem állami, vagy katolikus intézetnek tekintendő-e. A vitában Deák Ferenc is résztvett, akinek szava döntő súllyal esett latba és amelyet azóta is sűrűn idéznek. Deák Ferenc 1868 november 13-án tartott beszédében többek közt a következőket mondta: „Nem a Pázmány és Szelepcsényi által határozottan katolikus célokra alapított egyetemről, nem az említett érsekek által e célra adott vagyonról van szó, hanem a jelenleg Pesten fennálló m. kir. egyetemről, mint állami tanintézetéről. Mária Terézia, mint Magyarország királynője alapította ezen egyetemet s az említett érsekek által tett alapítványokat felhasználta arra. S mi ezen egyetemnek a neve? Nem országos egyetem, mint Paczolay képviselőtársam is megjegyzi, hanem m. kir. egyetem. Magán és hitfelekezeti tanintézeteket szorosán véve királyi intézeteknek nem hívhatnak, mert a király fejedelme az egész országnak és amit alapít, mint feje az államnak, arról nem lehet állítani, hogy kizárólag az egyik vagy másik külön felekezet részére alapított, kivált, ha az alapítólevélben a cél és szándék nem is említetik... Én határozottan kijelentem, hogy a magyar királyi egyetemet állami tanintézetnek tekintem, s ezen az alapon a kért 50.000 forintot kész vagyok megszavazni.”

A képviselőház e tárgyban a következő határozatot hozta: „A képviselőház határozatilag kimondja, hogy a pesti m. kir. egyetemet állami intézetnek tekinti.

Egyszersmind utasítatik a közoktatásügyi miniszter, hogy teljesítse azon megbízást, melyet az 1848: XIX. t.-c, különösen a tanrendszerre nézve magában foglal; evégből terjesszen elő részletes kimutatást a m. kir. egyetem állapotáról, fejtse ki annak vagyoni állását és érintkezvén e célból a róni. kath. egyházzal, hozza tisztába, melyek azon javak, jövedelmek és alapítványok, melyek az egyetem vagyonából, mint tisztán róm. kath. célokra tett alapítványok, a róm. kath. egyházat illetik? Mik azon javak, melyek annak, mint államintézetnek tulajdona gyanánt tekinthetők? És melyek a netalán kérdések? Mindezekről kimerítő jelentését a jövő országgyűlésnek adja be, mely azután a miniszter előterjesztését vagy helyeslendi, vagy amennyiben szükséges leendő, a netalán előforduló jogi kérdéseknek, ha egyébként nem lehet, törvényes úton leendő elhatározásáról fog intézkedni. Tisztába hozatván ezek szerint a m. kir. egyetemnek, mint állami tanintézetnek vagyona és jövedelmei, azokat a közoktatásügyi miniszter a jövő évben előterjesztendő költségvetésbe vegye fel, mint bevételeket; vegye fel továbbá minden az egyetemre szükséges kiadásokat is, hogy azok szerint az országgyűlés elhatározhassa: szükséges-e és mily összegben a jövedelmen felül a megkívántató költségeket az állam egyéb jövedelmeiből pótolni.”

E megbízás eredményeként báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1869-ben nyomtatott jelentést terjesztett elő az egyetem vagyonának mikénti összetételéről és jelentésében a fontos okirati bizonyítékokat is közölte.¹ 1870 március 29-én a képviselőház hétagú bizottságot választott a m. kir. tudományegyetem vagyona kimutatását tárgyaló okmányok megvizsgálására. Egyidejűleg azonban az 1870. évi állami költségvetésbe (1870. évi XI. t.-c.) felvették az egyetem vagyonából származó bevételek is. A bruttó-rendszer szerint előirányzott kiadásokkal szemben ezóta szerepelnek az egyetem vagyonának jövedelmei állandóan az állami költségvetésben, újabban mint az *egyetemi alap* jövedelme, bár az² 1870. évi zárószámadási jelentésben Gajzágó Salamon, az Állami Számvevőszék akkori elnöke a következőképen nyilatkozott: „Az 1870:XI. t.-cikk-

¹ A vallás- és közoktatásügyi miniszternek előterjesztése a magyar királyi tudományos egyetem vagyonának kimutatása tárgyában. Budán, 1869. Egyetemi Nyomda, 120.1. és kimutatások.

ben az egyetemi és múzeumi alapok összes bevételeikkel és kiadásaikkal az állami költségvetésbe iktattatván, az Állami Számvevőszék kényszerítve látta magát ezen két alapnak nemcsak bevételeit és kiadásait, hanem a számadási összefüggésnél fogva a cselekvő és terhelő hátralékokat, valamint a pénzkészletet és az egyetemi alap értékpapírjait is az, állami zárószámadásba befoglalni, habár úgy van meggyőződve, hogy ezen alapoknak mindaddig, míg azoknak az állami vagyonba bekebelezéséről külön törvény nem intézkedik, sem a költségvetésben, sem a zárószámadásban nem kellene helyet foglalniok.” (1809. évi országgyűlés, 428. számú irománya.)

1874 február 21-én a képviselőház a vallás- és tanulmányi alap vizsgálatára kiküldött bizottságot bízta meg az egyetemi alap vizsgálatával is és így a héttagú bizottság feloszlott. Az egyesített bizottság még egy ideig tovább működött, s az alapok jellegére nézve szakvéleményt kért többek közt Szepessy Mihály kincstári jogügyi igazgatótól és Hamar Pál közalapítványi ügyigazgatótól, akik véleményüket nyomtatásban terjesztették elő.¹ A bizottság munkássága azonban nem vezetett a kérdés végleges tisztázására, az üggyel a Ház plénuma többé nem is foglalkozott és az 1881-84. évi országgyűlésen már nem is került szóba.

A vita tehát eldöntetlen maradt, mégis főleg Deák Ferencnek idézett nyilatkozata szolgál annak a nézetnek főtámaszául, amely a budapesti egyetemet tisztán állami intézetnek tartja és annak katolikus alapítványi jellegét tagadja.^a Vitatható Deák fenti fejtegetésének helyessége. Idézett beszédében ő maga is többek közt a következőt mondja: „Nem ereszkedem egyébiránt jelenleg történelmi vitaközlésekbe. Föl tudnék erre vonatkozólag némelyeket én is hozni, miket a kultuszminiszter úr nálam részletesebben ismer, minthogy ő e kérdést különösen tanulmányozta.” Tehát maga is beismeri, hogy nem teljes történelmi alaposággal nyilatkozik, de az kétségtelen, hogy 1868 óta az állam egyre nagyobb mértékben járul hozzá a budapesti egyetem rendes szükségleteinek fedezéséhez és nagy áldozatokat hoz annak fejlesztésére is.

Az egyetem 1868 óta való fejlődésének legfontosabb lépései a következők: 1869-70-ben megépültek a VIII, Eszterházy-utca 3., 5., 7. szám alatti természet-tudományi épületek, 1872-76 közt az Eszterházy-utca 9. számú élettani és közegészségtani épület. 1872-84 között megépült az Üllői-út 26. szám alatti *ügynevezett* belső klinikai telep. 1885-88 között a IX, Tüzoltó-utca 58-64. szám alatti bonctani épületek, 1896-ban az Üllői-út 93. szám alatti törvényszéki orvostani épület, valamint a Fűvészkertben a II. számú szülészeti és nőgyógyászati klinika, 1900-ban felépült az egyetem központi épülete. Ezt követte a Baross-utca 25-27. szám alatti sebészeti, illetve nőgyógyászati klinikák építése, majd a Fűvészkert feláldozásával az Üllői-út 78. stb. szám alatt a nagy külső klinikai telep, és ugyanakkor a belső klinikai telepen is az I. számú szemklinika. Az új műegyetem felépítése után az egyetem bölcsészeti kara 1909-ben megkapta a Múzeum-körút 6-8. szám ciiH-tti régi műegyetem épületét. Ezenkívül az egyetemhez tartozik a Múzeum-körút 4. szám alatt épített monumentális természetrajzi épület, a Baross-utca 40. szám alatti orr- és gége gyógyászati, a VIII, Mária-utca 52. szám alatti stomatológiai klinika, a Rákos-utca 7-9. szám alatti bakteriológiai épület, valamint a VIII, Gólya-utca 48. szám alatti gyermekklinika.

¹ Szepessy Mihály, a m. kir. kincstári jogügyek igazgatójának a vallástanulmányi és egyetemi alap jogi természete iránt beadott jogi véleménye. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1876, 39. l. Hamar Pál közalapítványi kir. ügyigazgató, mint a Szent Korona egyik ügyészének véleménye, melyet a tanulmányi alap jogi természete kérdésében előterjeszt. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1875, 46. l.

² Az ellenkező álláspont kifejtését l. Tomcsányi Lajos S. J.: „A katolikusok némely sérelmeinek orvoslása”. Budapest, 1920, Apostol-nyomda, 27-35. l.

Az egyetem vagyonának kezeléséről a miniszternek idézett 1869-i előterjesztése óta kiadványok nem állnak rendelkezésre. Az Egyetemi Alap vagyonának részletezését a kataszteri birtokív adatai szerint 1926 június 30-án a mellékelt táblázat mutatja:

AZ EGYETEMI ALAP VAGYONÁNAK KIMUTATÁSA.

a) Mezőgazdasági birtokok:

<i>Magyarországon.</i>		<i>Csehszlovákiában.</i>		
	Kat. hold	Négyszögöl	Kat. hold	
Apádvarasd	19	1110	Vághosszúfalu	137
Babarc	210	1417	Vágkirályfa	129
Berkesd	251	1279	Vágsellye	1093
Dunaföldvár	1964	1327	Andrásfalu	58
Ellend	146	1136	Lazány	30
Fazekasboda	4	1490	Moskóc	93
Feked	240	1595	Nagyszocóc	78
Dunakömlőd	343	1302	Turúcszentgyörgy	31
Hird	62	205	Znióváralja	130
Liptód	323	394	Királyrév	53
Lovászhetény	159	1575	Pered	142
Maráza	—	921		
Máriakéménd	106	1358		
Németkér	563	928		
Palotabozsók	260	484		
Pereked	42	1089		
Rácmecske	—	—		
Romonya	40	431		
Szebény	179	808		
Szür	188	1221		
Versend	179	454		
Véménd	174	1265		
Összesen	5,465	989	Összesen	1974

b) Erdőbirtokok:

	Kat. hold	Négyszögöl	Kat. hold	
Dunaföldvár	661	750	Vágsellye	387
Apádvarasd	276	1398	Nagyszocóc	208
Feked	1184	825	Znióváralja	} 13.164
Németkér	989	69	Turócanrásfalu	
Pécsvárád	1287	1003	Valcsa	
Rácmecske	2096	641	Lézsza	
Véménd	1042	850	Lazány	
Vasas	840	111	Necpál	
Zengővárkony	953	335		
Összesen	9331	1182	Összesen	13,759
Együtt a) és b)	14,797	571	Együtt a) és b)	15,733

c) Bérház:

Budapest, IV., Semmelweis-utca 2. Területe 538^{30/100} négyszögöl. Épült 1895. évben.

d) Nyomda:

Épület: Budapest, Vár, Iskola-tér 3. sz. Területe 602 négyszögöl. A felszerelés részben VIII., Múzeum-körút 6. ez. alatt.

e) Értékpapírok névértékben:

1. 4%-os Magyar koronajáradéki kötvény	1,955.300 K
2. 6%-os Magyar hadikölcsön	19.000 „
3. Pécs-bátaszéki helyiérdekű vasúti részvény	25.000 „

Összesen 1,999.300 K

Az egyetem vagyona tulajdonjogának és az egyetem jellegének kérdése újból az érdeklődés központjába került és a hetvenes években ellanyhult, de el nem döntött vita felélénkülésére vezetett abból az alkalomból, hogy Csehszlovákia az egyetem birtokainak a fenti kimutatás szerint odaeső részét 1918 december havában, tehát már a békeszerződés megkötése előtt lefoglalta és annak kezelését átvette, jövedelmeiből pedig semmit sem szolgáltatott ki. A vitakérdés most annyiban módosult, hogy nem arról volt szó, vajjon az egyetem katolikus, vagy állami jellegű-e, hanem arról, vajjon állami intézet-e, vagy autonóm jogi személy, amelyet az Egyetemi Alap vagyonának tulajdonjoga megillet. A budapesti kir. magyar tudományegyetem ezért a hágai nemzetközi bírósághoz fordult keresettel, amelyben a birtok lefoglalásának feloldását kéri a trianoni békeszerződés 250. §-a alapján, amely szerint a magyar állampolgároknak birtokai és jogai nem esnek lefoglalás alá és mivel a 246. § szerint a magyar állampolgárok fogalma alá nemcsak fizikai, hanem jogi személyek is tartoznak. Az egyetem a bíróság előtt érvényesíti azt az álláspontját, hogy az egyetemet, amely eredetileg alapítványi egyetem volt a jezsuita-rend kezelésében, ez utóbbinak feloszlása után pedig Mária Teréziának nagy diplomája által testületi egyetemmé lett, az alapítvány, illetve a testület (kooperáció) természetének megfelelően jogalanyiség és pedig a magyar államtól különböző, különösen magánjogi jogalanyiség illeti meg. Ebben a minőségében volt kezdetől fogva az egyetem birtokainak, köztük a csehszlovák területen levőknek is tulajdonosa, amely jogi állapotnak a telekkönyvi feljegyzések is megfelelnek.

A tulajdonjogra nézve közömbös az, hogy a kezelés az állami hatóságok kezében van. E tekintetben jelentőséget kell tulajdonítani annak, hogy az Egyetemi Nyomda, valamint a Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Részvénytársaság között kötött és a vallás- és közoktatásügyi miniszter 96.411/1924-X. számú rendeletével jóváhagyott szerződés szerint az egyesült nyomdák igazgatótanácsába az egyetemi alap részéről kiküldött hat tag közül négyet az egyetem tanácsa küld ki, amely ily módon az Egyetemi Nyomda üzletmenetébe teljes bepillantást nyer. Nincs jogi akadálya annak, hogy az egyetem tanácsa az egyetemi alap többi vagyonrészeinek kezelésébe hasonló módon bepillantást és beleszólást nyerjen, ha annak kezelése gazdasági okokból továbbra is a kormány kezében marad is, amely e célra kész szervezettel bír.

Az egyetem önálló jogi személyiségének kérdése egyébként szoros kapcsolatban van autonómiájának terjedelmével, amiről alább lesz szó.

Végül az egyetem katolikus eredetének kidomborítására irányuló törekvés látszik megnyilvánulni abban is, hogy a nemzetgyűlésnek 1921. évi június 9-én

tartott ülésén *Huber János* nemzetgyűlési képviselő határozati javaslatot nyújtott be aziránt, hogy „valamint a debreceni m. kir. tudományegyetemet Tisza István nevééről nevezték el, a budapesti tudományegyetem az ő nagynevű alapítójának, *Pázmány Péternek* nevét viselje”. A határozatot a nemzetgyűlés elfogadta és a kormány Magyarország kormányzója elé terjesztette, aki azt 1921. évi szeptember hó 1-én kelt elhatározásával meg is erősítette. A nemzetgyűlésnek ez a határozata azt is mutatja, hogy nem ért egyet Deák Ferencnek fentidézett azzal a beszédével, amely a budapesti egyetemet Mária Terézia alapításának tekinti.

Ezek a budapesti egyetem életének történelmi és jogi szempontból legfontosabb eseményei.

3. A kolozsvári, ma szegedi egyetem.¹

Az 1872-ben alapított második magyar egyetemet Kolozsvár kapta. Erdélynek régi törekvése volt, hogy egyetemhez jusson és eziránt állandó erőfeszítéseket tett. János Zsigmond, Erdély első fejedelme, 1560-ban a gyulafehérvári főiskolát alapította, amelyet ki akart fejleszteni és terve egy szászsebesi egyetem létesítése volt. Egyik utóda, Báthory István, lengyel király Vlnában 1581 május 12-én kelt alapítólevelével Kolozsvárra betelepítette a jezsuitákat és vezetésükre nemcsak gimnáziumot bízott, hanem teológiai és filozófiai karokból álló akadémiát is, amelynek megadta a baccalaureus magisteri, vagy doktori rang adását és egyúttal megígérte, hogy a pápánál kieszközli a kollégium egyetemi kiváltságainak elismerését. Ez az első erdélyi egyetem azonban nyugodtan nem működhetett, a jezsuitákat a belpolitikai változások szerint többször száműzték és 1603-ban az unitárius nép lerombolta az egyetem épületeit is.

Bethlen Gábor a Kolozsvárt 1622-ben megnyílt országgyűlésen kijelentette azt a szándékát, hogy egy „közönséges akadémia” építéséről gondoskodik. Ezt a tervét azonban nem sikerült megvalósítania és ezért a Gyulafehérvárt levő református kollégiumot akarta akadémiai színvonalra fejleszteni. Ide hívta meg 1622-ben Opitz Márton, 1627-ben Alsted János Henriket a teológia és filozófia, Bisterfeld Henriket a matematika és fizika, Piscator Lajost a teológia tanítására. Az egész főiskolát három karra: teológiai, filozófiai és filológiai karra osztotta és fenntartására 1629-ben 20.000 kat. hold és tekintélyes tőke\agyonnal bíró alapítványt tett. Kevéssel rá azonban meghalt. Rákóczy György udvari magán főiskolát (aulicum collegium) állított fel Keresztury Pál udvari káplán, a gyulafehérvári kollégium volt tanárának vezetése alatt. Apáczai Csere János, Keresztury tanítványa, erdélyi magyar nemzeti egyetem felállítására törekedett 1658-ban, de a fejedelem változása, „a háború és alkalmatlan állapotok miatt” javaslata szintén nem valósult meg.

I. Lipót Erdély visszacsatolása után (1690) Erdélynek önkormányzatot és külön kormányzószéket (gubernium) adott. Lipót visszahívta a jezsuitákat, akik 1698 végén újból megnyitották Kolozsvárott az egyetemet, amelyen a bölcsészetet azonnal tanítani kezdték. Ezt a Báthory-egyetem folytatásának tekintették és egészen rendjük feloszlásáig, 1773-ig vezették. Mária Terézia ekkor világi papokra, 1778-ban pedig kegyes tanítórendiekre bízta. Ugyanő fejlesztette is a Báthory-egyetemet azáltal, hogy 1775-ben a rektorválasztás jogával ruházta fel,

¹ L. főleg: *Márki Sándor*: A m. kir. Ferenc József-tudományegyetem története, 1872-1922. Szeged, 1922.

Továbbá az egyetem 50 éves jubileuma alkalmából kiadott füzet, képekkel. Budapest, Franklin-Társulat, 1922, 19. 1.

s a jogi kart három tanszékkal megalapította, a teológián négy, s a bölcsészeti három tanszéket alapított. Az egyetemnek orvosi kara is volt,

II. József 1786-ban megszüntette az egyetemet és líceummá alakította át.

Erdélynek tehát 1786 óta nem volt többé egyeteme. A protestánsok 1791-ben újból foglalkoztak egy négy karból álló református főiskola felállításának tervével, 1843-ban gróf Teleki Domokos és Szász Károly Nagyenyeden akartak egyetemet alapítani, a románok balázsfalvi népgyűlése pedig 1848 május 15-én Erdély számára román egyetemet sürgetett.

A Magyarországgal való unió megkötése után az unió ügyében kiküldött országos bizottság 1848 augusztus 16-án kimondta, hogy „a kolozsvári líceum (tehát a régi Báthory-egyetem) tudományos egyetemmé egészítették ki, mely a pestinek módjára lesz szabályozandó és szintügy egyenesen a közoktatásügyi miniszter hatósága alá rendeltetik”. A terv azonban, amellyel báró Eötvös József akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter is foglalkozott, nem valósulhatott meg. Az abszolutizmus idején a kormány 1863-ban visszaállította a kolozsvári magyar jogakadémiát s ezenkívül továbbra is fennállott a II. József által megszüntetett egyetem orvosi karának maradványa, az orvossebészeti intézet. (Institutum chirurgicum.)

Ezek a történeti előzmények érthetővé teszik, hogy a felelős magyar kormány visszaállítása után a kolozsvári egyetem újra való felállításával hamarosan foglalkozott. Báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1868 február 8-án felhívta a kolozsvári jogakadémiát és az orvossebészeti intézetet, tegyenek javaslatot egyetem szervezése és abba egyetemi karok gyanánt való beolvasztásuk iránt, 1870 április 7-én be is nyújtotta a képviselőháznak a kolozsvári egyetem felállításáról szóló törvényjavaslatát. A javaslat tárgyalása elhúzódott s csak Eötvös második utóda, Trefort Ágoston hozta tető alá, akinek ez volt első javaslata. Így jött létre az 1872. évi XIX. t.-c, amely Kolozsvárott a tanszabadság elvének alapján magyar királyi tudományegyetemet állított fel. Az egyetem négy tudománykara oszlik, úgymint: 1. jog- és államtudományi, 2. orvosi, 3. bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, 4. matematikai és természettudományi karra. Egyébként a törvénycikk csak kevés szervezeti rendelkezést tartalmaz és 2. §-a addig is, „míg az egyetemi oktatás külön törvény által nem szabályoztatik”, a pesti m. kir. tudományegyetemen akkor fennállott szabályokat terjesztette ki erre az egyetemre is.

A kolozsvári egyetem az 1872/73. tanév kezdetével nyílt meg. A király 1881 január 4-én az egyetem számára alapító oklevél kiállítását rendelte el s megengedte, hogy az a *M. kir. Ferenc József Tudományegyetem* nevet viselje.

Az egyetem eleinte főleg elhelyezési tekintetben küzdött a kezdet nehézségeivel. Később azonban fokozatosan kifejlődött és a magyar állam áldozatkészségéből mintaszerű épületeket és elsőrendű felszerelést kapott.

Első tanári karát Trefort nagy gonddal válogatta össze és a további ki-nevezések is általában szerencsések voltak, bár egy idő múlva érvényesülni kezdett az a szempont, hogy az egyetem elsősorban saját tanítványait, nem pedig az országban található legjobb erőket igyekezett tanáraiul megnyerni. A kolozsvári egyetem mégis a magyar tudományos élet hatalmas előmozdítója és egyik legfontosabb oszlopa lett, A tanszékek száma az alapításkor 40 volt s 1919-ig 51-re emelkedett.

Hallgatóinak száma fokozatosan növekedett. Az 1872/3. tanév második felében 258, illetve 233 hallgatóval kezdte, 1885-ben érte el az 500-at, 1890-ben a 600-at, 1895-ben a 700-at, 1898-ban az 1000-et, 1906-ban a háború előtti legmagasabb létszámot, 2410-et, hogy a háborúban lepadjon 1916-ban 420-ra. A világháborúban szenvedett egyik nagy veszteségünk a kolozsvári egyetem. A románok 1918. évi



A Tisza István Tudományegyetem belklinikája, Debrecen.



Az Erzsébet Tudományegyetem nőgyógyászati klinikája és Pécs városa.

december 24-én szállották meg Kolozsvárt és 1919 szeptemberében 62 rendes és rendkívüli tanárt neveztek ki, akik november 3-án megkezdték a magyar állam által létesített gazdag intézetekben a kizárólag románnyelvű előadásokat s 1920 február 1-én a román király nagy ünnepélyességgel megnyitotta Erdély román egyetemét.

A hűségeskü megtagadása miatt kiutasított magyar tanárok Budapestre menekültek, mert időközben megtörtént a döntés az 1920 február 20-án tartott minisztertanácsban, amely hozzájárult ahhoz, hogy a kolozsvári és pozsonyi egyetemek ideiglenesen, a törvényhozás intézkedéséig, egy egyetemenként Budapesten helyeztessenek el. Az 1919/20. tanév második felében a jogfolytonosság fenntartása végett újra megkezdték az előadásokat, de a két egyetem hatóságai önállóan látták el továbbra is az önkormányzat feladatait. A kolozsvári egyetemnek előbb a jogi, bölcsészeti és természettudományi, később az orvosi kara is talált Budapesten ideiglenes elhelyezést és abban működött mindaddig, míg Szegedre nem került. Ez azonban átvezet a háború utáni egyetemalapításaink történetébe, amellyel később foglalkozunk.

4. A „harmadik” egyetem.¹

A kolozsvári egyetem megalapítása után hamarosan felmerült a harmadik egyetem eszméje. Konkrét alakban 1876-ban került először szóba, amikor a pozsonyi jogakadémia tanári kara Deák Ferenc halálának benyomása alatt felterjesztéssel fordult Trefort akkori vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a pozsonyi jogakadémiának, amelyen a jogtudományi tanszékeken kívül bölcsészeti, történeti és nyelvészeti szakok is képviselve voltak már, egyetemmé való kibővítése iránt. 1878-ban Győr városa tett előterjesztést egy ott felállítandó egyetem ügyében, Szegednek az árvíz által 1879-ben való elpusztítása után pedig a város újjáépítésével kapcsolatban ott merült fel a harmadik egyetem, felállításának eszméje, amiről 1880-ban emlékirat is jelent meg. 1881-ben Kassa városa jelentkezett a harmadik egyetemért és Trefort miniszter e városok nagyrészét szakértők kíséretében meg is szemlélte. A harmadik egyetem ügye azonban akkor került először komoly stádiumba, amikor az Abaujtorna vármegye pártoló feliratával felterjesztett kassai emlékiratot a képviselőház közoktatásügyi bizottsága tárgyalás alá vette s ez ügyben szakértői ankétot hívott össze, mely 1883. év február-május hónapjaiban tanácskozott. A bizottság, amelynek előadója Berzeviczy Albert volt, a tanácskozások eredményeként kimondta, hogy:

„1. A budapesti egyetem jogi karán és a bölcsészeti kar demonstratív szakiban túltömöttség van, ennek megszüntetése részben a fennálló intézmények keretében is eszközölhető, de egy új egyetem felállítása is levezető hatással lesz reá.

2. Nemcsak ez okból, hanem az ország általános kulturális érdekei tekintetéből szükséges egy harmadik egyetem létesítése, mely jog- és államtudományi, bölcsészeti, természettudományi és orvostani karokból szervezendő; a teológiai kar kérdése egyelőre függőben tartandó.

3. A jogakadémiák jelenlegi helyzetükben változatlanul meg nem hagyhatók.”

A szaktanácskozmány terjedelmes naplóját a közoktatásügyi bizottság elé, az pedig addigi munkálatáról szóló jelentését, mely 1884. évi május hó 8-án kelt,

¹ V. ö. főleg: *Berzeviczy Albert: Közművelődésünk és a harmadik egyetem.* Budapest, Singer és Wolfner, 1894, 103. 1.

A Felső Oktatásügyi Egyesület Közleményei. 1911. és 1912.
Az 1912. XXXVI. t.-c. általános indokolása.

a képviselőház elé terjesztette, amely azt egyszerűen tudomásul vette. 1884-ben az országgyűlés feloszlott és új választás volt, 1885-ben az országos kiállítás ügye kötötte le a közfigyelmet. Ugyanebben az időben azonban történt egy olyan esemény, amelyet Trefort felhasznált a harmadik egyetem eszméjének előmozdítására. Gróf Bylandt-Rheidt hadügyminiszter 1885-ben Bécsben katonai orvosi akadémia felállítását kezdeményezte egy régi terv felújításával, abból az okból, hogy a hadseregnek mozgósítás esetében 1200 főnyi hiánya volna katonai orvosokban. Trefort miniszter a tőle kért véleményt abban foglalta össze, hogy a Bécsben felállítandó katonai orvosi akadémia a hadsereg egészségügyének érdekeit nem tudná kielégíteni és viszont Magyarországnak azzal a törekvésével, hogy új egyetemet és annak keretében orvostudományi kart állítson fel, összeegyeztethetetlen. Trefort ezzel útját is állta a katonai orvosi akadémia felállításának, de viszont nem mulasztotta el, hogy a harmadik magyar egyetem, vagy legalább egy harmadik magyar orvosi kar felállítását a megvalósuláshoz közelebb vigye. Ezért 1885. év március havában törvényjavaslatot készített „pozsonyi orvostudományi kar felállításának megindításáról és az e célra szükséges póthitel megadásáról”. A javaslatot közölte minisztertársaival, de annak sorsa tovább nem jutott. A következő években az államháztartás deficitje minden nagyobb tervet lehetetlenné tett és így a harmadik egyetem sem valósulhatott meg. Trefort utódja, gróf Csáky Albin a képviselőházban újszólván minden ellenmondás nélkül kijelentette, hogy a harmadik egyetem idejét még elérkezettnek nem látja.

A millennium előkészítése az új egyetem eszméjét újból életre keltette. Debrecen városa 1892-ben a millennium emlékére 200.000 forintos alapot tett le az ottani református főiskolának egyetemmé való fejlesztése érdekében és ezzel felekezeti egyetem létesítésének mozgalmát indította meg. Pozsony is újból bejelentette igényét, míg Szeged tett legtöbbet: az egyetem céljainak is szolgáló múzeum építésére 400.000 koronát és maga az egyetem számára egymillió koronát és a szükséges telkeket ajánlva fel. Gróf Csáky Albin utóda, báró Eötvös Loránd is xígy látta, hogy a harmadik egyetem ideje még nem érkezett el, mert a két meglévő egyetemen is sok még a tennivaló és a szükséges szellemi erők sem állnak még rendelkezésre.

A harmadik egyetemért folyó mozgalomban az említettekén kívül még felmerült Nagyszombat, Nagyvárad, Pécs, Veszprém, Gyulafehérvár, Sárospatak, Temesvár, Arad, Eperjes és Selmecbánya neve. Ez a névsor mutatja, hogy nem kizárólag az egyetem érdekében súllyal bíró tárgyi szempontok, hanem történeti tradíciók mellett a városok anyagi áldozatkészsége és politikai szempontok is érvényesültek. Wlassics Gyula minisztersége alatt az új egyetem kérdésével minisztériuma foglalkozott, a felállítást azonban Wlassics csak egy általa tervezett jogi vizsgareform megvalósítása után tartotta időszerűnek. 1906-tól fogva Rákóczi hamvainak hazahozatala a harmadik egyetem iránti mozgalmat újból megélénkítette. Számos törvényhatóság tett lépéseket a Kassán, Debrecenben, Szegeden, Pozsonyban, Nagyváradon, Pécsen vagy Aradon felállítandó harmadik egyetem ügyében. Apponyi'Albert gróf minisztersége alatt kezdett kialakulni az a nézet, hogy a kérdést nem egy, hanem több új egyetem felállításával kell megoldani. Figyelmet érdemel, hogy a budapesti tudományegyetem orvosi kara 1906-ban, maga az egyetem pedig 1910-ben állást foglalt új egyetem, állítása mellett, mert attól várta a budapesti egyetemen mutatkozó visszasságok gyökeres megszüntetését.

Gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter, akinek politikai államtitkára Balogh Jenő volt egyetemi tanár volt, az új egyetemek mellett határozottan állást foglalt. 1911 májusában a felsőoktatásügyi egyesület is anké-

tot tartott az egyetemalapítás ügyében, amelynek tárgyalásait közleményeiben kiadta. Az ankéton az a vélemény nyert kifejezést, hogy az új egyetemek felállításának ideje elérkezett. Gróf Zichy János be is nyújtott egy törvényjavaslatot „A debreceni és a pozsonyi m. kir. tudományegyetem felállításáról”, mely az 1912. évi XXXVI. törvénycikk alakjában került be törvénytarunkba. A törvényjavaslat mintaszerű indoklásában, mely Balogh Jenő műve, kifejtette, hogy egyrészt tudomány- és szellemi életünk gyarapítása, nemzeti közművelődésünk decentralizációja, másrészt a budapesti tudományegyetem túlnagy hallgatóságának levezetése érdekében szükség van új egyetemekre, amelyekről a tanári szukkreszcencia biztosításának lehetőségét és az egyetemek közti egészséges verseny kifejlődését is várja. Arra a meggyőződésre jutott, hogy „Magyarországnak még sok egyetemre van szüksége és a jövő természetes fejlődése számukat lényegesen fogja szaporítani”. De a rendelkezésre álló anyagi eszközök és szellemi erők mérlegelésével egyelőre két új egyetemnél többnek létesítését nem tartotta lehetségesnek, azt is csak a fokozatos fejlesztés alapján, az állami költségvetésben 10 évre osztva el felállításuk költségét.

A két új egyetem székhelyének kiválasztásánál öt város, nevezetesen Debrecen, Kassa, Pécs, Pozsony és Szeged között kellett választani. Döntésénél a miniszternek irányító elve az volt, hogy „az új egyetemeknek feltétlenül megfelelő környezetbe és szellemi légkörbe kell jutniuk s hogy legalább az egyikén rövidesen, haladék nélkül és sikeresen orvostudományi kar legyen felállítható”. E feltételnek pedig az öt város közül leginkább Pozsony felelt meg, amelynek állami kórháza az ország összes vidéki kórházai között a legnagyobb volt.

A másik egyetem elhelyezésére oly vidék jöhetett csak szóba, amelynek lakossága tiszta magyar és itt különösen az Alföldre kellett gondolni. A választásnak Debrecen és Szeged között kellett eldőlnie. „Mindkét város egyaránt ösztönözte az országnak s mindkét város az egyetem iránti lelkesedésének messzemenő nagy anyagi áldozatok felajánlásával adott kifejezést. Ha ezidő szerint Debrecen mellett foglalok állást – mondja az indoklás -, ez azért történik, mert a debreceni református főiskola évszázados, fényes múltja. Debrecen városának közművelődési hagyományai annak elismerésére kényszerítettek, hogy az Alföld városai közül Debrecen formálhat jogot elsősorban egyetemre. Bizonyos az is, hogy a debreceni egyetemnek nemcsak az a feladat fog jutni, hogy az Alföldnek és a magyarságnak legyen művelődési középpontja, hanem az is, hogy hatását kiterjessze északra és északkeletre és biztosítsa ott a magyar tudományosság és szellemi élet térfoglalását. Szeged jogos aspirációit a nem túl messze jövőben talán más főiskolai szervezettel fogja kielégíthetni. Nézetem szerint az Alföld délvidékének oly berendezései felelnének meg legjobban, amelyek gazdasági, kereskedelmi és technikai téren nyújtanak alkalmat a felsőbb képzésre.”

Szegednek tehát műegyetemet helyeztek a jövőre kilátásba, a negyedik egyetemet pedig Debrecen kapta meg református teológiai fakultással, úgyhogy a döntésben, bár az indoklás nem említi meg, ez a felekezeti szempont kétségtelenül szerepet játszott, amelynek gróf Tisza István, mint akkori miniszterelnök is szószólója volt.

5. A pozsonyi, később pécsi egyetem.¹

Az Academia Istropolitana megszűnése után majd négy száz évig nem esik szó pozsonyi főiskoláról, mígnem 1784-ben Mária Terézia idehelyezvén át a Nagy-

¹ L. a pozsonyi magyar királyi Erzsébet-Tudományegyetem almanachját az 1917/18. tanévről. 3-8. 1. Az egyetem történetét részletesen Lukinich Imre megírta, de még nem adta ki.

szombatban 1777-ben, az egyetemnek Budára való áthelyezésekor felállított kir. akadémiát, az ősi koronázó város két, bölcsészeti és jogi karból álló főiskolához jutott. 1850-ben ugyan ez az akadémia a többivel együtt jogi szakiskolává fokoztatott le, de 1874-ben ismét főiskolai jelleget nyert, sőt a többi jogakadémia közt kivételes helyzetbe is jutott azáltal, hogy az 1875/76. tanévtől kezdve hat tanszékkal rendszeresített, három évfolyamra terjedő bölcséleti kart nyert.

Pozsony törekvései a „harmadik” egyetem elnyeréséért az előző pontból kitűnnek. Az egyetemet az 1912. évi XXXVI. törvénycikk valóban odahelyezte. A szervezeti szabályzata szerint az egyetem a következő karokból áll: 1. jog- és államtudományi, 2. orvostudományi, 3. bölcsészet-, nyelv- és történettudományi, 4. mennyiség-, természettudományi és mezőgazdasági karból. Az utóbbinak a mezőgazdasági szakokra kiterjedő része a magyaróvári gazdasági akadémia bevonásával tervezetett. Ennek a 4. karnak megszervezésére azonban mindaddig nem került a sor. Pozsony városa 1912 márciusában terjesztette a kabinetiroda útján a király elé azt a kérését, hogy a felállítandó pozsonyi egyetemnek *Erzsébet Tudományegyetem* névre leendő elnevezését megengedje.

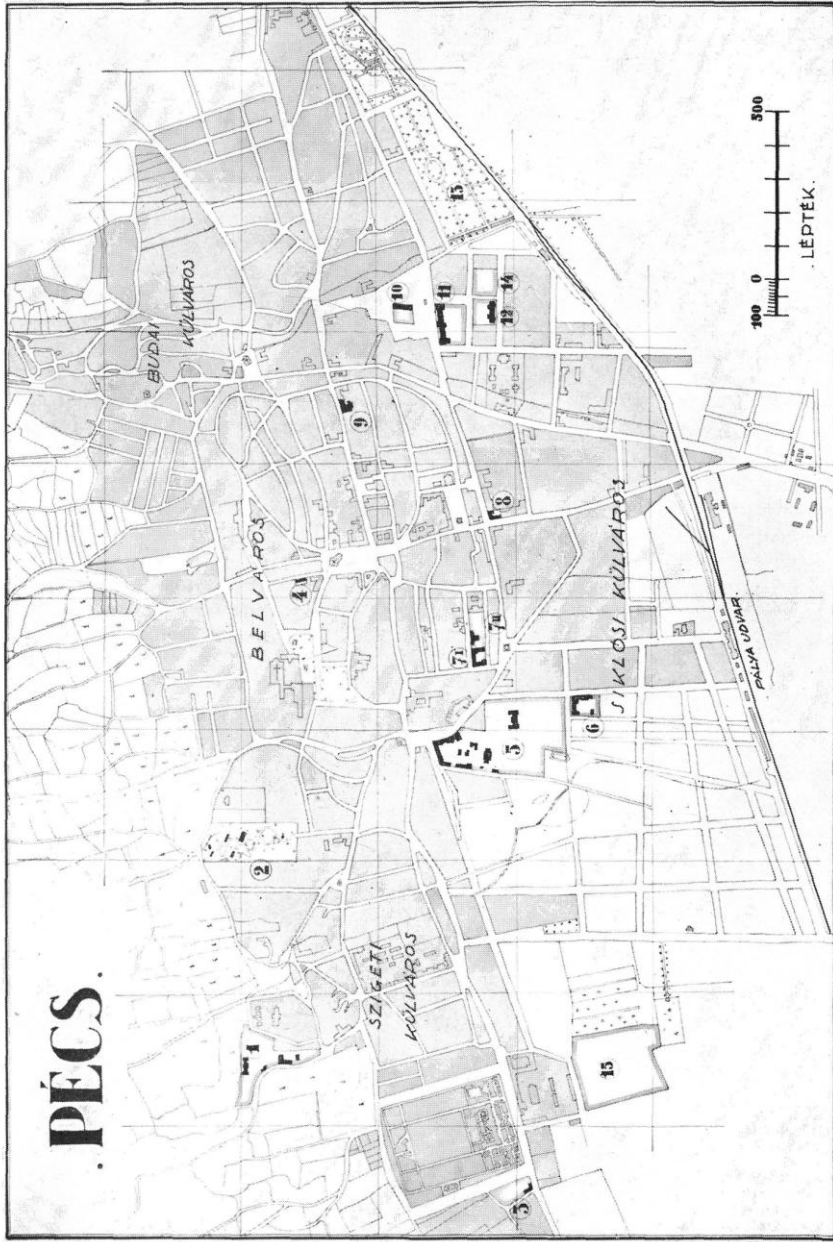
A törvény végrehajtása az 1914. évben indult meg, amikor a király három orvostanárt (Velics Antal, Herczog Ferenc, Bakay Lajos) nevezett ki a pozsonyi egyetemhez, 1914 augusztus havában megtörtént a jog- és államtudományi kar tanárainak kinevezése is, mire ez a kar 1914 novemberében meg is kezdte működését.

A világháború okozta bajok és nehézségek miatt az egyetem továbbfejlődése csak lassan haladhatott előre. Sikerült közben az elhelyezés régóta húzódó nehéz kérdését is megoldani oly módon, hogy a helyőrségi kórház épülete, mely eredetileg a hercegprímás műemlékként kezelt nyári palotája volt, legyen az egyetem központi épülete s a hozzátartozó 16.000 négyszögöles kert és az előtte levő 19.000 négyszögöl kiterjedésű Esterházy-gyakorlótér, együtt tehát 21 kat. hold és 1400 négyszögöl területen épült volna a pozsonyi egyetem. 1916 november 16-án országos ünnepség keretében avatta fel Albrecht kir. herceg, mint a király legmagasabb személyének képviselője, az egyetemet a volt primási nyári palota nagytermében.

1918 márciusában megtörténvén az orvoskari és bölcsészeti tanárok kinevezése, megalakult ez a két kar is, de működését csak a bölcsészeti kar kezdte meg.

Az 1918/19. tanév megnyitása mind a három fakultáson rendben történt meg, de a novemberi forradalom, majd a cseh megszállás működését igen megnehezítették.

A csehszlovák kormány először csak cseh kormánybiztost rendelt az élére, 1919 szeptember 22-én azonban teljesen átvette az egyetemet; az orvosi és bölcsészeti kart azonnal megszüntette, a jogtudományi karra nézve azonban kifejezte azon kívánságát, hogy az az 1921/22. tanév végéig eddigi szabályai alapján, a változott politikai helyzet kellő figyelembevételével, ottani működését folytassa. De mivel a csehszlovák hatóságok nemcsak, hogy nem igyekeztek az egyetem zavartalan működését biztosítani, hanem több tanárt minden komoly ok nélkül letartóztattak és internáltak, sőt az illavai fegyházban gonosztevőkkel együtt heteken át fogva tartottak s az egyetem helyiségeiből a kart kilakoltatták, a kar az állandó zaklatások miatt a további pozsonyi működést indokoltan és lehetségesnek nem látván, 1921 júliusában működését megszüntette. Budapesten az egyetem a szintén menekült kolozsvári egyetemmel együtt helyeztetett el. A bölcsészeti kar rögtön meg is kezdte működését a Paedagogium helyiségeiben



- | | | | |
|---|---|---|--|
| <p>1. Szülészeti klinika.
 2. Bőr-klinika.
 3. Egypetemi Poliklinika.
 4. Székesvárosi Poliklinika.</p> | <p>5. Klinikai telep.
 6. Gyermek-klinika.
 7. I. Sebészeti Klinika.
 8. II. Sebészeti Klinika. (Kórházomlások)</p> | <p>8. Menza, H. allgatonok kollégiuma.
 9. Egypetemi templom.
 10. Férfitárgatók kollégiuma.
 11. Kollégiumok (Kórházomlások)</p> | <p>12. Tundri laképület.
 13. Növénykert terület.
 14. Új kollégium telke.
 15. Pannónia építetelen.</p> |
|---|---|---|--|

(I. Győri-út 13), az orvostudományi kar azonban csak egyévi szünetelés után kezdhetette ezt meg.

A pozsonyi egyetem tanári kara a Budapesten való működést már kezdettől fogva ideiglenesnek tekintette s arra törekedett, hogy amennyiben a Pozsonyba való visszatérés egyelőre nem volna lehetséges, oly városba tegye át működését, amely az egyetem összes karainak együttműködését biztosítja. Pécs városának tanácsa és közönsége, bár még megszállás alatt volt, sietett falai közé meghívni az Erzsébet-egyetemet, s Haller István, akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter 1920 augusztus 12-én kelt leiratával akként döntött, hogy az egyetem Pécssett, vagy ha ott nem volna lehetséges, a Dunántúl valamelyik másik alkalmas városában helyeztessék el. Mivel legmegfelelőbbnek az egyetemnek Pécssett való elhelyezése bizonyult, dr. Vass József, az akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter a menekült Erzsébet-egyetemnek Pécssett való elhelyezésére vonatkozólag nyújtott be a nemzetgyűlésnek törvényjavaslatot, amelyet az 1921 június 14-én és 15-én tárgyalt és fogadott el, s amely mint 1921. évi XXV. t.-c. jelent meg az Országos Törvénytárban. Amint Pécs városa 1921 augusztus 21-én a szerb megszállás alól felszabadult, megindultak a tárgyalások az egyetem megfelelő elhelyezéséről. Gróf Zichy Gyula megyéspüspöknek s a város tanácsának nemes és lelkes áldozatkészsége lehetővé tette e nehéz kérdés megoldását is. Egyidejűleg az egyetemmel kapcsolatban, mint annak negyedik kara, az evangélikus egyháznak egyfelől az állammal, másfelől az egyetemmel történt megállapodása után, s az 1923 február hó 8-án kelt kormányzói rendelet alapján evangélikus teológiai kar szerveztetett. A kar Sopronban nyert elhelyezést az ideiglenesen szünetelő soproni, valamint a Budapestre menekült pozsonyi és eperjesi evangélikus teológiai akadémiák helyébe. 1923 október 15-én adta át az egyetem tanácsának gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter az egyetemet, s ekkor ment végbe az ünnepélyes megnyitása is. Néhány nap múlva a jogi, bölcsészeti kar s az orvosi kar első két évfolyama meg is kezdték működésüket, az orvosi kar három felső évfolyama az 1923/24. tanévben még Budapesten maradt s csak 1924 nyarán költözött le, amikor a többi orvoskari intézetek és klinikák is elkészültek.

6. A debreceni egyetem.¹

A debreceni egyetem az ottani református főiskolából fejlődött. A debreceni főiskola 1550 előtt szerzetesiskola volt a ferencrendi barátok vezetése alatt, azóta pedig a várcs tulajdona. A főiskola 1588-ban mintául elfogadván a wittenbergi egyetem törvényeit, autonóm testületté lett, amihez a város is hozzájárult. A főiskola alapítása óta mindvégig megszakítás nélkül működött. Az 1588 óta vezetett és megszakítás nélkül meglevő Catalogue a főiskola összes polgárainak jegyzékét tartalmazza.

Egészen a XVIII. század végéig csak a teológiát és filozófiát tanították, tehát kevesebb tudományszakot, mint az egyetemeken és csak 1800-ban csatlakozott ezekhez harmadiknak a jogtudomány tanítása. A főiskola a XVIII. század végén helyeztetett a tiszántúli református egyházkerület közvetlen főhatósága alá és tanítási nyerve 1797-ben lett magyar. 1853-ban az akkori új középiskolai rendnek megfelelően teljes főgimnáziumot szerveztek, majd tanítóképezdét, de ezek számára a bölcsészeti kar tanszékei vétettek fokozatosan igénybe. A XIX. század utolsó évtizedében csupán az a két bölcsészeti tanszék, a filozófia-pedagógiai és a történelmi maradt meg felsőoktatási színvonalon, amelyek a teológiai és a

¹ V. ö. dr. Kun Béla: A debreceni m. kir. tudományegyetem létesítésének története. 51. 1. A debreceni m. kir. tudományegyetem 1914/15. évi almanachjában.

jogi tanulmányi rend érdekében szükségesek voltak. A debreceni főiskolának egyetemmé való kifejlesztése gondolatáról azért nem mondtak le, de amikor 1872-ben a kolozsvári egyetem felállított, nagyon lelohadt az a reménység, hogy Debrecen állami egyetemet kaphasson és a tiszántúli egyházkerület 1874-i közgyűlésén felmerült a Debrecenben létesítendő protestáns egyetem gondolata. Az ennek megvalósításáért való mozgalom különböző erővel folyt. Az egyik leg-erősebb praktikus szükséglet, amely megvalósítását sürgette, a protestáns tanárképzés volt, s ennek érdekében kívántak bölcsészeti fakultást és tanárképzőt létesíteni. A millenium emlékére Debrecen városa is megszavazott 200.000 forintot két jogi és két bölcsészeti tanszék alapjául, amely határozatot a kormány is jóváhagyott azzal a fenntartással, hogy a jóváhagyással a felekezetek egyetemállítási jogának elvi kérdése eldöntöttnek nem tekinthető. 1903-ban az egyházkerület megalakította a debreceni protestáns egyetem központi bizottságát, amelynek elnöke gróf Degenfeld József lett. A debreceni protestáns egyetem kifejlesztéséhez az egyházkerület a többi református egyházkerületek és az evangélikus egyház támogatására is számított. Több évtizedes küzdelem alatt azonban belátta, hogy azoktól nyomatékos szellemi és anyagi támogatást nem kaphat és így az egyetem csak állami eszközökből lesz megvalósítható.

Az állami egyetem elnyeréséért való mozgalom 1906 őszén olymódon indult meg, hogy utat tört magának az a gondolat, hogy az egyetem létesítésével járó nagy előnyökre való tekintettel érte Debrecen városának nagy áldozatot kell hoznia. Ezt a törvényhatósági bizottság 1906 november 29-én ki is mondta és a főispán elnöklete alatt egyetemi bizottságot alakított. Az egyetemi bizottság számára dr. Kenézy Gyula bábaképzőintézeti igazgató 1908-ban terjedelmes javaslatot készített, aki ettől az időtől fogva állandóan nagy szerepet játszott az egyetemért való mozgalomban.

E javaslat alapján indultak meg a tárgyalások egyrészt annak megállapítása iránt, hogy Debrecen város milyen áldozatra hajlandó, másrészt aziránt, hogy a református egyházkerület főiskolája az egyetembe milyen módon olvadhatna be, úgyhogy jelentékenyen elő volt készítve a talaj akkorra, amikor gróf Zichy János 1911-ben az új egyetemek ügyének előkészítése végett a szóbanlevő vidéki városokkal helyszíni tárgyalásokat kezdett. Debrecenbe Balogh Jenő akkori vallás- és közoktatásügyi államtitkár szállt ki a helyszínére és ő választotta ki a város által felajánlandó terület gyanánt a Nagyerdőnek azt a részét, amelyen a klinikai telep azóta meg is épült. E helyszíni tárgyalás alapján 55.157/911. számú iratával a vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívta a város törvényhatóságát ajánlatának megfelelő módosítására, amit az meg is tett. Az 1911 októberében Budapesten járó küldöttség gróf Zichy János kultuszminisztertől és gróf Khuen-Héderváry miniszterelnöktől olyan választ nyert, amelyből azt a reményt merítették, hogy Debrecen város meg fogja kapni a felállítandó új egyetemek egyikét. Ebben a reményben foglalkozott a tiszántúli református egyházkerület, mint a debreceni kollégium főhatósága is azokkal a megállapodásokkal, amelyek a kollégium és a létesítendő tudományegyetem közötti viszonyra vonatkozólag a kormány és az egyházkerület között létrejöttek. (4253/1911. Vkm. ein. szám és 4393/1911. Vkm. ein. szám.) Ezek szerint a debreceni tudományegyetemen református hittudományi kar lesz, amelynek tanárait a tiszántúli református egyházkerület evégből alakított bizottságának meghallgatása mellett a kar és az egyetemi tanács javaslatára az államfő nevezi ki. E karhoz hittudományi tanároknak csak református vallású és lelkészi képesítésűeknek nevezhetők ki, kivéve a református egyházjog és a bölcsészet tanárát ugyan ezen a karon, akinek nem kell lelkészi képesítéssel bírnia. Az egyetem évmegnyitó és bezáró ünnepeit református egyházi ezertartással, református templomban kell

megtartani. A debreceni kollégium könyvtárát, gyűjteményeit és múzeumát a debreceni egyetem tanárai és hallgatói a tiszántúli református egyházkerület tulajdonjogának fenntartása mellett szabadon használhatják. Az egyházkerület közgyűlése a minisztériummal kötött megállapodásokat, amelyek közül a legfontosabbak a fentiek, változatlanul elfogadta.

Ilymódon alakultak ki azok a hozzájárulások, amelyek az állani számára lehetővé tették, hogy az 1912. évi XXXVI. t.-c. az egyik új állami egyetemet Debrecenben állítsa fel. E hozzájárulások legfontosabbjai a következők: Debrecen városa adott a Nagyerdőben az egyetem telkéből 80 holdat és amellet klinikai kórházak céljaira 25 holdat, összesen 105 holdat, egyetemi építkezésekre 5 millió koronát, klinikai kórházak építésére 3 millió koronát, összesen tehát 8 millió koronát, átengedte a bábaképezdét, gondoskodott az egyetemi telkek vízvezetékkel, csatornázással, világítási vezetékkel való ellátásáról és villamos vasúti összeköttetéséről. A tiszántúli református egyházkerület vállalt a hittudományi kar kiadásainak fedezésére évenként 70.000 koronát, a három első esztendőben évenként még további 60.000 koronát, mindaddig, míg az egyetemi megfelelő épületek elkészülnek, a kollégium épületében gondoskodik a hittudományi, jogi és bölcsészeti kar elhelyezéséről, s viseli ezek dologi kiadásai közül a fűtés, világítás, takarítás és vízszolgáltatás költségeit és állandó használatra átengedi a már említett módon könyvtárát és gyűjteményeit. A debreceni református egyház egy tanszék költségeinek fedezésére 160.000 korona alapítványt tett. Az egyetem felállításáról szóló törvény az egyetemnek fokozatos fejlesztés szerinti felállítását mondta ki. Az egyetem szervezeti szabályzata szerint a következő karokból áll: 1. ref. hittudományi, 2. jog- és államtudományi, 3. orvostudományi, 4. bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi, 5. mennyiség- és természettudományi korból. Az utóbbi azonban egyelőre nem állítottatott fel. E fokozatos fejlesztésre vonatkozó programot a vallás- és közoktatásügyi miniszternek Debrecen város tanácsához 74.385/1913. és a tiszántúli református egyházkerülethez 12.765/1913. szám alatt intézett leirata tartalmazza. Ezek az iratok jelentik ki többek közt azt is, hogy az egyetem minden karával és hivatalaival a Nagyerdőn fog elhelyeztetni.

A jogi kérdések legfontosabbjai ilymódon tisztázttván, az egyetem az 1914/15. tanévben működését megkezdte és az építkezések és átalakítások is megindultak. A legnagyobb nehézséget természetesen az orvosi kar elhelyezése okozta. Mivel a modern klinikai telep a Nagyerdőn csak évek munkájával volt létesíthető, számos ideiglenes átalakítás elkerülhetetlen volt. Orvoskari intézetek kerültek ideiglenesen a városi közkórházba, a debreceni tanítói árvaház egy részébe, a DMKE-internátusba, a szülészeti és nőgyógyászati klinika pedig a bábaképző-intézetben nyert elhelyezést. Az építkezések a Nagyerdőn nagyarányú tervek szerint indultak meg. A háború kitörésekor, sajnos, a kormány az építkezéseket mindenütt beszüntette és ezáltal a debreceni egyetem kifejlesztése is nagy fennakadást szenvedett. Számos intézet falai már meg voltak, de az épületek befejezetlenül esztendőkön át pusztultak, úgyhogy helyreállításuk a háború után külön költséget okozott, ami elkerülhető lett volna. A háború után az építkezések eleinte lassú, 1923 óta azonban erősebb ütemben újból megindultak és némileg redukált arányban (egyes épületek építésének elh^olasztásával) 1927-ben a legnagyobb épület, az új szülészeti és nőgyógyászati klinika és vele az egész telep készen lesz. Mivel Debrecen városa az egyetem létesítéséhez vállalt 8 millió korona hozzájárulását csak több évi részletben és ennek következtében a későbbieket •devalvált értékű koronában fizette, Összes készpénzáldozatának értéke 3,182.146 aranykoronának felel meg. Ehhez számítva az államnak összesen 11,144.632

aranykoronát kitevő költségeit, a debreceni egyetem építkezései összesen 14,326.778 aranykoronába kerültek.

A debreceni egyetem klinikai telepe ma már világszerte ismert és elismert nagystílű modern alkotás. A többi fakultásoknak a Nagyerdőben egységes terv szerint való elhelyezése szintén tervben van és az eddigi építkezések is mind ezzel a tervvel összhangban történtek.

7. A menekült egyetemek fenntartása.

Az ország feldarabolása egyetemügyünket abba a helyzetbe juttatta, hogy csak a budapesti egyetem volt teljes, a debreceni egyetem még nem volt befejezve, a pozsonyi és kolozsvári egyetemek pedig hontalanná váltak. Ezek az utóbbiak, mint a rájuk vonatkozó részben említettük, Budapestre menekültek, ahol a minisztertanács engedélyével ideiglenesen elhelyezkedtek. Közben mind a pozsonyi, mind a szegedi egyetem tanári karában hiányok álltak elő, s a debreceni orvosi kar sem volt még teljes. Ekkor felmerült az eszméje és meg volt a lehetősége annak, hogy e három csonka egyetem Debrecenben egyetlen egyetemmé, vagy Debrecenben és még egy vidéki városban két egyetemmé szerveztessék át, ami csak oly kevés személyi áldozatot kívánt volna, amely a későbbi létszámcsökkentés méreteihez képest elenyésző lett volna. Ez azonban nem történt meg, mert egyrészt akkor még nem alakult ki a közvéleménynek az a lebiggadása, amely számolt azzal, hogy a forradalom botorságában pár hét alatt eljátszott országrészek visszaszerzésére hasonló rövid idő alatt nem gondolhatunk és a tisztviselői kart is a csonka ország szűkebb viszonyaihoz kell redukálni» továbbá mivel mindegyik egyetem keményen védte fennmaradását és védekezett az egybeolvasztás ellen, végül, mert határozott tudománypolitikai közvélemény hiányában tétovázás uralkodott a menekült egyetemek megszüntetése vagy mikénti fenntartása tekintetében. Közben maguk a menekült egyetemek, nyugtalanítva a budapesti elhelyezés tarthatatlansága által, keresték a végleges megoldás módjait, egyes vidéki városok pedig, amelyeket már az 1912. évi XXXVI. t.-c. indoklása is egyetemek elhelyezésére alkalmasnak ítélt, kérték az egyetemeknek náluk való elhelyezését és e célra áldozatokat is hajlandók voltak hozni; végül a kolozsvári egyetem tagjai felhasználva Teleki Pál gróf akkori miniszterelnökhöz való személyes viszonyukat, valamint azt a körülményt, hogy Teleki Pál gróf Szeged városának volt nemzetgyűlési képviselője, amely városból indult ki Horthy Miklós fővezér a nemzeti hadsereggel az ország felszabadítására, keresztülvitték, hogy egyetemüknek Szegedre való helyezését a kormány kimondja. Ebben dr. Szandtner Pál egyetemi tanárnak, az egyetem miniszteri biztosának volt igen nagy szerepe. Ezzel párhuzamosan és részben ennek következtében a pozsonyi tudományegyetem Pécssett kereste elhelyezkedésének lehetőségét és a szegedivel egyidőben elérte azt, hogy oda való áthelyezését a kormány szintén elfogadta, amely eredménynek elérésében viszont dr. Pékár Mihály egyetemi tanárnak, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium egyetemi osztályához való személyes jóviszonya, ahol évekig teljesített szolgálatot, kiváló szerepet játszott. Anélkül tehát, hogy világosan kiformált tudománypolitikai programm érvényesült, és mint eszme győzött volna, az akkori kaotikus állapotok közt való lassú eligazodás közt a menekült egyetemek öncélú szívóssága volt az, amely újabb végleges elhelyezésüket kivívta, még mielőtt meg lett volna a szilárd logikai bizonyítéka annak, hogy Csonka-Magyarországon négy egyetem fenntartása, amit Nagy-Magyarország is csak utolsó éveiben ért el, tudománypolitikai szükségesség. Ez a bizonytalanság kitűnik a kolozsvári és pozsonyi m. kir. tudományegyetem ideiglenes elhelyezéséről szóló 1921. évi XXV. t.-cikk

indokolásából is, amely kedvezőtlenül különbözik az 1912. évi XXXVI. t.-cikk gazdag indokolásától.

Az újabb egyetemek alapításának Magyarországon egyébként is tanulságos az eszmei fejlődéstörténete. A kolozsvári egyetem felállítását követően megindult a mozgalom új egyetem létesítése iránt és az irodalomban és a politikában összehordtak az érveket a „harmadik egyetem” létesítése mellett. A harmadik egyetem mellett összegyűjtött érvek alapján alapította Nagy-Magyar ország harmadik és negyedik egyetemét. Az egyharmadára olvadt kis ország elsősorban érzelmi okokból fenntartotta mind a négy egyetemet, amihez járult a közgazdaságtudományi kar létesítése. Az intuíció azonban bevált. Ma már elméletileg is kialakultak és a közvéleménybe átmentek az érvek, amelyek az egyetemek teljes számának fenntartása mellett szólnak, nevezetesen: a hallgatóság megosztása

	O r s z á g	Nép- számlálás éve	Lakosság száma (millió)	Nép- sűrűség km ² -kint	Egyetemek száma	1 egyetem jut millió lakosra
1	Magyarország	1920	7.98	88	4	2.00
2	Ausztria	1920	6.42	77	3	2.14
3	Belgium	1919	7.68	251	4	1.92
4	Bulgária	1920	4.68	50	1	4.86
5	Csehszlovákia	1920	13.59	96	4	3.39
6	Dánia	1921	3.28	74	2	1.64
7	Észtország	1910	1.75	26	1	1.75
8	Finnország	1919	3.96	10	3	1.12
9	Franciaország	1921	39.04	71	17	2.32
10	Görögország	1920	4.82	40	2	2.41
11	Hollandia	1920	6.84	203	6	1.12
12	Jugoszlávia	1920	11.07	47	3	3.09
13	Lettország	1920	1.65	25	1	1.65
14	Litvánia	1913	4.06	—	1	4.06
15	Lengyelország	1921	29.00	82	6	4.83
16	Nagy-Britannia és Írország	1921	47.45	147	17	2.79
17	Németország	1919	59.26	127	23	2.58
18	Norvégország	1920	2.70	8	1	2.07
19	Olaszország	1920	38.08	124	24	1.62
20	Portugália	1920	5.07	64	3	1.09
21	Románia	1920	15.86	53	4	3.96
22	Spanyolország	1920	20.08	42	11	1.09
23	Svájc	1920	3.88	93	7	0.55
24	Svédország	1920	5.09	13	4	1.48
25	Északamerikai Egyes. Államok	1920	105.82	13	110	0.96

útján az oktatás javítása, párhuzamos tanszékek szaporítása útján a szűk-kreszcencia nevelése, a vidéki kulturális központok kifejlesztése útján az ország szellemi életének decentralizálása, a magyar nyelv izoláltsága miatt a tudomány ellenőrzésének minden szakból több szakember képzése útján, való

biztosítása stb., amihez járul az a politikai szempont, amelyet gróf Klebeberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter egy ízben úgy fejezett ki, hogy: „Ha Jena után a poroszok politikai veszteségüket és romlásukat egyetem alapításával ellensúlyozták, akkor mi a magunk nagy politikai katasztrófáját nem tetézhajjuk egyetemeink pusztításával.” Ehhez járul a külföld nagy versenye. Ma a tudományos kutatás és a tudomány művelése terén- a háború előtti messze felülmúló erőfeszítéseket tesz minden ország a tudományos versenyben való érvényesülése érdekében. E kötet számos fejezete tartalmaz bizonyítékokat ez állítás mellett, itt csak a túloldali táblázat álljon annak kimutatására, hogy az egyes nevezetesebb és bennünket érdeklő államokban hogyan viszonylik az egyetemek száma az ország lakosságához.

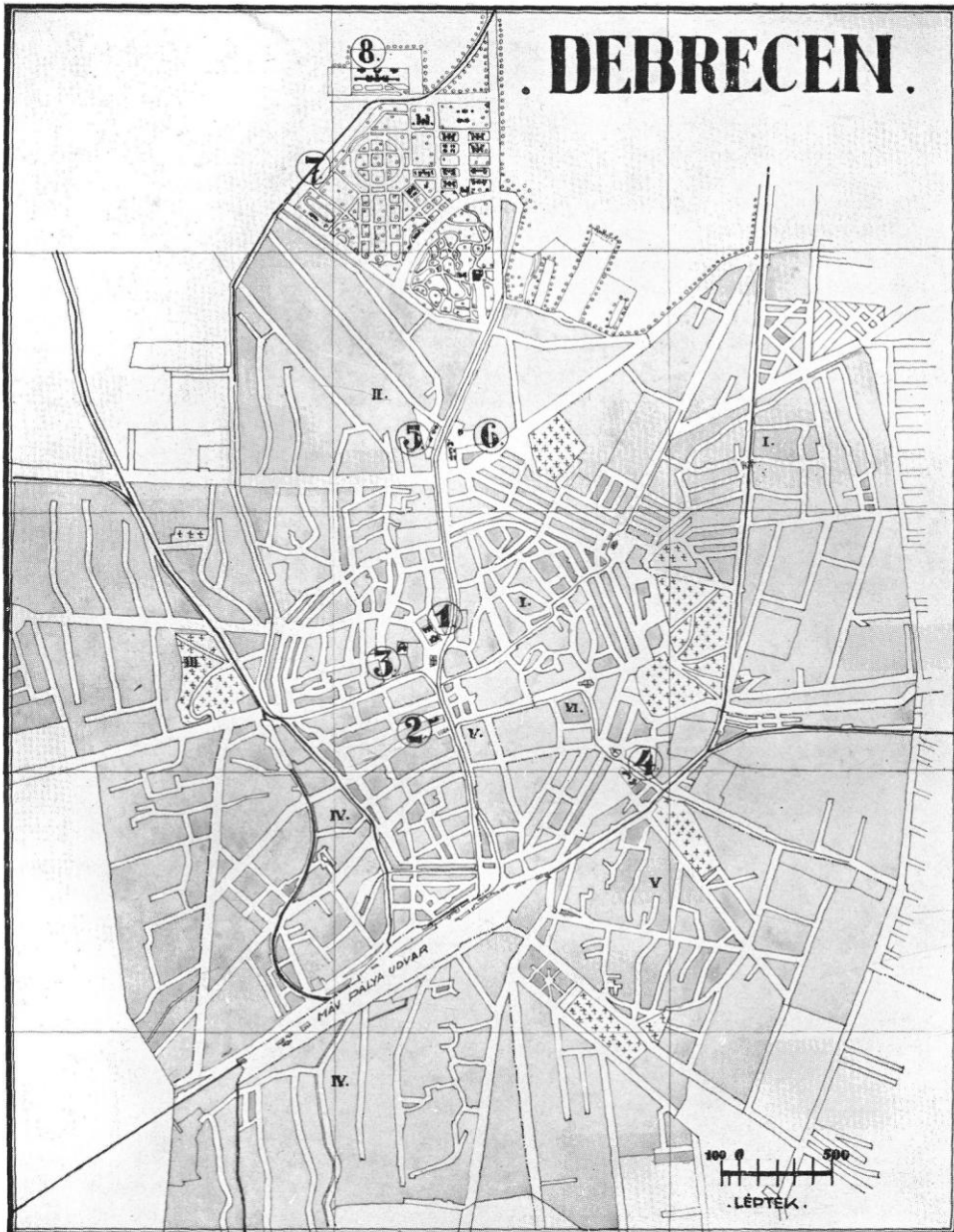
Meg kell jegyezni, hogy az ilyen összehasonlítás csak óvatos következtetésekre alkalmas. Egyrészt az egyetemek közt nagy különbségek vannak. Vannak 7-8 korból és vannak 1-2 korból álló egyetemek. Mammutegyetemek, mint a londoni 21.000 és kis egyetemek 1000-nél kevesebb hallgatóval. Azonkívül nem közömbös a többi főiskolák száma az illető országban. Pl. Ausztriában 2, Csehszlovákiában 4, Németországban 10 műegyetem van, Jugoszláviában a belgrádi és zágrábi egyetemnek teljes műegyetemi kara (műegyeteme) van, nekünk pedig csak egy. A fenti táblázat szerint Magyarországnál aránylag több egyeteme van a következő országoknak: Belgium, Dánia, Észtország, Finnország, Hollandia, Lettország, Olaszország, Portugália, Svájc, Spanyolország, Svédország, tehát a kis államok általában több egyetemet tartanak fenn s a nagyok közül Olaszországnak és az Egyesült Államoknak van aránylag a legtöbb.

IV. Egyetemeink szervezete és önkormányzata.

Egyetemeink közt szervezetük és önkormányzatuk tekintetében a történeti fejlődésből származó különbségek vannak.

A budapesti tudományegyetem jelenlegi szervezetének alapja, mint jeleztük, az 1849. évi szeptember hó 30-án a es. és kir. közoktatásügyi minisztérium által kibocsátott hatósági szervezeti szabályzat, amely 1867 után is hatályban maradt. A volt kolozsvári, most szegedi egyetem felállításáról és ideiglenes szervezéséről szóló 1872. évi XIX. t.-c. 2. §-a azt mondja, hogy: „Addig, míg az egyetemi oktatás külön törvény által nem szabályoztatik, a pesti m. kir. tudományegyetemen jelenleg fennálló szabályok ezen egyetemre nézve is érvényesek, amennyiben jelen törvény mást nem rendel. A fentebb említett törvény meghozataláig megkívántató további szabályokat az egyetem tudománykarainak meghallgatásával az oktatásügyi miniszter bocsátja ki.” Egységes szabályzat kibocsátására azonban nem került a sor.

A debreceni és pozsonyi tudományegyetem felállításáról szóló 3912. évi XXXVI. t.-c. 5. §-a úgy szól, hogy: „A debreceni és pozsonyi tudományegyetem szervezeti szabályzatát, tanulmányi- és vizsgarendjét a meglévő tudományegyetemen fennálló ilyenmű szabályok tekintetbe vételével, az adott viszonyoknak megfelelő módosításokkal a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg, és jóváhagyás végett Őfelsége a király elé terjeszti. A szervezés után kibocsátandó szabályokra nézve a vallás- és közoktatásügyi miniszter meghallgatja azt a tudományegyetemet, vagy azt a tudományegyetemi kart, melyre a szabályok vonatkoznak.” Ezen az alapon készült a debreceni és pozsonyi egyetemeknek 90 §-ból álló szabályzata, azok szervezetéről, tanulmányi és vizsgarendjéről, melyet a király 1914. évi július hó 25-én hagyott jóvá. E szabályzat 86. §-a szerint, e két tudományegyetem tanárainak és könyvtárigazgatóinak, valamint



1. Hittudományi, jog- és államtudományi, bölcsészettudományi kar.
2. Egyetemi könyvtár.
3. Déri-múzeum.
4. Bábaképzőintézet.

5. Chemiai, fizikai intézet, Tisza-internátus.
6. Városi közkórház.
7. Orvostudományi akr.
8. Erzsébet királyné-szanatórium.

segéd-tanszemélyzetének fegyelmi felelősségéről, legfelsőbb királyi jóváhagyással kibocsátandó, külön szabályzat intézkedik, amely szintén megjelent.

A három újabb egyetem ezt az első szervezetét máig megtartotta, csak a budapesti egyetem ment át közel három évszázados múltja alatt több szervezeti változáson, melyek főbb vonalakban a következők:

Pázmány Péter az egyetem alapításakor a Jézus Társaság prépost generálisával tárgyalt és egyezett meg aziránt, hogy az egyetem a Jézus társasági atyák nagyszombati kollégiumában állíttassák fel és annak egész gondját és kormányzását a Társaság vegye át. Ez intézkedés értelmében az eredetileg felállított hittudományi és bölcsészeti kar összes tanszékeit kizárólag jezsuiták foglalták el, önálló testületi szervezte az egyeteminek tehát nem lehetett. Az egyetem rektora mindig az volt, akit a rend generálisa a szerzet szabályai szerint a tanári testület hozzájárulása nélkül a nagyszombati kollégium élére állított. Az egyetem második méltóságát, a kancellárt, szintén a rend generálisa nevezte ki. A rektorok és kancellárok, de maguk a tanárok is, mindaddig működtek, míg szerzetük főnökétől más rendeltetést nem nyertek. „A mi esztergomi érseki utódainknak és széküresedés esetében az esztergomi káptalannak – mondja Pázmány alapító levelében – ebben az általunk alapított egyetemben semmi többet nem akarunk engedni azonkívül, ami általános jog szerint a megyéspüspököknek meg van engedve.” Az egyetem tehát az állami végrehajtó hatalom kormányzati és igazgatási hatóságán teljesen kívül állott, mint érseki egyetem azonban katolikus alapítványi jellegénél fogva az 1715. évi LXXIV. és 1723. évi LXX. t.-c. rendelkezése szerint a királynak apostoli tisztéből kifolyó legfelsőbb felügyelete (suprema auctoritas) alatt volt.

II. Ferdinánd király 1635 október 18-án kelt megerősítő szabadalomlevelében elrendelte, hogy ez az egyetem mindazokkal a kiváltságokkal és előjogokkal élhessen, amelyekkel a római birodalomheli összes többi egyetemek, úgymint a birodalom határaiban és örökös tartományokban felállított egyetemek, a kölni, btsi, mainzi, ingolstadti, prágai, olműtzi, gráci bírnak. Ennek a császári kegynek erejénél fogva az egyetem rektora, kancellárja, dékánjai bírnak a doktori és más egyetemi fokozatok adományozásának jogával és a tanulmányokról való rendfokozatokról az érseki egyetemen törvényesen nyert bizonyítványok elfogadandók legyenek bármi fajta más tanintézet, egyén, vagy bíróság által.

A jogtudományi kar felállításával, amelynek helye közvetlenül a hittudományi karé után állapított meg, az egyetemi szervezet nem változott. A jogi professzorok részben nem tartoztak a jezsuita rendhez, az egyetem és a jogi kar azonban továbbra is a rend alatt maradt, csak a jogi kar alapítványának kezelése jutott az esztergomi káptalannak.

Amikor Mária Terézia az egyetemet 1769-ben „különös kegyes oltalmába és igazgatásába” vette, hasonlóan járt el mint ugyanakkor az osztrák egyetemekkel. A különbség csak az volt, hogy ez alkalomból az osztrák egyetemek testületi önkormányzata helyébe az állami igazgatást léptette, míg a nagyszombati egyetem ily testületi kormányzattal soha nem bírt.¹ Mária Terézia az egyetem élére főigazgatót állított és a tanulmányi és fegyelmi ügyek közvetlen vezetésére királyi egyetemi konzisztóriumot (Regium Consistorium Universitatis) nevezett ki, amely elnökből és a karok igazgatóiból állott. A karok igazgatói elnökölték a kari üléseken, a vizsgákon, szigorlatokon és vitatkozásokon ellenőrizték a tanítás rendjét és a szabályok megtartását. A konzisztórium mellett volt az akadémiai hatóság (magistratus academicus), amelye a rektor magnificusból, a kancellárból és 4 dékánból állott és igen korlátolt, jóformán, csak reprezentatív hatásköre volt. Az 1777-i Ratio Educationis a tanügy országos szervezetének legfőbb veze-

¹ Pauler i. m. 58. I.

tőjét, a helytartótanács tanulmányi bizottságának elnökét állította az egyetem élére (Praeses Regiae Universitatis 10. §.). Ennek hatásköre a főfelügyeletre terjedt és az egyetemet csak minden harmadik évben kellett meglátogatnia. Az egyetem kormányzását egyébként a királyi egyetemi tanács (Regius Universitatis Senatus) végezte, mely a nagyszombati konzisztórium helyébe lépett, s elnökből, a 4 karnak és a főgimnáziumnak a király által kinevezett igazgatóiból és egy jegyzőből állott. Hatáskörét a Ratio Educationis 15. §-a részletesen megállapította. Mellette továbbra is fennmaradt az egyetem magistratusa, amelynek hatáskörébe a peres ügyek elintézését, az erkölcsi fegyelemnek és az egyetem közrendjének fenntartását utalták. A tanárok fegyelmi ügyeiben a királyi tanács volt hivatva kimerítő vizsgálatot tartani, s annak eredményét a királyi helytartótanács útján a királyi felség elé terjeszteni. A királyi végzés megérkezése előtt a büntetés kiszabására, a hivataltól való felfüggesztésre, vagy hivatalvesztésre nem kerülhetett a sor. (R. E. 15. §. 5. pont és 21. §.) Ezt a szervezetet iktatta Mária Terézia az egyetem nagy Diploma inauguralejába, amely az egyetem kiváltságaival ennek pallosjogát is megerősítette.

II. József a királyi tanácsot és a kari igazgatók hivatalát megszüntette. Az egyetemi ügyek közvetlen vezetése a rektorból és dékánokból álló egyetemi magistrátusra szállt át, amelynek tagjai közül II. József az egyetemi kancellár méltóságát is megszüntette. Ugyancsak eltörölte 1784-ben az egyetem bírói hatóságát, amelyet csak 1791-ben állítottak vissza és 1848-ban szűnt meg végleg. Az 1790-es években az egyetem szervezete nem sokat változott. A kari igazgatókat nem állították vissza. Az egyetemi életben ekkor alakult ki az egyetemi közgyűlés (Generalis Conventus) intézménye, amelyben a rektor elnöklete alatt az egyetem összes tanárai résztvettek, nemcsak a rektori méltóság ünnepélyes átadása, de más, a testület egészét érdeklő fontos ügyek tárgyalása végett is. Az 1806-i második Ratio Educationis az egyetemi királyi tanács megszüntetése mellett az egyetemi magistrátust ruházta fel annak hatáskörével is. Az egyetemi magistrátus a rektorból, 4 dékánból és ugyanannyi szeniorból állott. Az egyetem élére azonban az egyetem elnöke, praeses került, akit a király nevez ki, ő a „proximum Gubernationis caput”. Helyettese a kancellári teendőket látja el. A praeses tehát nem autonóm szerv, hanem az egyetemi kormányzat közvetlen feje és hatósága, aki az egyetem és a kormány közt közvetít. A bécsi béke utáni hangulatban az egyetem relatív szabadságát ismét korlátozták oly módon, hogy 1819 óta újból királyi igazgatók kerültek a választott dékánok fölé. Ez az állapot V. Ferdinánd alatt sem változott.

Az 1848. évi XIX. t.-c. megalkotása nevezetes esemény. 1. §-a úgy iszól, hogy: „Az egyetem *egyenesen* a közoktatási miniszter hatósága alá rendeltetik.” Erre a rendelkezésre részben azért volt szükség, mert a helytartótanács a felelő* magyar minisztérium megalakításakor megszűnt és ki kellett mondani az egyetemre is azt a változást. Az a rendelkezés azonban, hogy az egyetem *egyenesen* rendeltetik a közoktatási miniszter hatósága alá, többet jelent, nevezetesen a praeses és a kari igazgatók állásának megszüntetését, tehát azt, hogy az egyetemnek önmaga választott tanácsa, tehát önkormányzati szerve és a kormányhatóság közé ékelt közbeeső, nem önkormányzati hatósági fóruma megszűnt. Ez a Metternich-korszak bizalmatlanságával szemben a bizalomnak, a szabadságnak a térfoglalása volt az egyetemen. Az egyetem tanári kara az új szervezet alapján 295 §-ból álló alapszabály-tervezetet is készített, amelynek jogerőre emelésére azonban nem került sor.

E helyett 1849. évi szeptember hó 30-án bocsátotta ki az osztrák közoktatásiügyi minisztérium 6798. szám alatt az említett *Hatósági szervezeti szabályzatot*, amely tehát az abszolút kormány műve és így tagadhatatlanul az alkotmányon

kívül került a magyar jogéletbe. Tárnyilag a szabályzat rendelkezései az egyetem szabadságait önkormányzata tekintetében nem korlátozzák, hanem megkapja az egyetemi hatóságok dektor és dékánok, prorektor és prodékánok) választását és azoknak csak a közoktatásügyi minisztérium által való megerősítését köti ki. 6. §-a világosan kimondja, hogy a dékánok az eddigi tanulmányi igazgatók (Studien-Direktoren) helyébe lépnek, kiknek hivatala megszűnik. A szabályzat szerint az egyetem négy karra oszlik s azok mindegyike külön tanítótestületből és beiktatott tanulókból áll. (1. §.) A karok közvetlenül intézkednek mindazon tanulmányi és fegyelmi ügyekben, amelyek nem tartoznak az egyetemi tanács ügykörébe. (15. §.) „Az egyetemi tanács a legfelsőbb egyetemi hatóság. Hatáskörébe tartoznak az egyetem összes általános érdekű ügyei, akár a közigazgatásra, akár az oktatásra, vagy fegyelemre vonatkozzanak. Felügyel mindenre, ami az egyetemhez tartozik és rendeletileg nem valamely kar külön hatáskörébe utaltatott. Joga van valamennyi tanártestület tárgyalásaiba betekinteni, egyes testületek határozatait a minisztériumhoz haladéktalanul felterjesztendő jelentés mellett felfüggeszteni. Kezeli a fegyelmet a tanítótestületek minden tagja, valamint – közelebről meghatározandó esetekben – a tanulók felett. Legközelebbi fellebbezési fórum a dékánok és tanártestületek határozatai ellen; eldönti a különböző testületek közt felmerült illetőségi vitákat; ha pedig ilyenek közte és amazok közt támadnának, azokat az oktatásügyi minisztérium elé terjeszti. Átala érintkeznek a tanártestületek a minisztériummal s joga van arra, hogy ezek előterjesztéseit saját véleményével kísérje. Alája vannak rendelve az egyetemi tisztviselők.” (20. §.) Ha az egyetemi hatóságok hatásköreinek részletes megállapítása iránt kételyek támadnának, amennyiben azokat az egyetemi tanács kielégítő módon eloszlatni nem tudná, a minisztérium döntése elé terjesztendők. (23. §.) Fontos a 24. §., amely szerint: »Egyebekre nézve az eddig is fennállott egyetemi intézmények, melyek jelen szabványok által nem érintetnek, ezentúl is hatályban maradnak.»

E Hatósági szervezeti szabályzat 19. §-ának megfelelően, mely szerint a tanártestület tanácskozásai számára maga állítja össze ügyrendjét, melyet megerősítés végett a minisztériumhoz felterjeszt, jött létre az egyetemi hatóságok *Ügyrendtartása*, amelyet a es. kir. közoktatásügyi minisztérium 1858-ban 13.373. szám alatt hagyott jóvá, azt azonban akkor, amikor az egyetem előadásai és ügykezelési nyelve újból a magyar lett, annak részben átdolgozott fordítása váltott fel. Ezt a magyar ügyrendtartást a királyi helytartótanács 1862. évi október hó 20-án 69.329. szám alatt kelt rendeletével jóváhagyólag tudomásulvette. Mind az 1849-ből való Szervezeti Szabályzat, mind ez az 1862-ből való Ügyrendtartás máig is érvényben van, mert mindkét rendelet bevált a gyakorlatban, úgyhogy az alkotmányos magyar kormány azokat 1867-ben nem helyezte hatályon kívül, hanem mint az 1872. évi XIX. t.-c. mutatja, az akkor alapított kolozsvári egyetemre is kiterjesztette érvényüket. Újabban az 1891. évi 58.872. számú m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet ismétli, „hogy az 1849. évi 6798. számú ideiglenes szabályzatot ezidőszerint fenntartani kívánom.”

A vidéki egyetemek szervezete a budapesti egyetem szervezetétől nem sokban tér el. A debreceni és pozsonyi tudományegyetemek szervezeti szabályzata felvette az ügyrendtartás némely rendelkezését is. s világosabban szabályoz némely kérdést, például a szakelőadók kérdését (12. §), amely a budapesti egyetemenél nincs tisztázva.

A kolozsvári egyetemről szóló 1872. évi XIX. t.-c. 2. §-a a pesti egyetemen fennállott szabályokat addig, „míg az egyetemi oktatás külön törvény által nem szabályoztatik,” terjesztette ki erre az egyetemre is. Utalt tehát az egész egyetemi oktatást szabályozó úgynevezett egyetemi törvény szükségességére. Ez azon-

ban mindmáig nem jött létre. Báró Eötvös József 1870. évi április hó 7-én „A pesti m. kir. egyetem újbólszervezése tárgyában”, Trefort Ágoston 1873. június 26-án „A főtanodai oktatásról” terjesztett ugyan törvényjavaslatot a képviselőház elé, ezek azonban nem kerültek tárgyalásra. Több kísérletet a kormány nem is tett. Ennek különös szükségét azonban nem is érezte egyrészt azért, mert Nagy-Magyarországon a két egyetem egymástól annyira távol és oly különböző viszonyok között működött, hogy egyöntetű szabályozásuk szüksége nem merült fel, másrészt pedig azért, mert a budapesti egyetemre vonatkozó szabályok hézagossága és a magyarozatuk, illetve kiegészítésük körüli vitás jogi kérdések részben akkor még nem merültek fel, részben pedig azok megoldásától a kedvezőtlen politikai és parlamenti viszonyok miatt tartózkodott. A kérdés azonban a budapesti egyetemen némely tanár ellen a forradalmak alatti magatartásuk miatt indított fegyelmi eljárások során élesen felvetődött abban az alakban, hogy az egyetem fegyelmi ítéleteivel szemben megilleti-e a vallás- és közoktatásügyi minisztert az ítéletek megváltoztatásának, vagy csak megsemmisítésének joga, ami egyértelmű az egyetem autonómiája terjedelmének kérdésével. Ez a kérdés a fennálló jogszabályokban vitát kizáró módon eldöntve nincs és ezért annak megoldása a jogszabályok értelmezésén múlik. A szóbanforgó fegyelmi ügyek tárgyalása nem vezetett a kérdés általános megnyugvást keltő megoldására, mert a budapesti egyetem tanári karának egyrésze ma is azon az állásponton van, hogy az egyetemet nagyobb önkormányzat illeti meg, mint amilyen terjedelmű önkormányzatot a vallás- és közoktatásügyi miniszter elismerni hajlandó. Az említett fegyelmi ügyek alkalmából váltott iratok, amelyeket az egyetemi tanács kézirat gyanánt nyomtatásban is kiadott, legalább a két ellentétes álláspont világos kifejtésére és szembeállítására alkalmul szolgáltak. (Lásd: 1. Az egyetemi tanács 1920 március 20-án tartott V. rendes üléséből kelt ad 3952/1919. 20. számú határozata. 2. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 61.952/921.-IV. a. szám alatt az egyetemi tanácshoz intézett irata. 3. Az egyetemi tanácsnak 1921. évi június hó 7-én tartott VII. rendes üléséből kelt 3991/920-21 számú határozata.)

A fegyelmi eljárás alatt levő tanárok ugyanis az egyetemi tanács fegyelmi ítéletével szemben a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fellebbeztek, aki a maga számára a teljes fegyelmi hatáskört, azaz nemcsak a kasszatorius, hanem a reformatorius. tehát érdemleges határozás jogát igényelte. Idézett leirata szerint, melyet az igazságügyminiszter véleményének kikérése után intézett az egyetemhez: „A budapesti kir. m. tudományegyetemre nézve kétségtelen az, hogy az 1848. évi XIX. t.-c. értelmében a vallás- és közoktatásügyi miniszter hatósága alá van rendelve. Ez a törvény az oktatás és tanulás szabadsága elvének hangsúlyozásán felül nem határozta ugyan meg, hogy ez alatt a hatóság alatt mit kell érteni, önként következik azonban, hogy a törvény érintett rendelkezéséből kifolyólag a vallás- és közoktatásügyi minisztert az egyetemmel szemben az oktatás és tanulás szabadságának érintése nélkül mindaz megilleti, ami miniszteri felelős állásánál fogva az állami végrehajtóhatalom köréből a fennálló jogszabályok korlátai között hatalmi körébe tartozik. A budapesti kir. m. tudományegyetem tehát a vallás- és közoktatásügyi miniszter rendelkező, felügyelő és fegyelmi hatósága alatt áll. A vallás- és közoktatásügyi miniszternek ezt a jogkörét illetően csak azok a korlátok jöhetnek tekintetbe, melyeket a fennálló jogszabályok, az eddigi gyakorlat és a hatósági szervezési szabályzat rendelkezései megállapítanak. Ennek a jogkörnek gyakorlását speciálisan a budapesti kir. m. tudományegyetemre vonatkozó korlátozó jogszabály nincsen. Gyakorlásának módjára tehát az e tekintetben fennálló általános jogszabályok irányadók.”

Ezzel szemben az egyetem az 1848. évi XIX. t.-c. 1. §-át úgy értelmezi, hogy

mivel Mária Terézia 1769 július 16-án kelt adománylevelével az egyetemet „testületi önkormányzati különállásának rovására nemcsak királyi pártfogásába, de királyi igazgatása alá is fogadta volt, az ország egész közoktatásügyének az 1777-i Ratio Educationis-szal egységes állami szervezetbe tömörítésével az addig önkormányzati külön életet élő, most állami kormányzásba vett egyetemet is a királyi helytartótanács alá rendelte. Az 1848. évi XIX. t.-c. az akkor beállott fordulat következtében csak arra szolgál, hogy „az egyetemi ügyeknek kormányhatósági intézését a helytartótanács helyett a közoktatásügyi kormánynak ügykörébe utalja.” Hogy a miniszteri hatóság alá helyezés alatt azonban mit kell érteni, az kifejezett közelebbi meghatározás hiányában attól függ, hogy a kormányhatóságnak mely alsóbb hatósági szerv irányában való gyakorlása van szóban? Amint kétségtelen, hogy alsóbb állami közigazgatási szervvel szemben ellenkező kifejezett megszorítás hiányában a kormánynak hatósága nemcsak a felügyeleti, de a pozitív rendelkező és a fegyelmi hatáskört is magában foglalja, épp oly bizonyos, hogy önkormányzati testülethez való viszonylatban a kormányt megillető hatóság csak az önkormányzat lényege és rendeltetése által megszorított tartalommal és terjedelemmel nyilatkozhatik meg. Az önkormányzat természetéhez és velejéhez tartozván, hogy – hacsak kivételek kifejezetten nem statuálják – az önkormányzati testületek belügyeikben önállóan és kizárólag saját szerveik útjain intézkednek... hacsak pozitív rendelkezés verbis expresse kivételt nem tesz; ily kifejezett kivételes rendelkezés hiányában a szabály, azaz az önkormányzat érvényesülése, a fegyelmi joghatóság gyakorlása körül is kezdettől végig érvényre emelést követel.” Mivel az egyetem tanácsa szerint az egyetem önkormányzati testület, „az egyetem önkormányzatából és a törvényértelmezés általános szabályaiból következik, hogy amely kérdések kezelése és intézése tekintetében a hatósági szervezeti szabályzat (1849-ből) a vallás- és közoktatásügyi miniszter ingerenciáját kifejezetten nem állapítja meg, azok a kérdések a vallás- és közoktatásügyi miniszter pozitív beavatkozási, vagy éppen érdemleges rendelkezési hatáskörének kizárásával az egyetemi önkormányzaton belül az önkormányzati hatóságok által kizárólagossággal és az érdemben végérvényesen kezeltetnek és eldöntetnek”. Mivel pedig a hatósági szervezési szabályzat csak a 11. § 3. bekezdésében, 13. §-ában, 20. §-ának 5. bekezdésében, 23. §-ának 1. bekezdésében állapítja meg a minisztérium hatáskörét, a minisztérium ezeken túlmenő jogkört magának nem igényelhet.

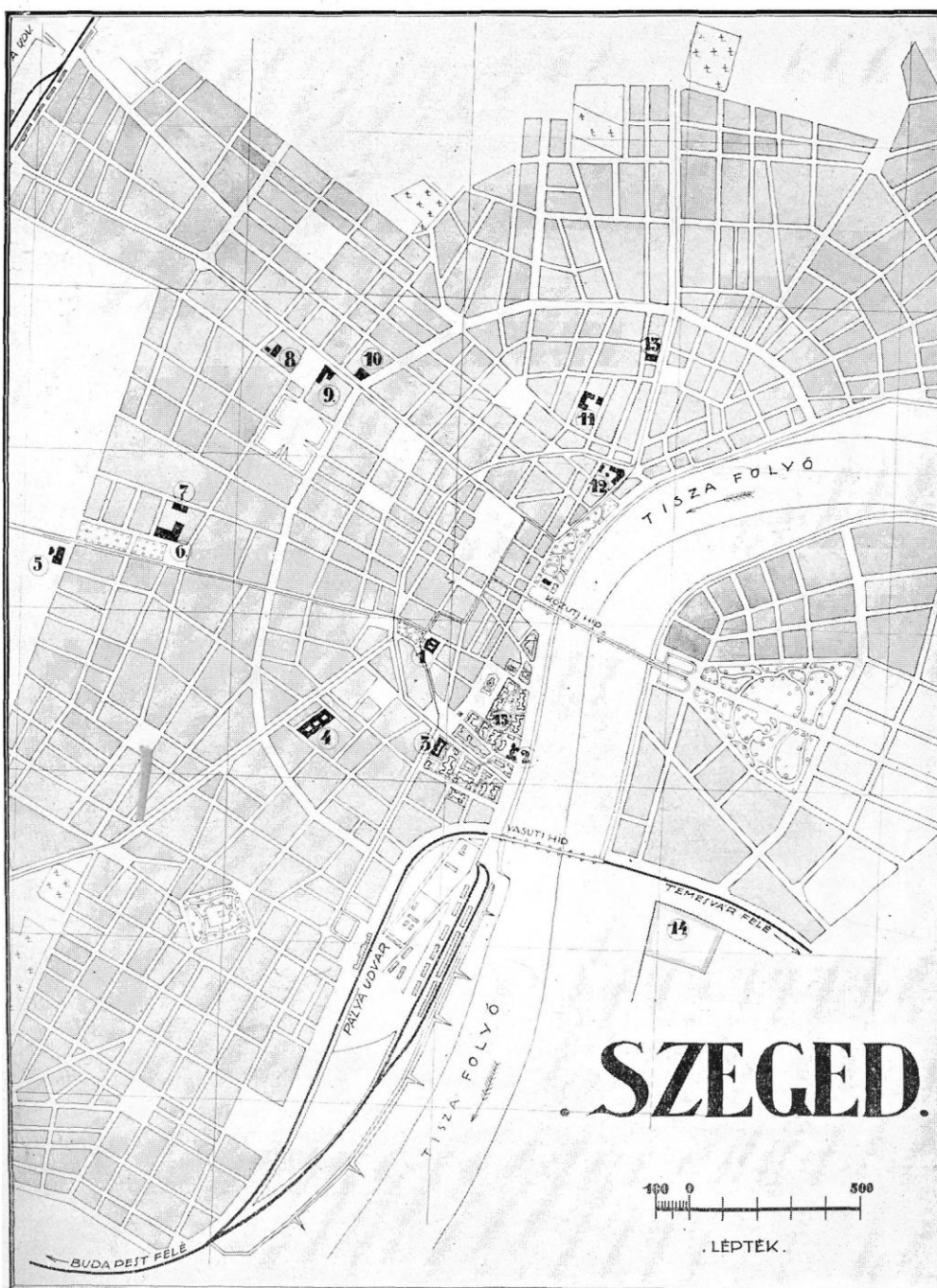
Nyilvánvaló, hogy az egyetem okfejtése azon a ponton fordul meg, hogy az egyetem valóban önkormányzati testület-e.

A tanács az egyetem önkormányzati jogát a következő módon bizonyítja: II. Ferdinándnak 1635. évi október 18-iki szabadalomlevele szerint az egyetem mindazokkal a kiváltságokkal, előjogokkal, mentességekkel és kivételekkel felruházott, melyekkel a római birodalom összes egyetemei éltek és amelyek körében a teljes testületi önkormányzat még a tagjai felett való bíraskodással is, következőképpen annál inkább a fegyelmi joghatósággal bírt. 1769-ben a Nagyszombatról Budára áthelyezett egyetem önkormányzati jogállásából kivetkőzött az államilag egységesen megszervezett országos közoktatási rendszerbe ékeltetett be. Az egyetemi kormányzás élére az 1777-iki Ratio Educationis a Regius Senatus Universitatist és annak elnökét, a Supremus Directort állította. Az egyetemi magisztrátusnak érdemleges hatásköre alig volt. Abban tehát, hogy az 1806-iki Ratio Educationis a királyi tanácsot megszüntette és hatósági jogkörének tekintélyes részét a választott egyetemi magisztrátusra ruházta át, a tanács félreismerhetetlen közeledést lát a testületi önkormányzat visszaállítása felé, bár az önkormányzat teljességét a magisztrátust ellenőrző hatóságként királyilag kinevezett Praeses, mint az egyetemi kormányzat köz-

vétlen feje és hatósága, még csorbítja. Az idézett tanácsi határozat nem szól arról, hogy 1819-ben a királyi igazgatók intézménye visszaállított, hanem csak arról, hogy az 1848. évi XIX. t.-c. I. §-a a praesest mint közbeeső hatóságot is megszüntette és az egyetemet egyenesen a királyi helytartótanács helyébe lépő közoktatásügyi miniszter alá rendelte, ezáltal tehát az 1848-iki alkotmányos törvényhozás a tudományegyetem eredeti önkormányzati jogállását is erőteljesen kidomborította. „A Ratio Educationis-szal elhomályosított egyetemi önkormányzatot a legteljesebb mértékben restaurálta az 1849-iki Hatósági szervezési szabályzat, egyetemi szervezetünknek mindezideig érvényben levő alappragmatikája. Mindenekelőtt megállapítandó, hogy amily való tény, hogy az 1849-iki Hatósági szervezési szabályzat alkotmányon kívül lett a magyar jogéletbe bevezetve, oly tagadhatatlan az is, hogy ezen bár alkotmányellenes úton és módon valójában az egyetemi önkormányzat visszaállításával az egyetemnek eredeti alkotmánya lett régi jogaiba visszahelyezve. Minekutána t. i. a nagyszombati érseki alapítványi egyetem 1769-ben alapítólevele és az azt megerősítő 1635 október 18-iki királyi szabadalomlevél ellenére egyoldalú felségelhatározásból királyi egyetemmé lett, majd 1777-ben államosított, mivel szemben a királyi egyetemi tanács megszüntetésével és hatóságával túlnyomólag a választott önkormányzati magisztrátusra átruházásával a közeledés az egyetemi önkormányzat visszaállítása felé már 1806-ban kezdetét vette: ez a lényegében alkotmányos folyamat 1849-ben a teljes egyetemi önkormányzat restaurálásával nyert befejezést. Ily tényállás mellett az a körülmény, hogy az 1849-iki hatósági szervezési szabályzat formailag nem az alkotmányjogi alkotmányos feltételeknek megfelelően keletkezett, ezen szabályzatnak hatályos jogforrási jellege ellenében kifogásként indokoltan alig érvényesíthető.” (Sic!)

Az egyetemi tanács tehát önkormányzati jogait az 1849. évi Hatósági szervezési szabályzattól származtatja, amelyről azt mondja, hogy az önkormányzatát csak visszaállított és ezért alkotmányjogi hiányait ily tényállás mellett hajlandó elnézni. Kétségtelen, hogy ez szigorúan jogászinak bajosan mondható és „hatalmi vonatkozástól nem ment” okfejtés. Ennek az érvnek értéktelenségét maga érezve, a tanácsi határozat két további érvet hoz fel, amikor így folytatja: „A szóbanlevő Hatósági szervezési szabályzatnak jogforrás ereje kétségtelenül elsősorban az alkotmányos élet visszaállítása óta szakadatlanul megnyilatkozott observantián alapul. Egyetemi egész berendezésünk és életünk, tanári kari és tanácsi szervezetünk, az egyetemi önkormányzati hatóságok hatáskörének körülhatárolása ebben a szabályzatban sarkalnak, melyet az állandó gyakorlat kötelező szabályzat erejére emelt csakúgy, amint ezt az ugyancsak nem alkotmányos eredetű 1806-iki Ratio Educationis tekintetében 1322/1898. számú elvi jelentőségű ítéletében a közigazgatási bíróság megállapította.

„De ugyanezt a Hatósági szervezési szabályzatot a kormányrendelet erejét meghaladó pozitív szabályzatnak hatályára emelte az 1872. évi XIX. t.-c. azzal, hogy 2. §-ában a pesti kir. m. tudományegyetemen akkor fennálló szabályokat – tehát az 1849-iki szabályzatot is, – a kolozsvári egyetemre is érvényeseknek jelentette ki addig, míg az egyetemi oktatás külön törvény által nem szabályoztatok. És ha az 1872. évi XIX. t.-c. kifejezetten nem is emelte a szóbanlevő szabályokat törvény erejére, mégis annak kijelentésében, hogy külön törvény alkotásáig tartatnak érvényben, csakis törvénnyel való hatálytalaníthatásuk s ilyképpen törvényszerű jogszabály erejük nyert elismerést. Miközben az a további rendelkezés, minélfogva a kilátásba helyezett egyetemi törvény meghozataláig megkívántató további szabályokat az egyetem tudománykarainak meghallgatásával az oktatásügyi miniszter bocsátja ki, csakis a fennálló szabályok rendeleti úton való kiegészítésének és továbbfejlesztésének módját és alkalmát kívánta



1. Jog- és államtudományi kar, könyvtár.
2. Szemészeti klinika.
3. Horthy Miklós-Kollégium.
4. Bölcsész- és történettudományi kar.
5. Bőrklinika.
6. Belgyógyászati klinika.
7. Szövetani intézet.
8. Elmeclinika.

9. Anatómiai és fejlődéstani intézet.
10. Gyermekklinika.
11. Szülészeti és nőgyógyászati klinika.
12. Chémia, fizika, botanika.
13. Keletmagyarországi Főiskolai Kollégium.
14. Növénykert.
15. Az épülő új klinikai telep.

szolgáltatni, de semmiképpen sem szolgálhat jogcímul arra, hogy a Hatósági szervezési szabályzat alapvető és intézményes szervezeti rendelkezései egyoldalú alkalmi kormányhatósági értelmezés alapján és intézkedéssel hatálytalaníthatósanak, és vele maga az egyetemi önkormányzat és gyakorlati megnyilvánulása illuzóriussá tétethessék, – amit már az 1872. évi XIX. t.-c.-nek az a parancsoló, tehát az érvényesség kellékét képező rendelkezése is kizár, minélfogva a további szabályok a tudománykarok meghallgatásával bocsáttatnak ki. Lényegében és rendeltetésében az 1872. évi XIX. t.-cikknek szóbanlevő rendelkezései tehát a fennálló szabályokban biztosított egyetemi önkormányzatnak a törvényhozás oltalma alá fogadásával és a kormányhatósági egyoldalú rendelkezési hatalmától való függetlenítésével egyértelműek.”

A vallás- és közoktatásügyi miniszter idézett leiratában a tanácsnak utóbbi érvét nem fogadja el. Nem osztja ugyanis azt a nézetet, mintha az 1872. évi XIX. t.-c. 2. §-a a Hatósági szervezési szabályzatot törvénye re jüi-e emelte volna. „Ilyen kijelentés sem a kolozsvári, sem a budapesti egyetemre vonatkozólag az idézett törvénycikkben nem foglaltatik. A törvény érintett rendelkezése csakis a két egyetem paritását akarta jelezni, vagyis e rendelkezés a budapesti egyetemre fennálló szabályokat jogforrási erejük érintése nélkül úgy, amint a budapesti egyetemre érvényesek, tehát a rendeleteket mint ilyeneket kívánta a kolozsvári egyetemre is kiterjeszteni. De nem volt, nem is lehetett célja az, hogy azokat a rendeleteket, szabályokat, amelyek a budapesti egyetemre akkor fennállottak, uno ictu törvényerőre emelje, mert ezzel kizárta volna e rendelkezések (rendeletek, szabályok) rendeleti úton történő módosításának minden lehetőségét is, holott a budapesti kir. m. tudományegyetemen akkor fennállott rendeletek azóta ilymódon többszörösen módosultak. A hatósági szervezési szabályzat rendelkezései tehát a budapesti kir. m. tudományegyetemre nézve csakis annyiban irányadók, amennyiben ezt az alkotmányellenes módon keletkezett szabályzatot az alkotmányos korszak kormányai és a gyakorlat érvényben tartották.” Azt, hogy az egyetem önkormányzati testület, önálló jogi személy, a miniszter tehát nem vonta kétségbe, csak az önkormányzat terjedelmét és azt, hogy annak jogalapja törvény volna.

Ebből a vitában az egyetem okfejtése tehát a következő: az egyetemet széleskörű autonómia illeti meg. Ezt az 1849-iki hatósági szervezési szabályzat állította vissza. Ez a szabályzat azóta törvényerőt nyert és így az egyetem autonómiáját is törvény védi. Az autonómia tartalma pedig az, amit a szervezési szabályzat tartalmaz és mindaz, ami 1769 előtt az érseki egyetemet megillette. 1769 előtt pedig a tanács szerint az egyetemet a többi közép-európai egyetemek összes szabadságai megillették, amint II. Ferdinándnak szabadalomlevele biztosítja. Ezt a tételt azonban gondosan meg kell vizsgálni. E szabadalomlevél ugyanis az egyetemet kifejezetten érseki egyetemnek nevezi és szószerint idézi Pázmány egész alapítólevelét, rendelkezései tehát félreérthetetlenül erre vonatkoznak. Pázmány alapítólevelében azonban autonómiáról egy szó sincs, hanem inkább arról, hogy miképpen egyezett meg Mutius Vitellescus atyával, a Jézus Társaság prépost-generálisával arról, hogy az egyetem gondját és kormányzását a Jézus Társaság vegye át (... eiusque cur am omnem ac gubernationem in Societatem recipiendo ...). Az egyetemet tehát a Jézus Társaság kormányozta 1769-ig és annak önkormányzata nem volt. Ezt egyébként Pauler Tivadar is kifejezetten megállapítja (i. m. 13., 58. lap). Itt tehát az egyetem részéről hibás okoskodással állunk szemben.

Ebben az összefüggésben legalkalmasabb rámutatnunk egy másik hasonló állításra, amely az egyetem részéről sokszor elhangzik, hogy tudniillik az egyetem birtokainak kezelését is visszaköveteli. Az egyetem birtokai ugyanis annak

saját kezelésében sohasem voltak, mert a jezsuiták kezéből közvetlenül állami kezelésbe mentek át.

Az egyetem autonómiájának kérdése tehát, mint a fentiekből is kitűnik, vitás és bár a gyakorlatban a minisztérium álláspontjának érvényt tud szerezni, az egyetem tanácsa azt kétségtelen jogalappal bírónak nem ismeri el. Ez a jogbiztonság és törvénytisztelet szempontjából nem kívánatos állapot, ami a minisztérium és egyetem közti viszonyt elmérgesíti és pedagógiai és tudományos szempontból is hátrányokkal jár. A kérdés megoldása közmegelegedésre csak törvényhozási úton lehetséges. Ennek szükségét a fenti vita alkalmával miniszter és egyetem is egyaránt érezték. A miniszter ugyanis kijelentette leiratának végén, hogy: „A magam részéről de lege ferenda nem tennék észrevételt az ellen, hogy az egyetemi tanártestület fegyelmi ügyeinek intézése – az egyetem tanácsának meghallgatása mellett – a jövőre nézve akár törvény, akár rendelet útján akként szabályoztassék, hogy a fegyelmi bíróság szervezetében és eljárásában intézményesen is meg legyen a tudomány és tanítás szabadságának minden jogi biztosítéka.” A tanács viszont második határozatában a következőket mondja: „Aziránt kétség nincs, hogy kifejezett törvényes rendelkezéssel az önkormányzati igazgatás általános elvei és szabályai is módosíthatók... A de lege lata való jogi bizonyosság nem egyértelmű azzal, mintha ennek a rendszernek de lege ferenda reformra érettsége nem jöhetne szóba. Az egyetemi fegyelmi rendtartásban netán szükségesnek mutakozó és a karok többsége által is kívánatosnak tartott reform módja azonban a rendeleti út kizárásával csakis törvényhozás útján kínálkozik. Már csak a tudományegyetem önkormányzatára való tekintettel, valamint az 1848. évi XIX. t.-c és 1872. évi XIX. t.-cikkben foglalt parancsoló rendelkezések okából és az Eötvös-Trefort-féle törvényjavaslatok precedensszerű nyomán is.” Preisz Hugó, mint a budapesti egyetem rektora, kifejezetten kimondta, hogy „a Pázmány Péter-tudományegyetem igenis kívánja, hogy jogi helyzete írott törvénnyel biztosíttassék”.¹

Ezek a nyilatkozatok világos megnyilvánulásai egy régen hiányzó egyetemi törvény szükségességének. Ma azonban ilyen törvény szükségessége sokkal nagyobb, mint a múltban, mert a megkisebbitett ország négy egyeteme és a közgazdaságtudományi kar egymással erős kölcsönhatásban vannak, és működésük teljes összhangba hozatala az ország súlyának nemzetközi latbavetése érdekében is a legnagyobb fontosságú. Természetesen körültekintést kíván a szabályozandó kérdések helyes megválasztása s annak a határnak megállapítása, ameddig törvényhozási rendelkezésekkel elmenni lehet és amelytől kezdve az egyetemenként individualizáló, miniszteri jóváhagyással kibocsátandó szabályrendeleteknek kell tért hagyni.

Maga az önkormányzati gondolat nem fog ellenállással küzdeni. Egyrészt azért, mert azok a nemzeti szempontok, amelyek hasonló kérdések tárgyi-lagos megítélését a múltban zavarták, elestek, másrészt azért, mert a jogfejlődés az utóbbi időben a tudományos autonómiák számára nagyon kedvező. Utalok az Országos Magyar Gyűjtemény egyetem és a Magyar Tudományos Akadémia autonómiájára (1922. évi XIX. t.-c. és 1923. évi I. t.-c), valamint a Természettudományi Tanács és az ösztöndíjtanács szervezésére, amelyek tekintetében, főleg ami az autonómiának közigazgatási bírósági jogvédelmét illeti, Európa-szerzte úttörők vagyunk. Ezeknek az autonómiáknak létesítése nemcsak abból a megfontolásból történt, hogy az autonómiák tudományos kérdésekben a nem tudományos, parlamenti befolyások kizárására alkalmasak, hanem azért is, mert a tudománypolitika legfontosabb kérdései a tudomány sokágú specia-

¹ L. Nemzeti Újság, 1926 szeptember 30-i számában.

lizájódása következtében csak a tudományos szakemberek részvételével irányíthatók eredményesen és semmiféle kormányzati vagy közigazgatási szerv magában azok szakszerű intézéséért a felelősséget nem viselheti. A helyes megoldás az, amely a hatásköröket úgy választja szét, hogy az országos kormány és az önkormányzat szakértelmének és tapasztalatainak megfelelőbb körben, az előbbi inkább kormányzati és adminisztratív, az utóbbi inkább és főleg tanulmányi és a tudományos kutatást érintő kérdésekben egymásnak kölcsönös kiegészítésével érvényesüljön. Legyen garanciája az így széjjelválasztott hatáskörök betartásának, s ne érvényesítse a kormány a hatalmát a tudományos érdekei rovására, az autonómia pedig ne keresse célját közigazgatási hatalmának bővítésében.

Hogy az egyetemek autonómiája ezidőszert miben nyilvánul, az röviden a következő pontokba foglalható össze:¹

a) Az egyetem maga választja rektorát, dékánjait, prorektorát és pro-dékánjait.

b) Az egyetem maga tesz javaslatot tanszékeinek betöltésére a meghívási jog gyakorlása vagy pályázat útján.

c) Fiatal tudósokat arra képesít, hogy mint magántanárok az egyes szakok keretén belül előadásokat tartsanak.

d) Az egyetem maga állapítja meg tanrendjét, az előadások és gyakorlatok tárgyát és körét.

e) Az egyetem doktorátusra bocsát jelölteket, megvizsgálja és felavatja őket.

f) Az egyetem rektora gyakorolja a kinevezési jogot az egyetemi adminisztratív tisztviselői állások és az altiszti és szolgai állások betöltésénél, ide nem értve az egyetem könyvtárának és gazdasági hivatalának tisztviselőit, valamint az államfő kinevezése alá eső tisztviselőket, amely állásokra nézve az egyetemi tanácsnak csak előterjesztési joga van.

g) Az egyetem rektora, illetve tanácsa gyakorolja a fegyelmi jogot egyetemi tanárok, tisztviselők, altisztek és szolgák, szóval az egyetem egész állandó személyzetének fegyelmi ügyeiben, úgyszintén a hallgatósággal szemben.

h) Az egyetem tanácsa és tanártestületei az egyetem általános érdekű ügyeiben, akár a közigazgatásra, akár az oktatásra és a fegyelemre vonatkoznak, maguk tárgyalnak és határoznak.

i) Az egyetem nemzetközi érintkezést tarthat fenn és a tanács kifelé képviseli.

Az egyetem tanárait az államfő nevezi ki, az a), c), d) és f) alatti pontokban felsorolt ügyekben a tanács határozatait a miniszter jóváhagyására, illetve a kinevezések a miniszter megerősítésére szorulnak.

A fentiekben bőven tárgyalt szervezeti szabályzatokat és ügyrendtartást kiegészítik a következő jogszabályok:

1. A 45.520/1892. Vkm. szám alatt kibocsátott magántanári képesítő szabályzat, továbbá a 16.022/1885. Vkm. számú rendelet a habilitációs tárgyak túlságos felaprózása ellen.

2. A magántanároknak nyilvános rendkívüli tanárokká való ajánlása módjáról intézkedő 11.041/1868. és 12.109/1892. Vkm. számú rendeletek, továbbá a cím és jelleges rendkívüli tanárok jogállását szabályozó 85.107/1910. és 58.497/1914. Vkm. számú rendeletek.

3. Az adjunktusi intézményről szóló 52.697/1896. Vkm. számú szabályzat.

4. A Promotio sub auspiciis Eegis-ről szóló 19.530/1895. Vkm. számú és Promotio sub auspiciis Gubernatoris-ról szóló 80.160/1922. Vkm. számú rendelet.

¹ L. a Pázmány Péteregyetem 1924-25, tanévi almanachját. Függelék, 137. 1.

5. Az 1920. évi XXV. t.-cikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozása tárgyában és annak 123.033/1920. Vkm. számú végrehajtási rendelete.

6. A 28.458/1891. Vkm. számú rendelettel jóváhagyott tanulmányi, fegyelmi és tandíjsszabályzat, mely a vidéki egyetemekre is kiterjesztetett.

7. A 89.549/1925. Vkm. szám alatt kiadott egyetemi tanszéki helyettesítési szabályzat, melyet a Kormányzó Úr Ö Főméltósága 1925. évi április hó 28-án hagyott jóvá.

8. A Pázmány Péter-tudományegyetemi gazdasági hivatalnak 1887. évi június hó 18-án kelt királyi elhatározással megerősített szervezeti szabályzata s a vallás- és közoktatásügyi miniszter által 1887-ben ezzel kapcsolatban kibocsátott gazdasági, hivatali, ügykezelési utasítás. Végül

9. A klinikai bizottsági szabályzat.

V. Egyetemeink tanulmányi rendje.

1. Római katolikus hittudományi kar.¹

A nagyszombati egyetem *hittudományi karán* a tanfolyam kezdetben négy évre terjedt. Két tanár adta elő négy éven át a skolasztikus teológiát; két másik tanár a polemikus teológiát és kazuisztikát; egy tanár a Szentírást magyarázta, egy a kánonokat, egy a zsidónyelvet adta elő. Aki a négyévi tanfolyamot sikerrel elvégezte (évenként letette a vizsgákat) egy nyilvános vitatkozással szerezhetette meg a doktori oklevelet.

Mária Terézia uralkodása alatt a hittudományi kar tanulmányi idejét öt évre emelték, tanulmányi rendjét háromszor is (1770, 1774 és 1778) szabályozták. A Ratio educationis a hittudományokról nem intézkedik. A hittudományi karra vonatkozó intézkedést a királynő 1778 november 6-án adta ki. Ezen szabályzat szerint naponként két-két órában adták elő:

az első évben *a)* a hittani encyclopaediát és héber nyelvet három hónapig, azontúl ószövetségi szentírás-magyarázatot, *b)* egyháztörténelmet;

a második évben *a)* három hónapig görög nyelvet, azontúl újszövetségi szentírás-magyarázatot, *b)* alapvető hittant és patológiát;

a harmadik évben *a)* erkölctant, *b)* az ágazatos hittan első részét;

a negyedik évben *a)* az ágazatos hittan második részét, *b)* az egyházjogot;

az ötödik évben *a)* liturgikát, utána polemikát, *b)* lelkipásztorkodástant.

1789-ben új tanulmányi rendszer lépett életbe. A tanfolyamot négy évre szorították, ily beosztással:

első évben *a)* ó- és újszövetségi nyelvek és szentírásmagyarázat, *b)* egyháztörténelem;

második évben *a)* az egész dogmatika, *b)* az egész erkölctan;

harmadik évben *a)* kánonjog, *b)* lelkipásztorkodástan;

negyedik évben *a)* katechetika, *b)* história naturalis.

1805-ben a hittudományi karon nyolc rendes tanszók szerveztetett. Az egyházjogot a teológusok a jogi karon hallgatták.

A tanrend a következő volt:

első évben *a)* egyháztörténelem, *b)* zsidó nyelv és ószövetség;

második évben *a)* görög nyelv, hermeneutika, újszövetség, *b)* patológia és alapvető hittan;

¹ Írta: Mihályfi Ákos.

harmadik évben *a)* erkölcsstan, *b)* ágazatos hittan;
 negyedik évben *a)* ágazatos hittan, *b)* egyházjog (& jogi karon), *c)* lelkipáspasztorkodástan.

1856-ban állapították meg az 1917-ig érvényes tanrendet, mely szerint első évben alapvető hittant, ószövetséget és keleti nyelveket tanítottak;

második évben ágazatos hittant és újszövetséget;

harmadik évben egyháztörténelmet és erkölcsstant;

negyedik évben egyházjogot és lelkipáspasztorkodást.

A doktori fok elnyeréséhez négy szigorlat és egy nyomtatásban megjelent értekezés szükséges; mindegyik szigorlat két-két óra hosszát tart, melyeken négy vizsgáló tanár kérdez. A szigorlatok beosztása: 1. keleti nyelvek, ó- és újszövetség; 2. egyháztörténelem, egyházjog; 3. alapvető és ágazatos hittan; 4. kánonjog és lelkipáspasztorkodástan.

1917 június hó 15-én IV. Károly király legfelsőbb jóváhagyásával a hittudományi karon a ma is érvényes új tanulmányi és vizsgálati szabályzat lépett életbe.

Eszerint a tanfolyam öt évig tart.

Az ötéves tanfolyam tanrendje a következő:

1. év. Keleti nyelvek. Bölcsélet. Ószövetség. Ókeresztény irodalom.

2. év. Bölcsélet. Ószövetségi exegesis. Újszövetség. Alapvető hittan.

3. év. Ágazatos hittan. Egyháztörténelem. Egyházi ékesszólástan (homiletika). Szociológia.

4. év. Ágazatos hittan. Erkölcsstan. Nevelés- és tanítástan. Katechetika. Homiletikai gyakorlatok.

5. év. Egyházjog. Lelkipáspasztorkodástan. Nevelés- és tanítástan. Egyházi művészet- és régiségtan. Homiletikai és katechetikai gyakorlatok.

A rendes tanszékek száma 12. Minden főtárgyból szemináriumi gyakorlatok is tartatnak, melyek a végbizonyítvány elnyeréséhez nem kötelezők ugyan, de a doktori fokozat elnyeréséhez négy féléven át folytatott szemináriumi gyakorlat (akár egy, akár több tárgyból) kívánatik meg, melyeknek elvégzését a doktorjelöltnek a negyedik szigorlat letevése előtt kell kimutatnia. Egyébként a doktori fok elnyeréséhez ma is négy szigorlat (a fenti beosztással) és egy nyomtatott (ma gépirásos) értekezés kívánatik meg. A szigorlatok bármely sorrendben végezhetők, ha t. i. a jelölt a szigorlat tárgyait már lehallgatta. Első szigorlat a III. évfolyam alatt tehető.

2. Református teológiai kar.

Az 1914-ben megnyitott kar tanulmányi és vizsgálati szabályzatát Ő Felsége 1916 november 18-án kelt legfelsőbb elhatározásával (157.747/1916. Vkm. szám), a hittudományi doktori szigorlatokról szóló szabályzatot pedig 1917 május 28-án kelt legfelsőbb elhatározásával hagyta jóvá (72.413/917. Vkm. szám).

A református hittudományi kar hallgatóinak tanfolyama négy évre, azaz 8 félévre terjed, amelyből legfeljebb két év akár hazai ág. ev. teol. akadémián, akár külföldi prot. teológiai fakultáson is tölthető. A magyarországi református egyház teológiai akadémiairól a református hittudományi karra bárki akár melyik félév után átléphet. Minden hallgató félévenként legalább heti 20 óra hallgatására köteles. A hittudományi kar hallgatóinak előadott tantárgyak a következők: Héber nyelvtan. Ószövetségi írásmagyarázat. Ószövetségi teológia. Ószövetségi irodalomtörténet. Újszövetségi görög nyelv. Újszövetségi írásmagyarázat. Újszövetségi teológia. Újszövetségi irodalomtörténet. Dogmatika. Vallásbölcsészét. Jézus élete. Apologetika. Keresztény erkölcsstan. Teológiai tudomá-

nyok enciklopédiája. Vallástörténet. Kereszténység története. Magyar protestáns egyháztörténet. Magyar protestáns egyházi irodalomtörténet. Bevezetés a lelkipásztorkodás és belmisszió elméletébe. Belmisszió elmélete. Lelkipásztorkodástan. Egyházi élet ismertetése (statisztika). Egyházi szónoklattan. Egyházszerartástan. Katechetika. Egyházjogtan. Dogmatörténet. Szimbolika. Gyakorlati bibliamagyarázat. Bölcsészettörténelem. Nevelés- és oktatástan. Egy bölcsészeti kollégium. Közgazdaságtan. Közjog- és közigazgatási jog. Közegészségtan. Az egyes kollégiumok heti óraszámát 1-5 óra közt váltakozik, egyrészt két, nagyrészt két féléven, a kereszténység történetét négy, az ó- és újszövetségi írásmagyarázatot hat féléven át kell hallgatni.

A negyedik félév végén minden hallgató alapvizsgálatot köteles tenni. Az alapvizsgálat két részből, úgymint írásbeli és szóbeli vizsgálatból áll. A szóbeli vizsgálat tárgyai a következő tudományok: 1. Ószövetségi irodalomtörténet. 2. Újszövetségi irodalomtörténet. 3. A kereszténység történelme. 4. Vallástörténet. 5. Vallásbölcsészet. Az írásbeli vizsgálaton minden hallgató a szóbeli vizsgálat tárgyainak köréből adott három tétel közül egyet tartozik zárt helyen kidolgozni.

A hittudományi kar minden év júniusában külön határozattal névszerint megállapítja, hogy mely hittanhallgatók részére állítható ki a végbizonyítvány. A hallgatók a végbizonyítvány alapján egyházkerületi vizsgálóbizottság előtt letehetik az I. lelkészsképző vizsgálatot, további kétévi lelkészi gyakorlat után pedig a II. lelkészsképző vizsgálatra jelentkezhetnek. Akik pedig tudományos minősítésre tartanak számot, azok a református hittudományi kar előtt doktori szigorlatra állhatnak. Doktori szigorlatra bocsáttatnak, akik: 1. végbizonyítványukat ezen a karon nyerték; 2. valamely hazai református teológiai akadémia bevégezés után akár ezen a karon, akár valamely külföldi egyetem hittudományi karán legalább egy évig rendes hallgatók voltak.

A szigorlat a református hittudományi karon előadott tudányszakok közül egy szakcsoportból teendő le. A szakcsoportok a következők: 1. Ószövetségi tudományok szakcsoportja. 2. Újszövetségi tudományok szakcsoportja. 3. Egyháztörténelmi szakcsoport. 4. Rendszeres teológiai szakcsoport keresztény erkölcstannal. 5. Gyakorlati teológiai szakcsoport az egyház joggal együtt. A szigorlat alapja a jelölt szakcsoportjából veendő magyar nyelven írott és kinyomatott tudományos értekezés. A szóbeli vizsgálat legalább egy, legfeljebb két óráig tart.

A kar honoris causa doktorrá avathat általánosan elismert érdeméért való kitüntetésül, vagy rendkívüli esetekben a kar tiszteletének akár a protestáns egyházi közélet terén, akár más téren, szerzett nagy érdemek elismerésül való tolmácsolására.

3. *Evangélikus teológiai kar.*¹

Az 1923-ban szervezett soproni evang. teológiai fakultás alábbi tanulmányi és vizsgarendje 1926 október 18-án kelt kormányzói elhatározással hagyatott jóvá (79.805/926. vkm. szám).

A tanulmány teljes befejezéséhez négy év szükséges. A hallgató köteles legalább heti 20 óra kollégiumot hallgatni és félévenként a kar által megállapított tárgyakból kolloquálni. A nyolc félév alatt hallgatandó tárgyak a következők: Teológiai enciklopédia. Ószövetségi írásmagyarázat. Ószövetségi bevezetés. Ószövetségi teológia. Héber nyelv. Újszövetségi írásmagyarázat. Újszövetségi bevezetés. Újszövetségi teológia. Jézus élete. Újszövetségi görög nyelv. Egyete-

¹ Írta: Stráner Vilmos.

mes egyháztörténet. Hazai protestáns egyháztörténet és egyházjog. Dogma-történet. Kenderszeres teológia. Szimbolika, Dogmatika. Etika. Apologetika. Katechetika. Liturgika. Homiletika. Lelkipásztorkodástan. A bel- és kül-misszió ismertetése. A jelenkori egyházi élet ismertetése. Gyakorlati írásmagyarázat. Egyházjogtan. Vallástörténet. Valláslélektan. Vallásbölcse-szet. Valláspedagógika. Bölcsészettörténet. Egy rendszeres filozófiai kollégium. Keresztény neveléstudomány. Közgazdaságtan. Magyar közjog. Egy magyar történelmi, irodalomtörténeti vagy művelődéstörténeti kollégium. Közegészségtan. Német nyelv. Bibliai tót nyelv. Egyházi latinság. A IV. félév végén alapvizsga teendő teol. enciklopédia, ószövetségi és újszövetségi bevezetés, egyetemes egyháztörténet, vallástörténet és neveléstörténet tárgyakból. A VIII. félév végén szigorlat teendő, amely írásbeli és szóbeli részből áll. Az írásbeli a bibliai és rendszeres teológiai tudományokból készíten-dő. A jelölt igazolni tartozik dolgozataival, hogy a teológiai tudományok terén kellő jártassággal bír, az újabb teológiai irodalmat ismeri s önálló ítéletalkotásra is képes. A szóbeli szigorlat három részből áll. Az első rész tárgyai: Bibliai exegesisek és bibliai teológia; a második rész tárgyai: Rendszeres teológia (Dogmatika és Etika); a harmadik rész tárgyai: Magyar prot. egyháztörténet, Egyházjogtan, Katechetika, Liturgika, Homiletika, Lelkipásztorkodástan. A szigorlat egyes részei között 2-4 heti időköz van.

A hittudományi kar részint honoris causa, részint, megfelelő szigorlat alapján, rite megszerezhető doktori fokozatokat adományoz. Rite a teológiai doktori fokozat legkorábban a négyéves hittudományi tanfolyam bevégezése után négy esztendővel szerezhető meg, a következő szakcsoportokból: Ószövetségi írásmagyarázat és teológia; Újszövetségi írásmagyarázat és teológia; Egyetemes keresztény egyháztörténet; Rendszeres teológia; Gyakorlati teológia; Egyházjogtan és magyar prot. egyháztörténet; Általános vallástudomány és valláspedagógia. A doktori szigorlat írásbeli és szóbeli részből áll. Az írásbelit nyomtatott alakban megjelent önálló, tudományos színvonalú értekezés alkotja, amely jelölt alapos tárgyismeretéről a tudományos kutatás módszereinek alkalmazásában való jártasságáról tanúskodik és így a hazai protestáns teológiai irodalom számára nyereségnek tekinthető. A szóbeli szigorlat a szűkebb értelemben vett szaktudományok terén való mélyreható szakképzettség mellett, az általános teológiai műveltségnek magas színvonalát, a tudományos ítélőképességnek fej-általános tájékozottságot tételez fel. Honoris causa doktori címet a kar a teológiai lettségét, a szellemi látókörnek szélességét és a jelenkori szellemi élet terén való tudomány terén szerzett kétségbevonhatatlan érdemekért, vagy egyéb szolgálato-kért kitüntetésképpen adományoz.

4. Jog- és államtudományi kar.¹

A jogi karon kezdetben négy tanszék veit, melyek ellátására az alapító primások 30.000 forintot hagyományoztak. A négy tanszék volt: a római jogi, a kánonjogi és a magyar hazai jognak két tanszéke, melyek közül az egyik az anyagi, a másik az alaki jog – törvénykezési jog - ellátására volt rendelve. A jogi tanulmányi rend megállapításába az állam eleinte nem folyt be, az az alapítványi felügyeletet gyakorló esztergomi főkáptalan hatósága alatt állott. A tanulmányi idő azokra nézve, kik a tudorságot óhajtották elnyerni, három, a többiekre nézve két évig tartott. A tudorrá avatást a megfelelő szigorlatok letétele után a kancellár által adott licentia alapján a jogkari dékán eszközölte.

¹ Írta: Magyary Géza.

Az első kísérlet az állam részéről a jogi tanulmányi rend szabályozásába befolyjni, az 1760 november 3-án kibocsátott kir. helytartótanácsi rendelettel történt, mely többi közt meghagyta, hogy a római jog tanára a természetjogot is adja elő s hogy azt növendékpapok is hallgathassák. A döntő lépés az állami befolyás érvényesülésére az 1769 november 7-én kibocsátott kir. elhatározással történt, melynek következtében az egyetemnek, s így a jogi karnak is új tanulmányi rendje az 1770/71. tanévvel lépett életbe.

A jogi kar új tanulmányi rendjét az 1777 augusztus 22-én kibocsátott legfelsőbb leirat alapján kibocsátott tanulmányi rendszer – Ratio Educationis – szabályozta. A jogi karban a jogtudományok az államtudományokkal bővítették ki, minek következtében a karon hat rendes és egy rendkívüli tanár tanított. A tanfolyam két évre volt felosztva, csakhamar azonban ismét három, majd pedig négy évre emeltetett fel. Az egyes tantárgyakból félévi vizsgák tartottak.

Az 1806-ban kibocsátott újabb tanulmányi rendszer a jogi tanulmányi rendben nem idézett elő lényeges változást. Ennek jellemző sajátága, a tanszabadság hiánya ezentúl is megmaradt, amennyiben a tanárok ezentúl is kormányhatóságilag előírt tankönyvek szerint voltak kötelesek előadni.

Lényeges változás csak az 1848: XIX. t.-cikkkel állott be, mely a jogi karon is behozta a tanszabadságot és a magántanári intézményt.

Az abszolutizmus alatt új tanulmányi és vizsgarendet léptettek életbe, melyek még az alkotmányosság visszaállítása után is néhány évig életben maradtak.

A kezdő lépés az új és önálló szabályozásra az 1874 február 5-én és 1875 január 5-én kibocsátott legfelsőbb királyi rendeletekkel történt, melyek a ma érvényben levő vizsgarendnek is alapját képezik. Az előbbi behozta az első és második alapvizsgát, valamint újonnan szabályozta az államvizsgákat: a jog- és államtudományi államvizsgát. Mind a két államvizsga nem volt kötelező, de a hallgató választása szerint az egyiket már a harmadik tanév végén is letehetette. Az utóbbi behozta a jog- és államtudományi tudorságot. Hogy azonban a szétválasztás ne idézzen elő egyoldalúságot, jogtudorságra csak az volt becsátható, aki előbb letette az államtudományi államvizsgát és fordítva, államtudományi tudorságra csak azt bocsátották, aki előbb a jogtudományi államvizsgát letette. Ezt a vizsgarendszert az 1883. évi augusztus 20-án kiadott s még ma is érvényes két királyi rendelet az alap- és államvizsgákról, illetve a doktorátusról¹ módosította. Az I. alapvizsgálat tárgyai, amely a második félév végén tehető, *a)* a római jog és *b)* a magyar jogtörténet. A II. alapvizsgálatéi, amely a negyedik félév végén tehető: *a)* a magyar közjog és *b)* a nemzetgazdaságtan a pénzügytannal. A jogtudományi államvizsgálat tárgyai: *a)* a magyar magánjog, kapcsolatban az osztrák joggal, amennyiben a magyar birodalom területén gyakorlati jelentőséggel bír; *b)* a büntetőjog és eljárás; *c)* a kereskedelmi és váltójog; *d)* a polgári törvénykezés; *e)* a magyar közigazgatási jog. Az államtudományi államvizsgálat tárgyai: *a)* alkotmányi és kormányzati politika; *b)* a magyar közigazgatási jog; *c)* a magyar pénzügyi jog elvei és főbb intézményei; *d)* az egyházjog; *e)* a magyar állam statisztikájából a népességi, közművelődési és közgazdasági rész.

A jogtudori fok elnyerésére három szigorlat és egy felavatási értekezés, az államtudományi tudori fok elnyerésére két szigorlat és egy felavatási értekezés kívánatlik. A jogtudományi szigorlatok: I. *a)* római jog, *b)* egyházjog, *c)* jogbölcsészet a történeti résszel és a nemzetközi joggal; II. *a)* magyar közjog, *b)* közigazgatási és pénzügyi jog, *c)* politika, *d)* magyar büntetőjog és eljárás;

¹ Közzétette a 28.291/1883. vkm. sz. rendelet.

III. *a)* magyar magánjog, *b)* osztrák polgári jog, *c)* magyar polgári törvénykezés, *d)* kereskedelmi és váltójog. Az államtudományi szigorlatok: I. *a)* jogbölcsezet a történeti résszel és a nemzetközi joggal, *b)* egyházjog, *c)* magyar közjog, *d)* politika; II. *a)* nemzetgazdaságtan és pénzügytan, *b)* statisztika, *c)* magyar közigazgatási jog a pénzügyi joggal. Akik mindkét doktorátust megszerezni óhajtják, azt négy szigorlattal elérhetik. Államvizsgát a harmadik tanév végén nem lehet többé tenni. Egyik vagy másik államvizsga, esetleg mind a kettő, valamint a doktorátus csak a negyedik tanév végén tehető le. A jogtudorságnak pedig nem feltétele többé az államtudományi államvizsga és fordítva. A szétválasztás tehát most igen éles.

Ebből a vizsgarendezérből igen nagy hátrányok származtak. Egyoldalúság a kiképzésben és hogy a harmadik tanév, minthogy vizsgát nem lehetett tenni, a nemtanulás éve lett. Ezen a bajon, habár csak kísérletképen és igen szűk keretek közt, kívánt segíteni az 1911 február 5-én legfelsőbb királyi jóváhagyással kibocsátott szabályzat az alapvizsgákról, mely a két alapvizsgát korábbi alakjukban fenntartva, behozta a harmadik alapvizsgát, amelynek tárgyai a magyar magánjog, valamint a büntetőjog és eljárás. Ezzel azonban a jogi tanulmányi és vizsgarend reformja iránti mozgalmak még nem jutottak nyugvóponthoz, sőt az évek óta készül reform még mindig függőben van.

Jelentős fordulatot idéztek elő az 1912: VII. és az 1913: LIII. t.-cikk. Az előbbi a jogtudorságot a bírói szolgálatra is kötelezővé tette, amely addig csak az ügyvédi vizsgához volt szükséges; az utóbbi a bírói és ügyvédi gyakorlati képesítővizsgát egységesítette. Az 1883:1. t.-cikk kilátásba helyezte a gyakorlati közigazgatási vizsga behozatalát is, de ez a terv a mai napig nem valósult meg.

5. Az orvostudományi har.¹

Az orvosi kar tanulmányi és vizsgarendje kezdetben azonos volt az 1749. évi bécsi szigorlati renddel. 1774-ben az újabb bécsi szigorlati rendet veszik át, amelyet abban az időben reorganizált van Swieten, a nagy hollandi Boerhave tanítványa. Az orvosdoktori tanfolyam ötéves volt, csak olyanokat vettek fel, kik már a bölcsészeti tanfolyamot elvégezték. Az orvosdoktorság elnyerésére a tanfolyam végén három szigorlatot kellett tenni. Akkoriban az orvosdoktorokon kívül sebészmestereket is képeztek ki, e tanfolyamra a sebészceh által felszabadított növendékeket vették fel. A szemészmesteri és szülészmesteri oklevelet csak azok kaphatták, kik már orvosdoktorok vagy sebészmesterek voltak. II. József új tanulmányi rendszert hozott be, az orvosi és sebészeti kiképzést közelebb hozta egymáshoz, s azt négy évben állapította meg, de emellett falusi sebészek számára kétéves tanfolyamot is létesített.

Az 1806. évi *Eatio educationis* az orvossebészeti tanfolyamot újból öt évre emelte fel, de a kétéves alacsonyabbrendű sebészképzés megmaradt.

Az 1813. évi szigorlati rend 1. orvosdoktori, 2. sebészdoktori, 3. szülészmesteri, 4. szemészmesteri és 5. fogászmesteri okleveleket rendszeresített.

Az 1848: XIX. t.-cikk óta az orvosi tanfolyam kötött volt a megszabott tankönyvek szerint való tanulás megszűnt. A különböző diplomák azonban megmaradtak egészen 1875-ig, amikor az orvosképzést gyökeresen reformálták. A tanfolyam 10 féléves maradt, heti 20 köteles órával. A második félév végén elővizsgálat a természettudományi tárgyakból (ásványtan, növénytan és állattan), a negyedik félév végén fizika, chemia, anatómia, fiziológia és általános kórtan. A tanfolyam végén az első szigorlat a gyakorlati bonctant és élettant, gyógyszer-tant és kórbonctant, a második szigorlat a fő klinikai tárgyak gyakorlati vizsgá-

¹ Írta: Grósz Emil.

ját foglalta magában. Az elméleti záró szigorlat tárgyai: Belgyógyászat, sebészet, törvényszéki orvostan és közegészségtan voltak. Ezen vizsgák sikeres letétele után a jelöltet egyetemes orvosdoktorrá avatták. Az összes többi orvosi diplomák megszűntek s az oktatás jelentékeny mértékben gyakorlatiabbá vált.

E rendszer 1901-ig maradt érvényben, amikor a gyakorlati oktatás érdekében a kórházi gyakorlati évet tették kötelezővé. A természetrajzi elővizsgálatok elmaradtak, a negyedik félév végén a bonctanból, élettanból, fizikából és chemiából való vizsgázást (I. szigorlat) kötelezővé tették, amiáltal a klinikai oktatás számára teoretikus alapot biztosítottak, a tanfolyam végén a II. szigorlat tárgyai: kórbonctan, gyógyszerstan, általános kórtan, törvényszéki orvostan és közegészségtan s a III. szigorlat a négy fő klinikai tárgyhöz (belgyógyászat, sebészet, szemészet, szülészet és nőgyógyászat) három speciális tárgyat: elmekórtani, gyermekgyógyászatot, bőr- és nemikórtant csatol.

E szigorlati rend 20 évig volt hatályban s 1922-ben lépett érvénybe a legújabb szabályzat. Eszerint a tanfolyam 10 féléves maradt, de a kötelező gyakorlati évet beolvasztotta a szigorlati évbe, miáltal az oktatás gyakorlatibb voltát s a kötelező kórházi gyakorlat eredményesebbé tételét célozta. Az 5. félév elejéig* a fizikából, chemiából, bonctanból és fiziológiából való vizsgázás a klinikai félévek elengedhetetlen feltétele lett. A tanfolyam végén következik a II. szigorlat kórbonctanból, gyógyszerstanból, általános kórtanból, ennek sikeres letétele után a klinikai tárgyakból a kórházi gyakorlat egyenként s utána a III. szigorlat. A negyedik, vagy záró szigorlat tárgyai: közegészségtan és törvényszéki orvostan. E szigorlati rend nagy lépést tett a gyakorlati oktatás érdekében s emellett megtartotta, sőt megerősítette a teoretikus alapot.

6. A bölcsészeti kar.¹

A mai bölcsészeti kar őse a középkori egyetemek *facultas artium*-a, mely a többi karra előkészítő iskola szerepét játszotta. Ennek a karnak sajátos tanítási anyaga a nyelvi tanulmányokon kívül elsősorban a filozófia volt: logika, etika, politika és metafizika, melyekhez Aristoteles értelmében a fizika és a természetleírás járult. Minden scholaris, mielőtt a többi (teológiai, jogi, orvosi) karon megkezdte volna tanulmányait, több évig az artisztikus kart hallgatta, mely így központi szerepet játszott. Ez a kar adta meg az általános elméleti készültéget, melyre a szaktudományi képzés támaszkodott; itt tanult az ifjú dialektikát, itt fegyelmezte gondolkodását,

A bölcsészeti kar szervezete és tanulmányi rendje lényegében egészen a XVIII. század végéig Európa-szerte ezt a szerepet játszotta mind a katolikusoknál, mind a protestánsoknál. A jezsuita egyetemek is, amilyen a nagyszombati volt, a bölcsészeti karnak a többi karra előkészítő szerepet szántak. Pázmány alapítólevele a bölcsészeti karon három tanfolyamot létesített, melyek nevüket a bennük főtárgyként szereplő logikától, fizikától és metafizikától kapták. Előadások voltak még az etikából és a matematikából. Az etika a XVIII. században kibővült a természetjoggal; ezenkívül fokozatosan tért hódított a tárgyak között a történelem, a földrajz és a csillagászat, ezek mellett a modern nyelvek is, főképp a francia és a német. Kezdetől fog-va nagy súlyt vetettek a nyilvános vitatkozásokra, melyek évenként ötször folytak. A vizsgálatok, melyek gradust adtak, kétféleké voltak: a második év végén négy cenzor előtt letett vizsgálat után a jelölt megkapta a *prima laurea*-i; a harmadik év végén vizsgálat és disputatio alapján magisteri fokozatot nyert.

¹ Írta: Kornis Gyula.

A Mária Terézia-féle 1770-i reform a bölcsészeti kar tanulmányi rendjét mélyebben nem érinti. Erősen hangsúlyozza a formális műveltségen kívül a tárgyi tudás jelentőségét; sürgeti a fizikai eszközök beszerzését és a kísérletezést. A felvilágosult abszolutizmus gyakorlati-hasznossági, szelleme követeli, hogy a matematikával kapcsolatban a gyakorlati geometria, a polgári s katonai építészet és a rajz is foglaljon helyet a tanulmányi rendben. A tankönyvek ugyanazok legyenek, mint amelyek a bécsi egyetem filozófiai karán használatosak. Két új tanszék is létesül: a retorikával egybekötött történelemnek, másrészt a politikai tudományoknak tanszéke.

A Jézus-társaság feloszlatása után a nagyszombati egyetem bölcsészeti kara bécsi mintára új szervezésen megy keresztül (1773). A tanszékek száma kilencre emelkedik: külön katedrát kap a természetrajz, a felsőbb matematika és az esztétika. A filozófia tanulmányi rendje kibővül a pszichológiával, a metafizika területe megszűkül, az etika tanítása gyakorlati jelleget ölt. A felvilágosodás racionalizmusa a bizonyítás elméletében a „matematikai módszert” követeli, ami Wolff hatására utal; viszont e szellemi irányzat utilitarizmusa abban nyilvánul meg, hogy a természetrajzot főképp gyakorlati-technikai vonatkozásaiban óhajtja előadatni. Az esztétikában művészetelmélet, irodalomtörténet, filológia és archeológia elég tarkán kapcsolódik egybe. (L. Fináczy E.: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. II. 1902. 123.) Az újonnan bevezetett természettudományi tárgyakhoz szükséges felszerelés teljesen hiányzott.

A magyar közoktatásügy történetében korszakalkotó *Ratio Educationis* (1777) az akadémiákon és az egyetemen kétéves filozófiai tanfolyamot szervez, mint bevezetést a többi (teológiai, jogi s orvosi) tanulmányokra. E két évfolyam megfelel a mai középiskola két legfelsőbb osztályának. A filozófiai tanfolyam tanítási anyaga: logika, gyakorlati filozófia, metafizika, a filozófia története, tiszta mennyiségtan, mezőgazdaságra és iparra alkalmazott mennyiségtan (földmérés, vízműtan, építészet), magyar történelem s az örökös tartományok történelme, természetrajz, fő tekintettel a mezőgazdaságra és iparra (növénytermelés és állattenyésztés), kísérleti fizika, újságolvasás (*collegium novorum*). Rendkívüli tárgy a görög, egyetemes történelem, a retorikai és poétikai gyakorlat, címertan, a lovagrendek ismerete. Az egyetem bölcsészeti hallgatóira nézve is, úgy mint az akadémiákon, ennek a tarka s főképp a hasznosság szempontjából összeválogatott enciklopédikus művelődési anyagnak hallgatása kötelező, azonban az egyetemen számos olyan speciális tanulmány is helyet foglal, amelyek az akadémiákon hiányzanak; pl. külön tanszéke van az oklevéltannak, a címer- és pecsétannak, az éremtannak, a természetjognak, a mezőgazdaságtannak, a felsőbb mennyiségtannak, az építészetnek, földiimeretnek s vízi technikának, a kísérleti fizikának és a mechanikának s az esztétikának. Az egyetemet kiegészíti a budai csillagvizsgálóintézet. Gondoskodni kíván a *Ratio* továbbá természetrajzi, fizikai és mechanikai szertárról, „mint az egyetemnek megannyi fegyvertáráról”; éremtárról, a régészeti emlékek összegyűjtéséről s kellő felszerelésű egyetemi könyvtárról.

A második *Ratio* (1806), mely a pesti egyetemnek s az akadémiáknak tanulmányi rendjét és szervezetét 1849-ig megállapítja, csak némi módosítást tesz az első *Ratió*nak a bölcsészeti tanfolyamra vonatkozó intézkedésein; a természettudományok gazdasági-technikai vonatkozásaira kevesebb súlyt vet; a magyar nyelvet és irodalmat heti 1 órában már taníttatja. Egyben továbbépíti a bölcsészeti kart olyan tanulmányok irányában, melyek az akadémiákon nem fordulnak elő s csak azok számára valók, akik valamely tudománykörbe elmélyedni óhajtanak (*Universitatis propria studia philosophica*). Ezek részint elméleti tudományok, részint, műszaki főiskola hiányában, technikai tudományok (hidro-

mechanika, hidrotechnika, térképrajzolás); esztétika a szépművészetekkel és irodalommal, hadtudományok (katonai építéstan, pirotechnika, hadi géptan). Az egyetemi tanulóknak szabadságukban áll évfolyamra való tekintet nélkül e tárgyak bármelyikének hallgatása. Ez az intézkedés azért fontos, mert a filozófiai kar önálló kifejlődésének csíráját pillanthatjuk meg benne: lassankint mind nagyobb úr választotta volna el az egyetem filozófiai karát, mint a tudományos kutatás műhelyét, az akadémiák pusztán iskolaszerű filozófiai tanfolyamaitól. Ezek maguktól, a Thun-rendszer közbejötté nélkül is, egybeolvadtak volna a gimnáziummal egységes nyolc évi tanfolyamú középiskolává. Így önként megszűnt volna az a sajátos kurzus, mely sem középiskola, sem főiskola nem volt, hanem a kettő között lebegett.

A régi magyar bölcsészeti karra 1848-ig teljes mértékben áll az a kritika, melyet *Kant Der Streit der Fakultäten* c. munkájában a német egyetemeken uralkodó állapot fölött gyakorolt (1798). Kant felfogását a bölcsészeti kar középponti jelentőségéről a német idealizmus nagy gondolkodói (Schelling, Fichte, Schleiermacher, W. Humboldt, Steffens) továbbépítik és a modern német egyetemet ennek alapján szervezik meg. A német idealizmus tudományfogalmát» melyen az új egyetemi szervezet és szellem felépül, két alapelv jellemzi: a szabad öntevékenységgel elve (a tanulás és tanítás szabadsága) és a minden tudományos gondolkodás organikus egysége, melyet a filozófiai tanulmányok képviselnek. A szabadság elvét nálunk az 1848: XIX. t.-cikk iktatja törvénybe, de csak - bármily paradoxul hangzik is - az abszolutizmus korszakában gr. Thun Leó a porosz egyetemek szellemén alapuló új egyetemi szervezet útján lépteti életbe. A bölcsészeti kar modern átalakulására döntő jelentőségű volt az Organisations-Entwurfnak (1850) a középiskolák új szervezetét életbeléptető intézkedése, mely a filozófiai kétéves tanfolyamot a gimnázium addigi hat osztályához csatolta, így az akadémiák filozófiai kurzusa megszűnt, hasonlóképp az egyetem bölcsészeti karáé is, mely így tisztán tudományművelő feladatának élhetett. Megszabadult egyszersmind a kar a József császártól 1782-ben a karhoz kapcsolt institutum geometricumtól, a mérnökképző tanfolyamtól, mely a József-ipariskolához (műegyetemhez) csatoltatott. Egyben az orvosi kartól a bölcsészeti kar kebelébe jutott a növény-, állat-, ásvány- és vegytani tanszék. Ezzel a filozófiai kar egyenlő rangúvá, mintegy öncélúvá lett a többi karral; mindaddig *facilitates sublimiores*-szel szemben. Megszűnt a kötelező tankönyvek használata» az iskolás rendszer, mely az egyes tudományoknak évről-évre teljes, éppen ezért csak vázlatoszerű előadására korlátozta a tanárt; megszűntek a félévi kötelező vizsgálatok, az egész kötött tanulmányi rend. A magántanári intézmény bevezetése pedig felfrissítette s meggazdagította a most már egészen szabadon választható előadások számát. Minthogy azonban a jövő jogásznak, orvosnak» teológusnak ezentúl nem kellett előbb filozófusnak lennie, egyelőre a bölcsészeti kar hallgatóinak száma szánalmasan csekély: 1867-ig 8-10 között mozog. A bölcsészeti kar lett volna ugyan hivatva a középiskolai tanárok kiképzésére, azonban a germanizáló bécsi hatalom a magyar iskolákba Ausztriából hozta az új tanárokat, a tanító szerzetesrendek s a protestánsok pedig tanáraik kiképzéséről maguk gondoskodtak. Egyébként is a nemzeti élet és szabadság erőszakosan el volt nyomva, már pedig a magasabb szellemi élet, a tudomány csak a nemzeti szabadság talaján indulhat lendületnek és virágzásnak. Az abszolutizmustól megadott tanszabadság ennél fogva a maga gyümölcseit csak 1860-tól, főképp 1867-től érlelhette meg. Néhány évtized alatt a természettudományi intézetek, a különféle tudományos gyűjtemények és szemináriumok felállítása, a tanszékeknek a tudományok fejlődésével és szétkülönülésével lépést tartó szaporítása az elmúlt félszázad hiányait csakhamar pótolta s a pesti, majd nyomában

1872-től a kolozsvári bölcsészeti kart fokozatosan európai színvonalra emelte.

A tudományok nagyarányú szétkülönülése, másrészt az egyéni hajlam és képesség figyelembevételére megkövetelte a már anachronizmussá vált régi bölcsészeti doktori vizsgálat újra való szabályozását. Az 1873-ban kiadott új szabályzat a doktori oklevél elnyerésére jelentkezőtől egy nyomtatásban is megjelent tudományos értekezést kíván, másrészt szóbeli szigorlatot, melynek tárgya három rokontudomány; ezek közül az egyik fő-, a másik kettő mellékszakként szerepel. Így a régi, szinte az érettségi vizsgálatához hasonló „szépművészeti tudorság” helyére a komoly tudományos szakszerűségű próbatétel lépett. A bölcsészeti doktori szabályzat lényegét az 1881. és 1892. évi új rendelkezések nem érintették.

Mindazok a szervezeti, tanulmányi és vizsgálati rendre vonatkozó szabályzatok, melyek a budapesti bölcsészeti kar életét irányították, jutottak érvényre a kolozsvári (1872), debreceni (1914) és pozsonyi (1918) egyetem bölcsészeti karain is, azzal a szerkezeti különbséggel, hogy a francia *faculté des lettres* és *faculté des sciences* mintájára ezeken az egyetemeken a szellemi tudományok (bölcsészeti-, nyelv-, történettudományok) és a természettudományok (a matematikával) külön, önálló karban helyezkedtek el.

Tanárképzés.

A Jézus-társaság feloszlatása szükségessé tette új tanári nemzedék kiképzését. Ezért már 1773-ban, a nagyszombati egyetem újjászervezése alkalmával, az egyes fakultásokon felállították a *collegium repetentium*-ot. Négy évi tapasztalatra támaszkodva, az 1777-ben megjelent Ratio már tüzetesen intézkedik a tanárképzésről (113-121. §), mert „nem alaptalan – mondja – az az aggodalom, hogy idő múltával nem akadnak elegendő számban megfelelő tanárok”. „Hogy legyen egy válogatott ifjakkból álló testület, akik ezentúl a tantárgyak tanítására hivatva vannak, kegyelmesen évi ösztöndíjak alapítottak azok számára, akik a teológiai, jogi, orvosi és bölcsészeti tudományokat, valamint a humanitás tárgyait különös gonddal ismétlik s majdan tanári állások elvállalására készülnek az egyetemen. Az ilyen repetensek kijelölésének joga – az egyes karok véleményének meghallgatása után – teljesen a királyi egyetemi tanácsnak kezében van.” Eredetileg tehát az összes karokon voltak ösztöndíjas ifjak, akik az illető kar tudományköréből tanári pályára készültek. Ez megfelel a mai asszisztensi és gyakornoki intézménynek. A bölcsészeti karon a repetensek tanulmányait az elméleti fizika, a felsőbb és az alkalmazott mennyiségtan és a gazdaságtan tanárai vezették; az akadémiai filozófiai tanfolyamai ugyanis nagy szűkében voltak a reális tudományos képzettségű tanároknak. A humánus szakok repetensei voltak hivatva a gimnáziumokban tanítani. A repetensi idő két évig tartott. A jelöltek esztétikát tanultak ezen szak professzorától; egy másik tanár a gimnáziumi osztályok anyagát, görögöt, földrajzot, történelmet ismételt velük naponként másfél órában. Az írásbeli dolgozatokra is nagy súlyt vetettek. A jelöltek mellékfoglalkozása el volt tiltva. A Ratio azt is kívánja, hogy a szerzetes tanárjelöltek is lehetőleg hallgassák az egyetemet, illetőleg vegyenek részt a repetensek szemináriumában s vizsgálatot tegyenek. József császár ezt rendeletben kötelezővé tette a kegyesrendiekre nézve. Ugyanezt követeli – miután a második Ratio (1806) elejtette a repetensi intézményt – az. 1825/7-i országgyűléstől kiküldött tanulmányi bizottság munkálata is. (Opinio. 1830.) A követelmény azonban papíron maradt. Nemcsak a katolikus, de a protestáns gimnáziumokban is túlnyomóan papi képzettségű tanárok tanítottak.

A tanárképzésről intézményszerűen először Eötvös József báró gondoskodott, amikor 1870-ben a budapesti tudományegyetem bölcsészeti karával kapcsolatban

a gimnáziumi tanárjelöltek számára tanítóképzőintézetet állított föl, viszont a reáliskolai tanárjelöltek számára hasonló intézményt a József-műegyetem mellett szervezett. Trefort miniszter a kettőt 1873-ban egyesítette s a tanárképzés ügyét újból szabályozta. A jelöltek szaktárgyuk tudományos ismereteit az egyetemen, illetőleg műegyetemen szerezték meg; de emellett kötelesek voltak a tanárképzés sajátos célját szolgáló speciális előadásokat is hallgatni. A tanárképző jelöltjei ösztöndíjban részesültek. Mielőtt azonban a tanári pályára léptek, kötelesek voltak az 1872-ben felállított gyakorló-gimnáziumban a tanítás gyakorlatában tervszerű vezetés és felügyelet mellett résztvenni. A gyakorló iskolának nagy része volt abban, hogy a középiskolai oktatás módszere újjáalakult.

Az 1873-ban szervezett tanárképző munkássága általában eredménytelen maradt. Helyébe a budapesti bölcsészeti kar 1878-ban az egyes tanárok vezetése alatt álló egyetemi szemináriumok felállítását hozta javaslatba. 1887-ben meg is alakultak a szemináriumok az egyetemen, de ekkor már nem a sajátos tanárképzést, hanem a tudományművelést tartották feladatuknak. Emellett a tanárképzőintézet is, 1882-ben némi szervezeti módosítással, továbbra megmaradt. Az 1883: XXX. t.-c. IV. fejezete csak a középiskolai tanárok képesítésének feltételeit szabályozta, de a törvény erejével nem gondoskodott a középiskolai tanárok képzéséről. Az 1899-ben kiadott tanárképzői szabályzat a tanárképzés munkáját az egyetem s a külön tanárképzői előadások között osztotta meg. Az elméleti képzettség célját szolgálják az egyetemi előadások, másrészt a tanárképzőintézet megbízásából az egyetemi tanároktól s más szakelőadóktól tartott külön előadások és gyakorlatok; a tanítási gyakorlatba való bevezetésre pedig a gyakorló-gimnázium vagy más középiskola szolgál. A tanárképzőintézet tagjai kötelesek a kijelölt előadásokat hallgatni, szakjuknak megfelelő gyakorlatokban tevékenyen résztvenni s a főkéllégiumokból kellő előmeneteli jegyet felmutatni.

Ez a szervezet helyesnek bizonyult, de alapvető hiánya, hogy nem volt kötelező: tanári oklevelet csupán az egyetemi előadások hallgatása alapján bárki szerezhethet, anélkül, hogy a sajátos tanári hivatásra külön előkészítő tanárképzőintézet tagja lett volna. Ezen a hiányon segített az 1924: XXVII. t.-cikk, mely most már a törvény erejével kimondja, „hogy középiskolai tanárságra képesítést csak az nyerhet, aki igazolja, hogy szabályszerű egyetemi tanulmányai során a középiskolai tanárképzőintézetnek négy éven át tagja volt s az egyes szakcsoportokra nézve kijelölt egyetemi, úgyszintén tanárképzőintézeti előadásokban és gyakorlatokban eredményesen részt vett”. Egyben a törvény azt is megköveteli, hogy a tanárjelölt a négyéves főiskolai tanfolyam elvégzése után még legalább egy évet valamely nyilvános középiskolában tanítási gyakorlattal töltött.

Trefort miniszter már 1875-ben tervbe vette szegényebb sorsú tanárjelöltek képzésére szolgáló internátusi intézmény megszervezését; az École Normale Supérieure lebegett előtte példaképpül. Az eszme 1895-ben öltött testet az *Eötvös-kollégiumban*, melynek feladata, „hogy a budapesti főiskolák érdemesebb hallgatóinak, akik a tanári pályára készülnek, tisztes együttélésben megadjon minden segítséget arra, hogy egyetemi tanulmányaik alatt szakpályájukra elméletileg és gyakorlatilag- kellőképp előkészülhessenek.” Báró Eötvös Loránd ugyanis 1894-ben „Tanárjelöltek bennlakó intézete” címen 15.000 forintot irányzott elő az 1895. évi állam költségvetésben. Utóda, Wlassics Gyula a tételt fenntartván, a létesítendő intézetnek „báró Eötvös József-kollégium” nevet adta. Felkérte báró Eötvös Lorándot terve végrehajtására és az intézet fő vezetésére, kurátori minőségben. Báró Eötvös Loránd intézkedései folytán a kollégium szeptember 22-én megnyitottott, a Kerkápoly-Bodor-alapítvány Csillag-utcai házában bérelt helyiségekben. A növendékek létszáma 30, kik az állam ösztöndíjasai. Ugyan-

akkor felvételre a csorna-premontrei kanon-okrend 5 tagja is, kik mint tanárjelöltek az állami növendékekkel együtt végezték tanulmányaikat. 1898-ban elhatározottak a kollégium további kibővítése és külön e célra emelendő épületben való elhelyezése. 1902-ben megvásárolták a Ménesi-út 11. sz. alatt 2 holdnyi területű kertet a kollégium épületének elhelyezésére. 1906-ban gróf Apponyi Albert külön tanári testületet nevezett ki a kollégiumhoz és 1909. évi január hóban elrendelte az építkezési munkálatok megkezdését. 1910. évi karácsonyra az Eötvös-kollégium elfoglalta új otthonát. Létszáma 80 állami ösztöndíjas. A végleges létszám 100-ban állapított meg. 1911. évi október hóban volt az ünnepélyes megnyitás. Az Eötvös-kollégiumból 1924 végéig 374 jelölt került ki.

A kollégiumnak igazgatóján kívül 6 főfoglalkozású tanára, 4-6 előadója és az idegen nyelvek tanítására több tanára van. Könyvtára 35.000 kötetet tartalmaz.

Az 1924: XXVII. t.-cikk 9. §-a a debreceni, pécsi és szegedi tanárképző-intézetekkel kapcsolatban az Eötvös-kollégiumhoz hasonló intézmény felállítását, tervezi.

Tanárvizsgálat.

Az 1777-i Ratio a collegium repetentium tanárjelöltjeitől megkövetelte, hogy vizsgálatot tegyenek. A királyi gimnáziumok tanári állásait egyébként pályázat útján töltötték be. A pályázók a főigazgatóság székhelyén a főigazgató, a helybeli akadémiai és gimnáziumi tanárok előtt írásbeli és szóbeli vizsgálatra álltak. A második Ratio (1806) ezt az eljárást részletesen szabályozta (177-179. §). A tanító szerzetesrendek s a protestáns egyházak maguk alkalmazták tanáraikat. Így volt ez egészen 1849-ig. Az abszolutizmus Entwurfja, majd egy 1856-iki rendelet azonban azt követelte, hogy a gimnáziumi tanárok az osztrák tanárvizsgáló bizottság előtt vizsgázzanak (Bécs, Prága, Lemberg, Innsbruck). Az első magyar tanárvizsgáló bizottságot 1862-ben a helytartótanács szervezte meg a pesti egyetemmel kapcsolatban („Szabály a gymnasiumi tanító hivatal jelöltjeinek vizsgálatára iránt”). A szabályzat szerint a vizsgálatra jelentkezésnek feltétele érettségi bizonyítvány s háromévi egyetemi hallgatás. Szükséges, hogy ezen idő alatt szaktárgyain kívül a jelölt filozófiával, pedagógiával, német nyelvvel s azzal a nyelvvel is foglalkozzék, amelyen való tanításra képesítést óhajt szerezni (magyar, tót, rutén, szerb, román). A vizsgálatnak négy része volt: házi dolgozat, zárthelyi dolgozat, szóbeli vizsgálat s próbaelőadás. Egy ideig (1863-1875-ig) külön reáliskolai tanárvizsgáló bizottság is működött, mely azonban az egyesített országos középiskolai tanárvizsgáló bizottságba olvadt bele. Az 1875-i szabályzat a vizsgálat rendjét módosította. A vizsgálat elővizsgálatból és szakvizsgálatból állott. Amannak tárgya minden jelöltre nézve a magyar nyelv és irodalom, másrészt a filozófia és pedagógia volt; e vizsgálat kétévi egyetemi hallgatás után volt letehető. A szakvizsgálat, mely a harmadik egyetemi év után következett, fő- és melléktárgyból állott. A főtárgyból készített házi dolgozatot követte a zárthelyi írásbeli dolgozat, végül a szóbeli vizsgálat.

Az 1882-ben kiadott új tanárvizsgálati szabályzat lényegében a ma is érvényes norma alapja. E szerint a vizsgálatnak három foka van: 1. alapvizsgálat, melynek feltétele kétévi főiskolai tanfolyam hallgatásának igazolása; anyaga a választott két szaktárgyon kívül a magyar nyelv és irodalom ismerete (ebből zárthelyi írásbeli dolgozat); 2. szakvizsgálat, melyre a jelölt négyéves főiskolai tanulmányai után jelentkezhetik; tárgya a főtárgyból készült házi, majd zárthelyi írásbeli dolgozat, végre szóbeli vizsgálat; 3. pedagógiai vizsgálat valamely nyilvános iskolában töltött egy esztendei tanítási gyakorlat után; a zárthelyi írásbeli és szóbeli vizsgálat anyaga a filozófia és a pedagógia. Az 1888-i szabályzat megszüntette a fő- és melléktárgy megkülönböztetését s részletesen felsorolta a vizsgálat anyagára vonatkozó követelményeket.

Az 1924: XXVII. törvénycikk a tanárvizsgálatokra való jelentkezésnél megköveteli annak igazolását, hogy a jelölt a tanárképző-intézet tagja volt s bizonyos megszabott magyar irodalomtörténeti és filozófiai-pedagógiai tanulmányokat végzett. Pedagógiai vizsgálatra csak akkor jelentkezne tik, ha valamely nyilvános középiskolában a szabályzatnak megfelelő módon tanítási gyakorlatot végzett. Az 1926-ban kiadott új középiskolai tanárvizsgálati szabályzat az 1888 óta érvényben lévő szabályzatot a szaktárgyak csoportosítására, a szaktárgyak anyagára és ennek az egyes vizsgálati fokozatokra való elosztására, az ismereteknek megkövetelhető mértékére nézve lényegesen módosította.

VI. Egyetemeink tanszékei.

1. Hittudományi karok.

1. Hittudományi karok.

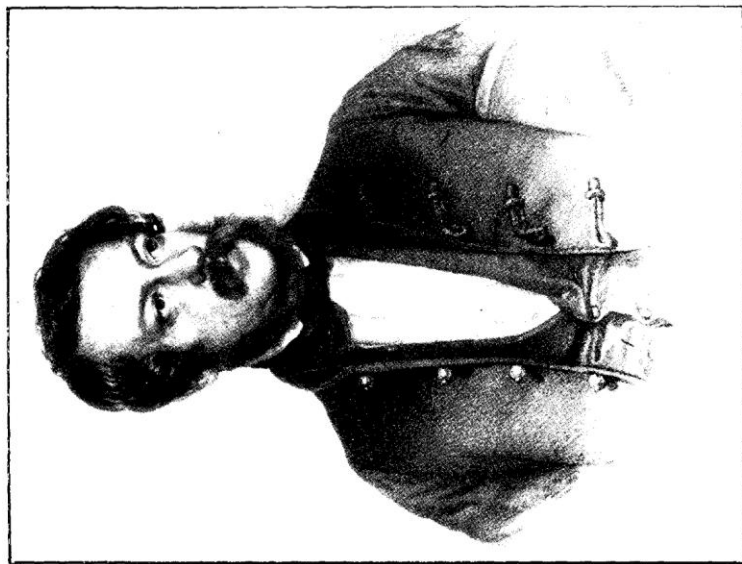
	Budapest (r. kath.)	Debrecen (ref.)	Sopron (ev.)
Ószövetségi szentírástudomány	üres	—	—
Újszövetségi szentírástudomány	Pataky Arnold	—	—
Egyháztörténelem	Martin Aurél	Pokoly József	—
Egyházjog	Baranyai Jusztin	—	—
Bölcséleti propedeutika	Kiss János	—	—
" "	Trikál József	—	—
Keresztény erkölcstudomány	Wolkenberg Alajos	Csánki Benjamin	—
Alapvető hittan	Szabó Vendel	—	—
Ágazatos hittan (Dogmatika)	Schütz Antal	Lencz Géza	—
Lelkipásztorkodástan	Mihályfi Akos	Kiss Ferenc	—
Hitszónoklattan	Tóth Tihamér	—	—
Keleti nyelvek	Aistleitner József	—	—
Ó-szövetségi írásmagyarázat	—	Sass Béla	—
Újszövetségi írásmagyarázat	—	Erdős József	—
Vallástörténet	—	Varga Zsigmond	—
Egyházi szónoklattan	—	Csikesz Sándor	—
Ószövetségi írásmagyarázat és teológia	—	—	Deák János
Újszövetségi írásmagyarázat és teológia	—	—	Kiss Jenő
Rendszeres teológia	—	—	Pröhle Károly
Egyetemes ker. egyháztörténet	—	—	Payr Sándor
Gyakorlati teológia	—	—	Stráner Vilmos
Egyházjog és magyar prot. egyháztörténelem	—	—	Kováts Sándor
Vallástörténet, vallásbölcészlet és keresztényneveléstudomány	—	—	üres
Újszövetségi írásmagyarázat és a rendszeres teológia segéd tudományai	—	—	üres.

2. Jog- és államtudományi karok.

	Budapest	Szeged	Debrecen	Pécs
Jogtörténet	Király János Illés József	Iványi Béla	üres	Kérészy Zoltán
Római jog	Szentmiklósi Márton	Kiss Albert	üres	Pázmány Zoltán
Közjog	Kmety Károly	Polner Ödön	Barabási Kún József	Molnár Kálmán
Közigazgatási jog	Tomcsányi Móric	Erekly István	Márffy Ede	üres
Nemzetgazdaságtan	Balás Károly Navratil Akos	Kováts Ferenc	Illyefalvy Vitéz Géza	Mihályffy Ernő



*Kautz Gyula (1829—1909)
nemzetgazdaságtan.*



*Szalay László (1813—1864)
történeíró.*

	Budapest	Szeged	Debrecen	Pécs
Magánjog	{ Grosschmid Béni Szladits Károly	Kolozsváry Bálint	Tóth Lajos	Schaurek Rafael
Büntetőjog	{ Angyal Pál Doleschall Alfréd	Heller Erik	Kováts Andor	Yrk Albert
Politika	Concha Győző	Szandtner Pál	Haendel Vilmos	Krisztics Sándor
Egyházjog	{ K. Kováts Gyula Reiner János Notter Antal	Kosutány Ignác	Szentpéteri Kún Béla	üres
Perjog	Magyary Géza	Tóth Károly	Bacsó Jenő	Vinkler János
Kereskedelmi jog	Nagy Ferenc	Tury Sándor	Marton Géza	Bozóky Géza
Statisztika	Kenéz Béla	üres	Bozóky Ferenc	Vasváry Ferenc
Nemzetközi jog	(Doleschall Alfréd)	Buza László		
Jogbőlelelet	(Angyal Pál)	Moór Gyula	Thegze Gyula	Faluhelyi Ferenc
Osztrák jog	—	Menyhárt Gáspár	—	—

Megszüntetett tanszékek: Budapesten, 1. III. egyházjog; 2. II. kereskedelmi és váltójog; 3. II. perjog; 4. III. a jogtörténet; 5. állam számviteltan. Pécsen a II. magánjogi tanszék.

3. Orvosi karok.

	Budapest	Szeged	Debrecen	Pécs
Anatómia	{ Lenhossék Mihály Tellyesniczky Kálm.	Davidá Jenő	Huzella Tivadar	Tóth Zsigmond
Ált. kór- és gyógytan bakteriológia	Preisz Hugó	Löte József	—	—
Kórbonctan és kórszövettan	{ Buday Kálmán üres Báró Korányi Sándor	Balogh Ernő	Orsós Ferenc	Entz Béla
Belorvostan	{ Bálint Rezső Herczog Ferenc Báró Kéty László	Jancsó Miklós	Csiky József	Ángyán János
Sebészet	{ Verebely Tibor Bakay Lajos Ádám Lajos	Vidakovits Kamill	Hüttl Tivadar	üres
Élet- és körvegytan	Hári Pál	—	—	—
Élettan (Fiziológia)	Farkas Géza	Veress Elemér	Verzár Frigyes	Pekár Mihály
Elmekór- és gyógytan	Schäffer Károly	Szabó József	Benedek László	Reuter Kamillo
Közegészségtan	üres	Rigler Gusztáv	—	Fenyvessy Béla
Szülészet és nőgyógyászat	{ Tóth István Kubinyi Pál	üres	Kenézy Gyula	Scipiádes Elemér
Szemészet	{ Grósz Emil Hoór Károly	Ditrói Gábor	Kreiker Aladár	ifj. Imre József
Gyermekorvostan	Bókay János	Hainiss Elemér	Szontagh Félix	Heim Pál
Bőr- és bújakórtan	Nékám Lajos	Poór Ferenc	Neuber Ede	Beck Soma
Törvényszéki orvostan	Kenyeres Balázs	Jankovich László	—	—
Gyógyszertan	{ Vámosy Zoltán Jakabbházy Zsigm.	Issekutz Béla	Belák Sándor	Mansfeld Géza
Fülgyógyászat	Krepuska Géza	—	—	—
Ór- és gégegyógyászat	Lénárt Zoltán	—	—	—
Urológia	Ilyés Géza	—	—	—
(—	—	—	—
Kísérleti kémia	—	—	Bodnár János	Zechmeister László
Röntgenológia	—	—	Elischer Gyula	—
Fizika	—	—	Wodetzky József	Rhorer László
Biológia	—	—	—	Gorka Sándor

4. Bölcsészeti karok.

	Budapest	Szeged	Debrecen	Pécs
Filozófia	{Pauler Ákos Kornis Gyula	Bartók György	Tankó Béla	Nagy József
Pedagógia	Fináczy Ernő	Imre Sándor	Mitrovics Gyula	Weszely Ödön
Esztétika	Négyessy László	—	—	—
Ural-altáji nyelvészet (Finn-nyelv)	Szinnyei József	Mészöly Gedeon	Pápay József	Zolnai Gyula
Magyar nyelvtudomány	Gombocz Zoltán	Horger Antal	—	—
Magyar irodalomtörténet	{Horváth János Császár Elemér	Dézszy Lajos	Papp Károly	{Tolnai Vilmos Vargha Damján
Indogermán összehasonlító nyelvészet	üres	—	—	—
Klassz. filológia	{Némethy Géza Vári Rezső Hornvánszky Gyula	Csengery János Husztai József	Darkó Jenő Láng Nándor	Gyomlay Gyula
Sémi filológia	Kmoskó Mihály	—	—	—
Török filológia	Németh Gyula	—	—	—
Német nyelvészet	{Petz Gedeon Bleyer Jakab	Schmidt Henrik	Huss Richárd	Thienemann Tivadar
Angol nyelv és irodalom	Yolland Artur	—	—	—
Francia nyelv és irodalom	Eckhardt Sándor	Zolnai Béla	Hankiss János	Birkás Géza
Olasz nyelv és irodalom	Zambra Alajos	—	—	Kasztner Jenő
Szláv filológia	Melich János	—	—	—
Horvát nyelv és irodalom	Bajza József	—	—	—
Román nyelv és irodalom	Siegescu József	—	—	—
Keleti nyelvek	Pröhle Vilmos	—	—	—
Történelem (Magyar)	{Hóman Bálint Szekfü Gyula	Szádeczky Kardos L. R.	Kiss István	Holub József
„ (Művelődés)	Domanovszky Sándor	Erdélyi László	—	—
„ (Ó-kor)	Heinlein István	—	Alföldi András	—
„ (Középkor)	Aldássy Antal	—	—	Hodinka Antal
„ (Világ)	Angyal Dávid	Fógel József	Szabó Dezső	—
Keleti népek ókori tört. Művészettörténet	Mahler Ede	—	—	—
„ (Keresztény)	Hekler Antal	—	—	—
Archeológia	Gerevich Tibor	—	—	—
Oklevéltan	Kuzsinszky Bálint	Buday Árpád	—	—
Mathematika és geometria	Szentpétery Imre	—	—	—
	{Fejér Lipót Suták József	Riesz Frigyes Haar Alfréd Kerékjártó Béla	—	—
Kémia	{Buchböck Gusztáv Winkler Lajos Bugárszky István	Széki Tibor Kiss Árpád	—	—
Fizika { Elméleti	Fröhlich Izidor	Ortvay Rudolf	—	—
{ Kísérleti	Tangl Károly	Fröhlich Pál	—	—
{ Gyakorlati	Rybár István	Pfeiffer Péter	—	—
Ásványtan	Mauritz Béla	Szentpétery Zsigm,	—	—
Kozmográfia	Kövesligethy Radó	—	—	—
Föld- és őslénytan	Papp Károly	—	—	—
Növénytan	{Mágócsy-Dietz Sánd. Tuzson János	Győrffy István	—	—
Allattan	Méhely Lajos	{Gelei József Farkas Béla	—	—
Földrajz	Cholnoky Jenő	Kogutowitz Károly	Milleker Rezső	Prinz Gyula
Embortan (antropologia)	—	—	—	—

Megszüntetett tanszékek: Budapesten 1. állatrendszertan, 2. III. filozófia, 3. lélektan, 4. mennyiségtan, 5. őslénytan.

d) *Bölcsészettudományi karok.*

- 1—11. Szemináriumok.
 12. Görög filológiai múzeum.
 13. Érem- és régiségtár.
 14. Esztétikai gyűjtemény.
 15. Művészettörténeti gyűjtemény.
 16. Keresztény archaeológiai gyűjt.
 17. Filozófiai könyvtár.
 18. Pedagógiai könyvtár.
 19. Történelmi könyvtár.
 20. Magyar művelődéstört. gyűjtemény.
 21. Egyiptomi gyűjtemény.
 22. Földrajzi intézet.
 23. Kozmografiai intézet.
 24. Matematikai tanszergyűjtemény.
 25. Elméleti fizikai tanszergyűjtemény.
 26. Kísérleti fizikai intézet.
 27. Gyakorlati fizikai intézet.
 28. I. sz. chemiai intézet.
 29. II. " " " "
 30. III. " " " "
 31. Ált. növénytani intézet és növénykert.
 32. Növényrendszertani és növényföldrajzi intézet.
 33. Zoológiai és komparatív-anatomiai intézet és múzeum.
 34. Mineralógiai és petrográfiai intézet és múzeum.
 35. Anthropológiai intézet és múzeum.
 36. Földtani intézet.
 37. Óslénytani (palaontológiai) intézet és múzeum.
 38. Radiológiai intézet.
- a)
1. Filozófiai intézet.
 2. Pedagógiai intézet.
 3. Magyar történelmi intézet.
 4. Közép- és újkori történelmi intézet.
 5. Ókori történelmi intézet.
 6. Archaeológiai intézet.
 7. Magyar nyelvudományi int.
 8. Magyar irodalomtörténeti int.
 9. German filológiai és irodalmi intézet.
 10. Francia filológiai és irodalmi intézet.
 11. Klasszika-filológiai intézet.
 12. Ural-altáji filológiai intézet.
 13. Földrajzi intézet.
 14. Matematikai és ábrázoló-geometriai szeminárium.
 15. Kísérleti fizikai intézet.
 16. Gyakorlati és fizikai intézet.
 17. I. Chemiai intézet.
 18. II. " " "
 19. Mineralógiai és geológ. intézet.
 20. Zoológiai intézet.
 21. Növénytani intézet és növénykert.
- β)
1. Filozófiai intézet.
 2. Pedagógiai intézet.
 3. Psychopedagógiai intézet.
 4. Fonetikai és german int.
 5. Klasszika-filológiai szemín. múzeum.
 6. " " "
 7. Modern filológiai szemín.
 8. Történelmi szeminárium.
 9. Földrajzi intézet.
1. Pedagógiai könyvtár és laboratorium.
 2. Filozófiai könyvtár.
 3. Klasszika-filológiai int.
 4. Magyar nyelvtudom. intézet.
 5. Német intézet.
 6. Francia intézet.
 7. Világtörténelmi intézet.
 8. Magyar történelmi int.
 9. Földrajzi intézet.

VIII. A jövő feladatok.

A XIV. és XV. században, amikor az első magyar egyetemek alakultak, Közép-Európában, kezdve a prágain, bécsin, krakkóin, számos egyetem alakult aránylag rövid időn belül. A XX. században pedig, amikor egyetemeink száma először növekedett nagyobbra, egyidejűleg a külföldön is számos új egyetem alapításának vagy mik tanúi. Olaszországban Milano, Németországban Frankfurt, Köln és Hamburg, Lengyelországban Posen, Lodz, Wilna, Csehszlovákiában Pozsony, Jugoszláviában Laibach (Ljubljana), továbbá a belgrádi és zágrábi egyetemek nagy bővítése, Görögországban Szaloniki, Törökországban Konstantinápoly, Angora stb. Tehát mindannyiszor egy világháramlattal úszik Magyarország, amikor egyetemalapításokra határozza el magát. Ez természetes következménye annak a szoros kapcsolatnak, mely kulturális tekintetben Európa civilizált államait mindig összekapcsolta és amely egyre szorosabb lesz. Évszázadokon át keleti vége mi voltunk, ma azonban már keleti és déli határainkon túl is egyre jobban terjed. A belső lelki szükségleten kívül tehát a külföldi verseny az a másik főtenyező, mely egyetemügyünk fejlődését irányítja.

Hazai történeti fejlődésünk és nemzetközi helyzetünk perspektívájába beállítva egyetemi politikánk terén a közelebbi és távolabbi feladatok képe körülbelül a következőképpen alakul:

1. *Az egyetemek számának* további emelése az ország jelenlegi határai között belátható időben nem lesz szükséges. Abból azonban, hogy az egyetemek száma elegendő, nem következik, hogy azok szervezete már elég erőteljes. A debreceni és pécsi egyetemnek természettudományi karai még nincsenek felállítva. Bár e két egyetemnek ez a kiegészítése nem tartozik a sürgős feladatok közé, Debrecenben máris látjuk a kezdeteit e kar szervezésének. Erre a fejlesztésre előbb-utóbb sor fog kerülni, főként abból az okból, hogy e kar kebelébe tartozó tudományágak művelőinek való állások száma szaporítható legyen és így a tudományos kutatás e téren is mélyüljön, a tudományos ellenőrzés és kritika növekedjék.

A külföldön továbbá általánosan jelentkezik az egyetemi keretek bővítése. Állatorvosi, közgazdasági, kereskedelmi, mezőgazdasági karok illesztetnek be a hagyományos régi négy fakultás mellé, amelyek közül a bölcsészeti szintén egyre több egyetemen oszlik meg filozófiai és természettudományi karra. Sőt Németországban kifejezésre jutott előkelő helyről¹ az a gondolat, hogy a műegyetemeket is vissza kell kapcsolni a tudományegyetemek keretébe, amire gyakorlati példát is látunk Belgrádban és Zágrádban, ahol a műegyetemi fakultás a hét fakultás egyike. Nálunk a pozsonyi egyetem szervezeti szabályzata a magyaróvári gazdasági akadémia bekapcsolására gondol. Felmerült az a gondolat is, hogy a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi kart kell az állatorvosi főiskolával és egy mezőgazdasági akadémiával közös főiskolává egyesíteni, ami esetleg saját mezőgazdasági szakosztályának kifejlesztése útján is lehetséges. Az így tervezetthez hasonló főiskola már régebben van Bécsben, a Hochschule für Bodenkultur.

Az egyetemi fakultások kérdése tehát ma külföldön és nálunk egyaránt még forrongásban van s e téren a mozgalom még hosszabb ideig el fog tartani.

2. *Tanulmányi tekintetben* az alapprobléma minden fakultásra nézve a szakképzés és a tudományos kutatás s abból folyó tudósképzés helyes összeegyeztetése. Ma már minden fakultás gyakorlati pályákra nevel. A hittudományi lelkészeket, a jog- és államtudományi kar közigazgatási és igazságügyi tisztviselőket és

¹ C. II. Rócker: Gedanken zur Hochschulreform.

ügyvédeket, az orvostudományi kar orvosokat és gyógyszerészeket, a bölcsészettudományi és természettudományi kar tanárokat képez és az állam által elismert közszolgálatra minősítő okleveleket állít ki. Hallgatóik túlnyomó része csakis ezt az oklevelet keresi az egyetemen különös tudományos hajlandóság nélkül. Érthető és jogos az államnak az az igénye, hogy az egyetemtől olyan munkát vár, melynek eredménye a tanítványoknak a közpályákra való alapos kiképzése. Ezt másképen, mint a szakiskolai rendszer bizonyos fokával, kötött tanrend és a vizsgák rendszere nélkül elérni nem lehet. A hittudományi, orvosi és bölcsészeti karokon újabban több reform történt ebben az irányban. A jog- és államtudományi karok tanulmányi és vizsgarendje szorul leginkább reformra és van is már tárgyalás alatt, mert a kiképzés főleg közigazgatási irányban a mai igényeknek megfelelő általános színvonalat nem biztosítja.

Ezzel a szakképzéssel szemben áll a másik, az ősi hivatása az egyetemeknek: a tudomány előbbrevitele és a tudósképzés. Ennek világszerte ma is az egyetemek a főtényezői, habár mellettük újabban más, tisztán kutatással foglalkozó intézmények is létesültek, de sem a szándékokban, sem a valóságban olyan törekvések, vagy jelenségek nem mutatkoznak, amelyek az egyetemek kutatási szerepét korlátozni, vagy éppen megszüntetni akarnák. Az egyetemek tehát maradnak és kell, hogy maradjanak továbbra is a kutatásnak is gócpontjai. Különös okunk van ezt hangsúlyoznunk nekünk, akik kutatási intézeteket nagyobb számban felállítani nem tudunk, és ezért a tudományok előbbrevitelének munkáját főként egyetemeinktől kell várunk. Különös gonddal és körültekintéssel kell tehát lehetővé tennünk azt, hogy az egyetemeknek ez a tudományos kutató munkája és a tudósnevelés a szakoktatás mellett minél zavartalanabban és eredményesebben folyhasson.

3. *Személyi tekintetben* a cél az, hogy a kutatók a szellemi munkának legjobb feltételeit lehetőleg megkapják. E tekintetben az első dolog a különféle témakörök szétválasztása, mert fárasztóbb és bénítóbb szellemi munka nincs, mint heterogén tárgykörökkel való egyidejű foglalkozás, ami a koncepciót és elmélyedést lehetetlenné teszi. Ez a fő szempont a tanszékek számának megállapításánál is, aminek helyes korlátja viszont a túlságos felaprózás kerülése oly módon, hogy az egyes ügykörök egy-egy munkabíró fej munkarejét lekössék.

A tudomány haladása a specializálódás felé visz és egyúttal a tudományos eredményeknek nagy növekedése, a feldolgozandó tudományos publikációk nagy tömege is fokozatos munkamegosztásra kényszerít. Ez az oka annak, hogy a tanszékek száma az utolsó évszázadban mindenütt fokozatosan és nagy arányokban szaporodott. Ez a fejlődés ma is tovább tart. Ezzel nekünk is számolnunk kell és egyike a tudománypolitika legfontosabb kérdéseinek, hogy e téren hol álljon meg. A jelenlegi helyzet egyetemeken, mint a tanszékek szinoptikus táblázatából kitűnik, az, hogy a budapesti tudományegyetem, a párhuzamos tanszékek leszámításával is, a leggazdagabban van ellátva. Ez főleg a par excellence kutatásra hivatott fakultáson, a bölcsészeten van így, amelynél leginkább van specializálódás biztosítva. A vidéki egyetemeken azonban ez hiányzik. Csak a szakoktatáshoz szükséges minimális számú tanszékekkel rendelkeznek, amelyek legtöbbször oly óriási területet kénytelen felölelni, hogy az oktatás mellett kutatásra és tudósképzésre ideje és ereje nem marad. Ez az egyes karok és egyetemek tudományos szelleme kialakulásának és megerősödésének is kárára van. Ha az ország jelenlegi gazdasági helyzete lemondásokra és korlátozásra is kényszerít, a nemzetközi tudományos verseny nem engedi meg, hogy tanszékeink szaporításáról lemondjunk. Arra természetesen nem törekedhetünk és az nem is volna helyes célkitűzés, hogy minden egyetemünket egyenlően fejlesszük ki.

A budapesti egyetemnek aránytalanul hosszabb és érdekes múltjánál fogva mindig meg lesz a vezető szerepe. A másik három egyetemen való fejlesztés pedig a különleges hivatottság, vagy alkalmas környezet felhasználásával és tervszerű munkamegosztással, a különböző tanszékeknek az egyetemek közt való megosztásával történjék. Vannak tudományágak, amelyeket egyáltalában nem, vagy kielégítően nem művelnek. A nemzetközi köz- és magánjog, szociológia, szövettan és embriológia, a neurológia, praehistória, cseh, román, lengyel és balkán népek nyelve és történelme, zenetörténet stb. csak kiragadott példák arra, hogy milyen fontos tanszékek hiányzanak, amelyek részben több, részben vagy a budapesti, vagy valamely vidéki egyetemen lesznek felállítandók.

E téren egy speciális magyar szempontnak is nagy szerepet kell játszania. Nyelvünk izoláltsága és nemzetünk kis száma ellenére is intenzív tudományos életet tudunk kifejleszteni és akarunk fenntartani. A nemzetközi tudományos versenyben a német, a latin és az angolszász népek egy-egy nagy csoportosulást alkotnak, amelyek párhuzamosan futják a versenyüket. Ez a világháború után különösen kiélesedett, amióta egyrészt a franciák, másrészt az angolok és amerikaiak a német tudománynak általuk is elismert háborúelőtti hegemoniáját le akarják küzdeni azáltal, hogy minden téren önálló munkára rendezkednek be és ezáltal három nagy és tökéletes tudományos autarkia van kialakulóban. Azok mindegyikét azonban nagyszámú és gazdag népek és államok tartják fenn. Nyelvi izoláltságuknál fogva az autarkiának kényszerűsége, mivel senkihez sem csatlakozhatunk, nálunk mindig meg volt, de hiányzott annak tudománypolitikai öntudatossága. Erre most eljutottunk. A feladat az, hogy kisebb viszonyaink közt is tudományos autarkiáknak megerősítése irányítsa elhatározásainkat a további fejlődés útján. Mindenki tisztában van azzal, hogy az említett nagy népekkel a kvantitatív versenyt nem vehetjük fel, ellenben a koncepció és a helyes kiválasztás terén a kis nemzetek a nagyokkal szemben nincsenek hátrányban.

A tudományágak és a tanszékek kiválasztása mellett a másik egyenlő fontosságú kérdése az emberek megtalálása és biztosítása. E téren a külföldi ösztöndíj akció megszervezése egyike a legnagyobb jelentőségű intézményeknek. Szükség lesz még a külföldi ösztöndíj letelte és a tudományos beérkezés közti korban levő fiatal tudósokról való gondoskodás megszervezésére. Az egyetemi tanszékek melletti adjunktusi és tanársegédi állások, valamint a Gyűjteményegyetem és néhány más tudományos intézetünk állásai e téren a kezdetnél sokkal többet jelentenek, az egész akciónak tervszerű összefoglalása és kiegészítése azonban (elsősorban az úgynevezett elméleti tanársegédek ösztöndíjainak kérdése) még megoldatlan.

4. Anyagi *téren* a kérdés háromfelé ágazik: a tudományos intézetek (épületek), a tudományos felszerelés (belső berendezés) és szakkönyvtárak kérdésére. A tudományos intézmények létesítése terén az utolsó három évtizedben főleg az orvosképzés és műszaki oktatás terén rendkívül sok történt. A továbbiakra nézve gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter megalkotta a nagy koncepciót, amelyet főleg „a természettudományok érdekében teendő intézkedésekről szóló törvényjavaslat” indoklásában fejtett ki. A Budapesten, a Lágymányoson létesítendő természettudományi telep és botanikus kert tervét, melyet Wälder Gyula műegyetemi tanár készített, be is mutatjuk.

Az intézetek belső felszerelése és laboratóriumainak berendezése terén főleg a tudományos kutatás szempontjából a természettudományi kongresszus végrehajtó bizottságának jelentése az alapvető munkát, amelynek szisztematikus állandó kiegészítése a Természettudományi Tanács felállítása útján biztosítja

lesz. Ugyanilyen tervszerű program megállapítására lesz szükség a szellemi tudományi tanszékek és azok intézeti szemináriumai számára.

A könyvtárak terén a háborús hézagok végleges kiküszöbölésére még egy nagy erőfeszítésre lesz szükség. A további munka tervszerűsége az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központban és az azáltal kiadott központi címjegyzékekben kitűnő támaszokat talál.

5. Jelentékeny szerepe van az *egyetemi organizáció és adminisztráció* kérdésének. Mint a fentiekből kitűnik, e téren csak a budapesti egyetemen vannak komolyabb hiányok. Ezek azonban túlnyomórészt bizonyos szempontok elhomályosulásából származtak és azoknak objektív felderítése vei és megvilágításával megoldhatók.

A főprobléma az egyetem vagyonának és önkormányzatának kérdése. Az egyetemi alap tekintetében nem lehet vitás az, hogy az a budapesti egyetemet illeti és illette mindig. Hogy a vagyont a jezsuita-rend, a királyi helytartótanács, a vallás- és közoktatásügyi minisztérium, vagy maga az egyetem kezeli-e, annak az alapítóleveleken és királyi diplomákon alapuló tulajdonjogát nem érinti. Gyakorlati és gazdasági okokon alapszik a kormányoknak az az immár több mint 150 éves álláspontja, hogy az egyetem birtokainak kezelésére sem hivatva nincs, sem nem alkalmas. De viszont jogosnak kell tekinteni az egyetemnek azt a törekvését, hogy az egyetemi alap kezelésébe bepillantása legyen, hogy azt ellenőrizhesse. Ez már megoldást nyert az egyetemi alap vagyonának egy részére, az Egyetemi Nyomdára nézve, amelynek igazgatóságába az egyetem négy tagot delegál. Másik analógia a vallás- és tanulmányi alapokat ellenőrző bizottság, amelyhez hasonló bizottság alakítható a budapesti egyetem képviselőiből vagy azok részvételével az egyetemi alap ellenőrzésére. Ily módon az egyetem jogának elismerése a gazdasági kezelés gyakorlatias módjával teljesen összhangba hozható.

Az egyetem autonómiájának kérdése a budapesti egyetemre nézve a többinél hosszabb múlttal bír, és az írott jogszabállyal kimerítő szabályozást sohasem nyert. A súrlódások a szokásjog határozatlanabb és elasztikus természetéből folynak. E téren írott jogszabályok alkotása tehát mielőbb kívánatos, aminek szükségességét, mint a fentiek mutatják, mindkét fél érzi is. A szabályozás a többi egyetemre nézve sem felesleges és nagyjából egyenlő szempontok szerint kell, hogy történjék. A megoldás kívánatos módja a törvényalkotás, de megfontolás tárgyává tehető államfői rendelet kibocsátása is. A kiegyezés óta az egyetemek ügyeit legtöbbször királyi rendeletek szabályozták. Ez könnyebben járható út, mint a törvényhozás.

A szabályozás a többi egyetemre nézve sem felesleges és egyetemi törvény útján nagyjából egyenlő szempontok szerint kell, hogy történjék.

Az adminisztráció terén különös fontossága van az egyetem gazdasági igazgatása kérdésének. *Az egyetemi gazdasági hivatalokat* értem, amelyek az egyetem összes dologi kiadásainak lebonyolítását végzik. Ezáltal működésüknek jósága vagy nehézsége az egyetem működésének minden részletére kihat és így annak előmozdítója vagy nagy kerékkötője lehet. Kétségtelen, hogy a jelenlegi állapot az állami költségvetési rend (szemx)ontjából kielégítő biztosítékot nem nyújt és viszont az egyetemek tudományos és oktató munkájának is sok nehézséget, idővesztést és sokszor bosszúságot okoz. Ez főleg technikai kérdés, melynek jogi megoldására az egyetem múltjában és a mai külföldi példákban, valamint mai állami számviteli rendszerünkben számos gondolatot találunk, amelyek e téren nagy javulást tesznek lehetővé.

6. *Az egyetemek közti kapcsolatok bel- és külföldön.* Az egyetemeket közösen érintő kérdésekben való egyöntetű eljárás szüksége számukra nyilvánvaló.

Ez hozta létre a Felsőoktatásügyi Egyesületet és a hasonló külföldi alakulatokat is. Ezek azonban társadalmi alakulatok és jó-részben az egyetemi tanárok anyagi ügyeinek érdekképviseletai. Számos kérdés van azonban, amelyekben nemcsak az egyetem érdekében kívánatos az egyöntetű állásfoglalás és eljárás, hanem a kormánynak is gyakran szüksége van arra, hogy az egyetemek összessége részéről kapjon bizonyos ügyekben javaslatokat. Az egyetemek együttes eljárását e kérdéseiben szervezni kell. Erre a kezdet meg is történt azokban az ügyekben, amelyekre nézve a megoldás már lehetségessé vált. Az egyik a külföldi tudományos ösztöndíjak kérdése, amit eredményesen és igazságosan intézni csak úgy lehet, ha az összes egyetemek tehetséges ifjúsága és volt tanítványai egyaránt figyelemben részesülnek. Az egyetemek intézményes befolyásának biztosítására fog szolgálni az ösztöndíjtanács, amelyről szóló törvényjavaslat már a nemzetgyűlés előtt van. Másik példa a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedések tervszerűsége, amit szintén csak országosan lehet helyesen intézni és evégből szintén törvényjavaslat készült az Országos Természettudományi Tanács felállítására. Ezeken kívül azonban más hasonló kérdések is vannak, például a háború befejezése óta nagyon növekedett jelentőségben az egyetemek külföldi összeköttetésekének kérdése. A Nemzetek Szövetsége által létesített Commission de Coopération Intellectuelle és az az alá rendelt Institut de Coopération Intellectuelle gondozza és fejleszteni törekszik az egyetemek közti tanár- és hallgatócserét és egyéb tudományos kapcsolatokat. Ezek gondozására az Institutban külön ügyosztály áll fenn, amely immár három éve *Bulletin des Relations Universitaires* címmel külön folyóiratot ad ki. Ebbe a nemzetközi érintkezésbe egyetemeinknek is mielőbb be kell kapcsolódnunk. A kormánnyal való összhangban ugyan, de öntevékenységgel. Ehhez nélkülözhetetlen az egyetemek egyöntetű eljárása, nehogy akciónk a külfölddel szemben tervszerűtlennek tűnjék fel. Az Institut de Coopération Intellectuelle azon van, hogy az egyetemek közti érintkezés előmozdítására minden országban iroda létesüljön. Az egyetemek közti érintkezés irodáját nálunk az értelmi együttműködés magyar nemzeti bizottságának kezdeményezésére a Magyar Külügyi Társaság tartja fenn. Vezetője dr. Horváth Jenő egyetemi címzetes rendkívüli tanár. (Budapest, Országház.) Az iroda működése eddig vérszegény, ami természetes következménye a minisztériummal és a hazai egyetemekkel való laza kapcsolatának.

A megoldásnak többféle lehetősége van és külföldön, az ottani különböző viszonyoknak megfelelően, többféle megoldást találunk. Az angol birodalom egyetemei időnkint birodalmi kongresszusra jönnek össze. (Congress of the Universities of the British Empire.) Eddig hármat tartottak, 1912., 1921. és 1926. években. A német birodalomban két ilyen intézmény van: az egyik a IToch-schnlkonferenz, amelyet a különböző szövetséges államok közoktatásügyi minisztériumainak illetékes referensei tartanak. A másik a Rectorenkonferenz, amelyen az egyetemek rektorai találkoznak. Az entraide universitaire-nek számos országban vannak jól működő szervei. Különösen érdekes az American University Union in Europe, amely az amerikai egyetemeknek (tanárok és hallgatók) Európával és az európai egyetemeknek amerikaikkal való kapcsolatát van hivatva megkönnyíteni. Ennek kontinentális központja Parisban van (Boulevard St. Germaine 173.). Fiókinézményei pedig vannak Londonban, Prágában, Genfben, Berlinben, Rómában, Madridban, Varsóban, Bécsben, egy lesz egy skandináv államban s azonkívül vannak Tokióban, Pekingben. Kínában, Mexikóban és Buenos-Airesben.

Ez mutatja, hogy körülöttünk mindenütt az egyetemek mennyire aktív szerepet játszanak a tudomány nemzetközi életében, ezáltal mérhetetlen súlyt

és tekintélyt szerezve nemzetüknek. Mi sem késhetünk tovább. Az egyetemek tömörülésének és az egységes tudománypolitikai akciónak megszervezésére legalkalmasabbnak látszik az a terv, amelyet gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter „A külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról” szóló törvényjavaslatnak indokolásában vet fel, ahol a tudományos élet megszervezésének talán legnehezebb, de mindenesetre legmagasabbrendű kérdését abban látja, „lehet-e olyan országos központi egyetem feletti szervezet (Überuniversität) célszerűen létesíteni, amelynek az lenne a hivatása, hogy a magas kultúrának az egyetemek kereteiből kiemelkedő kérdéseit intézze és szervezetében az összes tudományos intézmények (egyetemek és egyéb főiskolák vagy közgyűjtemények) képviselőit saját kötelékében egyesítve, azok tervszerű együttműködését biztosítsa”. A probléma és a velejáró felelősség tehát e téren is világosan áll már mindenki szeme előtt és a jövőnek kell itt is a megoldást meghoznia.

Az önbizalomnak és szervezkedésnek az utóbbi években oly örvendetes bizonyítékait látjuk, hogy nem kételkedhetünk ennek a szervezkedést megkoronázó és összefoglaló lépésnek sikerében sem.

8. §. A JOGAKADÉMIÁK.¹

Írta: MAGYARY ZOLTÁN.

A jogakadémiák egyetemeink szaporítása előtt felsőoktatásügyünk keretében nagyobb szerepet játszottak. Számuk a tizet is meghaladta, újabban azonban csökkent. Egyrészt újabban állított egyetemek egy-egy jogakadémiát magukba olvasztottak, másrészt pedig azáltal csökkent a számuk, hogy az ország megcsónkításával a kassai állami és a nagyváradi kir. kath. jogakadémia elvesztek, az ittmaradt ós részben menekült felekezeti jogakadémiák és jogliceumok államsegélye pedig az államháztartás szanálása során megszüntettetett. Így ezidőszerint már csak az egri katolikus, kecskeméti református és a Miskolcra menekült sárospataki evangélikus jogakadémia vannak életben.

A XVIII. században létesített királyi jogakadémiákat az 1777-i Ratio Educationis s bölcséleti és jogi tanszakkal szervezte, amelyek mindegyike 2-2 évfolyammal bírt és a bölcsészeti tanfolyam a jogi tanfolyam előkészítőjéül szolgált. Az 1806. évi Ratio Educationis a jogi tanfolyamot 3 évre kívánta kiterjeszteni, de ez a rendelkezés a valóságban nem lépett életbe. A jogi tanfolyam 3 évre csak akkor bővült, amikor a Thun-féle reform alkalmával 1850-ben, illetve 1855-ben a bölcsészeti tanfolyam a gimnáziumokba olvasztatott be, mint annak VII. és VIII. osztálya.

1867-ben az alkotmányos magyar kormány a jogakadémiákat továbbra is fenntartotta és tanrendjét is újonnan állapította meg. Trefort Ágoston előterjesztésére a király által 1874. évi május hó 4-én szentesített új szabályzat bővítette ki a jogakadémiákat négyévfolyamúra és alakította át azokat az egyetemi karokhoz hasonló jog- és államtudományi főiskolákká. Ugyanakkor az addigi vizsgarend helyét is az egyetemeken szervezett alap- és államvizsgák foglalták el, a jogakadémiák és jogliceumok azonban a szigorlatozás és doktorrá avatás jogát nem nyerték el.

Az egyes jogakadémiák történetének főbb adatai a következők:

1. *Eger.* Az egri érseki jogliceum 1740-ben létesült Foglár György egri

¹ Lásd a Felsőoktatásügy Magyarországon című műben Boeóky Alajos cikkét a kir. jogakadémiák és katolikus jogliceumokról és Horváth Ödön cikkét a protestáns vallásfelekezetek által fenntartott jogakadémiákról.

kanonok és püspöki helynök alapítványából. Azóta is fennáll és átélte a jogakadémiák minden szervezeti átalakulását. Az eg-ri érsek az államsegély megszüntetése után is tovább fenntartja, úgyhogy ez a ma működő egyetlen katólikus jogakadémia.

2. *Győr.* Itt Mária Terézia 1774-ben alapított kir. akadémiát, mely 1785-ben Pécsre helyeztetett és 1802-ben került vissza Győrbe. 1892-ben megszüntetett.

3. *Kassa.* A jogakadémiát 1777-ben Mária Terézia alapította. Mint állami jogakadémia működött 1918-ig, amikor Kassának elszakításával megszűnt.

4. *Kolozsvár.* Korábbi rövidebb életű főiskolák helyett, amelyek 1848-tól kezdve teljesen szüneteltek, 1863-ban kir. jogakadémia állított fel, amely 1872-ben az egyetem jog- és államtudományi karába olvadt be.

5. *Nagyvárad.* Az itteni kir. akadémia alapját Mária Terézia vetette meg az 1780-ban létesített kétéves bölcsészeti tanfolyammal, amelyhez II. József alatt, 1788-ban csatlakozott a kétéves jogi tanfolyam. Ez a kir. kath. jogakadémia Nagyváradnak román uralom alá való jutásáig fennállott, sőt egyideig még román uralom alatt is tovább működött.

6. *Pécs.* A pécsi püspöki jogliceumot báró Szepessy Ignác pécsi püspök alapította és bölcsészeti tanfolyamát 1831-ben, a jogit pedig 1833-ban nyitotta meg. A Pozsonyból menekült Erzsébet-tudományegyetemnek Pécsre való helyezésekor annak jog- és államtudományi karává alakult át.

7. *Pozsony.* A tudományegyetemnek Nagyszombatról Budapestre való át-helyezésekor Nagyszombatban 1777-ben királyi akadémia állított fel, melyet 1784-ben Pozsonyba helyeztek át és ott volt mint kir. kath. jogakadémia, míg a Pozsonyban felállított Erzsébet-tudományegyetem jog- és államtudományi karává át nem alakult.

8. *Debrecen.* Az itteni jogi oktatás története a debreceni egyetem történetének keretében található. A ref. jogakadémia az 1912-ben felállított Tisza István Tudományegyetembe olvadt be.

9. *Kecskemét.* Az itteni református iskolában 1831 óta folyt jogi oktatás. 1862-ben állították fel a második évfolyamot, 1875-ben a teljes négyévfolyanra jogakadémiát. Ez az akadémia ma is fennáll és az országnak egyetlen református jogakadémiája.

10. *Máramaros-sziget.* Az itteni református iskolában 1837-ben kezdődött a jogi oktatás. 1869-ben lett az akadémia két-, 1870-ben három, 1875-ben négyévfolyamú. 1918 őszén a város idegen megszállás alá került és mivel a jogakadémia működése egyre több nehézségbe ütközött, 1920-ban Hódmezővásárhelyre költözött át. Itteni fenntartása azonban egyre több anyagi nehézséggel járt és 1924-ben működését megszüntette.

11. *Sárospatak.* Az itteni református főiskolán 1708-ban állították fel az első jogi tanszéket. Ebből fejlődött ki fokozatosan a jogakadémia, mely 1864-től háromévfolyamú és 1875-től négyévfolyamú lett. A jogakadémia 1918-ig működött és a háború elvesztése következtében szűnt meg.

12. *Eperjes.* Az itteni ág. h. ev. kollégiumban a jogtudományok önálló tanítása 1815-ben kezdődött, a két éves jogakadémia azonban csak 1861-től kezdve működött. A tanulmányoknak négy évre való kiterjesztése nehézségekkel járt és a jogakadémia ideiglenes felfüggesztését okozta, s csak 1878-ban nyílt meg. Eperjesnek az országtól való elszakítása után a jogakadémia Miskolcra menekült s ott működik ma is, mint az országnak egyetlen evangélikus jogakadémiája.

A ma fennálló három jogakadémiának a következő tanszékei vannak:

Egri római kath. jogakadémia. 1. Kómái jog; 2. egyházjog, magyar alkotmány- és jogtörténet; 3. politika, magyar közjog, nemzetközi jog; 4. nemzetgazdaságtan, statisztika, áll. am. számvitelt. an; 5. magyar magánjog, osztrák magánjog;

6. büntető anyagi jog, büntető alaki jog, jogbölcselet; 7. kereskedelmi jog, váltó-jog, polgári perjog; 8. közigazgatási jog, pénzügyi jog.

Ezidőszevint a 2. számú tanszék üresedésben van.

Kecskeméti egyet. ref. jogakadémia. 1. Egyházjog, magyar alkotmány- és jogtörténet és legújabbkori történelem; 2. közigazgatási jog, pénzügyi jog és államszámviteltan; 3. bevezetés a jog- és államtudományokba, magyar közjog, nemzetközi jog és politika; 4. római jog és művelődéstörténet; 5. jog-bölcészét, büntetőjog és bölcészeti erkölcsstan; 6. nemzetgazdaságtan, pénzügytan és statisztika; 7. magyar magánjog, osztrák magánjog; 8. kereskedelmi és váltójog, peres és perenkívüli eljárás.

Ezek közül a 2. és 6. nincs betöltve.

Miskolci ev. jogakadémia. 1. Római jog; 2. magyar alkotmány- és jogtörténet, egyházjog, történet, filozófia; 3. közgazdaságtan, pénzügytan, statisztika; 4. jogbölcselet, büntetőjog és büntetőeljárás; 5. közigazgatási jog, pénzügyi jog; 6. magyar magánjog, osztrák jog, bányajog; 7. közjog, politika, bevezetés a jog- és államtudományokba; 8. kereskedelmi jog, váltójog és törvénykezési jog.

A hallgatók száma az 1925/26. tanév első felében a következő volt: Egei' 380, Kecskemét 534, Miskolc 369. A vallás- és közoktatásügyi miniszter az első évre felvehető hallgatók számát a jogakadémiákra nézve az 1926/27. tanévre évfolyamonként 40-ben állapította meg.

A jogakadémiák helyzete az egyetemek szaporodása óta, főleg amióta a négy egyetem az ország megcsonkítása után is fennmaradt, nagyon megnehezedett és tudománypolitikai jelentőségük megcsökkent. Fenntartásukat inkább felekezeti szempontokból indokolják. Államsegélyben nem részesülnek.

9. §. A TUDOMÁNYEGYETEMI KÖZGAZDASÁG TUDOMÁNYI KAR.

Írta: ERŐDI-HARRACH BÉLA.

I. Történet és cél. II. Szervezet és önkormányzat. III. A kar tanulmányi és vizsgarendje. IV. A kari oktatás eszközei. Az Intézetek. V. Jövő feladatok.

I. A budapesti kir. magyar tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar működését az 1920/21. tanévvel kezdte meg.

Közgazdasági életünknek és közigazgatásunknak régi kívánsága ment ezzel teljesülésbe. Az akkor már két évtized óta folyó tervezgetések és előkészítő munkálatok léptek ezzel, az alapok kijelölése után, a végleges megvalósítás útjára. A kar megalapítására irányuló kívánalmak megnyilatkozásának időrendi sorrendjében első a III. Országos Gazdakongresszus állásfoglalása. Az OMGE irodalmi és tanügyi szakosztálya e kongresszusnak javaslatát 1907-ben megismételte és az állatorvosi főiskola és az erdészeti főiskola beolvasztásával *Mezőgazdasági egyetem* létesítését sürgette, amihez az 1911. évi gazdakongresszus is csatlakozott. Ezzel párhuzamosan a Magyar Gazdaszövetség 1900-ban egy másik mozgalmat indított meg: *Közgazdasági Egyetem* létesítése érdekében, amely a mezőgazdasági, erdészeti és állatorvosi szakon kívül kereskedelmi, ipari és pénzügyi szakosztályokat is magában foglaljon. A kereskedelmi körök ez időtől kezdve főleg a német Handelshochschule-mozgalom hatása alatt, mind behatóbban foglalkoztak egyetemi jellegű *kereskedelmi főiskola* létesítésével. Az 1911. évi Országos Jogászgyűlés élesen állástfoglalt az egyoldalú jogász-képzéssel szemben, megállapítván, hogy: „az általános jogi és államtudományi képzettség, amit a jogi oktatás mai rendszere nyújtani képes, önmagában még nem elégséges a hivatása magaslátán álló és nagy célok megvalósítására törekvő

közigazgatás ellátásához...” Ezekre az előzményekre támaszkodva, a legtekintélyesebb hazai érdekképviselők, még pedig a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem képviselőiben, 1911 december havában közgazdasági egyetem felállítását sürgették. E történelmi értékű emlékirat szerint: „A közgazdasági tudományok egyetemének felállítása nemzetünknek legfontosabb kulturális és közgazdasági érdeke. Az a nagy szellemi erő, amely ezidőszert a túltömött tisztviselői pályákon az egyoldalú jogász képzés miatt meddőségben senyved, az ilyen főiskola által a produktív pályákra terelődik. A Közgazdasági Egyetem célja az, hogy a gazdasági tudományok összességét egyetemi színvonalon művelje és terjessze; az ifjúságot a produktív pályákra vonzza és előkészítse és ezzel az ország kihasználatlan gazdasági erőit életrekeltsse s a legszélesebb alapon nyújtott gazdasági kiműveléssel a különböző gazdasági ágak összműködését létesítse. Hallgatóságából kerüljenek ki az ipari és kereskedelmi ismeretekkel bíró gyakorlati mezőgazdák, szélesebb látókörű kereskedelmi és ipari vállalkozók, pénzügyi, biztosítási és közlekedésügyi szakemberek, a gazdasági szakminisztériumok és a városi gazdasági ügyosztályok tisztviselői, külföldi gazdasági képviselők és a gazdasági tudományok tanárai...” Ezt az emlékiratot, amelyet az 1912. évi február hó 1-én terjesztettek elő a képviselőházban, az országgyűlés mindkét háza meleg érdeklődéssel egyhangúlag elfogadta és a kormány számára utasítást adott a Közgazdasági Egyetem létesítésére irányuló törvényjavaslat haladéktalan előterjesztésére. Az országgyűlés mindkét házában ünnepélyes megnyilatkozása után a határozat végrehajtása az ország politikai, tudományos és közgazdasági életének teljes összhangjával sürgős ütemben megindult. Ámde, sajnos, az 1912. év tavaszán a legélesebb mértékben kitört parlamenti krízis e munkálatokat megakasztotta úgy, hogy e tárgyalások elodáztattak.

A világháború közgazdasági tapasztalásai méginkább megerősítették az egyetemi színvonalú közgazdasági képzésnek szükségességét és a Közgazdasági Egyetem létesítésének érdekében elsőnek ismét a mezőgazdasági érdekelttség lépett akcióba. Ennek eredménye lett ezután gróf Zichy Jánosnak második minisztersége idejében 1918. évben a Közgazdasági Egyetem szerveztének az előkészítése és kidolgozása, amely a háborús összeomlás és az utána kitört forradalmak miatt csak 1919 karácsonyán jelent meg végleges formában.

Külföldön is már a XX. század első éveitől mind behatóbban foglalkoznak az egyetemi oktatás reformjának, különösen pedig közgazdasági irányban való kiegészítésének és átszervezésének problémáival. Amerikában, Angliában, Németországban és Belgiumban máj- közel két évtized óta működnek egyetemi közgazdasági fakultások és közgazdaságtudományi főiskolák.¹ amelyek szerint, hogy az illető ország vagy országrész közgazdaságában a mezőgazdaság, ipar vagy kereskedelem a vezető termelő foglalkozás, mezőgazdasági, technikai vagy kereskedelmi fakultásra helyezik a súlyt az általános közgazdasági képzés mellett. A Közgazdaságtudományi Kar hosszas előtanulmányok után, a külföld mindeme törekvéseinek gondos figyelembevételével létesítettén, szervezetében és tanulmányi programjában a legmesszebbmenően kielégíteni igyekszik mindazokat a követelményeket, amelyeket a *modern közgazdasági és közigazgatási szakember* nevelése és képzése tekintetében az illetékes körök felállítottak. Minden idők tudományosságát az illető kornak társadalmi szükségletei irányították. Korunkban a társadalmi és gazdasági érdekek állanak előtérben- és szolgálatukban a társadalmi és gazdasági tudományok minden más tudományozakot túlhaladó gyarapodást mutatnak. Ezeknek a tudományoknak egységes rendszerbe foglalására, művelésére, fejlesztésére és oktatására kellett a Közgazdasági Egyetemet

¹ Birmingham, Leeds, London, Bruxelles, Pari?, Breslau, Frankfurt a. M., Hamburg. Köln. Leipzig, München.

egyelőre helyettesítő Közgazdaságtudományi Kart létesíteni, amelynek hivatása - a jogi, mérnöki és egyéb képzettségekhez hasonlóan - egy ríj képzettséget nyújtani: a közgazdaságtudományit, amely a mezőgazdasági, kereskedelmi és egyéb ágazatok szerint elég specializált legyen, anélkül azonban, hogy egyoldalúvá váljék, amely egyetemi színvonalon és tudományos alapossággal, az összefüggő legszélesebb területeket felölelő áttekintésre neveljen, anélkül azonban, hogy felületes encyklopédizmusba süllyedne.

A közgazdasági ismeretek ma már messze túlnőttek azokon a kereteken, amelyek régebben ezeknek egy-két közgazdasági kollégiumba szorított előadását lehetővé tették. A közgazdaságtan fiatal tudományából ma már egy egész tudománykör fejlődött ki, amely a külső tapasztalás tényén és a belső megismerés tudatán alapul és az idetartozó diszciplinákat az ember nem önmagukért, hanem az emberiség, a nemzetek nagy gazdasági és társadalmi céljaiért kutatja. Ezen a téren végzett munka vezet arra a tudományos és gyakorlati érdekű szükségletre, hogy a közgazdasági diszciplinák szisztematikus rendbe foglalva, a Tudományegyetem és Műegyetem mellett, egy külön főiskola: a Közgazdasági Egyetem keretében helyeztessenek el.

Meg kell oldani a közgazdasági felsőoktatásügynek szétdaraboltsága helyett annak egységét, mert csak a szellemi és anyagi erőknek az azonos feladatok érdekében keresztülvitt koncentrációjával lehet ezen a téren is igazi nagy eredményeket elérni.

A közgazdaságtan tehát ma már nem önállóan kiszakítható tantárgy, hanem a közgazdasági és társadalmi tudományok egész rendszerének egységes szempontú csoportosítása. Ez a legkomplexebb ismeret, amellyel az összes többi rokontudományok kölcsönhatásban állanak. Ezért kell a mezőgazdaság, ipar, kereskedelem és közlekedés közgazdasági vonatkozásait a jog és közgazdaság tudományos alapelveire felépítve, teóriák, reáliák és politikumok egész sorozatán át vezetni, a hallgatóságba belenevelni, bemélyíteni és azoknak egyéniségévé tenni, az emberi kultúra minden terén felismerhető közös vonások megfigyelésével, ismeretek gyűjtésével, rendszerbefoglalásával és önálló feldolgozásával. A Közgazdaságtudományi Kar tantervének alap gondolata a közgazdaságtan oktatása, ámde nem önállóan, hanem összes melléktudományainak e központ köré való csoportosításával, elméleti és gyakorlati elsajátításával. De a közgazdaságtant nem mint a gazdagodás eszközeinek egyoldalú tudományát kívánja ebben a legszélesebb felfogású rendszerben közkinccsé tenni. Részben ez az egyoldalú, utilitarisztikus jelleg okozta eddigi népszerűtlenségét és sokszor a jobb elemek tartózkodását is. Az embert és szerepét a társadalomban és a társadalmi élet működésének rendszerét az államban kívánja megértetni és kifejleszteni és ezzel társadalmunk és államunk kiépülését is minél hathatósabban előmozdítani.

A Közgazdaságtudományi Kar tehát nemcsak speciális új tagoltságával, hanem különösen e szintetikus - összefoglaló - sajátossága révén egyaránt hézagpótló, új intézmény. Annyira új és nagyszabású a feladat, amelynek ellátására rendeltetett, hogy ezt csakis teljesen és kizárólag e célt szolgáló, önálló testület és szervezet láthatja el, amelyet kell, hogy összeállításában és egész felépítésében ennek az új alkotásnak a szelleme hasson át. És ahogy *nem lehet* jogi vagy mérnöki, vagy bármely más speciális képzettséget 8 félévnél rövidebb tanulmányi idő alatt megszerezni, még kevésbé lehet a közgazdasági tudományok egyetemének önálló művelésére irányuló nevelést ennél rövidebb időtartamra szorítani.

Mint teljesen új alapítás, nem épülhetett ki azonnal minden részletében. Létesülésének és szervezésének irányelve két pólus körül mozog: az egyik, hogy figyelmét a tudomány alkalmazására irányítva, a tudományon keresztül elő-

készítsen, neveljen a közgazdasági pályákra, hivatásokra s a kereseti ismereteken túl, tudományos kikérekítésre, teljességre törekedjék; a másik ok, hogy a közgazdasági közép- és felsőoktatásügyi intézmények tanárainak képzésével foglalkozzék.

Előbbi úgy oldja meg, hogy a közgazdasági élet jelenségeit azok gyakorlati mellékcéljaitól mentesen teszi tudományos vizsgálat tárgyává, mint az egyetem legfőbb feladatává. És hogy ilyen módon nem veszi magára a szakiskola szűkebb kereteit, ezáltal lesz belőle a gyakorlat igazi iskolája, irányítója. A tudományegyetem sem szakiskolája a tanárnak, ügyvédnek, bírónak, a műegyetem sem a mérnöknek, építésznek stb., s mégis ez a legbiztosabb és legegyszerűbb útja a jó bírónak, ügyvédnek, tanárnak, mérnöknek stb. képzésének. Feladatából következik, hogy tanulmányi rendjének alapjellege a közgazdasági stúdium, még pedig a szónak legtágabb fogalmában. A tudománynak és a gyakorlatnak új területeit kell a közgazdasági egyetem munkatervének központjába állítani egyszerűen azért, mert ez az egyetem feladatának tekinti, hogy a közgazdasági és szociális élet minden lényeges irányában képzettséget nyújtson mindazoknak, akik ezekre a fontos élethivatásokra indulnak. Az érdekképviseletek embereinek, a kereskedelmi és iparkamarák tisztviselőinek, a részvénytársaságok, szövetkezetek vezető embereinek. Korunk szellemét és a munkásnép helyes érdekeit megértő munkásokat képezzen és széleskörű feladatukat ismerő iparfelügyelőket neveljen. Áruüzletek, kiviteli házak, bankok, biztosító intézetek, forgalmi vállalatok, ipari és bányavállalatok, az állam és a városok gazdasági üzemének vezető emberei egyetemes közgazdasági alapon nyerjék képzésüket. A gazdasági szakminisztériumok fogalmazói kara és tisztviselői is találják meg szakszerű kiképzésüket. És itt képeztesse azokat a tanárok is, akik gazdasági irányú közép- és főiskolákon működni akarnak, ideértve természetesen a jelenlegi mezőgazdasági akadémiák tanárait is. Ezek részben új hivatások, részben meglévőnek új tartalommal való kitöltése. Ez a feladat újabb tudományos diszciplínák kialakulására is közrehat, másoknak kereteit, szempontjait bővíti.

A közgazdasági egyetem ezeknek a tudományoknak főiskolai jellegű művelését biztosítja és ezzel párhuzamosan azoknak, akik a közgazdasági élet legkülönbözőbb ágaiban tevékenykednek és eddig vagy kizáróan csak a gyakorlat, vagy egyes szakiskolák állottak rendelkezésükre, alkalmat ad azok magasabb színvonalú kiképzésére. Ezek az életpályák tájékoztatnak a tanulmányok területéről és kijelölik azokat a kereteket is, amelyek a közgazdasági egyetemet a másik két egyetemtől elhatárolják s teljes súllyal mutatnak rá az intézmény fő céljára: hogy ez a főiskola a közgazdasági hivatásoknak legyen az univerzitása, s a közgazdasági tudományoknak művelését szolgáló intézete.

II. *Szervezet és önkormányzat.* A Közgazdaságtudományi Kar szervezete a 272/1920. M. E. szám alatt kibocsátott kormányrendeleten alapszik, amelyet az 1920. évi XXXI. törvénycikk törvényerőre emelt. Az alapító kormányrendelet következőképpen jelöli meg a Kar célját: „...hogy mindazokra a hivatásokra, amelyek magasabb köz- vagy magángazdasági, mezőgazdasági, nemkülönben közigazgatási ismereteket kívánnak, továbbá a külkereskedelmi és nemzetközi képviselőkre rendszeres tanítás útján, széles közgazdasági alapon előkészítsen és ezekben az irányokban tudományos képzést adjon, önálló tudományos munkásságra neveljen és a közgazdasági irányú közép- és felsőfokú oktatásügyi intézmények tanárainak képzéséről gondoskodjék”.

Ugyanez a szakasz intézkedik az itt megjelölt célnak előmozdítására szolgáló tudományos eszközökről is, amikor folytatón azt mondja, hogy: „a Kar a tudományos munkát és oktatást a Kar mellett létesített intézetek, laboratóriumok és szemináriumok rendszeres tevékenységével is szolgálja és előmozdítja”.

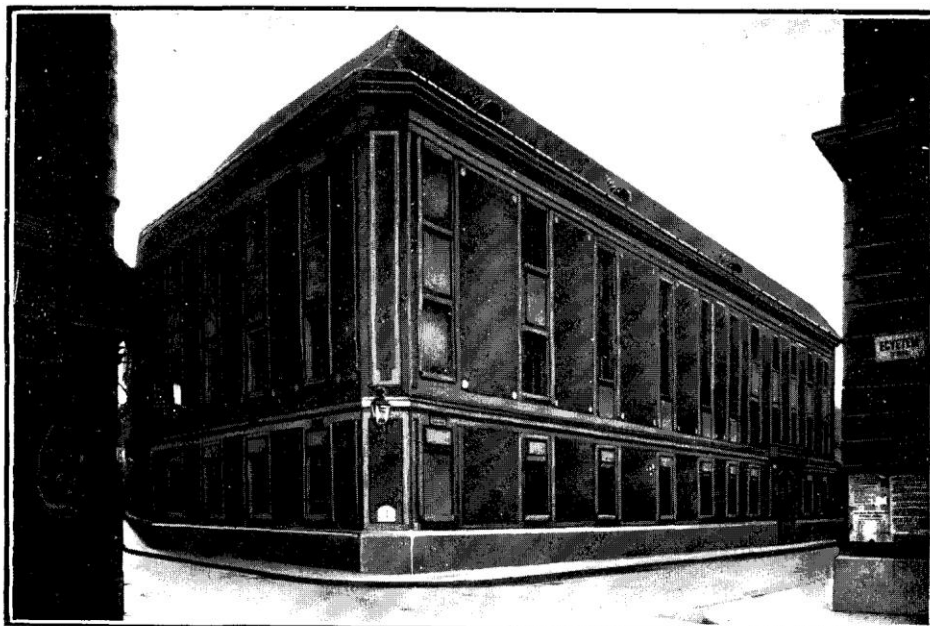
A fenthivatkozott törvény 1. §-a kimondja, hogy a Kart tanszabadság illeti meg. Ugyancsak kimondja a törvény, hogy a Kar tanárai a hazai tudományegyetemek fakultásainak tanáraival mindenben egyenrangú és egyenjogú egyetemi nyilvános rendes vagy rendkívüli tanárok. Az alapító kormányrendelet értelmében szabályozza a törvény azt is, hogy a Kar négy szakcsoportra oszlik:

1. egyetemes közgazdasági és közigazgatási, 2. mezőgazdasági, 3. kereskedelmi, 4. külképviseleti és konzuli szakcsoportra. Tekintettel a fejlődésből eredő tapasztalatokra, a külképviseleti és konzuli szakcsoportot, a Karnak Közgazdasági Egyetemmé váló kifejlődése esetén, a közigazgatási osztályába látszik célszerűnek beilleszteni egyrészt, mert a külképviseleti képzés közigazgatási és közgazdasági ismereteken kell, hogy felépüljön, másrészt pedig Csonka-Magyarországnak a külképviselet terén jelentkező szükséglete sokkal kisebb annál, hogy sem erre az irányra egy külön osztályt lehetne fenntartani.

A Karon egyelőre a budapesti Pázmány Péter-tudományegyetemen érvényben levő tanulmányi, fegyelmi és tandíj-szabályzat és magántanári képesítő szabályzat irányadó. Az 1920. évi XXXV. t.-eikk 3. §-a intézkedik arról, hogy a budapesti m. kir. Keleti Kereskedelmi Akadémia, mint külön tanintézet megszűnik és feladatairól a Közgazdaságtudományi Kar gondoskodik. Ez a szakasz azt is kimondja, hogy a budapesti m. kir. Állami Kereskedelmi iskolai Tanárképző Intézet a Karhoz kapcsolatik és annak kebelében szerveztetik. Az egyetemek autonómiájának ezidőszerű elemei mind bennfoglaltatnak a Kar autonómiájában, amelyek közül különösen ki kell emelni az 1920. évi XXXI. t.-e. 7. §-át, amely szerint: „a Kar nyilvános rendes és rendkívüli tanárainak kinevezése iránt a vallás- és közoktatásügyi miniszter, a kir. magyar Tudományegyetemi Közgazdaságtudományi Kar kandidációja alapján teszi meg legfelsőbb helyre előterjesztéseit”; amiben az az elv jut kifejezésre, hogy a tanszékek szej vezetésére és betöltésére a leginkább szakértő tényező és ezért a legilletékesebb: az egyetem. Amikor a törvény a Karnak a tudományos szervezés és kandidálás jogát a tudomány érdekében legnemesebb szellemben adományozta, ezzel nemcsak kiváltságot adott neki, hanem a tudomány érdekében súlyos kötelességet is helyezett rá. Amennyiben ennek a jognak és kiváltságnak szakszerű és az egyetem mindenkori igényeinek megfelelő intézéséért a felelősséget viselni tartozik. Ezért a Karnak mindenkor tudnia kell, hogy tanulmányi és a tudományos kutatást illető kérdésekben a súlypont őrajta van és hogy a Kar irányában megnyilatkozó kormányzati intézkedések eredményessége több mint felerészben attól függ majd, miképen egészíti ki az önkormányzat szakértelme és tapasztalata a kormányzat intencióit. A Kar autonómiájának másik értékes eleme: a közgazdaságtudományi doktorrá avatás joga. Miután a Kar doktori promóciója nem minősít, tehát ennek semmiféle államvizsga jellege nincsen, a doktori avatásnak a Karon kizáróan tudományos értéke van, amiben a doktori címnek régi tudományos értéke feléled és kifejezésre jut.

A Kar maga állapítja meg tanulmányi, vizsgálati és szigorlati u-ndjét, az előadások és gyakorlatok tárgyának körét és a Kar választja segéd-tanszemélyzetét és a segédhivatali személyzetet.

A Közgazdaságtudományi Karon ezidőszerű a következő tanszékek vannak rendszeresítve: 1. közgazdaságtan és szociálpolitika (ifj. Erődi-Harrach Béla dr.); 2. közgazdasági politika és pénzügytan (Fellner Frigyes dr.); 3. agrárpolitika és gazdaságtörténet (Czettler Jenő dr.); 4. közlekedésügy és közlekedési politika (Neumann Károly dr.); 5. mezőgazdasági közigazgatás (Steinecker Ferenc dr.); 6. közgazdasági geológia (Lóczy Lajos dr.); 7. gazdasági földrajz (gróf Teleki Pál dr.); 8. agrochemia (Doby Géza dr.); 9. mezőgazdasági növénytan (Szabó Zoltán dr.); 10. növénytermesztés (Kerpely Kálmán dr.); 11. növénykórtan



Közgazdaságtudományi Kar, Budapest.



Az Állatorvosi Főiskola főépülete. Budapest.

(Schilberszky Károly dr.); 12. állattenyésztéstan és tejgazd. (Schandl József dr.); 13. francianyelvű keresk. enciklopédia (Vonház István dr.); 14. németnyelvű keresk. enciklopédia (Dengl János dr.); 15. jószág-kezelés és berendezéstan (Reichenbach Béla); 16. magángazdaságtan (Karch Kristóf); 17. üzemgazdaságtan (Trautmann Henrik); 18. kereskedelmi és politikai számtan (Grosschmid Lajos dr.); 19. kereskedelmi és váltójog (Kuncz Ödön dr.); 20. mezőgazdasági ipar (Krolopp Hugó). Szervezés alatt: 21. közigazgatási jog és 22. közjog és összehasonlító államjog. Van továbbá a Karnak 41 megbízott előadója, miként azt több külföldi egyetemen is találjuk, ezek speciális szakirányban kiegészítik a főkéllégiumok anyagát, 10 magántanára és 10 asszisztense.

III. *A Kar tanulmányi és vizsgarendje.* A Kar sajátos tanítási anyaga az újkori egyetemek kettősirányú feladatát juttatja érvényre: alapjának az általános elméleti készültséget teszi meg, amelyre a szaktudományi képzés támaszkodik. Ezen az elven nyugszik a nyolc féléves tanfolyamnak keretén belül valamennyi szakcsoportjának tanítási rendszer?

Az egyetemes közgazdasági szakcsoport, egyetemes irányú közgazdasági feladatokra és a közigazgatásra képez s ebbe a körbe tartozó tudományok művelését mozdítja elő.

A mezőgazdasági tudományoknak egyetem keretében történő művelése, az e terén megszerezhető legmagasabb képzést azállal kívánja biztosítani, hogy az ország közgazdasági helyzetében várható fejlődéssel párhuzamosan, a belterjesebb és racionális gazdálkodáshoz, nemkülönben ezek irányításához szükséges ismereteket (közigazgatási, kereskedelmi, technikai stb.) közvetítő új tanszakokat vesz fel tanulmányi tervébe és a nagyobb óraszám felvett, elmélyített és specializált laboratóriumi munka által nemcsak kvalitatív, hanem kvantitatív analízisekre is képessé tesz,

A kereskedelmi szakcsoport feladata, hogy a kereskedelmi irányú tudományok szakszerű műveléséről gondoskodják és a gyakorlat embereinek tudományos továbbképzését intézményesen előmozdítsa.

Aki nem akarja a Kar kereskedelmi szakosztályának mind a négy évfolyamát elvégezni, hanem csak rövidebb ideig: két-három szemeszterig akar akár elmélyedni a kereskedelmi tudományokba, vagy specializálni akarja magát valamilyen irányban, annak mint rendkívüli hallgatónak az egyetemi tanszabadság folytán módjában van két-három, esetleg több félévre beiratkozni és ezalatt az idő alatt azokat az előadásokat hallgatni, olyan tanulmányokat végezni és olyan gyakorlatokban résztvenni, amelyek céljának legjobban megfelelnek. Az elért tanulmányi eredményeket az illető hallgató kollokviumokkal és ezeknek alapján kiállított *Tanúsítvány*al igazolhatja okmányszerűen is. A konzuli és külképviseleti szakon megfelelő történeti, politikai, közgazdasági, jogi és nyelvi tanulmányoknak alapján külképviseletünk emberei képeztetnek.

A gazdasági jelenségek vizsgálatának a tudomány egyes ágai szerint való elkülönítése metodológiai okokból történik, hogy a jelenségeket helyes világításba helyezzük, azokat minden oldalukról megismerjük. És ez a kutatás, a gazdasági ismereteknek ez a megosztása minél inkább specializálódik, annál inkább szűksége lesz a közgazdasági stúdiumnak egységesítő, összefoglaló tudományra, a filozófiára, hogy a gazdaságtudomány elvi kérdései, a tudomány egyes ágainak egymással való kapcsolata, a közös fogalmak igazolhatók legyenek. Ez ad csak szisztematikus rendet a terjedős gazdasági ismeretek között és vezet el egységes gazdasági világnézet kialakulásához, tömör, rendszeres tudománykörnek kiépítéséhez és a gyakorlati közgazda számára is nélkülözhetetlen logikus gondolkodáshoz. Éppen a filozófiára és annak rokontudományaira vár az a feladat, hogy a közgazdasági egyetem gyakorlati vonatkozású ismeretei és a gazdaságtársas-

daïmi élet kaleidoszkópikus jelenségei között a rendet, összefüggést biztosítsa, más szóval, hogy a közgazdasági gondolkodásnak kategóriákat adjon.

Továbbá a filozófia az ember tudománya. A gazdaságtan pedig éppen az emberrel, annak gazdasági és társadalmi viszonylataiban foglalkozik, tehát már ezért sem nélkülözheti a filozófia tudományát. Különösen fennáll a filozófia szükségessége arra a már nem messze eső időre, amikor a közgazdaságtan művelői a tudományos munkamegosztás alapjára helyezkednek, mert ma már egy emberélet alig elegendő arra, hogy valaki a közgazdasági tudomány egész területéről egyforma jártassággal előadásokat tartson és gyakorlatokat vezethessen.

Az emberi tevékenységeket általán, a gazdaságiakat pedig különösen csak úgy értjük meg, ha azoknak hatóerőit, motívumait is vizsgálat tárgyává tesszük. Hasonlóképpen ezekből a cselekvésekből származó jelenségeket s az erre való tekintettel létesített intézményeket és jogszabályokat is vissza kell vezetni az emberi természetre, amely létesülésükben közrehatott. Ennek formáit és törvényeit a pszichológia vizsgálja.

Miként minden tudomány, úgyszintén a hivatásból származó tevékenység is, a legmagasabb emberi életcélok szempontjából tekintendő, amelyre fitmutatást az etika ad. Ugyancsak a szükségletek és azok fejlődése is tulajdonképpen ennek a tudománynak területére tartozik, amit nem lehet eléggé hangoztatni.

A jelenkor nagy szociális problémáinak komoly pedagógiai oldala van, s a pedagógia legfontosabb és legmélyebb kérdéseit csak azok szociális alapjain lehet helyes irányban tárgyalni. Azonkívül a pedagógiával foglalkoznia kell mindenkinek, akinek hivatása a jövő gazdasági nemzedékének – úgy közép-, mint felső fokon – képzése, oktatása lesz. Itt a pedagógiának szociális elemeit ismét nem lehet eléggé hangsúlyozni, amely feladat a pedagógia tudományával szemben, mint újabb követelmény jelentkezik. Ezeknek a tanulmányoknak alapját csak a filozófia adhatja meg. Ez a jelentőség ad tehát a filozófiának a Kar tanulmányi tervében is központi jelleget.

Az egyes szakosztályok tanításterve, a képesítést elnyerni óhajtó hallgatóság részére azokat a kötelező kollégiumokat állapítja meg, amelyek egyfelől a szakképzést biztosítják, másfelől a szakképzést a többi szakosztály tárgyköréből kiegészítik.

Ezek a kötelező kollégiumok a képzéshez szükséges anyag legkisebb mértékét jelentik. Ezekon kívül bármely más (nem ütköző) kollégium is hallgatható.

A tanítástervben foglalt kollégiumokon kívül behatóbb képzésre a nyilvános tanárok és magántanárok különleges kollégiumai, azonkívül egyes, a Kar vagy az intézetek részéről meghívott, illetőleg alkalmilag felkért előadók nem kötelező előadásai, vagy gyakorlatai szolgálnak.

A Kar tanítástervébe beillesztett kollégiumok négy csoportba foglaltatnak:

1. valamennyi szakosztály részére kötelező kollégiumok;
2. egy-egy szakosztály különleges szakkollégiumai és gyakorlatai;
3. egy-egy szakosztály kiegészítő kollégiumai, valamely másik szakosztály kollégiumai közül;
4. nyelvi kollégiumok.

A közigazgatási szakosztályon valamely nemzetiségi nyelv mind a nyolc féléven át heti 3-3 órában tanulandó.

A Karon belül egyik szakosztályról a másik szakosztályba átlépni kívánó hallgatók átminősítést kérhetnek. Ilyenkor részükre a, törvényes előfeltételek igazolása mellett egyénenként megállapítandó beszámítás lehetséges.

A Kar négyéves tanfolyamának sikeres elvégzése leckelátogatások igazolásához, kollokviumokhoz, illetőleg vizsgákhoz van kötve. A kötelező kollokvium

beszámolás egyes alapvető, de vizsga tárgyát nem alkotó kollégiumok teljes anyagának ismeretéről. Az alapvizsga célja, az I-IV. félévben hallgatott alapvető tárgyakból olymértű készütség igazolása, mely a további évfolyamok során a közgazdasági tudományok – főbb szakok szerint differenciálódó kérdéseinek – megértését és önálló feldolgozását biztosítja.

Az államvizsga annak a kimutatására szolgál, hogy a jelölt a négy évfolyam alatt a közgazdasági tudományokban rendszeres, összefüggő és egyetemes közgazdasági ismereteket szerzett s a különböző gazdasági ágak között az összefüggést megértve, teljesen tájékozott az esetleg választott speciális közgazdasági szak törvényeiben és mind gyakorlati, mind elméleti munka útján szerzhető ismereteiben.

A különbség tehát az alap- és államvizsga között nem jelentőségben, hanem az anyag elvi természetében jelentkezik. Az egyetemnek ferithivatkozott kettős természete nyilatkozik meg a vizsga rendjének ebben az elvi rendszerében is: teoretikus és elvi alap és az erre felépülő politikumok.

A doktori oklevél elnyerése doktori szigorlat alapján történik. Ennek az oklevélnek minősítő ereje nincsen. Az 1920-ban legfelsőbb jóváhagyással kiadott doktori szigorlati rend értelmében, annak alapja a doktori értekezés. Doktori értekezésül csak olyan dolgozat fogadható el, amely tudományos szempontból figyelemreméltó és a jelöltnek alapos tárgyismeretéről, a tudományos kutatás módszereinek alkalmazásában való jártasságáról és önálló tudományos gondolkozásról tanúskodik. Az értekezésen kívül a jelöltnek szóbeli szigorlatot is kell tennie, amelynek tárgya három rokontudomány; ezek közül az egyik fő-, a másik kettő melléskakként szerepel. A tárgyakat a Kar jóváhagyásával a szigorlat választja, úgy azonban, hogy az egyik melléktárgy a fő tárgy tudományos művelésére szükséges tudományok legyen. Fő tárgynak az tekintendő, amelynek köréből a jelölt a doktori értekezést készítette.

A felsőkereskedelmi iskolai tanárképzés. A felsőkereskedelmi iskolai tanárképzés feladatát az egyetemi közgazdaságtudományi kar felső kereskedelmi iskolai tanárképző-intézete látja, el.

E tanárképzésnek célja, hogy felső kereskedelmi iskolai tanári pályára készülő tanárjelölteknek, a felső kereskedelmi iskolai tanárképzésről szóló 23.573/1924. számú vkm. rendelet értelmében megkívánt szakszerű és pedagógiai képzettséget és gyakorlati készütséget tervszerű tanulmányi rendje alapján adjon.

E cél elérésére szolgálnak:

a) az egyetemi közgazdaság-tudományi karnak, továbbá a Pázmány Péter-tudományegyetem bölcsészeti karának és a József-műegyetemnek a tanárképző tanulmányi rendjébe vágó előadásai és gyakorlatai;

b) a közgazdaság-tudományi kar külön tanárképző-előadásai;

c) a közgazdaságtudományi karnak modern (főleg német, angol, francia és olasz) nyelvi tanfolyamai;

d) hospitálás a tanárképző-intézet gyakorlóiskolája előadásain, majd próba-előadás tartása ugyanitt;

e) szakmaszerinti látogatások irodákban, pénzügyintézetekben, gyárakban, telepeken; kirándulások, hazai és külföldi tanulmányutak.

A tanárképző tanulmányi ügyeinek tervszerű intézése céljából, a közgazdaságtudományi kar 4-4 évre egy tizenkét tagból álló tanulmányi tanácsot küld ki. Ennek a tanácsnak hivatalból tagja és egyben elnöke a közgazdaságtudományi kar mindenkoros dékánja; igazgatója, a kar által megjelölt nyilvános rendes tanár és egyik tagja hivatalból a felső kereskedelmi iskolák mindenkoros királyi főigazgatója, a többi tag úgy jelölendő ki, hogy a felső kereskedelmi iskolai tanári szakcsoportok két-két tanárral legyenek képviselve.

E tanárok lehetnek külső szakelőadók is.

Tanárvizsgálat. A képesítés megszerzése a Budapesti Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottság előtt történik, amelynek kebelében a felső kereskedelmi iskolai tanári vizsgálatoknak minden fokon való megejtésére külön felső kereskedelmi iskolai vizsgáló-bizottság működik.

A felső kereskedelmi iskolai tanárvizsgálatokon a középiskolai tanárvizsgáló-bizottság elnöke, vagy e vizsgálatok vezetésére kinevezett alelnöke elnököl.

A Budapesti Középiskolai Tanárvizsgáló-Bizottság kebelében működő felső kereskedelmi iskolai tanárokat képesítő vizsgáló-bizottság tagjait a vallás- és közoktatásügyi miniszter ugyanolyan módon és ugyanarra az időtartamra nevezi ki, mint a középiskolai tanárvizsgáló-bizottság többi tagjait s abban a kereskedelemügyi m. kir. miniszter egy biztos által van képviselve.

A felső kereskedelmi iskolai tanári képesítés a következő szakcsoportokat öleli fel:

A-szakcsoport: *a)* könyvviteltan, *b)* magyar kereskedelmi levelezés és a kereskedelem ismertetése, *c)* jogi ismeretek, *d)* közgazdasági ismeretek:

B-szakcsoport: *a)* mennyiség- és politikai számtan, *b)* kereskedelmi számtan, *c)* természettan;

C-szakcsoport: *a)* földrajz, *b)* vegytan és áruismeret.

Oly jelölteknek, akiknek az említett szakcsoportok egyikéből már megvan a felső kereskedelmi iskolai tanári képesítésük, kiegészítő képesítést szerezhetnek.

Minősítés. A Kar szervezésekor a kormány az 1883. évi I. t.-cikk 32. szakaszában nyert felhatalmazás alapján, a köztisztviselők minősítéséhez megkívánt képesítési kellékek kiegészítéséről a 273/920. M. E. számú kormányrendeletben intézkedett. Ez a rendelkezése úgy szól, hogy: „A közgazdasági ügyekkel foglalkozó minisztériumok központi igazgatásánál, valamint ezeknek a minisztériumoknak kormányzati hatásköre alá tartozó azoknál a hivataloknál, amelyeknél különleges gazdasági szakképzettséget igénylő ügyeket is intéznek, továbbá a külügyi igazgatás szerveinél, végre a köztörvényhatóságok tisztviselői karában a fogalmazói szakban oly egyének is alkalmazhatók, akiknek az 1883. évi I. t.-cikk 3. §-ában megállapított képzettségük nincs meg, ha a budapesti tudományegyetem mellett felállított közgazdaságtudományi karon a közgazdaságtudományi államvizsgát sikerrel letették.”

A Kar tanulmányi rendjében arról is gondoskodott, hogy egyes előadások felvételével más szakbeli diplomát is elnyerhessenek és ezáltal kereskedelmi és közigazgatási, vagy mezőgazdasági és közigazgatási végzettséggel az életben való elhelyezkedésük végzett hallgatóinknak megkönnyíttessék.

IV. *A kari oktatás eszközei. Az Intézetek.* A tudomány értéke nem azokban a szellemi készletekben van, amit az előadások közvetítenek, hanem az az emberi dolgokra irányuló megismerés eleven energiáján nyugszik. Ezt pedig csak a szemináriumi oktatás tudja megadni, amelynek értéke különösen abban van, hogy rávezeti az ifjút a munkára és megtanítja dolgozni és a módszeres munka ismeretével felszerelve adja át az életnek. Ezért a Kar nagy súlyt helyez a szemináriumi gyakorlatokra, emellett, mint a Kar oktatáseszközei szerepelnek a laboratóriumok, a Kar kísérleti gazdasága és az intézetek. Az intézetek tulajdonképpen arra szolgálnak, hogy a katedrái oktatás mellett a gyakorlati munkát és a tudományos kutatást mozdítsák elő. Ez a törekvés megnyilatkozik az amerikai és a német egyetemek újabb szervezetében is. Németországra vonatkozóan különösen kiemelendő az 1911-ben Kielben létesített „Institut für Weltwirtschaft und Seeverkehr”, majd a königsbergi egyetem mellett 1916-ban megnyílt „Institut für Ostdeutsche Wirtschaft”, a breslau egyetem mellett: Osteuropa Institut (1918)

stb. Mindezeket megelőzte a Budapesti Főiskolai Szociális Telep, mai címén: Egyetemi Szociálpolitikai Intézet (Újpest, Erkel-utca), amely intézet ugyanezzel a gondolattal már 1910-ben kezdte meg szervezési munkáit. Ezenkívül a Karon létesített intézetek: a gazdaságpolitikai, a mezőgazdaságpolitikai, mely utóbbi négy szemináriumra oszlik. Ezek között a szövetkezeti szeminárium *Genossenschaftliche Mitteilungen* (megjelenik angol és francia nyelven is) címen kiadott időszakos közleményeivel élénk összeköttetést tart fenn hasonló irányú nemzetközi intézetekkel. Továbbá: a Gazdaságföldrajzi Intézet, Magángazdaságtani Intézet, Keleti Intézet és a mezőgazdasági intézetek: Növénytermesztéstani, Agrochemiai, Állattenyésztéstani, Mezőgazdasági növénytani és Növénykórtani Intézetek. Ez intézetek közül azoknak sajtószerúsége miatt különösen kettőt kell kiemelni: az Egyetemi Szociálpolitikai Intézetet és a Keleti Intézetet. Előbbinek feladata (igazgató: Erődi-Harrach Béla) a meglévő szociális bajok okainak kifürkészése, az orvoslás gyakorlati eljárásának és eszközeinek megállapítása s e közben a szociálpolitika terén működők és a társadalom vezető rétegeinek idevágó ismereteinek és szociális érzékének fejlesztése, nem a hivatásban levők, hanem a hivatásba lépők nemzedékében. Ennek értéke és az egyetemenél való kapcsolata a következőkben jelenik meg: ebben az intézetben a kutatási szerep egyesül a nevelési gondolattal. Az egyetemi oktatás alapja a tisztviselőképzésnek; a szociális munkához ideális lelkület kell és ez leginkább az akadémiai ifjúságban található fel; adatgyűjtés, felvételek eszközlése, ezek rendszeres feldolgozása a tudomány rendszereinek segítségével; nevelési célzat biztosítása; objektív, elvi és elméleti ismeretek fenntartása, gyarapítása, a szociálpolitika elméleti és gyakorlati fejleményeiről állandó tájékozódás és az adatgyűjtés feldolgozásának pártatlansága, végül függetlenség a politika változó irányainak hatásától és befolyásától. Kiadványai: 1. A gyakorlati szociálpolitika évkönyvei. Éves kiadvány, német, angol és olasz nyelvi kivonatban (megjelenés alatt). 2. Önálló szakdolgozatok kiad

A Keleti Intézet célja (igazgató: Teleki Pál gróf), a közel Kelet gazdasági és politikai ismertetése. Az intézetben előadott tantárgyaknak a Kar általános előadásai vetik meg az alapot. Ez az intézet tehát egyetemen szerzett alapismeretekre épít. s elsősorban a Kar hallgatóinak továbbképzésére, azaz speciális kiképzésére szolgál. Ezért a Kar hallgatói közül csak magasabb évfolyamú hallgatók vehetők fel. Ez általános szabálytól eltekintve, az intézet hallgatói négy csoportra oszlanak: *a)* a Kar jelenlegi hallgatói, *b)* más egyetemek és főiskolák jelenlegi hallgatói, *c)* egyetemi vagy főiskolai oklevéllel bírók, *d)* ilyen oklevéllel nem bírók, de a gyakorlati gazdasági életben már elhelyezkedett egyének, akiket az igazgató az intézet hallgatói közé felvesz, amennyiben a praktikus gazdasági életben szerzett ismereteiket az intézet tárgyainak hallgatására elegendőnek tartja.”

Revizori tanfolyam. A részvénytársaságok és a nyilvános számadásra kötelezett vállalatok felügyelő bizottságának hatáskörét kiegészítő revizorok – közgazdaságunknak e fontos és egészen új szerveinek – képzése is a Karon történik. Erre a jelenben átmeneti revizori tanfolyam létesült a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1926. évi 14.369. szám alatt kiadott rendeletével.

V. Jövő feladatok. A Kar fejlődésében mutatkozó egyetemi politika közelebbi feladatainak képe nagy vonásokban abban jelenik meg, hogy az egész közgazdasági stúdiumot főbb területeire elosztva: 1. közigazgatási, 2. mezőgazdasági, 3. állatorvosi és 4. kereskedelmi fakultások szerint, teljes egyetemi szervezetet kapjon, a Közgazdasági Egyetemben. A közigazgatási fakultásnak kiépítése a Közgazdasági Egyetem keretén belül az okból szükséges, mert a modern közigazgatás erősen telítve van közgazdasági, mezőgazdasági és szociálpolitikai igényekkel. Ezekben a tudományos és gyakorlati életirányokban fontos a kutatás

előmozdítása és ezen keresztül az ifjúságnak a gyakorlati közgazdasági élethivatásokra, való ránevelése. A legmagasabb mezőgazdasági képzésnek teljessé tétele szükségessé teszi a fővároshoz egészen- közel fekvő *kísérleti és tangazdaságnak* a megszerzését, amely folyamatban van és a biztató jelek arra mutatnak, hogy a legközelebbi időkben meg is valósul. További szükséglet az ország minden mezőgazdasági oktatásügyi intézménye számára a *tanárképzésnek kiépítése*. Az 1883. évi I. t.-cikkben előírt gyakorlati közigazgatási vizsga behozataláig a *közigazgatási továbbképző tanfolyamnak* megszervezése. A biztosítás ügyének, jelesül a szociális biztosítás ügyének mind fokozódó jelentősége folytán a *biztosításügyi képzésnek* a megszervezése; a tudomány fejlődésében nem nélkülözheti a külföldi kapcsolatokat és a tudományos verseny annak komoly művelőit ezekbe a kapcsolatokba belesodorja. A külföldi kapcsolatok szükségessége fokozottabb mértékben fennáll az aránylag fiatal társadalomtudományok körében, ahová a közgazdaságtan és annak rokontudományai tartoznak. A nagy európai szellemi áramlatokkal való együttműködést és a Kar tudományos műhelyeiben végzett munka eredményeit akarja biztosítani és a külföld tudományos érdeklődésével megismertetni a *kari kiadványok* gyűjteménye és egyes kutatóintézetek speciális kiadványai.

A Kar rendszeres munkájában és a jövő feladatok kijelölésében hármasirányú missziót tűzött maga elé: hogy 1. a szónak komoly értelmében vett közgazdákat neveljen, nem univerzális és enciklopédikus ismeretek alapján, hanem külön a mezőgazdasági, külön az ipari, külön a kereskedelmi, sőt esetleg forgalmi szakra, 2. a közgazdasági életet tudományos munkásságával támogassa és a nemzet gazdasági erőit megtermékenyítse.

10. §. A MŰEGYETEM.

Írta: ZELOVICH KORNÉL.

I. A technikai főiskolák kialakulása. II. A technikai felsőoktatás múltja hazánkban. III. A kir. József-műegyetem. IV. A második és harmadik műegyetem kérdése. V. A műegyetem szervezete és célja. VI. A műegyetem tananyaga és fanyagvizsgarendje. VII. A műegyetem jövője.

I. A technikai főiskolák kialakulása.¹

A tudományos technikának mai bámulatraméltó alkotásaira gondolva szinte hihetetlennek tűnik fel, hogy a technikai tudományokat fejlesztő technikai felsőoktatásnak még nincs két évszázados múltja. Hiszen már az ókorban voltak kiváló technikai alkotások.

Az ókorban a technikai foglalkozásról való helytelen felfogás tette lehetetlenné a tudományos technikának és technikai oktatásnak felvirágzását. A technikai tudományok fejlődésének alapja a természeti erők törvényeinek ismerete és tudatos kihasználása. Az ókorban arra a gondolatra nem jutottak, hogy az emberi erő a természet hatalmas erőivel pótolják, ily módon nagyobb és jobb teljesítményt érjenek el, s emellett időt takarítsanak meg. Az időnek nem volt becsé náluk. Az egyiptomiak, görögök, rómaiak technikai alkotásai nagyobbára rabszolgák munkája. Ez a kor a technika alsó foka volt.

A technika középfoka az iránytű és a könyvnyomtatás feltalálása után kezdődik. Az iránytű feltalálását 1300 körül az amalfii *Flavio Giovának* tulajdonítják. A technikai tudományok fejlődése azonban a technika középfokán,

¹ Bővebben I. A m. kir. József-Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története. Írta: Zelovich Kornél. 1922. 371 l.

tehát már az újkorban sem történhetett akadály nélkül. Gátolták az univerzitások, minthogy e tudományok művelése előtt, Platon felfogásának hódolva, kapukat zárva tartották.

Az első mérnöki szakiskola. A technika középfokán, az újkorban, az első univerzitás hazájában, Franciaországban, alapítják az első mérnöki szakiskolát.

Franciaországban már 1668 óta neveznek ki királyi mérnököket (ingénieurs du roi, ingénieurs ordinaires de Sa Majesté).¹ A királyi mérnökök 1712 óta kizáróan állami munkákkal foglalkoznak és 1716-ban, a XIV. Lajos halálát követő régensség idejében, hierarchikusan szervezik meg a *corps des ponts et chaussées*-t. Az 1747 február 17-én kelt udvari rendelet megbízta *Permet-et*, az alençoni politikai kerület (généralité) akkori mérnökét a feladattal, hogy a mérnöki szolgálati ágra jelöltek képezzen ki. Így alakult meg az *École des ponts et chaussées*, a hidak és utak iskolája, az első mérnöki szakiskola, 1747-ben. Célja a *corps des ponts et chaussées* leendő tagjainak kiképzése.

Az első hazai technikai intézetek. A szempci collegium oeconomicum és a selmeci „hány'ásziiskola. A hazai első technikai intézeteket szintén a technika középfokának időszakában alapítják.

A XVIII. század második felének elején, másfél évtizeddel a párizsi École des ponts et chaussées és a berlini első királyi reáliskola alapítása után, 1763-ban alapítja *Mária Terézia* királynő a *szempci collegium oeconomicum*-ot s vele egyidejűleg a *selmeci bányásziskolát*.

A közlekedés előmozdítása volt a célja az első francia mérnöki iskolának. Xálunk a XVIII. században a közlekedés a lehető legsiralmasabb állapotban van. Műutaink nincsenek, folyóink szabályozatlanok. Magyar mérnökök, szakiskola hiányában, nem voltak. Kiterjedtebb technikai, geometriai és matematikai ismereteket akkoriban Magyarországon nem lehetett szerezni. A közigazgatás is hijával volt olyan egyéneknek, akik a kereskedelmi számtanban és számvitelben jártasak. A lényegében technikai irányú *szempci* kollégiumot a királynő a piaristákra bízta, akik a középiskolai oktatásban is nagy súlyt vetettek a reális tantárgyak tanítására s akik között a XVIII. század második felében számosan kháló technikai tevékenységet fejtettek ki hazánkban.² A *szempci* kollégium 1776-ban leégett. Az intézetet a megmentett taneszközökkel együtt *Tatéra* a piaristákhoz helyezték át. A tatai *seminarium geometrarum* azonban, minthogy az alapítványi helyekre mindig kevesebben és kevesebben jelentkeztek, nemsokára, 1780-ban, megszűnt. A szempci intézetben a tanítás nyelve *német* volt, a magyar köznemes-ség fiai, mivel nem tudtak németül, az intézetet alig látogatták.

Kifejezetten technikai irányú s szintén *németnyelvű* szakiskola a *selmeci bányászati* iskola, amelyet a szempci kollégiummal egyidejűleg, 1763-ban alapít *Mária Terézia* s 1770-ben akadémiai rangra emel. A Selmecen működő kiváló tanárok az intézetet messze földön híressé tették. Különösen a chemia tanításának módja volt ebben az intézetben nevezetes. A *laboratóriumi oktatás* itt vert először gyökeret. Az intézet jó hírneve a XVIII. század végén és a XIX. század elején valóban számos ifjút gyűjtött Európa minden országából Selmecre.

A selmeci bányászati akadémia alapításában már a közös birodalom eszméje nyilatkozik meg. Az intézet Magyarországon volt, de fölállítása a magyar cancellária megkérdezése és hozzájárulása nélkül történt. A bányaugyeket közvet-

¹ *Wilhelm v. Nördling* (Ueb-or das Technische Schul- u. Vereinswesen Frankreichs, 1881.) ezerint az *ingénieur* elnevezés, éppúgy mint az angol *engineer*, a francia *engin* (gép) szóból származik, amiről a középkor *engignour*, *engeigneur*, a konyhalatinságú *ingeniator-rsA*. szemben alig hagy kétséget.

² *Zelotich Kornél*: i. m.

lenül Bécsből intézték, nem tartozott tehát a helytartótanács hatásköre alá s éppen azért a ratio educationis sem emlékezik meg- a selmeci intézetről.

A cs. kir. mérnöki iskola. Hasonlóan a közös birodalom eszméje nyilatkozik meg- a cs. kir. mérnöki akadémiának (k. k. Ingenieur-Akademie) már jóval a selmeci bányásziskola felállítására előtt történt alapításában. Ennek az intézetnek felállítását Savoyai Jenő herceg többszöri sürgetésére, aki a várak körüli harcokban a belföldi mérnökök hiányát tapasztalta, III. Károly már 1717-ben elrendelte.¹ A III. Károly alapította gumpendorfi mérnöki akadémia berendezése azonban igen hiányos volt, úgyhogy Mária Teréziának jutott feladatul 1755-ben ezt a technikai intézetet cs. kir. mérnökiskola elnevezéssel provizórikus szervezetéből életerős végleges intézetté átalakítani. A gumpendorfi mérnöki iskolát négy évtizeddel előbb létesítették, mint a franciáknak méltán nagyra tartott katonai technikai intézetét, az école polytechnique-t.

A technikai szakoktatás terén a cs. kir. mérnöki iskola kétségtelenül nevezetes intézmény. Az egész monarchiában, sőt az egész világon akkoriban ugyanis ez volt az egyetlen technikai főiskola, amely mind a katonai, mind a polgári közszolgálat terén szükséges technikai ismereteket a kor színvonalának megfelelően nyújtotta.

A Tiszát a Dunával összekötő hajózható csatorna terveit a XVIII. század utolsó évtizedében Kiss József kincstári mérnök öccsével, Kiss Gábor mérnök-kari kapitánnyal együtt, aki a gumpendorfi mérnöki iskolát 1773-ban végezte, dolgozta ki és terjesztette fel a m. kir. udvari kancelláriához. Ezeknek a terveknek alapján létesült 1801-ben a Ferenc-csatorna.

Bolyai János, a marosvásárhelyi református kollégium nagynevű matematika-tanárának, Bolyai Farkasnak, lángeszű fia, a nem euklidesi geometria egyik feltalálója, szintén a cs. kir. mérnöki akadémiát végezte. Az intézet erre a növendékére lehet a legbüszkébb, akinek nevét az a 26 oldalas kis munkája tette halhatatlanná, amely a világirodalomban Appendix néven ismeretes.

Mária Terézia az 1777 augusztus 27-én kelt leiratával publikált országos tanulmányi rendtartás (Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provinciám eidem adnexas) bevezetése szerint: „semmi olyast sem kell a fiatal kornak (tanulmányul) kiszabni, ami később segítségére nem szolgálhat”. Természetes tehát, hogy a tanulmányi rendtartás nagy súlyt vet a reális tantárgyak tanítására és pedig nemcsak az elemi iskolában és gimnáziumban, hanem a felsőbb iskolákban is. A reális tudományok térfoglalását az egyetemi oktatásban megkönnyítette, hogy a nagyszombati s később budai tudományegyetemnek ezen a téren kiváló tanárai voltak.

Az első mérnöki főiskola. A mérnöki intézet. (Institutum, Geometricum.) A szempei kollégium 13 esztendei rövid fennállása ellenére jelentékeny figyelmet keltett hazánkban.

A Nagyszombatról Budára áthelyezett m. kir. tudományegyetem filozófiai fakultásához csatolva 1782 november 1-én nyílt meg a mérnöki intézet (institutum geometricum).² Nálunk eszerint 1782-től kezdve a mérnökök kiképzése főiskolán történt. E tekintetben megelőztük az egész világot s 12 esztendővel meg-

¹ Friedrich Gatti: Geschichte der k. k. Ingenieur- und k. k. Genie-Akademie. 1717-1869. Wien, 1901.

² II. József-re vonatkozó, 1782 szeptember 19-én kelt rendelete (Institutio Cathedrae Geometricae in Universitäre Budensi una cum Imstructione) szerint: „Minthogy igen nagy szükség van a geometriai, hydrotechnikai és mechanikai tudományokra, különösen Magyarországon és csatolt tartományaiban, ahol ugyanis az előbbi századok háborúi és viszontagságai után a területi viszonyok többnyire összezavarodtak, egész vidékek mind máig víz alatt és mocsarakban hevernek; a malmokhoz tartozó gátak a legtöbb helyen rosszul vannak építve; a kőzuta csaknem mindenütt elhanyagolva: kézzelfogható e szak művelésének szükségessége.

előztük a franciákat, akik az 1794-ben alapított *école polytechnique*-kal tették lehetővé a mérnökök *főiskolai* kiképzését. A mérnökök főiskolai kiképzésének eszerint hazánkban 140 esztendővel meghaladó múltja van.

A mérnöki intézetbe csakis felvételi vizsga alapján lehetett bejutni, még akkor is, ha a jelentkező az akkori filozófiai vagy jogi kurzusokat elvégezte, vagy már a gyakorlatban működött is.

A mérnöki intézetben a tanfolyam *hároméves* volt. Az oktatás tárgyai a következők: 1. Longimetria, hegyek libellációja (vízszintes) és altimetria (magasságmérés). 2. A gazdasági mérés, stereometria, pithometria. 3. A gazdasági alakok átváltoztatása. 4. A katonai mérés, mely a helyek természetét leírja, δ. A hidrotechnika, melyben a források (kutak), malmok, hidak építése stb., mocsarak kiszárítása, töltések emelése lesz előadandó. 6. Hidrodinamika és folyók libellációja (vízszíntézése). 7. A mechanika elemei. 8. A rajz művészete, hogy ügyes térképkészítőkké lehessenek. A hallgatók tanulmányaik eredményéről *szigorú vizsgán* (szigorlaton) számoltak be.

A *mérnöki intézet*, amely 1782-től 1850-ig, tehát 69 esztendeig állott fenn, eleinte meghozta azt az eredményt, amelyet tőle várt az ország.

Az első évtizedek gondos és szigorú kiképzése következtében nem meglepő, hogy hazánk már a XVIII. század végén, de különösen a XIX. század elején kimagasló mérnöki karral rendelkezett. Egyesek a tudományos technikai irodalomban is tevékenyen működtek. A magyar tudós társaság első mérnöktagjai az institutum geometricum volt hallgatóiból kerültek ki.

A mérnöki intézetnek szervezése és a tudományegyetemhez való kapcsolása a technikai tudományok fejlesztése szempontjából üdvös intézkedés lett volna. Az institutum geometricum azonban nem haladt a korrallal, sőt az első évtizedek után határozottan hanyatlott. Hét évtizedes fennállása alatt nem változtatott szigorlati rendszerén. A technikai tudományok szakbeli tartalma folytonosan gyarapodott és az institutum geometricumnak eredetileg háromesztendő tanfolyamát *I. Ferencnek* 1806-ban közzétett új Ratio educationis-a (118. §) értelmében leszállították két esztendőre.

Nálunk is bebizonyosodott tehát a tétel, amelyre legkorábban a franciák jöttek rá, hogy *a technikai tudományok az univerzításon nem tudnak felvirágozni*. Ezeket a tudományokat ott másodrendűeknek tekintették.

Ilyen körülmények között a mérnöki intézet sorsa is meg volt pecsételve. A szükséges tanszékek és felszerelések hiányát nyilván nem pótolhatta a tanári karnak igyekezete.

A mérnöki intézet kiváló tanárai között találjuk *Horváth Jánost* (1782-1792), a fizikának és mechanikának külföldön is hírneves tanárát, aki már Nagyszombatban egyetemi tanár volt s akinek fizikai, matematikai és mechanikai tankönyveit az olasz egyetemeken és akadémiákon is használták. Méltán mondták róla, hogy az univerzitásnak nevet, nevének pedig halhatatlanságot szerzett. Az első tanárok között van *Dugonics András* (1782-1808), a híres regényíró, „a Pesti Tanulmányoknak királyi Mindenségében a Tudakosságának (a matematikának) királyi tanítója”. Ott működött a felsőbb matematikának kitüntetett tanára, *Pasquich János* (1792-1797), aki a gépek berendezésének elméletét adta elő, továbbá a mezőgazdaságnak kitűnő tanára, aki egyszerűsített mezőgazdasági technológiát is adott elő: *Mitterpacher Lajos* (1782-1814). *Fejér György* ezt írja róla: érdemei ismeretesek a külföldön, halhatatlanok hazánkban.

A XIX. század elején a fizikát és mechanikát *Tomcsányi Ádám* (1801-1831) adja elő, aki *Kitaibel* orvosprofesszor társával együtt a móri földrengésről írt nagyszabású művével örökítette meg nevét.

A XIX. század második negyedében az intézetnek mérnöki tanára, *Petzval*

Ottó (1837-1850) ismertette a lokomotívokat és a mezőgazdasági gépeket; a fizika és mechanika hírneves tanára, az elektromágneses motor és az elektromos dinamógép első feltalálója *Jedlik Ányos* (1839-1850) pedig az elektromosságтанból tartott előadást. Mind a ketten elnyerték a Magyar Tudományos Akadémia nagy díját.

A gőzgépek feltalálásával kezdődik a technikának felső foka. Az emberiség fejlődéstörténetében az 1769. esztendő nevezetesebb, mint bármely diadalmas ütközet dátuma. *James Watt*, a polihisztor mérnök ekkor szabadalmaztatta gőzgépét.

A technikai főiskolák kialakulása, A technika felső fokán nagymértékű a haladás a technikai oktatásban.

Az eleinte középfokú technikai intézetekből a technika felső fokán, a XIX. század folyamán, kifejlődnek a technikai tudományok egyetemei. A technikai tudományok rohamos fejlődésének ezek a főiskolák igazi éltetői.

Mindenesetre feltűnő, hogy miért nem történt a technikai tudományok művelése az univerzitásokon s miért kellett erre a célra különálló technikai főiskolákat létesíteni.

A technikai tudományok művelésére az univerzitások nem voltak alkalmasak, mert már a természettudományoknak a régibb tudományokkal való egyenjogúságát is csak bizonyos ellenállás legyőzése után ismerték el az egyetemek, még nagyobb volt az ellenállás a technikai tudományokkal szemben.

Ha voltak is eleinte egyes univerzitásokon technikai tudományoknak tanzsékei, pl. a geodéziának, a technológiának, a polgári építészetnek, a vízépítészetnek, a géptannak stb., ezek a tudományok, amint éppen nálunk az institution geometricum példája is mutatja, az univerzitásokon nem voltak fejlődésképesek. Ezeket a tudományokat, minthogy anyagi érdekek szolgálatában állottak, egyrésztől kevésre becsülték, másrésztől a fejlődés azért is ki volt zárva, mert az egyetemek légkörében, a praktikus élettől teljesen elválasztva, tisztán tudós formákhoz ragaszkodó módon tárgyalták őket.

Kétségtelen, hogy a technikai főiskolákon az oktatás rugalmasabb, mint a konzervatív univerzitásokon. A technikai főiskolai oktatásnak az élettől való kapcsolata eleitől fogva sokkal szorosabb, mint az egyetemi oktatásé.

Amíg az univerzitások eredetükben kizáróan a tudományok elvontabb művelésére szolgáltak, a technikai főiskolák keletkezésüket egyenesen annak a szükségletnek köszönhetik, hogy a gyakorlati élet által nyújtott problémákat tudományos alapon kellett megoldani.

Xémetországban a XIX. század folyamán, amikor már a technikai főiskolák tudományos működésének hatására a technikai tudományok fejlődése soha nem remélt fokot ért el és számos új technikai tudományág is keletkezett, több egyetem részéről történt kísérlet, hogy az egyetemi oktatás keretébe technikai tanzakok is fölvéssenek. Természetes azonban, hogy ezek a kísérletek nem lehetnek eredményesek. Ezzel szemben a tradíciókkal nem terhelte északamerikai egyetemeken sikerrel művelik a technikai tudományokat is.

A régebbi univerzitások alapelveivel ugyanis, amely szerint a tudomány művelése inkább öncél és az alkalmazás alárendeltebb jelentőségű, a technikai tudományok fejlesztésének módja ellentétben van.

Nem lehet tagadni, hogy az egyetemi oktatásnak ebben az alapelveiben hatalmas erő van. Ez az elv sok tudományt juttatott virágzásra és sok kutatót arra, hogy életfeladatává oly tudományos munkálkodás elvégzése vált, amely nem neki, hanem az utódoknak hozott érett gyümölcsöket. Ugyanez az elv azonban megakadályozta a technikai tudományoknak az univerzitásokon való művelését.

Volt időszak, amikor az egyetemeknek említett alapelve a technikai fő-

iskolákon is követőkre talált, amikor azt hitték, hogy a technikai tudományok művelése is inkább öncél. Ennek az elvnek a technikai tudományokra átvitele azonban súlyos tévedés: ezeknél mélyreható *tudományos búvárkodás* mellett az *alkalmazás* is állandó cél. Valóban a technikai főiskolák, hogy hivatásuknak megfelelőhessenek, az étellel való kapcsolatukat szorosán megőrzik s ennél fogva tananyaguk is az élet szükségletei szerint fejlődik azzal az élénkséggel, amely a tudományos technika fejlődését jellemzi.

A technikai főiskolák életképessége kizáróan az étellel, *a valósággal* való szoros kapcsolatban van. A praktikus ételtől nyerik továbbfejlődésükre az alkalmat és az erőt. Világosan megmondotta *Siemens Werner*, amikor a berlini tudományos akadémián székfoglalóját tartotta: „feladataimat rendszeren hivatásom szabta meg, minthogy az utamba eső tudományos hézagoknak kitöltése technikai szükségletnek bizonyult”. Tudományos körökben is sokszor félreismerik a tudományos technika lényegét és egyes tudósok felfogása szerint: „a technikusok a tudomány eredményeit készen kapják s nincs egyéb feladatuk, mint a fáradság nélkül nyert eredményeket többé-kevésbé önként értetődően alkalmazni”.¹ Ilyen merőben helytelen felfogásnak ad kifejezést *Werner Sombart* is, amikor azt állítja, hogy „a technika feltétlen függésbe jut az elméleti természet-tudományokkal, amelyeknek haladásai a technika munkaképességének mértékére irányadók”.² Nagyon helyesen jegyzi meg erre a téves állításra dr. Ing. *Oechelhauser*: „technika és természettudomány kölcsönösen termékenyítik egymást és ez a körülmény mindkét részre nézve teljesen kizárja az egymástól való egyoldalú függést”.³

Talán semmi sem bizonyítja klasszikusabban ezt a szerfelett találó megállapítást, mint pl. a mechanikai hőelméletnek kifejlődése és a tudományos elektrotechnikának kialakulása. Itt a tudományos technika közvetlenül kibővítette a természettudományi haladásokat. A dinamógépet különböző válfajaival, az elektromotorok elméletét és gyakorlati megoldását, az. elektromos 1 okomotívot, az ívlámpát, az áramtranszformálást stb. mérnökök tudományos munkájának köszönhetjük.

A tudományos technika vívmányai nyújtotta kényelemben rendszeren olyanok írnak a technikai tudományok alárendeltségéről, akiknek sejtelmük sincs a technikai tudományok különféle ágairól, még kevésbé arról, hogy kizáróan technikusok tudományos búvárkodása teljesen líj tudományágakat teremtett meg, amilyen pl. a grafosztatika, egyes tudományoknak pedig, mint a szilárdságtannak, hidraulikának, elektrotechnikának stb. új alapokat és tartalmat adott, és akik természetesnek találják, hogy élvezzék a tudományos technika vívmányait, de fogalmuk sincs arról: mennyi tudományos technikai munka volt pl. ahhoz szükséges, hogy íróasztalunkon ne az ókori füstölő mécses pislogjon, hanem szelídfényű elektromos lámpa világítson. A régi időknek a világítás tökéletesítése után való sóvárgását talán legjellemzőbben *Goethe* fejezte ki:

„Wüsstf nicht was sie Besseres erfinden könnten,
Als wenn die Lichter ohne Putzen brennten.”

És amikor hatalmas tudományos technikai munka után a sóvárogva várt idő bekövetkezik és a nappali világos elektromos lámpák milliárdjaival tetszés szerint meghosszabbítható, a hálátlan nemzedék nem méltányolja a teremtő tudományos munkát!

A technikai tudományok széles területén nem elvont feladatok megoldásával

¹ *Riedler*: Die technischen Hochschulen und die Wissenschaftliche Forschung.

² Die deutsche Volkswirtschaft in XIX. Jahrhundert. III. Auflage, 137. o.

³ Dr. Ing. *Oechelhauser*: Technische Arbeit einst und jetzt.

foglalkoznak. Ott mindig a *valósággal* kell számolni, a valóságot kell felismerni. Aki a technikai tudományok mai fejlettségén maradandót akar alkotni, annak teljes tudományos felfegyverzéssel a mélységbe kell hatolnia. A készen nyert tudományos fegyverzettel legtöbbször csak azt lehet kideríteni, ami a felszínen Ván. Tudnia kell a természetet *tudományos módon* megkérdezni, a feleletet *helyesen* megérteni, az így nyert tudományos ismeretet *okszerűen* alkalmazni s a valósággal *helyes vonatkozásba* hozni. Ez a művelet kétségtelenül tudományos természetű.

A tudomány az éltetője a technikai munkának és a vele elért siker a tudomány diadala. Mennyi szellemi munka, tudományos bűvarkodás van akumulálva egy nagy vasúti viaduktban, vagy egy nagysebességű modern lokomotívban! És lehet-e a tudománynak szebb diadala, mint amikor a hatalmas viadukton, szédítő mélység felett, nagy sebességgel és – ami talán elsősorban fontos – abszolút biztossággal robot a vonat.

A tudományos technika mai csodálatraméltó vívmányait szemlélve, nem szabad továbbá figyelmen kívül hagyni, hogy a modern technika haladásának jelentékeny része ma is a tehetségen s valamely sajátos természeti adománynon alapszik.

A valóságot ismerve, találón mondotta *Du Bois Reymond*, a berlini tudományos akadémia fizika-matematikai osztályának titkára, az emlékezetes felavató ülésen *Siemens Wernemek*: „Tied a mechanikai feltalálás tehetsége, amelyet az ősnépek joggal neveztek isteninek és amelynek kiképzése adja meg a modern kultúrának fölényét.”¹

Az école polytechnique. A technikai főiskolák kifejlődésében felettébb nagy a jelentősége a francia *École polytechnique*-nek.

A franciák ismerték fel legkorábban, hogy a technikai tudományok művelésére az univerzitások nem alkalmasak.

A XVIII. század folyamán még a technika középfokán alapított különböző technikai intézeteket (*école des ponts et chaussées*, *école des mines* stb.) főiskolákká alakítják át és ezek közös előkészítő iskolája gyanánt alapítja a nemzeti konvent 1794-ben Párizsban az *École centrale des travaux publics* intézetet, amely 1795-ben az *École polytechnique* nevet veszi fel.

Érdemes a fölemlítésre, hogy a XVIII. század végén a nagy francia nemzet Magyarországtól vett mintát leghíresebb technikai intézetének kialakításában.

Amikor 1794 szeptember 23-án a francia nemzeti konvent az *École central des travaux publics*-re vonatkozó javaslatot tárgyalta, a közjóléti bizottság előadója, *Fourcroy*, a chemikus, a következőket mondja: „A fizikát és chemiát nálunk Franciaországban mindezideig csak teóriában tanították. A *selmeci* bányásziskola Magyarországon frappáns példa arra, hogy milyen hasznos a tanulóknak bemutatni azokat a műveleteket, amelyek ezeknek a tudományoknak alapjai. Laboratóriumok vannak ott a szükséges eszközökkel és anyagokkal felszerelve, hogy a tanulók ismételhessék a kísérleteket és a saját szemükkel láthassák a jelenségeket, amelyek a testek vegyületek előtűnnek. A közjóléti bizottság xígy vélekedik, hogy az *École centrale des travaux publics*-ben ezt a módszert kellene meghonosítani, mert e módszernek az a kettős előnye van, hogy minden érzéket egyidejűleg ráterel az oktatás folyamára és *hogy* ráirányítja a hallgatóság figyelmét számtalan olyan körülményre, melyek az előadások alatt majdnem mindig észrevétlenül maradnak vagy a tanárok, vagy a hallgatók előtt.”²

¹ Dr. Ing. *Oechelhauser* i. m.

² *Gazette nationale*, vu le *Moniteur universel* No. 8. Vendémiaire, l'an 3. de la Rép. fr. V. ö. Szily Kálmán műegyetemi rektor székfoglaló beszéde, 1878/9.

Az *École polytechnique*, a francia forradalomnak szellemi téren legjelentősebb alkotása, tanárai és tanítványai által csakhamar európai hírnevet vívott ki magának s nagy befolyást gyakorolt az európai technikai főiskolák kialakulására.

Tanárai a legkiválóbb tudósok sorából kerültek ki, hallgatói szigorú vizsgák letételével haladhattak előre. Első két évtizedének hallgatói közül kiválnak: *Navier*, *Coriolis* és *Poncélet*, akik a teoretikus mechanikának az építési és gépészeti tudományokra alkalmazásában fejtettek ki elévülhetetlen érdemeket.

Az *École de polytechnique* kétéves tanfolyamban a leendő állami, katonai és polgári mérnököknek a matematikából és természettudományokból olyan előképzést nyújt, hogy ennek sikeres elvégzése után a tulajdonképeni szakképzést a technikai tudományokban az *École des ponts et chaussées-en* vagy az *Ecole des mines-en* megszerezhetik.

A hadügyminiszter fennhatósága alatt álló *École polytechnique* első növendékeiből kerültek ki Franciaországnak legnevezetesebb marsalljai, akiknek vállain repült a császári sas győzelemről győzelemre. Ezért mondotta erről az intézetről *Napoleon*: ez az a tyúk, amely nekem aranytojásokat ad.

Az *École polytechnique*-ből, illetőleg az *École des ponts et chaussées*-ből és *École des mines*-ből – amely technikai főiskoláknak az *École polytechnique* előiskolája – kikerült kiváló mérnökök azonban nemcsak a hadúr seregeinek, hanem a békeistennő tisztelőinek is építettek utakat, hidakat, kikötőket, később meg vasutakat és föllendítették Franciaország közgazdaságát.

Franciaország technikai főiskoláira egyébként karakterisztikus, hogy azok olyan szakiskolák, amelyekben az egyes technikai tudományszakok egymástól elkülönítve vannak és a kiképzés csupán egy speciális szakon (mérnöki, bányamérnöki) szigorú kötelező tanterv szerint történik.

A *technikai főiskolák kialakulása Európa többi államaiban*. Franciaország után *Ausztria* az első, amely mérnökök kiképzésére külön technikai intézeteket létesít. A kiváló matematikusnak és technikusnak ismert prágai egyetemi tanárt, *Gerstner* 1798-ban Bécsbe hívják, hogy technikai intézetek föllállítására javaslatot tegyen. *Gerstner* nem javasolta a katonai szervezetű *École polytechnique* utánzását, hanem a német univerzitások tanszabadságát kívánta a technikai intézetekre is alkalmazni. Javaslatát azonban nem fogadták el.

Hosszabb huzavona után 1806-ban nyílik meg a *prágai* és 1815-ben a bécsi *Polytechnikum*. A kimondott cél: „a hazai ipar fölvirágoztatása tudományos oktatás által”.

A *prágai* polytechnikumot abban az évben alapítják, amikor *Fulton* a *Hudson-folyón* üzembe helyezi *Claremont* nevű gőzhajóját, a *bécsi* technikai intézet akkor keletkezik, amikor a kontinentális zár megszűnik és a Rajnán az első gőzhajó megjelenik. A bécsi Polytechnikum szervezetében az idők folyamán többször lényeges változtatás történt, amíg végre 1872-ben az egyetemekkel egyenrangú technikai főiskolává fejlődött ki.

A *német* technikai főiskolák elődei közül a *berlini technikai iskola* 1820-ban létesül. Két évre rá nyílik meg, hogy a *Savannah* gőzhajó először szelte át az Atlanti-óceánt. Ennek az intézetnek később a neve *ipari intézet*, majd *ipari akadémia*, amíg végül 1879-ben, a kitűnő mérnök, *Eytelwein* vezetése alatt már száz esztendővel korábban létesített *építő akadémiával* egyesülve, *technikai főiskolává* alakul.

A *berlini technikai iskola* alapítása után a különböző német államokban egymásután keletkeznek olyan technikai intézetek, amelyek a középfokú ipari oktatást egyesíteni kívánták a felsőbbfokú tudományos technikai kiképzéssel.

Éppen ezért huzamosabb ideig hátráltatták a valódi technikai főiskolák, a technikai tudományok egyetemének, kialakulását.

Ilyen intézetek voltak: a *karlsruhei* (1825), a *müncheni* (1827), a *drezdai* (1828), a *stuttgarti* (1829), a *hannoveri* (1831) és a *darmstadti* (1836).

Ezek közül a *karlsruhei* intézetnek fejlődése meglepően gyors és 1832-ben történt szervezetének átalakítása döntő befolyással volt a német technikai főiskolák kifejlesztésére.

A *karlsruhei* Polytechnikum 1832-ben 31 tanárral hat szakiskolára (fakultásra) tagozódott. Ezek: 1. a mérnöki, 2. az építési, 3. az erdészeti, 4. a felsőbb ipari, 5. a kereskedelmi és 6. a mezőgazdasági iskola. Mindezeknek a szakiskoláknak előkészítője, hasonlóan, mint az École polytechnique, kétesztendei matematikai kurzus.

A kiváló berendezésű és kitűnő tanárai következtében gyorsan hírnevessé vált *karlsruhei* Polytechnikum mintájára rendezték be később Németország összes technikai főiskoláit. A kiképzésnek azt a magas fokát azonban, amelyet *Karlsruhe* kitűnő tanerőinek, elsősorban *Redtenbacher*-nek kimagasló tanári tevékenysége következtében aránylag rövid idő alatt fölmutatott, természetesen a fejlődés kezdetén álló többi német technikai intézetek csak fokozatosan érték el.

A karlsruheihez hasonló szervezete legerősebb, 1855-ben, a *zürichi* polytechnikumnak lett. Az „eidgenössische polytechnische Schule”-nak szervezete következtében valóságos főiskolai karaktere volt. Elsőrangú tanerők szerencsés megválasztásával a *zürichi* Polytechnikum mindjárt kezdetben kiváló helyet foglalt el. Hat osztályra tagozódott, úgymint: 1. építési, 2. mérnöki, 3. mechanikai-technikai, 4. kémiai-technikai, 5. erdészeti és 6. filozófiai és államtudományi.

Ma, a franciákétól eltekintve, az összes technikai főiskolák szervezete olyan, hogy hasonlóan, mint az univerzitásoknak, megfelelő osztályaik (fakultásaik) vannak.

II. A technikai felsőoktatás múltja hazánkban,

Az *első tervek hazánkban különálló technikai főiskola létesítésére*. Különálló technikai főiskola létesítésének eszméjével hazánkban a XIX. század harmincas éveiben kezdenek foglalkozni.

A mozgalomnak tápot adott egyrészt az a körülmény, hogy a pesti egyetemmel kapcsolatos mérnöki intézet (institutum geometricum) nem fejlődött, másrészt, hogy Ausztriában tapasztalták a prágai és bécsi polytechnikumoknak a, közgazdasági életre gyakorolt kedvező hatását. De emellett ugyanebben az időtájt kezdődik a legnagyobb magyarnak az a közéleti tevékenysége, amely Magyarország gazdasági és kulturális föllendítésére törekedett. Csak természetes tehát, hogy az ő nagykoncepciójú tervében benne volt a különálló technikai főiskola létesítése is.

A Karok és Rendek az 1832/6-i pozsonyi országgyűlés utolsó esztendejében foglalkoznak *Mű-Egyetemi Intézet* létesítésének kérdésével. A műegyetem felállítására vonatkozó indítványt a Karok és Rendek 1836 áprilisában elfogadták és néhány nappal később a főrendek is hozzájárultak az alsóház határozatához. Nagy jóakarattal támogatta az ügyet József nádor. Április 28-án felterjesztik a vonatkozó törvényjavaslatot. A következő napon meg is érkezik a *kegyelmes királyi válasz*, csak hogy a válaszban nem volt köszönet. A válasz értelmében Ő Felsége királyi tiszténél fogva gondoskodni fog-, hogy a felterjesztésben kért műegyetem, amennyiben a körülmények megengedik, felállíttassék, éppen azért ebben a tárgyban törvényjavaslat szüksége nem forog fenn.

Széchenyi agitációjának következménye, hogy az országgyűlés 1840 április

30-án tartott üléséből újból fölterjeszti az előző országgyűlésen elfogadott törvénycikkelyt. De erre az újabb föliratra sem érkezett válasz.

Időközben mind általánosabb az érdeklődés a műegyetem létesítése iránt. A műegyetem történetében mindenesetre érdekes adat, hogy 1840 december 28-án megjelenik *Széchenyinél Kossuth Lajos* és a fogsága alatt részére gyűjtött 20.000 forint összeget a létesítendő műegyetem céljaira följánlja. *Széchenyi* az ajánlatra kitérően válaszol, bizonyára, hogy a bécsi kormány bizalmatlansága a kérdés iránt még inkább ne fokozódjék;¹ *Kossuth* esete is mutatja egyébiránt, hogy a közvélemény *Széchenyiben* látta a műegyetem létesítésére törekvő mozgalom irányítóját.

Az 1836. évi ominózus királyi válasz óta *hat* esztendő múlt el, amikor végre a ni. kir. helytartótanácsnak báró *Mednyánszky Alajos* elnöklete alatt működő tanulmányi bizottsága 1842-ben elkészült az ígért intézet szervezetének tervével. A helytartótanács azonban nem Polytechnikum, hanem *ipariskola* szervezetét dolgozta ki, a műegyetem eszméjét tehát *már* elvetették.

A József-ipartanoda. A sok huzavona után végre 1844 június 12-én kelt legfelsőbb elhatározás megerősítette a helytartótanács tervezetét s első kísérletül (pro primo tentamine) Pest szabad királyi városban egyelőre egy *ipartanoda* létesítését rendelte el, addig is, amíg a felállítandó műegyetem kebelébe fogadhatja (donec e as de ni [scholas industriales] institutum polytechnicum in sinum siram recipiat).

Az ország közvéleményét bántotta az a mód, ahogyan az ipartanoda felállítására történt, viszont az ország általános helyeslésével találkozott az 1846. évi augusztus 23-án kelt legfelsőbb elhatározás, amelyben a király elrendelte, hogy a kir. ipartanoda *József nádor ő fensége* érdemeinek megörökítésére a *József-ipartanoda* nevet viselje. („Quo verò eximia Suae Sereiiitatis C. R. Domini Archidncis Regn-i Palatini de Regno et Uni versa Monarchia mérita, perenni Momi-niento recolantur, benigne velle Suam Majestäten! Sacratissimam ut Schola uidustrialis Pestiensis et respective aedes hoc fine erigendae Nomine Suae Sere-nitatis C. R. D. A Ducis R. Palatini insigniantur.”)

Ugyanezen legfelsőbb elhatározás szerint a József-ipartanoda ideiglenesen a ni. kir. egyetem főépületében kapott hajlékot.

A legfelsőbb kir. határozat értelmében a kir. akadémiákkal egyenrangú s közvetlenül a m. kir. helytartótanácsnak alárendelt József-ipartanoda ünnepélyes megnyitása 1846 november 1-én történt.

A József-ipartanodának *három*, osztálya (fakultása) volt: *gazdászati, mu-tant* és *kereskedelmi*. Bizonyos mértékig kereskedelmi, egy kicsit ipariskola volt, de semmiesetre sem mérnöki iskola. Nem volt könyvtára, hiányoztak a gyűjtemények. Ideiglenes helyiségei sem voltak megfelelők. Szervezete lehetővé tette, hogy csekély előkészültségű egyének is beléphettek az intézetbe.

Az ország éveken át harcolt a műegyetem létesítéséért, a József-ipartanoda megfelelő szervezet és kellő felszerelés nélkül még csak meg sem közelítette a kívánt célt.

A provizórium korszaka. A pesti egyetemhez kapcsolt *mérnöki intézetet* nem csatolták azonnal az új ipartanodához, noha abban az időben a mérnöki intézet már valóban csak tengődött. A *József-ipartanoda* csakhamar sürgeti az egyesítést. A József-ipartanoda kívánságát a közbejött szabadságharc miatt a magyar kormány már nem teljesíthette, az egyesítés végrehajtása ily körülmények között az abszolútizmus elején, 1850-ben történt meg. Az egyesített *technikai intézet*, megtartva az egyetem központi épületében levő helyiségeit.

¹ K. *Lipthay Sándor*: Adalékok műegyetemünk történetéhez. M. M.- és Ê.-E. Közl., 1895.

átvette a mérnöki intézetnek helyiségeit is, amelyek akkor a Ferenc-rendiek kertjének hátsó részében a Reáltanoda-utcára néző alacsony kis épületben voltak, ahol ma az egyetemi könyvtár épülete áll. Átvette továbbá a mérnöki intézetnek mérnöki műszereit és vízműtani mintáit, valamint a mérnöki intézetnek akkor már csak egyetlen tanárát, *Petzval Ottót*.

A provizórium alatt a magyar tannyelvet hosszú időre száműzték és azzal az ürüggyel, hogy az intézet számára Pesten alkalmas helyiség nincs, száműzték Pestről. Így telepedett át 1854 október 1-re Buda várába, az Egyetemi nyomda épületének az Országház-utcára néző részébe és itt a csendes Buda várában érte meg egyetemi rangra való emelését.

Amikor a mérnöki intézetet az egyetemről áthozták és egyesítik a József-ipartanodával, otthfelejtik a képesítés szükséges kellékeit: a szigorlatot és oklevelet. A helyzet tehát az, hogy az egyetemen a mérnökképző-intézet megszűnt, műegyeteme pedig nincs az országnak. Szigorlatokat sem itt, sem ott nem tartanak. Mérnöki oklevelet nem adnak ki. Két évtizeden át nem változik ez az állapot.

Természetes, hogy ilyen viszonyok között sokan idegenkednek a mérnöki pályától, akik pedig hivatást éreznek erre, legtöbbszörre külföldi polytechnikumra mennek tanulni: Bécsbe, Karlsruheba, Münchenbe és 1855-től kezdve főképpen Zürichbe. *A magyar ifjúságnak a külföldi műegyetemekre való tódulása a XIX. század ötvenes éveitől kezdődik és tart egészen a nyolcvanas évek elejéig.* A XIX. század ötvenes éveiben pl. a bécsi polytechnikumon évente átlagban 200 magyar hallgató volt, ugyanebben az időszakban a budai ipartanodának, illetőleg később polytechnikumnak évente átlagban 150 hallgatója van.

Ha az egyesített technikai intézetnek a provizórium ideje alatti működését akarnók méltatni, kétségtelenül megállapítható, hogy a József-ipartanoda és mérnöki intézet egyesítése a tanerőknek jobb kihasználását tette lehetővé. Az egyesített két intézet fenntartása is gazdaságosabb volt, mint külön-külön lett volna. De egyszersmind azt is meg kell állapítani, hogy az egyesítés ellenére is szervezeténél s szűk anyagi erőinél fogva még távol maradt egy valódi technikai intézet színvonalától.

A József-polytechnikum. Az 1856 szeptember 30-án kelt legfelsőbb elhatározás a budai egyesített technikai intézetnek polytechnikummá való átalakítását rendelte el. Az átalakulás az 1857/58. tanév elején történik meg. Ekkor kezdte meg tehát Nyugat-Európa keleti határán az *első technikai főiskola* reményteljes pályafutását.

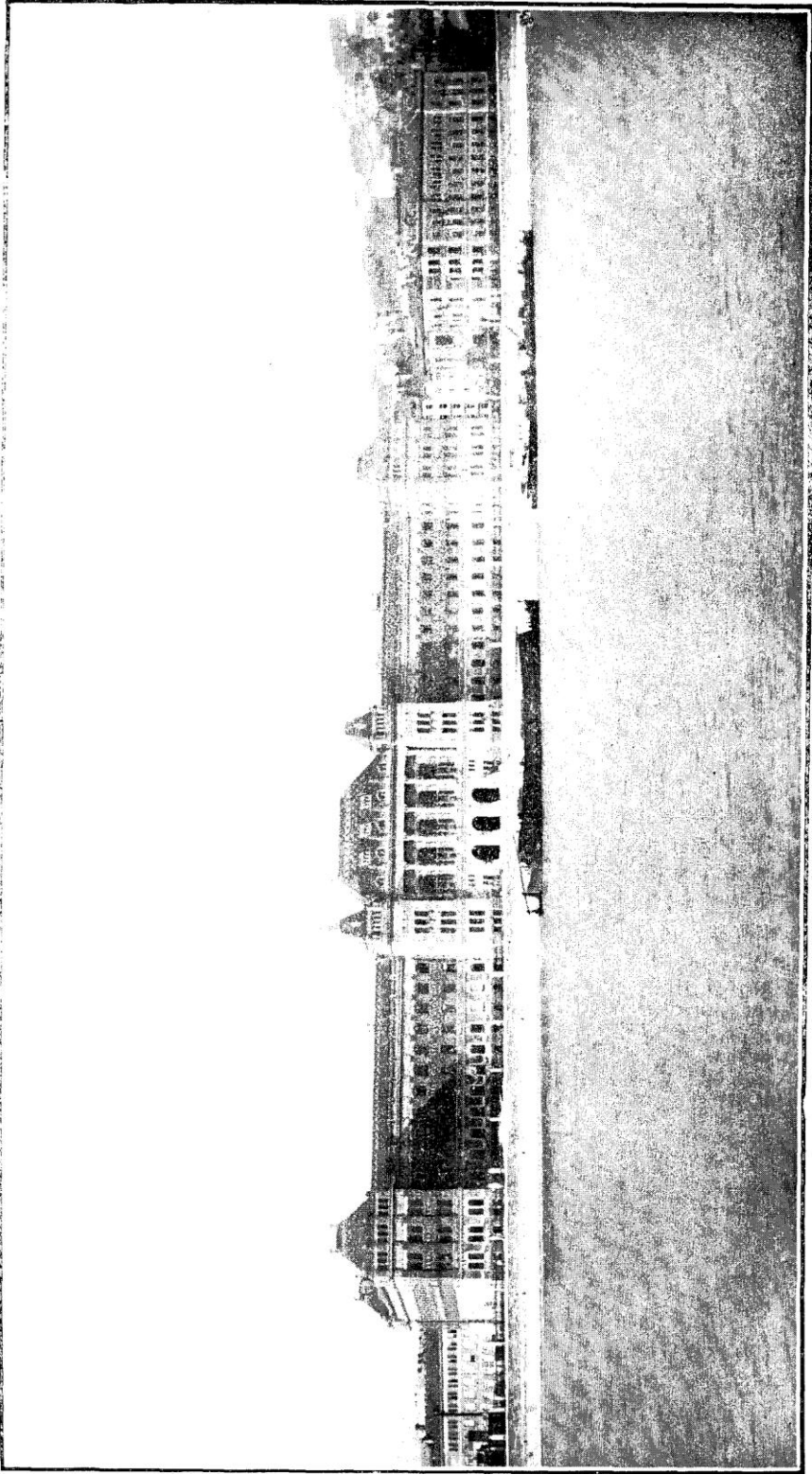
Az új szervezet létesítésekor az osztrák polytechnikumok legkisebbikét, a brünnit vették mintául.

Kétségtelen, hogy a provizóriumhoz képest ez az átalakulás javulást jelentett. Eddig ingatag alapon állott az intézet, ettől kezdve már legalább az alap látszott biztosnak. Rendeltesénél fogva fokozatos fejlesztésre számítani lehetett. Ezen megfontolások alapján- örömmel kellett fogadni a legfelsőbb elhatározást, noha a polytechnikumnak a szervezetében még sok a kívánni való.

A szervezeti szabályzat szerint a polytechnikumnak két osztálya van: az *előkészítő* és az *általános technikai* osztály. A technikai főtudományszakokban kiállított évi vizsgákról a hallgatók minden tantárgyból külön-külön *tanulmányi bizonyítványt* kaptak és ezek a bizonyítványok egyenértékűek voltak a volt mérnöki intézet, illetőleg az egyetem bölcsészeti kara által szigorlatok alapján kiállított oklevéllel. A szigorlatokat azonban nem vezették be s mérnöki oklevelet nem adtak.

Ilyen körülmények között a nemzet alig vesz róla tudomást, hogy már polytechnikuma is van. A mérnöki pályára készülők magyar ifjak nagy többsége

AN. TABELA.



Josef Müggelton, Buchpost.

ezentúl is a külföldi műegyetemeket látogatja. Mindazonáltal a budavári szegényes Polytechnikum szám.os jeles szakembert adott a hazának. Azok közül az ódon falak közül olyan kiváló technikusok kerültek ki (*Hieronymy Károly, Szily Kálmán, Tolnay Lajos, Steindl Imre, Lengyel Béla* stb.), akik az alkotmányos korszakkal bekövetkező nagy technikai fellendülésben, valamint a magyar állam újjáépítésének nagy munkájában is kiváló tevékenységet fejtettek ki.

Műegyetemünk fejlődéstörténetében az 1867. esztendő nevezetes határkö. Báró *Eötvös József* átérezte, hogy legfontosabb teendői közé tartozik a technikai tudományok felvirágzását lehetővé tenni, tehát az ezeket a tudományokat ápoló egyetlen technikai főiskolánkat európai színvonalra emelni.

S valóban mindazt, amit első minisztersége idejében, 1848-ban, a műegyetemmel kapcsolatban tervezett, igyekezett gyorsan megvalósítani. Polytechnikumunk ilyes módon rövid pár esztendő alatt eléri azt a fokot, amelyen ugyanekkor a külföldi technikai főiskolák állottak.

Az intézet szervezetében ugyan 1871-ig nagyobb mértékű változás nem történik. Erre az időszakra esik azonban a mérnöki és gépészmérnöki *szigorlatok* rendszeresítése. A vonatkozó szabályzatot a kultuszminiszter 1867 szeptember 25-én hagyta jóvá.

Xégy esztendő alatt, 1871-ig, a technikai tudományok haladásának megfelelően, a tanszékek száma majdnem megkétszereződik. Budavárában a helyiségeket szaporítják, az intézetnek Budáról Pestre áthelyezését, valamint egyetemi rangra emelését előkészítik s a szertári dotációkat jelentékenyen fölemelik.

III. A kir. József-műegyetem.

A Mr. József-műegyetemnek egyetemi rangra emelése és első szervezete. A műegyetem tanári kara ismételten sürgette a műegyetemnek egyetemi rangra emelését. Amikor az alkotmányos korszak beálltával báró *Eötvös József* lett a kultuszminiszter, biztos volt, hogy a kérés mihamarabb teljesül.

A képviselőház 1870 április 7-i ülésén terjeszti be a törvényjavaslatot a *József-műegyetem újjászervezéséről*.¹ Ebből, valamint annak megokolásából is kitűnik, hogy mennyire értékelte a műegyetem működését. A törvényjavaslat, amely a műegyetemnek a pesti egyetemmel való egyenrangúságát kimondotta, báró *Eötvös József* közbejött halála következtében ugyan tárgyalásra nem jutott, de a műegyetem kérdése a képviselőház napirendjéről nem került le.

Igen érdekes és magasszínvonalú vita fejlődött ki a műegyetem kérdésében 1871-ben, a kultuszminisztérium költségvetésének tárgyalásakor. A tárgyalás folyamán *Szentpály Jenő* terjesztette a képviselőház elé azt a határozati javaslatot, amelynek értelmében a műegyetem a pesti egyeteméhez hasonló önkormányzati alapon szervezendő át. A képviselőház elfogadta a határozati javaslatot és ő felsége 1871 július 10-én kelt legfelsőbb elhatározásával megerősítette a kir. József-műegyetem belső szervezeti szabályzatát.

Az 1871/72. tanévet ennek megfelelően a kir. József-műegyetem, még ugyan Budavárában, de már önkormányzati alapon nyitotta meg.

Az Institutum Geometricum alapításától tehát kilencven esztendő, a József-iptanodáétól pedig negyedszázad múlik el, amíg a műegyetem mindazoknak a jogoknak és eszközöknek birtokába jut, amelyek hivatásának betöltésére képessé teszik. Ezeknek a birtokában azután hatalmas kultúrafejlesztő munkát fejt ki. Úgy gondoljuk, hogy a műegyetem beváltotta a hozzáfűzött reményeket.

De ha 1867-től 1872-ig valóban nagy is a haladás a műegyetem fejlődésében,

¹ 1869/72. képviselőházi irományok, IV. k. (271, 272. o.)

maradt azonban még olyan szükséglet, amelynek kielégítése úgyszólván halasztást nem tűrt.

A műegyetemnek megvan az autonómiája és egyetemi rangja, de nincs állandó épülete. Amikor 1872-ben Budavárából Pesti-e átköltözik, ideiglenesen a *Két nyúl-utca* (mai *Lónyay-utca*) és a *Csillag-utca* sarkán levő *Nagel*-házba helyezik el. Elsősorban tehát állandó épületre volt szüksége. Egy évtized kitaró munkája ezt az eredményt is meghozta. Ez alatt az évtized alatt, az 1871/2. tanévtől 1881/82-ig, kialakul a kir. József-műegyetemnek a kor igényelte megfelelő szervezete is.

A kir. József-műegyetemnek a legfelsőbb helyen 1871-ben megerősített *bel-szervezeti szabályzata* báró *Eötvös Józsefnek* a műegyetem újjászervezésére vonatkozó törvényjavaslata alapján készült. E szabályzat szerint a kir. József-műegyetemnek a következő szakosztályai (fakultásai) vannak: 1. az *építész*i, 2. a *gépész*t (később gépészmérnöki), 3. a *mérnök*i, 4. a *vég*y *eszi* (később *vég* vészmérnöki) szakosztály; ezekhez járul 5. az *egyetemes* osztály, melyben a szakosztályokra, vagy a gazdasági, műipari és kereskedelmi pályára készülők hivatásukhoz kívánt magasabb kiképzést nyernek. Eszerint tehát az egyes technikai szakosztályokba csakis az egyetemes osztály sikeres elvégzése után lehetett beiratkozni.

A felsorolt *öt* szakosztályból egyelőre csak *három* működött: a *mérnök*i, *gépész*i és *egyetemes*, az egyetemes *két* évi, a mérnöki és gépész *három-három* évi tanfolyammal. Eszerint abban az időben a műegyetemi tanulmányok *öt* évig tartottak. Az 1873/4. tanévben nyílik meg az *építész*i és *vegyész*t szakosztály.

A technikai főiskolák fejlődése a külföldön a szakosztályi (fakultási) rendszer behozatalával lendül fel.

A szakosztályi rendszert első ízben, amint említettük, 1832-ben a *karlsruhei* Polytechnikum alkalmazta s a tapasztalt kiváló eredmények alapján ezt az organizációt fogadta el 1855-ben a *zürichi* polytechnikum, majd fokozatosan erre a szervezetre tértek át az összes német és osztrák technikai főiskolák. E rendszer átvétele tehát természetes fejlődési fokozat volt műegyetemünk életében. Nyilvánvaló eszerint, hogy az *építész*i és *vegyész*i szakosztály életbeléptetése által műegyetemünk nagy lépést tett előre, mert szakosztályainak száma ilymódon megfelelt a technikai tudományok főbb ágazatainak. Megelőzően a kir. József-műegyetem *csonka* technikai főiskola volt.

A műegyetem szervezetének kialakulása után a tanulmányok sikeres bevégezését a *szigorlatokon* alapuló oklevéllel, tehát az önértet is inkább emelő okmánnyal igazolják. A mérnöki intézetnek a József-ipartanodával történt egyesítése óta Magyarországon nem adtak ki mérnöki oklevelet. Ha figyelembe vesszük, hogy a műegyetemen, noha a szigorlati szabályzatot már 1867-ben jóváhagyták, az első mérnöki szigorlatot csak 1873-ban tartották meg s ugyanekkor állították ki az első mérnöki oklevelet, – több mint két évtizedig tartott hazánkban ez a mérnöki címmel való visszaélésre tápot adó egészségtelen helyzet.

Természetesen a mérnöki oklevelek újból való kiadása a mérnöki cím és kvalifikáció megvédése szempontjából jelentős cselekedet volt.

A kir. József-műegyetem és a tanszabadság. Az egyetemi rendszeren alapuló új szervezetnek szinte természetes következménye volt a *tanszabadságnak* behozatala az 1872/3. tanévben. Addig ugyanis szigorúan meg voltak állapítva a tantárgyak, amelyeket minden rendes tanulónak hallgatnia kellett és elő volt írva a sorrend is. A tanszabadság behozatalával minden egyes hallgatónak belátására bízták, hogy a szakosztály keretén belül milyen tárgyat milyen sorrendben kíván hallgatni.

Nem akarjuk kétségbevonni a tanszabadságnak jelentőségét. A tanszabad-

ság a tanárnak tanítási szabadsága és a hallgatónak tanulási szabadsága. Ami az elsőt illeti, a professzor az, *qui suam sententiam profitetur*, tehát az, aki nézeteit, saját egyéni gondolatait, tudományos kutatásait szabadon s mindenkitől függetlenül ismertetheti. E tekintetben a tanszabadság a műegyetemen is megvolt és megvan.

A hallgatóságnak tanulási szabadsága azonban a műegyetemen nehézségbe ütközik. Az univerzításon az egyes tudományágak önállósága következtében több esetben lehetséges az előrehaladás a többi tudományágak figyelembevétele nélkül is. Nem így van ez a technikai főiskolákon. Itt a tudományok nagyrésztében lehetetlen a felső fokozatba jutni az előtanulmányok mellőzésével. Ez a körülmény tette és teszi szükségessé, hogy a technikai főiskolákon a hallgatók részére kész tanrendet ajánlanak, amelyben a hallgatandó tárgyak az előrehaladás szempontjából célszerűen vannak csoportosítva.

Az egyetemeken szokásos tanszabadságnak életbeléptetése után a kir. József-műegyetem különböző szakosztályain sajnálattal kellett tapasztalni, hogy a hallgatóságnak nagy része a felsőbb évfolyamokban oly tudományok hallgatására jelentkezett, melyeket az előtanulmányok be nem végzése miatt sikeresen nem hallgathatott. A kir. József-műegyetem tehát kénytelen volt már az 1874/5. tanévben korlátozni a tanulási szabadságot. Kész tanrendet állított ugyanis össze és azt a hallgatóságnak követésre ajánlotta.

Egyébként az az eljárás, hogy ha a hallgató elfogadja azt a tanácsot, amelyet tantárgyainak kiválasztásában a tanári kar ad neki, az *universitas magistrorum et studentium* (a tanárok és diákok szövetsége) lényegének mégis felel.

Való, hogy a kir. József-műegyetem tanulmányi rendje a technikusok kiképzésére általában kedvezőbbnek mutatkozott, mint a német műegyetemek úgynevezett tanszabadsága s emellett műegyetemünk szigorú rendje hathatós nevelő eszköznek bizonyult úgy az intenzív munkálkodásra, mint a megbízhatóság kifejlesztésére.

A múzeumkörúti műegyetem. A *Nagel-házban* maradt a műegyetem 1882 július végéig; ekkor költözött át múzeumkörúti első otthonába. *Széchenyi* terveze óta négy évtized múlt el a kir. József-műegyetem otthonának elkészültéig. Az első otthon létesítését elsősorban *Trefort Ágoston* szorgalmazta.

Az új otthonban való elhelyezkedés után kezdődik a műegyetem hatalmas munkálkodása. Teljes erejét a mérnökök, építészek, gépészmérnökök és technikai vegyészek megfelelő kiképzésére fordítja, de egyszersmind részt vesz a középiskolai tanárok kiképzésében is.

Műegyetemünkön ilyen módon aránylag rövid idő alatt a technikai oktatás olyan magas színvonalra emelkedik, hogy méltán kiállja a versenyt a külföldi legkiválóbb technikai főiskolákkal. Az erőfeszítés, az egy célra való törekvés meghozta a várt gyümölcsöket. A technikusoknak külföldre vándorlása megszűnik. Itthon a közszolgálatban, az iparban folyton tért nyernek a műegyetemünkön végzett technikusok és lassankint kiszorítják a XIX. század ötvenes éveiben beözönlött idegen elemeket. A magyar technikai egyetem valóban megteremtí a magyar technikai kart, amelynek érvényesülése állandó gondoskodása tárgya.

A magyar technikus kar azonnal az alkotmányos éra elején, 1867-ben, alapítja a Magyar Mérnök- és Építész-Egyletet. A mérnökegyelet bölcsőjénél ott áll a műegyetemi tanári kar is és a zsenge palántát meleg szeretettel ápolja. A mérnökegyelet első titkára és közlönyének első szerkesztője dr. *Szily Kálmán*. Az egyesület közhasznú működésében azóta is ott találjuk vezető minőségben a műegyetem tanárait. A kir. József-műegyetem készíti elő a kultuszminiszter

1890. évi május 23-án 22.578. szám alatt kelt rendeletét a *mérnöki cím megvédése* tárgyában, miíjd tevékenyen vesz részt a *mérnöki rendtartásra* vonatkozó törvényjavaslat munkálataiban.

A mérnöki cím használatának jogosultságával foglalkozó műegyetemi bizottságnak jelentésében (1884/85. tanév) találjuk az első javaslatot a *mérnök-doktorátus* tárgyában. A technikai doktorráavatás jogával ő felsége 1901 március 22-én kelt elhatározásával ruházta fel a műegyetemet. A műegyetem tehát a doktorráavatás szempontjából is egyenrangú lett a tudományegyetemmel. A technikai tudományok jelentőségének kiemelése mellett azért is szükség volt a mérnök-doktorráavatás jogára, hogy azok az ifjaink, akik a technikai tudományok művelésére tehetséget éreznek magukban, ne legyenek kénytelenek a doktori tudományos fokozat megszerzéséhez végezt külföldre menni s hogy doktori értekezéseikkel a magyar technikai irodalmat gazdagítsák. A műegyetemen azonban a doktorátus nem kötelező, hanem a doktorátus valódi lényegének megfelelően, tisztán magasabb képzettséget jelző tudományos fokozat. A közszolgálatra és a magánygyakorlatra továbbra is az oklevelek jogosítanak.

Az egyetemi rangra emelt műegyetemnek 1871. évi szervezete ideiglenes jellegű volt. Nem felelt meg sem a hazai viszonyoknak, sem azoknak a követelményeknek, amelyeket a külföldi technikai főiskolákkal szemben kellett érvényesíteni, hogy a magyar ifjúságnak külföldre tódullását megakadályozzák. A szervezet szempontjából szükséges reformot azonban addig nem lehetett keresztülvinni, amíg a műegyetemnek nem volt állandó épülete.

Ő felsége 1882-ben erősítette meg a műegyetem új szervezetét, amely megállapított tanrenddel a *rendes* hallgatók számára az eddigi *ötéves* tanfolyamot mind a négy technikai fakultásban (mérnöki, gépészméi'nöki, építészeti és vegyész-mérnöki) leszállítja *négy* esztendőre.

Ez a redukció azáltal vált lehetségessé, hogy a szakosztályokra való előkészítés feladatát az egyetemes osztálytól elvették és a tananyagot a technikai szakosztályokban jobban koncentrálták.

Az új szervezeti szabályzat nagymértékben egyszerűsítette a műegyetem adminisztrációját, azt ugyanis a *rektor* kezébe összpontosította és életbeléptetett egy új szervet, a *rektori tanácsot* – tagjai a rektor, prorektor és a dékánok -, amely kis testület a műegyetemi tanács nevében folyton intézkedhetik.

Az építészstanárok számának szaporításával lehetségessé vált az építészeti tudományoknak úgy szerkezeti, mint művészeti részeit behatóbban tárgyalni, mint előzően s ennek következtében az 1886/7. tanévben az *építészeti* szakosztályt újjászervezik.

Nagyobbmértékíi tantervi változtatást vont maga után az 1898-ban meg-erősített módosított szervezeti szabályzat és szigorlati rend. Ebben a tanterv megállapításakor két szempont volt mértékadó. Az egyik az, hogy a haligatóság kiképzése a technikai tudományokban minél tökéletesebb legyen, a másik, hogy az oktatás egész folyamán a konkordancia biztosítva legyen.

A műegyetem fejlődésének történetén áthúzódik a küzdelem a helyiségekért. A csupán 600 hallgató befogadására szánt múzeumkörúti épület csakhamar elégtelennek bizonyult. A múzeumkörúti műegyetemi épület a múlt század hetvenes éveiben jelentkező gazdasági depresszióának hatása alatt épült. A szakemberek akkor a Magyarországon évenként szükséges mérnökök számát ötvenre becsülték s a múzeumkörúti helyiségekbe való beköltözés után alig egy évtizedre okleveles mérnökök hiányában mintegy ötven mérnöki állást az állam nem tud betölteni.

A XIX. század végén a műegyetem hallgatóinak száma elérte az 1827-et. E század utolsó két évtizedében népességünk növekedése 23%, a műegyetemi hallgatóké 230%. A hallgatóság számának ez a nagymértékű növekedése, amely

az ország közgazdasági erősödésével párhuzamosan megokolt és egészséges jelen-ség volt, a műegyetemen csakhamar tarthatatlan helyzetet teremtett. Fejlődő műegyetemünk rövid idő alatt kinőtte az építési szakosztály számára 1892-ben épített Eszterházy-uteai épületet, valamint Budapestnek 1898-ban létesített addig-legnagyobb tantermét, a 600 hallgatót befogadó úgynevezett Gólyavárat. Mindezekon kívül még *öt* bérházban volt elhelyezve.

Nyilvánvaló, hogy ez az állapot az eredményes oktatást nagymértékben akadályozta. A már-már elviselhetetlen állapotokon segített a műegyetemnek a Lágymányosra kihelyezése s megfelelő keretben felépítése. 1902-ben *Wlassics* Gyula kultuszminiszter javaslatára jött létre az új műegyetem létesítésére vonatkozó 1902. évi XVII. t.-c.

A kir. József-műegyetem átalakulása technikai és közgazdasági egyetemmé. A m. kir. József-műegyetem 1909-ben foglalta el a Lágymányoson új hajlékát. 1910-ben kapta meg a műegyetem a *kormányzati jelvényt* és nyerte el 1910 szeptember 14-én kelt legfelsőbb elhatározással az engedélyt a *promotio sub auspiciis Regis* intézmény életbeléptetésére.

A műegyetem a tudományegyetemmel már közel négy évtizede egyenrangú volt, de hiányzott a teljes egyenrangúsításhoz a *promotio sub auspiciis Regis* intézmény. Minthogy azonban a műegyetem a mérnökdoktorátust nem kvalifikáló, hanem tudományos fokozatnak tekinti s ennek megfelelően megszerzését megnehezíti, nyilvánvaló, hogy a *sub auspiciis Regis* doktorráavatás a műegyetemen sokkal súlyosabb és nehezebben teljesíthető föltételekhez van kötve, mint a tudományegyetemen.

A XX. század második évtizedében a kir. József-műegyetem fejlődése szempontjából igen jelentős esemény a *műegyetemi közgazdasági fakultás* megszervezése. Ferenc József király Ő Felsege Bécsben 1914 február 14-én kelt legmagasabb elhatározásával hagyta jóvá és erősítette meg a műegyetem közgazdasági fakultásának szervezeti szabályzatát. Ennek értelmében e fakultásra rendes hallgatókul csakis *egyetemet, illetőleg főiskolát* végzetek iratkozhatnak be és ezek számára a közgazdasági tudományokban való beható kiképzés két féléven át történik.

A műegyetemi közgazdasági fakultás csirája tulajdonképpen már báró *Eötvös* Józsefnek a *József-műegyetem* újjászervezésére vonatkozó 1870. évi törvényjavaslatában megvan. A kir. József-műegyetemnek e törvényjavaslat értelmében 1871-ben megerősített első szervezete szerint ugyanis az 5-ik fakultás, az egyetemes, nemcsak a technikai fakultásokra készít elő, hanem e mellett a gazdasági, műipari és kereskedelmi pályákra készülőknek is magasabb kiképzést nyújt.

Sőt eleinte a József-ipartanodának is három fakultása volt: *gazdászati, műszaki* és *kereskedelmi*.

A műegyetem közgazdasági fakultásának alapításával, amely tulajdonképpen visszatérés volt az elődeink által jól megfontolt és átgondolt szervezet-hez, hazánk megelőzte a külföldet.

Magyarország jött első ízben annak a tudatára, hogy a közgazdasági tudományoknak intenzív módon szükséges művelése a különböző főiskolák közül legcélszerűbben a műegyetemen történhetik.

Kétségtelen, hogy a tudományos technikai oktatás az étellel kezdettől fogva szoros kapcsolatban van, nyilvánvaló tehát, hogy az élet által egyre jobban elő-terbe tolt közgazdasági tudományok oktatási szükségletének könnyebben és jobban képesek megfelelni, mint az egyetemek.

E mellett a technikai főiskolai oktatás új, a közgazdasági tudományok: természetének megfelelőbb kapcsolatban képes művelni a közgazdasági ismeret-

tekét. A tudományos technika fejlődése és a közgazdasági élet jelentőségének emelkedése között ugyanis természetes szerves kapcsolat van. A közgazdasági tudományoknak a műegyetemen rendszeres és behatóbb művelése eszerint ezt a kapcsolatot még erősebben juttatja érvényre. Ennek a kapcsolatnak igen nagy a fontossága éppen a közgazdasági tudományok fejlesztése szempontjából. Kétségtelen ugyanis, hogy a közgazdasági tudományok műveléséhez a tudományosan képzett technikusok nemcsak nagymértékben hozzájárulhatnak, hanem az alkalmazott közgazdaságtan egyes ágainak továbbfejlesztésére hivatva is vannak. A közgazdasági tudományoknak a technikai tudományokkal karöltve matematikai és természettudományi alapokon nyugvó tudományos szellemben való művelése a továbbfejlesztés szempontjából valóban nagyjelentőségű.¹

Magyarország után Németország az első, amely ezeket a szempontokat teljes mértékben használja és technikai főiskoláit sorban átalakítja *technikai és gazdasági főiskolákká*.

A kir. József-műegyetem új hajlékába átköltözése után átdolgozta szervezeti szabályzatát.

A szervezeti szabályzat átalakítását a közgazdasági fakultáson kívül a technikai fakultásoknak a kor igényelte fejlesztése is szükségessé tette. E tekintetben a cél egyrészt az volt, hogy a technikai tudományok ezentúl is széles elméleti alapra helyezett oktatását egyes új technikai tudományágak előadásával és intenzív laboratóriumi munkával a gyakorlati élethez közelebb hozza, másrészt igyekezett a lehetőséget megadni arra, hogy a technikai fakultásokon a hallgatóság átlaga négy esztendő alatt túleröltetés nélkül befejezhesse tanulmányait. Nem emelte a kvalifikáció megszerzésére szükséges tanidőt és megadta az alkalmat az arra törekvőknek magasabb tudományos kiképzésre.

Megállapítja az új szervezeti szabályzat (46. §), hogy a műegyetem élén a *Rector Magnificus* áll. A műegyetem az előterjesztett szabályzat tervezetbe nem vette föl ezt a kitüntető címzést. Dr. *Jankovich Béla* kultuszminiszter azonban a kir. József-műegyetem belső súlyát és a technikai tudományok becsét értékelve szükségesnek találta, hogy a német technikai főiskolákon már akkor érvényben volt Hector Magnificus méltóság a kir. József-műegyetem szervezetebe is fölvetéssék és kieszközölje a legfelsőbb jóváhagyást.

IV. A második és harmadik műegyetem kérdése.

A műegyetemi hallgatók számának nagymértékű növekedése következtében csakhamar foglalkozni kellett a második és harmadik műegyetem kérdésével.

A második műegyetem kérdése már tulajdonképpen akkor aktuális volt, amikor a két új egyetemet, a debrecenit és pozsonyit alapítják. A technikai munka és a technikai tudományok jelentőségét nem *ejégé* méltányoló közéletünkben azonban a második műegyetem kérdése akkor nem talált nagyobb visszhangra. Nagyobb vidéki városaink a harmadik, illetőleg negyedik egyetem elnyerése érdekében fejtenek ki akciót. Egyedül *Temesvár* városa érezte meg a kor intő szavát s már akkor a második műegyetemre irányította a figyelmet.

A világháború alatt a technikai főiskolák nagy jelentősége fokozottabban nyilvánul meg és 1916-ban *Temesvár* városa fölterjesztést intéz a kultuszminiszterhez a második műegyetem felállítása érdekében. A kir. József-műegyetem magáévá tette *Temesvár* kérelmét. Javaslat alapján a kezdeményező lépések meg is történtek és azt reméltük, hogy 1918 őszén *Temesvárott* megnyílik a második magyar műegyetem első évfolyama.

¹ Tájékoztató a m. kir. József-műegyetem közgazdasági osztályáról. Összeállította: dr. *Heller Farkas* és *Zelovich Kornél* műegyetemi tanár. Budapest, 1914.

Egyetlen hazai technikai főiskolánk ebben az időtájban a népesség nagyságához, közgazdaságunk fokához és az egyetemek számához viszonyítva, valamint túlszűfolttsága miatt sem volt megfelelő és elegendő.

A német birodalomban 1916-ban 6 millió, Ausztriában 4 millió, nálunk 21 millió lakosra esett *egy* technikai főiskola. A népesség számához viszonyítva tehát a német birodalomban közel *négyszer*, Ausztriában pedig ötször több technikai főiskola volt, mint nálunk.

Egyetlenegy technikai főiskolánkkal szemben volt 4, a társországokéval együtt pedig 5 egyetemünk. Ugyanekkor Ausztriában az egyetemek száma (8) közel egyenlő volt a technikai főiskolákéval (7). A német birodalomban az egyetemek száma (22) éppen *kétszer*, hazánkban pedig *négyszer*, illetőleg a társországokat is beleszámítva, *ötször* akkora volt, mint a technikai főiskoláké.

Ezek a viszonyszámok, tekintetbe véve, hogy két új tudományegyetem létesítése hazánkban a technikai munka korszakában történt, kétségtelenül mutatják, hogy kultúránk oszlopainak elhelyezése és fejlesztése nem harmonikusan és nem is a kor kultúraszükségeitnek kellő figyelembevételével történt. A két új egyetem létesítésekor nálunk inkább a múltnak tisztos tradícióira néztek s nem annyira a jövőre.

Kétségtelen, hogy a technikai munka korszakában elsősorban a technikai főiskolák szaporítása szükséges. A német birodalomban a német egység óta az egyetemek száma alig szaporodott, ellenben korunk szükségletének megfelelően nagyobb mértékben szaporították a technikai főiskolákat. A nemzet jól felfogott érdekében a technikai munka kellő méltánylása céljából a technikai tudományok második egyetemére nálunk is nagyobb mértékben volt szükség, mint a negyedik egyetemre.

Egyetlenegy műegyetemünk hallgatóságának nagymértékű növekedése új technikai főiskolák mielőbbi létesítésére utalt. A műegyetemi hallgatóság száma az I. félében: az 1882/83. tanévben 590, tíz esztendő után 1892/93-ban 811, erre tíz évre 1902/903-ban 1641 és újabb decennium után 1912/13-ban 2281. Három évtized alatt a hallgatóság száma majdnem *négyszeres* lett. Ne gondoljuk, hogy talán a lakosság számához viszonyítva sok volt a hallgatók száma. 1912/13-ban a német birodalomban kereken 4000, Ausztriában 2600 és nálunk 9000 lakosra jutott *egy* műegyetemi hallgató.

A legfeljebb 2000 hallgatónak megfelelő lágymányosi épületcsoportban már a beköltözés után *második* esztendőben nagyobb volt a hallgatók száma, mint amekkorára az épületcsoport tervezve volt. A műegyetemet itt is üldözte végezete, állandóan helyhiánnyal küzdött.

Rendkívüli mértékben növekedett a hallgatóság száma a világháború előtti utolsó években. Amíg ugyanebben az időszakban a német technikai főiskolákon a hallgatóság számának szaporodása évente átlag 4-5%, nálunk 12-15%, tehát háromszoros arányú. A hallgatóság ilyen nagymértékű növekedését tapasztalva, már nemcsak a második, hanem a harmadik műegyetem kérdése is aktuálissá vált. A temesvári mellett már a kassai műegyetemről is szó volt.¹

A világháborúnak szerencsétlen befejezése meghiúsította műegyetemeinknek a tervezett módon való szaporítását. Az új technikai főiskolák tervbevetett székhelyét elszakították hazánktól és így egyelőre, sajnos, megszűnt mindaz a jogos, büszke remény, amelyet ezeknek az intézeteknek létesítéséhez hazai kultúránk emelése szempontjából fűztünk.

¹ *Zelovich Korvél*: Előterjesztés a mérnöki tudományok második és harmadik egyeteme tárgyában. Budapest, 1916. Kiadja a Felsőoktatási Egyesület.

V. A kir. József-műegyetem szervezete és célja.

A szervezeti szabályzat megállapítása. Az Ö császári és apostoli királyi Felső-gének 1916. évi július hó 19-én kelt legfelsőbb elhatározásával megerősített szervezeti szabályzat¹ szerint (1. §): „*A magyar kir. József-műegyetem a technikai és közgazdasági tudományok egyeteme.* Neve Magyarország nagy nádorának, József főhercegnek emlékét őrzi”.

A műegyetem célja (3. §): „*technikai és közgazdasági szakfőiskolák tudományos kiképzése rendszeres tanítás útján*”.

„Ezenkívül alkalmat nyújt, hogy azok, akik a matematikai és természet-tudományi szakokból tanári pályára készülnek, valamint azok, akik a műegyetemen előadott tudományok valamelyikét tanulmányozni óhajtják, kiképzetésben részesüljenek.”

A kir. József-műegyetem *teljes* technikai főiskola.

A teljes technikai főiskola jelentősége. Az egyetemekkel egyenlőrangú *teljes* technikai főiskolákon lényegükben öt fakultás van, úgymint: az *építészeti*, a *mérnöki*, a *gépészmérnöki*, a *vegyészmérnöki* és az általános tudományokat magában foglaló úgynevezett *egyetemes* fakultás, ezekhez járul a *technikai és közgazdasági* főiskolákon a *közgazdasági fakultás*.

Az olyan technikai főiskola, amelyen az elől említett öt fő fakultás egyike vagy másika hiányzik: *csonka*.

A tudományos technikai képzésnek oly sokirányú szükségletet kell kielégítenie, hogy annak csakis *teljes* főiskola képes megfelelni. A csak egyes technikai fakultásokkal bíró *csonka* technikai főiskola nem életképes.

A különböző technikai tudományok egymással összefüggnek, kölcsönösen egymásra gyakorolt hatásukra a haladás, a továbbfejlesztés szempontjából feltétlenül szükség van.

Helyesen mondja *Riedel*, a charlottenburgi technikai főiskola hírneves tanára, hogy magas építészet architektúra nélkül, mérnöki építészet magas építészet nélkül nem életképes, a gépészet minden mérnöki szakkal, a vegyész-mérnököt is beleértve, összefügg. Az elektrotechnikának hatása a technikai munka összes területén mindinkább jelentékenyebb lesz.

Az egyes mérnöki szakok között ténybeli összefüggés van. Technikai oktatás csupán egy bizonyos irányban nem főiskolának, hanem szakiskolának a feladata. A főiskolának éltető eleme teljességében, számos tudományterület egyesítésében van.

A kir. József-műegyetem szervezeti szabályzata ezerint (4. §) *hat* fakultásra tagozódik. Ezek: 1. az *építészeti* építészek, 2. a *mérnöki* általános (úti, vasúti, vízi, híd) mérnökök, 3. a *gépészmérnöki* gépészmérnökök, 4. a *vegyészmérnöki* vegyész-mérnökök, 5. a *közgazdasági* közgazdasági mérnökök és közgazdák kiképzésére, továbbá 6. az *egyetemes* fakultás, mely a tanári pályára készülőknek, valamint egyes tudományok iránt érdeklődőknek nyújt alkalmat felsőbb tanulmányokra. Látni tehát, hogy a műegyetem fakultásainak száma nagyobb, mint a tudományegyetemké. Az igazgatás egyszerűsítése végett azonban a kir. József-műegyetemen az építészeti és mérnöki, valamint a vegyész-mérnöki és egyetemes fakultás közös dékán vezetése alatt egyesítve van.

A specialista mérnök-képzés hátránya. Egyes technikai főiskolákon különleges szükségletek kielégítése céljából, amelyeket a fejlődő gazdasági és ipari élet állít a főiskolák elé, a fent felsorolt technikai fakultásoknál több is előfordul, így korábban a *berlini* (charlottenburgi) technikai főiskolán külön *hajóépítési* fakultás is volt. Németországnak hatalmas tengeri hajózása ugyanis speciális

¹ A magyar királyi József-műegyetem szervezeti szabályzata. Budapest, Pátria, 1926.

hajóépítő mórnlí kar kiképzését tette szükségessé. *Darmstadtban* és *Karlsruhe-ban* külön *elektrotechnikai* fakultás is van.

Abból a körülményből azonban, hogy néhány technikai főiskolán egyes tudományszakokat külön fakultásokba soroztak, egyáltalán nem következik, hogy a többi technikai főiskolán ezek a tudományok intenzíve nem műveltetnek.

Természetes, hogy az elektrotechnikai tudományokat minden technikai főiskola ápolja és igyekszik fejleszteni. A legtöbbször azonban, éppúgy, mint a kir. József-műegyetemen, ezek a tudományok a gépészmérnöki fakultás keretébe tartoznak, tehát nem törekszenek speciális elektrotechnikai mérnök-képzésre s nem adnak külön elektromérnöki oklevelet.

Ma már általában belátják, hogy a technikai tudományoknak igen sok területre való széttagolása nem célszerű s hogy a technikai főiskoláknak nem lehet a feladatuk specialista mérnököket kiképezni. A mérnöknek ugyanis, hogy a gazdasági és ipari élet problémáival sikeresen foglalkozhassék, a technikai tudományoknak lehetőleg széles területén kell átnézettél bírnia.

Sokkal fontosabb egyes tudományos szakoknak, mint amilyenek az építészeti, mérnöki, gépészmérnöki tudományok, az utóbbiba beleértve az elektrotechnikát is stb. alapjait uralni, mint egyes tudományok széttagolásával speciális ismereteket szerezni.

A főiskolai hallgatóknak sincs érdekükben tanulmányaikat a technikai tudományok igen szűk körére szorítani. Kétségtelen ugyanis és ma már azok is belátják, akik korábban a specialista mérnökök képzése mellett voltak, hogy valamely szélesebbkörű tudományszak alapjainak ismerete adja meg a képességet új problémáknak sikeres megoldására, tehát nem lehet feladata a technikai főiskoláknak specialistákat nevelni.

A specialista mérnök-képzés gondolata különben is Amerikából jött hozzánk. Az amerikai főiskolákon a technikai tudományokat jóval több osztályba sorozzák, mint nálunk s általában nem az egyetemes, hanem a speciális kiképzésre vetik a fősúlyt.

Azt a körülményt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az amerikai egyetemekre általában hiányosabb előképzettséggel kerülnek a hallgatók, mint nálunk. Az eredmény ismeretes. A nálunk kiképzett mérnökök Amerikában általában beválnak.

Amerikai egyetemi tanárok véleménye szerint is a mi mérnökeinknek igen nagy előnye, hogy a technikai tudományok széles területén ismerik az alapokat s a különböző specialista irányokba könnyen képesek magukat továbbképezni. Ellenben a specialistának nevelt amerikai mérnök a mérnöki tevékenységnek csak azon a szűk területén képes sikerrel működni, amely tudományszakban kiképezte magát.

Még Amerika legmagasabb nívón levő technikai főiskolája, a bostoni *Massachusetts Institute of Technology* is, mely a hallgatókat szigorú felvételi vizsga alapján veszi fel s amely intézet Amerikának vezető mérnökeit szolgáltatja, aránylag igen sok kurzusra osztja fel a mérnöki tudományokat.¹

Felvételi és előmeneteli szabályzat. A kir. József-műegyetem *technikai* és *egyetemes* fakultásaiba *rendes* hallgatóul az vétetik fel, akinek gimnáziumi vagy reáliskolai *érettségi* bizonyítványa van.

A *technikai* fakultásokon a tanfolyam nyolc szemeszteres, a *közgazdasági* fakultáson két szemeszteres, itt azonban a felvétel előfeltétele főiskolai végzettség. Az előírt tanrend szerinti tanulmányok sikeres elvégzése, valamint az előírt három szigorlat letétele után a végzett hallgatók a megfelelő technikai fakultás

¹ Müller: Technische Hochschulen in Nord-Amerika.

szerint: *építész, mérnöki, gépészmérnöki, vegyészmérnöki* oklevelet nyernek. A műegyetem *közgazdasági fakultása* azoknak, akik e fakultás előírt tanulmányait sikeresen elvégezték és a közgazdaságtudományi szigorlatot letették, *közgazdaságtudományi* oklevelet ad. Azok, akiknek építész, mérnöki, gépészmérnöki, vegyészmérnöki, bányamérnöki, fémkohómérnöki, vaskohómérnöki vagy erdőmérnöki oklevelük van és a közgazdaságtudományi szigorlatot sikeresen leteszik, *közgazdaságmérnöki* cím viselésére nyernek jogot.

A m. kir. József-műegyetemen úgy a technikai fakultásokon, mint a közgazdaságin doktori szigorlat alapján a doktori fok is elnyerhető.

A doktori szigorlatra csak olyanok jelentkezhetnek, akiknek már oklevelük van. A közgazdasági fakultáson emellett még szükséges, hogy a doktori címet megszerezni óhajtók a fakultás elvégzése után számottevő önálló tudományos munkásságot fejtettek ki, vagy pedig *legalább* két szemeszteren át a közgazdasági fakultás valamelyik szemináriumában önállóan dolgoztak.

A doktori szigorlat alapja a *doktori értekezés* (diszertáció).

A külföldi mérnöki oklevelek *honosító* eljárásánál egyik feltétel, hogy a szaktanulmányok terjedelme és sikere megfeleljen annak a mértéknek, amely a kir. József-műegyetem megfelelő fakultása tanrendjében meg van állapítva. Ennek következtében esetleg kiegészítő szigorlattal is ellenőrzik a képzettségnek ugyanazt a mértékét, amelyet a József-műegyetem oklevele biztosít. A külföldi tanulmányok beszámítását ugyanezen az alapon esetről-esetre állapítjuk meg.

VI. A kir. József-műegyetem tananyaga és tan- és vizsgarendje.

Az általánosan képző természettudományok és a laboratóriumok jelentősége. A technikai munka általánosságánál fogva a tudományosan képzett technikusok képzésében nagy szerepet játszanak az előkészítő, általánosan képző tudományok.

A tudományos technika feladata a természeti erőknek és anyagoknak legr gazdaságosabb kiaknázása. Ez a kiaknázás *fizikai, kémiai, s különösen mechanikai* alapos ismeretek nélkül nem lehetséges. A technikusnak a természet törvénykönyvében teljesen otthonosnak kell lennie. Ez a törvénykönyv pedig, amint *Galilei* mondotta, a matematika nyelvén van megírva.

A technikus-oktatásban tehát nagy súlyt kell vetni a technikai tudományok megértéséhez szükséges általánosan képző *előkészítő természettudományokra* (mechanika, fizika, kémia), valamint a felsőbb matematikára, az ábrázoló geometriára és a rajzra.

Ugyancsak nagy a jelentősége a technikusok kiképzésében a laboratóriumi oktatásnak is. A szilárdsági kísérletekkel foglalkozó ú. n. mérnök-laboratórium, valamint a gép-, elektrotechnikai és a különböző kémiai laboratóriumok egyaránt nélkülözhetetlenek.

A technikusok kiképzésében a laboratóriumi és pedig a kémiai laboratóriumi oktatás fontosságát legelőször Magyarországon, a XVIII. század végén a selmeci bányászati akadémián ismerték fel. Ezt az oktatást vette mintául 1794-ben az *École Polytechnique* is. A XIX. században viszont legelőször Amerikában ismerték fel a géplaboratóriumi oktatás jelentőségét. Az amerikai mérnök-képző-intézetekben a géplaboratóriumi oktatást jóval korábban bevezették, mint az európai technikai főiskolákban. A *bostoni* főiskolának különösen, de minden amerikai mérnök-képző-intézetnek, büszkeségei a gazdagon felszerelt technikai laboratóriumok.

Az amerikaiak által kipróbált módszerre tértek át a XIX. század vége felé

a német technikai főiskolák, amikor a gépészmérnöki kiképzésben a laboratóriumi oktatást bevezetik, s erre a célra g'éplab oratóriumokat létesítenek. A vegyész-mérnökök kiképzésében természetesen a chemiai laboratóriumok kezdetől fogva az oktatás célját szolgálták, sőt az anyagvizsgálattal foglalkozó mérnök-laboratóriumok is már korábban voltak. A kísérleti vizsgálódásnak az európai főiskolákon tulajdonképpen a tudományos anyagvizsgáló-intézetek, az u. n. *kísérleti állomások az első fecskéi*.

Ilyen állomás szerény keretben legelőször *Münchenben* létesül 1868-ban Bauschinger buzgólkodására. Ezt követte 1871-ben a *berlini*, 1879-ben Tetmajer, a zürichi technikai főiskola magyar tanára javaslatára a *zürichi* és 1884-ben Bach vezetése alatt a *stuttgarti* anyagvizsgáló-állomás. Ezek a technikai főiskolákkal kapcsolatos állomások fokozatosan nagy terjedelmű intézetekké fejlődtek ki. Nálunk a műegyetemnek a Lágymányosra való áthelyezésekor volt az a törekvés, hogy a műegyetemi kísérleti állomással kapcsolatban egy országos anyagkísérleti állomás állíttassék fel. Ez a törekvés azonban mindmáig nem sikerült.

A József-műegyetemen a XX. század elején, az új lágymányosi telepen létesítenek *géplaboratóriumot* és *elektrotechnikai intézetet*.

A laboratóriumokat megfelelő berendezésekkel úgy kell felépíteni, hogy kutatásra alkalmasak legyenek, de egyszersmin* a hallgatók oktatásának céljaira is legtekéletesebben megfeleljenek. A laboratóriumok azonban nem egyedül a tudományos kutatást szolgálják, hanem úgy kell felszerelni azokat, hogy az ipar kutatási szükségleteit is alkalmas módon kielégíteni képesek legyenek. A laboratóriumok hatalmas összekötő kapcsok legyenek a technikai főiskola és az ipar közt.

A kir. József-műegyetem különböző fakultásainak *tanrendje* a következő:

1. Az építészeti fakultás tanrendje.

I. évfolyam:

Tantárgy:	Előadó:	I. félév		II. félév	
		előadás	gyakorl. h e t i ó r a s z á m	előadás	gyakorl.
Mathematika	Dr. König Dénes	3	3	3	3
Ábrázoló geometria	Dr. Romsauer Lajos	4	4	4	4
Mechanika I. f.	Dr. Szily Kálmán	2	3	3	4
Ókori építészet I. f.	Wälder Gyula	2	4	2	4
Chémia	Dr. Hosvay Lajos	6	—	—	—
Közettan	Dr. Vendl Aladár	3	1	—	—
Rajz I. f.	Nádler Róbert	—	6	—	6
Épületszerkezetek I. f.	Nagy Károly	—	—	2	3
Alkalmazott szilárdságtan I. f.	Czakó Adolf	—	—	3	3
	Összesen:	20	20	17	27

¹ Kirándulásokkal.

II. évfolyam:

Alkalmazott szilárdságtan	Czakó Adolf	3	3	3	3
Technikai fizika	Dr. Wittmann Ferenc	2	—	2	—

Tantárgy:	Előadó:	I. félév		II. félév	
		előadás	gyakorl.	előadás	gyakorl.
		h e t i ó r a s z á m			
Épületszerkezetek II. f.	Nagy Károly	4	6	4	6
Ókori építészet	Wälder Gyula	2	4	2	4
Középkori építészet	Möller István	3	4	3	4
Épületek tervezése és berendezése I. f.	Dr. Hüttl Dezső	—	—	2	—
Általános géptan	Weiner Emil	4	—	4	—
Vízfestési gyakorlat I. f.	Nádler Róbert	—	2	—	2
Rajz II. f.	Nádler Róbert	—	2	—	2
Gyakorlati perspektiva	Dr. Kotsis Iván	—	2 ¹	—	2
Chémiai technológia	Dr. Varga József	—	—	3	—
Összesen:		18	23	23	23

¹ A szükséges előadásokkal.

III. évfolyam:

Épületek tervezése és berendezése II. f.	Dr. Hüttl Dezső	3	—	3	—
Középkori építészet II. f.	Möller István	3	4	3	4
Újkori építészet I. f.	Dr. Kotsis Iván	2	2	2	2
Épületszerkezetek III. f.	Sándy Gyula	5	4	4	4
Képzőművészetek története I. f.	Csányi Károly	2	—	2	—
Vas- és vasbetonszerkezetek I. f. 1. r.	Czakó Adolf	3	3	3	3
Geodézia elemei	Trájber István	—	—	2 ²	—
Ékítménytan I. f.	Nádler Róbert	2	2	2	2
Tervezés I. f.	Dr. Kotsis Iván	—	6	—	6
Vízfestési gyakorlatok II. f.	Nádler Róbert	—	2	—	2
Alakrajz I. f.	Nádler Róbert	—	2	—	2
Mintázás I. f.	Bory Jenő	—	2	—	2
Összesen:		20	27	21	27

² A szükséghez mérten csoportos műszergyakorlatokkal.

IV. évfolyam:

Vas- és vasbetonszerkezetek I. f. 2. r.	Czakó Adolf	2	2	—	—
Vas- és vasbetonszerkezetek II. f.	Dr. Mihailich Győző	3	3	—	—
Elektrotechnika	Pöschl Imre	2	—	—	—
Tervezés II. f.	Wälder Gyula, dr. Hüttl Dezső és Möller István (középkori stílusokban)	—	15	—	15
Ipari és gazdasági épületek tervezése és szerkezetei	Sándy Gyula	—	—	3	2
Újkori építészet II. f.	Dr. Kotsis Iván	2	2	—	—
Újkori építészet III. f.	Dr. Hüttl Dezső	3	—	3	—
Képzőművészetek története II. f.	Csányi Károly	2	—	2	—
Ékítménytan II. f.	Nádler Róbert	2	2	2	2
Alakrajz II. f.	Nádler Róbert	—	2	—	2
Mintázás II. f.	Bory Jenő	—	2	—	2
Nemzetgazdaságtan	Dr. Heller Farkas	4	—	4	—
Építési egészségügy	Dr. Gerlóczy Zsigmond	2	—	—	—

2. A mérnöki fakultás tanrendje.

I. évfolyam:

Tantárgy:	Előadó:	I. félév		II. félév	
		előadás	gyakorl.	előadás	gyakorl.
		h e t i ó r a s z á m			
Analízis és geometria I. f.	Dr. Kürschák József	6	3	6	3
Ábrázoló geometria	Dr. Romsauer Lajos	4	4	4	4
Mechanika I. f.	Dr. Szily Kálmán	2	3	3	4
Chémia	Dr. Ilosvay Lajos	6	—	—	—
Kísérleti fizika	Dr. Pogány Béla	3	—	3	—
Geológia	Dr. Schafarzik Ferenc	3	¹	3	—
Rajz	Schauschek Árpád	—	4	—	4
Épületszerkezetek I. f.	Nagy Károly	—	—	2	3
Összesen:		24	14	21	20

¹ Kirándulásokkal.

II. évfolyam:

Analízis és geometria II. f.	Dr. Rados Gusztáv	4	3	4	3
Mechanika II. f.	Dr. Szily Kálmán	4	4	4	4
Geodézia I. f.	Oltay Károly	6	²	5	²
Épületszerkezetek II. f.	Nagy Károly	4	6	4	6
Chémiai technológia	Dr. Varga József	—	—	3	—
Vízépítéstan I. f. 1. r.	Rohringer Sándor	—	—	2	—
Út- és vasútépítéstan I. f. 1. r.	Méhes Zoltán	—	—	2	2
Építőanyagok	Dr. Mihailich Győző	—	—	2	²
Összesen:		18	13	26	15

² Csoportos gyakorlatok.

III. évfolyam:

Geodézia II. f.	Oltay Károly	2	—	1	—
Épületszerkezetek III. f.	Nagy Károly	2	4	—	—
Tartók statikája	Dr. Kossalka János	3	3	3	3
Hídépítéstan I. f.	Dr. Mihailich Győző	4	4	4	4
Út- és vasútépítéstan I. f. (alépmény)	Méhes Zoltán	4	4	4	4
Vízépítéstan I. f. 2. r.	Rohringer Sándor	4	3	4	6
Általános géptan	Weiner Emil	4	—	4	—
Építőművészeti enciklopédia	Wälder Gyula	2	⁴	2	—
Összesen:		25	18	22	17

³ Év végén csoportos mérőgyakorlatokkal.⁴ A szükséges gyakorlatokkal.

IV. évfolyam:

Elektrotechnika	Söpkéz Sándor	4	⁵	4	²³
Hídépítéstan II. f.	Dr. Kossalka János	4	8	4	8
Vasútépítéstan II. f.	Zelovich Kornél	5	2	4	4
Vízépítéstan II. f.	Rohringer Sándor	4	4	4	4
Nemzetgazdaságtan	Dr. Heller Farkas	4	—	4	—
Magyar közigazgatási jog	Dr. Angval Pál	2	—	2	—
Összesen:		25	14	22	19

⁵ Csoportos gyakorlatokkal.

3. A gépészmérnöki fakultás tanrendje.

I. évfolyam:

Tantárgy:	Előadó:	I. félév		II. félév	
		előadás	gyakorl.	előadás	gyakorl.
		h e t i ó r a s z á m			
Analízis és geometria I. f.	Dr. Kürschák József	6	3	6	3
Ábrázoló geometria	Dr. Romsauer Lajos	4	4	4	4
Mechanika I. f.	Dr. Bresztovszky Béla	—	—	4	4
Szilárdsági kísérletek	Dr. Bresztovszky Béla	—	—	1	1
Rajz	Schauschek Árpád	—	4	—	4
Általános géptan	Weiner Emil	2	—	—	—
Géprajz	Weiner Emil	2	4	2	4
Gépműhelyi gyakorlatok	Dr. Misángyi Vilmos	—	2	—	2
Chémia	Dr. Hlovay Lajos	—	—	6	—
	Összesen:	14	15	23	19

¹ A csoportos gyakorlatok idejét a tanár állapítja meg.

² Ezeken a gyakorlatokon a hallgatók délután a kijelölt csoportokban vesznek részt.

II. évfolyam:

Analízis és geometria II. f.	Dr. Rados Gusztáv	4	3	4	3
Mechanika II. f.	Dr. Bresztovszky Béla	3	3	3	2
Mechanika III. f.	Herrmann Miksa	—	—	3	2
Fizika I. f.	Dr. Wittmann Ferenc	4	—	2	—
Fizika II. f. (Elektrotechnika elvei)	Dr. Wittmann Ferenc	2	—	4	—
Chémiai technológia	Dr. Varga József	5	—	—	—
Géprajz	Weiner Emil	—	10	—	—
Gépelemek I. f.	Herrmann Miksa	2	—	3	12
Gépműhelyi gyakorlatok	Dr. Misángyi Vilmos	—	3	—	3
Fémek öntése és nyújtása	Dr. Misángyi Vilmos	—	—	2	—
	Összesen:	20	16	18	17

³ Ezeken a gyakorlatokon a hallgatók délután a kijelölendő csoportokban vesznek részt.

III. évfolyam:

Vasszerkezetek	Dr. Bresztovszky Béla	3	4	2	4
Gépelemek II. f.	Herrmann Miksa	4	12	—	8
Hidrogépek, kompresszorok és gőz-turbinák	{ Dr. Sasvári Géza Melezer Tibor	6	—	6	—
Fémek és fák forgácsolása	Dr. Misángyi Vilmos	4	—	—	—
Szálas anyagok fonása és szövése	Dr. Misángyi Vilmos	—	—	4	—
Magyar közigazgatási jog	Dr. Angyal Pál	2	—	2	—
Geodézia elemei	Trájer István	—	—	2	4
Emelőgépek	Dr. Pattantyús Á. Géza	—	—	3	—
Építési enciklopédia	Sándy Gyula	—	—	2	—
Gépműhelyi gyakorlatok	Dr. Misángyi Vilmos	—	5	—	5
	Összesen:	19	19	21	19

⁵ Ezeken a gyakorlatokon a hallgatók délután a kijelölt csoportokban vesznek részt.

IV. évfolyam:

Tantárgy:	Előadó:	I. félév		II. félév	
		előadás	gyakorl.	előadás	gyakorl.
		h e t i ó r a s z á m			
Kalorikus gépek	Schimanek Emil	6	—	6	14
Elektrogépek	Pöschl Imre	4	—	4	4
Elektromotorok és elektromos vasutak	Söpkéz Sándor	2	—	2	—
Vasútépítési enciklopédia	Méhes Zoltán	2	—	2	—
Nemzetgazdaságtan	Dr. Heller Farkas	4	—	4	—
Ipargazdasági számtartás és mérlegtan	Kuntner Róbert	2	—	2	—
Elektrotechnikai mérések	Pöschl Imre	1	¹	1	³ ¹
Hidrogépek kompresszorok és gőzturbinák	{ Dr. Sasvári Géza Melcer Tibor	12	—	—	—
Rideg anyagok aprítása, fajtázása és papírgyártás	Dr. Misángyi Vilmos	2	—	—	—
Emelőgépek	Dr. Pattantyús A. Géza	—	8	—	—
Gépműhelyi gyakorlatok	Dr. Misángyi Vilmos	—	²	—	²
Lokomotivok	Dr. Szabó Gusztáv	—	—	3	—
Összesen:		35	8	24	21

¹ Csoportos gyakorlatok.² Ezekén a gyakorlatokon a hallgatók délután a kijelölendő csoportokban vesznek részt.**4. A vegyészmérnöki fakultás tanrendje.****I. évfolyam:**

Kísérleti fizika	Strauss Hermann	—	—	6	—
Matematika	Dr. Stachó Tibor	5	2	—	—
Chémia I. f.	Dr. Putnoky László	6	—	—	—
Chémia II. f.	Dr. Putnoky László	—	—	2	—
Chémiai analízis	Dr. Putnoky László	—	—	4	—
Ásványtan	Dr. Schafarzik Ferenc	3	4	3	4
Általános géptan	Weiner Emil	3	—	3	—
Géprajz	Weiner Emil	—	8	—	—
Analitikai gyakorlatok I. f.	Dr. Putnoky László	—	—	—	16
Építési enciklopédia	Sándy Gyula	—	—	2	4
Összesen:		17	14	20	24

II. évfolyam:

Chémiai fizika	Strauss Hermann	6	8	—	8
Chémiai technológia	Dr. Varga József	5	—	5	—
Szerves kémia	Dr. Zemplén Géza	6	—	2	—
Technikai mikroszkópia	Dr. Istvánffi Gyula	2	4	—	—
Technikai mikológia	Dr. Istvánffi Gyula	—	—	2	3
Analitikai gyakorlatok II. f.	Dr. Hlovay Lajos	—	20	—	20
Elektrotechnika	Pöschl Imre	—	—	3	—
Üvegtechnikai gyakorlatok	Dr. Plank Jenő	—	² ³	—	² ³
Szerves készítmények gyártása	Dr. Zemplén Géza	—	—	4	—
Összesen:		19	34	16	33

III. évfolyam:

Tantárgy:	Előadó:	I. félév		II. félév	
		előadás	gyakorl.	előadás	gyakorl.
h e t i ó r a s z á m					
Elektrochémia	Dr. Szarvasy Imre	4	—	4	—
Szerves kémiai gyakorlatok	Dr. Zemplén Géza	—	30	—	—
Mezőgazdasági kémiai technológia	Dr. 'Sigmoid Elek	2	—	4	—
Chémiai ipar gépei	Dr. Szabó Gusztáv	4	—	2	—
Teleptan	Dr. Schafarzik Ferenc	3	—	—	—
Nemzetgazdaságtan	Dr. Heller Farkas	4	—	4	—
Gazometriás módszerek	Dr. Plank Jenő	2	—	—	—
Újabb kémiai elméletek	Dr. Putnok László	2	—	—	—
Élelmiszer-kémiai technológia	Dr. Vuk Mihály	—	—	4	—
Chémiai technológiai gyakorlatok	Dr. Varga József	—	—	—	30
Építési enciklopédia	Sándy Gyula	—	—	2	4
Összesen:		21	30	20	34

IV. évfolyam:

Mezőgazdasági kémiai technológiai gyakorlatok	Dr. 'Sigmoid Elek	—	28	—	—
Az erjedési iparban használatos mikológiai vizsgálatok	Dr. Binder-Kotrba Géza	2	¹	—	—
Ipargazdasági számtartás és mérlegtan	Kuntner Róbert	2	—	2	—
Elektrochémiiai gyakorlatok	Dr. Szarvasy Imre	—	—	—	30
Összesen:		4	28	2	30

¹ Laboratóriumi bemutatásokkal.

5. A közigazdasági fakultás tanrendje.**I. évfolyam:**

Nemzetgazdaságtan	Dr. Heller Farkas	4	—	4	—
Magyar közigazgatási jog	Dr. Angyal Pál	2	—	2	—
Magyar magánjog	Dr. Angyal Pál	4	—	2	—
Pénzügytan	Dr. Heller Farkas	2	—	2	—
Büntetőjog (kihágások)	Dr. Angyal Pál	—	—	1	—
Statisztika	Dr. Laky Dezső	3	—	3	—
Kölekedésügy	Zelovich Kornél	2	—	2	—
Kereskedelem- és bankügy	Dr. Heller Farkas	2	—	2	—
Vámpolitika	Edvi-Illés Aladár	2	—	—	—
Szociálpolitika	Dr. Heller Farkas	—	—	2	—
Államszámvitel	Dr. Tegze-Gerger Ferenc	2	—	—	—
Bányászati és iparpolitika	Edvi-Illés Aladár	—	—	2	—
Agrárpolitika	Dr. Laky Dezső	—	—	2	—

A közigazdasági fakultáson a tanrendben foglalt kötelező főkéllégiumokon kívül a rendes hallgatónak legalább heti 6 órában kell speciális kollégiumokat hallgatni és egy szemináriumban eredményes munkálkodást kifejteni.



*Jeddik Ányos (1800—1895)
fizikus, a dinamóógép feltalálója.*



*Ybl Miklós (1814—1891)
építész.*

A hallgatók a speciális kollégiumokat ilyen értelemben maguk választják ki. a kiválasztás után azonban a speciális kollégiumok is kötelezők rájuk, azaz szigorlatra csak akkor bocsáttatnak, ha úgy az összes főkollégiumokból, valamint az általuk választott heti 6 óra speciális kollégiumokból is sikeresen kollokváltak.

A műegyetem közgazdasági fakultásán három szeminárium van rendszerezve: a) *a közgazdaságtani és pénzügytant*, b) *a statisztikai és gazdaságpolitikai* és c) *a közlekedésügyi* szeminárium. A hallgató tetszésére van bízva, hogy melyik szemináriumban kíván munkálkodni. A speciális kollégiumokat azonban, amelyek jegyzékét a tanrend közli, már lehetőleg az általa választott szeminárium tárgykörének megfelelően kell kiválasztania.

A műegyetemi szigorlatok. A kir. József-műegyetemen a tanrendben foglalt főkollégiumokból (a közgazdasági fakultáson még ezen felül a hallgató által választott heti 6 órai specialis kollégiumból is) a kollokvium kötelező. A kollokvium a tanév végén ingyenes, aki ekkor nem kollokvál, később megállapított díjért utóvizsgát teliét.

Gyakorlatokkal összekötött tantárgyakból kollokviumra vagy utóvizsgára csak az a hallgató bocsátható, aki az előírt (tervezési, laboratóriumi, szemináriumi, műhelyi, mérési stb.) gyakorlatokat sikerrel elvégezte.

Szigorlatra csak az bocsátható, aki az előírt tanulmányokat sikeresen elvégezte, tehát a tantárgyakból sikeresen kollokvált, illetőleg utóvizsgát tett.

A szigorlat írásbeli (szerkesztés, számítás, fogalmazás) és szóbeli.

A *technikai fakultásokon* három szigorlat van rendszeresítve.

Az I. szigorlat határideje a tanrend szerinti második évfolyam II. félévének utolsó két hete az előadások befejezése után, vagy a következő tanév I. félévének első három hete az előadások megkezdése előtt.

A II. szigorlat legkorábban letehető annak a tanévnek végén, amelyben a hallgató a II. szigorlat feltételül előírt tanulmányokat befejezte.

A III. szigorlat a tervezési és laboratóriumi munkálatokkal együtt csak a műegyetemi tanulmányok teljes befejezése után tehető le.

Az I. szigorlat tárgyai:

- a) Az *építész* fakultáson: ábrázoló geometria; ókori építészet.
- b) A *mérnöki* fakultáson: matematika (analízis, geometria); mechanika.
- c) A *gépészmérnöki* fakultáson: matematika (analízis, geometria); mechanika.
- d) A *vegyészmérnöki* fakultáson: általános kémia; kémiai fizika.

A II. szigorlat tárgyai:

- a) Az *építész* fakultáson: alkalmazott szilárdságtan és vasbetétes beton-szerkezetek; középkori építészet.
- b) A *mérnöki* fakultáson: geodézia; középítéstan.
- c) A *gépészmérnöki* fakultáson: technikai fizika; fémek és fák technológiája.
- d) A *vegyészmérnöki* fakultáson: szerves kémia; ásványtan.

A III. szigorlat tárgyai:

- a) Az *építész* fakultáson: középítéstan, újkori építészet és épületek be rendezése.

- b) A *mérnöki* fakultáson: hidépítéstan; út-, vasútépítéstan; vízépítéstan.
 c) A *gépészmérnöki* fakultáson: hidrogépek; kalorikus gépek, elektrogépek.
 d) A *vegyészmérnöki* fakultáson: készítmények gyártása és kémiai technológia; mezőgazdasági kémiai technológia; elektrochimia.

A közgazdaságtudományi szigorlat tárgyai:

A nemzetgazdaságtan és pénzügytan; az alkalmazott közgazdaságtan (agrár-, bányászati és ipar-, valamint vámpolitika, kereskedelem, bankügy és közlekedésügy), statisztika és szociálpolitika; valamint a jogi ismeretek (magánjog és közigazgatási jog).

Doktori szigorlatok.

A *technikai doktori* szigorlatnak *három* tárgya van, közülük *egy* fő-, *kettő* melléktárgy. A tárgyat a jelölt maga választja ki. A melléktárgyból a szóbeli szigorlat e tudományoknak csak bizonyos, a jelöltől kiválasztott, körére terjed ki. A melléktárgyak fejezeteinek a jelölt által választott terjedelmét azonban az illetékes fakultás felülbírálja.

A következő összeállításban *a)* alatt a fő- vagy melléktárgyak, *b)* alatt a melléktárgyak gyanánt választható tudományok vannak megnevezve.

Az *építész* fakultáson: *a)* Középítéstan. Műépítészet és története, *b)* Ábrázoló geometria. Kémiai technológia. Geológia. Szilárdságtan. Technikai fizika.

A *mérnöki* fakultáson: *a)* Geodézia. Hidépítéstan. Út-vasútépítéstan. Vízépítéstan. *b)* Ábrázoló geometria. Általános géptan. Geológia. Grafosztatika. Kísérleti és technikai fizika. Középítéstan. Matematika. Mechanika.

A *gépészmérnöki* fakultáson: *a)* Elektrotechnika. Gépszerkezettan. Mechanikai technológia, *b)* Ábrázoló geometria. Kémia. Kémiai technológia. Grafosztatika. Kísérleti és technikai fizika. Matematika. Mechanika.

A *vegyészmérnöki* fakultáson: *a)* Anorganikus kémia. Organikus kémia. Kémiai technológia. Elektrochimia. *b)* Állattan. Ásványtan. Kémiai fizika. Geológia. Kísérleti és technikai fizika. Matematika. Mechanikai technológia. Növénytan.

Doktori értekezésül csak olyan tudományos dolgozat fogadható el, amelyből megállapítható, hogy a jelölt a választott technikai tudományt önállóan mi vélni bírja, ilyennek értve az olyan építész, mérnöki vagy gépészmérnöki tervezetet is, amelyben eredeti fölfogás vagy művészi forma van és amelyet a jelölt értekezésében technikai szabadsággal ismertet és okadatul.

A *közgazdaságtudományi doktori* szigorlatnak *négy* tárgya van, *egy* fő- és *három* melléktárgya.

Főtárgyul választható: A nemzetgazdaságtan elmélete, a pénzügytan, a statisztika, az alkalmazott közgazdaságtan (agrár-, bányászati és ipar-, valamint vámpolitika, kereskedelem, bankügy és közlekedésügy), valamint a szociálpolitika.

A három melléktárgy közül *kettő* a felsorolt főtárgyak közül szabadon választható, a harmadik melléktárgy pedig lehet a magánjog, kereskedelmi és váltójog, közigazgatási jog, a bányajog-, a vízjog, a vasúti jog és a munkajog.

Ügy a technikai, mint a közgazdaságtudományi doktori értekezés tárgya a szóbeli szigorlatra kijelölt főtárgyak köréből választandó.

Statisztikai adatok.

A tanárok száma.

Tanév	Nyilvános rendes	Rendk. tanár	Magán- tanár	Meghívott szakférfiú	Adjunktus és tanársegéd	Tanító	Összesen
1857—58.	12	—	—	—	4	5	21
1871—72.	21	8 ¹	4	—	17	5	55
1881—82.	28	—	8	—	20	4	60
1891—92.	27	4 ¹	10	4	28	4	77
1901—02.	32	7 ¹	18	5	60	5	127
1909—10.	35	10	19	12	80	4	160
1911—12.	33	11 ¹	25	12	80	4	165
1918—19.	39	21 ¹	39	27	82	1	209
1925—62.	36	22 ¹	26	34	89	7	214

¹ Címzetes tanárok.

A hallgatóság száma.

	Mérnöki	Gépész- mérnöki	Építész	Vegyésmérnöki és egyetemes	Közgazda- sági	Rendkiv.	Összesen
1857—58. I. félév	—	—	—	—	—	—	186
1857—58. II. félév	—	—	—	—	—	—	—
1871—72. I. félév	105 ²	15 ²	—	328	—	63	511
1871—72. II. félév	—	—	—	—	—	—	—
1881—82. I. félév	123 ²	42 ²	—	288	—	23	476
1881—82. II. félév	122 ²	38 ²	—	243	—	8	411
1891—92. I. félév	293	196	72	26	—	31	718
1891—92. II. félév	356	185	60	25	—	29	655
1901—02. I. félév	774	842	138	53	—	20	1827
1901—02. II. félév	648	761	116	40	—	12	1577
1909—10. I. félév	669	620	171	187	—	28	1675
1909—10. II. félév	622	593	113	180	—	12	1520
1911—12. I. félév	855	730	223	159	—	25	1992
1911—12. II. félév	800	699	213	147	—	17	1885
1918—19. I. félév	827	1651	453	505	198	109	3743
1918—19. II. félév	1150	2148	612	682	125	53	4770
1925—26. I. félév	345	1315	312	212	58	—	2243
1925—26. II. félév	296	1252	300	203	52	—	2103

² Mérnök és építész együtt.

VII. A kir. József-műegyetem jövője.

A kir. József-műegyetem szervezete a külföldi technikai főiskolákéhoz viszonyítva. Technikánk teljesítőképessége s megfelelő fejlesztése egyenesen életkérdés ránk. Gazdasági és szellemi jövőnket a tudományos technika befolyásolja. Éppen ezért a technikai tudományokat ápoló technikai főiskoláknak feladata különösen felelősségteljes.

A kir. József-műegyetem vezetősége ennek a felelősségnek tudatában állandóan gondoskodott arról, hogy a főiskola szerkezete a fejlődő élet követelményeinek megfeleljen. Már a világháború előtt megvalósított olyan szervezeti változtatásokat, amelyekre a német technikai főiskolák csak most térnek át.

A német szervezeti reform veleje abban van, hogy a technikai főiskolák *technikai és közgazdasági főiskolákká* alakulnak át.

Nyilvánvaló, hogy technika és közgazdaság nem választható el egymástól, tehát a közgazdasági tudományok fölöttébb kedvező talajt találnak a technikai főiskolákon. Érthető ennél fogva a porosz nemzetgyűlésnek az az egyértelmű

kívánsága, hogy a technikai főiskolákon a közgazdasági kiképzés lehetséges legyen.

A porosz kultuszminiszter ezt a reformtervet kitűnőnek találta. Hiszen a technikusnak munkaterülete a gazdasági élet. Minden racionális technikai munka egyszerismind gazdasági teljesítmény is. Minden technikai munkának van közgazdasági s a legtágabb értelemben szociális végcélja.

Ma már általános a felfogás, hogy a mérnök van hivatva inkább, mint bárki, a tőke és a munka, a vállalkozó és a munkás, a szellemi meg a fizikai munkás között levő szakadékot áthidalni. Ebből a megfontolásból önként következik, hogy a technikusnak kiképzése folyamán behatóan kell foglalkoznia a munkáskérdéssel, a szocializmussal s általában a közgazdasági tudományokkal, másszóval általános társadalomtudományi és széleskörű közgazdasági kiképzést kell megszereznie.

Ezek a gondolatok korántsem újak. A német császár a XX. század elején, amikor a három porosz technikai főiskolának (Berlin, Hannover, Aachen) a doktorráavatási jogot adományozza, a kitüntetést megköszönő küldöttségnek a következőket mondja: „Örömmre szolgál, hogy a technikai főiskolákat kitüntethetem. A technikai főiskolákat az előtérbe szeretném helyezni, minthogy nagy feladatokat kell megoldaniok, nem csupán technikai, hanem nagy szociális feladatokat is. Mindezek a feladatok idáig nincsenek úgy megoldva, ahogy szeretném.”

„A munkához, a munkához s általában az iparhoz való sokféle vonatkozásaik következtében nagy befolyást gyakorolhatnak a szociális viszonyokra. Azért a jövőben is nagy feladatokra vannak hivatva; az eddigi irányzatok, sajnos, szociális tekintetben nem sikerültek.”

„Tanítványaik előtt világossá kell tenni a munkások iránt való szociális kötelességeket s nem szabad figyelmen kívül hagyni a nagy általános feladatokat. Fordítsák minden erejüket a nagy közgazdasági és szociális feladatokra. Számítok önökre, munkában és elismerésben nem lesz hiány.”

A császári szavakat a német technikai főiskolák megértették, de a közbejött világháborún kívül még a következőkben ismertetett okok is hozzájárultak ahhoz, hogy a kívánt reform nem volt keresztülvihető.

Riedler, a charlottenburgi műegyetem tanára állapítja meg,¹ hogy a német technikai főiskolák a XX. század elejéig rohamosan fejlődtek, azóta azonban határozottan visszaesés tapasztalható. A fellendülést a múlt század végén főképpen annak köszönhették, hogy a tudományos technika hatásosan vonta működési körébe a technikai laboratóriumi és szerkesztési oktatást. S valóban a német technikai főiskolák kiváló teljesítményeit mindenütt elismerik és Anglia közvéleménye a század elején a londoni technikai főiskola alapítását a charlottenburgi mintájára sürgeti.

A dekadencia a század eleje óta a túlságba vitt specializálódással kezdődik.

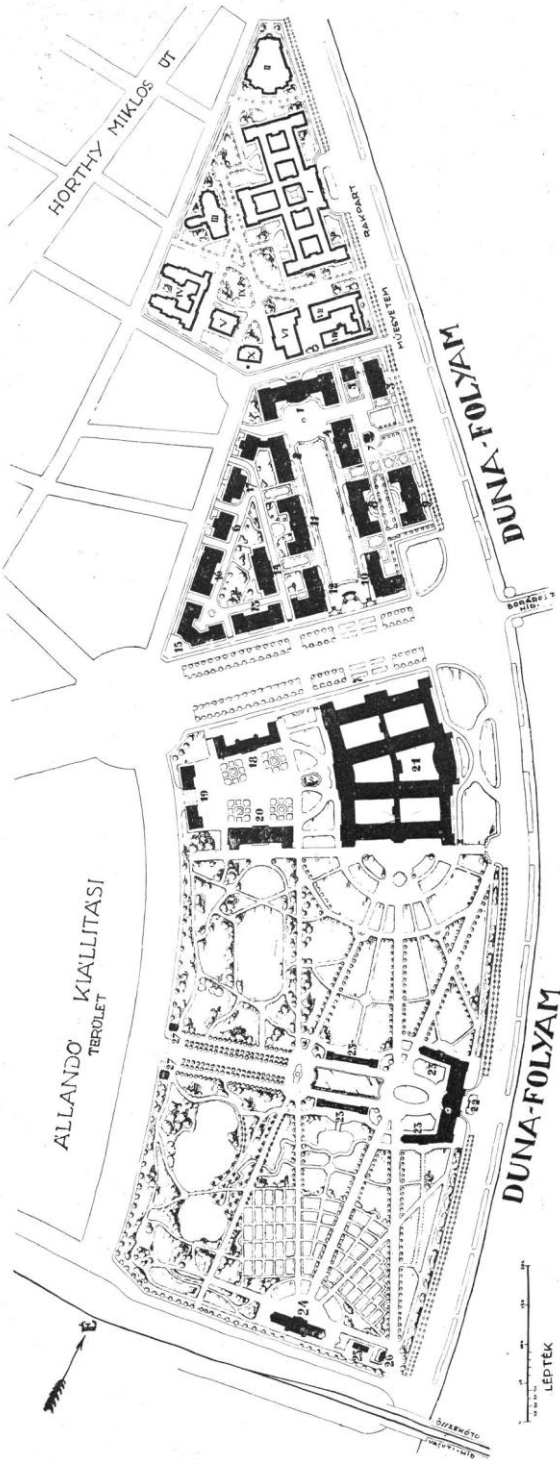
A német technikai főiskolák egyes fakultásai valóságos kínai fallal választják el egymástól magukat. A jelszó: minden fakultás lehetőleg független legyen. Az együttműködés a közös célra megszűnik. Mintha az amerikai mérnökképzést akarnák utánozni: a speciális kiképzéssel szemben a sokoldalú kiképzés háttérbe szorul.

Ez a tünet egyébként a német univerzitásokon is tapasztalható.

Nem ok nélkül mondotta dr. *Becker* professzor, a mai porosz kultuszminiszter. *Gedanken sur Hochschulreform* című művében: „Meglepő, hogy a speciális rátermettségnek milyen rendkívüli nagy mértéke van egyesítve nálunk az álta-

¹ Zerfall und Neubau der technischen Hochschulen. Z. d. Y. D. I. 1919. No. 14.

A lágymányosi természettudományi telep és növénykert elhelyezési terve.
Tervezte Wälder Gyula műgytemi tanár.



Józsefműgyetem.

- I. Központi épület.
- II. Chemiai intézet.
- III. Könyvtár.
- IV. Fizikai és elektrotechnikai intézet.
- V. Géplaboratórium.
- VI. Mechanikai technológiai intézet.
- VII. Technikai mechanikai intézet.
- VIII. Mezőgazdasági-geptani intézet.
- IX. Observatórium.
- X. Kazánház.
1. Diákjelölti intézmények.
2. Organikus kémia.
3. Kísérleti fizika.

4. Geofizika, szerzőmográfia.

5. Geofizikai szerktár.
6. Geofizikai (prerziós) műhely.
7. Bárvó Eötvös Loránd mauzóleuma és földrengetési observatórium.
8. Gyakorlati fizika.
9. Kísérleti fizika és elméleti fizika.
10. Matematikai intézetek, dekanátus.
11. Általános és anorganikus kémia.
12. Organikus kémia.
13. Analitikai kémia.
14. Kolloid- és biochemia.
15. Orvosi kémia.
16. Gyógyszerészeti kémia.

17. Gazdasági épület (kazán stb.).

18. Asvány, föld- és őslénytani.
19. Állattan és embertan.
20. Általános növénytan.
21. Természettudományi intézet.
22. Növényrendszertani intézet.
23. Uveglházak.
24. Pálmaház.
25. Istálló.
26. Gazdasági épület.
27. Kapus- és kertészlakás.
- A 21. és 24. épület körté terület az országos növénykert.

lános eszmék elenyésző csekély mértékével. Mi kiképezünk fül-, orr- és bőrspecialistákat, de nem orvosokat. Mi nevelünk fűtőtechnikusokat, hajóépítőket, de nem mérnököket. Mi nem nevelünk tudományosan képzett egész embereket, tehát bizonyára nem nevelünk egész állampolgárokat.”

Együttműködés helyett széttagolás, sokoldalú helyett egyoldalú kiképzés volt az oka a német technikai főiskolák visszaesésének.

Riedler több kiáltó példával illusztrálja a helyzetet. Közülük csak egyre hivatkozunk. A közlekedés a tudományos technika egyik hatalmas alkotása, áthatja korunk egész gazdasági életét. A közlekedés tudományát összefüggő teljes egészében a német technikai főiskolákon nem tanítják. Van ugyan több speciális előadás a közlekedőeszközökről, felosztva, két fakultásra és számos a közlekedés körébe tartozó speciális előadás, de egy tanuló sem hallgathatja összefüggésben az egészet.

A széttagolódáshoz járul azután még egy további baj is. Ha volnának is ilyen összefoglaló előadások, a tanulók nem volnának képesek azokat hallgatni, minthogy éppen a felsőbb évfolyamokban szaktudományi előadásokkal s gyakorlatokkal túl vannak terhelve. Teljesen megokolt kívánság tehát, hogy a technikai tudományok előadását az első évfolyamban kell megkezdeni.

A technikai felsőoktatás reformja kapcsán a németek az univerzitások és technikai főiskolák közötti viszony tárgyalására is kitérnek. Dr. *Becker* hivatkozott művében megállapítja, hogy a mai univerzitás korántsem a tudomány egységének szimbóluma.

„A technikai főiskolák kiválása szörnyű hiba volt. Felfoghatatlan szűkeklés volt a tudományok értékének mérlegelésekor, hogy az univerzitások a technikai kevésbé tudományosnak tekintették, mint a saját munkaterületüket.”

„A szétválásnak csak annyiban van jó eredménye, hogy ma már mind a két főiskolai csoport előtt világos, hogy egyik a másikat nem nélkülözheti.”

„Ennek a szétválásnak kárát vallja nem csupán a tudomány és műveltségünk, hanem népünk egységessége is”, írja *Becker*.

Az univerzitások és technikai főiskolák egymásra utaltságát hangoztatják a német technikai főiskolák tanárai is. Így *Riedler* szerint is szükséges a technikai főiskoláknak az univerzitással való egyesítése. Ez a folyamat lenne a bevezetője a valódi egységes főiskolának, amely az összes tudományokat magában foglalná.

Az egyesítés előtt azonban keresztül kell vinni a technikai főiskolák reformját. Meg kell szüntetni a nagyinértékű széttagolódást. Nagy súlyt kell vetni a sokoldalú kiképzésre és az általános képzettségre. Lehetővé kell tenni a széleskörű közgazdasági kiképzést.

Mindezeket a reformtörekvéseket szisztematikusan foglalta össze *H. Aumund* előbb a danzigi, ma a charlottenburgi technikai főiskolának tanára: *Die Hochschule für Technik und Wirtschaft* című igen érdekes tanulmányában.

A jövő főiskolájának kialakítására vonatkozó tervzet szerint *Aumund* a technikai főiskolát a közgazdasági tudományok széleskörű művelése által *technikai és közgazdasági főiskolává* kívánja átalakítani. Ezt az átalakítást Berlinben a kereskedelmi főiskolának a charlottenburgi technikai főiskolához való csatlakozásával tervezte. Ebből az egyesítésből mind a két főiskola tanerőinek jobb kihasználását és a szükséges állami kiadások csökkenését reméli. A technikai és közgazdasági főiskola közgazdasági fakultásának feladata általános közgazdák, szabadalmi ügyvivők, iparfelügyelők, biztosítási tisztviselők, ipariskolai tanárok stb. kiképzése. A vonatkozó tanulmányi rendet a charlottenburgi technikai főiskola javaslata szerint állították össze. A német technikai főiskolai tanárok jól tudják, hogy a gyakorlatba kilépő mérnökök túlnyomó

része olyan működési területre jut, ahol a technikai feladatok mellett a tevékenység súlypontja tulajdonképpen kereskedelmi kérdésekre esik. Hangoztatják, hogy az iparban, a kereskedelemben és a közigazgatásban kereskedelmileg iskolázott mérnökökre, viszont technikailag tájékozott kereskedőkre van szükség. Éppen ezért nagy nyereségnek tartják a kereskedelmi főiskoláknak a technikai főiskolákkal való egyesítését.

Aumund szerint is a végcél, az ideál, az egységes főiskola, a valódi univerzitás. Ennek a célnak elérésére azonban mindenekelőtt az szükséges, hogy a technikai főiskolák az összes technikai tudományokat foglalják magukban. Külön bányászati, kohászati, erdészeti főiskolának nincs értelme. A fejlődés mutatja, hogy a csonka technikai főiskola izolálva marad és a technikai élet egyetemességével való eleven összefüggését elveszíti.

Ilyen izoláltságban szenved huzamosabb idő óta nálunk a volt *selmeci* főiskola. Ezt az izoláltságot tapasztaljuk az *osztrák Hochschule für Bodenkultur*-nál, valamint Németországban a *clauthali* és *freibergeri* bányászati akadémiáknál. Sőt nem maradt ment ettől a veszélytől a látogatott és gazdagon felszerelt *berlini* bányászati akadémia sem, noha hatalmas országos geológiai intézetre támaszkodva, ebben nagy gyámolítást nyert s noha a tudományos technikai élet középpontjában, Berlinben, nagy gyűjtemények, gazdag könyvtárak székhelyén volt elhelyezve. Ma már ez az akadémia a charlottenburgi műegyetem, bányászati fakultása.

A csonka technikai főiskolák, amint a tapasztalat mutatja, nem életképesek.

Az összes technikai tudományokat művelő technikai főiskolákból fejlesztik tovább a technikai és közgazdasági főiskolákat.

Aumund reformtervezetét sok megértéssel s eddig sohasem tapasztalt érdeklődéssel fogadták. A porosz kultuszminiszter elismerését fejezte ki a reformtervezet kitűnő volta fölött és ennek a tervezetnek értelmében az 1926/7. tanévben a berlini (charlottenburgi) technikai főiskolán az általános tudományok fakultásának keretén belül megkezdődött a közgazdaságtudományi kiképzés.

Hasonló átszervezés történt már két esztendővel korábban a *müncheni*, valamint a *drezdai* technikai főiskolán is. Amott külön *közgazdasági fakultást* szerkeztek, emitt a *kultúr tudományi fakultás* keretén belül történik a mélyreható közgazdasági kiképzés.

A berlini műegyetem legújabb Programmjából az is kitűnik, hogy az előbbi nagymértékű széttagolás megszűnt, a fakultások száma kevesbedett. Az egyes fakultások keretén belül, anélkül, hogy teljesen elkülönítve volnának egymástól, történik azután a különböző tudománycsoportok szerinti tagozódás. Így a berlini technikai főiskola a korábbi egymástól független nyolc fakultás helyett ma csupán négy fakultásra tagozódik. Ezek: 1. az *általános tudományok* (matematika, természettudományok, közgazdasági tudományok) fakultása; 2. az *építő-tudományok* fakultása két tagozattal, *a) az építészeti*, *b) az építőmérnöki* tagozattal; 3. a *gépgazdaság* fakultása (Fakultät für Maschinenwirtschaft) három tagozattal, *a) a gépészeti*, *b) az elektrotechnikai* és *c) a hajó-, hajógépészeti és légi közlekedő járóművek* építési tagozatával; 4. az *anyaggazdasági* fakultás (Fakultät für Stoff Wirtschaft) *a) a bányászati* és *b) a kémiai* és *kohászati* tagozattal.

A főiskola tanulmányi rendjéből az is kitűnik, hogy a technikai tudományok előadását az I. évfolyam első szemeszterében megkezdik.

Az előrebocsajtottak után önkéntelenül is fölmerül a kérdés, vajjon a mi egyetlen technikai főiskolánkon szintén hasonló-e az állapot, mint amilyen volt a század elején a német technikai főiskolákon.

Tárgyilagosan állapíthatjuk meg, hogy a széttagolással járó bajok nálunk nem voltak és nincsenek meg.

A technikus-oktatásban nálunk az elv: a lehetőleg sokoldalú kiképzés. Az építési és mérnöki fakultás nálunk kezdettől fogva egyesítve van – ami egyik kívánsága volt a német reformtervezetnek.

A gépészmérnöki fakultás nálunk nincs széttagolva, hanem egységes. Tanulmányi rendünk olyan irányú átalakítása folyamatban van, hogy a technikai tudományok oktatása már az első évben megkezdődjék. Ilyen módon a negyedik évben a hallgatóknak lesz arra idejük, hogy egyrésztől olyan szaktudományokat, amelyekben tudásukat kimélyíteni akarják, másrésztől általános képző tantárgyakat is szabadon választhatnak.

A közgazdaságtudományi széleskörű kiképzés lehetősége már 1914 óta megvan műegyetemünkön. Van közgazdasági fakultása is ilyen módon a műegyetem a technikai és közgazdasági tudományok egyeteme.

A közgazdasági tudományok széleskörű művelése tekintetében tehát megelőztük a német vagy egyéb nyugati technikai főiskolákat.

A műegyetem közgazdasági fakultására azonban csakis főiskolát végzett hallgatók iratkozhatnak be. A műegyetemet végzett hallgató tehát még egy ötödik évet kell, hogy rááldozzék a közgazdasági széleskörű kiképzésre.

Úgy gondoljuk, hogy a technikusok közgazdaságtudományi kiképzésének az a módja a legcélszerűbb, ahogyan az műegyetemünkön történik. Az előkészítő és a technikai tudományok oktatásának olyan mértékű megrövidítése ugyanis aligha lehetséges, hogy az a négyéves technikai főiskolai kurzus alatt széleskörű közgazdaságtudományi kiképzést is lehetővé tenne.

A közgazdaságtan nyilván a technikai oktatással kapcsolatban már a harmadik, illetőleg a negyedik év tanrendjében foglal helyet, de bajosan lehetne helyet szorítani az alkalmazott közgazdaságtan különböző ágainak: az agrár-, az ipar-, a szociálpolitikának, a statisztikának, a pénzügytannak, a kereskedelem- és bankügynek, a közlekedéstannak stb., amely tárgyaknak előadása egy sereg speciális előadással egyetemben betölti a közgazdasági fakultás egyévi kurzusát. A közgazdaságtudományi kiképzésben olyannyira fontos szeminaryumi oktatásra hogyan juthatna idő a technikai osztályokon, ahol a hallgatók többrendbeli tervezési gyakorlatokkal a rajztermekben, vagy pedig kísérletekkel a laboratóriumokban állandóan el vannak foglalva.

És végül azt a fontos szempontot sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy egészen más látóköre van annak a hallgatónak, aki már főiskolát végzett, mint annak, a-ki a középiskolából kikerülve kezd azonnal közgazdasági tudományokkal foglalkozni.

A technikai és közgazdasági tudományok közötti szoros kapcsolat következtében természetes, hogy sokkal sikeresebb a közgazdaságtudományi kiképzés azoknál, akik már technikai ismeretek birtokában vannak.

Látni tehát, hogy hazánk a mérnökök közgazdaságtudományi kiképzése terén olyan intézményt alkotott, amellyel megelőzte a nyugatot.

Az országot ért nagy csapások ellenére, vagy talán éppen ezért, nálunk mindig meg volt az érzék a közoktatás, tehát a technikai oktatás szükségletei iránt is.

Az általánosan képző előadások jelentősége a műegyetemi oktatásban. Kétségtelen, hogy a technikai főiskolának a korral haladni kell, tehát a tudományos technika fejlődésével kapcsolatban kell a szaktudományok oktatási rendjét bővíteni.

A technikai főiskolai oktatás reformjának keretében rijabban a közgazdaságtudományi kiképzés mellett előtérbe helyezik az általános képzést is.

A mérnök gazdasági értékeket az anyag, a gép és az ember segítségével teremt. Való, hogy a múlt században a technikai főiskolák kimerítő ismereteket csak a két elsőre, az anyagra és a gépekre adtak. A harmadiknak tanulmányozása az előbbi kettővel szemben háttérbe szorult.

Mindaddig, amíg a mérnök kisebb vállalat, gépgyár, műhely szolgálatában állott, elegendő volt az anyagra és gépre szorítókozó ismerete. A korábbi idők kisebb vállalatai azonban az idők folyamán óriásokká nőttek, száz és száz hivatalnokkal, több ezernyi munkással. Ilyen vállalkozás mérnökének már nem elég csupán az anyagot és gépet uralni, hanem különböző képzettségű emberekkel kell foglalkoznia, vagy igazgatási munkát kell teljesítenie.

A mérnöknek tehát a főiskolán nemcsak a szakképzést kell megszereznie, hanem kulturális és etikai értékeket kell az életbe kivinnie. Ma már különben is rájöttek arra, hogy a karakterképzés, az emberekkel való bánás legalább is olyan fontos, mint a szakképzés. Személyes rátermettség és karakter az érvényesülés alapja.

Bölcsen állapította meg már tíz lusztrummal ezelőtt *Max Maria Weber*, a hírneves vasúti mérnök: neveljétek általános képzettségű egész embereket és ezekből mérnököket. A mérnökök érvényesülésének problémája ezzel megoldódik.

Az általános képzettséget előmozdító előadások ugyan eddig sem hiányoztak a technikai főiskolákon, de megállapítható, hogy hasonlóan, mint az iparban a gépet és a motorikus erőt az emberi lélekkel szemben túlbecsülték, a technikai főiskolák oktatási rendjében a szaktudás, az ismeretek halmaza ellenében a karakterképzést befolyásoló előadások háttérbe szorultak.

Nyilvánvaló, hogy ha ezen az állapoton segíteni akarunk, a technikai főiskolák oktatási rendjében meg kell találni a kapcsolatot az úgynevezett szellemi tudományokkal. Ennek megfelelően a társadalmi, illetőleg közgazdasági tudományok mellett elsősorban a történeti tudományok művelése szükséges és pedig a technika, a közgazdaság, a művelődés történetének tanulmányozása. Ezt a célt szolgálja *Aumund* reformtervezetében az a bevezető előadás is, amely a hallgatóságnak általános áttekintést nyújt az egész munkaterületről, amelyben tudományok kiképeztetését kívánja.

A berlini technikai főiskolán ezt a tervezetet legújabbán meg is valósították. Az építő mérnököknek ilyen irányú bevezető előadást tartanak, a gépgazdasági fakultáson pedig *Matschoss* előadja a technika történetét.

Az általánosan képző előadások közé a technikai főiskolákon fel kell venni a filozófiát is. Ebben a tekintetben elsősorban a drezdai technikai főiskola vehető mintául, ahol az általános tudományok osztálya tulajdonképpen a filozófiai fakultásnak egy neme. Nagy súlyt kell vetni továbbá az idegen nyelvek ismeretére is.

Kétségtelen, hogy mindezt a tananyagot a technikai főiskolák négyéves oktatási rendjébe nem lehet beilleszteni, hacsak lényegesen nem koncentrálnák az előkészítő és technikai tudományok tananyagát.

A technikai tudományok hatalmas fejlődése következtében nyilván erre gondolni sem lehet. A technikai felsőoktatás kérdésének tárgyalására kiküldött német bizottság még a világháború előtt közzétett jelentésében a következőket állapítja meg: „A technikai főiskolák tanulmányi terve idáig oly sok előadási és gyakorlati órát foglal magában, hogy a tanulóknak alig marad idejük a hallgatott technikai előadásokat földolgozni, vagy pedig a szigorlatokon nem követelt általánosan képző előadásokat hallgatni.”

„Mindezeknél fogva a technikai főiskolák tanulmányi és szigorlati rendjét oly módon kell kialakítani, hogy a hallgatóknak lehetséges legyen a *tantárgyak szabad választása által* általánosan képző előadásokat hallgatni.”

A kir. József-műegyetem a közgazdasági tudományok részletes tárgyalását

az ötödik esztendőre tette át és ilyen módon tanrendjének máris folyamatban levő átalakításával a négyeszteudei technikai kiképzés alatt lehetővé fogja tenni több általánosan képző előadás hallgatását.

A kir. József-műegyetem azon a mesgyén halad, amelyen a kívánt reformok létesíthetők.

Befejezés.

A tudományos technikának bámulatraméltó eredményei következtében ma már mindenütt belátják, hogy a technikai főiskolák, a technikai tudományok ápolói és fejlesztői, az államok haladásának legjelentősebb előmozdítói.

A tudományosan képzett technikusok vezette technikai munka hasznos eredményei nálunk is nyilvánvalók.

A József-ipartanoda alapításakor 35 km körforgalmi vasútunk volt, amikor a kir. József-műegyetem lágymányosi telepeié átköltözik, több mint 20.000 km.

Folyóvizek szabályozásával és az ármentesítéssel nagy kiterjedésű földterületet szereztünk megművelés alá.

Újabb honfoglalás itt a mérnök munkájának eredménye. A Tisza-völgyén ma az ármentesített terület túlhaladja a két és félmillió hektárt. Ez az eredmény Európában páratlan, Csonka-Magyarország szempontjából pedig életkérdés. A Tiszavölgy lakosságának exisztenciáját az ármentesített területek hiányában ma alig lehetne biztosítani.

Iparunk fejlődésében a tudományos technikai munka sikere kétségbe nem vonható. Ez a nagymértékű haladás java részt a kir. József-műegyetemről kikerült technikusok munkája.

De nemcsak itthon, a külföldön is nagy szellemi tőkét szolgáltatott tudományos képzett technikusaink a technikai alkotások sikeres megteremtéséhez.

A kir. József-műegyetemen nevelt technikusok tudása diadalmasan versenyez a gall-szellemen táplált mérnökével. A mi mérnökeink alapossága eléri, sőt túlhaladja a németekét, gyakorlatisága versenyre kel az angollal és amerikaival.

A transzszibériai, mandzsúriai, délafrikai, ausztráliai s holland gyarmati vasúti alkotásokhoz a kir. József-műegyetemen nevelt magyar mérnökök szellemi tőkéje is hozzájárult.

Az amerikai nagy iparvállalatokban a magyar technikus nem ritkaság. Az elektromos találmányok terén, a levegő meghódításában a magyar mérnökök alkotóereje diadalokat arat.

Mindezek az eredmények az alma mater dicsőségét öregbítik s bizonyítják, hogyha színvonalát fenntartjuk, az új épületnek felavatásakor kifejezett királyi óhaj valóra válik: „*A kir. József-műegyetem egyre gazdagabban fogja árasztani a nemzetre a produktív munkán alapuló gazdasági erősödés áldásait*”.

11. §. A Bányamérnöki és Erdőmérnöki Főiskola.

Írta: MIHALOVITS JÁNOS.

*I. A főiskola története. II. A főiskola jelenlegi szervezete és tanulmányrendje.
III. A főiskola hallgatóinak száma. IV. A bányászati, kohászati és erdészeti
tanulmányok felsőfokú tanintézetei a külföldön.*

I. A főiskola története.¹

1. A főiskola feladata: a bányászat, kohászat és erdészet terén alkalmazandó mérnököknek elméleti és gyakorlati alapon való kiképzése, valamint a vonatkozó tudományágaknak szisztematikus fejlesztése; az intézet tehát műszaki főiskola jellegével bír.

Mint mérnöképítő tanintézet a haisoncélú európai intézetek között az 1747-ben elsőnek létesített franciaországi École de ponts et chaussés után, időrendben másodiknak Mária Terézia által 1763-ban Selmechányán állíttatott fel.

Az oktatás körét eredetileg és 45 éven át kizárólag a bányászat speciális igényei szabták meg; e centrumból azonban igen tág mezőkre futottak ki az érdekeltség szálai. Különösen kiemelendő, hogy a bányabiztosítás és a kohászat fa- és faszén szükséglete révén, az ásványtermelés és ércoivasztás lehetőségének, valamint tartamosságának feltételei sorában az „erdő” is rendkívül fontos szerepet töltött be,² minek folytán a se Íme ci főiskolára az adott viszonyok követelményeihez képest az erdészeti tudományok ápolása is hárult.

Rendszeres bányászati szakoktatással, mely kincstári bányatisztek kiképzésére irányult, Magyarországon már 1735-ben találkozunk. Az ezévi június 22-én kelt udvari rendelet a hidraulikus gépészetben, továbbá az út- és hidépítésben kitént s ezen a címen a berlini akadémia tagjai közé is beválasztott Mikovényi Sámuel vezetése alatt Selmechányán egy iskolát létesít, melynek tanterve szerint a mennyiségtant a kizárólag e feladatra kinevezett Mikovényi adja elő, míg a szaktárgyak, és pedig közvetlenül az üzem körében demonstrációval kísért előadását négy aktív bányatiszt látja el. A tanfolyam két évre terjed s elvégzése után a tanulók elméleti és „in ipso opère operante” gyakorlati vizsgát tettek. Hasonló szakiskolát emelt az udvari kamara 1747-ben Szomolnokon és a Bán-ságban.

Ezek a tanintézetek a teoriának csak alárendelt s inkább azt a szerepet juttatták, hogy a fennálló praxis észszerű alapjai szempontjából az üzem vezetésére kiképzendő személyzetet előítéletektől ment, elfogulatlan gondolkozásra és öntudatos műszaki tevékenységre szoktassák.

A matematikai és természettudományos alapon álló, a régi empirikus fel-fogás és eljárások megjavítására és egészen új csapások kitézésére hivatott, szoros értelemben vett *bányamérnöki elméleti oktatás* hazánkban s egyszersmind az egész kultúrvilágon az említett bányásztanodának Selmeceen 1763-ban történt megalapításával veszi kezdetét.

Hogy Magyarországon a műszaki ismeretek tudományos fejlesztésére és

¹ *Faller Gusztáv*: A selmeci m. kir. bányász- és erdészakadémia évszázados fennállásának emlékkönyve, 1871. – *Pauer János*: A Selmechányai m. kir. bányászati és erdészeti akadémia története, 1896. – *Vadas Jenő*: A selmechányai m. kir. erdőakadémia története és ismertetője, 1896.

² Az okszerű erdőgazdaság céljából kibocsátott rendelkezésekkel először a bányavidékeken találkozunk; az 1573-i Miksa-féle bányarendtartás az erdő védelme, gazdaságos kihasználása és a letarolt vágások felújítása érdekében részletes intézkedéseket tartalmaz, s az erdészeti ügyek közigazgatását a bányamester hatáskörébe utalja.

felsőbbfokú intézményes terjesztésére éppen a bányászat körében történt meg az első lépés, annak oka egyrészt abban rejlik, hogy e termelési ágazat nálunk a kamerális érdeket, a virágzó és messze földön hírneves magyar bányászat tetemes adója (urbura) kapcsán, valamint a kötelező nemesfémbeváltás révén a legközelebről érintette; másrészt a XVIII. század közepén, az építészet különböző tereumaitól eltekintve, szinte kizárólag' a gépekkel dolgozó bányászat vetett fel érdemleges technikai problémákat; hiszen az ipar, mely a műszaki tudás gyümölcsötetésének ma legtermékenyebb vidéke, akkor még a kézműves-ség alacsony szintjén, gyenge egyéni vállalkozások szűk határai között termelte a kisszámú és szerény fogyasztóközönség ugyancsak szegényes igényeihez mért egyszerű cikkeket.

A selmeci felsőfokú tanintézet kiépítése a sürgősség' fokához igazodó egymásutánban haladt. Az 1763-ban az ásványtan, vegytan és kohászat számára rendszeresített katedrát 1765-ben a mennyiségtan tanszéke, majd 1770-ben a bányaműveléstani tanszék felállítása követi. A felsőiskolai jelleget határozottan karakterizálta a kinevezett első három professzornak egyénisége, akik közül a kohászati tanszékre meghívott *Taquin Miklós* előkelő vegyész hírében állott, később a bécsi egyetemen folytatta tanári működését és tudományos érdemeiért bárói címmel tüntettetett ki; nem maradt mögötte a Jézustársasági atyák sorából a mennyiségteni tanszék vezetésével megbízott *Boda Miklós* sem, aki előzőleg a gráci fizikai múzeum igazgatói tisztét töltötte be s mint matematikus is köz-elismerésben részesült; végül a bányaműveléstani katedra professzora, *Delius Traugott Kristóf*, a kettős monarchia bányászvilágának páratlan szaktekintélye volt, akinek nagy tudományos felkészültséggel készült rendszeres bányaművelés-tani tankönyvét ma is klasszikusnak kell ítélnünk; a munka különben e téren az első szisztematikus irodalmi alkotás¹ s a párizsi tudományos akadémia pártolása mellett francia fordításban is napvilágot látott.

Az 1770-ben adományozott „akadémia” cím már csak az iskola eddigi belső tudományos jellegének külső kifejezését jelentette.

A tanári kar úttörő grémiumát a méltó utódok egész sora követi; legyen szabad itt a XVIII. századbeliak közül különösen kettőt kiemelnünk: *Scopoli Jánost*, aki bölcsészeti és orvostudor volt s később a páviai egyetem vegytani s növényteni tanszékét nyerte el, továbbá *Hoidinger Károlyt* (1788), akinek a földtan körébe vágó egyik munkáját a pétervári tudományos akadémia pályadíjjal jutalmazta.

Az akadémiai oktatás három, egy-egy éves tanfolyamra oszlott; az első évben a minden technikának alapját képező matézis (aritmetika, algebra, geometria, trigonometria, stereometria) és fizika (mechanika, hidrosztatika, aerometria, hidraulika, optika); a második évben a mineralógia, vegyészeti, kémlelészet és kohászat; a harmadik évben a bányaműveléstani (beleértve a földtant, ércelő-készítést, géptant, üzemi szervezetet és adminisztrációt, a kamerális tudományt, bányajogot és erdészeti is,² adatott elő. A tanév január 1-től december 31-ig tartott; csak 1834-ben hozták be a szeptember és október hónapokra eső nagy szünidőt.

A II. és III. tanfolyam látogatására való bocsátás az előző tanfolyam tárgyaiból a fokamaragrófi hivatal jelenlétében teendő vizsga sikerétől függött.

¹ A bányászatról szóló korábbi ismertetések s ezek között első helyen Agricola Györgynek Baselben, először 1556-ban kiadott „De re metalica libri XII.” című munkája, csak a fennálló bányászat és gyakorlati eljárások egyszerű leírására szorítkoznak és a bányaművelést mint mostereget kezelik,

² Mária Terézia 1770-ben kiadott rendeletében hangsúlyozottan megköveteli az erdészeti ismeretek előadását „Zumalen diese Cultur dem Bergbau unumgänglich nöthig ist”.

Az előadások hétfőn, szerdán, pénteken és szombaton délelőttöként 2-2 órában folynak, a hét többi napja, valamint a délutánok általában véve rajz-, üzemi és egyéb gyakorlatokra fordíthatnak, mely gyakorlatokon tapasztalatról a hallgatók tanárjuknak heten kint írásbeli jelentést voltak kötelesek tenni; a jelentések minden negyedévben a főkamagrófi hivatalhoz terjesztettek fel; 1833 óta a növendékek a háromévi tanfolyam végeztével a bányászat különböző ágainál egy évet tartoztak eltölteni, mely gyakorlati idő alatt, a tél folyamán, a hivatalos irányt hallgatták.

Az intézet hallgatói közé nemcsak a humaniorákat végzett, de oly egyének is felvétettek, akik formális kvalifikáció nélkül, az elvont előadások eredményes látogatásához megkívánt előismeretek bizonyítékát szolgáltatták. 1809-ben azok részére, akik megfelelő előképzettséggel nem rendelkeztek, a logika, mennyiség-tan és természettanból egyéves „filozófiai kurzus” és ennek ellátására új tanszék létesített. Minden jelentkező, tekintet nélkül arra, hogy a most említett tárgyakat valamely egyetemen vagy gimnáziumban már hallgatta, a főkamagróf elnöklete alatt tartandó felvételi vizsgára volt köteles és csak ennek a vizsgának sikeres letétele esetében mentették föl a kurzus hallgatása alól. A bányatisztviselők és bányatulajdonosok gyermekei s közöttük elsősorban a magyar honosok praeferenciát élveztek. Az ú. n. praktikánsok állami ösztöndíjban részesültek s tanulmányaik befejezése után kincstári alkalmaztatásra volt igényük. A saját költségükön tanulók (Bergschüler) felvétele ügyében eredetileg esetenként az udvari kamara döntött, mely praxist az 1832 február 21-én kelt udvari rendelet megszüntetvén, kimondotta, hogy a felvételhez a filozófia abszolválásának igazolása elegendő s felsőbb hozzájárulásra többé szükség nincsen.

Az akadémia, tanárai bányatanácsosi rangba neveztettek ki s egyben a főkamagrófi hivatal szavazati joggal bíró ülnökei is voltak. Az intézet igazgatása a főkamagróf hatáskörébe tartozott; a főfelügyeletet a bécsi udvari kamara gyakorolta.

A főiskola különösen laboratóriumi munkákkal kapcsolatos tanítási módszere miatt tűnt ki s oly hírnévre tett szert, hogy hallgatóságában Európa minden művelt nemzete talált képviselőt és *mikor a francia állam 1794-ben a párizsi műegyetemet felállította, a selmeci akadémia oktatási módszerét vette alapul.*

2. Mérföld jelző a főiskola történetében az 1808., illetőleg 1809. év. Ekkor létesült, illetőleg nyílt meg Selmecen az erdészeti tudományok önálló művelése és felsőfokú oktatása céljából az erdészeti tanintézet.

A XVIII. század vége felé ugyanis a közlekedési eszközök szaporodásával és a faanyagot igénylő s feldolgozó iparágak fellendülésével az „erdő” kiemelkedik kis-zerű helyi szerepéből, a piac és a köztudat oly nemzeti kincsnek kezdi tekinteni, melynek gondozása nemcsak a bányavidéken életbevágó és nem egyedül a bányászatra tartozik, hanem az állam egyetemes jólétének nélkülözhetetlen emeltyűje és mint ilyen, speciális tudományos művelést és országosan általános gyakorlati intézkedéseket követel. A modern szellem az erdővédelemről szóló 1790. évi LVI. és LVII., valamint az 1807. évi XVII., XX. és XXI. magyar országgyűlési törvénycikkekben nyer legislatív megnyilatkozást; a kormányzat terén pedig a selmeci erdészeti tanintézetnek rakja le alapköveit.

Az első és egyben a szervezést is végrehajtott erdészstanár *Wilkins Henrik*, a filozófia és orvostudományok doktora, akit 1835-ben *Faistmantel Rudolf* váltott fel.

A tanulmányi idő eredetileg két évben állapított meg, 1811-től fogva azonban a bányászokkal együtt hallgatott, fentemlített „filozófiai kurzus”

beiktatása folytán három évre terjedt. Az erdészeti tantárgyakat két éven át heti négy órában a bányász-növendékek is kötelesek voltak látogatni.

Az erdészeti intézet 1838-ban a bányászati akadémiába olvadt s ettől küzdve a, főiskola „bánya- és erdőakadémia” nevet vette fel.

Az egyesített tanintézet 1846 október 6-án kelt legfelsőbb jóváhagyással ríj szervezetet nyert. Ekkor már hat katedrán hat rendes tanár működött, akik a főkamaragióf, mint akadémiai igazgató, elnöklete alatt, a főkamaragrófi hivatal mellett, önállóan szervezett tanácsot alkottak. Ennek a „cs. kir. bánya- és erdőakadémiai igazgatóságnak” hatásköre az akadémiát illető összes ügyek vitelére kiterjedt s felterjesztéseit a bécsi udvari kamara útján egyenesen Ő Felségéhez intézte.

A növendékek tanulmányi ideje a bányászati szakon négy évre terjesztett ki. és pedig a túlterhelés veszélyének elkerülése céljából oly kép, hogy szemesz- teienként a rajzon kívül a szaktárgyak közül kettőnél több kollégiumot felvenni nem lehetett; az erdészeti fakultáson továbbra, is a háromévi kurzus maradt meg. A bányász- és erdész-növendékek az első évben együttesen hallgatták az alsó és felső mennyiségtant, geometriát, természettant és erömütant; a bányászok a második évben a vegytant, ásványtant és polgári építészetet; a harmadik évben a földtant, paleontológiát, bányanníveléstait és ércelőkészítést, bányajogot, perrendtartást és géptani szerkesztést: a negyedik évben a bányamérést, bányagéptant, hivatalos iránytant, kémlelészetet, kohászatot, ércbevéltási rendszert, pénzverést és a kettős számvitelt; az erdészek a második évben a vegytant, közet- és talajtant és a polgári építészetet, a harmadik évben a növénytant, állat- tant, erdőművelést, erdőigazgatást és erdőniérést hallgatták. Mindezekhez a megfelelő gyakorlatok járultak.

Alig kezdte meg azonban az így konszerúsított főiskola reorganizált tantervének életbeléptetését, máris gátat vetett működésének a 48-as magyar szabadságharc fegyveres tényei és ennek leigázása után, az abszolút osztrák liatalcm érvényesülése folytán bekövetkezett politikai konstelláció. A hazafias ifjúság Kossuth függetlenségi lobogója alá sietett, mire a Kamarilla megtorlás- vép 1849 március 16-án bezárta az akadémia kapuit. Az idegen növendékek vég- vép elszakadtak a bányászati tudományok selineci fókuszától, a magyar honosok jedig tanulmányaik befejezése céljából a vordernbergi, leobeni és pribrami mnyászati tanintézetekre voltak kénytelenek beiratkozni.

Az 1850-ben ismét megnyitott akadémia az 1846-i alapokon folytatta mű kö- lesét, de tanulmányi rendszere az abszolút korszak alatt is bizonyos változásokat .zenvédett, amelyek a terjedelmesebb vállalkozássá fejlett bányászat és kohászat okozottabb igényeivel iparkodott számot vetni. Különösen nagy haladás mutat- ozik a géptan és kohászati előadások kereteinek jelentékeny kibővítésében; 860-tól kezdve a gépszerkesztés, továbbá a bányagéptan és külön a kchógéptan, 'alámint az idetartozó rajzgyakorlatok számára az utolsó három évfolyamban ekintélyes óraszám van biztosítva s 1866 óta e kollégiumok egy önálló tanszék mnkakörét alkotják. Különválnik a kohászat- és a kémlelészettantól a vegytan s természettan, melyeknek előadása szintén egy újonnan felállított katedra eladatkörébe van utalva; másfelől az így tehermentesített kohászati tanszék ollégiumainak általános kohászatra és speciális fémkohászatra való osztása íelielt intenzívebb órászámmal szolgálja a szakképzés érdekeit.

Az erdészeti fakultás bekapcsolása óta működött tanárok és igazgatók közül különösen kiváltak: a lángeszű *Schittkó József*, aki a közvetlen hatású vízoszlop- épek vezérművének nagyjelentőségű megreformálásán kívül a forgó mozgással lüködő vízoszlopois gépet találta fel; *Bussegger József*, cs. kir. miniszteri taná- csos, aki főleg az ércelőkészítés körébe vágó irodalmi tevékenységével szerezte

hírnevét s Európában, Ázsiában és Afrikában tett utazásainak tapasztalatairól megjelent munkája nyomán számtalan tudományos társulat tagjai közé választott; a találmányaiért többszörösen kitüntetett *Svatezer Gábor*; a vegytan terén internacionálisan ismert dr. *Wehrle Alajos*, aki, mielőtt selmeci professzorrá kineveztetett, a bécsi egyetem rendkívüli tanára volt; *Honig János*, a polgári építészet tanára, aki utóbb a bécsi műegyetemre rendes tanárnak hivatott meg stb.

3. A magyar alkotmánynak 1867-ben bekövetkezett visszaállítása új érárt nyit az akadémia fejlődésében. Az eddig a kettős monarchia közösen kezelt szakigényeinek együttes fedezésére hivatott iskola most már kizárólagosan magyar állami intézmény karakterét ölti fel. A főfelügyeletet a független magyar pénzügyi kormányzat gyakorolja s az eddigi hivatalos német nyelv helyébe, úgy az ügyvitel, mint az oktatás terén, a magyar nyelv használata lép. A felszabadult nemzeti élet eleven ereje azonban az intézet belső szervezetében és a mérnök-képzés többirányú lényeges vonatkozásaiban is mélyreható és a liberális szelhetőségében született reformokat indított meg.

A Farbak István által szervezett és 1872-től 1876-ig érvényben volt akadémiai rendszabályok a teljes tanszabadság és a specializálás elveire fektették az oktatást, mely 1. a bányászati, 2. fémkohászati, 3. vaskohászati, 4. gépészeti és építészeti és 5. az erdészeti szakiskolák között oszlott meg. A tanidény minden szakon egyformán három évben volt megállapítva; az erdészeti szakot végzett hallgatók, amennyiben ú. n. „erdőmérnöki” minősítésre pályáztak, még egy további évben át intenzívebben hallgatták a szoros értelemben vett technikai tárgyakat. Az alaki képesítés az államvizsga sikeres letételével szereztetett meg; ellenben a szemeszterek végén olynemű vizsgák, melyek alapján abszolutóriumok vagy tanbizonyítványok lettek volna kiadhatók, nem tartattak. Viszont a tanárok szemeszterenként legalább kétszer kollokviumok útján kötelesek voltak hallgatóik előmeneteléről meggyőződést szerezni, de a kollokválásra csak az ösztöndíjas és azok a hallgatók szorítottak, akik ösztöndíjat óhajtottak elnyerni.

Az akadémia igazgatása autonóm alapokon épült fel, amennyiben a selmeci főbányagróf eddigi igazgatói hatásköre megszűnt, s úgy az igazgatót, mint az aligazgatót és az egyes szakiskolák élén álló szakfőnököket a tanári kar a saját kebeléből választotta. Az igazgatót ebbeli minőségében Ő Felsége erősítette meg.

Az új tanrendszer azonban mindjárt az első turnusban megbukott, mert a hallgatók a tanszabadsággal visszaélve, a lelkiismeretükre bízott köteleseteljesítésnek nagyon fogyatékos tanújelét adták; az első évfolyamban csak 36%, a másodikban 51% és a harmadikban 59% kollokvált.

A szomorú tapasztalatok 1876-ban ismét új tanulmányi rend kibocsátására vezettek, amelynek módosító intézkedései közül a következőket emeljük ki:

A szakiskolák eddigi beosztása megtartott. Minden szemeszter végén – ülnökök jelenlétében – rendes, a tanév elején pedig pótló vizsgálatok folynak. Aki valamely tantárgyból a vizsgát letenni elmulasztja, vagy a pótvizsgálaton eredményt felmutatni nem képes, az illető tantárgyat a legközelebbi tanévben ismételve köteles hallgatni; ha pedig az ismételve hallgatott tantárgyból a szemeszter végén sem nyer vizsgaosztályzatot, az akadémiáról végleg elbocsátandó. Ezen kényszerrendszabályok folytán az ifjúság tanulmányeredményeiben lényeges javulás állott be.

1895-ben a tanrend módosulást szenvedett; nevezetesen az általános géptan s előkészítő tárgyainak hallgatása a bányászokra is kiterjesztetett; ezzel azonban a speciális bányagépészeti szakiskola elvesztette létjogosultságát és mint fölösleges, tényleg el is töröltetett. Ugyanebben az évben a gyakorlati kiképzés intenzivitásának fokozása céljából behozták az ösztöndíjasokra kötelező nagy-szüneti gyakorlatok, amelyeket a szakbavágó üzemeknél kellett teljesíteni.

Nevezetes fordulópontot jelent az alma mater történetében az 1904. évi reorganizáció, mely az intézet belső és külső jellegében a modern egyetemi oktatás és szervezet nivójának kellékeit iparkodik megvalósítani. Az „akadémia”¹ címet, mely ezidőtájt egy sereg középfokú tanintézet hivatalos megjelölésére szolgált, a tudományokkal való foglalkozás felső szintjét jobban kidomborító „főiskola” elnevezés váltja fel; a „bányamérnöki”, „kohómérnöki” és most máj-általánosított „erdőmérnöki” jelző pedig a végzett hallgatók gyakorlati alkalmazásának társadalmi karakterét juttatja pregnánsan kifejezésre. A főiskola élén a rendes és rendkívüli tanárokból álló autonóm főiskolai tanács s az általa kétévénként választott „rektor” áll: a főfelügyelet a pénzügyminisztert illeti, aki hatóságát az erdészeti fakultásra nézve a földművelésügyi miniszterrel egyetértőleg gyakorolja. Az 1. bányamérnöki, 2. fémkohómérnöki, 3. vaskohómérnöki és 4. erdőmérnöki szakosztályok ügyeit a tanács által évenként választott szakosztályfőnökök vezetik. A tanulmányi idő minden osztályon négy évre terjed; egyébként a szemesztervégi kötelező vizsgák rendszere fönntartatott s a mérnöki oklevél is, úgy mint eddig, az abszolutórium elnyerése és legalább kétévi üzemgyakorlat után tehető államvizsga sikeres kiállása esetében adatik ki; minősítő ereje, a mérnökrendtartásról szóló törvényünk szerint, a műegyetemen szerzett mérnöki diplomával egyenlő értékű.

A külföld előtt is közismert tény, hogy Magyarország 1867 óta úgy a szellemi kultúra, valamint a gazdasági élet nivója szempontjából s utóbbi tekintetben főleg a nagy tőke nagyobb arányú bekapcsolása folytán rendkívül szerencsés fejlődésnek indult. Részünkről elegendő rámutatni a bányászat és kohászat fellendülésére, melynek súlypontja a kincstárról a túlnyomóan részvénytársasági alapon organizált magánvállalkozás faktoraira csúszott át s ezek kezében különböző feldolgozási és finomító művekkel kibővített nagy és vegyes üzem jellegét öltötte fel; az ipari központosítás az egész vonalon érvényesül. A magánvállalkozás jelentőségét illusztrálja pl. az 1914. évi statisztika, mely szerint ebben az évben a bánya- és kohótermékek összesen 197.913.312 koronányi értékéből a kincstárra csak 55,491.146 korona, tehát 28%, sőt ha a kősbányászatot mint állami monopóliumot kirekesztjük, csupán 13% esett, a többi 87% a privát üzemek produktuma volt.

Az okszerű erdészet hasonló méretű lépésekkel iparkodott a maga speciális érdekeinek és termelékenységének feltételeit megalapozni és tartamossá tenni; az 1879: XXXI. t.-cikk a kötött forgalmú erdőbirtokra kimondja a hatósági jóváhagyás alá terjesztendő üzemtervek kötelező készítését és kvalifikált erdészeti személyzet alkalmazását; az 1898: XIX. t.-cikk pedig a most említett erdők egy részének feltétlen, más részének arra az esetre szóló állami kezelésbe való adását rendeli el, ha a birtok jövedelme külön erdőtiszt tartását el nem bírja. Ilyen intézkedésekkel sikerült a múlt század 50-60-as éveiben az úrbéri erdők kiosztása nyomán nagy arányokban megindult devasztációnak útját állani s a kitermelést észszerű korlátok közé szorítva, nemcsak a meglévő faállományt a birtokosok könnyelműsége és a spekuláló tőke kapzsiságával szemben megtartani, de azt új ültetésekkel gyarapítani is, úgyhogy Nagy-Magyarország erdőterülete nem kevesebb, mint 12,642.000 holdat tett ki.

A haladás ez örvendetes lendülete végeredményben a főiskola padjain kapta a felhajtó erőt; a tanítómesterek buzdító szelleme és átplántált tudása gyümölcsözte a kiképzettek szakavatott és lelkiismeretes munkájában az eredményt. Felejthetetlen nevek a tanítványok emlékezetében, de a tudomány történetében is: *Farbaky István*, dr. *Schenek István*, *Herrmann Emil*, *Fekete Lajos*, *Vadas Jenő* és annyi más... *Farbaky*, rokonlelkű kollégájával, *Schenekkel* együtt már a múlt század 70-es éveiben egy világitógázt fejlesztő készüléket szerkesztett,

majd a 80-as évek elején a Faure-féle gondolat alapján megkonstruálják a rólak elnevezett előnyös hatású akkumulátort, mely Európa összes államaiban szabadalmaztatott; egyébként az akkumulátorokról írt közös munkájukat a Magyar Tudományos Akadémia a Marczibányi-díjjal jutalmazta. Méltóképen sorakozik hozzájuk *Herrmann Emil*, akit a telített és túlhevített gőzök, a gázok termodinamikája, valamint a szilárdságtan és mechanika terén végzett széleskörű kutatásai és önálló megállapításai révén Grashof, Zeuner, Bach, Föppl és Fischer mellett egyenrangú társaként emlegetnek. Egyidőben dolgozik a főiskolán *Fehde Lajos*, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, kinek lankadatlan buzgalmát különösen az erdei fák földrajzi elterjedéséről az állani által segítségére rendelt *Blattnyval* együtt megírt, e nemben páratlan irodalmi alkotása hirdeti és *Vadas Jenő*, a magyar erdészeti kísérleti ügy úttörője és az erdészeti kísérleti állomások nemzetközi szövetségének egyhangyúlag megválasztott elnöke.

4. A 150 éves főiskola felett elviharzik az 1914-ben kitört világháború, a hallgatók valamennyien a haza védelmére sietnek s csak felváltott csoportokban rövid kurzusokra jönnek vissza a harctérről, hogy jövődi foglalkozásuk termékenységének elméleti alaprajzát lelkükbe fogadják. Válságos idők, de nem a legszomorúbbak: hiszen az ellenséges államokban sem volt másképp... Sorsuk, miként hazájuk és vele az Alma Maternek végezete a békeaktával éri el a tragédia beteljesülését. Selmecebánya idegen hatalom alá kerül s a főiskolának, mint magyar intézménynek, a megcsönkített Magyarország határai között kell keresnie új otthonát.

Sopron városát illeti az érdem, hogy az ősi fészkeből kiűzött bányamérnöki és erdőmérnöki főiskolának a honvédelmi miniszter engedélyével az ú. n. Károlyiaktanyában 1919 április hó folyamán menedéket és hajlékot adott; mely ideiglenes állapotot a katonatisztképzés redukciója folytán megüresedett itteni honvédfőreáliskolában való végleges elhelyezés követte.

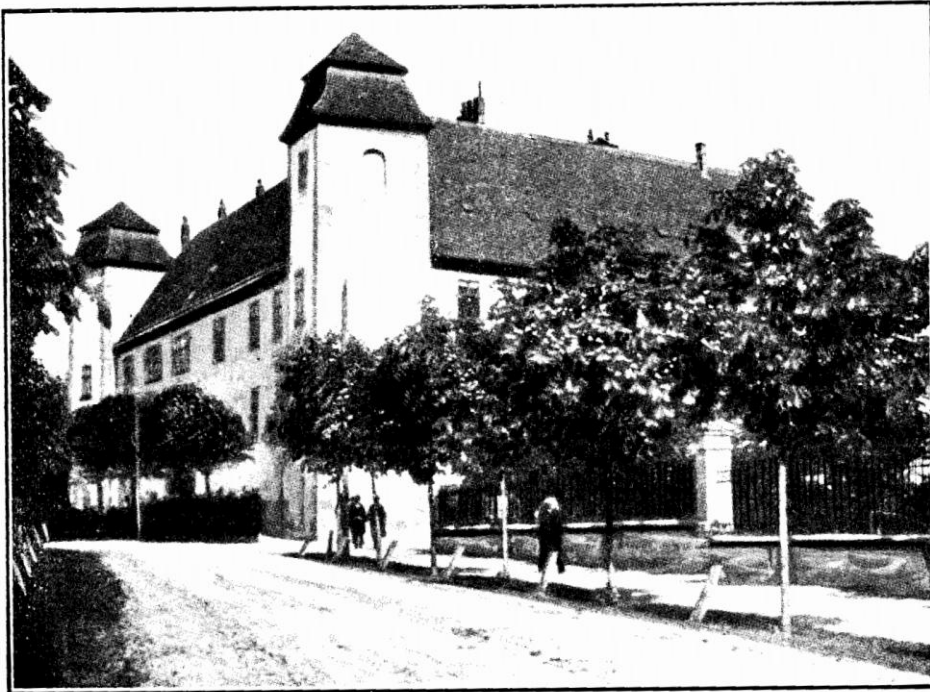
Selmecebányáról a tanári kar és segéd-tanzemélyzet, valamint a hallgatóság a maga egészében menekülésszerűleg távozott el. A veszteség jellemzésére szolgáljon, hogy Selmecebányán másfélszázadon át céltudatos és szakértő gonddal összehalmozott teljesen komplett gyűjteményeken, műszertárakon és 38.324 kötetből álló könyvtáron kívül a vaskohászati kísérleti ügyet egy a mai magyar valutában milliárdokra rúgó kísérleti laboratórium; az érc- és szénélőkészítés tudományos kérdéseinek megoldását hasonlóképp egy külön e célra létesített telep szolgálta; a műszerek és egyéb felszerelés egy jó része -saját vas-, fém- és faipari műhelyekben állíttatott elő; volt házilag kezelt 60 lóerős Diesel-motorral, generátorral és akkumulátorteleppel egybekapcsolt külön elektromos központ; tanulmányi célokra 476.65 kat. hold erdő. 12.000 hold vadászterület, üvegházzal és méhessel kapcsolatos két botanikus-kert, 8 nagyobb halastó, 3 kisebb pisztrángtó, 25.9 hold erdészeti kísérleti terület, modernül berendezett cél- és gömblövőház és mindezek a megfelelő számú üzemi és lakásépületekkel felszerelve állottak rendelkezésre. A kár annál érzékenyebb, mert a főiskola a szakbeli mérnököket elméleti alapon gyakorlati irányban neveli.

A tudományos kutatás és a tanítás eszközeitől megfosztott intézet működése azonban – az öthavi szovjet-rémuralom és később a nyugatmagyari Országi elcsatolás újabb hontalansággal fenyegető veszedelme dacára – egy pillanatig «era szünetelt.

A műegyetem és más tudományos intézetek nélkülözhető felszerelési duplikátumai átengedése útján testvéri szeretettel siettek a főiskola fölkarolására; a főhatóság milliárdos beruházási hitelekkel adta az Alma Mater iránti változatlan megbecsülésének ismételt tanújelét: a m. kir. belügyminiszter a budapesti államrendőrségnél üzemem kívül álló 80 és 60 lóerős Diesel-gépeket, dinamókkal



Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola, Sopron.



Mezőgazdasági Akadémia, Magyaróvár.

s egyéb tartozékokkal grátisz adta tulajdonunkba; Sopron város előnyös haszonbérleti feltételek mellett 6896 hold vadászterületet és 3336 hold tanulmányi erdőt juttatott kezünkre; a hazai bánya- és kohó vállalatok, valamint a nagyobb erdőbirtokosok tetemes készpénzáldozata és üzemberendezési tárgyakból álló ingyenes adományai lehetővé tették elvesztett fölszerelésünk bizonyos fokú pótlását. E lelkes pártolásnak köszönhetjük, hogy, habár szerény keretek között, de dolgozhatunk és sikerrel taníthatjuk ifjúságunkat.

5. A felsőoktatás rendszere és szervezete a XX. században az egész művelt világon napirenden tartott eszmecserék középpontjában áll és ismételt megreformálásnak vettetett alá; hasonló mozgalmak jellemzik főiskolánk legutóbbi évtizedét s főleg a trianoni akta aláírása után következő esztendőket. A vajúdas eredményeképp lépett életbe 1923-ban az új tanterv, mely az intenzívebb művelés okából a specializált technikai tudományzakoknak a kor és a hazai viszonyokhoz igazodó önálló képviselőjét biztosítja, másrészt a termelés mindenirányú magán- és közgazdasági vonatkozásainak rendszeres és beható feltárásával mérnökjelöltjeinket a vállalatok kereskedelmi igazgatására is alkalmas technikusokká nevelni iparkodik. E célból részint a régi tanszékek kettéosztása, részint egészen új katedrák felállítása által a tanszékek száma tízzel szaporított; nevezetesen különválasztott az érc- és szénélőkészítést a bányaműveléstől; az ásványtan a geológiától; a tüzelést és anyagvizsgálat, valamint a fémtechnológia a kohászatától; az elemző és fizikai kémia az általános vegytantól; az erdő védelemtan az erdőműveléstől; a növényélet- és kórtan az általános növénytantól; a faipari technológia az erdőhasználatától; egészen új tanszékek: a bánya- és kohógazdaságtani, valamint az erdészeti politikai katedrák. Sajnos, az állam nehéz pénzügyi viszonyai között a kontemplált tanszékekből csak hét van rendkívüli tanárral betöltve, kettőt megbízott előadó lát el, a faipari technológiai tanszék pedig egyáltalán nem működik.

A képesítést illetőleg az eddigi államvizsgák helyét a második és a negyedik év végén letehető két szigorlat foglalja el olyképp, hogy utóbbinak sikeres kiállításával a végzett hallgató oklevelet nyer. Az abszolutóriumot követő kétévi gyakorlatot, mely előbb az államvizsgára való jelentkezésnek előfeltétele volt, most a tanévközi nagyszünetekre eső üzemi alkalmaztatás igazolása pótolja; ezzel megszűnt az az anomália, hogy míg a műegyetem és a többi főiskola végzettjei a négyévi tanfolyam eredményes befejezése után nyomban a kész szakember jellegének előnyeit élvezték, addig a bányamérnöki és erdőmérnöki főiskola abszolúciójáé két évig volt kénytelen várni, hogy diplomáját megszerezhesse.

A szaktudományok részleges kérdéseinek tanulmányozását van hivatva szolgálni a hazai és külföldi hasoncélú többi főiskolán már régen honos doktórátus és magántanári intézmény; főiskolánk ebben az irányban kidolgozta és a főhatóság elé terjesztette javaslatát, mely remélhetőleg a közel jövőben meg is valósul. Az e címeikkel járó külső dísz ösztönző erőképp fogja a tudomány porondjára hívni a szakok ama jeleseit, akik a mindennapi penzum határain túl az elvont gondolkozás és a kutatómunka iránt érzékkel bírnak.

II. A főiskola jelenlegi szervezete és tanulmányrendje.

A főiskola ezidőszerű szervezeteinek alapját Ő Felsége által 1904. évi augusztus hó 23-án jóváhagyott főiskolai szervezeti és ügyviteli szabályzat képezi.

A főiskola három osztályra, nevezetesen a bányamérnöki, a kohómérnöki (vaskohó- és fémkohómérnöki) és az erdőmérnöki osztályra tagozódik. A tanulmányi idő minden egyes osztályon négy évre, illetőleg nyolc félévre terjed.

A főiskolára való felvétel csak középiskolai érettségi bizonyítvány alapján történhetik.

A főiskolán a következő tanszékek Λ^7 annak szervezve:

Rendes tanszékek: bányamérés tan, fizika-elektrotechnika, növényeiét- és kórtan, bányaművelés tan, vaskohászat, mechanika, erdőhasználat tan, mennyiség tan, bányagép tan, erdőrendezés tan, földtan-telepísmert tan, bányavegy tan, bányajog, femkohászat, erdőművelés tan, építés tan, tüzelés tan, erdővédelem tan.

Rendkívüli tanszékek; érc- és szénélőkészítés tan, út- és vasútépítés tan, erdőgazdasági politika, erdészeti vegy tan, növény tan, ásvány-föld tan, kohógép tan, elemző és fizikai chemia.

Az osztályok tanulmányrendjét a következő táblázat mutatja:

Bányamérnöki osztályon			Vaskohómérnöki osztályon			Fémkohómérnöki osztályon			Erdőmérnöki osztályon		
Tantárgy	Heti óraszám		Tantárgy	Heti óraszám		Tantárgy	Heti óraszám		Tantárgy	Heti óraszám	
	Előadás	Gyakorl. ill. rajz		Előadás	Gyakorl. ill. rajz		Előadás	Gyakorl. ill. rajz		Előadás	Gyakorl. ill. rajz
I. ÉVFOLYAM.											
Téli félév.											
Mennyiség-tan I.	6	6	Mennyiség-tan I.	6	6	Mennyiség-tan I.	6	6	Mennyiség-tan I.	6	6
Ábrázoló geometria I.	4	6	Ábrázoló geometria I.	4	6	Ábrázoló geometria I.	4	6	Ábrázoló geometria I.	4	6
Chémia I.	6	—	Chémia I.	6	—	Chémia I.	6	—	Általános és szervesetlen kémia	4	2
Fizika I.	4	—	Fizika I.	4	—	Fizika I.	4	—	Fizika I.	4	—
Nemzetgazdaságtan	3	—	Nemzetgazdaságtan	3	—	Nemzetgazdaságtan	3	—	Általános növénytan ..	4	6
									Üzemi számveteltan	1	—
Nyári félév.											
Mennyiség-tan II.	6	4	Mennyiség-tan II.	6	4	Mennyiség-tan II.	6	4	Mennyiség-tan II.	2	2
Ábrázoló geometria II.	4	4	Ábrázoló geometria II.	4	4	Ábrázoló geometria II.	4	4	Ábrázoló geometria II.	4	4
Technikai rajz	—	6	Technikai rajz	—	6	Technikai rajz	—	6	Technikai rajz	—	6
Chémia II. ..	4	—	Chémia II. ..	6	—	Chémia II. ..	6	—	Szerves kémia	5	—
Fizika II. ..	4	—	Fizika II. ..	4	—	Fizika II. ..	4	—	Fizika II. ..	4	—
Mechanika I.	3	2	Mechanika I.	3	2	Mechanika I.	3	2	Részletes növénytan és származás tan	5	8
Ipari egészség tan	2	—							Magán-, kereskedelmi és váltójog	3	—

Bányamérnöki osztályon			Vaskohómérnöki osztályon			Fémkohómérnöki osztályon			Erdőmérnöki osztályon		
Tantárgy	Heti óra-szám		Tantárgy	Heti óra-szám		Tantárgy	Heti óra-szám		Tantárgy	Heti óra-szám	
	Előadás	Gyakorl. ill. rajz.		Előadás	Gyakorl. ill. rajz.		Előadás	Gyakorl. ill. rajz.		Előadás	Gyakorl. ill. rajz.
II. ÉVFOLYAM.											
Téli félév.											
Mechanika II.	5	2	Mechanika II.	5	2	Mechanika II.	5	2	Mechanika I.	3	2
Grafosztatika	2	2	Grafosztatika	2	2	Grafosztatika	2	2	Földmérés-tan I.	4	4
Géprajz			Géprajz			Géprajz			Technikai rajz II.	—	4
elemei	1	4	elemei	1	4	elemei	1	4	Ásvány- és közettan	2	2
Mechanikai technologia	2	—	Mechanikai technologia	2	—	Mechanikai technologia	2	—	Termőhely ismerettan I.	3	4
Geodézia I...	4	4	Ásvány- és közettan ..	2	2	Általános ásványtan	3	2	Fák anatómiája és fiziologiája	2	4
Analytikai kémia	2	—	Fizikai kémia	2	1	Fizikai kémia	2	1	Növénykórtan	2	2
Szenek chémiája	1	—	Qualitativ analitikai kémia	2	2	Qualitativ analitikai kémia	2	2	Erdészeti állattan	5	4
Általános ásványtan	3	2	Szenek chémiája	1	—	Szenek chémiája	1	—			
Közigazgatási jog ..	3	—	Közigazgatási jog ..	3	—	Közigazgatási jog ..	3	—			
Üzemi számvitelten	1	—									
Nyári félév.											
Mechanika III. ...	2	2	Mechanika III. ...	2	2	Mechanika III. ...	2	2	Mechanika II. Általános elektrotechnika	4	—
Elektrotechnika I.	4	—	Elektrotechnika I.	4	—	Elektrotechnika I.	4	—	Földmérés-tan II.	4	8
Gépelemek ..	4	—	Gépelemek ..	4	—	Gépelemek ..	4	—	Földméréstani szerkesztési rajz	—	4
Geodézia II.	4	8	Vasszerkezetek	2	2	Építéstan I..	5	—	Földtan	2	2
Építéstan I...	5	—	Építéstan I.	5	—	Tüzeléstan ..	4	3	Termőhelyismerettan II.	3	4
Rendszeres ásványtan ..	3	2	Tüzeléstan ..	4	3	Rendszeres ásványtan ..	3	2	Erdőbeeslítés-tan	5	6
Chémiai gyakorlatok ..	—	6	Földtan	2	2	Quantitativ analitikai kémia	4	4			
			Quantitativ analitikai kémia	4	4						

Bányamérnöki osztályon			Vaskohómérnöki osztályon			Fémkohómérnöki osztályon			Erdőmérnöki osztályon		
Tantárgy	Heti óra-szám		Tantárgy	Heti óra-szám		Tantárgy	Heti óra-szám		Tantárgy	Heti óra-szám	
	Előadás	Gyakorl. ill. rajz		Előadás	Gyakorl. ill. rajz		Előadás	Gyakorl. ill. rajz		Előadás	Gyakorl. ill. rajz
III. ÉVFOLYAM.											
Téli félév.											
Bányaműveléstan I. . .	4	—	Vaskohászat-tan I.	5	4	Fémkohászat-tan I.	2	—	Grafsztatika	2	2
Ércelőkészítéstan	4	—	Kalorikus és hydrogépek Gépelemek	5	—	Kalorikus és hydrogépek Gépelemek	5	4	Középités-tan I.	4	4
Kalorikus és hydrogépek Gépelemek	5	—	rajza	—	4	rajza	—	4	Erdészeti szállító berendezések I.	4	4
Gépelemek rajza	—	4	Elektrotechnika II.	2	2	Elektrotechnika II.	2	2	Erdőműveléstan I.	3	2
Elektrotechnika II.	2	2	Építéstan II.	4	4	Építéstan II.	4	4	Vadászat- és halászat-tan	4	2
Építéstan II.	4	4	Metallografia I.	2	4	Metallografia I.	2	4	Nemzetgazdaságtan	3	—
Általános földtan	3	2	Vasércelőfordulások	2	—	Chémiai laboratóriumi gyakorlat II.	—	7			
Öslénytan . .	2	4	Chémiai laboratóriumi gyakorlat II.	—	7	Gáz- és szén-elemzési gyakorlat.	—	4			
Tüzeléstani enciklopédia	1	—	Üzemi szám-viteltan	1	—						
Nyári félév.											
Bányaműveléstan II.	4	—	Vaskohászat-tan II.	5	6	Fémkohászat-tan II.	4	6	Víz- és híd-építéstan . .	3	2
Ércelőkészítéstan II. . .	4	—	Kohógéptan I.	5	—	Kohógéptan I.	5	—	Középités-tan II.	3	5
Bányagép-tan I.	4	—	Goedézia	2	4	Metallografia II. . .	2	2	Erdészeti szállítóberendezések II.	3	8
Kalorikus és hydrogépek rajza	—	4	Metallografia II. . .	2	2	Elektrochemia	3	4	Erdészeti szállítóberendezések rajza II. . .	—	4
Építéstan rajz II. . .	—	4	Chémiai laboratóriumi gyakorlat III.	—	6	Chémia laboratóriumi gyakorlat III.	—	6	Erdőműveléstan II.	4	4
Történeti földtan. . . .	3	4	Ércelőkészítéstan enciklopédia	2	—	Építéstan rajz II. . .	—	4			
Telepismeret-tan I.	3	2	Építéstan rajz II. . . .	—	4	Középités-tan	1	—			

Bányamérnöki osztályon			Vaskohómérnöki osztályon			Fémkohómérnöki osztályon			Erdőmérnöki osztályon		
Tantárgy	Heti óraszám		Tantárgy	Heti óraszám		Tantárgy	Heti óraszám		Tantárgy	Heti óraszám	
	Előadás	Gyakorl. ill. rajz		Előadás	Gyakorl. ill. rajz		Előadás	Gyakorl. ill. rajz		Előadás	Gyakorl. ill. rajz
Közettani praktikum	1	2	Kalorikus és hydrogépek rajza	—	4	Kalorikus és hydrogépek rajza	—	4	Lövészeti, vadászati és halászati gyakorlat	—	4
Magán-, kereskedelmi és váltójog	3	—	Magán-, kereskedelmi és váltójog	3	—	Magán-, kereskedelmi és váltójog	3	—	Mezőgazdaságtan	4	4
			Ipari egészségtan	2	—				Közigazgatási jog ..	3	—

IV. ÉVFOLYAM.

Téli félév.

Bányaműveléstan III.	2	—	Vas- és acélöntészet ..	2	2	Fémkohászat-tan III. ..	3	6	Erdészeti géptan	3	2
Szénelőkészítés és brikettelés ..	4	—	A vas alkalmazott metallografiája	2	4	Fémtechnológia I. ..	4	4	Erdészeti géptani szerkesztési rajz	3	4
Bányagéptan II.	3	4	Kohógéptan II.	4	6	Kohógéptan II.	4	6	Erdészeti adminisztráció	3	—
Bányamérés-tan	4	—	Vaskémlészet-tan	2	6	Fémkohászati elemzések nedves úton	—	8	Fakereskedelmi ismeretek	3	2
Bányatérkép-szerkesztés	—	4	Gáz- és szén-elemzési laboratoriumi gyakorlat	—	4	Fémkohászati elemzések tüzi úton	1	4	Erdőértékszámítástan ..	3	2
Telepismeret-tan II.	3	3	Üzemi gépkísérletek ..	2	4	Chémiai technológia ..	2	—	Erdőrendezéstan I.	5	4
Üzemi gépkísérletek ..	2	4	Kohógazdaságtan	2	—	Üzemi gépkísérletek ..	2	4	Vadpatak-szabályozás	2	2
Munkáskérdés	1	—	Munkáskérdés	1	—	Kohógazdaságtan	2	—	Erdészeti jog	3	—
A bányászat története ..	2	—				Munkáskérdés	1	—			
Vaskohászati enciklopédia	1 ^{1/2}	—				Üzemi szám-vitelten	1	—			

Bányamérnöki osztályon			Vaskohómérnöki osztályon			Fémkohómérnöki osztályon			Erdómérnöki osztályon		
Tantárgy		Heti óra-szám	Tantárgy		Heti óra-szám	Tantárgy		Heti óra-szám	Tantárgy		Heti óra-szám
		Előadás			Gyakorl. ill. rajz			Előadás			Gyakorl. ill. rajz
Nyári félév.											
Bányaműveléstan IV...	4	—	Hengerlés és kovácsolás..	2	2	Fémkohászatan IV....	2	6	Erdővédelem-tan	4	4
Bányagazdaságtan	4	2	Vasgyári telepek tervezése	1	4	Fémtechnológia II, ..	4	4	Erdőhaszná-lattan	5	6
Bányatelepek tervezése ..	—	6	Vasipari anyagvizsgálat	2	8	Fémkohászati kísérletek ..	—	8	Faipari tech-nológia	4	8
Érc- és szén-előkészítő művek terv.	—	4	Fémkohászati enciklopédia	2	—	Vasipari anyagvizsgálat	2	8	Erdőrendezés-tan II.	2	6
Érc- és szén-előkészítő laboratóriumi gyak.	—	4	Kohógéptani rajz II.....	—	4	Földtan	2	2	Erdőgazdasági politika	5	—
Bányatelepek energia ellátása és energia gazdálk.	2	—	Bányajog.....	3	—	Ipari egészség-tan	2	—			
Bányagéptani rajz II.	—	4				Kohógéptani rajz II.	—	4			
Bányamérés-tani gyakorl.	—	4				Ercelőkészítési enciklo-pédia	2	—			
Bánya-és vízj.	3	—				Bányajog....	3	—			
Fémkohászati enciklopédia	1	2									

A főiskolai hallgatók az előadásokat és gyakorlatokat azok logikai egymásutánjából folyó korlátozások mellett egyébként szabadon választhatják.

A főiskolai hallgatók előmenetelének megítélése céljából az előadott tantárgyakból az előadások lezárása után a félévek végéig kollokviumok tartatnak.

A hallgatókra a félév végén tartott kollokviumok kötelezők.

A bánya-, vaskohó-, fémkohó- vagy erdómérnöki oklevél két szigorlat alapján szerezhető meg.

Az I. és II. szigorlat tantárgyai a következők:

a) A bányamérnöki osztályon.

Az I. szigorlat tantárgyai:

1. Mennyiségtan.
2. Mechanika.
3. Ásványtan.

A II. szigorlat tantárgyai:

1. Bányaműveléstan.

4. Bányagéptan.
5. Bányamérés- és geodézia.

b) *A kohómérnöki osztályon.*

1. Vaskohómérnökök részére.

Az I. szigorlat tantárgyai:

1. Mennyiségtan.
2. Mechanika. 2. Vas- és acélöntészet.
3. Szervetlen chemia.
4. Tüzeléstan. 4. Kohógéptan.

A II. szigorlat tantárgyai:

1. Vaskohásztan.
3. Hengerezés.

2. Fémkohómérnökök részére.

Az I. szigorlat tantárgyai:

1. Mennyiségtan.
2. Szervetlen chemia.
3. Ásványtan. 3. Fémkohászati elemzések.
4. Tüzeléstan. 4. Kohógéptan.

A II. szigorlat tantárgyai:

1. Fémkohásztan.
2. Fémtechnológia.

c) *Az erdőmérnöki osztályon.*

Az I. szigorlat tantárgyai:

1. Mennyiségtan.
2. Erdészeti földméréstan.
3. Növénytan. 3. Erdőrendezéstan.
4. Termőhely ismerettan.

A II. szigorlat tantárgyai:

1. Erdőműveléstan.
2. Erdőhasználat.

A szigorlat kiterjed a szigorlat tárgyaival kapcsolatos előkészítő és rokon-tárgyak körére is.

Minden szigorlat írásbeli és szóbeli.

Az I. szigorlat legkorábbi határideje a III. tanév első félévének első hónapja.

A II. szigorlat legkorábban a főiskolai tanulmányok teljes befejezését követő október hónapban tehető le.

III. A főiskola hallgatóinak száma.

A főiskola alapítását követő első 8 évi (1763-1771) hallgatóság létszámáról nincsenek adataink; de az 1771-1826-ig terjedő időszakra nézve is csak hiányos osztályzati táblázatok és névjegyzéktörödékek maradtak fenn. Különösen sajnálatos, hogy azokról a nagyszámú külföldiekről, akik azzal a szándékkal jöttek az akadémiára, hogy csupán néhány tantárgyat hallgassanak s egyik vagy másik tárgyból nyert vizsgabizonyítványukkal vagy minden vizsga nélkül hagyták el a főiskolát, feljegyzésekre nem találunk.

A hallgatók honosságára nézve, kizárólag a pozitív adatokra támaszkodva, megállapíthatjuk, hogy 1763-tól 1809-ig az auditórium 50%-a magyar, 40%-a osztrák és 10%-a más állambeli volt; 1810-től 1870-ig a magyar honosok 55%-ai, az osztrákok 43%-kal és a más külföldiek 2%-kal voltak képviselve; 1870 után a magyar tanítási nyelv behozatala és hasonló célú külföldi tanintézetek létesülése folytán a külföldiek elmaradtak.

Az összes hallgatók száma 1800/1-ben 25, 1825/26-ban 60, 1847/48-ban 116, 1867/68-ban 42, 1880/81-ben 91, 1890/91-ben 84, 1900/1-ben 112, 1910/11-ben 197, 1917/8-ban 248 volt, az 1925/26. tanévben pedig a következőképpen oszlott meg:

Félév	Bányamérnöki	Vaskohómérnöki	Fémkohómérnöki	Erdőmérnöki	Összesen
I.	104	23	7	89	223
II.	101	25	5	83	214

IV. A bányászati, kohászati és erdészeti tudományok felsőfokú tanintézetei a külföldön.

A bányászati és kohászati, illetőleg- erdészeti tudományok felsőfokú oktatása és művelése a külföldön részint speciális főiskolákon, részint műegyetemek és tudományegyetemek önálló fakultásain történik; az utóbbi kapcsolat hátrányainak súlya alatt azonban a beolvasztott főiskolák újabb időben mind hangosabban követelik régi füg-g-etlenség-ük helyreállítását.

A doktoravatási joggal felruházott és magántanári intézménnyel bíró, speciális főiskolák közül kiemeljük a következő tanintézeteket:¹ Németországban Bergakademie in Clausthal (1925-ben 22 tanár, 24 asszisztens, 128 hallgató), Bergakademie in Freiberg (1912-ben 35 tanár, 444 hallgató), Forstliche Hochschule in Tharandt (1912-ben 13 tanár, 110 hallgató), Forstliche Hochschule in Eberswalde (1912-ben 13 tanár, 60 hallgató), Forstliche Hochschule in München (1912-ben 13 tanár, 74 hallgató), Forstliche Hochschule in Eisenach; Német-Ausztriában: Montanische Hochschule in Leoben (1925-ben 28 tanár, 50Ű hallgató); Cseh-szlovákiában: a pribrami bányászati akadémia (1912-ben 30 tanár, 260 hallgató); Franciaországban a párizsi École Nationale Supérieure des Mines (1925-ben 22 tanár, 214 hallgató), a saint-etiennesi École Nationale des Mines (1912-ben 120 hallgató), a nancy-i École Nationale des Eaux et Forêts (1912-ben 13 tanár, 40 hallgató); Belgiumban: a monsi École des Mines et d. Metallurgie (1925-ben 16 tanár, 153 hallgató); Olaszországban: a vallombrosai erdészeti főiskola (25 hallgató); Svédországban: a stockholmi erdészeti főiskola (7 tanár, 50 hallgató).

12. §. A M. KIR. ÁLLATORVOSI FŐISKOLA.

Írta: MANNINGER REZSŐ.

A budapesti ni. kir. állatorvosi főiskola a ni. kir. földművelésügyi miniszter főnhatósága alatt álló, egyetemi rangú főiskola, melynek feladata állatorvosokat képezni és azokat az állatorvoslási gyakorlatra feljogosítani, az arra érdemeseket az állatorvosi tudományok doktoráivá avatni, az állatorvosi tudományokat és a velők kapcsolatos természettudományokat fejleszteni, állatorvosi és ezzel rokon szakügyekben, továbbá a törvényszéki állatorvostan körébe vágó esetekben a közigazgatási hatóságok és a kir. bíróságok megkeresésére véleményeket, illetve felülvéleményeket mondani.

Története. Miután a nyugati államokban, elsősorban Franciaországban, a XVIII. században a járványos állatbetegségek, különösen a keleti marhavész okozta pusztítások csökkentése céljából állatorvosi tanintézetek alakultak és Mária Terézia 1777-ben Bécsben is megvetette már az állatorvosképzés alapjait, II. József 1782-ben elhatározta a pesti tudományegyetem orvosi fakultásának keretén belül állatorvosi tanszék felállítását. Ez elhatározás alapján Tolnay Sándor 1787-ben megkezdte az állatorvostani ismeretek tanítását, eleinte pusztán

¹ A tanárok létszámába vesszük a rendes, rendkívüli tanárokat, a docenseket és a lektorokat,

elméleti előadásokon, később, 1790-től fogva, gyakorlatilag is. Kezdetben csak a fakultás orvostanhallgatói és a sebésznövendékek hallgathatták előadásait, 1799-ben azonban megindult a speciális állatorvosképzés is az orvosi fakultás kebelében felállított pesti állatgyógyintézetben. Ebben a kezdetleges, célszerűtlenül elhelyezett és rosszul felszerelt intézetben elemi képzettségű egyének, különösen kovácsok, 8 hónapos, majd 1 éves tanfolyamon az állatorvosi tudományok legegyszerűbb elméleti alapjait és a legfontosabb gyakorlati ismereteket sajátíthatták el. Minthogy az orvosi fakultás keretén belül a tulajdonképeni állatorvosképzés kevés eredménnyel járt, csakhamar kívánatosnak látszott az állatgyógyintézet különválasztása az egyetem orvosi fakultásától és pedig annál is inkább, mert a külföldi tapasztalatok szerint is az állatorvosnevelés különleges állatorvosi tanintézetekben célszerűnek bizonyult. Az 1851. évben azután, jórészt Zlamál Vilmos buzgólkodása folytán, különválasztották a pesti állatgyógyintézetet az egyetemtől, egy ideig azonban, jóllehet most már három tanára volt az intézetnek, még sem alakult kedvezően az állatorvosnevelés ügye, mert ezetiül is, egészen 1857-ig, a tanulók előképzettsége a régi maradt, amellet pedig a tanfolyam időtartama sem változott. Javult némileg a helyzet, midőn 1857-ben a tanfolyam idejét 3 évben, majd 1859-ben legalább 2 évben állapították meg, a tanfolyamra való beiratkozás feltételét pedig a középiskolai IV. osztály elvégzésétől vagy megfelelő felvételi vizsga sikeres kiállításától tették függővé.

Miután a tanítószemélyzet létszámában már 1874-ben örvendetes javulás állott be, gyökeres átalakuláson ment át az intézet 1875-ben, midőn Tormay Béla igazgatása idejében állatorvosi tanintézetté alakult át hároméves tanfolyammal, melyre a felvétel alapja hat középiskolai osztály sikeres elvégzése volt. Ez időtől fogva rohamos a fejlődés, melyet nagyban elősegített az a körülmény, hogy kiváló képzettségű, a modern orvostudományi felfogástól áthatott, fiatal tudósok kerültek az intézet tanszékeire, ezenkívül pedig 1880-ban az intézet a kevésbé alkalmas Múzeum-körúti épületből a Rottenbiller-utcai új, célszerűen berendezett épületekbe költözött. 1890-ben állatorvosi akadémiává fejlesztették az intézetet. Immár négy évre terjedt az állatorvosi tanfolyam, úgyhogy a tanítás intenzívebbé, az orvosi fakultáséhoz hasonlóvá alakulhatott át, 1899-ben pedig az állatorvosi akadémia egyetemi jellegű főiskolává szerveztetett át, melynek rektorává I. Ferenc József Hutyra Ferenc dr. nyilván. r. tanárt nevezte ki. Ez idő óta a gimnáziumi vagy reáliskolai érettségi bizonyítvány a tanfolyamra való beiratkozás feltétele, a tanfolyam pedig 1924-ig nyolc félévig tartott, azóta még egy kilencedik gyakorlati félévvel bővült. A főiskola már meglévő intézetei felszerelés és helyiségek dolgában gyarapodtak és új intézetek létesültek, melyekben a tanításon kívül a tudományos kutatás is méltó otthonra talált. Azóta 1906-ban I. Ferenc József a főiskola tanári karát felruházta a doktorráavatás jogával, 1923-ban Magyarország kormányzója megengedte, hogy a mindenkori rektor a magnificus címet és a rektori nyakláncot viselhesse, 1924-ben pedig megtörtént a tanárok egyenlősítése illetmények dolgában is a tudományegyetemek tanáraival.

A főiskola ezidőszerint érvényes szabályzatait IV. Károly király 1916. évi november hó 8-án hagyta jóvá.

Szervezete. A főiskola élén a két évenként a tanári kar által választott lektor áll, akinek helyettese az előző ciklus rektora prorektori minőségben. A tanári kar tagjai a nyilván. rendes tanárok, valamint ezek fele számáig a nyilván. rendkívüli tanárok. A tanári kar jegyzőjét évenként tagjai sorából a tanári kar választja, a földművelésügyi miniszter pedig ebbeli minőségében megerősíti. A nyilván. rendes és rendkívüli tanárokat az államfő nevezi ki a tanári kar javaslatára, a tanszemélyzet többi tagjait, valamint a rektori és a titkári hivatal sze-

mélyzetét pedig a földművelésügyi miniszter. A magántanárok habilitációját szintén a földművelésügyi miniszter erősíti meg.

Tanulmányi rend. Az állatorvosi tanfolyam ezidőszerint kilenc félévig tart. Az első négy félévben az alapvető természettudományi és orvosi tárgyak hallgatása kötelező megállapított sorrendben, az V-VIII. félévekben pedig a speciális állatorvosi tárgyakban nyernek elméleti és gyakorlati kiképzést a hallgatók, akik azután a kötelező szigorlatok letevése és a gyakorlati félévnek valamely megfelelően berendezett vágóhídon és egy ni. kir. állami ménésbirtokon vagy a gödöllői m. kir. korcnauradalomban való eltöltése után kapják meg az állatorvosi oklevelet.

Az állatorvosi tanfolyam kötelező tárgyai és azok heti óraszámja a következő: *I. félév:* állattan 5, növénytan 3, orvosi fizika 4, kémia 4, kémiai gyakorlatok 4, rendszeres anatómia δ , anatómiai gyakorlatok, I. 4, mezőgazdasági termelés 2. *II. félév:* parazitológia 2, növénytan 4, növénytani gyakorlatok 3, orvosi fizika 4, kémia 4, kémiai gyakorlatok 4, rendszeres anatómia 5, anatómiai gyakorlatok, I. 4, szövettan 3, szövettani gyakorlatok 4, mezőgazdasági termelés 2. *III. félév:* tájanatómia 2, anatómiai gyakorlatok, II. 4, fejlődéstan 2, élettan 5, szövettani gyakorlatok 4, gyógyszerstan és méregtan 5, gyógyszerkészítési gyakorlatok 2, általános állattenyésztéstan 2. *IV. félév:* tájanatómia 2, anatómiai gyakorlatok 4, III. élettan 5, élettani gyakorlatok 2, gyógyszerstan és méregtan 5, gyógyszerstan gyakorlatok 2, általános állattenyésztéstan 3, gyakorlatok az általános állattenyésztéstanból 1, állatok és állati nyerstermékek értékesítése 3. *V. félév:* kórbonctan 5, kórboncolások 5, kórszövettani gyakorlatok 4, belklinikai propaedeutika 3, belklinikai gyakorlatok $5\frac{1}{2}$, sebészklínikai propaedeutika 2, sebészklínikai gyakorlatok $5\frac{1}{2}$, részletes állattenyésztéstan 5, patkolástan 3, általános bakteriológia gyakorlatokkal 4, tejhygiene gyakorlatokkal 4, ambulatóriumi gyakorlatok 4. *VI. félév:* kórbonctan δ , kórboncolások 5, kórszövettani gyakorlatok 4, belklinikai gyakorlatok 5, belklinikai bemutatások 5, sebészklínikai gyakorlatok $5\frac{1}{2}$, sebészklínikai bemutatások 5, ambulatóriumi gyakorlatok 4, patkol. ástani gyakorlatok 4, részletes állattenyésztéstan 5, gyakorlatok a részletes állattenyésztéstanból 1, hússzemle gyakorlatokkal 3. *VII. félév:* kórboncolások 5, belklinikai gyakorlatok 6, belklinikai bemutatások 7, belorvostan 5, sebészklínikai gyakorlatok 6, sebészklínikai bemutatások 5, sebészet és szemészet δ , műtéttani gyakorlatok 2, szülészet 3, közigazgatás és állategészségügyi igazgatás 3, törvényszéki állatorvostan 3, az állatorvostan története (négy héten át) 3. *VIII. félév:* kórboncolások 5, belklinikai gyakorlatok 6, belklinikai bemutatások 5, belorvostan 5, sebészklínikai gyakorlatok 6, sebészklínikai bemutatások 5, sebészet, 5, műtéttani gyakorlatok 2, szülészeti gyakorlatok 2, járványtan 5, közigazgatási és állategészségügyi igazgatás -s.

Az első négy félév tárgyai közül az állattanból, beleértve a parazitológiát, a növénytanból, a fizikából és a kémiából a II. félév végén alapvizsgát, az anatómiából és fejlődéstanból, az élettanból és szövettanból, valamint a gyógyszerstanból és méregtanból a IV. félév végén szigorlatot kell a hallgatónak letennie. A IV-VIII. félév kötelező tárgyaiból a második és harmadik szigorlaton kell megfelelnie. A második szigorlat, melynek tárgyai a patkolástan, a hússzemle vagy a tejhygiene, az állattenyésztéstan, végül a kórbonctan és kórszövettan, a VI. vagy a VIII. félév végén tehető le, a harmadik szigorlaton ellenben, melynek tárgyai a belorvostan, a sebészet és a szemészet, a szülészet, a járványtan, a törvényszéki állatorvostan, a közigazgatás szervezete és az állategészségügyi igazgatás, csak a VIII. félév befejezése után lehet letenni, esetleg két részletben.

Az állatorvosdoktori minősítést okleveles állatorvosok az állatorvosi tudó-

mányok valamely szakába vágó, önálló vizsgálatokra, gyakorlati megfigyelésekre vagy a gyakorlatból merített tanulmányokra támaszkodó, tudományos színvonalon álló értekezés alapján és az állatorvosdoktori szigorlat sikeres leteleése útján szerezhetik meg.

A szigorlat főtárgya az a tudományok, melynek köréből a jelölt értekezésének tárgyát merítette, a két melléktárgyat a jelölt szabadon választhatja. *Tanszemélyzet.* A főiskolának 9 rendes tanszéke van, és pedig: 1. állatjárványtan és törvényszéki állatorvostan (Hutyra Ferenc); 2. gyógyszerstan (Magyary-Kossa Gyula); 3. belorvostan (Marék József); 4. bakteriológia (Aujeszy Aladár); 5. leíró és tájbonctan (Zimmermann Ágoston); 6. állattenyésztéstau (Wellmann Oszkár); 7. kémia (Gróh Gyula); 8. sebészet és szemészet (Berrár Mihály); 9. kórbonctan (Jármay Károly). Van 4 rendkívüli tanári tanszéke, és pedig: 1. tejhigiéne (Fettick Ottó); 2. immunitástan (Manninger Rezső); 3. szülészet (Hetzl Henrik); 4. orvosi fizika (Neubauer Szilárd), Végül vannak előadók és magántanárok, valamint segédtanárok nagyobb számban.

A főiskola intézetei.

A főiskola intézetei a bakteriológiai intézet kivételével a Rottenbiller-, Dembinszky-, Bethlen-utcák, valamint az István-út határolta 10.172 □-ölnyi telken vannak elhelyezve.

Anatómiai intézet. Helyiségei a kórbonctani intézettel közös tantermen kívül a hallgatók nagy boncolóterme, az intézet gyűjteménytára, melyben az összehasonlító anatómia és a fejlődéstan tárgykörére vonatkozó készítmények és modellek vannak elhelyezve, a tanár két dolgozószobája, három laboratórium és a könyvtárszoba. Az intézet anatómiai, szövettani és fejlődéstanai vizsgálatok végzésére van berendezve. Igazgatója *dr. Zimmermann Ágoston* ny. r. tanár.

Vegyztani intézet. Helyiségei a tantermen kívül egy nagy laboratórium, melyben egyidejűleg 45-50 kezdő hallgató gyakorolhatja magát, előkészítő, mérlegszoba, két optikai szoba, egy nagy és három kisebb laboratórium, vízdesztilláló- és centrifugahelyiség, valamint a vegyszerraktár.

Az intézet általános kémiai munkálatokra, továbbá fizikai-kémiai munkákra van felszerelve, köztük optikai, elektrotechnikai és a radioaktivitással kapcsolatos egyszerűbb mérésekre. Egy pinchehelyiség diffusio-sebességmérésekre alkalmas. Igazgatója *dr. Gróh Gyula* ny. r. tanár.

Fizikai intézet. Két laboratóriumból áll, melyben a fizikai előadásokhoz és tudományos vizsgálatokhoz szükséges készülékek és eszközök vannak. Igazgatóhelyettes *dr. Neubauer Szilárd* rk. tanár.

Élettani intézet. Az intézetnek a tantermen és a könyvtárul is szolgáló tanári szobán kívül öt laboratóriuma van, melyek különösen fizikai-kémiai, anyagforgalmi és elektro-fiziológiai vizsgálatokra vannak berendezve. Az intézetben van még elhelyezve egy szövettani laboratórium és a hallgatók nagy dolgozóterme szövettani gyakorlatok részére. Igazgatóhelyettes *dr. Deseő Dezső* segéd-tanár.

Gyógyszertani intézet. Helyiségei a tanárnak könyvtárul is szolgáló szobáján és a tantermen, valamint az előkészítő helyiségen kívül egy nagy gyógyszer-tani laboratórium, szövettani dolgozó, konyha és kísérleti állatok számára szolgáló szoba, valamint gyógyszer-tani gyűjteménytárak. Berendezése gyógyszer-tani és méreg-tani vizsgálatok végzésére alkalmas. Az intézetben van elhelyezve a főiskola botanikai gyűjteménytára is. Igazgatója *dr. Magyary-Kossa Gyula* ny. r. tanár.

Kórbonctani intézet. Helyiségei: könyvtárszoba, tanári szoba, négy kisebb laboratórium, egy nagy boncolóterem, boncolási előkészítő terem, kórsvöztani

dolgozó hallgatók részére, két nagy terem a kórbonctani gyűjteménytárral, két parazitológiai laboratórium a parazitológiai múzeummal, egy helyiség kísérleti állatok számára. Az intézet kórbonctani, kórszövettani és bakteriológiai, valamint parazitológiai munkálatokhoz való eszközökkel és készülékekkel van felszerelve.

Az intézet munkaköre a tanításon kívül a főiskola klinikáin elhullott állatok boncolása, hatóságoktól és magánosoktól beküldött hullák és hullarészek vizsgálata, veszett és veszettségre gyanús állatok agy velejének vizsgálata Negri-féle testekre, kóros szervek kórszövettani vizsgálata. Igazgatója *dr. Jármay Károly* ny. r. tanár.

Belorvostani klinika. A klinika kórtermeiben, melyek részint a belorvostani tanterem épületében, részint a nagy, illetve a kis állatok kórházában vannak, 31 ló, 8 szarvasmarha, 50 kutya, 5 macska és 20 madár fér el. Ezenkívül van még 5 elkülönítő istálló fertőző betegek és 4 box kisebb állatok számára.

A klinikán vizsgálatnak és kezelésben részesülnek a klinikára behozott beteg állatok, ezenkívül a törvényszéki állatorvostan körébe vágó esetekben vizsgálatok és felülvizsgálatok végeztenek.

A tanteremmel összefüggő helyiségben Röntgen-gép van elhelyezve.

A tanár laboratóriumán kívül két laboratórium 5 dolgozóhellyel, valamint a hallgatók dolgozója váladékok¹, ürülékek és egyéb anyagok kémiai és histológiai vizsgálatára és egyéb klinikai módszerek alkalmazására alkalmas készülékekkel és műszerekkel van felszerelve. Igazgatója *dr. Marék József* ny. r. tanár.

Sebészeti klinika. A klinika kórtermeiben, melyek részint a sebészeti klinika épületében, részint a nagy, illetve a kis állatok kórházában vannak, nagytestű háziállatok számára 28. kistestűek részére 20 férőhely van. A betegek részint hivatalból megállapított ápolási díj fejében, részint tanítási célból ingyenesen részesülnek többnyire operációval kapcsolatos orvoslásban. Ezenkívül a klinikán a törvényszéki állatorvostan körébe vágó esetekben vizsgálatok és felülvizsgálatok végeztenek.

A klinika laboratóriumaiban a sebészet és a szemészet körébe vágó vizsgálatok folynak. A klinika épületében van a tanár szobáján kívül még az operáló helyiségül is szolgáló tanterem, mellette pedig a sterilizáló helyiség.

A klinikán tartja a szülészet tanára is előadásait és itt vezeti a szülészeti gyakorlatokat is. A sebészeti klinika igazgatója *dr. Berrár Mihály* ny. r. tanár.

Járványtani intézet. Helyiségei a tanteremben, a tanár laboratóriumán és a könyvtáron kívül egy nagy bakteriológiai laboratórium, a gyűjteménytárt is magában foglaló terem, melyben serológiai munkálatok folynak, a konyha, a boncoló és a kísérleti állatok szobája. Be van rendezve bakteriológiai, serológiai, kórbonctani és szövettani vizsgálatokra. A tanításon kívül hivatása a fertőző betegségek tanulmányozása és beküldött állathullák, szervek és egyéb anyagok vizsgálata alapján járványtani kérdésekben szaktanácsot adni. Gyűjteménytára képeket, kórbonctani készítményeket és bakteriumtenyészeteket tartalmaz.

Az intézet végzi a földművelésügyi miniszter megbízásából a takonykórra és a tenyészbenaságra gyanús állatok véreinek és a tőgygümőkórra gyanús tehenek tejének vizsgálatát. Igazgatója *dr. Hutyra Ferenc* ny. r. tanár.

Allattenyésztési intézet. Az intézet négyszobás laboratóriuma fel van szerelve kémiai, kalorimetriás és szövettani vizsgálatokhoz szükséges eszközökkel. Múzeuma Vastagh-féle művészi kivitelű állatmodellekkel, kitömött állatokkal, allattenyésztési és tejgazdasági eszközökkel, koponya-, fog-, gyapjú- és takarmánygyűjteménnyel, képekkel és ismert korú élő lovak fogairól készült foglenyomatokkal rendelkezik. Igazgatója *dr. Wellmann Oszkár* ny. r. tanár.

Tejhygienéi laboratórium. A tanári szobából és egy laboratóriumból áll,

melyek a tej kémiai és mikroszkópos vizsgálatára szolgáló eszközökkel vannak felszerelve. Vezetője *dr. Fettick Ottó* ny. r. tanár.

Patkolástani intézet. Helyiségei a tantermen kívül a tanár szobája, két kisebb (olgozóhelyiség, a gyűjteménytár, melyben egyúttal a hallgatók gyakorlatai tartatnak meg; a patkolósín és emellett a kovácsműhely. Vezetője *dr. Guoth Gy. Endre* segédtanár.

A hallgatók és az állatorvosi, valamint állatorvosdoktori oklevelek száma 1867 óta.

T a n é v	Hallgatók száma	Állatorvosi oklevelek száma	Állatorvosdoktori oklevelek száma	T a n é v	Hallgatók száma	Állatorvosi oklevelek száma	Állatorvosdoktori oklevelek száma
1867/68.	72	27	—	1896/97.	349	52	—
1868/69.	90	39	—	1897/98.	380	39	—
1869/70.	84	31	—	1898/99.	397	48	—
1870/71.	105	37	—	1899/00.	490	45	—
1871/72.	101	41	—	1900/01.	384	59	—
1872/73.	96	34	—	1901/02.	318	69	—
1873/74.	111	26	—	1902/03.	333	71	—
1874/75.	119	43	—	1903/04.	428	61	—
1875/76.	69	27	—	1904/05.	413	57	—
1876/77.	44	21	—	1905/06.	403	51	—
1877/78.	94	17	—	1906/07.	376	69	3
1878/79.	68	18	—	1907/08.	325	85	3
1879/80.	102	21	—	1908/09.	295	73	1
1880/81.	91	20	—	1909/10.	234	31	6
1881/82.	124	20	—	1910/11.	215	70	4
1882/83.	124	25	—	1911/12.	224	52	5
1883/84.	144	34	—	1912/13.	212	52	4
1884/85.	136	35	—	1913/14.	223	42	7
1885/86.	213	27	—	1914/15.	151	42	—
1886/87.	226	46	—	1915/16.	100	27	3
1887/88.	200	41	—	1916/17.	71	15	5
1888/89.	207	44	—	1917/18.	78	26	9
1889/90.	252	49	—	1918/19.	172	21	11
1890/91.	240	27	—	1919/20.	98	18	7
1891/92.	215	44	—	1920/21.	212	25	2
1892/93.	204	51	—	1922/23.	275	37	5
1893/94.	250	21	—	1923/24.	301	30	25
1894/95.	256	38	—	1924/25.	316	16	34
1895/96.	316	27	—	1925/26.	283	65	36
					286	53	61

Poliklinika. A poliklinika váróteremből, kis állatok kezelésére szolgáló vizsgáló- és műtőhelyiségből, kis laboratóriumból és egy kis különszobából áll.

A nagy állatok vizsgálata a poliklinika előtt elkerített udvaron történik. Vezetője *dr. Rajtsits Emil* segédtanár.

Bakteriológiai intézet. A VII. Hungária-körút 244. szám alatti 4000 D-ölnyi telken egyemeletes épületben van elhelyezve. A földszinten a boncolószoba, két laboratóriumi helyiség, a kísérleti állatok szobája és a konyha, valamint a sterilizálólhelyiség, az emeleten a hallgatók dolgozótermein kívül négy bakteriológiai és kémiai laboratórium, thermostatszobák, a tanár dolgozószobája és a könyvtár.

Az intézet be van rendezve mindazokra a vizsgálatokra, melyek a fertőző betegségek megállapítására és tanulmányozására szükségesek. Célja a fertőző betegségek tanulmányozása és a bakteriológia vívmányainak értékesítése a fertőzőbetegségek elleni védekezés érdekében, valamint bakteriológiai kérdésekben hatóságoknak, hivataloknak és magánfeleknek szakvéleményt adni.

Az intézet kiszolgáltat diagnosztikai célra tuberculint és maileint, készít továbbá egérintő baktériumtenyészetet és veszettség elleni oltóanyagot háziállatok számára.

A földművelésügyi miniszter megbízásából időnként ellenőrzi a hazánkban állatorvosi célokra termelt védőoltóanyagokat és szérumokat.

Külföldön az állatorvosképzés részint a budapestiéhez hasonló szervezetű, önálló főiskolákon, részint tudományegyetemi fakultásokon történik. Külföldön általában abban az irányban halad az állatorvosképző-intézetek fejlődése, hogy mindnagyobb számban egyetemi fakultásokká alakulnak át. Svájcban pl. ezidő-szerint az állatorvosképzés már csak egyetemi állatorvosi fakultásokon folyik és Németországban is a fennálló négy állatorvosnevelő intézmény közül csak kettő, a berlini és a hannoveri önálló főiskola, 1924-ben a müncheni főiskola az ugyanottani ötödfélszázéves egyetemhez, 1923-ban pedig a drezdai főiskola az ötszázéves lipcsei egyetemhez csatoltatott, mint teljes jogú fakultás, s evégből Lipcsében nagyszabású új épülecsoportot is emeltek az új kar számára. Egyetemi fakultáson nevelik a szintén régi utrechti egyetemen, továbbá Bukarestben és Szófiában is az állatorvosokat, Észak-Amerikában pedig szintén a legtöbb egyetemnek van állatorvosi college-e is.

13. §. A GAZDASÁGI AKADÉMIÁK.¹

Írta: KÁROLY REZSŐ.

I. Mezőgazdasági szakoktatás. II. Történet. III. Szervezet és tanulmányi rend. IV. Felszerelés. V. Külföldi viszonyok.

I. A mezőgazdasági kutatás legrégebb és sokáig egyedüli műhelyei a gazdasági felsőbb iskolák voltak, amelyek most mind gazdasági akadémia címen szerepelnek. Ezeknek az első és legfőbb feladatuk a megismert tudományok terjesztése oktatás útján. Azonban éppen az oktatásnak kimélyítése érdekében főhivatásuk mellett tanáraik szívesen foglalkoztak felmerülő gazdasági kérdéseknek tudományos elvek szerint tudományos eszközökkel való megoldásával is.

¹ *Irodalom:* Magyarország Mezőgazdasági szakoktatási intézményei Emlékkönyve 1896. Szerkesztette: *Balás Árpád* kir. tanácsos, gazd. akadémiai igazgató. Magyaróvár, 1897. 242 oldal (a felsőbb iskolákra vonatkozó rész 126 oldal).

Emlékkönyv a „Georgikon” alapításának 100. évfordulójára és a gazdasági tanintézet új épülete felavatásának ünnepélye alkalmára: szerkesztette *Csanády Gusztáv %&7A.* tanintézeti igazgató. Keszthely, 1897. 204 oldal.

A gazdasági szakoktatás Magyarországon és a külföldön. Írta *Károly Rezső.* Knv. a „Budapesti Szemle” 1909. évi kötetéből. Budapest, 1909 + 91 oldal.

A debreceni gazdasági Akadémia Évkönyve 1925/26. Szerkesztette *Varga Kálmán* gazd. akad. igazgató. Debrecen, 1926 + 92 oldal.

Ez volt a helyzet Magyarországon azoknál a felsőbb iskoláknál is bizonyos mértékig, amelyekben az oktatás nem állott főiskolai fokozaton. A gazdasági akadémiai tanároktól pedig- ezt a működést el is várták és közülök többen a tudományos kutatás terén elismert nevet szereztek.

A mezőgazdasági tudományos kutatás azonban a gazdasági felsőbb iskolákban sem fejlődött ki annyira, mint a tudomány más ágazataiban. Ez a körülmény abban leli magyarázatát, hogy a tudományos kutatás céljaira pedagógiai, vagy gyakorlati okokból már korán külön szervek, a *kísérletügyi intézmények* keletkeztek. A mezőgazdasági tudományos kutatás ebből a szempontból részben mégis előzte a természettudományos kutatást.

A gazdasági akadémiai osztályai és a kísérletügyi intézmények között azonban a tudományos kutatás terén nincs szétválasztó szakadék, a különbség' csak az, hogy a gazdasági akadémiai *főhivatása* az oktatás, tudományos alapon és elvek szerint és ennek kell ott mindent alárendelni. A kísérletügyi intézmények főhivatása viszont a kutató és vizsgálódó tevékenység-, emellett azonban felőleli is az oktatást is. de inkább csak azért, hogy kutatásának eredményeit előszóval közli. Munkásaik azonban az oktatás különböző ágazataiban is esetről-esetre szerepet vállalnak. A kísérletügyi intézményeknek tárgyalása a 26. §-ban található.

II. *Történet.* A gazdasági akadémiai oktatást Magyarországon sokáig csak az egyetlen *magyaróvári* m. kir. gazdasági akadémia végezte. A többi felsőbb gazdasági intézetek Debrecenben (Pallag-pusztán), Keszthelyen, Kassán és Kolozsvárott nem akadémiai fokozaton állottak. Azonban ezeknek is törekvése volt mindinkább a magyaróvári gazdasági akadémiahoz igazodni. A felvétel ezekbe nem volt középfiskolai érettséghez kötve, az ifjúságnak jelentékeny százaléka azonban érettségizettekből származott ezeken az intézeteken is. A tanárok kiképzése tekintetében sem volt lényeges különbség. Az eltérést csak az adta meg, hogy a magyaróvári gazdasági akadémia felszerelése teljesebbek, tanárai tapasztaltabbak voltak. A helyzet 1906-ban annyiban változott, hogy *valamennyi gazdasági felsőbb iskola gazdasági akadémiává* alakult át, egységes szervezettel. azonos felvételi feltételekkel és tanítási anyaggal.

A *gazdasági akadémiai Magyarországon* állami intézetek és a m. kir. föl- és földmívelésügyi miniszter hatósága alatt állnak. Központi igazgatásuk az alsóbbfokú gazdasági szakoktatással egy osztályban, de különválasztottan történik.

A gazdasági akadémiai és általában a főiskolai oktatás szempontjai iránt a központi igazgatásban már régebben is meg volt a jóakarát. Annak, hogy a gazdasági akadémiai, vagy azoknak egyike sem érte el más tudományágazatok főiskolai rangfokozatát, különböző más körülményeken kívül még az is az oka. hogy sem a központi igazgatás, sem az intézetek és akadémiai tudós tanárai és a többi érdekeltség között a szervezet fejlesztésének irányelveire nézve nem volt meg az összhang.

A központi igazgatás irányadó vezető személyiségeiben, *Tormay Béla* volt gazdasági tanárban és később a szakoktatás fővezetőjében és utódaiban nem hiányzott a jó szándék, de a fentebbi okok és a budapesti *gazdasági főiskola* kérdésének belejátszása miatt sokáig inkább stagnálás, mint haladás mutatkozott. És így történt meg, hogy a gazdasági akadémiai tanárok sok kiválósága, mint *Balás Árpád, Cserhádi Sándor, Vörös Sándor, Kodolányi Antal* stb. szakvétség mellett sem volt képes *Darányi Ignác* földmívelésügyi miniszter a gazdasági főiskolai oktatás kérdését sokáig dűlőre vinni, akiben pedig erre szintén nagy hajlandóság és készség volt. A budapesti gazdasági főiskolai oktatás 1920-ban a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi kar létesítésével nyert megoldást (9. §) s ezért arra itt nem terjeszkedem ki.

A m. kir. gazdasági akadémiai ma *főiskolai fokozatú* tanintézetek, melyek

feladata középiskolát végzett ifjaknak tudományosan megalapozott magasabb szakképzést nyújtani, továbbá feladata a tanító személyzetnek, amennyire az oktatás érdekei engedik, a mezőgazdasági tudományágakat kísérletek, észleletek és búvárkodások útján lehetőleg fejleszteni, előmozdítani és szakügyekben véleményt adni.

A gazdasági akadémiák *feladata és szervezete 1906 óta egységes*, fejlődésük története azonban különböző és ennek a hatását az egységesítő szervezet sem volt képes teljesen megszüntetni. Továbbfejlesztésük rendszeressé tétele érdekében a földművelésügyi miniszter *Mezőgazdasági Szakoktatási Tanácsot* szervezett.

A három gazdasági akadémia közül, mint ilyen és mint felső gazdasági iskola is, Magyaróvár a legrégibb.

A *magyaróvári gazdasági akadémia* történetében négy korszakot különböztethetünk meg: I. magánintézet 1818-1849. években, II. cs. k. állami tanintézet 1850-1860. években, III. m. kir. gazdasági felsőbb tanintézet 1869-1874. években, IV. m. kir. gazdasági akadémia 1874. évtől fogva.

A magyaróvári gazdasági tanintézetet Mária Terézia királynő leányának, Mária Krisztinának férje, *Albert Kázmér* herceg alapította 1818-ban. Saját nyilatkozata ezerint a magyar nemzet iránt érzett hajlandósága és szeretete tanúságául, valamint annak emlékezetére, hogy a nemzet körében a helytartói állást több éven keresztül betöltötte és itt életének legszebb szakát élte át. Az intézetet a herceg a magyar királyság és különösen Mosón vármegye javára állította fel saját költségén. A tanintézet főrendeltetése kezdetben az volt, hogy a hercegi uradalmak számára szakképzett gazdatisztekot neveljen. Azonban az intézet látogatása már kezdettől fogva volt engedve bárkinek és tanulóifjak nemcsak hazánkból, hanem annak határain túlról is sereglettek össze. Az oktatás nyelve kezdetben *latin* és *német* volt. Működésének az 1848-i események vetettek véget.

A szabadságharc lezajlása után az akkori cs. kir. kormány elhatározta újból egy felsőbb gazdasági tanintézet felállítását. A választás *Magyaróvárra* esett, amiben a fentállott intézet jó hírneve és a környék előrehaladott mezőgazdasági kultúrája volt a döntő.

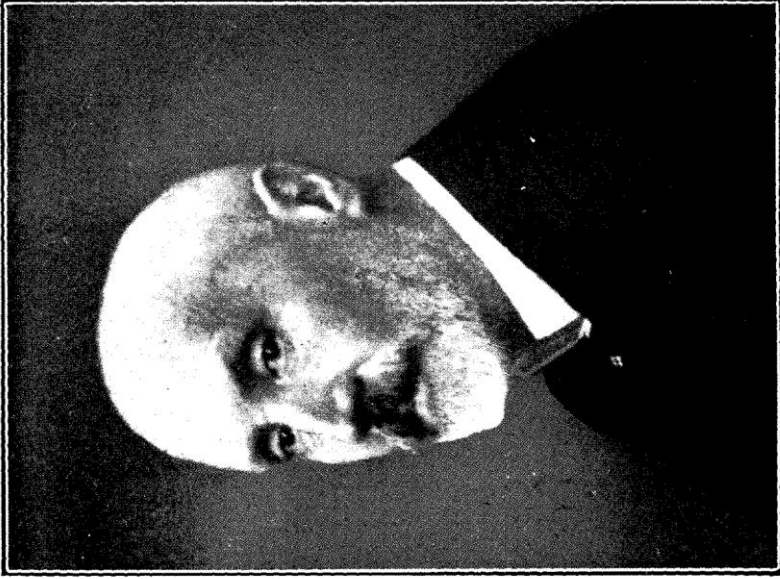
A cs. kir. gazdasági tanintézet vezetésére a kitűnő hírben álló hohenheimi gazdasági akadémia akkori igazgatója, *Pabst Henrik Vilmos* nyert meghívást, aki 11 évig állott az intézet élén. Távozása után *Masch Antal* követte, aki az intézetnek már előbb tanára volt. A kiegyezés folytán a tanintézet 1869-ben magyar közigazgatás alá került. A hazai gazdasági intézetek 1874-ben történt újjáalakítása alkalmával pedig m. kir. gazdasági akadémia címet kapott. Ebben a korszakban 1884. évig a tanítás nyelve *magyar* és *német* volt, illetőleg kétnyelvű párhuzamos osztályokból állott.

Az 1884. évtől a német tanfolyam megszűnt, az akadémia teljesen magyarrá vált és a belépőktől, kivétel nélkül, érettségi bizonyítványt kívántak. A gazdasági akadémiát teljesen magyarrá tenni és magasabb mezőgazdasági kultúrpolitikát behozni *Balás Ápád* igazgatónak vált feladatává, aki a keszthelyi gazdasági akadémia igazgatói állásából került ide, amely állásban 1898-ig maradt, amikor a létesülő mezőgazdasági múzeum szervezésére és igazgatására nyert megbízást.

A magyaróvári gazdasági akadémia múltja, fekvése és körülményei, nevezetesen az, hogy tanárai egy fizetési fokkal magasabb osztályban voltak, mint a többi gazdasági tanintézeti tanárok, magával hozta, hogy a magyaróvári intézet az *országnak első felső szakoktatási intézete* volt és maradt 1906. év után is. A mezőgazdasági *tudományos kutatás* Magyaróvárról indult ki, a kísérletügyi intézmények egész sora a magyaróvári gazdasági akadémia tanszékei mel-



*Trefort Ágost (1817—1888)
callás- és közoktatásügyi miniszter.*



*Bárány Eötvös Loránd (1848—1919)
fizikus.*

lett sarjadtak ki: a mezőgazdasági végy kísérleti állomás, vetőmagvizsgáló-állomás (utóbbi időközben megszűnt), mezőgazdasági gépkísérleti állomás, növénytermelési kísérleti állomás, növénykórtani állomás, tejkísérleti állomás, növény-nemesítő-intézet, a gazdasági akadémia mellett létesültek.

A *keszthelyi gazdasági akadémia* történetében két időszakot, ha pedig az ugyanazon helyen előtte volt gazdasági intézettel kapcsolatba hozzuk, három időszakot különböztethetünk meg: I. „Georgikon” nevű gazdasági intézet 1797-től 1848-ig, II. m. kir. gazdasági tanintézet 1864-től 1906-ig, III. m. kir. gazdasági akadémia 1906-tól kezdve.

A „Georgikon” nevű gazdasági intézetet *Festetich György* gróf 1797-ben létesítette, tehát öt évvel előbb, mint Németországban az első gazdasági iskolát *Thaer Albrecht* szintén mint magánintézetet Cellében megnyitotta. Ez az intézet működését uradalmi gazdalisztek képzésére, mint tudományos gazdasági iskola kezdte meg, de 1808-ban a „Georgikon”-ban már nyolcféle iskola működött. Tanárai között nagynevű tudósok szerepeltek, fennállásának 50 évi ideje alatt a tanári személyzetnek 97 tagja volt, a felsőbb szervezetű tanintézetet ivedig az ország különböző részeiből 1444 ifjú kereste fel. A Georgikon működése 1848-ban szűnt meg, mikor május 24-én a tanulóifjak tömegesen bejelentették a szabadságharcban való részvételüket és a tanintézet működését felfüggesztette.

A keszthelyi gazdasági akadémiának, mint gazdasági iskolának újból való felállítása 1864-ben történt, azon kívánság folytán, hogy az 1870-ben kizárólag német nyelven működő magyaróvári intézet mellett magyarnyelvű felső gazdasági iskola is rendelkezésre álljon a magyar tanulni vágyó ifjúságnak. A múlt iránt való kegyelet és a Georgikont alapító utódának, *Festetich Tasziló* gróf altábornagynak és különböző helyi szervezeteknek áldozatkészsége döntött amellett, hogy a m. kir. gazdasági tanintézet Keszthelyen állíttassék fel.

A keszthelyi gazdasági intézet többször volt abban a veszélyben, hogy a felsőbb mezőgazdasági oktatás köréből kikapcsoltság. Azonban tanárainak tudományos törekvése és vagy ott, vagy más állásban elért sikere és a helyi viszonyok figyelembevétele folytán tudományos színvonalát mindig hozzá tudta igazítani a többi felsőbb mezőgazdasági iskolákhoz és azokkal együtt szintén belépett a gazdasági akadémiák sorába.

A ni. kir. gazdasági akadémiák közül *Debrecen* a legifjabb, mert története csak 1866. évre nyúlik vissza, Ekkor ugyanis Debrecen sz. kir. város tanácsa az ott létesítendő magyar tannyelvű országos gazdasági és erdészeti tanintézet céljaira 400 kat. hold területet örök használatra ingyen és 200 hold földet hasznobér ellenében engedett át. A debreceni gazdasági akadémia történetében négy korszak különböztethető meg: I. korszak 1868-1876. években, eleinte mint országos gazdasági tanintézet kétéves tanfolyammal, mikor előképzésségül gimnáziumi és reáliskolai végzettséget kívántak meg. Az intézet a városban volt, bemutató gazdasága pedig a várostól 7 kilométernyire fekvő Pallagpusztán. II. korszak 1876-1906-ig' mint m. kir. gazdasági tanintézet, hároméves tanfolyammal. A belépés a középiskola VI. osztályának elvégzése után történhetett. Az első év gyakorlati kiképzésre szolgált és ez idő alatt az elsőévesek az intézet pallagi gazdaságában laktak, a második és harmadik év elméleti oktatásra szolgált, amelyet az ifjak a városban volt épületben kaptak. Az 1901. évben megfelelő építkezés után az egész tanintézet a pallagi területre került. Ettől az időtől kezdve a hallgatók nagyrésze és a tanári tisztikar is Pallagpusztáii lakik. III. korszak. 1906-tól fogva ni. kir. gazdasági akadémia, hároméves tanfolyammal. Ebbe az időszakba esik az 1914-1918. évi idő is, mikor a tanárok és hallgatók nagyrésze hadbavonult, a tanítás szünetelt és a gazdasági akadémia épülete mint

katonai megfigyelő kórház szolgálta az országot. IV. korszak az 1921. tanévvel kezdődik, amikor az akadémia rendes hivatását újból felvette.

A gazdasági akadémiák látogatottsága a háború után a következő:

	Magyaróvár	Keszthely	Debrecen	Összesen
1920/21	456	338	310	1104
1921/22	416	413	378	1197
1922/23	385	392	490	1267
1923/24	329	329	502	1161
1924/25	322	282	492	1096
1925/26	282	224	400	906

III. *Szervezet.* Az egyes gazdasági akadémiák élén igazgató áll, kit a földművelésügyi miniszter javaslatára az államfő nevez ki. A tanárok rendes tanárok, rendkívüli tanárok és segédtanárok. A rendes tanárokat az államfő, a többieket, valamint a tanársegédeket, gyakornokokat, irodaszemélyzetet a földművelésügyi miniszter nevezi ki. A tanári kar összessége az igazgató elnöklete alatt tanácskozó testületet alkot, amely a szolgálati és az ifjúság fegyelmi szabályai szerint elébe tartozó ügyekben tanácskozik és határoz.

Tanulmányi és vizsgarend. A gazdasági akadémiára való felvételhez megkívánt előfeltétel a középiskolai érettségi bizonyítvány. A tanfolyam 3 évre, illetőleg 6 félévre terjed. Az első év túlnyomóan a gazdasági gyakorlat megszerzésére szolgál, de emellett elméleti tárgyakat is adnak elő.

Az előadott tárgyak és azok heti óraszámja a következő: Első év, téli I. és nyári II. félév: vegytan 3-3, fizika 2-2, gazdasági növénytan 4-4, agrogeológia 2-2, állatbonc- és élettan 2-2, összesen 13-13, gazdasági, kertészeti, szőlészeti gyakorlat és heti rendelkezés 3-3 délelőtt, 3-3 délután, vegytani, állatbonctani vagy agrogeológiai, növénytani gyakorlat délután. Összevont tárgyak: vegytan (általános, szerves, szervetlen vegytan), növénytan (növénybonc- és élettan, növényrendszertan, bakteriológia), fizika (erőműtan és éghajlattan). *Második év?* téli III. és nyári IV, félév: növénytermelés 6-6, állattenyésztés 6-6, tejgazdaság 1-1, gazdasági gép- és eszkozattan 3-3, földmértan és rajz 1-1, gazdasági állattan 3-2, növénykórtan 1-1, kertészet és szőlőnevelés 2-2, apró háziállatok tenyésztése 1-1, összesen 23-23 óra. Gyakorlat az előadott tárgyakból, továbbá gazdasági heti szemlék és rendelkezések délutánonként. Összevont rokontárgyak: növénytermelés (általános és részletes növénytermelés, magismeret, rétművelés), állattenyésztés (általános állattenyésztés és takarmányozás, szarvasmarha-, ló- és juhtenyésztés), apró háziállatok tenyésztése (baromfi-, hal-, méh- és selyemhernyótenyésztés). *Harmadik tanév,* téli V. és nyári VI. félév: üzemtan 4-4, közgazdaságtan 4-4, gazdasági számvitel 3-3, gazdasági kereskedelemtan 2-2, gazdasági közigazgatástan és jogismeret 2-2, állategészségtan és járványtan 2-2, gazdasági technológia 3-3, építészettan 2-2, erdészettan 2-2, növényneveléstán 2-2, összesen heti 26-26 óra. Növénytermelési, erdészeti, állattenyésztési gyakorlat, állategészségi és járványtani gyakorlat, építészeti rajz, számviteli vagy becslési gyakorlat, technológiai gyakorlat, továbbá gazdasági heti szemlék, rendelkezések és gyakorlatok délutánonként. Összevont tárgyak: üzemtan (jóságrendezés-, jóságkezelés- és becsléstan), közgazdaságtan (agrárpolitika, gazdasági statisztika), gazdasági közigazgatástan (jogismeret, ügyviteltan), gazdasági közigazgatástan és jogismeret 2-2, állategészségtan és járványtan

Az akadémiában a rendes hallgatók számára évvégi kollokviumok és vizsgák szolgálnak előmenetel és képzettség megvizsgálására. A kötelező kollokviumok tárgyai azok, amelyekből nem kell vizsgát tenni. A kollokviumokat az előadó

tanár, vagy helyettese tartja. A vizsgák bizottság előtt folynak le, melynek elnöke az igazgató, vagy egész évre megválasztott helyettese.

A vizsgák beosztása a következő: *Alapvizsga*, az első tanév végén; tárgyai: gazdasági gyakorlat, gazdasági növénytan, állatbonc- és élettan. *Szakvizsga*, a második tanév végén; tárgyai: növénytermelés, állattenyésztés, gazdasági gép-ismeret és eszköztan. *Záróvizsga*, a harmadik év végén; tárgyai: gazdasági üzemtan, jószágkezelés és becsléstan, közgazdasági és jogi tárgyak, gazdasági számvitel, gazdasági technológia.

Az osztályzatok: „jeles”, „jó”, „kielégítő”, „nem kielégítő”. A hároméves tanfolyam sikeres és teljes befejezése után a rendes hallgató oklevelet nyer.

IV. *Felszerelés*. A magyaróvári gazdasági akadémia *tanépületéül* sokáig csak a város szélén álló régi várépület szolgált. A háromévi tanfolyam behozatala folytán, a helyiségek elégtelensége miatt 1910-ben a régi vár mellett egy új épület készült, amelybe új tantermek és egyes tanszékek gyűjteménytárai kerültek. Az új épület helyén állt belső gazdasági major (tehenistálló, intézőlak) a külső majorban nyert elhelyezést, mely a várostól félóránnyira fekszik.

A magyaróvári gazdasági akadémia, a belőle kinőtt kísérletügyi intézmények helyi kapcsolata mellett, különválásuk után a tudományos kutatás következő saját intézményeivel rendelkezik: *oktató-gazda sag* 370 kat. hold területtel, a várostól a park és kisebb földrészek által elválasztva, a főépülettől félóránnyira fekvő majorban kiváló tejelő simmentali tehenészettel és különböző termelési ágakkal; növénytermelési *kísérleti tér* és növénykert 14 kat. hold a növénytermelési tanár rendelkezésére; kémiai, góptani, növénytermelési, üzemtani, állattenyésztési *laboratóriumok* és *szertárak* a megfelelő tanszékek céljára; *meteorológiai állomás*, amely a központi meteorológiai intézet részére végez megfigyeléseket; *állatgyógyászati állomás* (ambulatorikus klinika) bejáró betegeknek az állatgyógyászati tanár vezetése alatt; *akadémiai kert* 14 kat. hold, melynek részei a faiskola, konyhakert, növény- és fáskert, virágoskert; *méhészet* bemutatás e, Kísérletezés céljából.

A magyaróvári gazdasági akadémia állandó *épületeinek* száma 51; a *könyvtár* állománya 1925. év végén 9634 mű 18.598 kötetben.

A keszthelyi gazdasági akadémia *tanépülete* a város közepetáján egyik mellékutcában áll. Az akadémia gazdasága a városon kívül fekszik és majorját a várostól egy mellékutca választja el.

A keszthelyi gazdasági akadémia célját szolgáló intézmények: az *oktató-gazdaság* 315 kat. hold területtel, benne piros-tarka tejelő tehenészet, sertés-tenyésztés, hírneves *juhászat*; növénytermelési *kísérleti tér*, kultúrkert 4 kat. hold; *szőlőgazdaság* 16 kat. hold; intézeti *kert* 8 kat. hold, fás-, zöldség- és virágoskert részlettel; *méhészet*, különböző kaptárrendszerekkel; selyemhernyótenyésztés ezen irányban való ismeretszerzésre és kísérletezés céljából.

A keszthelyi gazdasági akadémia *áWandóépülteinek* száma 36; a *könyvtárának* állománya 1925. év végén 6705 mű 14.953 kötetben.

A debreceni gazdasági akadémia *tanépülete* a hozzátartozó gazdasági épületekkel a várostól 7 kilométer távolságban fekvő Pallag-pusztán külön telepet alkot az akadémiai gazdaság közepén.

Az akadémia célját szolgáló, vele kapcsolatos intézmények: *oktató-gazdaság* 600 kat. hold (400 kat. hold szántó), a korszerű követelményeknek és a célnak megfelelően berendezve oktatási, kísérleti és példaadó célokat szolgál; növénytermelési *kísérleti tér* 8 kat. hold, közvetlenül a növénytermelési tanár rendelkezésére; laboratóriumok az illető tanszékek céljaira; *kertészet* 13.5 kat. hold tananyagul, másrészt minta- és haszonkertészet a vidék kertészetének fejlesztésére; *szőlő* 93 kat. hold a homoktalajokra való bor- és csemegefajták termelésének és

a helyes pincegazdaságnak megismertetése végett; *méhészet* az oktatás céljára, 50 kaptárral; akadémiai park 10 kat. hold a főépület körül, a növénytan és erdészettan tanításához való növényekkel, cserjékkel és fákkal betelepítve.

Az akadémia különböző nagyságú *épületeinek* száma 32; *könyvtára* 9328 munkát 11.521 kötetben foglal magában.

A debreceni gazdasági akadémiával kapcsolatban működik a *meteorológiai állomás*, amely az akadémiával szervezetileg is kapcsolatban áll és az Országos Meteorológiai Intézet megfigyelő-állomásaként működik; a m. kir. dohánytermelési kísérleti állomás, mint külön szerv, ismertetése a kísérletügyi intézmények között található.

V. *Külföldi viszonyok.* A mezőgazdasági felsőbb oktatásra minden országban régóta súlyt helyeznek és törekszenek azt a kor színvonalán tartani. Az utóbbi évek fejlődéséről a velünk ellenséges és a semleges államokból hiányzanak újabb adatok, de valószínűleg ott sincs e téren tétlenség*. Ezeknél az országoknál az 1909. évet megelőző adatokra (legtöbbször személyes tapasztalatokra) támaszkodom.

Nyugat felől kiindulva, Franciaországban a *párizsi* gazdasági főiskolán kívül még három gazdasági felsőbb iskola működik. Mind a három rendelkezik tangazdasággal. Ezek a felsőbb iskolák a francia fővárostól mintegy 50 km távolságra fekvő *Grignon*, a gyümölcsvidéken levő *Rennes* és a szőlővidék központjában fekvő *Montpellier*, amely utóbbi a szőlészeti kutatásnak világszerte ismert műhelye. A párizsi gazdasági főiskola tanfolyama a háború előtt kétéves volt, egy kiegészítő évvel. Ennek az iskolának bizonyos törvényes elsőbbségét a másik három iskolával szemben az biztosítja, hogy az állami lötenyésztési intézetek méneskari iskolájába csak a párizsi gazdasági főiskolát végzettek léphetnek be; a nancy-i erdészeti akadémiába való belépés szintén a párizsi gazdasági főiskola végzéséhez van kötve. A párizsi gazdasági főiskola közelsége nem képes a korábban létesült grignoni felsőbb gazdasági tanintézetet háttérbe szorítani, ahol a tulajdonképeni mezőgazdasági kutatás terén jeleskednek. E három iskolába a felvétel nincs érettségihez kötve. (Egy negyedik gazdasági iskola, a mezőgazdasági ipari iskola, Douaiban létesült szeáz-, sör- és cukorgyártásra.) A francia iskolákban a tanítás kötött lecke feladatokhoz és gyakori vizsgákhoz van kötve.

A kicsiny Belgiumban, ahol a gazdasági oktatás kérdésével irodalmilag is állandóan foglalkoznak, a gazdasági akadémiai oktatást a Namur közelében fekvő *gemblonri* gazdasági állami intézet régi, nagyon szép kastélyban elhelyezve, korszerű felszereléssel és a Bruxelles-hez közel fekvő *löweni* katolikus egyetem gazdasági osztálya adja. Az előbbi nagy kísérleti kutatótevékenységet fejt ki s tanárai nagy tekintélynek örvendenek. Mindkettőben a tanfolyam már a háború előtt egy alap- és egy kiegészítő év volt.

A tőlünk távol és a világgözköledés vonalán kívül eső Spanyolországban a felsőbb oktatás egyetemi, illetőleg akadémiai színvonalon újabb keletű. A legutóbb 1923-ban megjelent királyi rendelet a *Madridban* levő gazdasági iskola akadémiai színvonalra való fejlesztését és tudományos kutatótevékenységre képesítését rendelte el.

A déli fekvésének megfelelően hazánktól eltérő viszonyokat mutató Olaszországban a gazdasági felsőbb oktatást négy iskola képviselte. Ezek: *Milano*, *Portici*, *Perous* és *Pisa*. Az első kettő önálló gazdasági főiskola, a másik kettő közül az egyik a magyar volt gazdasági tanintézeteknek felel meg, a másik a pisai egyetemmel áll kapcsolatban. A tanítási idő négy év, amelyből három év az oktatás, a negyedik év pedig a tanulók kutatómunkájára esik. Olaszországban a háború előtt, szegénységének megfelelően, a gazdasági iskolák felszerelése

szegényebb volt. A háború után, a mezőgazdaság erőteljesebb fejlesztésére irányuló törekvés mellett, a gazdasági felsőbb oktatásra is többet áldoznak.

A kevés földet művelő Svájcban a felsőbbfokú gazdasági oktatás és kutatás terén magában áll a *zürichi* műegyetem gazdasági osztálya, amely egyetemi fokozatú oktatást nyújt hároméves tanfolyamon.

A volt Ausztriában a legfelsőbb gazdasági képzést a gazdasági főiskola *Bécsben* nyújtotta, amely 1872-ben létesült három osztállyal, ú. m. mezőgazdasági, erdészeti és kultúrmérnöki osztállyal. Az első felsőbb gazdasági iskola volt, amely a tanítási időt már 1905-ben négy évre szabta. Ebben az évben 60 tanerő működött és 642 hallgatója volt, amely számból a gazdasági osztályra 190 esett. A másik egyetemi fokozatú gazdasági iskolája a *krakkói* tudományegyetem kapcsolatában volt kiépítve 30 tanerővel, 153 hallgatóval és szintén teljes mezőgazdasági képzést nyújtott. Ezekon kívül még három gazdasági akadémia állott fenn (*Liedwert*, *Tabor* és *Dublány*). Mindenikkel nagyobb gazdaság állt kapcsolatban. Ezekon kívül levő kilenc középiskola közül egyik-másik megközelítette a gazdasági tanintézeteket. A szétdarabolt Ausztriában Bécs nagy nehézséggel fenntartja magát, a jónevű (német tannyelvű) *liedwerti* akadémiát földművesiskolai rangra süllyesztették, ellenben az új cseh-szlovák államban Prágában a cseh műegyetem gazdasági osztályát kifejlesztették.

A többi államokat figyelmen kívül hagyva, még csak Németországra terjeszkedem ki, amely bennünket a sűrű érintkezésnél fogva leginkább érdekel, és a felsőbbfokú szakoktatás különböző formáival rendelkezik az egyes országok viszonyainak és a történelmi fejlődésnek megfelelő szervezettel. Amint más tudományos téren, úgy a mezőgazdasági tudományokban is Németországban és egyes államaiban a mezőgazdasági felsőbb oktatás terén is állandó fejlődés mutatkozik. A német mezőgazdasági felsőbb oktatás háromféle jelleget mutatott-a háború előtt: főiskola, gazdasági akadémia, egyetemi tanintézet. Ma már gazdasági akadémia megjelölés nem létezik, hanem ezek is gazdasági főiskola címet vettek fel. Az egyes német államok felsőbb gazdasági iskolái a következők: Poroszországban, *Berlinben* gazdasági főiskola. *Bonnban* a vele összeépült Poppelsdorf külvárosban az egyetemre támaszkodó gazdasági főiskola (azelőtt gazdaság! akadémia), *Breslau*, *Königsberg*, *Halle*, *Gött in g en*, *Kiel* az ottani tudományegyetemek bölcsészeti karában gazdasági tanintézetekként működnek. A többi német államok közül Bajorországban *Münchenben* a műegyetem gazdasági osztálya, *Weihenstefan*, *Frei sing* mellett, gazdasági főiskola, a háború előtt mint gazdasági akadémia, még korábban mint gazdasági tanintézet, »Szászországban *Leipzig*, Hessenben *Giesen*, Mecklenburg-Schwerinben *Rostock*, Thüringenben *Jena* az egyetemek bölcsészeti szakosztályában rendelkeznek gazdasági intézetekkel; egyedül Württembergben *Hohenheim* Stuttgart mellett működött különálló gazdasági tanintézetként, a háború előtt mint gazdasági akadémia, azóta gazdasági főiskola címmel. A háború óta keletkezett *Hamburgban* az ottani egyetemmel kapcsolatos gazdasági tanintézet, részben a tropikus gazdálkodásra való figyelemmel, sőt újabban a *danzigi* műszaki főiskolán is rendeztek be gazdasági szakosztályt.

Az összes poroszországi gazdasági intézetekben 245 tanerő működött, ú. m.: Berlin 70, Bonn 50, Breslau 27, Göttingen 24, Halle 34, Kiel 15, Königsberg 25. A hallgatók száma 2719 volt és pedig férfi 2687, nő 32. Ezek megoszlása az egyes intézetek között, külön a férfiakat és nőket feltüntetve, a következő: Berlin 700 és 12, Bonn 504 és 11, Breslau 243, Göttingen 367 és 3, Halle 560 és 3, Kiel 90 és 1, Königsberg 198, egyéb helyek 25 és 2. Az összes hallgatók közül a külföldiek a következő számokkal szerepelnek: Berlin 80, Bonn 21, Breslau 11, Göttingen 8, Halle 99, Kiel 4, Königsberg 11, egyéb helyek 1.

A német gazdasági főiskolákon és tanintézeteken általában hároméves és kétéves tanfolyam szerint csoportosulnak a tárgyak, amelyeket különben a hallgatók tetszésszerűen sorrendben választhatnak, amennyiben az órák nem ütköznek. A berlini és a bonni főiskolákon kultúrmérnöki és más csoportok is léteznek, a weihenstefani főiskolán gazdasági és söripari csoport van. A német gazdasági iskoláknál a kísérletügyi és tudományos kutatás szorosabban bekapcsolódik az oktatásba, mint nálunk. A gazdasági felsőbb iskolák nagy számát a szakkörök nem helyeslik, rámutatva egyes iskolák csekély látogatottságára. Azonban éppen ezeken az iskolákon sokszor igen beható kutatás folyik és nem egyszer innen kerülnek ki tanterők a látogatottabb főiskolák számára.

B) Közgyűjtemények.

14. §. MÚZEUMOK, KÖNYVTÁRAK, LEVÉLTÁRAK.

Írta: HÓMAN BÁLINT.

I. Történeti fejlődés. II. Közgyűjteményeink mai rendszere és a jövő feladatai. A) Múzeumok. B) Könyvtárak. C) Levéltárak (Írta Szekfű Gyula). III. A magyarországi közgyűjtemények jegyzéke. IV. Irodalom.

I. Történeti fejlődés.

A közgyűjtemények létrejöttének körülményeit vizsgálva, a kiindulóponton egyéni törekvésekre és magánjellegű kezdeményezésekre bukkanunk. A történetileg kialakult múzeumok és könyvtárak kivétel nélkül s részben a levéltárak is egyéni vagy testületi (szerzetesi, káptalani, egyetemi etb.) jellegű *magángyűjteményekből* fejlődtek mai értelemben vett *közgyűjteménnyé*, vagyis szélesebb néprétegeknek hozzáférhető *nyilvános jellegű intézetekké*. Keletkezésük végső indítóoka az *egyéni* tudásvágy, esztétikai érzék, kuriózumkedvelés és gyűjtő szenvedély. A *közjelle*g inkább kidomborodik a gyűjtemények egy másik, kisebb csoportjánál, hova a levéltárak túlnyomó része tartozik, lévén ezek egyes közhatóságok és hivatalok anyaggyűjteményei. Ez egy rokonvonás mellett azonban a levéltárak a múltban sokkal távolabb álltak a mai közgyűjtemény fogalmától, mint a magángyűjtemények. Eredetükben a levéltárak csak a hatósági, hivatalos személyeknek, illetőleg a tulajdonosnak hozzáférhető, gyakorlati célzatú hivatali és magánirattárak. Alapításuknál tisztán jogi és gazdasági szempontok érvényesültek. Keletkezésük indítóoka a hatóságok és magánosok jogainak és vagyonának védelmére, a közigazgatás könnyítésére irányuló törekvés. Velük szemben a muzeális és könyvtári magángyűjteményeknél igen korán, többnyire már az alapításkor felismerhető, a közgyűjteményekre ma is jellemző tudományos és esztétikai szempontoknak érvényesülése és a nyilvánosság felé való, bár kezdetben igen lassú és csupán a kiváltságosok szűkebb körét kielégítő haladás, minek eredményeképpen a könyvtári és muzeális magángyűjtemények jóval hamarabb lettek a tudósvilág és a nagyközönség számára hozzáférhetőkké, mint a közhatóságok féltve őrzött levéltárai. Ezek a múzeumok és közkönyvtárak mintájára csak a legújabb korban fejlődtek a szó igazi értelmében vett közgyűjteményekké; szerepük tehát azok sorában – történeti értelemben – másodlagos. A modern közgyűjtemények egyenes ősei az egyéni kezdeményezésre visszavezethető könyvtári és muzeális magángyűjtemények.

Ókori gyűjtemények. A könyvek és műalkotások gyűjtésének és megőrzésének szokása egyidős az irodalommal és művészettel. A tudományos, szépirodalmi és művészi termelés mindig és mindenütt meglévő kultúrshükségletet elégít ki s az általános kultúrshívonal emelkedésének, a tudományos és esztétikai kultúra fejlődésének kísérőjelensége. Tényleges shükségletről lévén szó, a termelés megindultával egy időben jelentkeznek a fogyasztók: a könyvek és műtárgyak gyűjtői. A gyűjtés kezdetben rendszertelen és csupán az egyén tudásvágyának

és esztétikai kedvtelésének kielégítésére szolgál. Az első gyűjtők a maguk gyönyörűségére szereztek könyveket és műalkotásokat. Gyűjteményük tisztára egyéni célzatú, fennmaradásuk biztosítására senki sem gondolt s a szépen és okosan gyönyörködés nemes szenvedélyét nem mindig öröklő utódok koraiján gyakran, sőt rendszerint szétszóródott.

Ilyen természetű magánkönyvtárak voltak az ókori tudósok és írók, szénokok és tanítók könyvtárai, melyek közül a források nagy dicsérettel emlegetik Euripidész, Euklidész, Demoszthenész, Cicero, Atticus, Epaphroditosz és Tyrannic könyvtárait, mely utóbbinak gerincét Arisztotelész világhírű könyvtárának maradványai alkották. Állandóbb jellegű, maradandóbb gyűjtemények voltak a magángyűjteményekkel egyidős – kezdetben teljesen rituális jellegű – templomi könyvtárak β a templomok és más középületek díszítésére használt műalkotások gyűjteményei, aminőkkel már az ókori Ázsiában és Egyiptomban, de különösen Görögországban találkozunk. A rendszeres gyűjtésnek, az összehordott anyag tudatos megőrzésének, gyarapításának és közhasználatra, illetőleg közszemléletre bocsátásának kora azonban csak a korlátlan központi hatalom kialakulásával következett el. Az első nagy és már céltudatosan felépített, állandó fennmaradásra szánt gyűjtemények alapítói az ókor nagy katona-monarchái voltak. Asszíriában Assurbanipal, Egyiptomban II. Rhamzes, görög földön szamoszi Polykratész, athéni Peizisztratosz, herakleiai Klearchosz, majd Nagy Sándor és utódai – a makedón királyok, a pergamoni Attalidák és az egyiptomi Ptolemaioszok – Rómában Julius Caesar, Augustus, Hadrian teremtik meg az első, igazi értelemben vett könyvtárakat és muzeális gyűjteményeket, felhalmozva és rendszerezve a hódító hadjáratok során zsákmányolt tudományos, irodalmi és művészeti anyagot s kiegészítve azt az udvaruk körül csoportosuló tudósok, írók és művészek alkotásaival. E gyűjtemények eredei űkben egy-egy kiváló uralkodó magángyűjteményei, de fejlődésük későbbi fokán már a mai közgyűjteményekhez hasonló szerepet tölthettek be. Alexandriában és Pergamonban a könyvtárak (βιβλιοθήκη) a maguk százezrekre rugó papyrus és pergamen kézírataival szerves kapcsolatban voltak a mai tudós társulatok és egyben a tudósképző intézetek szerepét betöltő múzeumaokkal (μουσείον); kutatóintézetei a tudósoknak, olvasóhelyiségei az írástudóknak. Rómában Julius Caesar tervei szerint Asinius Pollio valósította meg az első nyilvános könyvtárat, a parthusháború gazdag zsákmányát Libertás templomában helyezve el. Később Augustus még* két könyvtárat alapított, egyet a Palatínuson, a másikat Apolló templomában görög és latin osztállyal. Ezekon kívül több nagyobb nyilvános könyvtár volt a császári Rómában, hol a tudományos jellegű könyvtárak mellett fontos szükségletet elégítettek ki a császárkori fürdők népkönyvtár jellegű gyűjteményei.

A művészi alkotások rendszeres gyűjtésében Nagy Sándoré a kezdeményezés érdeme. Ő és pergamoni, egyiptomi utódai, majd a római hadvezérek és császárok következetesen halmozzák fel palotáikban, templomokban és középületekben a görög művészet remekait. E gyűjtőszendély valósággal kifosztotta a leigázott Görögországot, de más részről létrehozta az első muzeális gyűjteményeket és új lendületet adott a lehanyatlott művészeteknek. Attalosz és Eumenész pergamoni királyoknak az attikai művészet remekeiből összeállított gyűjteményével megvalósult a tudósok és művészek okulására szánt első művészeti múzeum. Rómában e téren Julius Caesar a kezdeményező, kinek tanácsára Asinius Pollio megnyitotta a népnek g-azdag régiséggyűjteményét. Augustus császár barátja, Agrippa, már az összes antik művészeti emlékek állami tulajdonbavételét és rendszeres gyűjteménybe való egyesítését sürgeti, elsőnek ismerve el kifejezetten a múzeumügy rendezését közfeladatnak. Ha terve megvalósul,

létrejött volna a legnagyobb művészeti múzeumok egyike, mert Róma palotái és középületei ezidőben már telve voltak a klasszikus görög művészet ragyogó alkotásaival. A Kr. e. I. század óta az előkelő és vagyonos római polgárok – élükön a győzedelmes hadvezérekkel, majd a császárokkal – lázas szenvedéllyel gyűjtötték a görög és keleti műtárgyakat. Divatba jött a kiváló szobrászati remekművek másolatainak, majd a hellenisztikus befolyás nyomán történt művészeti fellendülés után az egykorú római művészek és iparművészek alkotásainak gyűjtése. A paloták, magánházak csak rígy, mint a császárság korában fantasztikus méretűvé nőtt középületek telve voltak a keleti, görög és római művészet remekeivel. A műgyűjtés még sem jutott el arra a fokra, mint a könyvgyűjtés. Agrippa figyelmeztetése nem keltett visszhangot s a műgyűjtés mindvégig az előkelők és jómódúak magánjellegű kedvtelése maradt; a gyűjtött műrecek a köz- és magánépületek, lakások, kertek és nyilvános terek díszítésére, a szem gyönyörködtetésére, az esztétikai vágyak kielégítésére szolgáló díszműtárgyakéi tekintettek. Spontán hatásuk nyilvánvalóan felismerhető a római művészet és iparművészet fejlődésében, de e hatás rendszeresítésére, az anyagművészeti és tudományos szempontból való megszervezésére és kihasználására komoly kísérlet nem történt.

A könyvtár- és múzeumügy történetében gazdag és virágzó korszakot jelöl Alexandria, Pergamon és Róma neve. E három városban öltött először testet kétezer év előtt a nagy nyilvánosság használatára rendelt közgyűjtemények eszméje.

A nagy lendülettel megindult fejlődés Róma bukása után megakadt. A korai középkor mozgalmában, a barbár betörések idején az ókor nagy gyűjteményei mind elpusztultak. A pergamoni könyvtár maradványaival bővült alexandriai könyvtár kincseit egyrészt arab tudósok és fejedelmek, másrészt buzgó keresztény szerzetesek mentették meg másolással, kivonatolással az utókor számára, Róma hagyományai századokon át csak az egykori birodalom keletén, Bizáncriban éltek tovább. A nyugati császárság bukása után újra megindul a könyvek és műkincsek vándorlása, de most már nyugatról kelet felé. Ami nem esett áldozatává a barbár betöréseknek és belső harcoknak, ami a rombolás következtében nem került az anyaföld mélyébe, jórészt Bizáncriba került, hol a császárok és az előkelők hódoltak régi görögök és rómaiak módjára a könyves műgyűjtés szenvedélyének. A VII. század óta azonban visszaesés állt be, ami a képpromboló Leo császár idején kulminál. A könyvgyűjtés új lendületet vett a X. században a tudós hajlamú Makedón császárok – bölcs Leo, Konstantinosz – és a Komnénoszok korában. A bizánci magánkönyvtárak anyagának s a műkincseknek nagy része is a XIII-XIV. században a fővárost kizsákmányoló velenceiek, a latin császárság francia lovagjai s a görög könyveket összevásárló keleti és nyugati kereskedők révén szóródott szét a világban, más részük a török hódítás korában került piacra.

Középkori gyűjtők. Nyugaton a római császárok világhatalmi törekvéseit felelevenítő császárok: Nagy Károly és Nagy Ottó, a tudós hajlamú angolszász királyok: Athelstan és Nagy Alfréd, nálunk Nagy Lajos és Zsigmond udvarában élednek fel az ókori uralkodók könyvgyűjtő ambíciói. Bár a példa más keresztény uralkodók udvarában s a műveltebb főurak körében is követésre talált, a gyűjtőszendevély tisztára egyéni indulat maradt s a tudománybarát uralkodó és főúr halálával rendszerint gyűjteményei is szétszóródtak az utódok nemtörődése és a központi hatalom elhanyagolása miatt. A középkori társadalom partikuláris szelleme, a feudalizmus kishatalmi rendszere és a világi kultúra színvonala nem kedvezett a nagyszabású központi gyűjteményeknek. Erős köz-

ponti hatalom híján, de saját rendeltetése és hivatása következtében is a tudomány és művészet ügy^Tének gondozását az egyház vette kezébe.

A római birodalom területén és szomszédságában a VI-X. század folyamán kialakult új, keresztény államokban a tudományos, irodalmi és művészi élet központjaivá a templomok, szerzetesházak, káptalanok, főpapi udvarok lettek s e papi közösségekben lobbant fel újra a kultúrember gyűjtőszenvédélye. Jeruzsálemben, Caesareában, Hippoban, Rómában és más főpapi székvárosokban már a II-IV. században gazdag templomi könyvtárakat találunk, de a rendszeres gyűjtés mégis a szerzetesek érdeme. A kolostorokban könyvtárak keletkeznek kezdetben jobbára theologiai művekből. A híresebb rendházakban – aminők Tours, Monte-Cassino, Bobbio, Canterbury, York, Clugny, Fulda, Reichenau, az ír kolostorok stb. – több száz kötetre rúgó könyvtárak gyűltek össze s minden rendháznak megvolt a maga ki.-ebb-nagyobb könyvtára. Nálunk a pannonthalmi monostornak volt már a XI. században mintegy 80 kötetre rúgó, theologiai könyvtára. Mellette a pécsváradi és bakonybéli rendházak és az első csanádi püspök, Szent Gellért, könyvtáiról tudunk. Szokásban volt, hogy a kéziratosokat a házak egymásnak másolás végett kölcsönadták s a kor felfogása szerint fontosabb munkák több száz példányban forogtak a szerzetesek és tanítványaik kezén. A szerzetesek figyelme természetszerűen fordult elsősorban a szent könyvek, a keresztény tudományok felé, de a hittudomány művelése és forrásainak összegyűjtése mellett gondot fordítottak a pogány múlt emlékeire is. A klasszikus írók műveit a középkor tudós szerzetesei mentették meg az enyészettől és hagyták a renaissance tudósaira, százával másolva a kezükhöz jutott antik kéziratokat. Az egyházi testületek könyvtáraiban a szentatyák, theologus tekintélyek és egykorú tudósok, írók művei mellett mindig ott látjuk a klasszikus ókor remekműveit is.

A XI-XII. század óta a káptalanok és főpapok is mind nagyobb figyelmet fordítanak a könyvek gyűjtésére. Hazánkban a XIII-XV. században nagyobb könyvtára volt az esztergomi főszékesegyháznak, a szepesi és pozsonyi társaskáptalanoknak, a veszprémi (1276), váradi és zágrábi székeskáptalanoknak. A főpapok közül Pál veszprémi (1276), Mutmér szepesi (1273), László esztergomi (1277) prépostok, Meskó veszprémi püspök (1340) könyvtáiról tudunk. A káptalani könyvtárak a világi papság tudományos érdeklődése mellett a káptalani főiskolák tanulmányi céljait is szolgálták. A XII. század óta egyre-másra tűnnek fel az újonnan alapított egyetemek könyvtárai, melyek az egyetem tanárainak és hallgatóinak szellemi szükségletét elégítették ki.

A középkori könyvtárak kisebb részben magánszemélyek, túlnyomóan zárt testületek, kollektív személyek (szerzetesi, káptalani, egyetemi közösségek) magánkönyvtárai, de márr magukban rejtik a későbbi nyilvános jellegű egyházmegyei és egyetemi könyvtárak csiráit.

Műalkotások gyűjtéséről oly értelemben, mint könyvgyűjtésről a középkorban nem beszélhetünk. A klasszikus művészet értékeléséhez és főleg annak utánzásához, továbbfejlesztéséhez szükséges magasabb kultúrával nem rendelkező fiatal népek nem vetettek ügyet az itt-ott birtokukba jutott, a nagy pusztulásból s a görög kalmárok kezéből megmenekült műalkotásokra. Ha gyönyörködtek is bennük és felhasználták lakásuk díszítésére; konzerválásukra, tartós megőrzésükre nem gondoltak. Esztétikai igényüket többnyire kielégítették a főleg nemesfém-ből, bronzból, csontból készült iparművészeti dísz tárgyak, aminőket a középkori uralkodók és főurak kincstárai garmadával őriztek és a használati tárgyak díszes kidolgozása. E tekintetben is az egyház járt elől jó példával. A római építőművészet legszebb alkotásait elfogadta saját hajlékál s a középkor azok hatása alatt alakította ki a maga, sajátos egyházi eredetű és jellegű

építészeti stílusát. A pusztulásból megmenekült klasszikus művészi alkotások összegyűjtésére azonban az egyház nem gondolhatott, mert e műalkotások – csekély kivétellel – pogány istentiszteleti tárgyak, keresztény értelemben bálványok s ezért a templomok díszítésére felhasználhatók nem voltak. Az egyház ily körülmények közt – kezdettől fogva súlyt helyezvén a templomok művészi feldíszítésére – új utat volt kénytelen törni s megalapítójává lett a kiindulóponton Róma, illetőleg Hellas művészetével érintkező, de mégis egészen új irányú, a keresztény eszmének és ízlésnek megfelelő középkori egyházi művészetnek, közvetve tehát az ebből fejlődött modern festőművészetnek és iparművészetnek is. Az új keresztény művészetnek alkotásai jórésben a templomok díszítésére használtatván fel, ezek egyrésze a középkorban a régi görög templomokhoz hasonlóan a szobrászati, festészeti és iparművészeti alkotások valóságos műgyűjteményévé fejlődött, századokon át egysedül töltve be a klasszikus ókor híres templomi és magángyűjteményeinek oktató és ízlésfejlesztő szerepét.

Bcnaiissanvc-könyvtárak és műgyűjtemények. A kései középkorban a tudomány és művészet terén évszázadok óta kizárólagosan uralkodó keresztény egyházi gondolat mellett új működésbe: az ókori kultúra írott és tárgyi emlékeinek intenzívebb tanulmányozása nyomán éledő klasszicizmus. A humanisták tudományos és esztétikai érdeklődése természetesen vonta maga után a gyűjtőszennvedély felébredését. A humanista tudósok tudományos érdekből kezdik felkutatni az antik emlékeket s ehhez képest gyűjtésük köre az ókorhoz viszonyítva lényegesen kibővül. A könyvek és művészi alkotások mellett az antikéletre világot vető mindennemű régészeti emléket – feliratos köveket, pénzeket, ipari készítményeket – is gyűjtenek. Az individualizmus, a humanista gondolat s a velejáró klasszikus műveltség térhódításával az egyházi és laikus társadalom számos tagja állt be a gyűjtők táborába. A XV-XVI. században a főurak, főpapok és fejedelmek – nálunk pl. Mátyásról nem is szólva, Zsigmond király, Vitéz János, Bakócz Tamás és Verancsics Antal esztergomi érsekek, Debrenthey Tamás és Janus Pannonius, Ozorai Pipo temesi bán, az idegenbe szakadt tudós Zsámboky János – valósággal versenyre kelnek a gyűjtés terén s Itáliában, majd az Alpeseiken innét is egész sora keletkezik a magángyűjteményeknek. A humanista gyűjtők élén a pápák és bíborosaik, Hunyadi Mátyás magyar király, az Esték, Mediciek és más olasz tartományurak, a spanyol és osztrák Habsburgok, mindannyian a korlátlan hatalom felé törekvő s azt lényegében meg is valósító abszolút monarchák haladtak, az antik világ óta hallatlan méretű könyvtárakat, köztük a vatikáni könyvtárat, a budai Corvinát, a firenzei Laurenzianát és páratlan műgyűjteményeket – a Vatikán, Laterán, Firenze és más olasz városok kép- és szobortárait – hordva össze. Pártfogásuk alatt lendült a fejlődés legmagasabb csúcsáig a renaissance művészete, a klasszikus remekkel egyértékű, sőt azokat felülmúló mesterművekkel gyarapítva a pápai és fejedelmi műgyűjteményeket. Az ő érdeklődésük fejlesztette az addig önfeláldozó szerzetesek tudós hivatásának tekintett kéziratmásolást virágzó üzletággá, utat törve a technikai sokszorosítás gondolatának.

A hitviták korának könyvtárai és műgyűjtése. A könyvgyűjtésnek a XV. és XVI. század folyamán új lendületet adott a könyvnyomtatás művészetének széles körben való elterjedése. A könyv most már nem volt drágaság, nem volt unikum és hovatovább minden művelt léleknek nélkülözhetetlen szükségleti cikké lett, aminek megszerzése már nem ütközött a kódexek korában sokaknak leküzdhetetlen anyagi nehézségekbe. Jótékonyan táplálta a könyvgyűjtés szennvedélyét a hitújítás és a nyomában kelt

hitvitázó láz is. A XVI. és XVII. században a hitviták tudományos megalapozására irányuló törekvés protestáns és katolikus részen egyaránt szorgalmas könyvgyűjtésre, új könyvtárak alapítására vezetett. A XVIII. század közepéig egész sora keletkezett az egyetemi és iskolai könyvtáraknak. Hazánkban is a XVI. és XVII. században alapították legnevezetesebb iskolai könyvtárainkat: a budapesti egyetemi könyvtár alapját képező nagyszombati egyetemi könyvtárat, a kassai és kolozsvári jezsuita főiskolai könyvtárakat, az esztergomi, győri székesegyházi papnöveldek, a komáromi és kőszegi bencés gimnáziumok, a debreceni, pápai, nagykőrösi, máramarosszigeti, sárospataki, nagyenyedi református, a pozsonyi, soproni, besztercebányai, eperjesi, brassói evangélikus és a kolozsvári unitárius fő- és középiskolák gazdag könyvtárait. A XVI. és XVII. században tűnnek fel az egyházi és iskolai könyvtárak mellett a középkori városok hivatali könyvtáraik helyébe lépő nyilvános jellegű városi könyvtárak és az első olvasókörök, melyeknek könyvtárai a mai közművelődési könyvtárak ősei. A városi könyvtárak Németországban a reformáció szabadkutatást hirdető eszmeáramlatának, főleg Luther idevonatkozó buzdításának hatása alatt rohamos fejlődésnek indultak, magukba olvasztva az egykori német szerzetesházak gazdag könyvtárait.

Míg a könyvgyűjtés terén a XVI-XVII. században Európaszerte élénk mozgalom észlelhető, a műgyűjtő törekvések ellanyhultak. A reformáció - a könyveket és művészi emlékeket, mint tudományos anyagot és esztétikai objektumot egységesen értékelő renaissance-szal szemben - gátat vont a tudományos és esztétikai vizsgálódás anyagának e két csoportja közé. A tudományok és a könyvkultúra terén a protestantizmus ösztönző erővel működött, a művészetek fejlődésében azonban visszaesést idézett elő. A protestáns gondolattal - mint egykor Bizáncban a képrombolás szellemével - nem fért össze a századokon át kizárólag egyházi, illetőleg katolikus vallási forrásokból táplálkozó és - minden klasszikus hatás ellenére - a renaissance virágkorában is egyházi természetű és célzatú remekművekben kulmináló művészetek pártolása. A képzőművészetek s velük együtt a műgyűjtő-törekvések a XVI. század óta a katolikus országokban élnek és fejlődnek tovább. A műgyűjtés terén a régi nyomon továbbhaladó Itália mellett a XVI-XVIII. században csak Francia- és Spanyolországban, Bajorországban és Ausztriában találkozunk számottevő törekvésekkel és eredményekkel. A protestáns országok közül a monumentális egyházi művészet helyében a polgári kisművészetet kifejlesztő Hollandiában van nyoma műgyűjtő törekvéseknek, de Németországban és Angliában csak később, a XVIII. század második felében ébrednek a műgyűjtés fontosságának tudatára. Az 1753-ban alapított British Múzeumban a művészetek még nem voltak képviselve.'

Ritkaságtárak. A művészi érzék és érdeklődés elhanyagolása következtében a renaissance-ban felébredt és általánossá vált gyűjtőszennvedély új irányba - a ritások, kuriózumok felé - fordult. A XVI-XVII. században alakulnak ki Közép- és Nyugat-Európában a fejedelmi és főúri kincstárak mellett az úgynevezett ritkaságtárak (Raritätenkammer). E gyűjtemények alapja rendszerint a családi kincstár volt, hova a fejedelmek és főurak számos nemzedéken át nemcsak aranyat, ezüstöt, drágakövet és ezekből készült tárgyakat, hanem mindenféle mesterséges és természeti érdekességet is felhalmoztak. Ezekben a családi fegyvertárral kiegészülő kincs- és ritkaságyűjteményekben zagyva összevisszaságban gyűltek össze a különböző korból származó archeológiai emlékek, régi pénzek, iparművészeti tárgyak, különös ipari készítmények, bonyolult és újszerű technikai alkotások, természeti csodák és ritkaságok, tengerentúli növények, állatok,

kövületek, ásványok és néprajzi tárgyak, majd rendszeresebb állat-, növény- és ásványgyűjtemények is. A gyűjtés sokoldalúsága miatt, a főleg német földön divatos gyűjtemények rendszerezésére és széttagolására, már a XVII. században történtek kísérletek. Noha e ritkaságtárak a maguk korában s a renaissance műgyűjteményeihez viszonyítva hanyatlást jelentettek, a későbbi muzeális fejlődésben mégis fontos szerephez jutottak. Részük volt a modern múzeumtípusok kialakulásában.

Levéltárak. A könyv-, műalkotás- és ritkasággyűjtés nagyarányú fellendülésével egyidőben indul meg a korábban pusztán aktuális jogi és gazdasági szempontból értékelt levéltárak anyagának tudományos kiaknázása. Az áttörés érdeme e téren a humanistáké, akik el-őnek igyekeztek eredeti források alapján megírni nemzetük, tartományuk, városuk, illetőleg a pártfogó dinasztia történetét s akik elsőnek használtak fel nagyobb mennyiségben okleveles forrásokat. Kezdeményezésük a vallásharcok és hitviták korában hálás talajra talált, mert a küzdő felek nem nélkülözhatték theologiai vitatkozásaikban a történelem fegyvereit. A XVI. és XVII. században egymásután nyíltak meg egy-egy a tulajdonos bizalmát bíró tudós előtt s a XVIII. században már rendszeresen aknáztattak ki az egyházi, főpapi, fejedelmi és családi levéltárak. Evvel megindult a közhatósági, egyházi és magánirattárak lassú átalakulása tudományos célokat szolgáló levéltárakká.

Az abszolút fejedelmi hatalom és a közgyűjteményei. A kései középkorban nagy lendületet vett s a XVIII. századig állandóan emelkedő irányú fejlődés egyik fő mozgató tényezője az abszolút uralkodói hatalom volt. A gyűjtés eredményességéhez nem elegendő a lázas «szenvedély, a következetes akarás és a szívós kitartás. Megfelelő anyagi eszközök, valamint a ritkaságok megszerzéséhez nem egyszer szükséges erőhatalom híján a legbuzgóbb gyűjtő törekvéseit is szűk korlátok határolják. Az abszolút uralkodó nem ismeri e korlátokat. Ha gyűjtemény-alapításra adja magát, szinte kimeríthetetlen anyagi forrásaival és akaratának érvényesítéséhez szükséges nyers erejével felfegyverkezve, mindeneknél eredményesebb gyűjtőtevékenységet fejthet ki. A gyűjteménygyarapításnak ez a majdnem korlátlan lehetősége magyarázza meg, miért voltak az ókor, a középkor és az újkor legnagyobb, legnevezetesebb könyvtárainak és műgyűjteményeinek alapítói az uralkodók s nem a tudósok, noha a kezdeményezés minden korban ez utóbbiak érdeme.

Az ókor leghíresebb gyűjteményei uralkodói kezdeményezésre létesültek β a magát istenség rangjára emelő korlátlan fejedelmi hatalom árnyékában nőttek nagyra. A középkorban az egyetemes keresztény gondolat erejével az egész keresztény világ fölött nem csupán lelki, hanem tényleges politikai hatalmat is gyakorló egyház feje és pappai voltak a tudomány és művészet irányítói, termékeiknek buzgó gyűjtői. A renaissance ban ismét a korlátlan hatalom megvalósítására törekvő fejedelmek lépnek előtérbe s a XVII-XVIII. században az isteni kegyelemre visszavezetett örökös uralkodói hatalom mindenhatóságát és korlátlanlanságát hirdető abszolút fejedelmek karolják fel világszerte a tudomány és művészet ügyét. Az újkori abszolutizmus nagy képviselői – a spanyol, francia királyok s a német-római császárok – és a maguk szűkebb határai közt, hasonló abszolút hatalomra törő német fejedelmek hordják össze a későbbi udvari, majd nemzeti közgyűjtemények alapjául szolgáló, nagyméretű magánkollektívákat. A francia Lajosok magánkönyvtárából és műgyűjteményeiből nőtt ki Európa legnagyobb nemzeti könyvtára és a Louvre múzeuma. Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelem vetette alapját a berlini királyi és állami könyvtárnak, Nagy Frigyes a berlini művészeti múzeumoknak, I. Miksa bajor választófejedelem a müncheni királyi könyvtárnak, művészlelkű utódai a bajor főváros világhírű

műgyűjteményeinek. A XVII. és XVIII. században – I. Lipót, VI. Károly és Mária Terézia korában – fejlődnek nagyjelentőségű tudományos tárházakká a Habsburgok bécsi udvari gyűjteményei s a kisebb német fejedelmek könyvtárai és muzeális kollektívái. Az uralkodók gyűjtőtevékenysége a példaadás erejével hatott környezetükre. Az uralkodóházak tagjai, az udvari életben és államkormányzatban résztvevő főurak és államférfiak közül igen sokan maguk is a gyűjtők sorába lépnek. Főpapok, tudós szerzetesek, protestáns prédikátorok, főúri politikusok és tudósok versenyre kelnek a könyvgyűjtés terén és számos nagyméretű magángyűjteményt alapítanak. Sajnos, hazánkban Mátyás királynak nem volt követője s az ő világhírű könyvtárának maradványai is szétszóródtak a világba, közvetlen utódainak könnyelműsége és a török hódítás következtében. Történetünknek a XVI. században bekövetkezett szerencsétlen fordulata miatt az európai nemzetek modern kultúrfejlődését megalapozó, nemzeti irányú, abszolút monarchia nálunk nem alakulhatott ki s ennek következtében a nyugati országok nagy gyűjteményeihez hasonló udvari gyűjtemények sem keletkeztek. Bár XVI-XVII. századi államférfiaink és tudósaink közt sok gyűjtő volt, egyebek közt Oláh Miklós, Pázmány Péter, Lippay György, az Illésházyak, Thurzók, Bethlen Gábor, a költő Zrínyi, Teleki Mihály, Rákóczi Ferenc, az örökös harcok és belső villongások, valamint a tudomány és művészet iránt intenzívebben érdeklődő nagy családok – a Zrínyiek, Rákócziak stb. - megszakadása miatt a külföldi főúri és főpapi gyűjteményekkel mérkőző, nagyobb magángyűjtemények sem létesülhettek.

A gyűjtemények nyilvánossága. A renaissance óta immár háromszázadon fejlődés eredményeképpen a XVIII. század első felének magánjellegű tudományos könyvtáraiban, művészeti gyűjteményeiben, kincs-, fegyver-, érem-, régiség-, technikai és természetrajzi gyűjteményekre tagolódó ritkaságtáraiban, köz- és magánirattáraiban, iskolai, egyházi, városi és olvasóköri könyvtáraiban már felismerhetők a legtöbb mai közgyűjteménytípus életcsirái. E csirák továbbfejlesztése, a zárt vagy csupán korlátok közt használható könyvtáraknak és muzeális gyűjteményeknek nyilvánossá tétele, az egyes kiváltságos magánegyének tudományos vagy esztétikai érdeklődését szolgáló gyűjteményeknek közgyűjteményekké való átalakítása a felvilágosodás korának érdeme.

Petrarca a klasszikus Róma példáján fellelkesedve, már a XIV. században szót emelt a könyvtárak közhasználatra való megnyitása mellett. Száz évvel később Medici Cosimo Firenzében megnyitja az első könyvtárat a nyilvánosságnak. Luther már fontos szükségletként szól a nagyközönség számára nyitva álló városi könyvtárakról s buzdítása nyomán Németországban több város alapít, jobbra a kiűzött szerzetesek szekularizált könyvtáraiból ily „nyilvános” könyvtárakat. E városi könyvtárak mellett a XVI. és XVII. században az egyetemi, sőt a fejedelmi könyvtárak – így a Vatikáni Könyvtár, a firenzei Laurenziana, a bécsi udvari könyvtár stb. – is megnyílnak a tudós világ szűkebb nyilvánosságának, de használatuk mégsem vált általánossá. A könyvtárak és műgyűjtemények csak az udvar szempontjából megbízható, a tulajdonoshoz közelálló tudósoknak, íróknak, művészeknek és érdeklődőknek s ezeknek is csak bizonyos meghatározott napok szűken mért óráiban voltak hozzáférhetőek.

A XVII. században néhány korát megelőző, kiváló egyéniség igyekezett e bajon segíteni nyilvános jellegű könyvtárak alapításával. Itáliában a XVII. század első éveiben alapítja Borromeo Frigyes bíborosérsek a milánói Ambrosianat. Nem sokkal utóbb nyílik meg a római Angelica Könyvtár. Angliában ugyanez időben fejlesztette Bodley Tamás saját gazdag gyűjteménye beolvasztásával nyilvános könyvtárrá az oxfordi egyetem kétszázéves tanulmányi könyvtárát. Franciaországban negyven évvel később (1643) Mazarin bíbornok

alapítja az első nyilvános könyvtárat, saját gyűjteményét a köz használatára bocsátva, Colbert pedig megnyitja a francia királyi műgyűjteményeket a művészeknek és iparosoknak, erős ösztönzést adva a képzőművészetek és a műipar kifejlődésének anélkül, hogy a gyűjtemények teljes megnyitására gondolt volna. Csak 1735-ben nyitja meg XV. Lajos – a használatot hetenként két napra korlátozva – a francia királyi könyvtárat s 1750-ben a Luxemburg-palota képtárát, a Garde Meubleben elhelyezett Cabinet de Raretés-t és a Cabinet des Armes-t az érdeklődőknek, XVI. Lajos pedig 1782-ben a Vaucansontól örökségképen rászállt első technológiai múzeumot. Németországban Leibniz már a XVII. század végén szót emel a könyvtárak és múzeumok modern értelemben vett rendezése és nyilvánossá tétele mellett, de gondolatait csak 1735-ben kezdi megvalósítani a göttingai egyetemi könyvtárat alapító s azt ötven év alatt nagyszabású nyilvános tudományos könyvtárrá fejlesztő báró Münchhausen. A bécsi udvari könyvtárat VI. Károly császár 1726-ban nyitotta meg a tudósok nyilvánosságának.

A nyilvános könyvtár és általában a közgyűjtemény eszméje mindé kísérletek és törekvések ellenére sem tudott általánosan érvényesülni. A gyűjtemények rendszeres használatát a kutatásnak, belépésnek hetenként pár órára való korlátozása és sokhelyt az anyag rendezetlensége, a céltudatos gyarapítás és szakszerű kezelés hiánya is akadályozta. A gyűjtemények közhasználatát gátoló akadályok csak részben vezethetők vissza a tulajdonosok szűkkeblűségére. Maga a közönség sem kívánta azok közhasználatra bocsátását. A kor általános kultúrája még nem érett meg a nyilvános könyvtári és muzeális gyűjtemény eszméjének befogadására és széles körben való érvényesítésére. Csak a XVIII. század második felében, a felvilágosodás eszméinek terjedésével változik meg a helyzet s a közgyűjtemények gondolata ez időben jut, Angliából kiindulva, Európaszerte megvalósuláshoz, bár német tudósok még a XVIII. és XIX. század fordulóján is panaszkodnak az ekkor már általában hozzáférhető könyvtárak néptelenségéről, az olvasók hiányáról.

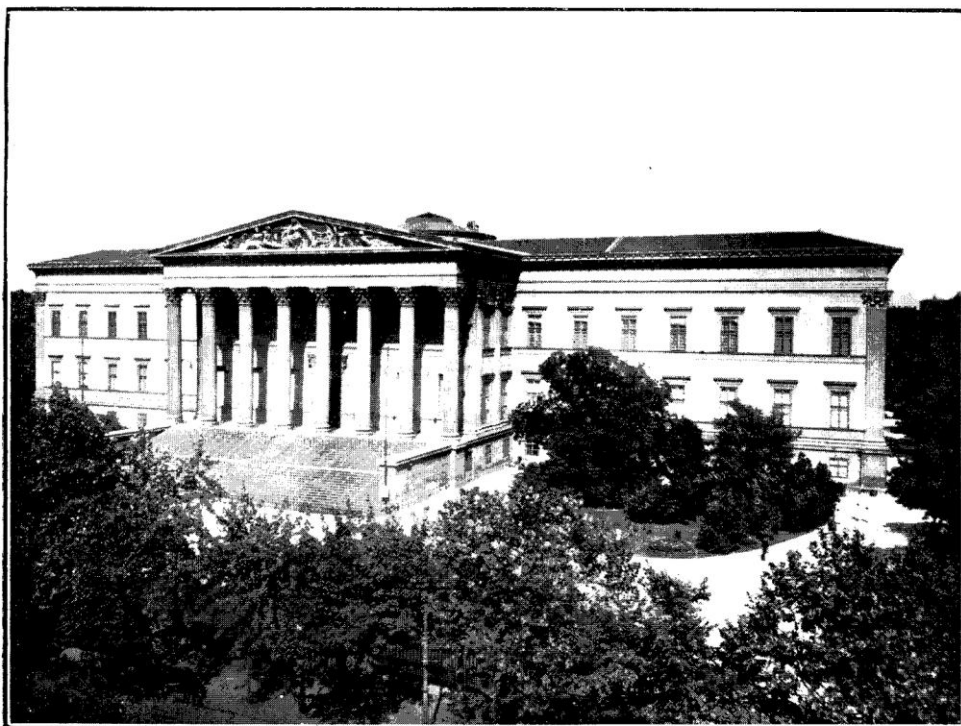
Országos közgyűjtemények. Angliában – udvari gyűjtemények híján – a társadalom lépett sorompóba s 1753-ban a maga kollekcióját nemzetére hagyományozó Hans Sloane végrendeleti kezdeményezésére a parlament elhatározta a mindjárt kezdetben három – könyvtári, kéziratári és természetrajzi – osztályra tagozódó British Múzeum létesítését. A nyilvánosságnak 1759-ben átadott s 1801-ben régészeti, 1823-ban külön botanikai osztállyal bővült British Museum-inál az *első nemzeti közgyűjtemény* valósult meg. Míg Európa többi országos gyűjteményei fejedelmi alapítások, a British Museum már alapításakor is nemzeti közgyűjtemény volt.

A felvilágosodás eszmeáramlatának hatása alatt álló fejedelmek a British Museum mintájára nemzeti (országos) ée tartományi közgyűjteményekké kezdek fejleszteni saját udvari kollekcióikat. Nagy Frigyes a berlini, Mária Terézia és II. József a bécsi udvari gyűjtemények használatában liberális engedményeket tesznek és részletes katalógusok kiadásával könnyítik meg azok használatát. A nyomokban haladó német tartományi fejedelmek és főúri gyűjtők, kiknek száma a felvilágosodás korában rohamosan szaporodott – a tudomány, művészet, majd a romantika térhódításával a nemzeti érzés és lokálpatriotizmus felbresztésére törekedve – megnyitják könyvtáraikat és muzeális gyűjteményeket a nyilvánosságnak. Sok magángyűjtő – Borromeo Frigyes, Bodley Tamás és Mazarin példájára – köztulajdonba bocsátja kollekcióját, új közgyűjteményeket alapítva, vagy a meglévők anyagát gyarapítva. A zárt magángyűjtemények, a kor kulturális szükségletét kielégítendő, lassanként nyilvános jellegű gyűjteményekké, országos, tartományi, városi könyvtárakká és múzeumokká alakul-

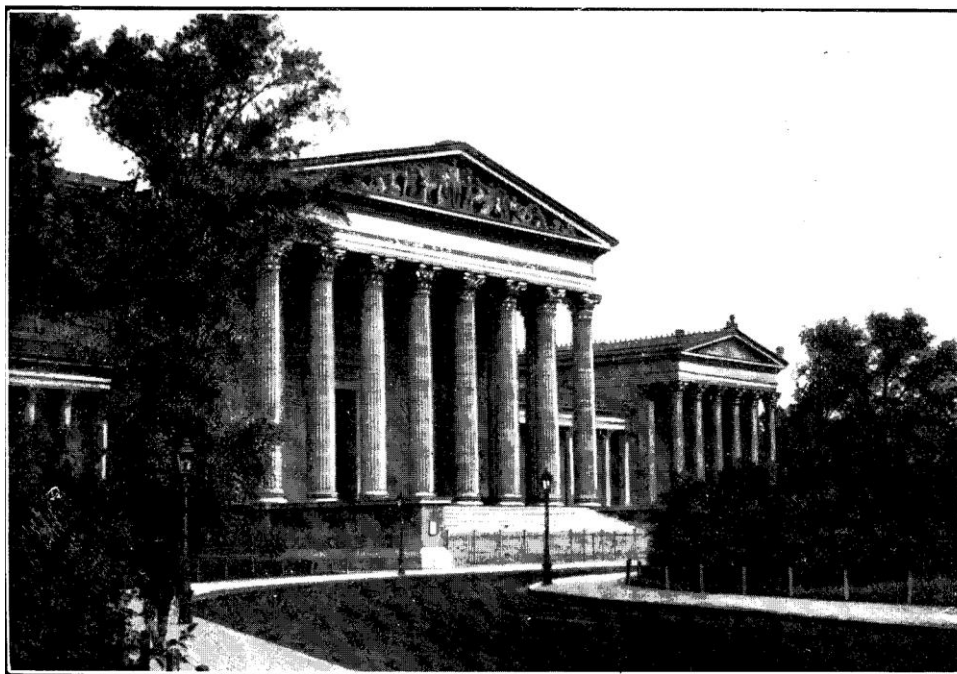
nak át s az anyaguk gyarapodásával országos jellegű könyvtárakká nőtt egyetemi könyvtárak nyilvánossága tágabb értelmezést nyer. Hasonló tendencia észlelhető az egyházi gyűjtemények fejlődésében is, A főpapi, káptalani és szerzetesi könyvtárak és muzeális gyűjtemények jórésze nyilvános jellegű egyházmegyei, káptalani és apátsági gyűjteménnyé alakul át.

Az évtizedek óta kialakulásban levő nemzeti közgyűjtemények fejlődésének erős lökést adott a francia forradalom. A forradalmi konvent a királyi és egyházi vagyont nacionalizálva, az udvari gyűjteményeket nemzeti tulajdonnak nyilvánítja s a rémuralom bukása után közhasználatba adatnak a francia királyok nagyszerű magángyűjteményeiből alakult Bibliothèque Nationale és Musée Nationale (Louvre), valamint – a Vaucanson-féle múzeumnak és az Académie des Sciences technológiai gyűjteményének egyesítésével létrehozott – Conservatoire des Arts et Métiers. A magán- és egyházi vagyon lefoglalása és a napóleoni háborúk révén Párizsba került műtárgyak és egyéb muzeális emlékek egy részét pedig vidéki múzeumok alapítására használták fel.

A nyugateurópai fejlődéssel egyidőben, a felvilágosodás eszméinek hatáa alatt vesz lendületet a magyarországi fejlődés is. Magyarország – éppúgy mint Anglia – híjával volt a fejedelmi alapítású országos gyűjteményeknek s ezért igen korán – két évtizeddel a francia királyi gyűjtemények nacionalizálása előtt – merült fel a nemzeti közgyűjtemények alapításának gondolata. A nagyszombati egyetem könyvtára 1770-ben nyílik meg a nagyközönségnek s négy évvel utóbb Kovachich Márton György már országos jellegű nyilvános könyvtárrá fejlesztését sürgeti. E célból – a társadalom áldozatkészségére is appellálva – a, nagyszombati könyvtárral egyesíteni óhajtja az esztergomi káptalan könyvtárát és bécsi mintára be akarja hozni a kötelepéldány-rendszert. Bár Kovachich terve nem valósult meg a maga egészében, a Pestre költözött Egyetemi Könyvtár – lényegesen meggyarapodva a felosztatott jezsuita és pálos rendházak könyvanyagából s a számára királyi rendelettel biztosított kötelepéldányokból – rövidesen országos jellegű nyilvános könyvtárrá fejlődött. Gróf Batthyány József hercegrímás nagyarányú főegyházmegyei könyvtárrá fejleszti az esztergomi érseki könyvtárát. Klimó György püspök 1774-ben alapját veti a pécsi püspöki, gróf Esterházy Károly 1781-ben az egri érseki, Patachich Ádám 1784-ben a kalocsai székesegyházi könyvtárnak, gTÓf Batthyány Ignác 1798-ban a gyulafehérvári Batthyaneumnak. Mária Terézia és II. József korában a felvilágosodás eszméivel megismerkedett magyar főurak egész sora lép a gyűjtők sorába. Ezidőben keletkeznek a Grassalkovichok, Esterházyak, báró Bruckenthal műgyűjteményei, a Telekiek, Festetichek és gróf Apponyi Antal híres könyvtárai, melyek közül néhány nemsokára a nyilvánosságnak is megnyílt. Festetich Kristóf 1793-ban, Teleki Sámuel 1798-ban nyitják meg családjuk keszthelyi, illetőleg marosvásárhelyi hitbizományi könyvtárát a nyilvánosságnak. Kovachich 1791-ben újra, sürgeti a nemzeti könyvtár alapítását s mivel az egyetemi könyvtárral nem boldogult, most már egy történelmi és jogtudományi társulat alapítását tervezi, mely rendszeresen gyűjtene a magyar vonatkozású nyomtatott és kéziratos irodalmat, valamint okleveleket. A társulat nem jött létre, de egy kiváló műveltségű főúr, gróf Széchenyi Ferenc – Kovachich buzdítására – maga valósítja meg ennek évtizedek óta propagált tervét. Széchenyi 1795-ben kezd Hungaricákat gyűjteni, könyvtárát 1796-ban megnyitja a tudósoknak s hat évvel később 1802-ben nemzetének ajándékozza, alapját vetve az angol és francia közgyűjtemények után időrendben harmadik nemzeti közgyűjteménynek. Az alapítójáról *Országos Széchenyi Könyvtárnak* nevezett magyar nemzeti könyvtár József nádor és az új intézményt gazdag



Nemzeti Múzeum, Budapest.



Szép művészeti Múzeum, Budapest.

adományokkal tápláló rendi társadalom megértő támogatásával és az 1808. évi VIII. törvénycikk értelmében rövidesen a magyar föld és szellem mindennemű termékét gyűjtő *Magyar Nemzeti Múzeum* bővült. Az 1814-ben már három osztályra, – a Széchenyi Könyvtáron kívül Érem- és Régiségtára és Természetiek tárára – tagoló Múzeum gyűjteményei a társadalom jóvoltából rohamosan meggyarapodtak s az 1836. évi XXXVII. törvénycikk alapján 1837 és 1847 közt felépült a British Museum palotájával egyidős monumentális hajléka.

A Nemzeti Múzeum és Egyetemi Könyvtár mellett a XIX. század első évtizedeiben főuraink jóvoltából több új közgyűjtemény alakult. Báró Bruckenthal Sámuel 1803-ban bocsátja városi köztulajdonba a róla elnevezett nagyszombati múzeumot. Gróf Teleki József és testvéreinek nagy adománya veti alapját 1826-ban a Magyar Tudományos Akadémia nyilvános könyvtárának. Egy évvel később gróf Apponyi Antal ajánlja fel apja nagyhirű könyvtárát a nagylelkű adományt rideg zsugoriságból visszautasító Pozsony városának nyilvános könyvtár céljaira s ugyanekkor Kulcsár István adománya veti alapját Komárom város könyvtárának. 1827-ben tesz nagyobb pénzalapítványt gróf Széchenyi Lajos a Nemzeti Múzeum javára, mely 1832-ben vásárolja meg Jankovich Miklós nagyhirű könyv- és régiséggyűjteményeit. Csaplovics Lőrinc 1839-ben adományozza Árva vármegyének gazdag könyvtárát, gróf Kemény József és Sámuel pedig 1841-ben – Széchenyi Ferenc példájára hazájuknak ajándékozva gyűjteményeiket – megalapítják az Erdélyi Múzeumot.

A XVIII. és XIX. század fordulójának közkönyvtárai a régi fejedelmi és főúri, egyházi és iskolai könyvtárakhoz hasonlóan általános irányú tudományos könyvtárak. A múzeumok a renaissance műgyűjteményeire visszavezethető képzőművészeti és antik gyűjteménytárak, vagy a XVI-XVII. századi kincses ritkaságtárakkal rokon irányú és érdeklődésű – művészeti, archeológiai, érem-, fegyver-, természetrajzi és technikai (ipari) gyűjteménycsoportokra tagoló, illetőleg e csoportok egyikét-másikat felölelő – gyűjtemények. A könyvtárak és múzeumok feladatainak köre a nyilvánossá tétellel kibővült, az anyag tudatos gyarapítása, rendszerezése és használatának megkönnyítése tekintetében itt-ott, különösen a könyvtáraknál – így Göttingában és a British Museum könyvtárában – fontos újításokkal is találkozunk, melyek a későbbi fejlődést irányítóan befolyásolták, de a közgyűjteményeket modern értelemben vett tudományos anyaggyűjteménnyé s a tudós munka műhelyeivé avató, gyorsütemű könyvtár- és múzeumtechnikai fejlődés még nem indult meg. A nyilvánosság legtöbbször csak elvben volt meg. Az elavult kezelési rendszer, a gyarapításhoz szükséges céltudatos törekvés, az anyagi eszközök hiánya, az anyag hagyományos – inkább a műgyűjtő, mint a tudomány szempontjából kiinduló – csoportosítása és nem utolsósorban a gyűjteményeket saját birodalmuknak tekintő tisztviselők akadékoskodása megannyi gátja volt a szabad kutatásnak. S e tekintetben a következő évtizedek sem hoztak változást, sőt a XIX. század második évtizedétől bizonyos hanyatlás tapasztalható. Az anyag konzerválásának szempontjai túlságosan előtérbe nyomultak a tudományos szempontok rovására s noha pl. a szekularizált könyvtárak anyagából a XVIII. század végén lényegesen meggyarapodó német egyetemi könyvtárak közül nem egy igyekezett a göttingai rendszert meghonosítani, a kísérletek a XIX. század derekáig számottevő és tartós eredményre nem vezettek. A felvilágosodás korában köztudattá lett, hogy a nyilvánosságnak s főleg a tudományos kutatásnak nyitva álló közgyűjteményekre s ezek rendszeres fejlesztésére szükség van és hogy ezek fenntartása és fejlesztése, a könyvtár- és múzeumügy gondozása, – akár csak az oktatásügyé – a közhatóság feladata, de e tudatnak reális valósággá érlelése egy későbbi korszakra maradt. A közgyűjtemények

fejlődésében egyelőre a romantika és liberalizmus eszmeáramlatai és a tudományos gondolattól távol álló törekvései érvényesültek, az eddigi fejlődésben ismeretlen, új gyűjteménytípusokat alakítva ki.

Nemzeti könyvtárak és oklevélgyűjtemények. A XV-XIII. századi könyvtárak – ideértve az angol nemzet közgyűjteményéül alapított British Museum könyvtárát is – a tudomány egyetemes érdekeit tartották szem előtt. Ha a dolog természetéből következőleg különös súlyt helyeztek is a hazai könyvanyag beszerzésére, speciálisan nemzeti könyvtáraknak nem tekinthetők. A kifejezetten nemzeti irányú gyűjtésre hivatott országos és tartományi könyvtárak – így az Országos Széchenyi Könyvtár és az Erdélyi Múzeum Könyvtára – alapítása, illetőleg a korábban egyetemes irányú udvari könyvtáraknak ilyenekké való átalakítása a XVIII. és XIX. század fordulóján az ébredő romantika kísérőjelensége. A tudomány egyetemes szempontjaiból kiinduló, általános irányban gyűjtő s a kutatást – legalább elvben – minden eszközzel elősegítő, anyaguk közhasználatát mindinkább megkönnyítő egyetemi könyvtárakkal szemben e nemzeti könyvtárak speciális szempontból kiindulva, a nemzeti kultúra mindennemű írott és nyomtatott emlékének gyűjtésére törekszenek s bár anyagukat átengedik a kutatásnak, fokozott figyelmet fordítanak a muzeális emlékként kezelt könyvek és iratok konzerválására.

A történettudományi szempontok mellett a nemzeti múlt iránt kelt romantikus érdeklődés ösztönzött sok magángyűjtőt oklevelek és egyéb írott történeti emlékek gyűjtésére. E magánoklevélgyűjtemények lettek alapjává a közkönyvtárak levéltári osztályainak, minálunk például Jankovich Miklós, Horváth István, gróf Kemény József és mások oklevélgyűjteményei az Országos Széchenyi Könyvtár és az Erdélyi Múzeum kebelében kialakult levél- és kéziratáraknak. Ez oklevélgyűjtemények a magáik esetlegesen összegyűlt, vegyes anyagával kezdetben a régi ritkaságtárakkal rokon muzeális gyűjtemények voltak, szemben a hivatalos és magánirattárakból szervesen kifejlődött tulajdonképeni levéltárakkal.

Történeti múzeumok. Erekljetárak. A nemzeti könyvtárakhoz hasonlóan a romantikában éledő nacionális szellem hozta létre – az általános érdeklődésű (könyvek, természetrajzi, antik, régészeti és egyéb anyag gyűjtésével is foglalkozó) angol típusú nemzeti múzeumokkal szemben – elsősorban vagy kizárólag a nemzeti múlt emlékeit, a közép- és tőjkor értékes történeti maradványait, nagy nemzeti hősök emléktárgyait gyűjtő, német típusú nemzeti múzeumokat. A kezdeményezés e téren is a magángyűjtőké, akik a romantikus eszmék hatása alatt s a féltve őrzött családi ereklyék gyűjtésének régi szokását utánozva, fogtak a nemzeti múlt kegyeletes emlékeinek összegyűjtéséhez. Ezek a magángyűjtemények lettek alapjává a kultúrhistóriai emlékeket gyűjtő „nemzeti” múzeumoknak. Németországban báró Aufsess veti alapját köztulajdonba bocsátott magángyűjteményével a nürnbergi Germán-Múzeumnak. Franciaországban Sommerard marquis alapítja 1833-ban a Hotel de Cluny kultúrhistóriai múzeumát s ugyanez időben hozta össze nálunk is Jankovich Miklós a Magyar Nemzeti Múzeum számára 1832-ben megvásárolt történeti emlékgyűjteményt, mely alapjává lett a Régiségtár történelmi gyűjteményének. A XIX. század derekán német földön és másutt is számos ilyirányú tartományi múzeum keletkezett – köztük a müncheni, a drezdai, a zürichi múzeumok, nálunk a jászberényi Jász-Múzeum (1873), a sepsiszentgyörgyi Szákely-Múzeum (1875) – s Európaszerte szokásba jött a kegyeletes nemzeti és provinciális, utóbb egy-egy kiváló egyéniséget érintő emlékek a gyűjtése. E kultúrhistóriai gyűjtemények – nem is szólva az egészen speciális emlék-

múzeumokról és ereklyetárakról, aminők pl. nálunk az aradi Szabadságharci Ereklyemúzeum, a ceglédi Kossuth-Múzeum, vagy a Magyar Nemzeti Múzeum kebelébe tartozó Erzsébet Királyné Emlékmúzeum – kezdetben mind a múlt iránti kegyelet és a nacionális érzés ébrentartását szolgáló és sok tekintetben a régi ritkaságtárakra emlékeztető történelmi emléktárak voltak minden tudományos rendeltetés nélkül s bár tudományos múzeumká váló átalakulásuk folyamatban van, e jellegüket máig megőrizték.

Közművelődési könyvtárak. A liberalizmusnak a társadalmi szabadságokról, nevezetesen a művelődési (oktatási) és egyesülési szabadságról vallott felfogásában lelt éltető talajra a szélesebb néprétegek művelésére hivatott közművelődési könyvtár gondolata. A XIX. század harmadok évtizede óta Európaszerte megfigyelhető a korábban egész szórványosan jelentkező egyesületi könyvtárak s az egyenesen könyvtárak fenntartásába hivatott társadalmi egyesületek, olvasókörök és könyvtáregyesületek rohamos szaporodása. E társadalmi egyesületek voltak – a népkönyvtárügyet korán állami, illetőleg községi gondozásba vevő néhány állam, így Anglia (1850), az Észak-Amerikai Egyesült-Államok (1851), Szászország (1874) kivételével – világszerte egészen a legújabb időkig a közművelődési és népkönyvtárügy egyedüli gondozói. Hazánkban Széchenyi István adott példát a Nemzeti Kaszinó könyvtárának alapításával (1827) ily kaszinói, társulati könyvtárak és olvasókörök alapítására. A múlt század harmincas éveiben sok vidéki városban és községben alakultak társaskörök, kaszinók, olvasókörök és gazdaegyletek, melyekhez a negyvenes években az iparoskörök hosszú sora járult. E társulati könyvtárak voltak nálunk az első közművelődési vagy népkönyvtárak. Számuk a kiegyezés utáni két évtizedben rohamosan meggyarapodott s a népkönyvtárügynek a századfordulón történt állami megszervezéséig a maguk társadalmi erőforrásaira támaszkodva egyedül töltötték be a közművelődési könyvtárak szerepét.

Gyakorlati szakmúzeumok. A liberalizmus szellemi hatására vezethető vissza a szakoktatással kapcsolatos gyakorlati célzatú gazdasági (technikai, iparművészeti, ipari, kereskedelmi, közlekedési, mezőgazdasági) szakmúzeumok új típusának kialakulása is. A működés szabadságát s vele a szabad versenyt hirdető liberális gazdaságpolitika új iparos-típust teremtett. A céhbéli nevelés és a céhek kebelében dívó állandó nemes versengés ösztönző és ízlésfejlesztő hatását nélkülöző, magukra utalt iparosok azonban képtelenek voltak az egykori cáhmesterekre jellemző ízléses és művészi alkotásokra. Az ipari termelés színvonala és vele a közizlés hanyatlásnak indult, minek következtében az állam volt kénytelen az iparosnevelés ügyét kezébe venni. Az új szakoktatási rendszer egyik főszereplőjévé – Colbert példájára – a muzeális szemléltetést avatták. A francia királyok technikai és ipari gyűjteményeiből nyilvános múzeumká fejlesztett Conservatoire des arts et métiers-t T. Napoleon állította az iparosnevelés szolgálatába, kapcsolatot teremtve közte és az 1806-ban alapított technológiai ipariskola közt. Angliában az 1851. évi világ-kiállítás gyakorlati tapasztalatain okulva, 1852-ben vetették alapját a South Kensington-Museumnak, egyesítve benne a szabadalmi hivatal, a bányász- és hajóépítő iskolák, valamint több más kisebb intézmény technológiai anyagát és megvalósítva az első rendszeres iparművészeti gyűjteményt. Az ipari termelés művészi színvonalának emelésére irányuló törekvés Európaszerte megnyilvánulván, a South-Kensington-Museum iparművészeti osztályának alapítását nyomon követte a kontinentális államok többnyire iparművészeti iskolával kapcsolatos önálló iparművészeti múzeumainak – köztük 1873-ban az Országos Iparegyesület kezdeményezésére létesült és öt évvel később állami kezelésbe vett Országos Magyar Iparművészeti Múzeumnak alapítása, ami az

anyag; rokonsága miatt sokhelyt a kultúrhistoriai gyűjtemények megbénulására, sőt – mint 1881-ben a Magyar Nemzeti Múzeum kultúrtörténeti anyagának önkényes átengedésekor nálunk is történt – nem egy esetben azok megcsonkítására vezetett. Németországban az ipari és technikai iskolák mellett mindenütt tanulmányi gyűjtemények keletkeznek, melyek utóbb nagyarányú ipari és technológia múzeumokká fejlődnek. Nálunk az Országos Magyar Iparegyesület 1879-ben alapítja meg a technológiai ipariskolával kapcsolatos Magyar Királyi Technológiai Iparmúzeumot, miután a M. Nemzeti Múzeum Kézműtani gyűjteménye 1870-ben feloszlattatott. Az iparművészeti és technikai (ipari) múzeumok mellett – mely utóbbiak kulminációja az 1903-ban alapított grandiózus müncheni Deutsches Museum – egész sora keletkezett a XIX. században a hasonlóképpen gyakorlati célzatú, a gazdasági, technikai és szociális nevelés szolgálatában álló kereskedelmi, közlekedési, tengerészeti, mezőgazdasági, közegészségügyi, pedagógiai, haditechnikai stb. szakmúzeumoknak, aminők nálunk az 1923-ban feloszlott Országos Tanszermúzeum (1877), a M. Kir. Kereskedelmi Múzeum (1890), az európai értelemben is mintaszerű M. Kir. Mezőgazdasági Múzeum (1896), a Közlekedési Múzeum. (1896), a legutóbbi Népegészségügyi Múzeummá átalakult Társadalmi Múzeum és a Hadtörténelmi Múzeum (1920).

Tudományos szakkönyvtárak és szakmúzeumok. A romantika és liberalizmus szellemi mozgalmainak közvetlen hatása alatt kialakult új gyűjteménytípusok a XIX. század legsajátosabb termékei, a közgyűjtemények múlt századi fejlődését mégsem ezek determinálják. A nacionális gondolat, a közművelődés és a gyakorlati szakoktatás szolgálatában álló közgyűjtemények csak mellékhatások voltak és mindvégig azok is maradtak. Mellettük – ha fejlődésében néhány évtizeden át stagnált is – erős törzsként élt tovább s a XIX. század derekán rohamos fejlődésnek indult a könyvtári és muzeális közgyűjtemények történetileg kialakult típusa. A negyvenes években megindult s a század második felében fellendült új irányú fejlődés jellemző sajátosságai: az egykori tudományosság természettudományos empirimnusában gyökerező specializáló iránynak megfelelő differenciálódás; az esetlegesen gyarapodó és fogyatékosan rendszerezett régi gyűjteményeknek az empirikus kutatást szolgáló rendszeres tudományos anyaggyűjteményekké való átalakulása s az addig passive értelmezett nyilvánosságról a szó legtágabb értelmében vett nyilvánosságra való áttérés.

Az általános irányú gyűjtemények mellett feltűnnek a speciális irányú szakgyűjtemények. Az egyes szaktudományok művelésére hivatott és az egy szakmabelieket külön társadalmi közösségben egyesítő társulatok, a különleges szakképzettséget igénylő hivatalok és intézmények s a szakiskolák mellett a szakmabeliek különleges érdeklődését kielégítő szakkönyvtárak keletkeztek, melyek az állandóan keresett standardművek mellett az általános irányú könyvtárakban fel nem lelhető speciális szakmunkákat gyűjtik. Nyugaton a XIX. század derekán és második felében egész sora keletkezett a, z e fajta szakkönyvtáraknak, melyek egy része utóbb nyilvános szakkönyvtárrá fejlődött. Hazánkban az első szakkönyvtárak az Országos Magyar Gazdasági Egyesület (1837), a Kir. Magyar Természettudományi Társulat (1841), a Királyi Orvosegyesület (1842), a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara (1851) és a később müegyetemmé fejlődött József-ipartanoda (1846), ma már nagyarányú nyilvános szakkönyvtárrá nőtt gyűjteményei voltak. A kiegyezést követő évtizedekben azután egész sora keletkezett a miniszteriális, hivatali, intézeti, főiskolai és egyesületi szakkönyvtáraknak, melyek közül a Magyar Országgyűlés Főrendi- és Képviselőházának Könyvtára (1868), a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára. (1867), a Fővárosi Statisztikai Hivatal Könyvtárából (1872) kifejlesztett Fővárosi

Könyvtár, a M. Kir. Földtani Intézet Könyvtára (1876), az Iparművészeti Múzeum Könyvtára (1874), a Technológiai Iparmúzeum Könyvtára (1881) országos jelentőségű nyilvános szakkönyvtárakká fejlődtek. E szakkönyvtárak alapításával és fejlődésével párhuzamosan a korábban általános érdeklődésű tudományos könyvtárak egy része is szűkebbre szabja a maga, gyűjtésének körét. Különösen észrevehető ez a tendencia az egyetemi könyvtáraknál, melyek – finansziális és technikai okok által is kényszerítve – mindinkább az egyetemen képviselt tudományterületekre korlátozzák gyűjtésüket, a szakfőiskoláknak és szakintézményeknek engedve át az ott képviselt tudományok, főleg az alkalmazott tudományok irodalmának gyűjtését. Hasonlóan alakul a helyzet az irodalom és különösen az időszaki sajtó termelésének fokozatos és nagyarányú növekedésével anyagukban rendkívül meggyarapodott nemzeti (országos) könyvtáraknál, melyek – a nagy nemzetek anyagi javakban bővelkedő könyvtárainak kivételével – csupán a hazai irodalom minél teljesebb összegyűjtésére törekedve, a szaktudományok teljes irodalmának gyűjtésében nem versenyeznek az egyetemi és szakkönyvtárakkal. A tudományok és könyvtárügy terén ilyenképpen az munka- és költségmegosztás elve érvényesült a tudományok specializálódásával párhuzamosan megtörtént a gyűjtési körök hallgatóságos szabályozása.

A könyvtárakhoz hasonlóan a muzeális gyűjteményeknél is bekövetkezett a differenciálódás a tudományos szempontok fokozottabb érvényesülése következtében, ami a speciális szakképzettséget igénylő szakszerű vezetés elvét juttatta diadalra. A múlt század második felének új múzeumtípusa a tudományos szakmúzeum.

A képzőművészet emlékeit esztétikai szempontból gyűjtő régi műgyűjtemények mellett feltűnnek a művészettörténeti szempontból gyűjtött és rendezett kép- és szobortárak, a z antik plasztika remekeit másolatban gyűjtő és szemléltető gipszgyűjtemények, a XIX. században megszületett új tudományok anyagát összehordó prehistóriai, néprajzi, hadtörténeti, őslénytani, földtani és más szakmúzeumok. A XIX. század vége felé megindul a korábban gyakorlati célzatú technológiai, iparművészeti és egyéb szakmúzeumok, valamint a nemzeti érzést szolgáló kultúrhistóriai múzeumok tudományos szakmúzeummá való átalakulása s ezzel karöltve az anyagukban rokon és most már azonos – fejlődéstörténeti – rendszerezéséig törekvő iparművészeti és kultúrhistóriai múzeumtípusok egymáshoz való közeledése, ami végül is összeolvadásukra fog vezetni.

Az *egyetemes múzeumok differenciálódása*. Ugyané specializáló folyamat eredménye volt az egyetemes érdeklődésű, összefoglaló múzeumok – így a British Museum, a Vatikáni gyűjtemények, a bécsi és más német udvari ritkasággyűjteményből fejlődött múzeumok -, valamint az itáliai műgyűjtemények osztályokra, majd külön szakmúzeumokra való tagolódása. Ez a folyamat következett be Magyarországon is, hol a tudományos szakmúzeumok hálózata nem alakult ki teljesen, mert a Nemzeti Múzeum tágkeretei közt minden szaktudomány anyaggyűjteménye hajlékot talált. Így a Nemzeti Múzeum keretében alakult ki első képtárunk, gipszgyűjteményünk, technológiai és néprajzi múzeumunk. A gyűjtési kör kibővülésével azonban bekövetkezett az eredetileg egységes vezetés és tudományos irányítás alatt álló intézet differenciálódása. Az eredetileg csak két, 1814-ben három osztályra (könyvtár, régiségtár, természeti tár) tagolódó intézet 1870-ben már nyolc osztályra oszlik (könyvtár, érem- és régiségtár, képtár, néprajzi tár, állat-, növényes ásványtár, kézműtani gyűjtemény). A következő harminc év alatt azután e szakosztályok – ha formailag nem is – tudományos értelemben önálló, szakszerű vezetés alatt álló intézetekké fejlődtek, mint több autonómiához jutva. Egyidejűleg tovább folyt a differenciálódás. Az Országos Széchenyi

Könyvtár négy osztályra (nyomtatvány-, hírlap-, kézirat- és levéltárra), a Régiségtár háromra (érem-, régiség- és kultúrtörténeti osztály) tagolódott. A Képtár alosztályaként kialakul az arcképgyűjtemény, az Ásványtár kebelében a különálló Őslénytár. Az egykor összefoglaló, egyetemes múzeumként alapított Magyar Nemzeti Múzeum adminisztratív kötelékekkel egybekapcsolt szakmúzeumok csoportjává alakult át, melyek szétválása csak a materiális eszközök (pénz és megfelelő helyiségek) és a személyzet hiánya miatt nem következett be, noha annak minden belső előfeltétele adva volt. Az osztályok önállósulásával egyidőben mégis bekövetkezett egyes osztályok kiválása. A Kézműtani gyűjtemény technológiai szakmúzeumokban nyert elhelyezést. A kulturális gyűjtemény anyagának legbecesebb része 1881-ben az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, a Képtár arcképisoffozata az 1885-ben létesített Történelmi Arcképcsarnok gyarapítására használtatott fel s a Képtár 1903-ban mindenestül kiválik az anyaintézetből, hogy az újonnan alapított Országos Magyar Szépművészeti Múzeumba olvadjon. Ez a differenciálódás céltudatos és egységes múzeumpolitikai koncepció hiányában – sajnos – nem történt kellő tervszerűséggel. A természetrajzi gyűjtemények, melyeknek elsősorban kellett volna kiválni, továbbra is a Nemzeti Múzeum szervezetében maradtak meg; viszont az egymással rokon történelmi, régészeti és művészeti gyűjtemények teljesen szétválasztottak egymástól, anélkül, hogy gyűjtési körük és további rendeltetésük pontosan szabályoztatott volna. E tervszerűtleneég következtében súrlódási felületek keletkeztek a Nemzeti Múzeum Régiségtára, Néprajzi Tára, az Iparművészeti Múzeum és a Szépművészeti Múzeum közt, melyeknek eltüntetésére a nemzeti nagy közgyűjteményeket egybefoglaló új autonóm szervezetünk, az 1922. évi XIX. törvény cikk által létesített *Országos Magyar Gyűjtemény egyetem* van hivatva.

Provinciális múzeumok és könyvtárak. Az általánosan érvényesülő specializálódás eredménye volt a provinciális múzeumok új típusa is, mely – ellentétben a német típusú nemzeti múzeummal rokon korábbi, kegyeleti célzatú típusal – egy szűkebb területi körzet (kerület, megye, vidék, város stb.) speciális helyi emlékeinek gyűjtésére és tudományos rendszerezésére törekszik. Területi, helyi jellegük következtében e provinciális múzeumok – az angol típusú nemzeti múzeumokhoz hasonlóan – sokoldalúak, de mindegyiknek megvan a maga szaktudományos jelentősége, gyűjtésüknek súlypontja rendszerint az illető vidék vagy terület specialitására esvén. Vannak túlnyomóan régészeti, vannak – különösen nálunk – túlnyomóan néprajzi és más irányú vidéki múzeumok. E provinciális múzeumok jórészt társadalmi alakulatok. Alapjukat rendszerint egy-egy helyi gyűjtő áldozatkészsége vetette meg, máskor tartományi, kerületi, vármegyei, városi régészeti, történelmi, természetrajzi társulatok vagy egyenesen múzeumalapításra, és fenntartásra létesült múzeumegyletek alapításai. Németországban a XIX. század negyedik évtizede óta számos ily társadalmi egyesülés alapult és hozott létre múzeumokat. Nálunk a kiegyezést követő időben jött divatba a helyi régészeti és történelmi társulatok, majd a speciális múzeumegyletek alapítása. Múlt századi vidéki múzeumaink túlnyomórésztben – így a nagyszombati (1849), pozsonyi (1856) és temesvári (1873) természetrajzi gyűjtemények, valamint a gyulai (1865), pozsonyi, nyíregyházi (1868), nagyváradi (1871), temesvári (1872), székesfehérvári, máramaroszigeti (1873), kassai (1876), tiszafüredi (1877), dévai (1880), aradi, poprádi (1881), felkai, magyaróvári, rimaszombati, zombori (1882), gyulafehérvári, komáromi, soproni (1886), szabadkai (1890), aranyosmairóti, balassagyarmati, szatmárnémeti (1891), esztergomi (1894), váci (1896), szentesi

(1897), ipolysági, keszthelyi (1898), békéscsabai, miskolci, szombathelyi (1899) múzeumok – ily egyesületeknek köszönhetőek létrejöttük. Városi alapítású múzeuma csak Budapestnek (1887), Szegednek (1886) és Besztercebányának (1889) volt, míg a szekszárdi és sümegi múzeumok, a XIX. század elején alapított vidéki közgyűjteményekhez hasonlóan, maecenas-hajlamú magánegyének – gróf Apponyi Sándor, illetőleg Darnay Kálmán – köztulajdonba adott magán-gyűjteményeiből alakultak ki.

Vidéki múzeumaink és könyvtáraink fejlődésében fordulópontot jelöl a Wlassics Gyula kultuszminiszter által 1897-ben életrehívott, 1922-ben állampénzügyi okokból feloszlott *Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának és Főfelügyelőségének* megalapítása. A múzeum- és könyvtárügy rendszeres állami felügyelet alá került és állami támogatással rövidesen kiépült a provinciális jnmúzeumok és közművelődési könyvtárak (népkönyvtárak) országos hálózata. A múzeumi és könyvtári gondolat rohamos térhódításával a vidéki törvényhatóságok – így Kecskemét (1897), Pécs (1898), Nagybánya (1899), Selmecebánya (1901), Debrecen (1902), Kiskunfélegyháza (1902), Hódmezővásárhely (1905), Vercsec (1908) városok, Nyitra (1900), Szatmár (1901), Sáros (1903), Veszprém (1902), Trencsén (1911) vármegyék – sorban alapítják meg többnyire közkönyvtárral kapcsolatos városi és vármegyei múzeumukat s az egyesületi gyűjtemények – így a nagyszombati könyvtár, az aradi, miskolci, nyíregyházai, pozsonyi, soproni, szabadkai, székesfehérvári, szentesi múzeumok – törvényhatósági, vagy – mint a kassai – állami kezelésbe vették át.

A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Főfelügyelősége – az eredeti koncepció szerint – szoros kapcsolatban állt és működött az országos közgyűjteményekkel, elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeummal és a budapesti Egyetemi Könyvtárral. Együttműködésük a Tanács és Főfelügyelőség személyi összetételében jutott kifejezésre. Idővel azonban ez a személyi kötelékeken alapuló kapcsolat meglazult.

A népkönyvtárakkal egy adminisztratív szervezetben egyesült provinciális múzeumok elszakadtak az irányításukra hivatott nagy közgyűjteményektől, kikapcsolódtak a tudományos munkaközösségből és egyoldalúan közművelődési irányba fejlődnek. Mivel azonban közművelődési feladatainak, népevelő hatásának csak a tudományos alapon álló múzeum tud megfelelni, a tudományos szempontok mellőzése miatt több vidéki múzeumunk – akár csak a német Volks- und Heimatsmuseumok egy része – a régi ritkaságtárakra emlékeztető korcs intézménnyé fejlődött vissza. Emellett a túlhajtott lokálpatriotizmus és jogosulatlan egyéni ambíciók eredirényeképpen nem egy fejlődésre képtelen, apró zugmúzeum keletkezett, melyeknek fenntartását és más életképes intézmények rovására való fejlesztését sem tudományos, sem közművelődési szempontok nem indokolhatják.

Levéltárak. A szakkönyvtári és szakmúzeumi rendszer kialakulásával egyidőben történt meg a történeti kutatásnak bizonyos korlátok közt már korábban megnyílt közhatósági és egyéb levéltáraknak a modern tudomány igényeinek megfelelő átrendezése, történettudományi anyaggyűjteményekké való fokozatos átalakulása. A forradalmi konvent határozatával Párizsban összpontosított levéltári anyagot I. Napoleon 1809-ben egyesíti a francia állami levéltárban, mely a mellette 1826-ban felállított École National des Chartes-tal mintaképévé lesz a tudományos szempontok szerint rendezett s a kutatók állandó használatára nyitva-álló levéltári gyűjteményeknek. Angliában 1837-ben szervezik át az állami levéltárat s a század második felében a német levéltárak s az École des Chartes mintájára alapított Institut für österreichische Geschichtsforschunggal kapcsolatos

bécsi udvari levéltár is tudományos közgyűjteményekké alakulnak át. Hazánkban a kiegyezés után a Magyar Történelmi Társulat kezdeményezésére indul meg a dikasztériális és tartományi kormányzervek irattáraiból egyesített központi Magyar Királyi Országos Levéltár átszervezése, szakszerű rendezése és tudományos közgyűjteménnyé való átalakulása s ugyanez időszakban kezdik meg a tudományos kutatás számára megnyitott többi közhatósági – városi, vármegyei – valamint az egyházi és magánlevéltárak átszervezését, de – sajnos – a vidéki levéltárak állami felügyeletének rendezése és a kerületi levéltárak kiépítése irányában jóformán semmi sem történt. Az Országos Levéltár félszázados fejlődésének befejező mozzanata a 1922: XTX. törvénycikk rendelkezése, melynek értelmében a belügyi kormány fennhatósága alól gróf Klebelsberg Kuno kezdeményezésére a kultuszterca hatáskörébe utalt Országos Levéltár könyvtári és muzeális közgyűjteményeinkkel egy adminisztratív szervezetben egyesítettet.¹

II. A közgyűjtemények mai rendszere és jövő feladatai.

A modern értelemben vett tudományos közgyűjtemények kialakításában igen nagy része volt a tudományos empirizmusnak. Az empirikus kutatás szempontjainak mind fokozódó érvényesülése természetszerűen vonta maga után a közgyűjteményekben felhalmozott tudományos anyag szakszerű rendszerezését és céltudatos kiegészítését.

A gyakorlati tapasztalatokból leszűrt könyvtárkezelési és használati szabályokat elvi rendszerbe foglaló s e rendszert önálló könyvtártudománnyá fejlesztő XIX. század a könyvtári anyag tökéletes rendszerezésével és használatának megkönnyítésével a tudományos anyag rendszeres gyűjteményeivé, a tudományos kutatás és közművelődés jól berendezett és mindenki által nehézség nélkül igénybevehető műhelyeivé fejlesztette a közkönyvtárakat. A Németországban 1735-ben – a göttingai egyetemi könyvtár alapításával – megindult s a XIX. század második felében hatalmas lendületet vett modern könyvtári fejlődés eredményeképpen a század végére a német, angol és különösen az európai fogalmak szerint kiapadhatatlan anyagi erőforrásokkal rendelkező amerikai könyvtárak elértek a könyvtártechnikai fejlődés csúcspontjára s ma már a többi országokban is csak rövid idő kérdése – legtöbbször tisztára pénzügyi, probléma – a dolgok ide fejlődése. A modern könyvtártani elvek szerint rendezett és gyarapított közkönyvtárak technikai rendszerezése és anyaguknak a kutatás használatára való előkészítése (betűrendes, tárgyi és szakkatalógusok, kézikönyvtárak, célszerű raktárrendszer, olvasó- és kutatóhelyiségek, előzékeny-kiszolgálási rendszer stb.) ma – minden túlzás nélkül – tökéletesnek mondható; a jövő legfeljebb az arányok és apróbb részletkérdések tekintetében hozhat változást. A könyvtárakhoz hasonlóan a múzeumokban is megtörtént az anyagnak tudományos szempontok szerint való rendszerezése. A korábbi – esztétikai szempontokból kiinduló, vagy pusztán kronológiai, avagy külsőleges szisztematikai szempontokon alapuló – rendszerezés helyébe a fejlődéstörténeti, tárgyi és kulturális összefüggéseket szemléltető, tudományos rendszerezés lép. Az esetleges anyaggyarapodást a céltudatos és következetes anyagbeszerzés váltja fel. A szakmúzeumok a maguk fejlődéstörténeti és tárgyi csoportjaikat rendszeres átadások, gyűjtőexpedíciók, vásárlások útján tervszerűen egészítik ki. Az anyaggyarapodásával először a természetrajzi gyűjteményekben, majd a régészeti, művészeti, történelmi, néprajzi és egyéb szakmúzeumokban is megindul az

¹ A levéltárakról részletesen I. alább Szekfü Gyula cikkét.

anyag differenciálódása. A mindinkább csak nevezetesebb fejlődési mozzanatok, időbeli és tárgyi összefüggéseket szemléltető sorozatok és típusok bemutatására szorító kiállítási anyag (Schausammlung) elkülönül a tudományos kutatás speciálisabb céljait szolgáló raktári anyagtól (wissenschaftliche Sammlung). A könyvtárakban a nagyközönség igényeihez mért olvasótermi kézikönyvtárak emeltetnek ki a tudományos célt szolgáló raktári anyagból.

A tudományos rendszerezéssel, illetőleg a közgyűjtemények tudományos irányba való fejlődésével lényegesen kibővült a közgyűjtemények feladatköre. A XIX. századi fejlődés eredményeképpen a modern közgyűjteményekben az esztétika, a kegyelet, a kuriozumkeresés szempontjai teljesen háttérbe szorultak a tudományos és közművelődési szempontok mellett. A múzeumok, könyvtárak és levéltárak ma már nemcsak rendszeres anyaggyűjteményei, hanem egyben alapvető feladatokat megoldó kutatóintézetek is a szaktudományoknak. Feladatuk a gyűjtési körükbe tartozó anyagnak a lehetőség határáig teljességre törekvő, céltudatos összegyűjtése, megőrzése, meghatározása, rendszerezése, e munkálatok eredményeinek és rendszerezett anyaguknak közhasználatra bocsátása, publikációk és előadások útján való megismertetése, szóval: a tudomány anyagának a tudósok használatára s a tudomány pályára készülő ifjúság okulására való alapos előkészítése. Feladatuk továbbá a szaktudományok intenzív művelésének előmozdítása, a tisztviselői karnak tudományos szempontból megfelelő, céltudatos kiegészítése, a szolgálatba álló fiatal erők tudományos továbbképzése, a tisztviselők tudós munkájának szakszerű irányítása és az intézet, valamint a tudomány érdekeinek egyaránt megfelelő foglalkoztatása által. A magyar közgyűjteményeknek – mint általában minden nemzet közgyűjteményeinek – különleges és elsőrendű feladata a tudomány sajátosan magyar anyagának, a magyar föld és szellem termékeinek gyűjtése, rendszerezése és feldolgozása, mert a magyar tudomány legfőbb feladata a sajátosan magyar jellegű, csak nálunk található anyagból megállapítható tudományos igazságok feltárása és ismertetése. Ez úton juthat a magyar tudományosság nemzetközi elismeréshez és jelentőséghez.

A közgyűjtemények feladat- és hivatáskörének e nagyarányú kibővülésével a muzeális, könyvtári és levéltári állások természete is megváltozott. Korábban a gyűjteményfenntartó hatóságok és magánosok, sőt – a csekélyszámú tiszteletreméltó kivételről nem szólva – maguk a gyűjtemények őrei is a magántermészetű tudományos munkára alkalmat adó sinecurának tekintették ez állásokat. A tisztviselők intézeti munkássága kimerült az esetlegesen gyarapodó anyagnak a számszerű nyilvántartás és ellenőrzés céljait szolgáló felületes lajstromozásában s a kézikönyvtár és kiállítás időnkénti átrendezésében. Ma a gyűjtemény fejlesztése és az anyag tudományos feldolgozása nehéz feladatokat ró a tisztviselőkre. Már a gyűjteményanyag tervszerű gyarapítása állandó odaadó érdeklődést és nagy szakképzettséget igénylő feladat. A vásárlás útján beszerzendő anyag céltudatos kiválogatása csak a piacra kerülő tárgyak állandó szemmel tartása, bibliográfiák, üzleti és aukciókatalógusok, szakfolyóiratok folytonos szakszerű tanulmányozása útján érhető el. Különleges szakképzettséget s e mellett sok időt és fáradságot vesznek igénybe az anyag rendszeres gyarapítását szolgáló ásatások, természetrajzi, néprajzi és iparművészeti gyűjtőexpedíciók. A beszerzést követi minden tárgynak a leltárszerű kezelés és anyagi ellenőrzés céljait szolgáló előzetes lajstromozása, az ú. n. növedéknapló vezetése. Ezután kerül az új anyag könyvtári vagy muzeális feldolgozásra, amivel egyidejűleg folyik a többnyire hézagosan és tökéletlenül feldolgozott régi anyag átrendezése és új feldolgozása: minden egyes tárgynak gyakran hosszas irodalmi és összehasonlító tanulmányon alapuló meghatározása és tudó-

mányos osztályozása. Az alapos szakismerettel végzett feldolgozás eredménye kerül a törzsléltár lapjaira. A teljes szabadsággal készült leltár felöleli a tárgyak pontos és részletes leírását, a származásukra vonatkozó adatokat, irodalmi utalásokat és a muzeális darabok ábráit. Ez a feldolgozás minden más gyűjteményi munka alapja s ez a tudományos tisztviselők legfontosabb feladata, állandó napi munkája. A feldolgozás és leltározás során alakul ki a tudományos szakcsoportok vagy kronologikus sorrend szerint, a történelmi és leletszerű összefüggések figyelembe vételével rendezett és felállított raktár, ami minden tudományos célokat szolgáló múzeumnak integráns alkotórésze s a szaktudományok a kutató rendelkezésére álló műhelye. A feldolgozás és a raktár rendezése során szinte önmagától, természetes úton alakul ki a muzeális kiállítás is, mely a tudományos szempontok szerint elrendezett és teljes tudományos apparátus felhasználásával lajstromozott raktári anyag alapján, abból történt válogatással képezetik ki. A múzeumba kerülő anyag egy része egyáltalában nem kívánkozik kiállításra. A muzeális kiállítás a szélesebb néprétegek művelésének szolgálatában áll; keretében ezért csupán oly tárgyak kerülnek bemutatásra, melyek a történelmi fejlődés vagy valamely intézmény, jelenség, tárgy stb. megértése, érzékeltetése szempontjából fontosak. A kiállításon a szemlélődőknek összefüggő képet adunk valamely kultúráról, fejlődési folyamatról, valamely intézményről, jelenségről vagy tárgycsoportról. Ennélfogva a kiállításon semmi helye sincs a muzeális tárgyak százainak és ezreinek, melyek viszont a tudományos kutatás szempontjából elsőrendű fontossággal bírnak s ezért a múzeumban tudományosan rendszerezve és raktározva megőrzendők. Ugyanez, a helyzet a könyvtárakban, ahol az olvasótermi kézikönyvtárakban csupán az olvasóközönség szélesebb rétegeinek igényeihez mért könyvanyag helyeztetik el, míg a többi anyag raktárszerű rendezésében áll a tudományos kutatás rendelkezésére. A modern múzeumok épp ez okból osztják anyagukat két részre, különválasztva a nagyközönség szemléletéle kiállított demonstratív és reprezentatív anyagot a tudományos anyagtól. A kiállítási anyagnak a tudomány, közművelődés és esztétika szempontjait egyaránt szem előtt tartó válogatása és elrendezése a legalaposabb tárgyi ismeret mellett nagy tapintatot és finom ízlést igényel. Hasonló tárgyi ismeretre, gondra és tapintatra van szükség a könyvtárakban, az olvasótermi anyag kiválasztásánál. A raktári és kiállítási, illetőleg kézikönyvtári anyag szétválasztásával és elhelyezésével párhuzamosan készülnek el a látogatókat útbaigazító különféle katalógusok és vezetők.

A rendszerező munka mellett más tudományos feladatai is vannak a közgyűjtemények tisztviselőinek.

A könyvtárosok magánambíciójából mindig szívesen foglalkoztak könyvészeti, könyvtörténelmi és általában tudományos kérdésekkel, a muzeális gyűjtemények őrei rendszerint hivatott munkásai voltak a gyűjteményük anyagával dolgozó szaktudományoknak. A XIX. század közepe óta azonban e problémák megoldása mindinkább hivatalos feladattá lesz. A modern tudományos könyvtárnak elsőrendű feladata a könyvanyagok, különösen a tudományos szakképzettséget igénylő külön gyűjtemények (codexek, ősnymtatványok, bibliográfiái ritkaságok stb.) anyagának könyvtári feldolgozása folyamán felmerült tudományos problémák megoldása s az eredményeknek specialis leíró katalógusokban, önálló könyvtudományi kiadványokban és állandó folyóiratokban való publikálása, mely kiadványok elsőrendű forrásművei a történelemnek, irodalom-, művelődés- és művészettörténetnek. Sőt legújabb időben a könyvtárak már a saját anyagukon alapuló feldolgozó munkától sem zárkoznak el. A múzeumokban a szorosan vett muzeális rendszerű munka mellett előtérbe nyomulnak a magasabbrendű tudományos feladatok. A múzeumok valóságos tudós műhe-

lyekké, laboratóriumokká alakulnak át, melyek a rendszerezés mellett, a muzeális anyag tudományos feldolgozását és szakszerű ismertetését is feladatuknak tartják. E tudományos feladatkör kialakulása vonta maga után a személyzetnek két csoportra – a technikai rendszerezést végző tiszti személyzetre és tudományos tisztviselőkre – való tagolódását. A tudományos tisztviselők száma a tudományos munkakövetelmény arányában változik; legnagyobb a múzeumokban s a kéziratokban, esetleg: oklevelekben és régi ritka nyomtatványokban gazdag-, általános irányú könyvtárakban, míg a szakkönyvtárakban a speciális szükséghez mérten kevesebb vagy több, a közművelődési könyvtárakban egészen minimális.

A közgyűjtemények konzerváló, rendszerező és feldolgozó munkássága szervesen egészíti ki a tudósképzésre hivatott egyetemek és a tudományos munkát irányító, megszervező, annak eredményeit ismertető társulatok munkáját. Ezért fontos követelmény a közgyűjtemények és a többi tudományos intézmények együttműködésének biztosítása, ami személyi kapcsolatok és intézményes szervek útján történhetik. Az akadémiaikkal és szaktudományos társulatokkal való együttműködést a közgyűjtemények vezetőinek és tudós tisztviselőinek az akadémiaik, illetve társulatok munkásságában való állandó és intenzív részvétele biztosítja, ináisiézt az a körülmény, hogy a társulatok adminisztrációját legtöbb esetben a megfelelő szakgyűjtemény tisztviselői látják el. Az egyetemek és közgyűjtemények együttműködését – az egy-egy közgyűjtemény élén álló professorok által megteremtett időleges kapcsolatról nem szólva – elősegíti az intézmények állandó csereviszonya. A közgyűjtemények tisztviselőiket az egyetemek jeles tanítványaiból toborozzák, viszont az egyetemek igen sok esetben a közgyűjtemények légkörében nevelkedett tudósokat emelnek katedrára. E személyi természetű kapcsolaton kívül az egyetemi könyvtárak organikusán kapcsolódnak az egyetemekhez s nálunk a legutóbbi időben többi országos közgyűjteményeink is intézményes kapcsolatba kerültek a budapesti tudományegyetemmel. A nemzeti nagy közgyűjteményeink autonóm szerveként működő Országos Magyar Gyűjteményegyetem tanácsában a beletartozó közgyűjtemények vezetői mellett helyet foglalnak a legközelebb álló szaktudományoknak egyetemi tanárai is. Közreműködésük a tudományos tisztviselői kar succrescentiája és az intézetek szaktudományos munkásságának irányítása tekintetében már is gyümölcsözőnek bizonyult. A jövő egyik fontos feladata a közgyűjtemények, tudományos társulatok és egyetemek kapcsolatának elmélyítése.

Tudományos hivatásuk mellett másodsorban népművelő hivatásuk is van a közgyűjteményeknek, aminek azáltal felelnek meg, hogy szemléltetésre és szélesebb körök okulására alkalmas anyagukat tudományos szempontok szerint, de a nagyközönség igényeinek figyelembevételével rendezett állandó és időszakos kiállításokon, illetőleg olvasóhelyiségekben bocsátják a közönség rendelkezésére, tudományos eredményeiket pedig ismeretterjesztő kiadványok és népszerű előadások útján ismertetik. Minden tudományos közgyűjtemény egyben közművelődési célokat is szolgál, de vannak kizárólagosan közművelődési célzatú közgyűjtemények is; ilyenek a, népkönyvtárak és az alsóbbfokú – főleg ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági – szakkönyvtárak, valamint a hazafias szellemű történelmi nevelés szolgálatában álló ereklyemúzeumok vagy emlékmúzeumok. A jövő remélhetőleg meg fogja teremteni a népkönyvtárral egyenrangú szemléltető közgyűjtemény típusát is, ami azonban nem lehet a szó valódi értelmében vett múzeum, hanem csupán a fejlődési folyamatok és jelenségcsoportok típusait – a szélesebb néprétegek szellemi igényeihez mért keretekben – ismertető másolat- és képsorozatokat gyűjteménye. Bár a szoros értelemben közművelődési gyűjtemények elsőrendű és kizárólagos célja a népművelés, eredményes műkö-

désüknek előfeltétele, hogy szervezésük és fejlesztésük a tudomány elveinek és eredményeinek szigorú szemmel tartásával történjék. E nélkül a tisztán mulattató célzatú, egyéni kedvtelést szolgáló, üzleti jellegű kölesönkönyvtárak színvonalára süllyednének.

A múzeum- és könyvtárpolitika mai stádiumában csak a (közművelődési célt is szolgáló) tudományos és a (tudományos alapon rendezett és fejlesztett) közművelődési közgyűjteményeknek van létjogosultsága. Minden egyéb gyűjtemény-típus a múlt avult maradványa. Az esetlegesen gyarapodó, esztétikai célzatú műgyűjtemények, az egyéni ízlést és kedvtelést visszatükröző bibliofil-könyvtárak, az érdekességeket és értékes tárgyakat felhalmozó ritkaságtárak, a történeti múlt emlékeit csupán kegyeleti célzattal gyűjtő történelmi múzeumok és emléktárak kora lejárt. A múltból örökségképpen ránszállt ily gyűjtemények eredeti összetételben és rendszerezésben s ilyenkor is inkább valamely szakmúzeum függelékeként való fenntartása csak az esetben lehet indokolt, ha belőlük tudományos tanulságok vonhatók, ha világot vetnek a gyűjtő amatőr korának ízlésére és kultúrájára, mint ezt a római Villa Borgliesenél, a bécsi Liechtenstein-gallériánál, a milánói Poldi-Pezzoli-gyűjteménynél, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumhoz csatolt Eáth György-múzeumnál látjuk, vagy ha egy szűkebb tárgykörön belül teljességre törekvő, tudományos szempontból is zárt egészet alkotó speciálgyűjtemények, aminők a Nemzeti Múzeum Apponyi-könyvtára (1925. évi I. t. c.) és Todoroszku-Horváth-könyvtára s a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum.

A magyar közgyűjtemények fejlődésének iránya a legutóbbi évtizedekben nagyjában és egészében megfelelt az európai fejlődésben kifejezésre jutott szempontoknak és követelményeknek. Országos közgyűjteményeink s a szakgyűjtemények – kevés kivétellel – modern értelemben vett tudományos közgyűjteményekké alakultak át s a vidéki múzeumok és népkönyvtárak hálózata is kiépült. Az anyag rendszerezése, feldolgozása és az intézetek korszerű fejlesztése tekintetében mégis mögötte maradtunk a nyugati nemzeteknek. Az egész gyűjteményügyet felölelő, egységes elgondoláson alapuló kultúrpolitikai koncepció kialakítása helyett a legújabb évekig megelégedtünk esetleges – nem egyszer elhamarkodott és idegen példákat szolgáló követő – részleges reformokkal, a gyűjteményhálózat tervszerű és fokozatos kiépítése helyett egyéni kezdeményezéssel kiinduló, sőt néha egészen egyéni szempontú és célzatú alapításokkal. Közgyűjteményeink irányítása különböző szakminisztériumok hatáskörébe tartozott és tartozik s a legújabb időkig még a kultusztárca alá rendelt gyűjtemények felett is három-négy minisztériális ügyosztály osztozott. Ily körülmények közt tervszerű és egyenletes kultúrpolitikai irányításról persze szó sem lehetett s e bajon a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Tanácsának és Főfelügyelőségének alapítása sem segített, mert hatáskörébe csupán a kisebbjelentőségű tudományos gyűjtemények és a közművelődési intézmények tartoztak; az 1898-ban létesített Magyar Nemzeti Múzeumi Tanács pedig reprezentatív színezete és hatáskörének korlátozottsága miatt bizonyult meddőnek. A tervszerű és egyenletes kultúrpolitikai irányítás hiánya mellett a közgyűjteményeket s általában a tudományt luxusintézménynek minősítő, szűklátókörű fináncpolitikai felfogás is bénította közgyűjteményeink rendszeres munkásságát és egészséges fejlődését. Intézeteink nemcsak a tetemesen meggyarapodott gyűjtemények megfelelő elhelyezéséhez és tudományos feldolgozásához szükséges építkezések, hanem a leg-
elemibb rendszerező munkálatok költségeit sem tudták megszerezni. A gyűjtemények iránt érdeklődő, ügyüket időnként felkaroló kultuszminiszterek jó szán-

dékai minduntalan hajótörést szenvedtek a pénzügyi kormányzat szűkeblőségén.

A jövő első és legfontosabb feladata gyűjteménypolitikai koncepciónk egészének revíziója, minek első, alapvető mozzanata a gróf Klebelsberg Kuno vallásos közoktatásügyi miniszter javaslatára az 1922. évi XIX. t.-c.-kel életrehívott Gyűjteménye gy. etem alapítása volt. Az 1922. évi XIX. t.-c. az Országos Magyar Gyűjtemény egyetem néven létesített jogi személyiséggel bíró önkormányzati testben egyesítette a magyar közgyűjteményhálózat élén álló országos intézményeket, a m. kir. Országos Levéltárat, a Magyar Nemzeti Múzeumot, az Országos Magyar Szépművészeti Múzeumot, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeumot és bizonyos jogfenntartással a budapesti kir. ni. Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtárát. A vallás- és közoktatásügyi miniszter utóbb a Gyűjtemény egy. etem fennhatósága alá helyezte a Konkoly-féle Országos Csillagvizsgáló Intézeti, az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot és több külföldi és hazai kutatóintézetet. A közeli jövőben tárgyalás alá kerülő újabb törvényjavaslat a Gyűjteményegyetem hatáskörébe utalja az összes hazai közgyűjtemények felügyeletét is. A korábban három kultuszminisztériumi ügyosztály és a belügyminisztérium hatósága alá rendelt nagy nemzeti gyűjtemények és a provinciális gyűjtemények központi irányítására, hivatott új autonóm szerv feladata a meglévő közgyűjtemények egymáshoz való viszonyának, gyűjtési és feladatkörüknek tisztázása, a specializálás túlzásba vitelének megakadályozása, a gyűjteményhálózat teljes kiépítése, kultúrpolitikai, valamint adminisztratív irányítása s a létfenntartáshoz és jövő fejlődéshez szükséges anyagi eszközök megszerzése. A Gyűjteményegyetem működésének első négy esztendeje biztosítékot ad arra nézve, hogy e feladatait teljes sikerrel tudja megoldani.

A megoldásra, váró feladatok természete és a materiális szükségletek mértéke természetesen minden gyűjtemény-típusnál, sőt minden egyes közgyűjteménynél más és más.

A) MÚZEUMOK.

Múzeumaink három főcsoportba sorozhatók, melyeken belül ismét több típus különböztethető meg.

1. Egyetemes, összefoglaló múzeumok. A XIX. század magyar múzeum-típusa az angol típusú Nemzeti Múzeum (British Museum) mintájára alapított, egyetemes érdeklődésű, összefoglaló múzeum. E csoportba tartoztak a Magyar Nemzeti Múzeumon kívül jóformán összes vidéki – tartományi vagy kerületi (Erdélyi Múzeum, Székely Múzeum, Jász Múzeum), vármegyei és városi – múzeumaink.

a) *Magyar Nemzeti Múzeum.* A XIX. század elején összefoglaló múzeumként alapított és zárt adminisztratív egységet alkotó Magyar Nemzeti Múzeum régóta túlnőtt az alapításkor megszabott kereteken és szervezete is lényegesen módosult. Mai állapotában rokonszóló – a magyar szellem és magyar föld termékeinek gyűjtésére, megőrzésére és rendszerezésére hivatott –, de lényegében már egészen önálló, szakszerű vezetés alatt álló szakgyűjtemények csoportja. A félszázados differenciáló folyamat eredményeképpen tudományos tekintetben teljesen önállósult öt muzeális gyűjteményt és a könyvtárat – négy gyűjtemény helyrajzi kapcsolatán kívül – ma már csupán laza adminisztratív kötelékek fűzik össze, melyek további tágítása múzeumpolitikánk egyik legaktuálisabb kérdése. Tudományos szempontból az alább tárgyalandó szakmúzeumok (v. ö. 2. a) sorába tartozik.

b) *Helyi jellegű múzeumok. Közművelődési gyűjtemények.* A XIX. század utolsó negyedében és századunk elején alapított vidéki (kerületi, vármegyei, városi és egyesületi) múzeumaink túlnyomó részben a Magyar Nemzeti Múzeum mintájára alapított, összefoglaló múzeumok. Többnyire négy osztályra: archaeológiai, néprajzi, szépművészeti és természetrajzi gyűjteményekre tagozódnak, melyekhez a múzeummal legtöbbször szervesen összefüggő könyvtár járul. Néhol iparművészeti vagy kultúrhistoriai gyűjteménycsoporttal is találkozunk.

A trianoni Ueke rendelkezései értelmében vidéki közgyűjteményeink legjelentősebbjei – így a kolozsvári Erdélyi Múzeum, a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum, a na,gyszebeni báró Bi'uckenthal-Múzeum, a kassai Rákóczi-Múzeum, a pozsonyi Városi Könyvtár és Múzeum, a Délmagyairországi Történelmi és Régészeti Társulat Múzeuma (Temesvár) stb. – idegen uralom alá kerültek. Csonka-Magyarország provinciális közgyűjteményei sorában ma első helyen, állnak Budapest székesfőváros, Szeged, Kecskemét, Debrecen, Sopron és Székesfehérvár városok, Borsod, Csongrád, Szabolcs, Tolna, Vas és Veszprém vármegyék gazdag és gondosan vezetett múzeumai. Helyi jellegű közgyűjteményeink főfeladatuknak tekintik az érdeklődésük körébe tartozó szűkebb terület (vidék, vármegye, város) speciális emlékeinek, szellemi termékeinek és természeti tárgyalnak muzeális gondozását, de az egyes gyűjtemény osztály ok fejlődése nem egyenletes. Míg pl. az archaeológiai és néprajzi emlékek gyűjtése és rendszerezése terén a legtöbb múzeumban kielégítő állapotokkal találkozunk, a többi gyűjteménycsoportok minőségben és mennyiségben egyaránt a múzeum alapítójának, illetve kezdeményezőjének vagy időszakos vezetőjének egyéni, érdeklődéséhez igazodnak. A könyvtárak, képtárak, ipai-művészeti gyűjtemények, valamint a természetrajzi táruk rendszerint egy-egy magángyűjtő vagy adományozó egyéni ízlését és speciális érdeklődésének irányát tükrözik vissza. anélkül, hogy különösebb figyelemmel volnának a helyi specialitások gyűjtésére és a közművelődés szempontjaira. Nagyobb baj ennél, hogy e közgyűjtemények adminisztrációja sok helyen, így még a Fővárosi Múzeumban sincs rendszeresen kiépítve. Fejlődésük gyakran attól függ, akad-e véletlenül az illető városban a múzeum ügye iránt érdeklődő és annak érdekében áldozatra is hajlandó egyén. A múlt század végén alakult múzeumegyletek nagyrésze tehetetlen a magára vállalt feladat állandó teljesítésére, a törvényhatóságok lelkesedése pedig nem egy esetben szalmatűznek bizonyult. A háború folyamán előállt rendkívüli viszonyok következtében többhelyt a múzeum helyiségei is más célokra foglaltattak le β e rendkívüli viszonyok és a törvényhatóságok nemtörődömsége következtében közülök nem egy – így a békéscsabai, gyulai, hódmezővásárhelyi., váci múzeumok – egyenesen katasztrofális helyzetbe kerültek.

c) *Egyházi hatóságok, testületek és iskolák múzeumai.* A provinciális múzeumok sorában különálló helyet foglalnak el az egyházi hatóságok és testületek, valamint az iskolák múzeumai – aminők pl. az Esztergom Főegyház-megyei Könyvtár és Múzeum, az egri érseki lyceum muzeális gyűjteményei, a pécsi püspöki gyűjtemények, a budapesti Szent Ferenc-rendi kolostor, a debreceni, pápai, sárospataki aef. főiskolák, a, győri bencés, kalocsai jezsuita, kecskeméti, kiskunhalasi, kunszenfmiklósi ref. főgimnáziumok és sok más középiskola muzeális gyűjteményei. A tangyűjteményeknek múzeummá fejlődése egyrészt az iskolai gyűjtemény rendeltetését félreértő adományozók és tanárok magángyűjteményeinek válogatás nélkül való beolvasztására, másrészt a helyi jellegű muzeális anyag befogadására hivatott önálló intézmény hiányára vezethető vissza. Ez iskolai múzeumokban igen sok becses helyi érdekű muzeális tárgy van felhalmozva s ahol önálló múzeum nincs, ennek hivatását töltik be. Közülük több a nyilvánosságnak is nyitva áll.

Az alsóbbfokú közművelődési könyvtár (népkönyvtár) típusának megfelelő szemléltető gyűjteményeink ma még hiányzanak.

2. Szakmúzeumok. A magyar múzeumhálózat élén álló országos múzeumok – beleértve a Magyar Nemzeti Múzeum tárait – ma kivétel nélkül szakmúzeumok. Mellettük más intézmények – iskolák, hivatalok – függelékeképpen a kisebb szakmúzeumok egész sora működik.

a) *Országos szakmúzeumok.* A Magyar Nemzeti Múzeum természetes differenciálódása következtében önálló fejlődésnek indult nemzeti múzeumi társaságok az újabb alapítású – részben a Magyar Nemzeti Múzeum egyes gyűjteménycsoportjait átvevő – tudományos szakmúzeumok a kultúrát a tiszta tudomány anyagának gyűjtésével, rendszerezésével és feldolgozásával szolgálják. E tudományos szakmúzeumoknak – aminők a Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtára (archaeológia, őstörténet, numizmatika, kultúrhistoria, iparművészettörténet), az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum (kultúrhistoria, iparművészettörténet), az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum (művészettörténet, esztétika), Budapest székesfőváros aquincumi múzeuma (római provinciális archaeológia), az Esztergomi Keresztény Múzeum, (egyházművészet), a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Múzeuma (keletázsiai művészet és iparművészet), a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára. (etimológia, összehasonlító társadalomtörténet, egyiptológia), a Magyar Nemzeti Múzeum Állat-, Növény-, Ásvány- és Őslénytárai (biológia; zoológia, paleontológia, botanika; mineralógia és petrográfia) – főfeladata a megfelelő szaktudományok teljes hazai anyagának és az illető tudomány eredményes műveléséhez, az összefüggések megértéséhez szükséges idegen anyagnak gyűjtése, rendszeres előkészítése a tudományos feldolgozásra és a feldolgozó munkában, a szaktudományos munka irányításában s a nemzetközi tudományosság munkájában való intenzív részvétel.

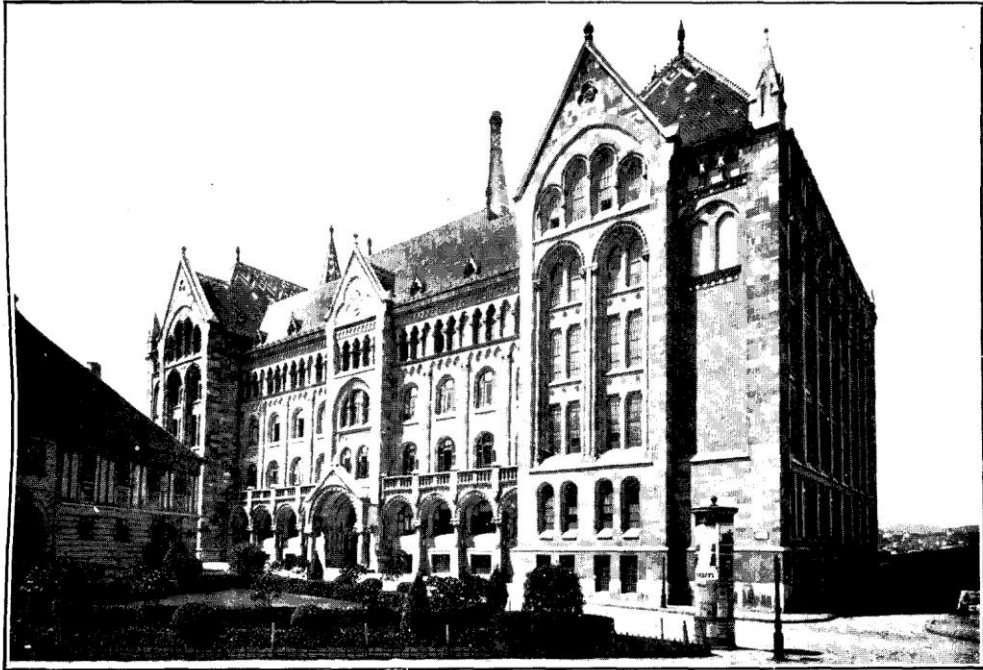
E szoros értelemben tudományos jellegű szakmúzeumoktól *meg* kell különböztetnünk a tudományos alapon rendszerezett, de mégis túlnyomóan gyakorlati irányú szakmúzeumokat. E csoportba tartoznak a M. Kir. Technológiai Iparmúzeum, a M. Kir. Közlekedési Múzeum, a M. kir. Mezőgazdasági Múzeum, a Népegészségügyi Múzeum és a M. Kir. Hadtörténelmi Múzeum. E múzeumok elsősorban gyakorlati – közgazdasági, szakpedagógiai és közművelődési – célokat szolgálnak, de némely, különösen történelmi csoportjaik tudományos szempontból is nagy jelentőséggel bírnak.

Múzeumaink vezetői és tisztviselői feladataiknak teljes odaadással igyekeznek megfelelni. Évtizedes kitartó munkássággal és szívós energiával sikerült a múzeumainkban dolgozó kiváló tudósoknak ez intézetek jó hírnevét nemcsak a hazai, hanem a külföldi tudományos közvéleményben is megalapítaniuk. Tudományos szakmúzeumaink a tudományos raktári anyag (rendszeres gyűjtemények) gazdagsága és változatossága tekintetében európai színvonalon állnak s egyik-másik gyűjteménycsoportjuk – így a Magyar Nemzeti Múzeum Régiségtárának prehistóriai és népvándorláskori, Ásvány- és Őslénytárának ásvány-, Állattárának rovargyűjteménye, a Régiségtár és Iparművészeti Múzeum ötvös-gyűjteményei, a Néprajzi tár hazai és finn-török gyűjteményei – a kontinens leggazdagabb és legszebb muzeális gyűjteményeivel vetekszenek, sőt felülmúlják azokat. Gyakorlati szakmúzeumaink is derekas munkát végeznek s közülük a Mezőgazdasági Múzeum európai értelemben is elsőrangú gyűjtemény. A múzeumok rendszerező és feldolgozó munkássága nagy mértékben segítette elő a hazai tudomány fellendülését és nagy része van e tudomány nemzetközi tekintélyének megalapozásában. Természetrajzi gyűjteménytáraink tudományos munkássága – mint egykor Régiségtárunké is – a,z egész világon elismerésre talált, gyümölcsöző kapcsolatokat szerezve a magyar tudománynak s többi inté-

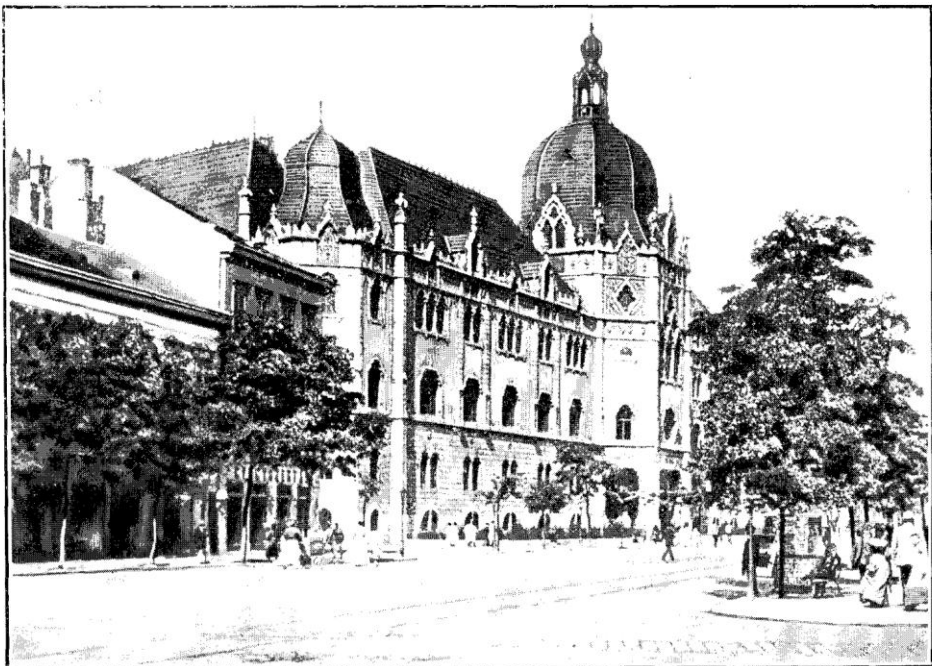
zeteiik is állandó összeköttetést tartanak fenn a külföldi rokonintézményekkel, a szaktudomány legnevesebb képviselővel. E szép eredmények dacára múzeumaink munkássága zavartalannak, fejlődésük biztosítottnak mégsem mondható. Fontos kultúrpolitikai és szervezeti kérdéseknek – így a magyar nemzeti múzeumi decentralizáció, a gyűjtési körök, az egész muzeumpolitikai koncepció aktuális problémáinak – valamint a gyűjtemények tudományos használatát bénító helykérdésnek megoldatlan volta s a céltudatos gyarapítás és zavartalan tudományos munka útjában álló anyagi nehézségek megannyi leküzdhetetlen akadálya a múzeumok működésének és fejlődésének. A céltudatos és egységes kultúrpolitikai irányítás hiánya s a luxusintézménynek tekintett közgyűjteményeket mostoha elbánásban részesítő pénzügyi politika évtizedeken át gátolta, szakmúzeumaink teljes kibontakozását, előkészítve a talajt a háborúval ránköszöntött és még ma sem túlhaladott rideg fináncpolitikai iránynak, ami egyenesen életgyökerében támadta meg tudományos intézményeinket, elzárva, őket nemcsak a fejlődés anyagi erőforrásaitól, hanem a létfenntartáshoz, sőt a tengődtshez szükséges elemi eszközöktől is. Szakmúzeumaink mai gazdasági helyzetükben – a békeévekben is szűkösen megszabott tudományos javadalom 10-15%-ára szorítva – képtelenek a rájuk szabott feladatok teljes megoldására, képtelenek anyaguk céltudatos gyarapítására, rendszeres kutatóexpedíciók, ársásások, gyűjtőutak szervezésére, hézagpótló tárgyak és magángyűjtemények megszervezésére; képtelenek a legsürgősebb rendszerező, konzerváló és feldolgozó munkálatok elvégzésére, tudományos eredményeik publikálására. A gyakorlati szakmúzeumok céltudatos fejlesztését és instruktív működését – a finansiális nehézségek mellett – nagyban hátráltatja az országos múzeumi szervezettel való „ kapcsolat teljes hiánya. Egészséges és egyenletes fejlődésük a mindenkori kultúrpolitikai koncepciótól távol álló szakminisztériumok keretében semmiképpen sincs biztosítva. Különböző minisztériumok fennhatósága alá tartozván, fejlődésük iránya és működésük intenzitása a politikai élet és miniszteriális bürokrácia minden változásával együtt változik.

b) *Hivatalok, iskolák, társulatok szak-múzeumai.* Az önálló szakmúzeumok mellett egyéb szakintézmények – iskolák, hivatalok, társulatok – függelékeként egész sora alakult ki a speciális gyűjteményeknek, melyek egyike-másika nagyobb jelentőségű szakmúzeummá fejlődött. Ilyen muzeális értékű gyűjtemények például a budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem éremtára, egyiptológiai, növényrendszertani, anthropológiai, a József-Műegyetem állatrendszertani, ásvány-földtani gyűjteményei, az Egyetemi Közgazdasági Kar (előbb a Keleti Kereskedelmi Akadémia) Keleti Múzeuma, a székesfővárosi államrendőrség Bűnügyi Múzeuma, a M. Kir. Földtani Intézet európai híré geológiai gyűjteménye, az Országos Meteorológiai és Földmágnességi Intézet műszeryijteménye. E múzeumok szerves alkotórészei a fenntartó intézménynek, de a jelentősebbek előreláthatóan önálló szakmúzeumokká fognak fejlődni, mint az számos eredetileg tanygyűjteményül alapított múzeummal, nálunk az Iparművészeti Múzeummal és Technológiai Iparmúzeummal megtörtént. E gyűjteménytípushoz tartozó múzeumok főhibája, hogy – kevés kivétellel - el vannak zárva a nyilvánosság elől s csupán a fenntartó testület vagy hivatal tagjai használhatják.

3. *Emlékmúzeumok.* A tudomány anyagát gyűjtő vagy eredményeit ismerető tudományos és közművelődési múzeumok mellett vannak történeti ereklyéket gyűjtő és szemléltető emléikgyűjteményeink is. Ez emlékmúzeumok egyik csoportja – hova a Magyar Nemzeti Múzeum helyszűke miatt évek óta ki nem állított Erekytára, Erzsébet Királyné Emlékmúzeuma, az Országházban elhelyezett Deák-szobája, a Nemzeti Múzeum által átengedett ereklyeanyagon



Országos Levéltár, Budapest.



Országos Magyar Iparművészeti Múzeum, Budapest.

felépült ceglédi Kossuth Lajos-Emlékmúzeum, a Petőfi-Társaság Petőfi-Múzeuma, a Zeneművészeti Főiskola Liszt-szobája, a Magyar Tudományos Akadémia Széchenyi-ereklyetára, a csurgói Csokonai Kör Csokonai-Ereklyetára és vidéki múzeumaink ereklyetárai tartoznak – a, nép és ifjúság hazafias szellemű történelmi nevelését tekintő feladatának s nagyjaink ereklyéinek szemléltetésével a nemzeti tradíciók tiszteletére kíván tanítani. A másik csoportba tartozó emlékmúzeumok valamely intézmény saját múltjáról való kegyeletes megemlékezésének köszönhetik létrejöttüket s az illető intézmény múltjának emlékeit őrzik. Ilyen – főleg képekből álló – ereklyegyűjteménye számos intézménynek van. E csoportba tartoznak a most szervezés alatt álló Parlamenti Múzeum és Postamúzeum.

A múzeumügy terén megoldásra váró feladatok legfontosabbika, a tudományos szakmúzeumok szerkezeti kérdéseinek végleges tisztázása, nevezetesen: a Magyar Nemzeti Múzeum ötven éve folyamatban levő decentralizációjának az épületkérdés megoldásával kapcsolatos teljes végrehajtása; az összes szakmúzeumok gyűjtési körének – a magyar országgyűlés múzeumi Országos Bizottsága által már 1874-ben sürgetett – szabályozása és jövő együttműködésük tervszerű megalapozása: a tudomány modern rendszerén felépülő szakosztályok kialakítása s egész szakmúzeumhálózatunk reorganizációja.

A történelmi alapon álló és a tudomány szempontjainak megfelelő decentralizációs folyamatnak útját állanunk nem szabad, de igyekeznünk kell azt helyes irányba terelni s a decentralizációt a tudomány érdekeinek és a Magyar Nemzeti Múzeum százados tradícióinak sérelme nélkül végrehajtani. A több osztályra tagolódó Országos Széchenyi Könyvtárba többi gyűjteménytől elszakítva, külön épületben elhelyezett Néprajzi Tár és (a Magyar Nemzeti Múzeum három természeti tárat egybefoglaló új, három vagy négy osztályú) Természetrajzi Múzeum adminisztratív függetlenítése – az utóbbi önálló épületének felépítésével kapcsolatban – minden nehézség nélkül oldható meg. Az archaeológiai, numizmatikai és a kegyeleti gyűjteményt is felölelő kultúrhistoriai osztályokra tagozódó Érem- és Régiségtár ügye azonban csak az Iparművészeti és Szépművészeti Múzeumokhoz való viszonyának s a három intézet gyűjtési és feladatkörének szabályozásával kapcsolatban tisztázható. A átszervezésben szigorúan tudományos szempontok szerint kell eljárunk és nem szabad visszariadnunk egyes gyűjteménytárgyaknak, sőt egész tárgycsoportoknak áthelyezésétől sem. A Régiségtár kultúrhistoriai gyűjteménye oly közeli rokonságban van a tangyűjteményből tudományos szakmúzeummá fejlődött Iparművészeti Múzeumnak – részben a Régiségtárból kiszakított – magyar gyűjteményével, hogy a kettő fenntartása és párhuzamos fejlesztése semmiképpen sem indokolható. A Régiségtár átszervezését ezért az Iparművészeti Múzeum átcsoportosításával s a két intézmény magyar historiai gyűjteményeinek egyesítésével kapcsolatban lehet ideálisan megoldani. Ez átszervezés kapcsán kellene tisztáznunk a Szépművészeti Múzeum antik gyűjteményének, illetve a gyűjtemény egyes a Régiségtárba kívánczó darabjainak és a Régiségtár képzőművészeti tárgyainak jövő sorsát is. Elméletben leghelyesebbnek látszik a Régiségtár és a tisztán oktató célzatú anyagától tehermentesített Iparművészeti Múzeum egyesített anyagának egy – archaeológiai, numizmatikai, magyar kultúrhistoriai (iparművészeti) és kegyeleti osztályokra tagolódó – régészeti és történelmi múzeumba (*nemzeti* múzeumba) való egyesítése. Ha ez az átszervezés anyagi okokból teljes egészében nem is volna tüstént végrehajtható, előkészítését meg kell kezdenünk, Az első lépés e cél felé a Régiségtár (archaeológiai, numizmatikai, magyar historiai és kegyeleti) osztályainak intézményes megszerzése, az önálló éremtár és ereklyetár felállítása, az archaeológiai gyűjte-

menyek korszeiü rendezése folyamatban van. A következő lépés az Iparművészeti Múzeum magyar osztályának a Régiségtár történelmi osztályával és a Történelmi Arcképcsarnokkal való egyesítése és fejlődéstörténeti szempontból való rendezése volna, ami azonban csak a helykérdés gyökeres rendezése után történhetik meg.

A helykérdés megoldásának helyes útját már 1880-ban kijelölte az Országgyűlés két házának tagjaiból kiküldött országos múzeumi bizottság, a három természettudományi tár részére egy új épület emelését hozva javaslatba. Az önálló természettudományi múzeum felépítését sürgette az 1887 és 1894 közt Berzeviczy Albert elnöke alatt működő szakértőbizottság is, mely egyben az országos Szépművészeti Múzeum létesítésére és a Néprajzi gyűjtemény kitélepítésére is javaslatot tett. Ez utóbbi terv 1905-ben valósult meg, mikor is a Nemzeti Múzeum Képtára beolvadt az Országos Magyar Szépművészeti Múzeumba. Már előbb, 1892-ben kiköltözött a főépületből a Néprajzi Tár, mely három évtizeden át ideiglenes helyiségekben tengődve, 1925-ben foglalta el a számára gróf Klebelsberg kultuszminister által átengedett Hungária-körúti iskolaépületet. Kiköltözött a főépületből az Akadémia palotájában ideiglenes hajlékra talált Növénytár is. A természettudományi múzeum új épülete azonban báró Szalay Imre igazgatóminden igyekezete dacára máig sem épült fel, bár a tudományos közvélemény negyvenöt év óta mind nyomatékosabban sürgeti e fontos feladat megoldását. Legutóbb az 1926 januárjában tartott Országos Természettudományi Kongresszus is állást foglalt e terv sürgős megvalósítása mellett és e fellépés eredményeként gróf Klebelsberg Kuno kultuszministernek a természettudományok fejlesztéséről szóló törvényjavaslatában megfelelő telekről is gondoskodás történt.

A katasztrofális helyhiány orvoslása- az új múzeumi épület felépítéséig halasztható nem lévén, 1925-ben megkezdődött a Nemzeti Múzeum főépületének tehermentesítése végett a természettudományi gyűjtemények és a levéltári anyag kitélepítése. Az Állattár rendszeres gyűjteményeit, laboratóriumait és dolgozóhelyiségeit ezidén költöztettük át a Szentkirályi-utcában bérelt épületbe, a Széchenyi Könyvtár levéltári osztályát pedig az Országos Levéltár épületébe. Az Állattár kiállítási anyagának átköltöztetése a gróf Klebelsberg Kun o miniszter által e célra vásárolt Baross-utcai épületbe most van folyamatban. Az eredeti muzeális darabok közé ékelte gipszmásolatokat a művészettörténeti oktatóval foglalkozó főiskolák intézeteinél helyeztük letébe addig az ideig, míg egy önálló gipszmúzeum felállítása lehetővé fog válni. A főépületet ilyképen jórészt tehermentesítettük s ha. az egyik épületrész még elfoglaló Ásványtár is kiköltözik, a Könyvtár és Régiségtár fejlődésének semmi sem fogja többé útját állni. Számolnunk kell azonban ez intézmények rohamos gyarapodásával is, ami előreláthatóan tíz-tizenöt éven belül szükségessé teszi egy új, modern könyvtárépület emelését, mikor is a Nemzeti Múzeum mai épülete végső rendeltetésének, az Érem- és Régiségtár, az Iparművészeti Múzeum, Történelmi Arcképcsarnok és egyéb gyűjtemények anyagából egyesített nemzeti régészeti és történelmi múzeumnak lesz átengedhető.

A Magyar Nemzeti Múzeum tárainak önállósítása, a természettudományi múzeum kiépítése, a levéltár kitélepítése s a régészeti, történelmi és művészeti múzeumok határkérdéseinek tisztázása természetesen fogja maga után vonni a szaktudományos szempontból heterogén elemeket felölelő Magyar Nemzeti Múzeum központi adminisztrációjának élén álló főigazgatóságlikvidációját. Ez a likvidáció azonban nem lehet egyértelmű a Magyar Nemzeti Múzeum történelmi egységének nullifikálásával, a benne foglalt intézetek belső szervezeti egységének felbontásával. A Magyar Nemzeti Múzeum hazánkban népszerű és külföldön széles körben ismert neve – a belé tartozó intézetek – elsősorban a külföldön e név alatt

számos összeköttetést szerzett és nagy tiszteletnek örvendő természetrajzi táruk részére számokban ki nem fejezhető értéket jelent, tradíciói és hírneve integráns részét alkotják nemzeti kultúrtörökénknek. Ezt a nevet és ezeket a tradíciókat át kell mentenünk a jövőbe s ezért nem szabad természetrajzi gyűjteményeink muzeális karakterét feláldozva, az egyetemi intézetekkel való egyesítésükre gondolnunk. Hasonlóképen meg kell óvnunk az önálló életnek induló intézetek szerves történeti egységét. Gondoskodnunk kell a Magyar Nemzeti Múzeumból szétvált intézmények és általában tudományos szakmúzeumaink egységes, tervszerű és egyenletes kultúrpolitikai irányításáról. E szempontok érvényesítésére tág' terünk nyílik a nemzeti nagy közgyűjteményeket szerves egységbe foglaló Országos Magyar Gyűjtemény egyetem keretében.

Szakmúzeumhálózatunk rendszerének kiépítése én adminisztrációjuk át-szervezése kapcsán kellene gondoskodnunk a más intézmények függelékeképpen működő kisebb szakmúzeumok bekapcsolásáról és nyilvánossá tételéről is. A muzeális jelentőséggel bíró fontos tudományos anyagot tartalmazó egyetemi és egyéb iskolai tanygyűjtemények, valamint a közintézetek és hivatalok múzeumi a tudósoknak feltétlenül inegnyitandók és használatuk módozatai intézményesen biztosítandók. Másrészről minden erővel útját kell vágnunk a zugmúzeumi rendszerre vezető túlságos speeializálásnak. Az ú. n. tanácsköztársaság-idején tervbevett Proletármúzeum gondolatának felmerülése óta lépten-nyomon találkozunk oly muzeális tervezetésekkal, melyek meglevő intézményeink, elsősorban a Magyar Nemzeti Múzeum anyagúnak megdézsmálásával óhajtanának új speciális szak- vagy emlékmúzeumokat alapítani. Sajnos, a Nemzeti Múzeum és a kultusz kormány a távolabbi múltban nem a szükséges eréllyel szállt szembe e törekvésekkel, melyek dillettáns elgondolásokra, egyéni érvényesülési és hiúsági momentumokra vezethetők vissza és sem tudományos, sem közművelődési szempontból nincs jogosultságuk.

Kívánatos volna, gyakorlati célzatú szakmúzeumaink kultúrpolitikai irányítását is tervszerűvé tenni és együttműködésüket biztosítani. Kultúrpolitikai szempontból és maguknak ez intézményeknek jövő fejlődése szempontjából is ideális megoldás volna, ha a gyakorlati szakoktatással, valamint a gyakorlati célzatú tudományos intézetekkel együtt a kultusztárca hatósága alá kerülnének. Útjuk amúgy is a tudományos szakmúzeummá való átalakulás felé vezet, ami az eredetileg e csoportba tartozó Iparművészeti Múzeumnál már bekövetkezett. Egyelőre – ha a közgazdasági irányú múzeumokat nem akarnók a müncheni Deutsches Museum mintájára egy monumentális intézménybe tömöríteni – egy az Országos Magyar Gyűjteményegyetemhez hasonló, irányításukra hivatott centrális szerv kiépítése és ennek az országos muzeális szervezettel, valamint közművelődéspolitikánk egyéb szerveivel való kaj csolafbahozatala minden nehézség" nélkül megvalósítható volna.

Az intern szervezeti és adminisztratív problémák megoldása mellett elsőrendű kulturális feladatként áll előttünk a múzeumok és a magyar tudományosság többi szervei – az egyetemek, kutatóintézetek, társulatok – közt fennálló személyi és intézményes kapcsolatok elményítése és megerősítése. Az együttműködés problémája – mai gazdasági és kulturális viszonyaink közepette – egyenesen létkérdése az összes tudományos intézményeknek és velük a magyar tudomáynak s ezért örömmel kell üdvözölnünk gróf Klebelsberg Kuno miniszternek a tudományos munka organizációjára irányuló eddigi alapvető rendelkezéseit és több ízben kifejtett terveit.

Szakmúzeumhálózatunk országos szervezetének és az egyes intézetek szakszerű adminisztrációjának – a tudomány szempontjaiból levezetett szakosztály-

rendezernek – kiépítése természetesen a személyzeti létszám némi szaporítását vonja maga után. E személyzetszaporításról, valamint a megfelelő succrescentia biztosításáról a legnyomásabbnak látszó finánciális érvek nyomása alatt sem szabad lemondanunk, mert kellő számú, alaposan kiképzett tudományos tisztviselő nélkül szakmúzeumaink holt kincsek élettelen raktárává alakulnának át. Egyes múzeumaink – így a Nemzeti Múzeum Régészeti osztálya, Ásványtára és az Iparművészeti Múzeum – az elnéptelenedés miatt máris a legnagyobb nehézségekkel küzdenek.

Az országos múzeumi szervezet reorganizálásával kapcsolatban intenzívebbé kell tennünk a szakmúzeumok tudományos munkásságát. Az anyaggyűjtésben az eddiginél nagyobb céltudatossággal kell eljárunk. Ki kell dolgoznunk a rendszeres ásatások, kutató-, gyűjtő- és vásárlóexpedíciók évekre irányt szabó tervét és meg kell teremtenünk a gróf Klebelsberg Kuno miniszter által létesített természettudományi kutatási alaphoz hasonlóan a régészeti, néprajzi, iparművészeti gyűjtőexpedíciók és ásatások országos alapját. Végre kell hajtánunk a tudományos kiállítási anyagnak a legtöbb intézetben már régóta folyamatban levő teljes szétválasztását s előbbinek a kor színvonalán álló szaklajstromok készítésével párhuzamos rendezését. Az intézetek tudományos és tudósképző munkásságának előmozdítására gondoskodnunk kell múzeumi laboratóriumok és kutatóintézetek létesítéséről, illetőleg kiépítéséről, dolgozóhelyiségek berendezéséről és felszereléséről, a szakkönyvtárak folytonos és tervszerű fejlesztéséről s az eredményeket ismertető időszaki és önálló kiadványok rendszeres megjelenéséről. Mindezt csak a múzeumok évek óta minimális mértékre süllyedt tudományos célú javadalmának tetemes, legalább is a békeévek színvonaláig leendő felemelésével érhetjük el. E nélkül múzeumaink tudományos munkássága és fejlődése teljesen megbénulna s a szenvedett kulturális kárt évtizedeken át sem tudnák pótolni.

A vidéki múzeumügy terén – mint ezt az 1922: XIX. törvénycikk 11. § indokolása is kiemeli – legfontosabb feladatunk a fejlődésre képes múzeumoknak, köztük a muzeális értékű iskolai gyűjteményeknek az egységes szempontok szerint irányított országos muzeális szervezetbe s a magyar tudományosság munkaszervezetébe való organikus bekapcsolása. Az átszervezés során gondoskodnunk kell róla, hogy helyi múzeumaink holt raktárakból a nemzeti közművelődés, a vidéki kultúrélet, a szélesebb néprétegek művelését célzó szabadoktatás gócpontjaivá fejlesztessenek. A provinciális múzeumok fenntartása és fejlesztése, adminisztrációs és közművelődési célzatú költségeinek fedezése s a sürgősen szükséges állandó státusok kiépítése törvényhatósági, az intenzív tudományos munkásságuk előmozdításához, az ásatásokhoz, rendszeres gyűjtésekhez, természettudományi és néprajzi kutatóutakhoz szükséges költségek előteremtése állami feladat, e munkálatok irányítása és ellenőrzése pedig az országos szakgyűjteményekre hárul. Az országos és provinciális múzeumok részére egységes tudományos munkaterv készítendő s az ennek megvalósításához szükséges kiadások fedezetét az állami költségvetés keretében kell megtalálnunk. Az átszervezés során individualiter kell minden egyes intézmény feladatkörét szabályozni. Az érdeklődésükkel hazánk egy-egy nagyobb vidékét felölelő, mintegy kerületi múzeumoknak összefoglaló és minden oldalról kiterjeszkedő munkásságát érintetlenül hagyva, a kisebb múzeumokat – közművelődési feladatkörük meghatározása mellett – a helyi viszonyoknak és lehetőségeknek megfelelő speciális irányba kell terelnünk, egyéb irányú működésüket a specialiter helyi emlékek és tárgyak gyűjtésére korlátozva (így például az összefoglaló jellegű és országos intézetté fejleszthető szegedi múzeum szomszédságában a szentesi Csongrádvármegyei Múzeum a Tisza-vidék speciális

népvándorláskori régészeti múzeumává, a hódmezővásárhelyi városi múzeum a vásárhelyvidéki néprajzi emlékek gyűjteményévé volna kifejlesztendő.) Az átszervezés során módot kell találnunk az egyházak és iskolák által fenntartott múzeumoknak a múzeumi szervezetbe leendő bevonására is, ami ezeknek – állami segítséggel – önálló múzeummá való kiépítése, vagy – ahol más muzeális intézmény is van – anyaguknak letétképen való átvétele útján valósítható meg. A múzeumhálózat további kiépítésénél óvakodnunk kell a lokálpatrióták hiriságát izgató, de tudományos és közművelődési szempontból egyaránt meddő, kuriózumgyűjtő s a fejlődésre képes múzeumokkal rivalizáló zugmúzeumok szaporításától, törvényes rendelkezéssel tiltva el az ily zugintézményeket a *múzeum* cím használatától. Ezek helyett kívánatos volna a népkönyvtárakkal kapcsolatban közművelődési célzatú szemléltető intézményeket létesítenünk, melyek a nép igényeihez mért másolat- és képsorozatokban ismertetnék a tudomány fentcsabb eredményeit. Ily tipikus népművelő gyűjteménnyel volna ki egészítendő valamennyi vidéki múzeumunk is. E közművelődési gyűjtemények keretében természetesen helyet kell biztosítanunk a technikai, ipari, mezőgazdasági anyagnak is. A tipikus másolat- és képsorozatok összeállítása és kivitele országos szakmúzeumaink feladatává teendő. Az átszervezésre és vidéki múzeumhálózatunk kiépítésére irányuló törekvéseink azonban sikerre csak akkor vezethetnek, ha a múzeumfenntartó hatóságok és intézetek megteremtik a muzeális fejlődés személyi és anyagi előfeltételeit, ha egy fejlődésre képes múzeumunk sem marad hivatásos vezető és megfelelő épület nélkül. A vidéki múzeumok ügyét e szempontok figyelembevételével kívánja rendezni gróf Klebelsberg Kuno törvényjavaslata a közgyűjteményekről, mely a legközelebbi jövőben, nemzetgyűlési tárgyalás alá kerül.

B) KÖNYVTÁRAK.

Könyvtáraink – a múzeumokhoz hasonlóan – három főcsoportba sorozhatók, melyeken belül több típust különböztethetünk meg.

1. Egyetemes, összefoglaló könyvtárak. A XIX. század derekáig alapított közkönyvtárak – a közművelődési célzatú egyesületi könyvtárak kivételével – eredetileg az egykorú nagyobb magánkönyvtárakhoz hasonlóan egyetemes irányú és általános érdeklődésű könyvtárak voltak. Hazai könyvtáraink közül ily egyetemes érdeklődésű könyvtár volt a Nemzeti Múzeum, a Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtárán és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárán kívül az egyházi, fő- és középiskolai, valamint a magánalapítású provinciális közkönyvtárak hosszú sora. Gyűjtésük köre a mennyiséget és terjedelmet illetőleg nem volt korlátozva, de határt szabott neki minőség tekintetében a tudományos szelekció, a gyűjtést a tudomány szempontjából megőrzésre méltónak vélt írásművekre korlátozva. Idővel az egyetemes könyvtárak – a sajtótermelés fokozódása, a tudományok specializálódása és a szakkönyvtári rendszer kialakulása, valamint anyagi okok miatt – kénytelenek voltak gyűjtésük körét szűkebbre vonni s bár összefoglaló jellegüket, általános irányukat megőrizték, sok tudományágot kirekesztettek érdeklődésük köréből. Az Országos Széchényi Könyvtár a hazai termékek teljes összegyűjtésére fordítja főgondját, az egyetemi könyvtárak pedig az egyetemen képviselt tudományszakok anyagára korlátozták gyűjtésüket, kirekesztve az alkalmazott tudományokat és a gyakorlati célzatú, ismeretterjesztő irodalom termékeit. Ugyan-e fejlődésen mentek keresztül a vidéki nagy könyvtárak, melyek közül az egyházi és iskolai könyvtárak túlnyomó része nem tudott lépést tartani a tudományos termeléssel. A városi könyvtárak viszont az újabb időben jórészt felhagytak a tudományos irányú

gyűjtéssel, a népművelésben ismerve fel főfeladatukat. Ma a szó igazi értelmében vett egyetemes könyvtárunk – aminő a British Museum Könyvtára, vagy a párisi Bibliothèque Nationale – nincsen, de vannak – a mindjobban szaporodó speciális szakkönyvtárak mellett – általánosabb érdeklődésű, összefoglaló tudományos könyvtáraink és általános műveltséget terjesztő közművelődési könyvtáraink.

a) *Országos közkönyvtárak.* Tudományos könyvtáraink közt az anyag gazdagsága és sokoldalúsága, tekintetében első helyen áll a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtára. Az 1802-ben nemzeti könyvtáruul alapított Országos Széchenyi Könyvtár a nemzet és a haza fogalma által körülírt szűkebb körben mindenirányú szellemi termék teljes összegyűjtésére törekedve, nem ismeri a minőségen alapuló szelekciót. Tudományos szempontból, tudományos célra gyűjti a magyar szerzőtől származó, magyar nyelven, Magyarországon írt, a magyar nép és nemzet egészére vagy egyéneire, a magyar hazára, területére, intézményeire bármily vonatkozást tartalmazó, tehát a legtágabb értelemben magyar vonatkozású irodalmat, tekintet nélkül a tudományos vagy irodalmi minőségre és belső tartalomra. Az új anyagot 1897 óta kötelezpéldányként kapja. Költségvetését csak a külföldi és 1919 óta az elszakított részekben megjelenő magyar vonatkozású anyag beszerzésének és a régi anyag kiegészítésének költségei terhelik. E mellett gondot fordít a szellemi tudományok körében megjelent legfontosabb külföldi sajtótermékek s az egyetemi ifjúság igényeihez mért egyéb szakbeli standardművek megszerzésére. Nagyértékű kézirat- és oklevélgyűjtemény, valamint ősnymtatványok és egyéb bibliográfiai ritkaságok birtokában a múzeumokéhoz hasonló tudományos rendszerező és feldolgozó munkásságot fejt ki, minek eredményeit a könyvtudomány egyetlen hazai orgánusaként kiadott folyóiratában (Magyar Könyvszemle) és leíró címjegyzékeiben hozza nyilvánosságra.

Míg a Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtára a múzeumokhoz hasonlóan önálló intézményként létesült és alakult ki, többi országos jellegű közkönyvtáraink – a városi könyvtárak kivételével – más intézmények függelékeképpen jöttek létre. Mai országos közkönyvtáraink eredetükben egyes tanintézetek, hatóságok, hivatalok, társulatok könyvtárai voltak s csak idővel fejlődtek közcélra szolgáló intézményekké. Közöttük első helyen áll a budapesti Kir. Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára, mely háromszázéves fennállása óta – európai értelemben is számottevő – országos könyvtárrá fejlődött. Régi anyaga egyetemes jellegű. Az újabb időben mátr főleg csak az egyetemen képviselt tudományszakok – s ezek közül is elsősorban a teológiai, jogi, társadalmi, történelmi tudományok, filozófia és matematika – anyagának összegyűjtésére törekszik, a természettudományok, technika és orvostudományok terén az egyetemi ifjúság igényeihez mért standardművek és alapvető munkák, folyóiratok beszerzésére szorítkozva. Bár az évtizedek óta ránehezedő anyagi gondok miatt hivatását teljesen betölteni, gyűjteményeit tudományos tervszerűséggel gyarapítani képtelen, a szellemi tudományoknak ma is leggazdagabb könyvtára hazánkban. Anyagát szervesen egészíti ki a M. Kir. József Múegyetem országos intézetté nőtt könyvtárának, főleg természettudományi és technikai anyaga. Az Egyetemi Könyvtárnál kisebb méretű, de a szellemi tudományok terén igen gazdag összefoglaló könyvtárak a M. Tud. Akadémia és a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtárai. Mindkettő kötelezpéldányokban részesül s így a modern hazai irodalom gyűjtése terén a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchenyi Könyvtárával versenyeznek. Mellettük a legújabb időben kötelezpéldány-jogosultsághoz jutott Képviselőházi Könyvtár is általános irányú, összefoglaló könyvtárrá kezd átalakulni. Legrohamosabban fejlődő könyvtárunk

a Budapest székesfőváros statisztikai hivatalának szakkönyvtárából kialakult Fővárosi Nyilvános Könyvtár. A székesfőváros eléggé nem dicsérhető áldozatkészségéből minden állami intézetnél nagyobb anyagi támogatásban részesülvén, a háborúval beköszöntött gazdasági válság óta egyedül tud lépést tartani a fokozódó sajtótermeléssel. Társadalomtudományi szakkönyvtárból ma már országos jelentőségű, összefoglaló tudományos és közművelődési könyvtárrá nőtt, mely – amennyiben az állam részéről sürgősen nem történik kellő gondoskodás – rövidesen túl fogja szárnyalni mind az egyetem, mind a Nemzeti Múzeum könyvtárait.

A főváros e nagy könyvtárain kívül a budapesti ref. theol. akadémia Ráday-könyvtára és több vidéki könyvtár is megüti az országos intézetek mértékét. Ilyenek Szeged város Somogyi Könyvtára, az Esztergomi Főegyházmezei Könyvtár, a Pannonhalmi Szt. Benedek-rendi Főkönyvtár, az Egri Érseki Joglyceum. Könyvtára, a debreceni és sárospataki Ref. Főiskolai Könyvtárak, nem szólva a Trianon óta elszakított nagy gyűjteményekről, melyek közül a leggazdagabbak az Erdélyi Múzeum és Ferenc József Tudományegyetem egyesített könyvtára, a nagyszebeni b. Biuckenthal-Múzeum Könyvtára, a marosvásárhelyi Teleki-nemzetségi Könyvtár, a negyenyedi Bethlen-kollégium Könyvtára, a pozsonyi Városi és Egyetemi Könyvtár, a temesvári Városi Könyvtár, az alsókubini Csaplovits-Könyvtár. E vidéki közkönyvtáraknak többnyire egy-egy maecenás kollektívájából származó régi gyűjteményei sokoldalúság és gazdagságteljesítésben veteksznek a legelső országos közgyűjteményekkel, sőt közülök az újabb alapításokat messze felül is múlják, valamennyinek közös baja azonban, hogy anyagi nehézségek miatt nem tudtak ugyanily keretben továbbfejlődni s az újabb irodalmi termelés nagyon gyéren lévén képviselve, ma inkább történeti értékű könyvgyűjtemények, semmint élő és fejlődő közkönyvtárak.

A tervszerű fejlesztést gátló anyagi nehézségek mellett, mind az általános irányú összefoglaló könyvtáraknak, mind az alább említendő szakkönyvtáraknak nagy fogyatkozása az anyag többnyire egészen ósdi és célszerűtlen rendszerezése, a használati szabályok avultsága. Legtöbb közkönyvtárunk, köztük a nemzetközi értelemben is tekintélyes Orsz. Széchenyi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár és Akadémiai Könyvtár raktára zsúfolt, nehezen hozzáférhető, berendezésük ósdi, szakrendszerük és címjegyzékeik elavultak, olvasóhelyiségeik és kutatószobáik, hivatali dolgozóhelyiségeik alkalmatlanok és zsúfoltak, kölcsönzési rendszerük nehézkes. Ma is nagy akadálya az egészséges könyvtári élet kialakulásának a múltból átörökölt kóros felfogás, mely a könyvtárak vezetéséhez és könyvtárosi munkához elegendőnek véli a tudományos minősültséget, holott a speciális könyvtári képzettséggel és érzékkel nem bíró, dilettáns tudóskönyvtárosok rendszerint megbénítják intézetük egészséges fejlődését, mert túlteszik magukat a tapasztalati alapon megállapított elemi kezelés-szabályokon. A tudomány érdekeit szolgáló céltudatos fejlesztést és az akadálytalan könyvhasználatot nagyban hátráltatja a kooperáció teljes hiánya, ami különösen a háborús és ezt követő években bosszulta meg magát. Jórészen ennek köszönhető, hogy könyvtáraink *méa*; ma sem tudták pótolni háborús hiányaikat. E bajon van hivatva segíteni az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretében 1923-ban felállított *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ*, melynek a külföldi könyvcsererek lebonnyolításán kívül főfeladata a tudományots közkönyvtárak központi katalógusának, a teljes hazai könyvanyag nyilvántartásának megteremtése. A Központ a csereakció, valamint a könyvtárközi kooperáció tekintetében a lefolyt két év alatt már igen szép eredményeket ért el.

b) *Helyi jellegű közkönyvtárak. Közművelődési Könyvtárak.* A XIX. század

utolsó negyedében megindult múzeum- és könyvtáralapító akció eredményeként ma már majdnem minden vidéki városunknak van a helyi múzeummal kapcsolatos vagy önálló nyilvános közkönyvtára, melyek közül nem egy éri el a tízezer kötetszámot. Törzssanyaguk – legtöbbször valamilyen régi magán- vagy testületi könyvtár anyagából származván – rendszerint általános irányú és sokoldalú tudományos anyag; az újabb gyarapodásban azonban a műveltebb középosztály igényeinek szemmel tartása mellett, a népművelés szempontjai érvényesülnek. A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének irányítása mellett s a fenntartó törvényhatóságnak nem egy helyt nagyon dicséretreméltó áldozatkészsége következtében a városi könyvtárak nagyrésze fontos hivatást betöltő kulturális intézménnyé fejlődött, bár ez a fejlődés nem mindenütt egyenletes és különösen a háború óta több provinciális könyvtárunk stagnál. A közművelődési könyvtárak hálózatának kiépítésében a különféle könyvtár-egyesületek és kaszinók, társadalmi körök mellett nagy érdeme van Budapest székesfőváros tanácsának. Kultúrpolitikai tevékenységének eredményeképpen a főváros területén ma már tíz – köztük négy az összeomlástól felállított – városi népkönyvtár működik, melyek szervezése és irányítása a Fővárosi Nyilvános Könyvtár vezetőségének agilitását dicséri. E fővárosi népkönyvtárak részben az egyetemi ifjúság és a középosztály igényeihez mért közművelődési könyvtárak, részben azonban szoros értelemben vett népkönyvtárak és szervesen illeszkednek be a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Főfelügyelősége által – a XIX. század harmadik évtizede óta sűrűn alapított egyesületi könyvtárak alapulvételével, de jórészt állami eszközökkel – kiépített országos népkönyvtárhálózatba. Ezek a Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa alá tartozó s az alsóbb néposztályok művelésére hivatott községi és egyesületi népkönyvtárak a háború előtt már a történeti Magyarország határain belül levő községek egyharmadában meg voltak szervezve; számuk elérte a nyolcszázat. A trianoni béke következtében ezeknek mintegy 60%-a elveszett, mások a forradalmak és oláh megszállás zavarainak estek áldozatul s a megmaradtak közül is nem egy akad meg fejlődésében.

c) *Egyházi hatóságok, testületek és iskolák könyvtárai.* Az országos könyvtárakon kívül egyes tanintézetek mellett egész sora él és működik az összefoglaló jellegű tudományos könyvtáraknak. Közülük első helyen állnak a debreceni, valamint a Kolozsvárról, Pozsonyból menekült szegedi és pécsi egyetemek új alapítású és tervszerűen fejlesztett könyvtárai. Az egyházi hatóságok, testületek, szerzetesházak s a fővárosi és vidéki középiskolák közül nem egynek igen tekintélyes könyvtára van, de – sajnos – rendszeres fejlesztésüknek útját állja a gazdasági válság következtében beállott pénzsűke s e miatt az országos jellegű vidéki könyvtárakhoz hasonlóan visszafejlődésben vannak. Ez iskolai és egyházi könyvtárak kezelése még ma sem mindig szakszerű és a közhasználattól elzárva, csupán a tantestületek rendelkezésére állnak.

2. Szakkönyvtárak. A könyvtári fejlődés a XIX. század dereka óta a tudományosság egykorú tendenciájának megfelelően a specializálódás irányába halad. E specializáló törekvések eredménye volt a kezdetben egyetemes jellegű, összefoglaló könyvtárak gyűjtési körének fenntebb ismerttetett korlátozása s e törekvések eredményeképpen alakult ki szakkönyvtárhálózatunk.

a) *Országos szakkönyvtárak.* A múlt század közepe óta alapított iskolai, hatósági, hivatali és társulati könyvtárak jelentősebbjei félszázad alatt országos jelentőségű nyilvános könyvtárakká fejlődtek. Közülük első helyen állnak a legutóbbi időben általános irányba fejlődő s az összefoglaló közkönyvtárak közt már említett nyilvános könyvtárak: a József Műegyetem Könyvtára (elméleti és alkalmazott természettudományok, technológia), a M. Kir. Központi Statisztika

tikai Hivatal Könyvtára (statisztika, közgazdaság, társadalmi tudományok), a Magyar Országgyűlés Főrendi és Képviselőházának Könyvtára (jog- és államtudományok), a Fővárosi Nyilvános Könyvtár (társadalmi tudományok). Mellettük legjelentősebb nyilvános szakkönyvtáraink a Kir. M. agy. Természettudományi Társulat Könyvtára, a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara Könyvtára, a Kir. Orvosegyesület Könyvtára, az Orsz. Magy. Iparművészeti Múzeum Nyilvános Könyvtára, az Orsz. Szépművészeti, Technológiai, Mezőgazdasági és Kereskedelmi Múzeumok könyvtárai, a M. Kir. Földtani Intézet Könyvtára s az intézmény redukció során 1923-ban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium könyvtárával egyesített Országos Pedagógiai Könyvtár. Valamennyi a fenn tartó intézmény szempontjainak megfelelő szakszerűséggel fejlesztett speciális könyvtár. Anyaguk értékesen egészíti ki az általános érdeklődésű országos könyvtárak anyagát az egyes tudományterületek speciális ágazatainak és részletkérdéseinek anyagával. Fejlődésük – szűkebb kör kitöltésére lelvén hivatva – biztosítottabbnak látszik az összefoglaló könyvtárakénál.

E nyilvános szakkönyvtárakon kívül szakintézményeink mellett a tudósok szűkebb nyilvánosságának nyitvaálló szakkönyvtárak egész sora működik. Közülük legjelentősebbek a Magyar Nemzeti Múzeum tárainak archeológiai, numizmatikai és művészettörténeti, néprajzi, zoológiai, botanikai, ásvány-, föld- és őslénytani szakkönyvtárai, az Országos Levéltár és Magyar Történelmi Társulat egyesített történelmi könyvtára, a M. K. Orsz. Meteorológiai Intézet és a többi kísérleti intézmények szakkönyvtárai, a Mérnök- és Építészegylet, a Magyar Földrajzi Társaság, az Orsz. Magyar Gazdasági Egyesület Könyvtára.

b) *Hatóságok, hivatalok, iskolák szakkönyvtárai.* A nyilvános jellegű szakkönyvtárak mellett számos oly szakkönyvtárunk van az egyes hivatalok, hatóságok és intézetek mellett, melyek csupán az illető testület tagjaj. részére állanak nyitva. Ilyenek a minisztériális könyvtárak, melyek közül a belügyminisztérium, a földművelésügyi, igazságügyi és pénzügyi minisztériumok könyvtárai a leg gazdagabbak. Egyéb hivatalok és hatóságok könyvtárai közül a M. kir. Curiának és ítéltáblának, a M. k. Szabadalmi Hivatalnak, az iskolák közül a Budapesti Központi Papnevelő Intézetnek, a Honvéd Ludovika-Akadémiának, az Orsz. Rabbiképző Intézetnek, a M. kir. Állatorvosi Főiskolának vannak nagyobb méretű szakkönyvtárai, valamint a Budapesti Kir. Magyar Tudományegyetem különböző intézeteinek.

3. Emlékgyűjtemények. A két előző csoportba tartozó könyvtárak mind egyike állandó és folytonos fejlődésre szánt intézmény. Vannak azonban oly kisebb könyvgyűjteményeink is, melyek mint az emlékmúzeumok egy-egy irodalmi vagy történeti szempontból kimagasló egyéniség magánkönyvtárát eredeti összetételben és rendszerezésben őrzik. Ezek a továbbfejlődésre nem szánt könyvgyűjtemények, – aminők például gr. Széchenyi Istvánnak a család letéteképpen ideiglenesen a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyezett magánkönyvtára, Kisfaludy Sándor, Madách Imre, Kossuth Lajos és más nagyjaink ugyancsak a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi Könyvtárában őrzött magángyűjteményei, – bár célzatuk a kegyeletes megemlékezés, tudományos szempontból is értékesek, mert visszatükrözik az illető személy szellemi fejlődésének képét. Nem tartoznak ide azok a bibliofilkönyvtárak – köztük a Magyar Nemzeti Múzeum Apponyi- és Todoreszku-könyvtárai, a M. Tud. Akadémia Ráth-könyvtára – melyek mint egy-egy speciális szaknak teljességre törekvő szakkönyvtárai tartanak meg eredeti összetételükben. Ezek, valamint az egyes kiváló egyéniségek műveit és a rájuk vonatkozó irodalmat gyűjtő s állandóan fejlesztett könyvtárak – így a Kisfaludy-Társaságnak az Egyetemi Könyvtár Shakespeare-

anyagával egyesített Shakespeare-Könyvtára, a Petőfi-Társaság Petőfi Könyvtára – a szakkönyvtárak csoportjába sorolandók.

A könyvtárügy terén előttünk álló feladatok közül legsürgősebb a tudományos könyvtárak organikus együttműködésének megszervezése. Ez együttműködés előfeltételei: a gyűjtési körök szabályozása, a tudomány egyetemes szempontjaiból kiinduló tervszerű gyarapítást előmozdító s a könyvtárhasználatot megkönnyítő központi nyilvántartás megteremtése, illetőleg fokozatos kiépítése és evvel kapcsolatban az egységes rendszerezési szabályok kidolgozása.

Bár a könyvtárak szaporodása és gyarapodása igen örvendetes kulturális jelenség, fővárosi közkönyvtáraink gyűjtőmunkássága sürgős revízióra szorul. Normális viszonyok közt sem indokolható, mai helyzetünkben pedig egyenesen megengedhetetlen öt-hat közkönyvtár azonos irányba való fejlesztése. A szellemi tudományok anyagát gyűjtő nagy közkönyvtáraink – az Orsz. Széchenyi Könyvtár, Egyetemi Könyvtár, M. Tudományos Akadémia Könyvtára, Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára, Országgyűlés Könyvtára és Fővárosi Könyvtár – csak akkor fognak igazán megfelelni hivatásuknak, ha egészségtelen rivalizálás helyett gyűjtési körüket korlátozva megosztottnak a beszerzésre váró tudományos anyagon. A végső, ideális megoldás természetesen a Múzeum, Egyetem és Akadémia könyvtárainak egy modern berendezésű központi épületben való helyrajzi egyesítése, vagyis az igazi Nemzeti Könyvtár megteremtése volna. Egyelőre azonban meg kell elégednünk a gyűjtési körök szabályozásán alapuló munkamegosztással és a könyvtári dotációk emelésével. A különböző állami szervek fennhatósága alá rendelt országos jellegű összefoglaló és szakkönyvtárak irányítását, illetőleg ellenőrzését központosítva, a többi könyvtár-fenntartó hatóságokkal és intézményekkel megegyezést kell teremteni az egyes könyvtárak fejlesztésének iránya és mértéke, a gyűjtési körök tekintetében. A gyarapításban nem szabad továbbra is egyéni és partikuláris szempontokból kiindulnunk, hanem a magyar tudomány és a magyar tudósok összességének érdekeit kell szemünk előtt tartanunk. Meg kell állapodnunk az egészséges in imk a megosztás elvén alapuló közös munkatervben s ennek végrehajtására kell minden erőnket fordítanunk.

Az országos könyvtári szervek vezetés kultúrpolitikai irányítására az Országos Magyar Gyűjteményegyetem hivatott, míg a keretében működő Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ az összes tudományos közkönyvtárak összekötő szervévé építendő ki, mely a maga nyilvántartásaival mintegy központi tudakozó és tájékoztató irodája a magyar könyvtárhálózatnak s melybe szervesen be kell kapcsolnunk a közintézményeknek – az egyetemi intézeteknek, hivataloknak, hatóságoknak – ma a nyilvánosságtól elzárt szakkönyvtárait is.

A könyvtárak központi irányításának, ellenőrzésének, anyaguk központi nyilvántartásának biztosításával a javadalmaknak a békemértékre való egyidejű felemelése esetén megoldáshoz fog jutni a, tervszerű gyarapítás és a célszerű rendszerezés kérdése. Az elavult kezelési és használati rendszer megjavítása, a modern könyvtáritechnikai rendszer kiépítése azonban csak megfelelő anyagi áldozatok árán hajtható végre. A mai igényeknek megfelelő szakrendszer, s újrendszerű szak- és tárgyi katalógusok kidolgozásához, a raktárak átépítéséhez, modern olvasó-, kutató- és dolgozóhelyiségek berendezéséhez épületbővítésre, illetőleg átalakításokra és a mainál nagyobb számú szakértő személyzetre lesz szükség. Bármennyire takarékosagra szorít is ma, szomorú gazdasági helyzetünk, e tekintetben nem szabad garaszkodnunk, mert jól rendezett, használható könyvtárak nélkül rövidesen be fog következni a magyar tudomány, a magyar kultúra s velük a magyar gazdasági élet újabb csődje is.

A vidéki könyvtárak közül a tudományos jellegűek a tudományos könyv-

tárak országos szervezetébe kapcsolandók be, fejlődési lehetőségüknek megfelelő javadalmazás által leendő biztosításával. A meglévő közművelődési és szorosan vett népkönyvtárak fenntartását és fejlesztését elsősorban a törvényhatóságok, illetőleg községek kötelességévé kell tenni. Ellenőrzésük, támogatásuk s a népkönyvtárhálózat reorganizációja és teljes kiépítése az államra hárul. Ez átszervezés során kell módot találnunk a nmzeumokkal kapcsolatban említett szemléltető népművelő gyűjtemények létesítésére.

A könyvtárak jövő fejlődése szempontjából nagyfontosságú probléma a könyvtársképzés kérdése. Míg a muzeális munka elsősorban szakszerű tudományos képzettséget igényel, a könyvtárakban elsősorban speciális könyvtartani ismeretekre s emellett általános tudományos műveltségre van szükség. A közkönyvtárainkban ma uralkodó visszaszálló állapotok főoka a rendszeres könyvtársképzés hiánya. E bajon a könyvtári tisztviselőknek tisztán könyvtartanulmányozási célból leendő külföldi kiküldetéseivel és kötelező tanfolyamok szervezésével, a jövőt illetőleg pedig az egyetemi könyvtartani oktatás rendszeresítésével segíthetünk.

C) LEVÉLTÁRAK.

Írta: SZEKFÜ GYULA.

A levéltárakban őrzött kútfői anyag fontosságát az európai tudomány már a XVI. századtól kezdve mind nagyobb mértékben felismervén, ma már communis opinio, hogy levéltári anyag nélkül a történettudományt és annak egyes ágait, valamint sok tekintetben egyéb tudományágakat, így a művészet-történetet, jogtörténetet sem lehet művelni. Olyan népek, melyek a sors mostohaságából epesztették történetük írásos emlékeit vagy ilyenekkel az újabb időkig nem is rendelkeztek, minők pl. a balkánlakók: bolgárok, szerbek, oláhok, ma már kétségbeesetten próbálják összekeresni a törmelékeket és tudósaik valóságos vikingi-utakat tesznek a Nyugat levéltáraiba, hogy ott a népükkel bármi távoli összeköttetésbe hozható adatokat lemásolják és haza vigyék.

A magyar nemzet a 200 éves török uralom dacára sincs ily rossz helyzetben. Igaz, a régi magyar királyi levéltár 1526-ban a Dunának zsákmányává lön: igaz, a török uralom számtalan városi, megyei, községi, családi levéltárat semmisített meg és még pusztaság létezésével is évszázadosan akadályul szolgált a folyvást folyamatban levő magyar történet írásbeli lecsapódásának. Mégis elmondhatjuk, hogy a töröktől megkímélt területeken: a habsburgi Magyarországon és Erdélyben még a török korszakban is oly hatalmas levéltári anyag jött létre, hogy ehhez véve a XVIII. és XIX. századnak minden külső akadálytól mentes akt aprodukciónak, a magyar történetnek levéltári anyag szempontjából nincs mit szégyenkeznie a nyugati országok előtt. Magyarország ebben is Európához tartozott attól kezdve, hogy a XII. században behozta az írásbeliséget; ettől a török uralom nyomása alatt sem vált meg többé.

Mielőtt a történeti kútfőt képező levéltári anyagot részleteznénk, meg kell említenünk a levéltári publikációk dolgát, melyek megkönnyítik, sőt bizonyos körülmények közt feleslegessé teszik a levéltárakba való lebecsátkozást.

Mint tudjuk, a magyar történettudomány a XIX. század második felében, szinte egész a világháborúig, semmit nem tartott olyan fontosnak és szükségesnek, mint éppen a levéltári anyag publikációját. Középkori oklevelekből sok kötetnyi gyűjtemények jelentek meg nyomtatásban, de nem kevesebb gondot fordítottak az újabbkori, aktszerű anyag publikálására is egyes korszakokból, így a XVI., de leginkább a XVII. századból annyi hivatalos iratunk, családi és magánlevelezésünk van immár – hála az előttünk járt két utóbbi nemzedék

munkájának – könnyen hozzáférhető kötetekben és folyóiratokban publikálva, hogy azokból külön levéltári kutatások nélkül is megismerhetjük még másod- és harmadrendű egyének tevékenységét is.

Ezt általánosságban elismerve, a kiadott anyag teljességét és használhatóságát illetőleg nem szabad magunkat illúzióknak átengednünk. A mögöttünk fekvő pozitivisták korszak, bármennyire megbecsülte, sőt ív/becsülte is a levéltárakból kihálászható egyes adatokat, a levéltári kutatást és publikálást rendszertelenül végezte. A kiadók nem szereztek maguknak áttekintést arról, hogy mit lehet találni, sem pedig nem hozták tisztába, a másik, nem kevésbé fontos kérdést: hogy mit *érdemes* találni és publikálni. Levéltári boltok alá lépve, megigézetten bámúlták a „kiucseket” és ebben a hangulatban kincseknek néztek mindent, ami írva volt. Értékes anyagként adtak ki értéktelen forgácsokat is.. Kiadatlanul hagyták a valóban értékeseket. XVI. századi állami számadásokat kiadtak véletlenül kezükbe került töredékes, hibás, sőt olvashatatlan másolatokról és nem jutott eszükbe, hogy az illető állami hivatal levéltárában utána nézzenek a jobb szövegeknek. Ezt a gyakran ismétlődött eljárást menti azonban az a körülmény, hogy akkoriban nagy levéltáraink sem igen tették még a kutatónak lehetőségessé, hogy ő az állami levéltárak anyagáról áttekintéssel bírva céltudatosan kutasson.

A „kalászatok”, „történeti apró emlékek”, „adatok az X. Y. század történetéhez”, „magyar levelek az X. Y. századból”, ilyen és hasonló publikációk százai, bár együttvéve rendkívül értékes és tekintélyes anyagot tartalmaznak, nem pótolhatják a rendszeres publikációkat és a levéltárak rendszeres felkutatását. Igen sok szép és új adatot tanulunk belőlük, de nem adják a magyar történet gerincét, azon adatokat, melyek nélkül állani- és nemzettörténet, mai felfogásunk szerint, nem ismerhető meg. Ebben a tekintetben történetírásunk még sokkal inkább rá van utalva a levéltári anyagra, mint más népek történettudománya. Úgy a politikai, mint a gazdaság- és szellemtörténetnek gerincét képezi a törvényeknek és rendeleteknek kiadása, és itt a rendeletek nem kevésbé fontosak, mint maguk a törvények, mert hiszen a törvények végrehajtása is többnyire ezekből ismerhető fel. Az osztrák tartományokban a XVIII. század első felétől kezdve végeláthatatlan kötetekben jelentek meg a pátensek, udvari dekrétumok, a főhivatalokhoz intézett köriratok (Kropatschek, Goutta stb. kiadványai); nálunk a megfelelő iratok: az udvari kancellária dekrétumai, a helytartótanács intimatumai mai napig kiadatlanok és ha, talán kivételesen egykorúan meg is jelentek hivatalos nyomtatásban, ezekéért is folyvást a levéltárakhoz kell fordulnunk. Kivétel a közegészségügyet illetőleg Linzbauer kiadványa. (Codex sanitarius medicin. Hung. 1852.) Ilyetén publikációk hiányát már az egykorú politikusok is érezték: a XIX. század reform országgyűlésein az ellenzéki képviselőknek nagy fáradságukba került, hogy egy-egy ilyen régebbi sérelmes rendelet szövegét, ha nem is a féltve őrzött állami levéltárakból, de legalább a megyei levéltárakból megszerezzék. A rendi korszakban a végrehajtó hatalmat a központi, királyi hatóságok gyakorolták, s ezt tekintetbe véve megérthetjük, hogy rendeleteiknek és törvényeiknek egy-egy tárgyat illető folyamatos ismerete nélkül a végrehajtó hatalom működését s ezzel együtt a magyar központi kormányzást és közigazgatást sem ismerhetjük a valóságban.

Hasonló szükségletet, de természeténél fogva nemcsak ezt és nem teljesen elégti ki a Magyar Országgyűlési Emlékek publikációja, mely tehát mindenképpen folytatandó volna. Ugyané szempontból fontos József nádor iratainak most folyó kiadása is. Nem kevésbé hézagpótló szerepet fognak betölteni az államélet egyes szektorait illető publikációk, így pl. az úrbéri rendeletek kódexe, a nemzetiségi kérdés oklevéltárai. Más Összeállításban, távolabbról, de szélesebb

körben fogják kielégíteni ugyanazon szükségleteket a központi hatóságoknak: kancellária, helytartótanács, kamaráinak történetével foglalkozó publikációk. Mindezek munkában vannak és szerzőik a Magyar Történelmi Társulattól nyert utasításuk szerint, mélyen belenyúlva a kiadatlan levéltári anyagba, onnan immár azt hozzák napfényre, amit érdemes és amiire feltétlenül szükségünk van, hogy a magyarság történeti képét a tudomány mai állása szerint elkészíthessük. De hiba volna a már eddig kiadott tervnélküli, szétszórt és rendezetlen anyagot lebecsülni és használatból félretenni. Ellenkezőleg, mindent meg kell tennünk, hogy ezt az értékes anyagot leg-alább utólag rendbeszedjük és használhatóvá tegyük. Ezt pedig csakis rationabilis bibliográfia segítségével lehet elérnünk. Ma már szinte egy évszázadnak rendszertelen levéltári kutatása és publikációja után, az egyes történetkutatónak erejét meghaladó feladat, esetenként megállapítani, egy-egy témára nézve nincs-e még itt vagy ott, valami ártatlan, gyanúba nem fogható cím alatt publikálva, valami éppen fontos adat. Viszont a levéltári kutató is alig tudja pontosan konstatálni, vajjon az illető levéltárból, amelybe éppen belép, ismeretes-e immár valami. Kutatónak és feldolgozónak egyaránt égetően sürgős a levéltári bibliográfia, mely az egyes családi, hatósági és külföldi levéltárakból publikált magyar vonatkozású anyagnak adná pontos bibliográfiai összeállítását, belefoglalva természetesen az egyes levéltáraknak immár nyomtatásban található leírásait. E téren bibliográfus kéz hiányában szinte leírhatatlan zavar uralkodik. A kúriai levéltár első leírása nekrológban található, melyet Thallóczy Lajos írt Kendelényi Ferencről (Magyar Igazságügy), s melyet a Századok (1885, 287. l.) Kendelényi neve alatt vett fel a bibliográfiába. A barcelonai levéltárnak magyar szempontból első leírása „Árpádházi Jolán, Aragon Királynője” cím alatt jelent meg, ugyancsak Thallóczytól (Századok 1897, 577. l.). A múlt századvég lelkes kutatóinak kezén óriási tömegű levéltári anyag fordult meg, s erről, ha nem is mindig szakszerű, de bibliográfiai igen jól felhasználható referádák készültek. Itt csak a „levéltárvizsgáló bizottságok” jelentéseit említem, melyek 1868 óta jelentek meg a Századokban, továbbá a, Pauler Gyula-féle hivatalos köriratra bejött válaszokat (ugyanott 1881), azután a nagy külföldi regestapublikációkat Óvárytól, Marczalitól, lengyel levéltárakból Szádeczkytól és újabban Divékytól. A már kiadott anyag rendszerezéséről lévén szó, természetesen egyelőre nem volna szükség a Langlois-Stein vagy Mazzatinti-munkákhoz (v. ö. ezekre Sulica, Szilárd: A levéltártan tudománya és a Levéltári Közlemények, Magyar Könyvszemle 1923, ahol egyúttal a hasonló német művek is megbeszélvék) hasonló magasabbrendű, nagyobb igényű nekilendülésre, – nekünk, mint kis népnek, speciális szükségleteink vannak, melyek kielégítésénél a, nagy nemzetek csak példákat, de nem mindig egyúttal mintákat nyújthatnak. Egyelőre sürgős szükségletnek csak az minősíthető, hogy a Zimmermann-féle összeállítás (Über Archive in Ungarn. Ein Führer durch ungarländische u. siebenbürgische Archive, Hermanstadt, 1891.) végre magyar részről revideáltassék, kiegészítettessék s ez alkalomból a kiadott anyag végre egyszer bibliografice hiánytalanul felvétessék. Hogy ez külön munka legyen-e vagy csak része a többé már nemzeti történetírásunk szégyene nélkül alig halasztható magyar történeti bibliográfiának, ez további kérdés volna, mellyel e téren nincs helyünk foglalkozni. Csak annyit legyen szabad megjegyezni, hogy az utóbbi esetben szépen elhelyezhető volna az általános bibliográfiában, a Zibr-féle igen sikerült cseh történeti bibliográfia, beosztásának némi célszerű módosításával.

Az eddigieket összefoglalva: levéltáraink tudományos kezelése és kihasználása dolgában eddig is sok történt már, s ezért a további munkának elsősor-

ban az eddigi eredmények összefoglalására, repertorizálására, rendszerezésére kell törekednie. Számba kell vennünk, pontosan és lelkiismeretesen, mi az, amink van, s csak e munka elvégzésével haladhatunk tovább. E számbavételhez pedig, a már kiadott anyag regisztrálásán kívül, ami bibliográfus szakírók feladata, elsősorban szakképzett levéltárnokok szükségesek, úgy a központokban, mint a vidéken, akik történelmi képzettség mellett a rájuk bízott irattömeggel is megismerkednek. A modern levéltárnok, hogy a modern feladatoknak eleget tegyen, kell hogy szaktudós volta, mellett elsősorban, mindenekelőtt levéltári hivatalnok legyen, aki a levéltártani és adminisztratív szempontokat is méltányolni tudja. A feladata magaslatán álló ilyen levéltárnoki kar, adminisztratív és tudományos szempontokat egymással kiegészítő tervszerű irányítás alatt, az utóbbi években megkezdett irányban dolgozva, leméljünk, csakhamar he fogja tölni azon hiányokat, melyeket jelen áttekintésünkben érintettünk.

A Müller-Feith-Fruin-féle, ma már általánosan elfogadott hollandus levéltártani elveket véve tekintetbe és levéltár alatt valamely hatóság hivatalos működéséből előálló iratok tömegét értve, a magyar történettudomány szempontjából a következő levéltársoportok jönnek tekintetbe.

1. A M. Kir. Országos Levéltár. Magában foglalja a m. kir. központi hatóságok levéltárait, s mint ilyen, a magyar történetnek összehasonlíthatatlanul legértékesebb kincsésbányája. A kiegyezési korszak kezdetének alapítása, s mint ilyen, régi levéltári hagyományokra nem támaszkodhatott, mindent önmagából kellett létrehoznia, ami a legelső időben, nem szakképzett levéltárnokokra bízva, nem igen sikerült. A magyar levéltári ügy problémái akkor még, a 70-es években, nem voltak ereitek. Xagy haladás volt, mikor a 80-as években történelmi szakemberek léptek be a hivatalnoki karba, akik a problémákat felismerték, s amennyire a mostoha viszonyok (kis státus, levéltári ügyek iránt érzékkel nem bíró minisztérium, mint fölöttes hatóság) megengedték, ázol: megoldásán dolgoztak. Igen nagy teljesítmény volt a középkori oklevelek, az ú. n. diplomatikai osztály rendezése, melynél a regesztázás elvi alapjait és végrehajtását Osánki Dezső dolgozta ki (v. ö. Századok, 1889, 515. elvi fontosságú cikkét). A folyton becsatolt újabkori levéltárak szakszerű feldolgozásával azonban a mag-ára hagyatott, sehol nem méltányolt kis személyzet nem boldogulhatott; az egyes levéltárak némelyikéről Tagányi Károly adott ki summarius, repertoriumszerű összeállítást, különben csak egyes, genealógiai és hasonló célból készült jegyzékeink vannak (kir. könyvek, pecsétek). A levéltári feldolgozás ezen stagnálását a századforduló körüli évtizedekben sajnosán érezték a levéltár tudományos hivatalnokai, anélkül, hogy a helyzet javítására törekvő lépéseik eredménnyel jártak volna. Végre bekövetkezett a nagy fordulat, amikor a levéltári vezetősége Csánki Dezső alatt, fáradhatatlan energiával keresztülvitte, gróf Khuen-Héderváry Károly, majd gróf Klebelsberg Kuno hivatalos támogatása és személyes pártfogása által, az új levéltári épület megépítését, s a legmostohább időszakban, a világbáború után történt berendezését. Az átköltözés alkalmát a levéltárnoki kar az anyag pontos felvételére használta fel, s ezzel tanúságot tett arról, hogy a levéltári szakmunkának évtizedes hátramaradása egyedül a mostoha viszonyoknak tudható be. Az új levéltári épületben, kiegészített, jól megválogatott tisztkarral az eddig elhanyagolt problémák végre megvalósulás felé közeledhetnek. A gazdag és hatalmas Magyarország korában elmulasztott évtizedek így is alig pótolhatók most már. Mai viszonyaink közt egyelőre szó sem lehet arról, hogy a levéltár anyagát kötetek tízeiben és százaiban adassuk ki, hivatalos levéltári kiadványok gyanánt, amint ez a porosz és belga levéltárak évtizedek óta folyó publikációiban történik. A levéltár használhatósága

dolgában már az is nagy lépés volna, ha a Tagányi-féle jegyzékek mintájára a többi osztályról is hasonlóok készülnének, azon különbséggel, hogy az egyes aloeztályok és aktacsoportok jobban részletezhetnének. Ez természetesen csak hivatalos munka keretében készülhetne el, de amíg a levéltárnak ügyis elfoglalt tisztviselői ily jegyzékek kiadására maguknak időt szakaszthatnának, addig is nagy haszonnal járna, ha az alább említendő hivataltörténeti publikációk mielőbb elkészülhetnének. A kancellária, kamara helytartótanács, nádori hivatal működésének alapos története egyúttal kitűnő felvilágosítást is nyújtana arra nézve, mit és hol kell keresnünk ezen hatóságok óriási tömegű levéltáiraiban. Némely központi hatósági levéltárnál, amennyiben nem departementok, hanem folyószámok szerint van rendezve (számregistratura, aminő pl. a kancelláriai levéltár), ez, a hivatal működésének részletes története, az egyes referensek ügyköre és szelleme megrajzolásával, volna az egyetlen mód, mely a levéltáron kívül álló kutatót az illető anyag természetéről tájékoztatná (példa erre a hasonlóképen számregistraturát képező bécsi államtanács története Hocktól). Ezen és hasonló kérdésekre nézve közvélemény kialakítására és vezetésére rendkívül alkalmas közege a levéltári vezetőségnek a legújabban megindult „Levéltári Közlemények”, mely nálunk egyedül nyújt teret és alkalmat levéltártudományi kérdések tárgyalására.

2. Helyi hatóságok levéltárai. Számbelileg és értékben legértékesebb részüket Trianon elszakította tőlünk és idegen kézre juttatta. Az erdélyi és felvidéki levéltárak történetünkre oly értékes anyagot tartalmaznak, hogy használatukból kizárva történetkutatásunk idővel kétségtelenül kárt fog szenvedni. Ezért igen kívánatos volna, hogy az illető országokkal folytatott tárgyalások során a magyar történettudomány művelői számára kutatási szabadság biztosíttassék ezen levéltárakban. Ez tudományunk eminens érdeke, mellyel a tárgyalásokat vezető hatóságainknak foglalkozniuk érdemes. A magyar kézen maradt megyei, községi és városi levéltárak nemcsak értékben, de a kezelés rendszeressége dolgában is mögötte állanak az elszakadt területek levéltárainak. Igen sok közülük ma is hozzá nem értő ember kezén van, akinek sem akarata, sem képessége nincs a levéltárat hozzáférhetővé tenni. A levéltártulajdonos hatóságok gyakran még most is teljes közönnyel viseltetnek a levéltári kérdés iránt, még napjainkban is előfordulnak nagyobb városok részéről is olyan esetek, hogy a levéltári anyag egyes részei értéktelen papiros gyanánt eladásra kerülnek. A helyzet javításának útjában áll a megyei és községi autonómia, amint azt a levéltárak iránt érzékkel nem bíró hatóságok gyakorolják. De az autonómia épségbentartásával is módot kellene találni egy állami felügyelő hatóság felállításának, hogy azok állagukban megőriztessenek és a tudományos kutatásnak rendelkezésére álljanak. Erre már régebben is történtek az Országos Levéltár szakemberei részéről javaslatok. A siker biztosításához feltétlenül szükséges volna, hogy az új kísérlet törvényhozás útján menjen végbe és az ily módon felállítandó hatóság (nem egyetlen egyén) szerves összefüggésben legyen a magyar levéltárügy tudományos központjával, az Országos Levéltárral. Legegyszerűbb volna az Országos Levéltárat bízni meg a fenti ellenőrző és vezető teendőkkal. Egyelőre azonban az is nagy haladás volna, ha a, megüresedő megyei és városi levéltárnoki állásokra esetről-esetre képzett levéltárnokok neveztetnének ki. Egyik legszebb városi levéltárunk, Sopron példája mutatja, mit alkothat egy szakember-levéltárnok, akihez éppen szakismereteinél fogva a levéltártulajdonosnak is bizalma van.

3. Egyházi testületek és hatóságok levéltárai. Bár közülük igen sok, értékes levéltár a leszakított területeken van, a mai Magyarország területén őriztetnek oly elsőrangú egyházi levéltárak, minő pl. – a, legnevezetesebbeket említve –

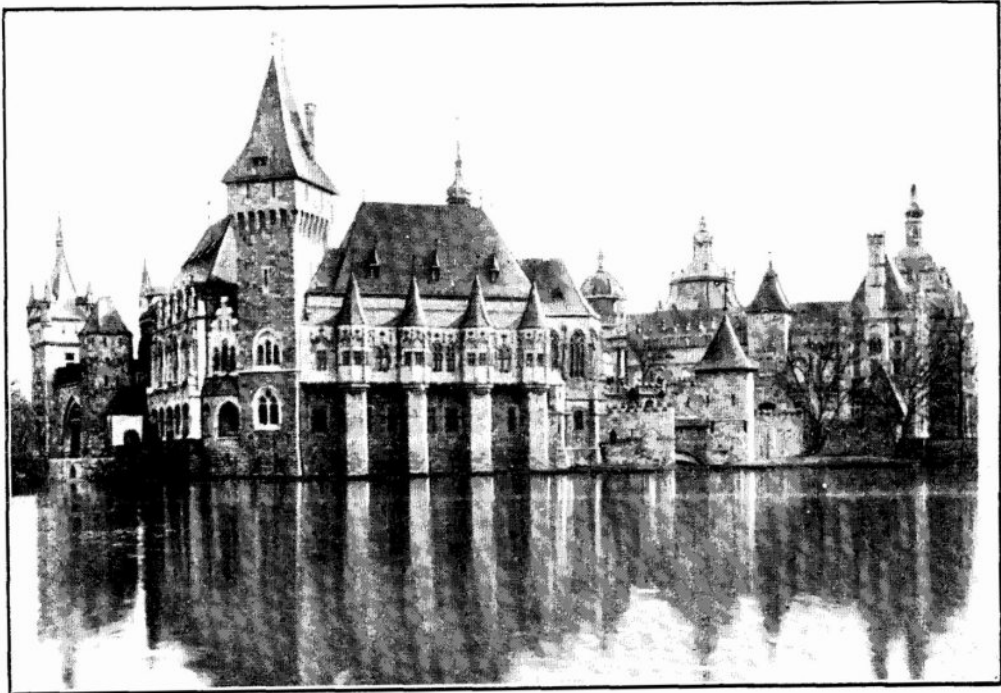
az esztergomi primási és káptalani levéltár, a veszprémi püspöki, a pannonhalmi rendi levéltár. Használat dolgában tulajdonosaik örvendetes liberalitást tanúsítanak. A levéltári anyag repertóriumai, katalógusai közzététele dolgában azonban eddig alig történt valami. Magát a legfontosabb levéltári anyagot is csak Pannonhalma publikálta, monumentális köteteiben; az esztergomi anyagból csak a középkori oklevelek publikálása van folyamatban. A levéltártulajdonosok egyházi szempontból is hasznos munkát végeznének, ha levéltári anyagukat főként az újabb korból, tervszerű publikációban közzétenék. Így magától kínálkozik a XVIII. és XIX. század nagy esztergomi érsekeinek működését megvilágító publikációknak akár egész sora is. Protestáns levéltárakból aránylag több került napvilágra; e téren szükség volna a protestáns levéltárak és anyaguknak összefoglaló ismertetésére.

4. Családi és birtokkezelési levéltárak, amennyiben ezek nem gyűjtemények, hanem egy magánhatóság működéséből előállott irattárnak tekinthetők. Csonka-Magyarországon sok és értékes ily levéltárat találunk. Némely nagycsalád, így az Eszterházyak, Batthyányak levéltára köztörténeti szempontból is rendkívül becses, s mint ilyen, érték dolgában rögtön a nagy hivatali levéltárak után következik. Tulajdonosaik újabban általában liberalitással kezelik a magánkutatókat. Kívánatos volna itt is, hogy a közel jövőben megüresedő levéltárnoki helyekre képzett szakemberek kerüljenek, akik képesek legyenek a levéltárak szakszerű katalógusait elkészíteni és kiadni, valamint a rájuk bízott anyagból tudományos értékű publikációkat készíteni. Ilymódon lassankint nagy családjaink is tán tudatára fognak ébredni, hogy családi múltjuk megőrkítésének nem egyetlen és nem is legjobb módja többnyire problematikus értékű családtörténeti díszmunkák íratása. Az egyes levéltárak változó tulajdonosainak változó hangulatától függetleníteni lehetne a kutatást, ha a levéltári anyag, külföldi mintára, a műemlékek, illetve műkincsek kategóriájába soroztatnék, s megőrzésére, fenntartására és használhatására a törvényhozás befolyást adna valamely szakhatóságnak, a Gyűjtemény-Egyetemnek vagy az Országos Levéltárnak. Ily módon az országos érdekű családi levéltárak tudományos hozzáférhetősége dolgában a tulajdonos esetleges negatív magatartásával szemben állami hatóság döntene. Külön említendő a Magyar Nemzeti Múzeum levéltára, mely letét gyanánt száznál több családi levéltárat őriz. Ezek a családi levéltárak darabszám szerint pontosan kezeltetnek, ami a letéteményezők teljes megnyugvására szolgál, de jelenlegi beosztásuk (szigorú időrendi alapon) rendkívül megnehezíti tudományos használatukat. Kívánatos volna, hogy 1526 utáni irataikról némi summarius tartalmi jegyzék készüljön, mely megmondaná a kutatóknak, milyen korszakból, minő természetű (gazdasági, irodalmi, katonai stb.) anyaghoz és mely személyek levelezéséhez juthat az illető családi levéltárban.

δ. A bécsi és egyéb külföldi levéltárak. Ezek anyagából elsősorban a magyar provenienciájú anyag jön számba – a proveniencia, eredet szót le véltártani értelemben véve; az ilyen, magyar területen működött hatóság ügymenetéből előállott levéltárak és levéltári részek az osztrákokkal kötendő egyezmény szerint is hazahozandók: s reméljük, hogy ez a helyes irányban megkezdett dolog minél előbb jó véghez fog jutni. A bécsi levéltárakban, főként a házi, udvari és állami-ban, az udvari kamaraiban és a hadiban, őriztetnek azoknak a Bécsben működött osztrák, később osztrák-magyar hatóságoknak levéltárai, melyek a magyar Szent-korona tartományaira és az osztrák örökös tartományokra egyaránt kiterjedő hatáskörrel rendelkeztek. Miután ezek sem levéltári tudományos szempontból, sem technikailag meg nem oszthatók a volt monarchia két örököse, Magyarország és Ausztria közt, továbbra is közös birtokban tartandók, s ennek



Néprajzi Múzeum, Budapest.



Mezőgazdasági Múzeum, Budapest.

kifejezéseken a közös anyag kezelésében a magyar levéltárnokok befolyása továbbra is fenntartandó. E magyar levéltárnokok kötelessége a levéltárak használhatóságát a magyar kutatók számára megkönnyíteni. Különben a bécsi levéltárak, több éven át folytatott belső rendezési munka folytán, ma könnyen használhatók; magyar vonatkozásairól a Levéltári Közlemények is közölnek jegyzékeket. Iratanyagukat hazai publikációink állandóan felhasználják. Amennyiben belőlük közös érdekű hivatalos publikációk készülnek (pl. a volt közös külügyminisztérium anyagából), úgy iparkodnunk kell, hogy ezen publikációknál magyar szakerek részvétele biztosíttassék.

A nagy külföldi állami levéltáraknak, így a párisi, berlini, eimancasi, barcelonainak magyar történeti fontossága szembeötlő, közismert dolog. Hasonlóképpen sok magyar vonatkozású anyag van kisebb levéltárakban is, pl. a gráciban, innsbruckiban. Magyarországon szerepet játszott családok külföldi levéltárai is idetartoznak, így pl. a Fugger-családé. De mindezt felülmúlja anyaggá tömegével és értékével a vatikáni levéltár, valamint a többi olasz, elsősorban a velencei és azon egyéb levéltárak, melyek pápai családok iratanyagát is tartalmazzák (pl. a nápolyi, parmai, firenzei). Mindnyájukat ismerte és használta az eddigi kutatás is, mely a vatikáni középkori anyagot némileg tervszerűen, a többit pedig a kor szokása szerint terv nélkül, de nagy tömegben adta sajtó alá. Kivétel a brüsszeli levéltár anyaga, melyet Horváth Mihály szinte egészében kiadott. Részletes útmutatás az olasz levéltárak magyatr vonatkozású anyagáról nem készült. Ez a hiány ma már nehezen pótolható. A mai tudomány a morva Dudik Iter Romanumát nem tartja többé követésreméltó példának, mert tudja, hogy több levéltárból egy témára vonatkozó levéltári anyagnak kijegyzése alig lehet teljes és még kevésbé objektív vállalkozás. Ezt tekintetbe véve, viszont a mi speciális viszonyainkat is mérlegelve, igen hasznos munka volna egy-egy levéltári terület (Paris, Róma, ez utóbbinak egyes részei levéltárak vagy korszakok szerint) teljes magyar vonatkozású anyagának leírása vagy regestaserű közlése. Itt természetesen vigyázni kellene, nehogy ismét töredékes, nem teljes munkát produkáljunk, s e célból e munka végrehajtóit (mert egy ember itt alig érhet el valamit) pontosan kidolgozott, egyöntetű utasításokkal kell majd ellátnunk. Mindaddig, amíg egy elhatárolt (levéltári, tárgyi) területen a munka rendszeres volta nem biztosítható, addig jobb hozzá nem fogunk, mert az ilyen munkával csak a pozitivista korszak torzóinak «zámát eaporítanók. Ennek a munkának is előfeltétele a, már kiadott anyagnak pontos bibliográfiai felvétele (1. alább). Amíg ez el nem készül, a külföldi levéltárak használata a tárgyi, tematikus szempontoktól vezetett magánkutatók feladata, akiknek külföldi munkáját anyagi szempontból külföldi tudományos intézeteink fenntartásával és kiépítésével, szellemiekben pedig a külföldi intézetek szakkönyvtári felszerelésével lehet elősegíteni.

6. Oklevélgyűjtemények. A szorosan vett levéltárak után meg kell emlékezünk azon gyűjteményekről is, melyek nem organikusan, hatóság működéséből fejlődtek, hanem véletlenül vagy tervszerűen, ajándék vagy vétel útján kerültek össze. Ilyen, igen nagy tömeg aktát tartalmazó gyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának levéltára, melynek családi levéltári osztályáról már fõnt szözlöttünk. Ennek használatát rendkívül megnehezíti időrendbeli beosztása, valamint a tárgyi csoportokat, tartalmi megkülönböztetéseket feltüntetõ repertóriumnak teljes hiánya. Ezen ma már igen nehezen lehetne segíteni, ami az újabb korbelt anyagot illeti. A középkori oklevelek még regisztrálhatók, de ez az líjkori darabokra nézve nagy tömegüknél és vegyes értékük-nél fogva nem lehetséges, sőt nem is érdemes. Késõbbi rendezésnél egyébre nem lehet törekedni, minthogy e „rudis et indigesta moles”-ból minél több kisebb

tárgyi csoport létesüljön, amilyen már most is a címereslevelek gyűjteménye, a „személyek szerinti iratok” osztálya, a városi iratok stb. Az a nagy kiterjedésű kéziratanyag, mely a levéltár ezen „törzsanyagába” osztatott be, a levéltárban elveinek figyelembe nem vételével, ma már aligha emelhető ki, de amennyiben ez még lehetséges volna, ajánlatosnak tartanám ezen kéziratok rekonstruálását és a kéziratárba visszaosztását.

Az Országos Széchényi Könyvtár kéziratára hasonlóképpen értékes levéltári anyagot tartalmaz, mely nagy közhatósági levéltárakból (pl. magyar kamara) került oda. Itt is felmerül a rekonstruálás kérdése: vajjon nem adandó-e vissza a levéltári anyag az illető hatóság levéltárának (pl. az Országos Levéltárnak), hogy az ott végre szervesen beillesztessék eredeti helyére. Ez azonban csakis másodrendű levéltártechnikai kérdés. A tudományos kutatásnak érdeke az volna, hogy a kéziratárnak, ezen megbecsülhetetlen nemzeti és tudományos értéket képviselő gyűjteményünknek, végre-valahára elkészüljön a modern katalógusa, melyben részletesen kimutatásra találna az ott őrzött levéltári anyag is. A Nemzeti Múzeum kéziratári katalógusának hiánya éppen oly fájdalmas pontja a magyar tudományosságunknak, mint a történeti bibliográfiának fentebb érintett hiánya. Értékes levéltári anyagot tartalmaz a budapesti Egyetemi Könyvtár Kéziratára jórészt a XVIII. századi jezsuita történetírók gyűjtéséből, valamint az idegen fennhatóság alá került Erdélyi Múzeum Kéziratára is, nem szólva többi közkönyvtáraink okleveles anyagáról.

III. A magyarországi közgyűjtemények jegyzéke.

A) MÚZEUMOK.

I. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe tartozó múzeumok.

1. Magyar Nemzeti Múzeum. (Főigazgatóság: VIII, Múzeum-körút 14-16.)

Országos Széchényi Könyvtár. Éremtár. Régészeti osztály. Történeti osztály.

Állattár (VIII, Szentkirályi-utca 7). Növénytár (V, Akadémia-utca 2). Ásvány- és őslénytár. Néprajzi tár (X, Hungária-körút 347). Erzsébet királyné Emlékmúzeum (I, Vár. Királyi palota).

2. Országos Magyar Szépművészeti Múzeum. (Főigazgatóság: VI, Aréna-út 41.)

Kép-, szobor- és grafikai osztályok. Modern képgyűjtemény (VI, Andrassy-út 69).

Történelmi Képcsarnok (V, Akadémia-utca 2). Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum (VI, Andrassy-út 103).

3. Országos Magyar Iparművészeti Múzeum. (Főigazgatóság: IX, Üllői-út 33.)

Országos Ráth György-múzeum (VI, Vilma királyné-út 10).

II. A vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt álló helyi múzeumok

1. *Balassagyarmat: Nógrádvármegye Múzeuma*, Könyvtár. Régiséggyűjtemény.

2. *Békéscsabai Múzeumegyesület gyűjteményei*. Könyvtár. Régiségtár és iparművészeti gyűjtemény. Szépművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Természetrajzi gyűjtemény.

3. *Cegléd Városi múzeum és könyvtár*. Kossuth ereklye-gyűjtemény. Könyvtár.

4. *Debrecen Város Déri Frigyes-Múzeuma*. Könyv- és okirattár. Szépművészeti tár. Iparművészeti tár. Érem- és régiségtár. Néprajzi tár. Természetrajzi tár.

5. *Esztergomvidéki Régészeti és Történelmi Társulat Múzeuma*. Könyvtár és levéltár. Érem- és régiségtár.

6. Gyula: *Békésvármegyei Közművelődési Egyesület Múzeuma.* Könyvtár. Régiségtár és iparművészeti gyűjtemény. Szépművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Természetrjai gyűjtemény.
7. Hódmezővásárhely: *Városi Múzeum.* Néprajzi gyűjtemény. Régiséggyűjtemény (a ref. főgimnázium gyűjteménye).
8. Jászberény: *Városi Jász-múzeum.* Érem- és régiséggyűjtemény. Képtár. Néprajzi gyűjtemény.
9. Kaposvár: *Somogy vármegyei Múzeum és Könyvtár.* Régiség- és néprajzi gyűjtemény. Képzőművészeti gyűjtemény.
10. Kecskemét: *Városi Könyvtár és Múzeum.* Könyvtár. Régiség-gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Képzőművészeti gyűjtemény.
11. Keszthely: *Balaton Múzeum.* Könyvtár. Régiséggyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Természetrjai gyűjtemény.
12. Kiskunfélegyháza: *Városi Múzeum.* Könyvtár. Régiséggyűjtemény. Pénzes éremgyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény.
13. Magyaróvár: *Mosonmegyei Történelmi és Régészeti Egylet Múzeuma.* Könyvtár és levéltár. Régiséggyűjtemény.
14. Miskolc: *Borsod-Miskolci Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Képtár. Néprajzi tár. Természetrjai tár.
15. Nyíregyháza: *Szabolcs vármegyei Jósza-múzeum.* Régiségtár. Néprajzi tár. Képtár.
16. Pápa: *A ref. főiskola gyűjteményei.* Könyvtár. Régiséggyűjtemény. Természetrjai gyűjtemény. Képzőművészeti gyűjtemény.
17. Pécs: *Városi Múzeum és Könyvtár.* Könyvtár. Régiségtár és iparművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Szépművészeti gyűjtemény. Természetrjai gyűjtemény.
18. Sopron: *Sopronvármegye és Sopron Város Múzeuma.* Régiségtár. Néprajzi gyűjtemény. Képtár. Természettudományi osztály. Sirkőgyűjtemény.
19. Sümeg: *Állami Darnay-múzeum.* Régiségtár. Néprajzi osztály. Iparművészeti gyűjtemény. Kézirat- és okmánygyűjtemény.
20. Szeged: *Somogyi-Könyvtár és Városi Múzeum.* Könyvtár. Érem- és régiségtár. Szépművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény.
21. Székesfehérvár. *Fejérvármegyei és Székesfehérvári Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Néprajzi gyűjtemény. Képzőművészeti gyűjtemény. Természetrjai gyűjtemény.
22. Szekszárd: *Tolnavármegyei Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Néprajzi osztály. Ipar- és szépművészeti osztály. Természetrjai osztály.
23. Szentes: *Csongrádvármegyei Múzeum.* Könyvtár és levéltár. Régiségtár és iparművészeti gyűjtemény. Szépművészeti gyűjtemény. Néprajzi gyűjtemény. Természetrjai gyűjtemény.
24. Szombathely: *Vasvármegyei Kultúregyesület Múzeuma.* Könyvtár. Régiségtár. Néprajzi gyűjtemény. Természetrjai gyűjtemény. Képtár. Iparművészeti gyűjtemény.
25. Tiszafüred: *Tiszafüredi Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár és iparművészeti múzeum. Természetrjai gyűjtemény.
26. Vác: *Váci Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Egyéb gyűjtemények (néprajzi és természetrajzi tárgyak).
27. Veszprém: *Veszprémvármegyei Múzeum.* Könyvtár. Régiségtár. Szépművészeti osztály. Néprajzi osztály. Természetrjai osztály.

III. Állami és állami felügyelet alatt álló szakmúzeumok.

1. *M. kir. Mezőgazdasági Múzeum.* (Budapest, VII, Városliget) Könyvtár. Mezőgazdasági szakgyűjtemények.
2. *M. kir. Technológiai Iparmúzeum.* (Budapest, VIII, József-körút 6.) Szak-könyvtár és rajzgyűjtemény. Ipari gyűjtemények.
3. *M. kir. Földtani Intézet gyűjteményei.* (Budapest, VII, Stefánia-út 14.) Könyvtár és térképtár. Földtani gyűjtemény.
4. *M. kir. Közlekedési Múzeum.* (Budapest, Városliget.)
5. *M. kir. Hadtörténelmi Múzeum.* (Budapest, Üllői-út 39.) XIII-XIX. század. Világháború. Forradalom. Érem- és jelvénytár. Könyv- és kéziratár.
6. *Népegészségügyi Múzeum.* (Budapest, V, Eötvös-utca 3.)
7. *M. kir. Orsz. Meteorológiai és Földmágnacsségi Intézet gyűjteményei.* (Budapest, II, Intézet-utca 1.) Könyvtár, Múzeum.
8. *M. kir. Államrendőrség Bűnügyi Múzeuma.* (V, Zrínyi-utca 2.)
9. *Kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem gyűjteményei.* Egyiptológiai, numizmatikai, növényrendszertani, anthropológiai stb. gyűjtemények. (VIII, Múzeum-körút 6.)
10. *M. Mr. József-műegyetem gyűjteményei.* (I, Budafoki-út 6.)

IV. Állami felügyelet alatt nem álló nevezetesebb városi és egyházi közgyűjtemények.

1. *Budapest Székesfőváros Múzeumai.*
2. *Debreceni Ref. Főiskola gyűjteményei.*
3. *Egri Érseki Lyceum gyűjteményei.*
4. *Esztergomi Keresztény Múzeum.*
5. *Pannonhalmi Szent Benedek-rend gyűjteményei.*
6. *Pécsi Székesegyházi Múzeum.*
7. *Sárospataki Bef. Főiskola gyűjteményei.*

B) KÖNYVTÁRAK.

I. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem keretébe tartozó könyvtárak.

1. *A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára* (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14-16). Nyomtatványosztály, Hirlaptár, Kéziratár, Levéltár. Todoroszku-Horváth-könyvtár. Gróf Apponyi Sándor Magyar Könyvtára. Szervezés alatt: Zenetörténeti osztály.
2. *Az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum nyilvános könyvtára* (IX, Üllői-út 33).
3. *Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum könyvtára* (VI, Aréna-út 41).
4. *A Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának szakkönyvtára* (VIII, Múzeum-körút 1.4-16).
5. *A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának szakkönyvtára* (X, Hungária-körút 347).
6. *A Magyar Nemzeti Múzeum Állattárának szakkönyvtára* (VIII, Szentkirályi-utca 7).
7. *A Magyar Nemzeti Múzeum Növénytárának szakkönyvtára* (V, Akadémia-utca 2).
8. *A Magyar Nemzeti Múzeum Ásvány- és Őslénytárának szakkönyvtára* (VIII, Múzeum-körút 14-16).
9. *Magyar királyi Országos Levéltár történelmi szakkönyvtára* (I, Bécsi-kapu-tér 4).

10. *Konkoly-alapítványi Csillagvizsgáló Intézet szakkönyvtára* (I, Svábhegy).

11. *A vallás- és közoktatásügyi minisztérium országos tanügyi és pedagógiai könyvtára* (V, Hold-utca 16).

II. Állami és állami felügyelet alatt álló nagyobb közkönyvtárak.

1. *A kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Könyvtára* (Budapest, IV, Ferenciek-tere 5). Nyomtatvány-, folyóirat- és kéziratosztály.

2. *A magy. kir. József-műegyetem könyvtára* (I, Budafoki-út 6-8).

3. *A m. kir. Ferenc József-tudomány egyetem könyvtára* (Szeged).

4. *A m. kir. Erzsébet-tudományegyetem könyvtára* (Pécs).

5. *A m. kir. Tisza István-tudomány egyetem könyvtára* (Debrecen).

6. *A magyar országgyűlés képviselőházának könyvtára* (V, Országház).

7. *A m. kir. Közpoyiti Statisztikai Hivatal nyilvános könyvtára* (I, Keleti Károly-utca 5).

8. *A budapesti ref. théológiai főiskola Ráday-könyv tára* (IX, Ráday-u. 28).

9. *A debreceni ref. főiskola nagy könyvtára* (Debrecen).

10. *Győr-városi közkönyvtár* (Győr).

11. *A miskolci ág. ev. egyház nyilvános könyvtára* (Miskolc).

12. *A pápai ref. főiskola könyvtára* (Pápa).

13. *A sárospataki ref. főiskola, nagy könyvtára* (Sárospatak).

14. *Somogyi-könyvtár* (Szeged).

Lásd még a Múzeumok II. csoportjában felsorolt múzeumokkal kapcsolatos nyilvános könyvtárakat.

III. Állami felügyelet alatt nem álló nevezetesebb egyházi, városi és egyesületi közkönyvtárak.

1. *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára* (V, Akadémia-utca 2).

2. *Budapest székesfőváros könyvtára* (IV, Gróf Károlyi-utca 8).

3. *A kir. magy. Természettudományi Társulat könyvtára* (VIII, Esterházy-utca 14).

4. *A budapesti kereskedelmi és iparkamara könyvtára* (V, Szemere-utca 6).

5. *Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület könyvtára* (IX, Üllői-út 25).

6. *A kir. Orvosegyesület könyvtára* (VIII, Szentkirályi-utca 21).

7. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet könyvtára* (IV, Reáltanoda-utca 13).

8. *Az egri érseki lyceum könyvtára* (Eger).

9. *A keszthelyi herceg Festetich-féle hitbizományi könyvtár* (Keszthely).

10. *A pannonhalmi Szent Benedek-rend központi könyvtára* (Pannonhalma).

C) LEVÉLTÁRAK.

I. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe tartozó levéltárak:

1. M. kir. Orsz. Levéltár. (Budapest, I. Vár, Bécsikapu-tér 4.)

2. A Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi-Könyvtárának levéltára. (Budapest, L. Vár, Bécsikapu-tér 4.)

II. Vármegyei levéltárak:

1. Baranya vm. levéltára, Pécs. 2. Békés vm. levéltára, Gyula. 3. Borsod vm. levéltára, Miskolc. 4. Csanád vm. levéltára, Makó. 5. Csongrád vm. levéltára,

Szentes. 6. Esztergom vm. levéltára, Esztergom. 7. Fejér vm. levéltára, Székesfehérvár. 8. Győr vm. levéltára, Győr. 9. Hajdú vm. levéltára, Debrecen. 10. Heves vm. levéltára, Eger. 11. Jász-Nagykun-Szolnok vm. levéltára, Szolnok. 12. Moson vm. levéltára, Magyaróvár. 13. Nógrád vm. levéltára, Balassagyarmat. 14. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. levéltára, Budapest. 15. Somogy vm. levéltára, Kaposvár. 16. Sopron vm. levéltára, Sopron. 17. Szabolcs vm. levéltára, Nyíregyháza. 18. Tolna vm. levéltára, Szekszárd. 19. Vas vm. levéltára, Szombathely. 20. Veszprém vm. levéltára, Veszprém. 21. Zala vm. levéltára, Zalaegerszeg. 22. Zemplén vm. levéltára, Sátoraljaújhely.

III. A nevezetesebb városi és nagyobb községi levéltárak.¹

Baja. Balassagyarmat. Budapest székesfőváros. Csongrád. Cegléd. Debrecen. Eger. Esztergom. Félégyháza. Győr. Gyöngyös. Hajdúböszörmény. Hajdudorog. Hajdúhadház. Hajdúnánás. Hajdúszoboszló. Hódmezővásárhely. Jászberény. Jászárokszállás. Karcag. Kecskemét. Kiskundorozsma. Kiskunhalas. Kisújszállás. Kőszeg. Kunhegyes. Kunszentmárton. Makó. Mezőtúr. Miskolc. Nagykőrös. Pápa. Pécs. Sopron. Szeged. Székesfehérvár. Szentendre. Szentes. Szolnok. Szombathely. Turkeve. Vác. Veszprém.

IV. Hiteleshelyi levéltárak.

1. Esztergomi káptalan. 2. Egeri káptalan. 3. győri káptalan. 4. Kalocsai káptalan. 5. Pécsi káptalan. 6. Székesfehérvári káptalan. 7. Szombathelyi káptalan. 8. Váci káptalan. 9. Veszprémi káptalan. 10. Csernői káptalan. 11. Pannonhalmi konvent. 12. Zalavári konvent (Zalaapáti).

V. Egyházi levéltárak:

A) R ó m a i k a t h o l i k u s e g y h á z i - l e v é l t á r a k .

1. Eger: *a)* Érseki levéltár, *b)* Káptalani levéltár. 2. Esztergom: *a)* Érseki levéltár, *b)* Káptalani levéltár. 3. Győr: *a)* Püspöki levéltár, *b)* Káptalani levéltár. 4. Kalocsa: *a)* Érseki levéltár, *b)* Káptalani levéltár. 5. Pécs: *a)* Püspöki levéltár, *b)* Káptalani levéltár. 6. Székesfehérvár: *a)* Püspöki levéltár, *b)* Káptalani levéltár. 7. Szombathely: *a)* Püspöki levéltár, *b)* Káptalani levéltár. 8. Vác: *a)* Püspöki levéltár, *b)* Káptalani levéltár. 9. Veszprém: *a)* Püspöki levéltár, *b)* Káptalani levéltár.

Ezenkívül idesorolandók az egyes szerzetesrendek tartományi és házi levéltárai.

B) P r o t e s t á n s e g y h á z i l e v é l t á r a k .

1. Református egyházi levéltárak: Idesorolandók: az „Egyetemes konvent” levéltára, az egyházkerületek, egyházmegyék, főiskolák és nagyobb egyházközségek levéltárai.

2. Evangélikus egyházi levéltárak: Idesorolandók: az „Egyetemes egyház” levéltára, az egyházkerületek, egyházmegyék és egyes nagyobb egyházközségek levéltárai.

¹ Csak azok a levéltárak vétettek jegyzékbe, melyeknek anyaga legalább is a XVIII. százdba nyúlik vissza.

IV. Irodalom.

A) Múzeum- és könyvtárügy.

Zeitschrift für Bibliothekswissenschaft. – Museumskunde. Zeitschrift für Verwaltung und Technik öffentlicher und privater Sammlungen. I. Berlin, 1905-től. – Report of Proceedings of the meetings of the Museums Association. 1890-1900; folytatása: The Museums Journal, 1901-től. – Proceedings of the American Association of Museums, 1907-től. – *Curtius*: Kunstsammlungen, ihre Geschichte und ihre Bestimmung (Altertum und Gegenwart I.) Berlin, 1875. – *Murray*: Museums, their history and their use. I-III. Glasgow, 1904. – *Savage*: The story of libraries and Book-collecting. Routledge, 1909. – *Pallat*: Kunst- und Kunstgewerbemuseen; *Crapeelin*: Naturwissenschaftlich-technische Museen; *Von Dick*: Technische Museen; *Milkau*: Die Bibliotheken. (Mindriég: Die Kultur der Gegenwart, Teil I. Abt. 1. Berlin, 1912; u. o. a régebbi irodalom.) – Bibliothèques, livres et librairies. Conférences faites à l'École des hautes études sociales. Paris, 1913-14. – *Ladewig*: Politik der Bücherei. Leipzig, 1912: Catechismus der Bücherei, Leipzig, 1914. – *Gardthausen*: Handbuch der Bibliothekskunde I-II Leipzig, 1920. – *Baker*: The Public Library. London, 1922. – Die deutschen Kunstmuseen. München, 1923. – *Eichler*: Bibliothekswissenschaft als Wertwissenschaft, Bibliothekspolitik als Weltpolitik. Graz, 1923. – *Hessel*: Geschichte der Bibliotheken. Göttingen, 1925. -

A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Budapest, 1902. – A Magyar Nemzeti Múzeum évi jelentései. Budapest, 19 -tól. – A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének évi jelentései. Budapest, 1906-1913. – A Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának évi jelentései. Budapest, 1901-1913. – A Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetsége üléseinek jegyzőkönyvei, Budapest, 1905-6. – A Múzeumok és Könyvtárak országos felügyelete, szervezése és gyarapítása tárgyában kibocsátott szabályzatok. Budapest, 1901. – Az Országos Múzeumi és Könyvtárbizottság jelentése. Budapest, 1901. – Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum állagai I-VI. Budapest, 1914. – Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum évkönyvei, Budapest, 1918-tól. – Múzeumi és Könyvtári Értesítő I-XII. Budapest, 1907-1918. – Magyar Könyvszemle I-L. Budapest, 1876-1925. – Magyar Minerva. A magyarországi múzeumok és könyvtárak címkönyve I-V. 1900-1915. – Fővárosi Könyvtár Közleményei. Budapest, 1901-től. – Könyvtári Szemle I-V. Budapest, 1913-1917. – Levéltári Szemle 1923 óta. – Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai I-III. Budapest, 1922-1925. – Népművelés. Könyvtári szám. 1911. évi folyam, 6. sz. Budapest, 1911. – *Bátky Zsigmond*: Útmutató néprajzi múzeumok tervezésére, Budapest, 1906. – *Berzeviczy Albert*: A múzeumok kérdése. I-II. Nemzet, 1895 febr. 28 és márc. 1. – *U. a.*: Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül. Budapesti Szemle 1897, 246. sz. – *Ferenczi Zoltán*: A könyvtárban alapvonalai. Budapest, 1903: A könyvtárak mint a nemzeti művelődés eszközei. Budapest, 1909. – *Gulyás Pál*: A népkönyvtárak szervezése, fenntartása és kezelése. II. kiadás. Budapest, 1913; Könyvtári problémák. Budapest, 1917; Kommunista könyvtárpolitika. Budapest, 1921. – *Gyalui Farkas*: A könyvtártudományok célja és feladata Magyarországon. Kolozsvár, 1903; Külföldi közkönyvtárakról. Kolozsvár, 1900. – *György Aladár*: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Budapest, 1886. – *Hehler Antal*: Múzeum és tudomány. Budapesti Szemle, 1913. – *Hóman Bálint*: Tudományosságunk jövője (Budapesti Szemle, 1920.); Beszéd a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatójává történt beiktatásakor. Budapest, 1924. – *Jankovich Béla*: Magyar nemzeti könyvtár. Budapest, 1895. – *Gróf Klebelsberg Kuno*: Megnyitóbeszéd az Országos Magyar Gyűj-

teményegyetem alakuló ülésén (O. M. Gy. E. kiadványai I.). Budapest, 1922; Indokolás a nemzeti nagy közgyűjtemények önkormányzatáról és működéséről szóló törvényjavaslatához, 1922: XIX. t.-c. (O. M. Gy. E. kiadványai II.) Budapest, 1923. – *Kremmer Dezső*: Múzeumi tanulságok. Budapest, 1915. – *Kubinyi Ágoston*: A Magyar Nemzeti Múzeum. Pest, 1861. – *Kudora Károly*: Könyvtárpolitika és az új egyetemek. Budapest, 1912. – *Lambrrecht Kálmán*: Modern múzeumpolitika. Budapest, 1919. – *Lendl Adolf*: Az új természetrajzi és néprajzi múzeum tervezete. Budapest, 1919; A Magyar Nemzeti Múzeum (1802-1895), Budapest, 1896. – *Méhely Kálmán*: A természettudomány és a technika fejlődését feltüntető múzeumok, különös tekintettel a Müncheni Deutsches Museumra. Budapest, 1908. – *Méhely Lajos*: A természetrajzi múzeum jelene és jövője. (Budapesti Szemle 1911.) – *Máté Sándor*: A budapesti királyi magyar tudományegyetemi könyvtár 1774-től 1895-ig. Budapest, 1896. – *Mihalik József*: A magyar közművelődési könyvtárak szervezete. Budapest, 1914. – *Nyireő István*: Könyveink és nemzeti kultúránk. Budapest, 1921; Az iskolán kívüli népművelés és eszközei. Budapest, 1922. – *Persian Kálmán*: Az új egyetemek és könyvtárak. Kolozsvár, 1914. – *Posta Béla*: Szabályzatminták múzeumok és könyvtárak számára. I-VII. füzet. Budapest, 1908. – *Sikabonyi Antal*: Könyvtári kérdésekről. Budapest, 1913. – *Szabó Ervin*: Emlékirat községi nyilvános könyvtár létesítéséről. Budapest, 1910; Községi nyilvános könyvtár ügyében 1910 június 20-án tartott szakértekezlet jegyzőkönyve. Budapest, 1910; A modern könyvtárépítés némely elvéről. Budapest, 1911; A községi nyilvános könyvtár és közművelődési intézet részletes pályázati programja. Budapest, 1911; A városi múzeumok feladatai és a Fővárosi Múzeum. Budapest, 1913. – *Szalg Imre*: Tájékoztató múzeumok és könyvtárak építésére és berendezésére. Budapest, 1909; A magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményeinek méltó elhelyezése. Budapest, 1907. – *Szász Károly*: Közkönyvtáraink és az egy Országos Könyvtár. Pest, 1871. – *Wlassics Gyula*: Múzeumok és könyvtárak (Olcsó Könyvtár 1672-5.) Budapest, 1913; Elnöki megnyitóbeszédei. Budapest, 1912.

B) Levéltárügy.

Jakab Elek: A levéltárakról, tekintettel a magyar államlevéltárügyre. Budapest, 1877. – *Bévész Imre*: A levéltárak megóvásáról és rendezéséről. főtekintettel a magyar protestáns egyházi levéltárakra. Debrecen, 1868. – *Franz Zimmermann*: Über Archive in Ungarn. Hermanstadt, 1891. – Gazdag anyagot szolgáltatnak a Magyar Történelmi Társulat vidéki kirándulásairól készített jelentések, a Századok melléklete gyanánt, 1868-1909. – *Pauler Gyula*: Adatok megyei levéltáraink ismeretéhez. (Századok, 1881.) – *Csánki Dezső*: Az Országos Diplomatai Levéltár regesztázása. (U.-ott 1889.) – *Pauler Gyula*: A m. kir. Országos Levéltár. (Magyar Könyvszemle, 1892-93.) – *Tagányi Károly*: A régi országos levéltár. (Századok, 1897.); A magyar udvari kancelláriai levéltár» (U.-ott, 1897-98.); Az erdélyi udvari kancelláriai levéltár. (U.-ott, 1898.) – *Sulica Szilárd*: A levéltártani tudomány és a Levéltári Közlemények. (Magyar Könyvszemle, 1923.); A múzeumi levéltár és legújabb gyarapodásai. (U.-ott, 1925); A Magyar Nemzeti Múzeum családi levéltárak. (Turul, 1925.) – Több idevágó értékes cikket hozott eddigi rövid fennállása alatt is a *Csánki Dezső* szerkesztésében megjelenő *Levéltári Közlemények* 1923 óta. A magyar levéltárak névjegyzékét a rájuk vonatkozó irodalom és a levéltári állagok ismertetésével most készíti elő *Lukinich Imre*, a Magyar Történelmi Bibliográfia keretében. – *Gustav Wolf*: Einführung in das Studium der neueren Geschichte. Berlin, 1910, 665-729. lapjain *Das Archivwesen*. (U.-ott a régebbi irodalom felsorolása és kritikája.) – V. ö. még *Wilhelm Bauer*: Einführung in das Studium der

Geschichte, Tübingen, 1921, 366. 1. – *Archivalische Zeitschrift*, herausgeg. v. Franz von Löher, 1876 óta. – *Langlois-Stein*: Les archives de l'histoire de France, 1891. – *Mazzatinti*: Gli Archivi della storia d'Italia, 1897 óta, 5 kötet.

15. §. AZ ORSZÁGOS KÖNYVFORGALMI ÉS BIBLIOGRÁFIAI KÖZPONT.

Írta: PASTEINER IVÁN.

A szellemi életnek nemzetközi irányú kialakulásába szervesen kapcsolódnak bele a nemzetközi kiadványcserét létesítő, valamint szabályozó brüsszeli egyezmények. 1886 március 16-án kötötték Belgium, Brazília, Spanyolország, az Északamerikai Egyesült Államok, Olaszország, Portugália, Szerbia és Svájc ez egyezményeket, kötelezván ezzel magukat egyrészt arra, hogy hivatalos kiadványaikat kölcsönösen kicserélik, másrészt hogy tudományos intézeteik és társulataik cserekiadványait tartalmazó küldeményeknek államköltségen való továbbításáról gondoskodnak, továbbá, hogy e nemzetközi kiadványesérének lebonyolítására államonként külön egy-egy úgynevezett „cserehivatalt” (Bureau d'échange-e) állítanak fel. Két szempontból jelentettek ez egyezmények fontos lépést a nemzetközi szellemi együttműködés irányában. Elsőben is, mert a kiadványok egy csoportjának, a hivatalos kiadványoknak kölcsönösen kötelező kicserélését létesítették, másodsorban mivel a tudományos kiadványcserének állami közvetítését megállapítván e kiadványcsere adminisztratív és anyagi terheitől a tudományos intézeteket és társulatokat mentesítették és ezzel a tudományos kiadványcsere legszélesebb alapokon való kifejlődését lehetővé tették. Mi sem bizonyítja jobban ez egyezmények intencióinak helyességét és célravezető voltát, mint az, hogy az egyezményeket eredetileg aláírt államokon kívül ez= egyezményekhez az évek folyamán utólag még nyolc állam, úgymint Argentina, Chile, Paraguay, Peru, Lengyelország, Uruguay, Új-Dél-Wales, majd Cseh-Szlovákia csatlakoztak.

A nemzetközi kiadványcserében való részvétel iránt Magyarország és Belgium között már 1913-ban folytak diplomáciai tárgyalások, melyeknek eredményes befejezését azonban az időközben kitört világháború megakadályozta.

A szellemi együttműködést a világháború után a Nemzetek Szövetsége két irányban kívánta előmozdítani. Egyrészt azért, hogy a Commission Internationale de Coopération Intellectuelle-ben a nemzetközi szellemi együttműködés céljaira egy külön szervezet létesített, másrészt, hogy a Nemzetek Szövetségének tagjait a brüsszeli egyezményekhez való csatlakozásra felszólította.

E felhívás kapcsán csatlakozott Magyarország is 1923 január 1-i hatállyal ez egyezményekhez és állította fel az egyezmények rendelkezései szerinti cserehivatalként a közoktatásügyi kormány az *Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központot*. Bár e hivatal felállításánál irányadó e nemzetközi egyezmények aláírásával vállalt kötelezettségek teljesítése volt, azonban működési körének megállapításánál a brüsszeli egyezmények határozatain kívül figyelembe vették könyvtárügyünk általános állapota, tudományosságunk egyetemes érdekei és egyéb kulturális követelmények is.

Tudományos könyvtárainknak már a háború előtti időkben is, de még inkább utána az azt követő gazdasági válságok miatt egyik legsúlyosabb problémája a külföldi kiadványok megszerzése volt; ami még azért is súlyosbodott, hogy a könyvtárakkal szemben támasztott igények a háború után fokozódtak, részben mert egyes országrészek a megcsönkítés következtében kultúrforrásainktól megfosztva a megmaradt könyvtárakra és gyűjteményekre lettek utalva, részben pedig, mert a szellemi pályákon működők anyagi elerőtlen-

désük következtében tudományos irodalmi szükségleteik tekintetében az eddiginél is nagyobb mértékben szorultak a könyvtárakra. Könyvtárügyünknek egy másik, úgy a kutató közönség, mint pedig maguk a könyvtárak által is súlyosan érzett hiánya volt, hogy állományuk – dacára a szakkörök ismételt sürgetéseinek – nem volt központilag nyilvántartva, vagyis, hogy nem volt egy központi címjegyzék. Ugyancsak mindinkább előtérbe lépett annak szükségessége is, hogy a vidék egyes kultúrgócpointjain levő könyvtárak megfelelő tudományos anyag-al rendszeres ellátassanak.

Mind e bajokon is segítő, elsősorban a Központ csere tevékenysége a brüsszeli egyezmények határain túl kiterjesztett; míg ugyanis ez egyezmények kontemplálta cserehivatalok a nemzetközi tudományos kiadványcsere terén csupán közvetítő szervek, addig a Központ e téren is saját kezdeményezéssel bíró aktív alany lett. Az állami támogatással megjelenő tudományos folyóiratok és könyvek kiadói köteleztettek, hogy ezen kiadványokat idegennyelvű tartalmi összefoglalásokkal ellássák és hogy ezekből a Központnak megállapodás szerinti példányszámot a nemzetközi tudományos kiadványcsere céljaira beszolgál tassa -nak. Ez az intézkedés oly állandó és elsősorban tudományos folyóiratokból álló csereanyagot biztosított a Központnak, melynek ellenében cserélő módjában áll külföldi kiadványokat megszerezni és ezeket a hatáskörébe tartozó gyűjteményeknek és könyvtáraknak (Gyűjteményegyetemi intézetek, egyetemi könyvtárak, műegyetemi könyvtár) juttatván azok külföldi kiadványokkal való ellátását megkönnyíteni.

A Központ már működése első évében 34 külföldi intézettel, illetőleg társulattal állott csere viszonyban, ez a szám az 1926. évben már 120-ra emelkedett. Az ezekkel létesített csereviszony eredményeképpen pedig közgyűjteményeink részére évenként a következő kiadvány mennyiséget sikerült csereképpen biztosítani:

	német	francia	angol	olasz	dán	lengyel	svájci	román
1924-ben.....	195	12	17	2	1	4	2	7
1925-ben.....	257	17	10	1	—	—	—	—
1926-ban.....	263	22	20	6	—	8	—	—

Ugyanezekből a csereviszonyokból kifolyólag pedig a Központ részéről külföldi intézetekhez, illetőleg társulatokhoz továbbított csereküldemények: 1924-ben 503 évfolyam, 1925-ben 606 évfolyam, 1926 szeptember hóig 520 évfolyam folyóiratot foglaltak magukban.

A brüsszeli egyezmények alapján létesült hivatalos kiadványcsere anyaga ii. hivatalos lapból, az országgyűlés, az egyes minisztériumok rendszeresen megjelenő hivatalos kiadványaiból, valamint a magyar kir. központi statisztikai hivatal kiadványaiból áll. Ezek ellenében az egyezményekhez csatlakozott államoktól csereképpen kapott hivatalos kiadványok a szakszerűség figyelembevételével mellett az egyes minisztériumok központi könyvtárainak osztatnak ki. Láthatjuk ebből, hogy az egyezményekhez való csatlakozással sikerült minisztériumi könyvtárainknak mintegy 15 állam hivatalos kiadványaival való ellátását biztosítani. Viszont az egyezményekhez nem csatlakozott államok közül Ausztriával, Németországgal és Angliával létesült külön megegyezés alapján ez államok legfontosabb kiadványait is meg tudtuk szerezni.

A brüsszeli egyezményekhez való csatlakozásból kifolyólag a Központ: 1924-ben 248, 1925-ben 2290, 1926 szeptemberig 1783 küldeményt *kapott*, viszont 1924-ben 402, 1925-ben 2395, 1926 szeptemberig 2551 csereküldeményt *közvetített* a külföld felé.

Mindezek a számok beszédes bizonyítékai a magyar tudományos világ külföldi kapcsolatainak növekedésének. És ezek nem csupán azt jelentik, hogy úgy közgyűjteményeink, mint pedig a magyar tudományosság mind nagyobb mér-

lékben jut külföldi kiadványok birtokába csereképen, tehát ingyen, hanem emellett figyelembe veendő az is, hogy a nemzetközi csere révén a magyar művelődés és tudomány ismeretét és becsületét terjesztjük és növeljük. Nem szabad megfélemlenünk azonban arról sem, hogy a nemzetközi kiadványcsere módot ad arra, hogy a külföldön élő magyarsággal szellemi kapcsolatunkat fenntartsuk. Részben mert a brüsszeli egyezmények rendelkezései szerint a cserehivatalok kötelesek a hozzájuk érkezett cserekiadványokat, amennyiben azok nem bizonyos meghatározott címre szólnak, a közönség részére megközelíthetően valamely közkönyvtárnál elhelyezni. Továbbá ezért létesített a Központ is cserekapcsolatot a külföld nagy közkönyvtáraival, megközelíthetővé téve ezzel az ott élő magyarság részére hazai kiadványainkat.

A kiadványcserenek mindezeket a vonatkozásait szem előtt tartva, egyedüli törekvésünk annak minél teljesebb kiépítése lehet. Ennek eszközei pedig csereanyagunk növelése, valamint a kiadványcsere adminisztrációjának megkönnyítése és meggyorsítása. Ez utóbbi szempontból kívánatos lenne a brüsszeli egyezmények olyatén módosítása – mint azt az 1925. évi szakértői értekezlet is javasolta már –, hogy a nemzetközi csereküldemények ne cserehivataltól cserehivatalhoz, hanem közvetlenül a külföldi címzetekhez továbbíthassanak. Ennek megvalósítása azonban – minthogy a továbbításnak ez a módja nagy anyagi terhet jelent – szorosan összefügg, szinte fel tételezte tik a nemzetközi csereküldemények portómentességének kérdésétől. A csereanyag gyarapításának egyedüli útja pedig nálunk az, ha kiadványaink a külföld számára is érthetővé tételnek, vagyis idegennyelvű tartalmi összefoglalásokkal, illetőleg kivonatokkal elláttatnak. Ezért kötötte a kormány tudományos kiadványok részére az állami támogatást kormányrendeletben ahhoz a feltételhez, hogy az illető kiadványhoz idegennyelvű kivonat is csatoltassék. És ugyanezek az okok indították a Tudományos Akadémiát, a Budavári Tud. Társaságot, valamint több tudományos folyóirat kiadóját (Bibliophil Szemle, Magyar Jogi Szemle) is arra, hogy kiadványaihoz idegennyelvű resumét adjanak. Ugyanezért támogat a Központ is minden olyan törekvést, mely hivatva van a nemzetközi kiadványcsereét kiszélesíteni. Ezért küldi meg máris a Központ a brüsszeli egyezményekhez csatlakozott államok cserehivatalainak a magyar bibliográfiát tartalmazó Corvinát, valamint a Központi Címjegyzéket – mely tudományos közkönyvtáraink havi gyarapodását tartalmazza –, ámbár e kiadványok kicserélésére vonatkozólag egyelőre még csak az egyezmények módosítására kiküldött bizottság részéről tettek javaslatok.

A Bibliográfiai Központ felállításánál a nemzetközi csereviszonyok kiépítésének szempontjain kívül már kezdettől fogva figyelembe vettek hazai könyvtárügyünk tényleges viszonyai és a tudományos munka egyetemes érdekei is. Ez utóbbi körülményeknek köszöni létét hazai *Központi Címjegyzékünk*. Létesítésének közvetlen indító oka természetesen elsősorban a nemzetközi csereanyag nyilvántartásának és célszerű elosztásának érdeke volt. Az elosztás csak akkor történhetett ugyanis elvszerűen és igazságosan, ha a Központ áttekintéssel bír a meglévő anyagról s így megállapíthatja a fennálló hiányokat. Ezért azok a szempontok, melyek a Központi katalógus kiépítésénél nálunk irányadók voltak, eltérők azoktól a szempontoktól, amelyek a hasonló külföldi intézményeknél érvényesültek, így *nem* terjeszkedett ki mindjárt közkönyvtáraink teljes anyagára, hanem egyelőre csupán az 1920 óta történt beszerzéseket vette nyilvántartásba. A kiindulás alapjául továbbá nem valamely nagy közkönyvtárunk törzsanyaga szolgált, hanem részint a Központ útján érkezett szerzemények, részint pedig maguknak a könyvtáraknak időnkinti szerzeményeit feltüntető bejelentések. Ettől eltekintve azonban a Központi katalógus kiépítésénél általában a berlini Gesamt-

Katalog eljárása volt irányadó. A nyilvántartás alá eső 16 könyvtár (Gyűjteményegyetemi intézetek könyvtárai, Magyar Tud. Akadémia könyvtára, 4 egyetemi könyvtár, műegyetem könyvtára), illetőleg a Székesfővárosi Könyvtár, a debreceni ref. kollégium nagykönyvtára és a központi statisztikai hivatal könyvtára önkéntes csatlakozása folytán 19-re szaporodott könyvtár számjelzetet kapott, melynek alapján a betűrendes Központi katalógusban mindenkor megállapítható, hogy valamely mű melyik könyvtárnál fordul elő.

Magának a Központnak munkája főleg a bejelentések revideálására, elv-szerű feldolgozására és egységesítésére terjed ki. E munkálatok folyamán azonban egyre fokozódó nehézségek elé volt állítva az egyes könyvtárak címfelvételezésének eltérő rendszerei következtében s így mind sürgetőbbé vált a szükségessége annak, hogy közkönyvtáraink címfelvételi szabályzata egységesíttessék. Ez egységesítésnek előnyeit erezi maga a könyvtárakat használó közönség is, nem lévén kényszerítve, hogy különböző katalógizálási rendszerekhez alkalmazkadjék; jövő könyvtárosképzésünk is csak ennek létrejöttével volna megszervezhető: központi katalógusunk teljes kiépítése pedig a felvételi szabályzat megelőző egységesítése nélkül alig képzelhető el. Ezért dolgozott ki a Központ a porosz instrukciók és a belga-amerikai rendszer alapján egy címfelvételezési szabályzatot és küldötte meg azt szakvéleményezés végett az egyes könyvtáraknak és sikerült ezzel máris több pontban a címfelvételezést illetőleg könyvtáraink között összhangot teremteni. Az 1926. év elejétől kezdve a Központ a Központi Címjegyzéket havonkénti füzetekben nyomtatásban jelenteti meg és e füzetek közkönyvtáraink havi gyarapodásait tüntetik fel. E kiadvánnyal kettős célt kíván szolgálni: egyrészt a kutatóközönséget tájékoztatja közkönyvtáraink leg'újabb gyarapodásáról, másrészt azonban címnyomatokat is ad a könyvtárak katalógusai számára és így tehermentesíti azokat a címmásolás munkája alól és módot kíván nyújtani ezzel arra, hogy könyvtáraink katalógusaitak lehetőleg minél szélesebb alapokon kiépíthessék. Mindezen felül e kiadvány szorosabb kapcsolatot létesít a könyvtárak belső munkássága és a nagyközönség között, továbbá az egyes könyvtárak között egészséges versenyt támaszt és szerzeményeik tekintetében elősegíti a gyűjtési körök kialakulását és munkamegosztást teremt.

A Központi Címjegyzék munkálatainak ilyen kialakulása tette lehetővé, hogy 1926 szeptemberében a nyilvántartott könyvtárak egész anyagának a Központi Címjegyzékbe való felvétele megkezdődjék. Ennek folyamán elsősorban a könyvtárak folyóiratanyaga fog feldolgozottni, majd pedig ennek bevezése után a könyvállomány. Mindezek a munkálatok mintegy 10-12 év munkaprogramját jelentik és egyben könyvtáraink és könyvtárosaink részéről kitar-tó munkát, sok önfeláldozást és harmonikus együttműködést kívánnak. Mind oly tulajdonságok, melyek az igazi kultúrnépek könyvtárosainak ismérvei, de hogy nálunk is megvannak és hogy végül is eredményre fognak vezetni, bizo-nyítja a Központi Címjegyzék munkálatainak eddigi ered menyei.

* * *

A Központ az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem keretében és a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-könyvtárával kapcsolatban önálló hivatalként állíttatott fel. A Gyűjteményegyetem keretében való felállítását indokolta az, hogy a Központ feladata legvégső következményeiben könyvtárügyünk megszervezésének előmozdítása, nevezetesen az, hogy közkönyvtáraink között mind a könyvek beszerzése, mind pedig azok bibliográfiai feldolgozása tekintetében tervszerűség és összhang létesüljön. De ezenfelül kívánatos is volt a Gyűjteményegyetemben való felállítás, mivel a Központ fentiekben ismertetett széleskörű tevékenységének sikeres ellátása csakis úgy látszott biztosítottnak, ha egy ily

tekintélyes intézményhez kapcsolva annak tekintélye által támogattatik. A Széchenyi-Könyvtárral való kapcsolatot viszont az indokolta, hogy csakis ily nagyobb közkönyvtár bír a Központ munkájához szükséges segédeszközökkel. Mindezek mellett azonban önálló hivatalként azért kellett megszervezni, mivel hatásköre a Gyűjteményegyetemen kívül álló intézményekre is kiterjed és az intézmények sokszor ellentétes érdekeinek részrehajlatlan összeegyeztetésére hivatott.

A Központ személyzete áll az igazgatóból, ki felelős vezetője a hivatalnak, egy előadóból, két tudományos segédszemélyzeti létszámba tartozó bibliográfusból és egy gépírónőből.

15. §. A BIBLIOGRÁFIA.

Írta: FITZ JÓZSEF.

I. A bibliográfia fejlődése. II. A bibliográfia tárgyköre.

I. A bibliográfia fejlődése.

A bibliográfia történetéről csak két rövid összefoglalást ismerünk – az egyiket Grands Írta a *La grande encyclopédie* (Paris, 1886) VI. kötetében (599-608. l.), a másikat Georg Schneider *Handbuch der Bibliographie* (Leipzig, 1923) című könyve V. fejezetében (183-199. l.) -, de mindkettő csak a nyomtatványok címjegyzékeit fogadja be a bibliográfia tárgykörébe s emiatt a bibliográfia történetét a könyvnyomdászat felfedezését követő idővel kezdi. Pedig kétségtelen, hogy bibliográfiával: könyvcímek gyűjtésével, a könyvekre figyelmeztető könyvcímmásolatok tervszerű csoportosításával, már ezernyolcszáz esztendővel a könyvnyomdászat felfedezése előtt foglalkoztak. Az ókorban számos nagyszerű könyvtár létezett, nagy könyvkereskedelem, nagy könyvforgalom volt, a görög és római ember ismerte a könyvek jelentőségét (a műveltség írott hagyományokon alapul, mondja Plinius), az irodalommal tudományosan is foglalkoztak s a tudósok kutattak a szakmájukba tartozó könyvek után, kellett tehát lenni bibliográfiának is. De az ókori bibliográfiai jegyzékek elvesztek s csak sovány hírek maradtak felőlük. *Aristoteles* az athéni levéltárban volt jegyzőkönyvek alapján *Didascalaiában* az Athénben előadott drámák időrendes jegyzékét állította össze,¹ *Kallimachos* a meseszerűen gazdag alexandriai könyvtár közel félmillió könyvtekercsének szakszerű címjegyzékét készítette el 120 könyvben (!),² *Herennius Philon* 12 könyvben kalauzt szerkesztett a könyvvásárlók számára, *Telephos* pergamoni iskolamester könyv- és könyvtárismertetések, *Artemon* pedig a könyvek használatáról írt.³ A latin *Varró* szintén elveszett könyve: *De Bibliothecis* bizonyára foglalkozott a könyvtárak címjegyzékeivel is. Hogy a görög könyvtáraknak voltak címjegyzékeik, azt tudjuk Diogenes Laertiustól, ki Theophrastus könyvtárának részben betürendes katalógusát közli (V. 42-50.) s a római *Seneca* (*De tranquillitate* IX) is beszél „de bibliothecarum indicibus”. Az Argiletumban tanyázó római könyvkereskedők pedig boltjuk bejárata elé függesztették az irodalmi újdonságok cím- és árjegyzékét.⁴

Ha az ókori címjegyzékek el is veszték, annál több címjegyzék maradt meg

¹ Peez Vilmos: *Ókori Lexikon*. I. köt. 554. lapon: Didascalia.

² Dr. C. Haebelin: *Beiträge zur Kenntniss des antiken Bibliotheks- und Buchwesens* (Centralblatt für Bibliothekswesen, 1890. 1-18. l.) – Egger: *Callimaque, considéré comme bibliographe et les origines de la bibliographie en Grèce*. (Annuaire de l'association des études grecques en France X. 1876, 70 l.)

³ Theodor Birt: *Das antike Buchwesen* (Berlin, 1882) a 362-363. lapon.

⁴ Lanciani Rudolf: *A régi Róma*. Ford. Lubóczi Zs. (Budapest, 1894.) 218-247. l.

a középkorból. Csakhogy ezek csupán könyvtári leltárcímjegyzékek s nem a közönség tájékoztatását, hanem a könyvtár anyagának ellenőrzését szolgálták. Miután a középkori kéziratoknak – eltérően az ókoriaktól – rendszeren nem volt címük, a művek leírása egészen rendszertelen és pontatlan. Gust. *Becker Catalogi Bibliothecarum antiqui* (Bonn, 1885) című gyűjteményében a VIII-XIII. századból 136 címjegyzéket adott ki s összesen 343-at ismert a XV. századig. Theodor *Gottlieb (lieber mittelalterliche Bibliotheken*, Leipzig, 1890. 17-273. l.) országok s azokon belül városok betűrendjében 756 középkori katalógust sorol fel. Újabban a berlini, müncheni és bécsi tudományos akadémiák adnak ki *Mittelalterliche Bibliothekskataloge* (Wien, 1915 és München, 1918) című gyűjteményt. *

A középkorban Magyarországon is volt számos káptalani, konventi, plébániai, társulati és magánkönyvtár s leltárcímjegyzékeik részben ránk maradtak. A legrégebb valószínűleg a pannonhalmi szent Benedek-rend könyvtárának könyvlajstroma 1093-ból. Ezek a középkorból ránk szállt magyarországi leltárei műjegyzékek szétszórtan, többnyire a Magyar Könyvszemlében jelentek meg.¹²

A könyvnyomtatás felfedezése után a könyv jegyzékeknek egy új fajtája: a könyvkiadói és könyvkereskedői címjegyzékek fajtája keletkezik. A könyvnyomtatás felfedezésére kereskedelmi szempontok vezettek s ugyanezeket a kereskedelmi célokat szolgálták a könyvárusi hirdetések. Peter *Schöffner* 1470 táján kiadta egyleveles hirdetményét, melyben 21 kiadványát ajánlja a könyvvásárlók figyelmébe. Az efajtia jegyzékek száma a XV. század végéig meglehetősen megnövekedett. Hasonmásokban kiadta őket Konr. *Burger: Buchhändler-anzeigen des 15. Jahrhunderts* (Leipzig, 1907), bibliográfiai elősorolásuk pedig Wilh. *Meyer: Bücheranzeigen des 15. Jahrhunderts* (Centralblatt für Bibliothekswesen, 1885, 437-463. l.) című cikkében- található.

A XVI. század óta a könyvkereskedői cím- és árjegyzékek már nemcsak egyenkint, hanem időszakosan, folytatólag is megjelentek. Híresek voltak a XVI. század közepe óta megjelenő német *Messkatalogok*. Kiadásuk eleinte a nyomdászok és könyvárusok vállalkozása volt, később pedig a városi tanácsok adták ki őket, mint a városi vásáron árult könyvek jegyzékeit. A *Messkatalogo*-kat összegyűjtötte Gl. *Schwetschke: Codex nundinarius Germaniae literatae bisecularis. Messjahrbücher des deutschen Buchhandels 1561-1765* (Halle, 1850) és 1766-1816 (u. o. 1877).

Angliában a könyvárusok céhe készítette a nyomtatványokról nyilvántartó jegyzékeket (összegyűjtve kiadta Edw. *Arber: A Transcript of the registers of the Company of Stationers of London, 1556-1640*, London, 5 köt. 1875-1894), majd Robert *Clavell* céhm ester negyvenkét éven át, 1668-1709-ig, évenként négyszer, a Hilarius-, húsvét-, Trinitas- és Mihály-ünnepekre hivatalosan kiadta a *Term-*

¹ A középkori könyvtári katalógusok modern kiadásainak jegyzékét összeállította Viktor *Gardthausen: Handbuch der wissenschaftlichen Bibliothekskunde* (Leipzig 1920) II. köt. 4-5. és 35-38. l.

² *Csontos* János a *Magyar Könyvszemle* 1880. évf. 363. l. jegyzetben felsorolja a középkori könyvlajstromokat tartalmazó hazai okleveleket s az addig megjelent egyéb leltárcímjegyzékeket tartalmazó közleményeket. 1880 óta még a következő munkák közölnek középkori címjegyzékeket: *Abel* Jenő: *A bártfai Szent Egyed temploma könyvtárának története*, Budapest, 1885. – Továbbá a *Magyar Könyvszemlében* *Fejérpataky* László: *A zágrábi káptalani könyvtár XV. századi könyvlajstroma*. 1880. (363-368. l.) – *A veszprémi káptalan könyvtára a XV. század első felében*. 1885. (137-151. l.) – *Egy soproni pap könyvtára 1400-ból*. 1890. (49-52. l.) – *A sz. Miklósról nevezett nagyszombati főtemplom könyvei* 1495. évben. 1891. (37-38. l.) – *Ugyanott Csánkt* Dezső: *Magyarországi benzések egy bibliographiai becsű inventáriuma* 1508-ból, 1881. (289-299. l.) – *Döbrentei* (Himfi) Tamás *könyvjegyzéke* 1466-ból. 1891. (36-37. l.) – *Ugyanott Horváth* Ignác: *Négy hazai könyvlajstrom* 1471-, 1520-és 1522-ből. 1883. (67-69. l.) – *A császlóci szent Mártonról nevezett egyház könyvei* 1444-ből. 1887. (320-322. l.) – *S ugyanott Tagányi* Károly: *A kolozsmonostori konvent könyvtára* 1427-ben. 1889. (88-91. l.)

Catalogue-ot közel 20.000 könyv címével. (Újra kiadta Edw. Arber: *The Term-Catalogues*. London, 3 köt. 1903-1906.)

Ezek a jegyzékek a nemzeti bibliográfiák fontos forrásai.¹

Magyarországon elég későn, csak a törökök kiűzetése után terjednek el a vásári könyvárjegyzékek. Az első talán *Nottenstein* János György 1733. évi nyomtatott katalógusa² a budai vásár számára. A XVIII. század végén *Lander er* Lajos már elég tekintélyes vásári könyvárjegyzékeket nyomtatott.

A könyvkereskedelmi címjegyzékek a századok folyamán nagyot fejlődtek. Míg az időszakonként megjelenő kiadói címjegyzékek és vásári árjegyzékek egy-egy korszak bibliográfiájához szolgálnak címanyagot, addig némely újabb antiquár-katalógusok egy-egy tárgykör, egy-egy tudomány szak valóságos bibliográfiai kézikönyvei.

Mégis, úgy a könyvtári katalógusok, mint a kiadói és könyvárusi címjegyzékek nem igazi bibliográfiák. Csak olyan nyomtatványok címeit adják, melyek rendelkezésükre állanak, a máshol létező művekre nincsenek tekintettel s azért a bibliográfiai teljességnek még a lehetősége is hiányzik belőlük. A tudományos bibliográfia nem valamely könyvtárban, vagy könyvkereskedői raktárban meglevő könyvtömegeket írja le, hanem a könyvek lelőhelyére való tekintet nélkül gyűjti és csoportosítja a szakkörébe vágó címmásolatokat avégből, hogy tudósoknak és kutatóknak irányításul szolgálhassanak.

A humanizmus, – mely azáltal, hogy meghonosította a rendes könyvcímet, lehetővé tette a bibliográfia fejlődését, – a humanista tudósok kielégítésére a XVI. században megteremtette a tudományos bibliográfiát. 1545-ben jelent meg Zürichben „a bibliográfia atyjának”, *Gesner* Conrad orvos, természetbúvár és polihisztor négykötetes *Bibliotheca universalisa*; Ugyan minden szakba tartozó de csak latin, görög és héber nyelven megjelent könyvekről ad hírt; mivel azonban a humanisták szerint csak ezek a nyelvek voltak tudományos művelésre alkalmasak, *Gesner* a nemzeti (német, francia stb.) nyelveken megjelent műveket mellőzve, munkáját humanista észjárással egyetemes könyvészetnek nevezte. Nagy sikere volt, több pótléka, bővített kiadása jelent meg s *Gesner* *Bibliothecájának* 1583. évi *Simler-Frisius-féle* kiadásának a nagyszombati jezsuitakollégiumban levő példányába⁴ a könyvtáros a könyvbe ragasztott ívre másfélszáz, *Gesner-Simler-Frisius*nál elő nem forduló mű címét jegyezte (*Elenchus librorum selectiorum qui hac in Bibliotheca non extant*.) Ezek az első hazai „bibliográfiai adalékok”.

A könyvnyomtatás első századában már a nemzeti nyelveken is temérdek könyv jelent meg, a reformáció is bizonyította a nemzeti irodalmak fontosságát, a nemzeti bibliográfiák sem maradtak hát el. Az első, *Francesco Doni* olasz teológus *Librariaja*, öt évvel *Gesner* *Bibliotheca universalisa* után, 1550-ben jelent meg Velencében. S a XVI. század vége felé a franciáknak és angoloknak is volt nemzeti bibliográfiájuk.

A XVII. században a bibliográfia új irányba tért. Eddig a területe igen nagy volt, legfőljebb nyelvek és országok szerint határolták el. A XVII. század

¹ A *Messkatalogok* forrásértékét tárgyalja *Max Spigatis: Die litterarische Produktion Deutschlands im 17. Jahrhundert und die Leipziger Messkataloge* (Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten 14. Heft, Leipzig 1901.) – és ugyanaz: *Englische Litteratur auf der Frankfurter Messe*. (U. o. 15. Heft, 1902.)

² Hasonmásban közli *Gárdonyi* Albert: *Magyarországi nyomdászat és könyvkereskedelem a XVII. században*. Budapest, 1917.

³ *F. A. Ebert: Vorrede über die Geschichte der literarischen Waarenkunde* (Chr. Gottl. Kaye: Deutsche Bücherkunde. Erster Theil, Leipzig, 1825. III.-XVIII. 1.)

⁴ Jelenleg a budapesti egyetemi könyvtár tulajdonában.

bibliográfusai körüket szűkebbre vonják s csak egyes korszakok, vagy egyes tudományágak irodalmi termelésére szorítkoznak. Ekkor keletkeznek a szakbibliográfiák.¹ A könyvek tömege nőttön-nőtt, egyre szaporította a tudományszakokat s a könyvtömegek elosztása egyre nehezebb lett. Bibliográfiai szakrendszerek készülnek – *Leibniz*, a filozófus is készít egyet: *Idea bibliothecae publicae secundum classes scientiarum ordinandae* (1700) – sa XVII. századi magyar könyvtárak is szakokba osztják a katalógusaikat.² A legjobb szakbibliográfiák egyébként Hollandiában jelentek meg, mely akkor nagyhatalom volt s hol abban az időben élte fénykorát a híres hollandi nyomdaipar. Cornelius van *Beughem* különböző szakkatalógusai kiválnak valamennyi közt. Ő a szerzője az első ösnyomtatványkatalógusnak is (*Incunabula typographiae*, Amstelodami, 1688).

A XVII. században fordul elő először a „bibliográfia” szó mai értelmében. Louis Jacob de *Saint-Charles* karmelitánus barát és párizsi könyvkereskedő képletesen *Bibliographia Parisiananak* nevezte el 1645-1650-ig megjelent könyvészeti művét. A szó eredetileg könyvmásolást jelentett. Különben a „Bibliotheca” (könyvesház, könyvtár) is képletes kifejezés, a „Catalogue” pedig régi Homér-magyarázók nyomán „könyvek seregszemléjé” jelentette. Ezek a kifejezések ma már megkövültek.

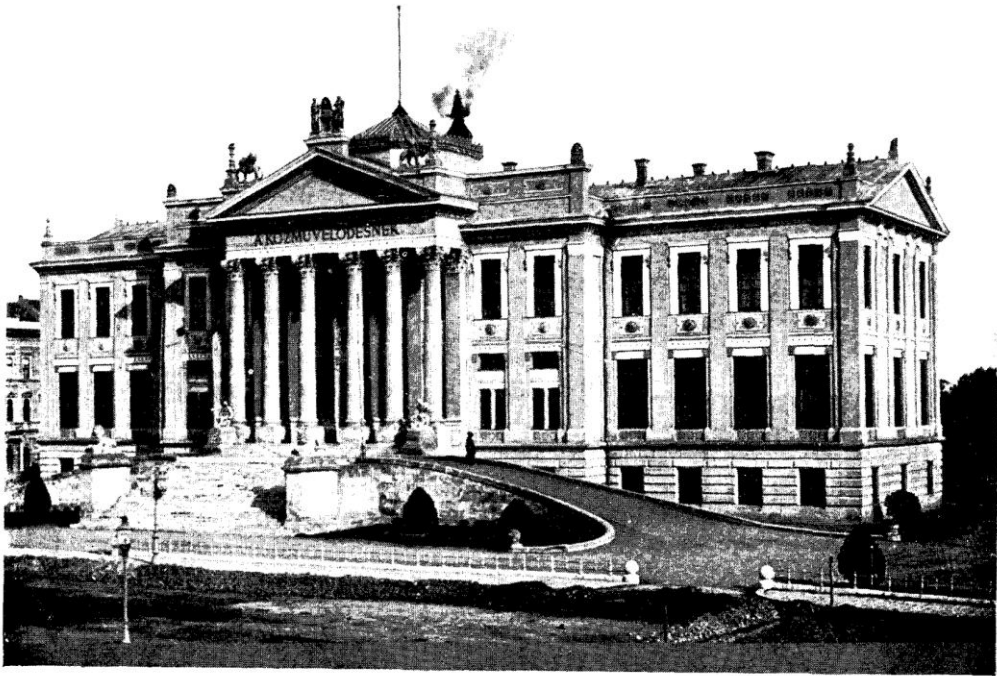
A XVII. században a bibliográfiának új forrása támadt a tudományos folyóiratok kritikai rovatában. Az 1665-ben indult *Journal des Savants* az újonnan megjelent könyvek címét és rövid tartalmi ismertetését kezdte közölni. Példáját 1668 óta követte a *Philosophical Transactions* s 1682 óta a lipcei *Acta eruditorum*. A XVIII. század folyóirataiban e kritikai bibliográfiai rovat állandósult s vele az időszakosan megjelenő bibliográfia egy új fajtája keletkezett. A könyvészeti rovatok ugyan nem bibliográfiai segédművek, a bibliográfiának mégis fontos forrásai s különösen az időrendes, egy-egy korrall foglalkozó könyvészet látja nagy hasznukat. Magyar folyóiratokban csak a XIX. század óta találunk állandó könyvészeti rovatot, – az elsőt³ a *Tudományos Gyűjteményben* (1817-1841) – de lapjainkban nem a kritikai bibliográfia dívik, melyhez francia szemlék máig is hűek maradtak, hanem az újdonságok címeit német mintára csak egyszerűen közlik.

A folyóiratok könyvészeti rovata a tudósok nélkülözhetetlen tájékoztatója lett, mert a könyvek tömege nőttön-nőtt s számontartásuk egyre fontosabb, de egyúttal egyre nehezebb volt. *Leibnitz Nucleus librorum* címen az 1668 óta Németországban megjelent összes iratok félévenkénti katalógusát tervezte. De ez a terv még korai volt, hiányzott hozzá a szervezettség, mely a bibliográfiában csak a XVIII. század óta mutatkozott. A XVIII. század, az adatgyűjtés és adatrendszerezés százada, a kutatási területek kiaknázásának folytatólágossága s a természetszerűleg kialakuló munkamegosztás által a tudományos munkásságot hallgatólág megszervezte. Két nagy (még a XVII. században megindult) vállalkozás, a bollandisták *Acta sanctorum-gyűjteménye* és a st. mauri benedekrendiek oklevélgyűjtése döntő hatást gyakorolt a bibliográfia fejlődésére. Eddigi esetlegességét szigorú, módszeres kutatás váltja fel. Nagy forrásművek keletkeznek, minők az *Acta sanctorum* hatása alatt fejlődött *biobibliográfiák*. Voltaképen írói életrajzlexikonok, melyek a tárgyalt szerzők betűrendjében a szerzők életrajzi adatait, műveik lajstromát, esetleg a róluk szóló dolgozatok címeit is közölték.

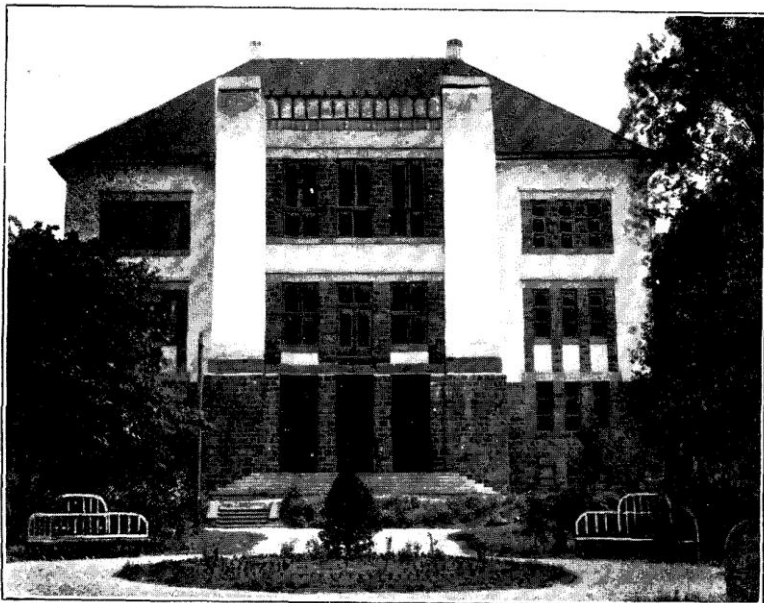
¹ Friedr. Bock: *Zur Geschichte des Schlagwortkatalogs in Praxis und Theorie*. (Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1923. 494-502. 1.1)

² *Gulyás Pál: A könyv sorsa Magyarországon*: (Magyar Könyvszemle, 1923. 82-84.1.)

³ Rendszertelenül s csak néha-néha már a bécsi *Magyar Kurir* s más magyar lapok is jelentették a könyvújdonságok címét.



Múzeum, Szeged.



Múzeum, Veszprém.

A XVIII. századbeli számos biobibliográfia közt van néhány hatalmas nemzetközi, ma is nélkülözhetetlen mű, mint Jean Pierre Niceron 43 kötetes *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes dans la république des lettres* (Paris, 1729-45) vagy a tömérdek német biobibliográfia közt Christian Gottlieb Jöcher *Allgemeines Gelehrten-Lexikonja*, (4 köt., Leipzig, 1750-1751), mely felöleli az egész világirodalmat a legkorábbi kezdettől 1750-ig s különösen középkori s XVI-XVIII. századbeli kevésbé ismert írók miatt fontos.

Biobibliográfiával indul meg a magyar bibliográfia is. A selmeci Czvittinger Dávid, „nobilis Hungarus”, mint a Nürnberg közelében fekvő altdorfi egyetem hallgatója, az adások börtönében írt s a szatmári béke szomorú esztendejében megjelent *Specimen Hungariae Literatae* (Francofurti et Lipsiae, 1711) című latin művében igen gyér segédforrások alapján 269 magyarországi (többnyire latin) író-elég pontatlan biobibliográfiáját közölte. Munkájának két része közül az első írói lexikon, a másik (Bibliotheca scriptorum qui extant de rebus Hungaricis) szakok szerint beosztott magyar vonatkozású bibliográfia. Czvittinger maga is ismerte munkájának hiányait – a legismertebb magyar írókról, Tinódiról, Ilosvairól, Zrínyiről, Gyöngyösiről megfeledkezett – s pótkötetet akart hozzá írni, de – amint Bed Péter mondja – „az irigy és rágalmazó nyelvek meghátráltak jó igyekezetében s író-pennáját el-ve tette”. A hazafias érzés – melyről irodalomtörténetünk nagy tanárai azt hirdették, hogy a magyar irodalom főhajtóereje – készítette Czvittingert is a munkájára. Cáfolatnak szánta Reiman írása ellen, mely szerint a magyarok sokkal többet adnak a kardra vagy a lóra, mint valamely érdekes könyvre. Azoknak szánta, akik nem tudják, kitől kaphatnának hírt „de scriptis et scriptoribus Hungaricis?”

Czvittinger könyvét a XVIII. század magyar tudósai szorgalmasan forgatták, magyar biobibliográfus-utódai mind ismerték s rajta voltak, hogy hiányait pótolják. A század végéig legalább tizenhat író írt Magyarországon bibliográfiát,¹ de nyolc kéziratban maradt, sőt négyé meg sem maradt, hanem elveszett. Különösen Spangár András jezsuita *Magyar Bibliothekájának* elkallódását sajnáljuk, mert ez lett volna az első magyarnyelvű írói lexikonunk. Rotarides Mihály¹² ismerte a kéziratot s megjegyzéseiből azt következtetjük, hogy Spangár Czvittingert dolgozta át.

Az első ránk maradt magyarnyelvű biobibliográfia Bod Péter *Magyar Athenása* (Nagyszében, 1766), mely több mint húsz esztendei gyűjtés eredményeként 528 magyar íróról s 55 névtelenül megjelent könyvről ad számot. Majdnem az is odaveszett, mert alig hogy kinyomták, a kormány elrendelte az elkobzását.³ Horányi Elek piarista, XVIII. századbeli biobibliográfusaink legjelesbike, *Memoria Hungarorum* (Viennae, 1775-1777) című háromkötetes biobibliográfiájában már 1155 magyarországi írot ismert s ezek sorát is kiegészítette további 407 írói életrajzzal a *Nova Memoria* (1792) – „a szükséges! költségeknek nem létök miatt” befejezetlenül maradt (A-C betűs) – kiegészítő kötetében. Horányi, aki éppúgy, mint Czvittinger, a külföldön a magyarság szellemi elmaradottságáról elterjedt vélemények miatt mutatta be a magyar szellemi termelés gazdag-

¹ Ifj. Szimyei József: *A magyar irodalomtörténet-írás ismertetése*. Második kiad. Bpest 1878. (4-15. 1.) – Dr. Perényi József: *Irodalomtörténetírásunk első munkásai* (Nagykanizsa. Kath. Főgymnasium Értesítője 1900/1P01. 3-38.1.) – Kanyaró Ferenc: *Erdély első bibliográfusai* (Magyar Könyvszemle 1896. 168-173. 1.) – Jakab Elek: *Adatok erdélyi írók névtárához a XVII-XVIII. században* (u. o. 1881. 299 – 327. 1.) – Lukinich Imre: *A magyar bibliografia-írás első kísérletei* (u. o. 1925. 6-18.!).

² *Históriae Hungaricae literariae . . . lineamenta*. Altonaviae et Servestae 1745. 93-94 1.

³ Gróf Mikó Imre: *Bod Péter élete és munkái*. (Budapesti Szemle XV. köt. 1862. 233-255.1. és XVI. köt. 1862. 3-87. 1.) – Sámuel Aladár: *Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei*, Bpest, 1899.

ságát, széleskörű levéltári, könyvtári és könyvészeti kutatások alapján írt.

A könyveket a bibliográfusok immár éppoly módszeresen kutatták, amily módszeresen kutattak pl. a diplomatikusok középkori oklevelek után. A bibliográfia az irodalomismeret codex diplomaticusa – mondta Ebért. S miként közreadták a hozzáférhető levéltárak oklevélkincsét, úgy a könyvtárak kiadták könyvanyaguk feltárására a címjegyzékeiket. Az első nyomtatott könyvtári címjegyzékek a hollandiai egyetemek könyvtáraiból kerültek ki. 1716-ban a leydeni, 1718-ban az utrechti egyetemi könyvtár címjegyzéke jelent meg. Más országok követték őket: Angliában először az oxfordi egyetem (1738), Franciaországban a Bibliothèque Royale (1743), Olaszországban a vatikáni könyvtár (1747). Az enemű címjegyzékek egyik legbecsesebbike a mi budapesti (akkor még budai) egyetemi könyvtárunk katalógusa, Pray György műve: *Index rariorum librorum Bibliothecae Universitatis regiae* (2 köt., Budae, 1780). Pray címleírásait a könyvek ritkaságáról és becséről szóló bibliofil jegyzetekkel kísérte.

Magánkönyvtárak címjegyzégeit is kinyomatták, főként Franciaországban, mert ott voltak a legszebb magánkönyvtárak. A bennünket érdeklő magánkönyvtári címjegyzékek közül időrendben először Schmeizel Márton porosz udvari tanácsos magyarvonatkozású könyvtárának katalógusa említendő (*Catalogus scriptorum qui res Hungariae, Transilvaniae... illustrant*. Halae, 1744.) A későbbiek közül Cornides Dániel szintén magyarvonatkozású *Bibliotheca Hungaricaja*, (Pestini, 1792), gróf Széchenyi Ferenc cenki könyvtárának (*Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchenyi*, 7 köt., Sopron, Pest, Pozsony, 1799-1807), továbbá gróf Teleki Sámuel marosvásárhelyi könyvtárának címjegyzéke (3 köt., Viennae, 1796-1809) a legfontosabb.

A könyvek lelőhelyére való tekintet nélkül nagy összefoglaló művek szolgáltak általános bibliográfiával. A francia származású angol Mich. Maittaire *Annales typographici ab artis inventae origine ad annum 1661* (Hagae, 1719) című munkájában a megjelent könyveket az évszámok időrendjébe sorakoztatta; Theophil Georgi mammuth-bibliográfiája, a 8 kötetes *Allgemeines europäisches Bücherlexikon* (Leipzig, 1742-58) a könyvnyomtatás kezdetétől 1739-ig megjelent nyomtatványok címét, kiadási évét, helyét és árát a szerzők betűrendjében közölte.

A folyóirodalom, az új könyvmegjelenések általános, válogatás nélküli nyilvántartására is gondoltak. (A folyóiratok bibliográfiai-kritikai rovatai válogattak.) Az első – a könyvkereskedelem céljait szolgáló – bibliográfiai közlöny Franciaországban indult meg (*Catalogue hebdomadaire des livres nouveaux qui se publient en France et chez l'étranger*, 1793-1766. Később 1797-1810-ig a *Journal typographique et bibliographique*, majd 1811 óta – állami támogatással – a *Journal générale de l'imprimerie* jelent meg).

A franciák értékelték leginkább a bibliográfiát, mert Franciaországban becsülték meg leginkább a könyvet. A francia kastélyok könyvtárai, a francia antiquárok boltjai tele voltak szebbnél-szebb könyvekkel s a könyvet nemcsak tartalma miatt szerették, hanem finomabb előállítására, díszítéseire s szemrevaló kötése miatt is. A bibliofillá (a szép könyvek szeretete) a XVIII. század második felében a bibliográfia egy új fajtáját, a bibliofil bibliográfiát hozta létre. A bibliofil bibliográfia válogatott a könyvekben, a silány, közönséges nyomdatermékeket nem vette figyelembe, csak a különösen szépeket, becseseket és ritkákat. Ezeket annál gondosabban írta le: a címet pontosan, tekintettel volt a kiadások közti különbségekre, az illusztrációkra, a könyvek ritkaságára és egyéni történetére. A bibliofil bibliográfusok a könyv tudósai voltak s tudományt csináltak a bibliográfiából. Sorukat De Bure, De la Vallière herceg könyvtárosa nyitja meg tíz kötetes *Bibliographie instructive*-ével (Paris, 1763-93), melynek egyik kötetéhez *Néé de la Rochelle* könyvkereskedő elméleti tanulmányát csatolta a bibliográfia-

tudományáról. De Burennek csakhamar számos követője támadt¹ s a bibliofil bibliográfia azóta sem utolért megbecsülésben részesült. A francia forradalmi nemzetgyűléshez előbb *Laire* könyvtáros, később *Grégoire* érsek intézett memorandumot a bibliográfia fontossága ügyében, *Napoleon* pedig, maga is bibliofil, nemcsak állami támogatásban részesítette a bibliográfiát, hanem mint a történelem egyik segédtudományát taníttatni kívánta az iskolákban is. *Achard* a liceumok számára bibliográfiai tankönyvet írt (*Cours élémentaire de bibliographie*, 3 köt., Marseille, 1806-1807) s *Gabriel Peignot Dictionnaire raisonné de bibliologie-jában* (Paris, 1802-1804) a bibliográfiát mint minden tudomány alapját és útmutatóját a tudományok tudományának tekinti, melynek saját segédtudományai vannak (írástörténet, nyomdásztörténet, irodalomtörténet).

Mikor Franciaország *Napoleon* idejében a világ első nagyhatalma volt, bibliográfiája is kimagaslott minden más ország bibliográfiája fölött. *Jacques Charles Brunet* a francia könyvtárak s még inkább a párizsi antiquárok könyvanyaga alapján megírta a *Manuel du libraire et de l'amateur de livres* (3 köt., Paris, 1810) című munkáját, mely ma is, bővített kiadásban, a legbecesebb bibliofil bibliográfiák közé tartozik. Összehasonlító módszerrel dolgozott, minden könyvet, melyről számot ad, gondosan megvizsgált s figyelemmel kísérte a könyvek sorsát az aukciókon.

Más országokban is virágzott a bibliofil bibliográfia, nevezetesen ott, ahol a könyveket szerették s ahol a lakosság elég gazdag volt ahhoz, hogy a könyvszeretet szenvedélyének hódolhasson. Magyarországon *Pray György* képviselte a bibliofil irányt, Ausztriában *Michael Denis*,² *Pray* barátja, több, kitűnő jegyzetekkel kísért bibliográfia szerzője (gróf *Széchenyi Ferenc* könyvtárának *Catalogusán* is közreműködött), a bécsi *Theresianumon* a bibliográfia tanára,³ ki ebben a minőségében megírta az első bibliográfiai tankönyvet (*Einleitung in die Bücherkunde*, 2 köt., Wien, 1777). Angliában *Th. F. Dibdin* magaslott ki. Németországban is rengeteg szép és ritka könyv halmozódott fel, de a németországi könyvkincset már csak a XIX. században tárta fel két nagy, *Brunet* mintájára írt bibliográfia. Az egyiket *Friedr. Aug. Ebért*, *drezdai királyi könyvtáros* írta *Allgemeines bibliographisches Lexikon* (2 köt., Leipzig, 1821-1830) címen; hangyaszorgalom eredménye s csak olyan ember írhatta, ki bibliográfus szenvedélyében a könyveket már nem önmagukért értékelte, hanem csupán mint a bibliográfia tárgyait s kinek egy katalógus élvezetesebb olvasmány volt bármily más könyvnél.⁴ A másik *J. G. Theodor Graesse Trésor des livres rares et précieux-e* (7 köt., Drezda, 1859-60). Mindkettő sok olyan latin- könyv címét tartalmazza, melyet semmilyen más bibliográfia nem említ.

A bibliofil bibliográfia a XVIII. század, a nagy gyűjtőszázad terméke volt s *Ebért* meg *Graesse* két utolsó nagy, késői képviselője. A bibliográfia, mely mindig alkalmazkodott a maga korához, korának eszmeáramlataihoz, szükségleteihez, mely mindig hozzásimúlt a tudományos kutatás módszereihez s azokkal együtt fejlődött, a XIX. században új irányba tért. A XIX. század a nemzeti gondolat százada, a nemzeti gondolat uralkodik a politikában és irodalomban egyaránt s a bibliográfia is az ő szolgálatába szegődik. De mily meglepő s a nemzeti gondolat története szempontjából mily érdekes, hogy a legteljesebb, minden korra s mindenfajta nyomtatványra kiterjedő nemzeti bibliográfiája

¹ A XVIII. századvégi francia bibliofil bibliográfiákat ismerteti *Gabriel Peignot: Manuel du Bibliophil* (Dijon, 1823). Tome II 127-417. 1.

² *linger A. Barnabás: Denis Mihál 'élete és munkái.* Bpest, 1907.

³ *Tanterve Grundriss der Bibliographie oder Bücherkunde* (Wien, 1775) c. a. jelent meg

⁴ *Rich. Bürger: Friedrich Adolf Ebert.* (Sammlung bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten, 31. Heft. Leipzig, 1910.)

nem a már régi, fejlett és virágzó bibliográfiákkal rendelkező nagy nemzeteknek – a franciáknak, németeknek, angoloknak – van, hanem a nemzeti létükben leginkább fenyegetett nemzeteknek, mint a magyaroknak, a lengyeleknek, a cseheknek. Mindenütt gondot fordítottak a XV. századbeli nyomtatványok bibliográfiájára (az egyes nemzetek könyvkincsét a megjelenés időrendjében, századról századra menve hordták össze s egy-egy bibliográfia egy-egy korszakot dolgozott fel), de a franciáknál a XVI. és különösen a XVII. század a nemzeti bibliográfiában el van hanyagolva. A német nemzeti bibliográfiában a *Panzer* és *Weiler* által nagyszerűen feldolgozott középkori könyvészet az 1526. évnél megáll s a bibliográfiai folytonosság csak az 1700. esztendőnél kezdődik t újra. Az angol bibliográfia a régi, 1457-1640-ig megjelent angol nyomtatványokat dolgozta fel mintaszerűen, azonban az 1640 utáni nyomtatványok bibliográfiája 1800-ig igen hiányos. Amerika bibliográfiája csak az 1872 óta megjelent nyomtatványokra vonatkozólag mondható zárt egésznek. És így tovább. A nemzeti bibliográfiákat néhány mű részletesen tárgyalja, pl. R. A. *Peddie: National Bibliographies* (London, 1912), vagy újabban Georg *Schneider: Handbuch der Bibliographie* (Leipzig, 1923), az érdeklődőknek tehát ezeket ajánljuk kalauzul.

A XVIII. századbeli biobibliográfiák és könyvtári címjegyzékek után az első magyar nemzeti bibliográfia 1803-ban jelent meg Győrött. Szerzője *Sándor István*,¹ a címe *Magyar Könyvesház*. Az 1533-1800-ig megjelent magyar könyvekből 3621-et sorol el időrendben. Ezt az akkori nagy német, francia, angol, olasz, hollandi és spanyol bibliográfiához képest szerény kísérletet sokáig nem követi érdemleges magyar bibliográfia. *Kovachich* Márton György, ki a hazai levéltárakat és könyvtárakat hosszú tudományos körútjában átkutatta, a magyar bibliográfiát meg akarta szervezni s tervéhez (*Planum egy tökéletes Magyar Bibliográfia és Szókönyv iránt*. Pesten, 1814) megnyerte az erdélyi írókat, *Döbrentei Gábort*, *Gyarmathy Sámuel*t s mecénása is akadt báró *Wesselényi Miklós*ban.⁵ De nem lett belőle semmi. *Németh János Memoria typographorum in clyti regni Hungariae et magni principatus Transilvaniae* (Pesthini, 1818) c. nyomdásztörténete a városok sorrendjében tárgyalt nyomdák fontosabb kiadványait említi meg. De ezután a hetvenes évekig a magyar bibliográfia csak folyóiratok könyvészeti rovatában és könyvkereskedői árjegyzékekben tengődik. A *Tudományos Gyűjtemény* állandóan közölte az új könyvek – főként kiadó-tulajdonosa, a *Trattner-cég* kiadványainak – címét. A Magyar Tudós Társaság által kiadott *Tudomány tárban* (1834-44) *Toldy Ferenc* szakszerinti évi könyvészetet szerkesztett; ugyanő később, az abszolutizmus korában az *Új Magyar Múzeum* „irodalmi napló”-jában sorolta el a magyar újdonságokat.

Derék munkát végeztek a magyar könyvújdonságok nyilvántartásával a pesti könyvkereskedők. *Heckenast* Gusztáv 1840-ben havonként megjelenő s évfolyamonként szak- és névmutatóval ellátott *Bibliographiai Értesítőt* indított. Mikor ez 1842 szeptember végével megszűnt, folytatásaként *Eggenberger József* kiadta a *Honi Irodalmi Hirdetőt* (1842-48); ezt viszont *Magyar Mihály Magyar Könyvészeti* váltotta fel, melyet *Demjén József* szakszerű átdolgozásban *Az 1819-1857-ik évi magyar könyvészet* (Pest, 1862) címen újra kiadott. *Magyar Mihály* vállalkozását követte *Pfeiffer Nándor* könyvészeti közlönye (1857-58), azt meg *Osterlamm Károly*, majd *Aigner Lajos* időszakosan megjelenő könyvészete. Mindannyian a könyvkereskedelem céljait szolgálják ugyan, de egyúttal a maguk

¹ Id. *Szinnyei József: Az első magyar bibliográfus*. Bpest, 1901. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. XVII. köt. 10 sz.)

² *Abafi Lajos: A magyar könyvészet történetéhez*. (Magyar Könyvszemle, 1876. 117-121.1.).

kora könyvtermelésének bibliográfiai áttekintését is adják s 1840 óta bizonyos folytonosságot teremtettek a magyar könyvészetben.¹

A modern magyar bibliográfia jelentőségre azonban csak a hetvenes években ébred. A bibliográfia s a könyvtárügy iránt általános érdeklődés támad. Röpiratok és cikkek foglalkoznak vele, szakcímjegyzékek jelennek meg, a bibliográfiai címgyűjtés, mint Európa-szerte, megszerveződik, bizonyos mértékben természetes munkamegosztás fejlődik, sőt bibliográfiai szervek alakulnak. 1876-ban *Fraknoi* Vilmos szerkesztésében megindult a magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának folyóirata, a *Magyar Könyvszemle*, melyben a magyar tudományos bibliográfia végre hazát lelt. Bibliográfiai s könyvtörténeti tanulmányok mellett figyelemmel kísérte a hazai és külföldi könyvészeti tevékenységet s évi repertóriumot közölt a hazai s a Magyarországot érdeklő külföldi nyomtatványokról. A *Magyar Könyvszemlével* egyidőben, 1876-ban, a budapesti könyvkereskedősegédek egylete (a bécsi könyvárusok egyletének *Oesterreichischer Catalog* című vállalatában a hatvanas években megjelent magyar könyvjegyzékek mintájára) kiadta a *Magyar Könyvészet* első évfolyamát, mely azóta évről-évre mindjárt az év lejártá után összefoglalta az évi könyvtermelést. 1890 óta díszesebb külsővel s részletesebb taglalásban, mint a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve* jelent meg. Ezenkívül 1878-ban még egy – ma is élő – könyvészeti közlönyünk támadt, a *Corvina*, könyvkereskedőink hivatalos lapja. A könyvkereskedők nálunk is, más országokban is, a nemzeti bibliográfiából derekasan kivették a részüket. A *modern* nyomtatványanyagot katalogizálták, mert hivatásukban ezzel foglalkoztak leginkább, érdekeik ennek a nyilvántartására szorították őket. A XVI. századi *Messkatalogok* óta minden bibliográfiával bíró nemzetnek voltak 'kitűnő könyvkereskedő-bibliográfusai: Magyarországon Petrik Géza, Németországban Hinrichis, Franciaországban Le Soudier és Lorenz, Angliában Low és Whittaker, Amerikában Leypoldt, Hollandiában Nijhoff és Sijthoff, Spanyolországban Murillo készítette a XIX. század nyomtatványairól a legjobb nemzeti bibliográfiákat. A munkásságukat hazájuk könyvkereskedőinek testülete támogatta: Magyarországon a Magyar Könyvkereskedők Egyesülete, Franciaországban a Cercle de la librairie, Olaszországban az Associazione tipografica, Németországban a lipcsei Börsenverein.

S míg a könyvkereskedők a modern nyomtatványanyagot katalogizálták, addig a régi, XV-XVII. századbeli könyveket tudósok címtározták. A nemzeti bibliográfia így természetes munkafelosztással dolgozott. A könyvkereskedőket a könyvkereskedői egyletek, a tudós-bibliográfusokat tudományos akadémiák vagy egyetemek támogatták. A könyvkereskedők bibliográfiai időszakonként megjelenő folyó bibliográfiák, évkönyvek, vagy közlönyök, – a tudósok zárt, befejezettnek tervezett bibliográfiákat írnak.

Az első modern magyar tudományos bibliográfia *Szabó* Károly *Régi Magyar Könyvtára*, (3 rész 4 kötetben, Budapest, 1879-1896). Első kötete az 1531-1711 közt megjelent magyarnyelvű könyvek, második kötete az 1473-tól 1711-ig megjelent nem-magyarnyelvű hazai nyomtatványok, a *Hellebrant* Árpáddal együtt írt harmadik és negyedik kötet pedig magyar szerzők nem-magyarnyelvű műveinek külföldön 1480-tól 1711-ig megjelent kiadásainak időrendes könyvészeti kézikönyve. Főérdeme címgűjteményének gazdagsága: 9076 régi ritka könyvet írta le sok fáradtságos utánjárással. Címmásolatai azonban, noha pontosak, távolról sem tökéletesek s például messze mögötte vannak Mich. Denis egy évszázaddal

¹ A magyar bibliográfia e korszakát igen pontatlanul s megbízhatatlanul tárgyalja *Kertbeny Magyarországra vontkozó régi német nyomtatványok* (Bpest, 1880) c. munkájának bevezetésében. (CII-CXVIII. 1.)

előbb megjelent bibliográfiáinak.¹ Alig hogy Szabó Károly I. kötete megjelent, *Fraknói Vilmos* már kiadta pótlásul a *Könyv táblákban fölfedezett magyar ősnymtatvány-unicumok* című füzetét s a *Magyar Könyvszemle* azóta egyre gyűjti a pótlásokat a *Régi Magyar Könyvtárhoz*. Az 1912-ig felhalmozott pótlásokból 731-et kiadott *Sztripszky Hiaor Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár c. munkájának I-II. kötetéhez* (Budapest, 1912) című litografált gépírásban megjelent kötetében.

Amit a tudós Szabó Károly a régi magyar nyomtatványok bibliográfiájában végzett, azt végezte az újabb magyar irodalom bibliográfiájában a könyvkereskedő *Petrik Géza*. Petrik ott folytatta a bibliográfiát, ahol Szabó Károly elhagyta: 1712-nél. De ő már nem időrendben, hanem betűrendben írja le a könyveket. Legnagyobb munkája a *Magyarország bibliográfiája 1712-1860*¹ (4 köt., Budapest, 1888-1892), mely az addig ismert könyvészeti adatokon kívül a budapesti nagy közkönyvtárak állományát vette alapul. Címleírásai teljeseek és megbízhatók, csak a névtelenül megjelent művek címszavait választja meg: következtelenül. Az ő fő érdeme is a címgyűjtés gazdagsága, noha az 1712 és 1800 közötti irodalom könyvészete még az 1711 előttinél is inkább szorul kiegészítésre. Annál teljesebb volna az 1860 utáni *Magyar Könyvészet*, mely az újonnan megjelent nyomtatványok rendszeres nyilvántartása alapján készült, ha Petrik – szakítva az 1712-1860-as kor bibliográfiájának elveivel – nem mellőzte volna a magyarországi nem-magyar nyomtatványokat. Első kötetében (1885) az 1860-1875. években megjelent magyar könyvek és folyóiratok bibliográfiáját, a másodikban (1890) – melyet nem Petrik, hanem *Kiszlingstein* Sándor könyvkereskedő készített – az 1876-1885. évek könyvészetét, a következőkben (1903-1908) – ismét Petriktől – az 1886-1900-ig megjelent nyomdatermékek bibliográfiáját kaptuk. Az 1901-1910-es évtizedé befejezetlen. Petrik 1918-ig a betűsora® anyag 14 füzetét adta ki, azóta szünetel (a Páter Béla névnel szakadt meg). Némileg pótolja a *Magyar Könyvkereskedők Évkönyve*, de, sajnos, 1918 óta ez sem jelent meg többé. A nemzeti bibliográfiából három esztendő (1918-1920) kiesett. Az 1921 óta megjelent magyar nyomtatványokról ismét van bibliográfiánk: *Magyar Könyvészet 1921-1923* (Budapest, 1924-26); folytatását a *Corvina* mellékleteként *Gulyás Pál* szerkeszti. De ezek a háború utáni bibliográfiák már nem számolnak be az egész magyar nyomtatványtermésről: a Trianonban elszakított területek irodalma hiányzik belőlük. Egyelőre legalább Erdélynek van saját külön magyar nemzeti könyvészete (*György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája*. Cluj-Kolozsvár, 1926. Az utolsó hat év folyamán Erdélyben megjelent 1066 magyar nyomtatványról ad számot.).

Nemzeti bibliográfiánknak különféle korokat tárgyaló kötetei négy és fél századra terjednek s mintegy az egész anyagnak, valamennyi századnak, 20.000 szerző betűrendje szerinti összefoglalása id. *Szinnyei József Magyar írók élete és munkái* (14. köt., Bpest, 1891-1912) című biobibliográfiája.² Szinnyei kiegészítésére 1925 óta megjelenik *Gulyás Pálnak* 5 kötetre tervezett *Magyar életrajzi lexikona*.. Befejezéséig, egyelőre, legalább a legújabb korra vonatkozólag, némiképp pótolja Oskar v. *Krücken* és Imre *Parlagi: Das geistige Ungarn* (2 köt., Wien u. Leipzig, 1918) című biográfiai lexikona.

Czvittinger óta virágzott a nemzeti mellett az idegennyelvű magyarvonatkózású irodalom könyvészete. Czvittinger magyarvonatkózású bibliográfiai függelékét csatolt a munkájához, *Schmeizel*, *Cornides* és mások magyarvonatkózásii

¹ *Varjú Elemér: Az 1711 előtti magyar nyomtatványok könyvészete* (Magyar Könyvszemle. 1898. 34-352. 1.)

² *Pintér: Idősb Szinnyei József emlékezete.* (Irodalomtörténet, 1914. 238-247. 1.)

könyveket gyűjtöttek. De a magyar vonatkozásúak bibliográfiája csak a XIX. század vége felé fejlődött külön ágba könyvészetünkben, mikor a nemzetközi vonatkozások egyre fontosabbak s nyehá elszigeteltségünk, valamint az összbirodalmi színezetű közös diplomáciánk következtében a külföldnek magyar ügyekben való tájékozatlansága egyre veszedelmesebb lett. Az első modern magyar vonatkozású bibliográfiát *Kertbeny* (Benkert) Károly,¹ a hírhedt Petőfi-fordító írta. Sokféle zagyva tudással és bibliográfushoz éppen nem méltó felületességgel dolgozott, de viszont megható a lelkesedése a bibliográfia iránt, melynek életét szentelte. Végigkóborolta Európa antiquárait, törődött testtel s félig megvakultán is pontatlan címcéduláit rakosgatta naphosszat s „a magyar nemzeti és nemzetközi irodalom könyvészetét”-t tervezte. Ennek első köteteként jelent meg főműve, a *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1154-1600* (Bpest, 1880). Munkásságát jellemzi, hogy a benne leírt 1427 nyomtatványból a saját szemével csak 441-et látott, a többi címleírását más bibliográfiákból vette át – sajtóhibásul. Leírásai emiatt ríkítóan következtelenek. A közel 800 oldalas műnek csak 325 lapja esik a bibliográfiai részre, a többi szószátyárkodás: előszó, önéletrajz, statisztika, kivonat, toldalék, 376 lapos Név- és Tárgymutatónak nevezett lexikon hihetetlen tévedésekkel, végül pedig: „Kronologie Ungarns und der Welt”... Kertbeny másik munkája, a *Magyarországi német könyvészet 1801-1860* (2 köt., Budapest, 1886) hibáit némileg enyhítette Petrik Géza, ki a munkát Kertbeny halála után befejezte.

Kertbeny munkássága nem vált éppen díszére a magyar bibliográfiának. Annál becsebb gróf *Apponyi Sándor Hungarica* (I-II. köt., Bpest, 1900 és 1902 és németül München, 1903, III-IV. köt. München, 1925 és 1927) című címjegyzéke, melyben az 1470 és 1721 közt megjelent magyar vonatkozású nyomtatványokat írja le időrendben, bő bibliofil jegyzetekkel, több ezer darabot. Tulajdonképen a saját könyvtára *Hungarica*-gyűjteményének katalógusa, mindazonáltal az anyag gazdagsága és ritkasága, a címjegyzék egységes tervezete, tökéletes és következetes kidolgozása legjobb bibliográfiáink közé emelik. A régi magyar vonatkozású nyomtatványoknak egy másik nagyszabású magyarázatos könyvésze *Ballagi Aladár* munkája: *Buda és Pest a világirodalomban 1473-1711*. (I. köt., Bpest, 1925, időrendes leírásokban 1600-ig terjed.)

Kertbeny, Szabó Károly, Ballagi és Apponyi a magyar vonatkozásúak bibliográfiájában sokkal több régi könyv címleírását adta, mint több bibliográfiáink a modern magyar vonatkozásúakról. *Kont Ignác* időrendes *Bibliographie française de la Hongrie, 1521-1910* (Paris, 1913)-jében a magyar vonatkozású francia könyveket, folyóiratokban megjelent cikkeket s francia levéltárakban levő kéziratokat sorolja fel. Munkájához *André Levai Supplément-t* írt (Budapest, 1914). Más jelentős munka a háború előtt ezen a téren nem is volt. Inkább a hazai nemzetiségek könyvészetével foglalkoztak. A szászoknak és horvátoknak saját bibliográfiájuk volt. *Kertbeny* és *Petrik* a német, *Melich János* a vend, *Sztripszky Hiador* a rutén, *Veress Endre* az oláh magyarországi régi nyomtatványok bibliográfiáját írta. A nemzetiségi kérdés veszedelmes problémánk volt s mikor a háború alatt egyre fenyegetőbbé vált, *Sípos Kamillo A nemzetiségi kérdés könyvészetéhez* (Kolozsvár, 1915) címen összeállította irodalmát, de bibliográfiájának csak első kötete jelent meg.

Mások szépirodalmunkat kísérték a külföldre. *Kertbeny* Károly már 1876-ban készített könyvészeti kimutatást magyar munkák idegennyelvű fordításairól. Hiányos és régen elavult dolgozatát elfeledteti *Gulyás Pál* gondos, 1920-ig terjedő

¹ *Abafi Lajos: Kertbeny Károly könyvészeti törekvései* (Magyar Könyvszemle 1898, 161-176. és 234-246. 1.)

bibliográfiája: *Magyar szépirodalom idegen nyelven a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában* (Bpest, 1917 és I. függelék u. o. 1920). Viszont Gyulai Ágost a magyarra fordított angol könyvek címjegyzékével végzett hasznos munkát (*Bibliography of English authors ivorks translated into Hungarian Language, 1620-1908*. Bpest, 1908).

Magyarvonatkozású bibliográfiáknak a világháború szerencsétlen vége jelölte meg a további utat. A világ hatalmasainak a magyar ügyekben való tájékozatlansága szükségessé tette a felvilágosító bibliográfiát, mely a magyarsággal tudományosan foglalkozó francia, angol, olasz, német könyvekhez igazít útba. A békekonferencia intézőinek a magyarságot csak szláv szomszédáival kapcsolatban, tehát ellenséges szempontok szerint tárgyaló bibliográfia állt rendelkezésre (pl. Rob. Jos. Kerner: *Slavic Europe. A selected bibliography in the western European Languages*. Cambridge, 1918). Mi aránylag későn gondoltunk a nemzeti küzdelem e fontos fegyverére. Először a M. Külügyi Társaság adott ki ily felvilágosító rövid címjegyzéket. Azután gróf Teleki Pál *The Evolution in Hungary and its Place in European History* című könyvéhez történelmi, faji és politikai szempontok szerint rendezett s jól és pártatlanul megválogatott bibliográfiai függelékét csatolt az amerikai érdeklődők számára. Nem válogató, hanem (a folyóiratcikkek s a szlávnyelvű könyvek kivételével) teljességre törekvő módszeres bibliográfiai kézikönyv Gragger Róbert *Bibliographia Hungariae.. Verzeichniss der 1861-1921 erschienerenen Ungarn betreffenden Schriften in nicht-ungarischer Sprache, zusammengestellt vom Ungarischen Institut an der Universität Berlin* (3 köt., Berlin, 1923-1927) című sorozata. A gyűjtést ott kezdi, ahol Kertbeny és Petiik abbahagyta.

A trianoni béke után a magyar bibliográfusok ugyanoly szempontok, ugyanoly célok szerint dolgoznak, mint a magyar bibliográfia kezdetekor Czvittinger Dávid: tájékoztatják a külföldet, hol szerezhethet hírt „de rebus Hungaricis”, mert az ma sem tud rólunk sokkal többet, mint a szatmári béke idejében. Ebből a célból dolgozza fel a magyar tárgyú irodalmat az *Ungarische Jahrbücher* negyedévenként megjelenő bibliográfiája 1921 óta.

A nemzeti és nemzeti vonatkozású bibliográfia mellett leginkább a szakbibliográfiát ápták. A szaktudományok nem lehetnek el nélküle s minél több szakmunka jelenik meg, annál fontosabb lesz a szakmunkák könyvészeti ellenőrzése. Száz év óta a szakbibliográfia szinte szédületes iramban szaporodott, Fejlődése szorosan a tudományok fejlődését követte. Minél apróbb szakrészletekre szakadt a tudomány, annál kisebb tárgyköröket vont magának a szakbibliográfia. Ma teljességgel áttekinthetetlen s napról-napra keletkeznek új szakok. A tuberkulózisról 1890-ben még semilyen írás nem jelent meg, 1892-ben már 596 címmel szolgáló bibliográfiája volt. A kisebbségek politikai védelmének 1918-ban még nem volt bibliográfiája, ma már egy egész sereg van. A szakok mindinkább elaprózódnak. Goedeke 1912-ben 20.000 Goethéről szóló munkát ismert; a Faust-irodalom Engel *BibNotheca Faw* s imájában már 1885-ben 2714 számnál tartott. Ez az elaprózás az egyetemes szakkönyvészetnek nagy nehézségeket okoz és számos bibliográfiai szakrendszer megtervezésére adott alkalmat.¹ A. E. Schleiermacher (*Bibliographisches System der gesammten Wissenschaftskunde*. Braunschweig) már 1852-ben 12.589 tudományos szakcsoportot különböztetett meg. S Melvil Dewey (*Decimal classification and relative index*, New York, 1876. – 10. kiadása 1920) a tizes számrendszerre alapított s tetszés szerint a végtelenségbe

¹ A bibliográfiai szakrendszereket ismerteti Gulyás Pál: *Bibliográfiai rendszerek* (Magyar Könyvszemle 1908. 289-313. 1. és 1909. 23-43. 1.) – Továbbá James Duff Brown: *Library classification and cataloguing*. London, 1912.

fejleszhető s a legfinomabb árnyalatok, a legaprólékosabb fogalmaik különválasztására alkalmas rendszerének 1911-ben 40.000 vezérszava volt! Ez a szám azóta lényegesen megszaporodott.

A szakok e nagy számával arányban nő a bibliográfiák száma. 1891-ben a párizsi Bibliothèque Nationale bibliográfiai osztálya 75.135 bibliográfiai művet és még 60.000 külön kezelt könyvtári címjegyzéket tartalmazott. Azóta egy emberöltő telt el s épp az utolsó harminc esztendő volt a bibliográfiai termelés aranykorszaka. Nem csoda, hogy a bibliográfiák egyre növekvő tömege okot adott a bibliográfia egy új fajtájának, a bibliográfiák bibliográfiájának keletkezésére. Már a XVIII. század óta készültek könyvészetek a könyvészetről, de az első nevezetes, önálló kötetben megjelent ilyenmű mű Julius *Petzholdt Bibliotheca bibliographica*-ja, (Leipzig, 1866). A bibliográfiákat szakok szerint csoportosította* németes pontossággal, történeti és kritikai megjegyzésekkel, általában kitűnő mű, de ma régen elavult. Pótlására Henri *Stein* szintén szakszerinti beosztással *Manuel de bibliographie générale*-t írt (Paris, 1897), mely azóta szintén elavult. Ugyanez a sors érte Leon *Vallée Bibliographie des bibliographies*-jét (Paris, 1883-87), mely első kötetében a Bibliothèque Nationaleban meglévő bibliográfiákat a szerzők, a másodikban a címek és vezérszavak betűrendjében sorolja el. Hamar belátták, hogy lezárt bibliográfiákat a bibliográfiákról csinálni nem érdemes, az ilyen munkák már megjelenésük pillanatában elavultak. Ezért áttértek a folytatólagos, evfolyamonként megjelenő könyvészetre. A brüsszeli Institut International de Bibliographie nyitotta meg a sort a *Bibliographia Bibliographica Universalis*-sal (Brüsszel, 1898-1903, 6 évfolyam), a német *Zentralblatt für Bibliothekswesen* pedig folytatta a *Bibliographie des Bibliotheks- und Buchwesens-sorozata*\, mely Adalbert *Hortzschansky* feldolgozásában 1904-ben megindult s halála óta mások szerkesztésében máig folyik.¹ De ennek a folyó bibliográfiának viszont az a hátránya, hogy évfolyamai csakhamar áttekinthetetlenek lesznek.

Mindezek nemzetközi és egyetemes munkák s szakok szerint sorolják el a bibliográfiákat. Más kézikönyvek, mint *Peddic* és *Schneider* már idézett munkái, a szakcímjegyzékeket mellőzik s csupán a nemzeti és egyetemes bibliográfiákat jellemzik. Ismét mások csak egyetlen tudománykör bibliográfiáinak bibliográfiáját adják, mint Ch. V. *Langlois Manuel de bibliographie historique*- s végül majd minden nemzetnek van bibliográfiája a nemzeti nyelven megjelent bibliográfiákról. A *Magyar Könyvszemle* az 1900-1912-es évekre közölt folytatólagos repertóriumot a magyar bibliográfiai irodalomról; kár, hogy megszakadt. Az 1926 végéig megjelent magyar bibliográfiák összefoglaló bibliográfiája Berlinben az *Ungarische Bibliothek* számára készül sajtó alá.

A nagy közkönyvtárak úgynevezett „segédkönyvtár”-aikban össze szokták gyűjteni a legjobb bibliográfiákat s bibliográfiai eegédműveket. E segédkönyvtárak címjegyzékei tehát a válogatott bibliográfiák bibliográfiái. A legkitűnőbb a British Museumé: *List of books of reference in the Reading Room of the British Museum* (4. ed. 2 köt., London, 1910). Ennek mintájára készült a *Budapesti magy. Mr. tudományegyetem könyvtárának segédkönyvtári címjegyzéke* (Bpest, 1912), mely a fontosabb külföldi bibliográfiákon kívül a magyar könyvészeti munkákat s szakcsoportonként a szakbibliográfiákat is elősorolja.

A bibliográfiák bibliográfiáinak a száma oly nagy, hogy van már bibliográfia a bibliográfiák bibliográfiáiról is. (G. S. A. *Josephson: Bibliographies of Bibliographies*. 2. ed. Chicago, 1913.)

¹ A. *Hortzschansky* munkája külön is megjelent: *Bibliographie des Bibliotheks- und Buchwesens*. I-IX. Jahrg. 1904-1913. (Beihefte zum Centralblatt für Bibliothekswesen, Bd. 29, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 40, 42.)

A mi korunkban a bibliográfia mindinkább nemzetközi irányban fejlődik s ez szoros összefüggésben van a szakbibliográfia fejlődésével. A szakbibliográfiában általában két irányt lehet megkülönböztetni: nemzeti és nemzetközit. Nemzeti pl. *Szinnyei* József magyarországi természettudományi és matematikai könyvészete az 1472-1875. időre, *Győry* Tibor magyar orvosi bibliográfiája az 1472-1877. korszakra, *Kossá* Gyula magyar állatorvosi bibliográfiája, mely 1904-ig s *Matolcsy* Gyula magyar gyógyszerészbibliográfiája, mely 1578-tól 1909-ig terjed; *Gopcsa* László összeállította a magyar gyorsírás irodalmát, *Sági* István a magyar szótárak és nyelvtanok könyvészetet. Magától értetődik, hogy a nemzeti tudományoknak, pl. a nemzeti irodalomtörténetnek nemzeti bibliográfiája van. (*Pintér* Jenő nagy munkája, *A magyar irodalom történetének kézikönyve*, 2 köt., Bpest, 1921. irodalomtörténetünk legteljesebb bibliográfiája.) A legtöbb tudomány azonban nemzetközi s nem volna tudományos fejlődés, ha az egyes nemzetek tudósai nem vennék tudomásul a többi nemzet tudományos eredményeit. A tudományok nemzetközi ápolásának szükségleteihez alkalmazkodik a bibliográfia céljaiban, beosztásában, módszerében egyaránt.

A bibliográfia modern alakulásának a hazája Amerikai. Sehol sem érdeklődnek annyira a szakbibliográfiák iránt, mint Amerikában. Sehonnán sem megy világgá annyi új bibliográfiai ötlet, annyi új módszer, mint Amerikából. Mindenfelé bibliográfiai irodák működnek, hol mindenféle bibliográfiai kérdésben felvilágosítást adnak s megrendelésre valamely kérdés irodalmát összeállítják. A könyvtárlátogató közönség számára bibliográfiai tanfolyamokat rendeznek, mert „a bibliográfákat úgy kell tudni használni, mint a szótárakat”. A könyvészeti módszerek egységesítéséről bibliográfiai kongresszusokon vitatkoznak s bibliográfiai társaságok kitűnő kiadványokat adnak ki.

Európában az amerikai bibliográfiai törekvéseket (de távolról sem oly gyakorlatiasan, mint Amerikában) a brüsszeli *Institut international de bibliographie* képviseli. Két brüsszeli ügyvéd buzgólkodására jött létre 1895-ben s a belga kormány adta hozzá a,z épületet s a berendezést. Két fiókintézete van: az egyik a zürichi *Concilium bibliographicum*, a másik a *Bureau bibliographique de Paris*. Az Institut feladata a bibliográfia tudományának fejlesztése s ezt a célt számos kiadványa mozdíttja elő; ezek egyike, a *Manuel du répertoire bibliographique universelle*, az Institut könyvészeti szabályait tartalmazza.¹ Az Institut feladata továbbá a Dewey-rendszerű egységes világbibliográfia megszervezése.² Ez, a *Répertoire bibliographique universelle*, 1913-ban már több mint tizenegymillió címcédulából állt. E feladatok megbeszélésére 1895-ben, 1897-ben, 1900-ban, 1910-ben és 1920-ban nemzetközi bibliográfiai kongresszusokat tartottak, a három középsőn Magyarország is részt vett.³ E kongresszusokon megvitatták a bibliográfiai szakoktatást is,⁴ melyet Európában meglehetősen elhanyagoltak. A párizsi École des Chartes-on β némely német főiskolán kívül alig törődtek vele. A XX. század elején némileg javult a helyzet s 1902-től 1913-ig a magyar Könyvtárak és Múzeumok Orsz. Főfelügyelősege is rendezett nyári könyvtárnoki tan-

¹ Ismerteti *Gulyás* Pál: *A modern nyomtatványok könyvészeti leírásának szabályai*. (Magyar Könyvszemle, 1906. 335-344. 1.)

² *Esztegar* László: *Az egyetemes repertórium* (Magyar Könyvszemle, 1896. 341-350. 1.)

³ *Esztegar* László: *A brüsszeli második nemzetközi bibliográfiai konferencia* (Magyar Könyvszemle, 1897. 266-275. 1.) – és ugyanattól: *A brüsszeli határozatok*. (U. o. 1897. 334-336. 1.) Ugyanattól: *Jelentés az 1901-iki párizsi bibliográfiai és könyvtárnoki kongresszusokról*. (U. o. 1901. 183-190 és 217-310. 1.) – *Aldásy* Antal: *A brüsszeli nemzetközi levéltári és könyvtári kongresszus*. (U. o. 1910. 300-316. 1. és 1911. 14-40. és 147-153. 1.)

⁴ *Esztegar* László: *A bibliográfiai szakismeretek megszerzése*. (Magyar Könyvszemle, 1898. 212-225. és 357-371. 1.)

folyamokat, melyeken előbb *Esztegár* László, később *Gulyás* Pál 10-15 leckés bibliográfiai előadásokat tartott.

A brüsszeli Institut-n kívül a londoni *Royal Society* is foglalkozott nemzetközi bibliográfiával. 1900 január 1-ével megindította az *International Catalogue of scientific literature*-t. A népek közös munkájának tervezték, Magyarországot a M. Tud. Akadémia képviselte benne, de aztán a világháborúnak áldozatul esett s ma már tisztán angol vállalat.

A mai bibliográfiai mozgalmakat általában központosító törekvések jellemzik. A XIX. században annyi részletbibliográfia jelent meg, hogy szükségessé vált e részletek egységesítésére való törekvés; az egységes nemzetközi bibliográfiát azonban sem a brüsszeli Institut, sem a Royal Society nem tudta megvalósítani. Több sikerre van kilátása az egyes országok könyvállományát nyilvántartó bibliográfiai központoknak. Ezek országuk nagy közkönyvtáira támaszkodnak s országos központi katalógusokat terveznek. Európában Németország indította meg e törekvést² s az *Auskunfts-bureau der deutschen Bibliotheken* adott példát a többi nemzet központi könyvészeti irodáinak. Magyarországon az 1923-ban létesített s a M. Nemzeti Múzeum keretében működő *Orsz. Bibliográfiai Központban* egyesül a magyar könyvtárak anyagának bibliográfiai nyilvántartása. A különböző országok bibliográfiai központjainak viszont nemzetközi központjának ígérkezik a Népszövetséghez tartozó *Commission de Coopération Intellectuelle*, mely a brüsszeli Institut-vel együttműködésben a különféle országos központok közt összekötő s vezető szerepre vállalkozik.⁴ Kiadja az *Index Bibliographiens*, melynek első kötete (*Répertoire international des sources de bibliographie courante*, publié sous la direction de Marcel Godet, Genève, 1925) csakugyan közös munkája az egyes nemzetek bibliográfiai központjainak. Dewey rendszere szerint végigkalauzol a bibliográfiai rovatokat vagy folyóiratszempléket tartalmazó közlönyök közt s az újonnan megjelenő, bibliográfiailag legnehezebben hozzáférhető, szemlékben szétszórta megjelent értekezések módszeres megtalálását teszi lehetővé. A fősúly a ma könyvészetére esik. 1002 címet közöl s ebből 308 németnyelvű, bizonyítékul arra, hogy a fölényes német szemleirodalom nélkül bibliográfiát csinálni nem lehet.

Az *Index Bibliographien* s e régóta nélkülözött útmutatójával a bibliográfia nemzetközi együttműködésének s előreláthatólag a bibliográfia történetének egy új korszaka kezdődik.

II. A bibliográfia tárgyköre.

Sokan (Schneider, Gardthausen és mások) a bibliográfiát csak a nyomtatványokra szorítják s a kéziratokat mellőzik. Szerintük a bibliográfia nem példányokat, hanem kiadásokat ír le s a leírás, mely egy példányról készült, a kiadás összes többi, ezernyi, példányára is vonatkozik; a kézirat viszont mindig csak önálló példány s minden másolatának is saját külön hibái vagy előnyei vannak. A bibliográfia továbbá útbaigazítja a kutatót vagy vásárlót a megkeresendő vagy beszerezhető munkához, ellentétben a katalógusokkal, melyek a könyvtárak állományát sorolják fel; a kézirat pedig lelőhelyéhez van kötve, mint egyetlen példány nem kerül forgalomba s leírása katalógusba való. Kéz-

¹ Gulyás előadói programját lásd a Magyar Könyvszemle 1907. 191. lapján.

² Történetüket megírta Fritz Milkau: *Centralkataloge und Titeldrucke. Geschichtliche Erörterungen und praktische Vorschläge . . .* (XX. Beiheft zum Centralblatt für Bibliothekswesen.) Leipzig 1898.

³ *Gulyás* Pál: *Könyvtári problémák*, (Bpest, 1917.) 61-102. 1.

⁴ Rapport de la Commission de Coopération Intellectuelle soumis au Conseil et à l'Assemblée (Communiqué A. 31. 1924 XII. Genève, le 14 août 1924.) 18. es 21-28. 1.

iratbibliográfia tehát csak annyiban volna, amennyiben a kéziratkatalógusokat a bibliográfia külön csoportosítja.¹

Ezzel a felfogással szemben sok érvet lehet felemlíteni. Mindenekelőtt azt* hogy a bibliográfia, ott, ahol feladata megkívánja, igenis tekintettel van a kéziratokra. Szinnyei biobibliográfiájában a magyar íróknak történetesen kéziratban maradt munkáit is felsorolja, Kont Ignác pedig *Bibliographie Française de la Hongrie*-jének második részében a francia levéltárakban található magyar vonatkozású kéziratokról számol be. S vajjon lehet-e a bibliográfiából számúzni pl. Marco Vattaso-mxk az I-XII. század kézíratairól készült majdnem teljes initiajegyzékét (Róma, 1906-1908), melyben a kéziratbibliográfia egyik legfontosabb feladatát oldotta meg, t. i. átsegített azon a nehézségen, hogy a középkori kéziratoknak nem volt címük, mely nélkül a munkákat bajos megtalálni. Az initia bibliográfiák felvilágosítanak a kéziratok szerzőiről, később elterjedt címeiről, lelőhelyeiről és kiadásairól.

Ha a kéziratoknak a bibliográfia tárgykörébe való tartozása vitás is, annál kétségtelenebb, hogy minden nyomtatásban megjelent írásmű beletartozik. Eszerint a helyes megjelölés ez volna: a bibliográfia tárgya mindenfajta *nyomtatvány* (könyv, hírlap és folyóirat, az ezekben megjelent cikkek, továbbá röplapok, kották, térképek, metszetek s általában mindaz, ami a nyomdász sajtójából kikerült).

Az anyag óriási. M. B. Iwinski (*La statistique internationale des imprimés. Bulletin de l'Institut de bibliographie internationale, Bruxelles, 1911, 1-139. 1.*) szerint a könyvnyomtatás felfedezése óta 1908 végéig 10,378.365 (V.) könyv jelent meg; a brüsszeli *Institut international de bibliographie* ezt a számot is keveselte s 1908 végéig a könyvtermelést 11,638.000 műre becsülte.² Csupán az 1908-ban megjelent folyóiratok és hírlapok száma Iwinski szerint meghaladja a 70.000-et.' ' A sajtóban közölt cikkek tömege pedig éppenséggel megszámlálhatatlan. Csak a folyóiratokban – de nem a hírlapokban – egyetlen év (1900) folyamán megjelent cikkek számát 600.000-re becsülték. Mindebből világos, hogy a teljes, az összes nyomtatványokra kiterjedő világbibliográfia megvalósíthatatlan. A bibliográfia feladatát – hogy útbaigazítson a nyomtatványok rengetegében – csak részletekben oldhatja meg, csak részletek feldolgozásához foghat, az egyre szaporodó munkaköröknek az egyes bibliográfusok hajlamai szerint meg kell oszlaniaok s a fejlődés a bibliográfiai munkának önmagából következő megszervezettségétől függ.

A bibliográfiai témát kétféle szempontból lehet megfogni: nemzetközi szempontból s akkor vagy válogatással, értékeléssel, kritikával kell dolgozni, vagy pedig a körét szűkre szorítani, s nemzeti szempontból s akkor aprólékos felosztással teljességre törekedhetünk. Az elrendezés a részleteken belül a tárgyalás természete szerint vagy betűrendes, vagy időrendes.

Lássunk néhány példát. A hírlap- és folyóiratirodalomnak egyetemes

¹ A kéziratkatalógusok történetére vonatkozólag ld. H. Dözl-Rheinberg: *Handschriftenkataloge* (Zentralblatt für Bibliothekswesen, 1915. 373-394. 1.) – Aug. Blau a német (u. o. 1886. 1-35. és 49-108. 1.) Gabr. Meier a svájci (u. o. 1887. 1-19. 1.) és A. Goldmann (u. o. 1888. 1-37. és 55-73. 1.), az ausztriai és magyarországi könyvtárak *Catalogus Manuscriptorum*ainak a címjegyzékét állította össze. – A többi irodalmat ld. a *Budapesti magy. kir. tud. egyetem segédkönyvtári címjegyzékének* 60-64. lapján.

² Iwinski idézett munkáján kívül v. ö. Schneider: *Handbuch der Bibliographie* 271-272. 1. – Magyarországra pedig Kertbeny: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok bevezetését*, továbbá Erdősi Károly: *Magyar könyvtermelés és Világkönyvtermelés* (Bpest 1922:)

³ Iwinski hírlapstatisztikájában Magyarország a hetedik helyen áll 1869 címmel, az Észak-amerikai Pgyesült Államok (22.000), Franciaország (8940), Németország (5861), Anglia (4329), Olaszország (3068) és Belgium (2023) mögött.

nemzetközi bibliográfiája az anyag túlságos bősége miatt nincsen, de ott van a szűkebb körre fogott nemzetközi betűrendes *World List of scientific periodicals published in the years 1900-1921* (London, 1925). Csak természettudományi, orvosi és gazdasági folyóiratokra terjeszkedik, ezt a kört is csak 21 esztendőre szorítja, mégis közel 25.000 címet közöl. A nemzeti hírlap- és folyóiratbibliográfia egyetlen ország területére korlátozva, a teljességet már kevésbé vastkos kötetben közelítheti meg. *Kereszty István* a magyar és magyarországi sajtónak az 1705-1867-es korszakra vonatkozó időrendes áttekintését adta (Budapest 1916), *Szalády Antal* pedig az 1780-1880-ig megjelent hírlapok és folyóiratok betűrendes jegyzékét közölte (Budapest, 1884). Ezenkívül 1913-ig az utolsó negyven esztendőről évenkénti áttekintésünk is van a magyar sajtóról (a Magyar Könyvszemle Mellékleteiben és a Magyar Könyvkereskedők Évkönyveiben). Még szűkebb és könnyebb jegyzéket nyújt a *Budapesti Lak- és Címjegyzék* a Budapesten megjelent hírlapokról és folyóiratokról. Az 1919-1923. évekre az erdélyi magyar lapokról is minden nehézség nélkül adhatott teljes bibliográfiát *György Lajos* (Cluj-Kolozsvár, 1924).

Hasonlóképpen állunk a cikkbibliográfiával. Nemzetközi szempontból manimathmúveket adtak ki, mégis vagy csak néhány évről, vagy csak egyes tudományszakokról szólnak s valamennyi lényegesen rostálta az anyagát. Az 1920 óta Londonban megjelenő *Subject Index to Periodicals* ugyan minden tudományszakra terjed, de egyelőre csak az 1917-1919-ben megjelent értekezésekre van tekintettel. A régebbi *Catalogue of scientific papers* (12 köt., London, 1867-1902) viszont csak a természettudományi cikkek címét gyűjtötte. A német *Internationale Bibliographie der Zeit Schriftenliteratur*, mely ezidőszerint az 1879-1918-as évekre terjed, inkább német, mint nemzetKözl. Ugyancsak nemzeti az amerikai *F. Boole* és *W. I. Fletcher* időben korlátolt cikkbibliográfiája. De a nemzeti cikkbibliográfia is úgyszólván megvalósíthatatlan. *Szinnyei József: Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertóriumuma* (3 köt., Budapest, 1874-85) páratlan a maga nemében, de csak 1880-ig terjed s valószínűtlen, hogy valaki a folytatására vállalkoznék.

A hírlapokban rendszertelenül megjelent közlemények legnagyobb része megfelelő cikkbibliográfia híján elvesztnék tekinthető, annál is inkább, mert a hírlapirodalom ismételt kiadásokat nem ismer. Az amúgy is szórványos cikkbibliográfia nem is törődik a hírlapi cikkekkel s inkább a folyóiratok anyagát igyekszik megmenteni. Feladatát némileg megkönnyítik a folyóiratok több évfolyamokra szóló repertóriumai (*név- és tárgymutatói*),¹ valamint a tudományos folyóiratok szakszerű „folyóiratszempléi”. Az utóbbiak közti kalauzolásra vállalkozott az *Index Bibliographicus* első kötete (Genève, 1925).

Ami a könyveket illeti, csak egyetlen korszaknak van (vagy inkább lesz egy évtizeden belül) megközelíthetőleg teljes nemzetközi bibliográfiája: a XV. századnak, helyesebben a könyvnyomdászat felfedezését követő első ötven esztendőnek. Kétszázötven esztendeje folyik az ősnymtatványkutatás² s a 10-12 kötetre tervezett *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (I. köt., Leipzig, 1925) közel 40.000 ősnymtatványt fog leírni. A későbbi korok bibliográfiája már nem egyetemes, hanem szétszórta a különféle nemzeti bibliográfiákban rejtőzik. De a nemzeti bibliográfiák közül is csak a kisebb, aránylag kevesebb nyomtat-

¹ Az 1896-ig megjelent repertóriumok nemzetközi bibliográfiáját összeállította *Henri Stein: Manuel de bibliographie* 637-710. 1.: Appendix II.

² Az ősnymtatványbibliográfia történeti áttekintését adja *Konrád Haebler: Handbuch in Inkunabelkunde* (Leipzig: 1925, 6 – 30. 1.) és *Erich v. Rath: Vorläufer des Gesamtkatalogs 4er Wiegendrucke* (Festschrift Hiersemann, Leipzig 1925, 288-305. 1.) – Az csnyomtatványbibliográfiák bibliográfiája: *R. A. Peddie: Fifteenth-Century Books*. London, 1913)

ványt termelt nemzetek bibliográfiája a teljesebb, míg a nagyobbak nyomtatványaiknak még csupán egy töredékét tudják számontartani.

A bibliográfia anyagának csoportosítása magának az anyagnak természetéből folyik. A bibliográfiai leírás elemei – a szerző neve, a könyv címe, a kiadás és nyelve, a megjelenés helye és éve, a nyomdász és kiadó neve, a nyomtatvány alakja, terjedelme és kiállítása, tartalma, belső és külső értéke, ritkasága és lelőhelye – közül egyet a bibliográfus irányadóul választ, azt hangsúlyozza, címcéduláit hozzámérten válogatja s rakja betű- vagy időrendbe s íme adva van bibliográfiájának speciális tárgya és egész beosztása. A *szereket* hangsúlyozza a biobibliográfia s a pseudonymlexikonok;¹ a *címeket* a vezérszavas bibliográfiák s az anonyimlexikonok; a *kiadásokat* például az „editio prima”-jegyzékek (Kremmer Dezső: A magyar szépliteratura virágoskertje, 1772-1925, Budapest, 1925); a *nyelvet* a fordítások bibliográfiái (Gulyás Pál és Gyalui Ágost már idézett munkái); a *megjelenés helyét* országok, vidékek, városok nyomdatermékeinek könyvszetei (más beállításban a hamisan keltezett könyvekről szól E. Weller: Die falschen und fingierten Druckorte, 2 köt., Leipzig, 1864): a *megjelenés korát* a nemzeti bibliográfiák egy-egy korszakkal foglalkozó részei (Szabó Károly időrendben, Petrik betűrendben) vagy korszakokat tárgyaló nemzetközi bibliográfiák, mint az ősnymtatványjegyzékek; a *nyomdászt* nyomdásztörténeti könyvszettek (Willems: Les Elzevier, Bruxelles, 1880. – A budapesti egyetemi nyomda termékeinek címjegyzéke 1777-1877, Budapest, 1882); a *kiadót* maguk a kiadók külön vagy közös címjegyzékei (Rüssel, Le Soudier, nálunk A Magyar Könyvkiadók Millenniumi Könyvjegyzéke, Budapest, 1896), a *könyvek alakját* (K. J. Lüthi: Bücher kleinsten Formats, Bern, 1924), *terjedelmét* (A. R. Corns és A. Sparke: A bibliography of unfinished books, London, 1915), *kiállítását* (pl. metszetekkel, mint W. L. Schreiber: Manuel de l'amateur de la gravure, 6 köt., Leipzig, 1910) a bibliofil bibliográfiák; *tartalmát* a szakbibliográfia; *belső értékét* a mintacímjegyzékek (Gulyás Pálé a népkönyvtárak, Madzsar Józsefé a városi nyilvános könyvtárak, Szemák Istváné s másoké az ifjúsági könyvtárak számára) vagy a „legjobb” könyveket ajánló munkák (Sir John Lubbock száz „legjobb könyvet”, W. L. Sonnenschein: The best Books, 3. ed. 3 köt., London, 1923, százezer „legjobb könyvet” ajánl), vagy a tiltott könyvek bibliográfiája (Index librorum prohibitorum, L. Hilgers, H. Reusch, A. Sleumer); *külső értékét* árjegyzékek (C. Beck: Jahrbuch der Bücherpreise, Leipzig, 1907 óta, L. L. Livingston: Auction prices of Books, New-York, 1905); *ritkaságát* Brunet, Graesse és mások; *lelőhelyét* a katalógusok hangsúlyozzák. A régi, vagy a könyvkereskedelemben elfogyott nyomtatványokat tárgyaló bibliográfiák (Szabó Károly, Ballagi, Kertbeny, Petrik) szintén utalnak a lelőhelyekre. Sőt ma már a modern – forgalomban levő – könyvek lelőhelyét hangsúlyozó címjegyzékünk is van. A világháború után elszegényedett Magyarországon a könyvek drágák, az olvasók szegények s a bibliográfia alkalmazkodik az élethez. Nemcsak művelődési és tudományos, hanem a könyvtárak beszerzési politikájára való tekintettel nemzetgazdasági érdekek is szükségessé tették egy a könyvek hozzáférhetőségét nyilvántartó központi katalógus folytatólagos kiadását. Ezt valósította meg az *Országos Bibliográfiai Központ Központi Címjegyzéke*, mely a 19 legnagyobb közkönyvtárunk gyarapodásainak címét 1925 decembere óta havonként közli. Könyvtáraink 1924. évi gyarapodásait pedig a *Krisztics*

¹ A pseudonymlexikonok bibliográfiáját összeállította *Stockinget* Gyula: *Alneves irodalom* (Magy. Könyvszemle 1906, 245 -251. 1.) – Ugyancsak Stockingertől való a magyar biográfiai bibliográfiája is (Bibliographie zur Neuen österreichischen Biographie, Zürich-Wien-Leipzig 1925, 68-78. 1.)

Sándor szerkesztésében megjelent *Magyar Kormányzati és Társadalomtudományi Bibliographia* (Budapest, 1925) foglalta össze.

Maga a bibliográfiához forduló közönség is ugyanazon támpontok alapján keresi a címeket, amilyen támpontok alapján a bibliográfus könyvészetet összeállította. Vagy valamely szerző munkáira kíváncsi, vagy a pusztán könyvcímet ismeri csak, vagy valamely korszakba vagy tudomány szakba tartozó irodalomban akar tájékozódni, vagy valamely könyv becsét akarja megállapítani stb. Az érdeklődés minden fajtájának a megfelelő fajta bibliográfia felel meg. A legfontosabb az, hogy a közönség érdeklődésére megkapja a felvilágosítást. Mert bármelyik »szempont szerint is csoportja a bibliográfia a nyomtatványokat, értéke mindig a célszerűségétől, a használhatóságától függ. A jó bibliográfia az, melyben a benne kereshető könyvek cimleírását és pontos adatait könnyen és biztosan meg lehet találni s mely hűen tájékoztat a nyomtatványok ama köréről, melyet tárggyul választott.

C) Kutató intézetek.

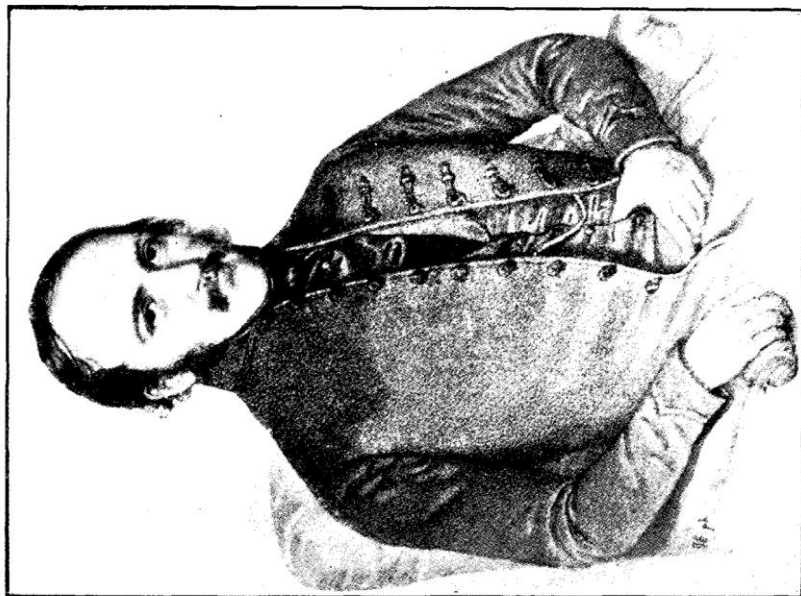
17. §. TUDOMÁNYOS INTÉZETEK.

Írta: MAGYARY ZOLTÁN.

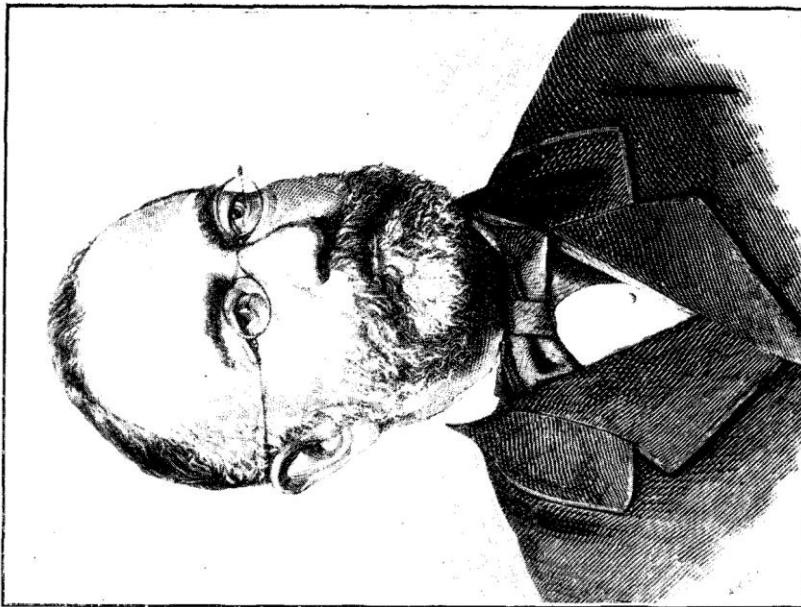
Tudományos kutatás az oktatás mellett egyetemeken is folyik. Modern értelemben vett kutatóintézeteknek azonban azokat nevezzük, amelyekben tisztán, az oktatástól függetlenül folyik a kutatás. Az egyetemek létesítése a kutatóintézetekét nagyon megelőzte. Az utóbbiak a tudomány újabbkori fejlődésének és annak következményei, hogy az egyetemek az oktatást helyezték az előtérbe.¹ Ez növekedett akkor, amikor a jóléti állam a népesség nagy szaporodásának, Malthus tanításának hatása alatt a hivatásos állami tisztviselőknek kiképzésére egyre nagyobb súlyt helyezett. Ezekből az okokból létesültek Franciaországban a XVI. században a Collège de France, tudatos ellentétben az egyetemmel, a XVII. és XVIII. században a kutatás biztosítására az *akadémiák*, mint tudományos intézetek. A Magyar Tudományos Akadémia is ezt a célt tűzte maga elé. Alapszabályai célját és eszközeit a következőképpen határozzák meg: „1. t. A Magyar Tudományos Akadémia Budapesten Ő Császári és Apostoli Királyi Fensége különös oltalma alatt álló tudományos intézet, melynek célja a tudomány és irodalom magyar nyelven művelése és terjesztése”, eszközei pedig, hogy tudományos vizsgálatokat és kísérleteket tétet, tudományos felfedezéseket elősegít, eredeti munkákat irat, a történet, nyelv, irodalom és művészet emlékeit felkeresi, tudományos szempontból, különösen a haza minden tekintetben megismertetésére utazásokat tétet, vagy segél. A régebbi akadémiákhoz külföldön kutatóintézetek is voltak kapcsolva. Azok azonban, mint a berlini csillagvizsgálóintézet, a berlini ehemiai intézet, később visszaszálltak az egyetemre. A német egyetemek ugyanis igyekeztek az oktatás és kutatás közti harmóniát helyreállítani. A francia és angol egyetemeken és azoknak az egyetemi típusát átvevő államokban azonban az oktatás rendkívül előtérbe nyomult, főleg a francia forradalom reformjai által szervezett szakiskolákban (akadémiákon).

A XIX. század második felében vett a fejlődés oly irányt, hogy kutatóintézeteket nagyobb számban létesítettek. A szellemi tudományok terén ide tartoznak a római, athéni, kairói archeológiai intézetek, amelyeket Anglia és Franciaország kezdtek alapítani. A természet- és technikai tudományok terén pedig a tudománynak egyre növekvő specializálódása, amely a kutatási eszközök és módszerek kifejlődésével járt együtt, az ipar fejlődése és növekvő tudományos szükségletei, egyúttal pedig növekvő anyagi eszközei, valamint a technikai, mezőgazdasági, állatorvosi stb. főiskolák különválása vezettek egyrészt *kísérleti állomások* létesítésére, amelyek fokozatosan nagy terjedelmű *anyagvizsgálóintézetekké* fejlődtek, másrészt kiváló tudósok, mint Koch, Helmholtz, Pasteur és mások nagy felfedezések és új módszerek kidolgozása útján az újabb problémák és feladatok nagy tömegét vetették fel, amelyek kiaknázására kutató-

¹ Georg Schreiber. Zur Entwicklungsgeschichte der Deutschen Forschungsinstitute. L. Forschungen und Fortschritte, 1926. évf. 20. sz.



*Reguly Antal (1819—1858)
magyar nyelvrész.*



*Budenz József (1836—1892)
összehasonlító nyelvrész.*

intézetek létesültek. A német *Reichsgesundheitsamt* (1876), a charlottenburgi *Physicalisch-Technische Reichsanstalt* (1887), a párisi *Pasteur Intézet* (1888), a berlini *Robert Koch Institut* (1891) a ragályos betegségek kutatására, az *Institut für Serumforschung und Serumprüfung* (1896), amely Ehrlich vezetése alatt Steglitzben. létesült s később Frankfurtba került, az *Institut Solvay de Sociologie* Brüsszelben (1902), a *Georg-Speyerhaus* szintén Frankfurtban (1906) chemo-therapiái kutatások számára, Angliában a régi *Royal Institution of Great Britain*, Svédországban a *Nobel-intézet*, Khartumban (Egyiptom) a *Gordon Memorial Institut* (1903), a tropikus betegségek kutatására szaporították ezeknek a számát. De különösen sokat tett a XX. század legelején Észak-Amerika. Itt Washingtonban 1902-ben megalapították a *Carnegie Institutot* 22 millió dollár tőkével. Ennek 10 kutatóosztálya van a természettudományok számára. Nemsokára követte a Rockefeller-alapítvány, amely több mint 25 millió dollárral *Rockefeller Institut for Medical Researchot* alapított. Csatlakozik hozzá újabban a *Laura Spelman Rockefeller Memorial Institut*, amely társadalomtudományi kutatásokat rendkívül méretekben végzett. Ezek Schreiber György jellemző szavai szerint valóságos tudományos felhőkarcolók, mammutintézetek, amelyeknek tudományos teljesítőképessége és jelentősége nem mindig növekszik párhuzamosan az anyagi áldozatokkal. De mindenesetre nagyfontosságú az, hogy az Északamerikai Egyesült Államokban ma már 526 tudományos kutatóintézet van, amelyeket az ipar, alapítványok, vagy a kormányok tartanak fenn és a tudományos kutatás számára a legkedvezőbb feltételeket igyekeznek biztosítani. Ennek a fejlődésnek folyamán vette észre Németország is azt e század elején, hogy ha nem akar a nemzetek tudományos versenyében elmaradni, neki is kell nagyobb számban tudományos kutatóintézeteket létesítenie. Harnack Adolf, Emil Fischerrel és Wassermannal együtt 1910-ben írta híressé vált emlékiratát a kutatóintézetek alapításáról. Ebben a mintaszerű tudománypolitikai írásműben tovább fejlesztette Humboldt Vilmosnak gondolatát, aki az egyetemek és akadémiák mellett már ismerte az önálló tudományos intézeteket, (ő Hilfsinstitut-oknak nevezte azokat), mint már akkor is voltak a csillagvizsgálók és a botanikus kert. Humboldt emlékiratának hatása alatt jött létre 1911-ben a *Kaiser Wilhelm Gesellschaft*, amelynek célja alapszabályainak 1. §-a szerint: a tudomány fejlesztése különösen természettudományi kutatóintézetek alapítása és fenntartása útján. A Kaiser Wilhelm Gesellschaftnak ma már 26 mintaszerű és nagyrészt díszes intézete van az orvostudományok, természettudományok, a technikai tudományok és részben a szellemi tudományok terén is, például Kaiser Wilhelm Institut für Deutsche Geschichte és Institut für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht. A Kaiser Wilhelm Gesellschaft fenntartásában az ipar is nagymértékben résztvesz.

Mint a következő paragrafusokból kitűnik, a kísérleti állomások, tudományos és kutatóintézetek csoportjába tartozó intézmények a külföldi példák hatása alatt fokozatosan nálunk is alakultak. A tudománypolitikai tervszerűség teljesen szakadozott. Inkább gazdasági érdekekből, vagy egyes miniszterek tetteirejéből, mint tervszerű tudománypolitikai program megvalósításaként keletkeztek. Ez a magyarázata annak is, hogy némelyik gazdát cserélt, átmentek egyik minisztérium alól a másik alá, ahol fejlődésükhöz jobb anyagi feltételeket reméltek. Nagyobb számú intézmény létesítésére csak egy példa van, de az is kimondottan mezőgazdasági gyakorlati céllal: a földművelésügyi kísérleti intézmények kifejlesztése Darányi Ignác által.

Tervszerűség a nem gyakorlati irányú tudományos kutatóintézmények terén, mint tudománypolitikánkban általában, legújában jelentkezik. Az 1926. év januárjában tartott Természettudományi Kongresszus kutatóintézetek szük-

ségessége mellett szintén állást foglalt. Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter a kongresszus eredményeként a természettudományok fejlesztése érdekében teendő intézkedésekről készített törvényjavaslatban többek közt gondoskodik az Ógyalláról menekült svábhegyi Csillagvizsgáló Intézet felépítéséről és a javaslat indokolásában a kutatóintézetekről a Harnack-féle emlékiratra való utalás után a következőket mondja:

„Kis nemzeteknek intézményszervezési kérdésekben pénzügyi okokból óvatosaknak kell lenniök. Éppen azért nekünk magyaroknak csak olyan tereken szabad külön kutatási intézetek létesítésére gondolnunk, amelyeken területünk-ből, klímánk-ból, vagy egyéb sajátos viszonyainkból, avagy más különleges okból valami olyan specifikumunk van, mely felett éppen csak mi rendelkezünk. Minálunk az általános nagy disciplinák terén az egyetemeknek és múzeumoknak kell a tanítás, illetőleg szemléltetés mellett a kutatási feladatoknak is megfelelni és külön kutatási intézet létesítéséhez különleges, mondhatni kivételes, jogcím kell...”

„Így nekünk magyaroknak van egy nagy természeti kincsünk: Európa legnagyobb édesvizű tava, a Balaton. Ennek élettani átkutatása a magyar tudományosságnak speciális kötelessége. A Balatonnak és környékének állat- és növényvilága bő kutatási lehetőséget nyit meg, éppen azért a balatoni limnológiai állomás gondolata önként kiszélesedik a magyar biológiai kutatóintézet koncepciójává... Másik magyar specifikum Eötvös Loránd nagy találmánya: a torziós inga. Az Országos Természettudományi Kongresszuson köztetszésre is talált a kezdeményezés, hogy geofizikai kutatási intézetet létesítsünk, melynek az lenne első hivatása, hogy Eötvös készülékével a kísérleteket folytassa és azt tökéletesítse... íme két valóban specifikus magyar jogcím egy biológiai és egy geofizikai kutatási intézet létesítésére.”

Ezek az intézmények már biztosítva is vannak, így e téren is tehattunk egy újabb megfontolt lépést nemzetközi tudományos pozíciónk emelésének útján.

A Természettudományi Kongresszus hatása alatt alapított *Országos Széchenyi Szövetség* e tudományos intézetek működését is elő fogja mozdítani. Fontos a kutatóintézeteknek a tudománypolitikai tervszerűségbe való bekapcsolása és a tudományos főiskolákkal való harmonikus működésük elérése, amit viszont az *Országos Természettudományi Tanács* lesz hivatva biztosítani. (L. 38. §.)

18. §. A M. KIR. CSILLAGVIZSGÁLÓ INTÉZET.

Írta: TASS ANTAL.

I. A magyar csillagvizsgálók múltja. II. A svábhegyi csillagvizsgálóintézet.

I. A csillagvizsgálók nemzetközi hálózatában hazánk a XVIII. században a naevszombati egyetem és az egeri érseki líceum csillagvizsgálóival volt képviselve. Előbbi 1735-ben, utóbbi 1786-ban épült. Hírnévre közülük azonban csak a XVIII. század végén a Budára áttelepített egyetemi obszervatórium emelkedett akkor, mikor a múlt század első éveiben Pasquich János igazgatása alá jutott, ki a budai várpalotában célszerűtlenül elhelyezett intézet részére a Gellért-hegyen új épületet és új felszerelést eszközölt ki.

A Pasquich tervezte és 1813-tól 1815-ig épült gellérthegyi csillagvizsgáló akkoriban Európa egyik főcsillagvizsgálójának tekintették. Beosztását úgy az 1818-ban épült bogenhauseni (mai müncheni), mint az 1820-ban emelt nápolyi-capodimonte-i csillagvizsgálók tervezésénél utánozták. Azzal pedig Pasquich, hogy szakítva a múlt hagyományaival, az izolált Gellért-hegyre vitte intézetét, a csillagvizsgálók elhelyezésénél követendő szempontok helyes megválasztására

adta az első példát, melyet főleg csak a múlt század utolsó negyedében kezdenek búvárkodást szolgáló csillagvizsgálók elhelyezésénél követni.

A magyar tudomány ezen mintaszerű intézete a magyar szabadságharcral együtt elbukott. Az abszolút bécsi kormány a múlt század ötvenes éveinek elején leromboltatta, amivel hazánk a csillagvizsgálók európai hálózatából kitörlődött volt és csak a hetvenes években kapcsolódott ismét vissza *Konkoly Thege Miklós* áldozatkészsége folytán, ki 1871-ben kezdi *ógyallai* csillagvizsgálóját építeni és kinek hatása alatt rövid egymásutánban létesült újabb három csillagvizsgáló: a *kalocsai*, a *herényi* és a *kiskartali*. A négy közül az utolsó kettő már megszűnt, a kalocsai éveken át élethalál harcra vívott, az ógyallai pedig hazánk területi megcsonkítása következtében hajléktalanná válván, közel állott a teljes megsemmisüléshez,

A herényi csillagvizsgáló a Gothard-testvérek alkotása, virágzásának fénykora Gothard Jenő nevéhez fűződik, ki számos eredeti úttörő megfigyeléssel gazdagította a csillagászatot és kinek mesteri keze alól a modern csillagászati műszerek közül nem egyik első modellje került ki. Úttörő volt a fényképezésnek a csillagászati megfigyelésekre való sikeres alkalmazásában és nagy sikerrel foglalkozott az égitestek színképének fotografikus tanulmányozásával. Nevéhez fűződik a Lyra-köd központi csillagának fotografikus felfedezése, ködfelvételeivel pedig oly gyenge égitestek létezését sikerült kimutatnia, amelyek létezését a világnak akkoriban legnagyobb távcsövével, a Lick-refraktorral lehetett csak vizuálisan igazolni. Az elsők közé tartozott, akik az új csillagok fokozatos átalakulását tudták kimutatni és kinek megfigyelései az új csillagok keletkezéséről szóló modern elmélethez első alapul szolgáltak. 1909-ben történt elhunya a herényi csillagvizsgáló hanyatlását is jelentette; örökösei az intézetet feloszlatták, felszerelését pedig a szombathelyi főgimnáziumnak adományozták.

Nem sokkal hosszabb életű volt a báró Podmaniczky Géza és neje, gróf Degenfeld-Schomburg Berta alapította kiskartali obszervatórium sem. Csillagászai főleg bolygótopográfiával foglalkoztak. A kommunizmus és a román megszállás alatt sokat szenvedett az obszervatórium, tulajdonosai 1922-ben végleg feloszlatták, legértékesebb műszereit a svábhegyi csillagvizsgálónak ajándékozván.

Haynald érsek 1878-ban, mikor a kalocsai érseki főgimnáziumot a középiskolák tanulmányi körét messze felülmúló tudományos intézettel, csillagvizsgálóval bővítette ki, a külföldet is megelőzte, mert Amerikában és Angliában ily szokás csak egy-két évtizeddel később honosodott meg. De emellett a *Haynald-obszervatórium* a magyar tudományos életnek fontos tényezőjévé vált, kifejtett munkássága a külföldön is általános elismerést keltett. Az obszervatórium működésének főszülya a Nap fizikájának tanulmányozására esik s *Fényi* atyának, az intézet kiérdemesült igazgatójának 32 éves megfigyelési sorozata párját ritkító és alapvető jelentőséggel bír. Az obszervatórium műszerei azonban megújításra szorulnak, elhelyezése pedig nem felel meg a csillagászat mai követelményeinek. Az alapítványnak alkalmasabb helyen tervezett megújítására megindított tárgyalások már sikerre vezetőknek látszottak, mikor a világháború kitörése nemcsak minden további tervezetést megakasztott, hanem a szerencsétlen végét követő kommunizmus, valamint valutánk leromlása létalapjaiban rendítették meg az intézményt. Fokozatos talpraállítását jezsuita vezetői önzetlenségének és tudományszeretetének köszönheti.

A Konkoly hatása alatt keletkezett csillagvizsgálók közül letragikusabb talán saját alapítványának sorsa. Konkoly áldozatkészsége folytán ógyallai csillagvizsgálója a múlt század nyolcvanas éveinek elején a tudomány akkori állásához

mérten elsőrendű intézetté fejlődött volt; 10 hüvelyk nyílású refraktora a világnak akkoriban nagyobb műszerei közé tartozott. Igen gazdagon volt felszerelve kisebb távcsövekkel és különböző segédműszerekkel, különösen spektroszkópokkal és spektrográfokkal. Ezek között sok külföldi származású, nagyobb részük az ógyallai műhelyből került ki, mert Konkoly, ki a gyakorlati mechanikában, éppúgy, mint Gothard Jenő, kiválóan járatos volt, egy kitűnően felszerelt precíziós mechanikai műhelyt is rendezett volt be magának. Konstrukcióit nem egy esetben külföldi világcégek is átvették.

Csillagvizsgálóján több neves külföldi szakember töltötte el fiatalabb éveit, s ott dolgozott éveken át több kiváló hazai tudósunk is. Működésük idején készült az ógyallai spektráلكatalogus (Kövesligethy és Konkoly megfigyelései), mely a csillagok színképtípusa eloszlásának megállapítására vonatkozó tanulmányoknál a potsdami és a Harvard-obszervatóriumok spektráلكatalogusai mellett sokáig szolgált első kiindulási alapul. Ez a munka az intézetnek osztatlan megbecsülést szerzett, melyet Konkoly számos, különösen a gyakorlati csillagászat körét felölelő, német nyelven megjelent és megjelenésükkor hézagpótlónak ítélt műveivel még öregbített.

Érdemei elismeréséül a kultuskormány 1890-ben a m. kir. Meteorológiai és Földmágnassági Intézet vezetésével bízta meg Konkolyt, ki egész munkarejét és minden idejét ez intézet újjászervezésére és európai nivóra emelésére szentelte, úgyhogy vezetése alatt ez az intézet nem remélt és a külföldet is meglepő fejlődésnek indult. Igazgatói működése alatt tagozódott a meteorológiai intézet több osztályra, létesült Ógyallán meteorológiai és földmágnassági, később földrengési és lélegelektromossági megfigyelőállomással kibővült obszervatóriuma és igazgatói működésének utolsó éveiben még sikerült a budapesti intézet részére palotát is emeltetnie, melyben az első magyar *csillagászati és meteorológiai múzeum*, is elhelyezést nyert. Hogy nálunk ilyen is van, arról kevesen tudnak; létesülését ez is Konkoly mindenre kiterjedő figyelmének köszönheti. Mikor tehát a meteorológiai és földmágnassági intézet vezetésétől megvált, benső meglepéddel állapíthatta meg, hogy e tudomány terén a további fejlődés alapjait biztosította.

Konkolynek a meteorológiai és földmágnassági intézet fejlesztésével járó nagy lekötöttsége csillagvizsgálója munkásságának és fejlődésének azonban hátrányára vált. Utóbbit még egy külső körülmény is megakasztotta. A gyakorlati optika fejlődése és a csillagászatnak kísérleti alapokra történt áttérése a csillagvizsgálók felszerelésének előre nem sejtett kibővítéséhez és fejlődéséhez vezetett. Valóságos versengés indult meg az egyes államok között, hogy csillagvizsgálóik felszerelésével egymást felülmúlják. E törekvésben a külföldi kormányokat a mecénások sokasága támogatta, kik közül egyesek nevük megörökítésére fejedelmi adományokból létesítettek csillagvizsgálókat (Lick 900.000 dollárnyi adományából a Lick-obszervatórium, Yerkes 1,000.000 dollárnyi adományából a Yerkes-obszervatórium, báró Bischoffsheim 10 millió franknyi adományából a nizzai Bischoffsheim-obszervatórium létesült, stb.). E verseny következtében a kisebb csillagvizsgálók jelentősége és köztük a magyar csillagvizsgálóké is fokozatosan eltörpült. Németország, hogy csillagvizsgálóinak vezető pozícióját megtartsa, elsősorban a potsdami csillagvizsgálót szerelte fel egy 80 cm nyílású kettős refraktorral, majd felépítette a heidelbergit, utána a hamburgit, legvégül a babelsbergi csillagvizsgálót, mely már egészen modern amerikai méretű és fejlesztette kisebb csillagvizsgálóit is (a bonnit, a kielit, a breslaut), miután már a potsdami létesítések a strassburgit is hatalmas arányokban megépítette volt. Anglia, Franciaország, Olaszország és a többi kultúrállamok sem maradtak el. A csillagvizsgálók ezen mindjobban kifejlődő világhálózatában a magyar

csillagászatot a Konkoly hatása alatt keletkezett csillagvizsgálók és a saját csillagvizsgálója képviselték. Ezek közül utóbbi, 1899-ben történt államosítása után, igen lassan bár, de mégis fokozatosan fejlődött. Államosításakor négy tisztviselői állás: aligazgatói, obszervatori és két adjunktusi rendszeresített, igazgatói ellenben nem, mert e teendők ellátását Konkoly nobile officiumként magának tartotta fenn. Az intézet államosításával a magyar csillagászatról való gondoskodás félszázadig terjedő megszakítás után újból a magyar államkincstár köteleességévé vált.

Az államosított intézet első aligazgatója Kövesligethy Kádó egyetemi tanár, első obszervatora Harkányi Béla báró lett. Ők az intézet főprogramjával az asztrófotometriát, mint a csillagászat azon ágának művelését jelölték ki, melynek terén optikailag szerény felszerelés mellett – s akkoriban az ógyallai felszerelés már ilyenek volt tekintendő – is számottevő siker volt remélhető.

Ugyanis a csillagos ég szerkezetét majd csak akkor fogjuk megközelítően ismerni, ha minél több csillagnak távolságán és mozgásán kívül ismerni fogjuk fejlődése folyamatának fázisait is. Ezek tanulmányozásához a régebbi pozíció-meghatározásokkal az újabb kolorimetrikus, fotometrikus és spektroszkopikus észleletek karöltve járulnak, sőt a két utóbbi módszer oly mozgásokat is derített ki, amelyeket a sztellárasztrónómia egymagában nem tudott kimutatni.

Még a múlt század második felében felismerték, hogy ily univerzális problémához minél több csillagnak fényét és fényváltozását szükséges pontosan ismerni. A csillagfény pontos ismeretéből a csillagszámra, a csillagtávra lehet következtetni, a csillagfény változásából pedig a csillagnak a látósugár irányába eső elmozdulására vagy pedig a csillagnak fizikai alkatára. Ezeket a fényváltozásokat, illetve lefolyásuk törvényszerűségét gondos fényméréssel lehet csak megállapítani, különösen nehezek e mérések akkor, mikor a fényváltozás amplitúdója igen csekély. Mindezen tények horderejének felismerése után minél szélesebb körökben kezdtek foglalkozni az asztrófotometria exakt művelésével, mi az asztrófiotometriai módszereknek és műszereknek fokozatos tökéletesedéséhez, vezetett.

Az intézet államosítását követő években ezért ily modem- asztrófotometriei fokozatos beszerzésére törekedtünk, melyek a csillagvizsgáló 6 és 10 hüvelyk nyílású refraktorára felváltva szerelten eleinte fényváltozó csillagok megfigyelésére használtattak. E megfigyelések kiadása 1918-ban tervezetett, a cseh megszállás folytán azonban a félig kinyomott kiadvány megjelentetése megakadt. A kiadvány legközelebb fog megjelenni.

E megfigyeléseknél sokkal nagyobb jelentőséggel bír az ógyallai csillagvizsgálónak 1916-ban megjelent fénykatalógusa. Míg Pickering, az amerikai Harvard-obszervatórium néhai igazgatója és iskolája az ég legnagyobb részének fotometrikus átkutatását végezték, addig Potsdamban Müller és Kempf az ég északi felének fotometrikus átkutatására szorítkoztak, meghatározván egy negyedszázados munka *árán* azon 14.199 csillagnak fényét, melyeknek becsült fényrendje a Bonner Durchmusterung szerint 7-5 csillagrendnél nem kisebb, és pedig mindezekig el nem ért pontossággal. Ennek a munkának folytatását Ógyallán óhajtván adni, feladatul tűztük volt ki a déli éggömbnek a világegyenlítőtől a -15 fok deklinációig terjedő zónájának a potsdamiakéhoz hasonló szempontok szerinti fotometrikus átkutatását. Erre már azért is kötelezetteknek éreztük magunkat, mert a Kövesligethy-Konkoly-féle ógyallai spektrálkatalógus is erre az égrészre vonatkozik. E munkának első része az 1916-ban megjelent kérdéses fénykatalógus, mely 2122 csillagnak adja fotometrikus fényét. Második részéhez a megfigyelések a cseh megszállás miatt nem készülhettek teljesen el. Az első részhez tartozó anyag megfigyelését Tass, Terkán és részben Fejes végez-

ték, a második rész anyagát Terkán hadbavonulása miatt Tass egyedül. E második rész 1064 déli és 723 északi csillagból áll, utóbbiak azért vétettek fel, hogy az ógyallai fénykatalógus adatai a potsdamiakéval közvetlenül összehasonlíthatók legyenek.

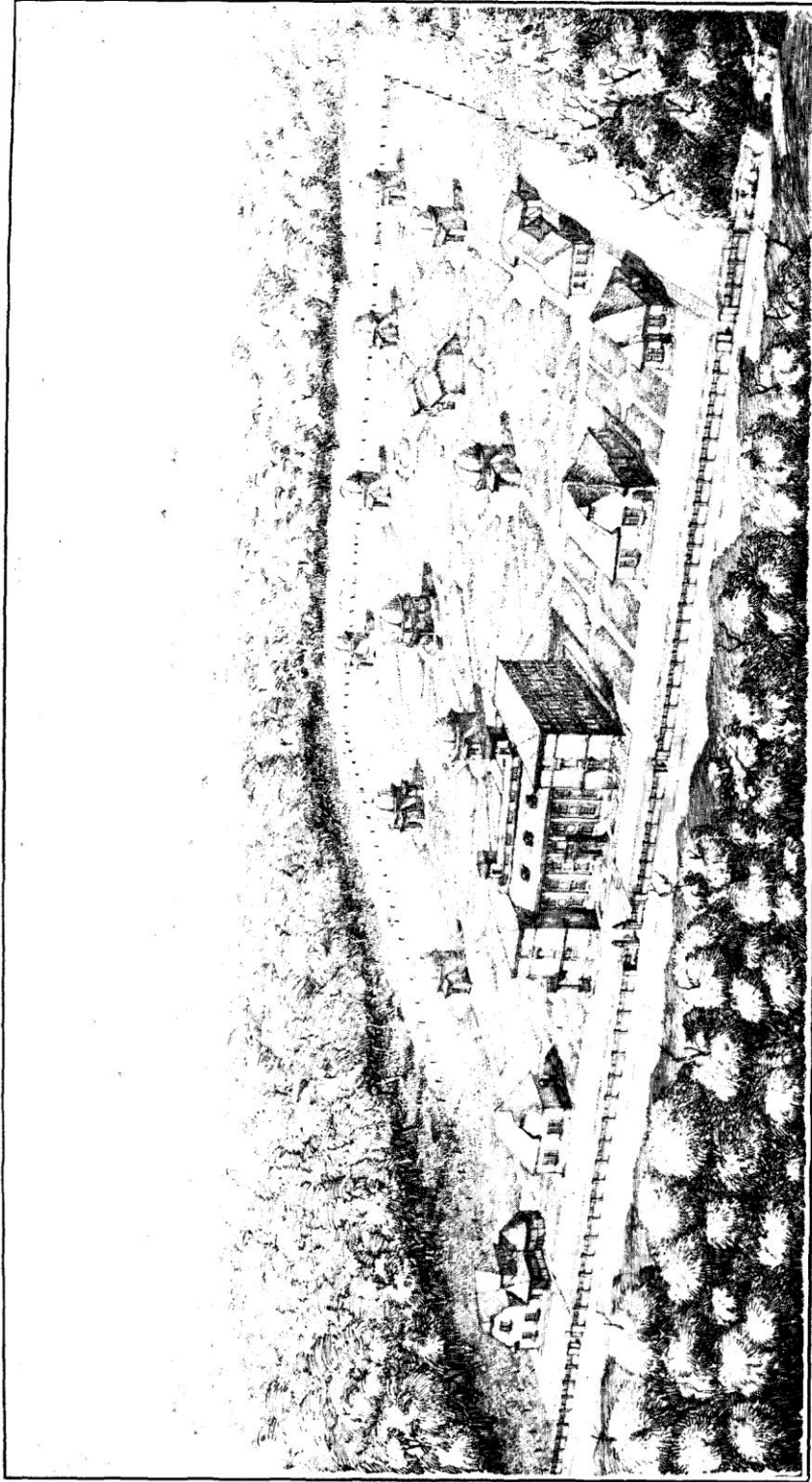
A fejlődés természetes sorrendje a fotografikus fotometriára való áttérést követelte. Másfél évtizeddel ezelőtt a nagyszámú vizuális fénykatalógusok mellett alig voltak még a fénysugárzás aktinikus részére vonatkozó terjedelmesebb fénykatalógusok. Schwarzschild úttörő munkálataival megalapozott úton nevezett felkérésére az asztrófotometria ezen ágának művelésére is áttértünk, miután ennek lehetőségét a kultuskormány a megfelelő berendezés beszerzésével biztosította. Az eredeti terv szerint az északi éggömbnek a pólustól +60 fok deklináció közötti részének aktinikus feldolgozását vállaltuk, továbbá a déli éggömbnek általunk vizuálisan feldolgozott részét. Schwarzschildék a világegyenlítőől + 20 fok deklinációig terjedő részt dolgozták fel, míg a + 20° és + 60° közötti részt egy olasz csillagvizsgáló vállalta volt el. Végeredményben 17.000-nél több csillag fotografikus magnitúdójának meghatározása volt a kitűzött cél. E vállalkozás jelentőségét röviden kidomborítom.

Ugyanazon csillagok vizuális és színszűrők nélkül használt nem orthokromatikus lemezekon nyert felvételekből levezetett fotografikus csillagrendtékei között szinkülönbség okozta eltérések vannak. Ez a színindexnek nevezett eltérés a szín és a csillagspektrum energiaeloszlásának mértékéül szolgálván, segélyével levezethető a csillagok fizikai tulajdonságának egész sora; így a színindexből meghatározható a csillagok spektrumtípusa, színe, effektív hőmérséklete stb. Nyilvánvaló, hogy 17.000-nél több csillagra vonatkozó ily adatok birtokában a további kutatás nagyjelentőségű új alapra is támaszkodhatott volna. A háború kitörése és az intézet menekülése a munka kivitelét megakasztotta.

A jelzett munkaprogramm belátható időn belül remélhető volt befejezése után speciálisabb kutatásokra, főleg spektroszkópikus megfigyelésekre óhajtottunk áttérni és erre az időre az intézetet oly műszer birtokába juttatni, melynek segélyével egyrészt ily természetű kutatások elvégezhetők, másrészt pedig mellyel a kutatás köre legalább a tizenötödrendű égi objektumokig kiterjeszhető lett volna, mely határig minden közép nagyságú csillagvizsgáló intézet felszerelésének fényereje terjed. Több sikertelen kísérlet után végre 1913-ban vezettek eredményre a vonatkozó tárgyalások, amennyiben a kultuskormány egy 60 cm-nyi nyílású tükrörteleszkóp beszerzéséhez és elhelyezésére kupolának építéséhez hozzájárult. A világháború kitörése a műszer folytatólagos építését és kupolája építésének megindítását is megakasztotta.

Konkoly Thege Miklósnak 1916-ban történt elhunytá után még reméltük, hogy az intézetnek félbemaradt fejlesztését a háború befejeztével folytathatjuk. Ennek szomorú végét követő nehéz idők azonban más kötelezettségek elé állították az intézet tisztikarát: egyrészt a fenyegető cseh megszállás elől kellett megmenteni az alapítvány felszerelését, másrészt újjáélesztését előkészíteni. A kultuskormány, a székesfőváros és a társadalom megértő támogatása folytán sikerült is – mint ez közisniereset – a menekült csillagvizsgáló újrāépítését megindítani.

II. Az intézet a Budapest tőszomszédságában emelkedő Svábhegyen épül és pedig a főváros tulajdonát képező budakeszi erdő „Setétvágás” nevű részéből kihalított 40.000 négyzetméternyi területen, 486 méter tengerszín feletti magasságban. Elhelyezésénél fogva az új intézet a magaslati obszervatóriumok sorába tartozik. Minden irányban szabad a láthatár és a főváros építési szabályrendeletének megfelelő kiegészítésével az intézet a körülépítés veszélyétől mentesít-



*As állami Csillagvizsgáló Intézet. Budapest, Széchenyi.
Egyelőre csak a főpálya, három kupola és a meridiánok épült meg.*

(Frajeto: Seb Gomba.)

teteti A terület négyzetalakú, 200 méteres oldalhosszal. Az egyik a csillebérci úttal párhuzamos. Utóbbinak a Jánoshegyi- és Eötvös-út találkozási pontjától az intézetig vezető szakaszát a főváros makadám-úttá építtette ki széles gyalogjáróval. A terület többi három oldala véderdővel határos.

Az uralkodó szél iránya lehetővé tette a csillebérci úttal párhuzamos oldalnak főfronttá való kiképzését. Ezen oldalon épült az intézeti főépület és erre az oldalra kerülnek a személyzet lakóépületei. Az épületek vonalától nyugatra, tőle 50 méternyi távolban s hozzá párhuzamos vonalon kezdődik a távcsövek elhelyezésére szolgáló kupolák első vonala. Ettől újabb 50-50 méternyi távolságban még két kupolavonal jelöltetett ki. Az egyes vonalakban a kupolák szintén 50-50 méternyi távra jutnak egymástól.

Ezen izolált kupolarendszernek nevezett elhelyezést csak ott alkalmazzák, ahol elegendő terület áll rendelkezésre. Ahol nincsen megfelelő terület, ott ezen szakszempontból legideálisabb izolált kupolarendszertől el kell térni. Az első kupolavonalba került a 8 hüvelyk objektívnyílással bíró refraktor (röviden 8"-es) kupolája és ebbe tervezzük elhelyezni az asztrograf-kupolát. A második vonalba jutott a passageház, továbbá a Természettudományi alapból nyert segély terhére a 6 hüvelyk nyílású refraktor részére épült kupola, végül a székesfővárosi kupolaalapítványból épülő nagy kupola. A 8"-es kupolája és a passageház 1921-22-ben épült fel. A főépület építése 1923-ban kezdődött és 1926 végén fejeződött be. A 6"-es refraktor kupolája 1926 második felében épült és végül a fővárosi kupola építése 1926 késő ősszel kezdődött és 1927 nyarára készül el. Nagyon kívánatos volna, hogy az asztrograf-kupola is 1927 folyamán elkészülhetne. A további kupolák építése, amelyek a mellékelt tervrajzon szintén láthatók, úgyszintén a személyzet lakóépületeinek építése, későbbi évekre van tervbe véve.

A főépületben az irodákon s a könyvtári helyiségeken kívül a spektroszkópiái, az optikai, a fotográfiai laboratóriumok, a fotogramok és spektrogramok kimérésére szolgáló mérőműszerek helyiségei (komparator-szobák), a műszerek rendbentartására szükséges precíziós mechanikai műhely, egyenáram termelésére akkumulátortelep és egyéb szakberendezések kapnak helyet. Ezek közül különösen kiemelendő a normálórák felállítására szolgáló és a pincenívó alatt épült, köröskörül izolált falakkal és ilyen mennyezettel bíró óraterem.

A főépület méretei olyanok, hogy több évtizeden át az intézet remélhető fejlődésével járó igényeket kielégítheti. Minthogy így jelenleg az összes helyiségek szakcélokra még igénybe nem vehetők, a főépületben az intézet személyzete is kap ideiglenesen természetbeni lakást. Az intézet tudományos személyzete ezidőszerint mindössze az igazgatóból (V. fizetési osztály), egy obszervátorból (VII. fizetési osztály) és egy asszisztensből (IX. fizetési osztály) áll. A személyzetnek oly mértékű fokozatos szaporítása szükséges, hogy a státus a közép-nagyságú európai csillagvizsgálókéval (pl. a heidelbergi, a milánói, a meudoni, a brüsszeli és hasonló nagyságú intézetekével) egyenlő legyen. Megfelelő képzettségű szakkreszcencia biztosítása érdekében már a folyó tanévben egy főiskolai tanulmányait befejezett egyetemi hallgató küldetett ki Németországba több évi stúdiumra.

A passageházban felállított 80 mm nyílású passageműszeren a csillagászati óraszolgálat követelte megfigyeléseken kívül az új obszervatórium sarkmagasságának meghatározására, továbbá nemzetközi vonatkozásban a sarkingadozások ellenőrzésére szolgáló észlelések folynak. A 8"-es refraktorra szerelt Schwarzschild-féle mozgó kamarán a fentebb említett fotografikus-fotometriai (aktinometriai) kutatások folytak egy ideig; télen is fűthető fotográfiai laboratórium hiányában azonban e vizsgálatokat ideiglenesen beszüntettük, a műszert leszereltük és helyébe ideiglenesen a vizuális fotometriai célokra szolgáló 6"-es refraktort

állítottuk fel. Most, hogy ennek részére a Természettudományi alap terhére külön kupola épült, a műszer végleges elhelyezést nyert és a 8"-es refraktort újból felállíthattuk. Az aktinometriai vizsgálatok, tekintve, hogy a főépületben már megfelelő fotográfiai laboratórium és hogy a fotogramok kimérésére megfelelő kapacitású egyenáram is van, újból folytathatók voltak. A kopenhágai csillagászkongresszuson 1926-ban történt megállapodások szerint a munkában a kiélt, a pulkovi és a svábhegyi intézetek fognak részt venni. A végleges helyére került 6"-es nyílású refraktorra szerelt asztrofotometerrel folytatjuk az égnak a potsdami csillagvizsgálóintézet által megindított fotometriai átkutatását, mely munkánk első része, mint ezt már említettük, még 1916-ban jelent meg.

Még Ógyallán, mint már érintettük, egy nagyobb méretű távcső beszerzése törekedett az intézet, hegy kutatásainak körét a gyengébb fényű csillagokra is kiterjesztesse és hogy az égitestek modern színképi vizsgálataiban is részt vehessen. Az intézet ezen régi vágya részben a kultuszminiszternek, részben a székesfőváros tanácsának megértő támogatásával vég're a megvalósulás stádiumába jutott. A kultuszminiszter úr a műszer beszerzésére szükséges jelentékeny fedezetet biztosította, a főváros tanácsa pedig annak elhelyezésére 100.000 arany-Heyde-cég, optikai részét a jénai Zeiss-cég szállítja. A modern kutatások céljait szolgáló minden mellékberendezéssel felszerelt és 24 hüvelyk nyílású reflektorból, 12 hüvelyk nyílású refraktorból álló műszer 1927 nyár folyamán kerül leszállításra. Birtokában a svábhegyi intézet nemzetközi vonatkozásban is Európa nagyobb csillagászati obszervatóriumai sorába emelkedik. Elhelyezésére szükséges kupolának belső átmérője 9-5 méternyi lesz. Kupolája automatikusan működő forgató berendezéssel fog' bírni s az egész felszerelés érdekességét az automatikusan emelhető és süllyeszthető észlelőhely-berendezés fog'ja emelni.

A három kupolán kívül még egy negyediknek építését is megkívánják az újabbkeletű nemzetközi munkálatok. A nemzetközi jellegű „Astronomische Gesellschaft” 1863-ban több csillagvizsgáló kooperatív közreműködését megkívánó nagyszabású munkaterv végrehajtása érdekében alakult. Tizenhat csillagvizsgáló közel 200.000 csillagnak pontos helyét határozta meg a legutolsó három évtizedben. Ennek az alapvető munka ismétlésének szükségessége merülvén fel, a Kopenhágában tartott 1926. évi csillagászkongresszus elhatározta, hogy a megfigyeléseket nemcsak meridiánkörökkel fogják ismételni, hanem fotografikus úton is fogják végezni. Az erre a célra legalkalmasabb asztrográfak megállapítására Bonnban és Bergedorfban folytak éveken át kísérletek. A célra legalkalmasabbnak mutatkozott egy 16 cm nyílású és 200 cm fókusz távulú asztrográf, mert rajta 22X22 cm-nyi méretű lemezen az égnak 5°X5°-nyi, azaz 5 négyzetfoknyi része hibamentesen képezhető le. A fotogramok kimérése pedig arra, az eredményre vezetett, hogy a levezetendő csillagpozíciók középpontjai 0, 20 és 0, 25 ívmásodperc között maradnak; ez oly pontosság, mely a legjobb meridián-megfigyelésekkel vetekszik. A munka végzésére a bonni, a bergedorfi és pulkovi csillagvizsgáló vállalkoztak, de rendkívül szükségesnek jeleztetett, hogy még több csillagvizsgáló rendezkedjék be erre a munkára. E munkában való részvétel lehetősége is előnyös volna az intézetre, az asztrográf bírása pedig egyéb pozíció-meghatározási feladatok ellátására is szükséges volna. Az asztrográf a megszünt kiskartali csillagvizsgáló néhai tulajdonosa, báró Podmaniczky Géza és neje adományozta 7"-nyílású refraktorra lenne felszerelhető és az egész berendezés elhelyezésére egy 6-5 m átmérőjű kupola volna alkalmas.

A főépület elkészültével a programszerű munkálatok ellátása intézményesen biztosított. A főépület tudományos felszerelése azonban még évekig tartó munkát jelent, mert az utolsó évtizedben a csillagászati kutatások felerésze a távcső mellől a laboratóriumokba helyeződött át. Ezeknek felszereléséhez szük-

séges készülékek az utolsó évtizedben pedig igen nagy fejlődést mutatnak. A laboratóriumi munkálatok lehetőségét a főváros azzal is előmozdította, hogy már évekkel ezelőtt a svábhegyi közvilágítási és vízvezetéki hálózatát az intézet területéig meghosszabbította.

Bár a fővárosnak e nehéz időkben nyilvánuló nemes áldozatkészsége minél szélesebb körökben követésre találna, hogy a magyar csillagászat mielőbb emelkedhessek arra a pozícióra, melyre az összeomlás előtt az intézetnek tervbe vett fejlesztésével emelni törekedtünk.

Az intézet fenntartásának és felszerelésének megkönnyítésére alakult 1924-ben a *Stella* Csillagászati Egyesület. (V. ö. 30. §, 47.)

19. §. A M. KIR. ORSZ. METEOROLÓGIAI ÉS FÖLDMÁGNESSÉGI INTÉZET.

Írta: RÓNA ZSIGMOND.

Meteorológiai kutatásokra szánt önálló intézetek száz év előtt még nem voltak és az európai művelt nemzeteknél is csak a XVIII. század második felében tört magának utat annak a szükségnek a felismerése, hogy az időjárás elemeket tudományosan és rendszeresen megfigyelés alá vegyék. A mannheimi tudós társaságé az érdem, hogy elsőnek valósította meg az egységes elvek szerint működő meteorológiai hálózat eszméjét, midőn 1778-ban néhány európai fővárosban székelő egyetemet és tudományos akadémiát a közös munkára szólított fel. Így lett a budai csillagvizsgáló, mely az egyetemhez tartozott, ennek a hálózatnak a tagja, mely mint olyan, 1781-ben kezdte meg megfigyeléseit a mannheimi társaságtól kapott műszereken és az ott megállapított eljárás szerint. Ennek a gyér hálózatnak az adatai külön évkönyvekben *Ephemerides Societatis Meteorologicae Palatinae* címen jelentek meg. Sajnos, hogy a mannheimi társaság megfigyelőhálózata 1792-ben az Európában dúlt háborúk miatt megszűnt. A budai csillagda azontúl is folytatta meteorológiai megfigyeléseit kisebb megszakításokkal. 1818-ig a várban, később a Gellérthegyen mindaddig, míg 1849-ben a csillagvizsgáló Budavár ostromának áldozatul esett.

Hosszú időbe telt a mannheimi társaság megszűnte után, míg egyes művelt államok az éghajlati vizsgálódásoknak szükségességét átérték. A XIX. század közepe táján főképpen a tudományos akadémiák emelték fel szavukat a meteorológiai intézetek alkotására is, mert ilyen központi szervek nélkül a hálózat helyes funkcionálása el sem képzelhető.

Így a bécsi es. kir. Tudományos Akadémia nemsokára megalakulása után az ünnepi megnyitó ülésén 1848 febr. 2-án elhatározta, hogy Ausztriában egységes meteorológiai megfigyelőhálózatot szervez és megbízta Kreil Károlyt, a prágai csillagvizsgáló igazgatóját a tervezet kidolgozásával. A bécsi akadémia csakhamar belátta, hogy a hálózat fenntartására és irányítására külön állami központi intézmény szükséges és az akkori osztrák közoktatásügyi miniszter Thun Leó gróf előterjesztésére a császár 1851 júl. 23-án engedélyezte a meteorológiai és földmágnességi intézet felállítását és Kreil annak igazgatójává nevezte ki. Az osztrák meteorológiai intézet hatásköre az abszolutizmus alatt Magyarországra is kiterjedt. És pedig magyar területen volt 1852-ben 14, 1860-ban 31 és 1870-ben 42 megfigyelőállomás. Ezek között 1861 március 13. óta szerepelt a budai reáliskola is, melynek igazgatója a bencésrendi dr. Schenzl Guidó, aki a természettudományi vizsgálódások iránt kiváló érzékkel bírt, nem elégedett meg az egyszerű munkatárs szerepével, hanem állomásának felszerelését folyton fejlesztette, amiben a Magyar Tudományos Akadémia is támogatta. Schenzl kérésére

az Akadémia a maga költség-én a budai reáliskolában földmágnességi obszervatóriumot rendezett be és néhány regisztráló műszer beszerzésével (Kreil-féle baro- és thermograph) a reáliskolát I.-rangú meteorológiai állomás színvonalára emelte.

A Magyar Tudományos Akadémia már 1860 jún. 18-án tartott ülésén bizottságot küldött ki az ország természeti viszonyainak megismerésére, melynek körébe a meteorológiai kutatások is tartoztak. De csak a kiegyezés után érkezett el az ideje, hogy az önálló magyar meteorológiai intézet megteremtését hangoztassa. A tervezett intézet szervezeti szabályzatát Schenzl és Hunfalvy készítette el, az Akadémia 1868 ápr. 6-án tartott ülésén elfogadta és báró Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére ő es. és kir. ap. Felsője 1870 ápr. 8-án kelt elhatározásával szentesítette a *m. kir. Meteorológiai és Földmágnességi Intézet* szervezeti szabályzatát és 1870 júl. 12-én az Akadémia ajánlatára dr. Schenzl Guidót nevezte ki az intézet igazgatójává.

A szervezeti szabályzat szerint az intézetnek egyrészt az a rendeltetése, hogy központi szerve legyen az országban létesítendő megfigyelőállomásoknak, tehát hogy a vidéki megfigyelőket műszerekkel és kellő utasításokkal lássa el, a megfigyelési adatokat tudományosan feldolgozza és közölje, másrészt hogy mint obszervatórium behatóbb légköri és földmágnességi kutatásokat is végezzen. Azt is kimondja a szervezeti szabályzat, hogy az utóbbi célra gondoskodni kell arról, hogy az intézetnek saját épülete legyen, mely szabad kilátást nyújt minden irányban és zavaró hatásoktól meg legyen óva, továbbá, hogy a földmágnességi műszerek elhelyezésére alkalmas helyiségek is felállíttassanak.

Schenzl átvette a bécsi intézettől Magyarországon szervezett állomásokat és a hálózatot lassankint szaporította. 1871-ben 47 állomás működött, melyeknek száma 1886-ban 227-re emelkedett. A feldolgozott megfigyelési anyag a meteorológiai évkönyvben látott napvilágot, melyből évente egy kötet jelent meg. A meteorológia terén a tevékenység körülbelül a hálózat rendbentartásában, az adatok feldolgozásában és az évkönyv kiadásában merült ki. Obszervatórium a szó igaz értelmében nem volt, a Lovas-ríton levő Novák-féle villában anemográf nem volt, baro- és thermográfok jártak ugyan, de a diagrammokat nem olvasták le. Az intézet fejlődésében – tekintve a kicsi személyzetet és a roppant szerény dotációt – fennállása első 20 évében lényeges haladás nem is volt lehetséges. Az igazgatón kívül éveken át csak egy és később két kinevezett tisztviselő volt alkalmazva, akik adminisztratív teendőkkel is túl voltak terhelve. A hazai meteorológiai irodalom is nagyon szegényes volt, ami részben arra is vezethető vissza, hogy a rövid megfigyelési sorozatok összefoglaló éghajlati tanulmányokra még nem nyújtottak elég támpontot.

Annál örövendesebb volt a haladás a *földmágnesség* terén, amelyen Schenzl még mint reáliskolai igazgató elismerésre méltó tevékenységet fejtett ki. Nemcsak abszolút méréseket végzett rendszeresen a budai reáliskolában és később a lovasúti intézetben, hanem variációs műszerekkel is állandóan figyelte a földmágnesség! erő időbeli változását. Azonfölül folytatta Kreil munkálatait, aki az egész osztrák-magyar birodalom földmágnességi felmérését 1847-1857-ig végezte, amennyiben 1864-1881-ig sokkal részletesebben mint Kreil (magyar területen 111 helyen) határozta meg a földmágnességi erő értékeit (munkatársai: Kruspér István, Kondor Gusztáv, Kurländer Ignác). Két alapvető munka tanúsodik Schenzl eredményes munkálkodásáról. Az egyik: „Adalékok a magyar korona országaihoz tartozó országok földmágnességi viszonyainak ismeretéhez” (1881) tartalmazza az országok felmérés adatait. A másik „Útmutatás földmágnességi helymeghatározásokra” (1884) még ma is értékes kézikönyv, amelynek mását a külföldi szakirodalomban is hiába keressük.

Sehenzlt 1886-ban az admonti Szt. Benedek-rend káptalanja adminisztrátorrá választotta és így kénytelen volt a meteorológiai intézet igazgatói állásától megválni. Utódja dr. Gruber Lajos intézeti obszervátor lett, aki nemsokára ki-nevezetése után megbetegedett és 1880-ban meghalt. Betegsége alatt Kurländer Ignác obszervátor vezette az intézetet, melynek összes személyzete 1888-ban rajta kívül még két asszisztensből állott. 1889-ben a vízrajzi szolgálat céljaira mintegy 150 csapadékmérőállomás létesített és a személyzet a földművelési miniszterium terhére 2 kalkulátorral szaporodott.

1890 szept. 1-én dr. Konkoly-Thege Miklós, az ógyallai csillagvizsgáló alapítója, neveztetett ki az intézet igazgatójává, akinek sikerült az intézetet 20 évi tespedés után szűk keretéből kiemelni, munkakörét tágítani, személyzetét szaporítani, dotációját emelni és így az erős fejlődés előfeltételeit megteremteni.

Hivatalának elfoglalása után átvitette a mágnességi variációs műszereket ógyallai parkjába, ahol a már régibb idő óta működő meteorológiai állomást is meteorológiai műszerekkel (széltorony stb.) felszerelte, hogy ideiglenesen a hiányzó obszervatóriumot pótolja. Megszervezte a prognózisszolgálatot a földművelésügyi miniszterium anyagi támogatásával és e célból az intézetben a meteorológiai táviratok felvételére saját házitávírdát rendezett be. A régi helyiségek a Lovas-úton elégtelennek bizonyulván, az intézetet a MÁV nyugdíj-intézetének (II., Fő-u. 6.) bérházába költöztette, ahol később az I. és III. emeletet foglalta el. A vízrajzi célra felállított állomások fenntartási költsége és a prognózisszolgálat szubvenciója, melyet a földművelésügyi miniszterium viselt, nemsokára meghaladta az intézet szűkös dotációját és így Konkoly szorgalmazta az intézetnek a vallás- és közoktatási tárcából a földművelési tárcába való át-helyezését. A tényleges átadás 1893 január 8-án történt meg.

Mint hogy az intézetnek a haladó kor szükségleteihez kellett alkalmazkodnia és eredeti, tisztán tudományos rendeltetéséhez új gyakorlati fontosságú teendők is járultak, szükségessé vált a szervezeti szabályzat módosítása, Ő Felsége az új szervezeti szabályzatot 1896 okt. 19-én hagyta jóvá. Eszerint az intézet különböző működési ágai szerint osztályokra tagozódik. Abban az időben a következő 5 osztály alakult: 1. elnöki osztály, 2. obszervatórium, 3. klimatológiai osztály, 4. prognózisosztály, 5. ombrometriai osztály. Az utóbbi kettő a régi keretben -egyéltalában nem foglalt helyet. A prognózisosztály feladata volt az időjárás telegráfia lebonyolítása, a napi jelentés szerkesztése szinoptikus térképpel {az első szinoptikus térkép 1891 jún. 15-én jelent meg}, a prognózis kiadása. A prognózis szövege 1894 óta mint körözvény cirkulált és körülbelül 300 távirдахивatalban került nyilvános kifüggesztésre. Az ombrometriai osztály feladata pedig, hogy az egyes folyók vízgyűjtőterületén a vízrajzi osztállyal egyetértően csapadék- és árvízjelzőállomások létesítésével azokat az adatokat szolgáltatssa, melyek a folyamszabályozás és árvízjelzés céljaira szükségesek. Az a régi óhaj-tás, hogy az intézetnek külön *meteorológiai obszervatóriuma* is legyen, 1900-ban teljesült, midőn Darányi Ignác minisztersége alatt Ógyallán a modern követel-ményeknek megfelelően felszerelt díszes épület adatott át a tudománynak. Ugyancsak ott az igazgató parkjában földmágnességi obszervatórium is léte-sült. Új országos földmágnességi felmérést Konkoly kezdeményezésére Kur-länder Ignác végzett az 1892-94. években.

A rohamos fejlődést Konkoly igazgatóságának első tíz évében a következő számok tükröztetik vissza:

	1871	1890	1900
Tisztikar létszáma	3	6	29
Megfigyelő állomások száma	47	237	765
Költségvetés koronákban	12.900	29.000	184.978

A megfigyelőállomásokhoz még hozzájön a zivatarhálózat mintegy 1000 önkéntes észlelője, mely hálózatnak szervezésére 1896-ban új osztály, a zivatarosztály alakult. Azonkívül Konkoly jól felszerelt mechanikai műhelyt is rendezett be az intézetben. Az anyagi helyzet javulásával az intézet kiadványai is szaporodtak. Az évkönyv 1896-ig bezárólag csak egy kötetből állott, de a megfigyelési anyag növekedésével 1901-ben már négy kötet jelent meg, melyek közül az első kötet a klímaállomások, a második kötet az ógyallai obszervatórium, a harmadik kötet a zivatarhálózat és a negyedik kötet az ombrometriai hálózat megfigyeléseit tartalmazza. Azonkívül megindult a tudományos kiadványok két sorozata, az elsőből 9, az utóbbiból 7 kötet. Fellendült a meteorológiai irodalom is, egymásután jelentek meg a terjedelmesebb monográfiák (A légnyomás Magyarországon Rónától 1897], A zivatarok Magyarországon Héjastól [1897], A hőmérséklet évi menete Rónától 1900], Magyarország hőmérsékleti viszonyai Róna és Frauenhoffertól [1904], Az eső évi periódusa Hegy foky tói [1909]), sőt megjelent az első tudományos iendszerbe foglalt magyarországi klimatográfia Rónától (I. k. Általános éghajlat, II. k. Magyarország éghajlata [1909]) oly időben, mikor még nagyon kevés országban voltak ily összefoglaló munkák. Egy meteorológiai szakfolyóirat, „Az Időjárás”, melyet Héjas Endre az intézet támogatásával adott ki (1897 óta), szintén hozzájárult a meteorológiai irodalom fejlesztéséhez.

E század elején a földrengések nemzetközi megfigyelése került általánosan a geofizikai kutatások programjára és a Magyarhoni Földtani Társulat kezdeményezésére úgy a makro-, mint a mikro-seismikus megfigyelések az intézet teendői közé vétettek fel. Ehhez képest az intézet megszervezte a földrengési megfigyeléseket és pedig mintegy 2000 észlelőt látott el kérdőívekkel a mikro-seismikus jelenségek gyűjtésére, azonkívül két strassburgi horizontális ingát helyezett el az ógyallai obszervatóriumban és műhelyében Konkoly tervei szerint 5 Vicentini-féle seismograph készült, melyek Budapesten, Ógyallán, Temesvárt, Kolozsvárt, Zágrában kerültek felállításra. Az adatokat Réthly Antal dolgozta fel, aki a hazánkra vonatkozó régebbi földrengési feljegyzéseket összegyűjtve katalógusban adta ki, mely munka bizonyos tekintetben a külföld részéről is mintául fogadtatott el. Később ezeket a teendőket a budapesti egyetemi földrengési intézet vette át.

Teljesült a meteorológiai intézetnek régi óhajta is, hogy Budapesten saját hajléka legyen. Az intézet 1910 május 1-én költözködött új díszes épületébe (II., Kitaibel Pál-u. 1.), miután 40 évig különböző helyeken bérelt helyiségekben volt elhelyezve. Az épület az intézet speciális céljainak figyelembevételével épült, a kellő számú irodahelyiségeken kívül tágas terraszban végződő torony van az anemográfok számára. A Konkoly által alapított meteorológiai és csillagászati múzeum, melynek tárgyai önkéntes adakozóktól gyűltek össze, a könyvtár és a műhely szintén megfelelő elhelyezésre találtak az épületben.

Konkoly 1911 aug. 12-én vonult nyugalomba. Igazgatóságához az intézetnek nagyarányú fejlődése fűződik. Tekintélyével sikerült az intézetet átszervezni, munkakörét tágítani, személyzetét jelentékenyen szaporítani és dotációját tetelesen emelni. Utóda dr. Róna Zsigmond aligazgató lett, aki mindjárt igazgatósága kezdetén az intézet munkaprogramját az aerológiai kutatásokkal bővítette. Marczeil György intézeti adjunktus még ugyanabban az évben Münchenben szerzett tapasztalatai alapján hajtotta végre az előkészítőmunkálatokat, úgy hogy az intézet már 1913 elején megkezdte a ballonsondes-ek feleresztését a nemzetközileg megállapított napokon és a pilotballonok rendszeres használatát is. Ezzel Magyarország is eleget tett a tudományos léghajózás nemzetközi bizottsága III. ülésén hozott határozatának, mely a közös külügyminisztérium útján hoz-

zánk érkezett. Az újonnan alakult aerológiai osztály még 1914-ben is teljes erővel végezte munkaprogrammá át (egy-egy esztendőben 32 regisztráló léggömb fel szállása) és megfigyelésének eredményeit az évkönyv III. kötetében közölte, mely a zivatarévkönyv helyébe lépett.

A háború kitörésekor az intézet teljesítőképességének tetőpontján állott. A tisztikar 30 tagból állott (1 igazgató, 1 aligazgató, 8 adjunktus, 9 asszisztens, 5 kalkulátor, 2 szakdíjas, 2 irodatiszt, 1 műszaki tiszt, 1 díjnok), a szolgaszemélyzet 9 tagból. Az évi költségvetése pedig így alakult:

Személyi rendes kiadások	158.000 kor.
Dologi rendes kiadások	75.000 kor.
Dologi rendkív. kiadások	14.000 kor.

Már megtörténtek az előmunkálatok a rádiófelvevőállomás berendezésére az intézet épületében, mely azonban felsőbb rendeletre abbamaradt.

Természetesen a háború az intézet működését sokféleképpen hátrányosan érintette. Sok tisztviselőjét a harctérre szőlította és számos vidéki munkatársa is bevonult, úgyhogy egyes állomások működésében szünetelés állott be. A meteorológiának gyakorlati alkalmaztatása a hadviselésben- az intézetet is szoros nexusba hozta a hadvezetőséggel. Megszervezték a tábori meteorológiai szolgálatot, ahol a meteorológiában kiképzett hadköteleseket alkalmazták. A prognózisszolgálat céljaira az egész harctéren több központot állítottak föl és a légi csapatok állandóan foglalkoztatták az intézetben megmaradt tisztviselőket. Kétségtelen, hogy a háború a meteorológia egyes ágainak fejlesztésére termékenyítőleg hatott, amennyiben az időjárás-telegráfia roppantul elterjedett és az aerológiai vizsgálódások is fölötté elszaporodtak. De jóllehet ebből a tudomány-
nak is némi haszna lett, a háború mégis megbénította a meteorológiai intézete-
ket rendes működésükben, nemcsak azért, mert a hadiszolgálatra bevonult tiszt-
viselők távolléte a rendes munkának elvégzését megakasztotta, hanem azért is,
mivel az érintkezés a külföldi intézetekkel is megszakadt. Az ellenséges államok-
tól az időjárás- táviratok a hadüzenet pillanatától kezdve elmaradtak és a kiad-
ványok rendszeres kicserélése éveken át szünetelt.

A háború után az intézet fejlődésében sajnálatos visszaesés következett be. Előidézte ezt egyrészt a kegyetlen békekötés, mely az intézetet megfigyelő-
liálózatának nagyobbik és értékesebb részétől fosztotta meg (az állomások három-
negyedrésze elveszett) és melynek következtében az ógyallai meteorológiai és
földmágnességi obszervatóriumok is idegen kézre jutottak. Másrészt pedig a
pénzünk elértéktelenedésével járó anyagi bajok és a személyzet apadása, mely
utóbbi részint önkéntes távozás, részint több ízben alkalmazott csökkentés
következménye.

Az intézet a személyzet és a dotáció elégtelensége miatt kénytelen volt
működésének keretét megszükiteni és az adott lehetőséghez alkalmazkodni. Sze-
mélyzete a békebeli létszámnak 40%-ára, költségvetése pedig 1924/25-ben 5%-ára
apadt, és 1925/26-ban 10%-a volt. Egyes működési ágak egészen megszűntek vagy
szünetelnek, így a földmágnességi lélegelektromossági, aerológiai vizsgálódások,
míg a megmaradtak szerényebb méretekben folynak. Egy^Tedül az agrometeorolo-
gia az, mely a háború után mint új ág kapcsolatot az intézet tevékenységé-
hez, de az is csak a kezdet stádiumában van.

Kedvezőtlen anyagi helyzete következtében az intézet kényszerült kiadvá-
nyait a legszükségesebbre redukálni. Térképes napi jelentése nagyon szerény
alakban jelenik meg. Azonkívül kiad még egy havi jelentést Magyarország idő-
járásáról, mely nemzetközi határozat értelmében a külföldre is megy. Az Év-
könyv évente egy kötetre zsugorodott, de annak a kiadásában is fedezet hiánya

miatt elmaradás állott be. Jelenleg az 1919, 1920, 1924, 1925. évfolyamok várnak még kiadásra. „Az Időjárás” c. folyóirat további fenntartása céljából megalakult a Magyar Meteorológiai Társaság.

Komoly aggodalmat keltenek még az intézet személyzeti viszonyai. Ugyanis hiányzanak a tisztikarban fiatal, jól kiképzett munkaerők, akik hivattva lennének a túlnyomóan hosszú szolgálattal bíró régi tisztviselők helyébe lépni. Ebben sürgős segítség szükséges, máskülönben egy-két év múlva az intézet komoly válságba jut. Nemkülönben szükséges az intézet dotációját lényegesen emelni, hogy hivatását méltóan betöltse. Föltétlenül gondoskodni kell arról, hogy az aerológiai kutatások és a földmágnességi megfigyelések ismét életre keljenek és hogy napsugárzási mérések is vétessenek föl a munkaprogrammba. S módot kell találni, hogy a légi közlekedéssel kapcsolatos meteorológiai szolgálat hazánkban is megszerveztessék. Ezek mind oly követelmények, melyeket ezek a nemzetközi jellegű kutatások azokkal az államokkal szemben támasztanak, melyek súlyt vetnek arra, hogy a kultúrnemzetek tudományos együttműködésében részt vegyenek.

20. §. A M. KIR. FÖLDRENGÉSI OBSZERVATÓRIUM.

Írta: KÖVESLIGETHY RADÓ.

A földrengéstudomány hazánkban már a XVIII. században művelőre talált. 1783-ban jelent meg Győri Grossinger jezsuita atya műve: „Dissertatio de terrae motibus Regni Hungariae”, mely a magyar rengések első katalógusát tartalmazza. Kitábel Pál és Tomtsányi Ádám az 1810 január 10-i móri földrengésről írnak monográfiát s ebben a külföldet félszázaddal megelőzve bevezetik az izoszeisza fogalmát (azon helyeket összekötő görbe, melyeken a rengést egyenlő erősséggel érezték), Jeittelesz, Hantken, Koch és Schaf arzik egyes nevezetes magyarországi földrengéseket földolgoznak, s hogy e földolgozásokhoz szükséges anyag minden magyarországi földrengésnél összegyűjtessék, a Magyarhoni Földtani Társulat kebelében 1881 nov. 9-én *Állandó Földrengést Bizottság* alakul. (E földrengési bizottság Európában időrendben a második.) Ügyhogy amikor az 1895-i londoni VI. földrajzi kongresszus javaslatára Nemzetközi Földrengés-kutató Szövetség alakult, akkor már hazánkban a Földtani Intézetben körében elismert múltja volt. A Földrengési Bizottság a Földtani Intézetben egy kisebb földrengési obszervatóriumot is felszerel, majd rövid időre a makroszeizmikus szolgálatot a Meteorológiai és Földmágnességi Intézetnek adja át.

A hazai szakkörök a magyar földrengéstudomány fejlődése érdekében szükségesnek tartották egy önálló Szeizmológiai Obszervatórium felállítását. Egy jól felszerelt budapesti földrengési állomás hiányát a külföld is érezte. A szeizmológia nagyhírű művelője, Wiechert göttingai egyetemi tanár, Kövesligethy Radó egyetemi tanárhoz írt levelében írja: „Budapest az európai földrengési hálózat fájdalmasan nélkülözött állomása”. Ügyhogy minden oldalról megnyilvánult óhajnak tett eleget Kövesligethy Radó egyetemi tanár azzal, hogy 1905 leg-végén a *Földrengési Obszervatóriumot*, a *Földrengési Számoló Intézettel* együtt megszervezte. A vallás- és közoktatásügyi minisztérium a két intézet szervezetét helyben hagyja és a Földrengési Obszervatórium igazgatói tisztével dr. Kövesligethy Radót, a Számoló Intézet igazgatói tisztével dr. Jordán Károlyt bízta meg. Jordán Károly 1912-ben a Számoló Intézetenél viselt igazgatói állásról lemond és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium megbízása alapján a Számoló Intézet igazgatója is dr. Kövesligethy Radó lesz.

A Földrengési Obszervatóriumnak a földművelésügyi minisztérium átengedi használatra a Földtani Intézet Vicentini-féle szeizmográfját, a Magyar Tudó-

mányos Akadémia pedig egy Wiechert-féle horizontális szeizmográf beszerzési költségeit fedezi. Közvetlenül a háború kitörése előtt egy Galitzin-féle horizontális inga beszerzését tette lehetővé az intézet segélye. A műszereket a Nemzeti Múzeum igazgatójának szívességéből a múzeum egyik pinchelyiségében helyezik el. Három irodahelyiséget a bölcsészettudományi kar bocsát a két intézet rendelkezésére. Az így ideiglenesen elhelyezett két intézet szép fejlődésnek indul 1909-ben a Földrendézési Observatórium a Meteorológiai és Földmágnességi Intézettől átveszi a makroszeizmikus szolgálatot, úgyhogy ettől kezdve a műszerek mikroszeizmikus följegyzéseinek feldolgozása és közzététele mellett a műszerek nélkül is érezhető magyarországi földrengésekre vonatkozó észleletek gyűjtése, feldolgozása és közzététele is az intézet feladata. Az intézet mikroszeizmikus följegyzéseiről heti és évi jelentést ad ki, ugyancsak évi jelentésekben bocsátja közzé a magyarországi földrengési észleletek feldolgozott anyagát. Kiadványai révén közel 300 külföldi observatóriummal állt csere viszonyban. Az évi mikroszeizmikus jelentésekből nyomtatásban megjelent az 1906-19. évek anyaga (az 1906. évet még a Meteorológiai Intézet adta ki). A magyarországi földrengések makroszeizmikus anyagából az 1882-88, és 1894-1907. évek jelentek meg nyomtatásban (az 1882-88. évek makroszeizmikus anyagát a Földrendézési Bizottság a Földtani Közönyben adta ki). Réthly Antal az intézet külső munkatársa, összeállította a magyar rengési katalógust, mely 455-1912-ig 1422 rengést foglal magában. Ez alapon megszerkeszthette Magyarország szeizmikus és szeizmotektonikus térképét is. Az intézet behatóan foglalkozott a mikroszeizmikus nyugtalansággal és véleményt mondott a földrengésekkel kapcsolatba hozható szakkérdésekben. Szakvéleményért fordult az intézethez több alkalommal a bíróság, a MAV vezérigazgatósága, a pénzügyminisztérium és magánosok. Így például az 1911 okt. 29-i kissármási gázkitörés, vagy gázrobbanás vitás kérdésében az intézet kiderítvén, hogy a katasztrófát földrengés okozta, a bíróság e szakvélemény alapján az állam, illetőleg a pénzügyminisztérium, ellen indított többmillió kártérítési pert megszüntette. Az intézet igazgatója 1915-ben új rendszerű ágyúkeresőt konstruált, melyet kipróbáltak és a jelzett célra alkalmasnak találtak a katonai szakértők. Beható tanulmány tárgyává tettük Budapest egyes kerületeinek a földrengésekkel szemben tanúsított ellenálló képességét. Az intézet igazgatója a rengési fészkek mélységének meghatározására igen egyszerű módszert dolgozott ki, melynek nagy előnye, hogy történelmi földrengésekre is alkalmazható. A módszert külföldön is nagy sikerrel használják. Beható vizsgálat tárgyává tettett, hogy a földrengések bekövetkezése tudományos alapon előre látható-e. A válasz az, hogy a rengés okát, a földben felgyülemelő feszültséget, a terjedési sebesség csökkenése elárulhatná. Különös siker koronázta a lökéssugár kilépési szögére, a rengés geometriai elméletének lehetőleg feltevésmentes kiépítésére és a hat rengési elem megállapítására irányuló tanulmányokat. Az intézetben hosszabb idő óta vizsgálatok folynak a föld belsejének és a természeti talaj kincseknek szeizmometriai módszerekkel való kutatására. A Marquis Pombal-féle legrégebbi építkezési kormányrendelettel kapcsolatban történelmi kutatásokat is végeztünk és végeztettünk. Ugyanis Carlos Mardel magyar születésű, portugál szolgálatban volt ezredes a lisszaboni földrengés után (1755 nov. 1.) a rengésálló építkezés szabályainak megállapítása végett kísérleteket végzett. E kísérletekből megállapított eredmények alapján készült az említett kormányrendelet.

Csere, adomány és vétel útján az intézet értékes szakkönyvtárra tett szert. E gyűjtemény majdnem kizárólag olyan munkákat foglal magában, melyeket nálunk egy kézikönyvtárban sem lehet megtalálni. A könyvtár fenntartása és további fejlesztése már csak ezért is mulhatalanul szükséges.

Hazánknak az Association Internationale de Sismologie keretében előkelő szerep jutott. Az intézet igazgatója az Association főnállása alatt annak főtitkára és a pulkowai obszervatórium sorompóba lépése előtt Strassburg után Budapest volt kiszemelve az Association Bureau-ja és központi állomása számára. Igazgatója révén bekapcsolódott az intézet a Ciralo-féle akcióba is, mely a természeti csapások elleni nemzetközi biztosítást, illetve segélynyújtást célozza. Az intézet szolgáltatja a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottsága és a Nemzeti Vöröskereszt Egyesületek Ligája fennhatósága alatt kiadott Matériaux pour l'Étude des Calamités folyóirat számára a magyarországi rengésekre vonatkozó anyagot.

Az obszervatórium fejlődését csak egy körülmény hátráltatta, hogy nem volt alkalmas helyisége. Az irodahelyiségek távol vannak a műszerek elhelyezésére szolgáló pincétől, s a helyiségek, melyben a szeizmográfok állnak, nedvesek, úgyhogy egyes, teljesen elrozsdásodott részeket jóformán kétévénként cserélni kell. Azonkívül a helyiség fala vakolatlan s a falról lehulló kvarchomok a műszerek legfinomabb és legkényesebb részeit eszi ki. 1914-ben úgy látszott, hogy ez utolsó akadályt is sikerül elhárítani és Schoditsch Lajos építész, jelenleg felsőépítőipari iskolai igazgató, tervei szerint az obszervatórium számára alkalmas épület készül, de mint sok más tervet, ezt is megsemmisítette a háború.

A fokozatos drágulás mind szűkebb térre szorítja az intézet működését. Már gondolni sem lehet arra, hogy a tudomány haladásával lépést tartva újabb műszerek legyenek beszerezhetők. 1919-ben meg kellett szüntetni a mikroszeizmikus évi, egy évvel később a mikroszeizmikus heti jelentések kiadását és szétküldését. A feldolgozott makroszeizmikus anyag kiadása is szünetel. Pedig a külföldi intézetek kérik az intézet kiadványait. Sürgető kérésükre 1926-ban H. H. Turnernek, az oxfordi University Observatory igazgatójának és O. Heckernek, a jénai Reichsanstalt für Erdbebenforschung igazgatójának kéziratban kellett elküldenünk az 1921-25. évek mikroszeizmikus megfigyelési adatait. A többi helyre, sajnos, nem juthatott el az 1920-25. évek följegyzéseinek anyaga, pedig féltő, hogy ilyen körülmények között az intézetek a csereviszonyt megszüntetik.

Közben a nedves pincében elhelyezett műszerek rozsdásodnak, alkatrészeit cserélni kellene, de nincs pénz. Ennek következménye, hogy a műszerek alapos kijavítása lehetetlen, csak a kisebb hibákat lehet orvosolni, a regisztrálás Budapesten, ezidőben Európa legkeletibb állomásán, 1920-25. években csak nagy megszakításokkal lehetséges. A regisztrálás:

1920 szeptember 20-december 31-ig,

1922 szeptember 27-1923 február 1-ig,

1923 december 21-1924 június 23-ig,

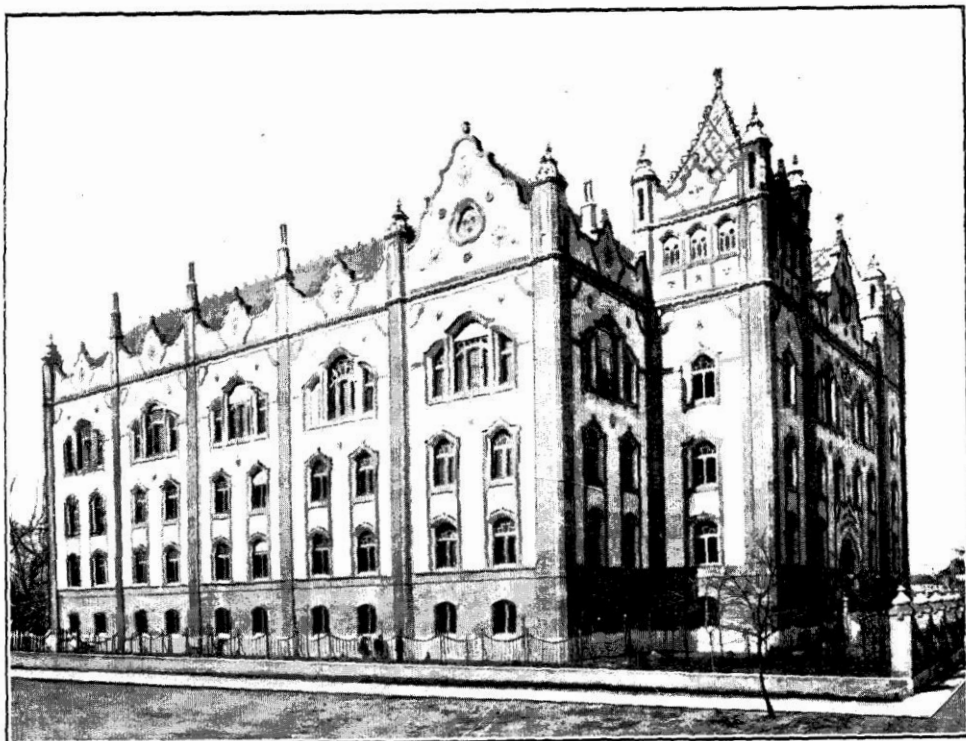
1924 szeptember 18-1924 november 13-ig,

1925 április 11-július 16-ig teljesen szünetelt.

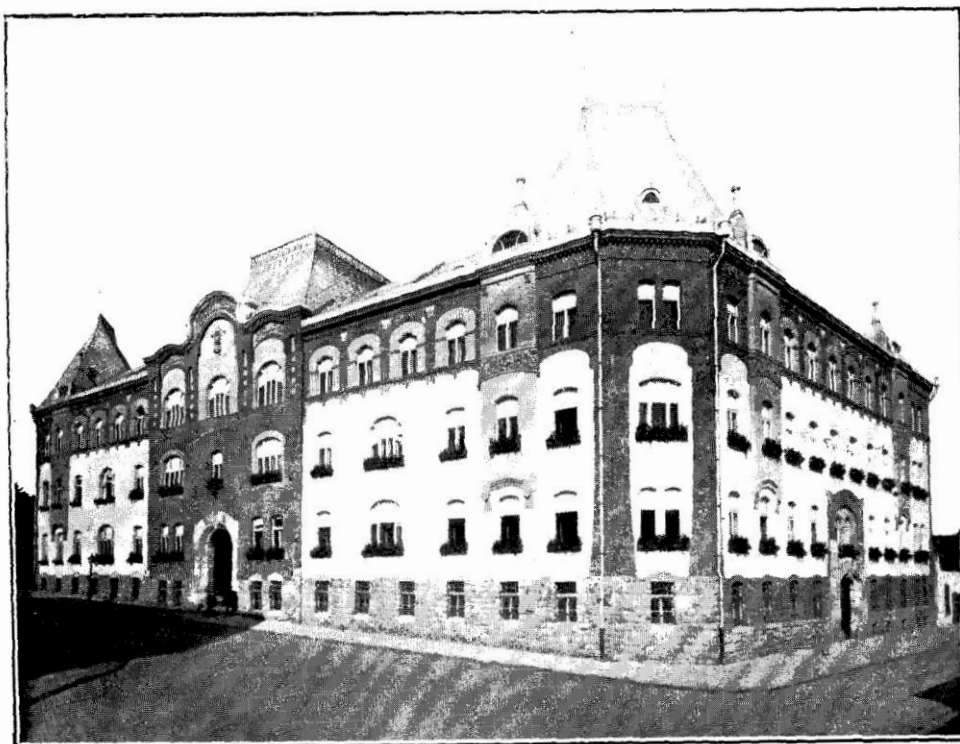
Amint látható, legszomorúbb a helyzet 1924-ben, amikor csak négy hónapon át és 1925-ben, amikor csak nyolc hónapon át folyt a regisztrálás.

Békeévekben 6000 vidéki megfigyelője támogatta az intézetet munkájában, de a háború a velük való összeköttetést is megszakította. Így 1914-től kezdve a makroszeizmikus anyag is nagyon hiányos, pedig ez anyag összehozása és feldolgozása az intézetnek az Association Internationale de Sismologie-val, illetőleg ennek utódjával, az Union Géodésique et Géophysique Internationale-vel szemben vállalt kötelezettsége.

Néhány számadattal is megvilágítom, hogy az utóbbi évek államsegélye milyen viszonyban van a békeévek államsegélyével és más intézetek átalányával. Míg a budapesti tudományegyetem intézetei 1924/25-re a békebeli átalányuk 18%-át, 1925/26. évre 51%-át kapták, addig az obszervatórium 1-2%-át, illetőleg



Földtani Intézet, Budapest.



Meteorológiai Intézet, Budapest.

1925/26-ra 7%-át kapta. Ennek természetes hatása, hogy az intézet könyvtára sem tud fejlődni. A békeévekben összegyűjtött szép könyvanyag kiegészítésre szorulna, ám ezzel szemben 1923/24. évben egyetlen könyv és folyóirat sem volt beszerezhető, 1924/25-ben pedig egy könyv. Így a haladó tudománnyal lépést tartani lehetetlen.

Az intézet igazgatója minden díjazás nélkül teljesíti feladatát, a intézet adjunktusa és két asszisztense, a mindenkori tanársegédekkel megegyező illetményt kapott. 1923 július 1-től a vallás- és közoktatásügyi minisztérium az eddigi adjunktusi és két asszisztensi állás helyett két szaknapidíjasi állást szervezett. Miután egy régebbi miniszteri rendelet kimondja, hogy az obszervatórium alkalmazottainak fizetése rendszeresített fizetésnek nem tekinthető, az intézetnél szervezett állások csaknem évenként gazdát cserélnek és ez csak folytatódott a szaknapidíjas állások megszervezése után. Ilyen körülmények között szakemberek nevelése lehetetlen. A szanálás első évében B)-listára került az intézet műszaki altisztje s azóta az altiszti teendőket egy bölcsészkar altiszt végzi, de műszaki végzettsége hiányában és egyetemi altiszti teendői mellett feladatának nehezen tud megfelelni.

Ahhoz, hogy intézetünk feladatát a modern szeizmológia igényeinek megfelelően elvégezhesse, multhatatlanul szükséges, hogy a műszerek és az irodahelyiségek számára tágas és a külföldi földrengési obszervatóriumok elhelyezésénél és építésénél nyert tapasztalatok figyelembevételével készített épület emeltessek. Klebelsberg Kuno gróf kultuszminiszter tervei szerint remélhető, hogy az obszervatórium hamarosan új épületet kap a lágymányosi természettudományi telepen, ahol az obszervatórium az Eötvös-féle Geofizikai Intézettel kapcsolatban lesz elhelyezhető.

Az intézet átalányának fedezetet kell nyújtania a makro- és mikroszeizmikus szolgálat, elméleti kutatások, esetleges kísérletek költségeire, a könyvtár és térképtár tervszerű gyarapítására. Hogy a műszerek nélkül is érezhető magyarországi földrengések a földrengéstudomány mai állásának megfelelően tanulmányozhatók legyenek, az kell, hogy az intézet külső munkatársainak hálózata újra megszerveztessék. (A bécsi obszervatóriumnak 1500 külső munkatársa van.) Rengések esetén a mainál nagyobb számú kérdőív legyen szétküldhető, ma az intézet csekély dotációja folytán ezzel is takarékoskodnunk kell. Az intézet asszisztensének be kell járnia rengés esetén a rengés által meglátogatott területet, magával vi vén az intézet vándorszeizmográfját az utórengések föl jegyzésére. A jelzett műszer beszerzése a Természettudományi Kongresszus rendelkezésére bocsátott rendkívüli segélyből történik. Eengéses vidéken lehetőleg sok védett helyen (középületek pincéje, templom alagsora) felállítandó a Galitzin-féle oszlopsorozat, egyszerű asztalosmunka, mely a rengés gyorsulásának két határértékét adja. Minthogy nehézségmérések is kívánatosak volnának, szükséges, hogy az intézet egy br. Eötvös-féle műszerrel felszereltessék. Amint az intézet anyagi viszonyai megengedik legsürgősebb teendőnk lesz a magyar rengési katalógus (az V. századtól a mai napig) már kész kéziratának és a makroszeizmikus anyagnak folytatólagos kiadása.

Hogy a mikroszeizmikus szolgálatunk a földrengési obszervatóriumok nemzetközi munkájában résztvehessen, szükséges *egy háromkomponenses modern szeizmográf* beszerzése és a hozzá való laboratórium berendezése. Enélkül megfigyeléseinket nem végezhetjük azzal a pontossággal, mely ma kívánatos. Pedig *a külföld nagyon is érzi Délkelet-Európában egy precíziós műszer hiányát*. Csak ilyen műszerrel lehet megállapítani a távoli rengések epicentrumának fekvését és azt, hogy az egyes rengések milyen tömegmozgással járnak, ami a rengés okának földértésére fontos. Az időszolgálat egységessége érdekében kívánatos,

hogy az obszervatórium rádióállomással is felszereltessek. Ezúton volna lehetséges a párisi Eiffel-toronyból leadott földrengési napijelentések meghallgatása. Igen fontos volna, hogy az intézet bekapcsolassék a nemzetközi távirati hírszolgálatba is, ami eddig pénzhiány miatt lehetetlen volt. A lehető legrövidebb időn belül meg kell kezdenünk a negyedévi földrengési jelentések kiadását. E negyedévi földrengési jelentésekben egyesítenők a régi heti és évi jelentéseket, az egyesítés által jelentékeny postaköltségeket takarítván meg.

A földrengési obszervatórium a béke éveiben a külföld részéről elismerést és becsülést vívott ki magának munkájával. Az obszervatórium azonban jelenlegi felszerelésével és dotációjával modern intézetnek már nem tekinthető, s a külföldi intézetekkel egyenlő értékű munkát végezni nem tud. Hiszen akkor, amikor a modern műszerek följegyzése az epicentrum pontos meghatározását teszi lehetővé, az intézet egy régi rendszerű horizontális ingával kénytelen megelégedni, mely az epicentrális távolság meghatározását is csak néha engedi meg. A külföldi intézeteknek jelentős szerep jut már a földrengés által keltett ijedelem csökkentésében és ugyanekkor obszervatóriumunk dotációjának csekélysége miatt a megrengetett vidék lakosságával telefonon érintkezésbe sem tud lépni. Az intézet talpraállítása és megsegítése már csak azért is szükséges, mert az utódállamok közül pl. Jugoszlávia két igen jól felszerelt és anyagiakkal bőven ellátott központi s hat kisebb vidéki állomást tart fenn.

A földrengéskutatás, amelynek célja a földkéreg szerkezetének megismerése, a nyugati államokban már ennél is szélesebb alapon folyik. Robbantások és más eljárások útján mesterséges rengéseket idéznek elő, de ezeknek megfigyelésére sokkal finomabb műszerek szükségesek.

A szeizmika, a földmágnesség és az Eötvös-féle nehézségi erőmérések, valamint a 21. §-ban ismertetendő újabb geofizikai kutató eljárások útján érte el a tudomány, hogy a Föld testét olyanféle értelemben átlátszóvá tette, mint a röntgentechnika az emberi testet. Ennek természetesen a gyakorlati geofizikára, a bányászatban stb. is nagy kihatása van.

21. §. BÁRÓ EÖTVÖS LÓRÁND GEOFIZIKAI INTÉZET.

Írta: PEKÁR DEZSŐ.

I. Eötvös felfedezése. II. A geofizikai intézet jelenlegi helyzete. III. Új, önálló geofizikai intézet szükségessége és feladatai. IV. Az új épület terve.

I. Az intézet keletkezése kapcsolatos azokkal a világhírű tudományos kutatásokkal, amelyeket báró *Eötvös Lóránd*, a budapesti tudományegyetem professzora a földi nehézségre, a gravitációra vonatkozólag végzett. Eötvös ezirányú vizsgálatait a múlt század nyolcvanas éveinek elején kezdte el és megszakítás nélkül közel négy évtizeden át folytatta 1919. évi április hó 8-án bekövetkezett haláláig. Teljesen új, zseniális módszert dolgozott ki a földi nehézség – a testek súlyában megnyilvánuló erő – térbeli változásainak meghatározására és alkalmas, szinte hihetetlen érzékenységű műszereket, *torziós ingákat*, úgynevezett *gravitációs variometer eket* szerkesztett, melyekkel e felettébb kényes méréseket nemcsak a laboratóriumban, hanem a szabadban is kifogástalanul elvégezhetette. Ily módon kezében a fizikus lomtárában heverő eszköz, a torziós inga, nagy jelentőségre emelkedett. Eddig hozzáférhetetlen fizikai problémák megoldását tette lehetővé a tudományban, újabb alkalmazásában pedig biztos varázsvesszőként nyújt felvilágosítást a gyakorlati geológusnak a föld mélyének felkutatásában és a hasznosítható ásványi kincsek feltárásában.

Torziós ingáival Eötvös természetesen eleintén hosszú időn át a laboratóriumban kísérletezett, de már 1889-ben a laboratóriumon kívül Budapesten a Gellérthegy aljában végzett eredményes próbaméréseket. E vizsgálatokban szerzett tapasztalataira támaszkodva, 1890-ben újabb, kényelmesebben kezelhető eszközöket szerkesztett, amelyekkel 1891-ben a Dunántúl a Sághegyen végzett érdekes megfigyeléseket. Úgy ezek a torziós ingái, valamint a gravitáció és a földmágnesség részletes és pontos tanulmányozására szerkesztett egyéb laboratóriumi eszközei a budapesti millenáris kiállításon 1896-ban ki voltak állítva. Csakhamar oly sok és értékes kísérleti adat állott Eötvös rendelkezésére, hogy ugyancsak 1896-ban a Magyar Tudományos Akadémiában vizsgálatairól részletes előadást tartott, amely magyarul és németül megjelent.¹ Még 1898-ban és 1899-ben Eötvös ismét újabb eszközöket konstruált, amelyek már a szabadban való rendszeres mérések végzésére alkalmasak voltak és amelyek 1900-ban a párizsi világkiállításon ki voltak állítva. Az első részletes gravitációs felmérés 1901-ben a Balaton jegén történt s azóta hazánkban a rendszeres mezői mérések” folytonosan és pedig egyre szélesbedő mederben folynak Pékár Dezső vezetése alatt, aki már 1893 óta Eötvös oldalán működött. Jó ideig a Magyar Tudományos Akadémia, illetve a bőkezű mecénás, dr. Semsey Andor fedezte a műszerek beszerzésének, a mérési expedíciók felszerelésének és a mérések végzésének költségeit. Éppen a szabadban végzendő munkálatokra való tekintettel Eötvös 1902-ben ismét egy újabb típusú műszert, egy *kettős torziós ingát* szerkesztett, amely műszer eltérőleg az eddig használatos *egyszerű torziós ingáktól*, tulajdonképpen két ingából áll s amellyel éppen ezért a méréseket gyorsabban végezhetjük.

Hogy ezt az új vizsgálati módszert és az elért eredményeket a külföld is megismerhesse, Eötvös az „*Internationale Erdmessung*” ülésein 1906-ban Budapesten, 1909-ben Cambridgeben és 1912-ben Hamburgban előadást tartott,² illetve ezirányú értekezéseit betervezte. A világ minden részéről összesereglett delegátusok különösen nagy érdeklődéssel fogadták Eötvös Budapesten tartott előadását, sőt egy csoportjuk az akkoriban Arad vidékén működő mérőexpedíciót is felkereste. Érdekes, hogy a szakemberek, élükön *Helmerttel*, a kiváló geodéta tudóssal, eleintén nem akarták hinni, hogy Eötvös műszereivel a szabadban észelve a szükséges nagy pontosságot és biztosságot elérhetjük. Később azonban, amikor a nagyobb észlelési sorozatok és az azokban mutatkozó rendszeresség kapcsán módjukban *volt* a mérések realitásáról meggyőződést szerezni, a módszer legbuzgóbb pártolóiává lettek. A kongresszus e méréseket oly nagy horeléréjüknek ítélte, hogy *G. H. Darwin*, a nagy Ch. Darwin méltó fiának felszólalására külön kéréssel járult a magyar kormányhoz: tegye lehetővé e kutatások nagyobb mérvben való végzését. *Apponyi Albert* gróf akkori kultuszminiszter és *Wekerle Sándor* miniszterelnök és pénzügyminiszter nagy megértéssel fogadta a külföld érdeklődését; javaslatukra a magyar kormány a békeviszonyokhoz mért nagy bőkezűséggel 1907-től kezdődőleg évi 60.000 korona szubvencióban részesítette Eötvös kutatásait. Ebből egyrészt a folyó kiadásokat fedezték, másrészt a szükséges újabb műszereket és expedíciós felszerelési tárgyakat szereztük be, amelyeket a kormányrendeletnek megfelelőleg az egyetemi

¹ *Vizsgálatok a gravitáció és a mágnesség köréből*; Matematikai és Természettudományi Értesítő, 14. kötet, 221-266. oldal, Budapest, 1896.

Untersuchungen über Gravitation und Erdmagnetismus; Annalen der Physik und Chemie. Neue Folge, Band 59, Seite 354-400. Berlin, 1896.

² E közlemények közül különösen fontos az etető, mely a módszer matematikai elméletét és gyakorlati alkalmazását részletesen tárgyalja: *Bestimmung der Gradienten der Schwerkraft und ihrer Niveauflächen mit Hilfe der Drehwaage*. Verhandlungen der XV. allgemeinen Konferenz der Internationalen Erdmessung in Budapest 1906. Seite 337-395. Berlin-Leiden, 1908.

fizikai intézettől függetlenül külön leltároztunk. *Ezzel megalakult az Eötvös-intézet* (Budapest, VIII, Eszterházy-utca 7).

A szélesebb mederben végzendő mérések szükségleteinek megfelelőleg Eötvös 1907-ben, majd 1908-ban és 1909-ben újabb típusú kettős torziós ingákat szerkesztett, amelyek a szabadban való munkálatokra az előzőknél még jobban megfeleltek. Az expedíciós felszerelést is fokozatosan kibővítettük és a műszerek kényelmes szállítására külön készített kocsikról gondoskodtunk. A háború kitörése előtti években már két csoportban dolgozva végeztük a szabadban való méréseket, amelyekben 6 észlelő vett részt, továbbá 13 kocsi és 15 munkásember állott rendelkezésre. A *torziós ingamérésekkel* párhuzamosan mindenkor *földmágnességi megfigyelések* is történtek s így e célra is újabb eszközöket szereztünk be. Ezenkívül a torziós ingaméréseket előnyösen egészítik ki *a nehézségi erőnek abszolút meghatározásai*, amelyek a régebbi szokásos módszerekkel történnek. Éppen ezért Eötvös az e célra szükséges műszereket is beszerezte, többek között a potsdami Geodéziai Intézet mintájára két Stückerath-féle négyingás eszközt a hozzátartozó teljes felszereléssel.

A szabadban való méréseken kívül a laboratóriumban megszakítás nélkül folytak a tudományos kutatások. Így többek között sikerült *a tehetetlenség és a gravitáció arányosságát* 1/200,000.000 pontossáig kimutatni, amely közös munkával báró Eötvös Lóránd, Pékár Dezső és Fekete Jenő a göttingeni egyetem filozófiai fakultásának 1909. évi Benecke-pályázatán az első díjat nyerték el. Érdekes kísérletek folytak a torziós ingák tökéletesítése céljából, különös tekintettel az eszköz méreteinek csökkentésére. Mélyreható és elvi fontosságú tanulmányok történtek a földmágnességre vonatkozólag. Igen nagy horderejük továbbá azon elméleti és kísérleti kutatások, amelyekkel Eötvös *a földön mozgó testek súlyváltozását* kimutatta, s amely munkásságát közvetlenül csak a halál szakította meg. E jelenséggel a szakirodalom „*Eötvös-effektus*” címen ma is élénken foglalkozik. Nemkülönbén az ő érdemeit örökíti meg az, hogy a torziós ingamérésekben használatos 110.9 CGS-egységet internacionálisan „*Eötvös*”-nek nevezték el. Bár más tárgykörbe tartozik, teljesség kedvéért felemlítjük még, hogy a folyadékok felületi feszültsége – a felszínük alakját meghatározó erő – és a molekulásúly között oly alapvető összefüggést állapított meg, amelyet minden fiziko-chemiai tankönyv „*Eötvös-törvény*” néven tárgyal.

Maguk a külső mérések is eleintén tisztán tudományos, fizikai és geodéziai szempontból történtek és csak később került azok gyakorlati jelentősége homlokterbe. A bányakutatások akkori vezetőjének, *Böckh Hugónak* ajánlatára ugyanis a pénzügyminisztérium 1915-től kezdődőleg a torziós ingaméréseket programjába vette és azokat tekintettel a háborús nehéz gazdasági viszonyokra – amikor is az Eötvös-intézet rendes évi dotációja igen kisértékűvé zsugorodott össze –, tekintélyes anyagi támogatásban részesítette. Ez idő óta tehát a mérések elsősorban gyakorlati cézzal folynak, s ily módon hazánk hasznosítható ásványi kincseinek felkutatásában már a torziós inga adatait is felhasználjuk. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a méréseket mindenkor a legnagyobb tudományos precizitással végezzük és így *a gyakorlati cél az eredmények tudományos értékét egyáltalán nem csökkenti*.

Eötvös halálával 1919-ben a vallás- és közoktatásügyi minisztérium az Eötvös-intézetet teljes felszerelésével a pénzügyi tárcának engedte át, ahol az a bányakutatási osztály keretében mint „*Báró Eötvös Lóránd Geofizikai Intézet*” működik és egyrészt Eötvös gravitációs kutatásainak tudományos továbbfejlesztésére, másrészt a főleg gyakorlati irányú mérések végzésére van hivatva. Az intézet vezetője dr. *Pékár Dezső* miniszteri tanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, aki mint Eötvös régi munkatársa, már a torziós ingával végzett

alapvető kísérletekben közreműködött. Kívüle a kutatásokban 1 főgeofizikus, 1 geofizikus és a szükséghez képest 3-4 ideigienes obszervátor vett részt.

Az intézet állandó összeköttetésben áll az egész világ megfelelő szakembereivel. A külföld ugyanis csakhamar felismerte Eötvös új módszerének fontosságát és egyre fokozottabb mértékben foglalkozott vele. Eleintén csak a tudós világ, főleg a geodéták érdeklődtek a torziós inga iránt, később inkább a geológusok és a gyakorlat emberei. A külföld kiváló geodétái és geológusai ismételtelen felfesték az Eötvös-intézetet és mérőexpedíciókat, sőt némelyikük hónapokon át nálunk tartózkodott, hegy a módszert úgy elméletileg, mint gyakorlatilag elsajátítsa. Hogy csak párat említsek közülök: *Höcker* tanár a potsdami geodéziai intézetből, *Shinjo* kyotói egyetemi tanár, *Koenigsberger* freiburgi professzor, *Schumann* bécsi műegyetemi tanár, *Soler* padovai professzor, *Smolenski* krakkói egyetemi tanár, *Gavazzi* zágrábi professzor, *Janczewski* geológus a varsói állami geológiai intézetből, *Macdonald* és *Templeton* geológusok Londonból, *Schumacher* holland geológus, *Romberg* honolului tanár, *Barton* főgeológus Észak-Amerikából, *Steiner* geológus Texasból, *Gernick*, az „*Exploration*” német kutatótársaság igazgatója stb. Ily módon több mint huszonöt szakember közvetlenül itt az Eötvös-intézetben tanulta meg a torziós inga használatát és általuk közvetítve terjedt el azután ezen új kutatómódszer az egész világon. Egyre újabb érdeklődők fordulnak levélben intézetünkhöz nem egyszer távoli, exotikus helyekről, pl. Jáva és Haiti szigetéről. Bár Eötvös maga, szokásához híven, rövid közleményeiben csak a legfőbb eredményeket közölte, mindamelllett e nagyszűlyű értekezéseken alapul azon igen kiterjedt szakirodalom, amely különösen Németországban és Észak-Amerikában Eötvös módszerével és különféle alkalmazásával foglalkozik. A német *Zeitschrift für Geophysik* minden számában találkozunk Eötvös nevével és más német, angol, francia, holland, spanyol, olasz, lengyel, orosz lapokban elég gyakran jelennek meg cikkek e tárgyra vonatkozóan.

Az Eötvös-féle torziós ingákat Budapesten a *Süss Nándor Precíziós Mechanikai és Optikai Intézet* gyártja, amely annak idején Eötvös összes, még a kezdetleges kísérletekben használt műszereit is készítette. A gyártás mindenkor a *Báró Eötvös Lóránd Geofizikai Intézet* ellenőrzésével és utasításai szerint történik, ami a folytonos tökéletesedést biztosítja. Kiterjedt és a legkülönbözőbb viszonyok között végzett méréseinkben ugyanis sok fontos újabb és újabb tapasztalatot szerzünk, amit azután az eszközök konstrukciójában haladéktalanul értékesítünk. Ugyancsak intézetünk készíti el az eszközök kényes belső berendezését, egyúttal a műszerek állandóit és formuláit meghatározza, valamint a szükséges certifikátumokat kiállítja. Az így készült eszközök érzékenység, megbízhatóság, kezelhetőség és szállíthatóság tekintetében a mérések követelményeit legmesszebbmenőleg kielégítik. Már eddig is *Japánban, Mexikóban, Texasban és Amerika más államaiban, Angliában, Franciaországban, Hollandiában, Olaszországban, Lengyelországban és Jugoszláviában, sőt még elvéve Németországban* is a mi eszközeinket használják. A németek ugyanis maguk is gyártanak torziós ingákat, ijáiban már három német cég és közöttük különösen az *Askania Werke Berlin-Friedenau* foglalkozik ezzel. Néhány év óta a *londoni Oertling-cég* is gyártja e műszereket. Mindezen eszközök lényegükben azonosak Eötvös eredetijével és csupán a külső észlelési berendezésben térnek el attól. Örömmel állapíthatjuk meg azonban, hogy a nagy nemzetközi versenyben a magyar eszközök megállják helyüket, sőt amerikai értesülés szerint legjobbak a piacon levő összes torziós ingák között. *Éppen ezért az „Original Eötvös made in Hungary” egyre keresettebb lesz az egész világon.* Tekintettel a hazai szűk keretekre, meg lehetünk elégedve azzal, hogy már eddig 43 eszköz hirdeti külföldön a magyarság diadalát.

Méréseinket általában oly területeken végeztük, ahol érdekesebb gravitációs zavart találhattunk. Itt csak a felmért területek időrendben való rövid felsorolására szorítkozhatom, sajnos, hogy ezek jórésze a régi nagy Magyarország oly részein fekszik, amelyeket Trianon tőlünk elszakított. Az előzetes próbáktól eltekintve, méréseket végeztünk a Balatonon, a fruska Gora környékén, Arad vidékén, Versec, Szeged, Szabadka, Baja, Zombor környékén, a titeli platón, Kecskemét vidékén, Erdélyben a Maros völgyében Torda, Marosvásárhely, Szászrégen és Görgény környékén, Szatmárnémeti és Nagybánya között. Továbbá a Morvamezőn az egbelli olaj fúrások környékén, a Hortobágyon, Újvidék és Tittel környékén, Hajdúszoboszló, Makó vidékén és a tokodi kőszénbánya-területen. Ezen kívül főleg olaj- és földgázkutatói céllal a Duna-Tisza közén, Kúnszentmiklós környékén, majd Hajdúböszörmény, Szatmárökörítő, Baja, Püspökladány, Rápolc, Újfehértó, Karcag, Kisújszállás, Törökszentmiklós, Szolnok, Abony és Nagykőrös vidékén. Ily módon az 1901-1926. időtartam alatt Magyarországon összesen 2221 állomáson történt gravitációs megfigyelés és pedig mindenkor egyidejűleg két eszközzel. Ez alapon 8054 km² területen földünk gravitációs erőterét teljes részletességgel megismertük, továbbá 1179 km hosszú vonalon abba tájékozható bepillantást nyertünk. Büszkén dicsekedhetünk azzal, hogy *sehol a világon nincs más ország, ahol ily nagy területre kiterjedő, ily részletes és pontos gravitációs felmérések volnának. Hasonlót mondhatunk földmágneses méréseinkről.* E célból 8371 állomáson végezve megfigyelést, egyes érdekesebb területeket teljes részletességgel kidolgoztunk. Az Eötvös-intézet ezen kívül külföldön is végzett méréseket, még pedig *Tirolban és Indiában.*

A tudományos jelentőségen kívül igen fontosak a torziós ingamérésekből vonható gyakorlati következtetések is. Egyes ércvonulatokat, sótesteket stb. mutathatunk ki ez úton, továbbá oly földalatti alakulatokat, amelyekkel a petroleum és földgáz előfordulása kapcsolatos. Különösen fontos ez eljárás sík területeken, ahol a geológus magában nem boldogul. Éppen ezért, amidőn 1921-ben a magyar kormány az *Anglo-Persian Oil Company Ltd.*, illetve a *D'Arcy Exploration Company Ltd.*-del földgáz- és olajkutatói szerződést kötött, az Alföldön e kutatásokat az Eötvös-intézet végezte. Ugyanily céllal torziós ingamérések történtek *Pekár Dezső* vezetése alatt *Indiában 1923/24 telén Khairpur államban, 1925/26 telén pedig Upper Assamban* a magyar kormány támogatásával a *Burmah Oil Company Ltd.* részére, amely kutatásokból sok és értékes tudományos tapasztalatot meríthettünk.

II. Az előzőekben röviden körvonalaztuk az Eötvös-intézet keletkezését, működését és ezzel kapcsolatos jelentőségét. Az elmondottak nyomatékosan tanúskodnak amellet, hogy magyar nemzeti kötelességünk arról gondoskodni, hogy az Eötvös-intézet eddigi működését még szélesebb mederben folytathassa. Megfelelő intézkedésekkel biztosítanunk kell, hogy *a vezetőség e téren a jövőben is a magyarság kezében maradhasson.* Az Eötvös-intézet ugyanis jelenlegi helyzetében felelősségteljes feladatának nem tud kellőképpen megfelelni.

Az intézet jelenleg szűkösen, mint vendég a budapesti tudományegyetem Kísérleti Fizikai Intézetének épületében van elhelyezve. Az itt rendelkezésre álló helyiségek a legszükségesebb munkálatok elvégzésére sem elegendők. Az intézet felszerelésének egy része, a nehézségi erő abszolút értékeinek meghatározására szolgáló műszerek és a hozzátartozó teljes berendezés ideiglenesen a műegyetemen Oltay Károly tanár Geodéziai Intézetében vannak elhelyezve. Az ilyfajta méréseket ugyanis részünkre többnyire ő végezte. A mérőexpedíciók kocsiparkja pedig a Hungária-körúti Pálffy-laktanyában van beraktározva.

Az intézet jelenlegi felszerelése nagyon szerény és a szélesebb mederben való munkálkodásra és a tervbe vett újabb feladatok elvégzésére elégtelen.

Sajnos, hogy a háborús és a reákövetkező években az újabb beszerzések úgyszólván teljesen szüneteltek. Súlyos veszteséget okozott továbbá az, hogy 1918-ban az októberi forradalommal kapcsolatban a csőcselék a ceglédi vasúti állomáson veszteglő vasúti kocsikat, közöttük a mi expedíciós felszerelésünket tartalmazó három teherkocsit úgyszólván teljesen kifosztotta. Az intézet leltára jelenleg 393 darabból áll, 99.575 béke-, illetve aranykorona értékkel.

Az intézet állandó évi dotációja tulajdonképpen megszűnt és a pénzügyminisztérium a folyó kiadásokat és a mérések költségeit időről-időre fedezi. A rendelkezésre bocsátott összegek éppen csak arra elegendők, hogy a műszereket és az expedíciós felszerelési tárgyakat karban tarthassuk. Újabb beszerzésekre egyáltalán nincs fedezet. Az intézetnek ily módon hivatalosan egy megrendelt külföldi szakfolyóirat sem jár, csak egyes csereképpen küldött kiadványokat kapunk. Újabb tudományos könyveket ugyancsak nem szerezhünk be.

Az intézet állandó hivatalos személyzete az utóbbi időkben az igazgatón kívül csupán Szecsődy Miklós geofizikusból áll. Amikor ugyanis Fekete Jenő főgeofizikus 1923-ban Mexikóba távozott, állását megszüntették. A szabadban való mérésekre időről-időre ideiglenes obszervátorokat alkalmazunk. Az indiai mérések végzésére Renner János tanárt a budapesti evangélikus rögimnázium bocsátotta nagylelkűen rendelkezésemre, méltányolva annak jelentőségét, hogy angol meghívásra a magyar Eötvös-módszert, magyar műszerekkel, magyar «mberek vihessék Indiában diadalra. Az intézet csak úgy képes rendes teendőit elvégezni, hogy négy állandó, de magánpénzből honorált obszervátorunk van.

III. Az 1926. évi januárius 3-8-ig tartott *Természet-, Orvos-, Műszaki és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus* nagy megértéssel tárgyalta az Eötvös-intézet ügyét. *Tangl Károly* egyetemi tanár, mint a Természetudományi szakosztály elnöke, már a januárius 3-án tartott megnyitó ülésen mondja: „Legyen szabad azonban egynéhány olyan feladatra rámutatnom, melyek megoldását kell, hogy a hazai természettudósok adják. Egyik ilyen feladat báró Eötvös Lóránd a földi nehézség erőterére vonatkozó korszakot alkotó kutatásainak folytatása, elsősorban hazai területen. Ezt a célt szolgálja a *Báró Eötvös Lóránd Geofizikai Intézet* a pénzügyminisztérium fennhatósága alatt. Ennek az intézménynek nincs megfelelő, végleges hajléka, dotációja elégtelen. Báró Eötvös Lóránd kutatásai a magyar fizikának örök dicsősége; kötelességünk arról gondoskodni, hogy a további ilyen irányú kutatásoknak is hazánk legyen az irányító centruma.”

A természettudományi szakosztályok tárgyalásai kapcsán januárius 4-én a fizikai szakosztályban *Gorka Sándor* egyetemi tanár, a kongresszus főtitkára, méltatva Eötvös gravitációs kutatásainak jelentőségét és az Eötvös-intézet eddigi eredményes munkálkodását, egy Eötvös Lóránd báró nevet viselő teljesen különülő tudományos intézet felállítását javasolta a következő indokolással: „A gravitációs mérések a fizikának csak egy fejezetét alkotják, de hogy ezt a fejezetet így ízig-vérig magyar tudós lángelméje tette naggyá és hogy ez mindenkoron a magyar tudomány dicsősége maradjon, csak úgy fogjuk tudni biztosítani, ha így külön Eötvös-intézetet létesítünk, amelynek kizárólagos feladatává teszük ezen mérések végzését. Elég, ha a mostani egyetem fizikai intézetében majdan így márványtábla fogja hirdetni, hogy Eötvös báró itt végezte az ő világhírű gravitációs kísérleteit; de az ő nevét a magyar nemzet el nem múló dicsőségére egy külön, a gravitációs mérések céljára épült és e vizsgálatokkal állandóan foglalkozó, azokat fejlesztő intézettel és az intézetben rendszeresített tudományos kutatásokkal kell örökéletűvé tenni a párizsi Pasteur- és a berlini Koch-intézet mintájára. Éppen úgy, mint ahogy külön intézete van a meteorológiának, a Konkoly-Thege-féle csillagvizsgálónak stb., miért ne lehetne az egyetemi tan-

székektől függetlenül egy külön intézete a gravitációs vizsgálatoknak, annak a tudományágnak, amely magyar lángelméből fakadt, s amely Eötvös nevével lett naggyá és járta be az egész világot, mindenütt dicsőséget szerezve a magyarságnak. Legyünk bármilyen csonkák, legyünk bármilyen szegények, ezt az intézményt meg kell teremtenünk, hadd hirdesse ez az intézet az egész világon, hogy a kis magyar nemzet is alkotott olyant a tudomány terén, amivel az összes nemzetek elismerését vívta ki! Azt a hegemoniát, amit e szakban elértünk, fenn kell tartanunk a jövőben is.” Az indítványt *Ilosvay Lajos* műegyetemi tanár a legmelegebben pártolta.

Klebelsberg Kuno gróf a legnagyobb szeretettel karolta fel az építendő új Eötvös-intézet ügyét. Mint a műegyetem mellett létesítendő tudományos telep első épületét óhajtja ez intézetet felépíttetni, sőt az 1926/27. évi állami beruházásokból a kultuszminisztérium részére eső összegekből az építésre 500.000 aranykoronát biztosított. Az ő nemes és kegyeletes terve, hogy „ez intézettel kapcsolatban oldhatnók meg az Eötvös-mauzoleumi kérdését is olyszerűen, amint azt Pasteurrel a franciák tették, aki a párizsi Pasteur-intézet egy kápolnaszerűi egkiképezett termében nyugszik”. A tervezések már megkezdődtek és e célból *Wälder Gyula* műegyetemi építésztanár *Pékár Dezső*vel hivatalos kiküldetésben tanulmányozta Németországban a rokon intézeteket.

Az építkezésnek természetesen az Eötvös-intézet munkaköre és feladatai szerint kell igazodnia. Az intézetnek egyrészt kötelessége eddigi munkásságát szélesebb mederben folytatni, másrészt bizonyos új irányú kutatások felvételével azt kibővíteni. *Az intézet feladatát röviden a következőkben foglalhatjuk össze:*

1. *A torziós ingamérések folytatása hazánkban.* Törekedünk kell, hogy mennél nag-yobb összefüggő területeket mérjünk fel, mert csak így kaphatunk helyes bepillantást a gravitációs viszonyokba. Tekintettel az órási programúira,, szükséges, hogy legalább is a háború előtti állapotnak megfelelőleg két expedíciós-csoportban végezzük a méréseket, sőt célszerű volna egy harmadik csoportra berendezkedni. A felméréndő területek megválasztásában úgy a tudományos,, mint a gyakorlati szempontok tekintetbe veendő, de maga a kutatás ettől függetlenül mindig a legnagyobb tudományos pontossággal végzendő, mely esetben a gyakorlati mérések is egyenrangú tudományos értékű adatokat nyújtanak.

2. *Torziós ingamérések végzése külföldön.* Lehetővé kell tenni, hogy egyes esetekben, amikor az célszerűnek mutatkozik, a külföld meghívására az Eötvös-intézet a méréseket elvégezhesse, vagyis a szükséges szakembereket és műszereket rendelkezésre bocsáthassa. A hazaitól eltérő viszonyok között végzett mérésekből ugyanis igen sok és értékes tudományos tapasztalatot meríthetünk, az elért eredmény pedig a magyarság hírét öregbíti.

3. *Mérések végzése a nehézségi erő abszolút értékének meghatározására.* Mint említettük, ez adatok szervesen kiegészítik a torziós ingamérések eredményeit. A meglevő felszerelés felhasználásával tehát e mérések az eddiginél szélesebb mederben végzendők.

4. *Földmágnességi mérések végzése.* Tekintettel a fontos következtetésekre, e mérések úgy, mint eddig is tettük, a gravitációs felvételekkel párhuzamosan végzendők. Ezenkívül egyes területek részletesen felméréndők. Ily módon gyakorlati jellegű kutatásokat is végezhetünk, mágneses tulajdonságú anyagok, bizonyos ércvonulatok, eruptív kőzetek stb. felkutatására, E célból a meglevő felszerelés kiegészítendő.

5. *Az Eötvös-féle torziós ingák tökéletesítése.* E célból a kísérleteket úgy a laboratóriumban, valamint a szabadban tovább kell folytatnunk, még pedig a legintenzívebb módon. *Minthogy ugyanis az eszközök nincsenek szabadalmaztatva,* csak így érhetjük el, hogy az Eötvös-intézet utasításai szerint készült és

általa ellenőrzött magyar műszerek ezentúl is a legtökéletesebbek legyenek, s hogy ily módon a világversenyben továbbra is megállják helyüket. E célból kívánatos a külföldi gyártmányok egy-egy modelljét is beszerezni, hogy azokat alaposan kitanulmányozhassuk.

6. *Folytatólagos tudományos kutatások végzése a laboratóriumban.* Az Eötvös-módszer széles perspektívát nyitott a gravitációs kutatásoknak. Nem bocsátkozhatom itt a különböző érdekes feladatok részletezésébe, csupán felemlítem többek között a gravitációs állandó pontos meghatározását és a gravitációs kompenzátorral végzendő fontos kísérleteket, amelyeket jelenleg megfelelő mély és száraz földalatti helyiség híján el nem végezhetünk. Tovább kell folytatnunk ezenkívül Eötvös vizsgálatait a mágnesség terén stb. Természetes, hogy e célból újabb műszereket kell majd beszerezni.

7. *A külföldi tudósok és szakemberek oktatása.* Gondoskodnunk kell arról, hogy a külföldi érdeklődők az Eötvös-eszköz használatát és a mérések végzését itt megtanulhassák. Éppen ezért már az építkezésnél szem előtt kell tartanunk, hogy az e célra szükséges helyiségek rendelkezésre álljanak. Egyúttal biztosítanunk kell, hogy a tudományos személyzet e teendőket elláthassa.

8. *A mérésekben teljesen jártas magyar emberek nevelése.* A külföldi vállalatok gyakran keresnek a torziós ingamérésekben jártas szakembereket, s így a kiképzett magyar tanárok vagy mérnökök a külföldön elhelyezkedhetnek. E célból ugyancsak az előző pontban említett követelményeknek kell eleget tennünk.

9. *Szakemberek tudományos munkálkodása.* Megfelelő helyiségekkel és felszereléssel biztosítanunk kell, hogy az Eötvös-intézetben a felölelt tárgykörben szakemberek önálló tudományos kutatásokat végezzenek.

10. *Berendezkedés az újabb geofizikai kutató eljárásokra.* Az Eötvös-ingamódszeren kívül újabban különböző más geofizikai eljárásokat használnak a föld mélyének felkutatására, amelyek érdekesen egészítik ki egymást. A *földmágneses mérésekről* már az előzőkben szóltunk, mert ezeket már eddig is nagy részletességgel végeztük. Nagyon elterjedt továbbá a *szeizmikus eljárás*, amikor is mesterséges robbantásokat végezve, a rengési hullámok mikénti tovaterjedéséből következtetünk a felszínes földrétegek szerkezetére. Ezenkívül különböző *elektromos eljárások* használatosak, amelyek a különböző földalatti rétegek egymástól eltérő elektromos vezetőképességén alapulnak. Egyik esetben a természetes földi áramok mikénti lefutását határozzuk meg. Másik esetben a földbe mesterségesen bevezetett elektromos áramok elterjedésének módját állapítjuk meg közvetlen méréssel. Harmadik esetben a földbe vezetett váltakozó áramnak lefutását nem közvetlenül határozzuk meg, hanem az ezáltal a föld felszínén létrehozott mágneses teret vizsgáljuk meg teljes részletességgel. Igen érdekesek, bár kevésbé használatosak az *elektromos hullámokkal dolgozó eljárások*, amelyek ezeknek a földben való mikénti tovaterjedését és visszaverődését mérik. Újabban egy a *radioaktivitáson alapuló kutató eljárással* is dolgoznak. Végül a *talajhőmérsékletnek változó eloszlásából* ugyancsak bizonyos következtetéseket vonhatunk a földalatti rétegekre és azok szerkezetére. Mindezen eljárásokra fokozatosan be kellene rendezkednünk, hogy egyrészt az ily módon nyert eredményeket a torziós ingáéval összehasonlíthassuk, másrészt, hogy adandó alkalmal hazánkban ilyfajta méréseket végezhesünk.

11. *Történeti múzeum felállítása.* Az intézetben egy szerény múzeumot kell berendeznünk, amelyben Eötvösnek különböző eredeti eszközei vannak kiállítva. Különösen a gravitációs torziós inga felfedezését és fejlődését megvilágító különböző eszközök teljes sorozatát kell itt elhelyeznünk. E célból egyes műszereket.

amelyek részei időközben takarékoságból más kísérletekre használtattak fel, rekonstruálnunk kell.

12. *Állandó földmágneses obszervatórium felállítása*, amelyben elsősorban a földmágneses elemek értékeit állandóan megfigyelik, illetve regisztrálják. Ez adatok ugyanis a földmágneses mérések eredményeinek feldolgozásánál nélkülözhetetlenek. Ógyallai obszervatóriumunk a csehek kezébe került, helyébe újat kell állítanunk a városon kívül, legcélszerűbben a svábhegyi csillagvizsgáló közelében, amely hely végzett földmágneses méréseink alapján erre alkalmasnak bizonyult. Felmerült az a gondolat, hogy a földmágneses obszervatórium, a meteorológiai intézet keretéből az Eötvös Geofizikai Intézetbe helyezessék át. Amennyiben az illetékes körök így határoznának, az intézet szívesen vállalja a Svábhegyen különállóan elhelyezett obszervatóriummal kapcsolatos összes teendők ellátását. Működése azonkívül a földrengési obszervatóriummal is összhangba hozandó.

IV. Az új intézet építésénél tehát szem előtt kell tartanunk, hogy abban az előzőekben vázolt feladatoknak eleget tehesünk. Aránylag sok helyiségre, sok laboratóriumra van szükségünk, annyival is inkább, mert egy torziós ingakísérlet egy laboratóriumi helyiséget teljesen lefoglal, az alatt ott mást nem végezhetünk. Az alagsorban ugyancsak jórészt laboratóriumokat tervezünk, mert a kényesebb mérések mind itt végzendők, úgyhogy egy modern geofizikai intézetnek ez a legfontosabb része. Hasonló célból egy még- mélyebb pinchehelyiségre is van szükség, amelyben a legkényesebb kísérleteket, így a gravitációs kompenzátorral való megfigyeléseket fogjuk végezni. Természetes, hogy mindezen földalatti helyiségeknek teljesen száraznak kell lenniük, ami a műegyetem mellett tervbe vett helyen a szakértők véleménye és tanulmányútunkban látottak alapján kellő körültekintéssel biztosan megoldható. Az intézet e helyen távol a nagyobb utcai és villamosforgalomtól, rázkódásmentesen helyezhető el, ami a felettebb kényes gravitációs megfigyelések szempontjából nagyon fontos. Talán még fokozottabb mértékben szükséges ezt szem előtt tartanunk a *földrengési obszervatóriumnál*, amely mint teljesen különálló intézet, de az Eötvös-intézettel együtt lenne elhelyezendő. Előnyös végre az, hogy az Eötvös-intézet a műegyetem közelében és újabb tudományos intézetek között nyer elhelyezést, amelyek szükség esetén műszereikkel, könyvtárukkal kiegészíthetik.

Az Eötvös-intézettel kapcsolatban megfelelő garázsról kell gondoskodnunk a mérési expedíciók kocsijai részére. Az intézet körül elegendő szabad térnek kell lennie, ahol az expedíciók felszerelését és egyes szabadban való próbamegfigyeléseket végezhetünk. Egy egész kis földszintes obszervatóriumot kell a kertben építenünk, ahol a pontos időmeghatározások céljából a csillagászati megfigyeléseket végezzük. Végül egy elég jól berendezett műhelyt kell a főépülettől kissé távolabb elhelyeznünk, hogy a munkagépek okozta rázkódás a megfigyeléseket ne zavarja. A műhely, amelyben precíziós műszereket is készítenek és javítanak, természetesen a Geofizikai Intézeten kívül a többi intézeteknek is rendelkezésére állana.

Az intézet állandó tudományos személyzete az igazgatón kívül egyelőre a következőkből állana: két főgeofizikus, akik közül az egyik mint aligazgató az adminisztratív ügyeket is intézi, a másik pedig a legfontosabb munkálatokat, a torziós ingaosztályt vezeti, kívülök két geofizikus és két obszervátor alkalmazandó. Az expedíciós mérésekre szükség szerint még ideiglenes obszervátorként is gondoskodnánk. Természetes, hogy az intézet munkálkodásának fokozódása esetén az állandó személyzetet is szaporítani kellene.

Az intézet anyagi támogatásának érthető módon a szükségletekhez képest kell igazodnia, Eleintén az épület belső helyiségeinek bebútorozása, a laborató-

riumoknak berendezése, a műszer- és laboratóriumi felszerelés kiegészítése nagyobb összegeket fog felemészteni. Később azonban egy mérsékeltbb állandó évi dotáció elegendő lesz az intézet folyó kiadásainak fedezésére. Mindenesetre azonban célszerű volna e dotációt a lehetőségig akként megszabni, hogy abból apródonként újabb műszereket és könyveket is beszerezhessünk. A szabadban való mérések végzése természetesen tetemes összegeket igényel. Minthogy azonban e mérések jórészt a pénzügyminisztérium bányakutatói osztályának, avagy más állami intézménynek, esetleg magánosoknak kívánságára történnek, indokolt, hogy a felmerülő költségeket is ők fedezzék.

22. §. A M. KIR. FÖLDTANI INTÉZET.*

Írta: MAURITZ BÉLA.

A földtan a XVIII. század vége felé lett önálló tudomány. A. G. Werner freibergi tanár geognozia címen kezdett ily tárgyú előadásokat. Amikor bűvárai a spekulatív irányból a gyakorlati megfigyelés terére léptek, a geológiának jelentőségét a gyakorlati élet is egyre jobban felismerte. Ekkor keletkeztek művelésére az első tudományos társulatok is, Angliában a Geological Society of London 1807-ben, Franciaországban a Société géologique de France 1830-ban és Németországban a Deutsche Geologische Gesellschaft 1848-ban. Magyarországon is aránylag korán, a magyar orvosok és természetvizsgálóknak Sopronban 1847-ben tartott nagygyűlésén indítványozták ilyen egyesület alapítását, s 1850-ben meg is alakult a ma is fennálló *Magyarhoni Földtani Társulat*.

A tudományos társulatok azonban csak egyes tudományos problémák vagy vizsgálatok megoldását tudták előmozdítani, de nem rendelkeztek sem megfelelő szervezettel, sem megfelelő anyagi eszközökkel ahhoz, hogy az egyes országok geológiai átkutatását és részletes geológiai térképeken való felvételét elvégezzék, amit pedig a gyakorlati élet kívánt a tudománytól. Ez vezetett oly állami intézetek felállítására, amelyek e gyakorlati jelentőségű tudományos feladatok megoldására vannak hivatva és kellően megszervezve. Az első földtani intézet szintén Angliában alakult meg 1835-ben, de sorra követték a többi államok is. Ausztriában a k. k. Geologische Reichsanstalt 1849 november 15-én állított fel és az abszolutizmus ideje alatt Magyarországon és Erdélyben is rendszeres és jelentős munkát végzett. Poroszországban, Berlinben 1873-ban, Japánban és az Egyesült Államokban 1879-ben állítottak fel ilyen intézetet.

A Magyar Kir. Földtani Intézetet Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter létesítette mindjárt a kiegyezés után oly módon, hogy 1868-ban a Magyar Nemzeti Múzeummal kapcsolatos geológiai osztályt, majd 1869-ben önálló m. kir. Földtani Intézetet alapított. Célja az volt, hogy a földtani felvételeket és kutatásokat lehetőleg előmozdítsa avégből, „hogy az ország az elérendő tudományos eredményeknek értékesítésében mielőbb részesülhessen”. Az intézet célja szervezeti szabályzata szerint:

a) a Magyar Korona Országainak részletes földtani felvétele és a felvétel eredményének a tudomány, a földművelés és az ipar igényeinek megfelelő módon való ismertetése;

b) a magyar államterület általános és részletes földtani térképeinek készítése és kiadása;

c) a magyar államterület földtani alkotásában résztvevő képződményeket és az azoknak jellegét előtűntető kőzet- és őslénytani gyűjtemények felállítása;

¹ V. ö. A m. kir. Földtani Intézet. írták Böckh János és Szontagh Tamás. 1900. és A Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus Munkálatai 1926. 139-145. 1.

d) talaj, ásvány és kőzet vegyelemzése, mezőgazdasági, bányászati és ipari tekintetben.

Az önálló Földtani Intézet költségvetési hitele és személyzete fokozatosan növekedett, de végleges otthonhoz csak a múlt század végén juthatott. Dr. Semsey Andor, az intézet nagy mecénása, aki annak fejlesztése és gyűjteményeinek gyarapítása körül szerzett kitűnő érdemeinek elismeréséül 1896-ban a Földtani Intézet tiszteletbeli igazgatója címét is kapta, 1895-ben kijelentette, hogy ő arra az esetre, ha a miniszter a m. kir. Földtani Intézet célirányos elhelyezésére egy megfelelő, külön épületet emeltet, a maga részéről e célra 50.000 forintot ajánl fel. Darányi Ignác földművelésügyi miniszter kieszközölte a székesfővárostól a Stefánia-út 14. számú telket és az országgyűléstől az építkezéshez hiányzó 400.000 forintot és így biztosította, hogy a M. Kir. Földtani Intézet mai palotája 1899-re elkészült.

A Lechner Ödön által tervezett épület nemcsak az intézet összes hivatalainak kényelmes elhelyezésére elegendő, hanem az egész II. emelet 1470 négyszög-méter területtel múzeumul szolgál, mely részben Semsey Andor bőkezű adományából nagybecsű földtani, valamint paleontológiai anyagot tartalmaz. A gyűjtemény önmagában is nagy tudományos értékű, a Magyar Nemzeti Múzeum ásvány- és őslénytára, a budapesti tudományegyetem ásványtani és a műegyetem ásvány-földtani gyűjteménye figyelembevételével pedig az országnak ilyen gyűjteményekben való gazdagságáról beszélhetünk. Az erők megosztása csak azért sajnálatos, mert az ország mai helyzetében a gyűjtemények egyike sem rendelkezik a korszerű fejlődéshez szükséges anyagi eszközökkel.

Az intézet 58 évi fennállása alatt szervezeti szabályzatában foglalt feladatainak fokozatosan igyekezett megfelelni és munkásságáról évi jelentéseket (1882-1923. évekről), valamint tudományos évkönyveket (1871. évtől) adott ki, amelyek német nyelven is megjelentek. Ugyancsak kiadott földtanilag színezett térképeket, átnézetes és részletes mértékben, valamint kiadta múzeumának katalógusát.

A gyakorlati élet kívánságainak megfelelőleg a bányászati, ipari és mezőgazdasági célokra szolgáló hazai nyersanyagokat megvizsgálta; az eredményeket a „külön kiadványok” sorozatában adta ki.

A nagyobb tudományos monográfiák a „Geologica Hungarica”-sorozatban jelentek meg.

Az intézetnek jól felszerelt kémiai laboratóriuma, külön bányageológiai és agrogeológiai osztálya is van. Az agrogeológiai osztály a háború előtt és a háború alatt az ország átnézetes agrogeológiai felvételével foglalkozott; majd rövidebb ideig tartó pangás után a legutóbbi időben a modern talajtani irányban, főleg kémiai vizsgálatokra támaszkodva, kezdette meg működését.

A Földtani Intézetnek fontosabb teljesítményei a következők voltak:

Elkészítette Nagy-Magyarország háromnegyed részének részletes geológiai térképét. Bányageológiai szempontból felvette az ország jelentősebb fém- és ércbányaterületeit; megvizsgálta és kiadta a hazai szenek, agyagok és kőbányák monográfiáját. Tüzetesen tanulmányozta az alföldi artézi kutakat. Évről-évre mind nagyobb mértékben tanácsokkal és szakvéleményekkel szolgált a geológia körébe vágó mindennemű szakkérdésben.

A múlt század végén felállított külön agrogeológiai osztály a hazai talajokat tanulmányozta, majd a részletes talajtani felvételek alapján elkészítette az egész ország átnézetes agrogeológiai, illetve talajtani térképét. Az osztály jelenleg a hazai szikes területek tanulmányozásával és megjavításuk módjaival foglalkozik.

A Földtani Intézet személyzete ezidőszereint egy igazgatóból, 15 tudományos tisztviselőből (geológusból) és több tudományos belmunkatársból áll; azonkívül megfelelő technikai segédszeméllyel is rendelkezik.

Tudományos jellege kétségtelen, mert a gyakorlati életet figyelembevevő foglalkozásán kívül elméleti geológiai jellegű, vagy a geológiával kapcsolatban levő elméleti kérdésekkel is foglalkozik. Ezért vetődött fel az elmúlt években az a terv, hogy az intézet az Országos Magyar Gyűjteményegyetemhez csatlakozzék, ami azonban hatásköri okokból nem történt meg.

Ez a csatlakozás ugyanis a földmívelési és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium közti hatáskör kérdését érintette, míg egy másik hatásköri kérdés a m. kir. pénzügyminisztérium bányászati osztálya miatt forog fenn. Ennek egyik feladata teljesen egyezik a Földtani Intézet feladatával és személyzete is tudományos munkára kvalifikált geológusokból áll. Eredete az, hogy az erdélyi földgáz- és petroleumvizsgálatok vezetésével annakidején megbízott Lóczy Lajos, a Földtani Intézet igazgatója, a vizsgálatok vezetését egyéb elfoglaltsága miatt a Selmezbányái bánya- és erdőmérnöki főiskola egyik tanárának, Böckh Hugónak adta át. Böckh Selmezbányáról később a pénzügyminisztériumba került és ezt az ügykört ott több fiatal szakember bevonásával kifejlesztette. Így létesült a pénzügyminisztérium bányászati osztálya, amely ma is fennáll. Szükségességét a Természettudományi Kongresszuson Pávai Vájna Ferenc főbányatanácsos a következőképpen indokolta: „Amint az agrogeológiai munkálatok irányítása a ni. kir. földmívelésügyi minisztérium joga és kötelessége, ugyanúgy kétségtelen, hogy az állami monopóliumok tárgyát képező ásványos anyagok: föld, gáz, petroleum, kősó kutatásának és bányászatának irányítása a tulajdonos, a magyar kincstár, vagyis a m. kir. pénzügyminisztérium joga és kötelessége.” Bár ez az indokolás kétségtelenül nem győz meg mindenkit, mégis az a helyzet, hogy szanálás ellenére továbbra is megvan az erőnek ez a megosztása, ami tudománypolitikai okból is igen sajnálatos. Éppen most folynak azok a tárgyalások, melyeknek értelmében a bányászati ügyosztály hatásköre a következőképpen módosulna: Az ügyosztály geológus személyzetét átveszi a M. kir. Földtani Intézet, a bányászati ügyosztály a jövőben kizárólag a kutatásokhoz szükséges technikai munkálatokat végezi (fúrások stb.). Eemélhető, hogy e tárgyalások ez értelemben megegyezésre is fognak vezetni.

23. §. A M. KIR. BIOLÓGIAI INTÉZET TIHANYBAN.

Írta: VERZÁR FRIGYES.

I. *Biológia (általános biológia, általános fiziológia, bionómia). II. A biológiai kutatóintézetek keletkezése. III. A tihanyi intézet programmja. IV. Berendezése. V. Szervezete. VI. Jövője.*

I. *Biológia (általános biológia, általános fiziológia, bionómia).* „Sem nem a matematika, sem nem a fizika a jellegzetes modern tudomány, hanem a biológia”, írta *Titchener* 1921-ben.¹ Neve már a régi scholasztikus tudományban is szerepel, modern fogalmát azonban *G. R. Treviranustól* 1802-ben kapta meg. E név alá kivétel nélkül valamennyi filozófiai rendszer, a legrégebbeiktől a legújabbakig, az összes az élőlényekkel foglalkozó tudományokat foglalja. *Komis* 1922-ben úgy definiálta, hogy: „biológia az élőlényekről szóló tudomány”² és *Adolf Meyer* akarja elhanyagolni a feltétlenül szükséges, orvostyagorlati lag is fontos feje-

¹ Titchener: *Functional Psychology etc.* Aemric. Journal psychol. 32. 19*21.

² *Komis Gy.:* Bevezetés a tudományos gondolkozásba. 1922.

1926-ban: „Die biologie ist die Wissenschaft vom Organischen.”¹ Azonban ez a biológia, mint tudomány a XIX. század közepéig főleg morfológia volt. Ennek megfelelőleg a nmtl század folyamán keletkezett biológiai intézményeink közt főként morfológiai intézetek, ú. m. állattani, növénytani, bonctani és embertani tanszékek képviselik egyetemeinken e tárgyat. „A mai biológia azonban mindennütt arra törekszik, hogy a tiszta morfológián orientálódott köntösét levesse és mindenütt iparkodik élettani szempontoknak alapvető jelentőséget adni”, és „a jövő teoretikus biológiája elsősorban a fiziológián fog orientálódni”, ahogy ezt *Adolf Meyer* kitűnő könyvében nagyon plauzibilisen fejtegeti. Egyetemeinken csak az orvosi fakultások élettani intézetei képviselik ezt, de természetesen egyoldalú emberfiziológiai irányban. A hiányt azonban az, utolsó negyedszázad alatt mindinkább kezdték érezni és ez abban nyert kifejezést, hogy mintegy az 1900-as évek óta ú. n. biológiai tanszékek és biológiai intézetek felállításáról ismételten folyik a vita. Kezdődött azzal, hogy a budapesti egyetemre 1909-ben meg akarták hívni *J. Loeb*-öt, a berkeley-i egyetem, majd a newyorki Rockefeller-intézet nagyhírű professzorát egy ú. n. biológiai tanszékre, amely azonban betöltésre nem került. Különösen érezhetővé vált ilyen kísérleti irányú biológiai tanszéknek a felállítása az orvostanhallgatók nevelése szempontjából. Felállítását ismételten hangsúlyozták és legutóbb az Országos Természettudományi Kongresszuson is többen foglalkoztak biológiai tanszékek felállításának szükségességével.

Nagyon tanulságos a tudományok differenciálódásának szempontjából, hogy milyen kevésbé egyértelműek voltak – legalább látszólag – e felszólalások. Én magam² a következőket vallottam: Biológia, mint külön tantárgy tanítása szükséges lett orvosi tanulmányi rendünknek azon megváltozásával, amely az orvostanhallgatók képzéséből fokozatosan elvette az állattant, a növénytant és az ásványtant. Az élettan pedig nem térhet ki a rendelkezésre álló, amúgy is nagyon rövid két félév alatt, pl. az általános öröklődéstan törvényeinek a fejtegetésére, csak futólag érintheti a magasabb életfunkciók megértéséhez annyira szükséges elemi életfunkciókat, pl. tropizmusokat, regenerációt stb., ha nem zeteket. Így előállhat az a súlyos helyzet, hogy a leendő orvos, akinek később szociálhigiénikusnak és eugenetikusnak kell lennie, sehol sem hallja az öröklődés törvényeit. Ennek alapján javasoltam valamennyi egyetemen biológiai tanszékek felállítását úgy, ahogyan az a pécsi egyetemen már történt. Ami a biológia tárgyát illeti, arra vonatkozólag az volt a megjegyzésem, hogy a biológia szó itt helytelenül van egy tantárgy részére lefoglalva. A „biológia” sokkal átfogóbb fogalom, amelybe a fiziológiát, a fiziológiai chemiát, a zoológiát és botanikát is beleértik. Ezért egyesek „általános biológiáról” beszélnek. Hogy ennek a zavarnak véget vessünk, ajánlottam, hogy fogadjuk el a *Tschermak* által könyvének adott címet: „Általános élettan”, mert az a könyv fedi többé-kevésbé azt a programot, amelyet ennek a tárgynak át kellene ölelnie.

*Farkas Géza*² ugyanígy hangoztatta, hogy: „egy, az általános biológia kérdéseit tudományos kutatások tárgyává tevő intézet, illetőleg tanszék felállítása kívánatos, de egy biológiai tanszéké, amely az orvosjelölteket ilyen irányban képezi, feltétlenül szükséges. Ennek okául a következőket jegyezte fel: 1. orvosi okleveleinknek a külföldön való nosztrifikálása érdekében szükség van e külföldön is tanított tárgyra; a természetrajzi tárgyak törlése az orvosi fakultások tanítási menetéből szükségessé teszi ezen ismeretek tanítását; 3. az

¹ Adolf Mayer: Logik der Morphologie im Rahmen einer Logik der gesamten Biologie. Berlin 1926, 25. old.

² Országos Természettudományi Kongr. munkálatai, 1926, 251. old.

³ U. o. 440. 1.

élettani kollégium maga mással, mint emberélettannal nem ér rá foglalkozni. Végül hozzáteszi: „Ennek a biológiai tanszéknek igazán biológiai és nem általános élettani tanszéknek kell lennie, tehát olyannak, amely a régebbi időben kötelező zoológiai és botanikai ismeret körét, továbbá a kísérleti állattant, származástant és az öröklést is magába foglalná.”

A kongresszus hangulatának és az egész kérdésben uralkodó viszonyoknak igen találóan *Kenyeres*¹ adott kifejezést, amidőn felszólalásában azt mondta: „A kongresszus tagjai többszörösen hangoztatták a biológiai tanszék létesítésének a szükségét az orvosi karon. Minthogy a biológia terjedelméről és tartalmáról még a szakkörökben is ellentétesek a vélemények, fontosnak tartja, hogy a tanszék rendszeresítésekor a biológia tárgyköre pontosan meghatározassék.”

A helyzet tehát az, hogy bár sokan érzik, hogy úgy oktatási, mint kutatási szempontból új intézeteket, illetőleg tanszéket kell teremteni egy bizonyos tudományágnak, amelyet biológiának, általános biológiának vagy általános élettannak neveznek, nem tisztultak a fogalmak, hogy mi ennek a tárgynak a köre és ennek megfelelőleg mi a helyes neve.

Hegel egy híres szava: „Die Eule der Minerva beginnt erst mit der einbrechenden Dämmerung ihrer Flug”, amit itt úgy értelmezhetünk, hogy ha egy tudománykor munkássága körül nem látnak már tisztán azok, akik benne dolgoznak, akkor a filozófia feladata, hogy munkáját megkezdje, hogy tisztázza a helyzetet. A filozófiának nem az a feladata – amint azt különösen *Kant* tanította –, hogy egy tudomány kutatási menetébe beavatkozzék, ellenben igenis az, hogy a tudományok rendszerét megadja és ezért azt hiszem, hogy helyesen járunk el, ha az itt uralkodó zűrzavar megoldására logikai művekhez fordulunk.

A biológiai tudományok első szisztematizálása *Spencertől* (1864) és *Haéckeltől* (1866) származik. *Spencer* a következő szempontok szerint osztja fel: 1. A *biológia* részei:

1. struktúrával foglalkozó rész,
2. funkcióval foglalkozó rész,
3. struktúrák hatása a funkciókra és a reakciókra,
4. organizálódás.

Haéckel szerint a biológia részei:

1. biosztatika,
2. biológiai chemia,
3. biodinamika (fiziológia tágabb értelemben), amely feloszlik megint:

a) fiziológiai chemiára,

b) animális fiziológiára és ez az utóbbit erkológiára, ökológiára és chorológára.

Amióta ezek a szisztémák megalakultak, sok minden változáson ment keresztül a biológia és azért ezeknek ma inkább történelmi jelentőségük van. Mindamellett pl. *Landais Rosemann* híres élettani tankönyve² 1923-i kiadásában is a következő felosztását találjuk a biológiának:

Biológia (az élőlényekről való tudomány).

1. Morfológia, az élőlények alakjáról való tan; általános és speciális;
2. fiziológia, az élőlények életműködéséről szóló tan; általános, az életjelenségekről általánosságban való tan; speciális, az egyes szervek működésének tana;
3. embryológia, az élőlények szaporodásáról és fejlődéséről szóló tan; ontogenia, filogenia stb.

Komis Gyula könyvében (Bevezetés a tudományos gondolkodásba, 1922.) is (a 194. oldalon) ez a szisztéma van felvéve.

¹ U. o.: 436. old.

² Landois-Rosemann: *Lehrb. d. Physiol.* 1923.

Ha ebben a szisztémában az általános biológia helyét keressük, azt sehol nem találjuk meg, hanem kétségtelen, hogy itt az általános fiziológia fogalma alatt van az, amit mi általános biológiának képzelünk.

A modern tudományrendszerek közül, amennyire látom, először *Haackenkl*¹ 1887-ben jelenik meg a biológia szisztémájában egy olyan tudománynak a fogalmazása, mely fedi az általános biológia munkakörét. *Haacke* szerint mindenképpel kutatni kell azokat az általános fizikai és kémiai törvényeket, amelyek minden élőlénynél érvényesek. Ezt a feladatot végzi a biológiában a *bionómia*, amely „az életjelenségek mechanikája”, amelynek feladata éppúgy az egyensúly törvényeit, mint a mozgás törvényeit tekintetbe venni. „A törvények, amelyeket tanít, minden organizmusra azonosak.” Ez a *Haacke-féle* bionómia teljesen azonos azzal, amit ma *Tschermak* értelmében általános fiziológiának nevezünk, amit *Meyer* is észrevett.

A híres *Driesch-féle*² szisztéma 1893-ból így szól:

1. a biológia mint törvénytudomány:

- a) alakváltozástan,
- b) anyagcseretan,
- c) a mozgások tana;

2. a biológia mint szisztematika.

Különösen ez a *Driesch-féle* szisztéma befolyásolta a biológia felosztásának legújabb szisztémáját, amelyet *A. Meyer* 1926-ban (i. m.) az összes eddigi szisztémáknak igen logikus és a modern viszonyoknak megfelelő ismertetése után alkotott meg s ezért ezt teljes egészében közlöm.

A biológia szisztémája.

A) Logikailag tiszta tudományok.

I. Deskriptív morfológia:

- 1. Szisztematika.
- 2. Typológia,
 - a) Typológiai anatómia és embryológia.
 - b) Typológiai összehasonlító anatómia és embryológia.

II. Fiziológia:

- 1. Anyagforgalom: Biochemia.
- 2. Energiaforgalom: Biofizika.
- 3. Alakváltozás:
 - a) Az alakképződés általános folyamatai.
 - b) Sejtfiziológia, histofiziológia, organofiziológia.
Az individuumok fiziológiája.
Individuumok és Coenobiumok fiziológiája.
 - c) Alakváltozás fiziológiája:
 - a) Fejlődési mechanika.
 - b) Öröklődéstan.

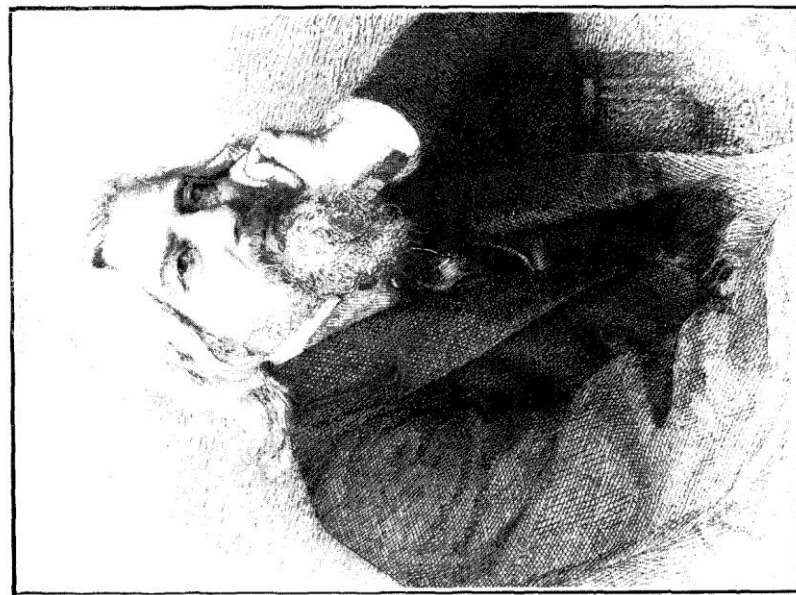
III. Filogénia:

- 1. Az organikus individuumok története.
 - 2. Az organikus korszakok története.
- B) Logikusan kombinált diszciplínák.

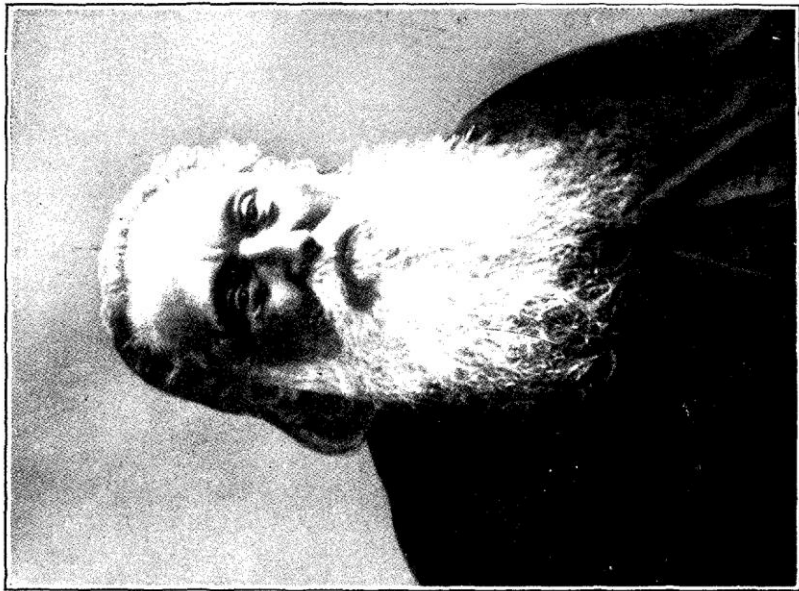
IV. Ökológia.

¹ Haacke, W.: Biologie. Gesamtwissenschaft u. Geographie. Biol. Zentrbl. 6. 1886/87.

² Driesch, H.: Die Biologie als selbständige Grundwissenschaft. 2. Aufl. Leipzig, 1911.



*Heuslmann Imre (1812—1888)
művészettörténész.*



*Herman Ottó (1835—1914)
etnográfus.*

V. Biogeográfia.

VI. Paleontológia.

VII. Patológia.

Ha ezt a szisztémát átnézzük, akkor kitűnik, hogy a biológián belül a kísérleti kutatás teljesen a fiziológia neve alá van lefoglalva. Nincs tehát semmiféle jogunk rá, hogy kifejezetten kísérleti tudományokat, mint amilyenek mindenki ezt az általános biológiának jelzett tudományt képzeli, kiemeljük ebből a csoportból és ennek valami külön helyet adjunk. E szisztémából egészen világos az, hogy egy általános biológia egy illogikus fogalom, mert tulajdonképpen keveréke lenne a morfológiának, a fiziológiának, egyáltalán nem összevaló tudományágaknak. Még ott is, ahol e szisztémában ú. n. logikusan kombinált diszciplínák szerepelnek, nem jut hely a részére.

Az összes kísérleti kutatások tehát a fiziológián belül történnek, azonban három ágban és ha azt nézzük, hogy ezen ágak közül melyeknek áll rendelkezésére speciális intézet, akkor teljesen világos, hogy az első az életvegytani intézetekben, a második a kísérleti élettani intézetekben folyik és viszont a harmadik csoportnak a kutatása esik össze többé-kevésbé azzal a programmal, amelyet mi az általános biológiának adnánk, vagy amelyik általános fiziológia név alatt is szerepel. Nevezetesen itt, mint az *alakváltozás fiziológiája* tárgyalja: a) az általános alakképzés folyamatait, vagyis ezen körön belül tárgyalhatná a zoológia és botanika általános tényeit; b) sejtfiziológiát, elemi szövet- és szervfiziológiát, az individuumok és közösségek fiziológiáját; c) az alakváltozás fiziológiáját: a) fejlődési mechanikát, b) öröklődést.

Azáltal, hogy e szisztéma ezen anyagokat összegyűjtve egy közös önálló csoportba állítja a fiziológiai chemia és a fizikális fiziológia mellé, amelyek ma elismerten önálló tudományok, ki van mondva, hogy *ez is egy önálló tudomány, amely önálló tudománynak joga van specializált kutatókra és speciális intézetekre is.*

Az egyik változtatás, amit e szisztémán ajánlanék, az volna, hogy tegyük ezt a tudományt, amely tehát azonos az általános biológiával vagy az általános élettannal, a fiziológiai tudományok elejére, miután olyan tárgyakkal foglalkozik, amelyek minden élőlényre vonatkoznak. E szisztémában azonkívül hibázatom, hogy a nevet nem választja meg szerencsésen, mert az alak fiziológiáját állítja előtérbe, nevezvén az egészet az alakváltozás fiziológiájának, pedig senki «em fogja vitatni, hogy pl. az ebbe a körbe tartozó öröklődéstan egyáltalán nemcsak alaki törvényeknek az öröklődésével, hanem funkcióknak az öröklődésével is foglalkozik. Eszerint már magából a szisztémából is be lehet bizonyítani azt, hogy a nevet nem szerencsésen választotta meg. Ezért célszerűbb volna ennek egy önállóbb nevet adni és én azt ajánlanám, hogy a tudományok rendszerében nevezzük el *bionómiának*. Ezt a nevet *Haackétól* vesszük át, aki – mint fent említettük – először fogalmazta meg egy ilyen tudománynak a munkakörét és azóta mások is próbálták már bevezetni. Ha akkoriban nem is láthatta még egész tisztán, hogy mivel fog ez a tudomány tulajdonképpen foglalkozni, mégis rendszere megadta a mag-ját ennek.

Legyen szabad itt még egypár megjegyzést tennem bizonyos nomenklatúrái zavarokra, amelyek a biológia szóval történtek. *Kornis* szerint t. i. „a biológia szónak van egy szűkebb értelme is, amikor az élőlények létfeltételeinek, a külön környezet rájuk való hatásának vizsgálatát jelenti: hogyan befolyásolja a klíma és a talaj szervezetük szerkezetét és életmódjukat stb. Az idevágó kutatást újabban ökológiának nevezik” (i. m. 194. oldal). Megjegyzendő azonban, hogy az ökológia szót már 1866-ban használta *Haeckel*. Mint ilyen, természetesen ott

kutatható és tanítható, ahol a biológia szisztematikái vagy fiziológiai része, megfelelőleg annak, hogy ez egy logikusan kombinált tudomány. – Teljesen hibás azonban minden tekintetben a biológia szónak az a használata, amely az angol-amerikai irodalomban újabban megjelent, amellyel kizárólag örökléstan kutatásokat jeleznek. Ez semmi féleképen nem indokolható.

Wasmann (Die moderne Biologie und Entwicklungstheorie, 1906.) ezt a szűkebb biológiát, ellentétben a tágabb értelemben vett biológiával, így definiálja: „A biológia foglalkozik azokkal a külső működésekkel, amelyeket az organizmusok, mint individuumok végeznek és ezzel viszonyukat az egész szerves világhoz, valamint az egész anorganikus világhoz szabályozzák.” Ez ugyanaz, mint *Haeckel* ökológiája, vagy *Dahl* etnológiája. *Beinke* feleslegesnek is tart egy külön kifejezést erre, csak életmóddal akarja jelölni. *Wasmann* a bionómia szót szeretné átvenni, úgy mint angol és amerikai szerzők,¹ de azt nem használná oly tág értelemben, mint azok. *Wasmann* itt a bionómiát az ökológia helyett akarta használni. Ez utóbbi azonban időközben teljes polgár jogot nyert, így pl. a „Berichte über die wissenschaftliche Biologie” is külön fejezetet szán neki. A bionómiát erre lefoglalni ma tehát helytelen.

Viszont egészen közel jár fenti definiálásunkhoz *E. Ray Lankester*, aki az *Encycl. Britannicában* „Zoológia” alatt azt írja: „Bionómia az a tudomány, amely az organikus fajok keletkezését és egymással való kölcsönhatásait, valamint fizikai környezetükhöz való viszonyát tárgyalja.”

Eszerint a fiziológia feloszlik: 1. bionómiára, 2. biochemiára, 3. biofizikára.

1. A bionómia (általános biológia vagy általános élettan): alakváltozás élettana, főleg kombinált fizikochemiai és tisztán fiziológiai, azaz ezidőszert iizikális-chemiailag még nem redukálható teória (lásd: alakváltozás fiziológiája, *A. Meyer* rendszerében);

2. biochemia: analitikai és dinamikai biochemia, echemiai teória, vegetatív élettan;

3. biofizika: mozgás- és ingerfiziológia, fiziológiai pszichológia, fizikai teória, animális fiziológia.

Hogy milyen hasznos lehet egy ilyen logikusan felépített tudományrendszer gyakorlati szempontból, azt ebből a rendszerből vezethetjük le.

Megvan adva immár az, hogy az eddigi biochemiai és biofizikai tudományok mellé *egyenrangú tanszék, illetőleg kutatóintézet* való, amelynek tárgya az itt bionómiának nevezett harmadik munkakör. A rendszerből következik az is, hogy miután a fiziológiai tudományok élén áll, tanulmányozása a *fiziológiai tanulmányok legelejére való*. Az is következik belőle, hogy *átmenetet képez a szisztematikához, tiszta morfológiához, mert tárgya az alakváltozásból indul ki*. Ezért könnyen lesz lehetséges e tárgyon belül speciálisan orvosi fakultásokon a zoológia és botanika elhagyásával hiányossá vált általános morfológiai ismereteket is tanítani anélkül, hogy azért ezen a tudományon erőszakot tennénk.

Még egy további következtetés vonható le a gyakorlati élet szempontjából e rendszerből, t. i. az, hog-y miután a fiziológiának ez a része áll *legközelebbi érintkezésben a morfológiával* és az alakváltozás fiziológiájából indul ki, állandóan rászorul a morfológiára tanulmányaihoz. Azoknak tehát, akik e tudománnyal foglalkoznak, a legszorosabb viszonyban kell lenniök morfológusokkal, olyanokkal, akik úgy botanikával, mint zoológiával foglalkoznak. Ennek a bionómiának a tárgya a morfológia által nyújtott eszközökkel általános élettani törvényeket levezetni és feladatát csak akkor végezheti, ha bő és változatos

¹ H. Minot: *Trvc. Am. Ass. Ado. Sum.* 81. 272.

Marschal és Poulton: *Transoct. soc. Lond.* 1902. 3.

morfológiai anyaga van és így eljutunk oda, hogy logikailag következik, hogy bionómiával (vagy ha úgy tetszik, általános biológiával, általános élettannal) foglalkozó *kutatóintézetek együtt létesüljenek oly intézményekkel*, amelyekben mint egyenrangú tényező a *morfológiai biológiával* foglalkoznak.

Így kikristályosodik a biológiai kutatóintézetek szisztémája is, amely két részre oszlik:

1. deskriptív morfológiai osztályokra, amelyekben *a)* szisztematikával és *b)* typológiával foglalkoznak (továbbá ökológiával és biogeografiával mint logikusan kombinált diszciplínákkal):

2. és egy második osztályra, amely a fiziológiának itt általunk bionómiának nevezett részeit kutatja, vagyis alakképződést, sejt- és általános szövetfiziológiát, fejlődési mechanikát és öröklődést.

Az u. n. *általános biológia (bionómia) munkakörét* a fentiekből levezettük és most még a megállapításához segítségül hívjuk azt, hogy olyan gyűjtőmunkák, amelyek speciálisan az ú. n. általános biológiával foglalkoznak, amelyet itt bionómiának nevezünk el, tulajdonképpen milyen munkaköröket (»lelnek fel. Azt látjuk, hogy a logikus fogalmaknak nem tisztázott volta itt is károsan befolyásolja a szerkesztői működést. Újabban a „Berichte über die gesamte Biologie” két részre hasadt: 1. „Berichte über die gesamte Physiologie”, 2. „Berichte über die wissenschaftliche Biologie.” Ez az utóbbi tárgyalja az általunk érintett kört és pedig a következő fejezetekben:

Az életfolyamatok fizikai és kémiai alapjai, ion-hatás, perméabilitás, sugárhatás.

Sejt- és szövettan, citológia, általános histológia, egysejtűek.

Összehasonlító morfológia, összehasonlító élettan növényeknél és állatoknál.

Tropizmusok.

Állati fiziológia.

Érzékszervek.

Alakváltozás, szaporodás, fejlődés, növekedés, metamorfózis, embryofiziológia.

Öröklődéstan, konstitúció.

Szimbiózis és parazitizmus.

Ökológia és biogeográfia.

Azt kell mondanunk, hogy ebben a programúiban minden benne van, ami a bionómia fogalma alá esik és semmiesetre sem volt szerencsés ezt a Zentralblattot „Berichte über die wissenschaftliche Biologie”-nak nevezni, mert ez semmiképpen sem „tudományosabb”, mint más tudomány és a bionómia szó itt is bevált volna, mint egy önálló munkakörnek a megjelölése.

A logikai fogalmak hiányos tisztázottsága hozza magával azt, hogy más gyűjtőmunkák, mint pl. az *Ergebnisse der Biologie (Frisch, Goldschmidt, Vhland és Winter st ein szerkesztésében)* nagyon zavaros rendszertelenségben közli a legkülönbözőbb irányú cikkeket.

Vizsont hadd álljon itt néhány világos példa, hogy mennyire egy- és ugyanarra gondol néhány szerző, akiknek mindegyike híres képviselője tudományának: *W. M. Bayliss* gyönyörű könyvét „Principles of general Physiology”-nak (*Longmans*, London, 1920. III. k.) nevezi s ezen egy ismertetés szerint érti: „azon problémákat, amelyek valamennyi élőlényre érvényesek”. Ugyanígy *Tschermak* is (*Allg. Physiologie*. 1923.). Vizsont *M. Hartmann* egészen azonos irányú könyvét *rAllg. Biologienak* (1925) nevezte el. Itt legfeljebb az irányította a szerzőket, hogy *Bayliss* és *Tschermak* fiziológus, *Hartmann* inkább morfológus és ilyen egyéni szemmel írta meg könyvét, de bizonyára *Bayliss* elnevezése a logikusabb.

II. A biológiai kutatás egyrészt egyetemi tanszékeken, illetőleg intézetekben, másrészt külön kutatóintézetekben folyik. Az egyetemi intézetek csoport-

jával itt nem foglalkozunk. Csak megemlítem, hogy biológiai intézet és rendes tanszék eddig csak a pécsi egyetemen van. Debrecenben a bonctani intézettel kapcsolatos.

Speciálisan biológiai szempontból nagyon elterjedtek az egész világon *külön kutatóintézetek*. Az első biológiai állomás, melyet *I. I. Coste* alapított, 1859-ben, Concarneau-ban, Franciaországban létesült. Azóta Európában körülbelül 100 kisebb-nagyobb biológiai intézet követte. Franciaországnak 16, Szovjet-Oroszországnak 15, Németországnak 13, Angliának 9, Olaszországnak 5, Dániának 4. Svájcnak, Norvégiának, Svédországnak, Hollandiának, Csehországnak és Ausztriának 3-3. Finnországnak és Spanyolországnak 2-2, Belgiumnak, Monacónak, Szerbiának, Lengyelországnak és Bulgáriának 1-1 biológiai állomása van. Ezek az intézetek jórészt csak morfológiával foglalkoznak, a tengerpart, tavak vagy folyók mentén keletkeztek és az a céljuk, hogy egy bizonyos vidék faunáját és flóráját leírják.

„A víz az élet bölcsője. Itt élnek a legegyszerűbb, legősibb szabású és legkezdetelegesebb szervezetek, amelyeken az életjelenségeket jóval közvetlenebbül tanulmányozhatjuk, mint a magasabbrendű szervezeteken. Az élet lényegében egy, csak a testalak, melyhez kötött, változó. Ha az egyszerűbb, áttekinthetőbb szervezetek életnyilvánulásait megismerjük, megérthetjük saját testünk életjelenségeit is. A vízi szervezetek legnagyobb része átlátszó; megfelelő nagyítással és átvilágítással egyszerre meglátjuk az egész élő testet: látjuk nemcsak a test külsejét, hanem összes szerveit, a lüktető szívet, a belőle kilövelő egyes vérésejteket, a gyomor működését, a bél mozgását és a többi olyan életműködést, amelyet magasabbrendű szervezeten csak részletekben és csak fölboncolása után szemlélhetünk. A vízi szervezeteket elevenen nem lehet azonban olyan egyszerűen tanulmányozni, mert rendkívül törékenyek, érzékenyek és könnyen elhalnak. Tanulmányozásukhoz a helyszínén kell megadni a lehetőséget, a vízen vagy a víz mellett felállított biológiai kutatóállomás létesítése által.”¹

Ezen morfológiai-biológiai állomások mellett azonban keletkeztek olyanok is, amelyek feladatukul tűzték ki, hogy az experimentális biológiai kutatásnak is otthont létesítsenek'. Az első ilyen szempontból a híres *nápolyi állomás* volt, *A. Dohrn* alapítása, amelyen majdnem minden ország munkahelyet tart fenn, köztük Magyarország, a mai napig is és amely az utolsó fél évszázad alatt igen lényeges befolyással volt a fiziológiai kutatás fejlődésére, egyrészt azért, hogy anyagot szolgáltatott experimentális kutatásokhoz, másrészt azért, hogy falai között a morfológusokat és a fiziológusokat közelebb hozta egymáshoz és így fontos szintetizáló feladatokat végzett e tudomány kifejlődése szempontjából (*Apáthy, Bcthe, Uexküll* stb.). A másik híres biológiai intézet, amely az experimentális munka szolgálatában áll és amelynél a szisztematikai munka aránylag háttérbe szorult, a híres *Biologische Versuchsanstalt*, Bécsben, ahonnan a nagyszerű felfedezések egész sora került ki (*Kammerer, Przibram, Steinach, Pauli* dolgoztak itt). Az amerikai állomások között ilyen kifejezett nagy experimentális eredményeket ért el a berkeley-i kaliforniai állomás, ahol *J. Loeb* végezte az ő óriási feltűnést keltő, mesterséges termékenyítési kísérleteit.

Magyarországon biológiai állomás felállításának a gondolatát először a Természettudományi Társulat állattani osztályában vetette fel *Vang el Jenő* 1892-ben.² Példának a rovigóni állomást ajánlotta és az állomást Fiumében, vagy bárhol, a magyar tenger partján akarta elhelyezni. *Entz Géza, Hermann Ottó* és *Horváth Géza* hozzászólása alapján azonban inkább egy belföldi, a Balaton part-

¹ Hankó Béla: Biológiai állomás a Balaton mellett. Állattani Közlemények. XXII. 1925.

² L. Ilosvay Lajos, Természettudományi Közlöny, 1926 szeptember.

ján létesítendő állomásra gondoltak és végül is hosszas huzavona után az állattani és növénytani szakosztály a kormánynak egy balatoni és egy fiumei állomás létesítését ajánlotta, mindegyiket 60.000 forint költséggel és 6000 forint évi átalánnyá]. Az akció azonban eredménytelen maradt. Később id. *Lóczy Lajos* is hangsúlyozta egy balatoni állomás felállításának a jelentőségét és a Balaton című művében kiemelte azt, hogy mily gazdag és speciális faunája van ennek a tavunknak.¹ Megemlítette pl. *Entznek* a vizsgálatai alapján, hogy míg a plöni tóból 268 állatfaj, a genfi tóból 500 állatfaj ismeretes, addig a Balatonból mai-akkor 700 állatfajt ismertek, amelyek között közel 50 új faj volt. De *Lóczy* akciójának sem volt eredménye.

Végül is ettől egészen függetlenül keletkezett 1925-ben az első magyar biológiai állomás, amelynek felállításával nagy érdemeket szerzett *Csiki Ernő* és *Hankó Béla*, a M. Nemzeti Múzeum állattárának igazgatója, illetve őre és *Róman Bálint*, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, akik egyszerű eszközökkel, de fáradtságot és egyéni áldozatokat nem kímélve, *Révfülöpon*, a kikötőállomás emeleti helyiségeiben rendezték be ezt a biológiai állomást. 1925 május 25-én nyitották meg. Hat munkahelyük van, amelyből három megfelelő díjazás ellenében idegeneknek is rendelkezésére áll és mindjárt az első évben külföldiek is meglátogatták az állomást és dolgoztak is ott. Az állomás, berendezésének megfelelői egy, kizárólag morfológiai irányban dolgozik és nagy sikere volt, hogy még az első évben egy folyóiratot is indíthatott, az *Archiv um Balaticumot*, amely ennek az állomásnak a hírért mindenfelé szétvitte.

E révfülöpi állomás adta meg az indító okot arra, hogy gróf *Klebelsberg Kuno* vallás- és közoktatásügyi miniszter, különösen az országos természet-tudományi kongresszuson elhangzott vélemények alapján is, egy *nagyobb szabású biológiai állomás létesítését* határozta el és erre a célra a tihanyi félszigeten, a tó partjának a legszebb részén, az apátság alatt, a bencésektől megfelelő területet vásárolt. 1926 augusztus 25-én ünnepélyes keretek között megtörtént az új állomás alapkövének letétele is.

III. A tihanyi biológiai intézet munkaprogramja a következő:

1. Kutatómunka morfológiai téren. Kifejezetten hidrobiológiai munka, amely foglalkozik a Balaton, esetleg más magyar vizek faunájának és flórájának, valamint kémiai és fiziko-kémiai leírásával. (Szisztematika és typológia, ökológia, iogeográfia.)

2. Kutatómunka experimentális irányban, egyrészt a Balaton faunájának is flórájának a felhasználásával, de ettől függetlenül is az intézetnek kutatási íélokra berendezett laboratóriumában, bármilyen kísérleti témával. Ez a munkaiör felöleli azt, amit a tudományok rendszerében a fiziológiai tudományok első íagy csoportjaként, mint bionómiát, vagy általános fiziológiát jelöltünk meg. Felöleli tehát a kísérleti morfológiát, az öröklődést, fejlődési morfológiát, sejtfiziológiát, individuumok és közösségek fiziológiáját. Nem tartozik azonban a munkakörébe a fiziológia két másik nagy tudományköre. a fiziológiai kémia és az experimentális fiziológia, ahogy ez a fíont részletesen tárgyalt tudományrendszerből következik.

3. Oktatókurzusok, ezeket főleg a nyári hónapok alatt, esetleg kéthetes turnusokban lehet tartani. Három ilyen kurzusra lehetne gondolni:

- a) egyetemi hallgatóknak zoológiai és botanikai szakon;
- b) középiskolai tanároknak, mint továbbképző tanfolyamok, ismereteik felfrissítésére és fejlesztésére;
- c) laikustanfolyamok, a természettudományok iránti érdeklődés felkeltésére.

¹ Hankó: Archivum Balaticum. 1. 1. 1925.

Az *a)* alatt említett tanfolyamokhoz hasonló tanfolyam tartatik pl. minden évben július hó folyamán a lunzi biológiai állomáson, ahol mintegy 30 résztvevő szokott jelentkezni, főleg egyetemi hallgatók. A *b)*-nek megfelelő tanfolyamokat, amelyekben különösen középiskolai tanárok nagyon szívesen vesznek részt, folyó az év minden szakában az ívj bécsi Donaustationban, egészen egyszerű, primitív keretek között. A *c)*-nek megfelelő, laikusok részére rendezett mikrobiológiai kurzusokat rendez Németországban nagy sikerekkel a Mikrobiologische Gesellschaft és a Kosmos, illetőleg Mikrokosmos című. folyóirat köré csoportosulok, amelyek a természettudományok népszerűsítésének érdekében igen nagy érdemeket szereztek. Ennek az érdeklődésnek nem utolsó eredménye az, hogy a biológiai munka részére az anyagi támogatás társadalmi forrásait is megnyitja, ami lényeges feltétele e munka lehetőségének.

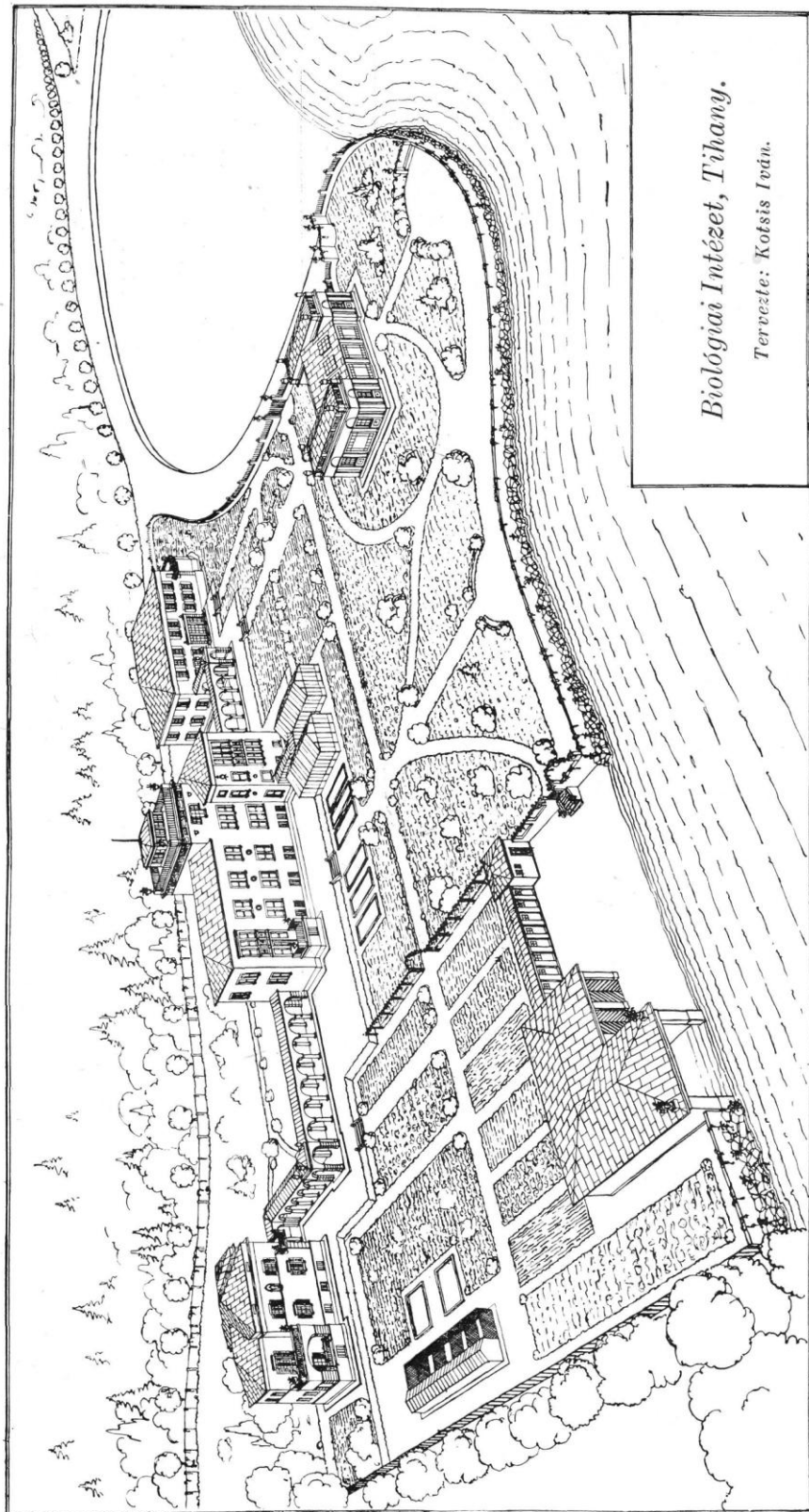
IV. *Az intézetnek berendezése* ezeknek a feladatoknak megfelelőleg a következő: A mintegy $\frac{1}{2}$ holdnyi területen 4 épület fog állani. Maga a tulajdoui képeni kutatóintézet, mellette lakóépület a kurzusokon résztvevők és a kutatómunkát végzők részére, igazgatói lakóház és negyedszer nyilvános akvárium. A telken magán kísérleti kert, kísérleti állatok istálló, csónak- és fürdőház épülnek.

Az intézet magvát képező kutatóintézet kétemeletes épület, részben kiépített és felhasznált manzárddal és szuterénnel. Az épületbe bejárás a félsziget felőli oldalról van. A lépcsőházból egy folyosóra érünk, amelyről az igazgatói iroda, mellette az igazgató laboratóriuma és amellet a könyvtárhelyiség nyílik. A folyosó baloldali végén a *nagy mikroszkópai laboratórium* van elhelyezve. Ez a morfológiai kutatók főmunkahelye. Ablakai északnyugatra néznek, tágak, felfelé tolhatók. Az ablakok előtt mintegy nyolc önálló kutató részére dolgozóhelyek, a szoba belsejében akváriumok vannak elhelyezve. Minden dolgozóasztalon édesvizet, balatoni vizet, sőt még tengervizet tartalmazó vezetékek is vannak. A folyosó másik végén egy *bakteriológiai laboratórium* van felszerelve, fajanszoszt dolgozóasztallal, thermosztáttal, sterilizátorokkal, centrifugával. Mellette még egy kisebb szoba egy önálló kutató részére szolgál. A folyosóból még egy laboránsi helyiség nyílik.

Amíg a földszint a morfológiai munka részére van fenntartva, addig az emelet a kísérleti munka helye. Itt a lépcsőházzal szemben egy nagyobb *fiziológiai laboratóriumba* jutunk, amelyben fiziológiai munkákhoz szükséges kirmográfionek, respirációs készülékek és különböző vivisekciós eszközök vannak, a megfelelő szereléssel együtt. Mellette a folyosóról nyílik három kisebb, egyablakos laboratórium, önálló kutatók részére, akik itt zavartalanul végezhetik a munkájukat. A folyosó jobboldali végét a *chemiai laboratórium* zárja el, chemiai dolgozóasztallal, vegyi fülkével és a chemiai dolgozáshoz szükséges gépekkel felszerelve. Mellette a folyosón egy kis mérlegszoba van, amelyben az analitikai mérlegek találhatnak elhelyezést. A folyosó másik oldalán itt is egy laboránsi, mosogatóhelyiség van. A földszinti nagy mikroszkópai laboratórium felett ezen az emeleten egy *kurzusterem* van. Itt fognak folyani a mikroszkópai kurzusok és ezért mintegy 20 dolgozóhely van benne, amely alkalmas mikroszkópai munkára, valamint egy kis előadópódium a kurzust vezető részére. A kurzusok kifejezetten gyakorlati irányúak és ezért a kurzusterem nem audiódóriumszerűen, hanem mint gyakorlati terem van kiépítve.

A lépcsőházból felfelé menet a manzárdban a rajzó- és fotografálóhelyiséget találjuk, mellette egy sötétkamrát fényképek előhívására. Az e fölött a tetőből kiemelkedő toronyban a vízmedencék vannak, a balatoni és a tengervíz részére, ahonnan a víz az épület minden részébe eljut. Két kisebb helyiség itt, valamint a terras meteorológiai vizsgálatokra, illetőleg ilyen célú eszközök felállítására szolgál.

XXXIII. TABLA.



Biológiai Intézet, Tihany.

Tervezte: Kotsis Iván.

Az alagsorban a lépcsőháztól balra eső oldalon van egy nagy *tenyésztő-akvárium*, ahol pl. haltenyésztés folyhat. Mellette egy rengésmentes szoba épült külön talapzatokkal, érzékeny optikai műszerek, galvanométer, esetleg mikro-fotografáló készülék felállítására. A két kis raktárhelyiség közül az egyik vegyszerek, a másik műszerek, illetőleg üvegneműek elhelyezésére szolgál. A lépcsőházzal szemben egy hideg akváriumhelyiség van, alacsony hőmérsékletnél tenyésztett víziállatok részére. A pince többi részében egyrészt a felügyelő mechanikus kétszobás lakása, valamint a központi fűtés és tüzelőanyag elhelyezésére szolgáló helyiség* van.

Az ezen épülethez szorosan hozzátartozó mechanikai műhely az épületen kívül, a félsziget felé eső oldalon, de közvetlenül mellette lesz. Magából az épületből a tőfelőli oldalon a mikroszkópiai laboratóriumból közvetlenül elérhetően nyílik két nagy üvegház, amelyekben különböző temperaturák mellett növények termelhetők.

A tulajdonképeni kutatóépületen kívül felépül a *lakóépület*, amelyben mintegy 20 egy-, szükség esetén kétágyasnak is használható szoba lesz, egy ebédlőhelyiséggel, társalkodóval és szolgálakással. Ez az épület a Balatonfüred felé eső oldalon áll, míg a József főherceg kastélya felé eső oldalon az *igazgató lakóháza* fog felépülni. Lent a tóparton, feltöltött területen, közvetlenül a Balaton mellett, a Balatonfüredről idáig vezetett út mentén fekszik a *nyilvános akvárium*, amely hat-nyolc medencében a Balaton állat- és növényvilágát mutatja be. Közvetlenül az út felől van a közönség részére való bejárat, úgyhogy az állomás csöndjét a látogatók nem zavarhatják.

A főépület és a lakóépület 1927 nyarán készül el.

V. *Az intézet szervezete.* Az Intézet az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának igazgatása alá tartozik. Az intézet felelős vezetője a Tanács javaslata alapján a vallás és közoktatásügyi miniszter által kinevezett igazgató, aki az intézet tudományos munkaprogramjának megvalósítása tekintetében az igazgatóság határozatai értelmében jár el. Az intézet tudományos munkájának irányítása és egyfelől a Biológiai Intézet, másfelől a hazai egyetemek és főiskolák érdekelt tanszékei közt való együttműködést előkészítő tárgyalások állandó folytatására a Tanács képviselőjében az igazgatóság hivatott. A Biológiai Intézet igazgatóságának tagjai: a Tanács tagjai közül ennek javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter által megbízott két egyetemi tanár, kiknek egyike a hidrobiológia, másika a kísérleti élettan művelője, továbbá az intézet igazgatója. Az igazgatóság hatáskörébe tartoznak a tudományos munkaprogram megállapítása és végrehajtásának állandó ellenőrzése, a költségvetés előkészítése, az igazgatónak a Gyűjteményegyetem Tanácsa által felveendő dolgozó tagok kijelölésére, illetőleg a munkahelyek szétosztására irányuló javaslatának véleményezése és az intézeti kiadványok szerkesztésében való részvétel. Az intézet tisztviselői: az igazgató és a Gyűjteményegyetem tudományos tisztviselői karából oda beosztott többi alkalmazottak. Az intézet tagjai: a Gyűjteményegyetem Tanácsának engedélye alapján ott dolgozó kutatók. A hazai egyetemek élettani tudományokat művelő tanárai az igazgatóhoz intézett előzetes bejelentés mellett bármikor igénybe vehetik az intézetet. Vendégek: az igazgató által két hétnél nem hosszabb időre tudományos vizsgálatok céljából befogadott kutatók. Az intézet tagjaul, vagy vendégéül külföldi kutatók is felvehetők.

VI. *Az eredmények,* amelyeket ennek az állomásnak a működésétől várhatunk, egyrészt a Balaton hidrobiológiai leírása, amely annyiban is nagyon

¹ L. az Orsz. M. Gyűjteményegyetem szabályrendelete a Tihanyi Biológiai Intézet Szervezetéről.

érdekes és nemcsak lokális jelentőségű, hogy a Balaton a nagy harmadkori bel-földi tengernek maradéka és mint ilyennek, élő világa sok tekintetben nagyon speciális, másrészt Európának, mint ismeretes, legnagyobb tava, amelynek még hozzá az a sajátja, hogy igen sekély, úgyhogy az itt nyerendő morfológiai eredmények nemcsak lokális, hanem nagy általános érdekességűek is. Ilyen szempontból mondta e sorok írója az állomás alapkövetésénél, hogy „valósággal kötelességünk volt, hogy az internacionális kutatómunkába bekapcsolódjunk azáltal, hogy a gyönyörű tavunk mellé hidrobiológiai kutatásokra alkalmas intézetet építünk”.

A másik része az állomás munkájának az experimentális fiziológiai munka lesz.¹ „Az élettan az élet titkainak felfedéséhez három utat ismer: először is alkalmazza a fizika, chemia és technika vívmányait élőlényekre és úgy halad előre, mint azok haladnak. Másodsor az egyéni leleményesség újabb és újabb kísérleti feltételeknek teszi ki a kísérleti objektumot és ennek a reakciójából ítél. És végül harmadszor az élettan haladásának egy nagyon lényeges módja az, hogy új objektumot keres kutatásaira.”

„Az élet alapvető princípiumai a különböző élőlényeknél messzemenőleg egyezők. Amit a struktúra komplexitása mellett az egyikben nem látni, azt egy másik, egyszerűbb élőlény esetleg meglepő könnyen mutatja.”

„Új objektumok nyújtása által fog ez az intézet is a kísérleti élettannak használni, ahogy a nápolyi állomás évtizedek óta az élettan szolgálatában áll. *Bethenek*, a nagy német fiziológusnak híres könyvében a központi idegrendszeriül állanak a következő szavak: „Sohasem fogom elfelejteni azt a napot, amidőn a nápolyi akváriumban Apáthy – a mi Apáthyk – megmutatta nekem azokat a készítményeit, amelyek az idegrendszer szerkezetéről teljesen új képet adtak. Ezt az együttműködést morfológus és íziológus, zoológus és botanikus, hydrobiológus és experimentator között hivatott az ilyen biológiai kutatóintézet is létesíteni és ezt várjuk ettől az intézettől is.”

„Természetesen minden munka nemcsak attól függ, hogy messzetekintő kormányzati tényezők megteremtik-e neki a megfelelő munkára alkalmas miliót, hanem még nagyobb mértékben attól a második tényezőtől, hogy vannak-e emberek, akik ezt a miliót munkával be is tudják tölteni. *Starling*, az 1926. év augusztusában, a Stockholmban tartott élettani kongresszuson egy felköszöntőben a biológiai munka iránt való érdeklődés okait kutatva, félig tréfásan úgy fogalmazta meg erre a kérdésre a feleletet, hogy a latinokat a minden szépért való rajongásuk és így az élet csodáiért való lelkesedésük viszi erre a munkára, a németeket viszont szisztematizáló képességük. Az angolokat pedig, ahogy ő kifejezte magát az, hogy ez a legnehezebb sport, azt akarván ezzel mondani, hogy egészen a l'art pour l'art elvén áll. Nálunk ehhez még egy speciális szempont jön, amit a ma felnövő generáció határozottan érez s ez az, hogy minden tudományos eredmény, amit itt, ebben az országban elérünk, egy lépés afelé az igazi szupremácia felé, ami biztosabban visszahozza a régi nagyságot, mint a körülhordozott véres kardok. Ez a fiatalság az ígéret arra, hogy ezt az állomást munka fogja betölteni és annak eredményei sem fognak elmaradni.”

¹ Avatóbeszéd, tartotta dr. Vorzár F. Tihanyban 1926, ang. 25 én.

24. §. A NÖVÉNYKERT.

Írta: SOÓ REZSŐ.

I. A botanikus-kertek célja és múltja. II. A mai külföldi botanikus-kertek és múzeumok. III. A magyar botanikus-kert és múzeum problémája.

I. A botanikus-kertnek kettős célt kell szolgálnia. Egyrészt mint *kutató-intézmény* a tudományos botanika szolgálatában áll, beleértve, hogy lehetőséget és anyagot nyújt az egyetemi, illetve főiskolai kutatásoknak; egyúttal segédeszközüül szolgál az egyetemi hallgatók növénytani tanulmányaiban és elemi növényismereteik megszerzését lehetővé teszi. Ilyen szempontból jelentősége van a növénykertnek az alsófokú tanintézetek tanulói számára is; másrészt az *általános közművelődés eszköze*, előmozdítja a nagyközönség természettudományi kultúráját, műveltségét, megismerteti és megszeretteti a figyelmes szemlélővel a természetet, különösen a növényvilágot.

A botanikus-kertnek, mint kutatóintézménynek, elsősorban *természetes kísérleti települ* kell szolgálnia: hivatva van a modern örökléstan és származástan, a fajok keletkezése problémáinak megoldásában nélkülözhetetlen termelési kísérletek keresztülvitelére, számtalan, rendszertanilag kritikus növényalak értékének, állítólagos specifikus tulajdonságai állandóságának bebizonyítására. Úgyszintén a régi materialista-földrajzi ökológia helyébe lépő experimentális mérő-számító élettan, valamint az új, szociológiai alapokra épülő növényföldrajz egyes kérdéseiben (pl. successiók) szükséges analitikus vizsgálatok számára teret és anyagot nyújthat.

A botanikus-kertek szervezete és külső képe mindig a növénytannak az illető kort jellemző tudományos színvonalát tükröztette vissza. Amíg a botanika kizárólag az orvostudomány, illetve a gyakorlati élet szolgálatában állott – a XVI. század második feléig –, a botanikus-kertek is csupán az orvosi és hasznos növényeket természetkezelték. Ilyenek voltak Columella leírása szerint a római császárság korában, ilyenek voltak a középkori szerzetesek – mint a bencések és karthauziak – kolostorkertjei, majd a középkor vége felé alapított botanikus-kertek Olasz-, Francia- és Németországban, Hollandiában. Amint a természet-, különösen a biológiai tudományok leíró és rendszerező korszaka kialakult, létesülnek az igazi botanikus-kertek, mint a ma is fennálló világhírű padovai (1545), amelyek, valamint a „hivatalos” tudomány is – a patres botanices, Linnaeus, kortársai és utódai – a Föld lehetőleg összes növényfajainak gyűjtését, regisztrálását és termelését tűzik ki céljukul. Ez a szisztematikus irányzat a múlt század elején és első felében éri el tetőfokát és e század folyamán a növényföldrajz és a szervezettani-fejlődéstani törekvések kialakulásával születik meg a mai botanikus-kert, illetve alakul át elsősorban ezeknek a diszciplínáknak műhelyévé.

II. Mivel Magyarországnak megfelelő botanikus-kertje nincsen és ilyennek létesítése a közeljövőnek egyik fontos feladata, célszerűnek látszik a legjobb európai növénykertek jellemzése. A következőkben röviden beszámolót adok az utóbbi években (1924-26) részben a botanikus-intézetek és kertek tanulmányozása végett tett külföldi írtaim¹ idevágó eredményeiről. Ez alkalommal részletesen csak München, Berlin, Hamburg és London intézményeiről emlékezem meg, mint a botanikai tudomány legnagyobb szerű műhelyeiről, mint amelyeknek kertjei és múzeumai részben mintául szolgálhatnak a hasonló jellegű magyar intézmények organizációjánál.

¹ Ausztria, Csehszlovákia, Németország, Hollandia, Belgium, Nagybritannia, Franciaország, Monaco, Olaszország, Jugoszlávia, „Románia, Törökország, Kisázsia.

Wien. Ausztria gazdasági helyzete a háború és a forradalmak után a mienkhez hasonlóan nehéz krízisen ment át, az általános „Abbau” a tudományos, így a botanikus intézetekben is éreztette hatását, ennek ellenére is Bécsben tevékeny munkásság folyik ma úgy az egyetemi Botanisches Institutban (Direktor, röv. I. E. v. Wettstein), mint a Staatsmuseum növénytani osztályában (D. K. Keissler), amelyet a Burgenlandra is kiterjesztettek. Első ott-tartózkodásom óta (1922 szeptemberben a Deutsche Botanische Gesellschaft 100. nagygyűlése alkalmával) a viszonyok sokat javultak, a wieni iskola mai munkássága arányosan oszlik meg a florisztikus-rendszertani és a szervezet-élettani irány között. A *botanikus-kerlet* ugyanaz a sors érte, mint a többi fővárosét, hatalmas háztömbök közé szorulva, a portól, füsttől és koromtól szennyezve alig élet-, még kevésbé fejlődésképes. Úgy a kert, mint a növényházak a túlzásfoltosság benyomását keltik; rendszertani, élettani és kis növényföldrajzi csoportjai közül kiemelendőnek tartom a fajkeletkezési viszonyokat (pl. saisonpolymorbismus) és a hybridizációt fel-tüntetető részleteket (Kerner alkotásai). A bécsi kert példája annak, hogy a nagyváros falain belül kis területen fejlődésképes botanikus-kertet létesíteni nem lehet. A herbárium és a főként rendszertani alapon szervezett múzeum az intézet harmadik emeletét teljesen betölti. A nagyközönség igényeit pótolják némileg a Belvedere, Schönbrunn és a város más parkjai.

München-Nymphenburg (1912-14, D. Goebel) nagyszabású, az általános növénytani, élettani, gyógyszer-tani és növényrendszertani intézeteket magában foglaló hatalmas palotája mögött a kerttechnikailag és művészileg egyaránt sikerült díszkert, a hozzácsatlakozó oszlopcsarnokkal körülvelt élettani csoportok és a rózsaliget kettéosztják a 18 hektár területű *kertét*. Keletre a magaskupolás pálmaház körül centrálisán épült növényházak – összesen Ifi terem, körülbelül 5000 m² területen –, amelyekhez még a nagyközönség előtt zárt szaporító óh ázak, munkahelyek járulnak, továbbá az ökonómiai csoportok (hasznos, mérges és gyógynövények), a kiterjedelmű rendszer, a „System”. Az üvegházak berendezéseit és kincseit helyszűke miatt nem méltathatom, leggazdagabbak a pálmák, Orchideák. Araceák, Cycasok, a trópusi faharasztkok és a pozsgás (succulens) növények gyűjteményei, valamint a vízi tündérrózsák (Victoria-ház). Nyugatra a német vegetációt jellemző növényközvetkezetek, mint tengerparti dűne, Heide, láp, tóparti övformációk, erdőtípusok stb. az alpinetummal – amely természetesen elsősorban a bajor havasok flóráját van hivatva visszaadni – és a kellemes, előkelő parkszerű arboretum, amelynek útjait a botanika nagy német mestereinek nevei jelölik. *A müncheni botanikus-kert bemutatja, mint lehet szigorúan tudományos alapon igazán szép, kellemes és így közkedvelt intézményt létesíteni.*

Az intézet botanikus *múzeuma* három osztályt foglal magában: I. Általános növénytani a) alak- és szervezettani és b) élettani csoportok, az egyes szekrényekben tanulmányozhatjuk a hajtás, a levél, a virág, a termés morfológiáját, a csírázás és a szaporítás jelenségeit; az ökológiai csoportok inkább csak néhány alkalmazkodásbeli jelenséget és a heterotrof táplálkozása csoportokat mutatják be. II. Rendszertani gyűjtemény (Engler-rendszer), ehhez kapcsolódik a kis palaeobotanikai kiállítás és III. a növényi termékek kiállítása. A múzeumot nem gazdagsága, mint inkább ügyes és szerencsés beosztása jellemzi.

A modern technika alkotásainak múzeumát legtokéletesebben a *Deutsches Museum* valósította meg. A D. Abteilungban a mezőgazdasági iparral kapcsolatban a növények életét, táplálkozását, a talajviszonyokat, a növénytermesztésben és növénytermesztésben oly lényeges szerepet játszó botanikai ismereteket (pl. a Mendel-féle örökléstan törvények) plasztikusan ábrázolja.

Halle (D. Karsten) és *Leipzig* (D. Ruhland) botanikus kertjei jelentéktelenek.

neknek és kevésbé gondozottnak tűnnek fel a müncheni után, fekvésük sem kedvező (a városban); a nagy múltú halle-wittenbergai egyetem kertjét romantikus miliő övezi; növényházai, különösen vízmedencéi (Nymphaeák!) meglehetősen gazdagok. Leipzigben a *Palmengarten* (v. ö. Frankfurt) mellett jelentéktelen botanikus kert nagyobb részét az üvegházi telep borítja, kaktuszai, Araceái, Bromeliaceái, harasztjai szépek.

Dresden (D. Drude) 5 hektárnyi kertje részben nyilvános, részben zárt kísérleti telep. Igazgatója geobotanikus voltát elárulják a középeurópai formáció-típusok, a Cseh-Szász Érchegység flóráját hordozó alpinetum stb., sőt a hidegházak anyagát is tavasztól ősziig növény földrajzilag csoportosítva állítják ki. Gazdag-rendszertani és ökonómiai osztály.

Berlin-Dahlem (alapította a Nagy Választó Schönebergben 1679-ben, a mai 1897-1909-ig épült ki) botanikus kertje területére nézve Európában a második (42 hold, v. ö. Kew). igazi megeremtője Prof. A. Engler és Ministerialdirektor Althoff, mai vezetői L. Diels és R. Pilger. A kert két bejáratát összekötő allétól délnyugatra van maga a kert, északra a növényházak, szaporítóházak, a kísérleti területek stb.

A *növényházak* centrálisan épültek, egyetlen körsétával megtekinthetők, csupán a nagy frigidarium (hidegház) áll külön. Keskeny, de kitűnően gondozott utak vezetnek végig, kiindulva a tropikus harasztok házából. Egymás után következnek az amerikai színeslevelű Bromeliaceae; az egyszerű trópusi hasznos növényfajok: dús termésű banánok, cukornád stb.; páratlan színű formagazdagsága az orchideáknak – a természet fantáziájának legkülönösebb ötletei –; a rovarfogó kancsós Nepenthesek; a kétszikű trópusi fűszer- stb. növények, mint kávéfa, muskátlió, bors, szegfűszeg; az Araceae. A caldariumok (melegházak) e sorozata után a középső nagy, 25 m magas *pálmaház* egyik fele az óvilág, másik Amerika vegetációját tükrözteti vissza, óriási bambuszok (*Gigantochloa*), *Pandanusok*, pálmák (így *Sabal*-, *Livingstonia*-, *Phoenix*- stb. fajok), buja aljnövényzet: harasztok, *Selaginella*-gyep: a fákon liánok és epiphyták a trópusi őserdők képét varázsolják elénk. A további hidegházakban a kaméliák, *Rhododendronok*, *Azaleák* és más *Ericaceae*, pompás *Ohrysanthemumok*, majd az ausztráliai flóra örökzöldjei („újhollandiak”) tenyésznek, külön üvegszekrények rejtik a hűsevőket, egyes kényesebb nyíló *Orchideákat*; végül a succulensek két háza zárja be e sort, amelyekben számos *Euphorbia*, *Mesembryanthemum*, sok kaktusz és *Agave* díszlik. A kerek *Victoria-ház* az üvegházak előtti terrazon épült, medencéjében az amazoni *Victoria* méteres levelei, óriási lilás virágai és az *Euryale* tűnnek fel. Kisebb medencékben más vizirózsa-fajok, lóbuszok; sok *Mimosa pudica*, a falon nagy virágú farkasalma. A nagy *Winterhaus* a szubtrópusi örökzöld növények téli menedéke, itt van a még a Grosser Kurfürst hozatta törpe pálma. A hozzácsatlakozó épületben *Araucariák*, fatermetű harasztok fantasztikus alakjai, míg a *Blumengang*-ban a virító, időnkint a szaporítóházakból, melegágyakból összehozott növények kiállításai láthatók. A volt német gyarmatok vegetációját külön épület rejt magában.

A *növény földrajzi csoportok* célja az egyes nagyobb növényföldrajzi egységek flórájának ábrázolása volt, amennyiben azt a helyi klimatikus viszonyok megengedik. Sziklacsoportok váltakoznak erdőekkel, mezőségi jellegű formációkkal, kiindulva a Közép-Európa vegetacionális képét visszaadó részletekből. A Markban uralkodó és így a közönség előtt jobban ismert formációk csak kis foltokban vannak képviselve, mint a nyíres, az erdei fenyő erdeje, a homokdűnék, a rétláp, a fény ér (*Heide*), a fenyérláp (*Vaccinium-Myrica-Erica tetralix* assz.). Gazdag a bükkös, a tölgyes, az erdei rét, a napos hegylejtő, a vízparti berek. A sziklacsoportok alján a fenyves (*Picea excelsa* assz.) az alhavasi tájat utánozza,

közben kavicsos patakpartokat az égerfa és Hippophaë szövetkezete képvisel. A *sziklacsoportok* az Alpok (három sorozatban: Északi és Déli Mészköalpok, közből a kristályos kőzetek flórája), tovább a *Kárpátok* (legszebben a Tátra), a Pyrenaeusok, a Szudéták, a skandináv havasok; majd a délkelet-európai vegetáció típusaképpen közbezárt sztyeppfolt (árvalányhaj-üröm assz.) és a déli, pontusi tölgyes után a Balkán, Szíria (a libanoni cédrussal), a Kaukázus (a különböző magasságoknak megfelelően több növény-szövetkezettel), az Altai hegység, a Himalája, Kína és Japán hegyvidékei, Észak-Amerika atlanti és pacifikus tájai, a mexikói Opuntias, Yuccás-sivatag, a Rocky Mountains, a preriek, a mocsárciprusos berek; végül Dél-Amerika, Ausztrália, Kapföld, Dél-Afrika, a Kanári-szigetek, Madeira, a Földközi-tenger vidéke; utóbbit a garigue-macchia örökzöld formációi képviselik, amelyeket, miután Olaszország és Kis-Ázsia partjain közelebről volt alkalmam megismerni, az olaj, mirtusz, babér, Cistusok, Pistaciák, erika-félék, molyhos ajakosak és fészkesek stb. jól jellemzőnek.

A *morfológiai-ökológiai osztály* elsősorban a növényi szervezet alkalmazkodásbeli képességeit tárja elénk, részben jellemző növény szövetkezeteket mutat be, így közvetlen kapcsolódik a növényföldrajzi részhez (állóvízi és mocsári assz., mint nádas, sás stb.; a sóstalaj flórája), másrészt az egyes fajok berendezkedésével foglalkozik. Az arboretum a fák és cserjék rendszertani parkja: a tó déli partját a fenyők övezik (coniferetum), innen le a Willdenowról, a német Linnéről elnevezett utcáig a lombos fák kertje terül el. (Legszebbek: óriás amerikai Abies keverékfaj, az örökzöld Quercus Turneri, a tulipánfák és Magnóliák, a számos rózsza és rózsaféle cserje, orgona, lonicera és Rhododendron stb.)

A *rendszertani* ültetvények aránylag kis területen, a kert többi részétől elkülönítve vannak, mellette a hasznos gazdasági és ipari, mérges és gyomnövények. (System, Oekonomische Abteilung.)

Az egész kert, különösen a geobotanikai rész és az arboretum minden szemlélőben csodálatot kelt; sajnos, hogy a személyzethiány egyes fajták elvadulását, összekeveredését okozta; ám így is bámulatraméltó, hogy a hosszú, súlyos évek után mily pompás képet mutat.

A dahlemi *múzeum* a hatalmas növényrendszertani intézet egyik szárnyának három emeletét foglalja el, a parallel szárnyban a több mint másfélezer szekrényt betöltő herbárium (a leggazdagabb a Földön), a középső részen a laboratóriumok, dolgozószobák stb. vannak elhelyezve (kerekaszobában több, mint kétszáz helyiség). A földszinten az *anatómiai-esettani osztály* (csoportjai: 1. a sejt- és a szövetrendszerek; 2. a szállítószövetek; 3. a mechanikai szövetek; 4. a védő- és óvóberendezések; 5. az abszorpció; 6. a táplálékfelvétel; 7. anyagvándorlás; 8., 9. saprophyta és parazita szervezetek; 10. együttélés; 11. hűsevő növények; 12. a lélekzés; 13. a kiválasztás; 14. a növekedés; 15. a mozgásjelenségek) és a növényvilág fejlődéstörténetének szemléltető táblái; továbbá a *palaeobotanikai* gyűjtemény, amelyben a legfiatalabb formációk növénymaradványai, az interglaciális és postglaciális lápokból, cölöpépítményekből származó anyag, átmenetet képeznek a *növényföldrajzi* gyűjteményhez. Ez (I. emelet) a leggazdagabbak egyike, az Engler-féle provinciák szerint csoportosítja, mindenütt hangsúlyozva a kiállított tárgyak szerepét a gazdasági életben és az emberi kultúra történetében; ehhez járul a volt német gyarmatok növényvilágát és növényi termékeit bemutató osztály (v. ö. Kew), nagyszerű kiegészítése a kerti Kolonialhausnak. Ugyanitt van még az *ökonómiai* gyűjtemény, ahol úgy nyers, mint feldolgozott állapotban látjuk a kereskedelmi és közgazdasági jelentőségű növényi anyagokat. A II. emeletet a *rendszertani* gyűjtemény tölti be, ahol a kertben nem kultivált fajok preparátumai, másrészt a szárazon nem preparál-

ható tárgyak (húsos gombák, nagy nedvdús virágok stb.), a termés és maggyűjtemény foglalnak helyet. (A kert történetét Prof. Urban írta meg.)

Nagymértékben megragadta a figyelmemet ugyancsak Berlinben a *Maer-kisches Museum biológiai osztályában* egyes formációknak szemléletes visszatükröztetése, amely ábrázolásmód üveg alatt, fali táblákon a száraz rét, a mocsári partvegetáció, a fenyér, a felláp, a gabonaföldek gyomjainak keresztmetszetét tárta elém, gondosan szárított példák összeségeként. Ezekhez járulnak még a szokásos biológiai állatcsoportozatok mintájára üvegszekrényekben kiállított vegetációrészletek, mint lomberdő, erdei fenyőerdő, dűne stb” továbbá a mérges növények és a Markban előforduló törvény által védett fajok herbáriumi példái. E múzeum két szobája igen sikerült és áttekinthető képet ad a teljesen laikiinak is Brandenburg vegetációjáról.¹

Részletesebben meg kell emlékezniem *Hamburg* növényteni intézetéről (I. J. Winkler) és kertjéről. Utóbbi 9½ hektár területen tájképileg a legszebbek egyike, különösen a hatalmas tavat körülvevő „galériaerdő”, néhány kisebb növény-szövetkezet (Strand, Dűne, Heide) bemutatásán kívül a földrajzi gondolat az arborétumban is érvényesül. Növényházain kívül az *Institut für angewandte Botanik* (D. Voigt) nagyszerűen szervezett *múzeuma* érdemel látogatást. Besztása a következő: 1. cukor; 2. táplálék és takarmány; 3. gyümölcs és déli-gyümölcs; 4. épületfák, bútorfák; 5. faipari anyagok; 6. fonó-szövő anyagok; 7. ugyanaz; 8. vamarúk: guttapercha, kaucsuk; 9. rostanyagok; 10. cserzőanyagok, gyanták, gummi, éterikus olajok; 11. orvosságok; 12. zsírok, olajok, viasz.

Itt említem meg *Helgoland* biológiai intézetét. Az intézet jelenleg éppen átépítés alatt áll. A botanikai osztály (vezetője Dr. Schreiber) elsősorban az alsóbbrendű növények, különösen a tengeri algák és plankták ökológiájával és fiziológiájával foglalkozik. Nagyfotosságú a néhai Prof. Kukuck részéről összeállított *herbarium*, amely *Helgoland* virágos és virágtalan növényeit majd kivétel nélkül tartalmazza, hasonlóra lesz szükség a mi új balatoni intézetünkben is.

Bonn (D. Fitting) intézetének egyszerűsége (a régi Poppe!sdorfer-Schlossban) fordított arányban áll a botanika történetében játszott fényes szerepével (Strassburger), kertje régi parkjellegét ma is magán viseli, de inspektora (Wiesemann) újjáteremtette. Új *növényházai* centrális rendszerben mintaszerűek, tartalmuk is méltó a díszes külsőhöz, kaktuszai különösen szépek.

Frankfurt a. M. (D. Möbius) kis kertje a *Palmengarten* csodái mellett egészen eltűnik, nevezetességei a régi Senckenberg-féle telepről átköltöztetett 300 éves tiszafája, öreg *Rhus verniciferája*. A *Palmengarten* az ilyenmő alkotások (v. ö. London Regents Park: Garden of the Bot. Soc. London) legszebbike, pálma-, haraszt- és orchideaházai, rózsaligete, regényes részletekben gazdag parkja tóval, vízeséssel, kellemesen, bár kissé drágán (1 M. belépő) gyönyörködtetnek.

Belgiumban *Gand-Gent* (D. C. de Bruyne) és *Antwerpen-Anvers* (D. Vrom) botanikus-kertjei nem nyújtanak különösebbet, utóbbi a kisvárosi botanikus-kerteknek szolgálhatna például, pálmaházzal, múzeummal. – *Brüsszel* (D. E. de Vildeman) kertje kicsiny terjedelme ellenére is a legnevezetesebbek egyike, hírnevét jórészt annak köszöni, hogy a magasfejltségű belga szobrászat legnagyobb mestereinek alkotásai díszítik (C. Meunier és iskolája). A kert alsó fele inkább városi parkjellegű, ehhez csatlakoznak az Ethologie végétale csoportjai, így: a) Phylogenie, b) Reproduction et Dissemination, c) Fie redite,

¹ A természetrajzi oktatás szolgálatában áll Berlinben a *Hnmholdt-IIain*. erre, valamint általában a németországi botanikai intézményekre vonatkozólag v. ö. (ha részben elavult is) Richter A.: Egy magyar természetbúvár utinaplójából. I., II., 1. Kolozsvár.

Variabilité etc., az alpinetum és a rosarium. A *növényházak* (Serres) előtti teret a kvadránsra osztott rendszeres rész, az *Ecole de botanique* tölti be; feltűnő és magában álló példa, hogy a fák és cserjék is be vannak osztva a mértani szabályossággal kimért kis négyzetekbe; végül a szokásos ökonómiai csoportok. A Serres egyetlen épületkomplexumot alkot a botanikai intézettel, a központi Döme-tói (pálmák) jobbra a caldarium, balra a frigidarium. A *Musée forestier* a caldariumnak megfelelő folyosó a Rue botanique felől, magában foglalja az erdészeti jelentőségű fák gyűjteményét, erdészeti, technológiai és fapathológiai kollekción. Jó térképek és képek emelik a múzeum érdekességét, van szép Sequoia-törzs keresztmetszete, Killala senegalja stb.

Hollandiában *Leiden* (D. Janse) és *Utrecht* (D. Went) gazdagon és modernül felszerelt *fiziológiai intézetei* ejtenek bámulatba (természetesen a londoni és berliniek mellett), ahol speciális kémiai laboratóriumok, külön mykológiai osztály stb. s csak sötétkamra 5-6 van egy intézetben. Megérthetjük ebből is, mint játszhat e kis nép oly fényes vezetőserepet a természettudományban. A leideni *Hortus botanicus* a régi Grachtokkal és középkori épületekkel környezve, különös ellentét az intézet új palotájával; mintegy 6-7 növényháza van, útjai szélén az egyes családok csoportjai, közbül a fák (óriási lecsüngő ágú bükkje a legszebb). A híres *Rycksherbbar* (D. Goethart) a keletindiai szigetek, az utrecht (D. Went) az amerikai holland birtokok (Suriname, Curaçao) flórájának a feldolgozásával foglalkozik. Utrecht kertje jelentéktelen, de van nagy külső kertje és kísérleti telepe is.

A London melletti *Kew* (alapított 1678, illetve 1760) botanikus-kertje (Royal Botanical Gardens, D. A. W. Hill) *Európa legszebb parkja*. Mint botanikus-kert, azaz mint kutatóintézmény és mint a természettudományi nevelés eszköze talán mögötte marad Berlinnek, ám növényházainak és arborétumának gazdagságával egyetlen botanikus-kert sem versenyezhet. Területe körülbelül 115 hektár, a tulajdonképeni *Botanical Garden* 45, széles, szabad útjaival, mindig friss, örökzöld pázsitjával (amelyen szabad a séta!), az ízlésesen épült múzeumokkal, üvegházakkal, szerteszt bájos kis „Temple”-jeivel, szép tavával megkapó látványt nyújt. A Main Entrance barokk kapujától visz az út a Kew Palacehoz, a kert legrégebb részén át, itt vannak a legszebb fák (fenyők, mint *Pinus laricio*, *pinia*, *Ginkgo*, *Sophora*, *Zelkowa*, akác, platán, cserfa stb.), maga a *Kew Palace* XVII. századi királyi nyaraló. E részben vannak az Araceae, a tropikus harasztok (remek *Platyserium*ok, *Gymnogramme*), a mérsékelt égövi harasztok, a succulenták házai, a délafrikai húsos *Euphorbiaceae*ok, az amerikai kaktuszok, *Opuntiák*, *Áloék* párját ritkító gyűjteményei (pl. 4 m magas *Cereus giganteus*); az időszakos kiállításra szolgáló *Conservatory* (1926. X: *Chrysanthemum*ok, *Salviák*, *Begoniák*). Ezenkívül a *T Range* egyik kisebb termében biológiai-ökológiai csoportok változó kiállításai is. a többiben az *Orchideák* (1800 fajt kultiválnak négy üvegházban), *Nepenthesek*, *Begoniák*, trópusi hasznónövények és a Fokföld speciális flórája (különösen *Mesenbryanthemum*, *Euphorbia* és *Pelargonium* szép számban). A T Range-vel szemben, az óriási parkhoz viszonyítva igen kis területen mindaz, amit minálunk botanikus-kertnek neveznek. A második múzeumépület előtt az „*Aquatic Garden*”, a vízi liliumok, mocsári íriszek stb. vízmedencéi, mellette az *Iris Garden*, mögötte a kis *Alpine House*, az alpinetum szerepét betöltő *Rock G.* (növényföldrajzi csoportosítás nélkül), a remek rózsalugas (*Rosa Pergola*), végre a rendszer (*Bentham-Hooker*) a *Herb. G.* A Cumberland Gate és az első múzeum közötti részlet, a *Wild G.* az angliai erdei rét tavaszi virágpompáját varázsolja élénk, ősszel sok-sok *Crocus* neapolitanus. A veneziai renaissance *Campanile* körül vannak a legszebb tölgyek (*Quercus cerris*, *Q. ilex*), az első múzeummal szemben, a nagy tó másik partján

a grandiózus pálmaház, körülötte olasz *rózsakertek*. A tavon pelikánok s más exotikus vízimadarak. A *pálmaház* három szekciója az ó- és újvilág pálmáit, a Pandanusokat, bambuszokat, banánfélét stb. rejti magában, délnyugati főbejáratától nyílik a legszebb kilátás, innen szalad ki a két, kb. 1 km hosszú főallé, a Pagoda Vista és a Sión Vista. Mellette a *Water Lily House* óriási medencéjének a papyrusnád, a Nilus és a Gangesz lótoszai a legfőbb ékességei. A Pagoda Vistától jobbra – nevét a végében emelkedő, a XVIII. század közepén épült kínai pagodától kapta – a nagy *Temperate House*, a télikert: északi szárnyában, a Himalayan Houseban Kína és Japán kaméliái, Rhododendronai, a Kanári-szigetek, Madeira fái stb.; középső része az újhollandi és mediterrán örökzöldek téli otthonául szolgál, déli szárnya a Mexican House. A Pagoda Vistától balra a Lion Gateig az *arboretum* cserjése (legszebbek a Berberis-, Magnolia-, Cistus-esoportok) a Flagstaff-fal – egy 50 m magas Picea Houglasi törzs – és a *North Gallery*, több mint 800 trópusi táj- és virág-kép, földrajzi sorrendben, valamennyit Miss Marianne North a helyszínen festette. Az arboretum nagyobi, Thames-menti részében a bambuszok, Azaleák és Rhododendronok kertje a leg-híresebb, utóbbiak különösen májusban a leg-esodásabb színpompában virítanak és a látogatók tízezreit vonzzák ki, míg a *Lake* partjainak regényes részletei különösen Taxodiumai, ősszel ragadnak leginkább magukkal. A cédrusokkal, fenyőkkel szegélyezett Cedar Vista a vízi liliomok (azaz vizirózsák) tava mellett a coniferetumon át visz a pagodához. Délen a *Queen's Cottage* régebben privát parkja kapcsolódik az arborétumhoz, hasonlóan elválasztott a *Cambridge Cottage* (ma a negyedik múzeum) is az ökonómiai csoportokkal (a főbejárat közelében).¹

A négy *múzeum* tulajdonképpen az angol világbirodalom koloniális áru-termékeinek kiállítását rejti magában, elrendezésük tisztán szisztematikai, az anyag körülbelül a hamburgiéval azonos: 1. a kétszikű; 2. az egyszikű és virágtalan növények; 3. (az egykori Orangery) a fenyők és bútorfák kiállítása; 4. brit erdészeti múzeum. A botanikai múzeumnak ezt az elhelyezését igen szerencsés gondolatnak tartom, amit a továbbiakban részletesen is megokolok. Kew herbárium (I. A. D. Cotton), szakkönyvtára, illusztráció- és kép- (icon) gyűjteménye a legnagyobbak egyike.

A botanikai munka Londonban ezenkívül még a *Linnaean Society*beji (ahol Linné herbáriumát, molluscum- és rovargyűjteményét, könyvtárát őrzik, itt van a Linné és más botanikusok reliquiáinak [pl. Hooker] múzeuma is) és a *Natural History Museum* (British M.) *Botanical Department*-jében folyik. A South Kensingtoni múzeum második emeletén van elhelyezve, de a szemléltető gyűjtemény már a nagy középső csarnok 8-10. oldalfülkéiben kezdődik, itt van egy 1335 éves Sequoia törzskerestmetszete is. Érdekes egy 12 billió diatomából álló tömb, a forgatható mikroszkopiumi preparátumok stb. A beosztás a következő: 8. fák és cserjék (histológiai preparátumokkal és rajzokkal); 9. a bibliai flóra (képek és exsiccáták, jellemző Angliára!), a növény alakja és szerkezete; 10. virág, ternies, levél. – II. emelet: 1. gombák, mycetozoák (Lister rajzai-val); 2. harasztok; 3., 4. virágos növények (viaszminták, exsiccáták); 5. élősködők; 6. xerophyták; 7. hygrophyták; 8. officinalis növények; 9. kiiszó növények, epiphyták; 10. rovarévők stb. Középen Nagybritannia virágtalan növényeinek (különösen mohák és zuzmók) preparátumai.

A könyvtár, herbárium (Banks, Ray, Sloane stb.), icsongyűjtemény mind igen jelentősek. Magában London városában még három botanikus-kert van. A *Regents Parkban* részvénytársasági alapon álló botanikus-kert (mint a Charlottenburgi Flora, a frankfurti Palmengarten, a párizsi Jardin d'Acclimatation)

¹ A kertről megjelent szép díszmű W. J. Boan The Royal Botan. Gard. Kew, 1908.

nyáreleji virágkiállításait az előkelő világ látogatja, de maga a kert és múzeum messze Kew mögött marad. A *chelseai* egykor híres gyógyszerész botanikus-kert ma teljesen elhanyagolt. (Alapítója, Sir H. Sloane azzal a fel-tétellel hagyta a Sec. Apothecarynek, hogy évente köteles a kert 50 új növényfajt a Royal Societynek átadni, míg e szám 2000-re nem emelkedik. Jelentősebb ennél a Thames túlsó partján a *Battersea-park*, 75 hektárnyi terjedelemben, ennek botanikai szempontból is érdekes Subtropical Gardenje. Növényházaiban a Horti-cultural Society of London időszakos kiállításai.

A párizsi *Jardin des Plantes* (alapította 1635-ban Guy de la Brosse, XIII. Lajos orvosa, mint *Jardin des herbes medicinales*-t, újjáteremtője Buffon; I. Mangin) 30 hektár területének javarésztét a Menagerie és a Musée d'Histoire Naturelle galériái foglalják el; maga a tulajdonképeni botanikus-kert, a *Jardin botanique*, az Allée de Tilleuls és Allée de Marroniers utaktól szelve három részre oszlik. A középső tábla (a bejárattal szemben Lamarck szobrával) magá-ban foglalja a következő csoportokat: táplálék-, ipari és orvosi növények, dísz-növények, kis vízmedence Nirnphéakkal stb. Északra az *Ecole de botanique* szigorú Kaktáblabeosztással, a legkietlenebb képét mutatja a botanikus-kerti rendszer-nek, számos mezőnye üresen áll. Délre az *Ecole des arbres à pépins* és *Ecole des arbrisseaux d'ornement*-nak nevezett arborétum, legkiválóbb nevezetessége az első akác Európában (J. Robin, 1601). Történelmi jelentőségű a Tournefort hozta Cédrus is (1734), általában a *Jardin des plantes* híre, szépsége és fontossága ma már a múlté. *Növényházai*, külön a *Serres chaudes*, külön a *Serres tempérées* sem mutatnak fel különösebbet.

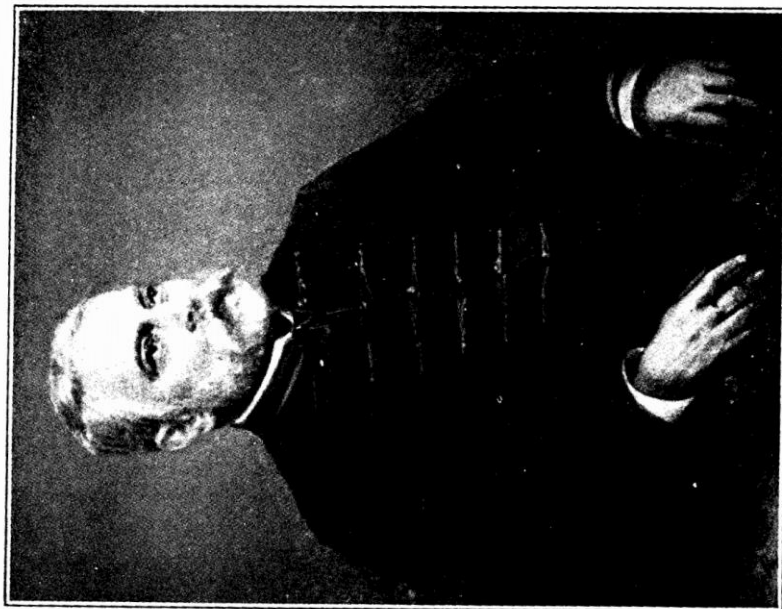
A *Galerie de botanique* (D. Lecomte) egyetlen terme viaszmintáival, exoti-kus növényképeivel, kicsiny fa- és termésgyűjteményével alig érdemli meg a múzeum nevet; nagyértékű azonban a Brogniart-féle phytopalaeontológiai kollek-ció (Originálék). A. v. Humboldt, Tournefort, Lamarck, Jussieu, Desfontaines stb. herbáriumaihoz méltán sorakozik az 1925-ben külön osztályként felállított herceg Bonaparte-féle harasztgyűjtemény. Megemlítem, mint használható gon-dolatét, a kert növényeinek jelzését: különböző színű táblák jelzik az egyes rend-szertani kategóriákat (Classis: vörös; familia: sárga; g'enus: fehér), a fajok jelző-tábláin vörös szegély orvosi, zöld táplálék-, fekete mérges és sárga dísznövényt jelent. Párizsban említésreméltó még a *Jardin d'Acclimatation* Palais d'Hiver-jének növényháza és palmariuma.

Franciaországnak legszebb növénykertje a *lyon-i*, a Parc de la Pete d'Or-ban (D. Gerard). *Ecole de botanique*-ja nem sokat különbözik a párizsitól, arbo-rétuma viszont nagyon gazdag. Növényföldrajzi csoportokat itt sem találunk, alpinetumán hiába keressük a nyugati (francia) Alpok jellemző fajait. Üveg-házai (3800 és 3000 m²) igazán nagyszabásúak.

Olaszország botanikus-kertjeiről (Róma, Nápoly, Padova, Genova stb.), mint más klímában létesült és más életfeltételekkel számoló, bennünket közvetlenül nem érintő kertekről itt nem emlékezhetünk meg. Legcsodásabb mindenek között a *mortolai* kert, Menton és Ventimiglia között, mintegy ötezer virágával; Sir Th. Hanburynak, a genovai botanikai intézet alapítójának és mecénásának alkotása, a Via Aureliától le a kék tengerig.

Meg kell emlékeznem még az új *kolozsvári* botanikus-ketről, amelynek megszervezését éveken át figyelemmel kísértem: költséget nem kímélve, pompás milióban létesült; beosztása nem a legszerencsésebb. Ne feledjük el azonban, amit mai urai (D. Borza) kevésbé hangsúlyoznak, hogy *magyar kezdeményezés* (Richter-Győrffy) után és *magyar erők* (pl. Gürtler inspektor) segítségével létesült; ma a vidéki egyetemi botanikus-kertek egyik legszebbike.

III. *A botanikus-kert és a vele kapcsolatos botanikus-múzeum a magyar*



*Gyulai Pál (1826—1909)
irodalomtörténész.*



*Szily Kálmán (1838—1924)
fizikus, nyelvrész.*

természettudományi kultúr problémák egyik legfontosabbika. Hazánkban a nagyközönség általános természettudományi műveltség-e meglehetősen alacsonyfokú – összehasonlítva pl. a németországi viszonyokkal -, holott érdeklődésben nincsen hiány, hiszen a Kir. Magy. Természettudományi Társaság a legtöbb tagot számláló egyesületünk. Ezen elsősorban modern szemléltető, tanító, de egyszerűsmind szórakoztató gyűjtemények, múzeumok megszervezésével, illetőleg a mostani intézmények ilyirányú kibővítésével kell és lehet segíteni. Erre mutatnak péklát Berlin-Dahlem, München, Hamburg, London stb. intézetei, kertjei; utóbbiak igen kedvelt sétahelyei a közönségnek, amely a belépődíj ellenére is sűrűn látogatja.

A botanikus-kert és a botanikus-múzeum egymáshoz tartozó, egymást kiegészítő testvérintézmények. Ezért nagy örömmel kell vennünk a természet-tudományok fejlesztése érdekében készült törvényjavaslat tervezetét és indoklását, amely a budapesti Országos Növénykertet az Országos Magyar Gyűjteményegyetemmel hozza szoros kapcsolatba. Azért természetesen biztosítani kell az Országos Növénykert kapcsolatát az egyetemi növényalak- és növényélettani intézettel is, egyrészt, hogy az alaktani tanulmányokhoz megfelelő anyagot szolgáltatson, másrészt, hogy az élettani kísérleteket úgy a szabad ég alatt, mint az üvegházban- lehetővé tegye.

A természettudományok beható művelése ma vezérgondolat az emberiség kultúrpolitikájában – mondja gróf Klebelsberg Kuno kultuszminiszter (Természettudományi Kongresszusi Munkálatok 693). A *botanikus-kertnek* is elsősorban a természettudományi műveltség és kultúra iskolájának kell lennie, kalauzul kell szolgálnia, hogy a szabad természetben vándorló az egyes jelenségeket felismerje, megmagyarázhassa; be kell mutatnia nemcsak az egyes növényeket, de a növényvilág életét is, így különösen azon megnyilvánulásaiban, amelyek mindenki számára láthatók, ha megtanítjuk őket látni és megfigyelni: *a növények társadalmát*, a növényiszövetkezetek munkáját. A növénytakaró egységeit, az asszociációkat kell visszaadnia, elsősorban a jellemző hazai vegetációt, amint München, Hamburg, Dresden, különösen pedig Berlin kertjei teszik. Legyen az új budapesti Növénykert igazán Országos és igazán Magyar, ölelje fel mindazt, ami szépet, érdekeset és érdemlegeset a Magyar Föld növényvilága felmutat és ne törekedjék messzi tájak flórájának egyes ritkaságaira, vagy épp exotikák kultiválására. A Föld egész mérsékelt égövi növényvilágáról képet nyújtani nehéz feladat, ezt valójában eddig csak egyetlen európai botanikus-kert oldotta meg: Berlin-Dahlem. A tropikus-szubtrópus, sőt bizonyos mértékig már a mediterrán növényzet bemutatására szolgáló üvegházi cserepes növényeknek (1. Dresden) a téliházból a szabadba való kihelyezésénél is követhető a földrajzi csoportosítás.

Az Alföld, a Magyar Középhegység (Ösmátra) és a Kárpátok jellemző növényfajait és növényiszövetkezteit kell az Országos Növénykertben visszaadnunk, hog-y kicsinyben az *egész integer Magyarország növényföldrajzi képét mutassa*. A Tátra és az Erdélyi Havasok csúcsai endemikus növényeinek kell díszleniük az új kert alpinetumán; helyesebben minden egyes önálló flóravidéket jelentő hegységet (pl. Radnai havasok, Csíki mészhegyek, Barcaság stb.) más-más kisebb sziklacsoportnak kell képviselnie, ezek a sziklacsoportok aztán összefüggő hegyláncolatot képezhetnének, hasonlóan a berlini kert növényföldrajzi csoportjaihoz, lejtőiken néhány jellemző alhavasi cserjeasszociációval, mint törpe fenyő, boróka, Rhododendron stb., aljukban az árnyékos hűvös fenyvessel. Tovább a bükkös, a tölgyerdő és a kevert lomberdő típusai képviseljék a dombvidéki tájakat, külön a bánási ezüsthársas, orgonás magyar tölgyes „pontusi” erdővel, közben rétfoltokkal; ezeket a pannóniai füves lejtők, az erdélyi Mezőség

sztyepje és az Alföld bncás homokpusztája váltsák fel. A mesterséges tó partjai a hygrophil nádas-sás szövetkezeteknek, a füzesnek, nyárfabereknek adhatnak otthont (v. ö. Berlin, Hamburg, Kew), mindehhez csatlakoznak még a tenyér-, láp- és szikesvegetáció főbb típusai. Így a kert javarészt a növényföldrajzi, helyesebben növény szociológiai rész foglalná el, egyszersmind az *élettani-ökológiai* alapot is megadva és alkalmat nyújtva a növényi szervezet alkalmazkodásbeli (illetve modifikációs) képességének bemutatására. Közvetlenül kapcsolódhatnak hozzá az ökológiai-fiziognómiai formákat, az egyes fajok alkalmazkodásbeli képességeit, berendezkedéseit stb. bemutató csoportok, így a párolgástól óvó berendezkedések, levélállások, inger és mozgásjelenségek stb., a szaporítás, megporzás, elterjesztés biológiai csoportjai, továbbá származástani problémák: változékonyság, kereszteződés, mutációk, chimaerák (1. Wien, Bruxelles), televénylakó, húsevő és élősködő növények.

A növény földrajzi és élettani csoportok után, úgy jelentőségben, mint terjedelemben a *rendszertani* részt kell figyelembe vennünk. A ma botanikus-kertje nem állhat már egészen a leíró rendszertan szolgálatában – eltekintve egyes, monografikus munkát szolgáló csoportok nagyobb méretű természetétől -, a régi botanikus-kertek zömét alkotó „Systema”, az „Ecole de botanique” ezentúl inkább csak didaktikai és ismeretterjesztő célt szolgálhat. Így természetesen nem a termelendő fajok nagy számára – régen ez képezte elsősorban a botanikus-kertek közötti verseny tárgyát -, mint inkább jól megválasztott, instruktív példák kultúrájának tökéletességére kell törekednünk. Egyes kertek ma is a rég letűnt idők képét mutatják, ahol egyes, divatos növényfajokat és családokat: Orchideákat, kaktuszokat, Beg'oniákat, Azaleákat, Camelliákat, Chrysanthemumot, Pelargoniuniot stb. nagy egyed- és fajszámában és különös előszeretettel termesztnek, míg növényföldrajzi, ökológiai és élettani csoportoknak nyomát sem látjuk. Berlin-Dahlem, London-Kew, München-Nymphenburg stb. Európa legnagyobb szabású és legtökéletesebb botanikus-kertjeiben ma a rendszertani rész meglehetősen háttérbe szorult.

Az új Országos Növénykert legnehezebb feladata kétségtelenül a szép és a többi részekhez méltó *arboretum* (a fás és cserjés növények rendszere, parkja) megteremtése lesz. Kew, Dahlem, München, Lyon botanikus-kertjei vonzó erejüket leginkább kellemes, kitűnően gondozott, jó levegőjű, igazi viri parkszerű arborétumaiknak köszönhetik. Az arboretum beosztásában is érvényesülhet a földrajzi gondolat (pl. Hamburg). Jelöljék az arboretum, általában a kert útjait a *nagy magyar természettudósok*, különösen botanikusok nevei: Kitaibel, Borbás, Jurányi, Hazslinszky, Simonkai stb. (München példája!)¹

A rendszertani részhez kapcsolódhatik a szintén egyszerű síkban megvalósítható *ökonómiai* osztály, a gyakorlati élet kertje, ennek alapjául szolgálhat a következő beosztás: A) Gazdasági növények: gabonafélék, takarmány, konyhakerti, fűszernövények, gyümölcs és déligyümölcs, olaj-, cukor-, festék- és narkotikum-szolgáltató fajok, ipari növények. B) Mérges és gyógynövények. A tropikus, illetve szubtrópusi tájak hasznos növényeit külön üvegház – kapcsolatban az ökonómiai osztállyal – rejtse magában (v. ö. Berlin, Kew, München). A *dísz-növényeket* és a *rosariumot* valamely nagyobb, így a növényházak előtti szabad tér díszítésére lehet a legcélszerűbben felhasználni, a botanikus-kert tájképében néha döntő szerepük van (pl. München).

¹ A *vöréyfajok* jelölésére vonatkozólag megemlítem, hogy a legizlésebben láttam megoldva e kérdést, a régi kolozsvári bot. kertben, különösen a sziklákon festettek jól Richter ólom-antimon öntvény-táblái a la Kew Rock. Garden. A jelzőtáblán szerepelnie kell a következő adatoknak: latin név, rendszertani helyzet (családnév), népies (!) magyar növénynév, ha van, eredet, elterjedés, gyakorlati jelentőség.

A rendszertani és gyakorlati osztályok leginkább állanak a növénytan felsőfokú oktatásának szolgálatában (bölcész-, gyógyszerész-, állatorvostan-, közgazdászhallgatók, sajnos, hogy e sorhoz nem fűzhetem ma a medikusokat, mint nyugaton jóformán mindenütt!), ezzel végre majd végeszakad annak az áldatlan korszaknak, amidőn a növényrendszertant csak könyvből vagy jegyzetből tanulták. Ezek a részek a kísérleti teleppel együtt leginkább kapcsolódva, az egyetemi élethez, az egyetem intézeteivel kapcsolatba hozhatók (*kísérleti botanikus-kert*), amiről a törvényjavaslat gondoskodni is kíván.¹

A *növényházak* felépítésében két lehetőségünk van; vagy az újabban általánossá lett centrális rendszer (Berlin, München, Bonn, részben Lyon), ami feltétlenül praktikusabb, előnyösebb, a látogató számára is kényelmesebb, de nem kevésbé a dolgozó kertésznek vagy tudományos kísérletezőnek (számos kertinspektorral, kertésszel is beszélgettem erről), vagy a régebbi, azaz önálló, egyes épületek (Kew, Hamburg-, kisebb kertek). Az üvegházak berendezésének technikai kérdéseire itt már nem térhetek ki, mint épületszerkezet, fűtő-, szellőztető-, öntöző-, hőmérséklet-, ellenőrző- stb. berendezkedéseket, mintakul ajánlom Berlin és Bonn, München növényházait.

A *botanikus-múzeum* a botanikus-kertnek szerves kiegészítő része és attól el nem választható, ezt igazolják Kew, Dahlem, Párizs (Jardin des Plantes) példái, viszont botanikus-kert nem lehet el botanikus-múzeum nélkül. A herbarium és a teljesen kutatási célokra szolgáló preparált anyag mellett a múzeum szemléltető gyűjteménye az ismeretterjesztés, a nagyközönség természet-tudományi művelésének előmozdítására szolgál. *Eszközei* lehetnek preparátumok, viaszminták, szemléltető rajzok, képek, fényképek, térképek, mikroszkopiumi preparátumok (v. ö. Berlin: Märkisches Mus.). A müncheni Deutsches Museum sikerének titka a magyarázó felírások, táblák, analízáló képek tökéletessége; itt említtem meg, hogy ne feledkezzünk el a jó elterjedési térképekről (planiszperikus vetületben, változó sűrűségű vonalkázással).

A botanikus-múzeum *beosztására* mintául felhozom a müncheni, londoni (Kew Museum 1-4. és British Museum, Department of Botany), leginkább pedig a legtökéletesebb és magában álló berlini múzeumokat, speciálisan az ökonómiai osztály berendezésére Hamburg Institut für angewandte Botanik múzeumát. A rendszertani, palaeontológiai és phylogenetikai szekciók a másodlagos fontosságúak az élettani, növényföldrajzi és ökonómiaiak mellett.

Am e kérdés gyakorlati megoldásánál legyen szabad Kew példájára rámutatni. A kis pavillonoknak hasonlíthatatlanul nagyobb vonzóereje van. Céljukat sokkal inkább elérik, mint a nagy múzeum. Ez a múzeumlátogató

¹ Erdélyben, általában Romániában az erdélyi magyarságra oly átkos agrártörvény keresztül-vitelével kapcsolatban egy nagyszabású és olismerésromlító természetvédelmi akciót vittek keresztül a románok. Kisajátították – a szakemberek tervezete alapján – a természetrajzi, különösen botanikai szempontból legszebb, legérdekesebb területeket és nemzeti tulajdonnak nyilvánítva ezek néhányát az egyes egyetemek növénytan intézeteinek adományozták külső botanikus kertül. Igr a mai kolozsvári román egyetemnek ilyen külső kertjei vannak a Mezőségen (kolozsvári Szénafű egy része), a máramarosi (Nagypietrosz) és csiki havasokban, a Botyczáton stb. Azért említtem itt ezt, mert a nyugaton már sokfelé (pl. Hollandia, Franciaország) megvalósított *külső botanikus kert* intézményéről sem szabad megfeledkeznünk. Egyrészt az Ősmátra mész- vagy dolomithegyeinek, füves lejtőinek valamely a kultúra rohamos pusztító áradatától fenyegetett érdekes pontját – akár a budai vagy pilisi hegyek közt – másrészt a Duna-Tisza köze valamely gazdagflórájú homokpusztáját (amilyen Monor, Bugac, stb.) gondolom ilyennek. *A természeti emlékek védelmével ügye minálunk igen sajnálatos állapotban vav* (v. ö. Természettud. Kongresszus M. 203.): így mog kell érnünk azt, hogy a történelmi Magyarország természeti csodáinak megmentését és megvédését a cseh, oláh, szerb viszi keresztül. Berlinben a Staatliche Stelle für Xaturdenkenmalpflege hatalma- intézet, kiadványai eddig egész kis könyvtárt tesznek ki.

pszichológiájában gyökerezik, a rohanó élet emberei vagyunk, minden percünk drága; félünk a nagy múzeumoktól, ahol órákon át vándorolva, szinte elveszünk a rengeteg tárgy között, viszont szívesen betérünk „pár pillanatra” egy botanikus-kerti üdítő séta közben, már pusztán kíváncsiságból is, s ha az a múzeum valóban nyújt valamit, ami szép, érdekes és megkap, szívesen maradunk egy-két félóra is. Utazásaim kapcsán számtalan művészeti, kulturális és természettudományi gyűjteményben megfordultam, az utóbbiak közül egyesek bántóan üresen fogadtak. De ezek mindig halott múzeumok voltak, a kiállított tárgyak végtelen sorozatai minden érdekesség, beszéd, élet nélkül. Mert a múzeumnak *élnie kell*, minden tárgyának beszélnie, megragadnia a látogatót, őt *addig* el nem engedve, amíg meg nem hallgatta.¹

Az Országos Növénykertben elhelyezendő muzeális pavillonok (3-4: az életani és ökonómiai, a növényföldrajzi, a rendszertani és palaeontológiai) a kert megfelelő részében már térbelileg megadnák a lehetőséget arra, hogy a kert és a múzeum egymást kiegészítve, szerves egységben kapcsolódva szolgálják céljukat, *a magyar természettudományi kultúrát*.

A budapesti egyetem üllői növénykertjének² második, ú. n. külső klinikai telep céljára való felhasználása után új növénykert létesítéséről kellett gondoskodni. E célra az 1908. évi XLVIII. t.-c. 6. §-a a minisztérium által megvett Margitsziget középső részén kívánt 36.000 négyszöglet biztosítani. Ezt a rendelkezést, mint célszerűtlent, az 1922. évi I. t.-c. 12. §-a akként módosította, hogy a Fővárosi Pénzalap (v. ö. 1870. évi X. t.-c. 7-8. §) az Országos Növénykert céljára 38.000 négyszögöl területet köteles rendelkezésre bocsátani. Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszternek az az elhatározása, hogy az Országos Növénykertet a Lágymányoson, az ott létesülő természettudományi tudományos intézetekkel és természettudományi múzeummal kapcsolatban 62 kat. hold területen kívánja megvalósítani, olyan megoldás, amely méltóan állítható a többi vezető növénykertek mellé. Wälder Gyula műegyetemi tanárnak közölt elhelyezési terve az eszmének kongeniális megvalósítását biztosítja, csak az a kívánatos, hogy a ma még víz alatt levő terület feltöltése minél előbb elérhető legyen.

Ami *Szeged* 20 és *Debrecen* több mint 50 kat. holdnyi területeit illeti, ezek a kertek, mint egyetemi botanikus-kertek elsősorban állhatnak a kísérleti tudomány szolgálatában, noha az Országos Növénykertről fent mondottak rájuk nézve is érvényben vannak. Reméljük, hogy az *Országos Növénykert méltó utódként lép az egyetem botanikus-kertje helyébe*, amelynek története a múltban annyi fényt, jelen sorsa pedig annyi szomorúságot mutat.

¹ Az általános tapasztalat, valamint a nagy múzeumok példái (Kew, Berlin, München, Wien, Staatsmuseum etc.) meggyőznek arról, hogy rengeteg idő és energiamegtakarítást jelent minden kutatónak, minden kérdésben, ha a szükséges anyagot egyhelyben találja. Külföldön, ahol különböző okok (helyhiány, stb.) folytán még eddig nem sikerült *a gyűjtemények egyesítése*, mindenütt erre törekszenek. Nem áll ez természetesen az ú. n. klasszikus herbáriumokra (London: Linné, Berlin: Wildenow, stb., minálunk Kitaibel), vagy az inkább csak történelmi jelentőségű gyűjteményekre (mint pl. Kossuth Lajosé). A *phytopalaeontológiai* gyűjteményeknek szerintem kizárólag a növénytani múzeumban, illetőleg osztályban van és lehet helyük.

² V. ö. Gombocz Endre: A budapesti egyetemi botanikus kert és tanszók története, 1770-1866.

25. §. A M. KIR. ORSZÁGOS KÖZEGÉSZSÉGÜGYI INTÉZETRŐL.

Írta: JOHAN BÉLA.

Amióta a betegségek gyógyítása mellett a betegségek megelőzése a tudomány újabb haladása folytán mindig több és több esetben sikerrel kecsegtet, azóta az orvosi tudománynak ez az ága megszűnt kizárólag elméleti értékű és érdekességű lenni. Kétségtelen, hogy a jövőben a közegészség őreinek és intéző köreinek éppoly fontos feladata lesz az egészség megvédésére irányuló törekvés, mint a betegségek gyógyításáról való gondoskodás. Az utóbbi cél szolgáltatában álló intézmények: a kórházak, a dispensairek, az egészségesekek egészségének megvédésére is szolgálnak. Mégis az egészségvédelem ezeken kívül sajátlagos feladatainak megfelelő különleges berendezésekre, intézményekre, és ezekben speciálisan képzett orvosi személyzetre szorul.

Ennek felismerése vezetett a Közegészségügyi Intézetek és Közegészségügyi Iskolák felállításához. Ma már sokfelé láthatunk ilyen intézeteket és iskolákat és számuk évről-évre szaporodik. Többnyire e kétféle cél (amit a közegészségügyi intézet, illetve a közegészségügyi iskola képvisel) szolgáltatára tényleg külön és sokszor egymástól teljesen független intézmények létesültek. Így az Észak-amerikai Egyesült Államokban a washingtoni Hygienic Laboratory, a különböző államokban levő és különböző névvel illetett, de lényegileg közegészségügyi intézetek, teljesen függetlenek a közegészségügyi iskoláktól.

A kisebb országokban többé-kevésbé összekötik e kettőt, azonban nem oly fokban, hogy ezáltal a kettő önállóságát, egymástól való függetlenségét feláldozzák. Többnyire külön-külön épületben vannak elhelyezve. Így van ez Jugoszláviában, Lengyelországban és így lesz ez Csehországban is. Ez a megoldás olcsóbb már, mint az előbbi, hisz bizonyos közös berendezések létesíthetők, a személyzet egy része közös lehet, sőt bizonyos munkaköröket egymás között megoszthatnak.

Magyarországnak azonban egy ilyen megoldás is még drága lett volna, ezért mi csak *egy* intézményt létesítünk, egy közegészségügyi intézetet és ebből kívánunk gondoskodni a közegészségügyi feladataink teljesítése mellett a tisztai orvosi személyzet kiképzéséről is.

Az 1925. évi XXXI. törvénycikk rendelte el a *M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet* felállítását, amelynek létesítését hazánk nehéz helyzetében a *Rockefeller-alapítvány* nagylelkűsége tette lehetővé.

Az intézet feladatát a vonatkozó törvénycikk így körvonalozza (2. §): „Az intézet feladata a közegészségügyi tudomány gyakorlati alkalmazásának előmozdítása, főleg a fertőző betegségek ellen irányuló védekezés irányítása, a közegészségügyi hatóságok támogatása és közreműködés a közegészségügyi személyzet, különösen a tisztai orvosi kar megfelelő kiképzésében.” Ez a meghatározás meglehetősen általános keretekben mozog. De szorosabban körülírni a feladatkört nem is lehet. Egy ilyen intézetnek csak az alapfalai lehetnek fixek és változatlanok, ami azonban ezen belül van, kell, hogy a felmerülő szükség és kívánságok szerinti célok szolgáltatába legyen állítható. Egy ilyen intézet szelleme nem tűrhet túlságosan merev célkitűzéseket: a tudomány, amelynek gyümölcseit ebben az intézetben a közönség javára akarjuk felhasználni, halad, g az élet is változik, mindennap új kérdéseket vet fel, új megoldási lehetőségeket mutat. Az elvek, a célok túlságos leszögezése, az intézetnek ezen elvek szigorú szemmeltartásával való berendezése nehézkessé tenné a mozgását.

A közegészségügyi intézetek, amint azok ma mindenfelé létesülnek, elűtnek attól a sémától, amely szerint a múlt század vége felé némileg hasonló célra

intézetek felállítottak. *A víznek, élelmiszereidnek, gyógyszerkészítményeknek vegyi és bakteriológiai vizsgálata és a fertőző betegségek elleni küzdelem ezeknek az új intézeteknek egyik legfontosabb feladata.* De amint a közegészségügy nemcsak fertőző betegségek elleni küzdelem, éppúgy ezeknek az intézeteknek a működését is ki kell terjeszteni mindazon területekre, amelyeken a tudomány vívmányait felhasználni, értékesíteni lehet. Sokszor egy-egy tudományos megállapítás és annak gyakorlati felhasználhatósága, alkalmazhatósága közt tágas rés tátong, azt áthidalni ezeknek az új közegészségügyi intézeteknek a feladata. Kutatásának irányát mindig közvetlen gyakorlati célok szolgálatára kell állítania. Ez egy aránylag rij intézeti típus és épp ezért érthető, hogy munkaköre csak nagyjából van körvonalozva, amint a szociális orvostudomány is, – amelynek szintén szolgálatára kíván lenni – ma még egy kevésbé elhatárolt gyűjtőfogalom. Feladatát talán legáltalánosabban maga a törvénycikk fejezi ki, amikor az orvostudomány és a gyakorlati élet közötti kapocsnak szánja és az elméleti tudomány vívmányainak, az élet követelményeire és lehetőségeire való rá szabását, applikálását várja tőle.

Eddig sokfelé úgy a tanítás, mint a kutatás, valamint a közegészségügyi vizsgálatok végzésének feladata az egyetemi intézetek vállát nyomta. Az orvosi tudományos kutatás részben a tanítással foglalkozó egyetemi intézetekben, részben a betegek gyógyításával foglalkozó kórházi osztályokon folyt – mint másodrendű feladat. *Orvosi tudományos kutatás céljait szolgáló intézet az egész világon aránylag kevés van.*

A közegészségügy céljait szolgáló laboratóriumi munka is az egyetemi intézetek vállát nyomta és nyomja sokfelé még ma is. Pedig az egyetemi intézeteknek *nem a tanítást, hanem csak a közegészségügy gyakorlati céljait szolgáló munkától való tehermentesítése célszerű* úgy az egyetem, mint a közegészségügy szempontjából, az utóbbi szempontból azért is, hogy a közegészségügyi hatóság közvetlenül rendelkezék is a munkájához szükséges támogatással, eszközökkel. Az egyetemi közegészségtani intézetek vezetőinek szaktanácsát az egészségügyi hatóságok részére természetesen a jövőre is biztosítani kell. Ezeknek viszont támogatniuk kell az egyetemi intézeteket, hogy céljukat: az elméleti mellett a gyakorlati tanítást is minél tökéletesebben elláthassák. Kívánatos, hogy az egyetemek közegészségtani intézetei a hallgatók gyakorlati kiképzéséhez szükséges vizsgálati anyaghoz hozzájussanak. Az erre vonatkozó tárgyalások a népjóléti minisztérium, illetve az Országos Közegészségügyi Intézet és az egyetemi Közegészségtani Intézetek között már megindultak.

Az egész világon fokozatosan bekövetkezik ennek a munkakörnek – amelyet az új Országos Közegészségügyi Intézet hivatott betölteni – a különválasztása az egyéb orvosi funkcióktól és ez a bifurkáció együtt halad a megelőző orvostudománynak a gyógyító orvostudománytól való különválasztásával. Végelemzésben a gyógyító orvostudomány azzal foglalkozik (t. i. a betegséggel), aminek a létrejöttét a megelőző orvostudomány meg akarja akadályozni, illetve előzni. A megelőzés kérdésével kapcsolatban felvetődő problémáknak sokfélesége teszi oly sokirányúvá ezen intézetek munkakörét és teszi szükségessé igen különböző dolgokkal foglalkozó emberek együttműködését. A különböző egészségügyi hatóságokkal való együttműködés módja a különböző országokban nagyon különböző, de általában az az érzés kerekedik felül, hogy szükséges, illetve célszerű lesz, hogy *ezek az új intézetek bizonyos közhatalmi funkciókkal* (pl. a fertőző betegségek elleni védekezés terén) *megbízassanak.*

A most létesült M. Kir. Országos Közegészségügyi Intézet működési területe az egész országra kiterjed, kivétel alóla Budapest székesfőváros, mely e munkára külön intézettel rendelkezik. Így tehát a vidéken fogja működését kifejteni.

A népjóléti minisztérium illetékes tényezői a tisztí orvosképzésnek gyakorlatiasabbá tételére törekednek: ennek a tervüknek kivételében segítségükre lesz az, hogy az intézet a gyakorlati tanítás céljait szolgáló berendezésekkel fog rendelkezni. Gondoskodás történik arról is, hogy az eddigi budapesti helyszíni tanulmányozásokon kívül egy-két kisebb városban és Budapest környékén levő, e célra kiválasztandó és demonstráció céljára berendezendő, egészségügyi szempontból mintaképpül szolgáló községben a szociális higiéné kérdéseit közvetlenül is tanulmányozhassák a tisztí orvosi tanfolyam hallgatói. Ez annál is fontosabb, mert hisz a tisztí orvosi tanfolyamok hallgatóinak legnagyobb része nem Budapesten lesz tisztí orvos és így reájuk nézve tanulságosabb, ha az egészségügyi berendezéseket faluban tanulmányozhatják.

A másik munka, t. i. a közegészségügyi laboratóriumi szolgálat, az intézet *négy osztályában* fog folyni. A *pathohistológiai és parazitológiai osztály* egyrészt kórszövettani vizsgálatokkal fog foglalkozni, hogy lehetővé tegye és elősegítse pl. a rák korai diagnózisát. Azok az orvosok, akik egyetemi klinikákon vagy valamely nagy város kórházában teljesítettek szolgálatot, megszokták, hogy a kórszövettani vizsgálatot gyakran igénybe vegyék. Amikor azután ki kerülnek a vidékre, akkor sem szívesen mondanak le erről. Ebben segítségükre lesz az új intézet.

Ugyanez az osztály fog foglalkozni parazitológiai vizsgálatokkal, és pedig úgy a mikroparazitákra (pl. malária), mint a makroparazitákra (pl. legyek, poloskák) vonatkozó vizsgálatokkal. Kutatni fogja ezek irtásának módját stb.

A *bakteriológiai osztály* a fertőző betegségek kórokozóinak keresésével fog foglalkozni: a bélsár-, vizelet-, köpet-, geny-, víz-, tej-, élelmiszerpróbákat fogja bakteriológiai szempontból vizsgálni. Bizonyos vaccinákat (tifusz, kolera stb.) fog termelni. Ha szüksége mutatkozik, mozgó laboratóriumi felszereléssel kimegy a vidékre, hogy például kutakat, vízvezetékeket a helyszínen bakteriológiai vizsgálatoknak vessen alá.

A *szserológiai osztály* feladata a fertőző betegségekre vonatkozó szserológiai vizsgálatok (Widal, Wassermann stb.) végzésén kívül az országban forgalomba kerülő (itt készített vagy külföldről behozott) szserumok ellenőrzése tisztaság, érték, hatásosság szempontjából. Az új intézet (leszámítva bizonyos diagnosztikus savókat) szserumok, oltóanyagok termelésével nem fog foglalkozni, hanem csak azok ellenőrzésével. Szükséges azonban, hogy bizonyos befolyása legyen abban az irányban is, hogy bizonyos oltóanyagokat felügyelete alatt olyankor is termeltethessen, amikor ezeknek forgalomba bocsáthatása még kétséges, – ha azt bizonyos szempontok, kísérletek kívánják.

A *vegyi osztály* lesz az intézet legnagyobb osztálya. Ennek egyik legfontosabb feladata a gyógyszerek és specialitások ellenőrzése lesz. Ezzel kapcsolatban meg kell majd bizonyos fokig változtatni a gyógyszerterek ellenőrzésének mai módját. A gyógyszerterekben kiszolgáltatásra kerülő vegyi anyagok tisztaságának, az orvosi rendelvényekre elkészített gyógyszerek tartalmának, összeállításának ellenőrzése az új intézet fontos feladata lesz. A specialitások, mielőtt az Országos Közegészségügyi Tanács a forgalombahozatalukat véleményezi, az intézetben analizáltatni fognak. A törzskönyvezett specialitások azután állandóan ellenőriztetni fognak, hogy tényleg tartalmazzák-e azokat a hatóanyagokat és oly mennyiségben, amint azt az engedélyezés céljából benyújtott mintákban tartalmzták.

Foglalkozni fog ez az osztály a különböző vizeknek vegyi analízisével, az élelmiszereknek közegészségügyi szempontból fontos, bizonyos vizsgálatával. Itt természetesen körvonalozni kell majd a jövőben az intézet munkakörét, tekintettel a hasonló vizsgálatokkal foglalkozó, a földművelésügyi minisztérium

hatáskörébe tartozó intézetekre, hangsúlyozva itt is mindjárt azt, hogy ennek az intézetnek természeténél fogva nem tartozhat a hatáskörébe például az egészség szempontjából közvetlenül nem veszélyes, csak az illető étel-miszer kereskedelmi értékét csökkentő hamisításoknak a kérdése.

Mindezeknek az osztályoknak szoros együttműködését kívánjuk biztosítani, hogy a felvetődő kérdéseket a különböző szakemberek különböző szempontok szerint törekedjenek megoldani.

Előreláthatólag e négy osztály igen erősen el lesz látva munkával, hisz hazánkban ez lévén az egyetlen ilyenmű intézet, egyelőre (Budapest kivételével) az egész ország közegészségügyi vizsgálatait el kell majd végeznie. Természetesen megfelelő személyzetre is lesz szükség. Egyelőre igen kis személyzettel indítjuk meg az intézet működését. A parazitológiai osztálynak: 1, a szerológiai és bakteriológiai osztálynak: 2-2, a vegyi osztálynak: 3 orvos, illetőleg vegyész tagja lesz, akik mellett osztályonként legalább 1-1 kezelő és 1-1 altiszt teljesít szolgálatot. Kétségtelen, hogy rövidebb idővel a munkánk megkezdése után személyzetszaporításra lesz majd szükség, és pedig valószínűleg elsősorban a vegyi osztályban, amelyre különösen nagy feladatok várnak.

Nem létesítünk külön osztályt kutató munka végzésére. Minden osztályban jut hely arra, hogy ha a jövőben valamikor személyzetünk lenne hozzá, akár külön szobákat is fenntarthatunk a tudományos munka céljaira. Azonban személyzetünk különösen eleinte oly kicsiny lesz, hogy mindenkinek foglalkoznia kell majd a beérkező rendszeres napi vizsgálatokkal. Hisz az intézet elsősorban ezért létesül és a rendelkezésre álló budget-et is erre kell elsősorban felhasználni. Természetesen emellett fennmaradó idejét kutató munkára fogja mindenki szentelni és erre mindig nagy súlyt is fogunk helyezni, mert modern színvonalon egy intézetet fenntartani csak úgy lehet, ha tagjai egyrészt szemmel kísérik szakmájuk legújabb vívmányait, másrészt maguk is töreksenek bizonyos kérdéseket megoldani. Ennek a kutató munkának lehetőleg olyannak kell lennie, amely belevág az intézet munkakörébe. Sok olyan téma fog adódni, amely speciális hazai érdekekkel bír és épp ezért ezekre a megoldást magunknak kell majd megkeresnünk. Arra is gondoltunk, hogy ha valamikor intézetünket kibővíthetjük külön kutató osztállyal, meg legyen a lehetősége az intézet kibővítésének akár emeletráépítéssel, akár az épület egyik szárnyának további kiépítésével.

Természetesen a szorosan vett laboratóriumi munka mellett „irodai” munka is fog folyni. Itt nem a vizsgálati anyagokkal kapcsolatos és egyéb adminisztratív munkára gondolok – ezt mindenesetre törekszünk, amennyire csak lehet, egyszerűvé tenni –, hanem írásbeli megkeresésekre adandó szakvéleményekre, tervezetek kidolgozására stb. Ezenkívül közvetlenül is foglalkoznunk kell a fertőző betegségekre (különösen a heveny fertőző betegségekre) vonatkozó jelentések feldolgozásával, a statisztikai adatok tanulmányozásával, hisz a fertőző betegségek elleni küzdelemünkben ez kell, hogy működésünknek az alapja legyen, másrészt ez a fertőző betegségek leküzdésére ajánlott eljárások hatásos vagy hatástalan voltának bizonyítéka is.

Az intézet végül figyelemmel fog kísérni minden olyan akciót, amelynek közegészségügyi vonatkozású részei vannak és felajánlja szolgálatát mindig, ha úgy gondolja, hogy ezzel a közegészségügynek használhat.

Az intézet a IX, Gyáli-úton, a Szent László-kórházzal szemben épült és 1927. év folyamán kezdi meg működését.

26. §. MEZŐGAZDASÁGI KÍSÉRLETÜGYI INTÉZMÉNYEK.*

Írta: KÁROLY REZSŐ.

I. A kísérletügy kialakulása. II. Vegyészeti intézmények. III. Növény teremtetési intézetek. IV. Állattenyésztési intézetek. V. Növényvédelmi intézetek. VI. Műszaki intézmények. VII. Külföldi viszonyok.

I. A kísérletügy kialakulása.

A mezőgazdasági tudományos munka hivatott műhelyei a kísérletügyi intézmények. A mezőgazdaság kérdéseinek kutatása és vizsgálata tudományos eszközökkel és tudományos elvek szerint gyakorlati célokra, évszázados múltra tekinthet vissza. E célra külön hivatott intézmények létesítése azonban jóval fiatalabb keletű. A kísérleti és kutatómunka Magyarországon is, mint a külföldön, a mezőgazdasági felsőbb oktatás intézeteiből indult ki. Az első *kísérleti állomások* felállítását is gazdasági akadémiák és tanintézetek *tanárai* kezdeményezték, akik hivatásuknál fogva rendszerint már korábban foglalkoztak az illető kérdésekkel, mielőtt intézményes szervezetek szüksége felvetődött volna.

A tudományos kutatásra és vizsgálatok végzésére hivatott szervezetek sokáig a gazdasági szakoktatási intézetekkel, vagy egyetemi intézetekkel állottak kapcsolatban. A feladatok azonban a múlt század közepe után olyan hirtelen megnövekedtek, hogy ezt a kapcsolatot, amely kétségtelen sok előnyt jelentett, nem lehetett többé fenntartani és a kísérleti és tudományos intézményeket a szakoktatási intézetektől szét kellett választani. Egymásrautaltságuk azonban továbbra is megmaradt, sok érintkezési pont van közöttük; azonban a különállás a mezőgazdaságnál gyakorlati okokból sokkal inkább vált szükségessé, mint más tudományos kutatásoknál.

A kísérletügyi intézmények, mint a tudományos kutatás műhelyeinek létrehozása, Magyarországon is már elég régi múltra tekinthet vissza. Az *első kísérletügyi* intézmény, a magyaróvári gépkísérleti állomás, 1870-ben létesült és ezt rövid idő múlva követte az első vegykísérleti állomás, majd az első vetőmagvizsgáló-állomás, amelyek a kísérletügyi intézmények első irányát képviselték.

A kísérleti intézetek történetében négy korszakot lehet megkülönböztetni. Az *első* korszak 1866-1880. években 35 év az állomások létesítésének szerény kezdetére esik, amikor a két általános jellegű vegykísérleti és vetőmagvizsgáló állomás létesült (nem számítva azt az öt vegykísérleti és vetőmagvizsgáló állomást, amelyek szintén ebben az időszakban keletkeztek, de vagy idegen hatalom alá kerültek, vagy megszűntek). A *második* korszak 1891-1900. években 10 év a különleges kísérleti állomások kezdetének időszaka, amelyben hat jeles kísérleti intézetünk keletkezett. A *harmadik* korszak 1901-1915. években 15 év a kísérleti intézmények jelentőségének fokozottabb felismerése és felkarolásának ideje, amikor újabb fontos különleges kísérleti állomások létesítése, korábbiak kibővítése és megfelelőbb épületekben elhelyezése történt. Az első nagyobb koncepció, messzelátó intézkedések erre az időszakra esnek, amit mutat a budapesti vetőmagvizsgáló országos kémiai intézet és állatélettani takarmányozási kísérleti állomások megfelelő épületekben való elhelyezése (Kitaibel Pál-utcai kísérletügyi telepen), a szőlészeti kísérleti állomás és ampeológiai intézet nagy-

¹ *Irodalom.* Magyar Mezőgazdasági Kísérletügyi Intézmények. A m. kir. föklmívelésügyi miniszter megbízásából ismerteti Dubravszky Róbert. Budapest, Pallas r. t. 1910, 405. 1.

A kísérletügyi intézmények ismertetése. Kísérletügyi Közlemények 25 éves jubileumi évfolyama. 1923. XXV. kötet. Szerkesztette Károly Rezső. 1922. 178. 1.

szabású telepének létesítése (Debrői-útoii, amelyben jelenleg 8 kísérleti állomás .székel), a magyaróvári növénynemesítő intézet nagyobb eszközökkel való létesítése és megfelelő épületben való elhelyezése, a kender és lentermelési szakintézet létesítése, amelynek szegedi telepén a későbbi időszakiján az Alföldi Mezőgazdasági Intézetek cím alatt négy állomás nyert elhelyezést. A *negyedik* korszak 1916-1925. évekre terjedő 10 év a vidéki vegykísérleti és vegyvizsgáló állomások létesítésében már korábban fölmerült eszmék megvalósításában és nagyobb anyagi eszközök felhasználásában jelentkezik és amikor Nagy-Magyarországra szabott intézmények szűkebbre vonva az előző időszakban létesített épületekben helyezkedtek el. Ezt az időszakot egyúttal a magyar kísérleti intézetek küzdelmes éveinek is lehet nevezni, amikor nagy háború, oláh megszállás, kommunista- kormányzat a kísérletügyi intézetekben zűrzavart, kifosztást, felszerelésekben anyagi eszközök hiánya miatt visszamaradást hozott. Ebből a helyzetből csak az időszak vége felé kezd kibontakozás mutatkozni és biztató újra fejlődés megindulni.

A kísérletügyi intézetek elhelyezése úgy fejlődött ki, hogy azok legtöbbje – eltekintve a főleg ellenőrző szolgálatot teljesítő vegykísérleti állomásoktól – három helyen csoportosul, úgymint: Budapesten, Magyaróvárait és Szegeden, amely utóbbi a legújabb időben keletkezett mezőgazdasági művelődési központ is. Ezek között *Budapestnek* erősségét 12 intézménnyel kedvező központi fekvése, általános tudományos központi minősége, *Magyaróvárt* 5 állomással a sokáig legmagasabb mezőgazdasági kultúrközpont termékenyítő hatása és kísérleti intézmények létesítésének könnyebi) anyagi és tudományos lehetősége adta meg. A *szegedi* csoportosulás jelentőségét 4 állomással különösen az adja meg, hogy a debreceni gazdasági akadémia, mint mezőgazdasági tudományos központ mellett az Alföldnek második kultúrközpontot nyújt. A kísérletügyi központokon elhelyezett intézetek közt azonban olyan szervi kapcsolat az együttes elhelyezés ellenére sincsen meg, mint pl. Németországban, amely együttes igazgatás nélkül az állomások önállóságának biztosítása mellett az érintkezést szervi alapokra fektetné. Erre nézve tervezések és kezdeményezések Budapestet és Magyaróvári illetőleg is történtek, de megvalósulás állapotába – Szeged kivételével – nem jutottak.

A kísérletügyi intézményeket Magyarországon *majdnem kizárólag az állam tartja fenn*, illetőleg a legtöbbnek szervezete állami jellegű és csak az utóbbi időben könnyítik meg ezt a feladatot az ellenőrzéssel is foglalkozó intézetek bevételei. Csupán néhány vegyvizsgáló-állomás fenntartója az illető törvényhatóság, de a személyzetet ezeknek is az állam adja.

A kísérletügyi intézmények szervezeteinek megfelelően azok *központi igazgatóm* és ellátása a földművelésügyi miniszter tárcájának illetékességéhez tartozik és az egyes intézetek annak hatósága alatt állanak. Amikor kezdetben csak néhány kísérleti állomás létezett, ezek a gazdasági felsőbb szakoktatási intézetekkel állottak szorosabb kapcsolatban és ezekkel együttesen történt központi igazgatásuk is. A kísérleti intézmények fontosságának felismerésével a mezőgazdaságfejlesztésére, a 90-es évek második felétől a kísérleti intézmények a mezőgazdaság különböző ágaira illetékes osztályba tartoztak. Ezzel az időszakkal kezdődik tulajdonképpen nálunk a kísérletügyi intézmények első jelentősebb fellendülése. A kísérletügyi intézmények fontosságának és tudományos jellegének fokozottabb előtérbe lépése 1905-ben külön kísérletügyi osztály felállítására vezetett.

A kísérleti intézmények történetében kiváló szerep jutott egyes tudósoknak, akik egyes szakmák által képviselt intézetek élén tevékenykedtek. Ezek nevérol az egyes intézetek ismertetésénél fog említés történni. A mezőgazdasági kísérleti intézmények fejlesztése *Bethlen András* gróf miniszterségével kezdődött, de

nagyobb lendületet és támaszt *Darányi Ignác* földművelésügyi minisztersége alatt nyert.

A kísérletügyi intézmények tudományos működésének előmozdítására és összhangban tartására 1898-ban külön véleményező szervezet lépett életbe a földművelésügyi minisztérium kebelében, amely 1913 óta *Mezőgazdasági Kísérletügyi Tanács* címen működik. E tanácsban jelenleg 21 tag foglal helyet, mint az egyes kísérleti szakmák, továbbá a központi igazgatás és az érdekképviseltek megbízottai. Ennek a tanácsnak feladatához tartozik a hivatalos kiadmányként 1908 óta megjelenő *Kísérletügyi Közlemények* közrebocsajtása is, amely a kísérleti intézmények tudományos munkásságának eredményét, eredeti tanulmányait hozza.

A kísérleti intézmények száma ezidőszert 33. és azokat feladatuk természetére szerint öt főcsoportra lehet beosztani, ú. m.: 1. vegyészeti (vegykísérleti) intézmények; 2. növénytermelési intézetek; 3. állattenyésztési intézetek; 4. növényvédelmi és 5. műszaki intézetek.

II. Vegyészeti intézmények.

A vegyészeti intézmények csoportjába tartoznak: az Országos kémiai intézet és vegykísérleti állomás Budapesten, valamint a 8 vidéki m. kir. vegykísérleti és 4 törvényhatósági vegyvizsgáló-állomás, a Talajtani és agrochemiai intézet Szegeden.

1. M. kir. Országos Kémiai Intézet és központi vegykísérleti állomás.

Történet. Az országos kémiai intézet öse Budapesten a Múzeum-körúton a műegyetem régi helyén, az egykori Kunewalder-féle terményházban létesített „Borvizsgáló állomás” volt, amelynek felállítására 1881-ben *Liebermann Leó*, akkor az állatorvosi intézet nyilvános rendkívüli tanára nyert megbízatást. Már 1882-ben m. kir. Vegykísérleti állomás címet nyert, 1887-ben az állatorvosi tanintézet fennhatósága alól kivéve, önállóvá lett és a m. kir. földművelésügyi miniszter közvetlen fennhatósága alá került. 1890-ben az állatorvosi tanintézet épületéből a földművelésügyi minisztérium Országház-téri palotájába költözött; 1892-ben kapta meg mai címét és mai szervezetét. 1902-ben új épületet kapott mai működése helyén (II, Kelety Károly-utca 24). Az intézet alapítója, *Liebermann Leó*, 1901. évig volt az intézet igazgatója, amikor a Tudományegyetem közegészségügyi tanszékére kapott meghívást.

Berendezés. Az intézet külön, egy emeletes épületei foglal el, amelyben az mezőgazdaságra fontos anyagokat tudományos (kémiai, fizikai, mikroszkópi és mikrobiológiai) módszerekkel megvizsgálni és a vizsgálat eredményét gyakorlatilag alkalmazni. E feladatnak megfelelő működése két irányú: a) vizsgálati módszerek fejlesztése; b) anyagvizsgáló tudás gyakorlati hasznosítása. Az első csoportba tartozó tevékenység vizsgálati eljárások és módszerek tanulmányozása, kipróbálása, kidolgozása és ismertetése, egyöntetű vizsgálati eljárások megállapítása, készülékek felülvizsgálása és hitelesítése. Ez a tevékenység alkotja az intézet tudományos működésének alapját. A második csoportba tartoznak: gyárüzemek ellenőrzése, készülékek és gépek teljesítőképességének ellenőrzése körül felmerült vizsgálatok, továbbá anyagvizsgálatok minősítés céljára, hamisítatlanságra, romlottságra, ártalmasságra és azonosságra stb. Az utóbbi tevékenységi csoporthoz tartoznak azok a feladatok, amelyeket a vidéki vegykísérleti állomások is végeznek. Az intézet azonkívül véleményező közege a kormánynak, főleg a földművelésügyi, közlekedési, kereskedelmi és pénzügyi minisztériumoknak vegytanba vágó és kémiai vizsgálatot igénylő kérdésekben.

Felszerelés. Az intézet külön, egy emeletes épületet foglal el, amelyben az igazgató, gondnok és szolga lakásain kívül 20 laboratórium, 5 kezelő- és tisztogatóhelyiség, 3 könyvtárhelyiség áll rendelkezésre. Az intézetnek a háború előtt korszerű felszerelése sokat szenvedett az oláh megszállás, kommunista uralom és a természetes fejlődésnek megfelelő pótlások elmaradása folytán, amire hiányzottak az anyagi eszközök. E tekintetben még sok tennivaló van hátra.

Személyzet. Az intézet igazgatója 1925. évben (1916 óta) *Schwicker Alfréd* volt, kinek 1926 július 1-én történt nyugdíjazása óta *'Sigmond Elek* műegyetemi nyilv. tanár nyert igazgatói megbízást. Az intézeten az 1925. évben az igazgatón kívül 12 vegyész, 3 kezelőtiszt és 3 altiszt működik.

Eredmények. Az intézet működésében jelentékeny szerepet játszanak a különböző anyagvizsgálatok. Fennállása óta több mint kétszázezer anyagot vizsgált meg. Ezekon kívül nagyszámban végzett vizsgálatokat az 1895: XLVI. törvénycikk alapján. Emellett a tudományos szempontból is figyelmet érdemlő nagyszámú vizsgálat mellett különböző kérdéseknek hosszú sorát kutatta és dolgozta fel, amiről 1898 óta, a Kísérletügyi Közlemények működésének kezdete óta a Természettudományi Közöny és má« szakbavágó tudományos folyóiratok és szaklapok tanúskodnak.

Vidéki vegykísérleti állomások.

A vidéki vegykísérleti és vegyvizsgálóállomások keletkezése és szervezete nagy változatosságot mutat. Abban mind a 12 állomás megegyezik, hogy tevékenységük részben, vagy egészben jelenleg a mezőgazdasági termények, termékek és cikkek hamisításának tilalmazásáról szóló 1890: XLVI. t.-c. végrehajtásával kapcsolatos és más közérdekű vizsgálatok végzésére esik. Emellett azonban szakmájukban több-kevesebb tudományos kutatótevékenységet is fejtenek ki, aszerint, amint keletkezésük, valamely gazdasági intézettel való kapcsolat, vezetőik hajlama, ellenőrzőműködésük közben felmerülő kérdések tisztázásának kényszere arra lehetőséget vagy alapot nyújt.

A 12 vidéki vegykísérleti intézet közül a legnagyobb három ni. kir. vegykísérleti állomás *Magyaróvárott, Keszthelyen* és *Debrecenben* (valamint az elszakított területeken: *Kassán, Kolozsvárott*) az ottani gazdasági tanintézetekből, illetőleg gazdasági akadémiából jött létre és sokáig velük állottak kapcsolatban. Ezeknél eredetileg a mezőgazdaság fejlesztése kémiai kutatás által volt előtérben. E feladatuk most sem szűnt meg. A gyakorlati élet, a mezőgazdasági termények, termékek és cikkek forgalmának rendkívüli fellendülése miatt ezek az állomások is kénytelenek voltak eredeti rendeltetésüktől eltérni, elsősorban ellenőrző és csak másodsorban tudományos irányú működés kifejtésére berendezkedni. Ezt az irányváltást az is szükségessé tette, hogy a mezőgazdasági kérdések tudományos megoldása ma már nem történhetik csak kémiai alapon, hanem a különböző mezőgazdasági ágazatok szempontjainak megfelelően berendezett intézményeken.

Másik öt m. kir. vegykísérleti állomás *Kalocsán, Miskolcon, Szegeden, Újpesten, Pécsen* helyi hatóságok szervezetében jött ugyan létre, de különleges viszonyuk ezeknél is szükségessé tette az államosítást. A többi négy mind törvényhatósági vegyvizsgáló állomás *Győrött, Kecskeméten, Sopronban, Székesfehérvárott*, fenntartója az illető törvényhatóság, de a tisztviselőik állami alkalmazottak, akiket a földművelésügyi miniszter a fennhatósága alá tartozó tudományos intézetek létszámba nevez ki. Az egyes vidéki vegykísérleti állomások keletkezésének körülményeire és szervezetére nézve a következő rövid adatok álljanak itt:

A *magyaróvári* vegykísérleti állomás az ottani gazdasági akadémiából,

illetőleg ennek ehemiai laboratóriumából alakult ki 1872-ben, amikor mint a „magy. kir. gazdasági akadémia vegykísérleti állomása” kezdett működni. Az 1894. évtől azonban már mint külön intézmény az akadémia vegytani tanszéke mellett és tanárának vezetése alatt működött. Az állomás fejlődése végre oda vezetett, hogy 1902. év őszén a vegytani tanszéktől elvált, külön épületet kapott és teljesen önállóvá vált. Kifejlődéséhez nagymértékben hozzájárult *Kossut any Tamás* gazdasági akadémiai tanár, az állomásnak hosszú időn át volt vezetője. Az ország első legmagasabb fokú gazdasági szakoktatási intézetéből való kifejlődése, hosszú ideig való kapcsolata miatt a vidéki vegykísérleti állomások között legnagyobb forgalma, tudományos működésre is legnagyobb alkalma volt. Ezt a jelentőséget, a helyi kapcsolat miatt, önállóvá váltá után is megtartotta. Nagyarányú fejlődése folytán és célszerűségi okokból a kezdetben elfoglalt épületből kiköltözött és a m. kir. növénynemesítő-intézettel közös épületben, annak földszintjén nyert elhelyezést.

A *keszthelyi* végy kísérleti állomás alapítása *Csanády Gusztáv* ottani gazdasági tanár, majd igazgató nevéhez fűződik, aki már az állomás 1884. évi létesítését megelőzőleg foglalkozott mezőgazdasági ehemiai munkákkal. A gazdasági tanintézettel, illetőleg gazdasági akadémiaival való kapcsolata 1916-ban megszűnt, ekkor önállóvá vált és különálló elhelyezést nyert.

A *debreceni* vegykísérleti állomás alapjait *Vedrődy Viktor*, az ottani gazdasági tanintézeti tanár rakta le, szintén mint a ehemiai tanszék mellékajátását. Ez a körülmény szabta meg a későbbi vegykísérleti állomás mezőgazdasági irányát is. Az állomás 1894-ben kapott rendszeres szervezetet, mint m. kir. vegykísérleti állomás. A kapcsolat a vegytani tanszékkel továbbra is fennmaradt, akkor is, mikor a gazdasági tanintézet 1901-ben a Debrecen mellett lévő Pallagra került. Amikor azután a hirtelen fejlődés folytán a tanszék keretein túlnőve 1912-ben önállóvá vált, az ottani dohánytermelési kísérleti állomás épületében nyert elhelyezést. A felekkel való érintkezés nehézségei miatt 1921-ben ismét Debrecen városába került vissza.

A *szegedi* vegykísérleti állomást 1884-ben Szeged város létesítette a városi hatósági és gazdasági intézmények érdekében szükséges vizsgálatok végzésére. Már korán foglalkozott az állomás a hírneves szegedi paprika vizsgálatával. Az 1899. évben törvényhatósági jelleget kapott; 1905-ben hatásköre a szomszédos törvényhatóságokra is kiterjesztést nyert. Állami vegykísérleti állomássá való fejlesztésének gondolata már 1912-ben felvetődik és a szegedi kender- és lentermelési szakintézet 1914-ben megkezdett építkezésével nyert újból táplálékot, de csak 1917-ben valósult meg. Kezdetben a főreáliskola vegytani laboratóriumában, ezzel közös vezetés alatt működött, csak később kapott a városi bérházban megfelelő helyiséget és 1924-ben nyert elhelyezést a kender- és lentermelési szakintézetnek szánt épületben. Működésében egyéb vizsgálatokon kívül kiváló helyet foglal a paprika kérdésének kutatása és művelése.

A szegedi vegykísérleti állomás nagyobb jelentőséget nyert a Talajtani és agrochemiai intézettel, a Növénytermelési kísérleti állomással és a Kendői- és Lentermelési Szakintézettel (1. alább) közös telepen elhelyezés által.

A *kalocsai* vegykísérleti és papiikavizsgáló állomás, amely az utóbbi irányban való működés szervezeti bekapcsolása által különbözik a többi vegykísérleti állomástól, 1917. évben létesült, de csak 1918-ban kezdte meg tevékenységét. Már mint kezdő vegykísérleti állomás is szolgálta a paprikavizsgálat ügyét, de paprikatermelési tevékenysége 1919. év tavaszán kezdődött. Ekkor ugyanis *Várady L. Árpád* kalocsai érsek, akinek érdeklődését az állomás felkeltette, a mezőgazdasági kísérletezés céljaira megfelelő földterületet engedett át kedvez-

menyes feltételek mellett. Az állomás 1920-ban a m. kir. földművelésügyi minisztérium ipari, gyógynövény forgalmi irodájának kirendeltségével bővült, ami működésének gyakorlati irányban újabb lendületet adott és anyagi eszközöket is biztosított. Az állomásnak rendeltetése általános vegyészeti feladatokon kívül a kalocsavidéki kereskedelmi örölt paprika hamisítatlan voltát és megfelelő minőségét bizonyítani, botanikai, termelési és feldolgozási kérdésekkel tudományos és kísérleti útban tanulmányozni, gyógy- és kereskedelmi növénykísérleteket és kutatásokat végezni.

A *miskolci* m. kir. vegykísérleti állomás mint városi törvényhatósági, kémiai állomás, a földművelésügyi minisztérium támogatásával 1913-ban létesült és a következő években kezdte meg működését. A helyi viszonyok folytán felmerült helyi nehézségek, többszöri munkaszünetelések folytán az állomás felemás helyzetének végetvetésére a földművelésügyi miniszter ezt az intézményt 1921-ben állami kezelés alá vette. Működése Miskolcon kívül Gömör-Kishont, Abauj-Torna és Zemplén vármegyék magyar fennhatóság alatt levő részeire terjed ki.

Az *újpesti* m. kir. vegykísérleti állomás, a fővárosba irányuló élelmiszerátmeneti helyen, 1916-ban, mint az Országos Kémiai Intézet és Központi Vegykísérleti Állomás kirendeltsége létesült. Önálló vegykísérleti állomássá átszervezése 1921-ben történt meg. Munkaköre kiterjed Újpest és Vác városok, Pest vármegye felső három járása, továbbá Bars, Hont és Nógrád megyék magyar fennhatóság alatt álló területeire.

Mint *törvényhatósági vegyvizsgálóállomások* működnek most is: *Győr*, mely 1914-ben létesült hatásköre: Győr város, Győr, Komárom és Veszprém vármegyék, melyekben fokozódó működést fejt ki; *Kecskemét*, hol a kémiai vizsgálatok az ottani főgimnázium laboratóriumában már 1901-ben kezdődtek, de kimondott vegyvizsgálóállomás 1911-ben létesült, hatásköre: Pest vármegye közép és alsó járásai; a *soproni* törvényhatósági vegyvizsgálóállomás hivatalosan 1911-ben nyílt meg, de tulajdonképpen 40 éves múltat tekinthet vissza, mert az ottani reáliskola tanára már ezóta végzett vizsgálatokat, nemcsak soproniak, hanem más dunántúli megkeresőknek is, hatásköre most Sopron vármegyére terjed ki; a *székesfehérvári* törvényhatósági vegyvizsgálóállomás működését szintén az ottani reáliskolával kapcsolatosan a vegytan tanárának vezetésével kezdte meg, mivel pedig az illető tanár 1917-ben más állásba távozott, az állomás külön épületbe került és törvényhatósági szervezetet nyert.

A legfiatalabb *pécsi* m. kir. vegykísérleti állomás létesítése az 1922. évben történt.

Ámbár a vidéki vegykísérleti állomásoknak és a törvényhatósági vegyvizsgálóállomásoknak nem feladat, a tudományos működés, vezetői tudományos képzettsége és ambíciója folytán nem egy a tudományos vizsgálódás terén is figyelemreméltó működést fejtett ki és hozzájárult a gyakorlati kérdések tudományos megoldásához.

A felsorolt vegykísérleti állomásokon kívül idegen hatalom alá kerültek a következő vegykísérleti állomások: Kassa, Kolozsvár, Pozsony, Fiume, mint állami vegykísérleti állomások: Arad, Szatmárnémeti, mint törvényhatósági vegyvizsgálóállomások. A tőlünk elszakított területeken annak idején a magyar állam által létesített ezen intézmények közül különösen a kolozsvári egyetemen kapcsolatosan megindult és sokáig kapcsolatban volt, de legutóbb önállóvá vált kolozsvári m. kir. vegykísérleti állomás hagyott nyomokat a tudományos kutatás terén.

M. Kir. Talajtani és Agrochemiai állomás, Szegeden.

Magyarország alföldjén található szikes területek termőképessé tétele már régen foglalkoztatta az elméket. Magánosok és intézmények törekedtek a kérdés megoldására. A magyaróvári növénytermelési kísérleti állomás, amelynek ez a munka is feladatához tartozott, e téren is számottevő tevékenységet fejtett ki és a talaj termőképessé tételének más kérdéseivel is behatóan foglalkozott. Az Alföldtől való távolsága mellett aradi kirendeltségének elvesztése folytán közvetlen kapcsolata az Alfölddel megszűnt, minek folytán az alföldi sziktalajok fokozottabb jelentőségű tanulmányozásánál hiány mutatkozott.

Az alföldi szikes talajok kérdésének fontosságát a földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági osztályában is felismerték és érezték a kérdés tisztázásának érdekében fokozottabb tevékenység és ennek érdekében az Alföldön megfelelő intézmény létesítésének szükségességét. Ezért a kender- és lentermelési szakintézet szegedi telepének tervezésében bennfoglaltatott a sziktalajok intézményes tanulmányozásának szempontja is.

Magyarország megcsonkítása fokozottabb érdeké tette a szikesterületek megjavítását és általában a talajok termőképességének fokozottabb fejlesztését.

1924-ben a földművelésügyi miniszter elhatározta, a kender- és lentermelési szakintézetnek szánt épület egyrészéuek felhasználásával más intézmények mellett talajtani intézet létesítését is és ennek szervezésével *Herke Sándor* vegyész bízta meg.

Rendeltetés. Az állomás rendeltetése a talaj termőképesebbé tételével kapcsolatos kérdések tanulmányozása és tisztázása kísérletezés, kutatások által. Nevezetesen feladata, különösen a sziktalajok és gyenge termőképességű más talajok tanulmányozása: az Alföld különleges viszonyainak megfelelő talajjavítási, művelési, trágyázás és a szárazság elleni védekezés kérdéseinek kutatása, újabb eljárások kipróbálása és a beváltak terjesztése; az idevágó ismeretek és kutatások eredményének írásban és szóban való terjesztése.

Berendezés. Az állomás az alföldi mezőgazdasági intézetek telepén és épületében négy munkahelyiséggel rendelkezik, amelyek felszerelése nagyjából a többi kísérleti állomások tárgyaiból történt. Az állomásnak az intézetek telepén megfelelő nagyságú külön kísérleti terület áll rendelkezésre.

Személyzet. Az intézet vezetőjén kívül 2 vegyész-szaktisztviselő és 1 altiszt működik.

III. Növénytermelési intézetek.

A növénytermelési intézetek sorában a Yeíőmagvizsgáló-állomás Budapesten, a Növénytermelési kísérleti állomás Magyaróvárott, a Növénynemesítő-intézet Magyaróvárott, Alföldi növénytermelési kísérleti állomás Szegeden, Dohánytermelési kísérleti állomás Debrecenben, Gyógynövénykísérleti állomás Budapesten, Kender- és Lentermelési állomás Szegeden, Szőlő- és Borgazdasági Központi Kísérleti állomás Budapesten szolgálják a tudományos kutatás ügyét.

IV. Kir. Vetőmag vizsgáló Állomás, Budapesten.

Történet. A vetőmagvizsgálás, általában a forgalomba kerülő vetőmagvak ellenőrzésének meghonosítása, *Deiningcr Imrének*, annak idején a debreceni gazdasági tanintézet tanárának nevéhez fűződik, aki a magvizsgálást, megalapítójánál Nobbe Frigyesnél Tharandban tanulmányozta. Sok évi fáradozás után sikerült neki 1878-ban már mint magyaróvári gazdasági akadémiai tanárnak az első hazai vetőmagvizsgáló és növényélettani kísérleti állomás létesítését elérni. Ez az állomás 1912. évben megszűnt. Nyomán lassankint megszűntek a vidéki vetőmagvizsgáló állomások és csak a budapesti állomás maradt meg.

A budapesti vetőmag-vizsgálóállomás 1881-ben *Csáko Kálmán*, az állatorvosi akadémia tanára vezetése alatt a növényteni tanszékkel kapcsolatosan kezdette meg működését. Az állomás 1891-ben önállóvá vált és 1901-ben Kis Bókus-u. 15. szám alatt ríj, saját külön épületébe költözött.

Rendeltetés. Az állomás feladata vetőmagvak és más növényi cikkek forgalmának ellenőrzése, magvak hamisításának és visszaélések megállapítása; gazdasági növények fejlődésére, magvak képződésére, érésére, csírázására, esirágóképesség meghatározására, gyommentesítésre szolgáló kísérletek végzése, gyomnövények és élősködők ellen való védekezési módok ismertetése, szénák és abraktakarmányok növényteni tudományos elemzése stb. Fontos feladata továbbá tisztított heremagokon, arankavizsgálatok eredményének bárcával igazolása és ólomzárólása. A gazdák számára az állomás ingyen végzi a gazdasági magvak megvizsgálását azonosságra.

Berendezés. Az állomás emeletes épületében földszinten 10, az emeleten 9 helyiség áll rendelkezésre. Az alagsorban található a tisztítóhelyiségek, műhelyek, raktárak, szolgálakások. Az állomás csíráztatóhelyisége a maga teljességében mint thermostat működik, hő- és nedvességi foka különböző szerkezetű műszerekkel pontosan megállapítható, szellőztetése villamosgép segítségével történik. A laboratóriumok felszereléséhez tartoznak: mérlegek, hektoliter súlymérőkészülék, csíráztatóedények stb. Az állomásnak gazdag, folyton szaporodó maggyűjteménye, herbárium, abraktakarmány gyűjteménye figyelemreméltó.

Személyzet. Az állomás vezetője *Dégen Árpád* orvostudor, egyetemi m.-tanár, Rajta kívül 14 szaktisztviselő, 4 kezelőtiszt, 5 altiszt működik. A téli hónapokban még; megfelelő számú kiségitőtiszt és szolga áll rendelkezésre.

Országos Növénytermelési Kísérleti Állomás, Magyaróvárrott.

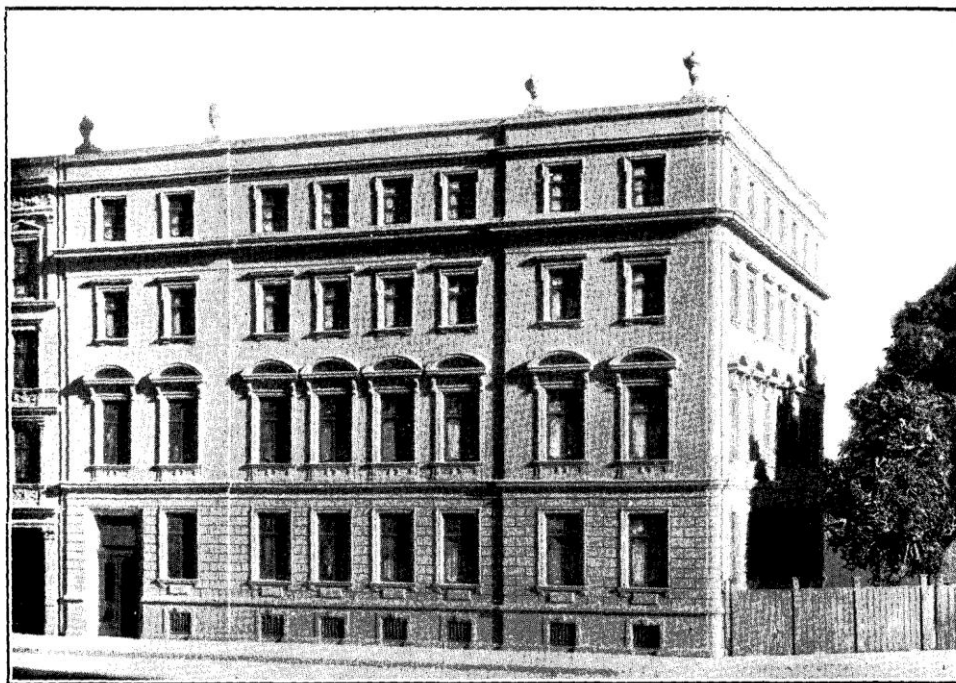
Az önrendelkezési jogát visszanyert országban feltűnt a gabona és más növények termésének elégtelensége. A baj orvoslására *Cserháti Sándor*, a magyaróvári gazdasági akadémia fiatal tanára 1890-ben bővebben termő növényfajták felkarolását és műtrágyák alkalmazását, ennek terjesztése érdekében pedig országszerte kísérletek végzését ajánlotta. Kezdeményezésére és javaslatára gróf *Bethlen András* m. kir. földművelésügyi miniszter 1891-ben elrendelte növénytermelési kísérleti állomás létesítését Magyaróvárrott a gazdasági akadémia növénytermelési tanszékének kapcsolatában. Rövid működés után fokozódó érdeklődés után 1895-ben *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter az állomást önállósította jelenlegi címével.

Rendeltetés. Az általános és különleges növénytermelés körébe vágó kérdések tanulmányozására és e téren való kísérletezéssel az okszerű és korszerű növénytermelést előmozdítani, szakvéleményt adni, szakelőadásokat tartani, az ismereteket szakközlemények útján terjeszteni. E feladatokhoz tartoznak a növényujdonságok kipróbálása és a beváltak terjesztése, műtrágyák kipróbálása, talajjavító eljárások tanulmányozása, talajművelő- és növényápolórendszerek kipróbálása, a növénytermelési tudomány fejlesztése, növények azonosságát megállapító kísérletek végzése, hatóságoknak és magánosoknak a növénytermelés kérdéseiben szakvélemény, tanács és útbaigazítás adása.

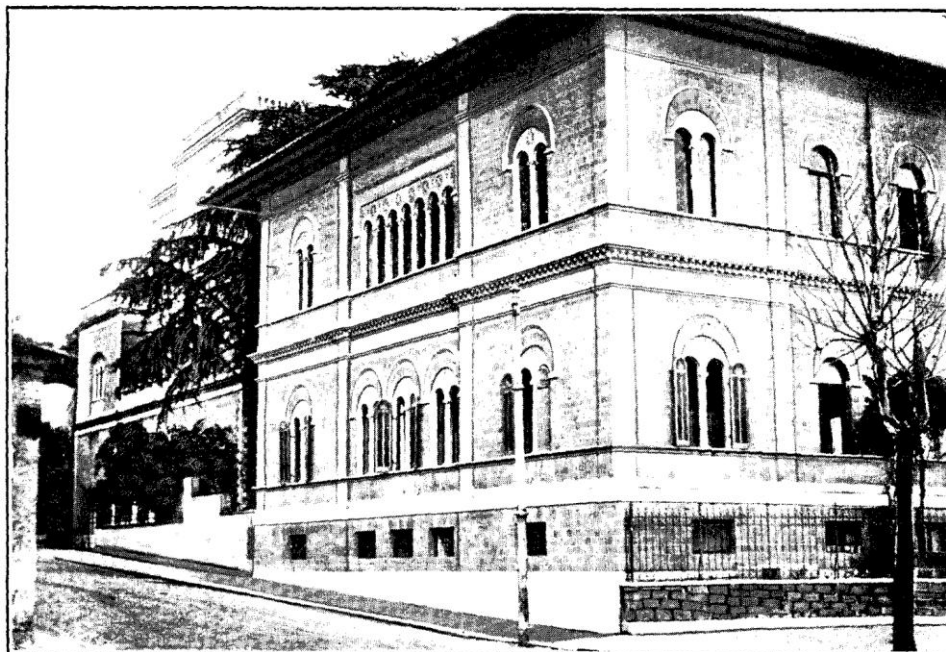
Berendezés. Az állomásnak Magyaróvárrott rendelkezésre áll külön épületekben igazgatói lakás, hivatali és előadói irodák, laboratóriumok, gyűjteménytár, könyvtár stb.; tenyészház kísérleti edényekkel, tény észtelep és 3-3 kat. hold kísérleti tér, mag-tárepület és eszközszin.

Személyzet. Az intézetet vezeti *Gyárfás József*, aki mellett jelenleg 3 szaktisztviselő, 2 kezelőtiszt, 2 altiszt működik.

Eredmények. Az állomás rendkívül sokoldalú működéséből kiemelhetők a



Collegium Hungaricum Berlinben.



Római Magyar Történelmi Intézet. (Fraknoi-villa.)

következők: A szántóföldi növények külföldi fajtáit kipuhította, beváltakat terjesztette, hazai növénynemesítést megkezdette, hazai nemesítésű magvak forgalombahozatala útján ezeket terjesztette. A műtrágyázást Magyarországon kezdeményezte és meghonosodását rendszeres készletekkel előmozdította. A zöld trágyázást tanulmányozta és terjesztette. A hazai növénynemesítést megindította, fejlesztette és külön növénynemesítőintézet létesítését előkészítette. Okszerű talajmívelő eljárásokat, vetési módokat tanulmányozta. A szárazgazdaság értékét a hazai viszonyok között megállapította. A hazai rét és hazai réttöntözéseket és városi szennyvíztisztítógazdaságok berendezését tanulmányozta s erre vonatkozó kísérleteket vezetett.

Országos Növény nemesítő Intézet, Magyaróvárott.

A termések fokozására bővebben termő fajták előállítására nemesítés útján a *Cserhádi Sándor* vezetése alatt álló növénytermelési kísérleti állomáson indult meg. A növénynemesítés érdekében való kibővítés, vagy külön intézmény létesítése kérdésében külföldi tanulmányútra kiküldött *Károly Rezső* javaslatára, ki akkor a földművelésügyi minisztériumban a növénytermelési ügyek előadója volt, *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter külön növénynemesítőintézet létesítését határozta el és meg-felelő összeg-et vett fel az állami költség-vetésbe. Az intézet szervezését a megállapított terv szerint a vezetéssel megbízott *Grabner Emil* végezte. A szervezés munkája 1909-ben Budapesten kezdődött, végleges elhelyezést az intézet Magyaróvárott nyert, ahol a rendelkezésre álló összeg-ből nagyobb központi épület létesült kísérleti teleppel együtt, míg egy külön nagyobb szaporítótelep megfelelő épületekkel a városon kívül nyert elhelyezést.

Rendeltetés. A növénynemesítés és vetőmagtermelés ismeretét fejleszteni, a hazai viszonyoknak megfelelő bőtermésű növényfajtákat létesíteni és azokat a köztermelés körébe bocsátva az ország termelésének fokozását előmozdítani. Az intézet feladatahoz képest előmozdítani törekszik a gyakorlati növénynemesítés munkáját, amely növényeknél pedig szükséges, a nemesítést saját telepén végzi, továbbá kísérleti és tudományos kutatásokkal fejleszti a növénynemesítés ismeretét.

Eredmények. A növénynemesítőintézet növénynemesítést irányító és tanácsadó munkájának eredménye meglepő és különösen a búzánál számottevő, mellyel a nemesítési munka a legelőbb indult meg. A magyar búza ellen a 90-es években általános volt a panasz, hogy keveset terem és rozsdára hajló. Külföldi búzák meghonosításával tett kísérletek eredménytelenek maradtak. A magyar búzából nemesítés útján előállított újabb honos fajták azonban mind a termésmagyság', mind rozsdállóság szempontjából meg-felelnek a várakozásoknak. A növénynemesítőintézet útmutatása alapján egy nagyobb gazdaságban nemesített búzafajták először 1915 őszen kerültek nagyobb arányban forgalomba. Ezek terméseredményéről 244 gazdaság értesítette az intézetet. A gazdaságok közül 60% jelentett kat. holdankint 200-900 kg. terméstöbbletet, 40% pedig- 200 kg-nál kevesebb terméstöbbletet ért el. Egy másik nemesítő, aki nemesített vetőmagját 1920-ban hozta forgalomba, 143 gazdaságból érkezett jelentéseket mutathat fel, amelyek közül 75% jelentett kat. holdankint 200-650 kg terméstöbbletet és 25% ért el 200 kg-nál kisebb terméstöbbletet. Az eredmény hasonló más nemesítőknél és más növényeknél is. Elképzelhető, hogy minő haszon várható a nemesített magvak elterjedéséből, ha az elért terméstöbbleteket az illető növényekkel bevetett területtel és a korábbi évek kat. holdankint elért 6-7 mázsa búzatermésével egybevetjük.

M. kir. Alföldi Nő vény termelési Állomás, Szegeden.

Sajátságos módon az ország végvidékei, még a mezőgazdaságilag kevésbé fontosak is, hozzájutottak mezőgazdasági intézményekhez. Ellenben az ország-belseje, az Alföld legfontosabb része, ahol legjobb és legrosszabb talajok váltakoznak és a gazdálkodást a különleges szárazság megnehezíti, sokáig mezőgazdasági intézmények nélkül maradt. E hiány felismerése és a rajta segítség kíván-sága vezetett a kender- és lentermelési szakintézet Szegeden való elhelyezésére és ennek a szakmának szükségletén trdmenő telep létesítésére. Az ország fő-kendervidékeinek idegen hatalom alá jutása folytán önként adódott a telep jobb kihasználása érdekében növénytermelési szolgálat céljából külön „alföldi növény-termelési állomás” létesítése.

Rendeltetés. A szegedi m. kir. növénytermelési kísérleti állomás az alföldi mezőgazdasági intézet keretében, ennek 1924-ben történt megnyitásával kezdette meg működését. A szegedi növénytermelési állomás célja általában az Alföld növénytermelésének fejlesztése, eredményesebbé tétele. Nevezetesen feladata az Alföld különleges éghajlati és talajviszonyainak meg-felelő talajművelés és növénytermelés kérdésének tanulmányozása és az eredménynek írásban és szó-ban való terjesztése; az egyoldalú gabonatermeléssel szemben a növény termelés változatosabbá és ezáltal eredményesebbé tétele végett ipari és kereskedelmi növények termelésének terjesztése kísérletek útján; az Alföld viszonyainak meg-felelő szárazságot tűrő és bővebben termő fajták előállítás, nemesítés irányí-tása és szaktanácsadás által; a mezőgazdasági növénytermelés kivitel szempont-jából egyöntetűbbé tételének irányítása; trágyázási kísérletek végzése és a mű-trágya terjesztése.

Berendezés. A növénytermelési kísérleti állomás az alföldi mezőgazdasági intézetek telepén, illetőleg épületének első emeletén 5 helyiséget foglal el, növénytermelési, kísérleti és vizsgálati felszerelésekkel; rendelkezésre áll köz-vetlenül a főépület mellett 10 kat. hold növénykert és fontosabb kísérletek cél-jára 40 kat. holdas gazdaság. Ez utóbbi az előbbi területtől 500 méter távolságra fekszik külön épületekkel felszerelve, nagyobb területet igénylő haszon szem-pontjából is iránytadó növénytermelési kísérletek céljára. Ezen a telepen a többi alföldi intézmények, talajtani állomás, vegykísérleti állomás, kender- és len-termelési szakintézet szintén rendelkeznek megfelelő kísérleti területekkel.

Személyzet. Az állomás vezetője *Havas Géza* kísérletügyi igazgató egyúttal az alföldi mezőgazdasági intézetek igazgatója, aki mellett 1 segéd, 1 gyakornok és 2 altiszt működik.

M. kir. Dohány termelési Kísérleti Állomás, Debrecen-Pallag.

Történet. A magyar dohánytermelés fejlesztése érdekében a kísérleti állo-más eszméjét *Cserhádi Sándor*, a mag-yaróvári gazdasági akadémia tanára, az ottani növénytermelési kísérleti állomás vezetője 1890-ben vetette fel és attól fogva állandóan szorgalmazta létesítését. Az eszmét *Darányi Ignác* földművelés-ügyi miniszter magáévé tette és egy 1897-ben megtartott értekezlet alapján elhatá-rozta létesítését a debreceni gazdasági akadémia pali agi gazdaságában különálló szervezettel. Az állomás építkezéseinek befejezésével működését 1898. évben kez-dette meg.

Rendeltetés. Az állomás feladata a dohánytermesztés és kezelés terén fel-merülő összes kérdésekkel szakszerűen foglalkozni. Az idevágó eljárásokat a palántaneveléstől a dohány kiterjesztéséig kísérletek útján tökéletesíteni. Dohánytermesztő gazdákat okszerű termesztéssel megismertetni és irányítani. Dohányfajtákat nemesíteni és okszerű magtermelést üzni. Rendeltetése továbbá

külföldi dohányok honosítása, dohányok termelési értékének kipróbálása, dohánykártételek tanulmányozása, dohánytermelési gépek és eszközök kipróbálása. Feladata továbbá hatóságoknak és magánosoknak a dohánytermelést és kezelést illető kérdésekben szakvéleményeket és tanácsokat adni, szakelőadásokat tartani, a dohánytermelési irodalmat fejleszteni és terjeszteni. Végül feladata a dohánytermelési tiszteket szakszerűen kiképezni. Ugyancsak érdeklődőknek és érdekelteknek a dohány okszerű termelésének és kezelésének elsajátítására módot adni.

Berendezés. Az állomás telepe a gazdasági akadémia pallagi gazdaságában a központi telep mellett 14 kat. hold területet foglal el. Ebből 9 holdas parkban fekszenek az állomás épületei: kezelő- és laboratóriumi épület, különféle dohánypajták, dohányosztályozó és simítóhelyiség, dohány erjesztőraktár, tisztító lakás-épület, dohánytisztképző-épület, dohánykertészlakások, szerszám- és anyag-raktárok, összesen 16 épület. Az épületekhez csatlakozik egyholdas palántaművelő és négyholdas kultúr- és botanikus kert. A gyakorlati kísérletezés célját szolgálja a gazdasági akadémia gazdaságának 10 kat. hold dohánytermelése, amelynek helye az elővetemény szerint változik.

Személyzet. Az állomás vezetője *Juhász Árpád* gazdasági főtanácsos, 1 kísérletügyi szakosztályvezető, 1 gépirónő és felfogadott dohánykertész.

M. Kir. Kender- és Lentermelési Szakintézet, Szegeden.

Az 1904: XIV. t.-cikkkel a kender- és lentermelés előmozdítására biztosított Összegekből ezen ügyek akkori minisztériumi előadójának kezdeményezésére és tervezete szerint létesült. Az intézet működését tervezőjének vezetése alatt Budapesten ideiglenes helyiségében már 1907-ben megkezdette. Végleges elhelyezése Szegeden a város által díjtalanul átengedett telken 1914-ben munkába vett és a háború alatt laktanyának használt épületben 1924-ben történt, amikor abban a már eredetileg számításba vett Alföldi Mezőgazdasági Intézet egyéb állomásai is elhelyezést nyertek.

Rendeltetés. A kender és len, valamint más rostot adó növények termelésének és félégyártmányra feldolgozásának kérdésében esetleg más növénytermelési kérdésekben is kutató, felvilágosító, ismeretterjesztő és ellenőrző tevékenység kifejtése. Ehhez képest feladata kender- és lenmagvak csiraképességének vizsgálata; kóró, rost és áztatóvíz vizsgálata; kender, len és más rozsnövények nemesítésére, termelésére, feldolgozására vonatkozó kísérletek és kutatások végzése, e célra megfelelő berendezések és általában véve az összes idevágó kérdések véleményezése.

Berendezés. Az intézet a számára Szegeden létesített épületben 5 helyiséget kapott, mert működési köre legfontosabb termelőterületek lekapcsolása folytán kisebb térre szorult és feladatainak egyrészét az Alföldi Mezőgazdasági Intézet keretében működő kísérleti állomások vették át. A szakintézet 15 holdas belső telep és 40 holdas kísérleti területen más ugyanott elhelyezett kísérleti intézménnyel osztozik. A kender és lentermelési állomás felszereléséhez tartozik a teljes kémiai laboratórium és fizikai vizsgálati helyiség és ehhez szükséges tudományos eszközök és műszerek.

Személyzet. Az intézet jelenlegi vezetője *Csókás Gyula* fővegyész, aki mellett egy vegyész és egy altiszt működik.

M. kir. Gyógynövénykísérleti Állomás Budapesten.

A gyógynövény-üggyel már a háború előtt *Mágócsy-Dietz Sándor*, a budapesti tudományegyetem növénytan-tanára hivatásából kifolyólag, *Páter Béla*,

a kolozsvári gazdasági akadémia tanára, majd igazgató, valamint az előbbinek asszisztense, *Augusztin Béla* foglalkozott. A háborúban előállott gyógynövényhiány folytán a földművelésügyi miniszter 1915-ben Augusztin Béla megbízásával megkezdett előtanulmányok alapján 1918-ban létesítette az állomást.

Rendeltetés. A vadon termő gyógynövények gyűjtésének szervezése és irányítása, a gyógynövénytermelés feltételeinek tanulmányozása s kísérlet útján előmozdítása, a feldolgozás és értékesítés, valamint gyógykereskedelmi export ellenőrzése, a gyógy- és droguista-növények hatóanyagainak és előállításának tanulmányozása.

Berendezés. Az állomás a budapesti kísérleti állomások felső telepén (az ampelológiai intézetnek egyik épületében) 7 helyiséget foglal el. *Személyzet.* Az állomás vezetője Augusztin Béla, aki mellett 7 szaktisztviselő működik és 2 altiszt áll rendelkezésre.

M. kir. Szőlő- és Borgazdasági Kísérleti Állomás Budapesten.

Az állomás jelenlegi alakjában szűk keretekben összevont szervezete az 1905-ben létesített „M. kir. Szőlészeti kísérleti állomásnak és Ampelológiai Intézet”-nek, amely nagyszámú épületeivel, bő felszerelésével, szervezetével és munkaprogramjával Magyarország legkiemelkedőbb és a külföld által is elismert intézménye volt. Az eredeti intézmény létesítését külön törvény, az 1896: V. t.-c. mondotta ki. Az intézet tervezője és berendezője *Istvánffy Gyula*, a kolozsvári tudományos egyetem botanikai tanára volt, akit *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter 1896-ban hívott meg, mivel már akkor mikológiai kutatásai révén külföldön is elismert szaktudós volt.

A magyarországi viszonyokhoz képest már létesítésekor nagyon talált intézmény átszervezésével illetékes helyen mezőgazdasági növénytan intézet felállítását vették tervbe, amely eszmének megvalósítása azonban különböző nehézségek miatt lehetetlenné vált. A veszített háború azonban magával hozta a szőlészeti intézmény összevonását, ami *Istvánffy Gyula* távozásával a műegyetem botanikai tanári tanszékébe, lehetővé tette hét különböző eddig- bérhelyiségekben (illetőleg egy vidéken) volt intézet elhelyezését. Az eredeti szőlészeti intézet, mint olyan, megszűnt és helyébe a mostani állomás lépett, amely még mindig igen nagyfontosságú szerepre hivatott, mivel Magyarország- szőlőinek csupán 30%-a került idegen hatalom alá.

Rendeltetés. A szőlőtermelés és pincegazdaság összes tudományos és gyakorlati kérdéseinek tanulmányozása és megoldása a következő négy csoport szerint. A botanikai téren a szőlőbetegségekkel és azok leküzdésével foglalkozik, továbbá szőlővédekező eljárások kipróbálása, ampelográfia és szőlőművelés foglalkoztatja; kémiai irányban megvizsgálja a védekező szereket; a borászati feladat magában foglalja a borok és melléktermékek vizsgálatát; az agrogeológiai szolgálat a szőlőtalajok és trágyaszerek vizsgálatára terjed ki.

Berendezés. Az állomás az eredeti intézetnek, most budapesti kísérletügyi felső telep 3. számú pavillonját foglalja el. Ebben a külön épületben, amely 15 helyiséget foglal magában, 4 nagy laboratórium áll rendelkezésre, továbbá rendelkezik 2 növényházzal, ½ holdas kísérleti szőlőteleppel, szakkönyvtárral, mely 5000 művet foglal magában 12.000 kötettel és benne feltalálható majdnem valamennyi szőlészeti és rokonszakmabeli szakmunka.

Személyzet. Az intézet vezetője *Dicenty Dezső* kísérletügyi igazgató, aki mellett 11 szaktisztviselő, 2 kezelőtiszt és 2 egyéb alkalmazott működik.

Eredmények. Az intézeten, különösen első vezetőjének idejében, igen nagyarányú tudományos működés folyt és részben folyik most is. Az intézet működéséről és a kísérleti eredményekről az általa kiadott „Évkönyv” (Bulletin), a

nagyobb tanulmányokról az „intézet közleményei” (Annales) útján magyar és francia nyelven számolt be. Előbbiből I-VII, utóbbiakból I-V. kötet jelent meg. A szerzők Istvánffy, Tompa, Pálinkás, Dicenty és mások.

IV. Állattenyésztési intézetek.

Az állattenyésztési intézmények főcíme alá sorolhatók az Állatételtani és takarmányozási kísérleti állomás, a Gyapjúminősítő-intézet, a Tejgazdasági kísérleti állomás, míg a kártevő állatok kérdésével foglalkozó Rovartani állomás a növényvédelmi intézetek sorában található.

M. kir. Állatételtani és takarmányozási kísérleti állomás Budapesten.

Létesítését az tette szükségessé, hogy gazdasági háziállatok életviszonyainak és okszerű takarmányozásának tanulmányozása tudományos alapon lehetővé váljék, mert a különböző takarmányok táplálóértéke egymás között és a külföldi minőségektől is igen eltérő. A takarmányok táperőtartalmának ismerete nélkül pedig azok gazdasági kihasználása nem lehetséges. Ezekre az okokra támaszkodva, kezdeményezte az állomást *Liebermann Leó*, az Országos Chemiai Intézet és központi vegykísérleti állomás néhai volt igazgatója, kinek előterjesztésére az akkori földművelésügyi miniszter, az alapítási költség felerészének egyes iparvállalatok részéről való adományozása folytán, az állomás létesítését biztosítva látta és így az 1896-ban az állatorvosi főiskolán felépült. Ebben a néhány helyiségből álló szerény otthonában *Tan gl Ferenc* vezetése alatt kezdte meg az állomás működését, mígnem *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter új, korszerű épület létrehozását határozta el, amely a mostani Kitaibel Pál-utcában 1901. évben el is készült. Az állomás újabb bővebb helyiségében *Tan gl Ferenc* által vezetett nagyszabású tudományos munkák is hozzájárultak ahhoz, hogy őt egyetemi tanárnak hívták meg, amely mellett az állomást is tovább vezette 1914. évben bekövetkezett elhunytáig.

Rendeltetés. A hasznos háziállatok okszerű takarmányozásának tanulmányozása tudományos kísérletekkel a hazai viszonyokra, az itt tenyésztett állatokra és itt termelt takarmányokra nézve. A tudományos kutatótevékenységén kívül az állomás mindennemű takarmányozási kérdésben hozzáfutóknak szaktanácsokkal és vizsgálatok végzésével áll rendelkezésre. Nagy szolgálatot tesz az állomás a tejtermelést ellenőrző egyesületeknek, amelyeknek a háború után való szervezését a földművelésügyi miniszter tejgazdasági osztálya célul tűzte ki. Az állomás az egyesületek részére mindennemű takarmányelemzés végett szaktanácsot ad és a tejelési eredményeket ellenőrzi.

Elhelyezés. Az állomás az igazgató lakásán kívül 15 laboratóriumi és kezelési helyiséget foglal el a Kitaibel Pál-utcai kísérletügyi telepen. A földszinti laboratóriumhoz csatlakoznak a kis és nagy állatok számára épült kísérleti istálló és a légzőkamrák (respiráció-helyiségek).

Személyzet. Az állomás vezetője *Weiser István* dr., ki mellett 6 szaktisztviselő, 2 kezelő és 4 altiszt működik.

Eredmények. Az állomás tevékenységének egyik legfontosabbika az ország-különböző vidékeiről beszerzett nagyszámú szálas, magvas és ipari hulladék-takarmányok megvizsgálása táplálóértékük megállapítása végett. Az eddig megvizsgált takarmányok között szerepelt számos hazai széna, különböző zabfajták, cirokmag, tengeri szem, tengeri szár, különböző korpafélék, takarmányliszt, takarmánytök, takarmányrépa, csalamádé, olajpogácsa és a többi chemiai összetételeinek és táplálóértékének szabatos megállapítása. A gyakorlat szempontjából jelentős az a kísérletsorozat, amellyel az állomás megállapította, hogy a nagy

víz-tartalom folytán a közönséges módon el nem tartható takarmányokat (répa, csalamádé, lucerna, tengeri szár) besavanyítás (vermelés, bezombolyázás) folytán minő veszteség éri. Az állomás kutatásainak eredményeit a Kísérletügyi Közlemények hozza, amelyben eddig közel 100 dolgozata jelent meg. Azonkívül munkálatainak eredményét különböző szaklapokban népszerű cikkekben is ismer-teti. Ezen a réven szoros kapcsolat fejlődött ki az állomás és a mezőgazdasági gyakorlat között.

M. kir. Országos Gyapjúminősítő Intézet Budapesten.

Az intézet 1898-ban *Rodiczky Jenő* volt kassai gazdasági tanintézeti igaz-gató, régi juhászati szakértő kezdeményezésére létesült, aki abban az időben a m. kir. földművelésügyi minisztériumba beosztva, a gyapjúértékesítés ügyének előadója volt. Ő volt az intézet vezetője is.

Rendeltetés. Általában a gyapjúismeret fejlesztése, a juhtenyésztés irányí-tásában való közreműködés és a gyapjúértékesítés előmozdítása. Ebben a fel-adatkörben véleményező közege a földművelésügyi minisztériumnak, végzi a gyapjak elővizsgálatát a budapesti nyilvános gyapjúárverések számára, a gyapjúértékelés szempontjából, szakvéleményeket ad magánfelek által hozzá beküldött bundák, bundarészek minőségi értékére beható vizsgálatok alapján, tenyésztőknek útbaigazítást ad a követendő tenyésztési irányban, vizsgálatokat végez beküldött gyapjak, féltermékek, fonalak és szövetek értékmeghatározó tulajdonságaira.

Felszerelés. Az intézet létesítésétől kezdve 1921. évig Budapesten magán-lakásban volt elhelyezve. Ebben az évben került mostani helyére, a Szőlészeti intézet budapesti kísérletügyi felső telep IV. pavillonjába. Az intézet feladatai-hoz szükséges eszközök: gyapjúmosó, gazdag gyapjúminta-gyűjtemény, száraz-ság- és zsírmegállapító felszerelés, szakítógépek, mikroszkópok rendelkezésre állanak.

Személyzet. Az intézet vezetője *Kovács Imre* kísérletügyi főigazgató, ki mellett két szaktisztviselő, egy kezelőtiszt és két altiszt működik.

Eredmények. Az intézet fennállása óta mintegy 25 nagyobb tanulmányt tett közzé, amelyek a Kísérletügyi Közleményekben jelentek meg és az 1905., 1915. és 1927. évi kötetekben közreadott jegyzékekben találhatók.

M. kir. Tejgazdasági Kísérleti Állomás Magyaróvárott.

Több évre terjedő tervezési előmunkálatok és viták után 1903-ban létesítette *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter a tejtermelési kísérleti állomást, amely Magyaróvárott a vegykísérleti állomás épületében nyert elhelyezést. A hosszúra nyúlt tervezést az a kérdés idézte elő, hogy a vidéken vagy a fővárosban helyeztessék el az állomás, tudományos, vagy gyakorlati irányra helyezték-e a fősúlyt. A miniszter a magyaróvári elhelyezés és a két irány egyesítése mellett döntött.

Az állomás felszerelése a megindulás idején nagyon szerény volt. Az intézet élére 1908-ban *Gratz Oltó* került, aki azt ma is vezeti. Az intézet később a vegy-kísérleti állomásnak a magyaróvári növénynemesítő-intézet épületébe költözése folytán az 1912-ben eredetileg a vegykísérleti állomásnak készült egész épületet kapta meg.

A háború alatt hat alkalmazottja közül öt teljesített katonai szolgálatot. A kommunizmus alatt az állomást Gödöllőre helyezték át, ahol az oláh haderő alaposan megdézsmálta. Az ellenség kivonulása után 1926-ban megcsönkítva és kifosztva került vissza Magyaróvárra régi helyiségébe. Ugyanekkor megvalósult

az állomásnak az a régi kívánsága, hogy kísérleti feldolgozó üzemhez jusson és így a tudományt gyakorlattal összekötve működhessek.

Rendeltetés. A tejjgazdaság és tejipar kérdéseit tudományosan kutatni és művelni, tudományos alapon végzett kísérletek és vizsgálatok által gyakorlati célokra; e kérdésekben hatóságok, egyesületek, szövetkezetek, tejipari vállalatok és magánfelek részére felvilágosításokat ad, tejüzemeket ellenőriz, e körben felmerülő bakteriológiai és kémiai vizsgálatokat végzi, tejjgazdasági termékek (vaj, sajt stb.) készítéséhez szintenyészetek előállításával foglalkozik.

V. Növényvédelmi intézetek.

A növényvédelmi intézetek sorába tartoznak: a m. kir. Rovartani Állomás, a Madártani Intézet, a Növényélet- és Kórtani Állomás, a Növénybiochemiai Állomás, mind Budapesten.

M. kir. Állami Rovartani Állomás Budapesten.

Keletkezése a filloxera 1874. évi behurcolásához fűződik, amely ellen való védekezés kioktatására *Kemény Gábor* miniszter megalkotta 1880-ban az Országos Filloxera Kísérleti Állomást és ebből a filloxera kérdésének tisztázása után *Bethlen András* gróf miniszter 1890-ben létesítette a M. kir. Állami Rovartani Állomást.

Rendeltetése. A kártevő állatok életmódjának és fejlődésének tanulmányozása és kísérletezés, a forgalomba kerülő irtószerek kipróbálása, tanácsadás, irtási munkák vezetése, a kártevő állatokkal szembeni tudományos és gyakorlati eredményeknek ismertetése, előadások és nyomtatványok útján való terjesztése.

Berendezés. Az állomás meg-alapításától kezdve folyton vándorolt, míg végre 1910-ben az országos meteorológiai intézettel együttesen a budapesti kísérleti állomásnak alsó telepének szomszédságában kapott új épületet (II. Kitaibel Pál-utca 1). Ebben az épületben az igazgató lakásán kívül 12 helyiség áll rendelkezésre. E helyiségek egyrésze kezelési és dolgozószoba, közülük néhányat az állomás rendkívül értékes rovargyűjteménye és védekezőeszközök gyűjteménye foglalja el.

Személyzet. Az intézet vezetője *Jablonovszky József* kísérletügyi főigazgató, aki mellett négy szaktisztviselő, két kezelőtiszt és egy altiszt működik.

Eredmények. Az állomás feladatának megfelelő eredményeket azáltal ért el, hogy megállapította egyes kártevő rovarok életmódját, irtásuk, illetve a védekezés módját és törekedett ezt a gyakorlatban a g-azdák tudatába átvinni. Működésének legkimagaslóbb eredménye a filloxera-kérdés tisztázása, a védekezés útjainak megjelölése, a répaparkó elleni védekezés megállapítása, a csapás-ként jelentkező hesszeni légy és más gubonalegyek pusztításának megszűnése. Az állomás munkájának eredménye, hogy a vándorsáska nagyarányú pusztításának már három ízben sikerült elejét venni. Az így szerzett tapasztalatokat a külföldi sáskapusztításoknál is felhasználták. A mezei pocok, ürge és hörcsög pusztítása az állomás útmutatása szerint való védekezés mellett megszűnt veszedelemmé válni.

Az állomás tudományos kutatásai és dolgozatai az 1895. év óta a Kísérletügyi Közleményekben jelennek meg. A gyakorlati célra szolgáló közlemények és útmutatások füzetek és röpiratok alakjában jelennek meg. Eddig 75 különálló röpirat került ki az állomásból.

Nagyobb összefoglaló önálló munka 10 jelent meg. Ezeken kívül az állomás tisztviselőinek tollából a különböző szaklapokban több száz rovartani cikk és közlemény került ki.

M. kir. Madártani Intézet Budapest.

Létesítésére az 1891-ben Budapesten megtartott második nemzetközi ornithológiai kongresszus adta meg a lökést. Ennek kiváló eredménye bírta rá *Csáky Albin* gróf akkori vallás- és közoktatási minisztert, hogy a kongresszus magyar bizottságát vezető *Hermann Ottónak* javaslatára 1893-ban fennhatósága alatt felállította az Országos Ornithológiai Központot, mely működését a Magyar Nemzeti Múzeum két szobájában kezdte meg. Az intézetet 1901-ben *Darányi Ignác* földművelésügyi miniszter saját tárcájához vette át. Elhelyezése többszöri változás után 1921. évben jutott nyugvópontra, amikor mostani otthonába (II. Debrői-út 4) került és felvette a Madártani Intézet elnevezését.

Rendeltetése. A madárvonulás megfigyelése, a madarak tavaszi érkezése és őszi távozása alapján; madarak előfordulásának tanulmányozása, madárbonc- és csonttani vizsgálatok útján, gazdasági madártan és gyakorlati madárvédelem, begyvizsgálások, madarak szabadon való megfigyelése és mesterséges fészekodvak kirakása által.

Berendezés. Az intézet a II. Debrői-úti kísérleti állomás telepén 8 tágas helyiséget foglal el. Felszerelésének igen értékes részét alkotják a gyűjteménytár és könyvtár. A gyűjteménytár részei nagyszámú madárbőr és felállított madár, csontgyűjtemény, tojásgyűjtemény, begy- és gyomortartalomtétel, fészekgyűjtemény, madárvédelmi eszközök, madárvédelmi térképgyűjtemények stb. A könyvtár 5775 munkát foglal magában 11.000 kötetben.

Személyzet. Az intézet megalapítója és első igazgatója *Hermann Ottó* volt 1914-ben bekövetkezett haláláig. A jelenlegi vezető *Csörgy Titusz*, ki mellett 6 szaktisztviselő, 1 kezelőtiszt és 2 altiszt működik.

Eredmények. A madárvédelmi adatok alapján összeállítja a füsti fecske elterjedésének térképét 1900-ban. *Petényi Sándor* ornithológiai hagyatékát feldolgozta és közzétette *Csörgy Titusz* 1904-ben. Útját egyengette *Chernel István* Magyarország madarai, különös tekintettel mezőgazdasági jelentőségükre háromkötetes munka megjelenésének. Összeállította 1896-ban és új alakban átdolgozta 1918-ban Magyarország madárfajainak elterjedése című munkát. Kiadta 1901-ben *Hermann Ottó* munkáját „A madarak hasznáról és káráról”, amely igen nagyszámban forog kézen, több kiadást ért, német és angol nyelven is megjelent. Kiadta *Csörgy Titusztól* 1905-ben „Útmutatás mesterséges fészekodvak alkalmazásához és egyéb madárvédelmi ritbaigazítások” című munkát.

A madarak fészkelő alkalmazkodásának mesterséges próbapótlása 1903 óta folyik, elsősorban a gyümölcstermelésre oly fontos cinegefélék lakáshelyéről gondoskodás útján mesterséges fészekodvak kirakása által. Az intézet líjabb munkássága többszörös a külföldi intézetek tevékenységében. A legutóbbi időben felkarolta a hollandusok támogatásával a kócsag védelmét. Megállapította a fehér gólya, füsti fecske, erdei szalonka vonulási irányát és határát, aminek kimagasló eredménye, hogy a gólya 8-9000 kilométer távolságban, Dél-Afrikában tölti el a telet.

Az intézet élénk tudományos működését mutatja a *Hermann Ottó*, által 1894-ben megindított „Aquila” című folyóirat, melynek 1925. évig három kötete jelent meg és fennállása óta 275 szerzőtől 1505 dolgozatot hozott,

M. kir. Növényélet- és Körtant Állomás Budapest.

Az állomás 1897-ben létesült Magyaróvárott, miután az ottani gazdasági akadémia botanikai tanszékének tanára, *Linhart György* ezen a téren teljes tudományos felkészültséggel már korábban is figyelemreméltó működést fejtett ki. Amikor még a magyar kísérletügyi intézmények javarésze nem létezett, aki-

nek sínylődő kóros beteg növénye volt, az akkor egyetlen gazdasági akadémia botanikai tanszékétől kért és kapott felvilágosítást és tanácsot. Mikor azután a bajok országos kérdésként jelentkeztek, szükségessé vált olyan intézet létesítése, amely alaposan foglalkozhat a gazdasági növények betegségeivel. A szükség nyomása alatt végre valóra vált a növénykórtani állomás eszméje.

Az állomás kezdetben a növénytani tanszékkel kapcsolatos vetőmagvizsgáló állomással együtt működött, mint „m. kir. magvizsgáló, növényélet- és kórtani állomás”. Az állomásnak létesítését követő egy év után növényélet- és kórtani része külön épületbe került, ahol többszöri pótépitésekkel kiegészítve, a háború előtt 19 helyiség állott rendelkezésre. Az alapítónak a növénykórtani tanszékéből 1906-ban történt megválásakor a vetőmagvizsgáló állomás megszűnt és azóta az intézet „növényélet- és kórtani állomás” címet visel.

Már az állomás létesítésekor, majd külön épületbe elhelyezése előtt felmerült es nagy vitára adott alkalmat az az eszme, hogy a fontos hivatása miatt az ország fővárosában nyerjen elhelyezést. A döntő körök erről sokáig tudni nem akartak. Az állomás hivatása folytán mindinkább belebotlott vidéki elhelyezésének nehézségeibe. Ezt a körülményt végre is figyelembe kellett venni. Ennek következtetésképp az állomást 1914-ben áthelyezték Budapestre, ahol a Debrői-út 15. alatti kísérleti telepen nyert elhelyezést. A közbejött háború miatt helyiségei nagyrészenek hadikórház céljára történt igénybevétele folytán csak 1922-ben juthatott működése teljességéhez szükséges helyiségekhez.

Már 1925-ben kivált az állomás biochemiai laboratóriuma, amely azóta külön állomásként szerepel.

Rendeltetése. A mező- és kertgazdasági növények egészségügyét tudományos kutatás, felvilágosítás és tanácsadás útján szolgálni. Nevezetesen feladata a növényi virágos és világtalan kártevőktől (gyomlok és élősködőktől), az életviszonyokból származó rendellenességek ellen való védekezés kérdésével foglalkozni; növényi kártevők ellen való védekező módokat és szerepeket kipróbálni; járványszerű növényi betegségek ellen való védekezés hatósági vezetésében és ellenőrzésében, külföldi betegségek és járványok behurcolásának meggátlásában közreműködni; répamagomolyok egészségügyi vizsgálatát végezni; növényi betegségeket tanulmányozni; azoknak tisztázatlan kérdéseit felderíteni, a kutatások eredményét írásban és szóban terjeszteni.

Berendezés. Az állomás a budapesti Debrői-úti kísérletügyi telepen az I. számú épület emeletén 15 helyiséggel rendelkezik. Az intézet céljára a telepen $\frac{1}{2}$ kat. hold növénykísérleti tér és 7 kat. hold bérelt kísérleti gyümölcsös áll rendelkezésre. Az intézet felszereléséhez tartoznak a szükséges mérlegek, górcsövek és betegség vizsgálatához szükséges egyéb növényklinikai eszközök.

Személyzet. Az állomás igazgatója jelenleg *Kern Herman*, aki mellett öt szaktisztviselő, két kezelőtiszt és három altiszt működik. Az intézet személyzete a háború előtt öt énnel volt több, mint jelenleg.

Eredmények. Az állomás már fennállásának első szakában néhány nagyobb munkához fogott és a répabetegségek okozóit sikerült is neki megtalálni, amivel a külföld elismerését is kivívta. Annak megállapítása, hogy ezek a betegségokozók a répamagomoly útján terjednek, szükségessé tette a külföldi répamagomoly egészségügyi vizsgálatát, amit azután a külföldi intézetek is átvettek. A rozsdá kérdésében ugyanolyan sikertelen volt nagy munkája, mint a külföldnek, azért nem maradt neki sem más hátra, mint ráterelni a figyelmet a rozsdáellenálló fajták tenyésztésére. Ebbe az időszakba esik a gyümölcsfák „Monilia” betegségének és a kobakos növények „Pseudoperonospora” betegségének felfedezése, továbbá a búza „Ophicbolus” törzsgomba betegségének kutatása. Tudományos értéket képvisel az állomás vezetőjének 500 magyarországi gombát fel tün-

tető ötkötetes tanulmánya. (Linhardt: Fungi Hungarici V. Centurio.) Működésének második időszakában történt az egres amerikai lisztharmatjának megállapítása a magyarországi ültetvényeken és ellene az amerikai mézskénlépermetezés bevezetése. Ebbe az időszakba esik a burgonya levél sodródás és fodrosság tanulmányozása és a külföldi intézetekkel együtt végzett kísérletek alapján a védekezési eljárások megállapítása és terjesztése. A harmadik időszakban Budapesten a helyiségek egy részének hadikórház céljára igénybevétele alatt munkássága főleg a növényvédelmi szervezet tervezetének tanulmányozására és kezdeményezésére irányult.

M. kir. Mezőgazdasági Növénybiochemiai Állomás Budapesten.

Első szervezése a növényélet- és kórtani állomás keretében 1906-ban mint biochemiai laboratórium történt, ahonnan 1921-től kikapcsolva önálló intézménnyé való átszervezésével indult meg működése.

Rendeltetése. A mezőgazdasági növényekben ezek betegségével kapcsolatosan végbemenő kémiai folyamatokat és betegségek által a növényekben okozott enzimás életzavarokat tanulmányozni, védekezőszereket és azok hatását megvizsgálni, általában tanulmányozni és megoldani a növénytermeléssel, nemesítéssel, termények feldolgozásával (szárításával) kapcsolatos biochemiai kérdéseket.

Berendezés. A Pebrői-út 15. alatti kísérleti telep I. számú pavillonjában annak jobbszárnyában kapott elhelyezést, ahol hat szoba, illetőleg laboratórium áll rendelkezésére. Felszerelését megkönnyítette, hogy azok nagyobb részét a növényélet- és kórtani állomástól kapta.

Személyzet. Az állomás vezetője *Bodnár János* dr., egyetemi nyilv. rendes tanár, aki mellett egy szaktisztviselő, egy altiszt, valamint önkéntes gyakorlatok működnek.

Eredmények. Rövid fennállása után is kitűnt, hogy a gyakorlati növénytermelés körül is sok olyan kérdés merült fel, amelyeket csak tudományos biochemiai kutatással lehet gyakorlati célokat kielégítő módon megoldani.

VI. Műszaki intézmények.

A műszaki intézményekhez számítom a Mezőgazdasági gépkísérleti állomást Magyaróvárott, az Erjedéstani állomást Budapesten, a Halélettani és szennyvíztisztító kísérleti állomást Budapesten. Ebben a csoportban tárgyalható egyúttal az Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet Budapesten, amely a mezőgazdasági tudományos kutatásnak eddig elhanyagolt legújabb fontos intézménye.

Mezőgazdasági Gépkísérleti Állomás Magyaróvárott.

A mezőgazdasági kísérletügyi intézmények között egyik legelső, mert 1870-ben létesült, amikor a magyar állami a magyaróvári gazdasági tanintézetet az osztrák kormánytól átvette. Az állomás nemcsak Magyarországon a legrégebbi, hanem Európa valamennyi hasonló intézményei között is a legrégebbi, a halleit kivéve, amely csak két évvel előzte meg. Az állomás létesítését *Masch Antal* dr., a gazdasági akadémia akkor Európaszerte ismert igazgatója, 1869-ben kezdeményezte. Az első vezető *Fuchs J. M.*, a gazdasági akadémia és géptani tanszékének tanára. Az állomás hírnevét *Thalmayer Viktor* gazdasági akadémiai tanár vetette meg, aki 1873-tól vezette 1906-ban történt nyugdíjazásáig.

Rendeltetése. Mezőgazdasági gépeket, eszközöket megvizsgálni, véleményezni; tudományos és gyakorlati célú kísérleteket és próbákat végezni: gazda-

sági gépek kiválasztása és beszerzése körül hozzáforduló gazdáknak használhatóság és hibák felől, szerkesztő gyárosoknak és feltalálóknak tanáccsal szolgálaim; mezőgazdasági géptani tudományt művelni és kutatásokkal fejleszteni.

A gépkísérleti állomás kezdettől fogva jelen időkig szoros kapcsolatban áll magyaróvári gazdasági akadémia géptani tanszékével, amelynek tanára egytal az állomás vezetője, aki azonban ebben a működésében közvetlenül a föld-ívelésügyi miniszter hatósága és a többi kísérleti állomással együtt közös központi vezetés alatt áll. Külön intézkedés van érvényben arranézve, hogy ilamely géppel végzett próbák ós kísérletek eredményét az állomás csak akkor teszi közzé, ha ezt a gép beküldője óhajtja, nehogy időelőtti közlés által a netán javításra szoruló gép hitelét, a gyáros vagy feltaláló bizalmát veszélyeztesse; gyanez áll a kiállítási gépekre nézve is.

Berendezés. Az állomás kezdettől fogva a gazdasági akadémia épületében nyert elhelyezést és jelenleg is annak régi épületében foglal helyet a gazdasági akadémia géptani tanszékének helyisége mellett; vele közösen használja annak műszereit és szakkönyvtárát. Kísérletek és próbák végzésére az akadémia gazdasága áll rendelkezésére.

Személyzet. Az állomás vezetője *Vladár Emil* gazdasági akadémiai tanár, aki mellett az akadémia tanszékének asszisztense és altisztje működik.

Eredmény. Arra nézve, hogy a magyaróvári gépkísérleti állomás kitűzött céljának mily mértékben felelt meg, bizonyosságot szolgáltat 55 évi működésének dióhéjba foglalt kimutatása. Eszerint az állomás kísérleti úton megvizsgált összesen 475 különböző gépet. Ezek között szerepel 45 eke, 15 borona, 28 porhanyító-és kapálógép, 10 műtrágyaszóró, 9 fűkaszáló, 48 aratógép, 19 sorvetőgép, 45 cséplőgép, 25 rosta, 15 trieur, 5 füzota, 21 motoroseke és 91 egyéb gazdasági gép.

Az állomás kísérleteinek eredményét a Gazdasági Lapok, Pester Lloyd, Diener Landw. Zeitung, Köztelek, Kísérletügyi Közlemények hasábjain szokta közölni.

Annak, hogy ez a nagyfontosságú állomás az utóbbi időben nem tud teljesen a megkezdett nyomdokokon haladva továbbfejlődni, oka az a körülmény is, hogy a gépipar elhelyezkedése megváltozott és az állomás működésének feltételei ma mások és a változott viszonyokhoz a megfelelőbb eszközök hiányában nem tud már alkalmazkodni. Ezeknek a feltételeknek a *Budapesten*, a József-műegyetemmel kapcsolatos mezőgazdasági gépkísérleti állomás ma jobban meg tud felelni, s a magyaróvári gépkísérleti állomás, amelynek fennállása azonban továbbra is jogosult, ezért szorult líjabbban háttérbe.

M. kir. Erjedéstani Állomás Budapesten.

A mezőgazdaságnak egyik legfontosabb ipara a szeszgyártás, különösen a burgonyaszeszgyártás. Ez az iparág Magyarországon is megmaradt a mezőgazdaság kapcsolatában, amikor más iparok (a sör-, a cukorgyártás, malomipar, élesztőipar) a mezőgazdaságtól elváltak és külön ipari vállalkozásként fejlődtek. Az utóbbi iparoknak kérdéseit egyrésztől külföldi intézmények látták el, másrészt ezek a nagy vállalatok (cukorgyárok) saját laboratóriumukban is foglalkoztak a felmerült kérdésekkel. Ennélfogva ezeknél az iparoknál állami kísérleti intézmény közreműködése sokáig nem mutatkozott szükségesnek. Annál fontosabb volt azonban a szeszgyártás terén való kutatás, kísérletezés és tanácsadás érdekében megfelelő intézmény, mert a mezőgazdasági szeszgyárok rendszerint kevésbbé szakavatott vezetés alatt állnak és az egyes gyárok kis mérete miatt még saját érdekükben levő kérdések tisztázásával sem foglalkozhatnak. Ezen hiányon segitendő, már 1899-ben létesült Kassán az ottani gazdasági akadémia kapcsol-

latában szesz-kísérleti állomás, tekintettel a Felvidék nagyszámú burgonyaszeszgyáraira.

Számos ok szól azonban amellett, hogy az országnak alsóbb vidékeiről könnyebben elérhető helyen is létesüljön szesz-kísérleti állomás. A megoldás Gödöllőn nem volt szerencsés és az ottani szesz-kísérleti állomás első vezetője élénken szorgalmazta a gödöllői szesz-kísérleti állomásnak alkalmasabb helyre való áthelyezését. Minthogy időközben a többi mezőgazdasági iparoknak és cukorgyáraknak külföldi kísérleti intézményekkel való kapcsolata is szükség-szerűen meglazult, meg volt az ok, hogy ezen kérdésekkel foglalkozó tudományos műhely is legyen, amelyet legcélszerűbbnek látszott a Gödöllőről áthelyezett szesz-kísérleti állomásba bekapcsolni.

Az erjedéstani állomásnak előde tehát a gödöllői szesz-kísérleti állomás, amely *Tallián Béla* minisztersége alatt 1909-ben létesült a gödöllői ni. kir. korona-uradalom Szentgyörgy-majorjában épült mezőgazdasági szeszgyár igénybevételével. Mivel a gödöllői szesz-kísérleti állomás céljának elhelyezése miatt nem felelt meg, vezetőjének, *Hérics-Tóth Jenőnek* szorgalmazására a gödöllői szesz-kísérleti állomás beszüntetése mellett és felszereléseinek felhasználásával Budapesten létesült a megfelelő mezőgazdasági kísérletügynek és iparosképzésnek szolgálátára az erjedéstani állomás.

Rendeltetés. A szeszgyártás, élesztő-, gyümölcslé- és likőripar, ecet-, sör-, cukoripar kérdéseiben kutatásokat és vizsgálatokat végezni, az idevágó ismeretek megszerzésére tanfolyamokat rendezni, hozzáférőknek felvilágosításokat, útbaigazításokat nyújtani és az illető iparágak részére anyagvizsgálatokat végezni.

Berendezés. Az intézetnek a Debrői-úti mezőgazdasági kísérletügyi telep 2. pavillonjában 30 helyiség áll rendelkezésre laboratóriumokkal, irodákkal és emellett kisüzemi próbák végzésének céljára az alagsor-helyiségekben megfelelő gépfelszerelésekkel is rendelkezik.

Személyzet. Az állomás jelenlegi vezetője annak kezdeményezője, *Hérics-Tóth Jemő*, rajta kívül 5 szaktisztviselő, 1 kezelő- és 2 altiszt működik.

Eredmények. Az intézet jelentős tudományos működést fejtett ki különösen a szesziparban, de a többi mezőgazdasági iparok kérdéseivel is behatóan foglalkozott. Az állomás tudományos kutatásainak eredményei a Kísérletügyi Közleményekben jelennek meg, azonkívül az állomás vezetője több nagyobb önálló szakkönyvet írt az erjedésipar köréből. Az állomás kisebb közleményei 6-6 szaklapban jelennek meg és számuk a szesz-kísérleti állomás létesítése óta az ezret is meghaladja. Évente 100-150 kérdésre adott választ és felvilágosítást.

M. kir. Halálettani és Szennyvíztisztító kísérleti állomás Budapestin.

A különböző gyáriparok terjedése és fejlődése hazánkban magával hozta, miszerint a gyártelepekről kikerülő szennyvizek közveinkbe ezeket annyira tisztátalanították, hogy ezekkel a sokszor mérgező anyagokkal a vizeinkben levő halállományt és sokat ígérő halászatunk fejlődését veszélyeztették. Elkerülhetetlenül szükségesnek mutatkozott tehát olyan kísérletügyi intézet létesítése, amely a felmerülő kérdéseket tudományos kutatásokkal tisztázza, a szennyvizeknek közvizekbe bocsajtásának feltételeit megállapítsa, ennek megkönnyítésére alkalmas módokat és eljárásokat kikutassa és az e téren felmerülő kérdésekben felvilágosítást és szakvéleményt adhasson. Ez a szempont, az érdekeknek összeegyeztetése vezetett az állomás létesítésére.

Működését 1906-ban kezdte meg *Langraf Jánosnak*, a halászati ügyek minisztériumi országos vezetőjének kezdeményezésére, *Korbidy Mihály* tervezete

alapján, ki az állomás első tisztviselője volt és erre a tisztre képzését az állat-életteni állomáson *Tangl Ferenctől* kapta.

Rendeltetése. A halászat és haltenyésztés érdekeit szolgálni. Nevezetesen kutatni és rendszeres kísérletek által tanulmányozni a halak (rákok) életfeltételeit és táplálását, vízszennyező anyagoknak mérgező hatását, a halpusztítás okait és mértékét, szennyvíztisztító módokat és eljárásokat; ellenőrizni ipari vállalatokat vízszennyezés szempontjából és ereszen vízrendőri hatóságként működni.

Berendezés. Az állomás kezdetben magánépületben volt elhelyezve, amelyet két ízben cserélt, míg 1920-ban a Debrői-úti kísérleti telep 4. pavillónjának föld-szintjére költözhetett, ahol 10 helyiség áll rendelkezésére.

Személyzet. Az állomás vezetője jelenleg *Korbuly Mihály*, ki mellett 5 szak-tisztviselő, 1 kezelőtiszt és 1 altiszt működik.

Eredmények. A háború előtt főleg a vízszennyezés állapotának, helyeinek kikutatása, vízszennyezési és vízrendőri kihágási ügyek foglalkoztatták és ezeknek érdekében végzett vizsgálatokat és tanulmányokat. A háború után az iparvidék nagyrésznének elvesztése folytán a vízhasználati ügyek nagymértékben csökkentek és fokozottabb mértékben fordítható idejét haltöbb termelés ügyeire és így a haltenyésztés kérdéseinek tanulmányozására terelődött az állomás munkája. Ezirányú tudományos működése mellett a legutóbbi időben a vízhasználati ügyekből kifolyó ellenőrző tevékenysége a kedvezőtlen közgazdasági viszonyok ellenére ismét rohamosan fokozódott. Kutatásának eredményeit a Halászati Lapok, valamint a Kísérletügyi Közlemények szokták hozni.

Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet.

Történet. Ez az intézet szervezeten nem tartozik a kísérletügyi intézetekhez, mivel azonban a mezőgazdasági tudományos kutatásnak egyik fontos műhelye és több külföldi államban a kísérletügyi intézményekhez tartozik és más helyen ismertetésére alkalom nincsen, tudományos kutató vonatkozásánál fogva nem illetéktelen e helyen való ismertetése.

A mezőgazdasági kutatás a *kísérletügyi intézmények* révén nagy lépésekkel vitte előre a mezőgazdasági tudományt és magát a mezőgazdaságot is. Azáltal azonban, hogy a természettudományi irány teljesen úrrá lett a mezőgazdasági tudományokban, elterelődött a figyelem a mezőgazdaság közgazdasági vonatkozásától, az üzemtani (ökonómiai) kutatástól, ami a mezőgazdaságnak nem vált előnyére.

Az ökonómiai kutatás a mezőgazdaságban a természettudományos irány ellenére sem szűnt meg teljesen, de inkább csak a gazdasági tanintézetekre szorítkozott, ami a kutató feladatok nagy terjedelme mellett bizonyos hátramaradást jelentett.

Amint a természettudományi kutatás idővel nem nyerhetett kellő kielégítést a gazdasági iskolák tanáraitól, hanem minden tudományra külön kísérleti intézmény létesítését tette szükségessé, úgy az *ökonómiai kutatás* feladataira sem elegendők ezen iskolák üzemtani tanszékei, hanem ez a tudományág is külön kutatóintézetet kíván. Ezzel a szükségességgel számolt a külföld a háború után és ezt jóeleve felismerte nálunk néhai *Rubinek Gyula* földművelésügyi miniszter, aki 1920-ban elrendelte az *Országos Mezőgazdasági Üzemtani Intézet* létesítését, amiáltal erősen érzett hiányon kívánt segíteni.

Az Országos Mezőgazdasági Üzemi Intézet *szervezeti szabályzata* szerint a m. kir. földművelésügyi miniszter fennhatósága alatt áll, aki a szükséges személyzetet és anyagi eszközöket hivatva van rendelkezésére bocsátani. Egyéb-ként fenntartása és támogatása az országos társadalmi testületekre tartoznak;

amint irányítása és ellenőrzése ezen testületek, valamint a földművelésügyi miniszter kiküldötteiből alkotott *Országos Mezőgazdasági Üzemi Bizottság* feladata. Az intézet különleges szervezete miatt a közös támogatásnak a következménye a szükséges anyagi eszközök elégtelensége lett, aminek következtében az intézet szervezetének megfelelő kiegészítése és fokozottabb anyagi eszközök biztosítása most van folyamatban.

Rendeltetés. Célja és feladata a magyar mezőgazdaság érdekeit üzemtudományi munkássággal szolgálni, nevezetesen: mezőgazdasági üzemi és közgazdasági vonatkozású kérdésekben adatgyűjtést, kutatást, kísérleteket végezni és az eredményeket feldolgozni; hatóságoknak, bíróságoknak, testületeknek és magánosoknak szakvéleményeket, illetőleg szaktanácsokat és felvilágosításokat adni; üzemtani feladatokhoz szükséges munkálatokat teljesíteni; a vonatkozó ismereteket fejleszteni és terjeszteni.

Az intézet működésének keretében ráháruló feladatok tehát: *a)* közgazdasági szempontból: mezőgazdasági üzemi rendszerek, feldolgozási és értékesítési módok, jövedelmezési viszonyok tanulmányozása; különböző birtokkezelési módok (saját, haszonbérleti, feles kezelés) tanulmányozása; a legjobb munkarendszerek adatgyűjtési és kísérleti tanulmányozása; külföldi ország-ok mezőgazdasági üzemi és közgazdasági viszonyaira vonatkozó adatok gyűjtése és hazai szempontokból való tanulmányozása; a földművelésügyi miniszter által rábízott tanulmányok végzése; a minisztériumoknak, hatóságoknak, bíróságoknak és testületeknek megkeresése alapján üzemi kérdésekben szakvélemény adása; *b)* magáng-üzemelési szempontból: üzemtervek és ennek keretében való részlettervek kidolgozása és kivitelre való rítmutatás adás; mezőgazdasági és kapcsolat r« ipari üzemek felülvizsgálása, véleményezése és ellenőrzése; üzemi, üzleti, számtartási kérdésekben szaktanács, illetőleg szakvélemény adás és magánosoknak központi számtartásvezetés; *c)* oktatás szempontjából a szakkörébe vágó ismereteknek fejlesztése és terjesztése.

Berendezés. Az intézet létesítésekor az OMGE székházában nyert ideiglenes elhelyezést, ahol három szoba állott rendelkezésére. Ezeknek más célra való szüksége miatt az intézet 3927 január hó 1 óta a földművelésügyi minisztérium palotájában, V. Országház-tér 11. szám alatt kapott ideiglenes helyiségekben működik.

Személyzet. Az intézet létesítése óta vezetője *Károly Rezső*, ki mellett két szaktisztviselő, két kezelőtiszt és egy altiszt működik. A szanalás előtt az intézetnek az igazgatón kívül 5 szaktisztviselője volt.

Eredmények. Az intézet szűkös helyzete és viszonyai ellenére máris számottevő munkát végzett. Nevezetesen a létesítése óta eltelt 6 év alatt 407 nagyobb szakvéleményt, üzemtervet és tanulmányt bocsátott rendelkezésére hatóságoknak, bíróságoknak, egyesületeknek és magánosoknak, amelyekből az utóbbiakra kétharmad rész esik. Tanulmányainak közzétételére a *Mezőgazdasági Üzemtani Közlemények* szolgálnak, amelynek 4 évfolyama jelent meg időhöz nem kötve évenként 2-2 füzetrel és azokban összesen 20 nagyobb tanulmány és számos kisebb üzemtani közlemény került közlésre.

Kísérletügyi Közlemények.

A kísérletügyi intézmények tudományos munkássága megítélhető azokból a dolgozatokból, amelyek ezen intézmények köréből a „Kísérletügyi Közlemények”, mint a kísérletügy hivatalos folyóiratának hasábjain annak fennállása óta megjelennek, amely kiadvány a kísérletügyi intézményekből kikerülő tanulmányok gyűjteményeként szerepel.

A „Kísérletügyi Közlemények”-nek 1898. évben történt alapítása óta 1925.

évig 28 évfolyama, illetőleg kötete jelent meg. A közreműködő állomások száma évente 2-23 volt, az írók száma 5-33, a közlemények száma 8-58, a lapszám 157-1029 között ingadozott. Az I. kötetben 6 állomásból 12 írónak 37 közleménye 394 oldalon jelent meg. A legterjedelmesebb évfolyam az 1915. évi XVIII. kötet, amelyben 23 állomásnak, 33 szerzőnek 58 közleménye jelent meg 1029 oldalon. A legvékonyabb évfolyam az 1918. évi XXI. kötet volt, amikor 2 állomásból 5 szerzőtől 8 közlemény 157 oldalon jelent meg. Ezzel azonban mégis sikerült az akkori nehéz időkben is a folytonosságot fenntartani.

Arra nézve, hogy a kísérletügyi intézmények által végzett munka nemcsak mennyiség szerint, hanem tartalomra nézve is jelentékeny, utalunk a „Kísérletügyi Közlemények” 1905. s 1909., továbbá 1915. évi, illetőleg 1927. évi köteteire, amelyekben az előbb elteit idő alatt megjelent összes dolgozatok címei tárgy és szerzők szerint csoportosítva fentalálhatók.

A „Kísérletügyi Közlemények” szerkesztője annak alapítása óta Károly Rezső udv. és min. tan., gazd. akad. igazgató, Budapest.

VII. Külföldi viszonyok.

A magyar kísérleti intézmények fiatalsága mellett is jelentős fejlődése akkor tűnik ki, ha összehasonlítjuk azokat a külföldiekkel. Az összehasonlítást sok államra nézve megnehezíti az, hogy a háború kitörése óta még annyi adat sem jut hozzánk, mint annakelőtte.

Kísérleti állomások létesítésének elsőbbségét Franciaország magának vitatja. A nagy Lavoisier volt ott az első, aki gazdaságainak egyikén a XVIII. század végén megkezdte a kísérletezést. Az első hivatásos kísérleti állomást Boussinagolt szervezte a XIX. század közepén Clermontban és állítólag ennek példáján létesült Németországban 1851-ben az első gazdasági kísérleti állomás Tharandtban. A híres Berthelot a meudoni korszerű növénykísérleti állomáson végezte élettani kísérleteit, amelyeknek hasznát az egész világ élvezi.

A kísérleti állomásokat Franciaországban általában a megyék tartják fenn az állam támogatásával és ellenőrzése mellett. Kivételt alkotnak a gazdasági iskola kapcsolatában az állam által fenntartott kísérleti intézetek. A múlt század végén 70 kísérleti és ellenőrző állomás működött és pedig 40 megyei mezőgazdasági állomás (chemi és növénytani vizsgálatokra) és 30 különleges kísérleti állomás. A különleges kísérleti állomások főbb szakmák szerint: növénytani 1, gépkísérleti 1, különleges magvizsgáló 2, tejkísérleti 3, rovarozás 2, szőlészeti és borászati 4, haltenyésztési 7, olajvizsgáló 1, selyemtenyésztési 1, erjedéssipari 1, növénykórtani 1 állomás. Az utóbbi kísérleti intézmények között foglalnak helyet azok az állomások is, amelyek a gazdasági felsőbb iskolákkal állanak kapcsolatban. Az állam a közvetlen fennhatósága alatt nem álló megyei kísérleti állomásokat is ellenőrzi, a személyzet képezését és a vizsgálati módokat előírja. Ezzel szemben anyagilag is támogatja az állomásokat jelentős hozzájárulással. A megyei állomások működésének megvannak a maga hátrányai, azért már a múlt század végén és a jelen század kezdetén felmerült a megyei kísérleti intézetek államosításának gondolata, de abbamaradt a nagy költségek miatt, mert az államot terhelő 200.000 frank helyett már akkor 800.000 frankot kellett volna az állami költségvetésbe beilleszteni. A megyei kísérleti állomások külsejükben, amint személyesen is tapasztaltam, bizonyos elhanyagoltságot mutattak. A megyei mezőgazdasági állomások végezik a gazdák részére a vegyvizsgálatokat, ellenőrző vizsgálatokat és különösen a talajtérképekhez szükséges helyi felvételeket és vizsgálatokat. Azóta a francia kísérletügyi intézmények is valószínűleg nagy haladást tettek. A helyzetnek számottevő javulása azonban aligha

következett be. Legalább is ezt mutatja *W. L. Blancknak* 1925. évben az angol és francia kísérleti állomásokra nézve tett összehasonlítása, amelynél az utóbbiak jutnak a második helyre, megemlítve, hogy több kísérleti irány, amelynek Angol- (Tszág-ban képviselője van, köztük az üzemtani irány is, a franciáknál hiányzik.

A mezőgazdaságilag kevésbé ismert *Olaszországból* a kísérleti ügyről nem sokat lehetett hallani. A háború óta azonban élénk tevékenység indult meg ott is és 1921 óta egymásután több kísérleti állomás létesítéséről emlékeznek meg a híradások. Ezek a kísérleti állomások a mezőgazdasági termelés körül felmerülő legkülönbözőbb kérdésekkel foglalkoznak. Az újabb kísérleti intézetek közül figyelmet érdemel a Bariban létesített állomás, a szárazság elleni védekezésre való növénykísérletezés céljára.

A kis *Svájc* alig maroknyi mezőgazdasági területével, melyből csak kis rész a szántóföld, a többi pedig rét és legelő, a legújabb (1923. évi) adatok szerint nagy áldozatokat hoz fejlett kísérletügyi intézményei érdekében. A különböző szakmákra 8 kísérleti és ellenőrző állomás működik: központi állomás Liebefeld, mezőgazdasági állomás Oerlikon, agrikultúr-chemiai állomás Bern-Liebefeld, agrikultúr-chemiai állomás Lausanne, tej kísérleti állomás Bern-Liebefeld, gyümölcs-, szőlő- és kertészeti kísérleti állomás Wädenswill, szőlészeti és borászati kísérleti állomás Lausanne. Az 1923. évben ezen kísérleti intézmények fenntartási költsége IV4 millió frankot tett ki, amiből a személyi kiadásokra 900.000 frank esett és a vizsgálati díjából és üzemekből ösízsesen 425.000 frank nyert fedezetet.

Az újabban minlál odaállított *Dánia* szintén nagyon értékeli a kísérleti intézmények jelentőségét és szerepét. Az 1898. év óta működő központi növénytermelési kísérleti intézet állami szervezet, amellyel az ország különböző vidékén 12 telep áll kapcsolatban szántóföldi kísérletek végzésére megfelelő területtel, laboratóriummal felszerelve. Az állam ezenkívül agrikultúr-chemiai, gépkísérleti, növényvédelmi, tejkísérleti, állatélettani kísérleti állomásokat tart fenn és újabban két nagyobb kísérleti gazdaságot is létesített.

A kísérletügyi intézmények terén ezidőszerint Európában mégis *Németország* vezet és ennek államait illeti meg az elsőség. Érthető, hogy Németországban, ahol a tudományos kutatás minden téren olyan nagy eredményeket hozott, a mezőgazdasági kísérletügyi tudományos intézetek terén is számottevően kiépített és mintaszerű szervezetek állanak fenn. A fejlődés teljesen természet-tudományi irányban mozgott és csak a háború után fordult fokozottabb figyelem az ökonómiai kutatás felé.

A németországi kísérletügyi intézetek szervezete és fenntartása országonkint különböző. Általában, különösen *Poroszországra* vonatkozik ez, egy részük a gazdasági iskolák kapcsolatában áll és fenntartásuk is az illető iskolákkal együtt történik, másik csoportjukat a mezőgazdasági kamarák tartják fenn, vagy teljesen külön, vagy gazdasági tanintézetek támogatásával és az állam közreműködésével; a harmadik csoportba tartoznak főleg a nagyobb tudományos kutatás céljaira és különleges feladatokra létesített és az állam által fenntartott, vagy ennek támogatásával társadalmi szervezetek által létesített kísérleti és tudományos intézetek.

Az utóbbi időben Poroszországban erősödik a törekvés állami intézetek létesítésére, mivel szerintük a tudományos kutatás és gyakorlati működés külön intézeteket kíván.

Ezidőszerint Németországban kimutathatólag összesen 150 kísérleti intézmény működik. Ezekből *Poroszországra* esik 18 önálló állami intézet, 39 kamarai intézet (és pedig 15 vegykísérleti, 12 növénytani és növényvédelmi, 9 bakterio-



Lóczy Lajos (1849—1930)



*Toldy Ferenc (1805—1875)
irodalmomtörténész.*

lóg'iai, 2 gyümölcsészeti, 1 kertészeti), 7 egyesületi kísérleti intézmény, 41 egyetemekkel és főiskolákkal kapcsolatos intézet és 6 tejtermelési kísérleti intézet, vagyis *Poroszországban* összesen 113, *Bajorországban* 12 állami és ezeken kívül gazdasági főiskolákkal kapcsolatban 5, *Szászországban* 4, *Württembergben* 3 és a többi kis államokban egyenkint 1-2, összesen 13 állomás működik.

27. §. A M. KIR. KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL.

Írta: KOVÁCS ALAJOS.

A statisztikai tudománynak hivatalos szerve Magyarországon a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal. E hivatal immár több, mint öt évtizedes múltra tekinthet vissza. Mint különálló hivatal a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium szakosztályából 1871-ben létesült „országos m. kir. statisztikai hivatal” néven, amely elnevezést az 1897. évi XXXV. t.-c. „M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal”-ra változtatta meg.

A statisztikai hivatal létesítését megelőzőleg Magyarországon a statisztika hivatalos szerve gyanánt 1848-ig a centralisztikus törekvésű bécsi statisztikai igazgatóság működött. Az első felelős magyar minisztérium 1848-ban a belügy-minisztérium kebelében állított fel statisztikai osztályt Fényes Elek vezetésével. A magyar hivatalos statisztikának ez az első szerve azonban összeomlott magával a független magyar minisztériummal együtt. A kiegyezésig újra nem Magyarországon, hanem Bécsben művelték a magyar hivatalos statisztikát és csak 1867-ben, az új magyar minisztérium megalakulásával kapott ismét szerény keretet a hivatalos statisztika a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztérium kebelében alakított szakosztállyal.

A szakosztálynak és később magának a statisztikai hivatalnak is igen sok nehézséget okozott adatgyűjtései közben az a nagy ellenszenv, amelyet a magyar hatóságokban és a magyar közönségben a bécsi statisztikai igazgatóság idézett elő s amelyet eleinte a most már magyar hatóság által művelt statisztikára is átvittek. Nagy akadálya volt másrészt a statisztika kifejlődésének a rendelkezésre álló költségek igen megsabott volta, amely minden nagyobb erőfifjtést s az adatgyűjtéseknek a megsokasodott gazdasági és társadalmi kérdésekre való kiterjesztését megnehezítette.

A statisztikai osztálynak első nagyobb munkája az 1869. évi népszámlálás gondos előkészítése és feldolgozása volt, az első népszámlálás, amelyet Magyarország önállóan hajtott végre.

A statisztikai szakosztálynak már első két évi munkája olyan kedvező benyomást tett a külföldi szakkörökre, hogy az 1869. évi hágai statisztikai kongresszus a kongresszuson tervbe vett nemzetközi statisztikai kiadvány-sorozatból Magyarországnak is juttatott részt, a szölészet nemzetközi statisztikáját.

Az országos statisztikai hivatalnak 1871-ben történt felállítása után a legközelebbi lépés volt a haladás felé az 1874. évi XXV. t.-cikk meghozatala, amely a statisztika ügyének szervezéséről szól. Ez a törvény kötelezte a kormányközegeket és hatóságokat arra, hogy a statisztikai hivatal részére adatokat gyűjtsenek és szolgáltatassanak s ezzel a statisztikai hivatal törvényes biztosítékokat kapott az adatszolgáltatók sajnósán tapasztalt lanyhaságával és sokszor rosszindulatával szemben. E törvény annyira megerősítette a hivatal munkásságát s olyan erős alapot nyújtott munkássága részére, hogy Magyarország már 1876-ban vendégül láthatta Budapesten a nemzetközi statisztikai kongresszust s a magyar statisztika művelőinek a statisztika nemzetközi ügyeinek intézésében is előkelő szerep jutott.

A statisztikai hivatal extenzív fejlődése a 80-as években indult meg nagyobb

mértékben, amikor az áruforgalmi statisztikáról szóló 1881. évi XIII. t.-cikk a szállító felektől bevont bélyeges árnyilatkozatok segítségével a hivatal rendelkezésére álló anyagi eszközöket is jelentékenyen szaporította. Ebben az évtizedben készíti el a statisztikai hivatal Magyarország *egyleteinek statisztikáját*, majd a *községi háztartás* eredményeiről végez felvételt, nagyobb szabású *iparstatisztikát* készít, az ország *könyvtáiról* összegyűjti az adatokat, összeállítja Magyarország *élelmezési statisztikáját*, *fogházaink állapotáról* külön kiadványt készít és beszámol Magyarország *vizeinek statisztikájáról*.

A statisztikai hivatalnak ez az intenzív munkája még sokoldalúbbá vált a 90-es években, de emellett a szervezeti kérdések és reformtörekvések is jobban előtérbe nyomultak, mert az 1874-ből való törvény már szűknek bizonyult a megnövekedett feladatokhoz. A törekvés az volt, hogy a hatóságok lehető kiküszöbölésével az adatgyűjtés közvetlenül a közönségtől történjék és az adatszolgáltatás újabb biztosítékokkal vétessék körül, amelyek egyrészt az adatszolgáltatók érdekeit védik esetleges túlzott követelésekkel szemben, másrészt a törvényben megállapított adatgyűjtéseknek erősebb szankciót nyújtanak az adatszolgáltatásra kötelezettekkel szemben. Ez a törekvés vezetett az 1897. XXXV. t.-cikk megalkotásához, amely máig is érvényes szabályozója a statisztikai hivatal működésének.

E törvény a hivatal munkásságának tengelyévé a *Magyar Statisztikai Évkönyvet* teszi, amely 1893 óta éven kint rendszeresen jelenik meg és amelyet a statisztikai törvény szerint a minisztériumok működéséről szóló és a közállapotokról szerkesztett jelentéssel együtt a miniszterelnöknek kell az országgyűlés elé terjeszteni.

A statisztikai törvény biztosította a törvényhozás szankcióját a hivatal adatgyűjtéseire azzal, hogy a statisztikai hivatal munkatervét az országgyűlésnek kell jóváhagynia, másrészt növelte a törvényhozás érdeklődését a hivatal munkásságával szemben.

Szervezeti újítás volt a 90-es években az áruforgalmi statisztikáról szóló törvénynek az 1895. évi XVIII. t.-cikk által történt módosítása, amely az adatgyűjtés reformjával és tökéletesítésével járt. A statisztika egyéb ágaiban is számottevő reformok történtek ebben az időben. Az 1890. évi népszámlálás új módszerével úttörő *vállalati statisztikát* teremtett, a polgári anyakönyvezetés behozatalával a *népmozgalmi statisztika* szerveztetett mintaszerűvé, ugyancsak érdemleges reformok léptek életbe a *bűnügyi és hitelügyi statisztikánál* is és számos kisebb-nagyobb új rendszeres adatgyűjtéssel is bővült a statisztikai hivatal munkaköre, amelyeknek felsorolása túllépi ez ismertetés kereteit.

Rendes munkaköre mellett ebben az évtizedben hajtotta végre a statisztikai hivatal az 1895. évi nagy *mezőgazdasági statisztikai felvételt*, 1893-ban a *cigányszámlálást*, 1894-ben a *malomipari felvételt* és szerkesztett igen becses népességtörténeti kiadványt *Magyarország 1720-21. évi népességéről*. A 90-es éveknek ez az intenzív munkássága Jekelfalussy Józsefnek, a statisztikai hivatal második igazgatójának nevéhez fűződik, míg Keleti Károlyé, aki a hivatalt alapításától 1891-ig vezette, volt az úttörés érdeme. A következő évtized munkássága, már Vargha Gyula igazgatását dicséri, aki 1901-től 1913-ig állott a statisztikai hivatal élén.

A lefolyt évtizedek alatt a társadalmi érdeklődés mindig intenzívebben fordult a statisztika igazságai s így a statisztikai hivatal munkássága felé is. A régi húzóadás, sőt ellenszenv helyébe az érdeklődés, a statisztika tanulságainak kihasználása lépett s a gyakorlati élet kapcsolata a statisztikai hivatal csendes tudományos munkásságával mindig bensőbbé vált. A hivatal ezt az érdeklődést azzal hálálta meg, hogy adatgyűjtéseit ijjabb és újabb reformokkal tökéletesí-

tette, a tömegszámlálást kvalitatív megfigyelésekkel egészítette ki és a feldolgozást minél részletesebben, sokszor községig visszamenőleg végezte el. Ebben az évtizedben már a statisztikai hivatal szava törvényhozási alkotásoknál, kormányintézkedéseknél, társadalmi kezdeményezéseknél mindig nagyobb súllyal esett a mérlegbe. Részesen volt a statisztikai hivatal – csak a legfontosabbakat említve – a *választójog kiterjesztéséről szóló törvényjavaslat* előkészítésének, a *tanítói fizetéskiegészítésekről szóló törvény* előmunkálatainak, javaslatokat készített az *állami iskolák szervezésére*, összeállította a *kereskedelmi szerződések tárgyalására szükséges anyagot* stb. Sőt olyan, tulajdonképeni hatáskörén kívül eső nagy feladat is hárult a statisztikai hivatalra, aminő a *Magyarország helyneveit rendező országos községi törzskönyvbizottság ügyeinek vezetése*. A gyakorlati célon kívül tudományos szempontból is jelentős munka volt ez, mert a bizottság az ország helyneveiről rendkívül értékes történeti, földrajzi és statisztikai anyagot gyűjtött össze.

Az évtized elején, 1901-ben újra vendégül látta Magyarország a nemzetközi statisztika hivatalos szervét: ezúttal a Nemzetközi Statisztikai Intézetet, amely a hivatal meghívására 8. ülészakát 1901-ben Budapesten tartotta. Ekkor már dolgozott a statisztikai hivatal az 1900. évi népszámláláson, amely feldolgozás eredménye gyanánt 10 testes kötet látott napvilágot. 1904-ben egy újabb nagyobb felvételt készített a központi statisztikai hivatal, a *választójogi reform céljaira összeírta* a 20 évnél idősebb férfinepességet. Ennek a feldolgozásnak az eredményei az Andrássy-féle választójogi reform idején benyújtott törvényjavaslat indokolásában láttak napvilágot. Elkészült Magyarország első *halandósági táblázata*, 1905-ben a *rákos betegekről* történt felvétel, 1906-ban a *malomiparnak* újabb monografikus összeírása.

A külkereskedelmi statisztikát újabb törvény (1906: XXIII.) szabályozta s ettől kezdve az áruforgalmi értékmegállapító bizottságnak terjedelmes jelentései, amelyek a közgazdasági viszonyok alakulására gazdag adatgyűjteményt tartalmaznak, sorakoznak a tulajdonképeni statisztikai kiadványok mellé. Alapos reformon ment át a *közoktatásügyi statisztika* is, az erről szóló úttörő kiadványa a statisztikai hivatalnak már a következő évtizedben látott napvilágot. Ugyancsak a tízes évekre esik az 1910. évi népszámlálás eredményeinek 6 kötetben publikált kiadása is, amely hat kötet azonban terjedelem és részletesség dolgában nem maradt mögötte az 1900. évi népszámlálás 10 kötetének.

Nagy munkája volt a statisztikai hivatalnak az *önkormányzati testületek háztartásának statisztikája*, amely az 1908-10. években véttetett fel, az eredmények publikálása azonban (3 kötet) már a következő évtizedre esett.

Az 1910. évi népszámlálást közvetlenül követőleg 1911-ben nagyszabású *állatszámolást* hajtott végre a statisztikai hivatal, amelynek eredményeit két nagy kötetben ismertette.

Nagyobb időtartamra kiterjedő statisztikai munkákat tervezett ebben az időben a statisztikai hivatal a *gümőkórról*, *gyermekhalandóságról*, a *ki- és visszavándorlásról*, a *hitelintézetekről*, a *bűnügyről*, *árstatisztikáról*, amelyeknek kiadása azonban a közbejött háborús események miatt részben a háború utáni időkre maradt.

1913-ban a hivatal vezetését Buday László vette át s a háborús megpróbáltatások közepette az ő biztos keze vezette át a hivatalt a személyzethiány és munkatorlódás következtében felhalmozódott nehézségeken.

A háború egészen új feladatok elé állította a statisztikai hivatalt. A tudomány és a gyakorlat igényei által megkívánt adatgyűjtések közül csak a legszükségesebbeket lehetett fenntartani, ellenben-sok olyan új adatgyűjtést kellett végezni, amelyeket csak a háborús szükség okozta kívánalmak hoztak létre.

Így az *élelmezés céljaira* a háború alatt két ízben és a háború után is még egy ízben, 1920 elején végzett a hivatal *nép- és állatösszeírást*, több ízben összeírta az *áru- és anyagkészleteket*, a háború utolsó szakában a *háborúval összefüggő iparról és kereskedelemről* gyűjtött adatokat, majd a *háborúról a békére való átmenet megkönnyítését célzó adatgyűjtést szervezett*, összeírta a *vám-külföldi követeléseket és tartozásokat*, a választójog céljaira 1917-ben a *Kár olycsapatkeresztes katonákat* s mindezekon felül *cigány összeírást* is rendezett a háború alatt a közbiztonságot veszélyeztető kóbor cigányok megrendszabályozhatása céljából.

Nagyszabású munkálata volt a statisztikai hivatalnak az ország területét megszálló *idegen csapatok által okozott károk felvétele* s ezen kívül a *béketárgyaláshoz szükséges statisztikai anyag összeállítása*, amelyek a hivatal munkarejét hónapokig lekötötték. A béketárgyalások anyagát tartalmazó kötetek statisztikai része majdnem egész terjedelmében a hivatal munkája.

Hosszú, évekre kiterjedő munkája volt a statisztikai hivatalnak a megújuló *választójogi reformokhoz szükséges statisztikai anyagnak az összeállítása*. Az 1904. évi külön felvételt már említettem. Sokkal nagyszabású munka volt az 1910. évi népszámlálás anyagának a választójogi reform céljaira való részletes feldolgozása, amely a Lukács-féle választójogi törvényjavaslat indokolásának egy egészen külön mellékletét töltötte meg. Ugyanebből az anyagból újabb terjedelmes összeállítások készültek a Vázsonyi-féle törvényjavaslat indokolásához (1917). Az 1920. évi népszámlálás anyagából szintén készült, bár kisebb terjedelmű feldolgozás a választójogi reform céljaira, amely azután alapját képezte az 1922. évi, majd az 1925. évi választójogi reformnak. Ezek a rendkívüli munkák, emellett a háborúban a munkaerőhiány, nagymértékben befolyásolták a statisztikai hivatal munkásságának menetét, úgyhogy a háború után évek teltek el, míg a hivatal a rendes kerékvágásba juthatott. 1920-ban a hivatal vezetését Szabóky Alajos vette át, az ő feladata volt a háborúokozta sebek behegesztése és a kiadványok tömeges elmaradásából előálló nehézségek leküzdése, ami neki 1924 elejéig, ameddig a hivatal élén állott, nagyrészt sikerült is. Sőt az ő érdeme, hogy a hivatal nagyobb terjedelmű kiadványai helyébe, amelyeknek kiadását az állam pénzügyi viszonyai egyelőre a régi arányokban nem teszik lehetővé, megszervezte a statisztikai hivatal havi tudományos folyóiratát, a *Statisztikai Szemlét*, amely immár negyedik évfolyamában népszerűsíti és viszi előbbre a statisztikai tudományt.

A statisztikai hivatal tudományos és gyakorlati irányú (az utóbbiakhoz számítjuk a különböző címtárakat és helységnévtárakat) kiadványai a hivatal alapítása óta több száz kötetre rúgnak. Magának a Magyar Statisztikai Közlemények új sorozatának, amely 1901-ben indult meg, 71 vaskos kötete van. A kiadványok száma, mely a háború előtt évenként 6-8 kötetre rúgott, most a kényeszerű szükség folytán kevesebb ugyan, de a munkásság mértékére jellemző, hogy a statisztikai hivatal három nagy nyomdát ma is majdnem állandóan foglalkoztat.

Amint a statisztikai hivatalt eddig is a tudomány és gyakorlat igényei vezették munkásságában, úgy a jövőben is ezek a szempontok fogják vezetni célkitűzéseiben. Azokon a statisztikai ágakon kívül, amelyek már többé-kevésbé tökéletesen meg vannak szervezve, mint a népmozgalmi, bűnügyi, közoktatásügyi, mezőgazdasági, külkereskedelmi statisztika, igyekszik a hivatal azokra az ágakra is figyelmét kiterjeszteni, amelyeknél még a további fejlesztés szükségé forog fenn. Különösen áll ez a gazdasági statisztikának itt nem említett különböző ágaira, amelyeknek szövevényes s az idők folytán változó szervezete mindig új és új feladatok elé állítja a statisztikai hivatalt. A háború után

mutakozó gazdasági válság megfigyelése már eddig is számos új statisztikai ág fejlesztésére indította a statisztikai hivatalt. Rendszeres megfigyeléseket végez a hivatal az *árváltozásokról* (index-számok), a *takarékbetétekről*, a *részvények árfolyamváltásáról*, a *csődökről* stb. s ezeket a megfigyeléseket a jövőben számos más ággal kívánja kiegészíteni, hogy biztosabb alapot adjon az ú. n. konjunktúra-statisztikának.

Nagyobbzasabású terve a hivatalnak a közeljövőben a *mezőgazdasági statisztikai felvétel*, amelynek végrehajtására különben nemzetközi megállapodás van. További célja még a hivatalnak az *ingatlanforgalomnak* részletes megfigyelése, az *eladósodás problémájának megvilágítása*, azután a *társadalmi statisztika továbbfejlesztése*.

A magyar statisztikai hivatal mindenkor szoros kapcsolatot tartott fenn a megfelelő külföldi tudományos szervekkel és a statisztika nemzetközi szervezeteivel. Megkönnyítette a kapcsolatot egyrészt az, hogy a hivatal összes kiadványai nemcsak magyarul, hanem idegen nyelveken (németül és franciául) is megjelennek, azonkívül a magyar statisztikai hivatal évtizedek óta csereviszonyt tart fenn valamennyi számbavehető állam statisztikai hivatalaival, amelyeknek különböző kiadványai a hivatal 160.000 kötetre rúgó szakkönyvtárában fellelhetők. A statisztikai tudománynak művelői, akik között a magyar statisztikai hivatal vezető egyéniségei mindenkor kiváló helyet foglaltak el, a statisztikai tudomány nemzetközi művelésében mindig tevékenyen részt vettek, sőt nem egy esetben vezetőserepet töltöttek be. Budapesten három ízben volt statisztikusoknak nemzetközi összejövele, így 1876-ban az utolsó statisztikai kongresszus, 1894-ben a közegészségügyi és demográfiai kongresszus s 1901-ben a Nemzetközi Statisztikai Intézet ülésezése alkalmából. A Nemzetközi Statisztikai Intézetnek két évenként tartatni szokott ülésein a magyar statisztikusok aránylag mindig nagy számmal jelentek meg. Ezeken a kongresszusokon és összejöveleken a magyar statisztikusoknak, kiváltképpen a Magyar Statisztikai Hivatalnak tudományos munkássága mindenkor kellő elismerést nyert.

A Statisztikai Hivatal palotája (II. Kelety Károly-utca 5/7.) 1897-ben készült el.

Végezetül közöljük a m. kir. központi statisztikai hivatal személyzetére vonatkozó adatokat: A hivatal fogalmazói személyzetének létszáma 25. A fogalmazói személyzet, akiktől főiskolai képzettség kívántatik meg, végzi a hivatal adatgyűjtéseinek tervezését, végrehajtását és az eredményeknek tudományos feldolgozását. A technikai feldolgozást a 66 statisztikai szakos tisztviselő végzi és részben vezeti, akiknek középiskolai érettségi bizonyítvánnyal kell rendelkezniük. Ügy a fogalmazói, mint a statisztikai szak tisztviselői az általános képesítésen felül külön statisztikai szakvizsgát tartoznak letenni. A tulajdonképeni technikai feldolgozási munkákra, valamint az irodai másolási munkákra a hivatalnak irodai és kezelési személyzete szolgál, kiknek száma összesen 223 (ezek közül irodatiszt 44, kezelő 7 és díjnok 172). E személyzet kvalifikációjához legalább négy középiskola kívántatik meg s közülök az irodatisztek és kezelők szintén külön statisztikai kezelési vizsga alá vannak vetve. A hivatal összes tisztviselő és díjnoki személyzete eszerint 314, kikhez még 41 altiszt és szolgál járul.

D) Külföldi intézetek.

28. §. A KÜLFÖLDI MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZETEK ÉS EGYÉB TUDOMÁNYOS KAPCSOLATAINK.

Írta: MAGYARY ZOLTÁN.

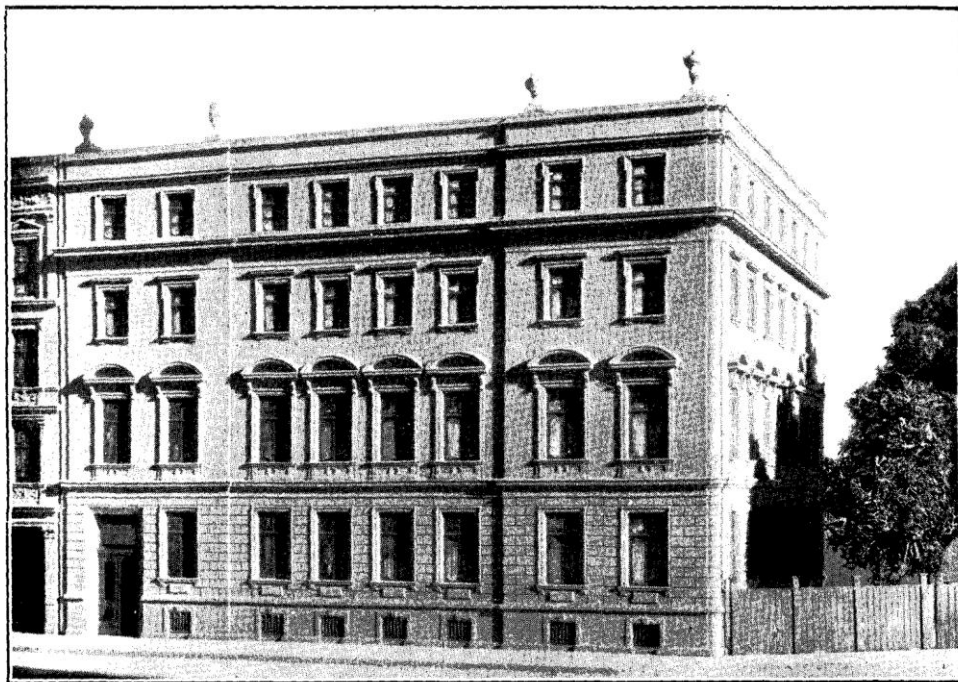
I. A kapcsolatok múltja. II. A jelenlegi kapcsolatok. III. Az itthoni idegennyelvű kollégiumok. IV. A célok és feladatok.

I. Nemzetünkben mindig élt a külföldi tudományos világgal való érintkezés szükségességének tudata. A magyar tudomány képviselői különösen két szempontból törekedtek eddig a külföldön talajt szerezni és pedig egyrészt a továbbképzés és másrészt a tudományos kutatás szempontjából. Egyrészt tehát egyetemi ifjaink, másrészt pedig tudósaink a külfölddel való tudományos kapcsolatok megteremtői. Ha előbb nem is, a világháború óta azonban széles körben felismerték már annak a szükségességét, hogy a külföldi tudományos kapcsolatok egy harmadik szempontból is nélkülözhetetlenek és ez hazánk és nemzetünk nemzetközi súlyának növelése. Egy-egy ország nemzetközi súlyában nagyfontosságú tényező kulturális fajsúlya.

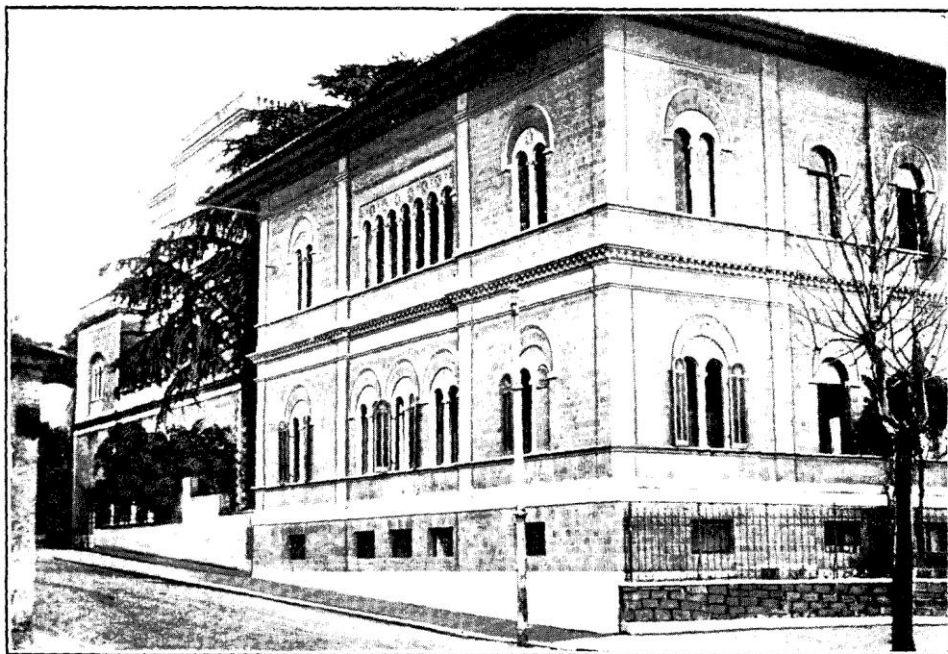
A középkor eleje óta szakadatlanul találunk magyar ifjakat a külföldön azzal a céllal, hogy továbbképezzék magukat, mint azt „A magyarok egyetem-külföldön” című rész (1. 7. §) kifejti.

Tudományos kapcsolatok legrégebben Rómával állnak fenn. Itt, mint tudjuk, még Szent István épített egy templomot Szent Péter templomának közelében. Santo Stefano degli Ungheri-nek nevezték, amely mellett ugyancsak Szent István magyar zarándokok számára házat is építtetett. A Rómával való kapcsolat állandó maradt. Szent István építményei a XVIII. század közepéig állottak fenn. Figyelemreméltó, hogy a magyar Pálos-rendnek is voltak Rómában templomai, többek közt e rend birtokában volt 1454 óta a Santo Stefano Rotondo nevű templom. Az emellett fekvő kolostort a pápa a XVI. században a Collegium Hungaricum rendelkezésére bocsátotta. A Collegium Hungaricum egyesítette magában a Rómában tanuló magyar teológus ifjakat és tudósokat. Később a Collegium Germanicummal egyesült. Igen sok neves tudósunk és kiváló egyházfjedelmünk tanult Rómában. A sok közül csak egy nevet ragadunk ki: Torma Károlyét, kiváló archeológusunkét, aki Aquincum kiásatásával, Dácia topográfiájának megállapításával elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Tudományos kutatás számára különösen azóta nyílt nagy lehetőség Rómában, amióta XIII. Leó pápa a Vatikán levéltárát megnyitotta. Tudósaink közül többen mentek ekkor Rómába, hogy a Vatikán levéltárában történeti, művészet-történeti és archeológiai kutatásokat végezzenek. E téren különösen Fraknoi Vilmosnak vannak úttörő érdemei. Az ő vezetése alatt kezdődött meg 1884-ben a *Monumenta Vaticana Hungariae Historiam Illustrantia* című forrásgyűjtemény két sorozatának kiadása. Történelmi kapcsolataink miatt a figyelem azután főleg Konstantinápoly felé fordult, ahol a magyar kutatás számára a Serail-



Collegium Hungaricum Berlinben.



Római Magyar Történelmi Intézet. (Fraknoi-villa.)

könyvtárban és a levéltárakban Magyarország középkori és törökkori történetére vonatkozó nagybecsű adatokat reméltek, mivel azok teljesen rendezetlenek és tartalmuk ismeretlen volt. Itt már Szent László királyunk leánya, Piroska, templomot építtetett abban a korban, amikor hazánk történetében a bizánci kapcsolatok oly nagy szerepet játszottak. Ide kerültek Mátyás király korvinái jelentékeny részben, valamint idevezettek Rákóczi számkivetésének kutatásai. Sok tudással és nagy buzgalommal dolgozott itt Karácson Imre, lassankint el is igazodott a török levéltárakban, de midőn felfedezéseinek gyümölcse érni kezdett, a levéltárban vérmérgezést kapott és mint hivatásának áldozata, váratlanul elhunyt, mint gróf Klebelsberg Kuno a Magyar Történelmi Társulatban, 1917. évi április hó 26-án tartott elnöki megnyitójában mondta „halálával figyelmeztetve bennünket arra, hogy többé ne egyének személyes vállalkozására, hanem intézmények állandó alapjára fektessük külföldi akciónkat.”

Ugyancsak a történetkutatás érdeklődése fordult Bécs felé is, amelynek gazdag levéltárai egész Közép-Európa történetére nélkülözhetetlen anyagot tartalmaznak és a magyar történelem szempontjából a leggazdagabb külföldi forrás. Már a XVIII. században itt dolgoztak a még latinul író nagy magyar történetírók: Kollár, Pray, Fejér és a nyelvész, Révai. A rendszeres felkutatás a XIX. század első felében kezdődött azoknak a magyar történészeknek munkájával, akik a bécsi levéltárakban, majd később a közös múzeumokban és más állásokban működtek. Az abszolutizmus idején magyar tisztviselőknél nem adtak helyet a levéltárakban. Ennek a gazdag bécsi anyagnak felhasználásával jöttek létre a nagyterjedelmű magyar forráskiadványok, úgymint a Práknói és Károlyi Árpád által 12 kötetben kiadott *Monumenta Comititalia Regni Hungariae*, a Szilágyi Sándor által 21 kötetben kiadott *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, a Veress Endre által kiadott *Fontes Rerum Transylvanicarum*, valamint Magyarország törökkori forráskiadványai. A bécsi udvari és állami levéltárban működő magyar tudósok, úgymint Károlyi Árpád, aki annak az összeomlás előtt igazgatója is volt, valamint Szegfű Gyula és Eckhart Ferenc helyüket állandóan megtarthatták és biztosítva van a bécsi levéltári anyag feloszthatatlanságának kimondásával kapcsolatban magyar tisztviselőknél ottani állandó alkalmazása, ami számunkra azért különösen becses, mert amint a vatikáni levéltárban korábban, a bécsi udvari levéltárban a monarchia megszűnésekor vált az anyag a történelmi kutatás számára hozzáférhetővé.

Állandó intézet az utóbbi időben először Rómában jött létre, ahol Fraknoi Vilmos alapított egyet, majd a háború alatt, 1916-ban, a berlini egyetemen a porosz állam létesített saját költségén magyar tanszéket és amellet magyar tudományos intézetet. Ugyanabban az évben a magyar állam is állított fel Konstantinápolyban történelmi kutatóintézetet, és 1912-ben a Magyar Történelmi Társulat létesített Bécsben szintén magyar történelmi intézetet, amit más kollégiumok létesítése, vagy előkészítése követett, úgy hogy ma már beszélhetünk arról, hogy a magyar tudomány művelésének, valamint a magyar tudós szukreszcencia képzésének külföldön értékes hálózata van kialakulóban. Az egyes intézeteknek alább következő ismertetésénél súlyt helyezünk azok létre jöve telének és feladatának részletes ismertetésére, mert abból az e téren nélkülözhetetlen tapasztalat megállapítható és a külföldi intézetek megítélésének szempontjai levonhatók. Az intézetek működésének részleteire vonatkozólag utalok „A külföldi magyar intézetek megalapítása és 1924/25. tanévi működése. Közvetteszi a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium” című kiadványra, amely évenként ezentúl is be fog azokról számolni.

II. 1. A *Római Magyar Történelmi Intézet* alapját Fraknoi Vilmos vetette meg egy, a Viale del Policlinico 139. sz. alatti villa adományozásával, melyet

1888-ban építtetett s könyvtárral is felszerelt, s melyben mintegy 8 éven át ő maga lakott és dolgozott, helyet adván benne több fiatal s jórészt egyházi kutatónak, kiknek ösztöndíját egyházmegyéjük fedezte. Fraknoi 1902-ben egy másik házat is emelt, az egykori római magyar művészházat, két magyar festő és egy szobrász számára való lakással és műteremmel, s ezek az ő költségén dolgoztak. 1913-ban mindkét házat felajánlotta a magyar államnak, kikötve, hogy az egyiket mint történeti intézetet, a másikat pedig mint művészházat tartsa fenn. A magyar kormány a művészház fenntartását különböző okokból nem vállalta s így azt Fraknoi egy külföldi magánosnak eladta. A másik házban viszont a hagyományozó szándéka szerint állami történeti intézetet létesített.

Az örökhatározóval egyetértésben a Magyar Tudományos Akadémiában Római Történeti Intézeti Bizottság alakítottatott, melynek elnöke kezdetől Berzevics Albert, s mely az Intézetet illetőleg a vallás- és közoktatásügyi miniszternek tanácsadó szerve. Az új Intézet, melynek titkári teendőit Vári Rezső akkori pozsonyi egyetemi tanárra bízták, 1914 őszén nyílt volna meg, amit azonban a háború kitörése megakadályozott. Vári 1913 óta Rómában tartózkodott, az Intézet megszervezését előkészítette, s amellet a vatikáni könyvtárban végzett kutatásokat, melyek eredményeként 1916-ban a Bölcs Leo császár taktikáját tartalmazó, „Sylloge Tacticorum Graecorum” c. kiadványának I. kötete látott napvilágot.

Olaszország a háború alatt a Történelmi Intézet házat, mint ellenséges vagyont lefoglalta, a háború után azonban a két ország politikai viszonyának kedvező alakulása azt is magával hozta, hogy az olasz kormány az épületet a zárlat alól hamarosan feloldotta avval a kikötéssel, hogy ott a Magyar Történelmi Intézet újból kezdje meg működését. Az intézet élére ekkor dr. Gerevich Tibor, nemzeti múzeumi osztályigazgató került, aki tökéletes olasz nyelvtudása, művészettörténeti képzettsége és az olasz művészeti és kultúrpolitikai körökkel való összeköttetései miatt arra kiválóan alkalmas. 1924. év decemberében a budapesti tudományegyetemen a keresztény archeológia és művészettörténet tanszékére neveztetett ki, de a római intézet igazgatását gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter kívánságára továbbra is megtartotta.

Az intézetben az első, az 1924/25-i, intézeti évben Gerevich vezetésével hét kutató dolgozott. Az intézet tudományos munkája a klasszika és a román filológia mellett felöleli a történelmet, régészetet, művészet- és irodalomtörténetet, első-sorban olasz-magyar kapcsolataiban.

Az 1924. évi XXV. t.-cikkbe iktatott új magyar középiskolai törvény a reál-gimnáziumok tantervébe a francia és angol nyelv mellett az olasz nyelv tanítását is felvette. A törvény végrehajtására olaszul tudó tanárokról is kell gondoskodni és a római intézet ezáltal újabb feladatot nyer.

Az olasz kormány ebben a törvényhozási intézkedésben olyan barátságos aktust látott, hogy a Római Magyar Történeti Intézetnek juttatott 2 ösztöndíjon kívül 2 újabb ösztöndíjat adományozott oly tanárjelöltek számára, kik az olasz nyelv és irodalom középiskolai oktatására olasz egyetemen készülnek. Az olasz kormánynak ez az akciója ma is fennáll, sőt megtoldta azzal, hogy a saját költségén olasz lektort küldött mindhárom magyar vidéki egyetemre az 1925/26. tanévtől kezdve. Viszonzásul a magyar kormány a római intézet fenntartásán kívül szintén 4 ösztöndíjat létesített olasz nyelvszakos középiskolai tanárjelöltek számára, akik részben nem a római, hanem más olasz egyetemeken végzik tanulmányaikat.

Az eredetileg csak történelmi hivatású intézet tehát, amelynek könyvtára egyúttal az egyetlen magyar könyvtár Olaszországban, kezd a két nemzet egymáshoz való viszonyának ápolásában kiváló szerepet játszani és ilymódon még

sok nagy szolgálatot van hivatva tenni a magyar történettudománynak, de egyszersmind állandó képviselője ott lenni a magyar tudományos érdekeknek. Tervben is van a római magyar intézet lényeges bővítése, főleg művészek és építészek befogadása céljára, esetleg új palota vásárlása útján.

2. A *Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet* szervezésének munkálatai a világháború fegyverbarátságának idejében indultak meg és 1917 januárjában egy konstantinápolyi bérházban (Rue Bayram 23.) nyílt meg. Az intézet szervezeti szabályzata, melyet a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 9764/1916. eln. sz. a. kelt rendeletével adott ki (lásd a vallás- és közoktatásügyi minisztérium Hivatalos Közlönyét), az intézetet mint állami intézményt szervezte és céljául azt tűzte ki, hogy „az egyetemes történelemmel, főleg a bizánci-magyar és török-magyar érintkezések kutatásával, a klasszika és keresztény archeológiával, Bizánc és az iszlám művészetének történetével, végül a keleti, elsősorban a török-magyar összehasonlító nyelvészettel foglalkozó szaktudósoknak kutatásaik helyszíni folytatására módot adjon, ezzel az említett tudányszakok hathatósabb fejlesztését intézményesen biztosítsa s egyszersmind a hazai tudományosságna a török szellemi élettel való kapcsolatát erősítse”.

Az intézet első igazgatója dr. Hekler Antal egyetemi magántanár, első tagjai pedig: Oroszlán Zoltán nemzeti múzeumi gyakornok, klasszika-archeológus, Luttor Ferenc pápai káplán, keresztény archeológus, Fehér Géza gimnáziumi tanár, bizantológus és Kós Károly építőművész lettek.

Az intézet számos kötetből álló kézikönyvtárral és rendes berendezéssel volt ellátva, s 1918 szeptemberéig, az összeomlás bekövetkeztéig folytatta működését. Akkor tagjai kénytelenek voltak hazatérni, megelőzőleg azonban könyvtárát egy kolostor őrizetére bízták, bútorait pedig értékesítették.

Az intézet értékes tudományos munkát fejtett ki és a konstantinápolyi német és osztrák tudomány képviselőivel is élénk együttműködést fejtett ki. Ennek szép bizonyítéka közleményeinek sora, amely a következő dolgozato kból áll:

1. füzet. Glück Henrik: Török művészet.
2. füzet. Hekler Antal: Isteneszmény és portait a görög művészetben.
3. füzet. Mordtmann I. H.: Adalék Buda 1526-iki elfoglalásához.

4-6. füzet. Kós Károly: Sztambul. Várostörténet és architektúra.

7-8. füzet. Moravcsik Gyula: Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-monostor.

Az intézetben tartott előadások kivonatai a Turán 1917/18. évfolyamában idegen nyelven megjelentek.

A konstantinápolyi intézet újjászervezése és újból való megnyitása a magyar történettudomány és nyelvtudomány, valamint az intézet szervezeti szabályzatában kitűzött egyéb cél szempontjából nélkülözhetetlen és a turáni népek szellemi együttműködése érdekében is kívánatos.

Az intézet könyvtára 1926. évi június havában a konstantinápolyi Német Archaeologiai Intézetbe szállított át, ahol saját állványain használatra felállított. Az intézet újra való megnyitása kívánatos, de az főleg helyiség és pénz kérdése.

3. *Berlin*. A berlini porosz állami egyetem magyar tanszékének létesítése a háború alatt történt.

1916 augusztus 15-én történt dr. Gragger Róbertnek, a budapesti m. kir. polgári iskolai tanárképző-főiskola 28 éves tanárának a berlini egyetemre rendkívüli tanárként való meghívása. 1916 novemberében a tanszék mellett a porosz állam egy bérhelyiségben szemináriumot szervezett. A szeminárium könyvtárának magja Gragger magánkönyvtára volt, amelyhez nagyszámú ajándék járult.

Később sikerült Graggernek a berlini magyar egyetemi hallgatók 1842-ben alapított egyesületének könyvtárát, majd később letétképei) a fentemlített hallei magyar könyvtárt is megkapnia. A könyvtár hamarosan 10.000 kötetre gyarapodott, úgy hogy a szeminárium részére eredetileg kijelölt két helyiség szűknek bizonyult. Ezért új, nagyobb helyiségbe költözött, majd 1920 április havában közvetlenül az egyetem megett, a N.-W. 7. Dorotheenstrasse 6. szám alatt levő, az egyetem tulajdonát alkotó házba került, melynek első emeletén 16 helyiségben van kényelmesen és célszerűen elhelyezve, úgy hogy most a berlini egyetem legszebb intézetei közé tartozik. Könyvtára az újabb szerzeményekkel és ajándékokkal időközben több mint 26.000 kötetre szaporodott és az intézet igazgatója a pénz elértéktelenedésének időszakát ügyesen kihasználva, elérte azt is, hogy az intézet minden szükséges felszereléssel (könyvállványok, szekrények, íróasztalok stb.) teljesen el van látva.

Ennek a végleges helynek elfoglalása előtt már 1917 decemberében az addigi magyar szeminárium a berlini egyetem magyar tudományos intézetévé alakult át és ezáltal programja is megfelelően kibővült. Az eredeti feladaton, a nyelv és irodalmon kívül kiterjeszkedett az egész magyar kultúrára, sőt a magyarral rokon népek kultúrájára is (lásd Ungarische Jahrbücher, I.). Ennek a tárgykörnek megjelölésére az *Ungarologia* elnevezés kezd elterjedni.

Ez az átszervezés teljesen összhangban volt a német kulturális köröknek azzal a törekvésével, amely az ú. n. *Auslandstudien* szervezésére irányult. A németek ugyanis a háború alatt ébredtek annak tudatára, hogy sem őket a külföld, sem ők a külföldet kellően nem ismerik és ezért szükségük van a külföld alapos megismerésének és megértésének széles körben való elterjedésére. Ezért a porosz kultuszminisztérium megbízásából C. H. Becker miniszteri tanácsos, az egyetemi ügyosztály vezetője, a jelenlegi közoktatásügyi miniszter, terjedelmes memorandumot készített, amely az alap gondolatot úgy fejezte ki, hogy: „Auslandkenntnisse sind bei einem Weltvolk nicht nur das Küstzeug für Auslandsbeamte und Auslandsinteressenten, sondern ein unentbehrlicher Bestandteil der nationalen Bildung” (Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik, 1917, 5. füzet). Ugyanekkor Eduard Spranger, a berlini egyetemen a pedagógia professzora, szintén beható emlékiratot készített a külföld tanulmányozásának a német egyetemeken való berendezéséről (u. o. 9. füzet). A kérdéssel a porosz országgyűlés is foglalkozott 1917 április 28-án tartott ülésén, s a külföld tanulmányozásának az egyetemekkel kapcsolatban való szervezésére külön költségvetési hitelt szavazott meg. Az egyetemekkel való kapcsolat arra mutat, hogy a kérdéssel tudományos alapossággal és elmélyedéssel kívánnak foglalkozni és ez teszi szükségessé, hogy a külföldi kultúrákkal azok egészében történelmi és földrajz-szociológiai alapon foglalkozzanak. Ezt a célt több német egyetemen különböző programmal szervezett intézetek közül a legjobban Gragger valósította meg, akinek ez a működése általános elismerést szerzett. Ez többek közt a porosz közoktatásügyi minisztériumnak U. I. K. 7095. U. I. szám alatt Denkschrift über die Reform des Seminars für Orientalische Sprachen in Berlin című, nyomtatásban is megjelent hivatalos iratában a következő módon nyert kifejezést: „Im ungarischen Seminar entstand eine in vielen Beziehungen vorbildliche, reich ausgestattete Anstalt, deren Wirksamkeit in den Jahren seit ihrer Eröffnung eine starke Förderung der wissenschaftlichen Arbeit im ugrofinnischen Kulturkreis zu verdanken ist.” Az intézet tervezetét a porosz közoktatásügyi miniszterek a parlament előtt is mintaszerűnek nevezték és a többi számára követendő példának állították oda.

Az az általános elismerés és tekintély, amelyet Gragger működésével szerzett, az irányadó tényezők bizalmát és odaadó támogatását biztosították részére.

Ennek köszönhető például azt, hogy az uraltáji nyelvészet tekintélyes rendkívüli tanára, Bang-Kaup, a magyar intézet keretében működik, Mordtmann L., a kiváló turkológus, a török osztály vezetője, Lewy Ernst rendkívüli tanár, a finn-ugor osztályé s a magyar lektoron kívül a finn lektor és a török lektor is a magyar intézet tagjai. A magyar tudományos intézet tehát Németország első egyetemén ezt az egész kultúrkört képviseli. Az egyetem új szlavistája Max Vasmer, akit 1924 végén hívtak meg Lipcséből, szintén a magyar intézet épületébe költözött szemináriumával és a többiekkel együtt a magyar őstörténetre nézve beleilleszkedik az intézet munkaprogramjába. Az intézet asszisztense dr. Schünemann Konrád.

Az intézetnek az *Ungarische Jahrbücher* 1921 óta külön folyóirata is van, amely a világ összes tudományos könyvtáraiban ismert és különböző világ-részekben keresik és idézik. A Jahrbücherrel kapcsolatban adta ki Gragger, illetve német kiadója Walter de Gruyter et Co. az *Ungarische Bibliothek*, amely kizárólag magyar vonatkozású munkákat tartalmaz és tervszerűen mindazokat a kérdéseket fogja feldolgozni, amelyeknek német nyelven való tárgyalása szükséges ahhoz, hogy jóhiszeműen senki ne mondhassa, hogy Magyarország a csak németül tudók számára fekete folt, amelynek a magyar nyelv megtanulása nélkül való megismerése nem lehetséges. Az Ungarische Bibliotheknek, mely szintén az egész világon el van terjedve, eddig megjelent kötetei a következők:

Erste Reihe. 1. Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur. Von Josef Szinnyei.

2. Deutsche Handschriften in ungarischen Bibliotheken. Mit einer Faksimile-Tafel der Nibelungenhandschrift F. Von Robert Gragger.

3. Lebende Rechtsgewohnheiten und ihre Sammlung in Ungarn. Von Karl Tagányi.

4. Die deutschen Lehnwörter der ungarischen Sprache. Von Theodor Thienemann.

5. Die Kenntnis der byzant. Geschichtsschreiber von der ältesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme. Von Herbert Schönebaum.

6. Preussen, Weimar und die ungarische Königskrone. Von Robert Gragger.

7. Eine altungarische Marienklage. Von Robert Gragger.

8. Die Deutschen in Ungarn bis zum 12. Jahrhundert. Von Konrad Schünemann.

9. Geschichtliches im Nibelungenlied. Von Bálint Hóman.

10. Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. Band I. Von Andreas Alföldi.

11. Das ungarische Volkslied. Versuch einer Systematisierung der ungarischen Bauernmelodien. Von Béla Bartók.

12. Der Untergang der Römerherrschaft in Pannonien. Band II. Von Andreas Alföldi.

Zweite Reihe. 1. u. 3. Das ungarische Privatrecht. Band I-II. Von Anton Almási.

2. Staatsverträge zur Regelung von Steuer- und Gebührenfragen. Von Johann Nyulászi.

4. Das ungarische Budgetrecht. Von Zoltán von Magyary.

5. Ungarische Kulturpolitik nach dem Kriege. Von Graf Kuno Klebeisberg.

Dritte Reihe. 1. Bibliographie Hungariae. Verzeichnis der Ungarn betreffenden Schriften in nichtungarischer Sprache. Band I. Historica, Band II. Geographica. III. Philologica. Register, im Druck.

Külön díszes kötetben jelent meg az Ungarische Balladen (1926), Gragger Róbert utolsó műve, s az Altungarische Erzählungen, amely posthumus munkája.

Ezzel a nagyarányú fejlődéssel az intézet helyiségeinek növekedése is lépést tart. A porosz kormány önálló épületet jelölt ki célj ^{clI*cl} ^{clZ} Am Kupfergraben és a Dorotheenstrasse sarkán levő, Knobelsdorf által épített és műemléknek nyilvánított, szép kerttel bíró palotát, amely szintén az egyetem tőszomszédságában van és végleges elhelyezésül alkalmas.

Kiválóan életrevaló gondolata volt Graggernek az, hogy 1917-ben megalapította a Berlińi Magyar Tudományos Intézet Barátainak Egyesületét, amelyben a magyar és porosz kormány, a Magyar Tudományos Akadémia és a berlińi egyetem képviselőin kívül a magyar és német politikai és gazdasági élet számos vezető személyisége, tudományos tanácsában pedig a magyar, német és finn tudomány kiváló képviselői foglalnak helyet. Ez az egyesület, amelynek Finnországban külön fiókjá van, nagyban hozzájárult nemcsak az intézet, hanem az egész magyar ügy iránti megértő és odaadó barátoknak éppen az irányadó szellemi és társadalmi körökben való szaporodásához. (L. Ungarische Jahrbücher, 1922.)

A *berlińi Collegium Hungaricum*. Berlin a tudósok számára nemcsak egyetemével, hanem kitűnő könyvtáraival, intézeteivel és főleg a Kaiser Wilhelm Gesellschaftnak Berliń-Dahlemben- levő fényes intézeteivel, valamint az ott megforduló nagyszámú német és más nemzetiségű tudós által kiváló hasznot jelentő Graggernek az egyetemen tanártársai körében szerzett tagadhatatlan tekintélye és a Berlińi Magyar Tudományos Intézet kitűnő felszerelése és kényelmes dolgozóhelyiségei pedig még nagymértékben fokozzák az ottani eredményes munka lehetőségeit. Ezt a lehetőséget aránytalanul jobban ki lehet aknázni, ha kollégium szervezésével a Berlińben kutatók megélhetésének anyagi terhei enyhíthetnek. Ezért Gragger 1922 december havában, amikor Berlińben a házak aránylag olcsók voltak, azt a javaslatot tette, hogy a magyar állam vásároljon alkalmas épületet főiskolai internátus céljaira. Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter a javaslat horderejét helyesen mérlegelve megfelelő összeget bocsátott Gragger rendelkezésére, aki ebből az összegből 1923 februárjában megvásárolta a Berliń NW. 6. Marienstrasse 5. szám alatti háromemeletes házat, amely utca az Unter den Lindentől északra, ennek negyedik párhuzamos utcája, az egyetemtől 10 percre, igen alkalmas, csendes fekvésű.

Az épület az ottani lakáshiány miatt csak fokozatosan és nagy erőfeszítések árán üríthető ki, de máris több mint fele a kollégium rendelkezésére áll. Ha az összes lakók kint lesznek, az épület 15 kutató számára fog kényelmes lakó- és közös társashelyiségeket nyújtani. Az 1924/25. költségvetési évben megfelelő összeg bocsátott Gragger rendelkezésére az épület külső és belső teljes tatarozására és berendezésére.

A magyar-német szellemi kapcsolatok erősödése és a porosz kormánynak az az előzékenysége, hogy a Knobelsdorf-féle palotát engedte át a Magyar Intézet számára, a magyar kormányt is további áldozatkészségre indította. Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter megvásárolta a Dorotheenstrasse 2. sz. monumentális saroképületet, közvetlenül az egyetem hátsóháza mögött, melynek parkja a Knobelsdorf-féle palotával összeér és így azzal egy telektömböt alkot. Ez a palota, amelynek egy termét a német birodalom rendezte be, hogy különös előzékenységét a porosz állam mellett szintén kimutassa, a folyamatban levő bővítés és átalakítás után 30 ösztöndíjasnak, több professzornak fog szállást nyújtani és fogadó- és társashelyiségeivel, valamint tudományos felszerelésével a magyar kultúra méltó módon való képviselésére lesz hivatva.

A Marienstrasse 5. sz. ház leánykollégium céljára lesz alkalmasan felhasználható, a Dahlemben levő kutató intézetekkel való közeli kapcsolat biztosítására pedig ugyancsak gróf Klebeisberg Kuno miniszter szintén vásárolt egy kisebb jöfökvésű telket azzal a szándékkal, hogy azon néhány kutató befogadására alkalmas lakóházat építsen.

A Berlieni Magyar Tudományos Intézet Barátainak Egyesülete a Collegium Hungaricum iránt is nagy odaadást tanúsít és ezért gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter annak jeléül, hogy a magyar kormány hálás köszönettel adózik a berlieni magyar intézet és kollégium jóltevői iránt, 1925. év tavaszán Reményi József szobrászművész által készített Bethlen Gábort és feleségét Brandenburgi Katalint magyar és német tudósok körében ábrázoló művészi plakettet adományozott 17 tagnak, akik erkölcsi, vagy anyagi értékes támogatást nyújtottak. A plakett hátlapjának felírása: „Institutiae Collegii Scientiarum Hungaricarum Berolinensis amicis, MCMXXIV.”

Ez a munkásság mutatja, hogy Gragger tíz év alatt mily nagyméretű s már is befejezett és szilárd eredményeket ért el. Nemcsak a magyar-német szellemi kapcsolatok fejlesztésének volt páratlan érdemű apostola, hanem az igazi, a nemzeteket egymáshoz valóban közelhozó nemzetközi értelmi együttműködésnek volt egyik úttörője. Korai halála pótolhatatlan vesztesége tudománypolitikánknak! Utódának kinevezésével az általa megkezdett munka változatlan szellemben fog továbbfolyni.

4. *Bécs.* A magyar nemesi testőrségnek Fischer von Erlach által emelt műemléket alkotó barokk-palotája (VII., Museumstrasse 7.) Mária Terézia idejében már kiváló fontosságú szerepet játszott a magyar kultúrában Bessenyei Györgynek és társainak ottani működése által. Ezeknek törekvéseit Bessenyei Györgynek három mondása jellemzően fejezi ki:

„Valljuk meg, hogy nagyon megszükküdtünk a magyarságban, melynek ugyan bőségében soha nem voltunk.”

„A haza javának előmozdítása olyan szent kötelesség, mely alól semminemű dolog, semmi ok és idő fel nem szabadíthatja az embert.”

„Mennél műveltebbek leszünk, annál magyarabbakká fogunk válni.”

A magyar-osztrák kulturális kapcsolatot szolgálta rendeltetészerűen két régi bécsi intézmény: a Pazmanium és a Theresianum.

Az előbbi Pázmány Péter 1623-ban közel 200.000 forintnyi áldozattal alapította. Mint a magyar egyházmegyék egyetemi papnevelő-intézete ma is fennáll, ezidőszert körülbelül 30 taggal, de a Boltzmanngasse 14. sz. a. levő, 1900-ban épített modern háromemeletes palotájában többre is van hely.

A Theresianum (Favoritenstrasse 7) 1746-ban, mint francia mintára szervezett lovagi akadémia nyílt meg, amelyen az állam leendő vezetői és hivatalnokai szert tehetek a szükséges ismeretekre. 1751-ben a magyarországi báttaszéki (Tolna vm.) egyházi birtokot (kb. 9000 kat. hold szántó és 5000 hold erdő) pápai engedéllyel alapítvánnyá tették és az alapítvány kamatait legalább öt magyar növendék élvezhette. Az intézetet, melyet alapításától a jezsuiták vezettek, II. József 1783-ban feloszlatta. 1797-ben a piaristák vezetésével visszaállították, s ennek a rendnek kezében maradt egészen az intézetnek 1849-ben történt újjászervezéséig, amikor világi kézbe került. 1867 után a magyar állam önállósága az intézet tekintetében is kifejezésre jutott. A báttaszéki alapítványt a therezianumi birtokok közül exkorporálták és a magyar vallás- és közoktatásügyi miniszter hatásköre alá helyezték. A magyar kormány ennek ellenében kötelezte magát, hogy legalább húsz magyar (két horvát) növendék neveltetési költségeit, úgyszintén a magyar tanárookra és prefektusokra eső

költségeket magára vállalja. Ez a megegyezés 1875 novemberében kötött meg, s a következő évben nevezték ki az első magyar kormánybiztost.¹

a) *A Magyar Történelmi Intézet.* Amikor a monarchia megszűnése a testőrség feloszlását is maga után vonta és a testőrpalota rendeltetése megszűnt, gróf Klebelsberg Kuno, mint a Történelmi Társulat elnöke, már 1919-ben arra gondolt, hogy a bécsi levéltárak hozzáférhetővé vált nagyfontosságú anyagának kiaknázása végett Bécsben magyar történelmi intézetet kell szervezni és az legméltóbb helyet éppen a Gárdapalotában kaphatna. Tervét meg is valósította és így jött létre a Bécsi Magyar Történelmi Intézet, melynek ma a Gárdapalota főemeletén izléses bútorokkal kényelmesen berendezett 15 egyágyas szobája és két szobából álló történelmi szakkönyvtára és dolgozószobája is van, máris 3000 kötetet meghaladó könyvanyaggal.

Az intézetet, melynek fejlesztése tervben van, a Magyar Történelmi Társulat alapította, de azt 1924. évi április hó 29-én az Országos Magyar Gyűjteményegyetemmel kötött és a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 3797/1924. elm. számú rendeletével jóváhagyott egység alapján a Gyűjteményegyetem igazgatása alá helyezte, amit a Gyűjteményegyetem szervezeti, ügyviteli és fegyelmi szabályrendeletének 31. §-a alapján elfogadott. A Történelmi Társulat az egységben a következő jogokat tartotta fenn magának:

a) Az intézet továbbra is elsősorban a Társulat által megállapított Program szerint a Társulat tudományos ellenőrzése mellett működik.

β) Az intézet mindenkor igazgatóját a Gyűjteményegyetem igazgatótanácsa a Társulat jelölése alapján hozza a vallás- és közoktatásügyi miniszternek kinevezésre, illetőleg megbízásra javaslatba.

γ) Az intézet tagjainak kijelölésére a Társulat továbbra is irányító befolyást gyakorolhat.

δ) A viszonyok megváltozása esetén a Társulatnak bármikor joga van az intézetet ismét saját kezelésébe átvenni.

Az egység mindaddig érvényben marad, míg a Történelmi Társulat az egységtől vissza nem lép, vagy közte és a Gyűjteményegyetem között a vallás- és közoktatásügyi miniszter jóváhagyásával újabb egység nem jön létre.

Az intézetnek igazgatója ezidőszerint dr. Károlyi Árpád államtitkár, a bécsi udvari és állami levéltár nyűg. igazgatója, adminisztrációját pedig dr. Eckhardt Ferenc miniszteri osztálytanácsos, a bécsi állami levéltárnak egyik magyar levéltárosa végzi.

A történelmi intézet tagjai hosszabb-rövidebb időre nyernek felvételt és ennek megfelelően többször változnak. Az intézet tagjai által végzett nagyterjedelmű és jelentőségű kutató munka eredményei a Magyar Történelmi Társulat forráskiadványaiban látnak napvilágot, amelyek részben, de sokszor egészben bécsi anyag feldolgozásán alapulnak.

Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter Schmidt-Ott volt porosz közoktatásügyi miniszter, a Notgemeinschaft der Deutschen Wissenschaft elnöke útján a bécsi történelmi intézetben 1925 őszétől kezdve három állandó helyet ajánlott fel német kutatók számára, akiknek a Bécsi Levéltárban a német szent birodalomra nézve őrzött anyag szintén nagyfontosságú. Ezekért a helyekért cserébe ajánlották fel a németek a magyar tudósok felvételét a Kaiser Wilhelm Intézetekbe, valamint a florenzi és athéni német művészettörténeti és archeológiai intézetekbe.

b) *A bécsi Collegium Hungaricum.* A Gárdapalota azonban nemcsak a történelmi kutatók számára nyújt kitűnő elhelyezési lehetőséget. Máris működik

¹ L. Lábán Antal: A bécsi Therezianumról. Magyar Figyelő, 1912 május, 16. sz.

az épület egész harmadik emeletén egy főiskolai kollégium, amelynek célja, hogy elsősorban németszakos középiskolai tanárainknak és tanárjelöltjeinknek a német nyelvben való alapos kiképzésére nyújtson lehetőséget, azonkívül azonban befogadjon más olyan egyetemi hallgatókat, vagy fiatal tudósokat is, akik valamely bécsi főiskolán, vagy tudományos intézetben óhajtanak tanulmányokat, vagy kutatásokat végezni.

Az intézet 1924/25. tanévben nyílt meg. Igazgatója dr. Lábán Antal, a bécsi Terezianum magyar tanára. Eleinte 18, 1925/26-tól 30 ösztöndíjas számára van berendezve. Újabb helyiségek felszabadulása azonban további fejlődés lehetőségét is biztosítani fogja. A tagok két félévre nyernek felvételt és egyetemi tanulmányaikon kívül, ami németül folyik, angolul is tanulnak. Az ösztöndíj második évre is megújítható.

A kollégium tagjai itt is, mint Berlinben, az egyetemi intézetek és szemináriumok használatában a belföldiekkel egyenlő elbánásban részesülnek és a vezetőtanárok részéről tudományos munkájukban általában a legmelegebb támogatásban részesülnek. Bár Bécsben nincs olyan kedvező helyzetünk, mint Berlinben azáltal, hogy intézetünk igazgatója, Gragger, az egyetem tanári karának tagja, mégis mondhatjuk, hogy elejétől kezdve sikerült a Collegium Hungaricum tagjainak tudományos komolysága és az intézet jelentősége iránt teljes bizalmat kelteni és remény van rá, hogy ez az osztrák tudományos körökkel való kapcsolat intenzív ápolása útján tovább fog fejlődni és így az intézet nemcsak a tudomány művelése, hanem a magyar tudomány külföldi megismertetése és elismertetése tekintetében is kiváló szerepet fog játszani.

c) *A Bécsi Természettudományi Intézet.* A bécsi egyetem orvosi karának jó hírneve, a Naturhistorisches Hof museum gyűjteményeinek gazdagsága, az Institut für Radiumforschung és más természettudományi intézetek indokolják azt a tervet, hogy további helyiségek felszabadulása után az épületben 5-6 szoba orvosok (asszisztensek, fiatal magántanárok) és más természettudósok részére fenntartassék.

d) *A Bécsi Magyar Művészeti és Művészettörténeti Intézet.* Bécs főleg a barokk-kornak művészeti emlékeiben igen gazdag, s azonkívül állami és magángyűjteményei a képzőművészeteknek számos világhírű darabját őrzik. Zenei élete világhírű és a művészettörténeti kutatás is régi múltra tekinthet vissza. Gróf Klebelsberg Kuno ezért a Gárdapalotában egy művészeti és művészettörténeti intézet szervezését is elhatározta, amely be fog kapcsolódni a tárgyalás alatt levő Deutsch-Ungarisches Barockforschungsinstitutba. Ennek felállítása iránt a miniszter a porosz akadémiának 1925 őszén berlini látogatása alkalmával kifejezett felhívására tervezetet dolgoz ki.

A Gárdapalota a város közepén oly kitűnő fekvésű helyen van, hogy mind-ezeknek az intézeteknek elhelyezésére a legkedvezőbb.

Azonkívül a földszinti nagy ebédlőben és a mellette levő konyhában igen jó menza működik, amely a Gárdapalota ösztöndíjasainak olcsó reggelit, ebédet és vacsorát nyújt, az ott élvezett ingyen lakáson kívül.

A Gárdapalotának első emeleti díszterme és monumentális mellék helyiségei alkalmasak arra, hogy ott a kollégium tagjai vagy vendég magyar, osztrák, vagy más külföldi tudósok előadásokat tartsanak, amelyek a bécsi tudományos körökkel való kapcsolatok és érintkezések fejlesztésére nagy jelentőségűek lehetnek.

Az összes bécsi magyar tudományos intézetek vezetése kormányzói elhatározással dr. Károlyi Árpád nyug. államtitkára van bízva, aki ezidőszere a Theresianumnak is magyar kormánybiztos.

Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter e fontos tudó-

mányos intézmények zavartalan fejlődésének biztosítása végett a Gárdapalotát végleg átvette a testőralaptól a közoktatásügyi tárca javára és 1925 január 26-án lépett a ház birtokába.

5. *Dorpat.* 1923. év tavaszán Észtország magyarországi követe útján azt közölte, hogy önálló állami berendezésének kezdetén, régi alapítási, de sokáig orosz egyetemének nemzeti egyetemmé való átszervezése folyamatban lévén, a túlnyomó német szellemi befolyással szemben örömmel venné, ha a rokon magyar nemzet tagjai foglalnék el azoknak az egyetemi tanszékeknek egynéhányát, amelyeket saját nemzetük fiaival egyelőre nem tudnak betölteni. A kezdeményezés a legmelegebb megértésre talált és a dorpat (Tartu) egyetem közigazgatási jogi tanszékére, bár nem az itteni részről óhajtott eljárás betartásával dr. Csekey István budapesti egyetemi magántanárt, a kecskeméti ref. jogakadémia tanárát hívták meg azzal a feltétellel, hogy az első öt évben németül, azontúl azonban észti fog előadni.

A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium az észti követ kezdeményezésére egy jól összeválogatott magyar könyvtárt is kilátásba helyezett, amely a dorpat egyetemen egy magyar szeminárium, vagy intézet felállításának alapja lehet. Körülbelül 1000 kötet, amelyben a Magyar Tudományos Akadémiának ingyen felajánlott kiadványai is szerepeltek, Csekey címére ki is küldetett. Az észtszázgi magyar követ és Csekey azután tárgyalásokat indítottak a tartui egyetem tanácsával és a hivatalos körökkel, egy magyar tudományos intézet létesítése iránt. A berlini magyar intézetnek Berlinben meglévő előfeltételei azonban Észtországban hiányoztak és ezért 1925 tavaszán az a megoldás alakult ki, hogy a magyar kormány által adományozott könyveket a dorpat egyetem tulajdonául átveszi azzal a kötelezettséggel, hogy azokat mindig együtt tartja, egyelőre a filológiai szemináriumban és mihelyt a viszonyok megengedik, önálló magyar intézetben; a magyar lektor és legalább a magyar nyelvészettel foglalkozó és magyarul értő tanár vezetése alatt fog állni és ha az egyetem jellege megváltozik, vagy Dorpatból elköltözik, a könyvek tulajdonjoga visszaszáll a magyar kormányra.

A dorpat egyetemnek dr. Virányi Ferenc, az Eötvös-Kollégium volt tagja személyében két év óta magyar lektora is van. 1924. év folyamán pedig két évi szerződéssel dr. Haltenberger Mihály budapesti egyetemi magántanár a földrajzi tanszékre nyert meghívást.

6. *Szófia.* 1921-ben dr. Fehér Géza menekült szabadkai közeégi főgimnáziumi tanár, bizantinológus, aki a háború alatt a konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézetnek volt magyar ösztöndíjas tagja és a bolgár-magyar őstörténettel irodalmilag is foglalkozott, arra kapott a magyar közoktatásügyi kormánytól ideiglenes megbízást, hogy a magyar-bolgár tudományos és kulturális kapcsolatok megszervezése iránt tájékoztódjék Szófiában.

Fehér Géza, aki közben állami középiskolai tanárrá minősítették át, és később, 1924-ben, a debreceni Tisza István-tudományegyetem által magántanárrá képesítették, tökéletesen megtanult bolgárul.

1925-ben kiadta a Bolgár Nemzeti Múzeum a „Madarai lovas”-ról szóló népszerű ismertetését. Ez a munka gyorsan elfogyott s most Fehér a második átdolgozott s bővített kiadást készíti a sajtó alá. De sajtó alatt van már Fehérnek a madarai sziklafelirat tudományos feldolgozását adó könyve is, amely a Bolgár Nemzeti Múzeum bolgár- és németnyelvű díszkiadása lesz. A Fehér munkái s adatai alapján megkezdett madarai ásatásokat már a harmadik éve folytatja a Bolgár Nemzeti Múzeum s a kiásott bolgár-török-kori kőpaloták, leletek, feliratok olyan tudományos értéket képviselnek, hogy Madara nemcsak a bolgár-törökök, de az összes török kultúrájú népek – hunok, avarok, magyarok stb. –



Hunfalvy Pál (1810—1891)
összehasonlító nyelvtudós.



Goldziher Ignác (1850—1921)
islámkutató.

őstörténete és ősi kultúrája kutatóinak Mekkája lesz. Ezen eredmények hatásán a Bolgár Nemzeti Múzeum elhatározta, hogy Fehér részvételével felásatja a bolgár-török-kor összes többi lelőhelyeit is. Fehér munkái s az ő hatásán megindult bolgár tudományos mozgalom kétségtelenül bizonyítják, hogy a török kultúrájú népek nem mint rabló nomádok léptek fel az európai történelem színpadán, hanem magasabb szellemi és anyagi kultúrával rendelkeztek, mint általában azok a népek, amelyeknek lakóhelyeit megszállották. Fehérnek eddig 5 munkája jelent meg bolgáruul:

1. A bolgár-törökök kultúrája magyar források alapján. 1925. Hyperion-kiadás.

2. A bolgár-török kultúra emlékei. (Bolgár archeológiai intézet, 1925.)

3. A madarai lovas felirata. (Bolgár Nemzeti Múzeum, 1925.)

4. Az első bolgár khánok névlajstroma. A bolgár-törökök időszámítása. (Bolgár Nemzeti Múzeum évkönyve, 1926.)

5. A bolgár egyház hatása Magyarországon. (Zlatarszky-Album, 1926.)

Sajtó alatt van:

6. A madarai lovas felirata. (Bolgár Nemzeti Múzeum, 1927.)

7. A madarai lovasról. Népszerű. (Bolgár Nemzeti Múzeum, 1927.)

8. Bolgár-török szavak a madarai lovas feliratában. (Djakovics-Album, 1926.)

9. A bolgár-török khánok címei. (Uspenskij-Album.)

Előkészületen:

10. A sastotem a magyaroknál és a bolgár-törököknél. Egy bolgár-török lelet s egy felirat tanúságai. (Bolg. arch. int., 1927.)

11. Három bolgár-török felirat restaurációja, (Bolg. arch. intézta, 1927.)

12. A bolgár-török khánok feliratai. Németül.

A tisztán tudományos munkán kívül Fehér a magyar ügy gondozására egyébként is siilyt helyez, többek közt 1924-ben Petőfi verseiből adatott ki egy kötetet bolgáruul.

7. *Madrid.* Dr. Ember Nándor oki. középiskolai tanár, az Eötvös-Kollégium volt növendéke, mint zongoraművész hangversenykörúton járt Spanyolországban, ahol olyan meleg fogadtatásra talált, hogy előbb a magyar zenéről s később a megnyilvánuló érdeklődésre, valamint viszonyaink iránti tájékoztatlanságra való tekintettel, a magyar irodalomról előadásokat tartott. Közben spanyolul is megtanult és ott letelepedett.

Az 1924/25. tanévben a madridi egyetemen megbízást kapott Magyarország történelme és irodalma című kétórás kollégium tartására.

Javaslatára a vallás- és közoktatásügyi minisztérium és a Magyar Tudományos Akadémia egy kisebb magyar könyvtárra való könyvanyagot bocsátott rendelkezésére abban a reményben, hogy az az egyetemen hasznos elhelyezést talál és a spanyol kormány spanyol kiadványokkal fogja viszonzni. Ez az intézet és kezdeményezés abban a tekintetben bír fontossággal, hogy Dél-Amerika egy része is a spanyol nyelvet használja és így az a munkásság, amit a madridi magyar intézet Magyarország helyes megismertetésének érdekében végezhet, igen széles körben fejthet ki hatást.

Ez a spanyol kapcsolat azonban nem fejlődik olyan mértékben, mint kívánatos volna.

8. *Paris.* Kont Ignác magyar származású tanár, tanulmányait Magyarországon elvégezvén, Franciaországban is doktorátust szerzett, majd ott kint tanított, 1902 óta pedig Párizsban a Sorbonne-on mint magántanár, 1907 óta mint rendkívüli tanár tartott előadásokat a magyar nyelvből és irodalomból. Főleg a magyar irodalomtörténetet művelte francia nyelven, amit mind a magyar, mind a francia irodalmi körök méltányoltak. 1913-ban meghalt. Utódjául Eisen-

mann nevezetett ki, aki azonban később a szláv művelődéstani tanszéket (a cseh kormány alapítása) kapta és így a magyar tanszék üresen maradt.

A francia kormány egyébként nagy előzékenységet tanúsít a magyar tudomány érdekei iránt, A francia szellemi befolyásnak Magyarországon való erősítésére törekszik, amit a magyar hivatalos és tudományos körök teljes megértéssel fogadnak. A reálgimnázium felállítását által a francia nyelv ismeretének terjedése remélhető.

A francia kormány a tudományos kapcsolatok előmozdítására 1921-ben 10, 1922-ben 6, 1923-ban 10, 1924-ben 8 egyetemi hallgató és 2 tudós részére adományozott havi 600 francia frankot kitevő ösztöndíjat. Az ösztöndíjak felének odaítélését a francia kormány a magyar kormányra bízta, másik részének odaítélésében szabadon jár el. A francia kormány ezt a rendszert ma is fenntartja. Az 1926/27. tanévre 6, egyenkint 7500 francia franknyi ösztöndíjat adományozott a magyar kormány véleményének a pályázókra vonatkozó kérésére mellette. Ezenfelül azonban a magyar kormány is ad újonnan alapított francia ösztöndíjakat, és pedig az 1925/26. tanévre 12, az 1926/27. tanévre 20 helyet.

A párizsi magyar tanszék felújítása 1925-ben újból szóba került abban az alakban, hogy egyelőre az Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes-en (2 rue de Lille) állítsák fel magyar tanszék, amelynek költségeit a magyar és francia kormány együttesen viselnék. Hasonlóképpen tervbe van véve a bécsi és berlini mintára Párizsban is Collegium Hungaricum létesítése, amely az ösztöndíjasok elhelyezésére és a *Hungarológia* műveléséhez szükséges könyvtár- és tanulmányi helyiségek (olvasó-, előadótermek) befogadására szolgál. A megvalósításuk iránti tárgyalások azonban külső okokból mindeddig elhúzódtak.

9. *Észak-Amerika*, a) *Rockefeller Foundation*. John Davison Rockefeller (született 1839-ben) New-Yorkban 1913-ban nagy alapítványt tett „az emberiség-jólétének az egész világon való emelésére”. Adományainak összege eddig meghaladja az 500,000.000 dollárt.¹ Az alapnak van választmánya, mely az alapszabály szerint februárban, májusban és decemberben jön össze, és végrehajtóbizottsága, mely a választmány által megállapított programú végrehajtását ellenőrzi. Az alap elnöke George E. Vincent. Az alap céljainak megvalósítására három hivatalt állított fel:

1. A Nemzetközi Egészségügyi Hivatalt (International Health Board) 1913-ban. Ennek főfeladata a közegészségügy gondozása. Egyéb államokban kifejtett működésén kívül ennek támogatásával létesült Budapesten az 1925. évi XXXI. törvénycikkkel létesített országos közegészségügyi intézet, amelynek igazgatójává dr. Johan Béla egyetemi m. tanár már ki is nevezetett. (L. 25. §.) Európai képviselője Lelskar M.. Gumi (Paris, 19 rue Louis le Grand).

2. Kínai orvosi hivatalt (China Medical Board) 1914-ben, az orvostudomány- és a közegészségügynek Kínában való gondozására.

3. Az orvosképzés osztályát (Division of Medical Education) 1919-ben. Ez az orvosképzés előmozdítására ösztöndíjat ad, és pedig nagyobbakat (havi 120 dollár) külföldi tanulmányutakra, és kisebb, ú. n. helyi ösztöndíjakat, változó összegben laboratóriumi kutatások támogatására és kísérleti állatok beszerzésére. Ilyen ösztöndíjakban 1922 óta magyar orvosok is változó számban részesültek.

Ez az osztály részesít végül klinikákat, vagy kutatóintézeteket könyvküldeményekben és orvosi műszeradományokban, s ilyeneket évek óta Magyarországnak is juttat. Az osztály európai képviselője Henry O. Eversole, M. D. (Paris, 19 rue Louis le Grand).

¹ L. Les principales fondation- américaines, par Henri Reverdin. Société des Nations, Commission do coopération intellectuelle. Brochure No. 11.

Ifjabb John O. Rockefeller 1923-ban megalapította az International Education Board-ot (New-York, 61. Broadway). Ennek elnöke most Wickliffe Rose. Európai állandó képviselője a fizikai és biológiai tudományokra dr. Augustus Trowbridge (Paris, u. o.), a mezőgazdaságra pedig Claude B. Hutchison (Roma, Institut International de l'Agriculture).

Ez az utóbbi alap részesített az 1924/25. évben először magyar ifjakat nagy-jelentőségű ösztöndíjban, amelynek összege átlagban havi 120 dollár 12 hónapon át, azonkívül az utazási költségeket oda- és vissza-, valamint a tandíjakat külön viseli. Az alap előnyben részesíti azokat az egyéneket, akik 35 évnél nem idősebbek, s a kémia, fizika, biológia, mennyiségtan, vagy mezőgazdaságtan művelésével foglalkoznak. Megkívántatik tőlük az általuk felkeresni kívánt ország nyelvének ismerete. Ez ösztöndíjak célja a tudományos szaktapasztalatoknak nemzetközi viszonylatokban való kölcsönös kicserélése. Az 1924/25. évre engedélyezett 3 mezőgazdasági ösztöndíjat az alap a földművelésügyi miniszter javaslatára adományozta.

Mindkét Rockefeller-alap évi jelentést ad ki.

b) *Michigan Agricultural College*. Gróf Teleki Pál amerikai összeköttetéseit felhasználva keresztülvitte, hogy a michigani mezőgazdasági főiskola 1924/25. tanév tartamára meghívott két magyar tudóst egyenként évi 1200 dollár ösztöndíjjal. Erre az évre Doby Géza a közgazdaságtudományi kar rendes tanára és Kotlán Károly állatorvosi főiskolai adjunktus mentek ki. A fejlett mezőgazdasági oktatás és mezőgazdasági kultúra megismerése hazai mezőgazdaságunk számára nagy előnnyel jár. 1926-ban félévre dr. Ballenegger Róbert kertészeti tanintézeti tanár, közgazdasági kari egyet. m. tanár volt kinn, s viszont egy ottani tanár a budapesti állatorvosi főiskolán.

c) *Lancaster*. Főiskolai magyar tanítás folyik a Franklin- és Marshall-kollégiumban és Akadémián, valamint a református egyház teológiai szemináriumában, Lancaster P. A.-ban. Itt az Egyesült-Államokban működő ref. egyház 1921-ben magyar tanszéket állított fel avégből, hogy az amerikai magyar ifjak egy és ugyanazon időben és ugyanazon költségekből egyszerre sajátíthassák el az amerikai és magyar kiképzetésüket és műveltségüket. A tanszékre Tóth Sándor lelkész választotta meg. A lancasteri főiskolában a magyar nyelv^r, a magyar irodalom, a magyar történelem és Magyarország földrajza köréből 2-8 félévre terjedő rendszeres előadások tartanak. A magyar tanár címe: Prof. Alexander Tóth 218. Pearl Street Lancaster P. A.

d) *Institut of International Education*. Az Institute of International Education 1919-ben alakult, Amerika több kiváló tudósának és pedagógusának kezdeményezésére. Célja a nemzetközi nevelés előmozdítása könyv-, diák- és tanárcsere révén. Elnöke Stephen P. Duggau, székhelye New-York, 522 Fifth Avenue.

Az Institute megalakulását főleg az tette aktuálissá, hogy a világháború után Amerika kulturális jelentősége megnövekedvén, egyre több idegen diák kereste fel az Egyesült Államok egyetemeit. Azelőtt Németország volt az idegen diákok centruma, de már 1920/21-ben Amerikában 8357-en tanultak, míg a német egyetemeknek csak 6334 idegen hallgatójuk volt.

Kívánatos volt, hogy a magyar diákok eljussanak Amerikába is, de az oda-utazás, valamint az ottani élet és tanulás magas költségei miatt ezt csak ösztöndíjasok teheték meg. Az amerikai egyetemeken van sok idegen diákok számára alapított ösztöndíjas hely, de a háború utáni években ezeket többnyire entente- és kis-entente-országok diákjai kapták. Csak 1924-ben sikerült egy magyar egyetemi hallgatónőnek megszereznie a Bryn Mawr College ösztöndíjas helyét. A következő évben azonban érintkezésbe léptünk az Institute of International Educationnal és ennek révén 6 ösztöndíjas helyet szereztünk magyar diákok

részére. Ezeket az ösztöndíjakat, egyenkint 800-1000 dollár értékben, a pough-keepsiei Vesser, bostoni Radcliffe, northamptoni Smith, Mount Bolyooke Vellesley és a newyorki Teacher's College-ek adták.

Az 1926/27-es iskolaévben ismét mentek ösztöndíjas magyar leányok Smith, Vesser és Radcliffe College-ekbe, egy magyar asszisztens pedig a pitisburghi egyetemre került,

Az ösztöndíjasoknak útiköltségeit Amerikába és vissza eddig a kultusz-kormány viselte, de folyamatban van e célra Amerikában társadalmi mozgalom szervezése.

e) *Smith Jeremiás-alapítvány.* A Nemzetek Szövetsége által Magyarország szanálásának ellenőrzésére kiküldött főbiztos, Smith Jeremiás, amerikai állampolgár, a Magyarország részéről neki megállapított tiszteletdíjat nem vette fel. Ezért távozásakor a magyar kormány, érdemeit megörökítendő, a 3.5 milliárd koronát a Magyar Nemzeti Bank részvényeibe fektette és nevére elnevezett alapítványul leköttette, hogy annak kamataiból a budapesti kir. József-műegyetemet végzett technikusok Amerikában végzendő tanulmányokra ösztöndíjat kapjanak. Az ösztöndíjak előreláthatólag az 1927/28. tanévtől kezdve kerülnek kiosztásra, számukat és összegüket az alapítvány jövedelmének arányában évről-évre a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter fogja megállapítani.

10. *Svájc. Genf. A Nemzetek Szövetsége melletti magyar delegáció.* A Nemzetek Szövetsége főszerveinek Genfben való meglepedése után a magyar kormány belátva az ottani állandó képviseltes szükségességét, néhai Réz Mihály kolozsvári egyetemi tanárt bízta meg az ottani magyar kultúrérdekek szemmel tartásával. Majd Eéz Mihálynak korai halála után dr. Baranyai Zoltán oki. középiskolai tanár, az Eötvös-kollégium volt tagja, kapott 1922-ben megbízást a Nemzetek Szövetségre melletti magyar titkárság vezetésére. Az állás politikai fontosságának növekedtével Genfben miniszterrezidens vezetésével magyar delegáció szervezetett, Baranyai azonban, mint külügyminiszteri titkár, szegedi egyetemi magántanár, továbbra is annak tagja maradt. Szerepének jelentősége a Commission de Cooperation Intellectuelle-nak a Nemzetek Szövetsége által való megalkotása, óta tudománypolitikai tekintetben nagyon megnövekedett.

Genf a különféle szellemi áramlatoknak nemzetközi jelentőségénél fogva fontos találkozóhelye és ezért a külfölddel való szellemi kapcsolat szempontjából is különös jelentősége van. Ez indokolta azt is, hogy Baranyai Zoltán 1922-ben dr. Eckhardt Sándorral, a francia nyelvnek és irodalomnak budapesti egyetemi tanárával együtt megindítsa a *Revue des Etudes Hongroises et Finno-Ougriennes-t*, melyet együtt szerkesztenek és Párizsban jelenik meg. Kívánatos e folyóirat fejlesztése és a Gragger által kiadott TIngaansche Bibliothek-hoz hasonló könyvtárral való kiegészítése, amely az ungarológia főbb kérdéseit francia nyelven tárgyalja és így a francia nyelven olvasók számára hozzáférhetővé tegye.

Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925 decemberében a Nemzetek Szövetségének tanácskozásai alkalmából Genfben tartózkodott és ezt az alkalmat felhasználta arra, hogy a magyar protestáns teológus diákok támogatására Claparède Sándor genfi egyetemi tanár kezdeményezésére 1910-ben alakult genfi pártfogó-bizottság akciója iránt érdeklődjék. Mivel annak működése azért szűnt meg, mert az ösztöndíjak elértéktelenedtek (a háború előtt három tanuló kapott egyenkint 1000 svájci frankot), a miniszter elhatározta, hogy a korábbi kapcsolatok felújítása végett évenként négy ösztöndíjat alapít. Ezek az 1926/27. tanévben kerültek először kiosztásra, s azok közül kettőt protestáns teológus, egyet pedagógus (Institut Rousseau) és egyet francia nyelv-szakos tanárjelölt kapott.

Zürich. A magyar kormány 1926. év végén megvásárolta a Beatengasse

11. számú házat, s annak egy részét magyar főiskolai kollégium részére jelölte ki. A zürichi műegyetem, mely oly kiváló szerepet játszott mérnökképzésünkben (1. 10. §), ma is nagy tekintélyt élvez, s ezért a kollégium főleg technikusok befogadására lesz alkalmas.

11. *Stockholm.* A stockholmi Magyar Társaság 1920. év januárjában alakult meg a Stockholmban lakó magyarokból és magyar-barát svédekből. Megalakulásakor a Társaság elsőrendű sürgős feladatának tartotta, hogy siessen a magyar gyermekek nyomorának az enyhítésére.

A stockholmi Magyar Társaságnak van egy külön Magyar Kultúrosztálya, mely azt tűzte ki feladatául, hogy Svédországban a magyar művészetet, irodalmat, szóval a magyar kultúrértékeket népszerű formában megismertesse. Ez a kultúrosztály vállalta magára azt a feladatot, melyet más külföldi államokban a Magyar Intézetek végeznek.

Már 1920-ban úgy Stockholmban, mint Svédország nagyobb városaiban sikeres magyar háziipari kiállításokat rendezett, melyekkel kapcsolatban előadást tartottak a magyar népművészetről.

1921/22. évben a Magyar Társaság kultúrosztálya több irodalmi és zeneestét rendezett Stockholmban, melyeken részben a magyar irodalmat, a magyar történelmet, a magyar zenét és a magyar művészetet ismertette. 1922. évben „Ungersk lyrik” címen egy gondosan kiállított svéd nyelvű magyar anthológiát adott ki, mely Kisfaludy Károlytól egész. Ady Endréig a legszebb magyar lírai költeményeket mutatja be kellő bevezető magyarázattal a svéd olvasónak. Ugyanabban az évben vetette meg a Magyar Társaság kölcsönkönyvtárának az alapját, mely a magyar klasszikusokon kívül modern magyar írók műveit is magában foglalja. Ugyanakkor szó volt arról, hogy a Magyar Társaság kultúrosztályát kibővítve Magyar Intézetnek nevezi el. Ezt a tervet azonban, ürmennyire is tetszetősnek látszott, a Magyar Társaság vezetősége egyelőre elejtette, illetőleg annak megvalósítását akkorra halasztotta, midőn kellő anyagi eszközökkel fog rendelkezni.

1923. évben a Magyar Társaság Stockholmban és Upsalában Petőfi-ünnepet rendezett.

A Magyar Társaság kultúrosztálya fennállásától kezdve egy évben sem feledkezett meg a magyar diákságról. Így a debreceni Mensa Academica-nak azoakívül, hogy a Svéd Vörös Keresztől tetemes évi segílyt eszközölt ki, az 1922-24. években 3000 svéd koronát küldött. Ugyancsak segílyben részesítette a berlini Magyar Intézet hallgatóit és a budapesti egyetem németszakos hallgatóit,

1924. évben elhatározta a stockholmi Magyar Társaság, hogy svéd nyelvű könyvet ad ki Magyarországról. A 12 ívnyi szakszerű könyv Backman Pierre svéd író és dr. Leffler Béla tollából szép illusztrációkkal már megjelent.

Ugyanabban az évben dr. Leffler Béla ingyenes magyarnyelvű tanfolyamot rendezett Stockholmban, melyen a többek között dr. Arne és dr. Lindquist állami archeológusok is résztvettek, kik azután a nyár folyamán régészeti kutatásokat végeztek Keszthely környékén.

A stockholmi Magyar Társaság elnöke és kultúrosztályának vezetője dr. Leffler Béla debreceni egyetemi magántanár (Stockholm, N. Mälarstrand 22, sürgöny címe: Hungária).

12. *Anglia.* 1925. év nyarán gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter az Angliával való szellemi kapcsolatok megszervezését is megkezdte. Akciójának egyik főcélja az volt, hogy a középiskolai reform útján a reál-gimnázium tantervébe felvett angol nyelv tanítására megfelelő angol nyelv-szakos középiskolai tanárok kiképzéséről gondoskodják, másrészt pedig az, hogy más tudomány-szakok terén is az angol szellemmel kapcsolatba jussunk. A kezdeményezést az illetékes angol körök teljes megértéssel fogadták és ennek ered-

menyeként az 1925/26. tanévtől a londoni, oxfordi, aberdeeni (Skótország) egyetemekre, az 1926/27. évtől kezdve pedig a cambridgeire is a magyar kormány ösztöndíjasokat küld ki. Az 1926/27. tanévben Oxfordban 3, Cambridgeben 2, Aberdeeni-ben 4 és Londonban 5 ösztöndíjas van, akik közül kilencen második évüket töltik kint. Az akciónak némi fejlesztése még várható.

13. *Finnország.* A finn nemzettel való rokonságunk és hagyományos tudományos kapcsolataink, főleg a finn-ugor nyelvészet terén, intézményes kifejezést nyertek azáltal, hogy 1925 januárjában a helsinki egyetemen magyar lektorátus állítottatott fel, amelyre a magyar kormány meghallgatása után dr. Weöros Gyulát választották meg.

A finn és észti nemzet Magyarországra, mint hatalmasabb és haladottabb testvérére tekint és ezért a vele való kapcsolat fenntartása és fejlesztése részünkről is fáradságot és áldozatokat érdemel. Ennek egyik hatalmas eszköze a finn-ugor tanügyi kongresszusok intézménye, amelyek közül az I. 1923-ban Helsinkiben, a II. 1925-ben Dorpatban volt, a III. pedig 1927-ben Budapestre van összehívva.

14. *Lengyelország.* A lengyel és magyar nemzetet hosszú történelmüknek számos eseménye és ebből származó mély szimpátia kapcsolja egybe. A két ország történelme egymás levéltárainak feltárása nélkül nem is művelhető. Ez vezetett arra, hogy a két nemzet tudósai egymás iránt állandóan érdeklődtek és ezidőszert is Dambrowski János krakkói egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia kültagja, a magyar vonatkozású lengyel kérdések, dr. Divéky Adorján egyetemi magántanár, a varsói m. kir. követség sajtóelőadója pedig a lengyelországi magyar problémák kutatásával rendszeresen foglalkozik és mint a varsói egyetem magyar lektora magyar történelmi tárgyú előadásokat is tart. Kívánatos a magyar és lengyel történelmi kutatás tervszerű megszervezése és mivel ahhoz a két nyelv tudása nélkülözhetetlen, mindkét részről fiatal tudósoknak e kutatásokra és e nyelvekben való nagyszámú kiképzése. Ez legcélszerűbben Varsóban egy magyar történelmi könyvtár és kutatóintézet, valamint Budapesten egy Kelet-Európa történetével foglalkozó tanszék és szeminárium létesítésével érhető el. E célra alkalmas emberek rendelkezésre állnak.

15. A külföldi magyar tudományos intézetek vezetői 1924. év végén megalkották a Külföldi Intézetek Szövetségét (K. I. Sz.), melynek tagjai külföldi intézeteink vezetői és a többi külföldön dolgozó tudományos őrsemeink. A szövetség 1925 húsvétján tartotta Berlinben első összejövetelét, amelyen eddigi tapasztalataikról és további teendőikről és terveikről tanácskoztak.

III. A külföldi ösztöndíjakció sikerének előfeltétele, hogy a tanulmányaiban kiváló egyetemi ifjúság és a fiatal magyar tudós-nemzedék mentül több külföldi nyelv alapos ismeretére szert tegyen. Ennek megszerzése azonban a mai viszonyok közt, főleg a tudospályák iránt leginkább vonzó középosztálybeli ifjak számára sok nagy nehézséggel jár. Gróf Klebelsberg Kuno tudománypolitikai programjában azonban a világnyelvekben való kiképzés intézményes megoldásáról is gondoskodik egyrészt oly módon, hogy Budapesten angol, francia, német és olasz college-eket kíván létesíteni egyetemi szaktanárok vezetésével és elegendő számú nyelvtan-ár közreműködése mellett, másrészt pedig azáltal, hogy a hazaáruló Károlyi Mihály elkobzott vagyonából a törvényhozás által alakítandó Nemzeti Közművelődési Alapítványból ilyen célra is fog ösztöndíjakat kijelölni.

IV. Külföldi tudományos kapcsolataink tehát már meglehetősen kifejlett hálózatra tettek szert. A hálózat azonban nincs mindenütt a fejlettségnek egyenlő fokán és a megoldások különfélesége nagyon szembetűnő. Az előbbi körülmények

magyarázata az, hogy az egész akció tulajdonképpen csak az utóbbi években indult meg teljes céltudatossággal és eréllyel, az utóbbinak pedig az, hogy életképes megoldás csak a helyi viszonyokból kiindulva jöhet létre. Ennek bizonyítékai egyrészt a berlini intézetnek, vagy kisebb méretek közt Fehér Gézának szófiái munkássága és annak hatása, vagy ellenkező értelemben a dorpati intézet, ahol a berlini megoldás utánzására való merev törekvésnek be kellett látnia, hogy a helyi viszonyokkal számolnia kell.

Nem szabad e téren uniformizálni, hanem az a fontos, hogy eleven kapcsolatot találjunk az illető ország tudós köreivel. Enélkül sem az intézetnek magának megerősödése, sem az a nemzetközi tudományos kapcsolat, aminek elmélyítése az intézetek célja, ki nem alakulhat.

Az ezirányú tudománypolitikának tehát határozottnak kell lennie céljainak és feladatának kitűzésében, de hajlékonynak és ötletesnek az eszközök kiválasztásában.

A célok és feladatok ez idő szerint a következők:

1. A nemzetközi tudományos munkamegosztás és szellemi együttműködés tényéből kiindulva, a különböző külföldi kultúrák központjaiban olyan őrszemek, sőt lehetőleg intézmények felállítása, amelyek ennek az együttműködésnek éber megfigyelői és aktív tevékenységükkel, vagy az illetékes kormányzati és tudományos köröknek informálása útján való szervezői.

2. Ezek a szervek az illető ország tudományos köreivel eleven és erős kapcsolatot létrehozni csak akkor tudnak, ha tudományos fajsúlyukat és tekintélyüket el tudják ismertetni és így mint egyenrangú felek tudnak velük érintkezni. Ennek egyik előfeltétele az illető ország nyelvének teljes ismerete.

3. Tudós vénájú külső őrszemeinknek módjukban lévén az illető ország tudományos intézményeinek és tudósainak legjavával érintkezni, onnan feltétlenül sok impulzust is fognak kapni és feladatuk azokat magukban feldolgozni, valamint alkalmas módon a hazai körök felé továbbadni.

4. Ilyen kvalitású tudós őrszemek többnyire rendelkeznek azzal a tulajdonsággal is, hogy a közelükbe kerülő fiatal magyar tudósokat az illető országban található legnagyobb tudományos légnyomás alá állítsák és saját egyéniségük példájának nevelőhatása alá vessék. Ezért kívánatos, hogy ha annak anyagi előfeltételei megvannak, külföldi tudományos intézetek is létesüljenek vezetésük alatt, amelyekben kutató tudósaink és fiatal tudósjelöltjeink javának hosszabb időn való kinttartózkodása szaporítja egyrészt az illető ország nyelvét és viszonyait megismerő, másrészt az ottani tudományos élet impulzusait felvevő koponyák számát és ezáltal az illető állomás határfokát növelik. Ahol ösztöndíjasok állandóan nagyobb számban vannak, ott kívánatos részükre szállást, ellátást, és ami a fő, tanulmányi vezetést biztosító *Collegium Hungaricum* létesítése. Ez Bécsben és Berlinben már megtörtént, Rómában és Párizsban tervezve van. Angliában viszont nem szükséges, mert a magyar ösztöndíjasok az ottani college-ekbe nyerne felvételt.

5. A hazai tudományosságának a külföld munkásságáról való tájékoztatásával egyenlő fontosságú a külföld tudományos köreinek a magyar tudomány állásáról való állandó tájékoztatása. Eleven és személyes kapcsolat a külföldi tudományos körökkel ennek a lehetőségét mindig magában rejti. A cél azonban az, hogy ez a tájékoztatás ne csak annyira terjedjen, amennyit előszóval szemtől-szembe végezni lehet, hanem használja fel a nyomtatott betű eszközét és terjedését. Nem szorul bizonyításra az az állítás, hogy egyetlen világnyelven sin-csenek a magyar viszonyok és főleg a tudományos eredmények kellően megismerhetővé téve. Ezeknek az őrhelyeknek a feladatuk tehát folyóiratok és önálló munkák kiadása, vagy

lefordítása útján céltudatosan gondoskodni arról, hogy viszonyainknak minél alaposabb megismertetése lehetővé váljék. E kiadványoknál kívánatos, hogy azok az illető ország valamely tekintélyes kiadójánál, ne pedig itthon jelenjenek meg, mert ezáltal terjedésük és fennmaradásuk, a külföldi könyvtárakba és bibliográfiákba való felvételük sokkal inkább biztosítva van. A kiadványok szellemi színvonalának biztosítására pedig a szerkesztőnek a hazai tudományos körökkel való kapcsolata fog szolgálni.

6. Kívánatos, hogy ez a fentiekben vázolt tevékenység *tisztán tudományos jellegű maradjon*. Ez egyrészt olyan nagy terület és annyi munkát ad, hogy a vele foglalkozók munkaerejét teljesen lefoglalja. De azonkívül az egyetlen terület, amelyen barát és ellenség egyaránt együtt működhetik, ha benne az igazi tudományt jellemző objektivitás megvan. Viszont mégis megvan a nagy politikai kihatása is, mert nemcsak embernek, hanem nemzeteknek is a kulturális súlyuk politikai tekintélyt és hatalmat is ad.

7. A tudományos munka természete hozza magával, hogy az csak lassan érik, ezért a külföldi tudományos kapcsolatok kiépítésében és gondozásában következetes kinttartásra és szívósságra van szükségünk. Már is látszik azonban, hogy ezzel a legnagyobb eredményeket fogjuk tudni fokozatosan elérni.

8. Erre a munkára egész hazai tudományosságunkat meg kell szerveznünk és nevelnünk, aminek legeredményesebb módja az új tudós generáció nevelésének megszervezése lesz. Hogy ebben az irányban az utóbbi években milyen komoly és céltudatos munka folyik, annak bizonyítására elég rámutatni arra, hogy ha évenként Berlinben 30, a bécsi Történelmi Intézetben 10, az ottani főiskolai kollégiumban 30, Rómában 5, Párizsban 20 és Angliában 20 ifjú magyar tudós fog behatóan a legkedvezőbb tudományos feltételek mellett és anyagi gondoktól menten egy esztendő, esetleg több éven át dolgozhatni, ez azt jelenti, hogy évenként több mint 100 tudósról tudunk oly módon gondoskodni, hogy az idegen nyelveket alaposan megtanulják, külföldön személyes összeköttetéseket szereznek, melyek esetleg egész életükön át hasznosak lehetnek maguk és nemzetük számára és ha csak 10 évre előre tekintünk is, ez több mint 1000 tudós számára egy egész évi vagy 500-nak kétévi külföldi tanulmányt jelent. A helyes tudánypolitika ügyelni fog arra, hogy ezek közt a tudomány minden ágának képviselői arányosan szerepeljenek. Ebből magából hazai tudományos életünknek olyan felpezsdülése és felvirágozása várható, amely a nemzet jobb jövőjére sem maradhat hatástalan.

9. A közoktatásügyi minisztériumnak egyik legnagyobb fontosságú feladata a külföldhöz kapcsoló tudományos szálak állandó szemmel tartása és tervszerű továbbfejlesztése és a külföldi tudánypolitikai irányadó tényezőkkel való lehetőleg személyes kapcsolatok kiépítése. Mindezekből egyes fontos negatív megállapítások is következnek, nevezetesen:

1. Csak komoly tudós fajsúlyú egyéniségektől várható külföldön maradandó kapcsolatok létesítése. Ezeknek egyúttal organizátoroknak is kell lenniök.

2. Nem szabad politikai, vagy gazdasági szolgálatokra igénybe venni őket, ezáltal idejüket lefoglalni és tudományos jellegüket veszélyeztetni.

3. Az új állomások létesítése és általában az akció fejlesztése tekintetében hazulról kezdeményezőleg csak ritkán és nagy óvatossággal lehet eljárni. Az intézményeknek az ottani viszonyokból kell megteremniük s azok további fejlesztését azután az ottani gyökeret vert vezető van hivatva gondozni, illetve aziránt javaslatokat tenni. A hazai tudományos és hivatalos körök feladata őket mindabban a szellemi és anyagi támogatásban részesíteni, amivel az ország rendelkezik.

IV. FEJEZET.

**A TUDOMÁNY MŰVELŐINEK
SZERVEZETEI.**

29. §. A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

Írta: BALOGH JENŐ.

A ma működő tudományos társulatok legrégebbe a Magyar Tudományos Akadémia, amely 1925 őszén ünnepelte alapításának 100. évfordulóját. Néhány társulat gyökere a múlt század első felébe nyúlik vissza, zömük annak második felében alakult és egészen a mai napig keletkeztek újabbak.¹

Tudós társaság felállításának eszméje a nemzeti művelődés barátait már régen foglalkoztatta. III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt egy magyarországi Tudományos Akadémia felállítására vonatkozó tervezetek nem jártak eredménnyel, de már Bessenyey György 1779-ben megalakította néhány barátjával a Pesti Hazafiúi Magyar Társaságot, melytől azt várta, hogy a franciaországi akadémiák irányelvei szerint teremtsen új időszakot a magyar művelődés történetében. A társaság azonban nem tudott megerősödni. Utána Kévay Miklós is fáradozott a szervezés munkájával, míg Erdélyben gróf Batthyány Ignác gyulafehérvári püspök próbálkozott szintén sikertelenül, amit több sikertelen kísérlet követett.

A Magyar Tudományos Akadémia felállítása az akkor Pozsonyban tartott magyar országgyűlésen vált valóra.² Amikor ugyanis ott a magyar nyelv ügye tárgyalatott, 1825 november 3-án, a kerületi ülésben gróf Széchenyi István „a magyar tudós társaság felállítására” birtokainak egy esztendei jövedelmét, amint később megállapította, 60.000 pengő forintot ajánlott fel.

Az ő példáját Vay Ábrahám 8000, gróf Andrassy György 10.000 és gróf Károlyi György 40.000 forint felajánlásával nyomban követték, a magyar közművelődési törekvéseknek nemes pártfogója, József főherceg, Magyarország akkori kitűnő nádora pedig rövid idő múlva szintén 10.000 forintot adományozott, s az első alapítók díszes sorához később többen csatlakoztak.

1826-ban a Hunyadiak korának későbbi kitűnő történetírója, gróf Teleki József pedig anyjának, valamint Ádám és Sámuel testvéreinek nevében is több mint 30.000 kötetet magában foglaló könyvtárát ajándékozta az Akadémiának.

1827 augusztus 18-án szentesítették a hazai nyelv művelésére felállítandó tudós társaságról, vagy Akadémiáról szóló XI. törvénycikk. 1827 november 30-án

¹ Lásd Pintér Jenő, a Magyar Irodalom Történetének kézikönyve I. kötet. 278 s köv. lapok. Akadémiai törekvések. Irodalom ugyanott.

² A M. Tud. Akadémia aránylag korán jött létre. Alapításának idején külföldön a következő fontosabb tudományos társaságok álltak fenn: Franciaországban a Richelieu bibornok által 1635-ben alapított *Académie française*, amely 1806 óta *Institut de France* neve alatt négy osztályban működött; Rómában az 1603-ban alapított *Accademia de Lincei*, melynek működése azonban többször ezünetelt; Berlinben a Leibniz által 1700-ban alapított *Akademie der Wissenschaften*; Londonban 1662, Edinburgban 1783 óta a *Royal Society*, amely azonban kizárólag matematikai és természettudományokkal foglalkozott. (A bécsi Akadémia csak 1847-ben, a belgrádi 1872-ben, a bukaresti 1879-ben, a zágrábi délszláv akadémia 1866-ban, a prágai cseh akadémia 1890-ben, a szófiai bojár akadémia 1911-ben, a lengyel akadémia Krakkóban 1872-ben alapított.)

József nádor, aki az Akadémiának pártfogását is elvállalta, gróf Teleki József elnöklete alatt 22 tagú bizottságot küldött ki az alapszabályok kidolgozására. 1830 november 17-én tartották meg az igazgatótanácsnak első ülését és 1831-ben a Társaság megkezdte munkásságát.

Azóta az Akadémia leszámítva az 1849-től 1857-ig terjedő megszakítást, valamint munkásságának az úgynevezett proletárdiktatúra alatt 1919 folyamán néhány hónapra történt megzavarását, állandóan munkálkodott és munkálkodik.

A berlini Stühler Frigyes Ágost tervei szerint készült palotáját 1865-ben foglalta el.

Az Akadémia szervezete. Az Akadémia szervezetét alkotják: az elnök, a másodelnök, a tagok, az igazgatótanács, a főtitkár, az osztályelnökök és osztálytitkárok; a főkönyvtárnok és a szükséges személyzet.

Belső tagok (tisztelési, rendes és levelező tagok) azok, akik a magyar tudományosságot mozdították elő pártfogás vagy irodalmi munkálkodás által. Külső tagok azon nem magyarul író tudósok sorából választatnak, akik a tudományosság körül érdemeikkel hírt szereztek, vagy Magyarországot, vagy az Akadémiát közelebről érdeklő munkával az Akadémia különös kitüntetésére méltókká lettek.

Az Akadémia célja: a tudomány- és irodalomnak magyar nyelven művelése és terjesztése (Alapszabályok I. §-a).

E cél elérésének eszközei. E célra az Akadémia tudományos vizsgálatokat és kísérleteket végeztet, tudományos felfedezéseket elősegít, eredeti munkákat írat, régi és új remekírókat és jeles műveket fordíttat, a tudományos, valamint szépirodalmi munkásságot jutalomtételek által is éleszti és irányozza, a tudományos ismereteket könyvtára, valamint munkák kiadása és felolvasások által terjeszti, jeles munkákat kiad.

A szellemi ügyeket elsősorban az osztályok intézik; az anyagi ügyeket az igazgatótanács kezeli.

Az osztályok. Az Akadémia munkássága három osztályban folyik le. Mind-egyik tudományosztály két-két alosztályba csoportosított. Ezek a következők: I/A. nyelvtudományi és I/B. széptudományi; II/A. bölcséleti és társadalmi; II/B. történettudományi, II.I/A. matematikai és fizikai; III/B. természettudományi alosztályok.

Tagválasztás. A tagválasztás ajánlás alapján történik. Minden akadémiai tag a saját alosztályában szakfőfiakat tagokul ajánlhat. A május hónapban tartatni szokott nagygyűlésen mindegyik osztály saját tagjai által ajánlottakra titkosan szavaz és azokat, akik legalább kétharmad szótöbbséget nyertek, mint az osztály ajánlottait, az összes Akadémia elé terjeszti. A nagygyűlés harmadik napján az Akadémia tisztelési és rendes tagjai titkos szavazással és kétharmad szótöbbséggel választják meg az osztályok ajánlottal közül a tagokat.

Az Akadémia hetenként egyszer ülést tart; minden hónapban, rendszerint az utolsó hétfőn, mind a három osztály tagjainak részvételkel összes ülést «szokott tartani.

A nyilvános osztályülések tárgyai: az illető szakba vágó előadások és közlések, az első osztályban szépirodalmi művek bemutatása is. Az összes ülésen emlékbeszédek tartatnak; az egész Akadémiát érdeklő indítványok és a bizottsági jelentések stb. tárgyalatnak.

Az eddigi munkásság főbb eredményei: A Magyar Tudós-Társaság „a hazai nyelvnek a tudományok és művészetek minden ágában leendő kiművelésére” állítatván fel, az Akadémia munkásságának első idejében nagyjelentőségű a nyelvtudományi munkásság. Ennek kiváló eredményei: a Nyelvtörténeti Szótár; Nyelvtudományi Közlemények; Régi Magyar Nyelvmemlékek; Nyelvmemléktár; Új Nyelvmemléktár; Magyar Oklevél Szótár és végre a Magyar Etymologiai

Szótár. A történettudományi munkásság kiválóbb kiadványai: a Magyar Történelmi Emlékek és a Magyar Országgyűlési Emlékek hatalmas kötetei. A természettudományok köréből különösen a természet- és földrajz, a természettan és csillagászat, a vegytan, a matematika, a mérnöki és orvosi tudományok, a mechanika és geológia köréből a tagok nagyszámú jeles dolgozatot készítettek.

A M. Tud. Akadémia kiadásában megjelent munkák és folyóiratok betűrendes cím- és tartalomjegyzéke 1830-tól 1889 végéig 502 lapra terjedő kötetben, az 1889-től 1910-ig kiadott munkák és folyóiratok tartalmának betűrendes jegyzéke pedig 1188 lapra terjedő két kötetben tétetett közzé. Azóta az újabb kiadványok az Akadémiai Értesítőben közöltek.

Az Akadémia munkásságának általános kereteiről és tárgyairól 1831-től kezdve kezdetben az Évkönyvek (megjelent tizenhét kötet), emellett az 1840 novemberben megindult Akadémiai Értesítő számolnak be. Az Akadémiai Értesítőnek újabb folyama 1860-ban, a legújabb folyam pedig 1890-ben indult meg és ez utóbbi eddig 35 kötetre terjed.

Ezenfelül az Akadémia kiadta, illetőleg hozzájárulásával támogatta a következő folyóiratokat: Budapesti Szemle, Nyelvtudományi Közlemények, Irodalomtörténeti Közlemények, Történelmi Szemle, Hadtörténelmi Közlemények, Archeológiai Értesítő.

A III. osztály folyóirata a Matematikai és Természettudományi Értesítő, amely a III. osztályban a tagok s a vendégek által bemutatott értekezéseket legfeljebb félílvnyi terjedelemben közli és ennek a külföld számára készült kiadása a *Mathematische und Naturwissenschaftliche Berichte aus Ungarn*.

Ezenfelül kiadványokban jelentek meg az emlékbeszédek és az első és második osztályban előadott értekezések.

Az Akadémia centenáriuma alkalmából tartott előadások „Az Akadémia első száz éve” cím alatt összegyűjtve jelennek meg.

1919 elején az Akadémia jövedelmének csökkenése folytán az Igazgató-Tanács kénytelen volt a kiadványok kinyomatását nagymértékben megszorítani; a társadalomnak 1921 elején mutatkozó érdeklődése, valamint az 1923. évi I. törvényeknek megalkotása, illetve a későbbi költségvetési törvényekben a vallás- és közoktatásügyi tárcának *tudományos célok támogatására* szolgáló címében megfelelő államsegély biztosítása által a vallás- és közoktatásügyi miniszter úrnak és a törvényhozás minden tényezőjének jóindulata újból lehetővé tette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia, habár egyelőre bizonyos redukált mértékben, ismét nyilvánosságra hozza tudományos munkásságának eredményeit. Az Akadémia fennállásának százéves fordulója alkalmából az 1925. évi XLVI. t.-c. megörökítette az Akadémia érdemeit és részére ugyanez alkalomból a nemzet halála jeléül 3 milliárd korona államsegélyt szavazott meg.

Az Igazgató-Tanács. Az Igazgató-Tanács örködik az Akadémia vagyona felett és a vagyoni helyzetéről pénztári számadást is vizsgál felül, valamint megállapítja a bizottságok és az osztályok meghallgatása után félévenként az Akadémia költségvetését, amely az Akadémiai Értesítőben tétetik közzé. (Legutóbbi pénztári számadás 1923-ról és költségvetés 1924-re megjelent az Akadémiai Értesítő, XXXV. kötet, 125-144. lapjain.)

Könyvkiadó vállalat. Az Akadémia a tudományos ismereteknek a tudomány önálló művelése mellett szélesebb körökben való elterjesztését is feladatai közé sorozta és ezért úgynevezett Könyvkiadó Vállalatában 1875-től fogva a történelem, az irodalom, a társadalmi tudományok és a műelmélet köréből számos fontos eredeti és fordított művet juttat a közönség kezébe. Ezidőszerint évenként egy-egy kötet adatik ki.

Nemzetközi tudományos érintkezés. A M. Tud. Akadémia 1900 óta helyet

foglalt az Akadémiák Nemzetközi Szövetségében, amely azonban a világháború kitörésekor feloszlott.

1922 novembertől kezdve a Nemzetek Szövetségének megkeresésére az Akadémia vállalta mindazon ügyek elintézését, amelyeket a nemzetközi tudományos együttműködés terén más nemzetek tagjai a Magyarország területén működő főiskolákhoz és tudományos intézetekhez intéztek.

1924 óta az Akadémia felkérte a kiadásában megjelent művek szerzőit, hogy olyan dolgozataikhoz, amelyek tudományos kutatás eredményeit tartalmazzák és a külföldet is érdekelhetik, francia-, angol-, vagy németnyelvű kivonatol készítsenek. Ebben a kivonatban feltüntetendő a dolgozat rövid tartalma; a dolgozat végén pedig a fejtegetések sommás összefoglalása és a végső következtetések.

Balogh Jenő.

AZ Akadémia tagjai:

Elnökség:

Berzeviczy Albert ig. és t. t., elnök. Ilosvay Lajos, r. t., másodelnök. Balogh Jenő, r. t., főtitkár.

Igazgatótanács:

Az igazgatótanács választottjai: gróf Dessewffy Aurél, József főherceg t. t., gróf Apponyi Albert t. t., Csernoch János, herceg Batthyány-Strattmann László t. t., gróf Károlyi Gyula, Szmrecsányi Lajos, gróf Széchenyi Emil, gróf Teleki Pál t. t., Popovics Sándor, gróf Zichy János.

Az Akadémia választottjai: báró Wlassics Gyula t. t., báró Forster Gyula t. t., Pauer Imre t. t., gróf Andrássy Gyula r. t., Concha Győző r. t., Rákosi Jenő t. t., Fröhlich Izidor r. t., Herczeg Ferenc t. t., Szinnyei József r. t., gróf Klebelsberg Kuno t. t., Csánki Dezső r. t.

Tiszteleti tagok:

I. osztály: Rákosi Jenő ig. t., Herczeg Ferenc ig. t., Kozma Andor, Hubay Jenő, Vargha Gyula, Ravasz László.

II. osztály: gróf Apponyi Albert ig. t., Darányi Ignác, báró Forster Gyula ig. t., Plósz Sándor ig. t., Berzeviczy Albert ig. t., elnök, Pauer Imre ig. t., báró Wlassics Gyula ig. t., gróf Klebelsberg Kuno ig. t., Károlyi Árpád.

III. osztály: Lenard Fülöp, József főherceg ig. t., herceg Batthyány-Strattmann László ig. t., Koburg Ferdinánd, Hauszmann Alajos, gróf Teleki Pál ig. t.”.

A rendes és levelező tagok (alosztályok szerint csoportosítva):

7. Nyelv- és széptudományi osztály:

A) Nyelvtudományi alosztály:

Rendes tagok: Szinnyei József osztálytitkár, Munkácsi Bernát, Némethy Géza osztályelnök, Melich János, Petz Gedeon, Gombocz Zoltán, Zolnai Gyula.

Levelező tagok: Bánóczi József, Kunos Ignác, Gyomlay Gyula, Vári Rezső» Pápay József, Tolnai Vilmos, Bleyer Jakab, Láng Nándor, Vikár Béla, Schmidt József, Darkó Jenő, Horger Antal, Mészöly Gedeon, Förster Aurél, Németh Gyula, Huszti József, Kmoskó Mihály, Schmidt Henrik, Jakubovich Emil, gróf Zichy István.

B) Széptudományi alosztály:

Rendes tagok: Badics Ferenc, Ferenczi Zoltán, Négyesy László, Csengery János, Császár Elemér, Voinovich Géza, Dézsi Lajos, Horváth Cyrill.

Levelező tagok: Szabolcska Mihály, Pékár Gyula, Divald Kornél, Ambrus Zoltán, Vizsota Gyula, Szinnyei Ferenc, Pintér Jenő, Horváth János, Vargha Dámján, Solymossy Sándor, Papp Ferenc, Zlinszky Aladár, Szász. Károly, Heinnemann Tivadar, Petrovits Elek, Kéky Lajos, Jakab Ödön, Zsigmond Ferenc.

Külső tagok: Jones W. Henrik, Sclmchardt Hugó, Mahésaehandra Nyayaratna, Setälä Emil, Thomsen Vilmos, Stein Aurél, Winkler Henrik, Naville Ede, Hatzidákisz György, Hirth Frigyes, Croiset Alfréd, báró Wilamowitz-Moellendori Ulrik, E. Denison Ross, Snouck Hurgronje Keresztély, Sievers Eduárd, Bezold Károly, Wiklund Károly Bernát, Stumme János, Wich mann György, Becker Fülöp Agost.

II. A bölcséleti, társadalmi és történeti tudományok osztálya:

A) Bölcséleti és társadalmi alosztály:

Rendes tagok: Concha Győző, Földes Béla, Nagy Ferenc, gróf Andrássy Gyula, Gaal Jenő, Balogh Jenő főtitkár, Magyar Gyéza, György Endre, Prohászka Ottokár, Kováts Gyula, Pauler Ákos.

Levelező tagok: Óvári Kelemen, Grosschmid Béni, Reiner János, Th irr ingusztáv, Kunz Jenő, Balogh Artúr, Bernát István, Finkey Ferenc, Polner Ödön, Angyal Pál, Jankovich Béla, Schneller István, Illés József, Fellner Frigyes, Kornis Gyula, Kovács Alajos, Hegedűs Lóránt, Heller Farkas, Székely István.. Ereky István, Kolosváry Bálint, Czettler Jenő, Dékány István, Holub József. Kováts Ferenc, Kenéz Béla, Moór Gyula, Schütz Antal.

B) Történettudományi alosztály:

Rendes tagok: Csánki Dezső osztályelnök, Karácsonyi János, Ballagi Aladár, Szádeczky Kardoss Lajos, Fináczy Ernő osztály titkár, Angyal Dávid, Kollányi Ferenc, Takáts Sándor.

Levelező tagok: Szentkláray Jenő, Marczali Henrik, Komáromy András, Wertheimer Ede, Szendrei János, Kuzsinszky Bálint, Erdélyi László, Sebestyén Gyula, Áldásy Antal, Mahler Ede, Hornyánszky Gyula, Barabás Samu, Hodinka Antal, Domanovszky Sándor, Varjú Elemér, Jancsó Benedek, Szentpétery Imre, Hóman Bálint, Pilch Jenő, Lukinich Imre, Eckhardt Ferenc, Iványi Béla, Hekler Antal, Gerevich Tibor, Gombos Ferenc Albin, Madzsar Imre, Szeki'ü Gyula.

Külső tagok: Hildebrand János, Chantre Ernő, Zakrzewski Vince, Stein Lajos, Pessina Henrik, Kropf Lajos, Pierantoni Ágost, Bury John B., Wach Adolf, Pastor Lajos, Ehrle Ferenc, Erman Adolf, Horn Emil, Ottenthal Emil. Brentano Lujo, Bresslau Harry, Wiedermann Alfréd, Mayr György, Steindorf György, Wolf Gyula, Gide Charles, Nitti Francesco, Redlich Oswald, Dabrovsky János, Japikso Miklós, Mayer Eduard.

III. Matematikai és természettudományi osztály:

A) Matematikai és fizikai alosztály:

Rendes tagok: Fröchlich Izidor osztálytitkár, Réthy Mór, Ilosvay Lajos másodelnök, Rados Gusztáv, Kövesligethy Radó, Farkais Gyula, Kürschák József, Tangl Károly, Winkler Lajos, Szarvasy Imre, Rejtő Sándor, Sigmund Elek.

Levelező tagok: B álló Mátyás, Zipernowszky Károly, Bugarszky István, Hoor-Tempis Mór, Schlesinger Lajos, Bodola Lajos, Buchböck Gusztáv, Klu-pathy Jenő, Wittmann Ferenc, Fejér Lipót, báró Harkányi Béla, Fényi Gyula.

Riesz Frigyes, Steiner Lajos, Oltay Károly, Eybár István, Kőnek Frigyes, Pogány Béla, Szily Kálmán, Mikola Sándor, Zelovich Kornél, Pékár Dezső, Zemplén Géza, Gróh Gyula, Ortway Dezső.

B) Természettudományi alosztály.

Eendes tagok: Horváth Géza osztályelnök, Koch Antal, Lenhossék Mihály, Mágocsy-Dietz Sándor, Méhely Lajos, Schafarzik Ferenc, Istvánffy Gyula, Hutyra Ferenc, Zimányi Károly, Preisz Hugó, Mauritz Béla.

Levelező tagok: báró Kétly Károly, Hollós László, Tuzison János, ifj. Entz Géza, Eichter Aladár, Buday Kálmán, Schaffer Károly, Krompecher Ödön, Böckh Hugó, Pálffy Mór, Degen Árpád, Filarszky Nándor, báró Nopcsa Ferenc, Kenyeres Balázs, Marék József, Magyary-Kossa Gyula, Zahlbruckner Sándor, Vitális István, Cholnoky Jenő, Papp Károly, Vámosy Zoltán, Zimmermann Ágoston, Kerpely Kálmán, Vendl Aladár, Verebely Tibor, Bókay János, Gelei József, Jakabházy Zsigmond, Kaán Károly, Csiki Ernő.

Külső tagok: Zsujovics János, Ostwald Vilmos, Freycinet Károly, Klein Félix, Nernst Walther, Mittag-Leffler Magnus Gösta, Veronese József, Hubert Dávid, Wolf Miksa, Salkowski Ernő, Picard Emil, Volterra Vito, Zeeman Pieter, Engler Adolf, Plate Lajos, Eamann Emil, Santiago Ramon y Cayal.

30. §. A TÖBBI TUDOMÁNYOS TÁRSULATOKÉ

Szerkesztette: MAGYARY ZOLTÁN.

Barlangkutató Társulat	51	Meteorológiai Társaság	49
Benczúr-Társaság.....	38	Mérnök- és Építész-Egylet	6
Berlini Magyar Intézet Barátainak		Minerva-Társaság	41
Egyesülete	34	Néprajzi Társaság	16
Bibliophil Társaság	39	Numizmatikai Társulat	23
Budavári Tudományos Társaság	40	Nyelvtudományi Társaság	24
Debreceni Tisza István Tud. Társ.....	42	Orvosegyesület, Budapesti	2
Erzsébet-egyetem Barátainak Egye-		Orvosi Továbbképzés Központi Bi-	
sülete	50	zottsága	28
Felsőoktatásügyi Egyesület	30	Pedagógiai Társaság	18
Ferenc József Tudományegyetem		Petőfi Társaság	10
Barátainak Egyesülete	43	Philológiai Társaság, Budapesti	9
Filozófiai Társaság	22	Protestáns Irodalmi Társaság	15
Földrajzi Társaság	8	Régészeti Társulat	11
Földtani Társulat, Magyarhoni.....	4	Eovartani Társaság	27
Gyermektanulmányi és Gyakorlati		Sebésztársaság	26
Lélektani Társaság	20	Statisztikai Társaság	44
Gyógypedagógiai Társaság	46	Stella Csillagászati Társaság	47
Heraldikai és Genealógiai Társaság	13	Szemorvos Társaság	25
Iparművészeti Társulat	14	Szent István Akadémia	33
Irodalmi Társaság	45	Szinyei Merse Pál Társaság	36
Irodalomtörténeti Társaság	31	Társadalomtudományi Egyesület.....	48
Jcrászegvlet	12	Természettudományi Társulat	3
Képzőművészeti Társulat	5	Történelmi Társulat.....	7
Kisfaludy-Társaság	1	Turkulózis Egyesülete, Magyar Or-	
Kőrösi Csoma-Társaság	35	vosok	32
Közgazdasági Társaság	19	Turáni Társaság.....	29
Külügyi Társaság	37	Uránia Tudományos Társaság	21
Mathematikai és Fizikai Társaság	17		

¹ A ma működő tudományos társulatokat keletkezésük sorrendjeiben közöljük. A megszűnt társulatokra nem terjeszkedünk ki.



Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.



Statisztikai Hivatal, Budapest.

1. KISFALUDY-TÁRSASÁG. Az ország első széptani intézete. Kisfaludy Károly (t. 1830.) tíz barátja alapította, a barátjuk szobrára gyűlt összeg megmaradt részéből jutalmakat tűzve szépirodalmi kérdésekre. Ezek tízen: Bajza József, Bártfay László, Bugát Pál, Forgó György, Heimeczy Mihály, Schedel Ferenc, Stettner György, Szalay Imre, Vörösmarty Mihály, Walther László. Az alakuló ülést 1837 február 6-án tartották, a mester halála napján, maguk közé vévén Csaló Pált, Czuczort, gr. Desseffy Aurélt, b. Jósika Miklóst, Kovács Pált, Kölcseyt, Péczely Józsefet, Szenvey Józsefet, Szontagh Gusztávot, továbbá Fáy Andrást, kit igazgatóvá, s Tóth Lőrincet, akit jegyzővé választottak. A Társaság felolvasó üléseket tartott s pályakérdéseket tűzött ki. Pályázataik egyrészt az irodalmi műfajok elméleti vizsgálatára vonatkoztak (a korszerű eposz, az új francia dráma), másrészt a ritkább, elhanyagolt műfajok művelésére, minő akkor a ballada volt s a költői beszély. A Társaság mindezzel ösztönt és példát kívánt adni az íróknak, emelve a közönség ízlését is. Kiadták Kisfaludy Károly munkáit, Nemzeti Könyvtárt indítottak már régi írók. Kármán, Csokonai, Vitkovics munkáiból; a jutalmazott pályaműveket közzétették Évlapjaikban. Széptani Remekírók c. gyűjteményben kiadták Aristoteles könyvét a költészetéről, Horatius levelét a Pisókhöz-Longinust, Hunfalvy Pál, Czuczor és Kiss János fordításában, utóbb Boileau tankölteményét a költészetéről lefordította Erdélyi János, Popo-ét a műbírálatról Lukács Móric. Majd Hellén-Könyvtárt kezdtek egy anthológiával, Sophokles összes munkáinak lefordítását tervezték. Külföldi regénytárt indítottak, melybe Petőfi is fordított. Szépirodalmi Szemlét is terveztek, mely azonban csak 47-ben jött létre, s csupán egy esztendeig élt. Céltudatosan munkálkodtak irodalmunk emelésén. Előkészítették a nemzeti, népies irány kifejlődését. Pályadíjat tűztek ki a nemzeti és népies elem vizsgálatára a költészetben; Erdélyi ismétleten fejtegette a népköltés sajátosságait, s szerkesztője lett az első népköltési gyűjteménynek. A Társaság költői pályázatán tűnt fel Arany János, 46-ban *Az elveszett alkotmány* satirikus eposzával, 47-ben pedig a népies költői irány remekével, *Toldi-xal*. 48-ban taggá is választották.

A szabadságharc megszakította a Társaság munkásságát s 1862-ig szünetelésre kényszerítette. Eötvös József

és Csengery Antal fáradoztak feltámasztásán. Elnökké ekkor Eötvös Józsefet választották, igazgatóvá Arany Jánost. Ő alatta két nagyszabású vállalat létesült: egyik Shakespeare összes műveinek fordítása s kiadása, 18 kötetben, egymás szigorú bírálata alatt; a másik Molière munkáinak lefordítása s kiadása. Adtak ki Spanyol Színműtárt is s számos kötetet a világirodalom verses és prózai remekeiből, így a Niebelung-ének fordítását Szász Károlytól, szintén ő tőle Tennyson királyidylljeit; Burns verseit Léway, Aristót Radó, Moore-t Lőrinczy Zsigmond, a Frith j of -mondát Győry Vilmos, Sakuntalát Fiók Károly fordításában; prózai művek közt Thackerayt. Cervantest, Eliot-t, az eredeti művek közt is jelentek meg. Madách *Ember tragédiája*, Kemény Zsigmond elbeszélései, adtak ki széptani műveket is, így Gyulai Pál kitűnő könyvét *Katona József* és *Bánk bánja*, Beöthy fejtegetéseit a tragikumról, Salamon Ferenc, Péterfy Jenő tanulmányait, Riedl Petőfi-könyvét. Folytatták a régi népköltési gyűjtemény; legbecsesebb, első három kötetét Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében. Nemzeti Könyvtár is indult meg; irodalmunk jeles műveinek kritikái, jegyzetes kiadásával. A Társaság kebelében a Shakespeare munkáinak javított kiadására Shakespeare-Bizottság működik, mely a költő műveinek terjesztése és színpadi előadásai dolgában eredményesen buzgólkodik. A Társaság szépirodalmi és széptani jutalmakat tűz ki. Greguss Ágost hagyatékából hat évenként utólagos jutalmakkal koszorúzza a kritika, színészet, festészet, szobrászat, zene, építészet legkiválóbb alkotásait. A tagsági helyek száma 50. Elnökei voltak: Eötvös József után Kemény Zsigmond (1866-73.), Toldy Ferenc (75-ig), Gyulai Pál (1879-1899.). Beöthy Zsolt (1900-1922.). Elnök jelenleg Berzeviczy Albert, másodelnök Vargha Gyula, titkár: Voinovich Géza, jegyző: Kéký Lajos.

2. A BUDAPESTI KIR. ORVOS-EGYESÜLET.

1837 október 14-én alakult meg és azóta szakadatlanul működik; alapszabályai azonban csak későbbben, majdnem, öt évig folytatott szorgalmazás után 1842. évben nyerték meg a legfelsőbb helybenhagyást és így ez az év tekinthető az alapítás évének. V. Ferdinánd magyar király 1841. évi december hó 4-én kelt elhatározása által megengedte, hogy az egyesület „Regia so-

cietas Medica Buda-Pestiensis” címet viselhesse és tagjainak oklevelet állíthasson, ki.

Az egyesület célja az orvoistant s annak segédtudományait a tagok, vagy mások által tett észleletek és tapasztalatok előadása vagy előre kitűzött tudományos tárgyak és orvostársadalmi kérdések megvitatása, valamint közös dolgozatok által művelni. E cél elérésére az egyesület időszakos tudományos üléseket és szakértekezleteket tart, szakosztályokat alakít, tárgyalásait és dolgozatait a szaklapokban közzéteszi és egyesületi könyvtárt tart fenn.

Az egyesület rendes tagjai lehetnek a Budapesten lakó feddhetetlen jellemű orvosdoktorok, kik tudományos közreműködésük által az egyesület céljait előmozdítani ígérik. Számuk határozatlan. Vannak alapító, levelező és tiszteletbeli tagok is. A tagok választása évenként egyszer az évvégi közgyűlésen történik.

Az egyesületet tisztikar és 18 tagú választmány vezeti.

A rendes tudományos ülések minden hónap második és negyedik szombatjait tartatnak. Hírsz. rendes tag kívánságára az orvostudomány valamely ágának tüzetesebb művelésére szakosztályok alakíthatók. A következő szakosztályok működnek: 1. ginekologikus, 2. elme- és idegkörtani, 3. stomatologikus, 4. otológiai, 5. dermatológiai és urológiai, 6. sebészeti, 7. orr- és torokgyógyászati szakosztály.

Az egyesület elnöke Buday Kálmán. Másodelnöke Tóth István. Titkára Lehotzky-Semmelweis Kálmán. Helyisége saját házában VIII, fezentkirályi-utca 21. szám alatt van.

3. KIRÁLYI MAGYAR TERMÉSZET-TUDOMÁNYI TÁRSULAT.

Célja: A természettudományokat általában művelni, különösen hazánkat e szempontból vizsgálni és a természettudományi ismereteket terjeszteni.

Alapítása és története. A Társulat *Magyar Természettudományi Társulat* címen Bugát Pál pesti egyetemi orvos-tanár ösztönzésére, a magyar orvosok és természetvizsgálók pesti gyűlése alkalmából, 1841 május 28-án kibocsátott aláírási ív alapján, melyet 134-en írtak alá, 1841 június 13-án alakult meg hivatalosan. A „Királyi” jelző 1844 október 22-én leérkezett királyi engedély alapján került a Társulat nevébe. Ugyanezen királyi engedély-irat a Társulatot nyilvánosnak és országosnak ismerte el és megadta az „oklevél-összthatási képességet” is. Első alap-

szabályait Bugát Pál és Vajda Péter készítették.

Az alapítók a Társulat működési körét igen szélesre szabták. A szorosabban megszabott célok között még a következő nagy feladatok szerepeltek: „hogy ne mások, de mi halmozzuk össze imádott hazánk természetadta kincseit, azért, hogy azt mindnyájan megismerhessük, azért, hogy azok felhasználására egymást kölcsönösen megtanítsuk; hogy mindenféle termelő biztosan megtudhassa, mi módon lehessen és kelljen legjobban értékesítenie terményét; – hogy a bányász közölje bányája kincseit a tudóssal, a tudós viszont a tudomány adatait a bányásszal; hogy az iparos. – tartozék az bármily szakmához, – a tudomány lobogó szövétékenél feiv. j. javgvisítást nyerjen afeől, melyik a leghe-lyesebb út, melyen megindulnia, és továbbhaladnia kell, – hogy ne legyünk tovább is kénytelenek idegen népektől drága pénzen venni meg azokat, amiknek saját magunk is birtokában, sőt egy némelyiknek bővében is vagyunk.”

Természetesen az alkotni vágyás nemcsak lievében magasra tűzött célokat nem lehetett csupán lelkesedéssel és kevésszámú szakember odaadó munkájával meg néhány száz tag befolyó tagdíjával megvalósítani. A vezető embereknek a Társulat működésének negyedszázados jubileumán be kellett látniok, hogy a siker biztosításáért szűkebbre kell szorítani a Társulat feladatát, A Társulatnak, ha élni akar és az ország érdeklődését nagyobb mértékben biztosítani akarja, föl kell hagynia a vice-akadémia és vice-múzeum egyetemes szerepével és teljes határozottsággal a *természettudományok terjesztésének és meg-kevdéltetésének, szóval népszerűsítésének útjára* kell lépnie.

A Társulat ily irányú megreformálása Szily Kálmán nevéhez fűződik. Az ő buzgólkodásának eredménye a *Természettudományi Közlöny* megindítása, melynek első száma az ő szakavatott szerkesztésében 1869 január 10-én jelent meg és mely csakhamar egyesítette és irányította összes természettudományi íróinkat, kik minden jelentősebb tudományos eseményről, sőt feltevésről is, helyes magyarsággal, közérthető és vonzó módon értesítették a magyar közönséget. És a magyarság, mely azelőtt bizony nem igen lelkesedett a magyar természettudományi munkákért, sokkal nagyobb mértékben támogatta a Szily szellemében megreformált és újjáalakított Társulatot, mint amilyenben a legvéreesebbek va-

laha is remélték. 1868 elején a társulati tagok száma nem érte el a 600-at, amikor 1869 végén a Természettudományi Közlöny első kötete megjelent, a tagok száma már 1658-ra emelkedett. Azóta a tagok száma folyton és állandóan gyarapodik: 1874-ben elérts a 4000-t, 1878-ban az 5000-t, 1889-ben a 7000-t, 1898-ban a 8000-t. 1906-ban a 9000-t, 1912-ben a 10.000-t, 1917-ben a 11.000-t. 1918-ban a 13.000-t, 1919-ben a 14.000-t, 1920-ban a 17.000-t, 1921-ben a 20.000-t. 1922-ben a 22.000-t, 1923-ban a 25.000-t és 1924-ben a 27.000-t. E számban benne vannak ugyan az elszakított országterületeken élő tagok is, kikről nem tudja a Társulat, vajjon számíthat-e további közreműködésükre, azonban $s <$ tagok leszámításával is, a tagok száma 1925-ben meghaladja a 20.000-t.

A Társulat a Természettudományi Közlöny megindítása óta máig, munkakörét a követelményekhez mérten szélesíteni és munkásságát mélyíteni törekedett, de a vezetésben ma is az a szellem uralkodik, melyet Szily kezdeményezett. A Társulat ügyeinek intézői ma is azt tartják szemmel, hogy a természettudományok haladását híven ismertessék és a természettudományos jelenségeket helyesen értelmezzék. Nem kacérkodnak divatos áramlatokkal, melyeknek a természettudományokhoz semmi közük; nem kalandoznak el olyan területekre, amelyeken a természettudományos kutatás módszerei cserben hagyhatják, hanem igyekeznek kielégíteni azok tudásszomját, akiket a természet jelenségei, alkotásai és változatlan törvényei érdekelnek, és akik fogékonyak minden olyan ismeret iránt, amellyel az ország gazdasági és kulturális megerősödésének ügyét eredményesen lehet szolgálni.

Működésének eszközei:

1. Kiadványok:

a) *Természettudományi Közlöny.* Népszerű módon, vonzóan, képekkel illusztrálva a természettudományok minden ágának és a technikának haladásáról tájékoztat, különös tekintettel a gyakorlati élet követelményeire. Nagy gondot fordít a magyarosságra és a közérthetőségre. A világháború kitörése előtt havonként kétszer, a világháború alatt havonként egyszer és az összeomlás óta kéthavonként egyszer jelent meg; 1925-től kezdve ismét havi füzetekben kapják a tagok, évenként 30 ívnyi terjedelemben. Megjelenésének példányszáma líteó-ben 21.000. Eddig megjelent köteteknek «zárna 58. Szerkesztik: *Gombocz Endre* és *Szabó-Patay József*.

Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz. Évnegyedes folyóirat. A Természettudományi Közlöny kiegészítő része; nagyobb összefoglaló cikkekben és rövidebb, szakszerű referátumokban a természettudományi mozgalmakról tájékoztat. A békében évnegyedenként 3-3 ívnyi terjedelemben jelent meg. Most évenként 5-6 íves füzetekben 10.000 korona ráfizetéssel kapják meg a Társulat tagjai. 1924 év végéig 156 pótfüzet jelent meg. Példányszáma 1924-ben 7500.

b) *Természettudományi Könyvkiadó Vállalat.* 1872-ben alakult. Hároméves ciklusokban részint hazai, részint külföldi legjelesebb íróktól jeles természettudományi műveket jelentet meg. E vállalat keretén belül eddig 92 nagy munka jelent meg; köztük a külföldiek sorából: *Cotta, Darwin, Huxley, Tyndall, Heimholtz, Reclus, Emery, Guillemin, Lubbock, Brühl, Keller, Lehmann, Berget, Howard, Schimper, Bichard, Walther, Poincaré, Tissot, Lamvert, Schaffer* stb., a hazaiak sorából: *Lóczy, Herman O., Ilosvay, Heller, Schmidt, Wartmann, Szabó J., Klug, Thanhoffer, Alföldy, Laufener, Almásy; Steudoriz, Mágocsy-Dietz, Abafi-Aigner, Hoffmann-Wagner, Aujeszy* stb. alapvető művei.

A békében e vállalatban ciklusonként (háromévenként) 150-180 ívnyi illusztrált munka jelent meg, az összeomlás óta pedig eddig a következő művek jelentek meg: *Schaffer: Általános geológia* c. műve 45½ ívnyi terjedelemben, 500 képpel illusztrálva. *Göldi: Betegségokozó és betegséglejlesztő rovarok; Molisch: Növényélettan, különös tekintettel a kertészetre* és *Lovassy: Gazdasági állattan* c. művei. Példányszámaik: 2500-3500.

d) *Magyar Chemiai Folyóirat.* Havonként megjelenő szakfolyóirat. Két részből áll, melyek közül az egyik chemiai szakközleményeket hoz, a másik pedig önálló, eredeti, nagyszabású munkálatokból áll, melyek részint a tiszta tudománynak, részint a chemia egyes alkalmazott ágainak speciális részét tárgyalják s mint külön kötetek is megjelennek (ilyen legutóbb megjelent munka: *Buchböck: Fizikai-chemiai mérőműszerek*). Eddig 28 évfolyama jelent meg. Példányszáma: 1600.

c) *Állattani Közlemények.* A zoológia körébe vágó eredeti kutatásokról és eseményekről ad számot, Eüaig ~1*1 évfolyama áll rendelkezésre. Példányszáma: 1100.

f) *Botanikai Közlemények.* A hazánk flórájára vonatkozó kutatásokon kívül a botanikai fontosabb mozgalmakról is

tudósít. 1924. év végéig 21 kötete jelent meg. Példányszáma: 1500.

Az Állattani és Botanikai Közlemények mellékleteként idegen (német-) nyelvű *Revue* is jelenik meg a külföld számára.

g) *Népszerű Természettudományi Könyvtár.* 1910-ben indult meg. Megindítását az a szükségessé, hogy a természettudományok egyes közérdekű fejezetei, kisebb terjedelmű, olcsóbb kiadásokban terjedhessenek el. E vállalat keretében jelentek meg: *Wodetzky, Az üstökösök; Steiner Szilárd, Színes fotoarafa; Kirándulók zsebkönyve.*

h) *Országos segélyből és a Társulat forgó tőkéjéből kiadott monográfiák és egyéb kiadványok.* A magyar törvényhozástól 1870-től 1918-ig állandóan megszavazott évi 4000 forintnyi országos segélyből és a Társulat forgótőkéjéből 64 mű jelent meg, melyek egytől-egyig önálló kutatások becses eredményeit foglalják magukban. Köztük van az 1920-ban befejezett a *Magyar birodalom állatvilágának rendszeres leírása* c. nagy mű, mely magyar és latin nyelven három vaskos kötetben jelent meg.

2. *Szakosztályok.* A Társulat keretén belül négy szakosztály, jelesen: 1. az állattani, 2. kémiai-ásványtani, 3. élet- és 4. növénytani szakosztály működik. Üléseiket, a nyári szünet kivételével, havonként tartják s gazdag tárgysorozatokban nemcsak önálló kutatásokon alapuló elméleti tárgyú, hanem összefoglaló, referáló, ismertető, sőt gyakorlati irányú előadások is szerepelnek. A szakosztályok – *Ilosvay Lajos* indítványára – 1891-ben alakultak. Munkálkodásuk eredményei a Pótfüzetekben, a Magyar Chemiai Folyóiratban, az Állattani és Botanikai Közleményekben jelennek meg.

3. *Előadások.* A természettudományi ismereteknek az élő szó és kísérletek bemutatása útján való terjesztésére szolgál a *Népszerű Természettudományi Estélyek*, a *Népszerű Kurzus-előadások* és az *Egyetemes szakosztályi előadások* intézménye.

4. *Könyvtár.* A Társulat könyvtára, mely a tagok rendelkezésére áll. az ország egyik leggazdagabb természettudományi könyvtára. A benne levő kötetek száma meghaladja a *harminchat-ezret*. Olvasótermében a békében az összes hazai és a legnevezetesebb külföldi folyóiratok megvoltak, most ez a szám 31 magyar, 17 német, 3 angol és 2 francia nyelvű folyóiratra csökkent. A Társulat a világ összes nevezetesebb természettudományi társulataival (szám szerint 204-gyel) áll csere-összeköttetésben.

Tagsági díjak. A békében és a háború tartama alatt az évi tagsági díj volt a fővárosi tagok számára, kik a könyvtárt használhatják és az előadásokat látogathatják, 10 korona, a vidékiek számára 8 korona. Most a fővárosi tagok tagdíja 125.000 korona, a vidékieké 100.000 korona.

Tisztikar. Elnök: *Dr. Ilosvay Lajos*, ny. államtitkár. Alelnökök: *Dr. Hutyra Ferenc*, az állatorvosi főiskola rektora és *dr. Mágocsy-Dietz Sándor* egyetemi tanár. Első titkár: *Dr. Gombocz Endre* egyetemi m. tanár. Másodtitkárok: *Dr. Szabó-Patay József*, a M. Nemzeti Múzeum I. oszt. öre és *Grubovszky Camill* főreáliskola! tanár.

A Társult irodája, könyvtára, olvasóterme és ülésterme saját házában Budapesten van (VIII, Eszterházy-utca 16. szám).

A Társulat történetére nézve lásd: *Kátai Gábor*: A Kir. Magy. Természettudományi Társulat története alapításától fogva máig. Pest (Nyomatott Bucsánszky Alajosnál), 1868. – Emlékkönyv a Kir. Magy. Természettudományi Társulat felszázados jubileumára. Budapest, 1892.

Dr. Gorka Sándor.

4. MAGYARHONI FÖLDTANI TÁRSULAT.

A Magyarhoni Földtani Társulat 1850 július 6-án alakult meg *Zipser Endre* tanár kezdeményezésére. *Célja*: a földtannak és rokon tudományainak védelme és terjesztése. (Alapszabályait 1. a Földtani Közlönynek 1914. évi XLI^f. kötetében.)

Története: Működése kezdetben szoros kapcsolatban állott a *bécsi cs. és kir. birodalmi Földtani Intézettel*, később a *Magyar Nemzeti Múzeummal* s végül az 1869-ben felállított m. kir. *Földtani Intézethez* a mai napig is a legszorosabb kötelékek fűzik a Társulatot.

A *Társulat tudományos működése* eleinte – a nyomasztó politikai helyzet folytán – csak nehezen indult meg. 1870-től nagyobb lendületet vett, számos szakülést, kirándulást rendezett. *1891-ben* a Társulat fáradhatatlan és 12 éven át buzgó elnökének. *Szabó Józsefnek* emlékét megörökítendő. *Szabó József ezüst emlékérem-alapot* létesített eredeti önálló vizsgálaton alapuló tudományos munkák jutalmazására. A mielőtt kiadta a Társulat *Magyarország első magyar geológiai térképét* s részt vett az országos kiállításon, hol érmet és oklevelet nyert. *1900-ban ünnepelte 50 éves fennállását* s adta ki először a Szabó-érmet akkori érdemes elnökének. *Böckh Ja-*

twsnak, a magyar geológia kiváló művelőjének.

Ez időtől 1911-ig a Társulat tudományos működése mindjobban emelkedő tendenciát mutatott. Pezsgő társulati élet fejlődött ki, csereviszonyba és érintkezésbe lépett a külföld minden számottevő tudományos szakintézetével és egyesületével.

A világháború után itt is visszaesés állott be. 1920-ban a társulati tudományos munka ismét fejlődésnek indult: tagjai évenként 10-12 szakülésen élénk tudományos szakmunkásságról tesznek tanúságot. A Társulat jelenlegi rendes tagjainak száma 500-on felül van.

A Társulat folyóirata: A Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai I-V. évf. (1856-1870). *Földtani Közlöny* (Geologische Mitteilungen) I-LVI. évf. (1871-1926). E folyóirat egyúttal a m. kir. Földtani Intézet hivatalos közlönye. Háború előtt havonként, most pedig hosszabb időközökben jelenik meg. 1880 óta a Közlöny a nyugateurópai nyelvek egyikén is (rendesen németül) megjelenik.

Kiadványai: Földtani Értesítői-III. (1880-1882.)

F. Posepny: Erzlagerstätten von Rézbánya. (1874.)

Szabó L.: Selmecz környékének geológiai viszonyai. (1886.)

Szabó L.: A magyar korona orszáagi földtani viszonyainak rövid vázolata. – Kurze Übersicht der geologischen verhältnisse der Länder der ungarischen Krone. (1879.)

Koch A.: Az erdélyrészi medence harmadkorú képződményei. II. Neogen. (1900.) Das Tertiärbecken von Siebenbürgen. II. STEOGEN. (1900.)

Staub M.: A Cinnamomum-nem története. Geschichte des Genus Cinnamomum.

Tartalommutató: Generalregister: 1852-1882., 1883-1900.

A Társulatnak gyűjteményei nincsenek. Van azonban két alosztálya: I. *Barlangkutató szakosztály.* (Elnöke: Kadic O., titkára: Ferenczy I.) Folyóirata: *Barlangkutató.* 2. *Hidrológiai szakosztály.* (Elnöke: Schafarzik F., titkára: Mayer I.) Folyóirata: *Hidrológiai Közlemények.* Eddig megjelent 3 évfolyam.

Elnöke: dr. Mauritz Béla egyet. nyilv. r. tanár. *Aelnöke: dr. Liffa Aurél* műegyetemi ny. rk. tanár, főgeológus. *Első titkára: dr. Zeller Tibor* egyet. adjunktus, *másodtitkára: Feichler Róbert* egyet. tanársegéd. A Társulat választmányának 24 tagja van. A Földtani Közlöny (Geologische

Mitteilung) mindenkori szerkesztői a titkárok.

A Társulat lakáscíme: Budapest, VIII., Múzeum-körút 4. sz.

5. ORSZÁGOS MAGYAR KÉPZŐ- MŰVÉSZETI TÁRSULAT.

A Képzőművészeti Társulat alapszabályszerű célja: „a hazai képzőművészetet minden ágában felkarolni, mind szellemi, mind anyagi érdekeit előmozdítani, a műízlést nemesíteni s a műezeretetet terjeszteni”. Célja elérése érdekében a) „kiállításokat rendez hazai és jeles külföldi művekből és ezek eladását közvetíti, b) honi művészekről műtermékeket vásárol s eladásukat, illetőleg kisorsolásukat eszközli, c) műtermékeket ad tagjai számára, különös tekintettel a hazai tárgyakra, d) tehetséges fiatal művészeket kiképeztetésükben segít, e) hazai szegény, tehetetlen művészeket és családjaikat segít, f) általában megtesz mindent, mit a képzőművészet emelésére és az e végből szükséges anyagi eszközök biztosítása érdekében a fennforgó viszonyok között időszerűnek és társulati úton elérhetőnek tart...”

A Társulat 1861-ben az életképtelen és az osztrák művészetnek behódolt Pesti Műegylet romjain alakult, lelkes magyar művészek és műpártolók közreműködésével. Első két nagy elnöke: Barabás Miklós és Andrássy Gyula gróf volt. Első kiállítását 1863-ban a Nagyhíd-utcában levő helyiségében rendezte. 1865-től az Akadémia palotájában talált otthonra. Itt állítottak ki először Benczúr, Szinyei Morse, Mészöly és mások. A 80-as évek végén indul meg a Társulat kiadásában az első magyar művészeti folyóirat, a „Műcsarnok”. 1877-ben építi fel a társadalom áldozatkészségéből az Andrássy-úti régi Műcsarnokot. Ennek termei idővel alkalmatlanoknak bizonyultak kiállítási célokra s ezért a Társulat felirattal fordult a kulturális téren vele mindig egyetértésben működő kormányhoz egy minden művészi követelménynek megfelelő, állandó kiállítási csarnok emelése érdekében, amit a millenárius kiállítás képzőművészeti anyagának elhelyezése is szükségessé tett. 1896-ban avatták fel a városligeti Műcsarnokot. A Képzőművészeti Társulatnak jelenleg 3685 rendes, 313 művész-, 158 alapító, 53 pártfogó és 10 tiszteletbeli tagja van. Hivatalos lapjának, a „Művészet”-nek megjelenése a háború óta szünetel.

A Műcsarnok épülete 1925 október 3-án az államéből a főváros örök tulajdonába ment át, amely az épületet a ki-

állítási helyiségek modern követelményeinek megfelelően átalakíttatja és hathatós közreműködésével céljai elérésében segíti.

A Társulat munkásságát a műpártolókból és művészekből álló választmány irányítja, melynek hat szakbizottságából háromnak (gazdasági, jogügyi, művásárló-bizottság) kizárólag műpártolók és ismét háromnak (festészeti, szobrászati, építészeti bizottság) kizárólag művészek a tagjai. E szakbizottságok előadói alakul az igazgatóság, melynek élén mindenkori gazdasági bizottsági előadó áll, mint igazgató, kinek helyettese a gazdasági bizottság helyettes előadója.

Jelenlegi tisztikar:

Elnök: dr. Lukács György y. b. t. t.
 Alelnökök: *dv.* Nékám Lajos és Hauszmann Alajost
 Igazgató: Wertheimer Adolf, Ellenőr: Egger Gyula. Főtitkár: Paur Géza. H. titkár: dr. Pipics Zoltán.
 Postacíme: Városliget, Múcsarnok.

6. MAGYAR MÉRNÖK- ÉS ÉPÍTÉSZ- EGYLET.

Az alkotmányos élet helyreállítása-kor, min-t az egész magyar mérnökséget magában foglaló országos szervezet, 1867 május havában alakult meg 627 taggal, Jtiollán Ernő altábornagy, v. b. t. t., későbbi államtitkár elnökele alatt, mint „*Magyar Mérnök Egyesület*”. 1871-től kezdve az Egylet címe: „*Magyar Mérnök- és Építész-Egylet*”.

Az Egylet célja: Magyarországon a mérnöki és építészeti tudományok, valamint művészetek ápolása és fejlesztése, a külföldi tudományos egyesületekkel a kapcsolat megteremtése és kifejlesztése, végül a mérnökök és építészek érdekeinek előmozdítása.

Az Egylet országos érdekű és nagy horderejű kérdések kialakulására kezdetől fogva irányító befolyást gyakorolt. Mind egyesek és testületek, mind a hatóságok és minisztériumok igen sűrűn fordulnak hozzá véleményező, vagy bírálati szaváért. Ideális célok szolgálatában álló, önzetlen tevékenységéből kiemelhetők: Magyarország vasúthálózatának, közutainak, közlekedési eszközeinek, víziutainak fejlesztésére, helyiérdekű vasutainak jövedelmezőségének fokozására irányuló működése; az ország energiaforrásainak, természeti kincseinek gazdaságos felhasználására, az ipari és mezőgazdasági többtermelés előmozdítására, az ipari szabványosítás kérdésére, a lakásínség elhárítására, a városszabályozásokra, az élelmiszervizsgálatra, kataszteri ügyek rendezésére vonat-

kozó működése, valamint a városi gyártelepek füstképződésének, nemkülönben a közutak porképződésének csökkentése érdekében kifejtett tevékenysége stb.

Az Egylet közhasznú működését bizottságaiban, nagy- és kisválasztmányában, főként azonban *szakosztályai-ban* fejt ki. Kezdetben hat szakosztálya volt. Jelenleg pedig a következő hét szakosztályban fejt ki működését: 1. Út-, vasút- és hidépítési; 2. Vízépítési; 3. Gépészeti, elektrotechnikai és gyáripari; 4. Geodéziai; 5. Bányászati és kohászati; 6. Mű- és középítési; 7. Vegyész-mérnöki szakosztályban.

Hiercnyimi Károly v. b. t. t. mérnök, belügyminiszter, későbbi kereskedelemügyi miniszter kezdeményezésére az Egylet *1. vándorgyűlését* 1879 szeptember 8-án Kolozsvárt, a 2-at 1880 augusztus 25-én Temesvárott, a 3-at 1881 augusztus 27-én Kassán-, a 4-et 1882 május 30-án Fiumében, az 5-et 1883 április 14-én Új-Korinthusban tartotta meg. A Szegeden 1905 október havában megtartott 6. vándorgyűlésén az Egylet vidéki osztályok alakítását határozta el. 7. vándorgyűlését 1907-ben Pécsen tartotta meg.

A világháború kitörésekor az anyaegyesületnek 16 főkegyesülete volt, amelyeket a társadalom és hatóságok részvételével nagy ünnepségek között a következő vidéki göcpontokban avatt fel: Győr, Kaposvár, Nagyvárad, Debrecen, Pozsony, Miskolc-Diósgyőr, Temesvár, Szombathely, Komárom és vidéke, Fiume, Székesfehérvár, Szeged, Sopron, Brassó, Losonc és Kolozsvár.

Az Egylet hazafias működéséről s a magyar műszaki kar kiválóságai iránt tanúsított kegyeletéről főleg következő ténykedései tanúskodnak: 1881 szeptember 25-én avatta fel a tömösi határ-szélen felállított hatalmas honvéde-mlékszobrot s adta át Brassó városának. Az 1880 augusztus 25-én Temesvárt megtartott 2. vándorgyűlése alkalmával az Egylet gróf Széchenyi István emlékének a Kazán-szoros sziklafalába vésendő táblán való megörökítését határozta el. 1891-ben mozgalmat indít YIoI Miklós szobrának elkészítésére, melyet 1896-ban le is leplezett. 1893-ban résztvesz az ezredéves orsz. kiállítás előkészítésében és Jókai Mór 50 éves írói jubileumán. 1899-ben megünnepli a budapesti Lánchíd 50 éves jubileumát és Széchenyiről való elnevezését feliratban kéri. A Steindl-emléktábla és mellszobor leleplezése az Országházban stb.

Mint hogy versenyben rejlik a haladás záloga, az Egylet pályadíjakat is alapít, hogy azokkal a magyar műszaki tudományok és irodalain fejlődésére, valamint emlékszerű építőművészeti feladatok megoldására serkentőleg hasson. 1880-ban alapítja a 25 darab aranyértékű egyesületi nagy érmet az évenként hirdetett építészeti pályázat nyertesének jutalmazásául, melyhez a vallás- és közoktatásügyi miniszternek 1000 forintos utazási ösztöndíja járul. 1885-től kezdve az aranyérem a magyar könyvpiacra évenként megjelenő, önálló technikai szakmunkák legkiválóbbjának kitüntetésére is szolgál. 1885-ben a lelépő első elnök, Hollán, nevére elnevezett pályadíjat alapít a Közlönyben megjelent két legjobb cikk jutalmazására. 1886-ban alapítja az együleti ezüstérmet, főként az építészeti pályázat jutalmazására, melyhez 200 kor. tiszteletdíj is járul. 1894-ben alapítja az Ybl-érmet, az Ybl-pályázat jutalmazásául. 1902-ben alapítja a Fábán-jutalmat (évi 500 K) a budapesti kir. József-Műegyetemen oklevelet szerzett legjelesebb mérnök, építész, gépész vagy vegyészmérnök kitüntetésére. 1906-ban alapítja a Czigler-érmet, a mű- és középítési szakosztályok tevékenységének fejlesztésére, egy-egy működési év szakosztályi ülésein tartott legjobb előadás jutalmazására. 1908-tól kezdve az Egylet minden évben Kossuth-közzgazdasági pályázatot ír ki, melyet a magyar kormány nevében Kossuth Ferenc ajánlott fel az Egylet közszolgálatban álló tevékenységének elismeréséül s tudományos téren való működésének terjesztésére. Díja a kereskedelmi miniszter által évenként kiutalt 3000 koronás kiküldetési pályadíj. 1911-ben alapítja a Liphay-díjat az út-, vasút-, híd- vagy vízépítés közéből vett tárgy tudományos színvonalon álló kidolgozásáért; Á Cserhádi-díjat a nyomtatásban megjelent önálló gépészmérnöki szakmunkák jutalmazására és ugyanebben az évben a Cserhádi-plakettet a gépészeti, elektrotechnikai stb. szakosztályok szellemi tevékenységének fejlesztésére, az egy-egy működési év szakosztályi ülésein tartott legjobb előadás jutalmazására. 1922 óta a mű- és középítési szakosztályok minden évben Kéler Napóleon-pályázatot is rendeznek.

1867 augusztus 1-ével megindítja a Magyar Mérnök-Egyesület Közlönyét, melynek I. évfolyamát idb. Szily Kálmán egyesületi titkár szerkesztette.

1871 január elsejétől kezdve az együleti folyóirat címe: „AMagyar Mérnök-

és Építész-Egylet Közlönye”, mely 1925-ben LIX. évfolyamába lépett. Mellékletei jelenleg: „A Közlöny Havi-füzetei”; 1923 óta a „Technika és Közgazdaság”; 1924 óta „Az Ipari Szabványosítás”; azonkívül az 1924-ben megalakult Budapesti Mérnöki Kamara hivatalos lapja.

1882-ben megindítja az addig havonként megjelenő tudományos jellegű Közlönye mellett második szaklapját, a „Heti Értesítő”-t, mely a tagokkal való érintkezést volt hivatva megkönynyíteni. A kisleludi Liphay Sándor szerkesztésében megindult heti folyóirat azonban 29 évfolyam megjelenése után 1910 év végével megszűnt, illetve a Közlönybe olvadt bele.

Ugyancsak 1882-ben indítja meg az Egylet „Könyvkiadó Vállalat”-át is, mely három ciklusban az 1908. év végéig 45 kötetet s azonkívül egyéb kiadványokat is adott ki.

Az Egyletnek 1867-1925-ig megjelent kiadványainak száma, beleértve a Közlöny 59 kötetét s a Heti Értesítő 29 évfolyamát, a 200 kötetet meghaladja.

Az Egyesületnek 1867-ben alapított saját könyvtára van, melynek jelenleg 22.000 kötete van. 1920 óta Technikatörténeti Gyűjtemény tár a is van. Az Egyesület elnöke: Herrmann Miksa műegyetemi tanár, nemzetgyűlési képviselő. Alelnökök: Róth Flóris, Sandy Gyula és Spur István. Főtitkár: Majorossy Gyula. Titkár: Marusák Dezső. Igazgató: Méhes Zoltán. A Közlöny szerkesztője: Feyér Gyula és a mindenkori főtitkár; segédszerkesztője: Marusák Dezső. A Közlöny „Technika és Közgazdaság” e. mellékletének szerkesztője: Thoma Frigyes.

Az Egyletnek saját kétemeletes székháza a IV. ker., Reáltanoda-utca 13-15. szám alatt van.

7. MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A Magyar Történelmi Társulat 1867 június 13-án alakult meg. Az ekkor tartott közgyűlés elnökévé gróf Mikó Imrét, másodelnökké Horváth Mihályt, harmadelnökké Ipo'lyi Arnoldot választotta meg. Ugyanekkor megalapította a 45 tagból álló igazgatóválasztmányt is, amely azután az ugyanazon napon tartott első igazgatóválasztmányi ülésen Thaly Kálmánt a Társulat titkárává, s egyiüttal a „Századok” néven megindítandó folyóirat szerkesztőjévé választotta. A Társulat megalakulása óta felolvasó üléseket tartott

és pedig a téli hónapokat kivéve, havonként, melyeken a történelem és a segédtudományok köréből való tanulmányok szerepeltek. A Társulat 1868 óta az egyes vidéki városokban ú. n. *vándorgyűléseket* is tartott, melyeknek legközelebbi céljuk a vidéki levéltárak és könyvtárak anyagának felkutatása és ismertetése volt. E vándorgyűlések emlékei közé tartoznak a *Székely Oklevéltár*, a gróf *Zichy-család okmánytárának* megindítása, a „*Szabács viadala*”-nak, s *Balassa Bálint ismeretlen költeményeinek* felfedezése. A Társulat kebelében merült fel egy fővárosi múzeum megalapításának gondolata s itt hangoztatták először, hogy vidéki múzeumok létesítése által vidéki kultúrközpontok alapítandók; fölkarolta a megyei és városi monográfiáírást, gyűjtötte a magyar művelődéstörténelem, így különösen a magyar céhtörténelem emlékeit, a Társulattól indult ki a millenium és Budavár föl szabadulása évfordulójának megünneplése. Folyóirata, a „*Századok*”, am elvet 1867-1875-ig *Thalv Kálmán*, 1875-98-ig *Szilágyi, Sándor*, 1898-1908-ig *Nagy Gyula*, 1909-1912-ig *Borovszky Samu*, mint egyúttal a Társulat titkárai, 1912-13-ig *Gombos F. Albin*, ig. vál. tag szerkesztett s 1913 óta *Domanovszky Sándor* ig.-vál. tag, utóbb al-elnök szerkeszt, egészen új történetírói nemzedéket nevelt s egyúttal a magyar olvasóközönségbe is belevitte a magyar történelem iránt való mélyebb érdeklődést. A *Magyar Történelmi Életrajzok* e. társulati vállalkozás (1885-1917-ig *Szilágyi Sándor*, majd *Schönherr Gyula*, utóbb *Décsi Lajos* szerkesztésében) 30 kötetben 57 életrajzt adott a közönség kezébe, míg a történetkutatást a Társulat forráskiadványai voltak hivatva elősegíteni. (*Történelmi Tár* 1878-1899-ig *Szilágyi Sándor*, 1900-1911-ig *Komáromy András* szerkesztésében; továbbá a *Zichy-okmánytár* 11 kötet, *Hazai-Oklevéltár*, *Teleki-oklevéltár* 2 kötet, *Teleki Mihály* levelezése 7 kötet, *Házi Történelmünk Emlékei* 2 kötet stb.). A Társulat munkaprogramja *gróf Klebelsberg Kuno* elnörsége (megválasztott 1917 február 15-én) óta nagy arányokban bővült. A Társulat működésének súlypontja Magyarország újabbkori története anyagának felkutatására és közzétételére helyeződött; e célból létesült a *Bécsi Magyar Történelmi Intézet*, amelyben az egyes történetírók megbízás alapján gyűjtik sze a magyar történelem újabb korának legfontosabb forrásanyagát. A Társulat ezirányú munkásságának

első termékei: *Széchenyi István* döblingi hagyatéka. *Károlyi Árvád* kiadásában, két nagy kötetben, *Beniczky Lajos* föl jegyzései *Steier Lajos*, és *Auer János* Ferdinánd naplója 1664-ből *Lukinich Imre* kiadásában. E műveket a kiadványok nagy sorozata fogja követni, melyet hazánk újabbkori történetéről való ismereteinket teljesen új alapokra fogják helyezni és pedig azon keretek közt, melyeket *gróf Klebelsberg Kuno* társulati elnök, elnöki megnyitó beszédeiben (1917, 1918, 1920.) megállapított. A Program szerint a Társulat tudományos működése súlypontját Magyarország újabbkori története forrásainak összegyűjtésére, kiadására és feldogozására helyezi. E kiadványok két sorozatban fognak megjelenni. Az első a „*Magyarország újabbkori történetének forrásai*” (*Fontes Historiae Hungaricae aevi recentioris*) című sorozat, mely Magyarország 1681-1867 közti történetének anyagát gyűjti össze és dolgozza fel. *Kollonics Einflchtungswerk*-je s annak előzményei (*Baranyai Béla*), a szatmári béke (*Lukinich Imre*), a királyi kamara (*Hercog József*), az urbárium (*Szabó Dezső*), *Mária Terézia* kora, gazdaságtörténeti szempontból (*Eckhart Ferenc*), a magyar nyelvért folytatott küzdelmek (*Szekfü Gyula*), a horvát és tót nemzetiségi kérdés (*Miskolczy Gyula*, *Steyer Lajos*), *Bathányi Lajos* miniszteriuma (*Károlyi Árpád*), *Csengery Antal* iratai (báró *Wlassics Gyula*), báró *Eötvös József* iratai (*Lukinich Imre*), *Falk Miksa* és *Kecskeméthy Aurél* elkobzott levelezése (*Angyal Dávid*) részben már megjelentek, részben előkészület alatt állanak. E sorozathoz csatlakozik *József nádor működésének* és korának okirattára, *Domanovszky Sándor* szerkesztésében, melynek előzményeit a *Sándor Lipót* főherceg nádorságát tartalmazó kötet adja, *Mályusz Elemér* kiadásában. Ugyancsak e sorozathoz csatlakozik a *Széchenyi István összes műveit*, iratait naplóját és leveleit kiadni hivatott vállalkozás is, mely mintegy 25 kötetben kívánja közrebocsátani a legnagyobb magyar szellemi hagyatékát. E sorozatban a *Döblingi Hagyaték I. és II. kötet* (*Károlyi Árpád*), *III. kötet*: a *Blick* (*Tolnai Vilmos*), a *Kelet népe* (*Ferenczi Zoltán*), a *Naplók I.*, *II. kötet* (*Viszota Gyula*) már megjelentek; előkészületben a *naplók többi kötet* (*Viszota Gyula*), a *levelek* (*B. Szabó László*), a *beszéd* (*Ferenczi Zoltán*), az irodalmi vonatkozású *dolgozatok* (*Décsi Lajos*) és egyéb *művek*. A *Fontes II.* sorozata a *Magyar-*

ország törökkori forrásai címen a török hódoltság korának emlékeit van hivatva összegyűjteni és feldolgozni. Főcélja a 'bécsi udvar konstantinápolyi követének jelentéseit kiadni 1526-tól. E nagyszabású kiadvány előkészítése már megindult Lukinich Imre, Szekfü Gyula és Török Pál gondozásában. E sorozatban jelent meg a már említett Auer-féle napló is.

Végül nagyjelentőségű társulati vállalkozás a *Magyar történettudomány kézikönyve* című sorozat is, melyet egy szerkesztőbizottság közreműködésével *Hóman Bálint* ezer kész. E vállalat részleteire vonatkozólag az egyes füzetek hátlapján olvasható tájékoztatás ad felvilágosítást.

A Társulat elnöke *gróf Klebelsberg Kunó*, ügyvezető alelnöke *dr. Csánki Dezső*, másodelnöke *őr. Dománorszky Sándor*, aki egyúttal a Századok szerkesztője is, főtípkára *dr. Lukinich Imre*, titkára *dr. Kossányi Béla*. A Társulat ügyeire vonatkozólag felvilágosításokkal a titkári hivatal (I. Vár, Országos Levéltár) szolgál. A Társulat történetét megírta *dr. Lukinich Imre*: A Magyar Történelmi Társulat története, 1867-1917. Budapest, 1918. 8³ 133 l., mely mű a Társulat 1867-1917 közt megjelent kiadványainak teljes jegyzékét is talmazza. (120-126. l.)'

8. MAGYAR FÖLDRAJZI TÁRSASÁG. Alakult 1872-ben. „A Társaság célja elsősorban hazánk földrajzának kutatása és ismertetése, valamint az egyetemes földrajz művelése és a földrajzi ismeretek terjesztése. A Társaság előmozdítja a földrajztudomány érdekeit szolgáló utazásokat és r kutatásokat, fenntartja az érintkezést a hasonló célú hazai és külföldi társaságokkal és intézetekkel.” (Alapszabály, 2. §). „A Társaság célját szolgálják a közgyűlések, választmányig ülések, nyilvános népszerű és szakülések, vándor-gyűlések, szakbizottságok, könyvkiadványok, könyvtár, térkép és fénykép-gyűjtemény.” (Alapszab áily. 3. §). A Társaság kiadásában megjelenő „Földrajzi Közlemények” 1873-ban indulnak meg. 1882-től jelenik meg a Földrajzi Közlemények idegen nyelvű melléklete a: „Bulletin de la Société Hongroise de Géographie.” Ez tájékoztatja a külföldet a hazai földrajztudomány működéséről és biztosítja a külföldi társaságokkal a csere fenntartását. A háború folyamán a Bulletin nem jeleült meg. Azóta a hiányt nem sikerült teljesen pótolni. 1925-től kezdve az ide-

gennyelvű összefoglalások a magyar szöveggel egyidőben jelennek meg.

1891-ben a Balaton és környékének tanulmányozására megalakul a Társaság *Balaton-Bizottsága*. Működése még ma is folyamatban van. (Utolsó kiadványa 1924-ben jelent meg.) A *Balaton Tudományos Tanulmányozásának eredményei* a külföldön is teljes elismerést arattak. Ebben a kiadványsorozatban megjelentek:

I. kötet: *A Balaton és környékének fizikai földrajza*.

I. rész. *Lóczy Lajos*: A Balaton környékének geológiai képződményei és ezeknek vidékek szerinti telepedése. *Emszt K., Ilosvay L., Laczkó D., Melczér G., Schafarzik F., Sommerfeld E., Szinyici M er se Z s., Treitz P.* és *Vitális I.*: Geológiai, petrográfiai, minero-geológiai és ásványchemiai függelék. *B. Eötvös L., Steiner L.* és *Sterneck Róbert*: Geofizikai függelék (I-II). *liéthly Antal*: Földrengések a Balaton környékén (IV). *Arthaber G., Bather F., Bittner S., Böckh J., Diener K., Frech F., Halaváts Gy., Jacket O., Kitti E., Kormos T., Lörenthey I., Méhes Gy., Paprj K., Tuzson J., Vadász M. E., Vinasse de Begny P., Vitális J.* és *Weiss A.*: A Balatonmellék paleontológiája. (Négy kötetben.)

II. rész. *Cholnoky J.*: A Balaton hidrografiája. *Bigler G.*: Adatok a balatonparti talajvizek ismeretéhez.

III. rész. *Cholnoky J.*: A Balaton limnológiája.

IV. rész. *Sáringer J. C.*: A Balaton környékének éghajlati viszonyai. *Bogdánfy Ó.*: A Balaton környékének csapadékviszonyai. *Staub-Bernátsky*: A Balaton-vidéki növényfenológiai megfigyelések eredményei.

V. rész. *Sáringer J. G.*: A Balaton szintüneményei. *B. Harkányi B.*: Hullámos vízfelületek fénytükrözési jelenségei. *Cholnoky J.*: A Balaton jege.

VI. rész. *Ilosvay L.*: A Balaton vízének cliemiai tulajdonságai. *Weszelszky Gy.*: A keszthelyi Hévíz-tó termékeinek chemiai vizsgálata.

II. kötet. *A Balaton biológiája*.

I. rész. (Állatok.) *Entz G., Brancsik K., Daday J., Francé R., Lovassy S., Méhely L., Rátz J., Szigethy K. és Ván-gel J.*: Protozoák. Coelente ráták. Turbelláriák. Nematodák. Rotatoriák. Bryozoaák. Annelidák. Halparaziták. Crustaceaák. Hydrachnidák. Molluskák. Halak. Amphibiumok és reptiliumok. Madarak. *Ifj. Entz G.*: Adatok a Balaton planktonjának ismeretéhez. *Weiss A., Kormos A.*: Pótlék a Balaton-tóban és környékén élő puhatestűek felsorolásához.

II. rész. (Növények.) *Istvánffy Gy.*: A Balaton és mellékvizeinek kryptogam növényzete. *Pantocsek J.*: Balatoni kovamoszatok. *Borkás V.*: A Balatonnak és környékének edényes növényzete. *Lovassy S.*: A keszthelyi Hévíz tündérrózsái.

III. kötet. *A Balaton környékének társadalmi és embertani földrajza.*

I. rész. *Rhé Gy.*: Ős- és ókori nyomok Veszprém körül. *Kuzsinszky Bálint*: A Balaton környékének archeológiája. *Békeffi.*: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. **Makay B.*: A Balaton a történeti korban.

II. rész. n. *Jankó L.*: A Balaton-melléki lakosság néprajza.

III. rész. *Bartucz L.*: A Balaton-melléki lakosság anthropológiája (még nem jelent meg).

IV. rész. *Boleman L.*: A Balatonparti fürdők és üdülőhelyek leírása.

V. rész. *Sziklay I.*: A Balaton bibliográfiája.

*-gal jelöltek kivételével a kiadványok egész terjedelmükben megjelentek németül is.

Térképek.

I. rész. *Lóczy L.*: Topográfiai térkép (négy lapon).

II. rész. *Lóczy L.*: Geológiai térkép (négy lapon).

A földrajz népszerűsítésére 1000-ban indítja meg a Társaság a *Magyar Földrajzi Társaság/ Könyvtára* című könyvsorozatot:

Hédin S.-Thirring G.: Ázsia sivatagjain keresztül. *Lóczy L.*: A mennyei birodalom története. *Chunck-Szilády Z.*: Mélytengerek világa. *Savoyai L. Amadé-Darvai M.*: Észak csillaga. *Gr. Festetics B.-Sárosi B.*: Emberevők között. *Hédin S.-Thirring G.*: Ázsia szívében. *Gabányi K.*: Öt év Mandzsúriában. *Stein A.-Halász Gy.*: Homokba temetett városok. *Waddel L.-Schtvalm A.*: A rejtelmes Lhassza. *Scott-Halász*: Angolok a déli sarkvidéken. *Hédin S.-Kondor A.*: Transhimalája. *Cholnoky I.*: A sárkányok országából. *Steinen-Bátky*: Brazília természeti népei között. *Gukányi K.*: Ausztrália. *Savoy ai L. A.-Cholnoky né*: A Ruvenyori. *Scott-Halász*: Scott utolsó útja.

Az Alföld tanulmányozására 1905-ben megalakul a Társaság kebelében az *Alföldi Bizottság*. A háborúig folytatott kutatásokról eddig csak előzetes jelentések számoltak be. A háború és az azt követő idők a szélesebb tanulmányok folytatásának gátat vetettek.

A földrajz tudományának népszerűsítésére és szélesebb körben való terjesz-

tésére a Társaság 1907-ben kezdi meg vándorgyűléseit és azokat a háborúig minden esztendőben rendszeresen megtartja az ország különböző városaiban. 1912-ben alakul meg a *Gazdasági Földrajzi Szakosztály*, 1915-ben Magyarország balkáni érdekeinek tanulmányozására a *Keleti Bizottság* és ugyanabban az évben a földrajz-pedagógiai kérdések állandó felszínén tartására a *Didaktikai Szakosztály*.

A háború vége felé a Társaság a külföldi közvélemény tájékoztatására *Lóczy L.*: A magyar szent korona országainak társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása c. munkát németül (1918), a béketárgyalások megindulása előtt francia és angol nyelven is kiadta. A béketárgyalási anyag előkészítésében a Társaság jelentős szerepet töltött be.

1922-ben a Társaság alapításának 50 éves évfordulóját ünnepelte. A Társaság történetét *Havass B.*: „Emlékezés a Magyar Földrajzi Társaság 50 éves múltjára” c. és a Társaság kiadásában megjelent összefoglaló munkájában írta meg. Ebben az évben jelent meg a Társaság kiadásában *Lóczy-Papp*: Magyarország geológiai térképe (1:900.000) is, magyar és angol szöveggel. A Társasán ezt a térképet is megküldötte a külföldi rokontársaságoknak, de azonkívül is gondja van a Társaságnak arra, hogy a külföldet Magyarország helyzetéről tájékoztassa. Az 1924-ben alakult *Külföldet Tájékoztató Bizottság* nemcsak a Társaság kiadványait, hanem a magyar könyvpiacra megjelenő fontosabb földrajzi munkákat is megküldi megfelelő ismertetés kíséretében az előkelőbb külföldi társaságoknak és szakfolyóiratoknak. Ennek köszönheti a Társaság, hogy külföldi összeköttetései folyton erősödnek és hogy a hazai különböző társaságokon (24) kívül 75 külföldi társasággal áll állandó összeköttetésben és csereviszonyban.

A Társaság helyisége VIII, Főherceg-Sándor-utca 8. sz. alatt van, ahol könyvtárat, térkép- és fényképgyűjteményt tart fenn. A Társaság könyvtára újabban csak adományokból szaporodik, a vásárlásokat be kellett szüntetni.

A Társaság ügyeit a tisztikar a 30 tagból álló választmány utasításai és felügyelete alatt vezeti.

A Társaság védnöke: *József kir. herceg* öfensége. Tisztikara: *Tiszteletbeli elnökök: dr. Erödi-Harrach Béla* udv. tan., nyűg. főigazgató, *dr. Havass Rezső* udv. tanácsos. *Elnök: dr. Cholnoky Jenő* egyetemi tanár. *Alelnökök:*

dr. Jordan Károly egyet. m.-tanár, dr. (jrőf Teleki Pál egyet, tanár, dr. Thirring Gusztáv a főv. Statisztikai Hivatal igazgatója. Főtitkár: dr. Pécsi Albert. A Földrajzi közleményeket dr. Kari János és dr. Kéz Andor szerkeszti. A Társaság címe: VIII,Főherceg Sándor-utca 8.

9. BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG.

Ponori Thewrewk Emil alapította 1874 aug. 8-án. Első elnöke ő magái volt, első titkára Garami Rikárd. A társaság érintkező pontja akar lenni a magyar állam területén lakó philológusoknak; azon van, hogy a szigorú philológiai módszert művelje, ismertesse és terjessze; egyrészt a klasszikus ókort illető tanulmányokkal foglalkozik, másrészt a magyar és más nyelvet és irodalmat törekszik működése körébe vonni. E cél elérésére havonta felolvasó üléseket rendez, s 1880 óta kiadja, mint hivatalos orgánumát a budapesti egyetem nyelvésztanárai által Ponori Thewrewk Emil és Heinrich Gusztáv szerkesztésében 1887-ben megindított Egyetemes Philológiai Közlönyt, a békeévekben átlag évi 60 ívnyi terjedelemben. A Közlöny évfolyamainak száma 1923-ig bezárólag 47, megjelent azonkívül az I-XX. évfolyam tárgymutatója külön kötetben. Jelenlegi szerkesztői: Förster Aurél és Thiennemann Tivadar. Ugyancsak a társaság indította meg egy 100 ívre tervezett görög-magyar szótár kiadását is, melynek első kötete közel 30 ívnyi terjedelemben a Magyar Tud. Akadémia és a VKM. támogatásával meg is jelent 1921-ben Fodor Gyula és Szigeti Gyula szerkesztésében. E mű folytatását, valamint az ugyancsak tervbevetett klasszika-philológiai kézikönyv kiadását a kedvezőbb viszonyok beálltától reméli a társaság. Jelenlegi elnöke Némethy Géza. alelnökei: Bleyer Jakab és Császár Elemér. Első titkár Huszti József, második titkár dr. Kerényi Károly. A Társaság címe: V, Visegrádi-u. 11/a. (Kerényi Károly leveleivel.)

10. PETŐFI-TÁRSASÁG, szépirodalmi kör; célja a Petőfi-kultusz s a magyar irodalom művelése. 1876-ban alakult Jókai Mór elnöklete alatt. Havonként felolvasó üléseket tart, főképp szépirodalmi tárgysorozattal, ünnepi közgyűlését március ló-én tartja. Alakulása után folyóiratot is adott ki, *Koszorú* címen, Szán a Tamás szerkesztésében, de nem sokáig élt. Könyvek is jelenleg meg pártfogása alatt, főképp vers-

kötetek. Tiszteleti tagokat is választ, ilyenek ezidőszerint gróf Apponyi Albert, Csengery Gusztáv. Hubay Jenő, Jászai Mari, Kozma Andor, Mezei Ernő, Prohászka Ottokár, Raffay Sándor, Rákosi Jenő. Rátkay László, Szabolcska Mihály. Rendes tagjainak száma most öö. Elnöke Jókai halála után Herczeg Ferenc volt, ki most tiszteletbeli elnök; elnök Pékár Gyula; alelnökök Ferenczi Zoltán és Császár Elemér; főtitkár Szávay Gyula. A Társaságnak 3 nagydíja s 4 kisebb jutalma van. Megszerezte a Társaság Jókai Bajza-utcai villáját s földszintjén Petőfi-múzeumot rendezett be; az emeleten Jókai emléktárgyai vannak elhelyezve: e múzeum katalógusát Kéry Gyula készítette.

11. AZ ORSZÁGOS MAGYAR RÉGÉSZETI TÁRSULAT (azelőtt Országos Régészeti és Embertani Társulat). 1878-ban alakult meg Pulszky Ferenc elnöklete alatt. A Társulat annak a fokozott érdeklődésnek köszönheti létrejöttét, amely az 1876-ban Budapesten tartott nemzetközi ősrégészeti kongresszus hatása alatt a magyar régészeti és ember-tani kutatások iránt támadt. A fősúly a Társulat működésében kezdetben ezekre a tudományzajokra esett, de fokozatosan mind nagyobb tért nyertek abban a különböző régészeti és művészettörténeti problémák is. Minthogy pedig az embertan mindjobban etnográfiai és természettudományi diszciplínává lett, a Társulat 1920-ban bekövetkezett újjászervezésekor az „embertani” elnevezést elhagyva, jelenlegi címét vette föl és céljává az őstörténelem, a klasszika archeológia, a „keresztény és keleti régészet s a művészettörténet művelését tűzte ki. különös tekintettel a történelmi Magyarország emlékeire.

A Társulat havi felolvasó ülésein tartott előadásaival és bemutatásaival, továbbá kirándulásaival és kiadványaival szolgálja a fenti tudományzajok ügyét.

Átszervezése óta nagy súlyt helyez a Társulat a háború miatt félbeszakadt nemzetközi kapcsolatok följújtására és kiépítésére, miért is a legkiválóbb német, francia, osztrák, bulgár stb. tudósokat hívta meg előadások tartására.

A Társulat kiadványai: A Társulatnak az Akadémia archeológiai bizottságának kiadásában megjelent „Archeológiai Értesítő” c. folyóirata volt 1880-tól kezdve 1920-ig hivatalos kiadványa (megjelent eddig 39 kötet, a legutolsó 1922-ben). Emellett 1886-ban

és 1889-oen a Társulat két Évkönyvet adott ki.

1920 ót cl. ci. Társulat hivatalos kiadványul ismét évkönyvet ad ki, mely tudományos értekezéseken és cikkeken stb. kívül a Társulat belső életének is összefoglaló képét adja. Megjelent az I. kötet (1920-22. évre), a II. kötet sajtó alatt van. Az Évkönyv szerkesztője dr. Gerevich Tibor.

A Társulatnak hazai és külföldi tudósok és tudománypártolók közül választott 12 tiszteleti tagja van.

A Társulat tisztikara:

Tiszteleti elnök: Forster Gyula báró b. t. t., első: Kuzsinszky Bálint dr. egy. tanár, másodelnök: Hekler Antal dr. egyet. tanár, titkár és szerkesztő: Gerevich Tibor dr. egyet. tanár, másodtitkár: üroszján Zoltán t.r. múzeumi igazgató. Ezenkívül £0 tagú választmány intézi a Társulat ügyeit.

A Társulat hivatalos helyisége: VIII. Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatalában található.

12. MAGYAR JOGÁSZEGYLET.

A Magyar Jogászegylet 1879-ben Csemegi Károly, Nagy Ferenc és Fayer László kezdeményezésére alakult jogtudomány művelésére és annak fejlesztésére. Céljai elérésére szolgálnak előadások, vitatkozásnak tartása, a jogirodalomnak és a törvényhozás i'ontosabb mozzanatainak ismertetése, pályadíjak kitűzése tudományos és az igazságügyi törvényhozás körébe vágó munkákra, évkönyv és időszaki közlöny kiadása, jogtudományi könyvkiadóvállalat létesítése és a jogi továbbképzés szervezése.

Az egyesület alapítása óta alig volt a magyar jogi életnek fontosabb mozzanata, amelyben részt nem vett volna. Az egyesületben tartott értekezések a Magyar Jogászegylet! Értekezések című folyóiratban jelennek *me*., amelyeknek sorozatát csak a háború kitörése szakította félbe. Ezeket kezdetben Fay er László, később Szladits Károly szerkesztették. Megjelent összesen 385 füzet 43 kötetben,

A Magyar Jogászgyűléseket ugyan-csak az egyesület rendezte s a legutolsó (1911) anyagát ki is adta.

Régebben az egyesület kiadta a „Külföldi törvények magyar fordításban” című vállalatot, amelyből 6 füzet jelent meg. 1907-ben indította meg a könyvkiadóvállalatát, amelyben kiváló bel- és külföldi monográfiák tétettek közzé. E vállalatban nyolc évfolyamban összesen 25 kötet jelent meg.

A háború az Egyesület életére is bi-

zonyos mértékben bénítólag hatott, azonban a jogi élet változásait akkor is élénk figyelemmel kísérte. Ennek eredményeképpen adta ki 1916-ban a „Háborús jog évkönyve” című munkát, amely a háborús jogszabályok összefoglalását célozta. Sajnos, a közbejött súlyos gazdasági viszonyok miatt nem sikerült ennek a műnek folytatása.

1922-ben a kultuszminiszter támogatásával létesült az egyesület kebelében a Deák Ferenc irodalmi bizottság, amely a jelenlegi mostoha viszonyok közepette a jogi könyvkiadást kívánja előmozdítani. Eddig ebben a vállalatban báró Wlassics Gyulának Deák Ferencről írott monográfiája jelent meg.

Az egylet a külföldi jogászokkal elénk összeköttestét tartott fent és a Nemzetközi Jogi Egyesülés magyar csoportját is saját kebelén belül alakította meg, amely az egylet letetén belül önálló szervezetfel is bír.

Az egyesület előadásait a Budapesti Ügyvédig Kamarában (V., Szemere-utca 10.) tartja és ugyanitt van elhelyezve a legnagyobb részben Pulszky Ágost és Baumgarten Izidor hagyatékából eredő könyvtára is.

Az egyesület első elnöke Csemegi Károly, később Vavrik Béla volt.

Jelenlegi tisztikara: *Elnök*: dr. Nagy Ferenc v. b. t. t., egyet. tanár. *Szakosztályi elnökök*: Magánjogi: dr. Staud Lajos curiai tanácselnök. Perjogi: dr. Juhász Andor a kir. Curia elnöke. Büntetőjogi: dr. Angyal Pál egyet. tanár. Hiteljogi: dr. Tury Sándor curiai tanácselnök. Közjogi és közgazgatási: dr. Némethy Károly ny. államtitkár, v. b. t. t. Könyvkiadó: dr. Maary Gyéza egyet. tanár. *Ügyvezető titkár*: dr. Kollár László ügyvéd.

13. A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG

1883-ban alakult meg *beiró Nyáry Albert, báró Badvánszky Béla és Fejérpataky László* felhívása nyomán.

A Társaság alapszabályszerű célja a szorosabb értelemben vett történeti segédtudományok: címertan (heraldika), családtörténet (genealógia), pecséttan (áphragisiiiva.;, oklevéltan Uiiipiomatika), paleográfia és kortan (chronologia) művelése és terjesztése. Alapítása óta *Turul* címmel évnegyedes folyóiratot ad ki, ezenkívül megkezdte a középkori, mohácsi vész előtti címeres „leveleink kiadását. Ebből a vállalatból „*Magyar címeres emlékek – Monumenta Hungariae Heraldica*” címmel két kötet jelent meg, amely

ötven középkori magyar címer leírása mellett mindegyiknek a színes képét is közli. E vállalat III. kötete előkészületben van, megjelenését csupán a nehéz viszonyok akadályozzák. A Társaság másik vállalata a „*Magyar Nemzeti Zsebkönyv*”, ebből eddig két kötet jelent meg, az egyik a főrangú családok leszármazását tartalmazza, a másik a nemesi családok leszármazásának első kötete. Tagjai alapítók, akik alapítótagsági díjul egyszersmind-nkorra legalább 50 aranykoronát fizetnek. A rendes tagok évi 5 aranykorona tagsági díj ellenében a *Turult* kapják tagilletményül. A Társaság tisztikara: elnök: üresedésben, másod-elnökök: *dr. Karácsonyi János* és *dr. Jldásy Antal*, titkár: *dr. Bártfal Szabó László*, a folyóirat szerkesztői: *dr. Jldásy Antal* és *dr. Tóth László*. A Társaság székhelye Budapesten, a Nemzeti Múzeumban van.

14. AZ ORSZÁGOS MAGYAR IPARMŰVÉSZETI TÁRSULAT.

1885-ben alakult ínég *Trefort* Ágoston, akkori vallás- és közoktatásügyi miniszter felhívása nyomán.

A Társulat alapszabályszerű célja, hogy a magyar iparművészetet felkarolja, ápolja és fejlessze, érdekeit gondozza, törekvéseit támogassa és hogy az általános ízlés nemesítésében irányi tólag hasson. Alapítása óta a legújabb időig a Társulat az Országos Magyar Iparművészeti Múzeummal karöltve működött. A múzeum adott hajlékot a Társulatnak, előbb az Andrássy-úti volt zeneakadémia földszintjén levő, majd az Üllői-úti palotában rendelkezésére álló helyiségeiben s tőle telhetően támogatta a Társulat törekvéseit. Fennállása óta a Társulat időnkint iparművészeti kiállításokat rendez. 1897-től 1910-ig állandó iparművészeti árúcsarnokot tartott főnn ugyancsak az Iparművészeti Múzeumban. Rendezett a hazai iparművészet alkotásaiból kiállításokat külföldön (Paris 1900; Szt. Pétervár 1900; Turin 1902; St. Louis 1904; Milano 1906; Vence 1910, 1912. 1914; Szófia 1918) és a hazai nagyobb vidéki városokban is (Szeged, Kaposvár, Arad, Miskolc, Kassa, Debrecen). Pályázatokat hirdetett iparművészeti tervekre és mintákra, melyeket iparosoknak engedett át megvalósításra. Emellett gondoskodott az iparművészet és esztétika tárgyköreiből tartott előadásokról s szakvéleményeket adott hatóságoknak, intézményeknek és magánosoknak.

Már alapítása évében megindította *Művészi Ipar* c. első folyóiratát (szer-

kesztette *Pasteiner Gyula*), ennek 1894-ben bekövetkezett megszűnése után, 1905-ben és 1906-ban gazdagon illusztrált Évkönyveket (szerkesztették: *Ráth György* és *Györgyi Kálmán*) adott ki, 1897 óta pedig kiadja a *Magyar Iparművészet* c. folyóiratot, melynek most jelenik meg a XXIX. évfolyama. Szerkeszti *György Kálmán*.

A Társulat kiadásában jelentek meg 1903, 1904 és 1905-ben a *Mintalapok iparosok és ipariskolák számára* c. füzetek, *Wiegand Edének Bútorok* c. műve és *Az Iparművészet Könyve* c. háromkötetes nagyszabású mű, melyet *Ráth György*, a Társulat volt néhai elnöke szerkesztett.

A Társulatnak van több ezer darabból álló népművészeti gyűjteménye (hímzések, cserepek, fatárgyak) és népművészeti, 6000 lapot meghaladó eredeti felvételekből álló rajz- és aquarell-gyűjteménye, melyeket a Társulat igazgatója gyűjtött egybe. Ezeken kívül tulajdonát képezi a néhai *Petrik Albert*-féle, főképen hazai műemlékeket ábrázoló fénykép- és lemez-gyűjtemény, valamint egy 720 darabból álló gemma-gipszszámolatok gyűjteménye.

A Társulat jelenlegi elnöke *Alpár Ignác*, alelnökei: *Szablya Frischauf Ferenc* és *Seenger Béla*. Igazgatója: *Györgyi Kálmán*.

A Társulat 1924 április havában elfoglalja az *Andrássy-út* 69. sz. a. úgynevezett régi Múcsarnok földszintjének a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr által részére felajánlott új otthonát, ahol intenzívebb működést fejthet ki, mint eddig.

15. MAGYAR PROTESTÁNS IRODALMI TÁRSASÁG.

1888-ban alakult. Célja: A magyarság szolgálata a magyar protestantizmus erői által. Első vezetői: báró *Vay Miklós*, *Szász Károly* püspök és ' báró *Radvánszky Béla* elnökök voltak. A Társaság megalakulása óta egy kisebb könyvtárra menő kiadványt bocsátott ki „*Önálló Művek*”, „*Házi Kincstár*”, „*Koszorú*” és „*Magyar Protestáns Egyháztörténeti Adattár*” című vállalataiban. Kiadta azonkívül 1889 óta folyóiratát, a „*Protestáns Szemlét*”, amely 1893-ig (I-V. évfolyam) évnegyedenként, azóta pedig havonként, évi tíz füzetben jelent meg. Első szerkesztője *Kenessey Béla*, a Társaság titkára volt. A folyóirat megindulásától 1920-ig 32 évi folyamán jelent meg. A kommunizmus után három évig szünetelt a Társaság munkája, míg 1924

januárjában újra megindult, homlokán a 33-ik év jelzésével. Újabb kiadványai egyelőre nincsenek a Társaságnak, de fölveszi ez irányban is a munkát, mi helyt anyagi viszonyai lehetővé teszik. Lelkészi és világi elnökei a Társaság megalapításától kezdve: B. Vay Miklós, Szász Károly, B. Radvánszky Béla, Gyurácz Ferenc, Hegedűs Sándor, Bâchât Dániel, Zsilinszky Mihály, Antal Gábor, Baltázár Dezső, gróf Tisza István, Vargha Gyula.

Jelenlegi tisztikara: Lelkészi elnök: liavasz László. Világi elnök: gróf Bethlen István. Lelkészi alelnök: Kapi Béla. Világi alelnök: B. Kass Albert Szakoszt. elnök: Bairtóky József. Szerkesztő: Zsinka Ferenc. Székhelye: Budapest, IX, Ráday-utca 28.

16. MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG.

(Budapest, VI, Városliget. Iparcsarnok. Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztálya.) Alakult: 1889-ben, mint „Magyarországi Néprajzi Társaság”; átalakult 1895-ben „Magyar Néprajzi Társaság”-gá. Célja: a néprajzi tudományt általában, különösen pedig a magyarságra, a magyarral rokon népekre és a hazai nemzetiségekre vonatkozóan művelni. Eszközei: a) összejöveteleket tart észleletek és tanulmányok közlése, valamint a néprajzi ismeretek terjesztése céljából, b) ugyanezen célból hivatalos folyóiratot, esetleg szakmunkákat ad ki, c) a részletkérdések behatóbb művelésére szakosztályokat, esetleg vidéki osztályokat alakít, d) szakmunkák megírását és kiadását, néprajzi emlékek gyűjtését és megőrzését a lehetőséghez képest elősegíti, d) szakkönyvtárat tart fenn. – Hivatalos folyóirata: *Népélet* (Az „*Ethnographia*” harmadik folyama). Eddig megjelent I-XXXIII. teljes évfolyam (I-XV. „*Ethnographia*” és XVI-XXXIII. „*Ethnographia*”). Új folyam „c. alatt!) A XXXIV - XXXV. összevont évfolyam 1-3. száma ez év márciusában jelent meg. (Az „*Ethnographia*” az 1893-1904. években egyúttal a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának is értesítője volt; az „*Ethnographia*” 1905-1916. évfolyamának önálló mellékleteként jelent meg a „Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője” c. évnegyedes, képes folyóirat.) A *Népélet* (*Ethnographia*) nyelve kezdetől fogva magyar; a XXXIV-XXXV. évfolyamtól idegennyelvű kivonata is meg jelen. (A mellékleteként megjelent „Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője” 1900-1916. évfolyamának megjelent egy németnyelvű kivonata „An-

zeiger der Ethnographischen Abteilung: des Ungarischen National-Museums” c. alatt!) – Egyéb kiadványok: *Néprajzi Füzetek*. (1. *Munkácsi Bernát*: A magyar népies halászat műnyelve. 2. *Istvánffy Gyula*: Palóc néprajzi tanulmányok. 3. *Nagy Géza*: A székelyek neve és eredete. 4. *Sebestyén Gyula*: A székelek neve és eredete. 5. *Alexics György*: Vadrózsapör. 6. *Krausz Sámuel*: Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. 7. *Huszka József*: Tárnyi ethnographiánk őstörténeti vonatkozásai. 8. *Sebestyén Gyula*: Az avar-székely kapcsolat emlékei. 9. *Galgóczy János*: Újabb sumir szöszedet.) – *Magyar Néprajzi Könyvtár*. (1. *Strausz Adolf*: Bolgár néphit. 2. *Sebestyén Gyula*: Rovás és rovásírás.) – *Néprajzi Könyvtár*. *Új folyam*. (1. *Tagányi Károly*: A hazai élő jogszokások gyűjtéséről.) – *A Magyar Néprajzi Társaság Propaganda-Bizottságának Kiadványai*. (1. *Gróf Teleki Pál*: Földrajz és néprajz. 2. *Solymosy Sándor*: Mi a folklore? 3. *Herrmann Antal*: A néprajz és néptanító. 4. *Szendrey Zsigmond*: A néphagyományok gyűjtésének módszere. 5. *Viski Károly*: Néprajz és néprajzi kutatás. 6. *Solymosy Sándor*: A magyar népköltés értékei.) – A „*Studium*” r.-t. kiadásában, de a Társaság szerkesztésében jelenik meg *A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára*. (1. köt. *Réthei Prikkel Marián*: A magyarság táncái.)

- A Társaság szakkönyvtárat tart fenn. (A háború óta nem gyarapodott; rendezése, kiegészítése folyamatban!)

- A Társaság elnöksége: Elnök: Hóman Bálint dr., a M. Nemzeti Múzeum főigazgatója; társelnök: Czákó Elemér dr., h. államtitkár; alelnökök: Batty Zsigmond dr., m. n. múzeumi igazgató és Solymosy Sándor dr., főiskolai tanár. – Főtítkár: Madarassy László dr., m. n. múzeumi igazgató; titkár: Bartucz Lajos dr., egyetemi nr. tanár. – *A Népélet* (*Ethnographia*) szerkesztői: Solymosy Sándor dr. alelnök és Madarassy László dr.

A Néprajzi Társaságnak 1890-ben *Keleti Szakosztálya* alakult az ural-altaji népek vizsgálatára). Ez az osztály azonban később önállósult és a *Körösi-Csorna Sándor-Társaság* címet vette fel.

*

A *Magyar Néprajzi Társaság Társadalomtudományi Szakosztálya* alakult 1921-ben. Folyóirata a *Társadalomtudomány*; eddig megjelent I-III. teljes évfolyam és a IV. évfolyam 1. száma. Ez a szakosztály 1925. év elején kivált és Magyar Társadalomtudományi Társulattá alakult.

A *Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztálya* 1921-ben alakult. Folyóirata a *Föld és Ember*; eddig megjelent I-III. teljes évfolyam. A folyóirat nyelve magyar. Szerkeszti: *Kogutowicz Károly dr.*, egyetemi ny. r. „tanár, választmányi tag. Egyéb kiadvánva: *Kogutowicz Zsebatlasza*; eddig megjelent az 1922., 1923., 1924. és 1925. évre, magyar nyelven. Szerkesztik: *Bátky Zsigmond dr.*, m. n. múzeumi igazgató, alelnök és *Kogutowicz Károly dr.* egyetemi ny. r. tanár, választmányi tag.

*

A *Magyar Néprajzi Társaság Embertani Szakosztálya* alakult 192a-ban. Korábban. 1878-1920-ig az Orsz. M. Régészeti és Embertani Társulat foglalkozott az anthropológiával (1. ott), később azonban azt programjából és címéből kihagyta. Az Embertani Szakosztály folyóirata az *Antropológiai Füzetek (Anthropologia Hungarica)*; A folyóirat többnyelvű. Szerkeszti: *Bartucz Lajos dr.*, egyetemi. tanár, titkár.

A Társaság címe: X. Tisztviselőtelep, Néprajzi Múzeum.

17. AZ EÖTVÖS LORÁND MATHEMATIKAI ÉS PHYSIKAI TÁRSULAT.

1885 őszén a budapesti matematikusok tudományos kérdések megvitatása céljából egészen magánjellegű társaságba tömörültek. Báró Eötvös Loránd kezdeményezésére e társaság később szélesebb körre kiterjeszkedve 1891-ben megindította a „*Mathematikai és Fizikai Lapok*” című folyóiratot (Bartoniék Géza és Rados Gusztáv szerkesztésével) és megalakította a Matematikni és Fizikai társulatot, mely elnökül báró Eötvös Lorándot választotta meg.

A Matematikai és Fizikai Társulat azóta állandóan működik.

A Társulat tagja lehet mindenki, aki matematikával vagy fizikával szakszerűen foglalkozik és akit erre legalább két tag ajánl. A tagok a Math, és Phys. Lapokat tagsági díjuk fejében kapják.

A Társulat célja, hogy részint előadó ülésekkel kapcsolatban, részint a Math, és Phys. Lapok hasábjain a tagok közt szakszerű ismereteket terjesszen és ív azokat a tudomány mindenkori színvonalán tartsa. Nem tudománynépszerűsítés, nem is annyira önálló kutatások eredményeinek közlése a Társulat és lapjának célja. Erre a Természettudományi Társulat, illetve az Akadémia vannak hivatva. A Math. Phys. Társulat célja a szóban és írásban folytatott eszmecsere által a tagok szakismereteinek fejlesztése, ami tekintettel arra, hogy a tagok nagyobbára közéniskolnai

tanárok, kulturális szempontból igen üdvös.

A Társulat előadó üléseit a budapesti tudományegyetem kísérleti fizikai intézetének nagytermében tartja a vakációk kivételével, körülbelül kéthetenként csütörtöki estéken. Az előadó ülés rendszerint egy matematikai és egy fizikai tárgyú előadásból áll. Az előadások tartalmához a tagok hozzászólhatnak és az értékesebb előadások a Math. Phys. Lapokban egyéb szakbavágó cikkek mellett megjelennek.

A Math. Phys. Lapok rendes körülmények között évenként nyolc, 3 ívnyi terjedelmű füzetben jelentek meg a nyári hónapok (jún.-szept.) kivételével. A háború és az azt követő nehéz gazdasági viszonyok e terjedelmet lényegesen alászállították, de ez csak ideiglenes állapot.

A Lapokban eleinte a kiválóbb idegennyelvű szakértekesek kivonatos közlését is tervbe vették, de a helvszűke nem engedte meg ennek következetes keresztülvitelét. Újabban – Klebelsberg Kunó gróf, vallás- és közoktatásügyi miniszter úr óhajára – inkább a Lapokban megjelenő magyar értekezések rövid idegennyelvű (német v. francia) kivonatát mellékelik, hogy a magyarul nem tudó külföldieket a Társulat működéséről némi képpen tájékoztassák.

A Társulat Eötvös Loránd kezdeményezésére már három évtized óta matematikai – és Károly Irén kezdeményezésére már hat esztendeje fizikai tanulmányversenyeket rendez az évenként középiskolai érettségit tett ifjúság között. A versenyek eredményeit a Lapokban közli és a nyerteseket „Eötvös Loránd.” illetve „Károly Irén-díjjal” jutalmazza.

A Társulat két évenként König Gyulának, az 1913-ban elhunyt nagy magyar matematikusnak emlékére „König Gyula-jutalom”-mal koszorúzza olv. kiváló magyar matematikus munkáját, ki nem tölt be rendszeresített főiskolai tanszéket. 1922-ben ítélték oda az első ilyen jutalmat Bauer Mihály, műegyetemi rendkívüli tanárnak, ki az algebra és számelmélet terén igen értékes és eredményes vizsgálatokat végzett.

Báró Eötvös Lorándnak 1919-ben bekövetkezett halála után a Társulat tulajdonképpeni megalapítója és nagynevű elnöke iránti kegyeletből fölvette az „Eötvös Loránd Mathematikai és Fizikai Társulat” nevet.

A Társulat jelenlegi tisztikara a következő: Elnök: *Dr. Fröhlich Izidor*. Alelnökök: *Dr. Rados Gusztáv* és *dr. Tangl Károly*. Titkárok: *Dr. Fejér Lipót* és *dr. Pogány Béla* (kik egyszersmind a Math. Phys. Lapokat is szerkesztik).

A Társaság postacíme: dr. Pogány Béla, Lágymányos, Műegyetem.

18. A MAGYAR PAEDAGÓGIAI TÁRSASÁG.

A Magyar Paedagógiai Társaság, mint tudós egyesület, 1891-ben alakult Budapest székhellyel. Célja: „A pedagógiának és segédtudományainak magyar nyelven művelése, a hazai közoktatásügy egész körében fölmerülő elvi kérdéseknek tudományos jellegű tárgyalása, a pedagógia múltjának kutatása, a pedagógiai elvek népszerűsítése és terjesztése.” (Alapszabályok 2. §.)

A Társaságnak eszközei: *a)* felolvasásokat és vitatkozásokat rendez a nevelés és kioktatás köréből merített pedagógiai kérdésekről, *b)* szakszerű folyóiratot ad ki. *c)* anyagi erejéhez mérten pedagógiai szakkönyvtárt létesít, pedagógiai művek kiadásáról gondoskodik, ilvenekre pályázatot hirdet, eshetőleg kiváló pedagógiai műveket jutalommal tüntet ki. (Alapszabályok 3. §.)

A Társaságnak négyféle tagja van: *a)* tiszteleti tagok (számuk korlátlan, jelenleg 22), *b)* rendes tagok, kik numerus claususban összesen 100-an a hazai közoktatásügy s különösen a magyar pedagógiai irodalom kiválóbb munkásai közül élethossziglan választatnak, figyelemmel arra, hogy mindennemű tanítézetnek és a közoktatásügyi adminisztráció minden ágának képviselői, társadalmi állás és nem különbsége nélkül *a* Társaságban helyet foglaljanak (számuk jelenleg 99), *c)* külső tagok, önkéntes jelentkezés alapján tagdíjfizetési kötelezettséggel (számuk jelenleg 960), *d)* alapító tagok (számuk jelenleg 44).

A Társaság 34 évi fennállása óta állandóan törekedett irányítani a magyar pedagógiai tudományos munkálkodást, résztvevett különböző külföldi morálpedagógiai kongresszusokon (Hágában, Genfben).

Folyóiratának címe: Magyar Paedagogia, eddig 33 évfolyam, ugyanannyi kötetben. Kiadója 1921-ig a Franklin-Társulat volt. 1921 óta a Társaság saját kiadásában jelenik meg.

A Társaság kiadványa továbbá a Magyar Paedagógiai Társaság Könyvtára című sorozat, melynek eddig a következő négy kötete jelent meg:

1. Imre Sándor: A világháború. Vezérfonal iskolai tanításhoz és tájékoztató a nagyközönség számára. (Budapest, 1918. 8° VIII, 248 l.) 2. Gyertyánffy István: Levelek a feminizmus és nőnevelés kérdései köréből. (Budapest, 1917. 8° 115 l.) 3. Dr. Imre Lajos: Vezérfonal az ifjúság gondozására. (Budapest, 1920. 8° 152 l.) 4. A szülők hibái a nevelésben. (Előadássorozat. Budapest, 1922.)

Külön jelent meg: Az elszakított magyarság közoktatásügye. 1926.

A Társaságnak külön gyűjteménvei és intézményei nincsenek.

A Társaság tisztikara jelenleg a következő:

Elnök: Dr. Komis Gyula egyetemi tanár.

Alelnökök: Dr. Schneller István nyűg. egyet. tanár, dr. Pintér Jenő tankerületi főigazgató, Mosdóssy Imre kir. tanfelügyelő. Titkár: Dr. Gyulai Ágost, tanárképző-főiskolai igazgató. Szerkesztő: Dr. Nagy József Béla főreáliskola] tanár.

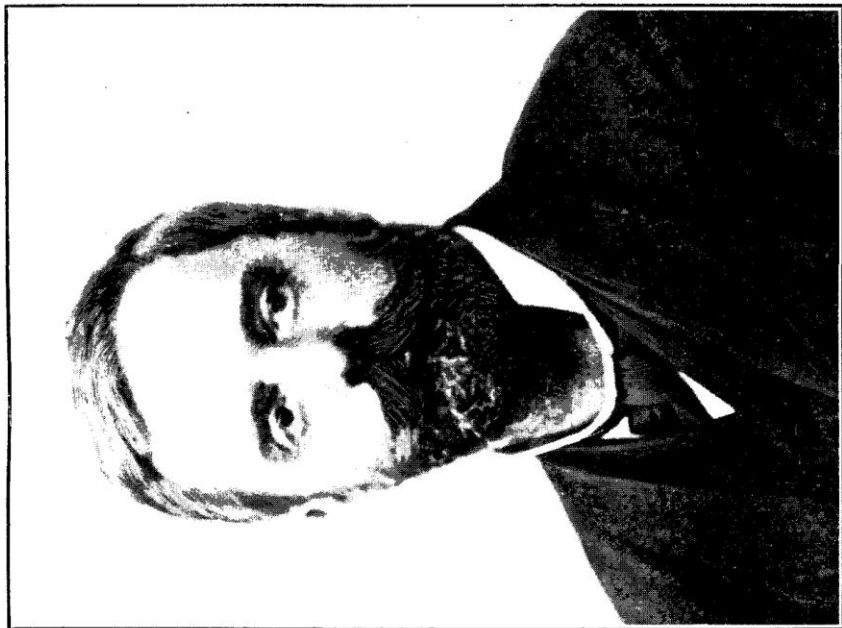
A Társulat lakáscíme: Budapest, I., Győri-út 13.

19. MAGYAR KÖZGAZDASÁGI TÁRSASÁG.

A Magyar Közgazdasági Társaság 1894-ben alakult meg. főleg Halász Sándornak, a m. kir. postatakarékpénztár későbbi igazgatójának és Mandello Gyulának kezdeményezésére. A Társaság célja, hogy a közgazdaság tudományos művelése iránt érdeklődőket tömörítse szakosztályaiban (ezek később megszűntek), nyilvános felolvasó és vitaulésein a közgazdasági ismereteket terjessze és szakfolyóiratában a hazai és külföldi közgazdasági mozgalmakat elméleti és gyakorlati irányú cikkekkkel ismertesse.

A Társaság első elnöke Láng Lajos báró volt. nki ezt a tisztelet megszakítás nélkül viselte 1902-ig, mindaddig, míg kereskedelemügyi miniszterré történt kinevezése folytán lemondott és Kautz Gyula, mint az Osztrák-Magyar Bank főkormauyzója nyugalomba vonulása-
kor ismét Budapestre költözött. Kautz Gyulának 1907-ben bekövetkezett halálakor ismét Láng Lajos báró került az elnöki székbe, aki ezt a tisztelet 1913-ig viselte. Ekkor Vargha Gyula, majd Hosznutzky Alajos, utána Matlekovits Sándor lett a Társaság elnöke. Jelenleg az elnök: Éber Antal, alelnök Heller Farkas, főtitkár Nagy Dénes.

Szakfolyóiratul a Társaság a havonként megjelenő „Közgazdasági Szemlé”-t választotta, amely kezdetben magánvállalkozásban, később pedig a Magyar Tudományos Akadémia Nemzetgazdasági Bizottságainak kiadványaképpen jelent meg. A folyóiratot az Akadémia 1900-ban tulajdonjogának fenntartásával a Magyar Közgazdasági Társaság kiadásába és szerkesztésébe engedte át, azonban a mai napig hozzájárulásával támogatja. A Közgazdasági Szemle korábbi szerkesztői közül György Endre, Jekelfalussy József, Hegedűs Lóránt, Mandello Gyula, Bud János, Buday



*Török Aurél (1842—1912)
anthropológus.*



*Than Károly (1834—1908)
kemikus.*

László említendő. A Közgazdasági Szemle 1926-ban már 50-ik évfolyamat élte. A Magyar Közgazdasági Társaság kezdetben egyéb kiadványokat is bocsátott közre, amelyeknek sorozatát azonban később a nyomasztó anyagi viszonyok miatt meg kellett szüntetnie. Ezeknek a kiadványoknak sorozata a következő:

Gazdaságpolitikai tanulmányok. A Magyar Közgazdasági Társaság millenáris emlékkönyve. Budapest. Singer és Wolfner, 1898.

Közgazdasági Lexikon. Szerkesztették: Halász Sándor dr. és Mandello Gyula dr. 3 kötet, Budapest. Pallas, 1898-1901.

Társadalomtudományi és gazdaságtörténeti kutatások. Szerkesztette Mandello Gyula.

I. Kovács Ferenc: Nyugatmagyar - országánVforgalm.M a XV. században. Budapest. Politzer, 1903.

II. Mandello Gyula: Adalékok a középkori munkabérek történetéhez. Budapest, Politzer. 1903.

III. Heller Farkas: A határhaszon elmélete. Budapest. Politzer. 1904.

IV. Kovács Gábor: A népesedés elmé-
t. Debrecen, Hegedűs 1908.

Közgazdasági Füzetek. Kiadja a Magyar Közgazdasági Társaság.

I. Matlekovits Sándor: A vámpolitika mai helyzete. Budapest. Politzer, 1905.

II. Halász Sándor: Községi takarékpénztárak Magyarországon. Budapest, Politzer. 1905.

Kautz Gyula: A nemzetgazdasági eszmék története Magyarországon. (Az 1868-i eredeti kiadás változatlan lenyomata.) Budapest, Pesti Könyvnyomda. 1911.

Hoffmann Géza: Csonka munkásosztály az amerikai magyarság. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1911.

A drágaság. Írták: Bernát István, Bud János, Gartner Henrik Heller Farkas, Herzfeld Frigyes. Jankovich Béla, Katona Nándor. Tonelli Sándor Váoró József. Varga Jenő. Varró Istvá Wolf Vilmos. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1912.

Tanulmányok μ közgazdasági szakképzés köréből. Írták: Balogh Elemér, Buday Béla. Ferenczi Imre. Hoór Temnis Mór, Méhely Kálmán, Szia dits Károly. Tonelli Sándor Vágó József. Varró István. Budapest, Pesti Könyvnyomda. 1915.

A „Közgazdasági Szemle” melléklete: Társadalomgazdaságtani bibliográfia.

A Magyar Közgazdasági Társaság felolvasó és vitaülései, különösen a világháború befejezése óta mutatnak nagyobb lendületet, amióta a Társaság az összes gazdasági vitás problémákat nyilvános üléseken megvitatta, egyre

élénkülő érdeklődés mellett, s ezzel megfelelő közgazdasági közvélemény kialakítására is hat, A Magyar Közgazdasági Társaságának a közgazdasági irodalom fejlesztésére egy értékes alapítványa van, a Matlekovits Sándor elnök 80-ik születése napján létesített „Matlekovits Sándor-alapítvány”, amely pályakérdések kitűzésére, könyvek kiadására stb. használtatik fel. A Társaság felolvasó üléseit az Egyetemi Közgazdaságtudományi Kar helyiségeiben tartja.

A Társaság postacíme: I, Buda-
foki-út 5.

20. MAGYAR GYERMEKTANULMÁNYI ÉS GYAKORLATI LÉLEKTANI TÁRSASÁG. Az 1896-ban tartott II. orsz. és egyetemes tanügyi kongresszuson hangzott el először az az indítvány, hogy a. tanítóóság indítson mozgalmat a gyermekek rendszeres megfigyelésére. Csak jó darab idő múlva, 1901-ben hívott össze Nagy László tanítóképző-intézeti igazgató, ebből a célból pedagógusokból álló értekezletet, amelyen megjelentek (az orvosok kivételével) ellene nyilatkoztak az egyesület megalakításának, 1903-ban is tartottak népes értekezletet, itt is csupán az sikerült, hogy Teleki Sándor gróf vezetése alatt ú. n. Gyermektanulmányi Bizottságot küldtek ki. Végre 1907-ben alakult át e bizottság alapszabályokkal bíró egyesületté, a Magyar Gyermektanulmányi Társasággá, amelynek elnöke szintén Teleki Sándor gróf lett s ügyvezető elnöke Nagy László.

A társaság* 4 tudományos szakosztályt létesített s a vidéken 13 fiókkört, 1910-ben Kossuth Ferenc kereskedelmi miniszter bőkezűségéből alapította a Gyermektanulmányi Múzeumot, amely?/ 1911 óta a fővárosi Pedagógiai Szemináriumnál van elhelyezve. Két országos gyermektanulmányi kongresszust tartott Budapesten, 1913-ban és 1917-ben. 1907-ben megindította A Gyermek című folyóiratát, amelyben az önálló becsú értekezéseket kivonatosan német és francia nyelven is közölték, 1920 óta pedig német és angol nyelven; 1910-ben indította meg könyvkiadványainak sorozatát. Gyermektanulmányi Könyvtár címen. Eddig 9 kötet könyv és 9 népszerű füzet jelent meg. 1915-ben alapította kísérleti iskoláját, az Új Iskolát.

A Gyermektanulmányi Társaság a mrízeuma, a folyóirata és könyvkiadványai révén összeköttetésbe lépett a világ nevezetesebb gyermektanulmányi, pszichológiai és pedagógiai társaságaival s egyetemi intézeteivel. Résztvett a nemzetközi lélektani kiállításokon Harburgban, Berlinben (kétszer

is), Lipcsében, Brüsszelben, Londonban. Hazánkban kiállításokat rendezett Nagybecskerekén (2-szer is), Nagyváradon, Esztergomban, Miskolcon.

A nemzeti összeomlás igen lesújtóan hatott a Gyermektanulmányi Társaság-működésére is. Különösen anyagilag nagyon rossz helyzetbe került. Folyóiratát az utolsó két évben már csak egyszer tudta kiadni 5-5 ívnyi terjedelemben. Kiadványait 1919 óta csak egyetlen füzetrel tudta szaporítani. Múzeuma az elzúllás stádiumába jutott. Csupán egy intézménye, az *Új Iskcia*, tudott nagynehezen keresztül vergődni a nehézségeken s ma máivirágzó állapotban van. Súlyosbította a helyzetet, hogy megalapító elnöke *Teleki Sándor gróf* 1919-ben elhunyt.

Fordulatot jelent a Gyermektanulmányi Társaság működésében az 1923-as év. Új feladatok felölélése arra indította a társaságot, hogy a nevét módosítsa s belső szervezetét átalakítsa. Az új címe ezentúl: *Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság*. Új szakosztályi beosztása:

A. Tudományos osztályok. I. *Pedagógiai-pszichológiai osztály*. II. *Általános gyakorlati (alkalmazott) lélektani osztály*. III. *Orvoslélektani osztály*. IV. *Pszichotechnikai osztály*.

B. *Társadalmi osztályok*. V. *Gyermekvédelmi és kriminalisztikai osztály*. VI. *Szülők Szövetsége*. VII. *A tehetséges gyermekek és ifjak ügyét szolgáló és megszervező osztály*.

A Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság 1923-ban alapította népművelési intézmény gyanánt a *Szülők Iskoláját*, amelyet immár a Szülők Szövetsége tart fenn.

A Magyar Gyermektanulmányi és Gyakorlati Lélektani Társaság elnöke: Kenéz Béla dr. udv. tan., egyetemi tanár, nemzetgyűlési képviselő. Ügyvezető elnöke: Nagv László. Posta-címe: VIII, Üllői-út 14.

21. AZ URÁNIA MAGYAR TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG 1899-ben alakult. Alapítója és első elnöke: *Molnár Viktor*, VKM. államtitkár, akkor min. tan. volt.

Célja „a főváros és a vidék nagyközönségével a tudományos és művészeti törekvéseket megismertetni és megkedveltetni s az összes tudományos és társadalmi ismeretek történetét, fejlődését és jelenét olyképen tárgyalni és feltárni, hogy ez a tudományos jelleg és erkölcsi érzék szem előtt tartásával mindenkör vonzó és szórakoztató legyen, úgy a tudásvágyat, mint a hazafias érzelmet emelje”.

1923-ban 24-ik évfolyamát élő folyó-

irata, az *Uránia* a háború előtti időben évenként 12 füzetben jelent meg, 36-40 ívnyi terjedelemben. E terjedelem a legutóbbi évfolyamokban 4-6 ívnyire korlátozódott.

Vetített képes előadások tartására a társaság Népszerű Tudományos Felolvasások cím alatt 170 füzetből álló sorozatot adott ki s a hozzájuk való vetített képekkel együtt adta ki kölcsön. E füzetek kezelését és a képek kikölcsönzését, szerződés alapján most a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban szervezett Iskolánkívüli Népművelési Központ intézi.

A társaság kezdeményezésére alakultak háború előtt országszerte a munkásgimnáziumok, amelyeknek fejlődését a háború megakasztotta. A 62 munkásgimnázium könyvtárral is fel volt szerelve.

A társaság elnöke: Lukács György dr. b. t. t., főtikára: Finály Gábor dr. Folyóiratának szerkesztői: Szász Károly dr. és Moesz Gusztáv dr. A társaság postai címe: Budapest, VI. Muukácsy-u. 26.

22. A MAGYAR FILOZÓFIAI TÁRSASÁG.

Célja:

„A filozófiai tudományok művelése és terjesztése, a filozófiai felfogásnak a tudományok más köreibben is meghonosítása és megszilárdítása, a magyar filozofálás történeti nyomainak feltárása és összegyűjtése, a közéletben felmerülő elvi kérdéseknek filozófiai szempontból való tárgyalása.”

Ilyen céllal már 1870-ben Budapesten keletkezett egy „*Filozófiai Társaskör*”, mely csakhamar feloszlott. 1876-ban *Molnár Aladár* elnöklésével újraéledt, de 1878-ban ismét megszűnt. *Böhm Károly* 1884-ben egy értekezletet hívott össze: itt született meg a *Magyar Filozófiai Szemle*, melyet 1882-1892-ig *Baráth Ferenc* és *Böhm Károly*, majd *Bokor József* és *Buday József* szerkesztettek. A mai *Magyar Filozófiai Társaság* egy 1900 nov. 19-én tartott értekezleten született meg, melynek előkészítői *Bokor József*, *Kőrösy György**, *Kúti Sámuel* és *Posch Jenő* voltak. A Társaság 1901 máj. 25-én tartotta alakuló közgyűlését, mely elnökké *Emmer Kornélt* választotta s „*A Magyar Filozófiai Társaság Közleményei*” címen folyóiratot indított meg. A folyóirat 1915-ben egybeolvadt a *Magy. Tud. Akadémia „Athenaeum”* c. folyóiratával s azóta ezt a címet viseli. A Társaságot az 1909-ben elnökké választott *Medveczky Frigyes* különösen felvirágoztatta. Ha-

lála után *Alexander Bernát* volt a Társaság elnöke, ki „A Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára” címen egy kiadvány-sorozatot indított meg 1916-ban a Leibniz 200 éves halálfordulója alkalmából megjelent „*Leibniz*” c. kötettel. Azóta e sorozatban még megjelentek: *Bognár Cecil*: Okság és törvényszerűség a fizikában; *Aristoteles*: Politika *Szabó Miklós* fordításában; *Ottlik László*: A társadalomtudomány filozófiája.

A Társulat tisztikara:

Pmdér Ákos elnök.

Komis Gyula és *Nagy József* alelnökök.

Dékány István főtítkárs és szerkesztő.

A Társaság helyisége: VIII, Múzeum-korút 6. (Filozófiai Szeminárium).

23. MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT. A Társulat 1901. évben alakult.

Célja az érmészet (numizmatika), különösen hazai érmészetiink tudományos művelése, az éremgyűjtésnek s az érmészetnek, ennek szépművészeti szempontból is, előmozdítása és a tárgy iránt érdeklődők között az érintkezés fenntartása és fejlesztése.

Folyóiratai: *A Numizmatikai Közöny*, megjelent eddig 20 évfolyamban, célja a numizmatika tudományos művelése.

Az Érem, megjelent eddig egy évfolyamban, éremgyűjtők nevelésére és irányítására készül és egy magyar numizmatikai kézikönyvet van hivatva pótolni.

Kiadmányai még: Gróf Dessewffy Miklós: *Barbárpénzek*, 56 éremtáblával. *AVeszerle József*: *Hátrahagyott érmészeti táblái*, II. kiadás (teljesen elfegyott).

A Társulatnak igen tekintélyes szakkönyvtára és értékes éremgyűjteménye van, különösen súlyt helyezett éremhamisítványok gyűjtésére.

A Társulat több emlékérmét veretett, így körmőcbányai kirándulása emlékére (Teles Ede), 10 és 20 éves fennállására.

A Társulat saját helyiségében hetenként csütörtökön tart összejöveteleket, és havonként – a nyári hónapok kivételével – felolvasó üléseket. Rendez továbbá időközönként szakkönyvekből könyvaukciókat és a gyűjtési kedv emelésére éremaukciókat. A Magyar Kir. Főfémjelző és Fémbevéltő Hivatalhoz került leletek a beolvastás előtt a Társulat tagjainak fémértéken állanak kiválasztás céljából rendelkezésére.

A Társulat tiszteletbeli elnöke: *Kilényi Hugó* nyűg. miniszteri tanácsos,

elnöke: *Gohl Ödön* dr. ny. niagy. nemz. múzeumi osztályigazgató, alelnöke: *Babies József* udvari tanácsos, ügy. alelnöke: *Zimmermann Lajos* dr. ügyvéd. A „Numizmatikai Közöny” szerkesztője: *Gohl Ödön* dr., „Az Érem” szerkesztője: *Szentgáli Károly* iskolaigazgató, aki egyben a gyűjtemény öre A társulati helyiség címe: Budapest, VIII, Csepreghy-utca 4, II. emelet 15. Levelezések és pénzküldemények *Zimmermann Lajos* dr. ügy. alelnök címére (Budapest, IV, Váci-utca 78-80) intézendők. Ügy. alelnök telefonja: *József* 102-04.

24. A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG 1903 dec. 19-én alakult.

Célja: „A magyar nyelvnek mennél teljesebb tudományos átkutatása, a nyelvészet eredményeinek népszerűsítése és a közönségben a magyar nyelvtudomány iránt az érdeklődés fölébresztése.” (L. Alapszab. 2. §.)

Folyóirata 1905. januártól van, címe *Magyar Nyelv*, jelenleg a XX. évfolyama jelenik meg.

A Társulatnak gyűjteményei vagy más intézményei nincsenek.

Elnök *Szinnyei József*, alelnök *Me3ich János*.

A Társaság ügyeit egy 21 budapesti és 12 vidéki tagból álló választmány intézi. A folyóiratot *Gombocz Zoltán* és *Melich János* szerkeszti.

A Társulat postacíme: Budapest, V, Akadémia-utca 2.

A Társulatnak folyóiratán kívül „A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai” c. vállalata van, amelyből eddig a következő huszonegy szám jelent meg:

1. sz. *Zolnai Gy.* Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Elfogyott.
2. sz. *Szily Kálmán.* A mágnás-cím a magyarban. 1905. (8 r., 18 l.)
3. sz. *Pápay József.* Regulv Antal emlékezete. 1905. (8 r” 28 l.)
4. sz. *Balassa J.* A nép nyelvének tanulmányozása. Elfogyott.
5. sz. *Erdélyi Lajos.* Nyelvjárásaink ügye és teendőink. Elfogyott.
6. sz. *Réthei Prikkel Marián.* A magyar táncnyelv. 1906. (8 r., 24 l.)
7. sz. *Gombocz Zoltán.* Honfoglalás-előtti török jövevényszavaink. 1908. (8 r” 108 l.)
8. sz. *Melich János.* Az „Orthographia Ungarica” és a magva v helyesírás. 1908. (8 r., 32 l.)
9. sz. *Szeriemlev Császár Lóránt.* Jelentés-tanulmányok. 1909. (8 r., 36 l.)
10. sz. *Kóssa Gyula.* Régi magyar gyógyszernevek. 1909. (8 r., 54 l.)
11. sz. *Gombocz Zoltán.* Pótlékok a

Magyar Tájszótárhoz. 1910. (8 r., 27 l.)

12. sz. Tolnai Vilmos. A szólásokról. 1910. (8 r., 57 l.)

13. sz. Melich János. Nvelvünk szláv jövevényei. 1910. (8 r., 82 l.)

14. sz. Melich János. A magyar tárgyas igeragozás. 1914. (8 r., 70 l.)

15. sz. Melich János. Keresztneveinkről. 1914. (8 r., 32 J.)

16. sz. Gombocz Zoltán. Árpádkori török személynveink. 1915. (88 r., 52 l.)

17. sz. Hóman Bálint. A székelyek eredete. 1921. (8 r., 18 l.)

18. sz. Sági István. A magyar szótárak és nyelvtanok könnvcszete. 1922. (8 r., 105 l.)

19. sz. Gragger Róbert. Ómagyar Mária-siralom. 1922. (8 i., 13 l.)

20. sz. Jabukovich Emil. Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez. 1924.

21. sz. Vitéz Hári Dezső. A soproni magyar-latin szójegyzék. 1924.

22. sz. Csűry Bálint. A szamosháti nvelvjárás hanglejtés formái. 1925. (44 l.)

Ezenfelül megjelentek a Társulat gondozásában:

a) Emlék Szily Kálmánnak, a Magyar Nyelvtudományi Társaság elnökének, nyolcvanadik születésnapja alkalmából. Írták a Magyar Nyelv dolgozóitársai. Budapest, 1918.

b) A két legrégebb magyar nyomtatvány. Semsey Andor adományából kiadta a Magyar Nyelvtudományi Társaság. A kiadást gondozta s a bevezetést írta: Melich János. Budapest, 1912.

25. MAGYAR SZEMORVOSTÁRSASÁG. 1904 pünkösdjén *Grósz Emilnek* a Szemészetben megjelent felhívására összegyűlt szemorvosok, szemészeti tudományos egyesület alakítását határozták el s ez rá egy évre, mint *Magyarország Szemorvosainak Egyesülete* kezdte meg működését. Az ország halárainak kényeszerű megváltoztatása tette szükségessé, hogy az egyesület 1922-ben új címet vegyen föl s alapszabályait is módosítsa.

Az egyesület célja: a szemészet tudományos művelése. Foglalkozik ezenkívül rendi ügyekkel is. Évenként egy nagygyűlést és – négy-hathetenként – több tudományos összejövetelt rendez. Az egyesületnek hivatalos lapja a leg-régi'bb magyar orvosi szaklap, a *Szemészet* lett, mely békében évi 15-16 ívnyi terjedelemben jelent meg s 1926-ban 60. évfolyamában lépett. A tudományos ülések jegyzőkönyveit ezenkívül a Németországban megjelenő Klinische Monatsblätter für Augenheilkunde és

Zeitschrift für Augenheilkunde is rendszeresen közli. A fontosabb szemészi kérdésekről referáló előadásokat és vitákat rendeznek. A Sehulek Vilmos-előadások megtartására időnként fölkéri a szak legelőkelőbb képviselőit. Az egyesület vakságügyi bizottsága szorgalmazta az 1911-i népszámlálás alkalmából, speciális vaksági szánilólapok szerkesztését, tagjai útján pedig állandóan nyilvántartja a megvakulásokat s okaikat. A trachoma mai eloszlásának képével a trachomaügyi bizottság foglalkozik.

A társaság tisztikara: Elnök: Blaskovics László, egyetemi tanár. Másod-elnök: ifj. Imre József, egyetemi tanár. Titkár: Csapody István egyetemi m.-tanár.

A társaság lakáscíme: I, Krisztina-körút 65, I. 12.

26. MAGYAR SEBÉSZTÁRSASÁG, 1907-ben alakult meg. Székhelye Budapest, működési területe a magyar szt. korona országai. Évenkénti nagygyűléseit eddig Budapesten tartotta meg.

Célja. A sebészetnek tudományos és gyakorlati irányban való fejlesztése, vitás kérdések tárgyalása, újabb eljárások ismertetése és kóreseteknek a'oemutatása. A M. S. T.-nak szellemi részét intéző igazgató tanács az elnök ajánlása alapján évente két vagy három vitakérdést tűz ki, amelyeknek kidolgozására a kérdést különösen jól ismerő tagokat kér fel. Az évi nagygyűlések eredménye „A Magyar Sebész Társaság munkálatai” címén, mint a M. S. T.-nak hivatalos irata jelenik meg. A változó terjedelmű könyvben az az évben elhangzott előadások, bemutatók és hozzászólások foglaltaknak.

A N. S. T.-nak tagja lehet a magyar szentkorona területén működő minden magyar orvos, ha 3 évre kötelező belépési nyilatkozatát kitöltve, 2 tagajánlása alapján az igazgató-tanács tagjául megválasztja.

A társaság tisztikarát az évi közgyűlés választja szótöbbséggel. A tisztikar áll: az évenként választott elnökből és jegyzőből, a három évenként választott titkárból, pénztárosból és az igazgató-tanácsból.

A társaság jelenlegi tisztikara: Elnök: Szigeti Gyula Sándor kórház-igazgató-főorvos. Kaposvár. Titkár: Dr. Neuber Ernő egyetemi m.-tanár.

Igazgató-tanács: Bakay Lajos dr. egyet. tanár (Budapest), Illyés Géza dr. egyet. tanár (Budapest), Chudovszky Móric dr. (Sátoraljaújhely)

Bollinger Gyula dr. egyet, tanár (Budapest), Genersich Antal dr. egyet, m. tanár (Hódmezővásárhely), Haberern J. Pál dr. egyet, tanár (Budapest), Király Jenő dr. (Sopron), Koós Aurél dr., Vertan Énül dr. (Pécs), Manninger Vilmos dr. egyet tanár (Budapest), Lükő Béla dr. (Szatmár), Verebély Tibor dr. egyet, tanár (Budapest). Winternitz Arnold dr. egyet, tanár (Budapest).
Az egyesület címe: Budapest VIII, Üllői-út 78.

27. MAGYAR ROVARTAXI TÁRSASÁG. A társaság 1910-ben alakult és célja alapszabályainak 2. §-a szeint az, „hogy a tudományos és gyakorlati rovertant mi vei je, Magyarország rovarvilágát ebből a szempontból tanulmányozza s a rovertani isméi eteket terjessze”.

E társaságot a *Magyar Nemzeti Múzeum*, a m. kir. állami *Rovartani Állomás* hivatásos rovarászai és a Budapesten lakó többi rovarászok 1910-ben *Magyar Entomológiai Társaság* néven alapították. A társaság a nyári szünet kivételével minden hónapban előadó- vagy felolvasó-üléseket tart; közleményeit eleinte a *Rovartani Lapok-bari* közölte, de 1923 óta saját szakfolyóiratában, a *Folia Entomologica Hungarica-ban* bocsátja közre. E szaklap esetről-esetre jelenik meg, mikor azt a társaság vagyoni helyzete megengedi.

Tagjainak száma az egész magyar hazában 700-nál több.

Újabb alapszabályait a m. kir. Belügyminiszter 1924-ben hagyta jóvá, s azóta megváltozott a társaság neve *Magyar Rovartani Társasággá*.

A társaság elnöke: Jablonowsky József, kir. mezőgazd. kísérletügyi főigazgató, alelnökök: Biró Lajos, magyar nemzeti múzeumi tb. igazgatóőr és Bokor Elemér, ni. kir. honvédörma gy. titkára: Kadocsa Gyula, kir. mezőgazd. kísérletügyi állomásvezető.

A társaság székhelye ezidőszent: Budapest, II, Kitaibel Pál-u. 1. szám (M. kir. állami Rovartani Állomás.).

28. AZ ORVOSI TOVÁBBKÉPZÉS KÖZPONTI BIZOTTSÁGA.

A gyakorló orvosok ismereteinek mélyítésére és kiegészítésére a budapesti egyetem tanárainak és magántanárainak önkéntes egyesülése 1883-1908-ig kéthetes szünidei tanfolyamokat tartott.

Az ezen időben tartott 14 tanfolyamon kb. 1000 orvos vett részt.

A feladat nagysága és fontossága megkívánta egy erőteljes állandó központi szervezet létesítését. Mintául az orvosi

továbbképzés porosz köaponti bizottsága szolgált. A szervezet megalakítása céljából a gróf *Apponyi Albert* által összehívott értekezlet a *Grósz Emil dr.* egyetemi tanár által előterjesztett szabályzat-tervezetet elfogadta, s gróf *Zichy János* 1910-ben a központi bizottságot az orvosi fakultások és orvosi testületek, valamint a minisztériumok delegáltjaiból megalakította.

A bizottság többféle tanfolyamot rendezett. Ilyenek voltak: 1. kéthetes ismétlő tanfolyamok az orvosi tudomány összes szakmáiból.

2. Négyhetes gyakorlati tanfolyamok egyes klinikákon.

3. Ep-vhetes tanfolyamok a speciális tárgyakból.

4. Tiszti orvosok számára továbbképző tanfolyamok.

5. Betegpénztári orvosok számára tanfolyamok.

6. Katonaorvosok számára szolgáló kurzusok.

7. Vidéki városokban a hét egy-egy napján tartott előadások.

A háború kitöréséig a bizottság 64 kurzust 814 orvos részvételével rendezett. A háború alatt sem szüneteltek a tanfolyamok, hanem elsősorban a sebesülések gyógyításáról, azok utókezeléséről, a járványos betegségekről folytak tanfolyamok.

A háború után pedig a bizottság a háborús évek alatt hiánvosan képzett orvosok ismereteinek kiegészítéséről irrvékí'zett gondoskodni.

Az orvosi továbbképzés eredményes és hatalmas eszközeinek bizonyvnt az *Orvosképzés* folyóirat, mely évente 30-40 írben a „vakorló orvosok igényeinek megfelelő összefoglaló ckkkel igyekezik a orvosi ismereteket mélyíteni.

Az orvosi továbbképzés központi bizottságának tagjai:

A bizottság elnöke: *Grósz Emil dr.* egyetemi tanár, a budapesti kir. m. tudomány-egyetem orvosi fakultásának egyik képviselője.

A bizottság alelnöke: *Scholtz Korvél dr.* államtitkár, egyet, tanár, a m. kir. népjóléti és munkaügyi miniszter képviselője.

A bizottságnak 19 tagja van.

A bizottság postacíme: VIII, Mária-utca 39.

29. TURÁNI TÁRSASÁG (MAGYAR KELETI KULTÚRKÖZPONT).

A rokon népek kultúrájával foglalkozó tudósok alapították 1910. évi december óh 24-én, Turáni Társaság címen.

A Társaság székhelye Budapest. A

Turáni Társaság célja a velünk rokon európai és ázsiai népek tudományát, művészetét és közgazdaságát tanulmányozni, fejleszteni és a magyar érdekekkel összhangba hozni. Céljait a többi nem turáni népekkel együttműködve a következő eszközökkel kívánja elérni:

A Turáni Társaság céljait a következő eszközökkel kívánja elérni:

1. Felolvasások, 2. tanulmányok 3. tudományos expedíciók, 4. ösztöndíjak, 5. múzeum, 6. könyvtár, 7. folyóirat, 8. évkönyv, 9. kiadványok, 10. egyéb szükséges intézkedések, főként a rokon turáni ifjaknak Magyarországon való neveltetése által.

A Társaság tagjai négyfélék:

1. Rendes. 2. pártoló, 3. alapító, 4. tiszteletbeli.

A rendes tagokat a munkabizottság előterjesztésére az elnöki tanács választja, tagdíjat nem fizetnek.

A Turáni Társaság 1916. évi május 16-án átalakult, Magyar Keleti Kulturaközpont (Turáni Társaság) néven, mikor munkakörébe a turáni eredetű ifjúság nagyobb arányú magyarországi neveltetését vette fel.

A Turáni Társaság 1923. évben megszervezte a Finn-Magyar Intézetet. A Társaságnak ez az intézete van hivatva úgy a finn-ugor nemzetek közötti, mint török-tatár kulturális kapcsolatok kimélyítésén fáradozni.

A Társaság folyóirata a „Túrán”, melyből megjelent: 1913. évben 1-3. sz., 1917. évben 1-10. sz., 1918. évben 1-10. sz., 1921. évben 1. sz., 1922. évben 1-4. sz., 1923. évben 1-4. sz., az 1924. évi sajtó alatt. Egyéb kiadványai: *Turáni Könyvtár*: I. kötet. Isirkoff. Bulgária. II. kötet: Horváth J.: A modern Kelet.

Megjelent még a Társaság kiadásában: Szentgáli Antal: Szibéria, Posta Béla: A moszlim művészet hatásainak példái Erdélyben, Paikert Alajos: A turáni Eszme. Márki Sándor: A turáni népek története, Márki Sándor: Kapcsolatok a turáni népek történetében, Lechner Jenő: A turáni népek művészete.

A Turáni Társaság jelenlegi elnöksége és tisztikara a következő: Elnök: Pékár Gyula dr.; elnökhelyettes: Paikert Alajos. A Társaság helyisége az Országház épületében van.

30. FELSŐ OKTATÁSÜGYI EGYESÜLET.

Célja: A felső oktatás ügyeinek körébe vágó kérdések tanulmányozása és beható eszmecsere útján való tisztázása. E célból az Egyesület tanulmá-

nyozza a felső oktatásügy terén irányító szerepet játszó kultúrnépek felső oktatási intézményeinek szervezetét és munkásságát; figyelemmel kíséri a felső oktatás ügyeit érintő reformmozgalmakat; összegyűjti az ezen intézmények szervezetére és munkásságára vonatkozó okmányokat, törvényeket, szabályzatokat és egyéb kiadványokat; közzéteszi a felső oktatás ügyeinek tárgyában folytatott eszmecserék tartalmát és így a felső oktatás ügyeinek intézésénél értékesíthető anyagot iparkodik létesíteni.

Az Egyesület *ár. Medveczky Frigyes* egyetemi tanár ösztönzésére 1910 november 29-én alakult meg. Működő vagy rendes tagjai csak olyan egyetemi, műegyetemi és főiskolai tanárok lehetnek, kik a négy egyetemen, a József-műegyetemen, az Állatorvosi Főiskolán vagy a soproni Bánya- és Erdőmérnöki Főiskolán mint a tanártestület tagjai működnek vagy működtek. Öt szakosztálya van: 1. jog- és államtudományi, 2. orvosi, 3. természettudományi, 4. műszaki és 5. bölcséleti-történeti. A tagok száma: 298.

Az Egyesület ügyeit a választmányon és közgyűlésen kívül, főleg az Igazgatóság intézi, melynek tagjai: az Egyesület elnöke, négy alelnöke, főtítkára, a szakosztályok elnökei és titkárai, továbbá a bárom állandó előadó. Folyóirata „*A Felső Oktatásügyi Egyesület Közleményei*” címen, időhöz nem kötötten jelenik meg.

Tisztikara: Elnök: *Täufer Vilmos* (Budapest. VIII. Főherceg Sándor-utca 10. sz.).

Alelnökök: *Hutyra Ferenc; Illosvay Lajos; Székely István; gróf Teleki Pál.*

Szakosztályi elnökök:

1. Jog- és államtudományi szakosztály: *Concha Győző.*

2. Orvosi: *Grósz Emil* (ideigl.).

3. Természettudományi: *Rados Gusztáv.*

4. Műszaki: *Kossalka János.*

5. Bölcséleti-történettudományi: *Mihályfi Ákos.*

Állandó előadók: *Grósz Emil; Magyar Géza; Zelovieh Kernéi.*

Főtítkár: *Misángy i Vilmos* műegyet. tanár (Műegyetem).

Titkárok: *Komis Gyula; Kürschák József; Rhorer László; ifj. Szil y Kálmán; Tomcsányi Móric.*

Az Egyesület égisze alatt 1922 június 18-án létesült a „*Főiskolák tudományos munkájának biztosítására alakult bizottság*”, melynek feladata a társadalom legszélesebb rétegeinek bevonásával, adományok gyűjtésével stb. megkeresni annak a módját, hogy nagy szegény-

ségünk közepette, hogyan menthetjük meg hazánk legnagyobb kincsét: a magyar tudományosságot és hogyan biztosíthatjuk az egyetemeken és főiskolákon folyó és az állam leszegényedése miatt megbénult tudományos munkát. E bizottság elnöke: *Gróf Apponyi Albert*; ügy vezető alelnöke: *Grósz Emil* egyetemi ny. r. tanár (Budapest. VIII, Baross-utca 10. sz.) volt, a bizottságnak 1925 június 14-én kimondott feloszlásáig.

31. A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG.

1911-ben alakult. Három alapítója: Baáros Gyula, Horváth János és Pintér Jenő. A Társaság a magyar irodalomtörténet és kritika művelését tűzte ki céljául. Folyóirata, a Pintér Jenő által 1912-ben megalapított Irodalomtörténet, felölelte a magyar irodalomtörténetnek és segédtudományainak egész területét. Ez a folyóirat számos új irodalomtörténetiről és kritikust nevelt föl és új típust tereintett meg a magyar tudományos szemlék sorában. Bekapcsolta az utolsó félszázad irodalmi fejlődésének vizsgálatát is a magyar irodalomtörténet keretébe. A világháború előtt vaskos havi füzetekben jelent meg s egy-egy füzete 1500 példányban kelt el. A világháború után következő évek szűkebb tere szorították a Társaság működését és a folyóirat terjedelmét.

A Társaság tisztikara: Elnök: Négysy László egyetemi tanár. Titkár: Alszegehy Zsolt főgimnáziumi tanár. Szerkesztő: Pintér Jenő tankerületi főigazgató. – A folyóirat szerkesztősége: I. Attila-utca 1. Kiadóhivatala: I, Bors-utca 10.

32. A MAGYAR ORVOSOK TUBERKULÓZIS-EGYESÜLETE. Az Egyesület 1912-ben báró Korányi Frigyes, báró Müller Kálmán, báró Korányi Sándor, Hutyra Ferenc, Fáy Aladár és Liebermann Leó támogatásával alapította Országh Oszkár.

Az Egyesület székhelye: Budapest, célja: a tuberkulózis aetiológiájának, epidemiológiájának, kór- és gyógytanának tudományos és gyakorlati irányban való fejlesztése. E cél elérésére évi nagygyűlést tart, tárgyalásait és dolgozatait évkönyvében közzéteszi. E kötetek a magyar tuberkulózis-irodalom hű tükröi. Az Egyesület rendezte a rózsahegy tuberkulózis-kongresszust, amelyen osztrák, cseh, horvát, lengyel orvosok vettek részt, azonkívül a debreceni, balatonfüredi és számos budapesti nagygyűlést.

Diszelnöke volt: báró Korányi Frigyes. Az alapítás óta elnöke: báró Korányi Sándor, alelnökök: Bókay János és Hutyra Ferenc, I. titkár: Országh Oszkár. II. titkár: Barát Irén. Az Egyesület titkárnak levélcíme: Budapest, IX, Ráday-utca 9, II. emelet 2.

33. A SZENT ISTVÁN AKADÉMIA.*

A Szent-István-Társulat, amely 1841-ben alakult, 1886-ban kebelében tudományos és irodalmi osztályt szervezett, amely közel 30 éven át értékes tudományos munkásságot fejtett ki.

1915 elején Reiner János, a tudományos és irodalmi osztály tagja javaslatot terjesztett elő, hogy a tudományos és irodalmi osztály szervezésénél irányadóként szerepelt céloknak és kitűzött feladatoknak eredményesebb munkálát és előmozdítására oly szervezet létesíttessék, amely annak tudományos és irodalmi intézeti jellege önállóságát teljesebb mértékben ki-domborítsa; az egyes tudományágakat s azoknak, valamint az irodalomnak képviselőit homogénebb kapcsolatba foglalja össze; munkásságának állandóságát s rendszeres voltát megalapozza s általában működésének intézményes formáit megállapítsa.

A tudományos és irodalmi osztály az indítványt 1915. évi március 18-án tartott ülésében tárgyalta s a következő irányelvekben állapodott meg:

1. Az új szervezetnek neve Szent István Akadémia legyen;
2. abban négy osztály lesz alakítandó. Ennek megfelelőleg a tagok száma – habár csak korlátolt mértékben – emelhető;
3. az általános jelentőségű ügyek intézésére főtitkári állás szerveztessék;
4. az osztályok élén egy-egy osztályelnök áll, aki mellett osztálytitkárok működnek;
5. a felolvasások kivonatának és a szervezendő Akadémia működésének közlése „céljából időszakonként megjelenő Értesítő adandó ki.

1915 nov. 18-án pedig elhatározta a Szent István Akadémia alapítását és avégből, hogy az Akadémia intézeti jellegének önállóságát teljesebbé tegye, erős ellenzéssel szemben, megállapította, hogy a Szent-István-Akadémia maga választja elnökét és kimondta a

* *G. Monti*: Internationales Handbuch der Katholischen Organisationen. Wien, 1924. szerint a Szent István Akadémia az egyedüli katolikus akadémia, amely működését egy egész országra kiterjeszti s melynek munkássága a tudomány és irodalom egész körére kiterjed.

Szent-István-Akadémia önálló vagyoni jogi jogalanyiságát. a Szent István Akadémia maga választja elnökét és a Szent István Akadémia önálló vagyoni jogalanyiságát.

Ezen álláspontot tette magáévá a Szent-István-Társulat fővédője, Csernocii János biboros-hercegprímas is, aki a Szent-István-Társulatnak – amelynek osztályát képezte a tudományos és irodalmi osztály – 1915. nov. 29-én tartott rendkívüli közgyűlésén a Szent István Akadémiának, mint a magyar katolikus tudósok és írók, szabad és autonóm Akadémiájának létesítését támogatta és akinek állásfoglalásával egyezően ez a rendkívüli közgyűlés hozzájárult a Szent István-Akadémia létesítéséhez.

Az Akadémia 1916. jan. 20-án elnökké választotta Giesswein Sándort, a korábbi irodalmi osztály elnökét; főtítkárrá pedig Reiner Jánost.

A Szent István-Akadémia ezen szervezését a katolikus tudósok és írók lelkes melegséggel fogadták.

A Szent István-Akadémia működését, a forradalom alatti néhány hónaptól eltelve, megalakításától kezdve, megszakítás nélkül a megállapított keretekben folytatja.

Az Akadémia alább érintendő céljának érdekében a zt is feladatául tűzte ki, hogy a hasonló irányú és szellemű külföldi tudományos társulatokkal és intézetekkel kapcsolatokat teremtsen; ez azonban a háborús és nemzetközi viszonyokra való tekintettel nem volt keresztülvihető s most van folyamatban ezen kapcsolatoknak szélesebb körökben való megalapozása.

Hazai tudományos és irodalmi intézetekkel és társaságokkal az Akadémia állandó kapcsolatot tart fenn.

A Szent István-Akadémia célja: a tudományt és irodalmat katolikus szellemben, katolikus szellemű íróknak osztályaiba való tömörítése által művelni.

Erre való tekintettel felolvasások tartása, kiadványok közrebozsátása által a tudományt és irodalmat műveli és terjeszti.

Ezt a tudományos munkát elsősorban az osztályok végzik; azonban ez az együttes ülések és ünnepi ülések kereteiben is végeztetik, sőt a Szent István-Akadémia az 1923. évben három ünnepi ülésén és egy rendkívüli osztályülésben nagyjértékű tudományos munkát végzett (Aquinoi szt. Tamás, Madách, Ipolyi és gróf Andrassy Gyuláról szóló tanulmányokkal).

Az anyagi ügyeket az igazgatótanács intézi.

A Szent István-Akadémia tisztikarát alkotják: az elnök, a másodelnök, az örökös főtítkár, az osztályelnökök és osztálytitkárok és az igazgatótanács tagjai.

Az Akadémiának négy osztálya van és pedig: I. a hittudományi, bölcsészeti osztály; II. a történelem-, jog- és társadalomtudományok osztálya; III. a nyelvtudományi és szépirodalmi osztály; IV. a mennyiségtan és természet-tudományi osztály.

Az Akadémia tagjai: tiszteletbeliek, rendesek és külső tagok. Előbbieknek zárt létszáma van és pedig minden osztályban 3-3 tiszteleti, az I. és II. osztályban 50-50, a III. osztályban 54, a IV. osztályban 40 rendes tag.

Bármely tagságra csak tudományos vagy irodalmi érdemek alapján választható *me.*, akit valamely osztály jelöl. Az ajánláshoz legalább két tag ajánlása szükséges; választás minden év február havában olyképen történik, hogy az egyes osztályokban legalább kétharmad szótöbbséget nyert jelöltek közül azok lesznek megválasztva, akik a tagválasztó együttes ülésen legalább kétharmad szótöbbséget nyernek.

A Szent István-Akadémia kiadványai részint önálló tudományos munkálatok és az Emlébeszédék, amelyeket az Akadémia ad ki, részint pedig az egyes osztályoknak a kiadványai. Akadémiai kiadvány a Szent István-Akadémia Értesítője, amely egyes felolvasásokat teljes terjedelmükben, másokat kivonatban közöl, vagy ismerteti, s mely az Akadémia minden tevékenységéről és munkásságának minden mozzanatáról, a jegyzőkönyvek s egyéb hivatalos okmányok s adatok közlésével számol be.

Az 1925. évtől kezdve az Értesítő az idegennyelvű kivonatok és ismertetések közlését is megkezdi.

A Szent István-Akadémia tagjai:

Elnök: gróf Apponyi Albert. Másodelnök: Székely István. Főtítkár: Reiner János.

I g a z g a t ó t a n á c s :

A Szent-István-Társulat részéről gróf Zichy Aladár, Mihályfi Ákos, Túri Béla, Erdősi Károly, Moldovanyi Gyula, Simon Ignác, gróf Zichy János.

A Szent István-Akadémia részéről: gróf Apponyi Albert, Székely István. Reiner János, Csernoch János, báró Forster Gyula, Rejtő Sándor, Szinnyei József, Zubriczky Aladár.

A támogatók közül választott tagok: Boromissza Tibor, herceg Eszterházy Pál, gróf Wenckheim Sándor. Szilvek Lajos, Sipócz Jenő.

Tiszteleti és rendes tagok:

I. Hitudományi és bölcséleti osztály:

Osztályelnök: Mihályfi Ákos. Osztálytitkár: Schütz Antal.

Tiszteleti tagok: Prohászka Ottokár, Csernoch János.

Rendes tagok: Breznay Béla, Kiss János, Nemes Imre, Répássy János, lovag Petrovác József, Tokody Ödön, Székely István, Mihályi Ákos, Walter Gyula, Kedeszty Géza, Kozáry Gyula, Margalits Ede, Piszter Imre, Szilvek Lajos, Mázy Engelbert, Rézbányai József, Zelliger Vilmos, Huber Lipót, Klinda Teofil, Csárszky István, Werdenich Endre, Kmoskó Mihály, Strommor Viktorin, Schütz Antal, Schermann Egyed, Hanauer A. István, Bangha Béla, Wolkenberg Alajos, Bitter Illés, Madarász István, Trikál József, Hám Antal, Pataky Arnold, Vass József, Scheffler János, Martin Aurél, Horváth Sándor, Szentiványi Róbert, Hájós József, Babura László, Magdics Ignác, Tóth Tihámér, Tower Vilmos, Czapik Gyula, Marczell Mihály.

II. Történelem-, jog- és társadalomtudományok osztálya:

Osztályelnök: Concha Győző. Osztálytitkár: Hóman Bálint.

Tiszteleti tagok: báró Forster Gyula, Concha Győző.

Rendes tagok: Bálints Lajos, Kazaly Imre, Karácsonyi János, Novak Lajos, Marki Sándor, Dedek Creseens Lajos, Kollányi Ferenc, Baróti Lajos, Reiner János, Zelliger Alajos, Áldásy Antal, Lőrincz Gyula, Notier Antal, Ujházy László, Horn Emil, gróf Mailáth József, Mohi Adolf, Matunák Mihály, Erdélyi László, Hanuy Ferenc, Túr: Béla, Ernst Sándor, Lukcsics József, Angyal Pál, Német Ambrus, Iványi Béla, Döry Ferenc, Chobot Ferenc, Szendrey János, Magyar Gyula, Király János, Kiss Albin, Hóman Bálint, Balanyi György, Balás Károly, Sipos István, Holub József, Heller Farkas, Erdélyi Aladár, Kenéz Béla, Lukinich Imre, Bajza József, Patek Ferenc, Pethó Sándor, Bártfai Szabó László, Biró Vencel.

III. Nyelvtudományi és szépirodalmi osztály:

Osztályelnök: Négyessy László. Osztálytitkár: Vargha Dámján.

Tiszteleti tagok: gróf Apponyi Albert, Berzeviczy Albert, Badics Ferenc.

Rendes tagok: Rada István, Zoltványi Irén, Csicsáki Imre, Felsmann József, Színid a Viktor, Huszka József, Körösi Albin, Lévai Mihály, Bartha József, Divald Kornél, Bán Aladár, Kincs István, Kontor Elek, Sziklay János, Demény Dezső, Hermann Antal, Erdősi Károly, Auer István, Szinnyei József, Vargha Dámján, Négyesy László, gróf Yay Péter, Angyal Armand, Vizota Gyula, Széman István, Láng Nándor, Járossy Dezső, Gulyás Pál, Pintér Jenő, Perényi József, Horger Antal, Várdai Béla, Gerevich Tibor, Sik Sándor, Szinnyei Ferenc, Zlinszky Aladár, Harsányi Lajos, Alszeghy Zsolt, Klemm Antal, Voinovieh Géza, Sajó Sándor, Brisits Frigyes.

IV. Mennyiségtan- és természettudományi osztály:

Osztályelnök: Schaf arzik Ferenc. Osztálytitkár: Papp Károly.

Tiszteleti tag: Suták József.

Rendes tagok: Fényi Gyula, Tóth Mike, Székely Károly, Károly Irén, Rejtő Sándor, Szarvasy Imre, Plósz Béla, Sárközy Pál, Vörös Cyrill, Szabó Zoltán, Grosschmid Lajos, Rybár István, Sehafarzik Ferenc, Tangl Károly, Gróh Gyula, Szőkefalvi Nagy Gyula, Papp Károly, Wodetzky József, Marék József, Hutyra Ferenc, Farkas Géza, Toborffy Zoltán, Aiulorko Aurél, E>>rusitzky Henrik, László Gábor, Bognár Cecil, Áujeszky Aladár, Sigmond Elek, Poór Ferenc, Entz Géza, Heim Pál, Marosi Arnold, Hüttl Dezső, Oltay Károly, ifj. Rejtő Sándor, Schilberszky Károly, Gimesi Nándor, Nékám Lajos.

34. A BERLINI MAGYAR INTÉZET BARÁTAINAK EGYESÜLETE.

(Gesellschaft der Freunde des Ungarischen Instituts zu Berlin.)

A Berlini Magyar Intézet (lásd fentebb) támogatására 1917 novemberében alakult a berlini és általában a német tudományos politikai és társadalmi körök élénk részvételével. Az Egyesület célja a berlini egyetem magyar intézetének támogatása útján a Magyarország és Németország közti kulturális kapcsolatok ápolása. Politikai, magán-gazdasági vagy vallási irányban való működés ki van zárva. Az Egyesület a magyar intézet tudományos munkásságát a következő tereken kívánja előmozdítani: 1. nyelvtudomány és irodalom, 2. történelem, 3. föld- és néprajz,

4. jog- és államtudomány, 5. nemzetgazdaság, 6. művészet. Az Egyesületnek mind fizikai személyek, mind pedig jogi személyek tagjai lehetnek. A tagok háromfélék: rendes, pártoló és dísztagok.

Az Egyesület tulajdonképeni irányítója az igazgatótanács, amely a következőképpen alakul: 3-3 tagot küld ki a porosz, illetve a magyar közoktatásügyi miniszter, 1-1-et a berlini egyetem tanácsa, illetve a Magyar Tudományos Akadémia, 14-et pedig 3-3 évre az Egyesület közgyűlése választ. Az igazgatótanács tagja végül a berlini Magyar Tudományos Intézet igazgatója. Az igazgatótanács saját tagjai közül választja az elnökét és két al-elnökét. Az elnök és az intézet igazgatója alkotják az Egyesület igazgatóságát, amely azt bíróság előtt és azon kívül képviselheti.

Az Egyesület díszelnökei: gróf Apponyi Albert volt magyar és dr. F. Schmidt-Ott volt porosz kir. közoktatásügyi miniszter. Elnök: C. fl. Becker jelenlegi porosz közoktatásügyi miniszter. Az igazgatótanácsban helyet foglalnak a porosz közoktatásügyi minisztérium részéről Becker miniszteren kívül: Harnack Adolf és Heymann Ernő berlini egyetemi tanárok, a magyar kormány részéről: gróf Teleki Pál volt miniszterelnök, egyetemi tanár, Magyary Zoltán miniszteri tanácsos. A berlini egyetemet Penck A. egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémiát Berzeviczy Albert v. t. t., az Akadémia elnöke képviseli. A magyar intézet igazgatója Gragger Róbert berlini egyetemi ny. r. tanár halála óta még nincs kinevezve.

Az Egyesületnek tudományos tanácsa is van (Wissenschaftlicher Beirat), amelynek a magyar, német és finn tudományos élet vezető egvényis*ei közül választott tagjai az intézet igazgatóját fontos tudományos kérdésekben tanácsokkal támogatják.

Az Egyesület nagy eredménnyel működik és támogatását 1923 óta a magyar kormány által létesített Collegium Hungaricumra is kiterjeszti.

Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925-ben Reményi József szobrászművész által Bethlen Gábort és feleségét, Brandenburgi Katalint tudósai körében ábrázoló művészi plakettet veretett az Egyesületnek ama német tagjai részére, akiknek eddigi támogatásáért az ország különös hálával tartozik.

35. KÖRÖSI CSOMA-TÁRSASÁG. A Magyar Néprajzi Társaság 1899 nov. 25. tartott választmányi ülésén elhatározta, hogy a maga kebelében „Keleti Szakosztályt” alakít. A szakosztály vezetését Vámbéry Ármin és gróf Zichy Jenő vállalta magára, folyóiratát, a Keleti Szemlét, mely az ural-altáji népek vizsgálatát tűzte ki céljául, Kunos Ignác és Munkácsi Bernát szerkesztette. A Keleti Szemle a közoktatásügyi kormány és több intézmény támogatásával tartotta fenn magát, nagyobbra német és francia nyelven, idegen tudósok közreműködésével jelent meg s kutatási területén egyike lett a legjelentősebb folyóiratoknak. Négy kötet jelent már meg a Keleti Szemléből, midőn a XIII. orientalistakongresszus elhatározta, hogy Közép- és Kelet-Ázsia kutatására, egy orosz bizottsággal mint központtal, nemzetközi társaságot alapít. Az orosz kormánynak e tárgyban kelt átíratára a magyar közoktatásügyi kormány felhívta a Néprajzi Társaság Keleti Szakosztályát a Magyar Bizottság megalakítására, ilyen módon jött létre a Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottsága, mely jelentős állami támogatással a Keleti Szemlének további tizennégy kötetét adta ki s számos keleti tanulmányutat segélyezett. E Bizottság megalkotásában és felvirágoztatásában Munkácsi Bernát mellett különösen Kuun Géza grófnak volt nagy része. A világháború alatt a Bizottság elvesztette nemzetközi alapját s a Keleti Szemle, segélyének elégtelensége miatt, csak ritkán és kisebb terjedelemben jelenhetett meg. Ugyanebben az időben a Magyar Keleti Kultur központ Túrán címen folyóiratot indított, mely tudományosan egyre erősödött s különösen 1918-i évfolyamával, melyet gróf Teleki Pál szerkesztett, itthon is, a külföldön is számottevő tudományos folyóirattá vált. 1919 őszén azután a Túrán körül csoportosult keletkutatók gróf Teleki Pál elnökségével a „magyar érdekeket kutató” Programm jávai megalapították a Körösi Csoma-Társaságot s a Körösi Csoma-Archivum című folyóiratot, melynek eddig öt száma jelent meg. A Nemzetközi Közép- és Keletázsiai Társaság Magyar Bizottsága 1920-ban beolvadt a Körösi Csoma-Társaságba s mint e Társaság bizottsága várja, hogy működését nagyobb arányokban folytathassa, Folyóiratát, a Keleti Szemlét, a Körösi Csoma-Társaság szintén átvette s 1922-ben kiadta annak XIX. kötetét. A Társaság tisztikara: Elnök: gróf

Teleki Pál. Alelnök: Szinyei József. Titkár: Rómán Bálint. A Körösi Csorna-Archívum szerkesztője: Németh Gyula. A Keleti Szemle szerkesztője: Munkácsi Bernát.

A Társaság címe: Budapest, VI, Andrassy-út 103.

36. A SZINYEI-MERSE PÁL-TÁRSASÁG. Mindazok, akik Szinyei Merse Pál festőművész meghitt baráti körébe tartoztak, kevéssel halála után, 1920. év márciusában megalakították a Szinyei-Merse-Társaságot. A Társaság célja Szinyei-Merse Pál emlékének ápolása, művészetének és művészi eszméjének kultusza, és terjesztése, valamint általában a magyar művészi kultúra fejlődésének előmozdítása. E cél megvalósítására többek között művészeti kiadványokat és művészi jutalmakat kíván a Társaság felhasználni. A Társaság rendes tagjai közt a következő művészek szerepelnek: Basch Andor, Csók István, Falus Elek, Fényes Adolf, Glatz Oszkár, báró Hatvány Ferenc, Herman Lipót, Horthy Béla, Iványi-Grünwald Béla, Kandó László, Kisfaludi-Strobl Zsigmond, Koszta József, Lux Elek, Magyar-Mannheimer Gusztáv, Mattyasovszky Zsolnay László, Mikola András, Pásztor János, Perimutter Izsák, Pólya Tibor, Réti István, Rippl-Rónai József, Rudnay Gyula, Sidlo Ferenc, Strobentz Frigyes, Szentgyörgyi István, Szmrecsányi Ödön, Szőnyi István, Szüle Péter, Thorma János. Vaszary János, Yidovszky Bébi és Zádor Isván.

A Társaság elnöke Csók István, társelnökei Lyka Károly és Petrovics Elek, főttkára Jeszenszky Sándor. A Társaság postacíme: I, Villányi-út 12.

37. A MAGYAR KÜLÜGYI TÁRSASÁG 1920-ban alakult meg. Célja kettős: egyrészt a művelt magyar közönség külpolitikai érzékének és tájékozottságának felkeltése és fejlesztése, másrészt pedig a külföldnek hazai viszonyainkról s a magyar nemzet jogos kívánságairól és sérelmeiről való tájékoztatása. Munkásságának eszközei: előadások, felolvasások, vitaestek rendezése, állandó folyóirat és különféle, Programjába vágó témákról önálló művek kiadása, továbbá a külföldi, nemzetközi konferenciákon való részvétel és azokon a magyar álláspont védelme. Tekintettel programjának a többi nemzetek fiával ajánlatos megismertetésére, kiadványai a magyaron kívül angol, francia, német és olasz nyelven is meg-

jelennek. Munkásságának javarésze a szakosztályokban folyik le, melyeket programja főbb pontjainak megfelelően alakít meg. A Társaságnak, közgyűlése a tisztkart, elnöki tanácsot, igazgatóságot és szakosztályokat három évenként választja. A Társaság elnöke gróf Apponyi Albert, társelnökei: gróf Andrassy Gyula, Berzeviczy Albert Csernoch János, Popovics Sándor, gróf Teleki Pál és báró Wlassics Gyula, al-elnökei: Ludwig Ernő, Lukács György, Paikert Alajos és Pékár Gyula, ügyvezető igazgatója Eöttevényi Olivér, főttkára Honti Ferenc. Az elnöki tanács 66 tagból áll. A külpolitikai és népszövetségi szakosztály elnöke gróf Apponyi Albert. A tudományos és művészeti szakosztály elnöke Berzeviczy Albert. A történelmi szakosztály elnöke gróf Klebelsberg Kunó. A közgazdasági szakosztály elnöke Popovics Sándor. A nemzetközi jogi szakosztály elnöke Gratz Gusztáv. A nemzeti kisebbségi szakosztály elnöke Lukács György. A lefegyverzési szakosztály elnöke Tancos Gábor. A Társaság a Commission de Cooperation Intellectuelle magyar nemzeti albizottságának felkérésére 1925 május havában megalakította a C. C. I. Bureau International des Reinseg-nements Universitaires-jének megfelelő magyar irodát s annak vezetésével Horváth Jenő c. egyetemi rendkívüli tanárt bízta meg. A Társaság rendes tagjává csak az elnöki tanács által történt megválasztás útján lehetnek oly egyének, akik külpolitikai kérdésekkel elméleti vagy gyakorlati téren foglalkoznak, illetve a Társaság programjának a megvalósításában tevékenyen közreműködnek. Számuk meghatározva nincs. Alapító tagok az olyan természeti vagy jogi személyek, akik egyszersmindenkorra 100 aranykorona, pártoló tagok pedig, akik, három évi kötelezettséggel, évi 5 aranykorona díjat fizetnek. A Társaság negyedéves folyóirata a Külügyi Szemle, melynek szerkesztője Horváth Jenő; azonkívül a Társaság hivatalos közlönye a Radicsics Elemér szerkesztésében megjelenő Magyar Külpolitika című folyóirat is. A Társaságnak fiókjai nincsenek, de a magyar vidéki városok művelt közönségének bekapcsolása végett az ország nagyobb városaiban időzőnkint üléseket rendez. Külföldi kapcsolatai fenntartásának legfőbb szerve a Brüsszelben székelő Union Internationale des Associations pour la Société des Nations, mely Európa különböző városaiban évente többször konferenciát tart s ezeken a Külügyi Társaság, delegátusai által, élénk részt vesz, és pedig

mint a Népszövetségi Egyesületek Magyar Szövetségének vezetője. E szövetség többi magyar tagja a Magyar Bekegyesület, a Magyar-Székely Egyesület, a Felvidéki Egyesületek Szövetsége és a Délvidéki Otthon. A Külügyi Társaság székhelye Budapesten, az Országházban vaa (VII. kapu), ahol a Társaság állandó irodája működik, az ott napi munkásságot kifejtő fogalmazó- és kezelőszemélyzettel. Az iroda élén is az ügy vezetőigazgató. Eöttevényi Olivér áll. A Társaság alapításai és vele harmonikusan működnek a Magyar-Francia Irodalmi Társaság, a Magyar-Ameiikai Társaság, a Magyar-Holland Társaság stb.

38. A BENCZÚR-TÁRSASÁG.

Benczúr Gyulának 1920. évi július hó 16-i halála után néhány tanítványa és barátai megalakították a Benczúr-Társaságot és a kidolgozott alapszabályok értelmében azt tűzték ki célul, hogy Benczúr Gyuia emlékének fenntartásán kívül olyan törekvéseket támogassanak, melyek a magyar művészet és a magyar művészi kultúra fejlődését előmozdítják. Evégből főleg művészi, esetleg részben művészettörténeti kiállítások rendezésére, továbbá olyan mii veszeti kiadványok kiadására töreksszenek, melyek általában a magyar képzőművészet és a művészi megértés előmozdítására szolgálnak. A Társaság 1924. év tavaszán új alapszabályokat dolgozott ki és annak alapján újjáalakulva folytatja működését, melyben a nagy művészi tradíciók ápolására és a külföldi művészettel való kapcsolatok fenntartására kiváló súlyt helyez. A Társaságnak rendes tagjai: Batthyány Gyula gróf, Beruth Andor, Burghard Rezső, Czuk Jenő, C zene ζ János, Deák-Ébuer Lajos, Dudits Andor, Frank Frigyes, Kiss Rezső, Katona Nándor, Kálmán Péter, Knopp Imre, Krusnyák Károly, Kumvald Cézár, Olgyay Ferenc, Roth Miksa, Gy. Sándor József, Tolnay Ákos, Utlvardy Géza és Vágó Pál festőművészek, Gárdos Aladár, Lányi Dezső, Ligeti Miklós, Lux Elek, Margó Ede, Róna József és Stróbl Alajos szobrászművészek.

A Társaság elnöke Dudits Andor. Társelnöke Magyar Zoltán dr. Főtitkára: dr. Ecker Ferenc. Igazgatója Tolnay Ákos. A Társaság postacíme VII, Kertész-u. 36.

89. A MAGYAR BIBLIOPHIL TÁRSASÁG

1920-ban alakult oly célból, hogy előmozdítsa a művészi szempontból értékes könyvek előállítását, gyűjtését és

terjesztését, ápolja könyvgyűjtők és könyvkedvelők érdekeit, terjessze a könyvészetre, kivált a hazaira vonatkozó ismereteket, fejlessze az ízlést a könyvparban, érintkezést keressen a külföld hasonló célú társulataival, végül pedig könyvtáraink gyarapítását és fejlesztését támogassa.

A társasáig fennállása óta több könyv- és metszet-kiállítást rendezett; az O. M. Iparművészeti Múzeumban, és pedig:

1. „A XX-ik század könyvművészete” címen 1921-ben;
2. „Ifjúsági és gyermek-képeskönyv kiállítás” címen 1922-ben;
3. „A Régi Buda és Pest könyvekben, képekben” címen 1923-ban;
4. „A nyomtatott könyv díszítése, L Fametszet” címen 1923-ban;
5. „A magyar szépliteratura virágoskertje” címen 1925-ben.

A Társaság kiadványai:

Petőfi, Czipruslombok, (1921). r Szép históriás ének az Tel am on királyról. (1578). Hasonmás a British Múzeumban levő egyetlen példány után, (1922). Régi magyar könyvkiadó- és nyom- 11 á s ζ j e Ívéi t y e k, I. Budai k ő η y v á r u s o le jelvényei 1488-1525. (1923). U. a. német kiadása, ilosvni P. Az híres neves Tholdi Miklósnak ieles cselekedeteiről stb. (1924). Eariora et Curiosa gróŰ Apponyi Sándor gyűjteményéből (1925).

A Társaság díszelnöke az elhunyt gróf Apponyi Sándor volt, elnöke Végh Gyula, társelnökök Majoysszky Pál és Ferenezi Zoltán, titkár dr. Eisler J. Mihály, pénztáros Reiter László.

A Társaság tagjainak száma jelenleg 346, ezek közül 83 alapító. Postacíme: IX, Űllői-út 33-39.

40. BUDAVÁRI TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG. Székhelye: Budapest. Megalakult 1921 áprilisában. Elnök: Esterházy Mária hercegnő. Előadó: Hekler Antal, egyetemi tanár.

A Társaság célja kettős: 1. kötetlen időközönként tartott összejövetelek rendezésével alkalmat kíván adni a rokon tudományszakok képviselőinek egyes tudományos problémák megbeszélésére és megvitatására; 2. lehetővé kívánja tenni fejlődő tehetségeknek a szellemi tudományok körébe tartozó, önálló tudományos értékkel bíró műveik kiadását. A Társaság megalakulásától számított három éven belül átmenetileg már elismert tudósoknak a háború okozta nehézségek között írott egy-egy műve is kiadható.

A Társaság 30 tagból áll.

A Társaság kiadásában eddig 14 né-

metnyelvű kivonattal ellátott kötet jelent meg.

A Budavári Tudományos Társaság kiadványai: Hekler Antal: A klasszicizmus jelentősége és térfoglalása az ókori művészetben, 1921. Pigler Andor: Olasz freskóciklus a Szépművészeti Múzeumban. A budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tud.-egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének Dolgozatai I. 1921. Pigler Andor: A pápai plébániatemplom és mennyezetképei. A budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tud.-egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének Dolgozatai II. 1922. Kapossy János: A szombathelyi székesegyház és mennyezetképei. A budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tud.-egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének Dolgozatai III. 1922. Pigler Andor: A győri Szent Ignác-templom és mennyezetképei. A budapesti kir. magyar Pázmány Péter Tud.-egyetem Művészettörténeti Gyűjteményének Dolgozatai IV. 1923. Pauler Ákos: Liszt Ferenc gondolatvilága, 1922. Hóman Bálint: A magyar királyság pénzügyei és gazdaságpolitikája Károly Róbert korában, 1921. Hajnal István: írástörténet az írásbeliség felújulása korából, 1921. Mályusz Elemér: Turóc megye kialakulása, 1922. Isoz Kálmán: Latin zenei paleográfia és a Pray-kódex zenei hangjelzése, 1922. Eckhart Ferenc: A bécsi udvar gazdasági politikája Magyarországon Mária Terézia korában, 1922. Ko szó János: Fessier Aurél Ignác; regény- és történetíró. Német Philologiai Dolgozatok. XXX. 1922. Kádár Jolán: A pesti és budai német színészet története 1812-1847. Német Philologiai Dolgozatok, XXIX. 1923. Kapossy János: F. A. Hillebrandt (1719-1797.) Budapest, 1924. (A budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti Gyűjteményének Dolgozatai V.) Dr. Prahács Margit: A muzikalitás lelki feltételei (1925.)_v Pleided Ambrus: A nyugatra irányuló magyar külkereskedelem a középkorban. (1925.). Pukánszky Béla: A magyarországi német irodalom története (1926.). Dr. Somogyi József: A fenomenológia történeti és kritikai vizsgálata (1926.). Dr. Horváth Barna: Az erkölcsi norma természete (1926.).

A Társaság címe: IX, Erkel-utca 9.

41. A MINERVA-TÁRSASÁG 1921-ben alakult: célja a magyar szellemi élettörténetének művelése. A Társulat *Minerva* címen a magyar szellemi élet történetével foglalkozó folyóiratot ad ki, mely filozófiai és történelmi tanulmányokat tartalmaz. A folyóirat beható

vizsgálat alá veszi a magyar politika, irodalom, művészet és tudományosság történetének mindazon jelenségeit, melyekben világfőfogások küzdelme, eszmék fejlődése megnyilvánul és a magyar történelem e különböző területeit összetartó közös szellemi tényezőket igyekszik minden irányban föltárni. A folyóiratban megjelent terjedelmesebb tanulmányokat a Társaság külön kiadványokban is közrebocsátotta. Külön kiadásban megjelent:

Riedl Frigyes hagyatékából, 1922.

Szekfü Gyula: A magyar bortermelő lelki alkata, 1922.

Thienemann Tivadar: A Nyugat alkonya. Oswald Spengler és a Spengler-vita, 1922.

Hóman Bálint: A magyar történetírás első korszaka, 1923.

Ruber József: Werbőczy gondolatvilága, 1923.

Thienemann Tivadar: Mohács és Erasmus. (Akadémiai székfoglaló.) 1924.

Grevich Tibor: Középkori művészetünk európai helyzete. (Akadémiai székfoglaló.) 1924.

Huszi József: Platonista törekvések Mátyás király udvarában. (Akadémiai székfoglaló, sajtó alatt.) 1924.

A Társulat tisztikara: Gombocz Zoltán elnök. Hóman Bálint alelnök, Thienemann Tivadar ügyvezető titkár és szerkesztő. A Társulat címe: Thienemann Tivadar, Pécs, központi egyetem, Rákóczi-rít 80. szám.

42. DEBRECENI TISZA ISTVÁN TUDOMÁNYOS TÁRSASÁG.

A debreceni Tisza István-tudományegyetem tanárai alakuló ülését 1921. év november hó 16-án tartották. Az 1922 június hó 18-án tartott közgyűlésen pedig a pártoló tagokkal kiegészítve megtörtént a tudományos társaság végleges megalakulása, megtörtént a végleges szervezkedés. A tisztikar a következőképp alakult meg: Elnök: Pokoly József dr., főtitkár: Tóth Lajos dr. Az első szakosztály elnöke: Láng Nándor dr., titkára: Szentpétery Imre dr., majd Daxkó Jenő. A mások szakosztály elnöke: Szontagh Félix dr., titkára: Verzár Frigyes dr. Az első szakosztály a szellemi tudományok művelésére, a második szakosztály az orvosi és természettudományok művelésére alakult. A társaságnak vannak alapító rendes és választott rendes, azonkívül tiszteletbeli és pártfogó tagjai. A Társaság eddigi tudományos működése a szakosztályok által tartott felolvasó ülésekből áll, mely felolvasások mint

az I., illetve II. szakosztály kiadványai meg is jelennek. Különös tekintettel van a Társaság a nagy magyar Alföldre, közelebbről a tiszántúli hazarészre, Debrecen városai a és környékére, amely területek természetének és társadalmi viszonyainak részletes és tudományos feltárását és földolgozását legsajátosabb feladatának tekinti; össze akarja gyűjteni mindazokat az adatokat, amelyek ezeknek a területeknek természeti és társadalmi viszonyaira jellemzők: oda akar hatni, hogy a nagy magyar Alföld, a tiszántúli hazarész, benne Debrecen városa a nemzeti lét újjáépítésében egész szellemi erejével közreműködjék, hogy az a nemzeti őserő, amely ott van, fölteressék és a nemes és nagy cél szolgálatába állíttassék. A Társaság az 1921-1925. évi működéséről 1925-ben adta ki első albumát.

43. A FERENC JÓZSEF-TUDOMÁNY- EGYETEM BARÁTAINAK EGYESÜ- LETE.

A Magyar Királyi Ferenc József-tudományegyetem Barátainak Egyesülete 1922 június hó 29-én, a m. kir. Ferenc József-tudományegyetem fennállásának 50 éves évfordulója napján alakult.

Célja a Kolozsvárról menekült és Szegedre helyezett M. Kir. Ferenc József – tudományegyetem tudományos munkájának minden irányú támogatásával a magyar tudományos élet fejlesztése és az egyetem volt polgárainak az Alma Mater szeretetében való egyesítése abból a célból, hogy az egyetem székhelyén és környékén az egyetem munkáját megértő, méltányló, támogató és az ötlen kutató tevékenységet élesztő előfeltételek kifejlődhessenek; továbbá az egyetemi ifjúság támogatása tanulmányaiban és megélhetése tekintetében. Ezért:

1. Kutató alapot létesít a tudományos szempontból valóban értékes kutatások közlésének előmozdítására.

2. Előadásokat rendez.

3. Folyóiratot ad ki.

4. A tagoknak egyetemi és tudományos ügyekben felvilágosítással szolgál.

5. Lehetővé teszi, hogy az egyetem volt polgárai tanulmányaik végeztével is az egyetemmel szoros kapcsolatban végezhesenek értékes és tudományos vizsgálatokat.

6. Internátusok létesítését és berendezését előmozdítja.

Az Egyesület tagjai: 1. tiszteletiek,

2. alapítók, 3. rendesek, 4. külsők, 5. pártolók, 6. levelező-tagok.

Az Egyesület elnöke: *Gróf Bethlen István* miniszterelnök. Ügyvezető-elnök: *Dr. Menyhárh Gáspár* egyetemi nyilv. rendes tanár. Főtitkár: *Dr. Buda y Árvád egyetemi tanár.* Az Egyesület postacíme: Szeged, Tudományegyetem.

Az Egyesület tudományos tevékenységének biztosítása érdekében az egyes tudományterületeknek megfelelően szakosztályokat létesített, melyek mindegyike külön-külön tudományos előadást rendez. Így van:

a) Jog- és társadalomtudományi szakosztálya. Elnöke *dr. Kolosváry Bálint* egyet. nyilv. r. tanár.

b) Orvostudományi szakosztálya. Elnöke *dr. Jancsó Miklós* egyet. nyilv. r. tanár.

c) Bölcsész-, nyelv-, irodalom- és történettudományi szakosztálya. Elnöke *dr. Márki Sándor* egyet. nyilv. r. tanár.

d) Természettudományi szakosztálya. Elnöke *dr. Györffy István* egyet. nyilv. rendes tanár.

e) Matematikai szakosztálya. Elnöke *Illiesz Frigyes* egyet. nyilv. rendes tanár.

Vidéki helyi csoportja is vannak az Egyesületnek. Hódmezővásárhelyen, a már megalakult helyi csoport tudományos előadások tartásával az Egyesület kulturális célja elérése tekintetében nagyban támogatja. Makón és Szentesen a helyi csoportok megalakulása folyamatban van. Helyi csoport minden községben alakítható, ahol a tagok száma tíznél több.

A szakosztályok által rendezett előadásokon kívül szabadegyetemi előadásokat is tart az Egyesület, mint pl. az 1923/24. iskolai évben hat előadást, az 1924/25. tanévben húsz ilyen előadás van folyamatban.

Az Egyesület kiadványa az „Acta litterarum ac scientiarum Regiae Universitatis Hungaricae Francisco-Josephinae”, mely öt sectióból áll.

44. A MAGYAR STATISZTIKAI TÁRSASÁG.

A Magyar Statisztikai Társaság az 1922. év nyarán alakult, bár megalakítására már közel 10 év óta gondoltak. A közbejött háborús viszonyok miatt azonban korábban nem látszott időszerezűnek a Társaság megalakítása, mert a statisztikai társaságok feladatkörébe szükségképpen beletartozik a nemzetközi kapcsolatok élénkítése, erre pedig a háborút közvetlenül követő évek

merev elzárkózottsága egyáltalán nem volt alkalmas.

A külföldön hosszú évtizedek óta fennálló statisztikai társaságok mintájára, a Magyar Statisztikai Társaság is zártkörű. Tagjai sorába tehát csak azokat veszi fel (kétharmad szótöbbséggel), akik a statisztikának tudományos vagy gyakorlati művelése és fejlesztése körül érdemeket szereztek. Alapszabályai szerint a hazai tiszteleti tagok száma 5-ben, a rendes tagok száma lüO-ban van maximum. Ezidőszerint azonban még csak két hazai kiváló tudós (Földes Béla és Vargha Gyula) van a tiszteleti tagok között, a rendes tagok létszáma is csak 78. A Társaságnak alapszabályszerű célja, hogy a statisztikai ismereteket magyar nyelven és az ország határain túl is terjessze és népszerűsítse, felolvasásaival, vitaüléseivel és sza--óirátával a tudományos statisztika művelését elősegítse és mint autonóm szerv a hivatalos társadalmi és fővárosi) statisztikai szervek között, valamint a statisztikának az egyetemi katedrán és egyebütt való művelői között az összeköttetést fenntartsa.

A Társaság megalakulása tvgy történt, hegy az 1922 június havában tartott első értekezlet 14 olyan tagot szemelt ki, akik vagy valamely tudományos fórum kijelölése alapján (a Nemzetközi Statisztikai Intézet tagjai, a statisztikának egyetemi rendes és magántanárai) vagy hivatali állásuknál fogva (a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal és a Székesfővárosi Statisztikai Hivatal volt és jelenlegi igazgatói) a statisztikának elismert képviselői. E 14 tag volt hivatva a Társaság többi tagjait megválasztani és az alakulást befejezni. Az első alakuló ülés 1922 augusztusában az alakulás befejeztéig ideiglenes elnökké *Butday Lászlót*, ideiglenes titkárrá pedig *Dobrovits Sándort* választotta meg. A tagválasztásoknak befejezte, az alapszabályok kidolgozása és jóváhagyása után 1923 tavaszán történt meg a végleges alakulás, amelynek során a következő tisztikar választott meg három évre: Elnök: *Thirring Gusztáv*, alelnök: *Laky Dezső*, titkár: *Dobrovits Sándor*, másodtitkár: *Elekes Dezső*. A Társaság a nyári hónapok kivételével havonként legalább egyszer felolvasó- és vitaülést tart (rendszerint a Nemzeti Múzeum főigazgatói tanácstermében), évenként pedig a tagválasztó közgyűlés hetében egy ünnepi ülést tart, amelynek tárgyai az elnöki megnyitón és titkári jelentésen kívül egy emlékbeszéd a hazai vagy külföldi statisztika valamely kiválóságáról, s egy ünnepi előadás.

A Társaságnak eddigi állandó kiadványa a „Revue de la Société Hongroise de Statistique” évnegyedenként megjelenő, francia nyelvű folyóirat, amely iránt külföldről is egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik. E folyóirat 1924-ben II. évfolyamát éli.

A Társaság csereviszonyban áll a legtöbb külföldi statisztikai társasággal és statisztikai hivatallal. A Társaságnak külföldi tiszteleti tagjai a nemzetközi tudományos világban elismert statisztikusok, számuk nincs korlátozva.

A hazai tiszteleti és rendes tagokon kívül, akik tagdíjat nem fizetnek és a Társaság kiadványait ingyen kapják, vannak még jelentkezés alapján felvehető alapító és pártoló tagok, az előbbiek egyszerre nagyobb összegű, az utóbbiak évi kisebb összegű tagdíj mellett. A Társaság ülésein résztvehetnek, szavazati joggal azonban nem bírnak.

A rendes tagok közül az 1928 nyarán történt végleges megalakulásig megválasztottak szavazati joggal bírnak 3 évi időtartamra, még ha székfoglaló előadásukat nem is tartották meg. A később választottak csak székfoglaló előadásuk megtartása, után lépnek tagsági jogaik élvezetébe.

A Társaság 1924 nyarán egy hazai elterjedt napilapban, a magyar közönség tájékoztatására cikksorozatot tett közzé a külföldön élő magyarság számáról és helyzetéről s szándékában van egyéb, önálló magyar nyelvű kiadványokat is kibocsátani.

A Társaság címe: Budapest, II, Keleti Károly-utca 5-7.

45. MAGYAE IRODALMI TÁRSASÁG.

A Társaság 1922. évi június 16-án alakult.

Célja, hogy szépirodalmi és kritikai folyóiratot adjon ki, e folyóirat körül irodalmunk jeleseit és a reményre jogosító ifjúságot tömörítse, továbbá, hogy a folyóirat írói körét és támogatóit társadalmi összefüggéseken egyesítse.

Folyóirata a *Navklet*, mely 1923. évi évi januárban indult meg. Évente tíz számban, legalább 60 ív terjedelemben jelenik meg.

A folyóirattal kapcsolatban „A *Napkelet Könyvtára*” címen kiadványsorozatot indított, melynek eddig 15 száma jelent meg.

A társulat elnöke: gróf Zichy Rafealné. alelnöke: gróf Klebelsberg Kunó, szerkesztő: Tormay Cecil, a munkabizottság tagjai: Hekler Antal,

Herczeg Ferenc, Horváth János, gróf Klebelsberg Kunó, Panier Ákos, Tormay Cecil és Vargha Gyula. A társulat címe: Budapest. I. Döbrentei-utca 12, I. em. 5. sz.

46. MAGYAR GYÓGYPEDAGÓGIAI TÁRSASÁG.

A Társaság 1922-ben Ákos István és Tóth Zoltán gyógypedagógiai igazgatók kezdeményezésére alakult.

Célja: a gyógypedagógia minden ágának elméleti és gyakorlati művelése, az e körben felmerülő elvi kérdéseknek kizárólag tudományos jellegű tárgyalása, az intézmények fejlesztése és népszerűsítése.

A Társaság hivatalos lapja az 1898-ban alapított „Magyar Gyógypedagógia”, mely ezidő szerint kéthavonként jelenik meg 2-2 ívnyi terjedelemben.

A Társaság havonként szakértekezleteket tart, melyen a gyógypedagógia fontosabb kérdéseivel foglalkozik. Ezen kívül a fogyatékosok megelőzése tárgyában 1923-ban tartott I. Országos Értekezletének megbízásából a fogyatékosok kultúrájának bemutatásával kapcsolatban a fogyatékosok okairól és a védekezés módjairól az ország nagyobb városaiban szakelőadásokat, az ifjúság és nagyközönség részére pedig népszerű előadásokat tart. A teológiákon és a tanítóképző intézetekben pedig a rendelkezésre álló anyagi eszközei arányában a gyógypedagógia általánosabb kérdéseiről a lelkes- és tanítónelöltek részére továbbképző tanfolyamokat rendez.

A Társaság elnöke: Dr. Imre Sándor, alelnöke: dr. Rottenbiller Fülöp, ügyvezető alelnöke: Deschenszky Ferenc, főtítkára: Tóth Zoltán, szerkesztő: Éltes Mátyás.

A Társaság postai címe: Budapest, VII., Hermina-út 7. sz. Szerkesztőség és kiadóhivatal: VIII., Mosonyi-u. 6. sz.

48 „STELLA” CSILLAGÁSZATI EGYESÜLET.

1924 május hó 21-én alakult. Külföldön összesen mintegy 40 csillagászati egyesület működik, melyek közt a legrégibb a londoni, mely 1820-ban alakult. A magyar egyesület az a széleskörű társadalmi mozgalom és érdeklődés hozta létre, amely a csehek által elfoglalt Ógyalláról elmenekült Konkoly-féle alapítványi Csillagvizsgáló Intézetnek Budapesten a Svábhegyen való felállítása után fenntartásának megkönnyítése és felszerelésének kiegészítése érdekében megnyilatkozott. Az Egyesület célja az ország tudománykedvelő és tudománypártoló nagy

közönségével a csillagászat és a vele rokon tudományos törekvéseket megismertetni és megkedveltetni, továbbá a menekült Csillagvizsgáló Intézet újjáélesztése ügyét és tudományos színvonalon tartását erkölcsi és anyagi támogatással előmozdítani. Az Egyesület tagjainak száma az első évben 1000 fölé emelkedett és az 1925. évre adta ki szakközleményekben gazdag első almanachját, s 1926-ban megindította a Stella című folyóiratot is.

Az Egyesület elnöke dr. József Ferenc királyi herceg. Ügyvezető titkára pedig Tass Antal és Wodeczky József.

Az Egyesület postacíme: Svábhegy, Állami Csillagvizsgáló Intézet.

48. A MAGYAR TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSULAT 1925 január hó 25-én alakult.

Célja a társadalom, főleg a magyar társadalom életének tudományos vizsgálata és a nyert ismereteknek a nemzeti művelődés és fejlődés érdekében átvitele a köztudatba.

Folyóirata a *Társadalomtudomány*, már 1921-ben megindult s 1924-ig a Magyar Néprajzi Társaság társadalomtudományi szakosztályának kiadásában jelent meg.

A Társulat tisztikara:

Elnök: Hornyánszky Gyula, ügyvezető elnök: Heller Farkas műegyetemi tanár, alelnökök: Balás Károly egyetemi tanár, Bibó István egyetemi könyvtárigazgató és Kolozsváry Bálint egyetemi tanár. Főtítkár: Szombatfalvy György dr. gimn. tanár. A Társulat folyóiratát Heller Farkas és Bibó István szerkesztik. A Társulat ideiglenes helyisége (a főtítkár címe): V, Báthory-utca 12, I. cm. 6.

49. MAGYARMETEOROLÓGIAI TÁRSASÁG.

1925. évi január hó 25-én alakult. Célja, mint a legtöbb hasonló külföldi társulatnak, a meteorológia művelése, a meteorológiai ismereteknek s széleskörű terjesztése. A m. kir. Orsz. Meteorológiai és Földmágnassági Intézetet a reábizott feladatok megoldásában támogatja. Célja továbbá az aerológiai tudományok fejlesztése és a meteorológiai szakoktatás felkarolása. Működését a geofizika más ágaira (földmágnasság, földrengés és rokon tudományok) is kiterjeszti, amíg művelésükre hazánkban más tudományos társaságnak nem alakul.

A Társaság elnöke dr. Róna Zsigmond, a Meteorológiai Intézet igazga-

III. TÁBLA.



*Bárány Frigyes (1828—1913)
belgyógyász.*



*Taugl Ferenc (1866—1917)
fiziológus.*

tója, főtitkára dr. Réthly Antal egyetemi magántanár, meteorológiai intézeti adjunktus.

A Társaság szellemi munkásságának színhelye a szakosztályokban van.

A Társaság folyóirata Az Időjárás, mely 28 éven keresztül, mint az Orsz. Meteorológiai Intézet folyóirata, államköltségen jelent meg. Mivel az állam ezt a mai viszonyok közt tovább nem biztosíthatta, a Társaság megalakítása legfőképpen a folyóirat megmentése végett történt. A folyóiratot szerkesztik: Héjas Endre, a Meteorológiai Intézet c. aligazgatója és dr. Réthly Antal adjunktusa.

Az Egyesület címe: II. Kitaibel Pál-utca 1.

50. AZ ERZSÉBET-EGYETEM BARÁ-TAINAK EGYESÜLETE 1921-ben Budapesten alakult meg gróf Auonyi Albert vezetése alatt azzal a céllal, hogy a Pozsonyból menekült, hontalanná lett egyetemet a fennmaradás «és elhelyezkedés nehéz küzdelmeiben támogassa. Miután az egyetem Pécssett 1923-ban elhelyeztetett és új otthonhoz jutott, az Erzsébetegyetem Barátainak Egyesülete 1925-ben kivívult az *Erzsébetegyetem Barátai Egyesületének Tudományos Szövetségével*, mely magába olvasztotta a legtöbb pécsi, baranyamegyei tudományos társulatot. Ennek a tudománv-s szövetségnek négy szakosztálya van: 1. az orvostudományi szakosztály, a Pécs-Baranyai Orvosegyesülettel egyesült: elnöke Scipiades Elemér; 2. a természettudományi szakosztály: elnöke Róhrer László; 3. a jogtudományi szakosztály: elnöke Félix Antal; 4. a bölcsészettudományi szakosztály: elnöke Weszely Ödön. Az Erzsébetegyetem Barátainak Egyesületének elnöke az egyetem mindenkoros rektora, főtitkára Gorka Sándor. Az egyesület postacíme: Pécs, Központi egyetem.

51. A MAGYAR BARLANGKUTATÓ TÁRSULAT:-> 1926 február hó 20-án

a Magyarhoni Földtani Társulat Barlangkutató Szakosztálya alakította meg.

A Társulat célja: a barlangokkal foglalkozó és azokkal kapcsolatos tudományos művelése, terjesztése és népszerűsítése; a hazai barlangok mindenirányú tudományos kutatása és turistái feltárása.

A cél elérésére a következő eszközök szolgálnak: barlangok feltárása, rendezése és gondozása; barlangokkal kapcsolatban megfelelő turistaberendezések létesítése; barlangok tudományos feldolgozása; a hazai barlangokról irodalmi katalógus és barlangkataszter felállítása; könyv-, kép-, térkép- és szertár létesítése; szakülések, népszerű felolvasó-estélyek és kirándulások rendezése; végül barlangtani folyóirat és egyéb tudományos és népszerű dolgozatok kiadása.

A Társulatnak vannak pártfogói, tiszteleti, levelező, alapító és rendes tagjai. Alapító tag az, aki a Társulat alaptökéjét legalább 100 (egyszáz) pengő összeggel gyarapítja. Rendes tag évi 6 (hat) pengő tagdíjat fizet.

A barlangtan és rokontudományainak terjesztésére, a kutatások eredményeinek ismertetésére és a tagoknak az egyesület életéről való tájékoztatására a Társulat „Barlangvilág” címen magyar szöveggel és német kivonattal évenként négyszer megjelenő folyóiratot ad ki.

A Társulat külső működését az aggteleki Baradla-barlang és a főváros határában levő Pálvölgyi barlang tudományos kutatásával és turistái rendezésével kezdte meg, a német barlangkutatók szövetségével pedig érdekközösségbe lépett.

A Társulat elnöke: Jankovich Béla dr., társelnökei: Karafiáth Jenő dr. és Zsitvay Tibor dr., ügyvezető elnöke: Cholnoky Jenő dr., főtitkár: Kadic Ottokár dr.

A titkári hivatal a m. kir. Földtani Intézetben (VII. Stefánia-út 14) van.

31. §. A TUDOMÁNYOS TÁRSULATOK ÉS INTÉZMÉNYEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE.

Írta: M A G Y Á R Y Z O L T Á N.

I. A tudományos társulatok, amelyekről a fentiek beszámolnak, egészen a háború utánig magukra hagyottan küzdöttek fennmaradásukért és céljaik megvalósításáért. E cél rendszerint egy-egy tudományág, vagy az irodalom, vagy művészet művelése: művelőinek tömörítése és kiadványok, többnyire folyóirat kiadása útján. Fennmaradásuk és virágzásuk attól függött, hogy volt-e

vezetőjük, aki a társulati ügyeket és a kiadványok fáradtságos szerkesztését ellátta és elő tudták-e teremteni az anyagi eszközöket ezeknek fenntartásához. A társulatok vezetői munkájukat rendszerint nobile officiumként végezték. Ezek a körülmények együttvéve okozták, hogy a társulatok sorsa annyira hullámzó volt, sőt annyi szenvedett az idők folyamán hajótörést. De helyzetük mindig különböző volt, egyiknek dolga jobban, a másiké rosszabbul ment és ez hátráltatta közös érdekeiknek felismerését és azok védelmére való tömörülésüket. A világháborút követő nagy gazdasági válság azonban üdömányos társulatainkat valamennyit létében támatta meg. Ha valamelyiknek vagyona volt is, az devalválódott, tagjaik nagy részét a trianoni béke elszakította és az utódállamok barbár szellemi blokádja az anyaországgal való érintkezésben megakadályozta, a gazdasági termelés (nyomda- és papírárak, munkabérek) rendkívüli megdrágulása pedig kiadványaik folytatását tette kérdésessé. Ebben a helyzetben a közös veszedelemnek felismerése készítette a tudományos társulatokat először tömörülésre és ez vezetett 1923 májusában a *Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének* megalakulására. E szövetség megalakulásának előzményei az 1918. évi összeomlás idejére nyúlnak vissza, amikor a tudományos társulatok funcionáriusai közül néhányan tanácskozást kezdettek a társulatok gazdasági gondozásának szervezkedés formájában való megoldása érdekében. Teleki Pál gróf elnöklete alatt a Magyar Tudományos Akadémián tartották üléseiket, amelyen részt vettek: Czakó Elemér, Melich János, Mikola Sándor, Sebestyén Gyula és mások. Ezeken az üléseken leginkább a társulati kiadványok papír-szükségletének közös beszerzéséről és nyomdai előállításáról volt szó s egy közös társulati ház megszervezésének gondolata vetődött fel, amelyben a nomád életet élő tudományos és közművelődési egyesületek előadótermekhez, titkári, könyvtári és szerkesztőségi szobákhoz jutottak volna. A jól induló tanácskozásokat a kommunizmus szakította meg.

Az állami élet rendjének visszaállítása után a tudományos társulatok folytatták tömörülési törekvéseiket és forma szerint is megalakultak a *Tudományos Társulatok Társulatközi Bizottságának* neve alatt. Ez alakulatnak elnöke Klebelsberg Kuno gróf, a Magyar Történelmi Társulat elnöke, ügyvezető alelnöke dr. Czakó Elemér, a Magyar Néprajzi Társaság társelnöke lett. A tagok közt voltak: Teleki Pál gróf, Melich János, Domanovszky Sándor, Gorka Sándor és a jelentősebb társulatoknak még néhány képviselője. A Társulatközi Bizottság* pozitív eredményeket tudott elérni. Sikerült Vass József minisztertől kieszközölni nyolc vágón ingyen papírost a társulatok számára, amely mennyiség természetben osztott szét és nagy könnyítést jelentett a tudományos kiadványok számára. Ekkor indítványozta Czakó Elemér, hogy az ingyen papír ellenszolgáltatásaként minden részesedő társulat önként vállalja kilogrammonként tizenöt koronának befizetését abból a célból, hogy az így összegyűlő tőkével közös nyomda szervezése indíttassék meg. A tudományos társulatok így hárommilliót adtak össze, amely altruista hozzájárulással (O. K. H., Futura és Anyagértékesítő r. t.) nyolcmillió korona alaptőkéjű részvénytársaság alakítását tette lehetővé. Ez a *Tudományos Társulatok Sajtóvállalata Részvénytársaság* nevet vette fel és egy kisebb nyomda anyagának megvásárlása útján kezdte meg működését.

Ily módon sikerült a Társulatközi Bizottságnak a tudományos termelés számára állandó jelentőségű intézményt létrehoznia, minek következtében egyre általánosabb lett az a meggyőződés, hogy a tudományos társulatok tömörülését is intézményesen kell megszervezni.

A Szövetség megalakulása, mint láttuk, elhúzódott, az azóta eltelt időbea azonban a tudományos társulatok szervezkedése terén kitartó munkát végzett, további hatalmas fejlődés alapjait rakta le és sikerült a tudományos közvélemény-

ben működésének üdvös voltát elismertetnie. Ennek a legjobb bizonyítéka az, hogy az alakulást harmincnégy társulat, illetve intézmény mondotta ki, de azóta egyre több új tag jelentkezett, úgyhogy ma negyvennyolc tagja van a Szövetségnek, melyeknek összesen hetvenkét képviselője alkotja a közgyűlést.¹

II. A Szövetség célja tagjai közösen jobban kielégíthető anyagi érdekeinek gondozása és a tudományos munka érvényesítését elősegítő anyagi eszközöknek előteremtése. Ezért működésével elsősorban azt a gondolatot igyekezett még hathatósabban gondozni, amely a Társulatközi Bizottság megalakulásának is indító oka volt, tudniillik a tudományos kiadványok és köztük elsősorban a tudományos folyóiratok újabb rendes megjelenésének biztosítását.

E téren gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter megértő gondoskodása a helyzetet nagyon megkönnyítette. Minden költségvetési év elején a Szövetséget szólította fel aziránti javaslatételre, hogy az e célra rendelkezésre álló államsegélyt mely tudományos folyóiratok között és milyen arányban ossza szét. A felhívásban azonban hangsúlyozta, hogy az államsegély az állam pénzügyeinek mai súlyos helyzetében elégséges csak akkor lehet, ha a rendelkezésre álló anyagi eszközöket nem forgácsolják el túlsók vállalkozás között. Ezért a miniszter kívánsága szerint igyekezett a Szövetség olyan javaslatot tenni, hogy a legszükségesebb folyóiratok minden tudományszakban kielégítő terjedelemben megjelenhessenek, az erők szétforgácsolása azonban a lehetőség szerint megakadályoztassák. A miniszter úr a Szövetség javaslatát változatlanul magáévá tette és a folyóiratok számára biztosítani kívánt terjedelmük szerint ívenként olyan államsegélyt utalványozott, ami a fennálló árak szerint a költségek nagy részét fedezte. A tagtársulatok támogatásának más eszközei közös pénzbeszedő alkalmazása, a folyóiratok közös propagandájának szervezése és azok adminisztrációjának a társaság kívánságára való átvétele.

III. A Szövetség legfőbb támasza a Tudományos Társulatok Sajtód állalata.

Az 1922 szeptemberében 8 millió korona alaptőkével induló nyomdát szintén gróf Klebelsberg Kuno miniszter karolta fel és fejlesztette nagyszabású kultúrpolitikai tényezővé. Meggyőző érvelésével és személyes súlyának latbavetésével ki tudta eszközölni, hogy az állani a nyomda kifejlesztésére 140 millió koronát utalványozott és azonkívül a tudományos folyóiratoknak kedvezményes papírral való ellátását az utolsó három költségvetési évben is az állami költségvetés terhére biztosította. Ily módon megingathatatlan alapokat nyújtott támogatásával a tudományos kiadványok centrális előállításának megszervezéséhez. A nyomda igazgatóságának sikerült a gondozására bízott 140 milliót körültekintéssel és szakértelemmel további 74 millióval gyarapítani s azonkívül olyan üzletfelei is jelentkeztek, akik bizalmi alapon nagy munka előlegeket ajánlottak fel, amiből 60 milliót igénybe is vett újabb gépek beszerzésére. Az állami segítséget azonban a miniszter úr nem kívánta az állam tulajdonában megtartani, hanem azt átruházta a Szövetségre, hogy annak necsak hatásköre, hanem vagyona is legyen. Ezzel az anyagi erővel a 8 milliós nyomdából alaptőkeemelés és a különböző időben történt befizetéseknek paritásos alapon való átszámítása útján 70 milliós alaptőkével rendelkező részvénytársaság lett, amelyben ma 65,000.000 erejéig a Tudományos Társulatok Szövetsége szerepel, mint részvénytulajdonos. Az 1924 dec. 314 pengőmérleg szerint a részvénytársaság alaptőkéje 196.000 pengő. Ily módon tehát a Szövetség ma számottevő vagyonnal rendelkezik, amelynek jövedelme is az ő

¹ A fentebb felsorolt tudományos társulatok közül az 1., 2., 5., 10., 19., 26. és 50. számúak nem tagjai, a Szövetségnek, viszont tagjai a következő tudományos intézmények: Orsz. M. Gyűjteménygyűjtemény, M. kir. Földtani Intézet és a M. kir. Meteorológiai és Földmágnassági Intézet, végül tag a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége.

rendelkezésre áll és ez teszi részére lehetővé, hogy például a jelen munka kiadására vállalkozhatott.

A mai kapitalista verseny azonban ilyen sikerrel felfelé törekvő új konkurrenssal szemben a nagy tőke minden előnyét igyekszik kihasználni. A Tudományos Társulatok Sajtó vállalata, mint teljesen modern felszerelésű és kitűnően vezetett, de mérete és gépeinek száma szerint csak középnyomda, még nem volt biztos ívben. Hasonló a helyzete a másik nagy múlttal bíró és szintén kulturális rendeltetésű vállalatnak, a *Kir. Magyar Egyetemi Nyomdának*, amely régen bevált bürokratikus szervezetét megtartva, a modern ipari versenyben nem tudott megállni, de kézenfekvő a gondolat, amely beható mérlegelés előtt is helytáll, hogy e két nyomda egyesítéséből előálló elsőosztályú nagy nyomda a Szövetség nyomdájának bevált szellemében vezetve, a mai kapitalista koncentráció versenyével szemben is biztosan meg fogja állni a helyét és a túlterhelés veszélyét kerülve is működésével üdvös árszabályozó hatást fog kifejteni. Ezért a miniszter kijelentette, hogy az Egyetemi Nyomdát bürokratikus szervezetében és üzleti szempontból kedvezőtlen helyén fenntartani nem kívánja, hanem azt a Szövetség nyomdájával óhajtja egyesíteni. Ez irányú felhívására a Szövetség választmánya és a Tudományos Társulatok Sajtó vállalata Részvénytársaságának igazgatósága, valamint a Pázmány Péter Tudományegyetem tanácsa is kimondták az egyesítésre való készségüket és az ezen az alapon megindult tárgyalások egy szerződés megkötésére vezettek, amelyet egyrészt az Egyetemi Nyomda és másrészt a Tudományos Társulatok Sajtóvállalata a nyomdai és kiadói ügylet keretébe tartozó mindennemű üzleteknek közös haszonra és veszteségre való lebonyolítása céljából kötöttek és amelyet a vallás- és közoktatásügyi miniszter 96.411/1924-X. számú rendeletével jóvá is hagyott. A szerződés az 19H5. évi december hó 31-ig terjedő időre kötött, ha azonban a felek egyike legkésőbb a szerződés lejáratá előtti hat nappal Ki nem jelenti, hogy a szerződést felbontani kívánja, az további tíz évre meghosszabbítottnak tekintendő.

A szerződés alapján kötendő üzletekből kifolyólag harmadik személyekkel szemben a Sajtóvállalat nevében is kizárólag az Egyetemi Nyomda jár el és az összes ügyletek az *Egyetemi Nyomda* címe alatt a felek közös számlájára köttetnek és bonyolítatnak le. A szerződés hatálya alatt a közös üzletkezelésből származó minden nyereség és veszteség a szerződő feleket a mindenkori vagyoni aránynak megfelelő összegben illeti meg.

Az ily módon egyesült nyomdák ügyeit az igazgatótanács intézi korlátlan jogkörrel, a szerződő felek mindegyikének tartozó teljes felelősséggel. Az igazgatótanács akként alakul, hogy az Egyetemi Nyomda képviselőjében annak két tagját és az igazgatótanács elnökét is a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter, négy tagját a kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem tanácsa, hat tagját pedig a Sajtóvállalat képviselőjében annak igazgatósága nevezi ki. Az igazgatótanács tagok megbízatása három évre, első ízben 1927. év végéig szól. Az igazgatótanács elnökévé a miniszter dr. Gévy-Wolff Nándor államtitkárt nevezte ki, annak tagjai pedig az Egyetemi Nyomda részéről: Trikál József, Notter Antal, Nékám Lajos és Császár Elemér egyetemi tanárok, Magyar Zoltán miniszteri tanácsos és Sztamoray Lajos, a Nemzeti Hitelintézet vezérigazgatója; a Sajtóvállalat részéről pedig: Bárczy Dezső, Czako Elemér, Gorka Sándor, Horánszky Dezső, Komis Gyula és Siegescu József.

Az említett szerződés fenntartása mellett az Egyetemi Nyomda 1926 december havában Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Részvénytársaság néven részvénytársasággá alakult 481.000 pengő (4810 darab egyenkint 100 pengő névértékű részvényt) alaptőkével. A részvényekből 4800 darab az Egyetemi Alap tulajdona.

A következő lépésnek most már a két részvénytársaság egyesülésének kell lennie, mire az előkészületek folyamatban vannak.

A két nyomda üzemének egyesítése a fenti szervezetben reményt nyújt rá, hogy az elsőrendű technikai munkát fog mindig szállítani, a kapitalista verseny által megkívánt üzleti alkalmazkodásra képes lesz és a nyomdaiparban egész kulturális életünkre nagyfontosságú árszabályozó hatást fog tudni kifejteni.

IV. A Szövetség jól tudja, hogy a tudományos kiadványok sorsa csak akkor lesz biztosítva, ha a nyomdán kívül ugyanilyen szellemben működő kiadó-vállalata is lesz. Az Egyetemi Nyomda régi kiadói osztályára vár e téren nagy hivatás.

V. A Szövetség évi rendes közgyűlésén tart nyilvános beszámolót szervezeteinek erősödéséről és működésének főbb eredményeiről, és nyomtatott évi jelentést is ad ki. Eddig két ilyen jelentés jelent meg.

A TUDOMÁNYOS TÁRSULATOK ÉS INTÉZMÉNYEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGÉNEK SZERVEZETE.

1. A *tisztikar*. Elnök: Gróf Klebelsberg Kun-o b. t. t., a Magyar Történelmi Társulat elnöke. Ügyvezető alelnök: Csánki Dezső államtitkár, az Országos Levéltár főigazgatója (Vár, Bécsikapu-tér 4.). Főtitkár: Magyary Zoltán miniszteri tanácsos (V, Holdutca 16.), titkár: Paulovics István múzeumi őr.

2. A *választmány*. Csánki Dezső h. államtitkár. Domanovszky Sándor egyetemi tanár. Gorka Sándor egyetemi tanár. Grósz Emil egyetemi tanár. Hekler Antal egyetemi tanár, Gombocz Endre egyet. m.-tanár, Hóman Bálint, a Nemzeti Múzeum főigazgatója, Komis Gyula egyetemi tanár. Magyary Géza egyetemi tanár. Melich János egyetemi tanár. Mihályi Ákos egyetemi tanár, Petrovics Elek, az Országos Szépművészeti Múzeum főigazgatója. Gróf Teleki Pál egyetemi tanár Tormay Cécile alapítványi hölgy.

?>. Az *intézőbizottság*. A tisztikar, továbbá Gombocz Zoltán, Gorka Sándor, Hóman Bálint és Kornis Gyula.

4. A *szám vizsgálóbizottság*. Ilosvay Lajos ny. államtitkár, műegyetemi tanár. Pogány Béla műegyetemi tanár. Jeszenszky Sándor miniszteri osztálytanácsos. Póttag: Zsinka Ferenc.

MAGYAR TUDOMÁNYOS TÁRSULATOK ÉS INTÉZMÉNYEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGÉNEK ALAPSZABÁLYAI.

A Szövetség címe, székhelye és pecsétje.

1. §.

A Szövetség neve: „Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége”. Székhelye: Budapest.

Pecsétje köriratban: „Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége.” Középen: 1923.

A Szövetség célja.

2. §.

A Szövetség célja: az országban fennálló tudományos társulatoknak és intézményeknek, anélkül, hogy azok hivatásszerű tevékenységét bárminő irányban is korlátozná, szövetségbe tömörítése közösen jobban kielégíthető anyagi érdekeinek gondozása és a tudományos munka érvényesülését elősegítő anyagi eszközöknek előteremtése céljából.

A cél elérésére szolgáló eszközök.

A Szövetség célját a következő módon kívánja elérni:

a.) a különböző tudományos társulatok és intézmények között állandó érintkezést létesít képviselőiből alakított közgyűléssel;

b.) a tudományos társulatok és intézmények közös szükségleteinek fedezésére vállalatokat létesít (ú. m. nyomdát, könyvkiadó és terjesztő hivatalt stb.), melyeket mint önálló, a tagtársulatoktól és tanintézményektől különálló jogi személy, tulajdonában megtarthat;

e.) a tudományos irodalmi munkásság méltó díjazásának biztosítására törekszik;

d.) a tudományos munka és tudományos társulati élet fejlesztésének és eredményének közös könyvjegyzék és időszakonként megjelenő Értesítő útján való terjesztéséről és a komoly terjesztés minden irányú kifejtéséről gondoskodik;

f.) e közös célok előmozdítására ado-

mányokat és alapítványokat gyűjt és elfogad.

A Szövetség tagjai.

4. §.

A Szövetség tagjai tudományos társulatok és tudományos intézmények (múzeum, intézet stb.) s amennyiben tudományos munkásságot fejtenek ki, irodalmi és művészeti társulatok is lehetnek.

A Szövetség tagjaiul fizikai személyek nem vehetők fel.

A tagok felvétele.

5. §.

Új tagok felvétele meghívás útján történik. A meghívást két tag vagy pedig az intézőbizottság maga kezdeményezheti. A felvételkor az ajánlott társulat vagy intézmény alapszabályai, működési jelentései és tagjainak névsora csatolandó. A meghívást az intézőbizottság javaslatára a választmány jelenlevő tagainak $\frac{2}{3}$ szótöbbségével titkos szavazással mondja ki. A felvett új tag akkor lép tagsági jogainak élvezetébe, ha a meghívás elfogadását alapszabályszerű módon, vagy a bürokratikus módon szervezett intézmények felelős vezetője írásbeli nyilatkozatával, a Szövetség elnökeével közölte.

A tagság megszűnése.

6. §.

A tagság megszűnik:
a) kilépés;
b) a résztvevő társulat vagy intézmény megszűnése;
c) törlés útján.

a) A kilépés az illető társulatnak vagy intézménynek a meghívást elfogadó határozatához hasonló határozatával, illetve hivatalos értesítésével történik, melyet hiteles formában (jegyzőkönyv, rendelet) a Szövetség elnökségével kell közölnie.

b) A résztvevő társulat vagy intézmény megszűnése vagy érvényes feloszlása esetén a feloszlást kimondó határozatot tartalmazó hiteles jegyzőkönyvi kivonat, illetve hivatalos intézkedés szintén a Szövetség elnökségével közlendő.

Az *a)* és *b)* okából érkezett bejelentést az elnökség az intézőbizottság elé terjeszti, amely a tudomásulvételen kívül aziránt is jelentést tesz a választmánynak, hogy a kilépő, illetve megszűnő társulat vagy intézmény a Szö-

vetséggel szemben fennállott kötelezettségének mennyiben tett eleget.

c) A törlés ugyanolyan szótöbbséggel és éppúgy titkos szavazással történik, mint új tagok felvétele. A törlés okául a tagtársulatnak vagy tagintézménynek állami szempontból kifogásolható, vagy a Szövetség anyagi érdekeire káros működése, végül kötelezettségének nem teljesítése szolgálhat.

A tagság abban az időpontban szűnik meg, amelyben a kilépés (*a*) vagy feloszlás (*b*) az elnökséggel közöltetett, vagy a törlést (*c*) kimondó választmányi határozat hozatott.

A tagok jogai.

7. §.

A tagoknak joguk van a Szövetség vállalataiban való részvételre és azok szolgáltatásaiban (nyomda, kiadóvállalat, expedíció stb.) a választmány által megállapított ügyviteli szabályzat rendelkezései szerint részesednek.

Tagságuk megszűnése esetén a Szövetség vagyonára semminemű igényt nem támaszthatnak.

A tagok kötelességei.

8. §.

A tagok kötelesek a Szövetség érdekelt előmozdítani, s különösen a Szövetség vállalataival szemben vállalt anyagi kötelezettségeiknek pontosan megfelelni, alapszabályszerű képviseltesükről állandóan gondoskodni, alapszabályaik minden módosítását bejelenteni és a közös akció céljára a Szövetség valamely szerve által kért felvilágosításokat és adatokat pontosan beszolgáltatni. Tagsági díj nincs.

A Szövetség szervei.

9. §.

- a)* A közgyűlés;
- b)* a számvizsgáló bizottság;
- c)* a választmány;
- d)* az intézőbizottság;
- e)* az elnökség.

A közgyűlés.

10. §.

A közgyűlés a szövetségi tagok képviselőiből alakul, akiknek arányszámát a megalakuláskor a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének előkészítő bizottsága, később az intézőbizottság állapítja meg.

A közgyűlés tagjait a tagtársulatok,

illetve tagintézmények első ízben 1926. évi december hó 31-ig terjedő időre, azontúl 3-3 naptári év tartamára küldik ki, részükre külön megbízólevelet állítanak ki, melyet azok a Szövetség elnökségének adnak át. Az elnökség a kiküldésről írásbeli igazolást küld a tagtársulatnak, illetve a tagintézménynek. A bürokratikus módon szervezett tagintézmények képviselői a hivatali szabályzatoknak megfelelő módon helyettesíthetők.

A Szövetség évenként egy rendes közgyűlést tart. Rendkívüli közgyűlést az elnök bármikor összehívhat, s az intézőbizottságnak vagy a közgyűlés 10 tagjának írásban előadott kívánságára 2 héten belül összehívni tartozik.

A közgyűlés az ebben az alapszabályban megállapított kivételektől eltekintve, nyílt szavazással határoz.

A közgyűlésen minden kiküldöttet egy szavazat illet meg.

A közgyűlés határozatképességéhez a közgyűlési tagok egyharmadának jelenléte szükséges. Szavazategyenlőség esetén az a vélemény tekintendő elfogadottnak, amelyhez az elnök csatlakozott.

A közgyűlés hatáskörébe tartozik:

a) a Szövetség elnökének, ügyvezető alelnökének, a számvizsgáló bizottságnak és a választmánynak megválasztása;

b) a lefolyt év működéséről szóló jelentés tárgyalása és a lefolyt évre vonatkozó számadások megvizsgálása és a felelős számadók részére a felmentvény megadása;

c) a Szövetség vagyona feletti rendelkezés;

d) az alapszabályok megváltoztatása tárgyában való határozathozatal;

e) kellő időben beadott indítványok tárgyalása;

f) a választmány megfélebbezett határozatainak felülbírlása;

g) a választmány hatáskörét meghaladó fontosabb szerződések és különösen a Szövetség vagyonának állagát érdeklő egyéb jogügyletek elhatározása és jóváhagyása;

h) a Szövetség megszűnésének kimondása és ez esetben vagyonának h (váfördítása feletti határozathozatal.

A számvizsgáló bizottság.

11. §.

A közgyűlés a szövetségi tagok képviselőiből 3 év tartamára 3 rendes és

1 póttagból álló számvizsgáló bizottságot küld ki. Tagjai megbízásuk tartama alatt sem a választmánynak, vagy az intéző bizottságnak tagjai nem lehetnek, sem más tisztséget be nem tölthetnek.

A választmány.

12. §.

A választmány az elnökből, az ügyvezető alelnökből, titkárból és a közgyűlés által megválasztott 15, összesen tehát 18 tagból áll.

A választmány hatásköre:

a) a Szövetség tagjainak felvétele;

b) a tagok törlése;

c) az intézőbizottság és titkár megválasztása;

d) az ügyviteli szabályzat megállapítása;

e) a Szövetség évi munkaprogram injának megállapítása;

f) a közgyűlés elé terjesztendő javaslatok előkészítése;

g) minden ügy, amely nem tartozik a közgyűlés hatáskörébe, és amelyet nem enged át az intézőbizottságnak.

A választmány határozatai 15 napon belül a közgyűléshez megfélebbezhetők, amely végérvényesen határoz.

Üléseit a szükségnek megfelelően tartja és azokat az elnök hívja össze.

Az intézőbizottság.

13. §.

Az intézőbizottság áll: az elnökből, ügyvezető alelnökből, titkárból s a választmány által 3 évre választott 4 tagból. Az intézőbizottság kilépő tagjai újból választhatók.

Az intézőbizottság hatásköre:

a) gyakorolja a szövetségi ügyek közvetlen igazgatását;

b) tárgyalja a választmány elé terjesztett javaslatokat;

c) intézkedik minden olyan ügyben, mely nem tartozik a közgyűlés vagy választmány elé;

d) az elnök előterjesztésére határoz fizetéses munkaerők alkalmazásáról;

e) összeállítja a zárószámadásokat és a költségelőirányzatot, melyeket a választmány elé terjeszt;

f) a követség ingó és ingatlan vagyonának nrént való kezeléséről és a befolyt pénzek elhelyezéséről határoz;

g) a közgyűlés és a választmány határozatainak végrehajtásáról gondoskodik.

Az intézőbizottság határozatképességéhez 3, köztük legalább 1 választott tag jelenléte szükséges.

Az elnök.

14. §.

A Szövetség élén a közgyűlés által titkos szavazással 3 évre választott elnök áll.

Az elnök a Szövetséget hatóságok és harmadik személyek irányában képviseli, a Szövetséget érdeklő .légügyieket az intézőbizottság, illetve a választmány felhatalmazása keretében megköti, összehívja a választmány és az intézőbizottság ülését és azt vezeti.

Utalványoz és ellenőrzi az ügykezelést.

Az ügyvezető alelnök.

15. §.

Az ügyvezető alelnök az elnöknek minden teendőjében helyettese, az intézőbizottság által megjelölt egyes ügyeket önállóan intézi, vezeti az ügyvitelt, utalványoz és ellenőrzi az ügykezelést. Szintén 3 évre, titkosan választják.

A titkár.

16. §.

A titkár működési köre:

a) az elnök vagy ügyvezető alelnök utasítása szerint a Szövetség adminisztratív ügyeit, a hivatalos levelek és iratok fogalmazását végzi;

b) az intézőbizottság és választmány előadója;

c) vezeti a közgyűlést, a választmány és az intézőbizottság jegyzőkönyveit.

A választmány 3 évre választja.

Helyettesítéséről, akadályoztatása esetén, az elnök gondoskodik.

A pénzkezelés.

17. §.

A Szövetség pénzét a Tudományos Társulatok Sajtóvállalatával kezelteti, amely azt külön számlán vezeti.

A Szövetség megszűnése.

18. §.

A Szövetség feloszlásának vagy más egyesülettel való egyesülésének kimondása a közgyűlés hatáskörébe tartozik, mely kérdésben csak az összes tagok³Á-ének részvételével határozhat. Ha az e célból a tárgy megjelölésével összehívott közgyűlés nem határozatképes, a legalább 2 héttel későbbre összehívott újabb ülés a jelenlévők számára való tekintet nélkül határozhat. A Szövet-

ség vagyona, feloszlása esetén, sem a tagok, sem azok örökösei, vagy hagyományosai vagy engedményesei semmiféle jogot nem formálhatnak, hanem annak hovaforrásáról a feloszlást kimondó közgyűlés a vallás- és közoktatásügyi és belügyminiszter jóváhagyásának fenntartásával határoz.

Kormányfelügyelet.

19. §.

Azokban az esetekben, ha a Szövetség az alapszabályokban meghatározott célt és eljárást, illetőleg hatáskörét túllépi, államellenes működést fejt ki,, a közbiztonság és a közrend ellen súlyos vétséget követ el, vagy az egyesületi tagok vagyoni érdekeit veszélyezteti, a ni. kir. belügyminiszter ellene vizsgálatot rendelhet el, a Szövetség működését haladéktalanul felfüggesztheti és végleg is feloszthatja.

Budapest, 1923. évi október.

Gróf Klebelsberg Kunó s. k.
elnök.

Dr. Czako Elemér s. k.
ügyv. alelnök.
P. H.

Magyar királyi belügyminiszter.

Szám 194.207/1923.

VIII.

Látta a m. kir. belügyminiszter az alábbi módosító, illetve kiegészítő megjegyzésekkel:

1. Az ügyviteli szabályzat jelen alapszabályokkal ellentétben álló szabályokat nem tartalmazhat s jóváhagyás végett bemutatandó.

2. A választmány határozatképes, ha az összes hivatalból és választott tagok együttes összegének legalább Va része van jelen.

3. A feloszlás és fúzió tárgyában hozandó határozatok érvényéhez a 18. § szerint határozatképes számban megjelent tagok legalább '1-/» részének hozzájárulása szükséges. Alapszabálymódosításra nézve csak azok a szabályok az irányadók, amelyek a feloszlás és ez esetben a vagyon hovaforrása tárgyában hozandó határozatokra nézve érvénye se k.

4. Határozatképtelenség esetén az új közgyűlés 8-10 napon belül hívandó

össze s csak a meghíusult közgyűlés tárgysorozatába felvett ügyekre nézve lesz a megjelent tagok számára való tekintet nélkül határozatképes.

5. Az alapszabálmódcsitás, s ez esetben a vagyon hovaforidítása, valamint más egyesülettel való egyesülés (fúzió) tárgyában hozott határozatok végrehajtásuk előtt jóváhagyás végett a m. kir. belügyminiszterhez terjesztendők fel.

6. Feloszlás, avagy hatóságai feloszlás

esetén a vagyon hovaforidítása iránt a m. kir. belügyminiszter a m. kir. valóság- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértőleg intézkedik.

Budapest. 1924. évi január hó 10-én.

A miniszter helyett:

Nádossy s. k.
országos főkapitány,

P. H.

32. §. NEMZETKÖZI TUDOMÁNYOS INTÉZMÉNYEK ÉS SZÖVETSÉGEK REPERTÓRIUMA.

Szerkesztette: BARANYAI ZOLTÁN.

Ez az összeállítás felöleli mindazokat a tudományos intézményeket, szervezeteket és szövetségeket (tehát: intézeteket, állandó bizottságokat, állomásokat, szövetségeket, rendszeresített nemzetközi tudományos kongresszusokat és bizottságokat, egyesületeket, hivatalokat, irodákat), amelyek nyilvánvalóan *tudományos és nemzetközi* jellegűek. Sokszor nehéz volt a határvonalat megvonni egyrészt a tisztán tudományos és másrészt az emberbaráti, közgazdasági, közművelődési, szociálpolitikai, gyakorlati közegészségügyi intézmények és szövetségek között, de besorolni e repertóriumba mindazt, amelynél a *tudományos* jelleg eresebbnek látszott a másik vagy a többi fölött.

Nem vettem föl: a csak két-három országra vagy speciális országsoportra („középani erikai szervezet”) szorítókozó szervezeteket; olyanokat, amelyek a magyar tudományosság érdeklődésétől nyilvánvalóan távol esnek (gyarmatügyi intézmények; a Csendes-óceánra, Ausztráliára stb. vonatkozó tudományos intézetek), de besoroztam például az általános oceanográfiai szervezeteket, tekintettel a hazánkban szépen megindult oceanográfiai kutatásokra („Adria” etb.).

Természetesen nem lesz szó sem a Nemzetek Szövetsége „Commission Internationale de Coopération Intellectuelle”-jéről, sem ennek párizsi intézetéről, sem pedig a szervezés alatt álló római nemzetközi magánjogi intézetről, mivel mind ezekről e mű külön fejezete szól.

Az egyes cikkek általában a következő kérdésekre válaszolnak: cím; székhely; rövid történet; tagok; szervezet; vezetőség; utóbbi évek eseményei; munkálatai. Különös tekintettel voltam Magyarország és a magyar tudományosság részvételére, de ez a rész bizonyára igen hiányos, mivel az egyes szervezetek üléseinek jegyzőkönyveit nem mind nézhettem át, teljes anyagot pedig csak ezúton, vagy a magyar szakkörök aktív segítségével lehetne nyerni. (Remélhetőleg e kézikönyv II. kiadásában e hiányokat szakköreink szíves közreműködésével pótolhatom.) Magyarország távolléte egyes szervezeteknél három okra vezethető vissza: 1. A központi hatalmak statuáris kizárása („Conseil International des Recherches”, „Union Académique Internationale”). Ez az ok megszűnt. 2. Magyarország részvételének időleges szünetelése. 3. Anyagi okok vagy a hazai érdeklődés hiánya. – E szerény összeállítás egyik célja az, hogy e két utóbbi csoportba sorozott okok megszüntetéséhez hozzájáruljon és hazai tudományos köreinknek a külföld tudományosságába való bekapcsolódását némileg elősegítse.

A forrásokot minden cikk végén felsorolom, különösen akkor, ha e *repertóriumban* foglaltaknál bővebb adatokat és részleteket nyújtanak. Főforrásom a Nemzetek Szövetsége következő kiadványa volt:

Répertoire des Organisations Internationales (Associations, Bureaux, Commissions etc.). Genève, 1925. 220. 1. Rövidítése: [Rep.]

Azonkívül: *Bulletin trimestriel de renseignements sur Voeuvre des organisations internationales.* Genève, Société des Nations, 1. szám: 1922. Eddig 13 szám. [Bul. Trim.]

Bulletin de l'Office international de Renseignements universitaires. Genève. Société des Nations. Commission de Coopération Intellectuelle, I. köt. 1924, II. köt. 1925. [Bulletin.]

Minerva. Jahrbuch der gelehrten Welt. Hgg. v. S. Lüdtkke u. E. Neuner. 1925. 27. Jahrg. Berlin u. Leipzig. Walter de Gruyter. (Esetenkint nem idézem.)

Hozzá: *Minerva-Zeitung.* Ugyanott. Időhöz nem kötött füzetek. Hírek tudományos intézményekről és eseményekről.

Almanach de Gotha. Annuaire généalogique, diplomatique et statistique. 1925. 162 année. Gotha. [Gotha.]

Index generalis. Annuaire général des Universités etc. Publié sous la direction de R. de Montessus de Bailor e. Ed. Spes. Paris. 1924-1924. [Index.]

Bulletin des Relations scientifiques. Institut International de Coopération intellectuelle. Paris. I. köt., 1926. [Bul. Rel.]

Tableau de l'Organisation Internationale. Union des Associations Internationales. 1924. (L. 15. sz. a.)

Végül ezúton is meleg köszönetemet fejezem ki dr. Mattyasovszky Erzsébet kisasszonynak, a genfi m. kir. Képviselőt titkárnőjének, aki az adatgyűjtésben értékei támogatást nyújtott.

(Geneve.)

Dr. Baranyai Zoltán.

1. Académie de Droit International.

(Nemzetközi Jogi Akadémia.) Székhelye: Hága, békepalota (Palais de la Paix, Chambre No. 13). Alapított 1914 januárban. Célja: a nemzetközi köz- és magánjog és az ezzel összefüggő tudományok felsőbb tanulmányainak központjaként működni. — oly problémák mélyreható és részrehajlatlan vizsgálatának megkönnyítése céljából, amely problémák nemzetközi jogi érdekűek. Az igazgató-tanács elnöke: Jonkheer A. P. C. van Karcbeek, államminiszter. Az igazgató-tanácsnak még 4 más tagja van. Curatorium: Elnök: Charles Lyon-Caen, a párizsi jogi fakultás tiszteletbeli dékánja stb., alelnök: N. Politis és 10 más tag; főtitkár: A!béric Rolli» (236. Avenue Molière, Bruxelles). Pénzügyei: 1911 december 14-én, a Carnegie-alapítvány Board of Trustees-je 40.000 dollárnyi szubvenciót szavazott meg. Jövedelmek: az alapítvány tőkéje után járó kamat, az alapítvány évi szubvenciója, adományok, stb. Történeti összefoglalás: 1914 január 28-án az Akadémia a németalföldi törvényhozásnak megfelelőleg elnyerte a jogi személy jellegét. A háború egy időre megakasztotta működését. A nemzetközi jogtudósok hágai ülészaka alkalmával (1920 július 16-26) a jog-

tudósok tanácsadó bizottsága egyhangúlag azt az óhajt fejezte ki, hogy a Hágában, 1914-ben alapított Akadémia, az Állandó Döntőbírótság és az Állandó Nemzetközi Bírótság mellett, a hágai Békepalotában mielőbb megkezdje működését; ez 1923 július 14-én hivatalosan is megtörtént. — 1923-1926. évek nyarán két csoportban magaezínvonálú és változatos előadássorozatot rendezett. A legutolsón nyolc magyar hallgató vett részt. Az előadók között magyar még nem volt.

Bibl.: Rep. 50; Reynold, *Études de droit internat, aux Pays-Bas* (Enquête sur la situation du travail intel. 30. k.). 9-13. Jk. - *Bulletin.* 1924, 89-91. lk.; 1925, 169-172. *Bul Trim.* No. 4, 142-143. 1. - No. 8, 293-294. 1. - No. 11, 411. 1.

2. Académie Internationale de Droit comparé.

(Nemzetközi Akadémia az összehasonlító jog számára.) Célja: az összehasonlító jogtudomány tanulmányozása történeti alapon és a jogrendszerek javítása, különösen a magánjog terén, a törvények rendszeres összehasonlítása által. — Évenként legalább egy összejövetelt tart Genfben. — Tagjai csakis egyetemi tanárok; összesen 30. — Szék-

helye: Genf. – Meg-alakult: 1924 szept. 13-án, Genfben. Elnök: André Weiss (Paris). Alelnökök: Bustamente (Cuba), Vittorio Scialoja (Róma), Munroe Smith (Columbia). Titkárok: Balogh Elemér (Kaunas) és Henry Lévy-Ulmann (Paris). Négy csoportja van: 1. latin, 2. angol-amerikai, 3. közép- és észak-európai (elnöke: Karl Wieland, Basel; magyar tagja nincs, litván tag: Balogh Elemér), 4. keleti és gyarmati. – Külön bizottságai: kereskedelmi jog (Lyon-Caen, Paris); nemzetközi magánjog (André Weiss). – Határozatokat hozott, kívánva a kereskedelmi törvények egységesítését és egységes nemzetközi magánjogi szabályok kidolgozását.

Bibl: Rop. 50; Bulletin, 1925, 63-65. lk. – *Min. Z.* 1924. 69-70. 1. – *Bui. Trim.* No. 9. 344. 1. – *Min. Z. T.*, 79. 1.,!., 169-170. lk.

3. Association Internationale d'Entomologie.

(*Nemzetközi Rovartani Egyesület.*) Székhely: Frankfurt, 22. Töngesgasse. Alapítattott 1886-ban. Célja: a rovar-tan iránt érdeklődők megszervezése szakfolyóirat közvetítésével. Elnök: Max Rüther. Pénzügyei: évi két dollárnyi tagsági díj. Felvételi díj: 20 ni árka. Kiadványai: Folyóirat. *Bibl:* Ecp. 56.

4. Association Internationale des Musées Médicaux.

(*Orvosi múzeumok nemzetközi egyesülete.*) Székhely: The Medical Museum, McGill University, Montreal, Canada. Alapítattott: 1907. Célja: Az orvosi múzeumot gyakorlati célokra (tanításra, kutatásra) alkalmassá tenni. Példányok kicserélése, a legmegfelelőbb osztályozási módszert célzó tervezetek megvitatása folyóirat segítségével. Központi irodák szervezése a különböző országokban, főleg az anyag kicserélése céljából. A német és osztrák tagok 1914 óta beszüntették közreműködésüket. Elnök: Prof. James F. Coupai (Washington), titkár: Dr. M. E. Abbott (Philadelphia és Montréal). Pénzügyei: az 5000 dolláros Strathconalapítvány jövedelme, azonkívül tagsági díjak. Munkálatai: folyóirat, évente gyűlések és kiállítások. *Bibl:* Rep. 56.

5. Association Internationale de Perfectionnement Scientifique et Médical.

(*Nemzetközi Egyesület a tudományos és orvosi kiképzés tökéletesítése céljából.*) Székhely: Párizs. Ideiglenes központi irodája: 26, place des Vosges. Alapítattott 1904-ben. Célja: az egyesület tagjait a kezelés, segélynyújtás és közegészségügy új módszereivel megismertetni; a tudományos oktatás elősegítése és felvilágosító központok létesítése, főleg idegenek számára. Tagjai: a központi francia egyesület; fiókegyesületek kb. huszonhat országban vannak (Magyarországon nincsenek tagjai). Elnök: J. A. Etienne Bazot. Főtitkár: Dr. Chirlain Houzel. Pénzügyei: szubvenciók, tagdíjak. Működése: a 10 csoport ülésézése és általános ülés; az A. P. M. nemzetközi könyvtára; a *Scientifica* című orvostudományi folyóirat. *Bibl:* Ecp. 57.

6. Association Internationale Pour Promouvoir l'Utude des Quaternions et des Systèmes Mathématiques Connexes.

(*Nemzetközi Egyesület a quaterniók és a vele összefüggő matematikai rendszerek tanulmányozásának elősegítésére.*) Székhely: Urbana, 111., U. S. A. Box 143, University Station. Alapítattott 1896-ban. Célja: a quaterniók számítás és a vektorok rendszerének fejlesztése. Tagjai minden országban vannak. Igazgatóság: Az egyes országok képviselőiből álló bizottság. Pénzügyei: évi gyűjtések, adományok, kb. 20 frank tagonkint. Kiadványai: évkönyv, bibliográfia, stb. Felvilágosításokat nyújt. Prof. Jas. B. Shaw, University of Illinois. *Bibl:* Rop. 40. (I. kiad.)

7. Association Internationale pour la Protection de l'Enfance.

(*Nemzetközi Gyermekvédelmi Egyesület.*) Székhely: Bruxelles, 67, avenue de la Toison-d'Or. Alapítattott 1921. Célja: 1. hogy összekötő kapocs legyen a különböző országok oly tényezői között, amelyek gyermekvédelemmel foglalkoznak; 2. gyermekvédelmi kérdések tudományos tanulmányozásának megkönnyítése, az idevágó törvényhozás haladásának elősegítése. Tagjai: a kormányok, nemzetközi egyesületek és intézmények, nemzeti és magánegyesületek és intézmények. Elnök: M. H. Carton de Wiart, főtitkár: Henri Velge. Pénzügyei: A belga kormány

az 1922. évre 30.000 frank segélyt *ígért*
Működése: évenkénti értekezletek, kongresszusok szervezése, folyóirat szerkesztése. Az egyesület eszméjét legelőször Jules Lej enne vetette föl a védnökségek (patronages) második nemzetközi kongresszusán. 1912-ben ta ulmányozó-bizottságot alakítottak. A lga és svájci kormány közös meg-egyezésével Bruxellest választották székhelyül. Az első kongresszus 1913-ban tartott meg. – 2. rendes ülés-
szak Genfben, 1923 július 28-30. Napi-
renden jogi, egészségügyi és iskolai kérdések. 9 állam volt képviselve (Ma-
gyarország nem); két főbizottság: jogi és orvosközegészségügyi. – 4. rendes
ülésszak Luxemburgban, 1925 július 10-12.

Bibl: *Rop.* 64. – *Bid. Trim.* No. 3, 120. 1. – No. 5, 182-184. – No. 12, 459. 1.

8. Association Internationale de Sismologie.

(Földrengés kutató Nemzetközi Szö-
vetség.) Központi iroda: Strassburg,
9, rue Herder. A székhely az elnökség
helve szerint változik. Alapítottott
1904-ben az 1903-i. a Nemzetközi Föld-
rengéstani Értekezleten kötött egyez-
mény értelmében. Célja: a földrengések
problémáinak tanulmányozása, ame-
lyeknek megoldásához az egész Föld
területén elosztott számos megfigyelő-
állomás együttműködése szükséges.
Tagjai voltak: Németország, Ausztria,
Belgium, Bulgária, Kanada, Chili, Spa-
nyolország, az Egyesült Államok. Fran-
ciaország, Nagy-Britannia, Görög-
ország, Magyarország, Olaszország,
Japán. Mexiko. Norvégia, Németalföld,
Portugália, Bománia, Oroszország,
Szerbia, Svájc. Az igazgatóság szervei:
a) Közgyűlés; b) Állandó Bizottság,
mely egy igazgatóból és az egyes or-
szágok egy-egy képviselőjéből áll:
c) Köznonti Iroda. Az utolsó igazgató
O. Hacker volt. A bizottság tagjai vol-
tak: alelnök: M. G. Lecoite, főtitkár:
Kövesligalhy Badó, budapesti egye-
temi tanár. Pénzügyei: tagdíjak az
illető államok lakosságához arányítva.
A költségvetés kb. 46.000 frankot tett
ki. (Magyarország járuléka annak ide-
jén 2000 Frs. volt.)

Története: Bebeur-Paschwitz strass-
burgi csillagász vette észre elsőül, hogy
földrengések fészkiüttől nagyon távol-
eső helyeken érzékeny műszerektől fel-
jegyeztetnek. Az 1899-ben Londonban
tartott földrajzi kongresszuson ezen
jelenségeknek az egész földön való
regisztrálása és tanulmányozása érde-

kében nemzetközi együttműködést ja-
vasolt. Kora halála után G. Gerland
strassburgi egyetemi tanár felkarolta
az eszmét és a német birodalmi kor-
mány útján 1901-re és 1903-ra két elő-
készítő értekezletre hívta meg az álla-
mokat Strassburgba, amelyen képvisel-
ői csakugyan nagy számban jelentek
meg. Magyarország már ezen két ülés-
en hivatalosan képviselve volt. (Mun-
kálátokat 1. a *Beiträge zur Geophysik.*
Ergänzungsband 1, 2.) A végleges meg-
alakulás 1905 augusztusban történt Ber-
linben. Az egyezmény 12 évre szóló és
automatikusan érvényben maradt, ha
lejártá előtt félévvel a tag-állam nem
jelentette be kilépését. A *Bureau*
Central (egyszersmind *Station Cen-*
trale) Strassburgban volt. Elnök és al-
elnök közgyűlésenkint változtak, a fő-
titkár (secrétaire général) képviselte a
folytonosságot. 23 állam vett részt, szá-
muk később 25-re emelkedett. Minden
államnak egy képviselője volt a *Com-*
mission Permanente c-ben» *Conférence*
de la Commission Permanente et
Assemblée générales. 1906. Kóma, 1907.
La Haye, 1909. Zermatt, 1911. Manches-
ter, Az 1914. Szentpétervárra szeptem-
ber elejére összehívott állandó bizott-
sági és közgyűlés a háború miatt el-
maradt.

A Conventio az 1916. évi március-
31-én járt le. A szövetséges hatalmak
felmondták a háborúban, ennek folytán
1922 április 24-25-én volt Strassburg-
ban az utolsó, feloszlató és liquidáló
ülése. A szövetséges hatalmaktól 1918-
1919-ben kreált *Conseil International de*
Recherches a földrengés kutató nemzet-
közi Szövetség helyébe egy *Union Géo-*
désiqua et Géophysique Internationalet
alakított, amelyben a Section b) a sis-
mológiának volt szánva. Ezen *Union*
1922. május elején Kómában tartotta,
alakuló ülését, melyre azonban a köz-
ponti hatalmak nem hívtak meg. Abban
a határozottan kifejezett rem-
ényben, hogy a szó szoros értelmén»en.
vett nemzetközi együttműködés minél
előbb meginduljon, a liquidáló ülés a
régii *Association* könyv-, kézirat-, mű-
szertárát, bútorzatát és fennmaradt
pénzkészletét az *Union b) sectionjá-*
nak engedte át. (A likvidáló hivatali
címe: E. Rothé, 38, Bd d'Anvers, Stras-
bourg.)

Munkálátok: 5 kötet: *Comptes Rendus*
des séances de l' Association Internatio-
nale de Sismologie. 4°, Budapest. Hor-
nyánszky Viktor nyomása. Jegyző-
könyvek, ügyvitel, költségvetés, jelen-
tések, az egyes országok rengési szol-
gálatairól, tudományos dolgozatok, hi-
vatalos levelezés. – A makroseismikus

és mikrozeimikus mozgások világtalálógusai az egyes évekre. – A Valparaisoi rengés regisztrálásának facsimile atlasza. – Egyes rengések monographiája. – Tudományos értekezések. – Műszer (seismograph)-konkurzus. – Fontos ú.i állomások szervezése (Ksara Lybanon, Turkesztán; Reykiavik; Disco (Grönland). – Műszerek verifikációja °s hitelesítése. – Seismológiára vonatkozó teljes Bibliographia kiadása. – A tevékenységről és kiadványokról szóló teljes jelentés. (Lásd a fentemlített *Comptes-Bcndus-ban.*)

Bibl.: Eep. 42. – Kövesligcthv adatai. – *Bibl. Trim.* Ko. 1, 9-10. Ik.

9. Association Phonétique Internationale.

(*Nemzetközi Fonetikai Szövetség.*) Székhelye: Bourg – la – Reine (Seine) Franciaország, 20. rue de la Madeleine. Alapítattott 1886-ban. Célja: a nyelvoktatás legjobb módszereinek terjesztése és a hangtani tanulmányok fejlesztése előadások által. Bizottság: a háború előtt a bizottságnak SO tagja volt; ma csak a két titkár maradt ni eg: Paul Pass y (fenti cím) és Daniel Jones, University College, Go wer Stieet, London. Pénzügyei: Tagdíjak. Évi kiadások: 10.000 frank. Kiadványai: *Le Maître Fonétiaue* című folyóirat; egységes és minden nyelvre alkalmazható fonetikai ábécé. – A Szövetség működése szünetelni látszik. *Bibl.*: Hop. fi.”)

10. Bureau Central de l'Association Géodésique Internationale.

(*A Nemzetközi Földméréstani Egyesület központi irodája.*) Székhely: Potsdam, Telegraphenberg-. Alapítattott 1862-ben. Célja: a Föld formájának tudományos tanulmányozása geodéziai adatok alapján. A geodéziai alap adminisztrálása. Tagjai: Dánia, Spanyolország, Norvégia, Németalföld, Svédország, Svájc. Ideiglenes igazgatóság: Dr. L. Krüger. Bizottság: elnök: Prof. Raoul Gautier, a genfi obszervatórium igazgatója, örökös titkár: Prof. Van de Sande-Bakhuyzen, Leyden. Pénzügyei: az állami hozzájárulások a lakosság; számához vannak arányítva. Munkálatai: nemzetközi geodéziai értekezletek. Az egyesületet az 1886-i nemzetközi egyezmény értelmében alkották, de az újabb, 1895-i és 1897-ben életbelépett egyezmény szellemében igazgatják. Központi irodája összeköttetésben áll a potsdami geodéziai

intézettel (*Institut géodésique*, ugyanott). Igazgatója: Prof. Dr. Kohlschütter.

Bibl.: Kep. 44. (I. kiad.) – Gotha.

11. Bureau Central des Télégrammes Astronomiques.

(*A csillagászati táviratok központi irodája.*) Székhely: Kopenhága, Observatoire de l'Université. Alapítattott 1882-ben. Célja: a csillagászati felfedezések híreinek a csillagvizsgáló-intézetekhez való továbbítása. Tagjai 1920-ban: 52 európai csillagvizsgáló-intézet és 4 csillagász. Igazgatóság: a tagok által választott bizottság. Bizottság: elnök: Prof. E. Strömgren, directeur de l'Observatoire de l'Université. Pénzügyei: hozzájárulások, ezek 1920-ban 5170 márkát tettek ki. Munkálatai: kiadványok, stb. (*Astronomische Abhandlungen, Beobachtungszirkidare, Literarisches Beiblatt*, stb.) 1922 október 1-től 1925 júliusig az iroda 634 táviratot küldött szét.

Bibl.: Hop. G9. – *Min. Z. L.*, 74. 1.

12. Bureau Hydrographique International.

(*Nemzetközi vízrajzi iroda.*) Székhelye: Monaco. Alapítattott 1919-ben, véglegesen berendeztetett 1921-ben. Célja: az egyes államok vízrajzi szolgálata között állandó összeköttetések teremtése, munkásságuk koordinálása a tengeri hajózás megkönnyítése érdekében, a vízrajzi iratok egységesítése és a vízrajz tudományos fejlesztése. Tagjai: az argentinai, ausztráliai, belga, braziliai, chiliti, kínai, dán, spanyol, egyiptomi, francia, angol, görög, olasz, japán, monacói, németalföldi, norvég, perui, portugál, sziámi, svéd kormányok. Bizottság: elnök: Sir Jchn F. Parry altengernagy (Nagy-Britannia); igazgatóság: *Phaif* kapitány (Németalföld). *Niblack* ellentengernagy (Egyesült-Államok): titkár: G. B. *Smcer-Simsen* kapitány. Pénzügyei: állami hozzájárulások, tengerészeti szempontból való fontosságuk arányába¹. Költségvetése: 250.000 aranyfrank. Munkálatai: első értekezlet London 1919. Előadói jelentés közzététele. Minden hat évben tartatik egy értekezlet. p]z az iroda a Nemzetek Szövetségének fennhatósága alá helyezett a Tanács 1921 október 2-i határozata értelmében. Kiadványai: *Rapport annuel, Bevue Hydro or api que, B apport des Conférences*, stb.

Bibl.: „Rep. 70. – *Min. Z. I.*, 75. 1.

13. Bureau International des Poids et Mesures.

(*Súlyok és mértékek nemzetközi irodája.*) Székhely: Párizs, parc de St.-Cloud. Postai cím: Pavillon de Breteuil, Sèvres (Seine et Oise). Alapított 1875-ben, a 18 állam által aláírt métermérték – egyezmény értelmében (1875 május 20). Célja: Éz az iroda van megbízva a méter és kilogramm új prototypusainak ellenőrzésével, a mértékegységek mintáinak megőrzésével és a nemzeti mintákkal való összehasonlításával; a fizikai constansok meghatározásával a precíziós mérések nemzetközi egyöntetűsége céljából. Tagjai: Németország, Argentína, Ausztria, Belgium, Brazília, Bulgária, Kanada, Chili, Dánia, Spanyolország, az Egyesült-Államok, Finnország, Franciaország és Algír, Nagy-Britannia, Magyarország, Olaszország, Japán, Mexiko, Norvégia, Peru, Portugália, Románia, Oroszország, a Szerb-Horvát-Szloven Állam, Sziám, Svájc, Svédország, Csehszlovákia, Uruguay. Az alapvető egyezményt kiegészítette a pótegyezmény: Sèvres, 1923 okt. 6. Igazgatóság: 6 évenként általános értekezlet (Conférence générale), nemzetközi bizottság (Comité international), 14 taggal, mely két évenként ül össze. Elnök: *Voiterra*, szenátor (Róma). Főtítkára (1923 óta) a magyar *Bodola* Lajos, nyűg. műegyetemi tanár. Az iroda igazgatója: Ch.-Ed. *Guillaume* (Sèvres). Pénzügyei: állami hozzájárulások, ellenőrzési díjak: 250.000 frank. Munkálatai: 32 kötetnyi jegyzőkönyv és beszámoló az értekezletekről, 17 kötetnyi memorandum. (*Travaux et Mémoires* Procès-verbaux.*) 1889-től 1921-ig hat általános értekezlet tartott. 1905 óta csaknem minden ország elfogadta a 200 milligrammos törvényes karátot. *Bibl.*: Ecp. 77. – Gotha. – *Min. Z. L.* 78. 1.

14. Carte Internationale du Monde au Millionième.

(*Milliomodmértékű nemzetközi világtérkép.*) Központi iroda: Ordnance Survey Office, Southampton. Alapított 1913-ban. Célja: egy öntető és egyforma mértékű világtérkép kiadása. Hozzájárultak: Dél-Afrika, Németország, Argentína, Ausztria, Ausztrália, Belgium, Bolivia, Brazília, Bulgária, Kanada, Chili, Kína, Kolumbia, Dánia, Sandomingo, Egyiptom, Equator, Egyesült-Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Guatemala, Magyarország, Monaco, Új-Zéland, Nicaragua, Norvégia, Németalföld, India, Olaszország, Japán, Mexikó, Svédország, Svájc, Csehszlová-

kia, Törökország, Uruguay, Venezuela. Igazgatóság: Nemzetközi értekezlete Igazgató: Major M. N. *Macleod*. Pénzügyei: 150 frank tagdíj államonként. Munkálatai: évi jelentés, információkat közvetítő csereakció; a kész térképek kiosztása. A világtérkép tervét az 1891-i, 1895-i és 1908-i földrajzi kongresszusok ajánlották. A javaslatot a londoni, 1909-i értekezlet fogadta el. A párizsi, 1913-i értekezleten határozták el a központi iroda létesítését. A háború miatt csak 1919-ben, a párizsi értekezleten szervezték újra az iroda munkásságát; ez utóbbi értekezleten 28 nemzet volt képviselve. *Bibl.*: Rop. 68.

15. Centre International.

(Nemzetközi központ), régebbi neve: Union des Associations Internationales, (*A nemzetközi egyesületek uniója*) Székhelye: Bruxelles, Palais Mondial. Alapított 1910-ben. Célja: az egész világ élete tényeinek tanulmányozása; világszervezet szervezése, amely az általános emberi közösség érzetén alapuljon. A nemzetközi egyesületek egy nagy szövetségbe való tömörítése; az internacionalizmus eszméjének propagálása, a nemzetek közötti összeköttetések kiterjesztése által. Igazgatóság: Központi iroda; állandó bizottság; világkongresszus. A központi iroda elnöke: H. *Cooremon*; főtítkárok: M. *La Fontaine* és P. *Ötlet*. Pénzügyei: a Carnegie-alapítvány évi szubvenciója, a kormányok segélyei, a tagok tagsági díjai (50 frank) és adományai. Munkálatai: a központ körülbelül 150 fiókegyesület ölel fel. Szerkeszti a *La Vie Internationale* című havi szemlét, mely azonban 1914 óta szünetel; a *L'Annuaire de la Vie Internationale-t* (2 kötet, 1908-1909 és 1910-1911); a világkongresszusok iratait (1910, 1913, 1920 készüléfelben); a *Le Code des vœux et résolutions des congrès internationaux-t* (készüléfelben). Szervezett egy nemzetközi múzeumot, könyvtárt, a nemzetközi levéltárak általános bibliográfiájának katalógusát, fordító-irodát, továbbá csereakciókkal és propagandával foglalkozó irodát. 1920-ban nemzetközi egyetemet állított és avatott fel. Közgyűlés 1922 aug. 20-22. Bruxellesben; 21 kormány volt képviselve (a magyar nem). Nemzetközi szellemi központ megalapítását határozták el. Hatodik közgyűlés Genfben, 1924 szept. 8-9.

Bibl.: Rep. 162. – *Bui. Trim.* No. 2, 44. L
— No. 9, 343. 1. – *Min. Z.* 1924, 73-74. lk.
— Gotha. – Index.

16. Comité Internationale
– de Sténographie.

(*Nemzetközi Gyorsírási Bizottság.*) Székhelye: Lausanne, avenue Druey, 11. Titkár: J. Stadler. Alapítást: 1887-ben. Célja minden ország gyorsíró-elitjét csoportosítani; kongresszusokat rendezni; a gyorsírást és a vele összefüggő ismereteket fejleszteni. Tagjai vannak: Németországban, Belgiumban, Dániában, Spanyolországban, az Egyesült-Államokban, Franciaországban, Angliában, Magyarországon, Olaszországban, Luxemburgban, Svédországban, Svájcban. Elnök: M. L. Morf, Lausanne. Főtítkár: M. Depoin. Pénzügyei: évi tagdíjak (20 frank); szubvenciók. Munkálatai: értekezletek, beszámolók és a *Sténographe Illustré* című lap. Az első kongresszus Londonban tartott meg 1887-ben, a 13-ik értekezlet Budapesten volt 1913-ban. A legutolsó 1924-ben volt Lausanne-ban.

Bibl: Rep. 83.

17. Comité Juridique International
de l'Aviation,

(*A légi közlekedés nemzetközi jogi bizottsága.*) Székhelye: Párizs, 95, rue des Petits-Champs. Alapítást: 1909-ben. Célja az EL légi közlekedésre vonatkozó köz- és magánjog kodifikálása. Tagjai: 24 hozzájáruló állam. Igazgatóság: igazgató-bizottság Párizsban; külső bizottság az egyes államokban. Bizottság: díszelnök: Miller and; elnök: A. de Lapradelle prof. Pénzügyei: évi tagdíjak (12 frank). Munkálatai: Nemzetközi Kongresszusok; a *Revue juridique internationale de la locomotion aérienne* című havi szemle. Ötödik kongresszus Párizsban (1922 szept. 25-30). Hatodik kongresszus Rómában (1924 ápr. 22-25): legijárművek területenkívülisége, hadiégjog, stb. 27 állam volt képviselve, köztük Magyarország. Hetedik Lyonban, 1925 szeptemberben.

Bibl: Rep. 87. – *Bui. Trim.* No. 1, 28. 1.

– No. 4, 161. 1. – No. 8, 283-284. –

Min. Z. L., 79. 1.

18. Comité Maritime International.

(*Nemzetközi Tengerészeti Bizottság.*) Székhelye: Antwerpen, 34-35, Place Verte. Alapítási év: 1897. Célja: a tengerészeti jog egységesítése nemzetközi egyezmények alapján. Tagjai: a tengerészeti jogi egyesületek az egyes országokban. Az első értekezleten (1898) többek között Magyarország is képviselve volt. Igazgatóság: állandó iroda Antwerpenben. Elnök: Louis Franck;

(London); Léon Henneboq, ügyvéd (Bruxelles); Fr. Sohr, egy. tanár (Anvers). Pénzügyei: a tagdíjak váltakozóak; a központi iroda az egyesületekkel megegyezik nagyságukra nézve. Munkálatai: értekezlet! beszámolók, a bruxellesi, 1910-ben kötött nemzetközi egyezmény. 1909-1910-ben, Bruxellesben diplomáciai értekezlet ült össze a hajótulajdonosok felelősségének korlátozása ügyében kidolgozandó egyezmények megvitatása céljából. Résztvett az 1914-es egyezmény kidolgozásában is („Az emberi élet védelme tengeren”). Közgyűlés 1922 okt. 9-11-én Londonban, 13 állam volt képviselve (Magyarország nem). Tengerjogi határozatokat hoztak. Közgyűlés 1923 aug. 15-17-én Göteborgban (Svédország), 9 állam volt képviselve (Magyarország nem). Állami hajók immunitása, utasok biztosítása, stb. volt a tárgysorozaton. Közgyűlés 1925-ben Genuában.

Bibl: Rep. 88. – *Bui. Trim.* No. 1, 29. 1. – No. 2, 57-58. 1. – No. 4, 153. 1. – No. 5, 191. 1. – *Min. Z. I.*, 8.0. 1.

19. Comité Météorologique
International.

(*Nemzetközi Meteorológiai Bizottság.*) Székhelye: De Bút (Hollandia). Kon. Nederlandsch Meteor. Inst. Alapítást: az 1872-i lipcei nemzetközi értekezleten. Célja: a meteorológiai értekezleteken hozott határozatok végrehajtásának ellenőrzése; új kérdőívek szerkesztése; az általános kérdések tanulmányozására kiküldött bizottságok szervezése. Tagjai: 30 állam hivatalos meteorológiai szolgálati központja. Elnök: Prof. E. Van Everdingen, főtítkár: Van Everdingen professzor (de Bilt) és Th. Hesselberg (Oslo). A bizottság minden három évben ül össze és 20 tagból áll. Munkálatai: Hat évenként összeülő értekezlet. 20 kötetnyi jegyzőkönyvek. – Egyik főbizottsága: *Commission intern. pour Vivre stiaation de Voir.* Londonban 1925 április 16-22-ig ülést tartott, nyolc állam tudósai voltak képviselve (Magyarország nem). A legközelebbi összejövetelt Prágában tartják 1927-ben. – 10 állandó bizottság; ezek külön is fel vannak sorolva (1. Magnétique terrestre, 2. Radiation solaire, 3. Exploration de la Haute Athmosphère, 4. Informations synoptiques du temps-5. Météorologie maritime, 6. Réseau mondial et Météorologie polaire, 7. Météorologie agricole, 8. Application de ht météorologie à la navigation aérienne 9. Propagation du son, 10. Etude des Nuages.)

Maga a főbizottság ülést tartott 1923 szept. 3-14-ig Utrechtben. 20 állam volt képviselve (Magyarország nem). Tártyalta bizottságainak (1. főntebb) jelentéseit; elhatározta, hogy az *Union géodésique et géophysique internationale*-al szorosán együtt fog működni és megállapította a legközelebbi munkaprogrammot.

Bibl. Rep. 88-89. – *Bui. Trim.* No. 6, 221. 1., No. 12, 428. 1. – *Min. Z.* I. 77. 1.

20. Comité Permanent des Congrès Internationaux de Médecine et de Pharmacie Militaires.

(*A katonai orvosi és gyógyszerészeti nemzetközi kongresszusok állandó bizottsága.*) Székhelye: Liège (Belgium), Hópital militaire. Alapított 1921-ben. Célja: Mivel az emberek 20 éve« korukban katonai orvosi vizsgálatnak vannak alávetve, a vizsgáló orvosi szervek nagy szerepet játszhatnak a fájegészségügyi kutatásokban, ezért hivatalosan kell összpontosítani és megszervezni működésüket. Tagjai között képviselve vannak: Anglia, Belgium, Brazília, Spanyolország, az Egyesült-Államok, Franciaország, Olaszország és Svájc. Elnök: dr. Vincent (francia). Munkálatai: Kongresszusok szervezése és az előadói jelentések közvzetétele. – II. Kongresszus Rómában, 1923 május 28-június 2., 26 állam volt képviselve (Magyarország nem); tárgysorozatai: tudományos és szervezeti kérdések. – III. Kongresszus Parisban, 1925 április 20-25., 30 állam szakemberei voltak képviselve (Magyarország nem). Tudományos (traumatikus arthritis etiológiája; kötőszerek anyagának elemzése) és katonarvosi (specializáció a katonai szolgálatban; sorozás és a tbc.) kérdéseket tárgyaltak. A IV. kongresszust Varsóban tartják 1927-ben.

Bibl. Rep. 89-90. – *Bid. Trim.* No. 3, 115-116. 1. – No. 5, 170. 1. – No. 10, 884. 1. – No. 12, 432. 1.

21. Commission de la Carte du Ciel de l'Union Astronomique Internationale.

(*A nemzetközi csillagászati unió égtérképének bizottsága.*) Székhelye: Oxford, University Observatory. Alapított 1887-ben. Célja: 14-ed nagysága égtérkép szerkesztése és a 11-ed nagyságú csillagok katalógusának elkészítése 19 különböző csillagvizsgáló-intézet fényképei alapján. Elnök: H. H. Turner, prof. (Oxford). Pénzügyei: 5000 frank van megszavazva a titkárság költségeinek fedezésére. Munkála-

itai: szemle, (megjelenik Párizsban). A katalógusokat és térképeket különböző obszervatóriumok adták ki. *Bibl.* Rep. 59.

22. Commission Internationale de l'Enseignement Mathématique.

(*A matematikai oktatás nemzetközi bizottsága.*) Székhelye: Genf, 110, Florissant. Alapított 1908-ban. Célja: A matematikai oktatás mai állásának és irányainak tanulmányozása. A bizottságban 30 állam van képviselve. Igazgatóság: központi bizottság és főtítkárság: Elnök: F. Klein, Göttinga, főtítkár: H. F. ehr egyetemi tanár, Genf (110, route de Florissant). Pénzügyei: nemzeti hozzájárulások. Munkálatai: nemzetközi értekezletek, vizsgálobizottságok, előadói jelentések közzététele, *L'Enseignement mathématique* című nemzetközi folyóirat.

Bibl. Rep. 92.

23. Commission Internationale des Etalons de Radium.

(*A rádiumminták nemzetközi bizottsága.*) Székhelye: Bée«, IX., Boltzmann-gasse 3. Alapított 1910-ben. Célja: radiológiai kérdések tanulmányozása. Tagjai vannak Németországban, Ausztriában, Kanadában, az Egyesült-Államokban, Franciaországban, Angliában. Elnök: Sir Ernest Rutherford (Cambridge), titkár Stephan Meyer prof. (Bécs). Munkálatai: értekeztet 1912-ben, Párizsban.

Bibl. Rep. 94-95.

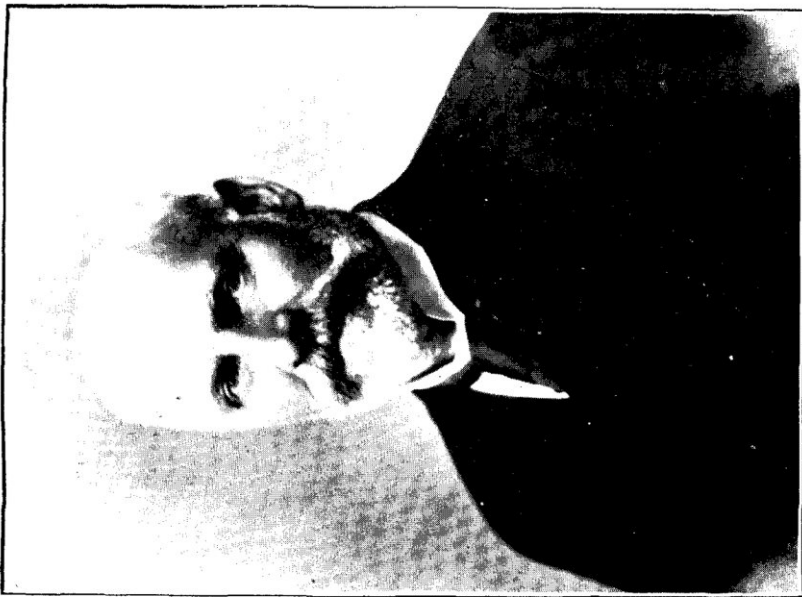
24. Commission Internationale de l'Exploration de la Haute Atmosphere.

(*A magas légköri kutatások nemzetközi bizottsága.*) Székhelye: London S. W. 7, 10, Moreton Gardeny. Alapított 1919-ben. Célja: A magas légkör mozgásának, hőmérsékletének és fizikai feltételeinek megfigyelése és ezeknek if-ndszeres közlése. Elnök: Sir Napier Shaw (London). Titkár: M. Th. Hessclberg (Oslo).

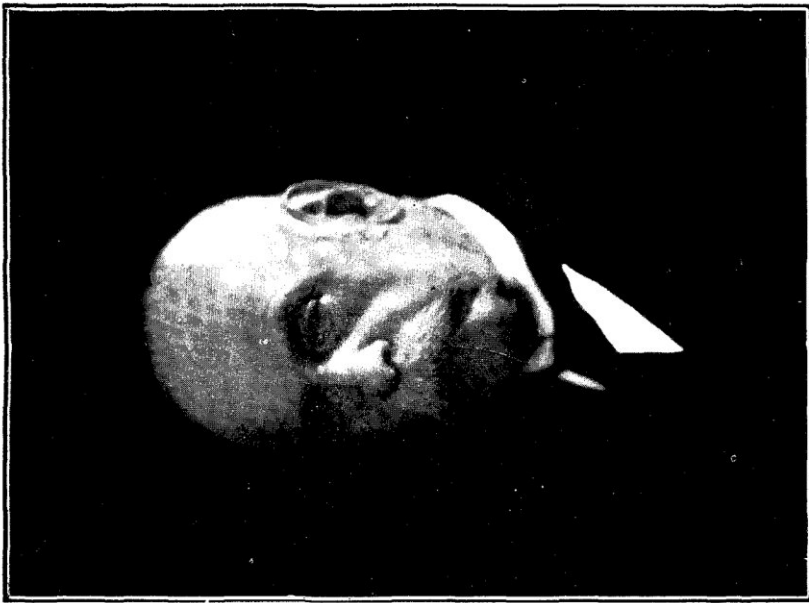
Bibl. Rep. 92.

25. Commission Internationale de Magnétisme Terrestre et d'Electricité Atmosphérique.

(*A földi mágnesség és a légköri elektromosság nemzetközi bizottsága.*) Székhelye: Richmond (Anglia). Alapított 1919-ben. Elnök: Dr. Ch. Chrce, a francia. Központi Meteorológiai Iroda igazgatója. Titkár: Van



Plósz Sándor (1848—1925)
perjogász.



Toth Lajos (1856—1926)
államtitkár.

Everdingen prof., a holland Meteorológiai Intézet
 Bibl: Rep. 92.

26. Commission Internationale pour la
 Météorologie Polaire.

(A sarki meteorológia nemzetközi bizottsága.) Székhely: London, S. W. 7. Meteorological Office. Alapított Rómában, 1913-ban. Elnök: Sir Napier Shaw.

Bibl: Rop. 62.

27. Commission Internationale pour
 l'étude des Nuages.

(Felhőméregfigyelő nemzetközi bizottság.) Székhely: TTpsala (Svédország.) Alapított 1891-ben, Münchenben. Célja: oly nemzetközi atlasz kiadása, mely a felhők magasságát és mozgásait* egy éven keresztül (1896-1897) szemlélteti. A méréseket a föld különböző pontjain egyidőben végezték. A bizottságot ezután azzal bízták meg, hogy a különböző állomások megfigyelési adatainak minimumát állítsák össze és tegyék közzé. Tagjai vannak Németországban, Kanadában, Dániában, az Egyesült-Államokban, Indiában, Norvégiában, Hollandiában, a Eilippi – szigeteken, Oroszországban, Svédországban. Elnök: M. A. Hildebransson. Munkálatai: jelentések, nemzetközi atlasz, egyetemes értekezletek.
 Bibl: Rop. 62.

28. Commission Internationale pour le
 Réseau Mondial et de la météorologie
 polaire.

(A meteorológiai világhálózat nemzetközi bizottsága.) Székhelye: London, S. W. 7. Meteorological Office. Alapított 1907-ben, a nemzetközi meteorológiai bizottság által. Elnök: Dr. G. S. Simpson. A bizottság eddig Monaco-ban 1909-ben, Berlinben 1910-ben, Londonban 1912-ben és Párizsban 1919-ben tartott ülést.

Bibl: Rop. 95.

29. Commission Internationale pour la
 Revision Décennale des Nomenclatures
 Nosologiques.

(A nosológiai nomenclatúra tisztevére »kénti revíziójára« alakult nemzetközi bizottság.) Székhelye: Párizs. 26, Avenue Marceau. Alapított 1900. Célja: A betegségek és halálzási okok jegyzékének tízévenkinti revíziója, a különböző országok és korszakok statisztikájának összehasonlítása céljából. Bizottság: elnök: (1920) dr. Roger;

főtitkár: dr. Jacques Bertillon. Pénzügyei: 1900-ban és 1909-ben Párizs városa, 1920-ban a Vörös-Kereszt Egyesületek Ligája segítette. Munkálatai: betegség-szótár; jegyzőkönyvek és az elfogadott nomenclaturák. – 1885-ben a dr. Jacques Bertillon nomenclaturáját fogadták el.

Bibl: Rop. 96.

30. Commission Polaire Internationale.

(Nemzetközi Sarkkutató Bizottság.)

A belga kormány kezdeményezésére (nyilván a Belga délsarki expedíció hatása alatt) 1906 Bruxellesben alakult meg. Csak azon államok lehetnek tagjai, amelyek sarki expedíciót terveztek. Az első ülésre Kövesligetny Eádó budapesti egyetemi tanár csak mint az Association Internationale de Sismologie főtitkára hivatott meg, a másodikra (egy évvel később, szintén Bruxellesben) már mint Magyarország képviselője. Cél: a sarki kutatások főleg tudományos szempontból való támogatása. A 3-ik (és utolsó) ülése 1913-ban Rómában volt, a nemzetközi földrajzi kongresszussal kapcsolatban. Magyarország képviselői voltak: báró Eötvös Loránd, Gratzl Gusztáv, Képes Gyula dr. (az 1872-73-iki osztrák-magyar expedíció résztvevője) és Kövesligetny Eádó. Az utóbbin kívül tényleg csak Gratzl volt jelen. Munkálatai: 3 kötet *Compte-Rendu*, ezek egyikében értékes bibliográfia a délsarki expedíciókról. Elnök: Perry. Főtitkár: G. Lecoq.

Bibl: Kövesligetny R. adatai; Rop.

31. Commission Internationale de la
 Radiation Solaire.

(A napokozta éterregzés nemzetközi bizottsága.) Székhelye: Zürich, dr. Maurer, az Institut fédéral météorologique igazgatója. Alapított 1896-ban a nemzetközi meteorológiai bizottság által. Célja: a napsugárzás okozta éterregzés tanulmányozása (teljes és különleges intenzitások), a rezgéseket mérő készülékeknek és a nemzetközi együttműködést feltételező sok hasonló problémának tanulmányozása. Tagjai vannak: Angliában, Argentínában Ausztráliában, Belgiumban, Egyiptomban, az Egyesült-Államokban, Franciaországban, Olaszországban, Norvégiában, Lengyelországban, Németországban, Svájcban. Munkálatai: az 1900-ban Párizsban tartott nemzetközi meteorológiai kongresszus. Az ülések jegyzőkönyvei. A legutolsó ülés Utrechtben, 1923-ban folyt le.
 Bibl: Rop. 63.

32. Commission Internationale de Renseignements Synoptiques Météorologiques.

(A meteorológiai táviratszol gátat nemzetközi bizottsága.) Székhelye: London, Meteorological Office, Air Ministry, King-sway. Alapított 1873-ban. Célja: a meteorológiai hírszolgáltatnak táviró és szikratáviró által való lebonyolítását ismertető legalkalmasabb módszerek időnkénti kidolgozása. Elnök: E. Gold. Munkálatai: A különböző nemzetközi meteorológiai értekezletekről szóló jelentések; a londoni 1909 és 1912 gyűlésekről szóló jelentések. Újabb gyűlések: 1920 és 1921 London; 1923 Utrecht.

Bibl: Rep. 94.

33. Commission Pénitentiaire Internationale.

(Nemzetközi bűn- és börtönügyi bizottság.) A Titkárság székhelye: Groningen (Németalföld). Alapított Párizsban, 1880-ban. Célja: A bűntények előzetes megakadályozására és elnyomására, valamint a börtönrendtartásra vonatkozó adatok összegyűjtése, a kormányok felvilágosítása céljából, amelyek aztán intézkedésekkel szabályozhatják a büntetőtörvénykönyvbe ütköző cselekmények előzetes megakadályozását vagy elnyomását. Tagjai: az Egyesült-Államok, Belgium, Bulgária, Dánia, Spanyolország, Franciaország, Görögország, Nagy-Britannia, Kanada, Dél - Afrika, India, Magyarország, Olaszország, Japán, Luxemburg, Norvégia, Németalföld, Oroszország, Szerbia, Svédország, Svájc, Csehszlovákia. Elnök: Sir Evelyn *liuggles-Brise*, K. C. B., London, főtítkárok: prof. dr. J. *Simon van der Aa*, Groningen és M. F. *Woxen*, Oslo. Pénzügyei: 50 franknyi tagdíj 1,000.000-nyi lakossághoz arányítva. Munkálatai: nemzetközi értekezletek. Az utolsóelőtti Londonban tartották 1924 július 21-26, amely a IX. nemzetközi kongresszus előkészítésével foglalkozott. E kongresszust Londonban tartották meg 1925 augusztus 4-10.

Bibl: Rop. 97. - *Bui. Trim.* No. 9, 331. 1. - No. 11, 417. 1.

34. Commission Permanente du Congrès International des Archivistes et Bibliothécaires.

(A könyv- és levéltárosok nemzetközi kongresszusának állandó bizottsága.) Székhelye: Bruxelles, 1, rue du Musée. Alapított 1910. Célja: a könyvtárakra

és levéltárakra vonatkozó minden kérdés tanulmányozása. Alelnök: G. *des-Marez*, Bruxelles város levéltárosa; első főtítkár: J. *Cuvelier* (fenti cím). Munkálatai: a bruxellesi 1910. évi kongresszus iratai. A legközelebbi kongresszust Milánóban 1915-ben akarták megtartani, de a háború közbejötté miatt a bizottság csak 1921-ben vette föl újra működését.

Bibl: Rep. 98.

35. Commission Permanente des Congrès Internationaux de Médecine.

(A nemzetközi orvosi kongresszusok állandó bizottsága.) Székhelye: Hága. Cím: Dr. N. *Voorhoeve*, Vossinstraat 28. Amsterdam, Keizersgracht 317. Alapított a budapesti kongresszus alkalmával, 1909-ben. Célja: a kongresszusok megszervezése és nemzetközi orvosi együttműködés. Tagjai a következő országok delegátusai: Németország, Anglia, Argentina, Ausztria, Belgium, Bulgária, Dánia, Egyiptom, Spanyolország, az Egyesült-Államok, Franciaország, Görögország, Magyarország, Olaszország, Japán, Luxemburg, Norvégia, Németalföld, Portugália, Szerbia, Svédország. Elnök: F. von *Müller* (München); alelnök: báró *Müller Kálmán* (Budapest) és Sir Thomas *Barlow* (London); főtítkár: Dr. *Noorhoeve* (Amsterdam). Németalföld tartja fenn a központi irodát. Munkálatai: Nemzetközi kongresszusok, kiadványok.

Bibl: Rep. 98.

36. Commission Permanente des Congrès Internationaux de Médecine Vétérinaire.

(Az állatorvosok nemzetközi kongresszusainak állandó bizottsága.) Székhelye: Leyden. Alapított 1905-ben. Célja: a nemzetközi kongresszusok szerves összefüggéséről és rendezéséről való gondoskodás. Tagjai: az utolsó kongresszus elnöke és főtítkára, 2 állatorvos abból az országból, ahol a kongresszus tartatik és 21 más állatorvos különböző országokból. Az iroda titkára: dr. D. A. *de Jong*, a leydeni egyetem tanára. Munkálatai: Gyűlések: Baden-Baden 1906 és 1908; *Sclievenin* 1909; Baden-Baden 1911; Lyon 1912 és London 1914.

Bibl: Rep. 98.

37. Commission Permanente des Congrès Internationaux des Sciences Administratives.

(A közigazgatási tudományok nemzetközi kongresszusainak állandó bizottsága.) Székhely: Bruxelles, 22, avenue

de l'Yser. Alapított 1910-ben. Célja: a kongresszusok óhajainak megvalósítása, a jövőben megtartandó kongresszusok előkészítése és a fentnevezett tudományokra vonatkozó kiadványok összegyűjtése és osztályozása. Tagjai: Argentina, Belgium, Bolívia, uhili, Equator, Spanyolország, Franciaország, Görögország, Olaszország, Mexikó, Németalföld, Portugália, Oroszország delegátusai. Elnök: M. Cooreman, miniszter (Bruxelles), első főtítkár M. P. de Vuyst. Pénzügyei: a kongresszus tagjainak tagdíjai. Munkálatai: Jelentések a kongresszusokról. Értekezlet Bruxellesben 1922 szept. 2-án, Magyarország nem volt képviselve. 12. közgyűlés Bruxellesben, 1923 szept. 13-16. Több gyakorlati és tudományos érdekű határozatot hozott.

Bibl: Rep. 98. – *Bid. Trim.* No. 2, 49. 1. – No. 5, 201-202. 1.

38. Commission Permanente des Congrès Sociologiques Internationaux.

(A nemzetközi társadalomtudományi kongresszusok állandó bizottsága.) Székhelye: Turin, Institut de Sociologie et de Réforme politique et sociale, Via Santorre-Santarosa 21. Alapított 1919-ben. Célja: a kongresszusok óhajainak megvalósítása és a kongresszusok előkészítése. Tagjai: Prof. *Blondel* (Franciaország), *Briantchaninoff* (Oroszország), *Máday Andor* (Svájc), *Fod* szenátor (Olaszország), *Lukas* prof. (Csehszlovákia), *Bathgeu* (Németország), *Töudüry* prof. (Svájc) és *F. Cosentini*, a túri ni egyetem szociológiai intézetének igazgatója. Munkálatai: A kongresszusok iratai és szemle. A II. kongresszus Bécsben folyt le (1922 okt. 3-8). A harmadik kongresszust Rómában tartották meg (1924 ápr. 22-29). 41 ország volt képviselve, közöttük Magyarország is. Az intézet rendezésében 1925-ben, két ciklusban (márc. 19-ápr. 9; ápr. 19-május 31) Olaszország különböző városaiban külföldi és olasz tudósok a háború utáni szociológiai és általános jogi és politikai kérdésekről előadásokat tartottak. Közönlönye: *Vox popular um*.

Bibl: Rep. 138. – *Bulletin*, 1924, 224. 1. – *Bui Trim.* No. 1, 29. 1. – No. 2, 54. 1. – No. 4, 159. 1. – No. 9, 311. 1. – No. 12, 426.] – *Min. Z. I.*, 80. I.

39. Conférence Internationale de Mécanique.

(Nemzetközi mechanikai értekezlet.) A deft-i (Hollandia) technikai főiskola tanárainak kezdeményezésére ült össze első ízben Delftben 1924 ápr. 22-28. 20 ál-

lam volt képviselve. Programja a következő volt: 1. Racionális mechanika. 2. A rugalmasság tana. 3. Hydrodynamika és aerodynamika. A következő értekezlet 1926 szeptemberében lesz Zürichben.

Bibl: *Bui. Trim.* No. 8, 284-285. 1.

40. Conférence Internationale de Psychotechnique appliquée à l'Orientation professionnelle et à l'Organisation du Travail.

(A munkaszervezés és a pályaválasztás (hivatás) psychotechnikai úton való irányítását célzó nemzetközi értekezlet.) Székhelye: Genf, Institut Rousseau, 4, rue Cli. Bonnet. Alapított 1920-ban. Célja: a szelekciós eljárás megvitatása és egységesítése, kollektív enquete-ek, stb. Az első kongresszus elnöke: Dr. Ed. *Claparède* genfi egyetemi tanár volt. Az első kongresszust a genfi Rousseau-Intézet hívta össze 1920-ban. A második értekezletet Barcelonában, 3921-ben tartották. A harmadikat Milánóban, 1923 október 1-4-ig. Az értekezlet főtítkára: M. J. M. *Lahy*, 22, avenue de l'Observatoire, Paris.

Bibl: Rep. 102.

41. Conférence Internationale pour l'Etude des Epizooties.

(Nemzetközi értekezlet a marhavészek tanulmányozására.) Az első értekezletet 1921-ben tartották meg Párizsban. 43 állam képviseltette magát, közöttük Magyarország is. Az értekezleten a ragályok kísérleti tanulmányozására, valamint a különböző betegségeknek tudományos kezelésének megvalósítására vonatkozó határozatokat hoztak. Hangsúlyozták a távirati hírszolgálat és folyóirat útján való informálás szükségességét, különösen a szarvasmarhák fenyegető pestis, lépfene, takonykór, stb. esetén. Határozatokat hoztak a kivitel alkalmával alkalmazandó egészségügyi ellenőrzésre és megfigyelőállomásokra vonatkozólag is. Végül azt az óhajt fejezték ki, hogy Párizsban nemzetközi irodát létesítsenek az állatvészek elleni küzdelem érdekében. Ezt különböző országok szakértő delegátusából álló, évenként összeülő bizottság felügyelete alá helyeznék. Az erre vonatkozó egyezményt 1924 január 25-én aláírták Párizsban.

Bibl: Rep. 103.

42. Congrès Eugénique International.

(Nemzetközi Euaénikai Kongresszus.)

Székhelye: New-York. American Mu-

seum of Natural History. Az első kongresszust 1912-ben tartották. Célja: a kutatások eredményeinek összeállítása és az eu géllikával foglalkozók összeköttetéseinek létesítése. Tagjai: szakemberek az Egyesült-Államokból, Angliából, Franciaországból, Olaszországból, Németalföldről, a skandináv államokból, hivatalos és egyetemi delegátusok. Elnök: Henrv *Fairfield* (Osborn); főtitkár: Dr. C. C. *Little* (fenti cím). Pénzügyei: tagdíjak (5 dollár); adományok. Munkálatai: az eugénikai problémák tanulmányozása és az eredmények közzététele. A második kongresszust New-York-City-ben tartották meg. 1921-ben.
Bibl: Rop. 104.

43. Congrès géologique international.

13. ülészak Bruxellesben 1922 aug. 10-19. Elnök: J. *Lebacqz*. 32 ország volt képviselve (Magyarország nem). Két állandó bizottságot küldött ki: Commission pour l'élaboration d'une carte géologique de l'Afrique. Commission pour l'étude de l'isostatie. – Legközelebbi kongresszus 1926-ban Madridban. Cím: Madrid, Plaza de los Montese 52.
Bibl: Rep. 105. – *Bid. Trim.* No. 2, 42. 1.

44. Congrès international mathématique.

Kongresszus Toronto-ban (Canada), U924 aug. 11-16) Prof. J. C. *Fields* (Canada) elnökle alatt. 25 állam matematikusai voltak jelen, magyarok nem.
Bibl: *Bui. Trim.* No. 10, 357. 1.

45. Congrès physiologique international.

(*Nemzetközi fiziológiai kongresszus.*)

11. kongresszus (1923 július 23-27) Edinburgban. Elnök: Sir Edward S. *Schafer*. 20 állami volt képviselve (Magyarország nem). – Felolvasások, kísérletek. Megjelentek: *Journal trimestriel de physiologie expérimental e-bau*.
Bibl: *Bui. Trim.* No. 5, 182. 1.

46. Congrès International de Philosophie.

Az 5. nemzetközi kongresszust az Olasz Filozófiai Társaság rendezte Nápolyban, 1924 május 5-9. 10 szakosztály alakult. 21 állam filozófusai voltak jelen, közöttük nagy számmal magyarok is (különösen a pécsi egyetem tanárai). A legközelebbi kongresszust 1926-ban Washingtonban tartják.
Bibl: *Bui Trim.* No. 7, 257. 1. – No. 8, 290. 1.

47. Congrès International des Américanistes.

(*Az amerikai őstörténet nemzetközi kongresszusa.*) Alapított 1875-ben. Célja: az amerikai őstörténetnek ember-tani szempontból való tanulmányozása. Tagja: majdnem minden kormány és minden, nemzet. A bizottságot mindenkor az ülészak választja. Pénzügyei: a tagok tagdíjai minden ülészak alkalmával. Munkálatai: Az ülészakokról szóló beszámolók. Az első, naney-i (1875) kongresszus óta 19 kongresszust tartottak, felváltva Európában és Amerikában. Az utolsót Washingtonban (1915) tartották, amely Kio-de-Janeiróba tervezte 1918-ra a következő kongresszust, ezt azonban a háború megakadályozta.
Bibl: Rop. 106.

48. Congrès International de Pédologie.

(*Nemzetközi gyermektudományi kongresszus.*) Székhelye: Antwerpen, 37. rue Devrière. Alapított 1909-ben. Célja: a gyermekkor minden megnyilvánulásának tanulmányozása. Tagjai: minden ország tudósait meghívják a kongresszusokra. Elnök: M. C. *Schuyien*. Antwerpen. Munkálatai: az ülésekről szóló beszámolók. Az első kongresszust Bruxellesben 1911-ben tartották, a másodikat Madridba. 1915-re tervezték.
Bibl: Rop. 106.

49. Congrès International de Psychologie.

(*Nemzetközi Lélektani Kongresszus.*) Nincs állandó székhelye. Az utolsó kongresszust Oxfordban, 1923-ban tartották meg. Alapított 1889-ben. Célja: a kísérleti lélektan kérdéseinek tanulmányozása. Tagjai: körülbelül 50 pszichológus. Igazgatóság: minden kongresszus bizottságot nevez ki a jövő kongresszus megszervezése céljából. Főtitkár: Prof. Ed. *Claparède*. II, Avenue de Champel, Genf. Pénzügyei: kongresszusi tagdíj: körülbelül 20 frank. Munkálatai: a kongresszusok beszámolójának közzététele.
Bibl: Rep. 106.

50. Congrès International de Psychologie expérimentale.

(*A kísérleti lélektan nemzetközi kongresszusa.*) Székhelye: Párizs, Alapított 1890-ben. Célja: a kísérleti lélektan terén tett felfedezések mérlegének elkészítése, a kísérleti munkára való ösztönzés és az eredmények ismertetése az egyes országok pszichológusai körében. Tagjai: minden ország pszichológusai.

Az igazgató-bizottság elnöke: M. G. *Fabius de Ciampelle* (18, Taitbout, Paris 9e); titkár: M. H. *Dur ville* (213, rue St.-Merri, Paris 4e). Pénzügyei: 20-30 frank (normális időben) tagdíj. Ennek ellenében küldik a kiadványokat. A kongresszusnélküli évek kiadásai kb. 1000 frankot tesznek ki, oly évben, amikor kongresszust tartanak, a kiadások 5000-30.000 frankra rúgnak. Munkálatai: az 1910: 1913 és az előző kongresszusok iratai; a *Journal du Magnétisme et du Psychisme expérimental*; *Psychic Magazine*.
Bibl: Rep. 71 – 72.

51. Congrès International des Sciences Administratives.

(A közigazgatási tudományok nemzetközi kongresszusa.) Az I. kongresszus 1910-ben Parisban, a II. 1913-ban Brüsszelben volt, a III. 1927 júniusában újból Parisban lesz. A II. kongresszuson Magyarország képviselve volt. A III.-nak tagsági díja 60 francia frank. Jelentkezés végett a következő címre kell fordulni: M. Berthelemy, Doyen de la Faculté de Droit de Paris. Membre de l'Institut, 10 Place du Panthéon. A III. kongresszusnak öt osztálya lesz: 1. Administration communale; 2. Administrations Intermédiaires entre l'Etat et la commune; 3. Les administrations centrales; 4. Documentation. Administrations internationales; 5. Préparation atix fonctions publiques. Perfectionnement des méthodes administratives. A II. kongresszus iratait kiadta Commission Internationale des Congrès des Sciences Administratives (22 Avenue de l'Yser, Bruxelles).

52. Congrès International des sciences historiques.

(A történeti tudományok nemzetközi kongresszusa.) Ötödik nemzetközi kongresszus Bruxellesben (1923 ápr. 8-15). 13 alosztály és csoport. Magyarország képviselve volt (de csak ötletszerűen). Az előző kongresszusok: Párizs (1900), Róma (1903), Berlin (1908), London (1913). Állandó övezekötő-bizottság. Comité permanent international des sciences historiques. Tagjai: *Pirenne* (Gand), elnök: *Delehaye* (Bruxelles), *Dembínskt* (Varsó), *de Sanctis* (Torino), *Dopsch* (Bécs), *Ganshoff* (Bruxelles), *Homolle* (Párizs), stb. E kongresszusok határozatából kifolyólag Genfben, 1926 május 14-15-én megalakult a *Comité international des sciences historiques*. Magyarország nem volt képviselve, Németország igen (Bloch és Brandi). A legközelebbi (1928) kongresszus Oslo-

ban lesz. A Comité elnöksége: *Koht* (Norvégia), főtitkár: *M. Léritier* (Paris, 2 rue de Montpensier. Institut International de Coop. Intellectuelle.)
Bibl: *Bui. Trim.* No. 3, 110. 1. – *Bvi. Bel*, I, 36-37.

53. Congrès internationaux d'Anthropologie et d'Archéologie préhistoriques.

(*Embertani és őstörténeti régiség-tani nemzetközi kongresszusok.*) Székhelye: Genf, ahol az utolsó kongresszust tartották. Alapították 1865-ben. Célja: a szaktudósok összehozása. Tagjai: a kongresszusokon minden nemzet képviselhető magát. Igazgatóság: állandó tanács, mely jelenleg 17 tagból áll. Főtitkár: *Waldemar Deonna* egyetemi tanár, Chemin de la Gradelle, Genève. Pénzügyei: tagdíjak és városi, egyleti szubvenciók. Munkálatai: a kongresszusok iratai. A legutolsó geníi kongresszus iratai két kötetet tesznek. (1913-1914.)
Bibl: Ecp. 106.

54. Congrès Internationaux d'Archéologie Classique.

(A klasszikus régiségtan nemzetközi kongresszusai.) Székhelye: Kairó. (Egyiptomi Múzeum.) Alapították 1905-ben, az első ülészak Athénben 1909-ben, a második Kairóban tartott, a harmadik Rómában, 1912-ben. Célja: a klasszikus régiségtan fejlesztése tudományos kérdések megvizsgálása által; a kongresszusok iratainak közzététele. Tagjai: 14 állam, Magyarország nem (Ausztria igen). Elnök: *Abbas HUsmy*, egyiptomi khédive volt, főtitkár: *M. P. Lacan*, az egyiptomi régiségek múzeumának igazgatója. Munkálatai: nemzetközi kongresszusok; a jelentések közzététele.
Bibl: Rop. 106-107.

55. Congrès Internationaux d'Histoire des Religions.

(*Vallástörténeti Nemzetközi Kongresszusok.*) Székhelye: Göttinga, Herzbergerlandstr. 45. Alapították: 1900-ban. Tudományos viták, dogmatikus és felekezeti természetű polémiák kizárásával. Tagjai: minden érdeklődő felvételük. Elnök: betöltetlen, főtitkár: *M. A. Bertholet*, a göttingai egyetem tanára. Az állandó bizottság 14 tagot számlál. Pénzügyei: tagdíjak. Munkálatai: 4 kongresszus: Párizs 1900, Basel 1904, Oxford 1908 és Leyden 1912 és irataik.
Bibl: Hop. 107.

56. Congrès périodiques de Gynécologie et d'Obstétrique.

(*Nőgyógyászati és szülészeti időszaki kongresszusok.*) Székhelye: Bruxelles, 137, avenue Lause. Alapított 1892-ben. Kongresszus háromévenként. Igazgatóság: állandó bizottság. Minden kongresszus irodája a következő kongresszusig működik. Bizottság: Prof. *Mangagalli* (Milano); első titkár: prof. *Jacobs* (Bruxelles). Pénzügyei: tagdíjak, az alapító tagok alapítványainak jövedelmei. Munkálatai: a kongresszusok iratai; nemzetközi kongresszusok.

Bibl: Nop. 108.

57. Conseil International pour l'Exploration de la Mer.

(*Tengerkutatók nemzetközi tanácsa.*) Székhelye: Kopeihága, 34, Strandvej, Hellerup. Alapított 1902-ben. Célja: a tenger tudományos kutatása; a halászatot védő nemzetközi törvénytervezetek kidolgozása. Tagjai: Belgium, Dánia, Finnország, Észtország, Franciaország, Anglia, Lettország, Norvégia, Németalföld, Svédország. Régebben Németország, Oroszország és az Egyesült-Államok is. A bizottság elnöke: M. H. G. *Maurice* (Angolország), főtítká: M. C. F. *Drechsel*. Pénzügyei: tagsági díjak, amelyek 1923-24-ben 107.500 koronát tettek ki. Munkálatai: évenkénti értekezletek. Jelentések és jegyzőkönyvek és nemzetközi oceanográfiai kiadványok. - 15. ülészak Kopenhágában, 1922 szept. 14-18. Tíz állam volt képviselve (Magyarország nem). Több tud. alosztályt és bizottságot alapított. 16. ülészak Parisban 1923 okt. 1-5. 11 állam volt képviselve (Magyarország nem). Tudományos és szervezeti kérdések. 17. ülészak Kopenhágában 1924 ept. 11-15. 12 állam volt képviselve (Magyarország nem); szakbizottságokat alakítottak nemzetközi kiállítást terveznek. - 18. ülészak Kopenhágában 1925 szept. 1-én.

Bibl: Rep. 111. - *Bui. Trim.* No. 2, 50. 1. - No. 7, 240-1. Ik. - No. 10, 365. 1. - No. 12, 466. 1. - *Min. Z. I.*, 74. 1.

58. Conseil International de Recherches.

(*A tudományos kutatások nemzetközi tanácsa.*) Székhelye: Bruxelles. Titkárság: London, Burlington House c/o The Royal Society. Alapított 1919-ben. Célja: a tudományok különböző ágazataiban végzett nemzetközi kutatások koordinálása, a tudományos felfedezések és feltalálások gyakorlati

megvalósítása az e célból alapítandó nemzetközi egyesületek által. Tagjai: Ausztrália, Kanada, Belgium, Chile, Egyiptom, Dánia, Spanyolország, az Egyesült-Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Görögország Olaszország, Japán, Mexikó, Monaco, Norvégia, Németalföld, Portugália, Szerbia, Csehszlovákia, Svédország; csatlakozásra felhívtak (az alapszabályok 3. cikke értelmében): Dél-Afrika, Brazília, Új-Zéland, Lengyelország, Románia. Végrehajtóbizottság: Elnök: E. *Picard* (Párizs); G. E. *Hale* (Egyesült-Államok); G. *Lccoiite* (Belgium); V. *Valterra* (Olaszország); főtítká: Sir A. *Schuster* (Nagy-Britannia). Pénzügyei: egységenként 250 franknyi hozzájárulás. A legfontosabb országok 8 egységet fizetnek. Munkálatai: bruxellesi értekezlet 1919; az erről szóló jelentés. Rövid története: e tanácsot a párizsi és londoni nemzetközi szövetségközi értekezletek készítették elő 1918-ban és a bruxellesi 1919-i értekezlet alapította meg. Ez utóbbi segédbizottságot nevezett ki a nemzetközi nyelv (esperanto) tanulmányozására. A tanács védnöksége alatt már több nemzetközi szövetség alakult tudományos kérdések kutatására, így a Nemzetközi Csillagászati Unió, a Nemzetközi Geodéziai és Geofizikai Unió, a Tiszta és Alkalmazott Vegytan Nemzetközi Imiója, a Matematikusok Nemzetközi Uniója, a Tudományos Szikratáviró Nemzetközi Uniója (lásd az egyes szervezeteknél); alakulófélben vannak azonkívül fizikai, élettani, földrajzi és geológiai egyesületek. 1926 június 29-i ülésében a tanács egyhangúlag elhatározta, hogy Németországot, Ausztriát, Magyarországot és Bulgáriát meghívja a tanácshoz való csatlakozásra.

Bibl: Rep. 109. - *Conseil Intern. des Recherches.* 1919, London. Harrison & Sons, 1920. - Magyary Zoltán: *A magyar tudomány nemzetközi helyzete.* A munkálatokról rövidn tájékoztat: *Bulletin des Relations Scientifiques.*

59. Fédération Dentaire Internationale.

(*Nemzetközi Fogászati Szövetség.*)

Székhelye: Bruxelles, Palais Mondial. Alapított 1900-ban. Célja: nemzetközi kongresszusok szervezése, a nemzeti egyesületek fenntartása és fejlesztése összeköttetések fenntartása által; a fogászati tudomány haladása az egész világon, a „Memorial Miller” nemzetközi díj kiosztása. Tagjai vannak Angliában, Argentínában, Ausztráliában, Ausztriában, Belgiumban, Bra-

ziliában, Kanadában, Kubában, Dániában, Spanyolországban, az Egyesült Államokban, Finnországban, Franciaországban, Olaszországban, Japánban, Mexikóban, Norvégiában, Új-Zélandban, Németalföldön, Oroszországban, Svédországban, Svájcban, Uruguayban. Igazgatóság: Végrehajtóbizottság. Elnök: Dr. Truman W. Bropliy (Chicago); főtitkár: M. Florestan Afuilar (Madrid). Pénzügyei: tagdíjak, adományok, szubvenciók. Munkálatai: nemzetközi kongresszusok szervezése, a jelentések közzététele, különböző nemzetközi bizottságok szervezése. – 1922 szept. 4-6-án Madridban; 1925 aug. 2-6-ig Genfben közgyűlést tartott.

Bibl: Eep. 113. – *Bui. Trim.* No. 2, 27-28. 1. – No. 11, 416. 1.

60. Fédération Internationale de Laiterie.

(*Tejüzem és Nemzetközi Szövetkezei.*) Székhelye: Bruxelles, 30, Eue Frédéric-Pelletier. Alapított 1908-ban. Célja: a tejipar technikai és tudományos érdekeinek általános fejlesztése. Tagjai 1914-ben 20 állam (köztük Magyarország) nemzeti bizottságai. Igazgatóság: nemzetközi állandó iroda. Elnök: M. J. Maenhaut; főtitkár: M. A. Collar-Bovy. Pénzügyei: a nemzeti bizottságok tagdíjai. 1914 előtt az évi kiadások 1000 frankot tettek ki. Munkálatok: Nemzetközi kongresszusok, szemle kiadása. 1920-ban a Szövetkezet feloszlott és a szövetségei* államok között újjáalakított, a semleges államok fölszólítottak a belépésre. A volt központi hatalmak csak akkor vétettek fel, ha tagjai a Nemzetek Szövetségének.
Bibl: Eep. 117.

61. Fédération Internationale Pharmaceutique.

(*Gyógyszerészeti Nemzetközi Szövetkezet.*) Székhelye: Hága, Schenkweg 4. Alapított 1912-ben. Célja: a gyógyszerészek mint hivatásnak és alkalmazott tudománynak nemzetközi úton való fejlesztése. Tagjai: Németalföld kormánya és belga, dán, francia, angol, hollandi, finn, román, svéd és svájci gyógyszerészeti egyesületek. Elnök: Prof. dr. L. van Itallie (Leyden); titkár: Dr. A. Schamelhout (Bruxelles). Pénzügyei: 100 franknyi tagsági díj az 500 tagot számláló egyesületek részéről: 200 frank 500-1500 tagig; 300 frank 1500-3000 tagig; 400 frank 3000-4000 tagig és 500 frank az 5000 tagot meghaladó egyesületek részéről. Munká-

lati: *Bulletin de la Fédération Internationale Pharmaceutique* (3. kötet, 1912-1914). 1914 előtt két kongresszust tartottak, az egyiket Hágában, a másikat Gandban. – 4. közgyűlés Londonban 1923 júl. 23-24-én. – Közgyűlés 1925 július 20–22. Lausanneban, 11 ország volt képviselve („központi” hatalmak nem). Elhatározta *Bulletin trimestriel* kiadását, tudományos bizottság kiküldését.

Bibl: Eep. 129. – *Bui. Trim.* No. 4. 149. 1. – No. 13, 480. 1.

62. Fédération des Unions Intellectuelles.

(*Szellemi Együttműködés Szövetsége.*) Főtitkár: Rohan Károly Antal herceg (Loosdorf bei Melk, Österreich). Tagjai: Ausztria, Belgium, Cseh-Szlovákia, Franciaország, Magyarország, Németország, Olaszország, Portugália, Románia, Spanyolország. Célja: személyes érintkezés, előadások, kongresszusok, könyvek és folyóiratok útján az egyes nemzetek vezető szellemiségei között kapcsolatot létesíteni és egy nemzeti alapon álló európai szellemi közületet kifejleszteni.

Folyóirata az *Europäische Revue*.

Ehhez csatlakozik Rohan Károly Antal magánvállalata az *Europäischer Pressedienst* (Loosdorf bei Melk).

A Szellemi Együttműködés Szövetsége Magyar Egyesülete titkára: Eckhardt Sándor egyet. tanár, Budapest, TX, Ráday-utca 32.

I. kongresszusát Parisban, a II-at Milánóban, a III-at Bécsben tartotta. Magyarország csak a legutolsón volt képviselve. Legközelebbi kongresszus 1927-ben Frankfurtban vagy Heidelbergben, melynek tárgya: „A történelmi érzék a nemzeti és az európai kultúrában”.

63. Fondation Carnegie.

(*Carnegie Endowment for International Peace.*) Székhelye: Washington, 2-6, Jackson Place. Európai központ: Paris, 973 Boulevard St Germain. 1910 december 14-én alapította Carnegie a béke ügyének előmozdítására. – Osztályok: a nemzetek nevelése a békére; a háború okainak tanulmányozása és a nemzetközi jog művelése. Évkönyv és egyéb kiadványok. Elnöke: Elihu Root szenátor; alelnök: G. Gray; főtitkár: G. B. Scott.

64. Fondation Nobel.

(*Nobel-díj.*) Dr. Nobel Alfréd Bernát, mérnök 1895-ben kelt végrendeletében halála esetére egész vagyonát

alapítványul rendelte, amelynek kamatait évenként azok közt kívánta szétosztatni, akik az év folyamán az emberiségnek a legnagyobb szolgálatot tették. Az összeget öt egyenlő részre kell osztani, amelyek közül az elsőt az kapna, aki a *fizikai tudományok* terén legfontosabb felfedezést vagy találmányt találta fel; a másodikat az aki a *kémiában* legfontosabb felfedezést vagy a legjobb tökéletesbíést hozta; a harmadikat a *fiziológia, vagy az orvostudomány* terén legfontosabb haladás szerzője; a negyediket az, aki az idealizmus szellemében legjelentékenyebb *irodalmi művet* alkotta; végül az ötödiket az, aki legtöbbet tett a nemzetek testvérsülésének, az állandó hadseregek megszüntetésének vagy csökkentésének, valamint a békekongresszus létrehozásának és propagálásának érdekében. A díjak odaítélésére a következő szervezetet jelölte ki: az 1. és 2. díjnt a svéd tudományos akadémia (Kungl. Vetenskaps-Akademien), a harmadikat a stockholmi Tnstitut Carolin, a negyediket a stockholmi akadémia (Svenska Akademien), az ötödiket a norvég országgyűlés (Storting) ítéli oda. A díjakat bárki megkaphatja, nemzotiséoTO való tekintet nélkül.

Nobel Alfréd 1896-ban meghalt és a svéd király az alapítvány statútumait 1900 június 29-én hagyta jóvá.

E statútumok szerint a pályázatnál csak nyomtatásban megjelent művek jöhetnek figyelembe. A díjak megoszthatók. Meghalt szerző nem hozható javaslatba. A szerző maga nem pályázhat, hanem olyan személynek kell írásban ajánlania, aki arra minősültséggel bír. Az évi díjkiosztásnál csak azok a javaslatok jönnek figyelembe, amelyeket a megelőző év február hó elsejéig beküldöttek. A javaslatoknak skandináv, angol, francia, német vagy latin nyelven kell írva és indokolva és mindazokkal a művekkel és írásokkal felszerelve lenniök, amelyek a javaslatot indokolják és a mű értékeléséhez szükségesek.

A díj csak kiváló fontosságú műnek adható ki. Ha ilyen mű nem található, a, díi összege a következő évre tartatik fenn. A díjak az alapító halálának évfordulóján dec. 10-én osztatnak ki.

A díjak odaítélésével megbízott testületeknek joguk van tudományos és más intézetek felállítására annak biztosítása végett, hogy a díjak odaítéléséhez szükséges vizsgálatokat elvégezzék, vagy az alapítvány célját más-ként szolgálják. Ezeket az intézeteket *Institut Nobelnek* kell nevezni.

Az alapítvány állandóan működik.

A díjakban magyar ember még nem részesült. Az alapítvány évenként évkönyvet ad ki *Nobelstiftelsens Kalender* címmel. Az 1926. év végéig kiosztott Nobel-díjak a következőképpen oszlottak meg: Németország 28, Franciaország 21, Anglia 15, Svédország 9, Svájc 8, Egyesült Államok 7, Hollandia 6, Dánia 6, Belgium 5, Ausztria 5, Norvégia 4, Olaszország 4, Spanyolország 2, Lengyelország 2, Kanada 2, Oroszország 1 és India 1 díjat kapott.

65. Institut de Droit International.

(*Nemzetközi Jogi Intézet.*) Székhelye: Bruxelles, 236, avenue Molière. Alapított 1873-ban Gandban. Célja: a nemzetközi jog haladásának előmozdítása: 1. a nemzetközi jog fokozatom és haladó kodifikálására irányuló komoly kísérletek elősegítése által; 2. a béke fenntartásának elősegítésével és a háborút szabályozó egyezmények szigorú megtartásának hangoztatásával; 3. kiadványai és más eszközök által diadalra segíteni az igazság és emberiesség elveit, amelyek a népek közötti kapcsolatokban uralkodókká kell, hogy legyenek. Tagjai vannak Németországban, Argentínában, Ausztriában, Belgiumban, Csilében, Kubában, Dániában, Spanyolországban, az Egyesült-Államokban, Franciaországban, Görögországban, Nagy-Britanniában, Olaszországban, Japánban, Mexikóban, Norvégiában, Németalföldön, Peruban, Lengyelországban, Portugáliában, Romániában, Oroszországban, Svédországban, Svájcban, Törökországban, Csehszlovákiában. Igazgatóság: Ez áll elnökből, alelnökből és főtítkárból. Aelnök jelenleg: Sir Thomas *Barclay*; főtítká: M. Albéric *Rolin*. Munkálatai: ülésszakok, 29-ik kongresszus Rómában 1921 októberében; bizottságok, amelyek részletkérdéseket tanulmányoznak; évkönyv kiadása. – Közgyűlés 1922 aug. 28-tól szept. 3-ig Grenobleban. A határozatok egy része a N. Sz.-re és az Általános Bíróságra vonatkozott. Magyar résztvevő nem volt. – Az Intézet legutolsó teljes ülését Hágában tartotta, 1925 július 29-től aug. 5-ig. Legközelebbi kongresszus Washingtonban lesz, 1927-ben. Elnök: James *Brown Scott*.

Bibl: Rep. 137. – *Bui. Trim.* No. 2, 47-48. 1. – No. 13, 483. 1.

66. Institut d'Éducation Internationale.

(*Institute of International Education. Nemzetközi Nevelésügyi Intézet.*) New-York. Alapított 1919 febr. 1. Igazgatója: Prof. Stephen *Duggard*

Vezeti egy igazgatótanács. Célja: a világ oktatásügyi köreivel való együttműködés a népek kölcsönös megismerésének és problémáik megoldásának előmozdítására. Több osztálya van 1. európai közoktatásügyek; 2. kelet-izsiai közoktatásügyek; 3. latinamerikai ügyek; 4. ösztöndíjak és alapítványok; 5. nemzetközi intellektuális llubok). A legtöbb országban levelezői vagy megbízottai vannak. Működés: külföldi tanulmányi bizottságok szakszerű vezetése; előadások idegen kultúrákról; külföldi diákok támogatása; ösztöndíjak, tanulmányutak; kiadványok („Az Egyesült-Államokban ünlő külföldi egyet, hallgatás kaulauza”, bibliográfiák stb.).
Bibl: Bulletin, 121-13.0. lk.

7. Institut international d'Agriculture.

(*Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet.*)
 Székhelye: Róma, Villa Umberto I-er. Vlapít tátott 1905-ben (június 7.), a római nemzetközi értekezleten elfogadott 'gyezmény alapján; 1908-ban avatták fel. Célja: a világ agrárelemeinek tömörítése; a föld kimeríthetetlen kincseinek előnyös kihasználása; a népek között gazdasági okokból származó összeütközések csökkentése; a birtokosok és mezőgazdasági munkások sorsának javítása; e célból összegyűjteni, tanulmányozni és közzétenni a statisztikai és technikai adatokat a földművelésre, állattenyésztésre, termelésre, a mezőgazdasági termékekkel való kereskedelemre, a piacok áaira vonatkozólag. Tagjai: csatlakoztak a következő országok (71): Németország, Argentina, Ausztria, Magyarország, Belgium, Brazília, Bulgária, Csile, Kína, Kolumbia, a belga Kongó, Contarica, Kuba, Dánia, Egyiptom, Ecuador, Spanyolország, az Eg-yesüll-Államok, Abesszínia, Finnország, Franciaország, Francia Nyugat-Afrika, Algir, Indo-Kína, Madagaskár, Marokkó, Tunisz, Nagy-Britannia, Írország Ausztrália, Kanada, Brit-India, Maurice, Új-Zéland, Dél-Afrika, Görögország, Guatemala, Haiti, Olaszország és gyarmatai, Japán, Lettország, Litvánia, Luxemburg, Mexikó, Nicaragua, Norvégia, Panama, Törökország, Paraguay, Németalföld, Holland-India, Peru, Perzsia, Portugália, Románia, Oroszország, San-Marino, S. H. S. állam, Svédország, S'ajc. Cseh-Szlovákia, Uruguay. Az Intézet elnöke: G. Guglicmi marquese de Vulci (olasz) al-elnök: Louis Dop (francia); főtitkár: Prof. Carlo Dragont. Pénzügyei: Bevételei: 300.000 lírát adományoz évente az olasz király, az államok hozzájárú-

lásai (5 kategória, az első 40.000 frankot, az ötödik 2500 frankot tizet), kiadványok eladása. 1921-re 2,800.000 líra kiadás volt előirányozva, melyből 500.000 lírát szántak a tisztviselők helyzetének javítására. Munkálatai: 4 osztály működik: 1. iőtítkár«ság éts könyvtár; 2. általános statisztikai iroda: 3. a. növények betegségére vonatkozó és mezőgazdasági felvilágosításokat nyújtó iroda; 4. mezőgazdasági és szociális intézmények irodája. Havi szemle, évkönyvek, kereskedelmi, gazdasági, szociális stb. adatgyűjtemények kiadása, nemzetközi kongresszusok szervezése. – 6. közgyűlés Rómában 1922 május 8-16. 51 ország volt képviselve, iNemetszág is (Magyarország nem).

Bibl: Nep. 135. – *Bid. Trim.* No. 3, 84. I.

8. Institut Intermédiaire international,

(*Nemzetközi Közvetítő Intézet.*) Székhelye: Hága, Oranjestraat 6. Alapított 1918-ban. Célja: felvilágosítások adása nemzetközi érdekű, a nemzetközi jogra vonatkozó, vagy nemzeti jogi, gazdasági statisztikai és kereskedelempolitikai kérdésekben. E felvilágosítások általában ingyenesek, ha csak nem különleges esetekről van szó. Igazgatóság: Tanács (legalább 50 tag, melyeknek négyötödrésze németalföldi), kb. 60 levelezőtág különböző országokba!.; Elnökök: Jonkheer dr. A. E. de S a vor-nin Lo/tman és Jonkheer dr. A. P. C. ran Katncbee!.; Bizottság: Díszelnök: Dr. J. London követ Párizs. Igazgatótanács: Elnök: Dr. B. C. J. Loder, az Állandó Nemzetközi Bíróság v. elnöke, Hága. Igazgató: Dr Tor lej/ Duwel. Pénzügyei: állami szubvenció. Evi kiadások 40.000 forint. Munkálatai: negyedéves szemle (francia nyelven), kiadványok, jelentettek tstb.

Bibl: Rep. 141. – Reynold, *Les études de droit internationales. Pays-Bas* (Commission do Corp. Intell., No. 30.). Enquête sur la situation du travail intellectuel. – *Gotha. Min. Z. L.*, 79. 1.

69. Institut Internationale d'Anthropologie.

(*Nemzetközi Embertani Intézet.*) Székhelye: Párizs, VI. Ecole d'Anthropologie, 15, rue de l'Ecole-de-Médecine. Alapított 1920-ban. Célja: a tudományos kutatások ösztönzése minden országban, a kutatók egymással való szoros összeköttetéseinek elősegítése, az anthropológiai módszerek egységesítése. E célból a párizsi központi iro; dával állandó összeköttetésben álló nemzeti irodák megszervezését sürgeti.

Tagjai: kb. húsz állani. Igazgatóság: a főtitkárság Párizsban van. Az igazgatótanács az egyes ország delegátusaiból áll. Bizottság: elnök: Louis Marin, volt miniszter; első főtitkár: Dr. Capitan. Pénzügyei: Tagsági díjak, adományok és szubvenciók. Munkálatai: állandó szervezet háromévenkénti közgyűl. \ssetl, melyeket mindig más országban tartanak; a *Revue anthropologique*. Története: a párizsi Anthropológiai Intézet vetette fel ezen intézet megalapításának eszméjét; az első közgyűlés Párizsban 1920-ban tartott, a második Liègeben 1921-ben, harmadik Prágában, 1924-ben. Nemzeti „bizottságok egymásután keletkeztek mind Európában, mind Amerikában. - Közgyűlés Prágában 1924 szeptember 14-21. - 21 ország volt képviselve (Magyarország nem), tud. és szakszerű határozatokon kívül határozatban kimondták, hogy az Intézet teljesen nemzetközivé kíván válni. Legközelebbi közgyűlés 1927-ben.

Bibl: *Rop.* 136. – *Bui. Trim.* No. 8, 300. 1. – No. 10, 368. 1.

70. Institut International de Bibliographie.

(Xcmzeiközi Könyvészeti Intézet.) Székhelye: Bruxelles, Palais Mondial. Alapított 1896-ban, az első nemzetközi bibliográfiai kongresszuson. Célja: az emberi szellem termékeinek leltározása, osztályozása, leírása és elősegítése. A bibliográfiai egységek meghatározása az osztályozás tudományos és nemzetközi jellege érdekében; rábírn a gyűjtőket arra, hogy az egységes és nemzetközi rendszerrel dolgozzanak. Igazgatóság: Állandó iroda: főtitkárok: M. M. La Fontaine et P. Otlet. Pénzügyei: tagsági díjak (ö és 10 frank). A belga kormány szubvenciója. Munkálatai: szemlék, katalógusok, statisztikák; több mint 13 millió címet tartalmazó répertoire szerzői és tárgyi áttekintés szerint. Nemzetközi bibliográfiai múzeum, könyvtár stb. - Lásd még: *Centre International*.
Bibl: *Ecp.* 136.

71. Institut International du Froid.

(A hideg tanulmányozására alakult nemzetközi intézet.) Székhelye: Párizs, 9, avenue Carnot. Alapított 1920 június havában nemzetközi egyezmény alapján. Célja: 1. a hidegre vonatkozó tudományos ismeretek és gyakorlat előmozdítása, az idevágó tudományos és technikai kutatások fejlődésének népszerűsítése; 2. a romlandó tápszerek frissentartására, szállítására

stb. vonatkozó legjobb módszerek tanulmányozásának elősegítése; 3. ismertetni a fagyasztott tápszerek világhelyzetét; 4. központosítani – közzététel céljából – a hideg előállítására és felhasználására vonatkozó tudományos, technikai és gazdasági adatakat; 5. összegyűjteni az idevágó iparüzemeket érdeklő törvényeket, szabályzatokat és mindennemű adatot és a, módszerek megjavítására is egységesítésére vonatkozó javashatokat a kormányok elé terjeszteni; (i. nemzetközi kongresszusok szervezése; 7. az érdekelt tudományos és hivatalos körök összeköttetéseknek állandó ébrentartása. Az egyezményt 1 következő országok írták alá: Argetina, Belgium, Brazília, Chili, Kin., Costa-Rica, Kuba, Dánia, Spanyolország, Finnország, Franciaország, Francia Nyugat-Afrika, Algir, Francia Indo-Kína, Madagaszkár, Marokkó. Tunisz, Nagybritannia, Angol Dél Afrika, Ausztrália, Kanada, India, új Zéland, Görögország, Haiti, Olasz ország, Eritrea, Cyrénaïque, Tripolis/ Szomália, Japán, Luxemburg, Monaco Norvégia, Panama, Németalföld, Holland-India, Peru, Lengyelország, Portugália, Románia, S. H. S. Állam Sziám, Svédország, Svájc, Cseh-Szlovákia, Uruguay. Azóta az ír Szabad Államot és Bulgáriát is fölvtették. Igazgatóság: általános értekezlet kéfévenként; végrehajtóbizottság: állam on kint egy tag; igazgatótanács: elnök: M. André Lebon v. miniszter. Igazgató: M. Albert Barrier. Pénzügyei: tagsági díjak 6 kategória szerint, az első 12.000, a hatodik 1000 frankot fizet. Munkálatai: nemzetközi bizottságok, nemzetközi kongresszusok, kiadványok; *Bulletin mensuel de renseignements frigorifiques* (franciául és angolul); a kongresszusról ezöló jelentések. – A 3. általános értekezlet 1922 október 23-24-én Párizsban ülésezett; 42 ország volt képviselve (Magyarország nem). – Negyedik általános értekezlet 1924 június 16-28-án Londonban, egyúttal a negyedik *Congrès intern, du Froid*, 16 szakosztály (egy részük tudományos). Legközelebbi kongresszus 1927-ben, Rómában.

Bibl: *Ecp.* 140. – *Bid. Trim.* No. 3, 90-91. 1. – No. 7, 262. 1. – No. 10, 354. 1. – *Min. Z. I.*, 78. 1. – *Index*,

72. Institut International pour l'Etude des Causes et de la Prophylaxie des Maladies Mentales.

(A lelki betegségek okainak és megelőzésének tanulmányozására alakult nemzetközi intézet.) Székhelye: Róma.

Alapított 1906-ban. Célja: A lelki-betegségek növekedésére, a különböző népeknél felvett különleges formáira stb. vonatkozó kutatások. Esetleg oly nemzetközi intézet alapítása, melynek célja a lelki-betegségek elleni küzdelem lesz. Tagjai vannak Németországban, Argentínában, Ausztráliában, Belgiumban, Braziliában, Dániában, Spanyolországban, az Egyesült-Államokban, Franciaországban, Nagybritanniában, Görögországban, Magyarországon, Olaszországban, Japánban, Luxemburgban, Norvégiában, Németalföldön, Portugáliában, Romániában, Oroszországban, Svédországban, Svájcban. Bizottság; elnök: Prof. Augusta *Tamburini* (Róma); főtítkárok: Prof. dr. G. Cesare *Ferrari* (Imola, Bologna), dr. *Franck* (Zürich, Freudenbergstrasse 16.). Munkálatai: nemzetközi kongresszusok, kiadványok.

Bibl: Rep. 140.

73. Institut International de Sociologie.

(*Nemzetközi Társadalomtudományi Intézet.*) Székhelye: Párizs, 115, boulevard St.-Germain. Alapított 1893-ban. Célja: a különböző országok szociológusainak csoportosítása szociológiai kérdések tudományos vizsgálata céljából. Tagjai: az Intézet tudós társaság, melynek tagjai az egyes nemzetek legkiválóbb szociológusai. Maximum 100 tagot és 200 egyleti tagot (associé) vesz fel. Igazgatóság: vezetőség, mely elnökből, 3 alelnökből, főtítkárból, pénztárosból áll. 1921-ben T. G. Masaryk volt az elnök. Pénzügyei: Bevételek: felvételi díjak, szerzői jogok az évkönyvek eladott példányai után, adományok, hagyatékok. Az intézet segítyezi a szociológia felsőbb oktatását. Munkálatai: 8 nemzetközi kongresszus Párizs, London, Bern és Kóma egyetemén. *Annales* 14 kötet. - Vezetőségi ülés 1922 dec. 21-én Párizsban; 1923 decemberében Párizsban; 1924 dec. 29-én Párizsban. Vezetőség 1925-re: Elnök: Férd. *Buisson* volt egyetemi tanár; alelnökök: George *Howard* (Nebraska), Lew *Pctrazycki* (Varsó), *Stercke* (Kopenhága).

Bibl: Rep. 137. - *Bui Trim*, No. 2, 74-75. lk. - No. 5, 184. 1. - No. 7, 246. 1. - No. 11, 393.1.

74. Institut International de Statistique.

(*Nemzetközi Statisztikai Intézet.*) Székhelye: Hága. Alapított 1885-ben. Célja: a tudományos és közigazgatási statisztika haladásának előmozdítása. Tagjai 27 nemzet képviselői: Németország, Argentina, Ausztrália, Ausztria,

Belgium, Bolivia, Bulgária, Kanada, Dánia, Egyiptom, Spanyolország, az Egyesült-Államok, Franciaország, Magyarország, Nagybritannia, Olaszország, Írország, Japán, Mexikó, Norvégia, Németalföld, Románia, Oroszország, Szerbia, Svédország, Svájc, Törökország, Cseh-Szlovákia, Uruguay. A Központi Magyar Statisztikai Hivatal élénk részt vesz ennek az Intézetnek munkálataiban. Igazgatóság: állandó vezetőség. Bizottság: Elnök: M. *Delatour*. Főtítkár: M. H. V. *Mcthorst*, az iroda igazgatója. Pénzügyei: a tagsági díj 25 frank; több ország szubvenciója és Hága város hozzájárulása. Bevételei: 1924-ben 26.000 forint, kiadásai: 18.000 forint. Munkálatai: értekezlet minden második évben. Szemlék, évkönyvek és havi szemle kiadása. Az állandó irodát 1913-ban alapították. - 15. közgyűlés Ijruellesben 1923 október 1-6. Főtárgy: a gazdasági statisztikai módszerek egysegítése; amellelt demográfiai statisztikai kérdésekkel is foglalkozott. 29 állam volt képviselve, köztük Magyarország. - 16. közgyűlés Rómában, 1925 szept. 26-tól okt. 2-ig. 3 szakosztály: demográfiai módszerek; gazdasági statisztika; szociális statisztika. - 30 állam volt képviselve, köztük Magyarország.

Bibl: Rcp. 138. - *Bui. Trim*, No. 4, 158. 1. - No. 5, 206. 1. - No. 13, 503. 1.

75. Institut Metapsyehique International.

(*Nemzetközi Metapsychikai Intézet.*) Székhelye: Párizs 89, avenue Niel. Alapított 1919-ben. Közhasznú tevékenységét az 1919 április 23-i rendelet ismeri. Célja: tudományos kísérletek és a metapsychikai téren történő kutatások koordinálása. Bizottság: Díszelnök: Prof. Charles *Richet*; elnök: Prof. Rocco *Santoliquido*; az intézet igazgatója dr. E. *Osty*. Pénzügyei: az alapító Jean Meyer alapítványa. Adományok és tagsági díjak. Jelenlegi költségvetés: 80.000 frank évente. Munkálatai: specializált laboratóriumok, időszaki szemle; könyvtárak és olvasótermek; előadások médiumok kiválasztása, nevelése és honorálása; az egész világra kiterjedő enquete-ek; filozófiai és tudományos kiadványok.

Bibl: Rep. 141.

76. International Law Association.

(Association de Droit International. *Nemzetközi Jogi Egyesület.*) Székhelye: London, 2, King's Bench Walk, Temple. Alapított 1873-ban. Célja:

a nemzetek jogi tudományának reformálása és koordinálása és a nemzetközi kapcsolatok nagyobburányú kiépítése. Tagjai: kb. 1400 tag több országból. Igazgatóság: 60 tagból álló tanács, melynek 18 tagja, a végrehajtóbizottságot alkotja. Bizottság: Diszelnök: *The Earl of Reading*; elnök: Dr. I. JosephiiiS *Jitta* (Németalföld) és H. *Hammá rsköld* (Svédország); tiszteletbeli főtítkárok: George G. *PtilUmore*, B. C. L., M. A., Hugh H. L. *Bellát*, M. A., Γ). C. L. és James A. *Pétrie*. Pénzügyei: tagsági díj: 1 angol font; egyletek részéről 2 font. Munkálatai: nemzetközi értekezletek (a 30-ik Hágában, 191:1-ben tartatott); az értekezletekről szóló jelentések, monográfiák stb. kiadása. – 31. értekezlet Buenos Airesben 1922 aug. 23-30; 39 ország volt képviselve (Magyarország is). Tárgysorozat volt: a Nemzetek Szövetsége, nemzetközi tengerjog, nemzetközi magánjog. – 32. értekezlet Londonban 1923 okt. 4. Tárgysorozatai: állampolgárság és honosítási kérdések. – 33. értekezlet Stockholmban 1924 szept. 8-13. Magyarország is képviselve volt a 24 állam között. Tárgyalták Magyar Géza egy. tanár javaslatát a kisebbségi jogvédelem perrendjére vonatkozólag. Legutolsó Bécsben, 1926 nyarán, ezen több magyar jogász is résztvett. *Bibl:* hep. 56. – *Bui. Trim.* No. 2, 44-46. Ik. – No. 8, 271. 1. – No. 10, 362. 1.

77. International Moral Education Congress.

(Congrès International d'Education morale. – *Az erkölcsi nevelés nemzetközi kongresszusa.*) Székhelye: London, W. 5. Armored, Woodfield Avenue, Ealing. Alapított 1908-ban. Célja: az erkölcsi nevelés haladása céljából kifejtett együttműködés faji, nemzeti és felekezeti különbségtétel nélkül. Mindenkinnek egyenlő joga van véleményeit kifejezni és azokat a másokéval összehasonlítani. Tagjai: kormányok, nyilvános intézmények, társaságok stb. delegátusai; mindazok, akik helyeslik a kongresszus célját, azon résztvehetnek. Tagjai a következő országokból valók: Németország, Anglia, Belgium, Dánia, az Egyesült-Államok, Franciaország, Magyarország, India, Olaszország, Németalföld, Oroszország. Igazgatóság: Végrehajtóbizottság: Elnök: Sir Fr. *Youngusband*, titkár: M. F. J. *G ovid*, Armored, Woodfield, Avenue Ealing, London. Pénzügyei: Adományok. Munkálatai: hágai kongresszus 1912. Jelentések és más kiadványok kiadása. A harmadik kongresszus 1922 júl. 28-tól aug. 1-ig Genfben tartatott

meg, Magyarország is képviselve volt *Paul er* Ákos egyetemi tanárral, aki több más magyar pedagógus munkálatait is bemutatta (*Weszein* üdön, *Imre* Sándor, *Kemény* Ferenc).

Bibl: hep. 105. – *Bui. Trim.* No. 1, 25 - 26. 1.

78. Laboratoires Internationaux de Physiologie du Mont-Rose.

(Laboratori Scientific! „A. Mosso”-sul Monte-Rosa. *A mont er osai nemzetközi élettani laboratóriumok.*) Székhelye (iroda): Turin, 30, Corso Éaf-faello, a laboratóriumok a Colle d'Olen vannak (3000 m a tenger színe fölött), azonkívül Alagnában (Novara) és Capanna Regina Margheritában és a Punt a Gnifettin (4560 m a tenger színe fölött). Alapított 1907. Célja: különböző alpin kutatások vég-zése élettani, bakteriológiai, növényteni, állattani, geofizikai stb. szempontokból. Tagjai: szubvencióik fejében tanulmányi helyre van joguk a következő kormányoknak: Németország, Ausztria, Franciaország, Nagybritannia, Olaszország, Svájc, Egyesült-Államok és Németalföld. Munkahelyeik vannak egyéb egyetemeknek, egyesületeknek és alapítványoknak. Igazgatóság: Prof. A. *Herlitzka*, a turini egyetem élettani intézetének igazgatója. Bizottság. Elnök: Prof. *Pagliani* (Torino). Pénzügyei: azok a kormányok, amelyek 5000 (most 10.000) frankot fizetnek be, egy tanulmányi helyre bírnak igényjogosultsággal. Az olasz közoktatásügyi minisztérium évente 12.000 frankot adományoz. Munkálatai: *Actes des Laboratoires A. Mosso*. A laboratóriumok július 15-től szeptember 30-ig állnak rendelkezésre. *Bibl:* Rop. 143.

79. Office International d'Hygiène Publique.

(*Nemzetközi Közegészségü?ji Hivatal.*) Székhelye: Párizs, 195, boulevard St.-Germain. Alapított a római nemzetközi megegyezés alapján (1907 dec. 9). Tagjai: 1924-ben 41 ország, úgymint: Argentína, Belgium, Bolívia, Brazília, Bulgária, Chili, Dánia. Egyiotom, Spanyolország, az Egyesült-Államok. Franciaország, Algir, Tndo-Kína. (francia gyarmat). Francia Kelet-Afrika. Madagaszkár. Nagybritannia, Brit-India. Ausztrália, Kanada, a Dél afrikai Unió, Új-Zéland, Görögország, Olaszország, Marokkó, Mexikó, Monaco, Norvégia, Németalföld, Peru, Perzsia, Lengyelország, Portugália,

Szerbia, Svédország, Tunisz, Cseh-szlovákia. Törökország, Uruguay. Célja: közegészségügyi tények és adatok összegyűjtése és közlése a részes államokkal, különösen a ragályos betegségek szempontjából (kolera, pestis, sárgaláz), valamint az ellenük való küzdés tanulmányozása. A kormányok erről even átköző intézkedéseiket közlik az Irodával, amely esetleges módosításokat ajánl. A bizottság (comité) elnöke: M. O. *Velahe*, a belga Közegészségügyi Hivatal igazgatója, igazgatói: M. T. de *Cazott e*. Főtitkár: *Poitvin*, Pénzügyei: állami hozzájárulások különböző kategóriák szerint, az elsőbe tartozók évente 20.000 frankot, az ötödikbe tartozók 3125 frankot fizetnek. Munkálatai: *Bulletin Mensuel*; azonkívül közlései a közegészségügyre vonatkozó egyezményeket, törvényeki szabályzatokat, halálozási világstatisztikát. A *Bulletin*-ben utal az orvosi szaklapokban és szemlékben meglehetősen nevezetesebb cikkekre. – Állandó bizottsági ülés Párizsban 1924 okt. 6-15-én. Magyarország nem volt képviselve.

Bibl.: 151. 152. – *Bnl. Trim.* No. 11, 391. 1. – *Gotha*.

80. Organisation nenn an en to d'Hygiène de la Société des Nations.

(*A Nemzetek Szövetsége állandó egészségügyi szervezete.*) Áll a következőkből: 1. *Conseil consultatif*. Ennek szerepét az *Office international d'Hygiène publique* játssza: megvizsgálja mindazokat a kérdéseket, melyeket a *Comité d'Hygiène* eléje terjeszt és végrehajtásukat a Comitére bízhatja. 2. *Comité d'Hygiène*. 18 tagja van, az *Office International* elnöke; fi a N. Sz.-ből választott tag; 9 az *Office-hól* választott tag; négy szaktanácsadó. Három évre vannak választva. – A 1ST. Sz. Tanácsának és közgyűlésének tanácsadója minden egészségügyi kérdésben. 3. *Section d'Hygiène du Secrétariat de la S. d. N.* Vezetője (directeur médical) dr. Ludwik *Bajchman* (lengyel).

Hozzá csatlakozik: *Commission des Épidémies*.

E szervezetet a N. Sz. IV. közgyűlése (1923) állapította meg, de már 1920-ban megkezdte a szervezet kiépítését.

Az egészségügyi szervezet munkássága igen sokoldalú: járványügyi adatgyűjtés és anyagközlés; demográfiai statisztika; közegészségügyi tanulmányutak; orvoscserek (ezekben magyar orvosok és egészségügyi szakértők több ízben résztvettek); serológiai kutatások egységesítése; biológiai

produktumok standardizálása; tényleges küzdelem járványok ellen (Oroszország, Lengyelország, Kelet-Ázsia); járványügyi központ fölléltása Singapourban; küzdelem a malária, rák, álmokor ellen stb. stb.

Kiadványai: *Rapport épidémiologique mensuel: Renseignements épidémiologique* (eddig 9 szám); *Organisation et fonctionnement des services d'hygiène dans divers pays* (közöttük Fáy Aladár és Dobrovits Sándor füzete a magyar közegészségügyi közgazdaságról); *Manuels de statistique démographique: Procès-Verbaux du Comité provisoire d'hygiène* (1921-1923) és aztán: *du Comité d'hygiène* (1924-1925), ennek munkálatai: *Études épidémiologiques. Commission du paludisme. Commission de standardisation des sérums etc.. Commission sur la maladie du sommeil etc.* – Kiadja a *Société des Nations*. Genève (Service des publications).

Bibl.: a fenti kiadványokon kívül: *ISornavisation d'Hygiène de la S. d. N.* (Section I Information. S. d. N.); ismertető cikkek a *Népegészségügy* folyóiratban (Gortvay Györgytől s másoktól).

81. Société internationale d'histoire de la médecine.

(*Nemzetközi orvostörténelmi egyesület.*) Székhelye 12 bis, place de Laborde. Párizs. Alapított: 1921. Az Egyesület 5. közgyűlését Genfben tartották 1925 július 20-25-ig. 19 állam volt képviselve (a volt „központi”-ak nem). A hatodik kongresszust Leidenben (Hollandia) tartják 1927 júliusban. Elnök: dr. *Tricot-Royer* (Anvers, 108, Avenue d'Italie), főtitkár: dr. *Laignel-Larastine* (főnti cím). Kiadványok: *Comptes rendus de Congrès*: Anvers, 1920; Párizs, 1921; London, 1922; Bruxelles, 1923; Genève, 1925.

Bibl.: „Rep. 158. – *Bui Trim.* No. 13, 481. 1.

82. Société Internationale de Chirurgie.

(*Nemzetközi Sebészeti Társaság.*) Székhelye: Bruxelles, 72, rue de la Loi. Alapított 1902-ben. Célja: a sebészeti tudományok fejlesztése, bizonyos sebészeti kérdések megvitatása által. Tagjai: 28 ország sebészeti klinikáinak és kórházainak orvosprofesszorai. Igazgatóság: állandó nemzetközi bizottság, mely országonként egy-egy delegátusból áll. Elnök: Prof. *Willem* (rue Forgeur, 13, Liège), titkár: Dr. *L. Mayer* (72. rue de la Loi, Bruxelles). Pénzügyei: tagsági díj háromévenként 50 sv. frank. A belára kormány is segíti a társaságot. Kiadásai: a

kongresszusokról szóló jelentések nyomtatási költségei (40.000 frank minden harmadik évben); az iroda fenntartása évenként kb. 8000 frankba kerül. Munkálatai: nemzetközi kongresszusok; az ezekről szóló jelentések. (*Compte Rendu*)
Bibl: Rop. 158.

83. Société Positiviste Internationale.

(*Nemzetközi Pozitivist  Társaság.*) Székhelye: Párizs, 54, rue de Seine. Alapított 1857-ben, újjáalakult 1906-ban. Célja: 1. Auguste Comte kultusza; 2. a pozitivismus terjesztése; 3. Párizsban pozitivistá központ teremtése; 4. Párizsban nemzetközi pozitivistá tanintézet szervezése; 5. az emberiség vall s nak megalapítása. Igazgatóság: Elnök-igazgató, akit a nemzetközi pozitivistá bizottság támogat, jelenleg: M. Emile Corra. A bizottság tagjai között angolok, franciák, mexik i k, portugálok, románok, svédek és törökök szerepelnek. Pénzügyei: 1924-ben 2820 frankot tettek ki a kiadások. Munkálatai: Előadások mindazon országokban, amelyek csatlakoztak: a *Revue Positiviste Internationale* ( vente hatszor jelenik meg); a *The Positivist Review* (havonta), a *Rcvista Positivista* (Mexikó) szerkesztése. Auguste Comte műveinek és tanaira vonatkozó munkáknak kiadása.
Bibl: Rop. 159.

84. Union Académique Internationale.

(*Nemzetközi Akadémiai Unió.*) Székhelye: Bruxelles, Palais des Acad mies (Secrétariat administratif). Alapított 1919-ben. Célja: 1. a humanior kkal foglalkozó tudósok egyéni és szervezeti összeköttetéseinek megteremtése, fenntartása és erősítése rendszeres levelezés, a közlemények kicserélése és időnként tartandó tudományos kongresszusok által; 2. oly kutatások kezdeményezése, ösztönzése és vezetése, valamint azoknak közrebocsátása is, amelyek leghasznosabbnak ígérkeznek az archeológiai, történeti, filozófiai, erkölcsi, politikai és társadalmi tudományok előhaladása szempontjából és amelyek a kollektív erőfeszítés magasabb fokát megkívánják és megérdemlik. Tagjai a következo  llamok akadémiai: Belgium, B nia, Spanyolország, az Egyesült- llamok, Franciaország, Nagy-Britannia, Görögország, Olaszország, Japán, Norvégia, Németalföld, Lengyelország, Portugália, Románia, Oroszország, a S. H. S.  llam, Csehszlovákia. Igazgatóság: az unió bizottsága, amely a nemzeti

akad mia k által választott államonként! k t-két deleg tusb l áll. E bizottság választja az Unió tisztviselőit. Elnök: M. Th. *H o molle*, az *Institut* tagja; alelnök: M. J. L. *Heiberg*, a dán Akadémia tagja, titkár: J. *Bidcz*, a Belga Akadémia tagja, seg ditk rok: Prof. *Hei berg*, a dán Akadémia tagja; J. F. *Shotwell*, az amerikai tud s társaságok tanácsának tagja. Pénzügyei: 2000 frank tagsági díj évenként egy-egy ország részéről, adományok, hagyatékok sth. Munkálatai: a bruxellesi kongresszusok 1920 és 1921 májusában. Története. A párizsi *Académie des inscriptions et belles lettres* felhívására 1919 május havában, Párizsban előkészitő értekezlet  lt össze. Az Unió az 1919 októberében, szintén Párizsban tartott, második értekezleten alakult *me.* – Harmadik közgyűlés Bruxellesben, 1922 május 25-27. 8 albizottságot jelöltek ki archeológiai, nyelvtudományi, jogtörténeti, tudománytörténeti kérdésekre. – Negyedik közgyűlés Bruxellesben, 1923  prilis 16-18, 16 állam volt képvisele (Magyarország természetesen még nem), főbb tárgyak: segély az orosz Akadémiának, „Corpus vasorum antiquorum”, alchimista kéziratok, középkori latinság szótára, „Bulletin Ducange”. fonetikus írás rendszere, görögországi antik mozaikok „eorpus”-a. –  t dik közgyűlés Bruxellesben, 1924 május 12-14. 15 állam volt képvisele, a meg-el zo tárgyakon kívül a nemzetközi nyelvvel és az orosz kiadványok segélyezésének ügyével is foglalkozott. – Hatodik közgyűlés Bruxellesben, 1925 május 11-13. 13 ország akadémiai voltak képvisele; a kiküldött bizottságok javaslatait tudomásul vették.

Bibl: Rep. 160. – *Bid. Trim.* No. 1. 11-12. Ik. – No. 4, 130. 1. – No. 7, 259. 1. – No. 8, 291. 1. – No. 11, 401. i. – No. 12, 441. L. Magyary Zoltán: *A magyar tudomány nemzetközi helyzete.*

Beszámoló az 1925.  vi munkálatokról: *Bul. Rel.* I. (1926), 24-26. lk.

85. Union des Associations Internationales.

(*Nemzetközi egyesületek uniója.*) 1910-ben Bruxellesben alakult. Kongresszusai voltak 1913-ban és 1920-ban. Tagja több, mint 100 nemzetközi szervezet. Célja: a nemzetközi egyesületek összefoglalása, amelyek a határokon túlterjedő működésnek egy-egy  r ny t jelzik és elérni azok erőinek a nemzetközi élet egy új szervezetévé való tömörítését. Szervezete: Secrétariat général (*Paul ötlet*)  s Service public de renseignements sur les ques-

tiens internationales: Bruxelles, Palais Mondial. Parc du Cinquantenaire. Kiadványai: La Vie Internationale (Revue), Actes du Congrès Mondial des Associations Internationales.

86. Union Astronomique Internationale.

(Nemzetközi Csillagászati Unió.) Székhelye: London, S. W. 7. Imperial College. Alapított 1919 júliusában Bruxellesben, a Tudományos Kutatások Nemzetközi Tanácsának védnöksége alatt. Célja: a különböző országok csillagászati összeköttetéseinek elősegítése, nemzetközi együttműködés érdekében; a csillagászati mindennapi tanulmányozásának elősegítése. Tagjai: Dél-Afrika, Ausztrália, Brazília, Belgium, Kanada, Dánia, Spanyolország, az Egyesült-Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Norvégia, Lengyelország, Hollandia, Svájc, Portugália, Görögország, Japán kormányai, igazgatóság: Közgyűlés; végrehajtó-bizottság; adminisztráló iroda. Végrehajtó-bizottság: Elnök: M. W. Campbell. a kaliforniai Observatoire Lick igazgatója; alelnökök: Sir F. W. Dyson, a greenwichi Royal Observatoire igazgatója; M. G. Lecoq, a bruxellesi Observatoire royal de Belgique igazgatója; M. A. Abetti-Arcetri, Olaszország; Cerrilli (Olaszország); de Siffert (Németalföld); Dr. H. Deslandres (Franciaország); Hirayama (Japán). Főtitkár: A. Fowler, Imperial College, London. Állandó bizottságai: Commission internationale des Éphémérides (Washington, Navy Department. Naval Observatory.). Commission de la Carte du Ciel (Oxford, Univ. Observatory). Pénzügyei: az egyes országok hozzájárulásai népességük arányában. Munkálatai: háromévenként általános közgyűlés. Bizottságokat nevez ki meghatározott csillagászati problémák tanulmányozására. – I. közgyűlése Rómában 1922 május 2-10. 18 állam volt képviselve (Magyarország nem). 32 állandó bizottság megette jelentését. – Közgyűlés Cambridge-ban, 1925 július 14-22. Kiadványai: *Transactions of the Union*. Imp. College Prookstall. London. *Bibl.* Rep. 160. – *Bui. Trim.* No. 2, 36-37. 1. – *Cons. Intern. de Recherches*, 1919. Vol. I. (London, 1920). – *Min. Z.* 1924, 73. 1. – *Bui. Turn.* No. 11, 414. 1.

87. Union catholique d'études internationales.

(Katholikus szövetség nemzetközi kérdések tanulmányozására.) Alapították 1917. Székhelye: Fribourg

(Svájc). Célja: 1. a nemzetközi kérdések tanulmányozása a keresztény elvek alapján; 2. ilyen tanulmányokkal foglalkozó katolikus személyiségek összegyűjtése; s a katolikus érdekek képviselői és védelme nemzetközi téren, különösen a Nemzetek Szövetségénél és annak különböző szerveinél. – Külön bizottsága: Commission catholique de coopération intellectuelle; elnöke: *Gonzague de Reynold* berni egyet. tanár (Bern, Greyerz-strasse 72.). Főtitkár: *Gtemaud* József professor (Sankt Michaels Kolleg., Fribourg, Svájc). – A szövetségnek következő nemzeti csoportjai vannak: német, svájci, francia, (dasz. jugoszláv, lengyel, osztrák, cseh, angol és magyar, amely utóbbit a Szent István Akadémia szervezte meg.

Bibl. Rep. lül. – *Bulletin*, 1925, 314. 1.

88. Union Géométrique et Géophysique Internationale.

(Geodéziai és Geofizikai Nemzetközi Unió.) Székhelye: London S. W. 7. Science Museum, South Kensington. Alapított 1919 júliusában a Tudományok Kutatások Nemzetközi Tanácsa védnöksége alatt. Célja: a földgömb fizikájára és alakjára vonatkozó problémák tanulmányozásának elősegítése; a kutatások koordinálása; e kutatások tudományos megvitatása és közzététele; bizonyos kutatások megkönnyítése, mint pl. a különböző országokban használt műszerek összehasonlítása. Tagjai: Dél-Afrika, Ausztrália, Brazília, Chile. Dánia. Belgium, Kanada, az Egyesült-Államok, Egyiptom, Spanyolország, Franciaország, Nagy-Britannia, Görögország, Olaszország, Japán, Monaco, Marokkó, Mexikó, Sziám, Svédország, Cseh-Szlovákia, Portugália, Spanyolország nemzeti bizottságai. Igazgatóság: a csatlakozott országok delegátusai uniójának közgyűlése. Végrehajtó-bizottság: Elnök: M. C. Lallemand, Párizs; főtitkár: Col. H. G. Lyons, F. R. S. London. Pénzügyei: a csatlakozott országok hozzájárulásai népességük arányában (az 5 millió lakossággal bíró országok egy egységet, a 20 milliónál több lakosságú országok nyolc egységet fizetnek). Egy egység nem lehet több 2600 francia franknál évente. Munkálatai: háromévenként összehívott közgyűlés, az egyes osztályok ülései. Szervezete: A fentnevezett Unió több osztályra oszlik: a) geodézia, b) föld-rengésstan, c) meteorológia, e) fizikai oceanográfia, f) vulkanológia. a) hidrológia. A jelenlegi egyezmény érvénye 1931 december 31-ig tart. Azután 12

évre fogják megújítani. – A *b)* osztályra vonatkozólag 1. főtebb *Association Internationale de Sismologie*. – EDO értekezletét 1922 május 2-10-ig Rómában tartotta *Turner* (Oxford) elnöke alatt, 12 állam volt képviselve Németország és Magyarország természeti.-sen nem). A második általános értekezletét Madridban tartotta 1924 október 1-S-ig, liét szakosztályra (1. főtebb) oszolva. A legközelebbi összejövetel 1927-ben Prágában lesz. A köz-; cniű hivatal 1928-ig Strasbourgban marad. Kiadványai: *Compte-rendu ...*

Kii bin szakosztálya: Section de magnétisme et d'électricité terrestre. Titkára: d' Loni s A. *Brauer*, 36 th and Broad Branch „Road. Washington D. C. – A szakosztály 1924 okt. 1-10-ig: Madridban ülésezett.

Bibl: Prp. 102. – *Bui Trim*. No. 3. 84. 1.

- No. 8, 303. 1. – *Miv*. Z. 1924, 73. 1. -

Bui Trim. No. 9. 346. 1.

9. Union Internationale de la Chimie Pure et Appliquée.

(*A tiszta és az alkalmazott vegytan Nemzetközi Uniója.*) Székhelye: Párizs, 49. rue des Mathurins. Alapított 1919-ben, a Tudományos Kutatási k Nemzetközi Tanácsa védnöksége ah;lt. Célja: a csatlakozó államok kémiai egyesületei között állandó együttműködés megteremtése; tudományos és technikai működési módszereik koordinálása; a tudományos haladás elősegítése a vegytan egész területén. Tagjai: Dél-Afrika, Argentina, Ausztrália, .Brazília, Csile, Belgium, Kanada, Dánia, Spanyolország, az E gye sült - Áll am ok, Észtország, Franciaország, Nagy-Britannia, Görögország, Japán, Norvégia, Olaszország, Németalföld, Lengyelország, Portugália, Románia, Svájc. Csehszlovákia, azonkívül (1922 óta) Luxemburg és Peru nemzeti szövetségei, tanácsai és egyesületei. Igazgatósán: a csatlakozó államok delegátusaiból alakított tanács, amelynek tagjait az illető országok nemzeti szöveteiie, tanácsa, vagy egyesülete választja három évre. A tanácsot harmadrészben minden évben megújítják. A végrehajtó hatalom a vezetőség kezében van. Elnök: Sir William *Pope* (*Cambridge*). Alelnökök: *Bancroft* (Egyesült-Államok); *Billmann* (Kopenhága); *Patervó* (Borna); *Sakurai* (Tokio), *Votoeek* (Prága) Főtitkár: M. Jean *Gérard* (Franciaországa. Munkálatai: a Nemzetközi Unió tanácsadó és állandó bizottságokat foglal magában, amelyek minden évben a Tanáccsal és a vezetőséggel együtt

nemzetközi kémiai értekezletre gyűlnek össze. Ez az értekezlet minden harmadik évben a tiszta és alkalmazott vegytan nemzetközi kongresszusává alakul át. Az értekezletek jelentéseit és beszámolóit közléteszik. Története: 1919 áprilisában Párizsban előkészítő értekezlet ült össze, mely Belgium, Nagy-Britannia, Franciaország, az Egyesült-Államok és Olaszország delegátusaiból állott. Az első nemzetközi értekezlet Rómában 1920 júniusában tartott; a másodikon (1921 június, Bruxelles) 21 nemzet; a harmadikon (1922 június, Lyon) 22 nemzet; a negyedikon (192 $\frac{3}{4}$ június 17-20., Cambridge) szintén 22 nemzet (Magyarország természetesen még nem) vett részt; Braziliát fölvtették. Az ötödik Kopenhágában, 1924 júniusban; a hatodik 1925 júniusban, Bukarestben. Kiadványa: *Compte-rendu de la Conférence Annuelle ...*

Bibl: Eep. 165. – *Bui Trim*. No. 1, 18-

19. lk. – No. 4, 140. 1. – No. 5, 168-9. 1.

- No. 11, 409. 1. – *Min*. Z. 1924, 73. 1.

90. Union internationals de Droit Pénal.

(*Büntetőjogi Nemzetközi Unió.*)

Székhelye: Berlin W. 10. Gonthinerstrasse 38. Alapított: 1889. Célja: az Uniónak az az álláspontja, hogy a bűnösséget és az ellene való küzdelmet nemcsak jogi, hanem embertani és társadalomtudományi szempontból is szükséges tanulmányozni. Célja tehát a bűnösség tudományos tanulmányozása, a bűnök okainak és leküzdésük eszközeinek kutatása. Tagjai: a különböző országok nemzeti csoportjai. Igazgatóság: Központi iroda. Bizottság: Elnök: Prof. *Prins* (Bruxelles); titkárok: Prof. *P. Cache* (Grenoble), dr. II. *J a spar* (Bruxelles). A bizottság a háború óta még nincs újjászerveve és a nemzetközi összeköttetéseket nem vették fel rijra. Pénzügyei: Tagsági díj egy évre: 10 frank. 1910-1914-ig az évi kiadások 9600 frankot tettek ki. Munkálatai: Nemzeti és nemzetközi kongresszusok. A *Bulletin de l'Union Internationale de Droit Pénal* és a *La Léaislation Pénale dans les Pays d'Europe et d'outre-mer* (2 kötet) szerkesztése és kiadása.

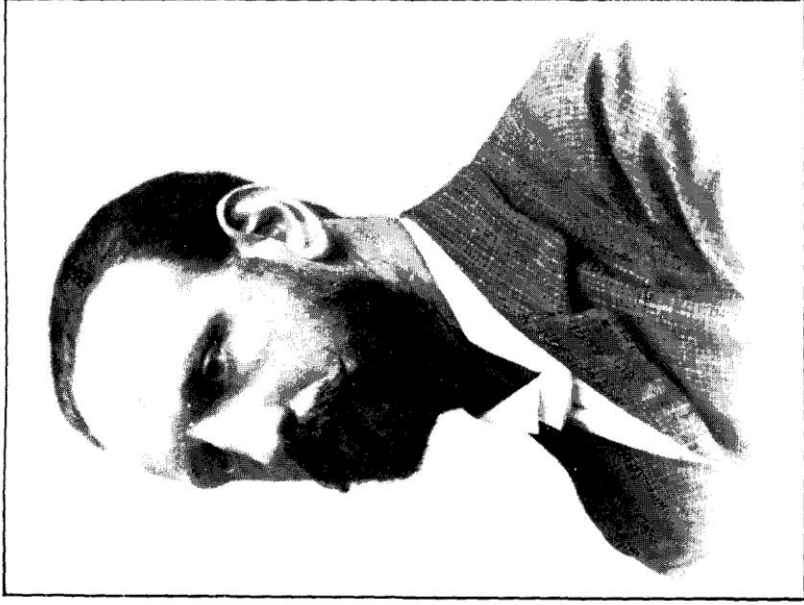
Bibl: Eep. 118.

91. Union Mathématique Internationale.

(*A matematikusok Nemzetközi Uniója.*) Székhelye: Párizs, Institut de France. Alapított 1920-ban a Tudományos Kutatások Nemzetközi Tanácsa védnöksége alatt. Célja: a nem-



Gragger Róbert (1887—1926)
a berlini Collegium Hungaricum első igazgatója.



Apáthy István (1863—1922)
histológus.

zetközi együttműködés megteremtése és elősegítése a matematika művelésére. Tagjai: Argentína, Ausztrália, Belgium, Brazília, Kanada, Dánia, Egyiptom, Spanyolország, a S. H. S. állam, az Egyesült-Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Görögország, India, Olaszország, Japán, Norvégia, Németalföld, a Philippi-szigetek, Lengyelország, Portugália, Románia, Oroszország, Svédország, Svájc, Csehszlovákia nemzeti bizottságai és egyesületei. Végrehajtó-bizottság: díszelnök: M. Camille Jordan és M. Emile Picard, az Institut tagjai; 6 alelnök, főtítkár: M. G. Koenigs, az Institut tagja. Pénzügyei: a képviselt államok tagsági díjai. Munkálatai: a strassburgi 1920-i nemzetközi kongresszus. E kongresszuson alapították meg az Uniót a Tudományos Kutatások Nemzetközi Tanácsa bruxellesi (1919 júl.) értekezletén kidolgozott alapszabályok alapján. Legutolsó kongresszus Toronto-ban (Kanada) volt 1924-ben. *Bibl:* Rep. 177.

S2. Union internationale de physique pure et appliquée.

Székhely: Párizs, 49, rue des Mathuring. – Alakuló közgyűlés Párizsban, 1923 december 10-én, sir William Bragg elnöklete alatt. – Tagjai a következő államok: Délafrika, Belgium, Canada, Dánia, Spanyolország, Egyesült-Államok, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Japán, Norvégia, Németalföld, Lengyelország, Svédország, Svájc, Csehszlovákia. *Bibl:* Bui. Trim. Xo. 7, 246. I.

93. Union Internationale de Radiotélégraphie Scientifique.

(*A tudományos szikratávíró Nemzetközi Uniója.*) Székhelye: Bruxelles, 54, avenue des Arts. Alapított 1920-ban, a Tudományos Kutatások Nemzetközi Tanácsának védnöksége alatt. Célja: a szikratávíró tudományos tanulmányozásának elősegítése. Tagjai: a csatlakozott államok nemzeti bizottságai: Dél-Afrika, Angol ország, Auszt-

rália, Belgium, Egyesült – Államok, Franciaország, Olaszország, Japán, Norvégia, Németalföld, Portugália. Végrehajtó-bizottság: főtítkár: M. R. Goldschmidt. Pénzügyei: a tagállamok tagsági díjai. Története: az Unió alapszabályainak tervezetét 1919-ben Bruxellesben, a Tudományos Kutatások Nemzetközi Tanácsának értekezletén dolgozták ki. *Bibl:* Rep. 168.

94. Université Internationale.

(*Nemzetközi Egyetem.*) Székhelye: Bruxelles, Palais du Cinquantenaire. Alapított 1920-ban. Célja: alkalmas akar nyújtani minden nemzetbeli egyetemi hallgatónak ahhoz, hogy aktuális problémákat általános és nemzetközi szempontból tekinthessenek át különböző nemzetbeli egyetemi tanárok tartotta előadásorozatok segítségével. Tagjai: 13 egyetem és több mint 300 egyetemi tanár (Argentínából, Belgiumból, Cubából, Dániából, Egyiptomból, Spanyolországból, az Egyesült-Államokból, Franciaországból, Angliából, Indiából, Olaszországból, Japánból, Németalföldről, Lengyelországból, Portugáliából, Romániából, Oroszországból, Svédországból, Svájcban, Csehszlovákiából, a S. H. S. államból), stb. adta hozzájárulását; a bolgár kormány nemzeti tanszéket alapított; más tanszékeket alapítottak a Nemzetközi Egyesületek Uniója és más egyesületek. Igazgatóság: ideiglenes igazgatótanács, az igazgatást a Nemzetközi Egyesületek Uniója végzi. Pénzügyei: beiratkozási díj egy ülészakra: 25 frank. Munkálatai: első ülészak 1920 szeptemberében, második ülészak 1921 augusztus-szeptember, filozófiai, nyelvészeti, történeti, irodalomtörténeti, művészeti, orvosi, közegészségügyi, jogi, pénzügyi, katonai, társadalmi és etnikai, valamint pedagógiai és könyvészeti kérdésekről tartottak előadásokat, nemzetközi szempontból világítva meg az egyes problémákat. L. még *Centre International* alatt. *Bibl:* Rep. 182.

33. §. A NÉMETORSZÁGI TUDOMÁNYOS SZERVEZETEK REPERTÓRIUMA.

Szerkesztette: A BERLINI MAGYAR TUDOMÁNYOS INTÉZET.

Tekintve azt régi és szoros kapcsolatot, amelyben a magyar tudományos élet a némettel van, a nemzetközi tudományos szervezeteken kívül az alábbiakban a *fontosabb* németországi tudományos kongresszusok és tudományos társaságok repertóriumát is közöljük, külföldi kapcsolatainknak ez irányban való ápolásának megkönnyítése végett.

Az összes kutatási területekre vonatkozólag a következő kiadványok nyújtanak tájékoztatást: Literarisches Zentralblatt, Literarische Wochenschrift, Deutsche Literaturzeitung, Minerva Jahrbuch és Minerva Zeitschrift, Die Naturwissenschaften, Klinische Wochenschrift. Az egyes tudományzakokra nézve a szakfolyóiratok adnak felvilágosítást, amelyeknek legfontosabbjai ebben az összeállításban is fel vannak sorolva.

A kongresszusok legnagyobb részének időpontját, s a helyet is, esetről-esetre állapítják meg, a legtöbb azonban pünkösdre és szeptember-októberre esik.

I. Kongresszusok.

- Filozófia, Pszichológia.
E kongresszusokra vonatkozó hivatalos közleményeket l. Zeitschrift f. Psychologie. (Kiad.: Prof. Wirth, Leipzig, Universität.)
- Internationaler Kongress für experimentelle Psychologie. (Gesellschaft f. Experimentelle Psychologie. Prof. Dr. K. Büchler, Wien XIX. 1. Weimarerstr. 100.)
- Internationaler psychoanalytischer Kongress.
- Internationaler Kongress f. Individualpsychologie. (Dr. Alfred Adler, Wien I, Dominikanerbastei 10.)
- Deutscher Verein zur Fürsorge f. jugendliche Psychopathen. Tagung 2-jährlich. (Ruth v. d. Leyen, Berlin, Linkstr. 23.)
- Tagung der Kantgesellschaft. (Prof. Dr. Liebert, Berlin W/15, Fasanenstr. 48.)
- Internat. Philosophenkongress.
- Kongress. f. experimentelle Psychologie. Minden második évben. (1927. V. 19-23, Bonn.)
- Jog-, Gazdaság-, Társadalomtudomány.
Jogi kongresszusokra vonatkozó közleményeket l. Deutsche Juristenzeitung. (Berlin, Postdamerstr. 96.)
- Internat. Kongress f. Rechts- und Wirtschaftsphilosophie (összel). Preussischer Richtertag.
- Deutscher Juristentag. (Évenként szept. közepén.) (Berlin W10, Genthinerstr. 38.)
- Tagung des Vereins f. Sozialpolitik. (Berlin-Haiensee, Bornstedterstr. 10.)
- Soziologentag. (Deutsche Gesellschaft f. Soziologie, Köln, Claudiusstr. 1.)
- Neveléstudomány.
E kongresszusokra vonatkozó hivatalos közleményeket l. Paedagogisches Zentralblatt (kiad.: Julius Beiz, Langensalza), Zeitschrift für Kinder-schutz, Familien- u. Berufsfürsorge (Wien, Hanuschstr. 3), Zeitschrift f. Arbeit u. Beruf (Bernau bei Berlin. Grüner Weg), Archiv f. Volksbildung (kiad.: Geh. R. Dr. v. Erdberg, Berlin. Moltkestr. 7).
- Paedagogischer Kongress (2 évenként). (Prof. Kerschensteiner, München.)
- Tagung der Reformanstalten und Oberrealschulen. (Frankfurt am Main, Goethegymnasium.)
- Internat. Kongress f. sittliche Erziehung.
- Deutscher Verein f. Berufsschulwesen (2 évenként). (Prof. Dr. Thomé. Hamburg-Bergedorf.)
- Tagung des Arbeitskreises f. sittliche Erziehung. (Dr. Elisabeth Rotten. Kohlgraben bei Wache, Rhön.)
- Deutscher Verein f. Schulgesundheitspflege.
- Tagung der Gesellschaft f. Heilpädagogik (2 évenként). (München, Zehentbauerstr. 20.)
- Tagung des Reichsausschusses der deutschen Jugendverbände. (Berlin, Reichsinnenministerium, Moltkestr. 14.)
- Tagung des deutschen Vereins f. öffentliche u. private Fürsorge.
- Philológia, Történet-, Irodalomtudomány.
A philologiai kongresszusokra vonatkozólag l. Deutsches Philologenblatt (kiad.: Quelle u. Meyer, Leipzig), a történetiekre nézve Historische Zeitschrift (kiad.: Prof. Fr. Meineke, Berlin, Universität.)
- Allgemeiner deutscher Neuphilologentag.
- Tagung der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. (Dr. G. Lüdtk. Berlin, W10, Genthinerstr. 38.)
- Goethe-Gesellschaft (Weimar.) (Évenként, pünkösöd utáni szombaton.)
- Historikertag (évente összel). (Verband deutscher Historiker, jelenleg Breslauban székel.)

- Orvostudomány, Természettudomány.
- Tagung deutscher Naturforscher und Ärzte (2 évenként, utoljára 1926-ban). Leipzig, Nürnbergerstr. 48, I.)
- Deutsche Gesellschaft für Chirurgie (évente húsvétkor). (Berlin, Luisenstr. 58-59.)
- Deutsche Röntgengesellschaft (évente Berlinben, közvetlen a Deutsche Gesellschaft f. Chirurgie kongresszusá után, azonkívül évente Berlinen kívül, közvetlen a Deutsche Ges. f. innere Medizin gyűlése után, valamint minden második évben a német természettudósok és orvosok kongresszusával [Tagung deutscher Naturforscher und Ärzte] együtt. Berlin, Virchow-Langenbeekhaus, Luisenstr. 58-59.)
- Internat. Kongress für Vererbungswissenschaften (évente). (Prof. Dr. Hans Nachtheim, Berlin-Dahlem, Institut f. Vererbungsfor-schung Schorleemer Allee.)
- Internationaler Kongress f. Sexualforschung. (Prof. A. Moll, Berlin, W15, Kurfürstendamm 45.)
- Deutscher Geographentag (2 évenként). (Prof. Dr. W. Behrmann, Frankfurt a. M., Geographisches Institut an der Universität.)
- Tagung der Deutschen Mathematiker Vereinigung, (évente, rendszert együtt a Naturforscherversammlung mathemat. szakosztályának gyűlésével).
- Muzeumügy.
- Internationaler Museumsverband. (Organisation der leitenden Beamten von Altertums- und Kunstmuseen.)

II. Tudományos társaságok.

- Filozófia, Pszichológia.
- Deutsche Philosophische Gesellschaft. (Jena. Greifswald. Leipzig). Kiadvány: Zeitschrift d. D. Phil. Ges. Literarische Berichte. Ügyvezető: Dr. Arthur Hoffmann (Jena. Fuchsturmweg 18).
- Deutsche Gesellschaft für ethische Kultur. Kiadvány: Ethische Kultur. Ügyvezető: Stadtrat Dr. R. Pézsig (Berlin, W15. Umlandstr 174).
- Psychologische Gesellschaft. Kiadvány: Sitzungsberichte. Tagsági díj: 12 M. Elnök: Dr. Albert Moll (Berlin, W15, Kurfürstendamm 45).
- Gesellschaft für experimentelle Psychologie. Elnök: G. E. Müller, Göttingen. Kiadvány: Zeitschrift für angewandte Psychologie. Tagsági díj: 5 M. Ügyvezető: Prof. Dr. K. Büchler (Wien, XIX, 1., Weimarerstrasse 100).
- Kantgesellschaft (Halle a. d. Saale). Kiadvány: Kantstudien. Tagsági díj: 10 M. Hely. ügyvezető: Prof. Dr. Liebert (Berlin, W15, Fasanenstrasse 48).
- Nietzsche Gesellschaft. (München, Schalkstr. 4.) Kiadvány: Jahrespublikationen, Drucke d. Nietzsche-Gesellschaft. Tagsági díj: 4 M.
- Földrajz, Geológia.
- Gesellschaft für Erdkunde. (Berlin, SW, 48. Wilhelmstr. 23.) Kiadvány: Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde. Tagsági díj 12 M helybeli, 10 M külföldi tagok számára.
- Deutsche Geologische Gesellschaft. (Berlin, N4, Invalidenstr. 41.) Kiadvány: Zeitschrift. Tagsági díj: 20 M.
- Gesellschaft für Höhlenforschung und Höhlenkunde. Ügyvezető: Dr. Wolf (Charlottenburg, Kuno Fischer-Platz 1).
- Geographische Gesellschaft. (München, Kaufingerstr. 3.) Kiadvány: Jahresberichte, Mitteilungen. Tagsági díj: 10 M.
- Irodalom, Művészet.
- Akademischer Literatur-Verein. (Berlin, W50, Kurfürstendamm 239.)
- Deutscher Verein für Kunstwissenschaft. (Berlin, C2, Schloss.) Tagsági díj: 5 M.
- Gesellschaft für Deutsche Literatur. Ügyvezető: Prof. Dr. Franz Violet. (Berlin, W30, Gleditschstr. 42.)
- Deutscher Verein für Kunstwissenschaft. Elnök: v. Bode. Ügyvezető: v. Falke. Kiadvány: Denkmäler Deutscher Kunst.
- Gesellschaft f. antike Kultur. (Berlin, W10. Genthinerstr. 38.) Elnök: Prof. W. Jaeger. Kiadvány: Die Antike, Zeitschrift f. Kunst u. Kultur d. klass. Altertums. Tagsági díj: 30 M.
- Literatur-Archivgesellschaft t. (Berlin, NW7. Unter den Linden 38.) Kiadvány: Mitteilungen. Jahresberichte f. d. wiss. Erscheinungen auf d. Gebiete d. neueren deutsch. Liter.) Ügyvezető: Prof. Dr. Fritz Behrend.

- Jog¹-, Közgazdaság-, Társadalomtudomány.
- Deutscher Juristentag'. (Berlin, W10, Genthinerstr. 38.) Ügy vezető: Dr. Ernst Heinitz.
- Verein für Sozialpolitik. (Berlin-Halensee, Bornstedterstr. 10.) Kiadvány: Schriften d. Vereins für Sozialpolitik. Tagsági díj: 5 M. Elnök: Dr. H. Herkner (Charlottenburg 2, Bleibtreustr. 17.)
- Gesellschaft für Sozial-Reform. (Berlin, N30, Nollendorferstr. 29-30.) Kiadvány: Schriften d. Ges. f. S. R.
- Deutscher Verein für Versicherungswissenschaft. (Berlin, NW30, Landshtuterstr. 36.) Kiadvány: Zeitschrift f. d. gesamte Versicherungs Wissenschaft. Tagsági díj: 6, ill. 25 M (beif. szem., ill. testül.), 20, ill. 100 M (külf. szem., ill. testül.).
- Deutscher Internationaler Anwalt-Verband. Tagsági díj: 4 M. Főtitkár: Dr. Hans Pohl (Berlin, W66, Williemstr. 43B).
- Internationale Vereinigung für Vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre. (Berlin, W15, Hohenz. llerndamm 207.) Kiadvány: Blätter f. Vergleichende R. W. und Vlswl. Tagsági díj: 10 M.
- Internationale Vereinigung f. Rechts- und Wirtschaftsphilosophie. Kiadvány: Archiv für Rechts- und Wirtschaft tsphilosonhie. Ügyvezető elnök: Prof. Dr. Peter Klein (Königsberg i. Pr. Hu fen allée 60).
- Deutsche Gesellschaft für Soziologie (Köln, Universität, Claudiusstr. 1.) Kiadvány: Kölner Vierteljahrshefte f. Soziologie. Tagsági díj: A Társaság határozata szerint. Tagokat bizotts. választja.)
- Deutsche Gesellschaft für Völkerrecht. (Kiel, Dänischestr. 15.) Kiadvány: Mitteilungen. Tagsági díj: 10 M.
- Könyvtártan.
- Verein Deutscher Bibliothekare. Kiadvány: Jahrbuch der Deutschen Bibliotheken. Helyettes elnök: Dr. Heinrich Uhlendahl (Berlin. Preussische Staatsbibliothek). Ügyvezető: Dr. Walther Fischer (München, Univ. Bibl.). Kongresszus évenként püskösdkor.
- Wiegendruckgesellschaft. Ügyvezető: Dr. Ernst Crous (Berlin, NW7, Unter den Linden 38). Kiadvány: Gesamt-katalog, d. Wieg-endrucke.
- Néprajz, Embertan.
- Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. (Berlin, SW11, Königgrätzerstr. 120.) Kiadvány: Zeitschrift für Ethnologie, Prähistorische Zeitschrift. Tagsági díj: 4 M német tagok számára. 20 M külföldi tagok számára. Ügyvezető: Prof. Dr. P. Träger.
- Verein für Volkskunde. (Berlin, SO. Elisabethufer 37.) Kiadvány: Zeitschrift des Vereins für Volkskunde. Ügyvezető: Prof. Dr. Karl Brunner (Berlin, C2, Klosterstr. 36.)
- Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschicht, (Hamburg). Kiadvány: Archiv für Anthropologie, Korrespondenzblatt, Prähistorische Zeitschrift. Tagsági díj: 5 M. Főtitkár: Prof. Dr. R. Schmidt (Tübingen).
- Neveléstudomány, kultúrpolitika.
- Gesellschaft für deutsche Erziehung und Schulgeschichte. (Schöneberg, Grüne waldstr. 6-7.) Kiadvány: Monumenta Germaniae Pedagogica. Zeitschrift für Geschichte der Erziehung u. d. Unterrichts. Tagsági díj: 4 M. Ügyvezető: Prof. Dr. Max Herrmann (Berlin, W50, Augsburgerstr. 34).
- Verein für wissenschaftliche Paedagogik (Jena). Kiadvány: Jahrbuch. Tag-sági díj: 5 M. Elnök: Prof. Dr. Wilhelm Rein.
- Deutsche Kulturpolit. Gesellschaft. Angegliedert: Institut f. Auslandkunde, Grenz- und Auslandsdeutschum. (Leipzig, Friedrich Karlstr. 22.) Titkár: Dr. W. Luig. Kiadvány: Deutsche Kultur i. d. Welt. Tagsági díj: 10 M. társ. 20 M.
- Orvostudomány.
- Bund Deutscher Ärztinnen. Kiadvány: Viertel Jahresschrift. Ügyvezető: Dr. Lilli Meyer-Wedell (Hamburg).
- Balneologische Gesellschaft. Kiadvány: Veröffentlichungen. Tag-sági díj: 5 M. Főtitkár: Dr. Hirsch (Berlin-Charlottenburg. Frauenhof erstr. 16).
- Berliner Medizinische Gesellschaft (Berlin. NW6, Luisenstr. 58-59.) Tagsági díj: 10 M. Titkár: Prof. Dr. C. Benda.
- Deutsche Gesellschaft für dentale Anatomie u. Pathologie. Ügyvezető: Dr. Weski (Berlin, W50, Kurfürstendamm 230).

- Deutsche Anatomische Gesellschaft.
Deutsche Pathologische Gesellschaft.
Ügyvezető: Prof. Schmorl (Dresden, A. 5. Friedrichstr. 41). Kiadvány: Verhandlungen. Tagsági díj: 10 M. Tagung évenként.
- Deutsche Pharmazeutische Gesellschaft. (Berlin-Dahlem, Königin Luisenstr. 2-4.) Titkár: Dr. Paul Siedler. Kiadvány: Berichte d. D. Ph. G. Tagsági díj: 10 M.
Deutsche Physiologische Gesellschaft.
- Deutsche Orthopädische Gesellschaft.
Kiadvány: Zeitschrift f. Orthopäd.
- Deutsche Physiologische Gesellschaft.
Chirurgie. Tagsági díj: 10 M. Ügyvezető: Prof. Gocht (Berlin, W10, Genthinerstr. 16).
- Gesellschaft Deutscher Nervenärzte.
Ügyvezető: Dr. Kurt Mendel (Berlin, W, Augsburgerstr. 43.) Kiadvány: Zentralblatt f. die ges. Neurologie és Deutsche Zeitschrift f. Nervenheilkunde. Tagsági díj: 5 M.
- Deutsche Gesellschaft für Urologie.
Kiadvány: Verhandlungen. Tagsági díj: 10 M. Ügyvezető: Dr. A. Lewin (Berlin, Tauentzienstr. 13).
- Deutsche Gesellschaft f. Chirurgie. (Berlin, Langenbeck-Virchow-Haus, Luisenstr. 58-59.) Ügyvezető: Prof. Werner Kräte (Berlin, SW11, Haufeolatz 7). Kiadvány: Langenbeck's Archiv f. Klin. Chirurg. Tagsági díj: 12 M.
- Deutsche Ärztevereinsbund. Kiadvány: Ärztliches Vereinsblatt. Tagsági díj: 2 M fejenként. Főtitkár: Dr. Herzau (Berlin-Steglitz, Hohenzollernstr. 6).
- Deutsche Gesellschaft zur Bekämpfung d. Geschlechtskrankheiten. (Berlin, W66, Wilhelmstr. 45.) Kiadvány: Mitteilungen zur Bekämpfung d. Geschlechtskrankheiten. Tagsági díj: 5 M.
- Deutscher Verein für Psychiatrie.
Tagsági díj: 5 M. Főtitkár: Dr. IIberg (Sonnenstein bei Pinna).
- Deutsche Gesellschaft für Vererbungswissenschaften. Kiadvány: Zeitschrift f. induktive Abstammungs- u. Vererbungslehre. Tagsági díj: 5 M. Ügyvezető: Prof. Dr. Hans Nachtsheim (Berlin-Dahlem, Institut für Vererbgsforschg., Schorlen) er Allee).
- Deutsche Gesellschaft für Geschichte der Medizin und der Naturwissenschaften. (Leipzig, Stephanstr. 18.) Kiadvány: Mitteilungen zur Gesch. d. Med. u. Naturw. Tagsági díj: 5 M.
- Gesellschaft Deutscher Naturforscher und Ärzte. (Leipzig, Nürnbergerstr. 48 I.) Kiadvány: y: Mitteilungen. Tagsági díj: 5 M.
- Verein f. ärztliche Fortbildungskurse in Berlin. Ügyvezető: Dr. I. Ritter (W. Kurfürstendamm 54). Kiadvány: Verzeichnis d. Monatskurse.
- Természettudomány, Technika, Matematika.
- Internationale Astronomische Gesellschaft.
- Bund Deutscher Architekten. (Berlin, Schellingstr. 10.) Architektenverein zu Berlin. (Berlin, Wilhelmstr. 92.)
- Deutsche Botanische Gesellschaft. Kiadvány: Berichte d. D. B. G. Ügyvezető: Prof. Dr. Leisering (Berlin, N043. am Friedrichshain 15).
- Deutsche Chemische Gesellschaft. (Berlin, W10, Sigismundstr. 4.) Elnök: Prof. Will statt er (München).
- Verband deutscher Elektrotechniker.
Kiadvány: Elektrotechnische Zeitschrift, Archiv. Főtitkár: Direktor P. Schirp (Berlin, W57, Potsdamerstr. 68, III.).
- Entomologische Gesellschaft, (Berlin, N4, Invalidenstr. 43.) Kiadvány: Entomologische Zeitschrift. Tagsági díj: 8-12 M.
- Verein Deutscher Ingenieure. (Berlin, NW7, Sommerstr. 4a.) Kiadvány: Több folyóirat.
- Wissenschaftl. Gesellschaft für Luftfahrt, (Berlin, W35, Blumeshof 17 pt.) Ügyvezető: G. Krupp. Kiadvány: Zeitschrift f. Flugtechnik u. Motorluftschiffahrt és Berichte und Abhandlungen. Tagsági díj: 24 M.
- Deutsche Ornithologische Gesellschaft.
Kiadvány: Journal f. Ornithologie. Főtitkár: Dr. E. Stresemann (Berlin, N4, Invalidenstr. 43.)
- Deutsche Physikalische Gesellschaft. (Berlin, NW7, Reichstagsufer 7-8.) Kiadvány: Zeitschrift für Physik. Physikalische Berichte. Tagsági díj: 5 M.
- Deutsche Geophysikalische Gesellschaft, (Jena, Fröbelstieg 3.) Ügyvezető: Prof. Hecker (Jena). Kiadvány: Geophysikal. Zeitschrift. Tagsági díj: 24 M.
- Deutsche Gesellschaft für Technische Physik. (Berlin, Nollendorfplatz 6.) Kiadvány: Zeitschrift f. Technisch. Physik. Tagsági díj: 20 M.
- Deutsche Röntgen-Gesellschaft, (Berlin, Virchow-Langenbeckhaus, Luisenstr. 58-59.) Kiadvány: Verhandlungen. Die Röntgen-Literatur. Tagsági díj: 10 M. Főtitkár: Prof. Graessner (Köln-Lindenthal. Bürger spital).

- Deutsche Zoologische Gesellschaft. (Berlin, N4, Invalidenstr. 43.) Kiadvány: Zoologische Berichte. Tagsági díj: 10. ill. 3 M.
- Deutsche Gesellschaft für Metallkunde. (Berlin, NW7, Sommerstr. 4a.) Kiadvány: Zeitschrift für Metallkunde. Tagsági díj: 27 M.
- Deutsche Mineralogische Gesellschaft (Jena). Kiadvány: Fortschritte der Mineralogie. Ügyvezető: Prof. Dr. K. Spangenberg (Jena).
- Deutsche Landwirtschaftl. Gesellschaft. (Berlin, SW1, Dessauerstr. 11.) Kiadvány: Jahrbuch, Arbeiten, Anleitungen, Mitteilungen. Ügyvezető: Dr. Wiese, gazdasági tan.
- Deutsche Meteorologische Gesellschaft. (München, Gabelsbergerstr. 55.) Ügyvezető: Dr. A. Huber. Kiadvány: Meteorol. Zeitschrift. Tagsági díj: 16 M.
- Verein Deutscher Chemiker. (Leipzig, Nur nb erger str. 48, I.) Kiadvány: Zeitschrift für angewandte Chemie. Tagsági díj: 18 M.
- Deutsche Mathematiker Vereinigung*. Kiadvány: Jahresbericht. Ügyvezető: Prof. Dr. Bieberuach (Berlin-Sehmargendorf, Marienstr. 9).
- Berliner mathematische Gesellschaft. Kiadvány: Sitzungsberichte. Tagsági díj: 2. ill. 3 M (beif.), 1/4 dollár ikülf.). Ügyvezető: Prof. Dr. Jacobstahl (Berlin, W62, Kurfürstentor 78).
- Gesellschaft f. angewandte Mathematik und Mechanik. Ügyvezető: Prof. v. Mises (Berlin, W30, Neue Winterfeldtstr. 43). Tags, díj: 2 M.
- Történettudomány, Philológia, Archéológia.**
- Gesellschaft f. vorgesch. Forschung. (Berlin, W10, Genthinerstr. 38.) Elnök: Prof. Max Ebert. Kiadvány: Vorgeschichtl. Forschungen. Tagsági díj: 12 M.
- Historische Gesellschaft zu Berlin. Kiadvány: Mitteilungen aus (er historischen Literatur. Ügyvezető: Studienrat Prof. Dr. Erich Bleich (Charlottenburg, Havelstr. 7). Tagsági díj: 6 ill. 12 M.
- Deutsche Gesellschaft für Islamkunde. (Berlin-Dahlem, Wewderstr. 10.) Kiadvány: Die Welt des Islams. Tagsági díj: 20 M.
- Deutsche Ges. zum Studium Osteuropas. (Berlin, NW7, Friedrichstr. 103) Főtitkár: H. Jonas. Tagdíj: 20 M. Kiadvány: Osteuropa.
- Vereinigte Numismatische Gesellschaften Deutschlands u. Österr.-s. Kiadvány: Berliner Münzblätter. Tagsági díj: 30 M. egyesületenként. Elnök: Dr. E. Bahrfeldt (Berlin, W15, Meierottostr. 8.)
- Deutsche Orientgesellschaft. Kiadvány: Mitteilungen, Wissenschaftliche Veröffentlichungen. Tagsági díj: 20 M.
- Deutsche Orientgesellschaft. Kiadvány: Mitteilungen, Wissenschaftliche Veröffentlichungen. Tagsági díj: 20 M. Ügyvezető: Prof. Dr. Bruno Güterbock (Nikolassee, An der Reh-Wiese 12).
- Gesellschaft für Deutsche Philologie. Kiadvány: Jahresbericht über die Erscheinungen auf dem Gebiete der germanischen Philologie. Tagsági díj: 6:50, ill. 2 M. Ügyvezető: Prof. Dr. J. Bolte (Berlin, SO, Elisabethufer 37).
- Gesellschaft der Freunde heimischer Altertumsforschung. Ügyvezető: Prof. Dr. A. Schiff (Berlin, W62, Kurfürstendamm 260).
- Archäologische Gesellschaft. Kiadvány: Sitzungsberichte, Ügyvezető: Prof. Dr. A. Schiff (Berlin, W62, Kurfürstendamm 260).
- Vorderasiatische Gesellschaft. Kiadvány: Der alte Orient. Tagsági díj: 10 M. Ügyvezető: Prof. Dr. M. Sobernheim (Charlottenburg, Steinplatz 2).
- Görres-Gesellschaft, Geschäftsstelle: Köln, (I P. Bachern) Marzellenstr. 41/3.) Kiadvány: Különböző kiadványok. Tagsági díj: 3 M.
- Zentralstelle f. deutsche Personen- u. Familiengeschichte. (Leipzig, Str. des 18. Okt. 89. Haus der Deutschen Bücherei.) Kiadvány: Familiengesch. Blätter.
- Deutsche Morgenländische Gesellschaft. (Leipzig, Halle). Kiadvány: Zeitschrift f. Semistik. Zeitschrift der D. M. Gesell seh. Zeitschrift für Indologie u. Iranistik. Ügyvezető: Dr. G. Lüdtke (Berlin, W10, Genthinerstr. 38).
- Gesellschaft für deutsche Vorgeschichte. Kiadvány: „Mannus“, Zeitschr. für Vorgeschichte. Elnök: Prof. Dr. G. Kossina (Berlin-Lichterfelde, W. Karlstr. 10).
- Gesellschaft f. Erforschung d. Kriegsursachen. (Berlin, W62, Kleiststr.) Titkár: Alfr. v. Wegener. Kiadvány: Die Kriegsschuldfrage. Tagsági díj: 10 M.

34. §. A COMMISSION INTERNATIONALE DE COOPÉRATION INTELLECTUELLE.

Írta: MAGYARY ZOLTÁN.

I. A bizottság megalakulása. II. Működésének első tárgyai. III. A nemzeti bizottságok. IV. A bizottság munkaprogramja. V. Az Institut de Coopération Intellectuelle. VI. Az albizottságok. VII. Az államok állandó képviselői. VIII. Az eddigi eredmények. IX. A szervezet jelentősége.

I. A világháborút befejező békeszerződések foglalják magukban a Nemzetek Szövetségének egyezségokmányát és egyúttal rendelkezéseket tartalmaznak a fizikai munka szervezésére. A fizikai munka ügyében két állandó szervezetet is létesítettek: a Nemzetek Szövetsége tagjainak képviselőiből álló egyetemes értekezletet és a Genfben felállított nemzetközi munkahivatalt. (Lásd az 1921. évi XXXIII. t.-c.-be iktatott trianoni békeszerződés XIII. részét, 315. s köv. §-ok.)

A Nemzetek Szövetségének azonban hamarosan feltűnt a szellemi munkának ez a mellőzése és ezért, valamint azért is, hogy a nemzeteket egymáshoz lelkileg' közelebb hozva céljai megvalósulását jobban elérhesse, már az 1920. év decemberében tartott első közgyűlésén azt az óhaját nyilvánította, hogy a Nemzetek Szövetségének tanácsa minél nagyobb mértékben támogassa az értelmi együttműködés nemzetközi szervezetére irányuló mozgalmat. A tanács Léon Bourgeois-t bízta meg a kérdés tanulmányozásával, aki 1921. évi szeptember 2-án terjesztette elő jelentését. Ebben kiemelte azokat az előnyöket, amelyek a nemzetek közti élénkebb szellemi összeköttetéstől, professzorok és egyetemi hallgatók cseréjétől várhatók. A jelentésben hangsúlyozta, hogy szilárdan ragaszkodni kell a Nemzetek Szövetségének alapelvehez, amely így szól: „Kerülni a nemzeti szellem eredetiségének érintését és inkább mindegyiknek megengedni, hogy minél több erővel, és életképességgel fejlődhessen, minél bővebben meríthessen az emberiség ismereteinek, módszereinek és felfedezéseinek közös kincstárából.” Végül nehogy a Nemzetek Szövetsége annak a szemrehányásnak tegye ki magát, hogy illetéktelen beavatkozást követ el, azt ajánlotta, hogy a nemzetközi szellemi élet szervezésére a nevelés és tudomány terén legkiválóbb 12 tagból álló bizottságot alakítsanak. Ezt a javaslatot a Nemzetek Szövetségének második közgyűlése elfogadta és annak határozata alapján a Nemzetek Szövetségének Tanácsa kinevezte a *Commission de Coopération Intellectuelle* (ezenül C. C. I.), amely 1922 augusztus 1-én Genfben ült össze először.

A bizottság első tagjai a következők voltak:

D. N. Bannerjea (India).

H. Bergson, a Collège de France tanára.

K. Bonnevie kisasszony, a krisztániai egyetem zoológiai tanára.

A. De Castro, a belgyógyászat egyetemi tanára (Rio-de-Janeiro).

Curie-Sklodowska asszony, a fizika egyetemi tanára (Párizs).

J. Destrée, volt közoktatásügyi miniszter (Belgium).

A. Einstein, a fizika egyetemi tanára (Berlin és Leyden).

G. E. Hale, a Mount Wilson-obszervatórium igazgatója, az északamerikai Conseil National de Recherches elnöke.

G. A. Murray, a görög filológia egyetemi tanára (Oxford).

G. de Reynold, a francia irodalom egyetemi tanára (Bern).

F. Ruf fini, az egyházjog egyetemi tanára, volt olasz közoktatásügyi miniszter (Turin).

L. de Torres-Quevedo, az elektromechanikai laboratórium igazgatója (Madrid).

A kinevezést mindenki elfogadta Einstein kivételével, aki tudományos misszióban Japánban járt. G. E. Hale egészségi okokból lemondott és helyét R. A. Milkan, a Norman Bridge fizikai laboratórium igazgatója (Kalifornia) foglalta el.

Később a bizottság tagjainak számát 14-re emelték. Ekkor lépett be Einstein és lett a bizottság tagja *Lug ones* egyetemi tanár (La Plata) és *H. A. Lorentz*, a fizika nyugalmazott egyetemi tanára (Leyden). Bannerjea helyét később *J. C. Bőse* kalkuttai egyetemi tanár, Torres-Quenedo-ét pedig *Julio Cesar es* publicista, a spanyol királyi akadémia tagja foglalta el. Bergson később egészségi okokból vált ki és Ruffini is lemondott. Utódaik *Paul Painlavé* francia hadügyminiszter és *A. Bocco* olasz igazságügyminiszter lettek.

A bizottság tagjainak mandátuma eleinte *nem* volt időhöz kötve s újabban korlátozták 5 évre.

A bizottság elnöke 1925 végéig *Bergson* volt, azóta pedig *Lorentz*. A bizottság alelnöke *Gilbert Murray*, állandó titkára, aki Genfben székel, az első két évben *Oskar de Halecki* varsói egyetemi tanár volt, jelenleg pedig *Opreescu György*, a turim-severini gimnázium volt igazgatója és a kolozsvári (Cluj) egyetem megbízott előadója.

II. A bizottsághoz mindjárt megalakulásakor számos javaslat és kérés érkezett. Ezek közül elsősorban azokat választotta ki, amelyek a további működéshez szükséges adatgyűjtést szolgálták. Javaslatára a Nemzetek Szövetségének harmadik közgyűlése a következő munkaprogrammot fogadta el:

1. Ankét rendezése a tudományos munka állapotának az egész világon való megismerésére.

2. Megvizsgálása annak a problémának, miként lehet azoknak az országoknak segítségére menni, amelyekben a szellemi munka különösen veszélyeztetve van.

3. A tudományos tulajdon és a szellemi tulajdonnal összefüggő más kérdések vizsgálata.

4. Az egyetemi közti együttműködés kérdésének tanulmányozása.

5. A bibliográfiák nemzetközi szervezése kérdésének tanulmányozása.

A szellemi munka állapota iránt számos országban végzett kutatás kérdőíveknek szétküldése útján történt. A válaszok alapján a C. C. I. összefoglaló jelentéseket adott ki külön füzetekben. A magyar kormány is küldött kimerítő választ a hozzá érkezett kérdőívre, amely a *Revue de Hongrie* 1923. évi október hó 15-i számában, val amint angol fordításban is megjelent. A Magyarországról beérkezett válaszok alapján Halecki Oszkár két jelentést is írt Magyarországról: 1. *Situation Générale*. 2. *Les universités* címmel. Mindkettő megjelent a Nemzetek Szövetségének kiadásában.

Az ankét nemcsak a bizottság tájékozására szolgált, hanem világszerte felhívta a figyelmet a szellemi munka válságos helyzetére.

A bizottság figyelmét legelőször főleg Ausztria tudta szellemi életének állapotára irányítani. A Nemzetek Szövetsége Tanácsának felhívására a bizottság *Dopsch Alfonz* bécsi egyetemi tanárt állandó osztrák levezetőjéül választotta és 1922. évi november 4-én a világ összes tudományos intézményeihez és társulataihoz felhívást intézett az osztrák szellemi élet és szellemi munkások segítése érdekében. Nemcsak könyv- és tudóscserét ajánlott a felhívás, hanem az osztrák tanárok, tudósok, írók, művészek és családjaik nyomorának enyhítésére idegenben való nyaralást, ösztöndíjakat és más segélyeket is kért. Ausztria e felhívás alapján külföldről könyvek, folyóiratok, tudományos eszközök, sőt pénz alakjában is jelentékeny segélyeket kapott.

1924-ben a bizottság Apponyi Albert gróf indítványára Magyarország érde-

kében is bocsátott ki felhívást a világ összes egyetemeihez, akadémiáihoz és tudós társaságaihoz, azt hangoztatván, hogy Magyarországnak pénzügyi talpraállítása a Nemzetek Szövetségének támogatásával folyamatban van, ez azonban szükségessé teszi a legmesszebbmenő takarékoskodást, ami a kulturális intézményekre is kiterjedt. Ezért a szellemi élet Magyarországon szintén veszélyben van. A felhívásnak Magyarország néhány kis jelentőségű könyvküldeményen kívül hasznát nem látta.

A bizottság által kezdeményezett segítségi akciót más államok is, nevezetesen Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Észtország, Jugoszlávia, Lengyelország, Litvánia, Románia és az 1923. évi tokiói nagy földrengés után Japán, vették igénybe.

Románia még nagyobb mértékben kérte a Nemzetek Szövetségének segítségét, amidőn a Nemzetek Szövetségének 1924. évi szeptemberében tartott V. közgyűlésén javasolta, hogy a bizottság eszközölje ki a Nemzetek Szövetségének támogatását és garanciáját olyan nemzetközi kölcsön számára, amelyet egyes országok kulturális életük szükségleteinek kielégítésére vehetnének igénybe. Románia memorandumban elő is adta igényét, amelyben az általa kívánt kölcsön összegét megjelölte, s amely összeget később 150 millió aranyfrankra emelt. A román kérelmet különféle bizottságok elé utasították tárgyalás végett és az mindeddig az előkészítés stádiumában van, mert nem találtak hitelezőt, aki vállalkozott volna a kölcsön nyújtására. Lengyelország a kölcsönre szintén igényt tart és 1926. év júniusában Magyarország, Ausztria és Bulgária is bejelentették igényüket.

III. Az a kapcsolat, amely a fenti adatgyűjtés és kisebb-nagyobb mértékű támogatás útján a C. C. I. és egyes államok között létrejött, számos országban az *Értelmi Együttműködés Nemzeti Bizottságainak* megalakítására vezetett. Eddig mintegy 35 államban alakult ilyen bizottság, köztük: Ausztrália, Ausztria, Belgium, Bolivia, Brazília, Bulgária, Chile, Csehszlovákia, Cuba, Dánia, Észtország, Északamerikai Egyesült Államok, Finnország, Franciaország, Görögország, Jugoszlávia, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Nagybritnnia, Norvégia, Olaszország, Panama, Románia, Salvador, Svájc. A bizottságok különféle módon vannak megalakítva. Magyarországon is megalakult az Értelmi Együttműködés Nemzeti Bizottsága 1923-ban. Itt a Magyar Tudományos Akadémia alakította meg. Elnöke: Berzeviczy Albert, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, főtákar: Balogh Jenő, a Magyar Tudományos Akadémia főtákar, tagjai pedig a következők: az Akadémia részéről: Ilosvay Lajos, Ferenczi Zoltán, Némethy Géza, Badics Ferenc. Gombocz Zoltán, Kozma Andor, Knioskó Mihály, Meli eh János, Németh Gyula, Concha Győző, Magyary Géza, Angyal Dávid, Pauler Ákos, Hóman Bálint, Hekler Antal, Fröhlich Izidor, Preisz Hugó, Rados Gusztáv, Horváth Géza, Hutyra Ferenc, Mágócsy-Dietz Sándor, Schafarzik Ferenc, Hoór-Tempis Mór, báró Harkányi Béla. A vallás- és közoktatásügyi miniszter kiküldötte: Magyary Zoltán. A külügyminiszter kiküldötte: Gerevich Zoltán és Meggyesy Lajos. A Felsőoktatásügyi Egyesület részéről: Grósz Emil. A Külügyi Társaság részéről: Horváth Jenő. A Gyűjteményegyetem részéről: Végh Gyula.

1923. évi november 12-én albizottság is alakult, melynek tagjai: Berzeviczy Albert, Balogh Jenő, Magyary Géza, Pauler Ákos, Rados Gusztáv, Magyary Zoltán, Gerevich Tibor, Grósz Emil, Horváth Jenő.

Magyarország egyike volt az első államoknak, amelyek a bizottságot úgy szervezték meg, hogy abban a közoktatásügyi és külügyminisztérium állandóan képviselve van.

A C. C. I. a nemzeti bizottságokban hasznos munkatársait látja és ezért azok

megalakítását igyekeznek előmozdítani. A nemzeti bizottságok kiküldöttjeivel 1923. év decemberében Párizsban és 1926. év júniusában Varsóban összejövetelt tartott, amelyeken számos közös egyetértésben intézendő kérdés nyert megbeszélést. A magyar bizottságot Parisban Pauler Ákos, Varsóban Magyary Zoltán képviselte.

A C. C. I. Dopsch Alfonzon kívül utóbb még öt levelezőt (correspondant de la Commission) nevezett ki. Ezek: Emile Rakovitz (Románia), Jaroslav Kaiab (Csehszlovákia), Hoo-Tsi (Kína), Henri John Cody (Kanada) és egy portugál levelezőnek az elnök által való kinevezése küszöbön van.

IV. A bizottság helyes érzékkel azt találta, hogy leghasznosabb munkát úgy végez, ha több országot érdeklő és csak azok együttes munkájával megoldható kérdések előbbrevitele érdekében a közvetítő szerepét vállalja. Főleg három ilyen terület van: 1. egyetemi kérdések, 2. egyéb tudományos kérdések, 3. irodalmi és művészeti kérdések. Ezekhez járul a szellemi tulajdon védelmének kérdése, amelyet Ruffini olasz egyetemi tanár konkrét javaslata tűzött napirendre. Ruffini terveze szerint a tudományos felfedezés ugyanolyan védelemben részesülne, mint a műalkotás a szerzői jog, valamint a műszaki találmány a szabadalom útján és miként az irodalmi és művészi tulajdon, valamint az ipari találmány védelmére nemzetközi egyezmények vannak, éppúgy szükség van a tudományos tulajdon nemzetközi védelmére is. Ruffini a C. C. I.-t tartotta alkalmasnak arra, hogy ezt a kérdést megoldásra vigye és a bizottság annak előkészítését meg is kezdte abban a reményben, hogy annak megoldása útján egy igazságtalanság lesz megszüntethető. Ma ugyanis bárki a legkisebb műszaki találmány útján, ha szabadalmaztatja, vagyont szerezhet, míg a tudós, ha egy természeti törvényt vagy egy elemet fedez is fel, nyomorban halhat meg, ha felfedezése a legkiszámíthatatlanabb következményekkel is jár és ennek alapján szerzett technikai szabadalmakkal némelyek vagyont szereztek is maguknak. A C. C. I. ebben a helyzetben a szellemi munkának és a tudományos kutatásnak komoly veszélyét látja, mert a fiatal tehetségek a tudomány helyett inkább a kereső pályára fognak törekedni. És ezért a kérdés gondozására külön bizottságot is alakított.

A Nemzetek Szövetségének negyedik közgyűlése elvben elfogadta Ruffini javaslatát és elhatározta, hogy azt hozzászólás végett az összes államoknak megküldi. A beérkezett válaszok, köztük a magyar kormányé is, általában kedvezők, de számos részlet tanulmányozását tartják szükségesnek és ezért az ügy további bizottsági tárgyalás alatt van.

V. A C. C. I. fennállásának első éveiben rájött azonban arra, hogy működésének eredménye kevés, mert évenként ritkán, legfeljebb kétszer jöhet csak össze, és nehéz tanácskozásainak előkészítése és nehéz határozatainak végrehajtása. Ebből a szükségből származott az *Institut International de Coopération Intellectuelle* (ezentril I. C. I.) alapítása, aminek előzményei a következők:

A Nemzetek Szövetségének negyedik közgyűlése 1923 szeptemberében felhatalmazta a C. C. I.-t, hogy céljainak megvalósítására adományokat jogi és fizikai személyektől elfogadjon. 1924 januárjában Bergson, mint a bizottság elnöke, általános felhívást intézett mindazokhoz, akik ismerik a szellemi élet válságát az egész világon, kérve segítségüket a bizottság részére. Hivatkozott arra, hogy a bizottság fennállásának két éve alatt az adatgyűjtés és a helyzet felderítése terén nagy munkát végzett. Némely szervezési kísérleteket is tett, nevezetesen felállította az *Office international des relations universitaires*-t, a bibliográfiai munkák szervezése terén is elért némely eredményt, de mégis az az érzése, hogy munkája nem járt a várt eredménnyel és a legtöbb jó terv papíron maradt, egyrészt, mert hiányoztak a megfelelő anyagi eszközök, más-

részt pedig, mert hiányzott olyan szerv, amely biztosíthatta volna a munka folyamatosságát. Így a bizottság története kritikus pontjára jutott.

Ekkor a francia kormány Bergson felhívására 1924 július 24-én François d'Albert közoktatásügyi miniszter útján azt az ajánlatot tette, hogy létesítsék Párizsban az értelmi együttműködésnek egy nemzetközi intézete, hogy az megfelelő pénzzel és helyiségekkel bírva, a C. C. L-nek *instrument d'action-ja* legyen. A Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1924 szeptember 9-én hosszú vita után elvben elfogadta a francia kormány ajánlatát és felkérte a Nemzetek Szövetségének ugyanakkor ülésező közgyűlését, állapítsa meg az alapelveket, amelyeken az intézet szervezete és működése nyugodjék és a viszonyát más nemzetközi értelmi együttműködési szervezetekhez. A közgyűlés határozatában hangsúlyozta, hogy az intézet jellegének programjában és személyzetének összeállításában nemzetközinek kell lennie és a C. C. I-t bízta meg, hogy az általa választott elvek és a Nemzetek Szövetségének céljai szerint állapítsa meg az intézet hatáskörét. A közgyűlés egyúttal a Nemzetek Szövetségének Tanácsát hívta fel arra, hogy a francia kormánnyal az intézet szervezéséhez és állandó működésének biztosításához szükséges szerződést kösse meg. Mivel az intézet szükségességét általánosan elismerték és annak létesítésére más ajánlat, mint a francia kormányé, nem érkezett, így jutott az intézet az angolok és skandinávok ellenzése dacára as Parisba.

Ezen az alapon készült az Institut szervezeti szabályzatának tervezete, melyet Herriot francia miniszterelnök 1924 december 8-án kelt levelével küldött meg a Nemzetek Szövetsége Rómában ülésező tanácsának. E levelében kijelenti, hogy a francia kormány korábbi ajánlatának és a Tanács óhajának megfelelően kötelezi magát arra, hogy a Nemzetek Szövetségének rendeltetésére Institut International de Coopération Intellectuelle-t alapít és tart fenn Paris székhellyel a következő feltételek mellett: 1. Az intézet szervezetét a levélhez csatolt szervezeti szabályzat állapítja meg. 2. A francia kormány az intézetet önálló alapítványnak tekinti és annak közjogi jogalanyiségát elismeri. 3. Az intézet működéséhez szükséges helyiségeket a francia kormány bocsátja rendelkezésre. Az intézet a helyiségeit a Nemzetközi Értelmi Együttműködés más szervezeteinek is irodák és összejövetelek céljára átengedheti. 4. Az intézet berendezésének összes költségeit a francia kormány viseli. Az intézet működésének és fenntartásának évi költségeit évi segély alakjában a francia kormány vállalja a parlament hozzájárulásának kikötésével. A segély évi összegét a kormány kétmillió francia frankban kívánja megállapítani, de fenntartja magának a jogot, hogy az intézet fejlődése esetén a francia parlamentnek a segély felemelését javasolhassa. A francia állam az intézet működéséért magától minden felelősséget elhárít. 5. Az intézet más államok kormányaitól, intézményektől, társaságoktól és magánosoktól adományokat, hagyományokat és segélyeket elfogadhat és gyűjthet. 6. A segélyt a francia kormány két félévi részletben folyósítja az intézet részére. 7. Az intézet megszűnése esetén annak helyisége és berendezése visszazáll a francia államra, az intézet iratai és adatgyűjteménye pedig a Nemzetek Szövetségének tulajdona maradnak. 8. A francia kormány fenntartja magának a jogot, hogy a Nemzetek Szövetsége Tanácsának a jelen egyezménynek a gyakorlat által megkívánt módosítása iránt javaslatot tessen s kifejezi a saját készségét is ilyen javaslatok tárgyalására. 9. A francia kormány az intézettel szemben kötelezettségeit hét év tartamára vállalja, a kötelezettség azonban további hét év tartamára megújítottnak tekintendő, ha a francia kormány, vagy a Nemzetek Szövetsége annak lejárta előtt két évvel azt fel nem bontotta.

Az e levélhez csatolt *szervezeti szabályzót (Statut organique de l'Institut)*

a Nemzetek Szövetségének Tanácsa 1924. évi december hó 13-án tartott ülésén elfogadta. A szabályzatnak 14 pontja van. Fontosabb rendelkezései a következők;

Az intézet fő célja a Commission de Cooperation Intellectuelle határozatainak előkészítése, a bizottság' határozatai és ajánlásai végrehajtásának minden országban való szorgalmazása és abban az irányban való munkálkodás, hogy a bizottság irányítása mellett és minden rendelkezésre álló eszközzel az értelmi munka szervezésének haladását a nemzetközi együttműködés útján az egész világon előmozdítsa. (2. §.) A nemzetközi intézet független annak az országnak hatóságaitól, amelyben működik. Közvetlenül levelez minden országnak azokkal a kormányzati és közigazgatási szerveivel, amelyek a hatáskörébe tartozó ügyek vizsgálatával és meg- oldásával meg- vannak bízva. (3. §.) Az intézet igazgatótanácsa (Conseil d'administration) a C. C. I. működő tagjaiból alakul. (5. §.) Az igazgatótanács a Nemzetek Szövetsége Tanácsának megerősítésével öt különféle nemzethez tartozó személyből vezérlő bizottságot (Comité de direction) alakít. A vezérlő bizottság Párizsban legalább havonként kétszer jön össze. Hatáskörét és tagjai megbízásának időtartamát az igazgatótanács állapítja meg. (6. §.) Az intézet működését személyzete biztosítja, amely áll az igazgatótanács által kinevezett igazgatóból és osztályfőnökökből, a vezérlő bizottság által kinevezett alkalmazottakból és az igazgató által alkalmazott segédekéből és segédhivatali alkalmazottakból. (7. §.) Az intézetet jogilag az igazgatótanács elnöke, illetve alelnöke képviseli. (9. §.) Az intézet költségvetésileg független a Nemzetek Szövetségétől. Évi költségvetését a francia kormány segélyéből és esetleges más forrásokból származó fedezet keretei közt az igazgatótanács állapítja meg” és az vizsgálja meg számadásait is. (10. §.) Az intézet költségvetését és zárószám- adását évenként be kell mutatni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és köz- gyűlésének, valamint a francia kormánynak. (13. §.) Az intézet működéséről a Nemzetek Szövetsége Tanácsának és a francia kormánynak évenként jelentést terjeszt elő, amelyet a Nemzetek Szövetsége tagjainak is megküldenek. (14. §.)

Az intézet ezen az alapon jött létre. Igazgatótanácsként az egész C. C. I. működik. Ez 1925 július 27-i ülésén megalakította a vezérlő bizottságot a követ- kezőkből: elnök: Painlevé (francia), tagok: Destrée (belga), Lorentz (holland), Gilbert Murray (angol), „Reynold (svájci), Ruffini (olasz, de lemondott). Az igaz- gatótanács és a vezérlő bizottság titkára Oprescu (román), a C. C. I. titkára.

Az intézet első igazgatójává Julien Luchaire egyetemi tanár, főtanfelügyelő (inspecteur général de l'Instruction publique) neveztetett ki.

Az intézetnek hét ügyosztálya van: 1. Section des Affaires Générales., 2. Section des Relations Universitaires, 3. Section des Relations Scientifiques, 4. Section des Relations Littéraires, 5. Section des Relations Artistiques, 6. Section Juridique, 7. Section d'Information. Az intézet alkalmazottai külön- féle nemzetekhez tartoznak. Magyar alkalmazottja 1926 november óta dr. Göllner Aladár.

Az intézetnek a francia kormány a Palais Roy álnak a Rue Montpensierre néző szárnyában bocsátott helyiségeket rendelkezésére. Ott az intézet ünnepélyes megnyitása 1926 január 16-án volt. Az intézet fenntartásához a francia kormá- nyon kívül a lengyel kormány évi 100.000 francia frank segéllyel járul hozzá. Minthogy a francia frank értéke erősen hanyatlott és a francia kormány segélyét nem emelte fel, az intézet kénytelen volt egyrészt személyzetének lét- számát csökkenteni, másrészt a többi kormányokhoz is fordulni pénzbeli segélyü- ket kérve. Ekkor vállalta Magyarország is évi 4200, Csehszlovákia pedig évi 15.000 aranyfrank hozzájárulás fizetését.

Az intézet tehát nemcsak a kezdet nehézségeivel, hanem anyagi bajokkal is küzd, ami működésének eredményére is kihatással van.

VI. Működésében a Commission de Coopération Intellectuelle-nek és annak *albizottságainak* irányításához igazodik. A C. C. I.-nek négy ilyen albizottsága van. Azok szervezete és tagjaik a következők:

Az albizottságok a C. C. I.-nek legalább három tagjából és .segédtagokból (membres adjoints) állanak, akiket a C. C. I. jelöl ki, vagy az albizottság kooptáció útján választ. Az albizottságok a következők: 1. Egyetemenközi kapcsolatok albizottsága. (*Sous-commission des relations universitaires.*) Tagok: de Castro, Millikan, Gilbert Murray, de Reynold; segédtagok: Castillejo, Vernon Kellogg, Th. Odhner, Thamin, von Gottl-Ottlilienfeld es Halecki. 2. Bibliográfiai albizottság. (*Sous-commission de bibliographie.*) Tagjai: Bonnevie kisasszony, Sir I. C. Bose, Curie asszony, Einstein, Lorentz, Painlevé; eegédtagok: Godet, Krüss, Roland Marcel, Schramm, Hagberg Wright. 3. Irodalmi és művészeti albizottság. (*Sous-commission des lettres et des arts.*) Tagjai: Destrée, Lugones, Gilbert Murray, de Reynold, Casares; segédtagjai: Baud-Bovy, Fccillon, Jelinek, Toesca, Vavaresco kisasszony, Paul Valéry, Felix Weingartner. 4. A szellemi tulajdon albizottsága. (*Sous-commission de la propriété intellectuelle.*) Tagok: Destrée, Roeco, Casares; segédtagjai: Knopli, Plaisant, Ruf fi ni, Maurette, Ostertag.

VII. Az Institut de Coopération Intellectuelle mellé az egyes kormányok *állandó képviselőket* (délégués d'État) neveznek ki, akiknek kinevezésére az intézet is súlyt helyez. Ausztria képviselője Mensdorf-Pouilly-Dietrichstein gróf nyűg. nagykövet. Belgium képviselője Vermeylen gandi egyetemi tanár. Franciaországé Paul Appell, a párizsi egyetem volt rektora. Dánia, Equator, Görögország, Nikaragua, Németalföld, Svédország és Svájc párizsi követüket, Románia Vavaresco kisasszonyt, Csehszlovákia dr. H. Jelineket (Prága) nevezte ki. Magyarország képviselője Magyar Zoltán vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos.

VIII. A C. C. I. I. és albizottságai, illetve az I. C. I. eddigi munkájának tárgyai, illetve főbb eredményei a következők: 1. Az egyetemenközi kapcsolatok *terén* különösen érdeklődnek a tanár- és hallgatócsere iránt. A nemzetközi diák-szervezetekkel állandó kapcsolatot tartanak fenn és a diákok nemzetközi utazásaihoz általános menetdíjkezdmény kieszközlésére törekszenek. Az egyetemeknek szünidei nyári tanfolyamait nyilvántartják és előmozdítják. A bizottság az egyes államokban nemzeti egyetemi hivatal szervezését (*offices universitaires nationaux*) propagálja a nemzetközi információadás céljából. A magyar hivatalt a Külügyi Társaság tartja fenn és vezetője: dr. Horváth Jenő egyetemi rk. tanár. Nagy fontosságot tulajdonít a nemzetközi tudományos ösztöndíjnak és 20.000 papírfrankot az intézet költségvetésében e célra is fordít.

Az I. C. I. 1924 október 1. óta kiadja a *Bulletin des Renseignements Universitaire s-t*, amely negyedévenként az egyetemek életére és nemzetközi kapcsolataira vonatkozó hasznos információkat közöl.

Dr. Bárány Róbert upsalai egyetemi tanárnak nemzetközi egyetem felállítására irányuló javaslata alapján csökkentett programmal École Internationale des Hautes Études Politiques felállítását kívánatosnak mondták ki.

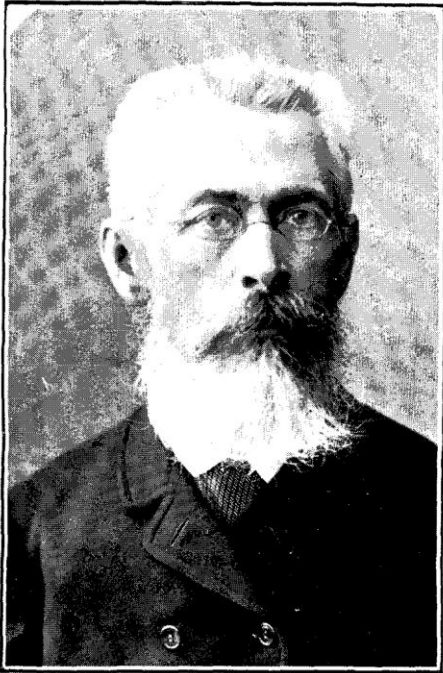
2. A nemzetközi tudományos munkák összhangba hozatala terén van az értelmi együttműködés nemzetközi szervezésének leginkább és leghasznosabb feladata. E téren elsősorban a bibliográfiával foglalkoznak. 1924 decemberében megjelent egy *Index Bibliographicus*, amelyről *A Bibliográfia* című 16. § megemlékezik. A nagyobb könyvtárak és levéltárak együttműködése és a nemzetközi kölcsönzés megkönnyítése iránt tárgyalásokat indítottak. A brüsszeli Institut Internationale de Bibliographie-val 1924 novemberében szerződést kötöttek és annak 1000 svájci frank segélyt is biztosítottak avégből, hogy a brüsszeli

ki a szervezeti szükségletet és hozzá a háború óta a háború előtti nemzetközi szervek részben megbénultak, részben a győző államok tudósai azokból kivonultak és helyettük más, az ő vezetésük alatt álló nemzetközi szervezeteket létesítettek, mint az Union Académique Internationale és a Conseil International de Recherches. Ezenkívül vannak területek, amelyeken ez a nemzetközi szervezet teljesen hiányzik. Ha vannak is alkalmas emberek, azok haboznak, vagy a nehézségektől visszarettennek. És végül szükséges, vagy legalább is előnyös, hogy ezek a különféle nemzetközi tudományos szervezetek egységes koncepcióba legyenek foglalva, ami által a párhuzamos akciók, a felesleges vagy sikertelen munkák kiküszöbölhetők. Ezt a szükségletet a C. C. I. és a I. C. I. kielégíteni van hivatva. A kérdés tehát az, megfelel-e ez a szervezet ennek a célnak?

A megoldás még fejlődőben van. Eleinte csak a bizottság volt. Később albizottságokat is csináltak. Ezután jött az Institut. Az egyes országokban nemzeti bizottságok vannak és ezenkívül újabban a C. C. I. azt a gyakorlatot kezdi követni, hogy az albizottságokon kívül egyes fontos kérdések előkészítésére, vagy javaslatok elbírálására különböző nemzetekhez tartozó szakértőkből alakított ad hoc bizottságokat bíz meg. Ezáltal legjobban biztosítja a szakszerűséget és korlátlanul tágítható szervezeti formát talált, amelyben az összes országok jeles szakembereinek közreműködését biztosíthatja. A szervezésnek nemzetközi területen különösen nélkülözhetetlen eszköze a publikáció. E téren a bizottság üléseiről és határozatairól kinyomtatott jegyzőkönyvek, egyes ügyosztályainak munkájáról pedig a fentebb említett két bulletin számolnak be. Azonkívül figyelembe kell venni, hogy ez az egész munkásság a Nemzetek Szövetségének égisze alatt folyik, ami tekintélyét rendkívül növeli. Kétségtelen, hogy organizáló szakértelem és tehetség nyilvánul meg a mozgalom eddigi történetében és e tekintetben a kielégítő eredmény elérése csak idő kérdése.

A nehézségek és aggodalmak inkább a feladatok és személyek kiválasztásával kapcsolatban helytállóak. Ez éppen annak következménye, hogy a szervezet a Nemzetek Szövetségével kapcsolatos. Tagadhatatlan, hogy az értelmi együttműködés szervezésének háttérében politikai szempontok is találhatóak. Ez megnyilvánul a feladatok óvatos kiválogatásában és a bizottságok összeállításában, valamint az Institut székhelyének megállapításában is. Ez a bizottság és Institut működését részben általánosságokra szorítja, jelentések kinyomtatásáig eljut, de a határozatokban, sőt a szuggesztiókban is nagy tartózkodás nyilvánul. Egyrészt azért, mert a tudósokat egy véleményre hozni sokszor nehéz, másrészt azonban azért is, mert a különféle nemzetek érzékenysége és politikai súlyára kell tekintettel lenniök. Innen származik az a kritika, amelynek súlyát maguk is érzik, hogy csak tervek és szándékok látszanak, de praktikus eredmény eddig vajmi kevés.

Most, hogy Németország is belépett a Nemzetek Szövetségébe, részt fog venni az értelmi együttműködés munkájában is és közreműködése ezen a téren annál fontosabb, mert a tudományos életben nemzetköziségről a német tudomány közreműködése nélkül szó alig lehet. Magyarország a Nemzetek Szövetségébe már korábban belépett s a C. C. I. és I. C. I. munkásságától sem tarthatja távol magát saját kára nélkül. Tagadhatatlan, hogy ezidőszereint minden nemzetközi fórumon előnyös helyzetben vannak a győztes államok. De viszont áll az, hogy nemzetközi helyzetünket és pozíciónkat csak fokozatos munkával és a háború előtti mulasztások pótlásával alapozhatjuk meg. Erre annál inkább kell és lehet vállalkoznunk, mert kulturális és főleg tudományos téren nem kell fegyverzet nélkül indulnunk.



Sporzon Pál (1831–1902).



Tormay Béla (1838–1906).



Cserháti Sándor (1852–1909).



Sipéki Balás Árpád (1840–1905).

A mezőgazdasági szakoktatás és kísérletügy úttörői és szervezői.

V. FEJEZET.

**A TUDOMÁNYOS MUNKA
EREDMÉNYEINEK KÖZZÉTÉTELE.**

35. §. A KÖNYV ÉS TÖRTÉNETE MAGYARORSZÁGON.

Írta: GULYÁS PÁL.

1. A középkor (-1526).

Az írás és a könyv nyugateurópai formáival a magyarság a X. század vége felé, a római katolikus vallás elterjedésével kapcsolatban ismerkedett meg. Az Olasz-, Német- és Csehországból beözönlő hittérítők természetesen magukkal hozták a legszükségesebb szerkönyveket, de a plébániák és szerzetes-házak elszaporodásával karöltve a kéziratmásolás is gyökeret vert hazánkban. A legenda szerint már Szent Gellért szorgalmasan másolgatott bakonybéli magányában, habár panaszkodott az írásanyagul használt állati bőr, a pergamen, valamint a másolásra alkalmas minták elégtelensége miatt. Mindazonáltal a pannonhalmi bencés apátság már 1093 táján 80 kézirattal rendelkezett. A legszorgalmasabb könyvmásolók a férfi és női szerzetesek sorából kerültek ki. Így a Pray-kodex, mely a Halotti Beszédet is magában foglalja, valószínűleg bencés munka, a bécsi és müncheni kódex bencések vagy premontriek, az Ehrenfeld- és Apor-kodexek pedig alighanem ferenciek másolóműhelyéből kerültek ki. A Kriza-kodexet Garai Pál dömés szerzetes 1533-ban fejezte be, a Cseh- és Festetich-kodexet a nagyvázsonyi pálos kolostorban másolták, míg az Érdy-kodex valamely karthauzi szerzetes munkája. A női másolók közül a fáradhatatlan Ráskai Leát (1510-21) illeti *meg* a legelső hely. A szerzetesek mellett a világi papság is kivette a maga részét a könyvmásolás munkájából. Így westfáliai Stephani Henrik csukárdi plébános 1377-ben sajátkezűleg másolta, festette és kötötte be János, pozsonyi kanonok Missalját. A középkor vége felé világi másolók is feltűnnek a felsőmagyarországi városokban. Így Bártfán valami János 1483-ban és bizonyos Boldizsár 1494-ben foglalkozott könyvek másolásával. A század vége felé pedig egy Mátyás nevű világi másoló dolgozott Eperjesen, egy Boldizsár nevű ottani polgár felesége megbízásából, egy Antiphonariumon. Mindhárman cathedralis scriptorok voltak. Közülük Mathias Cathedralis módos ember lehetett; saját házában lakott, mely az 1504. évi tűzvész áldozatául esett. János másolót, aki 1494/95-ben Bonfini történeti munkáját írta le II. Ulászló számára, nemességgel tüntette ki a király. Manapság, mintegy száz magyarországi könyvmásoló és miniátor nevét ismerjük. Középkori könyvkötőinkről már jóval kevesebb adat maradt reánk. Sorukat a már említett csukárdi plébános nyitja meg. 1450 táján János soproni tanító, 1457-ben a bártfai nyugalmazott Harangozó, 1459-ben pedig Kristóf, a pozsonyi polgármester káplánja foglalkozott könyvek bekötésével. De valószínű, hogy a XV. század közepe óta a felvidéki városokban hivatásos könyvkötők is éltek, mivel az itt meghonosult német jellegű polgári kötéseket esakis képzett iparosok állíthatták elő. Egészen páratlan fokon állott Mátyás király budai könyvkötőműhelye, mely a gazdag kéziaranyozás alkalmazásában valamennyi európai könyvkötészetet megelőzte. A másolók és könyvkötők mellett a XV. század végéről és a XVI. század eleje-

ről több eperjesi és bártfai pergamen-kereskedő nevét is ismerjük. A bőrhártya ára ebben az időben Eperjesen 12-44 dénár közt váltakozott. Bőrhártya mellett a kéziratos könyvek előállítására a XIV. század óta papirozt is használtak hazánkban. Legrégibb papiros-oklevelünk 1310-ből való. Eleinte hazánkban olasz papirozt használtak. Eperjes városa a XV. és XVI. században Lengyelországból szerezte be papirosszükségletét. Az első hazai papírmalom a XVI. század-ból) létesült.

A könyvnyomtatás, mely új korszakot nyit meg a könyv egyetemes történetében, csakhamar hazánkban is jelentkezett, de legalább egyelőre még csak egészen epizódyszerűen. Legrégibb könyvnyomdánk 1472 vége felé létesült Budán. Vezetője He-« András volt, akit valószínűleg a Sweynheim és Pannasz római cégtől hozott magával Karai László budai prépost, amidőn pápai követségéből hazatért. E nyomda legkiválóbb terméke a *Cronica Hungarorum*, melynek kolofonja 1473 június 5-éről van keltezve. Sajnos, a vállalat csakhamar megszűnt. Azok a honfitársaink, akiknek ez időben szükségük volt nyomdára, inkább a külföld jól felszerelt officináihoz fordultak és Hess rövidesen becsukta műhelyét. Ugyancsak külföldön dolgoztattak legrégibb könyvkereskedőink is, akik ez időtájt kezdtek föllépni. 1484-től 1526-ig Budán nem kevesebb mint tizenhárom, úgy magyar, mint külföldi könyvkereskedő működött s néhány vidéki városban is akadt egy-egy könyvárus, így Kassán (1493), Nagyszébenben (1503), Eperjesen (1519) és Segesvárt (1522).

2. Az újkor (1526-1772).

Több mint ötven esztendővel Hess András próbálkozása után, 1529-ben keletkezett ismét könyvnyomtatóműhely hazánk területén, ezúttal Nagyszébenben. De ez a műhely csak igen rövid ideig állhatott fenn s egyetlen terméke sem maradt reánk. 1535-ben létesítette Honterus János latin, fraktur és görög betűkkel egyaránt felszerelt brassói officináját s vele szinte egyidőben létesült Nádasdy Tamás gróf költségén az újszigeti könyvnyomda, mely 1541-ig állt fenn. 1550-ben keletkezett az első kolozsvári könyvsajtó, mely 1680-ig működött. Egy ideig Heltai (Helth) Gáspár lelkipásztor vezette. A sajtóképeni Magyarországon Huszár Gál ref. lelkész 1558-ban alapította meg a maga vándornyomdáját, mely előbb Magyaróvári, utóbb Debrecenben működött. Ez a nyomda többszöri tulajdonosváltoztatás után 1630-ban Debrecen városa tulajdonába ment át s alapul szolgált a ma is virágzó városi nyomdának. A korra jellemző vándornyomdász volt a bécsi Hofhalter Rafael, aki négy évet töltött Magyarországon és ez alatt három városban üzte mesterségét. Fia Rudolf örökölte nyugtalan vérért. 1568-1587-ig fejtette ki tevékenységét s ez idő alatt hatszor változtatta tartózkodási helyét. Bornemisza Péter református superintendens, valamint Manlius János is nevezetes vándorkönyvnyomtatói voltak ennek a korszaknak. Mantskovits Bálint vizsolyi műhelyének a Károli-féle bibliafordítás kölcsönöz jelentőséget. Mind e műhelyek a protestáns propaganda szolgálatában állottak. Az első katolikus sajtót Telegdi Miklós alapította 1577-ben Nagyszombatban. E célra megvette a bécsi jezsuiták nyomdai felszerelését. A nagyszombati nyomda 1773-ban az egyetem birtokába ment át s még ma is fennáll Budapesten. A XVII. század legkiválóbb könyvnyomtatói szenei Kertész Ábrahám, Töltési István és misztótfalusi Kiss István voltak. Mindhárman Németalföldön sajtófitották el mesterségüket, mely abban az időben a könyvnyomtatás terén vezetőszerepet töltött be. A XVIII. század folyamán a jezsuiták nagyszombati nyomdája volt a legjelentősebb, mely többet produkált, mint a többi hazai műhely együttvéve. Megemlíthetjük még a pozsonyi Roger-, a budai Landerer-

és a soproni, utóbb győri Streibig-nyomdát. A jezsuiták kolozsvári nyomdája 1774-ben öt sajtóval, 46 szedőszekrényvel, valamint 104 mázsa és 82 font betűkészlettel rendelkezett. Az egész nyomdai felszerelést a leltározók 808 forint 34 krajcárra, a betűanyagot pedig 1331 forintra értékelték.

Ami az egyes kiadványok példányszámát illeti, a fennmaradt adatokból kiderül, hogy több ezer példányból álló kiadásokat cisakis a bibliából, a naptárakból, a tankönyvekből, népies iratokból és ájtatossági művekből készítették. A komolyabb munkák azonban legfeljebb 200 példányban nyomattak. Ezen nincs mit csodálkoznunk, mert hiszen még a tömegcikknek is csak lassan keltek. Misztótfalusi Kiss Miklós pl. panaszkodva említi, hogy a Szentírás teljes és részkiadásai közül a debreceni vásáron alig adott el valamivel többet, mint amennyi élelemre kellett. A szerzői jog ebben a korszakban ismeretlen fogalom volt. A tehetősebb szerzők a saját költségükön, a szegények pedig egy-egy irodalom-pártoló főúr vagy főpap támogatásával adták ki munkáikat. Így Gyöngyösi *Murányi Vénusa* az eposz nőisének, Wesselényi Ferencnek a költségén látott napvilágot. Tinódy Sebestyén volt az első magyar író, aki irodalmi érdekért nemességet kapott (1553). Az írói kegy díjak, melyeket XIV. Lajos francia király hozott divatba, ismeretlenek voltak nálunk. Mátyás főherceg ugyan 1604-ben kinevezte Berger Illést iidvari hisztóriográfusnak, de az ezzel a címmel járó évi járadékot meglehetősen rendetlenül folyósította a kamara.

Hazánkban a XVI. és XVII. század folyamán ott, ahol a Habsburgok voltak az urak, az 1533. évi országgyűlés tiltakozása dacára, lehetőleg gyakorolták a katolikus szellemű cenzúrát, sőt Miksa király 1574-ben rendeletileg is életbe léptette. E rendelet intézményes végrehajtói valószínűleg, Ausztriához hasonlóan, nálunk is a katolikus püspökök voltak. Szelepcsényi György esztergomi érseknek egy 1673-ban Kassia városához intézett rendeletéből kitűnik, hogy ez időben mint kir. helytartónak, neki tartoztak előzetesen bemutatni a kinyomtatandó vagy külföldről behozott könyveket. Felülvizsgálásukkal Szentiványi Márton jezsuitát bízta meg, akit aztán I. Lipót 1688-ban állandó főcenzorrá nevezett ki. Ott viszont, ahol a protestánsok voltak az urak, protestáns szellemű cenzúra működött. Világos példa erre Debrecen, melynek városi tanácsa 1633-ban Fodorik Menyhért könyvnyomtatóval szerződésre lépve kikötötte, hogy utóbbi csakis a városi lelkipásztora vagy tanácsa előzetes engedélyével nyomtathatja ki könyveit, Erdélyben pedig, ahol úgy látszik nem volt előzetes könyvbírálat, a szerzőt adandó esetben rákényszerítették a valami okból kellemetlen munka utólagos visszavonására, vagy megsemmisítésére. III. Károly király 1720-ban a cenzúra vezetését a nagyszombati egyetem kancellárjára bízta, de már 1726-ban megváltoztatta ezt az intézkedését s a hit- és erkölcsstani művek cenzúrázását a megyéspüspökök, a többiekét pedig a városi, illetve vármegyei hatóságok hatáskörébe utalta. Minthogy azonban a püspökök által kijelölt cenzorok csak igen késedelmesen tettek eleget kötelességüknek, 1747-ben az egész cenzúrát két jezsuita kezében összpontosították. Mária Terézia 1754-ben az egész magyarországi cenzúrát Bécsbe akarta áthelyezni és tervétől csakis a nyomdászok költségeire való tekintettel állott el. Azonban a magyar cenzúra vezetőségének* több ízben megküldötte mihez tartás végett a bécsi cenzúra szabályzatát, sőt 1767 végén elrendelte, hogy a bécsi szabályzat Magyarországon is minden tekintetben kövendő. Végül 1771-ben a magyar kir. kancellária maga kérte, hogy pozsonyi revizorainak munkáját Bécsben vizsgálják felül.

A könyvek forgalomba hozatalával a könyvnyomtatók, a könyvkötők s végül a sajátképeni könyvkereskedők foglalkoztak. Könyvkészletükkel sorra járták a vásárokat, ahol nem csupán hazai sajtótermékeket, hanem külföldi kiadványokat is árusítottak. Duldig Kristóf bártfai könyvkereskedő 1548-ban

110 forint értékű könyvet vett bizományba egy wittenbergi kiadótól. Budán és Pesten a mohácsi vést követő korszakban csupán a XVIII. század elején találkozzunk ismét néhány könyvkereskedővel. 1710-ben jelent meg az első eddig ismert magyar könyvkiadói jegyzék, mely a nagyszombati nyomda 390 kiadványát sorolja fel. A kiadók, úgy látszik, minden árengedmény nélkül árusították kiadványaikat a terjesztésükkel foglalkozó könyvkötőknek, akik azután a körülményekhez képest szabták meg a vásárokon az eladási árat. Mai értelemben vett könyvesboltokkal csupán a XVIII. század közepe táján találkozunk. Könyvkereskedelmünk szervezetlen volta igen megnehezítette a könyvek beszerzését. Könyvgyűjtőink a külföldi újdonságokat rendszerint a külföldi egyetemekről hazatérő ifjak közvetítésével vásárolták meg, míg a hazai könyveket egymásnak kölcsönösen szerezték be az ország különböző pontjain.

A könyvek részben nyers ívekben, részben kötve kerültek forgalomba. A könyvek bekötését vagy a nyomdákkal kapcsolatos műhelyekben, vagy önálló könyvkötőiparosok végezték. Az 1573-ban Kassán elhunyt Gallen János könyvárus egyúttal jól felszerelt könyvkötéssel is rendelkezett. Könyvkötőink később céhekbe tömörültek. A legrégebbi eddig ismert céhszabályzat 1646-ban kelt s a pesti kompaktorok számára készült. A legények felszabadulásuk után rendszerint néhány évet külföldi vándorúton töltöttek, hogy az ottani mestereknél tökéletesítsék magukat. A hazai könyvkötészet legfontosabb csomópontjai ebben a korszakban Nagyszombat, Debrecen és Kolozsvár voltak. A nagyszombati kötések az ú. n. jezsuitakötés bécsi és gráci termékeinek hatása alatt készültek, míg a debreceni és kolozsvári kötések a protestáns Észak-Németország és Hollandia befolyását tükrözik vissza. A XVIII. század derekán honosodott meg hazánkban a fehér hártából készült, gazdag festéssel és aranyozással ellátott ú. n. hamburgi kötés. Az egyszerűbb könyvtári kötések a XVI-XVII. században dísznö- és borjúbőrből készültek s vaknyomással díszítették. E mellett az egészen sima pergamenkötések, az ú. n. hollandi kötések is igen elterjedtek. A XVIII. században a márványozott borjúbőr- s a hátrészen színes bőrpajzs-kával ellátott pergamentkötések mellett a félbőr- vagy félpergamentkötések is felbukkantak, majd a század vége felé a papírkötések is meghonosodtak.

3. A legújabb kor (1772-1920).

Az utolsó százötven esztendő számos technikai újítása a könyvnyomtatás terén, valamint a Bessenyei és köre munkássága nyomán fakadt irodalmi feltijulás a magyarországi nyomdai viszonyok gyors föllendülését eredményezte. 1787-ben a magyarországi nyomdák száma 198 volt, 1913-ban pedig 1208. 1787-ben a jövendő fővárosban csupán három nyomda működött s ez a szám 1877-ig 51-re, 1913-ig pedig 251-re emelkedett. A XVIII. század végén és a XIX. század elején könyvnyomdai felszerelés és technikai tudás dolgában a m. kir. egyetemi nyomda vezetett, melyet az egyetemmel együtt 1777-ben helyeztek át Budára. 1779-1851-ig ennek a nyomdának kizárólagos szabadalma volt a nyilvános iskolák részére szükséges tankönyvek kinyomatására és forgalomba hozatalára s az állami népiskolai tankönyveket részben még ma is itt állítják elő. Ma is ez a nyomda van legjobban felszerelve a különböző típusokkal. Az egyetemi nyomda mellett a XVIII. és XIX. század fordulóján különösen két könyvnyomtató-család válik ki: a Lan derer- meg a Trattner-család. A Trattner-féle officinák közül a pesti volt a legjelentősebb. 1817-ben 2 korrektort, 23 szedőt, 20 nyomtatót, 6 könyvrakót foglalkoztatott és 648 bál papirost dolgozott fel. Ebben a nyomdában állították fel 1840-ben a legelső magyarországi gyorssajtót. A virágzó intézet 1848 után hanyatlani kezdett s 1867-ben Bucsánszky Alajos tulajdonába menve át, szinte kizárólag ponyvatermékek előállításával foglalkozott. Landererek legfejlettebb

nyomdája a pozsonyi volt, de Landerer Lajos Pestre helyezte át működése súlypontját s e célból pozsonyi sajtóinak egy részét is ide szállíttatta át. 1840-ben Heckenast Gusztáv kiadóval társult s az ő közös, vállalatukból keletkezett a Franklin-Társulat, mely ma is az ország egyik legfontosabb könyvkiadó és könyvnyomtató intézete. Legtermékenyebb vetélytársai a Szent-István-Társulat, mely 1848-ban alakult, és 1899 óta van külön nyomdája, továbbá az Athenaeum r.-t., mely 1868-ban alakult ki az 1842-ben keletkezett s 1850 óta jól felszerelt nyomdával is bíró Emich-cégből. Az Athenaeum kapta az osztrák-magyar monarchia területén az első szedőgépet s ugyancsak ez a cég honosította meg nálunk az offsetnyomást, míg az első rotációs gépet a Pester Lloyd nyomdájában szerelték fel. A legrégebb ma is fennálló vidéki nyomdáink a debreceni Városi nyomda (XVI. század), a kolozsvári ref. főiskolai nyomda (XVII. század), a pozsonyi Angermayer-cég (1715) s az egri érseki nyomda (1756). A könyvnyomtató munkások első bérmozgalma az 1848-i forradalommal esik össze, de az 1848 május hó 13-án az első felelős magyar minisztérium közvetítésével létrejött árszabást a vidéki műhelyek közül csupán a pozsonyiak fogadták el. A legelső nyomdászsztrájk 1861-ben tört ki, de kellő szervezés híján kudarccal végződött. Azóta igen megváltozott a helyzet. A nyomdászok szakszervezete csakhamar mintául szolgált a többi munkásoknak s a proletárság anyagi helyzetének javítását célzó mozgalmakban vezetőhelyre került. Az egyre javuló anyagi helyzettel azonban, sajnos, egyáltalában nem tartott lépést a nyomtatómunkásoknak mesterségük iránt való szeretete. Így a Könyvnyomdászok Szakköre által 1901-ben megindított tanfolyam, érdeklődés hiányában csakhamar megszűnt s ugyanez volt a borsó a m. kir. iparművészeti iskola kebelében 1909-ben létesült felsőbb szaktanfolyamnak is.

A cenzúra terén némi enyhülés állott be II. József 1781 június 11-én kiadott patense nyomán, habár a cenzorok csakhamar átlátták, hogy az uralkodó sokat hangoztatott liberalizmusa inkább csak tetszetős cégér volt, amelyet nem volt tanácsos mindig szóserint venni. A francia forradalom eseményei ismét megszigorították az előzetes könyvbírálatot, melynek túlkapásai sokszor megkeserítették íróink és könyvnyomtatóink életét. 1840 táján a cenzúra ismét szabadelvűbb lett s 1848-ban „örökre” eltöröltetett, hogy az abszolutizmus korában rendőri felügyelet néven utólagos cenzúra formájában újra feléledjen. Ez a forma főleg a hírlapoknak és folyóiratoknak mérhetetlen károkat okozott. Az októberi diploma után itt is beállott az enyhülés, de a teljes sajtószabadság csupán a kiegyezés után lépett életbe. A világháború kitörésekor a hadviselés érdekei megkivánták, hogy a cenzúra bizonyos mértékben ismét fölélesztessék. Halálos csapást mért a sajtószabadságra 1919-ben a proletárdiktatúra, mely a szocializmus zsarnoki jellegéhez híven, a szabad véleménynyilvánítást és gondolatközlést, uralmának négy hónapja alatt, a szellemi élet egész területén lehetetlenné tette. A diktatúra bukása után e türhetetlen szellemi rabságot viszonylagos szabadság váltotta fel, de a teljes sajtószabadság csakis fokozatosan állott helyre.

A könyvnyomtatás fejlődésével karöltve a könyvkiadás és a könyvkereskedelem is fellendült. A könyvkiadás a XVIII. század végén részben az írók és barátaik magánvállalkozása, részben a könyvnyomtatók üzleti tevékenysége volt. Számos könyv csakis egy-egy műpártoló anyagi támogatásával pillanthatta meg a napvilágot. A legjelentősebb szépirodalmi vállalkozás, amely ilyen úton jött létre nálunk, a Kísfaludy-Társaság teljes Shakespeare-fordítása, amelynek költségeit Tomori Anasztáz viselte. Tehetősebb írók a saját költségükön adták ki műveiket. Mások viszont az anyagi eszközöket előfizetők gyűjtésével teremtették elő. Így adta ki Vörösmarty 1825-ben *Zalán futását*, melyre összesen \$8 előfizető jelentkezett. A kiadásnak ezt a módját, főleg vidéki szerzők még ma

is gyakran igénybe veszik. A legnagyobb szabású kiadvány, mely előfizetők toborzása útján jött létre, Jókai Mór összes műveinek a Révai Irodalmi Intézetnél megjelent 100 kötetes jubiláris díszkiadása volt, amelyre egy országosan megszervezett agitáció s a szerző páratlan népszerűsége következtében a jubileum napjáig 1800 előfizetőt sikerült gyűjteni. A magánkiadás egy harmadik módja abban állt, hogy a szerzők saját költségükön nyomatták ki műveiket s értékesítésre bizonyos százalék ellenében átadták bizományba valamely könyvkereskedőnek. Kezdő írók művei ma is jórészt ily úton kerülnek könyvpiacra.

Az iparszerű könyvkiadás az irodalmi és tudományos élet nagyarányú föllendülésével tőle telhetőleg lépett tartott. Sőt a Kilián Testvérek pesti könyvkereskedő cég 1798 óta több ízben kiadta a pesti József-napi vásárra szánt könyvjegyzékét is, mely a híres lipcsei Mess-Katalog-ok halvány utáizata. A múlt század első harmadában kiadói tevékenység dolgában Hartleben Konrád Adolf pesti üzlete vezetett, amely 1802-1832-ig 51 magyar- és 293 idegennyelvű kötetet hozott piacra. A Heckenast és Emich cégek nem kevésbé tevékenyek voltak. Amaz 1873-ban 919 műnek a kiadási jogút ruházhatta át a Franklin-Társulatra, emez pedig 1868-ban 850 kötetet adott át az Athenaeum r.-t.-nak.

A kiadók vagy bizonyos számú példány átengedésével, vagy bizonyos összeg lefizetésével díjazták a szerzőket. Így Landerer 1788-ban Dugonicsnak 80 példányt adott át *Etelka* c. regényéből, melyet 1000 példányban nyomtattak. Emich Petőfinek 1846 végéig írt verseit 500 pengő forintért vette meg. 1880 táján a kiadók 15-30 forintjával díjazták a könyvek ívét. A Tudományos Akadémia is ívenként 60 koronát fizetett a tudományos könyvek és értekezések szerzőinek. A Ráth-cég 1863-ban azt az újítást hozta be, hogy fix összegért magához váltotta bizonyos időre egy-egy szerző műveinek kiadási jogát. A szerzőknek az eladott példányok árából biztosított százalékos haszonrészesedés, mely külföldön régóta elterjedt díjazási forma volt, nálunk szélesebb körökben csakis a világháború utáni bizonytalan gazdasági helyzetben kezdett meghonosodni.

A könyvek kelendősége természetesen mindenkor igen különböző volt. 1830 táján Rummy szerint „a magyar munkák szerzői, mint magánkiadók ritkán tudtak 200 példánynál többet elhelyezni s a könyvkereskedők sem vitték, mint kiadók, 300-400 példánynál többre”. Jókai regényei, az író dicsőségének virágkorában, rendszerint 2000 példányban jöttek ki s egy-egy ilyen kiadás 8-10 év alatt fogyott el. Az Akadémia tudományos kiadványai és folyóiratai 400-600 példányban hagyták el a sajtót és csekély kivétellel csak évtizedek alatt keltek el. A füzetekben, majd részletfizetéses kötetekben kiadott, ismeretterjesztő és szépirodalmi művek és vállalatok kelendősége már jóval nagyobb volt. Az Athenaeum millenáris története pl. 20.000 példányban készült. Herczeg Ferenc összegyűjtött művei (Sing-er és Wolfner) 10.000 példányban keltek el, Rákosi Viktor műveit pedig 10.000 példányban, míg Mikszáth Kálmán műveit és Révai Nagy Lexikonát még ennél is jóval nagyobb példányszámban terjesztette el a kiadója: a Révai Intézet.

A szerző és könyvnyomtató, illetve a könyvkiadó egymáshoz való viszonyát hazánkban egy 1793-ban kelt királyi rendelet szabályozta először, mely a jogcsíthatlan utánnomást pénzbírságon kívül a szerzőnek, illetve annak jogutódainak kijáró kárpótlás terhe alatt tiltotta. 1843-ban a Kisfaludy-Társaság kezdeményezésére és Szemere Bertalan irányítása mellett elkészült az 1837. évi porosz törvényjavaslathoz igazodó első magyar szerzőjogi törvényjavaslat, melyet az 1844. évi országgyűlés a maga részéről el is fogadott, de amelyet a király nem emelt törvényerőre. Az abszolutizmus korában, 1853 május 1-ével kezdődő hatállyal nálunk is az 1846-i osztrák pátenst léptették életbe. Az 1861-i országbírói értekezlet ugyan megszüntette az osztrák jogállapotot, de a szerzői

jog magyar kodifikálása 1884-ig elhúzódott. A szerzői jog kölcsönös védelmét biztosító 1886. évi berni egyezmény pedig hazánkban csakis a trianoni béke értelmében lépett érvénybe. Addig a szellemi javak kölcsönös védelmét az egyes államokkal kötött külön szerződések biztosították.

Könyvkereskedelmünket egy 1772-ben kibocsátott rendelet szabályozta először. A könyvkereskedői iparjogot a helytartótanács osztogatta, de az engedély megadása a városok részéről nem egyszer heves ellenzésre talált. 1792-ben Pesten mindössze két könyvkereskedő és hat könyvárusítással is foglalkozó könyvkötő működött. 1909-ben a fővárosi könyvkereskedők száma már 204-re emelkedett. Az ország összes könyvkereskedőinek száma 1859-ben 102 volt, 1909-ben pedig 844. 1926. április 15-én a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesületének kötelékébe tartozó kiadók száma 48 volt (ezek közül 3 vidéki), a könyvkereskedők száma pedig Budapesten 170, vidéken 247. Utóbbiak 95 község közt oszlanak meg. A ma is fennálló legrégebb budapesti könyvkereskedés az Eggenberger-cég, melyet 1768-ban alapítottak. Külön hely illeti meg könyvkereskedelmünk történetében a Méhner Vilmos céget (1872), mivel ez honosította meg nálunk a kolportázs-kereskedelmet. A könyvkereskedelem egy másik új formáját, a részletüzletet pedig a Révai-cég hozta be hozzánk 1885-ben. A részletüzlet útján a sorozatos vállalatokat akkora példányszámban helyezték el az országban könyvterjesztő ügynökök, aminőről addig még csak álmodni sem mertünk. Így a Pallas-lexikonból 22.000 példány kelt el. A nagy példányszámban előállított olcsó könyv tömeges terjesztése 1910 táján lendületet kapott akkor, amikor a Beszerzési és Szállítási Részvénytársaság, mely addig csak lapok terjesztésével foglalkozott, a könyvet is bevonta érdekkörébe. A terjesztést a pályaudvarokon felállított könyvesboltok, a tőzsdék és az utcai lapelárusítók végezték.

A könyvterjesztés ezen újabb módjai és szervezetei azonban továbbra sem tették fölöslegessé a sajátképi könyvkereskedőket, akik éppen az értékesebb kiadványokra nézve ma is nélkülözhetetlen közvetítők a kiadók és olvasók között. Feladatukat igen megkönnyítette a Révai Testvérek és Aigner Lajos által máj. 1869-ben kifejtett bizományosi tevékenység. Ebből alakult a Magyarországi Könyvkereskedők Központi Bizományi Üzlete, melyet Rényi Károly alapított meg a múlt század fordulóján s amely heti csomagokban küldte szét az ország minden táján működő könyvkereskedőnek az újdonságokat.

A könyvkereskedelemnek mind e formái kizárólag új könyvek forgalomba hozatalával foglalkoznak. Régi könyveket sokáig csupán zsidókereskedőknél és könyvárveréseken lehetett beszerezni. Az első, kizárólag használt könyvek eladásával foglalkozó könyvesboltot, úgynevezett antikváriumot 1815-ben alapította Pesten Ivanics Zsigmond. 1909-ben a magyar szent korona országainak területén 74 ódonkönyvkereskedés állt fenn s ezek közül 47 a fővárosban működött.

A könyvkiadás és könyvkereskedelem ezen történelmileg kialakult változatait egy csapásra me akarta változtatni az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság. Mindenekelőtt egy tizenkét tagú írói direktóriumot alakítottak, mely, mint a Szellemi Termékek Orsz. Tanácsának egyik szerve, a kiadásra kész kéziratok olvasását, megbírálását és elfogadását vagy elutasítását s azonkívül az írói kataszter Összeállítását volt hivatva elvégezni. Az elfogadott művek természetesen „köztulajdonba vétettek” s az írók megélhetését az állam havi 3000, illetve 1200 korona díjazással kívánta biztosítani, aszerint, amint az íróvá minősített proletárok a kataszter A vagy B osztályába soroztattak. A könyvkiadás és -terjesztés technikai részét ugyancsak a Szellemi Termékek Orsz. Tanácsa bonyolította le a szocializált nyomdai üzemek és könyvkereskedések útján-, mely utóbbiak a Tanács elosztószervei gyanánt működtek. A dik-

tatúra megszűnte után a régi rend ezen a téren is újból helyreállt, bár a veszített háború szerencsétlen következményei, mint a szellemi és gazdasági élet minden terén, itt is egyre súlyosabban éreztették hatásukat.

A könyvek nagyobb elterjedtségének kifolyásaképpen a kiadók a XVIII. század utolsó évei óta nemcsak kötve, hanem mintázott vagy sima papírborítókba fűzve is piacra vetették könyveiket. Kiadói könyvkötésekhez a múlt század húszas évei óta leginkább vásznat, illetve kalikót használtak s ezeket a sokszor agyonterhelt díszítésű köteteket a legkülönbözőbb gépekkel főszerelt gőz-, majd villanyerőre berendezett könyvkötészeti nagyüzemekben állították elő. Nálunk az első s ma is legnagyobb szabású ilyen könyvkötőüzemet Gottermayer Nándor létesítette a fővárosban. A gyári kötés ugyan nem szorította ki végkép a kézi-kötést, de azzal, hogy gépei s fogásai egy részét a kismesterek is átvették, utóbbi tartósságát nem éppen kedvezően befolyásolta. A könyvkötő-kisipar tovább is virágozott hazánkban, de művészi színvonalra csak elvétve emelkedett. A művészi kötés terén is kivált szolid technikai tudásával a budapesti Gottermayer-cég s a helyi hagyományokat híven ápoló debreceni Dávidházy-cég. Galamb József és Jaschik Álmos pedig, mint iparművészeti könyvkötőtanfolyamok vezetői is fáradoznak könyvkötőiparosaink technikai tudásának és művészi ízlésének a fejlesztésén.¹

36. §. A SZELLEMI TERMÉKEK TECHNIKAI ELŐÁLLÍTÁSA ÉS FORGALOMBAHOZATALA.

Írta: KEÉRI-SZÁNTÓ ANDOR.

Bevezetés.

Valamely szellemi terméknek technikai előállítása (kinyomatása), kiadása és forgalombahozatala oly sokágú, annyi nyomdatechnikai, az általános műveltségben gyökerező és jogi ismeretből tevődik össze, hogy annak teljes és kimerítő ismertetésére ez a tanulmány nem vállalkozik.

Ennek a kis tanulmánynak az a célja, hogy közvetíteni próbálja azokat az alapfogalmakat, amelyek nélkül valamely mű kiadására és forgalombahozatalára még csak gondolni sem lehet.

E célkitűzés jelöli meg azokat a határokat, amelyek közt jelen tanulmány halad. Világos tehát, hogy tisztára praktikus célt szolgál, nem foglal magában történelmi visszpillantásokat, fejlődéstörténeti részeket, nem vezeti az olvasót a technikai előállítás, a grafikai tudomány útvesztőibe, hanem lehetőleg egyszerűen és világosan rá akar mutatni arra a tevékenységi láncolatra, amely a kiadó munkálkodását vezeti attól a perctől kezdve, hogy valamely kézirat kiadására vállalkozik, egészen addig, ameddig a kinyomott kéziratot forgalomba hozza.

Ekként van adva az a rendszer is, melyet követnünk kell.

Foglalkoznunk kell tehát elsősorban a kiadásra szánt kézirat külső kellékeivel, a papírbeszerzéssel, a nyomdai munkálatokkal, kötési munkálatokkal, az ármegeállapítás (kalkuláció) kérdésével és a forgalombahozatal módjaival.

Mindezekkel a kérdésekkel annak is tisztában kell lenni, aki saját kiadásá-

¹ A háború utáni viszonyokra nézve l. Erdösi Károly, Magyar Könyvtermelés és világ-
könyvtermelés, 1922 és A magyar szellemi élet válsága e. cikket a Budapesti Szemle'1923. évi
szeptemberi füzetében.

ban ad ki egy művet, vagy folyóiratot. Ha azonban azokat kiadóra kívánja bízni, a kézirat átvételekor a kiadó és szerző között megállapodásnak kell létrejönnie. Ez a megállapodás természetesen számos kiadó- és szerzőjogi kérdést érint. A könnyebb megérthetőség okából ilyen megállapodási tervezetet közlünk is, de csak a jelen tanulmány végén; azért a végén, mivel a teljes anyag ismerete után az ott könnyebben érthető meg.

A sajtókész kézirat.

„Sajtókész”-nek az olyan kéziratot nevezzük, amely teljesen kész, megérett arra, hogy minden további változtatás nélkül sajtó alá, a nyomdába kerüljön.

Az ilyen kéziratnak az egyik kelleke az, hogy csak a papír egyik oldalára írassék és hogy ezek a papírlapok – tévedések elkerülése végett – folytatólagos lapszámozással legyenek ellátva. A papír egyik oldalára való írásnak az a célja, hogy egyrészt a szedés közben a hátulsó oldalra írt szöveg elkenődve olvashatatlaná ne váljék, a másik és főcélja az, hogy a szöveg könnyen szétosztható legyen és több szedő egyidőben végezhesse a szedési munkákat.

Egy másik kellek az, hogy a kézirat olvasható legyen. Rossz kézirat a szedést nagy mértékben megnehezíti, a szedési költségeket drágítja és számos sajtóhibára ad alkalmat. Megfontolandó tehát, hogy rossz kézirat esetén nem takarékosabb dolog-e azt lemásoltatni, mint úgy, ahogy van, nyomás alá adni.

Továbbá különösen kell ügyelni arra, hogy az egész kéziratban keresztül egy-egy ortográfia használtassék, hogy az idegennyelvű szavak, főként tudományos munkákban használt rövidítések és képletek, főként tisztán és olvashatóan legyenek írva, mivel a szedő – az illető tudományágban nem lévén jártos – egyébként nem igazodik el.

A „sajtókész” kéziratban már eleve megjelölendők azok a szavak vagy mondatok, amelyek a szövegből kiemelendők, továbbá, ha különböző, ú. n. „kevert” szedéstről van szó, hogy mi szedendő pl. garmonddal, petítivel, stb. (A kiemelés módjairól, valamint a különböző betűnagyságokról lentebb szólunk.)

Ugyancsak világosan feltüntetendők a fejezetek fő- és alcímei, – mert ha mindezek nincsenek a kéziratban megjelölve, úgy az ilyen módosításoknak a ki-szedés után való keresztülvitele tekintélyes költségtöbblettel jár.

Ha a szövegbe illusztrációk kerülnek, ez a körülmény az illető helyen megjelölendő. A leghelyesebb, ha a kéziratba az illusztrációs anyag arra a helyre ragasztatik be, ahová tényleg kerülni fog.

Általános tudnivalók.

A „sajtókész” kézirat birtokában, de a szellemi termék közzététele előtt tisztában kell lenni azokkal a hozzávetőleges költségekkel, amelyekbe a közreadás kerül. Eleve tehát tisztában kell lennünk a formátummal és a külső kiállítással, továbbá a kinyomtatandó példányszámmal, hogy a költségek megállapíthatók legyenek. A kinyomtatandó példányszám egyike a legnehezebb kérdéseknek. A tapasztalat azt igazolja, hogy minden mű szerzője műve kelendőségére nézve optimista. Éppen ezért a leggondosabban mérlegelendő, hogy a kiadásra kerülő mű iránt az érdeklődők minő köre jöhet tekintetbe, ezeknek vásárlóképessége minő, a gazdasági viszonyok miképpen befolyásolják éppen a tekintetbe jövő érdeklődők anyagi helyzetét, van-e versenyző munka a piacon, hasontermésztű idegennyelvű munka *megjelent-e*, és ha igen, mennyire veendő az számításba, a terjesztésnek minő módjai vannak kilátásba véve stb. (Éppen ezért elkerülhetetlen, hogy a kiadó a szellemi termék megjelentetése előtt előzetes kalkulációt készítsen. Hogy az ilyen kalkuláció miképpen készíthető, erre e helyütt még nem

térhetünk ki. Az olvasó azonban meg fogja találni azt ott, ahol a művek kalkulációjáról szólunk.)

Külső kiállítás alatt értjük a papiros minőségét és formátumát, a választható betűk nagyságát és formáját, a mű borítékát avagy kötését, a műhöz szükségelt mellékleteket, a sima szövegrész közt elhelyezendő grafikonokat vagy tabellákat, az esetleges könyvdíszeket, az ú. n. fej- vagy záróleceket stb. stb.

Már a fentiekből is világos, hogy a külső kiállításra nézve nem lehet általános érvényű szabályokat felállítani. Gondos megállapítás tárgyává kell tenni a könyv tartalmát és célját. Más a megjelenési formája egy szigorúan tudományos jellegű munkának, más egy szépirodalmi műnek, más egy díszmunkának, más egy folyóiratnak. A külső kiállítás helyes megválasztása lényeges befolyást gyakorol a könyv kelendőség-ére, mert hiszen természetes, hogy a kiállítás-mikéntje az előállítási árat is nagymértékben befolyásolja.

Mindezeknek előrebocsátása után át kell térnünk mindazon tényezők beható vizsgálatára, amelyek összessége döntő szerepet játszik az előállítandó könyvnl vagy folyóiratnál.

A papiros.

A szellemi termék kinyomatásához szükséges papiros vagy a papírgyártól, vagy a papírnagykereskedőtől szerzendő be.

A papirosnak egyenesen a nyomtatványt előállító nyomdától való beszerzése csak akkor jöjjön tekintetbe, ha a nyomdatermék összköltségeihez képest a felhasználandó papírmennyiség ára viszonylag oly csekély, hogy a papirosnak külön való beszerzésével foglalkozni nem igen érdemes. Elv tehát az, hogy a papírbeszerzés lehetőleg első kézből történjék. A papírgyártól való megrendelésnek nemcsak az az előnye, hogy a megrendelő a papirost a közvetítői haszon kikapcsolásával, gyári áron szerezheti be, hanem az is, hogy a papír minőségét, súlyát, színezését előírhatja és nem kényszerül meglevő, a célnak kevésbé megfelelő papirost igénybevenni.

Papírgyártól természetesen csak akkor lehet papirost beszerezni, ha a szükségelt papírmennyiség nagyobb, legalább $\frac{1}{2}$ vagon (2500 kg), mert kisebb mennyiség kigyártására egy papírgyár sem vállalkozik.¹

* Ha alapul veszünk pl. egy átlagos nyolcadrét alakú könyvet, ehhez 78 X 104 cm-es nagyságú ívek használhatók fel. Ez a 78X104 cm-es ív négyszeres nyolcadrét nagyságának felel meg, úgyhogy ezt az ívet negyedrészeire kell összehajtani, hogy ekként a fentebb említett nyolcadrét alak egy ívét (16 oldalát) megkapjuk. Ha annak a nyomdának a gépfelszerelése, amelynél a művet előállítani kívánjuk, ezt megengedi – tehát ha rendelkezik ilyen nagyságú nyomófelületű géppel –, akkor a fentebb jelzett összehajtásra nincs szükség, hanem az egész 78X104-es alak teljes egészében felhasználható, azaz a nyolcadrét alaknak egyszerre 64 oldala nyomható olyképp, hogy a teljes ívfelület egyik oldalára 32 oldal és a másik oldalára ugyanaz a 32 oldal nyomható. Természetesen a papír a második nyomásnál megfordítatik, úgyhogy az előző nyomás kiegészítő oldalai kerülnek a másik oldalára. (Ezt még később bővebben meg fogjuk magyarázni.) Ekként tehát két harminckettes oldal (kétszer 32-64 oldal, azaz 4 ív) nyomható ki, és ezért hívjuk ezt a formátumot a nyolcadrét alak viszonylatában négyszeres alaknak.

Egy negyed vagonban van kb. 45.000 ív a fenti nagyságú papirosból és egy ív súlya kb. 56 g. Tehát $45.000 \times 56 \text{ g} = 2520 \text{ kg}$. Ha már most egy 25 íves nyolcadrét alakú könyvet akarunk előállítani 3000 példányban, akkor a fenti 78X104-es négyszeres alaknál háromszerszer kell vennünk a 25 ív egynegyed részét. Tehát $25:4=6-25 \times 3000=18.700 \text{ ív}$.

Negyed vagon papirosból tehát két teljes 25 íves 8° alakú könyv kerül ki 3-3000 példányban és még fennmarad 7600 ív papiros.

Ha ugyanezt a formátumú papirost pl. egy ugyancsak nyolcadrét alakú folyóirat ezámára használnék fel, amely folyóirat, tegyük fel, havonként egyszer jelenik meg négy ív terjedelemben 4500 példányban 10 hónapon keresztül, akkor a számítás a következőképpen alakul: egy hónapban kell $4 \times 4500 \text{ ív} = 18.000 \text{ ív}$; 10 hónap alatt tehát 180.000 ív . Minthogy a fentebb/előadottak ezerint négyszeres nagyságú papírral számoltunk, a $180.000:4=45.000 \text{ ív}$. Tehát ehhez a folyóirathoz a fenti példányszám és terjedelemben éppen egy negyed vagon papirosra van szükség.

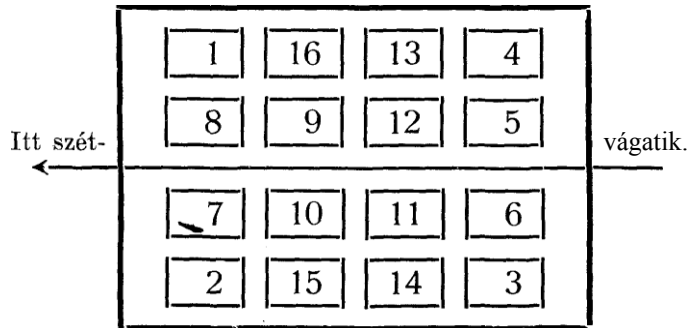
Kisebbségi papírszükséglet esetén csak a papírnagykereskedő jöhet tekintetbe, aki számos mintával rendelkezvén, legalább arra tud alkalmat nyújtani, hogy a megközelítőleg legalkalmasabb papiros kerestessék ki.

De bárhol is szereztessék be a papiros, szükséges, hogy a megrendelő a beszerzési forrással közölje, hogy a papiros minő célra kell neki (pl. illusztrált munkához, sírna szedésű tudományos munkához, illusztráció nélküli folyóirathoz, szépirodalmi munkához stb.) és a leghelyesebb, ha mintaívet vagy mintakönyvet mutat fel és egyben közli, hogy a bemutatott minőségű és formátumú papíron kb. hány ív terjedelmű művet és hány példányban szándékozik kiadni.

Gyakorlatilag egyik legfontosabb kérdés a papírformátum megválasztása. Nevezetesen sokkal egyszerűbb a „szedéstükröt” (szedéstükrő alatt értjük egy oldal teljes szedését az egy oldalnyi papirosra elhelyezve) a papirosra alkalmazni, mint egy kiválasztott szedéstükrőhöz a megfelelő formátumú papiros beszerzési.

A papírforma megválasztásánál tudni kell azt, hogy minden papirosív mind a két oldalon megnyomatik, aminek természetes következménye, hogy minden ív kétszer fut át a nyomógépen. Mármost a gyakorlatban oda kell igazkodni, hogy a nyomás számát lehetőleg csökkentsük. Ez akként érhető el, ha lehetőleg dupla, esetleg négyszeres, nyolcszoros nagyságú íveket szerzünk be, úgyhogy egyidejűleg lehessen az ív elülső és hátulsó lapját megnyomni, ami viszont csak úgy érhető el, ha az elülső oldal szövege és a hátulsó oldal szövege egymásmellé nyomatnak és azután megfelelően összehajtatnak. (Ennek megvilágítására szolgáljon: ha egy felvágatlan quart-alakú könyv első ívét ki terítjük, akkor látjuk, hogy az ív egyik oldalára vannak nyomva 1., 16., 13., 4., 8., 9., 12., 5. könyvoldalak, míg az ív másik oldalára 7., 10., 11., 6., 2., 15., 14., 3. könyvoldalak. A nyomásnál kétszeres nagyságú ívet használunk fel, mint amilyent az olvasó kezében tart és e kétszeres alakú papiros egyik oldalára rányomják az első ív mind a 16 oldalát s azután az ívet megfordítják, s a másik oldalára ugyanazt a 16 oldalt nyomják. Ezután az ívet kettévágják.

„Kétszeres alakú” kinyomott ív képe szétvágatlanul.



Hogy az oldalak nemcsak ezen, hanem minden más papírnagyságnál milyen sorrendben következnek, erre nézve minden nyomda rendelkezik megfelelő sémákkal, amelyeket „kilövési formák”-nak hívunk.

Kisebbségi formátumú könyveknél vagy folyóiratoknál esetleg négyszeres, avagy nyolcszoros papírnagyság választható, amikor ugyancsak a fenti eljárást követik és természetesen lényeges megtakarítás érhető el. Ehhez azonban tudni kell, hogy a nyomda, mely a nyomást végzi, minő nyomófelületű gépekkel rendelkezik.

A szükségelt papírívszámot minden nyomda egész pontosan meg tudja állapítani. A megállapítás a következőképpen történik:

A már sajtókész kézirat egyik oldala kiszedetik és a kiszedett oldal terjedelme az egész kéziratához viszonyítatik. Az így nyert arányszám alapján megállapítható, hogy az egész kézirat terjedelme nyomtatásban hány oldalt fog kitenni és ennek megfelelően hány ív papírra van szükség. Természetesen n-ormális kéziratoldalt kell a számítás alapjául venni, ha pedig a kézirat változó írással van írva, úgy a váltakozó kéziratok aránya, illetőleg egymáshoz való viszonya tekintetbe veendő. Mechanikus úton ez a kiszámítás úgy történik, hogy megállapítandó az, vajjon az egész kéziratban hány szótag van (gondolatjel és két szám egy szótagnak veendő). E célból a különböző írású kézirat! lapok szótagjai összeszámítandók soronként, amikor is megállapítható, hogy átlagban egy-egy kézíratorsor hány szótagból áll. Ezután megszámlolandó a már kiszedett oldalon levő néhány sor szótagszáma, amiből viszont megállapítható, hogy átlagban a kiszedett sorokban hány szótag foglal helyet. A kézirati és kiszedett sorok szótagszámának összevetéséből kiszámítható, hogy hány kézirati szótag fér egy kiszedett oldalra.

A papírquantum megállapításánál nem szabad figyelmen kívül hagyni az ú. n. többletíveket (Zuschuss-t). A szállításnál, nyomásnál, fűzésnél, kötésnél bizonyos ívszám tönkremegy, holott ezekre a kész példányoknál szükség van. A tapasztalat azt igazolja, hogy ilyen többletívekre legalább három, de legfeljebb öt százalékot kell számítani az egész papírmennyiség után.

A papírminőségre vonatkozólag és annak helyes megválasztására nézve már tettünrméhány általános észrevételt. E helyütt mégis szükségesnek véljük megjegyezni azt, hogy amennyiben pl. oly füzetről vagy könyvről volna szó, amely tartalmánál fogva csak rövidebb ideig tarthat érdeklődésre számot, ott olcsóbb, fatartalmú papírnak felhasználása is helyénvaló. Míg olyan tudományos vagy egyéb értékes művek, melyeknél évtizedes élettartammal lehet számolni, jó szívós, famentes papírra nyomandók. A fatartalmú papírok ugyanis rövid időn belül megsárgulnak és néhány év alatt szét is esnek, míg a famentes papírok ilyen külső változásnak nincsenek alávetve.

Hogy valamely papír fatartalmú-e avagy famentes, az igen könnyen megállapítható. Ötszázalékos floroglucinoldatból egy cseppel a papírra fröccsentünk, amikor is karminpiros színt mutat az a papír, amely fatartalmú, míg az a papíros, amely fát nem tartalmaz, csupán halványan barnul meg. A vörös színek különböző árnyalatai mutatják meg, hogy a megvizsgált papírosban több vagy kevesebb-e a fatartalom. Minél pirosabb a folt, annál több a papírosban a fa.

Nyomdai munkálatok.

A papíros kérdésének elintézése után az a kérdés döntendő el, hogy minő betűvel, betűtípussal nyomattassék ki a sajtókész kézirat. Itt is szem előtt kell tartani azt, hogy a kinyomtatandó mű minő célt szolgál.

Nagy általánosságban megállapítható, hogy kisebb formátumú könyvek, folyóiratok kisebb betűvel, nagyobbak nagyobb betűvel szedendők. Lexikális munkák, szótárak, logaritmuss-táblák, statisztikai közlemények stb. már helytakarítás szempontjából is rendszerint kis betűvel, míg szépirodalmi, társadalomtudományi, közgazdasági, jogi stb. munkák nagyobb betűvel fognak szedetni, nem is szólván ifjúsági és díszmunkákról, ahol a nagy betűk használata szinte kötelező.

Általánosságban a következő fajta betűtípusokat különböztetjük meg:

1. gyémánt (Diamant) ~ MAGYARORSZÁG. Magyarország.
2. gyöngy (Perl) = MAGYARORSZÁG. Magyarország
3. nonpareille = MAGYARORSZÁG. Magyarország.
4. petit = MAGYARORSZÁG. Magyarország.
5. bourgeois (borgisz) = MAGYARORSZÁG. Magyarország.
6. garmond = MAGYARORSZÁG. Magyarország.
7. ciceró = MAGYARORSZÁG. Magyarország.
8. mediális = MAGYARORSZÁG. Magyarország.
9. tercia = MAGYARORSZÁG. Magyarország.
10. **textus = MAGYARORSZÁG. Magyaror**

Bármely nagyságban a dőlt betűt *kurzív*-nak, a vastagot *fett*-nek nevezzük.

Természetszerűleg a legkülönbözőbb formájú és vágású betűk vannak forgalomban, de minden betűfajta rendelkezik a fent felsorolt különböző nagyságokkal. A nonpareille-nél kisebb betű a közforgalomban alig használatos, míg a ciceró-nál nagyobb csak fejezetcímekül vagy címlapon alkalmaztatik.

Szabályként felállítható – noha ez ellen még szakemberek is gyakran vétkeznek –, hogy egy műben csak egy betűtípus alkalmaztassák. Ha most valamely oknál fogva nagyobb és kisebb betű alkalmazása szükséges ugyanazon mű keretén belül, úgy az alkalmazott betű magasabb vagy alacsonyabb foka vétesék igénybe, de ne történjék meg az, hogy pl. valaminek a kiemelésére egy nagyobb fajta, de más típusú betű használtassák fel. Az ilyesmi a mű kiállításának egységét, nyugodtságát és nemességét nagy mértékben rontja. Ezt nagyon sokan érzik, ha egy ilyen könyvet a kezükbe vesznek, anélkül, hogy ennek okát tudnák adni.

Valamely szónak vagy mondatnak a kiemelésére használatos a „r i t k í t á s”, amikor az egyes betűk között nagyobb hézagok hagyatnak, vagy a kiemelés „*kurzív*” betűkkel történik.

Ha arról van szó, hogy a kézirat lehetőleg kis helyre férjen el, akkor természetesen kisebbfajta betűt keresünk ki, de ezen felül még „compress”-szedést is alkalmazunk. Ez abból áll, hogy az egyes sorok között csupán a legminimálisabb hézag van. Az ilyen szedés természetesen kevésbé kellemes a szemnek, mint az olyan szedés, ahol „térző” (Durchschuss) alkalmaztatott. Ez a „Durchschuss” abból áll, hogy az egyes sorok között bizonyos hézag, levegő van, amiáltal az egyes sorok egymástól elkülönülnek és az áttekintést lényegesen megkönnyítik. Természetesen ezt a sorközt sem helyes tetszés szerint nagyobbitani, hanem ennek is arányban kell állani magával a betű nagyságával. A normális az, hogy ez a hézag a betű nagyságának egy negyedrészé legyen.

Ha illetéken megállapítottuk a betűtípust, a betűnagyságot és döntötünk a „Durchschuss” kérdésében, akkor a szedéstükör kérdése intézendő el. E kérdésnél arról van szó, hogy az egy oldalnyi szedés helyesen és ízlésesen kerüljön az egy oldalnyi papírosra. A helyes arány az, hogy a szedéstükör szélessége ugyanolyan arányban álljon a szedéstükör magasságához, mint aminő arányban áll a szedéstükör magassága a szedéstükör szélességének és magasságának összegéhez. Pl. ha a szedéstükör szélessége 8 cm és a magassága 15 cm, akkor $8:15 = 15:23$.

A szedéstükör elhelyezése a papíron, azaz a megfelelő térelosztás egyik lényeges kelléke annak, hogy a könyv vagy folyóirat külső megjelenése megfelelő legyen. Irányelv az, hogy egy fölcsapott könyvnél a két egymás mellett levő oldal összefüggő egészet mutasson és úgy hasson, mint egy becsukott szárnyas ajtó két szárnya. Az összeérő két margó legyen a margók közül a legkeskenyebb, hogy már ez is jelezze a szedéstükrök összetartozandóságát, de még mindig oly széleseknek kell lenniök, hogy bekötött könyvnél mindkét oldal szedéstükre teljesen kibontakozhassak, nehogy az olvasásban gátolva legyünk.

A külső, felső és alsó margóra vonatkozólag megjegyezni kívánjuk, hogy a külső és alsó margók rendszerint a papírvék egyenetlen szegélyéből kerülnek ki, szemben a felső margóval, miért is a körülvágásnál nagyobb rész esik el belőlük, mint a felső margóból. A szedéstükör elhelyezésénél ezen körülményre is tekintettel kell lennünk.

A felső margóra vagy a mű címe, vagy a fejezet címe, esetleg az illető fejezet tartalmának rövid megjelölése kerül. Ez utóbbit „élő cím”-nek hívjuk.

Az oldalszámok elhelyezésére vonatkozólag számos lehetőség kínálkozik. Eendszerint a felső margón, a szedéstükör bal, illetőleg jobb sarkában helyeztetnek el. Ha élő cím nincsen, úgy a lapszámzás a felső margón a szedéstükör közepére is kerülhet. Ezek a szokásos elhelyezések, noha újabban sokat kísérleneznek az oldalszámnak az alsó margón való elhelyezésével is. Ez azonban csak kivételesen és inkább szépirodalmi és dísműveknél engedhető meg, nem szólván arról, hogy fejlett ízlést és művészi érzéket követel.

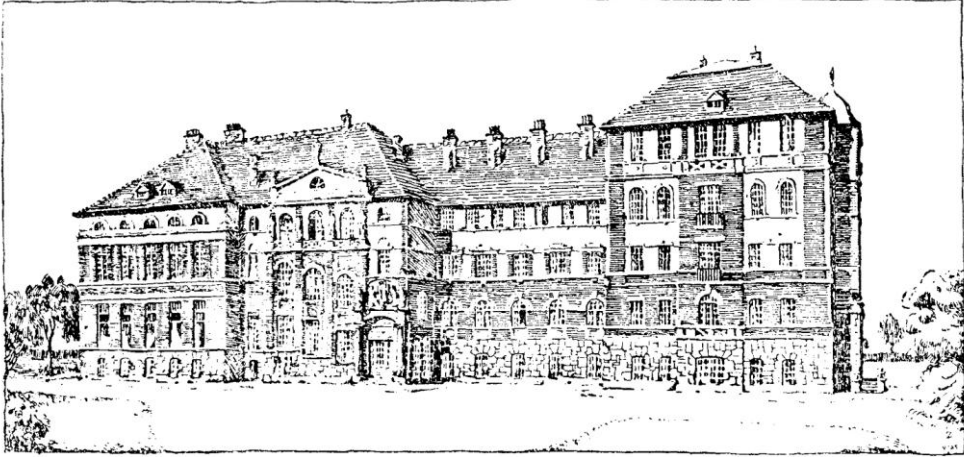
Ha tehát valamely könyvet vagy folyóiratot ki akarunk adni, akkor a leg-helyesebb, ha a nyomdával egy-két próbaszedést készíttetünk el, amikor is a fentiek alapján el tudjuk bírálni, vajjon az megfelelő-e avagy sem és esetleges észrevételeinket szakszerűen meg tudjuk tenni, úgyhogy azt a nyomda a szelleml termék kinyomásánál tekintetbe veheti.

A stereotípia.

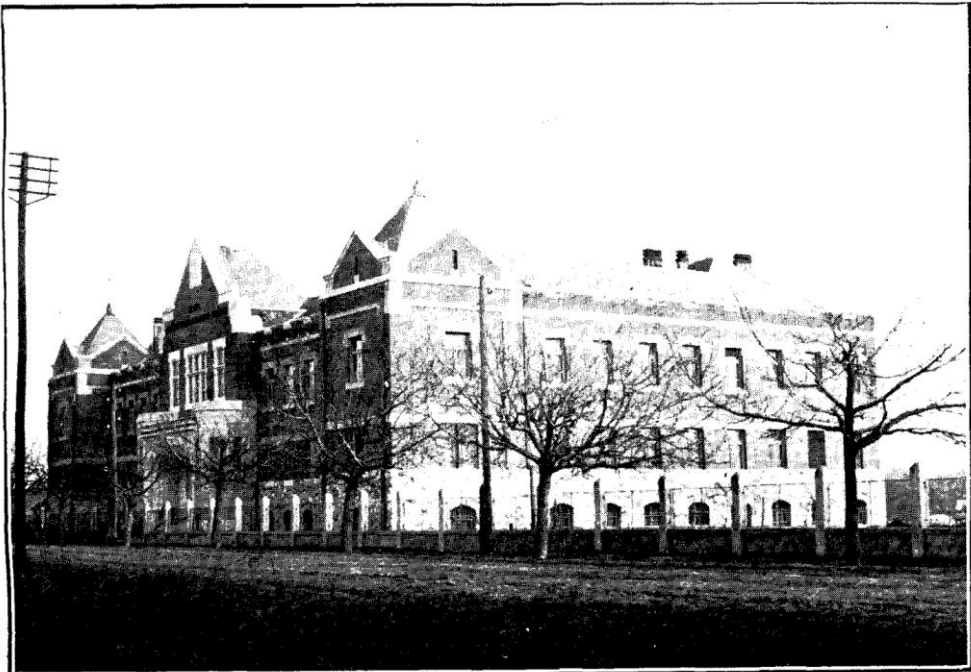
Stereotipizálásnak azt nevezzük, ha a szedésről stereotípiák (állandó lemezek) készülnek olykép, hogy megfelelően- előkészített selyempapír-rétegek az álló szedésre rápréseltetnek, amelyek aztán megszáradva, kemény lemezekké tömörülnek és a szedés negatívját mutatják. Ezekről az állandó lemezekről ölmoköntés útján megkaphatjuk ismét a szedés pozitívját. Különböző okok vezethetnek arra, hogy valamely munka stereotipizálása elrendeltessék. Pl. ha nagy példányszám és változás alá nem eső szövegnek kinyomatásáról van szó, amely esetben több kiöntés készíthető és így egyszerre több szedéssel rendelkezvén, több gépen nyomathatjuk egyidőben a művet. A stereotipizálás által tíjabb kiadásoknál megtakarítható a szedési költség, mivel a kiöntési költség a szedési költségnél kevesebb. Fontossága van a stereotípiának olyan újabb és tíjabb kiadásra kerülő komplikált szedéseknél (logarithmus-tábláknál, szótáraknál, tabelláknál stb.), ahol sajtóhibák okvetlenül elkerülendők.

*

A nyomdai munkálatok áaira vonatkozólag megjegyezni kívánjuk, hogy azokat a nyomdászok a mindenkori anyag- és munkabérek alapján készült tarifából számítják ki, amely tarifát a „Magyarországi Grafikai és Rokoniparosok Főnökegyesülete” (jelenleg Budapest, V, Mária Valéria-utca 12) állítja össze részükre és amely egyesület úgy a szak-, mint a hivatalos köröknek minden szakmabeli kérdésben felvilágosítást nyújt.



Közegészségügyi Intézet, Budapest.



Alföldi Mezőgazdasági Intézet, Szeged.

Korrektúra-levonatok.

A szedésről készült első levonatok, melyek arra a célra szolgálnak, hogy a szedésben előforduló hibák még nyomás előtt kijavíttassanak, korrektúra-levonatoknak hívjuk. A leghelyesebb, ha ezeket a levonatok úgy kívánjuk a nyomdától, hogy azok tördeletlenül, ú. n. „kutyanyelveken”, tehát folytatólagosan szedve kerüljenek a korrekturát végző egyénhez (szerzőhöz, szerkesztőhöz, kiadóhoz stb.). Ezeken ugyanis módja van még a korrekturát végzőnek nagyobb változtatásokat eszközölni, amit egy már tördelt korrektúra-íven – noha eszközölni ott is lehet – csak tetemesebb költségtöbblettel lehet keresztül vinni. Tördelt íveken ugyanis beszúrások vagy kiegészítések esetén a tördelést újból kell végezni és így megfizetni.

A korrektúra fontosságának kiemelése, azt hisszük, felesleges. De éppen fontosságánál fogva nyomatékosan meg kell jegyeznünk, hogy a nyomdásznak mindenkor szigorú utasítást kell adni arra nézve, hogy ki vagy kik kapják meg a korrektúra-íveket, de legfőként arra, hogy ki írja rá minden ívre az „imprimatur”-t. Csupán az arra jogosított imprimatúrája után szabad csak a nyomást megkezdeni.

Magának a korrektúrának elvégzése nem olyan könnyű feladat, mint azt sokan hiszik. Nem szólva arról, hogy számos ember képtelen az előtte fekvő szövegben a sajtóhibákat fellelni, már magának az észrevett hibának világos módon való feltüntetése és kijavítása bizonyos gyakorlatot igényel. Nagyon sokan, még tollforgató emberek is, nem ismerik azokat a szinte egyezményes jeleket, amelyekkel a nyomdászok dolgoznak. Így nem tudják feltüntetni, hogy miként kell bizonyos rosszul vagy hibásan szedett szöveget olyatén módon kijavítani, hogy az az ő intencióiknak megfeleljen és a nyomdász is megértse. Éppen ezért célirányosnak tartjuk az általánosan használt korrektúra-jeleket a mellékelt korrektúra-mintán bemutatni.

Az illusztrációról.

Számos olyan szellemi termék van, amely illusztrációt kíván. Így matematikai, fizikai munkák, amelyeknél grafikonok, ábrák elkerülhetetlenek, orvosi munkák, ahol pontos és világos illusztrációk nélkülözhetetlenek, művészeti munkák, ahol festmények, szobrok, épületek ábrázolásai elmaradhatatlanok stb.

Hogy ilyen műveknél a papírra is ügyelettel kell lenni, azt már említettük. E helyütt külön ki akarjuk emelni, hogy ott, ahol nem vonalas ábrázolatok, hanem tónusos illusztrációk visszaadásáról van szó, ott jóminőségű, simított papírost kell használni és éppen ezért mindig vizsgálat tárgyává kell azt is tenni, vajjon az illusztratív anyag nem gyűjthető-e össze, amikor is függetlenül adható, avagy pedig a mű természete megkívánja-e, hogy az illusztrációk a szöveg megfelelő helyére kerüljenek, aminek viszont az a következménye, hogy az egész mű ezen finomabb és ennél fogva drágább papiroson nyomandó ki. Ha az illusztratív anyag függetléként kerül a műbe, avagy pedig az illusztráció nem a szöveg között elszórva, hanem külön mellékleteken jelentethető meg, akkor nemcsak azt érzük el, hogy a mű szövegrésze *olcsóbb* papiroson, hanem azt is, hogy az illusztratív anyag *külön* nyomatható. Ennek takarékosági szempontból az a nagy előnye van, hogy az ívnagysághoz képest több melléklet nyomható egyszerre, ami különösen többszínnyomású illusztrációknál lényeges megtakarítást jelent.

Az illusztratív anyagot vagy maga a szerző szolgáltatja, vagy egyéb már meglévő kiadványokból szedhető össze. Ez utóbbi esetben esetleg klisék és gal-

vanók (1. később) méltányos összegért az illető kiadótól kölcsönkaphatók vagy megvehetőek.

Rá kell mutatnunk azonban, hogy szerzői jogi törvényünk külön intézkedik arra nézve, hogy minő ábrázolatok használhatók fel szabadon, viszont mikor kell a jogosítványt megszerezni. (1921: LIV. te. 60-67. <§.)

Az illusztratív anyag technikai előállítására, illetve sokszorosítása meglehetősen bonyolult és nagyobb szakképzettséget igényel. Nem is minden nyomda alkalmas – már hiányos felszerelésénél fogva sem – mindenfajta illusztráció előállítására. E tanulmány keretén belül nem adhatjuk az összes technikai eljárások részletes leírását, mégis útbaigazításként a következőket kívánjuk megemlíteni:

A sokszorosítási eljárásoknak három fajtáját ismerjük, és pedig:

- a) a *magasnyomású eljárást*,
- b) a *mélynyomású eljárást*,
- c) a *síknyomású eljárást*.

A *magasnyomású eljárás* keretébe tartoznak: a fametszet, fototipia és az autotipia.

A *mély nyomású eljárás* keretébe tartoznak: a réz- és acélmetszet, a rézkarc, a ceruza-, kréta- és tusrajz-modor, a heliogravür (fotogravür vagy fényrézmetszet), a mélynyomás és a relief nyomás.

A *síknyomású eljárás* keretébe tartoznak a könyomás vagy litográfia, a cink- vagy offset-nyomás, a fotolitográúia és a fénynyomás.

A *magasnyomású eljárásoknál* az alapelv az, hogy a rajz vonalai kiemeltnek és a vonalak közötti részek kimetszetnek, mint a fametszeteknél, vagy ki-maratnak, mint a fototipianál és az autotipianál, úgyhogy csak a kiemelkedő rajz veszi fel a festéket.

A fametszet a magasnyomású eljárás legrégebb és legművészebb formája, amely úgy készül, hogy simára gyalult fára a művész maga rajzolja rá a sokszorosítandó kép tükörképét és a vonalak közötti részt, az úgynevezett „hús”-t vésővel kiemeli.

A fototipiai és autotipiai eljárásoknál az illusztráció fotomechanikai úton kerül a fémlemezre és ezen eljárásoknál a vonalak közti rész vegyi úton távolítatik, mára tik el a lemezről. A fototipiai eljárás, amely az egyszerűbb és olcsóbb, ott alkalmaztatik, ahol a rajz csak vonalokból áll, míg az autotipiai eljárás ott, ahol a reprodukálható kép árnyhatásai adandók vissza.

A fenti módon készített eredeti dúcokról (klisé) *stereotípiák*, míg a finomabb rajzú klisékről és fametszetekről ú. n. *gajvanók* készíthetők.¹

A *mélynyomású eljárásoknál* az alapelv az, hogy a rajz vonalait bemélyítik és a vonalak közötti részt letakarják vagy a nyomás iránt érzéketlenné teszik. Ezáltal az elmélyített részek veszik fel a festéket és a vonal közötti részek teljes vagy részleges letakarásával hozzák ki az árnyhatásokat.

A mélynyomás művészebb formája a réz- és acélmetszet, a rézkarc, a ceruza-, kréta- és tusrajz-modor, ahol a sima réz- vagy acéllemeze a művész maga

¹ A stereotípiák készítési módjáról már fentebb beszéltünk. A galvanók készítési módja a következő: a dúcra viaszlevonatot készítenek, amelyet grafitporral sűrűn behintenek. Az így kapott viaszmatricát egy kénsav- és kékgalic-oldatból álló fürdőbe teszik, amelyen elektromos áram vezetetik keresztül. Ugyanebbe a fürdőbe megfelelő nagyságú rézlemez is kerül, amelyről a réz leválik és ráakódik a viaszlemeze, annál vastagabban és keményebben, minél tovább fürösztik. A fürdőből kivéve a viaszlemezt forró vízzel leöblítik, ettől a viasz leolvad és a lemezen csak a rézjevonat marad meg. Ha a galvano gondosan készül, úgy semmiben sem különbözik az eredetitől.

rajzolja a művészi terméket, míg a heliogravürnél, mélynyomásnál és reliefnyomásnál a kép fotomechanikai úton kerül a lemezre.

A *síknyomású eljárás* lényegére nézve a magas- és mélynyomású eljárások közt foglal helyet, mert míg az elsónél domború, a másodikonál homorú rajzot nyomunk, itt a rajz a kőlap síkján fekszik. A könyomás azon kémiai jelenségen alapszik, hogy az olaj vízzel, amint az köztudomású, nem keveredik. A kép negatívumát átviszik a kőre, a többi részeket pedig vízzel átítatják. Nyomás közben csak azok a részek veszik fel a festéket (olajtartalmú), amelyek vízmentesek.

Művészibb formája a könyomás vagy litográfia, amelynek fajai aszerint» hogy milyen eszközzel viszik át a rajzot a kőre: tollrajz, kréтарajz és a kőkarc.

A fotolitográfiánál és a fénynyomásnál a rajzot fotomechanikai úton viszik át a kőre.

Az offset-nyomás, amely újabb keletű és csak mostanában kezd hazánkban elterjedni, szintén litográfiai eljárás, t. i. az itt használt cinklemez éppúgy dolgozzák fel, mintha litográfiai kő volna. A lényeges különbség csak az, hogy nem közvetlenül a lemezről kerül a rajz magára a papirosra, hanem a rajz előbb a lemezről egy gummihengerre nyomatik át és erről a gummihengerről történik a nyomás. (Innen a neve is: offset = átnyomás.)

A könyvkötészet.

Ha egy műnek összes ívei már kinyomattak és úgy a címlap, mint az előszó, tartalomjegyzék, boríték és a műhöz tartozó netáni melléletek elkészültek, akkor a könyvkötőmunkára kerül a sor. Az mindenki előtt ismeretes, hogy a művek fűzve vagy kötve kerülnek forgalomba,

A fűzött (brochirozott) könyvek rendszerint olyanok, amelyeknél az olcsóbb eladási ár fontossággal bír és az ívszám nem túlságosan nagy. Huszonöt-harminc íven felüli művek fűzésre nem igen alkalmasak, mert rövidesen szétesnek.

A fűzésnek legegyszerűbb és legolcsóbb, de emellett tartósság szempontjából legrosszabb módja az, ha az ívek hátul összeenyveztetnek és összepréseltetnek. Ezt az eljárást „hollanderezés”-nek hívják és csak ott alkalmazzák, ahol a mű két-négy ívből áll. Természetes, hogy az ilyen ívek kissé gyakoribb használatnál szétesnek.

A fűzésnek másik módja az ú. n. drótfűzés. Itt az ívek drótfűzőgépen dróttal kapcsoltnak össze, még pedig akként, hogy a könyv lapjai *egymásra* helyeztetnek. Ismeretes a drótfűzésnek az a módja is, ahol az ívek helyeztetnek *egymásra* és azután drótkapoccsal oldalt átűtetnek. Ez utóbbi módszer csak ott alkalmazható, ahol kevés ívről van szó. Nagyobb ívszámú műnél nem vihető keresztül, már csak azért sem, mert természetesen a könyv vagy folyóirat igen rosszul nyílnék és minduntalan összecsapódnék.

Vége a fűzésnek harmadik, legfinomabb és legtartósabb módja a fonállal való fűzés, amely értékesebb munkáknál használatos. A múltban Németországban csak az ilyen fonállal való fűzést engedélyezték iskolakönyveknél, részint a tartósságra való tekintettel, részint, hogy a gyermekek a kezüket meg ne sértsék.

A könyvek kötési a legkülönbözőbbek lehetnek. A legolcsóbbak a papírkötésűek. Manapság már igen szép és külön e célra gyártott, valóban tartós papírokat lehet kapni. Minthogy azonban a könyv gerince a legérzékenyebb, használat közben itt rongálódván a legjobban, éppen ezért már régebben is a könyv gerincét vászonnal vonták be és csak a kötés többi részéhez használták a papírananyagot. Ezek az ú. n. félvászonkötések, amelyeket az idők folyamán

oda javítottak, hogy a könyv másik érzékeny részét, t. i. a sarkokat ugyancsak vászonnal borították. Megjegyezzük, hogy manapság a félvászón- és az egészvászónkötés között, különösen ha a félvászónkötetek sarkai is vászonborítással vannak ellátva, nem lényeges az árkülönbség, mert noha a vászonanyag a papíryanagnál drágább, viszont a fenti módon leírt félvászónkötéseknél a munkabér tetemesebben több.

A papírkötésen, a fél- és egészvászónkötésen kívül gyakoribbak a fél- és egészbőr-, a pergament-, celluloid-, selyem- és egyéb luxuskötések, amelyekkel itt foglalkozni felesleges. Nem foglalkozunk továbbá azzal sem, csak megemlítjük, hogy újabban a bibliofil-könyvekkel kapcsolatosan nagy luxus kapott lábra a könyvek kötése terén és igen jeles grafikumművészek foglalkoznak rendszeresen kötési tervek készítésével.

Említést kell azonban tennünk arról, hogy a könyvkötőnek különösen a mellékletek mikénti kötése tekintetében egész részletes utasítást kell adni. Nevezetesen gondosan meg kell jelölni, hogy egy-egy melléklet a szöveg melyik helyére kerüljön; részletes utasítást kell adni, hogy a melléklet papír- vagy vászonzsalaggal erősíttessék-e meg, és végül, ha a melléklet nagyobb, mint a könyv vagy folyóirat, hogy annak összehajtása és beragasztása miképp történjék.

Mihez tartás végett közöljük azt is, hogy a könyvkötői munkálatok kalkulációja ú. n. „részenkint” történik, aminek folytán minden egyes íven felüli anyag külön résznek számít. (Minden különálló melléklet, az ívvel össze nem függő előszó, regiszter stb.)

Éppen ezért itt említjük meg, hogy a leghelyesebb, ha valamely műnek a *nyomását* magánál a tulajdonképeni mű tartalmánál kezdetjük meg. Ez úgy értendő, hogy a címlap, előszó, netáni ajánlás és a tartalomjegyzék kinyomatásától egyelőre tekintsünk el és azokat tartsuk vissza. Ennek számos technikai oka is van (pl. a tartalomjegyzék az oldalszámokra utal és ezek csak tördelés után állapíthatók meg; a szerző a mű megjelenése előtt még gyakran a körülmények által is indokolt megjegyzéseket szeret tenni stb.).

A tulajdonképeni mű kinyomtatása után pedig törekedjünk arra, hogy a címlap, az előszó, a tárgymutató, továbbá – ha lehetséges – a mellékletek is ívekre összesíttessenek, mert ekként – mint tudjuk – a nyomásnál is megtakarítást érhetünk el, de meg a könyvkötőmunkánál elesnek a külön „rész”-ek, amire szintén súlyt kell helyezni, mert manapság a könyvkötői munka már igen drága.

Az előállítási költségek kiszámítása és a bolti ár megállapítása.

A szellemi termékek technikai előállítása után szükség van az előállítási költségek kiszámítására, azaz röviden a kalkuláció megejtésére, hogy annak alapján megállapíthassuk azon árat, amelyen a mű forgalomba kerül. Kalkuláció alatt azt a műveletet értjük, amely összehordja mindazon költségeket, amelyek a művet terhelik és amelynek alapján úgy az előállítási, mint az eladási (bolti) ár megállapítható.

Elhibázott dolog, ha a kiadó (értve ez alatt a szerzőt is, ha művét maga adja ki) csak a mű előállítása után végzi el a bolti ár megállapításához szükséges kalkulációt. Neki ugyanis akkor, mikor valamilyen mű kiadására vállalkozni kíván, ú. n. előkalkulációt kell végeznie, amely nagyban és egészben nem különbözik a lentebb ismertető utólagos kalkulációtól, hacsak nem annyiban, hogy előzetes kalkulációba a kiadó előtt akkor ismeretes papír-, nyomdai stb. árak kerülnek be, míg a végleges kalkulációba a tényleg eszközölt kiadások. Szükség van azonban erre az előzetes kalkulációra, mert csak ennek az alapján tudja

a kiadó hozzávetőleg megállapítani, hogy minő befektetésekre lesz szükség, minő árért tudja majd a művet forgalomba hozni és ennek alapján megfontolhatja azt is, hogy a jelentkező ár mellett számíthat-e a mű kelendőségre avagy sem. A szerző vagy szerkesztő saját kiadásában megjelenő műnél különösen fontos annak tisztázása, hogy a nyomdai és más, nyomban a megjelenéskor fizetendő összegek milyen összegre rúgnak és hogy azokat a szerző vagy szerkesztő miből fogja kiegyenlíteni. Ezek az összegek ugyanis a mű eladásából csak fokozatosan térülnek meg és haszon akkor jelentkezik, ha több példány kelt el, mint amennyiből az előállítási költségek fedezhetőek voltak.

Mellékelten közlünk egy költségvetési (kalkulációs) példát, amelyből látható, hogy minő tételek szerepelnek egy-egy kalkulációnál, miként állapítandó meg az előállítási, az eladási (nettó) ár és a bolti ár (mindezekről alább bővebben szólunk), miképpen állapítatik meg az, hogy a költségek fedezésére hány példány szükséges stb.

Jeles kis könyvében Ranschburg Viktor¹ igen plasztikusan mutat arra rá, hogy a befektetési tételek között két csoportot kell megkülönböztetni. Az egyik: még pedig a rajzok, klisék, szedés és egyenetés teljesen független az előállítandó példányok mennyiségétől; míg a többi tétel, ú. m. papír, nyomás, fűzés, kötés stb. az előállítandó példányszámmal emelkedik vagy csökken. Az első csoport tételeinek változatlanóságából következik, hogy egy-egy példány önköltsége annál kisebb lesz, minél több példányra oszlik meg az első csoport befektetési összege. A kalkuláció tehát csak akkor áll szilárdan, ha csak annyi példányt állítunk elő, amennyi tényleg el is helyezhető, mert ellenkező esetben, vagyis, ha a tényleg eladott példányokért nem kapjuk meg azt a bevételt, melyet előre beállíthatónak tartottunk, az egész kalkuláció meginog és hamisnak bizonyul. A kalkuláció másik gyengéje a bolti ár megállapításának bizonytalanságában rejlik. E tekintetben is teljesen osztjuk Ranschburg idézett művében elfoglalt ama véleményét, amely szerint a kiadó ugyan szabad belátása szerint állapítja meg a mű árát, ha azonban va lamely könyv kelendősége nem felel meg a várákozásnak, akkor gyakran nagyobb engedménnyel, sőt nem egyszer a bolti ár leszállításával próbálja a kelendőséget fokozni, ami a kalkuláció újabb megromlását eredményezi. A veszély, hogy a kiadó elszámítja magát, különösen abban rejlik, hogy amikor egy könyvet ki szeretne adni, de úgy látja, hogy a befektetési összeggel szemben várható bevétel nem elég nagy arra, hogy az illető kiadvány elvállalását indokolja a kalkuláció javítása érdekében elkezd nagyobb példányszámmal vagy magasabb bolti árral operálni és így elméletben és a papíron igen kedvező kalkulációt hoz ki, amelyre aztán a valóság szomorúan rácsafol. A példányszám és a bolti ár emelésével ugyanis minden kalkulációt papíron csábítóvá lehet tenni és a kiadó ügyessége, eszessége és rátermettsége éppen abban mutatkozik, hogy meg tudja ítélni, melyik könyvből mennyit és milyen áron lehet eladni.

A könyvek bolti árának megállapításánál elsősorban az önköltségekből kell kiindulni és ennek alapján kell a könyv bolti árát megszabni. De a kiadó sok egyéb körülményre is legyen figyelemmel, így elsősorban a könyvek bolti árából adandó engedményre. Gondolni kell a kelendőség várható gyorsaságára is és olcsóbban lehet adni azokat a kiadványokat, amelyek rövidesen elkelnek, mint azokat, amelyek évek hosszú során a raktárakban pihennek és a lekötött tőke megforgatását lehetetlenné teszik.

A kalkulációnak gyakorlati célja fentiekből kitűnőleg abban áll, hogy az

¹ Ranschburg Viktor: A könyvkiadás mestersége. „Pantheon Irodalmi Intézet r.-t.”, Budapest 1922.

előállított szellemi termék egyes példányainak eladási (bolti) ára megszabassék. A kiadónak azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy ő nem a bolti árat kapja kézhez, hanem az ú. n. nettó árat. Ez a nettó ár természetesen kisebb, mint a bolti ár, mert a bolti árból le kell még vonni azt a százalékot, amelyet a terjesztő szerv (pl. könyvkereskedés) kap. Minthogy a kiadó nyereségre egyáltalán csak akkor tehet szert, hogyha az előállított szellemi termékből legalább annyi példány adatik el, ahány példány nettó áron való eladása szükséges ahhoz, hogy az összes előállítási és egyéb rezsiköltségek (fűtés, világítás, adó, személyzeti költség stb.) megtérüljenek, ennél fogva elsősorban az számítandó ki, hogy hány példánynak eladására van szükség ezen költségek bekereséséhez. Az egész kalkulációban egyébként is ez az egyetlen fix pont, mert itt látja a kiadó, hogy minő minimális példányszám eladása szükséges okvetlenül ahhoz, hogy az egész vállalkozásra rá ne fizessen. Ennek az eladható minimális példányszámnak a megítélése igen nehéz dolog és nagy hozzáértést, jelentékeny tapasztalatot és különös érzéket igényel.

Mindezekből világos, hogy a nettó ár plusz engedmény (rabatt) adja meg azt az eladási árat, amely a kalkulációnak végső célja.

A rabatt-tételekre vonatkozólag néhány általános útmutatást is kívánunk adni. A szorosan vett könyvkereskedelem keretébe nem tartozó ifjúsági iratok, képes könyvek, önszámítók, szakácskönyvek, levelezők, ú. n. populáriák, amelyek bazárokon, vásárokon, játékkereskedésekben stb. kaphatók, a legnagyobb engedményt élvezik. Ez az engedmény a bolti ár 50%-áig is terjed. Az egyéb normális kiadványok, melyek közé az egész szépirodalmat és a népszerűen tudományos könyveket is soroljuk, körülbelül 30-35% engedményre tarthatnak igényt. Az iskolakönyvek, egyetemi tankönyvek és egyéb szigorúan tudományos munkák 20-25% engedménnyel kerülnek a könyvkereskedői forgalomba, ugyanígy a tudományos folyóiratok is.

Ugyancsak némi útbaigazítással kell szolgálni az általános rezsiköltségekre nézve is. Ezeket nagy általánosságban úgy vélnők megállapíthatóknak, hogy az előállítási költségek fedezésére szolgáló példányok forgalmi összegének 15-20%-a vétessék a kalkulációba üzleti vagy rezsiköltség címen.

Végezetül a kalkulációnális tételeknek honorárium- vagy tiszteletdíj-tétele az, amely bővebb megvilágításra szorul. Természetesen magába a kalkulációba az a tiszteletdíj-összeg kerül, amelyet a kiadó az illető szellemi termék után *tényleg* fizetni tartozik. Minthogy azonban ezen honoráriumösszeg megállapítása a gyakorlatban a legkülönbözőbb módon történik, szükséges itt ezzel bővebben foglalkozni.

1. *A szerző örökáron eladja művét az összes kiadásokra.*

Ezen esetben a kalkulációba természetesen az egész vételári összeg belekerül. Egyedül az lehet megfontolás tárgya, hogy ha a kiadó az illető műből nem nyomtatásán nagy példányszámot, viszont a kifizetett honorárium nagy, hogy ezen esetben – de csakis akkor, ha biztos reménye lehet arra nézve, hogy a kérdéses műből újabb és újabb kiadásokra lesz szükség és a bolti árat nem kívánja túlságosan emelni –, de csakis ebben az esetben, a honoráriumnak csak aránylagos részét veszi fel az első kiadás kalkulációjába.

Ilyen örökáron való megvétel esetén a kiadónak azt is el kell bírálnia, hogy vajjon újabb kiadások alkalmából nincs-e a műnek szüksége korszerű átdolgozásra. (Ez szépirodalmi műveknél nem igen fordul elő, tudományos műveknél pedig majdnem mindig.) Ilyen esetben tehát meg kell állapodni a szerzővel, hogy új kiadás esetén tartozik művét időszerűen átdolgozni és megállapodás dolga az, vajjon ezt a munkát díjazás mellett, avagy díjtalanul kell végeznie;

végül kikötendő az is, hogy ha záros határidő alatt a szerző ezen átdolgozás! kötelezettségének eleget nem tenne, avagy ezen időpontig elhalna, úgy a kiadó jogosítva van a szerzőnek vagy jogutódainak megkérdezése nélkül a művet megfelelő szakemberrel átdolgoztatni.

2. *A szerző művét egy kiadásra pauszálösszegért adja el.*

Itt természetesen az egy kiadásra fizetett teljes honoráriumösszeg helyezendő a kalkulációba.

Az ilyen megállapodásnál azonban ügyelettel kell lenni a következőkre:

A kiadónakbiztosítania kell a maga részére azt a jogot, hogy az első kiadás elfogyta után – rendszerint azonos feltételek mellett – a második és további kiadásokat is megkapja a szerzőtől. Viszont ki kell kötnie azt, hogy amennyiben valamilyen kiadás elfogytatól számított bizonyos ideig – rendszerint egy évig – a szerző írásbeli felszólítására sem adná ki a munkát bizonyos idő alatt – rendszerint hat hó alatt –, úgy a szerzőre minden jog visszaszáll és ő művével akkoról újból szabadon rendelkezik, de addigi kiadóját természetesen nem kényszerítheti a mű újolagos kiadására, sem egyéb igényt vele szemben nem támaszthat.

Az efajta megállapodásoknál még egy nehézségre kell rámutatnunk. Arra nevezetesen, hogy amíg az első kiadásnál a szerző és kiadó közt rendszerint nem lesz vita arra nézve, hogy a kiadó által fizetendő pauszálösszeg az első kiadás hány példányára vonatkozik, annál nagyobb és hevesebb viták fordulnak elő a második és további kiadásoknál, amikor részben a nyert tapasztalatok alapján, részben a változott viszonyok folytán a kiadó ugyanabból a műből több vagy kevesebb példányszám megjelentetését tartja kívánatosnak, mint ahányban az első kiadás megjelent. Éppen ezért az ilyen megállapodásoknál igen célszerű megállapítani, hogy a pauszál honoráriumösszeg több száz vagy ezer példányra vonatkozik és hogy a második és további kiadásoknál a pauszálösszeg a példányszámhoz képest miként módosul.

Az a körülmény, hogy az ilyen kiadásonként kivetendő pauszálösszeg mikor esedékes és a kiadó által mikor fizetendő, természetesen megállapodás dolga, éppen úgy, mint a honorárium esedékességének minden időpontja, bárminő alapon is jött létre a honoráriummegállapodás a szerző és kiadó között. Mégis megjegyezni kívánjuk, hogy az ilyenfajta megállapodásoknál szokásos – különösen, ha a kiadó kockázatát csökkenteni jónak véli – pl. az a forma, hogy a honoráriumösszeg egyharmadrészét a sajtókész kézirat átadásakor, a második harmadrészét bizonyos példányszám elkelté után, harmadik harmadrészét további bizonyos példányszám elkelté után fizetik. Szokásos az ilyen megállapodás abban a formában is, hogy az esedékességek nem a példányszámok elkeltétől függően vannak megállapítva, hanem időbelileg. Például: Egyharmad a kézirat átadásakor, egyharmad hat hónap múlva, egyharmad további hat hó után.

3. *A szerző a tiszteletdíjai kiadásonként és ívenként kapja, tekintet nélkül a kiadó által szabadon megállapítandó példányok szántára és a bolti árra.*

Ezen esetben a kalkulációba a megállapított ívszám szerint kikerülő honoráriumösszeg állítandó be.

Az ilyenfajta megállapodásoknál, amelyeknél a hangsúly és a lényeg az ívszámon van, természetesen elsősorban azt kell tisztázni, hogy mit értenek a felek egy-egy ív alatt. Másszóval meg kell állapítani az ív nagyságát, a betű nagyságát, a szedéstükröt stb. A leghelyesebb vagy egy oldal próbaszedést csatolni a megállapodáshoz, vagy valamilyen más műből való olyan ívet, amellyel azonosat kívánnak a szerződő felek előállítani.

Az ilyen megállapodásoknál az a szokás, hogy a szerződő felek megállapítják előre a mű ívszámát, és a kiadó már a szerződésben kiköti, hogy a megállapított

pított ívszámon túl netán megírandó íveket nem fogja honorálni. Ennek a korlátozásnak azért van értelme, mert az ilyenfajta honoráriummegállapodások rendszeresen még nem kész, hanem megírandó műveknél szokásosak, ahol a szerző tájékoztatja a kiadót az ívszámról és így ő ezen tájékoztatás alapján csinálja meg előkalkulációját és dönt a felett, hogy vajjon egy ilyen áru mti elhelyezésre számíthat-e?

Amennyiben az ívszám a kikötőtnél kevesebb volna, ami a tapasztalat szerint vajmi ritkán történik *meg*, úgy természetesen csak annyi honorárium fizetendő, mint amennyi az ívszámok és az ívhonorárium szorzatából kikerül.

Megemlítendő, hogy vitás esetekben az a gyakorlat, hogy a címlap, tartalomjegyzék, előszó, tárgymutató az ívszámba beszámít és honoráriumköteles, kivéve természetesen, ha a kiadó ezekre vonatkozólag a honoráriummentességet kiköti.

Ha illusztrált munkáról van szó és az illusztrációhoz szükséges anyagot (képet, grafikont, térképet) a szerző szolgáltatja, úgy ez is beszámít és honoráriumköteles; ha nem szolgáltatja, hanem a kiadó szerzi ezeket be, úgy honoráriummentes.

4. *A fűzött bold ár bizonyos százalékában, ú. n. royalty-összegben áliapítatik meg, minden eladott példány után, tekintet nélkül az ív számra és a kiadás példány számára.*

Ezen esetben a kalkulációba a fűzött bolti ár utáni százalékösszeg példányszámszorzata kerül bele.

A megállapodás ezen fajtája a nyugati országokban a leggyakoribb, de különösen az utóbbi esztendőkből, amikor a pénzérték állandóan változott, nálunk is igen elterjedt.

A tiszteletdíj megállapításnak ez a módja azért helyes és igazságos, mert a kiadás rizikóját nem hárítja kizárólag az egyik félre, a kiadóra, viszont a siker arányához mérten biztosítja a szerző a jövedelmet magának.

Ennél a megállapodásfajtánál szükséges, hogy a leszámolási időpont a szerződésben fixiroztassék. Ez az időpont rendszerint minden évben egyszer van megállapítva.

A kiadó minden esztendőben leltározza a művet, tehát megállapítja, hány példány van raktáron, egyben feltünteti, hogy hány példány nyomtatott ki és hány adatott el. Megjegyzendő, hogy az ilyenfajta megállapodásoknál, ahol a szerző minden elkelt példány után kapja a honoráriumot, a szerződésben külön kikötetik, hogy az ú. n. tisztelet- és recenziós példányok honoráriummentesek. Az egyszerűség kedvéért rendszerint már magában a megállapodásban világosan ki van tüntetve, hogy mekkora az a példányszám – rendszerint a teljes kiadás 10%-a – amellyel a kiadó a szerzőnek nem tartozik elszámolni, és amely példányszám fedezi a tiszteletpéldányokat, a recenziós példányokat és az elkallódó példányokat.

A szerzői honorárium kulcsa a fűzött példány bolti ára után 5%-tól maximum 10%-ig mehet. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a honoráriumelszámolás a *fűzött* példányok bolti ára után történik. Ha a mű kizárólag kötve jelenik meg, akkor a szerződésben, melyet a kiadó a szerzővel köt, előre meg kell állapítani, hogy a kötésért hány százalék számítatik le a kötött példány bolti árából, hogy ekként az eszmei fűzött bolti ár vita nélkül megállapítható legyen. Ennek oka az, hogy a kötés viszonylag igen sokba kerül és így a könyv bolti ára nem bírja el azt, hogy a kötés után még külön honorárium is fizetessék.

5. *A kiadó és a szerző akként állapodnak meg, hogy a mű tiszta jövedelmének bizonyos része, maximum a fele a szerzői illeti.*

Az efajta megállapodás akkor szokásos, amikor a kiadó nem igen mer a mű.

kiadására vállalkozni, viszont a szerző a megjelentetést mindenképpen forszírozza. Ha azután a mű a fenti feltételek mellett mégis megjelenik, akkor rendszerint az elszámoláskor a szerző és kiadó között véget nem érő viták és igen gyakran perek is keletkeznek.

Az ilyenfajta megállapodás akkor is létre szokott jönni, ha a szerző a kiadás költségeihez bizonyos összeggel hozzájárul és így ennél a vállalkozásnál társként jelentkezik.

Hogy az ilyenfajta megállapodásoknál az elszámolások sima megejtése a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, annak oka világos.

Már fentebb láttuk ugyanis, hogy a kiadói szakmában a tiszta jövedelem megállapítása szinte a lehetetlenséggel határos. Éppen ezért, ha valamilyen műnél valamely oknál fogva a kiadó mégis egy ilyen megállapodásra szánná rá magát, akkor a legnagyobb körültekintéssel kell eljárnia. Elsősorban is meg kell állapodnia minden kétséget kizáró módon a szerzővel aziránt, hogy miképp fog a tiszta jövedelem kiszámíttatni. Különösen ki kell emelni az ilyen megállapodásoknál, hogy a papír, szedés, nyomás, fűzés költségei minő alapon (pl. eredeti számlák alapján, melyeket szerző eleve helyeseknek ismer el) számoltatnak el, hogy ezenfelül a kiadó rezsiköltségek címén mit számolhat el (pl. az összes előállítási költségeket fedező nettó árú könyvek után befolyó összeg 20%-át, továbbá a reklám- és egyéb terjesztési költségek fejében milyen összeget állíthat be a kiadó, hogy a bolti és nettó ár milyen alapon fog megállapíttatni, esetleg, hogy a szerző eleve hozzájárul ahhoz, hogy a kiadó ezen bolti és nettó árat legjobb belátása szerint egyedül állapíthassa meg, anélkül, hogy ezt később kifogásolhatná stb. stb.

A szellemi termékek forgalombahozatala és terjesztése.

Ha a mű technikai előállítása már megtörtént és a kiadó a kalkulációs munkálatokkal is elkészült, akkor a mű forgalombahozatalára és elterjesztésére kerül a sor.

A könyv legnagyobb problémája a tejesztés.¹ Nagy optimizmus és sok csalódás jellemzi e tevékenységet, amelyre itt nem térhetünk részletesen ki. Inkább csak vázlatosan akarunk rámutatni azokra a lehetőségekre, amelyekkel a kiadó egyes művek megjelentetésénél számolhat.

Ha tehát a mű már elkészült és annak forgalombahozatalára kerül a sor, akkor elsősorban is tudatni kell a megjelenést azzal a körrel, amely a mű iránt előreláthatólag érdeklődést fog mutatni. Ez az értesítés néhány pregnáns sorban fejezze ki azt, hogy mi a mű címe, ára és hol kapható, ki a szerzője, ha kell, közölje röviden, mivel foglalkozik a mű, és mindenesetre mutasson rá arra, hogy miért számíthat különösebb érdeklődésre. Ennek a tudósráhozatalnak különböző módjai vannak. Erről lentebb még szólni fogunk.

Mindenekelőtt azonban a kiadónak tisztában kell lenni azzal, hogy a terjesztésnek melyik módját választja. Azt, hogy a mű terjesztését a jól szervezett könyvkereskedelemre bízza-e, vagy azt, hogy a terjesztéssel maga fog-e foglalkozni, a könyvkereskedelem kikapcsolásával. Elképzelhető még az az eset is, hogy a kiadó mindkét módozatot igénybeveszi, ilyenkor azonban nagy ügyelet-

¹ Ezt az axiómát állította fel Eóvay Mór János: írók – Könyvek – Kiadók (Egy magyar könyvkiadó emlékiratai) című. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt. I-II. kötet; Budapest, 1920. kiadásában mogjolont alapvető munkájában. Mindenkinek, aki a könyvkiadás problémájával foglalkozik, a legmelegebben ajánlhatjuk ennek a mélyemjáró, de amnlettel felette élvezetesen megírt mű elolvasását. A ζ utolsó 50 év minden kísérlete *munkában olvasható*, amellyel a kiadók a szellemi termékek terjesztése érdekében megpróbálkoztak.

tel kell lenni arra, hogy a mű terjesztésének e két módja egymással összeütközésbe ne kerüljön.

A könyvkereskedelem által való terjesztés fix szabályokhoz van kötve úgy nálunk, mint a külföldön. A magyar kiadók és magyar könyvkereskedők „A Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesületében (ezidőszerinti telepe Budapest, VIII., Üllői-út 16/b.) tömörültek, amelynek mindenkori vezetősége ügyel arra, hogy a bolti árak és minden egyéb könyváruosi szabályok (elszámolás, kiszolgáltatás stb.) betartassanak.¹

Ha tehát valaki, aki fenti egyesületnek nem tagja, a kiadásában megjelenő művet a könyvkereskedelem útján kívánja forgalomba hozni, úgy a leghelyesebben teszi, ha azt valamely rendes kiadónak vagy könyvkereskedőnek bizományi kezelésre átadja. Ez a bizományos azután gondoskodik arról, hogy a mű az Egyesület hivatalos lapjában, a „Corviná”-ban regisztráltassék és ekként a magyar könyvek bibliográfiájában helyet találván, a könyvkereskedelemben bekapcsolódjék. Minthogy a „Corvina” minden egyes egyesületi tagnak tagdíj járulékként jár, ennél fogva itt szokás külön hirdetéssel is a mű megjelenését bejelenteni, itt szokás a hirdetés szövegében a mű előnyeire rámutatni és megjelölni azokat a nettó és bolti árakat, amelyek mellett a mű forgalomba kerül.

Tájékoztatólag meg akarjuk említeni, hogy a bizományos a művet a bolti árak kb. 50%-ért kapja meg, amely 50%-ból tartozik a könyvkereskedelemben a szokásos engedményeket leadni (1. fentebb 20-35%), míg a fennmaradó százalékkülönbséget a bizományost illeti a mű könyváruosi kezeléséért, raktározásáért, tűzbiztosításáért, az elszámolások megejtéséért a bizománybaadóval és a könyvkereskedőkkel stb. A bizományos a mű bizománybaadóval minden esztendőben egyszer a fenti alapon elszámolni és egy bizonyos idő múltán, amikor a mű iránt az érdeklődés végleg megcsappant, a még nála levő példányokat az arra jogosítottak kiszolgáltatni tartozik.

Ha a terjesztésnek közvetlen, tehát a könyvkereskedelem kikapcsolásával történő módja választatnék, akkor magának a kiadónak kell gondoskodnia arról, hogy a mű megjelenése a nagyközönség előtt ismeretessé váljék. Ezen ismerettségnek számos módja van. Így pl. a sajtó útján való ismertetés, esetleg a sajtóban feladott hirdetés, körlevelek, plakátok stb.

Ha mindkét fentebb ismertetett terjesztési módozat igénybevetett, úgy felettebb kell vigyázni arra, hogy a közvetlen eladás ne történjék kedvezőbb árért vagy fizetési feltételek mellett, mint a bizományos útján való eladás, mert az ellenkező eset okvetlenül a bizományossal való összeütközésre vezet.

A terjesztésnek módozatai igen sokfélék és úgyszólván minden egyes mű más és más terjesztési módot igényel. Ha szakkönyvről van szó, úgy természetesen körlevelekkel a szakkörök keresendőik fel, ismertetésekkel és hirdetésekkel a szaklapok. Itt a helyzet viszonylag könnyebb, mert pl. a mérnökök, vegyék-

¹ Ugyancsak ezen egyesület közeiben működik egy választott bíróság, amely minden könyvkiadó és könyvkereskedő egymásközi vitás ügyében igen rövid idő alatt minden további fellebbezés kizárásával végérvényesen dönt. Ez a választott bíróság könyvkiadói és könyvkereskedelmi ügyekben rendelkezésre áll nemtagoknak is; ha a szerződésben ez kikötött, avagy ha ez nem történt meg, de a vitában álló felek magukat utólag e bíróság illetékességének és megfellebbezhetetlen ítéletének alávetik. E bíróság előtt a felek magukat ügyvéddel is képviseltethetik. Az Egyesület kebelében működő választott bíróság elvileg díjtanul áll a felek rendelkezésére és csupán a per substrátumához képest állapít meg bizonyos méltányos költségeket a magyarországi könyvkereskedők jóléti intézményei javára. E bíróság ítéletei, éppúgy, mint más választott bíróság ítéletei, végrehajthatók.

Ugyancsak özen Egyesület kiadja a most 49. évfolyamába kerülő „Corvina” c. hetenkint megjelenő, hivatalos lapját.

szék, ügyvédek, tanárok, egyházi férfiak stb. címei könnyebben szerezhetők meg. Ha azonban általános érdekű, a közönség minden rétegére számító műnek terjesztéséről van szó, akkor a legnagyobb publicitása lapok propagandája, országra kiterjedő hirdetési akciók, röpcédulák kiosztása és még számtalan egyéb mód jöhet tekintetbe.

Minden hirdetési akciónál azonban gondosan és lelkiismeretesen mérlegelendő, hogy vajjon az ezzel járó tetemes költségeket elbírja-e az illető mű.

Az ismertetés napi- és szaklapokban, ú. n. recenziós példányok szétküldése kapcsán történik. Természetesen igen gondosan kell megválogatni azokat a sajtóorgánumokat, amelyek az illető mű ismertetésére alkalmasak. Másutt kell vegytani munkát és másutt szépirodalmi munkát ismertetni.

A kiadó természetesen súlyt helyez arra, hogy a kiadásában megjelenő mű akkor ismertessék a lapokban, amikor az forgalomba kerül. Minthogy azonban a különböző lapoknál esetleg hosszú ideig elhúzódik, ameddig az illetékes munkatárs a művet elolvassa és ír róla, ennek folytán az a szokás alakult ki, hogy a recenziós példánnyal egyidejűleg a kiadó a szerkesztőségbe rövid ismertetést (Waschzettel) küld, amely ismertetésnek alkalmasnak kell lenni a lapban való közlésre. Magában foglalja az ilyen ismertetés a mű címét, a szerző nevét, a mű árát, továbbá azt a célt, amelyért a szerző megírta, végül pedig, hogy hol kapható. Természetszerűleg ezek az ismertetések nem lehetnek terjengősek és kerülniök kell minden hangos reklámszerű dicséretet, mert különben a szerkesztőség azokat esetleg nem közli. A kiadók igen helyesen teszik, ha recenziós példányok ellenében ú. n. „támpéldányokat” követelnek be a szerkesztőségtől. Támpéldányok alatt azokat a lappéldányokat értjük, amelyekben az ismertetések megjelentek. Erre szüksége van a kiadónak egyrészt azért, hogy ellenőrizhesse azt, vajjon könyvéről hol jelentek meg ismertetések, másrészt azért, hogy azokba a szerkesztőségekbe, ahol ilyen ismertetések nem közöltettek, a jövőben ne küldjön recenziós példányokat.

Még igen sokat lehetne írni arról, hogy a különböző hirdetések, körlevelek, plakátok stb. miképp fogalmaztassanak meg, hiszen a reklámtudománynak külföldön, különösen pedig Amerikában külön szakiskolája van.

Általános elvként azonban röviden csak annyit, hogy a reklám legyen rövid, pregnáns és világos és mindig olyan stílusban tartott, mint aminő stílust használnak azok, akiknek érdeklődését fel akarjuk kelteni.

Néhány szó az írók és kiadók közötti jogviszonyról.

A szerző és kiadó közti jogviszonyt elsősorban a közöttük fennálló szerződés szabályozza. Minthogy ezek a szerződések azonban nem szabályozhatnak - még a legnagyobb elővigyázatosság mellett is minden kiadó- és szerzőjogi kérdést, amit a élet felvet -, ennél fogva minden kiadónak ismernie kell az idevágó törvényes intézkedéseket, nevezetesen az 1875: XXXVII. t.-c. (Kereskedelmi törvényünk) „Kiadói ügylet” fejezetében található tizenkilenc paragrafusát, továbbá az 1921: LIV. t.-c.-et (Szerzői jog) és az 1922: XIII. t.-c.-et (Berni Unió), - mert ellenkező esetben azokkal összeütközésbe kerülhet és nagy erkölcsi és anyagi károsodás érheti.

Mi itt célkitűzésünknek megfelelően nem foglalkozunk ezen tételes törvények ismeretetésével, mindazonáltal egy olyan szerződési tervezet közreadását hasznosnak véljük, amely az új törvények és a legújabb bírói gyakorlat figyelembevételével alkalmasnak mutatkozik arra, hogy kiadói szerződésnek mintául szolgáljon, természetesen mindig a konkrét esetnek megfelelő módosítással.

Van szerencsém igazolni, hogy a mai napon Önökkel a következő megállapodást létesítettem:

1. Átengedem Önöknek „Magyarország szellemi vezérei” c. könyvem kizárólagos szerzői és kiadói jogát, ezen mű 3000 példányos első kiadására.

A mű terjedelme 8° alakban 20 ív. A kéziratot egyidejűleg átszolgáltatom Önöknek azzal, hogy a műbe 20 illusztráció kerül, amelyeket azonban nem én szolgáltatok, hanem az én közreműködésemmel Önök fogják azokat megrajzoltatni.

2. Önök kötelezik magukat fenti művet a jelen megállapodás keltétől számított egy éven belül kiadni.

Amennyiben Önök – ezen időn belül – ezen kötelezettségüknek eleget nem tennének, úgy az első pontban Önökre ruházott jogaim reám visszaszállnak, a kéziratot tartoznak Önök nekem visszaszolgáltatni, amellyel én ezen időponton túl szabadon rendelkezem, viszont azonban Önökkel szemben semmiféle igényt nem támaszthatók.

3. Az első kiadás elfogyta után, én jogosítva leszek önöket ajánlott levélben felhívni arra, hogy levelem kézhez vételétől számított hat hónapon belül művet az akkori viszonyoknak megfelelő példányszámban – amely példányszámot Önök lesznek jogosítva, mint hozzáértők, megállapítani és amely megállapítást én magamra nézve máris kötelezőnek ismerem el – adják ki és ha Önök ezen kötelezettségüknek a megállapított határidőn belül eleget nem tennének, úgy a második pont második bekezdése lép érvénybe.

Ugyanezt a jogot gyakorolhatom a második és további kiadások teljes kifogyta után is.

4. Az esetleges második és további kiadásokra nézve, ha jelen megállapodás ellenkezőt nem tartalmaz, az első kiadás feltételei és kikötései mérvadók.

5. Új kiadás esetén joguk van Önöknek művet az előző kiadás szövegével lenyomatni.

Ha azonban az új kiadás nyomdai munkálatainak megkezdése előtt közlöm Önökkel, hogy művet javítani óhajtom, úgy Önök az új kiadást csak javításaimmal adhatják ki, feltéve, hogy a felhívástól számított 90 napon belül a javítás kéziratát tényleg rendelkezésükre is bocsátom. Ezen határidőn túl Önök jogosítva vannak az előző kiadás változatlan szövegét felhasználni.

Ha viszont, ha új kiadás eszközölése előtt Önök vélik szükségesnek azt, hogy művem javításokat eszközöljek, úgy tartozom a felhívástól -számított 90 napon belül ennek eleget tenni. Ha nem tennék eleget, vagy egyébként gátolva volnék a javítások elvégzésében, úgy ezt Önök egy arra alkalmas személyiség útján elvégeztethetik. Ez esetben azonban a kiadáson feltüntetendő lesz, hogy ki volt az átdolgozó. Az átdolgozót munkájával arányban álló, akkor szokásos tiszteletdíj fogja megilletni, amelyet Önök az én honoráriumomból levonásba hozhatnak. Az akkor szokásos honoráriumot Önök nekem vagy úgy igazolják, hogy egy hasonló természetű munkátról szóló, akkortájt kelt eredeti szerződést mutatnak be, vagy úgy, ha Önök ilyennel nem rendelkeznek, avagy én azt megfelelőnek nem tartom, hogy a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesületének elnökségével igazoltatják az ilyen átdolgozott munkálatoknak akkortájt szokásos honoráriumát, mit én már eleve ilyeténképp megfelelően igazoltak fogadok el.

6. A korrigálás az én jogom és kötelességem. Ha azonban a korrekturát

kézhezvétel után – ívenként számított – három napon belül Önökhöz el nem juttatnám, Önök korrektúráim figyelembe vétele nélkül is kinyomtathatják művemem.

7. A mű nyomdai kiállítását mindenkor legjobb belátásuk ezerint Önök állapítják meg, éppúgy, mint a mű bolti árát, amelyet a mindenkori viszonyokhoz képest Önök ugyancsak legjobb belátásuk szerint szabályozhatják.

8. Honoráriumként fizetik Önök a fűzött példányú bolti ár 7%-át, minden eladott példány után.

Az elszámolást tartoznak Önök minden év szeptember havában megejteni, akként, hogy az ugyanazon esztendő június hó 30-ig eladott példányokról elszámolnak.

Az elszámolás eredményéhez képest tartoznak Önök a nekem járó összeget készpénzben kifizetni.

(Ha másféle honoráriummegállapodás volna, – a különböző módokatokról fentebb részletesen megemlékeztünk, – úgy természetesen ezen pont helyett a megfelelő másik módokat irandó be.)

9. Az első kiadás 3000 példány ugyan, Önök azonban jogosítva vannak 3300 példányt nyomtatni és nem tartoznak a honoráriummentes 300 példánnyal elszámolni, hanem ezen példányokból fedezik a szükséges tisztelet- és recenzió«példányokat.

10. Kiadásonként 10 tiszteletpéldány illet meg engem.

11. Jelen megállapodás netáni illetékei közösen terhelnek bennünket.

12. Nem remélt per esetén alávétjük magunkat, úgy Önök magukat, mint én magamat a „Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők, Zeneműkiadók és Zeneműkereskedők Országos Egyesülete” keretében működő választott bíróság illetékességének és megfellebezhetetlen ítéletének.

Kelt Budapest,

Teljes tisztelettel

X. Y. szerző.

Kijelentjük, hogy fenti levél tartalmával mindenekben egyetértünk és úgy azt, mint a fenti körülírt választott bíróság illetékességét magunkra nézve is kötelezőnek ismerjük el.

Kelt Budapest,

Teljes tisztelettel

N. N. kiadó.

Irodalom:

(Azon művek jegyzéke, amelyek e tanulmányánál felhasználtattak, vagy amelyek alkalmasak arra, hogy egyes, e tanulmányban, vagy a következőben csak érintett kérdésekre bővebb, esetleg egész kimerítő választ adjanak.)

Allfeld: „Urheber- u. Erfinderrecht.” Verlag von Julius Springer, Berlin, 1923.

Bauer Friedrich: „Handbuch für Buchdrucker”. Verlag von Klinisch & Co. in Frankfurt am Main, 1921.

Bauer Friedrich: „Handbuch für Schriftsetzer.” Verlag von/ Klinisch & Co. Frankfurt am Main, 1922.

Crane Walter: „Line and Form.” Published by George Bell & Sons. London, 1902.

Davenport Cyrill: „English embroidered bookbindings”. Published by Kegan Paul. Trench, Trübner & Co. Limited. London, 1899.

Dupont- Ron gier: „Du contrat d'édition.” Paris, 1908.

- Faulmann Karl*: „Illustrierte Geschichte der Buchdruckerkunst”. Verlag von A. Hartleb-n. Leipzig, 1882.
- Fésűs György dr.*: „A könyvnyomtatás és a vele rokon találmányok.” Thomas Lajos nyomán, Stampfel Károly kiadása. Pozsony-Budapest, 1885.
- Fuchs Zsigmond*: „A gépterem.” Egyetemes kézikönyv. Világosság könyvnyomda r.-t. Budapest. 1910.
- Grautoff Ottó*: „Die Entwicklung der modernen Buchkunst in Deutschland”. Verlag von Hermann Seemann Nachfolger. Leipzig, 1901.
- Gulyás Pál dr.*: „A könyvkötés technikája.” Ranschburg Gusztáv. Budapest, 1904.
- Henneberg*: Rechtstellung des Verlegers. 1908.
- Jaschik Álmos*: „A könyvkötőmesterség.” Műszaki könyvtár 32. füzet. Népszava könyvkereskedés kiadása. Budapest, 1922.
- Kenedi Géza*: „A magyar szerzői jog.” Athenaeum, Budapest, 1908.
- Kersten Paul*: „Der exakte Bucheinband.” Verlag van Wilhelm Knapp, in Halle a. d. Saale, 190!*
- Kohler I.*: „Das Autorrecht.” Jahrb. f. Dogmatik. 18. k., 129-478. 11.
- U.-δ.*: „Urheberrecht an Schriftwerken.” Stuttgart, 1907.
- Krüger F. W. Otto*: „Die Illustrations-Verfahren”. Verlag F. A. Brockhaus Leipzig, 1914.
- Landeur*: „Du contrat d'édition en matière littéraire.” Paris, 1893.
- Loubier Jean*: „Der Bucheinband in alter und neuer Zeit”. Hermann Seemann. Nachfolger. Berlin-Leipzig. (Monographien des Kunstgewerbes X.)
- Magyari Géza dr.*: „A kiadói ügylet.” Grill K., Budapest, 1893.
- Maser Julius*: „Der Buchhändler usnd die verschiedenen Reproduktionsverfahren”. Verlag von Julius Maser. Leipzig-Reidnitz.
- Müller August*: „Lehrbuch der Buchdruckerkunst”. Verlagsbuchhandlung J. J. Weber. Leipzig, 1913.
- Novak László*: „Grafikai Művészetek Könyvtára. I. kötet: Grafikai sokszorosítás. II. kötet: Betűművészet. III. kötet: Festékek és színek.” Világosság-könyvnyomda, Budapest, 1925-2H.
- Paschke Max und Rath Philipp*: „Lehrbuch des deutschen Buchhandels.” Verlag des Börsenvereins der Deutschen Buchhändler. Leipzig, 1922.
- Pennel Joseph*: „Modern Illustration.” By George Bell & Sons. York, street. Covent Garden & New-York, 1895.
- Pouillet*: „Traité théorique et pratique de la propriété littéraire et artistique etc. 3. kiad. Imprimeri.' et librairie générale de jurisprudence,” Marchai et Billad, Paris, 1908.
- Pusztai Ferenc*: „Nyomdászati enciklopédia.” Pallas r.-t. nyomdája. Budapest, 1902.
- Ranschburg Viktor*: „A könyvkiadás mestersége”. Pantheon Irodalmi Intézet r.-t. Bpest, 1922.
- Rejtő Sándor*: „A papiros tartósságának megállapítása”. Pesti könyvnyomda r.-t. Budapest, 1907.
- Révay Mór János*: „Írók-Könyvek-Kiadók.” (Egy magyar könyvkiadó emlékiratai.) Révai Testvérek Irodalmi Intézet r.-t. Budapest, 1920.
- Riessler E.*: „Die Geschäfte des Buch- und Kunsthandels.” Ehrenberg, Handbuch des Handelsrechte. V. k. 2. 191 ·, 1-109. 11. O. R. Reiland, Leipzig.
- U.-δ.*: „Deutsches Urheber- u. Erfinderrecht.”
- Ruzicska Gyula*: „A nyomdászati”. Ajtai K. Albert, Magyar Polgár Könyvnyomdája. Kolozsvár. 1898.
- Säuberlich Ottó*: „Buchgewerbliches Hilfsbuch”. Verlag von Oscar Brandstetter. Leipzig, 1913.
- Somos Árpád*: „Betűszedés. Szabályok és irányítások”. Rábaközi nyomda és lapkiadó vállalat. Csorna, 1916.
- Special Number of „The Studio”. The Art of The Book, by The Studio Ltd. London, Paris, New-York, 1914.
- Szálai Emil dr.*: „A Berni Unio”. (1922. évi XIII. t.-cikk.) Athenaeum Irodalmi és nyomdai r.-t. Budapest, 1922.
- Szálai Emil dr.*: „A Magyar Szerzői Jog”. (1921. évi LIV. t.-cikk.) Athenaeum Irodalmi és nyomdai r.-t. Budapest, 1922.
- Tronau Rudolf*: „Das Buch der Reklame”. Peter Hobbing. Leipzig, 1889.
- Unger W. Arthur*: „Die Herstellung von Büchern, Illustrationen, Akzidenzen usw”. Verlag von Wilhelm Knapp. Halle a. d. Saale, 1906.
- Unger W. Arthur*: „Wie ein Buch entsteht.” Aus Natur u. Geisteswelt No. 175., G. Teubner, Leipzig, 1917.
- Uzäune Octave*: „L'Art dans la Décoration Extérieure des livres de ce temps.” Société Français» d'Éditions d'Art, L. Henry May, Paris, 1898.
- Vajda Armin*: „Papírvizsgálat”. Posner K. L. és Fia. Budapest, 1914.
- Waldow Alexander*: „Die Buchdruckerkunst in ihrem technischen Betriebe.” Druck und Verlag. Alexander Waldow. Leipzig, 1877. (2 kötet.)

Waldow Alexander: „Illustrierte Encyclopädie der graphischen Künste und der verwandten Zweigen.” Druck und Verlag, Alexander Waldow, Leipzig, 1884.

Winliier O. und Karstens H. dr.: „Papieruntersuchung.” Verlag von Eisenschmidt und Schulze. Leipzig, 1902.

Wozner Ignác-Durmits Imre-Pavlovsky J. Alajos: „A betűszedés elméleti és gyakorlati kézikönyve.” Athenaeum Irodalmi és nyomdai Rt., Budapest, 1905.

37. §. A TUDOMÁNYOS TERMELÉSEL KAPCSOLATOS JOGVISZONYOK.*

Írta: KUNCZ ÖDÖN.

I. A szerzői jog a szellemi munkát kívánja megvédeni attól, hogy annak bárminő előnyét a szerző akarata ellenére mások használhassák ki. „Mindaz, ami a szellemi alkotásban akár mint ideális, akár mint anyagi előny jelentkezik, egyedül és kizárólag az alkotót illeti és csakis ő hivatott dönteni afelett, hogy részesüljön-e és ha igen, minő mértékben a külvilág is abban; különösen pedig a szerzőt illeti meg az ő szellemi munkájának gazdasági értékesítése” (Allfeld).² A modern törvényhozások, amidőn a szerzői jogot szabályozzák, ezt a kizárólagos jogosultságot akarják biztosítani és megfelelő védőeszközökkel körülbástyázni.

A szerzői jog nemcsak a tudományos termelést, hanem általában valamennyi „írói alkotást”, továbbá a zene- és színműveket, a képzőművészeti és iparművészeti alkotásokat, a mozgófényképészeti műveket, bizonyos térképeket, terveket, rajzokat, ábrákat stb., továbbá a tánc- és pantomimkreációkat is védelmébe veszi. Célunkhoz híven csakis azoknak a rendelkezéseknek ismertetésére szorítkozunk, amelyek az „írói művek” jogvédelmét adják.

A jogirodalomban nagy vita folyik még mindig a felett a kérdés felett, hogy a szerzői jog a magánjogi rendszer melyik részébe tartozik. Az 1793. évi francia törvény az írók művéhez való jogát a tulajdonjog elvei szerint szabályozta. Az 1861-ben tartott „Országbírói értekezlet” azt a kijelentést teszi, hogy „az ész szüleményei oly tulajdont képeznek, amely a törvény oltalma alatt áll”. És a modern irodalomban még mindig érvényesül – ha, bár bizonyos fenntartásokkal is – az az álláspont, hogy a szellemi alkotás a szerző személyiségének önálló létre támadt része, amelyre – mint szellemi (immateriális) dologra – éppoly tulajdonjogot szerez, mint az egyéb testi javakra. E felfogás szerint a szerzői jog a tulajdonjog birodalmában helyezkedik el, amit bizonyít a jog kizárólagossága és védelmének a tulajdonjog védelméhez hasonló kiépítése. Azok a jogszabályok is, amelyeket gyűjtőnévvel „szerzői jognak” jelölünk, a szellemi alkotásnak elsősorban erre a gazdasági oldalára fordítják figyelmüket és mindenekelőtt azt akarják biztosítani, hogy a szellemi alkotás gazdasági haszna illesse kizárólag a szerzőt. Kétségtelen azonban, hogy a szellemi alkotásnak a kézzelfogható dologgal való azonosítása nem számol eléggé ennek a kényes anyagnak különlegességével. Mert az írók az ő szellemi alkotásához fűződő

¹ A tudományos termelés jogi oltalma a „szerzői jog” gyűjtőnév alatt összefoglalt jogszabályokban találja székhelyét. A szerzői jog korlátolt átruházásának egyik faja a „kiadói ügylet”, melyet 1875: XXXVII. t.-c. (Kereskedelmi Törvény; Kt.) részletes ezabályozásban részletezett. Éppen ezért a szerzői jognak az „írói művekre” vonatkozó rendelkezéseit fogjuk az ismertetés alapjául venni és a kiadói ügylet lényegét a szerzői jog átruházásával kapcsolatban adjuk. A szerzői jog törvényes szabályait az 1921: LIV. t.-c. (Szt.) és a Magyarország belépését az irodalmi és művészeti művek védelmére alakult nemzetközi Unióba megállapító 1922: XIII. t.-c. áll'bják fel.

² Urheber- u. Erfinderrecht. Berlin, 1923.



Hopp Ferenc Keletvárosi Múzeum, Budapest.



Nővényemesítő Intézet, Magyaróvár.

érdeke nem merül ki az alkotás *gazdasági* kihasználásában. A szerzőt igen érzékenyen sérti meg az is, aki az alkotást *közvéteszi*, dacára annak, hogy a szerző egyáltalában nem akarta, avagy csak bizonyos személyek részére akarta művét hozzáférhetővé tenni; aki a szellemi alkotáson a szerző beleegyezése nélkül *változtatásokat* tesz; aki a szellemi alkotást a szerző neve alatt teszi közzé, holott a szerző „névtelen” akart lenni, vagy fordítva: nem juttatja kifejezésre, hogy az alkotás a szerzőtől ered stb. Tehát nemcsak gazdasági, hanem igen fontos *személyi* érdekek is fűzik a szerzőt alkotásához, és az a jogrend, amely nem számol a szellemi alkotásnak ezzel a sajátosságával, hanem a szellemi alkotást a közönséges „dolog” színvonalára süllyeszti, egyáltalában nem felelhet meg a hozzá méltán fűzhető várakozásoknak. Jogosult és indokolt tehát az az álláspont, mely a szerzői jognak egyszerű tulajdonjogként! kezelését túlkévesnek tartja és a *szerzői jogot a dologi és személyiségi jog olyan keverékének minősíti, amelyet a jogrendszerben külön hely illet meg*. Ez az álláspont – amint látni fogjuk – kifejezésre jut a Szt. igen sok rendelkezésében is.

II. A szerzői jog a könyvnyomtatás utáni időkben kezd kibontakozni. Az első oltalomban azonban nem a szerző, hanem a műnek *kiadója* részesült, ami mai fogalmaink szerint a *filius ante patrem* paradoxonjaként jelentkezik. A kiadó jog ugyanis – amint látni fogjuk – a szerzői jognak egy átengedett része; szerzői jog nélkül el sem képzelhető. Mégis előállott az az illogikus helyzet, hogy a kiadó hamarabb részesült oltalomban, mint az a szerző, akinek jogsultságából a kiadó jog deriváló dik. A mű kinyomtató ja és kiadója kapnak ugyanis a könyvnyomtatás feltalálása után *privilegiumot* arra, hogy az általuk kinyomott vagy kiadott művel csakis ők rendelkezhetnek. A privilegium rendszerint nem egy műre, hanem a nyomda által előállított valamennyi alkotásra kiterjedt. Már 1490-ből fennmaradt egy ilyen privilegium, amelyben *Henrik* bambergi püspök ad kizárólagos jogot a hamburgi misekönyv előállítására. A XVI. században néhány művész kap privilegiumot saját alkotásainak terjesztésére. A jogtudomány már a XVII. században világosan látja, hogy a szellemi alkotásra nem a nyomdát vagy a kiadót, hanem a *szerzőt* illeti a „szellemi tulajdonjog”. A törvényhozás azonban erről nem vesz tudomást. A XVI. századtól kezdve általánosan elterjed az *utánnomás tilalma*: de csak a XVIII. században tartják szükségesnek hangoztatni, hogy ez a tilalom csak azt a kiadót védi, aki a szerzőtől *megfelelően* szerezte meg a mű kiadásához a jogot.

A szerző jogát először az 1709. évi angol törvény oltalmazza, amidőn 14 évre elismeri a szerző *kizárólagos jogát* ahhoz, hogy a még meg nem jelent műveit kinyomtattassa. Tökéletesen építi ki a szellemi tulajdonjogot a francia 1793. évi törvény, amely a szerző jogát élesen elválasztja a kiadó jogától. Németországban a porosz Landrecht 1794-ben csak tökéletlenül foglalkozik a szerző jogvédelmével, úgyhogy 1815-ben a június 8-áról kelt német Bundesakt hangoztatja annak szükségességét, hogy a szövetséges államok a szerzői jogot egységes szabályozásban részesítsék. Hogy a német irodalom fénykorában milyen tökéletlen volt a szerző jogi oltalma, áriról jellemzően tanúskodik *Heine* kifakadása, akinek egy francia nyelven megjelent művét – beleegyezése nélkül – németre (!) fordították le: „Dergleichen Schnapphähne sind weit verächtlicher, als der Strassenräuber, der sich mutig der Gefahr des Gehenktwerdens aussetzt, während jene, mit feigster Sicherheit die Lücken unserer Pressgesetzgebung ausbeutend, ganz straflos den armen Schriftsteller um seine ebenso mühsamen wie kümmerlichen Erwerb bestehlen können.” Az első német törvény, amely a szerzői jogot elismeri és oltalmazza, az 1837 június 11-i porosz törvény.

Magyarországon a szerzői jog első szabályozását az 1793 november 3-i királyi rendelet valósítja meg, amely a jogtalan utánnomás esetében elismeri

a szerzőnek kártérítéshez való jogát is. 1843-ban a „Kisfaludy-Társaság” kezdésére *Szemere Bertalan* dolgozott ki egy törvényjavaslatot, amelyet az 1844. évi országgyűlés el is fogadott. A szentesítés azonban elmaradt. Az 1848-as törvényalkotás ugyan kimondja a gondolatszabadságot, de a szerző oltalmáról megfeleldezik. Az abszolutizmus ideje alatt az 1846 október 19-i osztrák császári páatens lép életbe; 1861-ben azonban a szorosan vett magyar jogterületen (Erdélyben és Horvátországban 1884-ig volt hatályban) hatályát veszti és az Országbírói értekezlet fent közölt lapidáris kijelentése válik a szerzői jog egyetlen jogforrásává, amely megadta a lehetőséget az „ész szüleményeinek” megoltalmazására. Az első magyar törvény, amely a szerzői jogot szabályozza, az 1875:XXXVII. t.-e. (kereskedelmi törvény; Kt.). Ez ugyan csupán az ú. n. *kiadói ügylettel* foglalkozik, de nem szabad elfelejteni, hogy a kiadó jog a szerzői jogból vezetődik le és hogy a Kt. több oly rendelkezést tartalmaz, amelyek már a szerzői jog sajátos területi mozognak. Magát a szerzői jogot kimerítően és rendszeresen az 1884: XVI. t.-c. szabályozta. Ezt módosította legújában az 1921: LIV. t.-c., tekintettel arra, hogy Magyarország is belépni szándékozott az irodalmi és művészeti művek védelmére alakult *berni nemzetközi Unióba*. A belépés az 1922: XIII. t.-c. alapján 1922-ben meg is történt.¹

A szerző és a kiadó közötti jogviszonyt a törvények mellett jelentős mértékben befolyásolhatják a *kiadók egyesületei által megállapított szokásjogi szabályzatok*, amelyeket a tagok magukra nézve kötelezőknek ismernek el. Habár ez a szokás nem is általánosan kötelező jogforrás, amely pl. a szerzőt formailag kötelezné, de azért – tekintettel arra, hogy minden jelentékenyebb könyvkiadó tagja az egyesületnek – kétségtelenül igen erős mértékben befolyásolja a szerző jogi helyzetét is. Nehezen lehet ugyanis elképzelni azt, hogy valamely kiadó eltérjen a szerző kedvéért az ő érdekében alkotott és az őt kötelező szokástól. A kiadók szervezettségében rejlő hatalommal szemben a szerzők csak egyféleképpen védekezhetnek, ha t. i. szintén szervezkednek. A német írók, főleg *Bücher* kezdeményezésére, 1908-ban egy „Akademischer Schutzverein”-t létesítettek, amelynek hivatása: „Die Autoren gegen wirtschaftliche Übermacht beim Abschluss von Verlagsverträgen zu schützen.”

III. A szerzői jog *tárgya* általában a *szellemi alkotás*; tehát „a gondolatvilágnak konkrét, meghatározott formában testetöltő és ennél fogva mások által is észrevehető megnyilvánulása” (*Allfeld*).

Védelemben csupán az a *szellemi alkotás* részesül, amely konkrét formát ölt magára. Maga a módszer, az új stílus, az új szemlélet nem.

Az „írói mű” a nyelv segítségével érzékítődik meg; és pedig vagy úgy, hogy a szerző *leírja* a szavakat, vagy bizonyos fokú nyilvánosság előtt *elmondja* azokat. Utóbbi esetben is lehetővé válik ugyanis a szónak írással megrögzítése. Ezért részesíti oltalomban a Szt. 6. §-ának 2. pontja az oktatás vagy szórakozás céljából tartott *előadásokat, felolvasásokat* és ezért nyilvánítja bitorlásnak a 6. § 6. pontja a nyilvános tárgyalásokon, tanácskozásokon vagy összejöveteleken különböző alkalmakkor tartott *beszédeknek* a szónok beleegyezése nélkül szerkesztett *gyűjteményes kiadását*. Nem szükséges az oltalomhoz, hogy az irodalmi mű eredeti, új legyen. Egyedül a durva plágium nem részesül oltalomban. Viszont a már megjelent műnek átdolgozása vagy jogosult lefordítása épp olyan

¹ A sajtórendészetre és a sajtójogi felelősségre vonatkozó kérdéseket *A sajtóról* szóló 1914. évi XIV. t.-c. szabályozza. Bizonyos fokig kiegészíti a szerzői jogot a tisztességtelen versenyről szóló 1923: V. t.-c. 12. §-a is (v. ö. *Kuncz-Balás*: A tisztességtelen verseny. 1924. 56. l.).

oltalomban részesül, mint maga az eredeti mű, és nem zárja ki a Szt. az „írói mű” köréből azt az alkotást sem, mely számottevő szellemi munkának alig minősíthető (pl. katalógusokat, szakácskönyveket, kompilációkat, amelyek közismert anyagot foglalnak csupán rendszerbe; a kivonatokat, gyűjteményeket stb.). A Szt. 9. és 10. §-ai azonban több olyan írói művet tesznek kökinccsé, amelyeknek általános elterjedése közérdek és amelyeknek közzététele a szerző érdekeit alig érinti. Így teljesen szabadon lehet közölni: 1. a hírlapok vagy folyóiratok *napi-híreit* és *vegyes apróságait*, amelyek egyszerű közléseket tartalmaznak; 2. a nyilvános ügyiratokat és tárgyalásokat; 3. a nyilvános tárgyalásokon, tanácskozásokon és összejöveteleken tartott *beszédeket* (feltéve, hogy a közlés nem minősül *gyűjteményes kiadásnak!*); 4. a *törvényeket* és a *rendeleteket*, szem előtt tartva a közzétételekre és forgalombahelyezésükre felállított külön jogszabályok rendelkezéseit; 5. szabad végre szépirodalmi és tudományos dolgozatok kivételével « *hírlapi cikkeket más hírlapba, átvenni*, ha az utánnyomást határozottan meg nem tiltották és az átvevő a forrást és az esetleg megjelölt szerzőt világosan megemlíti.

IV. Az írói mű többszörösítésére, közzétételeire és forgalombahelyezésére a *szertőnek* van kizárólagos joga (Szt. 1. § I.). A szerzői jog *alanya* tehát írói műnél a szerző: az, akinek szellemi munkája az alkotást életre keltette. Ez áll abban az esetben is, lia a szerző, mint alkalmazott, munkabér ellenében vállalkozik szellemi alkotások termelésére. Ha tehát pl. egy újságkiadó-vállalat szerzői jogot akar szerezni a szerkesztők, segédszerkesztők és munkatársak alkotásaira, vagy egy kereskedelmi vállalat szerzői jogot akar szerezni alkalmazottjainak tudományos vagy technikai dolgozataira, – ezt csakis a szerző beleegyezésével tehetik meg. Egyedül a közintézetek (pl. Akadémia, az egyetemek), testületek és más jogi személyek szerzik meg *közvetlenül* a szerzői jogot („tekintendők a mű szerzőjéül”) oly kiadványaikra, amelyek a tulajdonképeni szerzők megemlézése nélkül jelennek meg. Viszont az adalékokból és több műből szerkesztett műre – a gyűjteménybe felvett egyes adalékok és művek szerzőit megillető jogok sérelme nélkül – szerzői jogot szerez („a szerzővel egyenlő védelemben részesül”) a *mii szerkesztője* is (Szt. 2. §).

Ha *többen alkotnak egy írói művet*, akkor a szerzői jog tekintetében annak a körülménynek van súlya, hogy az egyes szerzők részeit el lehet-e különíteni, vagy sem. Ha igen, akkor az elkülöníthető rész többszörösítéséhez stb. az illető rész szerzőjének a beleegyezésére van szükség. Ha ellenben az egyes szerzők részeit nem lehet elkülöníteni, akkor a mű többszörösítéséhez stb. valamennyi szerzőtárs beleegyezése szükséges (Szt. 1. § II., III.).

A szerzői jog az írói műre abban a pillanatban *keletkezik*, amidőn maga a mű létrejön; tehát a szellemi alkotás bárminő módon önálló létre támad. Nem szükséges feltétlenül a „leírás”, mert pl. az előadás a szóbeli közlés révén is eléri az önálló alkotás állapotát. Az írói mű jogi oltalmához egyéb előfeltételre (pl. lajstromozásra, bejelentésre stb.) nincsen szükség.

V. A szerzői jog az irodalmi mű szerzőjének a korlátlan tulajdonjoghoz hasonló rendelkező hatalmat biztosít szellemi alkotása felett. Ő egyrésztől *bármit tehet művével* (azt megsemmisítheti, közzéteheti, előadhatja, eladhatja stb.), másrésztől *kizárhat mindenkint* abból, hogy a művet használja, avagy azzal rendelkezhessek.

A Szt. 1. §-a a szerző rendelkező hatalmát különösen a mű: 1. többszörösítésében, 2. közzétételeiben és 3. forgalombahelyezésében jelöli meg.

ad 1. A *több szőr ösítés* „valamely testi dolognak olyan előállítás, hogy az az alkotást hozzáférhetővé, érzékelhetővé tegye” (*Allfoid*). Hogy a többszörösítés milyen módon megy végbe, az a szerző szempontjából közömbös. Ide számít

tehát nemcsak a nyomtatás, a sokszorosítás, hanem az egyszerű lemásolás is. Közömbös továbbá az is, hogy a többszörösítés egy példányban avagy több példányban történik. *Szükséges azonban, hogy a többszörösítés célja vagyonszerzés legyen vagy a többszörösítés módja sértse a szerző érdekeit.* Az írói műnek csupán személyes használatra való lemásolása nem sérti a szerzői jogot. De nemcsak a változatlan alakbani többszörösítés a szerző kizárólagos joga, hanem tilos a szerző beleegyezése nélkül a műnek olyan változtatásokkal való többszörösítése is, amelyek annak lényegét érintetlenül hagyják. Ezért tilos a fordítás, a regénynek szindarabbá vagy filmmé átdolgozása stb.

A Szt. 9. §-a azonban közérdekből (a tudomány fejlesztése, az oktatás megkönnyítése céljából) megengedi a szerző beleegyezése nélkül is: *a) a már megjelent mű egyes helyeinek vagy kisebb részeinek hű idézését; b) már megjelent egyes kisebb verses műveknek és kisebb prózai dolgozatoknak vagy nagyobb művek egyes kisebb részeinek a cél által indokolt terjedelemben felvételét olyan nagyobb munkába, amely tartalma szerint önálló tudományos műnek tekinthető és c) az előbb említett verseknek stb. olyan gyűjteménybe felvételét, amely többek műveiből kizárólag egyházi vagy iskolai használatra szerkesztett. Ezekben az esetekben azonban a forrást és az abban esetleg megjelölt szerzőt világosan meg kell nevezni!*¹

ad 2. *A közzététel* kategóriájába tartozik a még nyilvánosságra nem hozott írói mű lényeges tartalmának közlése (a nyilvánosság elé vitele) és a mű nyilvános előadása (felolvasása).

ad 3. *A forgalombahelyezés* az a tevékenység, amellyel a műnek legalább egy példánya idegen személynek a birtokába jut oly módon, hogy azt az illető a mű rendeltetésének megfelelő módon használhassa. A mű *kölcsönadása* nem forgalombahelyezés és így nem sérti meg a szerzői jogot. A forgalombahelyezést a bírói gyakorlat megállapítja már abban az esetben is, ha valaki a mű példányait üzletben vagy hasonló helyen abból a célból helyezte el, hogy a mű forgalomba jusson.

VI. *A szerzői jog átruházható.* És pedig a szerző átruházhatja azt életében vagy halála esetére, korlátlanul avagy korlátozva. Ha a szerző meghal anélkül, hogy szerzői jogát átruházta volna, a szerzői jog a törvényes örökösökre száll át. Az átruházhatóság abban a pillanatban beáll, mihelyt a jog keletkezik.

A) A szerzői jog átruházása mindazokat a jogosultságokat, amelyek eredetileg a szerzőt illették, a jogutódra ruházza át. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jogutód a megszerzett írói művön tetszésszerűen változtatásokat tehet. Változtatásra a jogutód ugyanis csak annyiban van jogosítva, amennyiben azt a méltányosság és a jogutód jogos érdeke indokolja. Az írói műre vonatkozó szerzői jog átruházása önmagában még* nem jogosítja fel a jogutódot a fordításra vagy a mű jellegének a megváltoztatására (pl. a regény dramatizálására, filmesítésére stb.). Ezekhez külön beleegyezésre van szükség.

B) A szerzői jog átruházásának egyik differenciálódott esete a *kiadói ügylet*. I. Szorosan vett kiadóügylet a Kt. szerint (515. és 519. §) akkor forog fenn, ha valaki (a kiadó) kész vagy készítenő irodalmi, műszaki vagy művészeti munka többszörösítésére, közzétételére és forgalombahelyezésére a szerzőtől vagy ennek jogutódjától *kizárólagos* jogot szerez és egyben a többszörösítésre és forgalombahelyezésre kötelezettséget vállal. Nem kiadóügylet az ú. n. „megrendelési szerződés” (Bestellungsvertrag). Itt a szerző arra vállalkozik, hogy valaki részére egy meghatározott terv ezertint olyan írói művet alkot, amelynek

¹ A képzőművészeti műveket nemcsak tudományos vagy egyházi, hanem általában ismeretterjesztő célokra is szabadon fel lehet használni. (Szt. 62. §.)

talmát és készítési módját a megrendelő pontosan megszabja. De nem kiadóügylet az ú. n. kiegészítő-munkaszerződés (Hilfsarbeitsvertrag) sem, amellyel a szerző arra vállalkozik, hogy valamely enciklopédikus mű egy vagy egyes részeit megírja. Ezekben az esetekben u. i. a kiadó nem köteles a művet többszörösíteni. A kiadóügylet lényegét csak akkor ismerhetjük meg, ha 1. a kiadóügylet és a szerzői jog közötti vonatkozást, 2. a kiadóügylet tárgyát és 3. a kiadó-jog terjedelmét vizsgáljuk.

ad 1. A kiadó jog a szerzői jogból vezetődik le; a szerző az ő szellemi tulajdonjogának egy részét (szegmentumát) ruházza át *dologjogi hatással* (!) a kiadóra. Ennek következménye, hogy a kiadó a többszörösítés és forgalombahelyezés *kizárólagos* jogát szerzi meg, és így nemcsak a vele szerződő szerző ellen, hanem – a szerzői jog védelmi területén és idején belül – bárkivel szemben is felléphet, aki ennek a jogának gyakorlásában őt háborítja (pl. a művet többszörösíti). Még sem mondhatjuk azonban, hogy a kiadó jog egyszerűen a szerzői jog helyébe lép, tehát, hogy a kiadóügylet egyet jelent a szerzői jog *korlátlan* átruházásával (Szt. 3. §). A két eset között annál is inkább különbséget kell tenni, mert a kiadó nemcsak a kiadó jogot, hanem a szerzői jogot is megszerezheti. A kiadó szerződés a szerzői jognak csak *korlátozott átruházásával* kapcsolatos, mert – a többszörösítés és forgalombahelyezés jogától eltekintve – a szerzői jog egyébként továbbra is a szerzőt fogja megilletni, és mihelyt a kiadóügylet megszűnik, a szerzői jog a maga eredeti tartalmával ismét helyre áll. De másrésztől a kiadóügylet a szerzőt (és jogutódjait) abban az esetben is köti, ha a szerzői jog már megszűnt (az oltalomidő eltelt), vagy ha a védelmi területen kívül eső többszörösítésről stb. van szó (tehát a kiadó felléphet a szerző ellen akkor is, ha a szerző művét olyan területen többszörösített, amelyre a szerzői jogvédelem, nemzetközi megállapodás hiányában, nem terjed ki). Más jogi helyzet is áll elő a kiadóügylet megkötése és a szerzői jog átruházása esetében. Az első esetben a jogutód nemcsak jogosított, hanem köteles is a művet többszörösíteni, a második esetben ellenben nem. A gyakorlati életben mégis gyakran kétséges léhát, hogy kiadói szerződésről avagy szerzői jog átruházásáról van-e szó. Amennyiben a szerző a többszörösítés és forgalombahelyezés jogát üzletszerű kiadóra ruházza át, a kiadóügyletet kell vélelmezni.

ad 2. A Kt. 515. §-a szerint a kiadóügyletnek és így a kiadó jognak is tárgya lehet valamely kész vagy készítenő irodalmi, műszaki vagy művészeti munka. Ez a rendelkezés közelebbi körülírásra és magyarázatra szorul. Tekintettel arra a szoros összefüggésre, amely a tulajdonképeni kiadóügylet és a szerzői jog között fennforog, mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy *a kiadó jognak tárgya lehet minden olyan mű, amely szerzői jogi védelemben részesül.*

Ami a „készítenő” munkát illeti, a kiadóügyletre is áll az Szt. 3. § II-nek az a korlátozása, hogy „az olyan szerződést, amellyel a szerző szerzői jogát általában *jövőben alkotandó* minden művére, vagy általában jövőre alkotandó műveinek meghatározott nemére ruházza át, a felek bármelyike előzetes egyévi felmondással bármikor felmondhatja, feltéve, hogy a szerződés létrejötté óta öt év már eltelt. Érvénytelen az e szabálytól eltérő olyan megállapodás, amely a szerző hátrányára szolgál”.

ad 3. A kiadó jog *terjedelmét* (közelebbi tartalmát) mindenekelőtt a felek szerződése hivatott megállapítani. A Kt. csupán szerződéspótló szabályokat állít fel arra az esetre, ha a felek szerződése hallgat vagy másképp nem intézkedik: *a) A kiadó jog lényegéből következik a szerzőnek (jogutódjának, a munka tulajdonosának) az a kötelezettsége, hogy mindaddig, amíg a mű kiadott példányai el nem keltek, nem tehet művével olyan intézkedéseket, amelyek a kiadót káro-*

sítják (a művet tehát egészben vagy egy részében újból ki nem adhatja, de ki sem adhatja; nem veheti fel műveinek együttes kiadásába vagy valamely gyűjteménybe), *b*) Kétség esetében a kiadó-szerződés a munkának csak *egyszeri* kiadására ad jogot, új kiadásra vonatkozó szerződés esetében azonban azokra a kérdésekre nézve, amelyekről az új szerződés nem intézkedik, a korábbi szerződés irányadó, *c*) A kiadó jog önmagában nem jogosítja fel a kiadót a mű fordítására és e fordítás kiadására, *d*) Az a kiadó, aki a szerző egyes munkáinak kiadására szerzett jogot, nincsen jogosítva e munkák összkiadására is; és fordítva: az összkiadással megbízott kiadó nincsen jogosítva az egyes munkák vagy azok részeinek külön kiadására.

Amint már említettük, a kiadó-szerződés a gyakorlati életben rendszerint a kiadó által megformulázott *mintá* alapján jön létre. E mintával szemben a szerző izoláltan igen nehezen védekezhetik, minthogy a „megszervezett” kiadók hatalmával találja m.,-gát szemben. Módjában áll azonban a bíróságnak a szerző érdekeit a *szerződés megfelelő értelmezésével* oltalomba venni. Az ilyen sablonos szerződésre is áll az az általános szabály, hogy azt a *méltányosságnak megfelelően kell magyarázni*. Ha az ilyen szerződésben homályos vagy kétértelmű rendelkezések vannak, azokat a szerző javára kell értelmezni, minthogy a szerződést a kiadó szövegezi. A kiadók „szokásait” a bíróság nem köteles figyelembe venni, ha azok a szerzők közreműködése nélkül keletkeztek.

II. *A szerződő felek jogviszonyai*. A szerző *főkötelezettsége*, hogy a munkát a szerződés szerinti minőségben és kellő időben a kiadónak átadja. Ha a szerző e kötelezettségének saját hibájából nem tesz eleget, a kiadó a következő jogok közül választhat: 1. követelheti a szerződés teljesítését és a késedelemből beálló kár megtérítését; 2. a nem-teljesítés miatt kártérítést követelhet vagy 3. a szerződéstől egyszerűen elállhat.

A kiadó főkötelezettsége: 1. az átvett mű megfelelő *többszörösítése és forgalombahelyezése* és 2. esetleg a szerző *tiszteletdíjának kifizetése*.

ad 1. A kiadó a kéziratban vagy a megállapított eredetiben átvett munkát saját költségén, változatlanul többszörösíteni és kellően forgalombahelyezni tartozik.¹ A kiadás befejeztéig a szerző változtathat a művön. Ha nincs határozott megállapodás, a kiadó a művet céljának és jelentőségének megfelelő alakban köteles kiállítani. A *példányok számát* és az egyes *példányok árát* – más megállapodás nem léteben – a kiadó belátása szerint állapítja meg; nem szabhat azonban olyan túlságos árat, amely a munka kelendőségének ártalmára van.² A kiadó az átvett mű többszörösítését a kikötött vagy a körülményeknek megfelelő időben köteles foganatosítani. Ha a szerző a mű újabb kiadására is a kiadót jogosította fel, a kiadó köteles az első kiadás elkelte után azonnal új kiadást rendezni. Ha a kiadó az átvett mű többszörösítését és forgalombahelyezését, vagy az első kiadás teljes elkelte után a mű új kiadását saját hibájá-

¹ Ha a kiadó a művet saját nevében ugyan, de a szerző számlájára adja ki, – *bizomány-kiadás*; ha pedig a kiadás *közös haszonra és veszteségre megy*, társasági szerződés (alkalmi egyesülés) és nem kiadóügylet forog fenn.

² A példányok száma tekintetében a *német* Verlagsgesetz 5. §-a a *szerződés hallgatása esetére* azt a szabályt állítja fel, hogy a kiadó 1000 példányt nyomtathat. Nálunk ebben az esetben csak azt az elvet lehetne szem előtt tartani, hogy a példányok száma *túlsók* nem lehet, mert ez sérti a szerzőnek az új kiadáshoz fűződő érdekét, de *túlkevés sem* lehet, mert ez viszont – tudományos műveknél – igen korán terheli meg a szerzőt az új kiadás elkészítésével. A szerződéssel megállapított példányszámba nem számítanak: 1. a fűzés és kötés közben megsérült példányok pótlására ezúkeéges példányok (ú. n. Zuschußsexemplar); 2. a tiszteletpéldányok (ezeket a szerző nem értékesítheti); 3. a köteles példányok, amelyeket a sajtótörvény értelmében kell beszolgáltatni és 4. a tördelt utolsó levonat, amelyet a szerző azért kap, hogy az utolsó simításokat (javításokat) a mű elején vagy végén még ki lehessen nyomtatni (ú. n. Aushängebogen).

bői elmulasztja, a szerző a következő jogok közül választhat: a) követelheti a szerződés teljesítését és a késedelemből beálló kár megtérítését; b) a nem teljesítés miatt kártérítést követelhet, vagy c) a szerződéstől egyszerűen elállhat.

ad2. *Tiszteletdíjat* a szerző a kiadótól csak akkor követelhet, ha azt nyíltan kiköti, vagy hallgatagon kikötöttnek kell minősíteni. A tiszteletdíjat *hallgatagon* kikötöttnek kell venni, ha a körülmények szerint feltehető, hogy a szerző a munka átengedésére csakis tiszteletdíj ellenében volt hajlandó. Ilyenkor (valamint akkor is, ha a felek a tiszteletdíj nagyságát közelebbről nem állapították meg) a tiszteletdíjat, a körülményekhez képest, szakértők meghallgatása után a bíróság állapítja meg. Ha a tiszteletdíjat ívszám szerint állapították meg, a kiadó a megállapított ívszámot meghaladó részért tiszteletdíjat fizetni nem tartozik; de a szerzőtől követelheti, hogy az teljes munkát szolgáltatson. A tiszteletdíjat, más megállapodás nem létében, a kiadó rendszerint a kézirat átvétele után azonnal köteles fizetni. Ha azonban a tiszteletdíjat ívszám szerint állapították meg, az csak a többszörösítés befejezésekor (ha pedig a munka részekben jelenik meg, az egyes részek bevégzett kiállításakor) válik esedékessé.

III. *A kiadóügylet megszűnése.* A kiadóügylet a következő okokból szűnik meg: 1. a kész munka átadás előtt a szerzőnél elvész; 2. a szerző a munka befejezése előtt meghal, vagy a munka szerződésszerű elkészítésében egyébként véletlenül meggátoltatik, vagy az elkészítésre képtelenné válik (ezekben az esetekben a szerző és jogutódai a kötelezettség alól szabadulnak ugyan, de tiszteletdíjat nem követelhetnek, s ha ilyet kaptak, azt visszafizetni tartoznak); 3. ha a cél, amelyet a felek a közzététellel elérni szándékoztak, a kézirat vagy eredeti átadása előtt véletlen folytán lehetetlenné válik (ha a cél lehetetlenné válása a kézirat vagy eredeti átadása után következik be, a szerző és jogutódai a tiszteletdíjat követelhetik, illetőleg a már kapott tiszteletdíjat megtarthatják); 4. ha a többszörösítés végett átadott munka a kiadónál véletlenül elvész;¹ 5. ha a szerződés teljesítése a kiadó személyében beálló véletlenség miatt lehetetlenné válik.² A kiadó halála vagy csődje nem idézik elő ipso iure a szerződés megszűnését. Az előbbi esetben u. i. a kiadó jog az örökösekre száll; csőd esetében pedig a tömeg-gondnoktól függ, hogy fenntartja-e a szerződést vagy sem.

C) Rámutattunk arra, hogy a szellemi alkotást nem lehet a „dologgal” azonosítani és hogy a szerzői jog nem csupán tulajdonjogot jelent, hanem a szerző személyiségi jogának is egy része.

Ebből következik, hogy amíg a hitelező az adósnak „vagyontárgyait” végrehajtás útján lefoglalhatja, addig a szerzői jogot – *mindaddig, amíg az magát a szerzőt vagy örökösét vagy hagyományosát¹ illeti meg* – végrehajtás útján lefoglalni nem lehet. A végrehajtás tárgya csak az a vagyoni előny lehet, amely a szerzőt (örökösét, hagyományosát) annak következtében illeti meg, hogy ő a szerzői jogot értékesítette vagy érvényesítette (pl. a kiadóval szemben fennálló követelés).

VII. A szerzői jog a testi javak feletti tulajdonjogtól abban is különbözik, hogy a szellemi alkotás gazdasági kihasználásának jogát csak *bizonyos ideig* biztosítja a szerző és jogutódai javára. Ezt úgy szokták kifejezni, hogy *a szellemi*

¹ Ilyenkor a kiadó kötelezettsége a tiszteletdíj megfizetésére szorítkozik. Ha azonban a szerző még egy másik példány felett is rendelkezik, ezt költségeinek megtérítése mellett köteles a kiadónak átengedni és ilyenkor az ügylet hatályában marad. Abban az esetben, ha a már kész kiadás a forgalombahelyezés előtt egészen, vagy részben, véletlenül megsemmisül, a kiadó jogosított a megsemmisült példányokat saját költségén kipótolni, anélkül, hogy ezekért a szerzőnek tiszteletdíjat fizetni tartoznék.

² Ilyenkor a kiadó a tiszteletdíj fizetése alól csak úgy szabadul, ha a szerző a munkát ugyanazon feltételek mellett más kiadónak átadta.

alkotás feletti kizárólagos jog időbelileg korlátozott. A szellemi tulajdonjognak a testi javak feletti tulajdonjogtól eltérő ez a kezelése első tekintetre igazságtalannak látszik. Miért marad a könnyű szerrel szerzett (örökölt, ajándékba kapott) házam időtlen-időig az enyém és örököseimé és miért teheti kezét halálom után 50 év múlva mindenki az én nagy fáradtsággal, esetleg egész vagyonom feláldozásával alkotott szellemi kincsemre?!

Erre a kérdésre a helyes választ csak úgy tudjuk megadni, ha arra gondolkunk, hogy a mai jog a tulajdont csakis azért ismeri el és védi, mert azt a köz, érdekében levőnek találja. A köz érdekét tartja szem előtt, amidőn a tulajdont a szellemi javak világára is kiterjeszti; de ugyancsak a köz érdekében vet minden tulajdont korlátozások alá. Amennyire a köz érdeke az, hogy a gazdasági kihasználás kizárólagos jogának elismerésével serkentsük a író, a művészt, a technikust stb. kultúrtermékek szaporítására, épp annyira érdeke a köznek az is, hogy a szellemi alkotás minél hamarabb *közkinccsé* váljék és az egyetemes haladás eleven energiájává alakuljon át. A szellemi alkotásnak idővel közkinccsé válását azzal is szokták indokolni, hogy a szerző nem tisztán a *maga* gondolatait kelti életre; mert minden szellemi alkotás készen veszi a múltat, az addigi kultúrfejlődés eredményeit, amelyek igazán közkinccsek. „A múlttól, korától és népének befolyásától elzárva, a legnagyobb talentum sem volna képes számbavehető szellemi munkát létrehozni” (Kenedi Géza). *Babits Mihály* nagyon? találóan jegyzi meg *Dante* „De Vulgari Eloquentia” c. művéről: „Leszámol benne nyelvével, elődeivel, költőtársaival, a versformákkal, *mindennel ami örökölt* mintegy hivatalosan elismeri a nagy örökség átvételét, melyet majd oly fényesen fog gazdagítani*”.

A szerzői jog védelme rendszerint *a szerző egész életére és halála után méff 50 évre terjed.* Ebbe az időbe az a naptári év, amelyben a szerző meghalt, nem számítható bele. Ez alól az általános szabály alól a Szt. 12-16. §-ai bizonyos kivételeket tesznek. Szerzőtársak közösen készített műveinek védelmi ideje annak a társnak halálától számítódik, aki a többit túlélte. Ha a nyilvánosság előtt tartott szónoklatok gyűjteményes kiadása a szónok életében vagy halálától számított 10 év alatt nem jelent meg, a gyűjteményes kiadáshoz a jogutódok beleegyezésére nincsen szükség. Álnév (a közismert „írói név” nem álnév) alatt vagy név nélkül megjelent mű első megjelenésétől számított 50 évig részesül oltalomban. A szerző halála után megjelent mű a szerző halálától számított 50 évig részesül oltalomban. Ha a mű a szerző halálától számított 45 év eltelté után, de 50 éven belül jelent meg először, a megjelenéstől számított 5 éven át részesül oltalomban. Az akadémiák, egyetemek, testületek és más jogi személyek neve alatt megjelent művek az első megjelenéstől számított 50 évig részesülnek oltalomban.

Amint ezekből kitűnik, az oltalom kezdő időpontja rendszerint a szerző halála, de kivételes esetekben a mű első megjelenésének ideje. Az első megjelenés aaptári éve szintén nem számít be az oltalomidőbe.

A szerzői jogvédelem megszűnik akkor is, ha a szerző – anélkül, hogy szerzői jogát életében másra ruházta volna – örökösök nélkül hal meg. Az állam öröklése u. i. ilyen esetben nem áll be.

VIII. A szerzői jog *megsértését* a Szt. a *szerzői jog bitorlásának* minősíti, amellyel szemben büntetőjogi és magánjogi oltalmat ad. A bitorlás legtipikusabb esete, ha valaki a művet a szerző beleegyezése nélkül *többszörösíti, közzéteszi* vagy *forgalomba helyezi*. Bitorlást követ el a *kiadó*, ha művet szerződésellenesen jelentet meg; különösen ha több példányban állítja elő, mint amennyihez a szerződés szerint joga van. De bitorlást követ el az is, aki a művet jogosulat-

lanul idegen nyelvre fordítja le, azt plagizálja, stb. és általában mindenki, aki a szerzői jogot, annak bárminő tárgyát és tartalmát megsérti.

A bitorló, ha *szándékosan vagy gondatlanul* jár el, *vétséget* követ el, amely miatt pénzbüntetésben (behajthatatlanság esetében 1 évig terjedhető fogház-büntetésben) részesül. Emellett köteles megtéríteni a sértettnek vagyoni és nem vagyoni kárát, amelynek mértéke nem lehet kisebb mint az az előny, amelyhez a bitorló jutott.

A kártérítés mértékét (az „elégtételt”) a bíróság a legjobb belátása szerint állapítja meg. Ha a bitorló *vétlen* (tehát őt sem szándékosság, sem gondatlanság nem terheli), büntetésnek nincsen helye, hanem a sértettnek csupán saját gazdagodása erejéig felelős. A bitorlás útján létrejött példányokat, valamint a bitorlás céljára szolgáló eszközöket (mintákat, lapokat, kliséket stb.) minden esetben *elkobozzák* és a bírói határozat jogerőre emelkedése után *megsemmisítik*. A bíróság ezenkívül a nyertes fél kívánságára elrendelheti az ítéletnek valamely bel-földi időszaki lapban a vesztes fél költségén közzétételét.

A bitorló ellen a pert, *mint polgári pert*, az illetékes *kir. törvényszék* előtt kell megindítani. A sértett az első bírói ítéletet megelőző tárgyalás befejeztéig kijelentheti, hogy a bitorló megbüntetését nem kívánja. A bíróság a sértett kérelmére már a per megindításakor elrendelheti a példányok és eszközök *zár alá helyezését* és a bitorlót az *ismélléstől vagy a bitorlás folytatásától előzetesen is eltilthatja*.

A bíróságot a szerzői jog bitorlása kérdésében a Budapesten létesített „*szerzői jogi szakértőbizottság*” támogatja. Ezt a bizottságot (elnökét, alelnökét és tagjait) a vallás- és közoktatásügyi miniszter az igazságügyminiszterrel egyetértve 6 évre nevezi ki. A bizottság hivatása, hogy a bíróság által hozzá intézett kérdésekre a közölt adatok alapján véleményt adjon.

Bitorlás címén keresetet indítani csupán *három éven belül* lehet. Ez az *elévülés* azzal a nappal kezdődik, amelyen a többszörösítést befejezik, a forgalombahelyezést megkezdik, avagy a közzététel megtörténik. Büntetésnek azonban nincsen helye, ha a sértett a bitorlás tudomásra jutásától számított 3 hónap alatt a bitorló megbüntetését nem kívánta.

IX. A szellemi alkotás nem respektálja az egyes országok határait. Mint a nemzetek közötti szolidaritás és kultúrközösség megteremtésének legalkalmasabb zászlóvivője, az egész világon elterjedésre törekszik. A Szt. azonban csak a magyar állampolgárok műveit részesíti oltalomban és a külföldiekét csak abban az esetben, ha a mű először Magyarországon jelent meg. Az oltalomnak ezen a tökéletlenségén az egyes államok akként segítettek, hogy egyesületbe (Unióba) tömörültek, ami lehetővé tette, hogy az Unióhoz tartozó államok polgárainak szellemi alkotása valamennyi szerződő államban oltalomban részesüljön. Az *irodalmi és művészeti művek nemzetközi oltalmának* alapját az 1886 szeptember 9-én Bernben kelt egyezmény vetette meg, amelyet az 1896 május hó 4-én kelt pótokmány és nyilatkozat, valamint az 1908 november 13-i berlini megállapodás, amely az eredeti eredményt alaposan áttevőideálta, és az 1914 március 20-án Bernben megállapított póttjegyzőkönyv egészítették ki.¹ Magyarország az 1922: XIII. t.-c. alapján lépett be az irodalmi és művészeti művek védelmére alakult berni nemzetközi Unióba és ezzel a ténnyel, amíg egyrésről fokozottabb oltalmat biztosított a külföldi szellemi alkotások javára, másrésről biztosította a hazai szellemi alkotásoknak hatékony *külföldi* oltalmát is.

A berni egyezmény az *irodalmi, művészeti és fényképészeti* művek oltalmát szabályozza. Alapelve a viszonyosság deklarálása minden olyan szellemi alkotás

¹ A szerzői tulajdonjog nemzetközi irodája Bernben székel. Igazgatója Ernest Röthlisberger.

oltalma tekintetében, amely az Unió valamelyik országának szerzőjétől származik. A magyar szerző alkotása tehát pl. Németországban ugyanolyan oltalomban részesül, mint aminőt a német törvények a német állampolgárok szellemi alkotásai javára megállapítanak. Ezt az alapelvet az egyezmény azonban tágítja, amidőn a belépő államokat bizonyosfokú *minimális oltalomra* kötelezi; tekintet nélkül arra, hogy a hazai jog az oltalomnak ezt a fokát ismeri-e vagy sem. Ez azt jelenti, hogy az Unióhoz tartozó állam szerzőinek a többi államban is kizárólagos joga van pl. a fordítás, a mű nyilvános előadásának, a zenemű grammiúfonra alkalmazásának stb. a megengedésére akkor is, ha az illető államok jogszabályai pl. a szerző beleegyezése nélküli fordítást, a nyilvános előadást vagy a zenemű grammiúfonlemezre átvitelét nem minősítenék szerzői jog bitorlásának. (V ö. különösen az 1922: XIII. t.-c. 8-14. cikkeivel.)

A nemzetközi *oltalom időtartama* megegyezik az Szt.-ben megállapított időtartammal; tehát a szerző életére és halála után 50 évre terjed. Abban az esetben, ha valamely ország törvénye az oltalom időtartamát ettől eltérően állapítaná meg, az illető állam területén a külföldi művek tekintetében is a hazai jog fog alkalmazást nyerni. Németországban pl. az oltalom időtartama a szerző halálától számított 30 év. A magyar szerzőnek műve tehát Németországban szintén csak addig az ideig részesül oltalomban, dacára annak, hogy Magyarországon az oltalom 50 évig tart.

A nemzetközi jogvédelem tekintetében a törekvés annak kiterjesztésére irányul. E mozgalomnak egyik úttörője az Association Littéraire et Artistique Internationale, amely 1878-ban Victor Hugo védnöksége alatt alakult. Az 1886-i berni egyezmény megalkotását ez kezdeményezte s a Szerzői Jogi Unió megalkotása után is fennmaradt. Leutóbbi, 34. kongresszusát Parisban, 1925 júniusában tartotta, sürgetve a berni egyezmény revízióját a védelmi idő egyöntetű megállapítását, a védelem kiterjesztését a radiofoniára, mozgófényképekre stb. Ennek az Associationnak, melynek Magyarország is tagja, főleg kezdeményező és agitáló szerepe van. Javaslati csak úgy érvényesülhetnek, ha azokat a szerzői tulajdonjog nemzetközi irodája (Bern) által időnkint összehívott signatarius hatalmak magukévé teszik. A berni iroda által tartandó legközelebbi ilyen kongresszus Rómában van tervbe véve.

A másik szerv, amely hasonló kérdéssel foglalkozik, a Nemzetek Szövetsége által felállított Commission de Coopération Intellectuelle, amelyhez Ruffini olasz szenátor nyújtott be a tudományos felfedezés tulajdonjogának védelméről szóló javaslatot. Ez a javaslat, amely a többek közt arra keres jogi biztosítékot, hogy a tudományos felfedező vagy feltaláló felfedezéséből vagy találmányából mások által húzott haszonban megfelelően részesedjék, már évek óta tárgyalás alatt van, de még nem sikerült a különböző államok eltérő nézeteinek összeegyeztetésével nemzetközi egyezményhez eljuttatni.¹

¹ Irodalmat 1. a 2. §. végén

VI. FEJEZET.

**A MAGYAR TUDOMÁNYPOLITIKA
SZERVEZETE ÉS CÉLJAI.**

38. §. MAGYAR TUDOMÁNYOS ÉLET KÖZIGAZGATÁSA ÉS KORMÁNYZÁSA.

Írta: MAGYARY ZOLTÁN.

I. Az Orsz. Magyar Gyűjteményegyetem. II. A Magyar Tudományos Akadémia autonómiája. III. Az Orsz. Természettudományi Tanács. IV. Az Orsz. Ösztöndíj-tanács. V. A tudományos társaságok szervezkedése. VI. A Suprauniversitus. VII. A szervezeti reform lényege és hordereje.

I. A magyar tudományos élet közigazgatása egészen a háború utánig teljesen a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezében volt összpontosítva. Az *Országos Magyar Gyűjteményegyetem* létesítéséről szóló 1922. évi XIX. törvénycikk azt a nagyfontosságú reformot hozta, hogy az országos közgyűjtemények közigazgatásában az önkormányzatnak a minisztérium rovására nagy hatáskört adott. Ez a reform elvi jelentőségénél és máris jelentkező következményeinél fogva oly nagyfontosságú, hogy azzal behatóan kell foglalkoznunk.

Gróf Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter, a törvény alkotója, azokat a történeti és organizatórikus gondolatokat, melyek ennél a nemzetközi viszonylatban is túltörő reformnál vezették, nemcsak a törvényjavaslat indokolásában, hanem még részletesebben az Országos Magyar Gyűjteményegyetem Tanácsának 1922. évi november hó 18-i alakuló ülésén mondott elnöki megnyitó beszédében fejtette ki.¹ Gondolatmenete a következő: A vármegye ősrégi példájára utalva, mely a magyar jog alkotó géniusának önkormányzati téren kétségtelenül legérdekesebb megnyilatkozása, az a meggyőződése, hogy „a közigazgatás magyar formája az önkormányzat és hogy a Németországból átvett és sikeres működéséhez éppen a német aprólékos pontosságot megkívánó bürokratikus adminisztráció minálunk igazán közmegelegedésre fungálni nem igen fog. Természetes, hogy minden téren az önkormányzati elvet nem lehet a közigazgatás megszervezésénél alapul venni. Itt különösen két szempont a döntő. Először, hogy megbírja-e az illető ügyek természete az önkormányzati intézést. Másodszor, hogy az érdekelt foglalkozási körben vannak-e az önkormányzat ellátására képes és kész emberek. A kérdés, amely a Gyűjteményegyetem létesítésekor eldöntésre várt, az volt, hogy a művelődés magasabb régióiban, a tudományos ügyek intézésének az önkormányzati, vagy az egyes hivatalnoki elintézése az alkalmasabb formája.” A miniszter ezt a kérdést mindkét említett szempontból megvizsgálta és a következő eredményre jutott:

„A tudományos élet szervezeteinek alaptípusa a tudományegyetem és a tudományos akadémia. Az egyetemek kialakulását a középkor jogfejlődésének köszönhetjük, amelyben az egyetemek, mint autonóm korporációk, szervesen illeszkednek be a középkor gazdag szövetkezeti, testületi életébe. Az akadémiák azonban az újkorban, a felvilágosult abszolutizmus idejében keletkeztek, a XVII. és XVIII. században, midőn a fejedelmek irtó hadjáratot folytattak a rendi

¹ L. Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem kiadványai. T. füzet. 1922. Németül: Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von Robert Gragger. III. évf., 105, 1.

önkormányzat ellen és a középkor folyamán kialakult különféle autonómiákat, nem akarták tovább megtűrni... Hogy ezek az uralkodók az önkormányzati elvnek barátai lettek volna, azt igazán nem lehet állítani. De midőn arra került a sor, hogy bámulatos céltudatossággal újjászervezett államaikban meghonosítsák és fejlesszék a tudományosságot, akkor ezt nem bürokráciák útján kísérelték meg, hanem tudós társaságokat szerveztek és szemben a korszellemmel és saját személyes organizatórius irányzatukkal, éppen csak itt és ebben az egyetlen esetben a korporatív formát választották, mert meg voltak róla győződve, hogy a tudományos világban nem «Polizei»-re és bürokráciára, hanem önkormányzati szabadságra van szükség.

„A szabadság nemcsak a tudományos kutatás, hanem a tudományos igazgatás sikerének is nélkülözhetetlen előfeltétele; a közigazgatási szabadság jogi formája pedig az autonómia. Ez az igazság az alap gondolata az 1922. évi XIX. t.-cikknek s kísérletem lényege – mondja a miniszter – éppen abban áll, hogy a tudományegyetemeknél és a tudományos akadémiáknál történetileg kialakult és gyakorlatilag bevált önkormányzati rendszert át akarom ültetni nagy közgyűjteményeink igazgatásába.”

Az önkormányzati elvnek a nagy közgyűjtemények igazgatásában való térhódítását eddig nehezítette egyrészt az egyes intézetek történeti fejlődésének menete, másrészt az a kodifikatórikus nehézség is, hogy ez intézményeknél nagyon nehéz az önkormányzat megfelelő formájának megkonstruálása. Az egyes közgyűjtemény külön-külön ugyanis túlságosan keskeny alap ahhoz, hogy rajta életképes autonómiát fel lehessen építeni. „Csak ha a nagy közgyűjtemények három típusát: levéltárat, könyvtárat és múzeumot, mint megannyi fakultást egy nagy szerves egészbe, egy jogi személyiségbe összefoglaljuk, s ennek az önkormányzati testnek érdemleges, nagy hatáskört adunk, akkor remélhetjük pezsgő önkormányzati élet kifejlődését... Amikor levéltárat, könyvtárat és múzeumot magasabb szervezet kötelékében összefoglalunk, korántsem kapcsolunk össze olyan intézményeket, melyek között belső rokonság nincsen, melyek heterogén természetüknél fogva nem lennének alkalmasak az együttműködésre. Ellenkezőleg, a közgyűjteményeknek ez a három típusa hasonlíthatatlanul közelebb áll egymáshoz, mint a tudományegyetemeknek egyes karai, sőt mint egy ugyanazon kar, a filozófiai fakultás keretén belül egyfelől a szellemi, másfelől a természettudományok. Levéltárnak, könyvtárnak és múzeumnak közös vonása, hogy mind a három gyűjtemény, ahol az új szerzéseknél, a regisztrálásnál és katalogizálásnál, a megőrzésnél és felállításnál, az ismertetésnél és publikálásnál sok tekintetben azonos, részben hasonlatos elvek az irányadók, elannyira, hogy az egyik gyűjteményfajtánál tett tapasztalatok számos esetben hasznosíthatók lesznek a többi gyűjteményeknél. Az intézetek gyűjtési körét egymástól elválasztó határmegyéken pedig különösen szükséges az együttműködés, nehogy párhuzamos gyűjtések forduljanak elő, minek luxusát a magyar nemzet mai súlyos anyagi helyzetében nem engedhetjük meg magunknak.”

„Az igazi szervezési nehézség nem is a levéltár, könyvtár és múzeum szerves egybekapcsolásában áll, hanem annak a kérdésnek megoldásában, milyen elemekből kell a Gyűjteményegyetem autonómiáját gyakorolni hivatott szervet összealkotni. Az egyetemen a tanárok, az Akadémián a tudósok, vagyis alakilag egyenlő tényezők, «pares» állnak egymás mellett s így közös kollégiumban való egyesítésük révén szinte önmagától alakul ki az autonómia. A nagy közgyűjtemények tisztviselőikara ellenben hierarchikus ranglétrán oszlik meg; fel- és alárendelteknek közös testületben való egyesítése pedig mindig dezorganizációhoz vezet. Az 1922. évi XIX. t.-cikk a Gyűjteményegyetem tanácsában három elemet egyesít.” Nevezetesen: az intézetek első tisztviselőit és a Nemzeti Múzeum

osztályainak vezetőit, akik a Tanácsnak hivatalból tagjai. Ezek „életük java-részt az illető intézmény kötelékében töltötték, annak szükségleteit legközelebb-ről ismerik, s vele valósággal össze vannak forrva”. Bevonja a törvény a Tanácsba a vallás- és közoktatásügyi miniszter által öt évre meghívott összesen tíz egyetemi, vagy műegyetemi tanárt, „akik azokkal a tudományokkal foglalkoznak, melyek a közgyűjteményekkel, azok egyes osztályaival, táraival összefüggnek s akik tudományos hajlamú tanítványaik köréből új erőket nevelhetnek az egyes intézetek számára. Ezenfelül az egyetemi tanárok magukkal hozzák az egyetemi autonómia köréből a jártasságot és a gyakorlatot az ügyek önkormányzati intézésére”. A szigorú szakszerűséget képviselő közgyűjteményi főtisztviselőknél és egyetemi tanárokon kívül a törvény a vallás- és közoktatásügyi miniszter által öt évre meghívott öt lehetőleg „olyan műértőt is bevon a Gyűjteményegyetem Tanácsába, aki az intézeteknek nagyobb értéket adományozott. Ezek műízlésüket és társadalmi függetlenségüket hozzák a közös munkához és hivatva vannak a nagyközönség által a közgyűjtemény ékkel szemben emelt jogos kívánságokat is képviselni”.

A Gyűjteményegyetem Tanácsában alakulása és a munkálatok megindulása idején a vallás- és közoktatásügyi miniszter elnököl, utóbb a Tanács jelölése alapján öt évről öt évre elnököt nevez ki. Az elnököt akadályoztatása esetén az alelnök helyettesíti, aki a folyó ügyvitelt is ellátja. A³/₄ alelnöki tisztet az intézetek első tisztviselői kétévénként váltakozva töltik be. Bizonyos törvényben megállapított ügyek tárgyalására a Tanács ötös szaktanácsokat alakít, melyek az elnökön kívül két intézeti tudományos tisztviselőből és két más tagból állnak.

„A Gyűjteményegyetem megszervezése elé tornyosuló organizatórius nehézségek között talán a leglényegesebb annak a kérdésnek megoldása volt, lehet-e és hogyan összeegyeztetni a Gyűjteményegyetem önkormányzatát az egyes intézetek tudományos és művészeti munkájának önállóságával.” E kérdés megoldását a miniszter abban kereste, hogy a Gyűjteményegyetemi Tanács egész hatáskörét a közoktatásügyi miniszter eddigi hatásköréből hasította ki, az egyes közgyűjtemények vezetőinek hatáskörét pedig nemcsak érintetlenül hagyta, hanem önállóságukat még lényegesen növelte azzal a rendelkezéssel, mely az intézetek tudományos és művészeti célú összes bevételeit alapszabályban egyesíti s ez alap felett felsőbb tényezők előzetes hozzájárulásától mentesen a vezetőnek szabad rendelkezést, utalványozási jogot ad. Különös fontosságú joga a Gyűjteményegyetemnek pedig az, hogy a tudományos és a közigazgatási tisztviselői karra és a tudományos és műszaki segédzsemetzetre nézve a kinevezés csak a Tanács jelölése alapján lehetséges, és a vallás- és közoktatásügyi miniszter, akit a kinevezés, illetve a kinevezésre való előterjesztés joga megillet, csak a Tanács által jelölt egyént nevezhet ki, vagy hozhat javaslatba, egyébként csak a visszautasítás joga illeti meg. Ez a megoldás kizárja azt, hogy a tudományos állások betöltésénél politikai, vagy más mellétekintetek érvényesülhessenek, s a miniszternek fenn-tartott vétőjog biztosítja a Tanács esetleg nem sikerült határozatának korrigálását.

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetemnek a törvény értelmében

1. az Országos Levéltár;
 2. a Magyar Nemzeti Múzeum közös címébe foglalt a) Országos Széchenyi Könyvtár, b) érem- és régiségtár, c) állattár, d) növénytár, e) ásvány- és őslénytár, f) néprajziak tára;
 3. az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum;
 4. az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum és
 5. a budapesti kir. m. Pázmány Péter-tudományegyetem könyvtára a tagjai.
- A Tanácsnak a vallás- és közoktatásügyi miniszter által jóváhagyott szervezeti

ügyviteli és fegyelmi szabályrendeletének 31. §-a szerint azonban a Tanács igazgatja azokat a bel- vagy külföldi tudományos intézeteket is, melyeket a vallás- és közoktatásügyi miniszter fennhatósága alá helyez. Ezen az alapon több intézmény helyeztetett már a Gyűjteményegyetem hatósága alá és pedig:

1. az Országos Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ;
2. a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium könyvtára;
3. a Svábhegyi Konkoly-Thege-alapítványú m. kir. Csillagvizsgáló Intézet;
4. a Tihanyi Magyar Édesvízi Biológiai Intézet;
5. a Bécsi Magyar Történeti Intézet;
6. a Bécsi Collegium Hungaricum, és
7. a Berliini Collegium Hungaricum.

A Gyűjteményegyetem fennállásának már ötödik évében van és a hozzáfüzött várakozásokat az eredmények bőven igazolják. Már hatáskörének újabb intézményeknek alárendelése útján való bővítése is emellett szól, de további bizonyítékai a Gyűjteményegyetem minden intézményének nagy fellendülése: az Országos Levéltár belső berendezése technikai és művészi szempontból teljesen a kor színvonalán; a Nemzeti Múzeum régi monumentális épületének átalakítása teljes szépségének kifejtése végett, tehermentesítése a természetrajzi táraknak a Szentkirályi-utca 7. és a Baross-utca 13. számú házakba való kiköltöztetése útján, a túlszűfolttság megszüntetése végett; a Néprajzi Múzeum új elhelyezése és rendezése a népligeti épületben; a Szépművészeti Múzeum bővülése az Andrássy-út 69. szám alatti régi Műcsarnok emeletével, ahol a XX. század galériája lesz kiállítható, valamint többi gyűjteményeinknek új rendezése; az Iparművészeti Múzeumban is a gyűjtemények rendezésének haladása nagy lendületet mutat; a közgyűjtemények tudományos munkásságának fellendülése a tisztviselői karnak átszervezése és szerencsés kiegészítése révén. S végül a Gyűjteményegyetem gondolatának és a közgyűjtemények önkormányzatának vonzó ereje nyilvánul meg a nagy társadalmi áldozatkészségben, mely csak a száz év előtti áldozatkészséghez hasonlítható: főleg Apponyi Sándornak könyvtár- és özvegyének birtokalapítványa, amelyek páratlanul állanak, s a Todorescu-könyvtár, valamint a Szépművészeti Múzeum állandó gyarapodásai ennek bizonyítékai.

II. A Gyűjteményegyetem, illetve az autonómia gondolata tovább bővült törvényhozási úton is. Az 1923. évi I. t.-cikk a Magyar Tudományos Akadémia állami támogatásáról úgy intézkedik, hogy a támogatás kétirányú legyen. Egyfelől az Akadémia megszabott rendes évi államsegélyben részesül, másfelől ténylegesen szolgáló állandó alkalmazottai, a főtitkár, az osztálytitkárok és a főkönyvtárnok kivételével, a Gyűjteményegyetem személyzetének összlétszámába vétettek fel és így fizetésüket az állam vállalta s egyúttal e kapcsolat miatt a Gyűjteményegyetem Tanácsába pótlólag felvétellett az Akadémia főtitkára, aki azokkal a jogokkal bír, mint a nemzeti nagy közgyűjtemények első tisztviselői és az Akadémia által választott két tag.

Ennek a törvénynek alapvető, elvi fontosságú rendelkezése azonban egy másik, amely a törvényhatósági önkormányzat védelmi szervezetét, amely az 1907. évi LX. törvénycikken nyugszik, az Országos Magyar Gyűjteményegyetemre és a Magyar Tudományos Akadémiára is kiterjesztette. Az 1923. évi I. t.-cikk 4. §-a szerint az Akadémia és a Gyűjteményegyetem panasza alapján a m. kir. közigazgatási bíróság hivatott mindazoknak a vitás jogi kérdéseknek eldöntésére, melyek a magyar állam, illetve a Gyűjteményegyetem és az Akadémia között az 1923. évi I. t.-cikk alapján létrejött jogviszonyból kifolyólag felmerülnek. Eljárásnak van továbbá helye a m. kir. közigazgatási bíróság előtt a miniszternek vagy a miniszter bármely közegének a Gyűjteményegyetemre sérelmes ren-

dele, határozata és intézkedése ellen is, azon az alapon, hogy azzal a miniszter, vagy a miniszternek közege a Gyűjteményegyetemnek, a Gyűjteményegyetem szerveinek, vagy közegeinek törvényes hatáskörét sérti, a Gyűjteményegyetemmel szemben valamely hatósági jogot törvényellenesen gyakorol, törvényt, vagy más törvényes szabályt sért. A közigazgatási bíróság, amennyiben a panasznak helyt ad, a megtámadott rendeletet, határozatot, vagy intézkedést csak megsemmisítheti, de érdemlegesen nem intézkedhetik, kivéve azt az esetet, ha a miniszter az Akadémia részére megállapított államsegélyt törvényellenesen nem szolgáltatja ki, amikor is a közigazgatási bíróság a minisztert erre kötelezi. Ezzel a törvénnyel lett tehát csak a Gyűjteményegyetem autonómiája teljes, így kapta meg antonóm jogkörének bírói védelmét.

A tudományos élet közigazgatásában az autonómiának ezt a megoldását a külföld is, amely arról tudomással bír, mindenütt nagy elismeréssel méltányolja.

III. Az autonóm decentralizáció gondolata azonban még tovább fejlődik.

Az 1926. évi január hóban tartott Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus tanácskozásai után- a vallás- és közoktatásügyi miniszter annak hatását is felhasználva, két törvényjavaslatot nyújtott be a nemzetgyűlésnek, amelyeknek letárgyalása ugyan az új országgyűlésre vár, azoknak törvényerőre emelkedésével azonban már számolhatunk.

Az egyik törvényjavaslat „a természettudományok fejlesztése érdekében *teendő* intézkedésekről”, a másik „a külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról” szól. Az első *Országos Természettudományi Tanács*, a második pedig *Országos Ösztöndíjtanács* felállítására irányul. Mindkét tanács hatáskörét az Országos Magyar Gyűjteményegyetemhez hasonlóan a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hatásköréből veszi át. Az Ösztöndíjtanács az Országos Magyar Gyűjteményegyetem önkormányzatának is részese és annak révén az 1923. évi I. t.-cikk 4. §-ában megállapított bírói jogvédelem rá is kiterjed, elnöke és alelnöke pedig tagja a Gyűjteményegyetem Tanácsának is.

Az *Országos Természettudományi Tanács* az elméleti és alkalmazott természettudományok rendszeres és tervszerű fejlesztésének előmozdítása céljából alakul, s feladata, hogy az ország egyetemes érdekei szempontjából fontos problémákat tudománypolitikai programúba foglalja és a bel- és a külföld tudományos mozgalmait figyelemmel tartva, a Program fokozatos kiegészítéséről állandóan gondoskodik, a Program végrehajtására irányuló kutatómunkát megindítsa, irányítsa és ellenőrizze; általában a magyar tudományosság színvonalon maradása érdekében szükséges intézkedéseket a kormánynál kezdeményezze és azokra a nemzeti közvélemény figyelmét is felhívja; a természettudományi tudmányszakok intézeteinek és kutatóinak összhangzatos együttműködését biztosítsa, a természettudományi kutatás nemzetközi szervezeteiben Magyarországot képviselje és ami fontos, az ugyané törvénnyel létesítendő Országos Természettudományi Alap felhasználása iránt *határozzon*.

A Tanács szervezete a következő: A Tanácsban alakulásakor és működésének megindulása idején a vallás- és közoktatásügyi miniszter elnököl. Utóbb az elnököt a Tanács intézőbizottságának jelölése alapján a miniszter előterjesztésére öt évről öt évre az államfő nevezi ki. Az elnököt az ügyvezető alelnök helyettesíti, akit az intézőbizottság előterjesztésére a vallás- és közoktatásügyi miniszter öt évről öt évre nevez ki. A Tanács 80 tagból áll, akiket a vallás- és közoktatásügyi miniszter akként hív meg, hogy a Tanácsban az elméleti természettudományok, valamint az orvosi, technikai és mezőgazdasági tudományok, továbbá az egyetemi karok, a főiskolák és nagyobb tudományos intézetek képviselve legyenek. A tagok közé két tudománypolitikus és a Tanács céljainak elő-

mozdítására alakult társadalmi egyesüléseknek legfeljebb három képviselője is meghívandó. A tanácsstagok megbízása öt évre szól. Egyötödük évenként kilép s helyükbe az új tagokat a Tanács intézőbizottsága hozza a miniszternél javaslatba, akit azonban *csak a visszautasítás joga* illet meg. Ez utóbbi megkötés által a miniszter azt kívánja biztosítani, hogy a Tanács összeállításában mindenkor csak a tudományos szempontok legyenek irányadók, politikai és más melléktételek pedig ne érvényesülhessenek. A nagyszámú tag pedig nemcsak a természettudományok minél többoldalú képviseletét kívánja biztosítani, hanem azt is, hogy a szélesebb keret lehetővé tegye az összes érdekelt egyetemek és másfőiskolák képviselőinek bevonását és egyúttal ily módon tudományos életünk minél szélesebb köreinek ebbe a nemcsak közigazgatási, hanem jelentőségében tudománypolitikai együttműködésbe való beszervezését. Tudománypolitikai tevékenységünk a múltban abból állott, hogy tudományos köreink eddigi passzivitása miatt a hivatalos tudománypolitikát intéző állami tényezőknek nemcsak a tudományos igényeknek kielégítése, vagy a jelentkező igények sorrendjének megállapítása volt a feladata, hanem a tudomány igényeinek felkutatása és a fejlesztésre irányuló csaknem minden kezdeményezés is. Bár a hivatásuk magaslátán álló kormánytényezők sohasem mondhatnak le arról, hogy a vezetést kezükben tartásák, ami az iniciatíva lehetőségét is magában foglalja, csak használhat az ügynek, ha az iniciatíva nem kizárólag tőlük származik, hanem abban a tudomány művelői osztoznak. A Tanács kereteinek széleskörű megállapítása tehát a tudomány kiválasztott képviselőinek a tudománypolitikai tevékenységbe való bekapcsolását szolgálja.

A Természettudományi Kongresszus a tudományoknak e nagy területén a tudománypolitikai tervszerűség alapjait akarta lerakni, a törvényjavaslattal pedig a miniszter a megállapított program állandó fejlesztését, s maga és utódai számára a tudomány hivatott művelőinek szakértő tanácsát akarja biztosítani, oly módon azonban, hogy ennek a Tanácsnak fontos hatáskört is ad évs ezáltal azt a tudománypolitikai programni fejlesztésére *saját felelősségének* tudatában kényszeríti.

IV. Az *ösztöndíjtanács* egy szintén gróf Klebelisberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter által megkezdett nagyarányú akció állandó megszervezésére szolgál. Abból a célból, hogy minden téren, úgymint a kormányzat, a közegészségügy, a szociálpolitika, a közigazdaság, a mezőgazdaság, a technika, a művészet stb. terén kellő számmal legyenek olyan legmagasabb kiképzésben részesített szakemberek, akikre a nemzeti élet nagy kérdéseinek szakszerű megoldása érdekében szükség van, magyar tudósok, művészek és szakemberek magasabb kiképzésének előmozdítására, mint e mű 28. §-a részletesen kifejti, külföldi magyar intézetek, valamint ösztöndíjak létesítettek és ezenkívül mind a bel-, mind a külföldre szóló kutatási segélyek is adhatók. Ezek révén, mivel a külföldi állami ösztöndíjak száma az évi 120-at már meghaladja, a megfelelő jelöltek személyének kiválasztása, valamint a köz szükségleteinek tervszerű megállapítása nagy körültekintést és tervszerűséget kíván, amit a miniszter maga sikerrel nem tehet, hanem a nemzet ifjúságának egészéből annak legjavát kiválasztani csak a felsőoktatás és tudósképzés szakembereinek részvételével lehetséges. A miniszter itt szintén úgy járt el, hogy saját hatáskörének egyrészt engedte át az Ösztöndíjtanácsnak, amelytől azt várja, hogy azt a nemzeti közszükségleteknek legmegfelelőbb kielégítésének eredményével fogja gyakorolni.

Az Ösztöndíjtanács a magyar tudományos és művészeti munka egészséges fejlődésének biztosítása végett létesül és feladata, hogy

1. állandóan figyelemmel kísérelje a tudományágak művelőinek megoszlását mind a szellemi, mind a természettudományok terén s a vallás- és közoktatásügyi,

vagy más érdekelt miniszternek jelentést tegyen arról, hogy mely tudományágakban van hiány;

2. felhívja a figyelmet olyan tehetségekre, akiknek tudományos kutatásra való kifejlesztése biztosítandó;

3. a bel- és külföldi tudományos munkálkodást állandóan figyelemmel kísérvé avégből, hogy a tudósképzés érdekében az egyes tudományágak vezető tudósait, vagy a legmegfelelőbb intézeteket kijelölhesse;

4. a bel- és külföldi ösztöndíjakra, továbbá kutatási segélyekre és kiküldetésekre nézve jelöljön, illetőleg előterjesztést tegyen;

5. a külföldi művészképző-intézetekbe kiküldendő ösztöndíjasokat (építészek, képzőművészek, zenészek, iparművészek) jelölje.

Az Ösztöndíjtanács tagjai a következők:

a) a négy tudományegyetem hittudományi, jog- és államtudományi, orvosi, bölcsészeti és matematika-természettudományi karai és a József-műegyetem szakosztályai által kiküldött egy-egy tag, a közgazdaságtudományi kar, az Állatorvosi Főiskola és a Bánya- és Erdőmérnöki Főiskola, valamint az Országos Magyar Képzőművészeti Főiskola és az Országos Magyar Zeneművészeti Főiskola által, tehát az összes főiskolák által kiküldött egy-egy tag;

b) az Országos Magyar Gyűjteményegyetem szervezetébe foglalt négy nagy közgyűjtemény főigazgatói, valamint a Gyűjteményegyetem Tanácsa által kiküldött két tag;

c) az Országos Természettudományi Tanács 10 tagú intézőbizottsága;

d) a vallás- és közoktatásügyi miniszter által meghívott két tudománypolitikus, két képző- és két zeneművész;

e) a külföldi magyar intézetek kurátorai és igazgatói;

f) a vallás- és közoktatásügyi miniszter által meghívott 15 egyetemi vagy műegyetemi, vagy más főiskolai (nyilvános rendes, rendkívüli vagy magán) tanár, akik akként oszthatók meg, hogy a Tanács tagjai közt a szellemi és a természettudományok képviselői egyenlő számban legyenek. Az Ösztöndíjtanács megbízása öt évre szól, mandátuma azonban nem egyszerre jár le, hanem évenként a tagoknak csak egyötöde lép ki, hogy így a Tanács tevékenységének nevelési téren nélkülözhetetlen kontinuitása biztosítva legyen és a kilépő tagok pótlására a Tanács 12 tagú intézőbizottsága által javaslatba hozott egyénnel szemben a minisztert *csak a visszautasítás joga* illeti meg, ami által biztosítva van itt is, hogy a Tanács összeállítása mindig a szakszerűség követelményei szerint történjék. A Tanács elnökét és alelnökét a vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére az államfő öt-öt évre nevezi ki oly módon, hogy az egyik a szellemi, a másik a természettudományok képviselői közül való legyen.

A Tanács főfeladata az ösztöndíjasok helyes kiválasztása és ezáltal a magyar szellemi és közélet jövő színvonalának a biztosítása. A pályázatokat a Tanács írja ki, az ösztöndíjak elnyerését esetleg versenyvizsgától teheti függővé, a pályázókat az egyetemek és főiskolák, illetőleg a Gyűjteményegyetem Tanácsa, vagy a Természettudományi Tanács minősíti és az Ösztöndíjtanács jelöli indokolt javaslattal a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. A vallás- és közoktatásügyi miniszter határoz a javaslat felett, a jelöltekkel szemben azonban *csak a visszautasítás joga illeti meg* és e hatáskörnek betartását is biztosítja az Ösztöndíjtanácsot a közigazgatási bíróság előtt megillető panaszjog.

Látható, hogy mindkét javaslatnál a miniszter a Gyűjteményegyetem létesítésénél követett önkormányzati szabadságot kívánja a tudományos életnek igazgatásában széles körben megadni és a tanácsok összeállításában és a törvényes rendelkezéseknek megállapításában csak azokat a palliatív intézkedéseket tartja fenn magának, amelyek szükségesek egyrészt azért, hogy a tanácsoknak

esetleg nem szerencsés határozatai korrigálhatók, másrészt az ország általános kormányzati irányával összhangba hozhatók legyenek. Mindezek a tudományos élet közigazgatásában az autonómiának adott hatáskörök azonban nem öletszerűen vannak megállapítva, hanem egymást tervszerűen kiegészítik, a Gyűjteményegyetem termékeny gondolata körül csoportosítva.

V. Más téren nem állami szervek, hanem társadalmi alakulatok szerveződése jött létre a Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségében (1. 31. §). A miniszter azonban ezt is felhasználja arra, hogy a tudományos társulatok állami támogatására rendelkezésre álló költségvetési hitel mikénti felosztására annak létrejövetele óta a Szövetségtől kér javaslatot. Közigazgatásilag ez is célszerű egyszerűsítés, mert így is az volt elérhető, hogy egy jelentékeny területen az egyes tényezőkkel való nehézkes érintkezés helyett a miniszter azok szervezetével érintkezhetik.

VI. A tudományos köröknek tudomáspolitikai aktivitásra való megszerzése útján a miniszter, ha az együttműködés kongeniális és bizalomteljes, oly nagy támaszt, a tudományos élet pedig olyan lendületet kaphat, hogy természetes a miniszternek az a törekvése, amely ezt a szervezett együttműködést még messzebbre kívánja vinni. *A tudományos élet összes intézményeit be akarja vonni a magyar tudomáspolitikának ebbe az önkormányzatába*, hogy a tudományos élet egészére terjedjen ki ez az ország érdekeinek megfelelő önirányítás.

A külföldi magyar intézetekről és a magas műveltség célját szolgáló ösztöndíjakról szóló törvényjavaslat általános indoklásában a miniszter már céloz arra a további intézményre, melyet azonban „éppen újságjánál és kialakulóban levő voltánál fogva műszóval megjelölni még nehezen lehet”, amidőn erről a következőket mondja: „A tudományos élet megszervezésének talán legnehezebb, de mindenesetre legmagasabbrendű kérdése ugyanis az, lehet-e olyan országos központi egyetem feletti szervezet (*Suprauniversitas, Überuniversität*) célszerűen létesíteni, melynek az lenne a hivatása, hogy a magas kultúrának az egyetemek kereteiből kiemelkedő kérdéseit intézze és szervezetében az összes tudományos intézmények (egyetemek és egyéb főiskolák, nagy közgyűjtemények) képviselőit saját kötelékében egyesítve, azok tervszerű együttműködését biztosítsa. Régebben, midőn a természettudományok a nagy hídverés! a tudomány és az élet között még nem végezték el, s így a tudományos üzem méretei még kisebbek voltak, midőn minden nemzet tudományossága kis mikrokozmosz volt, s a nemzetközi érintkezés csupán egyes tudósok személyes magánérintkezései és levelezései útján bonyolódott le, a tudományos akadémiák és az egyetemek teljesen kielégítették a tudományosság szervezeti igényeit. Az akadémiák azonban az újabb időkben mindinkább arra szorítkoznak, hogy irodalmi és tudományos pályázatokat tartsanak, továbbá, hogy ilyen műveknek, különösen hosszabb kiadványsorozatoknak megjelenését biztosítsák. Ezenkívül a mi akadémiánk nemzeti áldozatkészségből kisarjadt, lényegében társadalmi alakulat, melyet az állam privilegizál ugyan, de melynek társadalmi alapjellegét nem lenne szabad azzal elhomályosítani, hogy állami természetű szervek, úgymint egyetemek, könyvtárak, levéltárak és múzeumok szervezeti összefoglalására használjuk fel. Az egyetemek pedig a kutatás és a tanítás célját szolgálják s így nem jó, ha kellenél többet adminisztrálnak, ami csak elvonja azokat voltaképeni hivatásuktól s egyébként is nagyszámú tanárból álló karaikkal, ebből folyó nehezebb szervezettel és lassúbb ügyvitelükkel kevésbé alkalmasak a nagy mozgékonyt igénylő modern tudományos adminisztráció ellátására. Viszont a legutóbbi negyedszázad folyamán a tudományos élet régebben nem sejtett mértékben differenciálódott és a népek mindinkább érzik a nemzetközi szellemi együttműködés szükségét. A tudományosság méreteinek ez a megnövekedése adminisz-

trációjának tekintetében is fokozta az igényeket, melyeket csak magasabbrendű szervezet elégíthet ki. A kultuszminisztérium központi bürokráciája egymagában e feladatokkal nem birkózhatik meg. Tudósokból, kultúrpolitikusokból és adminisztratív erőkből alakuló kollegiális korporatív szervekre van szükség, hogy a kultuszminisztérium hatékony felügyelete alatt önkormányzati úton lássák el a tudományos igazgatás magasabbrendű tennivalóit. A magasabb kultúra kérdései egy részének autonóm igazgatása céljából javasoltam az Országos Magyar Gyűjteményegyetem létesítését. Ez azonban csak első lépés volt a magyar tudományosság egységes megszervezésére. A gyűjtemény egyetemi tanácson kívül szükség lenne még négy szervre: úgymint Egyetemközi Bizottságra, Országos Szellemtudományi és Országos Természettudományi Tanácsra, továbbá Országos Ösztöndíjtanácsra. A két elsőnek létesítését későbbre kívánom halasztani. Az Egyetemközi Bizottság megalakítása a tervezett egész szervezkedésnek mintegy záróköve lenne. A Szellemtudományi Tanács felállítása pedig egy Országos Szellemtudományi Kongresszus által kidolgozandó rendszeres Program kifolyása lehetne, amely kongresszus előmunkálatai még hosszabb időt vesznek igénybe. De az 1926. év január havában tartott Országos Természettudományi Kongresszus nagyértékű eredményeinek biztosítása céljából egyidejűleg külön beterveztett törvényjavaslatban Országos Természettudományi Tanács létesítését kezdeményezem. A jelen törvényjavaslat pedig, a tudományos ösztöndíj egységes és tervszerű, politikamentes intézésére Országos Ösztöndíjtanács felállítását hozza. A fejlesztés végcéljának a fenti öt kollegiumnak egy magasabb egészbe való egybefoglalásának kell lennie, mely keretben a Szellemtudományi és a Természettudományi Tanács a tudományok összességét, az Egyetemközi Bizottság és a Gyűjteményegyetemi Tanács a magas kultúra intézményeinek összességét képviselné, az Ösztöndíjtanács pedig a tudomány jövőjét, a tudósképzést irányítaná, s mindennek intézményes együvé tartozása az egységes és összhangzatos munkát biztosítaná. De ezt a nagy művet csak fokozatosan lehet megvalósítani, mert a gondolat éppen új voltánál fogva még nagy ellenkezésbe ütköznék, bár eszmém külföldön is foglalkoztatja a tudománypolitikusokat. A nagy cél felé, hogy a magyar tudományosságnak összefoglaló központi szervezetet adjunk, csak lépésről-lépésre kívánok haladni.”

A cél tehát az egész magyar tudományosságot összefoglaló központi szervezet létesítése. Teljesen úttörő célkitűzés, amelynek ellenállhatatlan a gravitációja. Részben már megtörtént, részben tervezett megvalósítása azonban annyira átalakítja tudományos életünk közigazgatásának szervezetét, hogy a változás lényegének és horderejének meghatározása és a tudós közvélemény öntudatába emelése nagyfontosságú.

VII. A változás lényege az, hogy a tudományos ügyek fent megjelölt csoportjainál az eddigi egyes hivatalnoki, még pedig centralizáltan a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban végzett intézés helyébe az önkormányzati intézés lép. Az önkormányzati szervek pedig túlnyomórészt tudósokból alakulnak. Az önkormányzati szervek azért létesülnek, hogy a tudósok bevonásával a tudományos életnek és igényeinek alaposabb ismerete biztosíttassák, mint azt az aránylag mindig kisszámú központi bürokrácia a legjobb akarat mellett is elsajátíthatja. A tudományos élet mai specializálódása mellett az önkormányzati közigazgatás is a maga sokoldalúságát csak nagyszámú taggal, a különféle tudományok jelentőségének megfelelően összeállítva érheti el.

Minden ilyen megoldás azonban veszélyeket rejt magában, amelyeket ki kell küszöbölni.

Egyrészt a testületi szervezetről szükségszerűen következik bizonyos nehézség. Fontos ennek ellensúlyozása a közigazgatásnak az élet által megkívánt

gyorsasága és precizitása érdekében. Az egyik biztosíték, a tökéletlenebb, az, ha az önkormányzat hatáskörébe csak azok az ügyek kerülnek válogatás útján, amelyek az önkormányzati testületi tárgyalást elbíráják, a másik, a megfelelőbb, az önkormányzat hatáskörének a kívánkozó keretekben való megállapítása mellett egyúttal biztosítása annak, hogy az önkormányzat ellenőrzése mellett annak alkalmas szerve a gyors intézkedésre jogot kapjon, mint a Gyűjtemény-egyetem ügyvezető alelnökénél eléretett.

A másik szempont, amely figyelembeveendő, az, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszternek kormányzati hatáskörére változatlanul szükség van s azt a változás nem érintheti. A miniszternek kettős hatásköre van: a kormányzás, ami a kormánynak speciális feladata és a közigazgatásnak az adott viszonyok és célok „szerint helyesnek talált mennyisége. A kormányzati hatáskörnek legfontosabb része az állami célok kitűzése és a felett való őrködés, hogy ezek a célok tényleg el is éressenek. A célok elérésének eszköze a közigazgatás. A közigazgatás helyes szervezetének biztosítása tehát szintén a kormányzáshoz tartozik. Az állami intézmények és teendők szaporodásával szükségessé vált a közigazgatási decentralizáció. Ugyanezt kívánja az az egyre jobban érvényesülő szociális szempont, hogy a közigazgatás közel menjen azokhoz, akiknek ügyeit intézi, s hogy a közigazgatás van a polgárokért, nem pedig fordítva. A decentralizáció történhetik állami szervekre, amint ezt más területen éppen szintén a jelenlegi kultuszminiszter tervezi a tanügyi tartományok szervezése útján, valamint önkormányzati szervekre. A miniszter a Gyűjtemény egy etem alakuló ülésén mondott beszédében fejtette ki azt, hogy a tudományos igazgatásban éppúgy, mint a tudományos kutatásban a szabadságot tartja a siker nélkülözhetetlen előfeltételének, s ezért választja a decentralizáció alanyául itt az autonómiát.

A közigazgatás azonban ma már a technikai fejlettségnek magas fokán van és önálló tudománya is kialakult. A decentralizációnak minden alakjában felelős a kormány azért, hogy az adminisztráció a kor színvonalán álljon. Különösen fontos, hogy az önkormányzati testületek is tudatában legyenek ennek a rájuk háruló felelősségnek.

A közigazgatási tudományoknak 1924-ben Párizsban tartott utolsó nemzetközi kongresszusán a tárgyalások központjában volt egy öreg francia gyárosnak, Fayolnak előadása, „Administration Industrielle et Générale” címmel. Mint részvénytársasági vezérigazgató és egyúttal tudományosan műveit fő, tapasztalatainak és tanulmányainak eredményét foglalta össze könyvében és a kongresszuson ismertetett előadásában, amely meggyőző kifejezése a modern élet igényeit kielégítő adminisztráció lényegének, egyaránt érvényes formában mind a köz-, mind a magánélet igazgatási problémáira nézve.

Fayol szerint az adminisztráció öt funkcióra oszlik: 1. előrelátás, 2. szervezés, 3. vezetés, 4. az összhang biztosítása és 5. az ellenőrzés. Az előrelátás jelenti a jövő szükségletek kutatását és a cselekvési Programm megállapítását; a szervezés a szervezet anyagi és emberi elemeinek a biztosítását; a vezetés a személyzet működtetését; az összhang biztosítása az összes tevékenység és minden erő-kifejtés összekapcsolását, egyesítését; az ellenőrzés pedig az a feletti őrködést, hogy minden a megállapított szabályoknak és az adott utasításoknak megfelelően történjék. Ez a közigazgatás, amit azonban nem szabad összetéveszteni a kormányzással.

Szándékosan idéztem egy nemzetközi kongresszus tárgyalásait, hogy elhárítsam azt a lehetőséget, hogy a tudományos élet önkormányzati szerveivel szemben a kormányzat részéről támasztandó közigazgatási követelmények esetleg félremagyaráztassanak.

A közigazgatásnak jónak kell lennie. Ha az eddigi állapotot megváltoztat-

juk, azt a jobb jövő érdekében szabad csak csinálni. A decentralizáció útján egy eredmény mindenesetre biztosítva van: a miniszternek és a minisztériumnak adminisztratív teendőktől való részleges tehermentesítése, hogy jobban koncentrálhassák magukat a kormányzat feladatainak megoldására. Nem elérhetetlen azonban a haladás az adminisztráció terén sem, ha az önkormányzat számol a modern közigazgatás követelményeivel. Ez az a kérdés, amit a miniszter idézett beszédében úgy fejezett ki, hogy az önkormányzat ellátását csak arra képes és kész emberekre lehet bízni. Láttuk, hogy milyen gondossággal történik a Gyűjteményegyetem Tanácsának összeállítása és ennek dacára is az ügyvezető alelnöki tisztség, amelynek az igazgatásban nagy szerepe van, csak a négy főigazgató között változik. Az Ösztöndíjtanács és Természettudományi Tanács összeállításánál is az a megoldás, hogy nagyobb testületek küldenek egy-két képviselőt kebelükből, s így remélhető, hogy a konkrét feladatra legalkalmasabakat fogják a maguk sorából kiválasztani. A miniszter vétőjoga egyrészt biztosíték aziránt, hogy a nem szerencsés választások korrigálhatók legyenek, másrészt aziránt, hogy a miniszteri benyúlás az autonómia hatáskörét se csökkenthesse, mert mint a miniszter szintén kifejtette, komoly önkormányzati élet érdemleges hatáskör nélkül nem lehetséges. Ugyanígy kell minden önkormányzati test megszervezésénél gondoskodni a szervezet életképességéről.

Ha sikerül, amint a Gyűjteményegyetemnél már sikerült, az autonómia elemeinek és hatáskörének az összes tervezett esetekben is szerencsés megállapítása, ez nem jelent kevesebbet, s ez a változás hordereje, minthogy a magyar tudományos élet demokratizálódott, vérszegénység helyett dús életnedvet kapott, szervezete úgy átalakult, hogy a tudományos élet mai specializáltsága mellett is minden része a fontosságnak megfelelő figyelemben és gondozásban részesülhet és ami a fő: oly sok és erős szállal kapcsolódott be a nemzet életébe, és azok számára a fejlődés és fellendülés olyan lehetőségeit nyújtják, hogy a nemzet jövő sorsára döntő lehet.

Ez az egész tudománypolitikai elgondolás azonban nyilvánvalóan azon az alapgondolaton nyugszik, hogy a tudományos élet autonómiája beválik és a kormány és autonómiák közti bizalomteljes együttműködés a közös célra állandó lesz. A *nemzetközi értelmi együttműködésbe* be kell kapcsolódnunk. De hogy ott súlya legyen a magyar nemzetnek, azt meg kell előznie az állandó, szervezett *nemzeti értelmi együttműködésnek*.

39. §. A MAGYAR TUDOMÁNYPOLITIKA JÖVŐ FELADATAI.¹

Írta: MAGYARY ZOLTÁN.

Az előző paragrafus a tudományos élet közigazgatásának tárgyalása útján azt a szervezetet vázolta, amely a kormányzatnak eszköze céljainak megvalósításában. Ha az eszköz jól működik, s ez az amit könnyebb elérni, az eredmény a céloktól függ, de éppen a kormányzat eredménye az, ami egy országot felemel, vagy lejtőre visz, amitől az ország boldogsága, vagy hanyatlása függ.

A tudomány sokágú specializálódása ma már a tudománypolitika céljainak kitűzését is megnehezíti. Ma már a szervezésnek a célkitűzések fejlesztésére is ki kell terjednie és mind a Természettudományi, mind az Ösztöndíjtanács

¹ V. ö. Magyary Zoltán: A magyar tudomány nemzetközi helyzete. A Természet-, Orvos-, Műszaki és Mezőgazdasági Kongresszus Munkálatai 1926.

hatáskörében vannak pontok, amelyek ezt a kérdést vannak hivatva szolgálni. A célkitűzések fejlesztése csak az egyes szaktudományok szükségleteinek állandó figyelemmelkísérése, a tudósok és fiatal tehetségek ismerete és velük való szakadatlan érintkezés útján lehetséges. A sok rész-cél ismerete útján lehet csak a fejlődés általános irányvonalát, a közös nagy célokat meglátni és konkretizálni. E munkának az 1. §-ban kifejtett és mindvégig szem előtt tartott célkitűzése az volt, hogy rendszerbe foglaltassanak a magyar tudományos élet összes részei* elemei, megjelölve azok mindegyikének múltjából és jelenéből adódó további feladatait, nem állva meg azonban zsindegyiknél a közvetlen jövőnél, hanem, ahol lehet, előrevetítve pillantásunkat a még homályos jövőbe és így induktíve bizonyítsa a tudáspolitikai nagy össze függéseit és győzzön meg* mindenkit arról, hogy csak az a tudáspolitikai érdemi meg nevé és a nemzet bizalmát, amely ezekkel a nagy összefüggésekkel számol.

És ha ezekből a részletekből, amelyek összegyűjtésénél igyekeztünk minél nagyobb teljességre, a nagy célokat keressük, akkor két gondolat emelkedik ki: az egyik az, hogy a tudományos munka útján, amely a nemzeti élet nyilvánulásainak csak egyike, igyekszünk nemzetközi helyzetünk javítását elérni. Ez a relatív cél. A másik az, hogy az ember lelkiségéből származó ama törekvés, amely a minél szélesebb és minél alaposabb megismerés felé ellenállhatatlanul vonz, minél több emberben minél kedvezőbb feltételek mellett érvényesülhessen és ezáltal a kultúra előbbreviteléhez minél többel járulhassunk hozzá. Ez az abszolút cél.

A relatív célkitűzésnek minden magyar minden tétét vezetnie kell. Ez összefügg azzal a ténnyel, hogy a magyar kis nemzet és helyzete szomszédai közt nehéz. Mint Jancsó Benedek a romániai főiskolai oktatásról szóló szép tanulmányának egyik eredményeként megállapítja: „Legyünk tisztában, hogy a mi életünk sokkal erősebb, sokkal kíméletlenebb létért való harc lesz ezután, mint volt megelőző ezeréves életünk bármely korszakában. Ezt a harcot egyedül magunkra hagyatottan, minden szövetséges nélkül kell megvívunk, ha fenn akarunk maradni, akár akarjuk, akár nem, és pedig ugyanazon fegyverekkel, amelyekkel ellenségeink harcoltak ellenünk a múltban és harcolni fognak a jövőben is. E fegyverek között legerősebbek a tudomány által kovácsolt fegyverek”.¹ Hogy egy ellenfelet is idézzek, hivatkozom, Benesre, aki a „Le problème des petites nations après la guerre mondiale” címen a londoni egyetemen tartott előadásában többek közt a következőket mondta: „Minden nemzetben benne van a terjeszkedés ellenállhatatlan ösztöne: nagyok akarnak lenni, vagy legalább is nagyobbak, mint amekkorák. A kis nemzetek is nagyok akarnak lenni, de nem lehetnek nagyok a számuk szerint, ezért a szellem birodalmában kell azzá lenniök, a szellem és a kultúra fegyvereivel való harcban”. (1925 dec. 2.)

Sok kis nemzet van, amelyek a kultúrában kiváló szerepet játszanak. A klasszikus görög kis nép volt, s az ma is a hollandi, a dán, a svéd, a finn, vagy a cseh, amelyek mindegyike kulturális teljesítményeivel tekintélyt tudott szerezni magának. A német kultúra is a kis német államok korában vett nagy lendületet.

Azonkívül a kis nemzetek a nemzetközi jelentőségű kérdések eldöntésében szerephez juthatnak annál fogva, hogy nagyszámban vannak. Magában a Nemzetek Szövetségében is a kis nemzetek oly sok szavazatot képviselnek, hogy a nemzetközi politika irányításában állásfoglalásuk súllyal esik a latba. Ez fokozott mértékben van meg a nemzetközi-tudományos szervezetekben, ahol a fontoshatározatokban a politika befolyása ugyan nem hiányzik, de mégis kisebb fok-

¹ Az elszakított magyarság közoktatásügye. Szerkesztette Kornis Gyula. 1927.

ban érvényesül. A nemzetközi tudományos életben tiszteletreméltó ezerepet szerezni Magyarországnak nemcsak módjában van, hanem önmagával szemben való kötelessége. A nemzetközi keretek adva vannak akár akarjuk, akár nem. Tőlünk csak az függ, hogy azokat hogyan töltjük ki. Nem mondhatunk le róla, hogy szerepünk méltó legyen egy régi kultúrával, nagy hazaszeretettel bíró tehetséges néphez. Hogy ezt elérjük, ahhoz összes tehetségeink kifejtése és értékesítésünk szervezottsége kell. Ez a könyv a nemzetközi helyzetünk pontos meghatározására mindvégig különös súlyt helyez, hogy a tudományos munka nemzetközi koncertjébe való minél előnyösebb bekapcsolódásunkhoz a szempontokat megadja.

A múlt század elején a nemzeti irodalom felvirágzása jelezte a nemzeti megújulást. Eeméljük és hisszük, hogy modern zeneköltőink közös emberi nyelven írt műveinek nagy nemzetközi sikerei nemzetközi kulturális átértékelésünk kezdetét jelentik.

Az abszolút célt elérni nem lehet, csak megközelíteni. Ehhez következetes, mindig több embert betöltő, minél intenzívebb elmélyedés szükséges. Az eredmény itt főleg a tehetségek kiválasztásán és kifejlesztésén múlik. Az országnak és az emberiségnek tehetségekre van szüksége. A tudománypolitika e téren csak segíthet. Fedezhet fel maga is tehetséget, de mindenesetre el kell érnie, hogy a felfedezett tehetségeket megismerje, és azokat felkarolja. Tehetség alatt nemcsak a lángészt kell érteni, hanem mindazt az embert, aki a tudománynak mai hatalmas műhelyében egy helyet jól tud betölteni. A tudomány az egész emberiség közös kincse. Aki ezt a kincset gyarapíthatja, azért a tudománypolitika felelős az egész emberiséggel szemben!

Egy fontos téren éppen az utóbbi időben tudunk a kultúrának komoly szolgálatot tenni. A tudományos munka ma világszerte a tudományos nagyüzem kifejlődésének stádiumában van. A tudományos haladás ma már nemcsak egy Istenáldotta tehetségnek dolgozószobájában, vagy laboratóriumában való elmélyedéséből áll, hanem egyúttal nagy tudományos munkamegosztás is fejlődött ki, ami nagyszámú szakember létezését és együttes munkára való megszervezését tételezi fel. Innen van a különféle speciális és nagyszámú intézmények szükségessége is. Minden ország szaporítja egyetemeit és nagyszámban szaporítja azoknak intézeteit, specializálja és gazdagítja múzeumait, kutató és tudományos intézeteiket létesít és nagy gondot fordít külföldi tudományos kapcsolatainak fejlesztésére. Mindez a gazdagodása a tudományos élet tényezőinek azonban a tudományos munka módszerét is sok tekintetben megváltoztatta. Ma már nemcsak a tudomány munkásait és a tudományos intézményeket kell szervezni, hanem a tudományok mai nagy differenciáltsága mellett már magát a tudományos célkitűzést is. Ma már nincs ember, aki a tudománypolitika irányítását, a tudománypolitika célkitűzéseit még oly nagy műveltséggel és iniciatívával is egyedül végezni tudná. Ma már a különböző szakmák hivatott képviselőinek a közreműködésére van szükség, de ennek a közreműködésnek kimondottan tudománypolitikai feladatúnak és öntudatának kell lennie. Innen van a különféle tanácsoknak az alakítása, célzok megint a Gyűjteményegyetem Tanácsára, az Ösztöndíjtanácsra és a Természettudományi Tanácsra (38. §), amelyek az autonómiának a tudományos élet természete által megkívánt jelentékeny fokával bírnak. És ezek a tudománypolitikai alkotások azért irány jelzők nemzetközi viszonylatban is, mert a tudománypolitika fejlődésének fokát helyesen megállapítva, megtalálták a nagyüzem összefoglaló irányításának eddig mindenütt nélkülözött egyedül életképes megoldását. A kapitalizmus a közgazdasági élet első erőinek produktuma. Annak terjedése elől egy ország sem tudott elzárkózni. A tudományos nagyüzem mostani kialakulása is természetes folyamat, amely előtt szemet-

hunyni okosan nem lehet. Fontos azonban ennek az új helyzetnek alapos vizsgálata, hogy az új méreteknek megfelelő új keretet és szervezetet helyesen megtaláljuk. Mentül nagyobbak a méretek, annál nehezebb a viszonyok áttekintése. De mivel egy kis ország viszonyai, mint Magyarországi is, egységesebbek és jobban áttekinthetők, ezeknek a kis ország-oknak éppen ezért az a küldetésük a nemzetközi értelmi együttműködésben, hogy ezek közt az egységes viszonyok közt korábban találják meg az új megoldásokat, amelyeknek a nagyobb viszonyokra való alkalmazása azután csak technikai feladat.

Így kapcsolódik a nemzeti szempont az általános emberivel. Azt elérni, hogy az ilyen esetek minél nagyobb számban legyenek, a tudománypolitika végső célja.

MUTATÓK

.

SZEMÉLYNÉV=MUTATÓ.

- Abelard 144
 Ábel Jenő 102
 Albert Kázmér herceg 288
 Albrecht kir. herceg 180
 Alexander Bernát 81, 82, 83
 Alföldi András 79, 125-29
 Almási Balogh Pál 70
 Almássy Pál 132
 Alsted János Henrik 175
 Angyal Pál 131
 Apáthy István 405
 Apponyi Albert gróf 178, 388, 504, 507, 552
 — Antal gróf 304
 — Sándor gróf 311, 359
 Apácai Cseri János 4, 60, 80, 84, 159, 175
 Aranka György 61
 Asbóth Oszkár 111
 Aumund 261
 Aurifaber János 6
- Bakócz Tamás 121, 299
 Balassa János 6
 Balás Árpád 287
 — Károly 133
 Ballagi Aladár 359
 Balogh Albin 128
 — Artúr 130
 — Jenő 130, 178, 182, 475-480, 552
 — Jolán 121
 Baranyai Zoltán 468, 521-545
 Bartók György 82
 Batthánv Ignác 304, 475
 - József 304
 Bazire 6
 Bánóczy I. 81
 Bárány Oszkár 5
 Báróczy Sándor 61
 Báthori István 175
 Becker C. H. 213, 261, 458, 506
 - Fülöp Ágost 109
 Beké Kristóf 84
 Bella Lajos 128
 Bene? Eduard 616
 Benvák Bernát 80
 Beöthy Zsolt 83, 94
 Bernáth István 134
 Berzeviczy Albert 132, 177, 456, 478, 481, 553
 - Gergely 64, 132
 Bessenvei Gvörgy 60, 80, 461, 475. 566
- Bethlen András gróf 426, 437
 — Gábor 175, 302
 — István gróf 494, 510
 Békefi Rémy 84
 Bél Károly 6
 - Mátyás 6, 60, 114, 157
 Bisterfeld Henrik 6, 175
 Bleyer Jakab 79, 105, 104-109, 491
 Bod Péter 93, 353
 Boda Miklós 267
 Bodnár János 442
 Bolyai Farkas 67, 74, 232
 — János 67, 74
 Bopp Ferenc 67
 Böckh Hugó 389, 397
 Böhm Károly 5, 81, 84
 Brandenstein Béla báró 82
 Bruckenthal Sámuel báró 305
 Buday Árpád 127
 — Ézsaiás 67
 — Ferenc 67
 — László 12, 79, 137, 451
 Budenz József 91
- Cholnoky Jenő 490
 Comenius 5, 60
 Concha Győző 5, 82, 129
 Cornides 114
 Corvin Mátyás 59
 Cörver báró 80
 Csallány Gábor 128
 Csák Árpád 128
 Csáky Albin gróf 178, 440
 Csánki Dezső 334, 488, 517,
 Csekey István 6, 464
 Csengery 84
 - János 103
 Cserhádi Sándor 287, 432
 Csiki Ernő 405
 Csokonay Mihály 62
 Csók István 507
 Czettler Jenő 134
 Czuczor Gergely 71
 Cswittinger Dávid 93, 353
- Darányi Ignác 287, 369, 380, 396, 427, 432
 Darkó Jenő 102
 Da may Kálmán. 311
 Deák Ferenc 91, 171, 172
 Decsy Sámuel 61, 67
 Degen Árpád 432
- Delius Trangott Kristóf 267
 Descartes 4
 Dessewffy Emil gróf 132
 Dewey 360
 Dékány István 82
 Dionisio d'Ungheria 6
 Diószegi Sámuel 67
 Divéky Adorján 470
 Dohrn A. 404
 Domanovszkv Sándor 489
 Dudith András 101
 Dudits Andor 508
 Dugonics András 67, 233
- Éber Antal 496
 Eckhardt Ferenc 462
 - Sándor 79, 109-110
 Endlicher István 6
 Engel János Keresztély 114
 Entz Géza 6
 Erdősi János 6
 Erdősi Károly 364
 Erődi Harrach Béla 220-230, 229
 Eötvös József báró 5, 78, 84, 129, 171, 176, 190, 205, 241, 378
 Eötvös Loránd báró 178, 206, 387
 Eresei Dániel 67
 Erdélyi János 83, 97
 Érdy János 126
 Esterházy Károly gróf 304
 Esztegar László 362
- Faistmantel Rudolf 268
 Farbak István 271
 Fazekas Mihály 67
 Ferdinánd II. 187
 Fellner Frigyes 134
 Fehér Géza 92, 464
 Fejér György 64, 66, 114
 Fekete Lajos 272
 - Péter 80
 Fessier Ignác Aurél 114
 Festetich Gvörgy gróf 289
 — Kristóf gróf 304
 — Tasziló gróf 289
 Fettich Nándor 128
 Fényes Elek 69, 137
 Fényi atya 372
 Fináczy Ernő 84, 87
 Finály Gábor 216
 Finkey Ferenc 131

- Fitz József 349-367
 Fogarasi 71
 Forró György 6
 Földes Béla 133
 Förster Aurél 162
 Fraknói (Frankl) Vilmos 6, 74,
 357 454
 Fröhlich Róbert 216
 - Izidor 495
- Gaál György 97
 - Jenő 133
 Gajzágó Salamon 171
 Genersich János 64
 Gerevich Tibor 456, 492
 Gévay 115
 Giovanni d'Ungheria 6
 Godet 363
 Goedeke 360
 Gohl Ödön 126
 Goldziher Ignác 82, 98, 112
 Gombocz Zoltán 75, 79, 92, 91
 -93 509
 Gorka'Sándor 392, 482-484,
 513
 Gothard Jenő 371
 Görgey Artúr 68
 Grabner Emil 434
 Gragger Róbert 6, 105, 360,
 457, sk. 506
 Gregorio d'Ungheria 6
 Greguss Ágost 83
 Greb Gyula 107
 Grimm Jakab 67
 Grosschmid Béni 131
 Grósz Emil 143, 201, 499, 501,
 502
 Gulyás Pál 358, 563-570
- György Lajos 358, 365
 Győry Tibor 5, 6, 362
 Gyulai Ágost 360
- Haidinger Károly 267
 Halecki Oszkár 552
 Haller István 181
 Hamar Pál 172
 Halász Ignác 92
 Hampel József 126
 Hankó Béla 405
 Harasztí Gyula 109
 Harkányi Béla báró 373
 Harnach Adolf 369
 Hayek 6
 Haynald Lajos 372
 Hegedűs István. 102
 Hegel 399
 Heinrich Gusztáv 102, 104, 110
 Hekler Antal 79, 118-125, 127,
 457, 492, 509
 Heller Farkasa, 133, 496, 512
 Henfner János 133
 Henszlmann Imre 83, 119
 Hess András 564
 Hermann Antal 98
 - Ottó 98, 440
- Herrmann Emil 272
 - Miksa 487
 Hetényi János 84
 Hellebrandt Árpád 357
 Hevenesi Gábor 114
 Hillebrandt Jenő 128
 Hodinka Antal 111
 Hóman Bálint 78, 79, 114-118,
 127, 295-331, 405, 494
 Hopp Ferenc 316
 Hornvánszky Gyula 82, 102, 512
 Horányi Elek 65, 353
 Horvát István 63, 67, 115
 Horváth Barna 130
 — János 79, 93-96
 — József 82
 — Mihály 115, 337, 487
 — Sándor 82
 Högyes Endre 5
 Honig János 270
 Hortschansky 361
 Huber János 175
 Hunfalvy Pál 91, 98
 Huszti József 79, 101-104
 Hutyra Ferenc 281, 484
 Hyrtl 6
- Ilkuszi Márton 167
 Ilosvay Lajos 478, 484, 517
 Imre Sándor 85, 512
 Ipoivi Arnold 97, 115, 119, 487
 Istvánffv 69, 436
 Iwinski M. B. 364
- Jablonovszky József 439, 501
 Jancsó Benedek 616
 Jankó János 98
 Jankovich Béla 246, 513
 - Miklós 126, 306
 Janus Pannonius 101, 299
 Jaquin Miklós 267
 Jászay Pál 115
 Jedlik Ányos 234
 Jekelfalussy József 450
 Johan Béla 421-425, 466
 Johannes Hungarus 6
 - Sambucus 6, 101
 Josephson 361
 Jónás Elemér 128
 József II. 169, 176, 188, 232,
 280, 567
 József nádor 238, 475
 József Ferenc főherceg 512
- Kapossy János 214
 Kapossy 6
 Kaprinay István 114
 Karvasy Ágost 133
 Karácson Imre 455
 Károly Rezső 286-295, 425-
 449
 Károlyi Árpád 462
 Kassay Mihály 6
 Katanchich 126
 Katona István 60, 114
 - Lajos 92, 97, 98, 110
- Kautz Gyula 71, 133
 Kádár Jolán 107
 Kármán József 62, 63, 64
 - Mór 84
 Keéri Szántó Andor 570-592¹
 Keleti Károly 137, 450
 Kemény Ferenc 85
 Kenéz Béla 498
 Kereszty István 365
 Kertbeny Károly 357, 359
 Kiss János 82
 Kis János 63, 65
 Kitaibel Pál 233, 382, 418
 Király Pál 92
 Klebelsberg Kuno gróf 16, 29,
 77, 181, 186, 215, 218, 322,
 334, 370, 385, 392, 405, 417,
 420, 455, 462, 468, 488, 506,
 511, 514, 517, 605
 Kodolányi Antal 287
 Komáromy Lajos 92
 Konkoly-Thege Miklós 371, 379,
 381
 Kont Ignác 359, 465
 Korányi Sándor báró 503
 Kornis Gyula 59-79, 79-91,
 81, 82, 85, 91, 143, 202-208.,
 398, 496
 Kossá Gyula 6, 11, 72, 362
 Kossutány Tamás 429
 Koszó János 107
 Kovachich Márton 60, 304, 356
 Kovács Alajos 138, 449-454
 - Gábor 133
 Kováts István 127
 Kozákv István 167
 König Gyula 89
- Körösi Csorna Sándor 6, 69, 74.,
 112
 - József 137
 Köteles Sámuel 67, 92
 Kövesligethy Radó 372, 382-
 386
 Kremmer Dezső 366
 Krisztics Sándor 130, 367
 Kun Béla 181
 - József 129
 Kuncz Ignác 129
 Kuncz Ödön 592-602
 Kuzsinszky Bálint 126, 492
- Laky Dezső 21-56, 137, 511
 Langlois 361
 Lábán Antal 463
 Láng Lajos 134
 - Nándor 128
 Leffler Béla 469
 Leibnitz 59
 Lenhossék Mihály 6
 Lénárt Fülöp 6
 Lestyánszky András 84
 Liebermann Leó 427, 437
 Lippich 6
 Lippay György 168, 302

- Liszt Ferenc 70
 - Frigyes 69
 Lóczy Lajos 397, 405, 489
 Lónyay Menyhért gróf 132
 Lóssy Imre 168
 Lubrich Ágost 84
 Luchaire Julien 6, 556
 Lukács György 486, 498
 Lukinich Imre 143, 149-165, 489
 Lumtzer Viktor 104
- Magyary Géza 79, 143, 199, 492
 - Zoltán 3-17, 26, 143-220, 368-370, 454-472, 480-521, 506, 508, 551-560, 603-617
 Magyary-Kossa Gyula 1. Kossa Gyula
 Mágócsv-Dietz Nándor 435, 484
 Majláth 115
 Manninger Rezső 280-286
 Mariska Vilmos 133
 Maróthy 60
 Masch Antal 288
 Mattyasovszky Miklós 134
 Matlekovits Sándor 133
 Matthaeus Fortunatus 101
 Maulpertsch 123
 Mauritz Béla 395-398, 485
 Mária Terézia 4, 168, 175, 179, 187, 203, 231, 266, 302, 475
 Márki Sándor 175
 Márton Lajos 128
 - - István 67
 Mátyás király 299, 563
 Mázly Engelbert 85
 Mednyánszky Alajos báró 66, 239
 Medveczky Frigyes 82
 Melanchton 146
 Melich János 75, 79, 92, 105, 111, 127, 359, 499
 Mihályfi Ákos 143, 196
 Mihalovits János 266-280
 Molnár Aladár 84
 Moór Gyula 79, 82, 130
 Móra Ferenc 128
 Munkácsy Bernát 92, 98
- Nagy Ferenc 131, 492
 — Géza 98, 126
 — János 6
 — József 81, 82
 — Lajos 128
 - László 85
 Napóleon 145, 237
 Navrátil Ákos 133
 Négyesy László 503
 Németh János 356
 — Gyula 79, 93, 111-114
 Némethy Géza 102, 491
 Nyulas Ferenc 67
- Obilics Iván 125
 Oláh Miklós 73, 121, 302
- Oltay Károly 391
 Opitz Márton 6, 175
 Oroszlán Zoltán 218
- Pabst Henrik 288
 Palágyi Menyhért 82
 Pannóniai Mihály 120
 Pasquich János 371
 Pasteiner Iván 345-349
 Patacúich Ádám 304
 Pauler Ákos 81, 499
 - Tivadar 167, 193
 Paulovics István 128
 Pápay Sámuel 67
 Pável Ágoston 111
 Pázmány Péter 6, 60, 73, 155, 167, sk. 175, 187, 302
 Peczval József 6
 Pékár Dezső 387-395
 — Károly 83
 — Mihály 184
 Péczely 115
 Perényi Gábor 73
 Petz Gedeon 79, 104-109
 - Vilmos 102
 Petrik Géza 357
 Petzval Ottó 233, 240
 Pígler Andor 123
 Pikler Gyula 82, 129
 Pintér Jenő 94, 362, 475
 Piscator János 175
 Plósz Sándor 131
 Podmaniczky Géza báró 372
 Ponorí Tewrewk Emil 102
 Posch Jen» 82, 88
 Pray György 60, 114, 127, 355
 Preysz Kristóf 6
 Preisz Hugó 194
 Prohászka Ottokár 82
 Posta Béla 127
 Pulszky Ferenc 126
 - Ágost 129
- lianschburg Pál 82, 85
 Eavasz László 494
 Rác Sámuel 62
 Rákóczi Ferenc 302
 E á t h György 316
 Eegiomontanus 167
 Eeguly Antal 74, 92
 Eeiner János 503
 Róth v László 98
 Révai Miklós 60, 61, 63, 67, 74, 475
 Révész Géza 82
 Eéz Mihály 130
 Ehé Gvula 218
 Biedl Frigyes 110
 Eodiczky Géza 438
 Rómer Flóris 126
 Róna Zsigmond 377-382, 512
 Eoska M. 127
 Rotarides Mihály 353
 Ruber József 130
 Rubinek Gyula 445
 Ruzsák József 67
- Eusseger József 269
- Sajnovics 60
 Salamon Ferenc 115, 126
 Sámucus (Zsámboki) János 6, 101
 Salagius (Szilágyi) 126
 Sárvári 134
 Schedius Lajos 65, 83
 Sch ének István 271
 Schenzl Guidó 378
 Schittkó József 269
 Schleiermacher 360
 Schmidt Henrik 105
 — Ott Fr. 462
 Schmitt Miklós 114
 Scheller István 85
 Schoenwiesner 126
 Schreiber György 369
 Schwartner Márton 65, 137
 Schwarz Bertalan 6
 — Elemér 107
 Schwatzer Gábor 270
 Schütz Antal fe2
 Scopolli János 267
 Sebestyén Gyula 98
 Segner András 6
 Selzer Ambrus 6
 Semayer Vilibald 98
 Semmelweis Ignác 6
 Semsey Andor 387, 396
 Sigmond Elek 428
 Simái 114
 Simonyi Zsigmond 92
 Sipos Kamillo 359
 Skerlecz Miklós 131
 Smith Jeremiás 468
 Solymossy Sándor 79, 96-101
 Somló Bódog 82, 129
 Soó Rezső 409-421
 Söregi János 128
 Spangár Mihály 353
 Spányik Glicér 84
 Stein Aurél 6
 - Lajos 6
 Stráner Vilmos 143, 198
 Supka Géza 126
 Surányi-Unger Tivadar 136
 Svarcz Gyula 84, 102
- Szabó Ervin 120
 — Kálmán 128
 — Károly 357
 Szabóky Alajos 452
 Szalav László 115
 Szaládv Antal 3G5
 Szandtner Pál 130, 184
 Szarvas Gábor 92
 Szántó (Arator) István 6, 153
 Szász-Schwarz Gusztáv 131
 Szekfü Gyula 74, 114-118
 Szelényi Ödön 84
 Szemere Samu 82
 Szepessy Mihály 172
 Szent István 4
 Szerdahelyi György 82

- Széchenyi Ferenc gróf 304
 - István gróf 67, 238, 304, 475
 Szilágyi Sándor 115
 Szilagy János 84
 Szily Kálmán 78, 243, 482
 Szinnyei József 92, 358, 362, 365, 499
 Szönyi Ottó 128
 Sztripszky Hiador 359
- Tagánvi Károly 334
 Takács Zoltán 126
 Tangl Péter 437
 Tass Antal 371-377
 Tauffer Vilmos 502
 Tótköves János „Linos” 74
 Teleki József gróf 115, 305, 475
 - László gróf 62, 63, 65
 - Pál gróf 184, 229, 360, 467, 507,
 - Sámuel gróf 304
 Temesvári Pelbárt 80
 Thallóczy Lajos 333
 Thegze Gyula 130
 Thienemann Tivadar 109, 509
 Thun Loo 170, 204, 218, 378
 Timon Sámuel 114
 Tisza István gróf 175, 179
- Toldy Ferenc 91, 94, 356
 Tomcsányi Ádám 233, 382
 — Lajos 172
 Tompa Ferenc 128
 Torma Károly 126, 454
 Tormay Béla 281, 287
 — Cecilé 511
 Tóth Sándor 467
 Török Aurél 76, 98
 Trefort Ágost 76, 84, 176, 177, 190, 206, 243, 493
 Tuka Béla 130
- Uri János 6
- Yatlasz Tivadar 110
 Valentinus Pannonius 6,
 Valié 361
 Vámbéry Ármin 92
 Várady L. Árpád 429
 Vári Rezső 102
 Vargha Ferenc 131
 - Gyula 137, 450, 481
 Vattaso Marco 364
 Verancsics Antal 299
 Veress Endre 359
 Verzár Frigyes 398-409
 Verseghy 67
- Végh Gyula 508
 Virágh Benedek 67
 Vitéz János 101, 299
 Vojnovich Géza 481
 Volf György 92
 Vörös Sándor 287
- Wagner Bálint 101
 Waldapfel János 85
 Warga János 84
 Wargha István 84
 Wälder Gyula 215, 392
 Wehrle Alajos 270
 Werbőczy István 4, 167
 Weszely Ödön 85
 Wittke-tis Hottitk 268
 Wlassics Gyula 178, 206, 245, 311
- Zelovich Kornél 230-266
 Zichy István gróf 92
 - János gróf 178, 182, 221
 - Rafaelné grófné 511
 Zlamál Vilmos 281
 Zolnai Gyula 92
 Zoltai Lajos 128
 Zrínyi Miklós 60, 302
- Zsámboki (Sambucus) János 6, 299

TÁRGYMUTATÓ.

- Abszolútizmus 71.
Académie de Droit International 522.
– Intern, de Droit Comparé 522.
Akadémia 67, 115, 475-480, 608.
Alföldi Növénytermelési Állomás 434.
Amerikai kapcsolatok 466.
Analfabétaság 23.
Angliai kapcsolatok 469.
Archeológia 125.
Archeológiai Értesítő 128.
– Közlemények 128.
Association Internal iona les 523. sk.
Association Littéraire et Artistique
Internationale 602.
Állatélettani állomás 437.
Állatorvosi főiskola 35, 280-286.
- Barlangkutató Társulat 512.
Bánva- és erdőmérnöki főiskola 35,
231, 266-280.
Beiczúr-Társaság 508.
Bécsi magyar intézmények 461, 608.
Berlini Magyar Intézet 457.
– Barátainak Egyesülete 460, 505.
Bibliográfia 349-368, 557.
Bibliográfiai Központ 345.
Bibliofil Társaság 508.
Biológiai Intézet 397-409, 608.
Bolti ár 580.
Botanikus-kert. L. Növénykert alatt.
Budapesti Philológiai Társaság 102, 491.
– Orvosegyesület 481.
Budavári Tud. Társaság 508.
Bureaux Internationals 525. sk.
- Carnegie Fondation 535.
Centre International 526.
Célkitűzés fejlesztése, tudományos 16.
Chemiai Intézet, Országos 427.
Collegium Hungaricum, berlini 15, 77,
457, 608.
Collegium Hungaricum,, bécsi 15, 77,
462, 608.
Collegium Hungaricum, párizsi 465.
Collegium Hungaricum, zürichi 468.
Commission de Coopération Intellec-
tuelle 7, 217, 363, 551-560, 602.
Commissions Internationales 528. sk.
Conseil International de Recherches
521 534.
Csillagvizsgáló Intézet 370-377, 608.
Debrecen 44, 181, 289, 434.
Dekadencia a tudományos életben 72.
Diplomák száma 50.
- Dohánytermelési Kísérleti Állomás 434.
Dorpat 464.
Ecole Polytechnique Párizsban 236.
Egyetem. L. Tudományegyetem alatt is.
Egyetem, a harmadik 177, 184.
— budapesti 44, 167. sk.
— debreceni 44, 181.
— megszűnt 165. sk.
— óbudai 166.
— pécsi 44, 165, 179.
— pozsonyi 166, 179.
— kolozsvári 175.
— szegedi 44, 175.
Egyetemes Philológiai Közlöny 102.
Egyetemi tanárok száma 8, 47.
Egyetemi Alap 169. sk.
Egyetemi Nyomda 169, 516.
Entr' aide universitaire 217.
Eötvös-kollégium 206.
– Geofizikai Intézet. L. G. alatt.
Eötvös Loránd Math, és Physika!
Társ. 495.
Erjedéstani Állomás 443.
Erzsébet-Egyetem Barátainak Egyesü-
lete 513.
Esztétika 82.
Etnológia 96. sk.
Ethnografia 98.
Érettgizettek 32.
Értelmi Együtműködés. L. Commis-
sion de Coop. Intellectuelle.
- Fellendülés a háború után 15.
Felsőkereskedelmi iskolák 31.
Felsőoktatásügyi Egyesület 502.
Ferenc József Tud. Egyetem Barátai-
nak Egyesülete 510.
Filológia 1. Nyelvészet.
Filozófia 67, 79. sk.
— magyar rendszere 80.
— (fellendülésének feltételei) 88.
Filozófiai Társaság 81, 498.
Finnországi kapcsolatok 470.
Főiskolák 35. sk.
— Bánya és erdőmérnöki. L. B. alatt.
— Állatorvosi 35.
Főiskolát végzettek száma 56.
Földmágnességi Intézet 377, 392.
Földrajzi Társulat 489.
Földregési Observatórium 382.
Földtani Intézet 395.
Földtani Társulat 484.
Francia egyetem 143. sk.
Franciaország 150.

- Gazdasági akadémiák 35, 286-295.
 Genealógiai Társaság 492.
 Genf 468.
 Geofizikai Intézet 15, 386-395.
 Germán filológia 104 sk.
 Gépkísérleti Állomás 442.
 Gyapjuminősítő Intézet 438.
 Gyermektanulmányi Társaság 497.
 Gyógynövénykísérleti Állomás 435.
 Gyógypedagógiai Társaság 512.
 Gyűjteménygyűjtemény 15, 113, 605 sk.
 Halélettani kísérleti állomás 444.
 Hallgatóság száma 38, 41.
 Hatósági szervezeti szabályzat. L. Tudománygyűjtemény alatt.
 Háború utáni tudományos élet állapota 3 sk.
 Háború utáni tudományos fellendülés tényezői 15 sk.
 Heraldikai Társaság 492.
 Hittudományi főiskolák 45.
 Illusztráció 577.
 Instituts Internationals 536. sk.
 Institut de Coopération Intellectuelle 554 sk.
 Institut of International Education 467.
 Iparművészeti Társulat 493.
 Irodalmi Társaság 511.
 Irodalomtörténet, magyar 93.
 Irodalomtörténeti Társaság 503.
 írni-olvasni tudás 23 sk.
 Iskolábajlás 25.
 Iskolák száma 26.
 Jogakadémiák 43, 45, 218.
 Jogászegylet 492.
 Jog- és államtudományi képzés 37.
 Jog- és államtudományok 129-139.
 József-ipartanoda 239.
 Kalkuláció 580.
 Keleti Intézet 229.
 Keletkutatás 111.
 Keletkutató Intézet 113.
 Kender- és Lentermelési Szakintézet 435.
 Kereskedelmi Akadémia 35.
 Keszthely 289.
 Képzőművészeti Főiskola 35.
 - Társulat 485.
 Kérdőpontok a szellemi tudományokra nézve 78.
 Kiadói jog 596.
 - ügylet megszűnése 599.
 •Kísérletügy 251, 425-449.
 - külföldön 447.
 Kísérletügyi Közlemények 427, 446.
 - Tanács 427.
 Kisfaludy Társaság 481.
 Klasszika-filológia 101.
 Klinikák 53.
 Kollégiumok. L. Collegium Hungaricum alatt.
 Konstantinápolyi Magyar Intézet 114, 457.
 Kormányzás 605-616.
 Korrektura 577.
 Költségvetés. Tudományos munkával foglalkozók állásai 8 sk.
 Költségvetés. Tudományos célokra fordított összegek 14.
 Költségvetés. Vallás- és közokt. tárcára eső százalék 13.
 Könyv története 563 sk.
 Könyvkötés 579.
 Könyvsere 346.
 Könyvészet. L. Bibliográfia.
 Könyvfogyasztás 61.
 Könyvforgalmi és Bibliográfiai Központ 345-349, 608.
 Könyvtárak 78, 325-331, 340.
 Könyvtermelés statisztikája 11.
 Körösi Csorna Társaság 506.
 Közegészségügyi Intézet 421-425.
 Középiskolák 29 sk.
 Közgazdasági Társaság 496.
 Közgazdaságtan 132-136.
 Közgazdaságtudományi kar 45, 46, 220-230.
 Közgazdaságtudományi kar műgyűjteményen 46, 245.
 Közgyűjtemények 295-345.
 Közigazgatás 605-615.
 Kutatóintézetek 368.
 Külföldi kapcsolatok 3 sk., 454-472.
 — középiskolák 33.
 — egyetemek látogatása 48, 149-165.
 — Magyar Intézetek Szövetsége 470.
 — akadémiák 475.
 Külügyi Társaság 507.
 Laboratóriumok 215, 231, 250.
 Lancaster 466.
 Latin nyelv a tudományban 60.
 Lágymányos 215, 245, 420.
 Leányközépiskolák 30.
 Lengyelországi kapcsolatok 470.
 Levéltárak 311, 331-338, 341.
 - Országos 334.
 Madártani Intézet 440.
 Madrid 465.
 Magyar Irodalmi Társaság 511.
 Magyar nyelv 60.
 Magyar Nyelv Nagy Szótára 71.
 — Etymológiai Szótár 75.
 — nyelvészet 91.
 - történelem 114 sk.
 Magyaróvár 287, 433, 438, 442.
 Magyar Történelmi Intézet Rómában 544.
 - Bécsben 462. 608.
 Matematikai és Fizikai Társulat 495.
 Meteorológiai Intézet 377.
 — Társaság 512.
 Mezőgazdasági kísérletügy 425-449.
 — gépkísérleti állomás 442.
 — üzemi intézet 445.
 Mérnök- és Építészegylet 486.
 Minerva Társaság 509.
 Michigan Agricultural College 467.
 Monumenta Hungariae Pedagogica 85.
 — Historica 115.

- Múzeumok 295-345.
 — Nemzeti 15, 317.
 — Néprajzi 15, 319.
 — Iparművészeti 319.
 -' Szépművészeti 15, 319.
 — Mezőgazdasági 308.
 — Vidéki 15, 310.
 — Szakmúzeumok 307, 319, 394.
 Múzeumpolitika 312 sk., 558.
 Műegyetem 44, 230-266.
 — második 246 .
 Művészettörténet 118 sk.
 Művészvándorlás 120.
 Nemzetek Szövetsége 7, 59.
 Nemzeti nyelv 60 sk.
 Nemzeti törekvések 161.
 Nemzetközi tudományos kapcsolataink
 3, 79, 93, 100, 135, .139.
 Nemzetközi tudományos intézmények
 és szervezetek 521-545.
 Német egyetem 145 sk.
 Németországi tudományos szervezetek
 545-551.
 Népj elem 74.
 Népiskolák 23 sk.
 Néprajzi Társaság 98, 494.
 Népsűrűség 21.
 Néptudomány (etnológia) 96 sk.
 Nobel-díj 535.
 Nők az egyetemen 49.
 Növénybiochemiai állomás 442.
 Növényélet- és kórtani állomás 440.
 Növénykert 409-421.
 Növénynevelő Intézet 433.
 Növénytermelési kísérleti állomás 432.
 Numerus clausus 43.
 Numizmatikai Társulat 499.
 Nyelvtudományi Társaság 78. 499.
 Nyelvészet, germán 104.
 — keleti 111.
 — magyar 91.
 — román 109.
 — szláv 111.
 Nyomás 574.
 Offices Internationals 570.
 Office International des Musées 558.
 Országos Gyűjteményegyetem 605.
 Országos Levéltár 334.
 Orvosegyesület, Budapesti 481.
 Orvosi Továbbképzés Bizottsága 501.
 Orvostanhallgatók jövője 52.
 Önkormányzat 186 sk., 223, 605 sk.
 Ösztöndíjtanács 16. 610.
 Ösztöndíjügy 454 sk.
 Pallag. L. Debrecen alatt.
 Papiros nyomáshoz 572.
 Pazmaneum 163, 461.
 Párisi Magyar Intézet 465.
 - tanszék 465.
 Pedagógia 83.
 Pedagógiai Könyvtár 85.
 Pedagógiai Társaság 496.
 Petőfi Társaság 491.
 Polgári iskolák 28.
 Polyhistorizmus 63.
 Protestáns Irodalmi Társulat 493.
 Ratio Educationis I.
 - II. 62, 83.
 Revue des Etudes Hongroises et Finno-
 Ougriennes 110, 468.
 Régészeti Társulat 491.
 Rockefeller Foundation 466.
 Rovartani Állomás 439.
 - Társaság 501.
 Sajtókész kézirat 571.
 Selmec 4, 231, 268.
 Sebészttársaság 500.
 Smith Jeremiás-alapítvány 468.
 Sociétés Internationales 541 sk.
 Szpecializálása a tudománynak 147.
 Stella Csillagászati Egyesület 512.
 Statisztikai Hivatal 449.
 - Társaság 510.
 Statisztika. Analfabétaság 23 sk.
 - Állatorvosi főiskolán 285.
 - Bánya- és erdőmérnöki főiskolán 279.
 - Diplomát szerző hallgatóság 50.
 — Főiskolai 36 sk.
 — Főiskolát végzettek száma 56.
 — Főiskolai „tanári személyzet 36.
 — Gazdasági akadémiákon 290.
 — Hallgatóság háború előtt 38.
 — Hallgatóság háború után 41.
 — Költségvetési állások 8.
 — Könyv- és folyóirattermelés 11.
 — Külföldi hallgatók száma 55.
 — Külföldön hallgatók száma 48, 54.
 — Mint tudomány 137-139.
 — Műegyetemen 259.
 — Nőhallgatók száma 49.
 - Újabbkori kulturális fejlődésünk-
 ről 21 sk.
 - Vidéki egyetemek 42.
 Stereotypia 576.
 Stockholm 469.
 Suprauniversitas 218, 612.
 Szeged 44, 175, 431, 434, 435.
 Szellemi termékek technikai előállí-
 tása 570.
 Szemináriumok 38.
 Szemorvosi Társaság 500.
 Szennyvíztitító kísérleti állomás 444.
 Szent István Akadémia 503.
 Szerzői tiszteletdíj 580.
 Szerzői jog 593 sk.
 Szerződéstervezet 589.
 Szinnyei Mer se Pál Társaság 507.
 Színművészeti Akadémia 35.
 Szociálpolitikai intézet 229.
 Szófia 464.
 Szülő- és borgazdasági kísérleti állo-
 más 436.
 Takarmányozási kísérleti állomás 437.
 Talajtani és agrochemiai állomás 431.
 Tankötelezettség, mindennapi 29.
 Tanárképzés 205.
 - Felsőkeres. iskolai 227.

- Tanárvizsgálat 207.
 - Felsőkeresk. iskolai 228.
 Tanyai iskolák 27.
 Társadalomtudományi Társaság 512.
 Technikai tudományok 230.
 Technikai (felsőoktatás. L. Műegyetem.
 Tejgazdasági kísérleti állomás 438.
 Therezianum 461.
 Természettudományi kongresszus 15,
 77, 140, 391, 609.
 Természettudományi Tanács 16, 609.
 Természettudományi Társulat 78, 482.
 Tihany 397, 608.
 Tisza István Társaság 509.
 Történeti intézet, Bécs 117, 462, 608.
 - Kóma 455.
 Történelmi Társulat 115, 487.
 Történelem, magyar 114.
 Történettudomány Kézikönyve 116.
 Tuberkulózis Egyesület 503.
 Tudományegyetemek. V. ö. Egyetem
 alatt is. 143-218.
 Tudományegyetemek intézetei és sze-
 mináriumai 211-212.
 — jövője 213-218.
 — külföldön 143-149, 165, 185, 213.
 — N.így – 149.
 — Magyar – története 165-186.
 — szervezete és önkormányzata 186-196.
 — tanulmányi rendje 196-208, 225.
 — tanszékei 208-210.
 Tudományos Akadémia 67, 115, 475-
 480, 608.
 Tudományos birtokállományunk ma
 7-15.
 Tudományos Gyűjtemény 64.
 Tudományos Társulatok 67, 77, 480-513.
 - Sajtóvállalata 516.
 Tudományos Társulatok és Intézmé-
 nyek Országos Szövetsége 15, 77,
 513-521, 612.
 Tudománypolitika, mai állapota 3-17.
 — háború előtt 3-7, 71, 72.
 — irányelvei 59, 62, 78.
 Tudományos munka múltja, jelene és
 jövő feladatai 57-140.
 — élet fejlődése 59.
 — intézetek 368.
 — specializmus 64, 147.
 Tudós Társaság 67.
 Turáni Társaság 501.
 Ungarische Bibliothek 459.
 - Jahrbücher 459.
 Ungarologia 458, 466.
 Union Académique Internationale 521,
 542.
 Union des Associations Internationa-
 les 522.
 Unions Internationales 542 sk.
 Université Internationale 545.
 Uránia Tud. Társaság 498.
 Übei'universitüt 218, 612.
 Vegykísérleti állomás 427.
 Vetőmagvizsgáló állomás 431.
 Vidéki egyetemek 42.
 Zeneakadémia 35.
 Zürich 238, 240, 468.